

وَالْقُرْآنَ الَّذِي هُوَ مَوْجِدٌ لِّكَ
تَفْسِيرًا

حسن الكلام

بلغه البشور

الجزء الاول
اول جزء

دسورة فاتحه نه دسورة بقره آيت لمبراهه اهره

الناشر

جانبه بانيه الاشاعه الخواجه المصنفه

بنده بهر مشاوره

(حقوق طبع و مصنف و پاره محفوظ دی)

وَلَقَدْ لَبِثْنَا الْقُلُوبَ لِلدَّكْرِ مِنْ قُلُوبِهِمْ
تَفْسِيرُ

حسن الكلام

بلغت البشوة

للشيخ أبي زكريا عبد السلام الرستمي

الجزء الاول

اول جزء

از سورة فاتحه تا سورة بقره آیت نمبر 176

الناشر:

جامعہ عربیہ اسلامیہ اشاعت التوحید السنۃ

بکہ بیر پشاور

د دې تفسير د ټولو جلدونو د طباعت حقوق محفوظ دي

د کتاب نوم: تفسير احسن الکلام جز: اول

مؤلف: شيخ القرآن علامه سيد عبد السلام رستمی رحمۃ اللہ علیہ

کاتب: ارقم جان خدره خیل پشاور

تاریخ طباعت: یوولسم ایډیشن (11) جولائی 2006ء جمادی الثانی 1427ھ

د ملاویدو پته: ایوب اسلامی مکتبه و کیسټ مرکز پشت قصه خوانی بازار پشاور

ناشر: دار التفسیر جامعہ عربیہ، سیفن چوک کوہات روډ پېښور

پي ډي ايف کمپوزنگ۔ عابد منصور مردانوي

تحریک طالبان پاکستان حلقه مردان

abidmansoor05@gmail.com

فہرست د ضروری مضامینو د جلد اول د تفسیر احسن الکلام

نمبر شمار مضمون	صفحہ	نمبر شمار مضمون	صفحہ
(۱) - خصوصیات ددے تفسیر	۱	تفسیر غیر المغضوب علیہم	۲۶
(۲) اصطلاحات	۲	بحث د مغضوب علیہم	۲۹
(۳) نومونه د قرآن کریم	۳	تفسیر د ولا الضالین	۳۰
(۴) حکمتونه د نزول قرآن	۴	اسباب د ضلال	۳۱
(۵) موضوع د قرآن	۵	متفرق فوائد تفسیریه	۳۲
(۶) د توحید اقسام	۶	مسئله د جہر او اخفاء د آمین	۳۳
(۷) توحید د ربوبیت	۷	تفسیر د سورہ البقرہ	۳۷
(۸) توحید اسماء و صفات	۸	نومونه او ربط د سورہ	۳۷
(۹) شرک پہ تصرف کبھی	۹	دعوی ددے سورت	۳۸
(۱۰) شرک پہ علم کبھی	۱۰	خلاصہ اجمالیہ	۳۹
(۱۱) غیب حقیقی، غیب اضافی	۱۱	خلاصہ تفصیلیہ	۴۰
(۱۲) توحید فی العبادات	۱۲	تفسیر دالم اوپہ ہف کبھی اقوال	۴۱
(۱۳) توحید فی الدعاء	۱۳	تفسیر د ذلک الکتاب	۴۵
(۱۴) توحید فی الحکم	۱۴	تفسیر دلرب فیہ	۴۶
(۱۵) صدق د رسول	۱۵	تفسیر د ہدی للمتقین	۴۸
(۱۶) صدق د قرآن	۱۶	دومنانو صفات	۵۰
(۱۷) ایمان پہ آخرت	۱۷	تشریح د ایمان	۵۳
(۱۸) جہاد فی سبیل اللہ	۱۸	تفسیر د الغیب	۵۵
(۱۹) اتفاق فی سبیل اللہ	۱۹	تفسیر د اقامۃ الصلوٰۃ	۵۷
(۲۰) اصول او قواعد د سورت	۲۰	تفسیر د اتفاق او رد پہ بعض بدعاتو	۵۹
(۲۱) اصول د ایمان وغیرہ	۲۱	فرق د انزال او تنزیل	۶۲
(۲۲) فائدہ نصاب تبلیغ دعوامو اونورو ض	۲۲	تفسیر د یقین	۶۵
(۲۳) فائدہ نسخ	۲۳	د کفر اقسام او نواقض الایمان	۶۹
(۲۴) مسئلہ د الہ	۲۴	تفسیر د ختم	۷۳
(۲۵) مسئلہ د شفاعت	۲۵	اقسام د منافقانو	۷۸
(۲۶) شفاعت شرعیہ او غیر شرعیہ	۲۶	تفسیر د خداع	۸۰
(۲۷) آخری عرض	۲۷	تفسیر د مرض	۸۳
(۲۸) تفسیر سورہ فاتحہ	۲۸	تفسیر د فساد	۸۶
(۲۹) دعوی او خلاصہ او حکمتونه د سورت ۲	۲۹	تفسیر د سفاهت	۸۸
(۳۰) تفسیر دبسم اللہ الرحمن الرحیم	۳۰	تفسیر د لفظ مع	۹۱
(۳۱) تفسیر د الحمد للہ	۳۱	تشریح د اول مثال	۹۹
(۳۲) تفسیر درب العالمین	۳۲	تشریح د دویم مثال	۱۰۴
(۳۳) تفسیر د الرحمن الرحیم	۳۳	اطلاق د شیء پہ اللہ باندے	۱۱۰
(۳۴) تفسیر د مالک يوم الدين	۳۴	مادہ د قدر او تفسیر د قدرت	۱۱۱
(۳۵) تفسیر ایاک نعبد	۳۵	د زمکے حالات	۱۱۶
(۳۶) تفسیر ایاک نستعین	۳۶	د آسمان حالات	۱۱۷
(۳۷) تفسیر اهدنا	۳۷	تفسیر د انداد	۱۱۸
(۳۸) تفسیر الصراط المستقیم	۳۸	معانی د شہادت	۱۲۵
(۳۹) تفسیر صراط الذین انعمت علیہم	۳۹	معانی د زوج	۱۳۵

نمبر شمار	مضمون	صفحه
(۷۹)	تشریح د ضرب الامثال	۱۳۹
(۸۰)	د حیواناتو ذکر په قرآن کښی	۱۴۰
(۸۱)	تشریح په لفظ د فوق کښی	۱۴۱
(۸۲)	معانی د لفظ حق	۱۴۲
(۸۳)	تفسیر د فسق	۱۴۵
(۸۴)	اسباب د خسران	۱۵۰
(۸۵)	تشریح د لفظ موت	۱۵۱
(۸۶)	تشریح د لفظ حیات	۱۵۲
(۸۷)	تشریح د حیات فی القبور	۱۵۴
(۸۸)	اصل په اشیاء کښی حرمت دے	
	یا اباحت دے	۱۵۸
(۸۹)	تفسیر د استواء په صفت د الله تعالی کښی	۱۵۹
(۹۰)	ترتیب د پیدائش د زمکې او اسمانونو	۱۶۰
(۹۱)	تفسیر د خلیفه	۱۶۵
(۹۲)	ذکر د انبیاء و علیهم السلام په قرآن کښی	۱۷۲
(۹۳)	تشریح د سجدې آدم علیه السلام ته	۱۸۰
(۹۴)	ابلیس د ملائکو د جنس نه دے او که د جناتو نه	۱۸۳
(۹۵)	فرق د تکبر او استکبار	۱۸۶
(۹۶)	امر خارق کله کله د غیر نبی او ولی نه	
	ښکاره کیږی	۱۸۷
(۹۷)	اسباب ظلم	۱۹۲
(۹۸)	تفسیر د متاع	۱۹۷
(۹۹)	بحث د عصمت انبیاء و علیهم السلام	۱۹۸
(۱۰۰)	بحث په حدیث د توسل آدم علیه السلام	۲۰۹
(۱۰۱)	تشریح د تصدیق د مخکښی کتابونو	۲۱۶
(۱۰۲)	اشرء بالدين دیهودیانو	۲۳۰
(۱۰۳)	مسئله د اجرت په طاعاتو باندے	۲۳۱
(۱۰۴)	طریق د تلبیس د حق او باطل	۲۴۰
(۱۰۵)	تشریح د صبر	۲۴۹
(۱۰۶)	تشریح د خشوع	۲۵۱
(۱۰۷)	شرح د شفاعت	۲۵۷
(۱۰۸)	تشریح د شکر	۲۶۹
(۱۰۹)	تبدیل د قول شرعی جائز نه دے	۲۹۰
(۱۱۰)	بحث د قتل د انبیاء و علیهم السلام	۳۰۴
(۱۱۱)	تشریح د صابینو	۳۰۹
(۱۱۲)	مسخ صوری د اصحاب السبت	۳۲۰

نمبر شمار	مضمون	صفحه
(۱۱۳)	مسئله د حیلو کولو په احکام شرعیه کښی	۳۲۳
(۱۱۴)	تحقیق د ذبح د بقرے	۳۳۴
(۱۱۵)	فوائد په قصه د ذبح بقره کښی	۳۴۴
(۱۱۶)	شعور او معرفت په جماداتو کښی	۳۵۴
(۱۱۷)	بحث د تحریف او تاویل	۳۵۷
(۱۱۸)	مسئله د احسان د والدینو	۳۷۴
(۱۱۹)	رد په دلیل د توسل بالذوات	۳۹۳
(۱۲۰)	بحث د تمنی د موت او مباحله	۴۳۷
(۱۲۱)	سبب د شمنی دیهودو د	
	جبرئیل علیه السلام سره	۴۱۲
(۱۲۲)	په شونه په باره د سحر کښی	۴۲۳
(۱۲۳)	تفصیل د قصے د هاروت او ماروت	۴۳۲
(۱۲۴)	تحقیق د لفظ د راعنا	۴۳۶
(۱۲۵)	او نور موهومات	۴۳۸
(۱۲۶)	تحقیق د نسخ	۴۴۴
(۱۲۷)	تحقیق د وجه الله	۴۵۷
(۱۲۸)	مطلب د عقیدے د ولد الله	۴۵۹
(۱۲۹)	تحقیق د بدعت	۴۶۲
(۱۳۰)	معانی د قضاء	۴۶۴
(۱۳۱)	تحقیق د لفظ د کن فیکون	۴۶۴
(۱۳۲)	تحقیق د لفظ ملت	۴۶۸
(۱۳۳)	تفسیر د ابتلاءات ابراهیمیه	۴۷۳
(۱۳۴)	معانی د امام	۴۷۳
(۱۳۵)	تفسیر د یرکبهم	۴۸۳
(۱۳۶)	معانی د حجت	۴۹۵
(۱۳۷)	تفصیل د قبلے	۵۰۰
(۱۳۸)	تحقیق د خشیت	۵۱۶
(۱۳۹)	تفسیر د فاذکرونی	۵۱۸
(۱۴۰)	تفسیر د حیات شهداء او خلور فوائد	۵۲۰
(۱۴۱)	ماده د لعنت او اسباب د هغه	۵۳۴
(۱۴۲)	تحقیق د لفظ اله	۵۳۵
(۱۴۳)	آیاتونه د یرات د تابعینو او متبوعینو	۵۴۵
(۱۴۴)	مباحث د تقلید	۵۵۱
(۱۴۵)	تفسیر د ما اهل به لغیر الله	۵۶۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمہ

الحمد لله الذي انزل الكتاب بياثا وتبياثا وجعله هدى ونورا وبرهاثا ووصلى الله تعالى على رسوله خاتم الانبياء الذي جعله رحمة وامانا وامانا وعلى آله واصحابه الذين هم حجة على من كانوا صمما وعميانا

اما بعد :- ہرکله چہ زک د جون د میا شتہ پہ ۲۰ نیتہ کال (۱۹۹۰ء) کنج مردان پہ جیل کنس د ظالمانو دلاسه محبوس کرے شوم۔ نوختور میا شتہ د حالاتو د ناسازی پہ وجہ خواطمینان اوفراعت تہ وؤ۔ بیا بعض دوستانو توجہ راکہہ چہ دے فرصت پہ وخت کنس د قرآن کریم تفسیر پہ پستوژ بہ لیکل پکار دی نو ما ہم دغہ فرصت غنیمت اوکٹولو۔ چونکہ دغہ وخت کنس زمانے لاس ہم معذور وؤ۔ نو د تفسیر املاء م پہ خیل خوئی سید عبد الصبور او خیل ملگری مولوی عبد اللہ (چہ زمانہ سرہ پہ دغہ معاملہ کنس پہ جیل کنس وؤ) شروع کرہ۔ د جیل نہ پہ اومہ میاشتہ د رہائی پورے تفسیر د سورۃ یونس پورے اولیکل شو۔ چونکہ پہ جیل کنس د نور و تفاسیر او نور و کتابونو نہ استفادہ مشکلہ وہ۔ د دے وجہ نہ دغہ تفسیر مختصر اولیکل شو۔ بیا د هغه تہ روستوا اگرچہ د ډیرو مشاغلو پہ وجہ سرہ چہ فرصت ډیر کم ملاوید و لیکن سرہ د دینہ کوشش جاری وواو پہ فضل او توفیق د اللہ تعالیٰ سرہ تفسیر اختتام تہ اور سیدلو۔ بیا د ملگرو ډیرہ مطالبہ وہ چہ اول جلد کنس (چہ پہ جیل کنس لیکل شوے وؤ) ډیر اختصار کرے شوے دے پکار دادہ چہ پہ دے کنس مناسب تفصیل او کرے شی۔ نو د دے وجہ نہ پہ اول جلد کنس تفصیل شروع کرے شویدے د اللہ تعالیٰ نہ سوال او دعا دہ چہ د هغه د پورہ کولو احسن توفیق را اوینی (امین)

د دے تفسیر خصوصیات او اصطلاحات د کتونکو پہ ورا تہ دے پیش کول ضروری دی۔

خصوصیات داسے دی :- (۱) د توحید او سنت د لارے ترجمانی کول۔
(۲) د غلطو عقیدو او د بعض بدعاتو، رواجونو نشانہ ہی کول د دے د پکار چہ

ب

مسلمانان رونہ دھے نہ خان بیج اوساقی۔ (۳) دھر سورت پہ اول کتب نور
نومونہ (چہ ثابت دی) لیکل۔ (۴) دھر سورت دتیر شوی سورت سرہ مناسبت
اور پٹ ذکر کول۔ (۵) دھر سورت دعویٰ راہمہ مسئلہ، موضوع) لیکل چہ
سورت ہول پہ ہفے باندے راجع کیری۔ (۶) دھر سورت اجمالی خلاصہ د
ہفے پہ سر کتب لیکل او پہ ترتیب د بآبونو سرہ، تفصیلی خلاصہ د ہر باب پہ
اول کتب ذکر کول۔ (۷) دھرایت پہ سر کتب د ہفے عنوان لیکل۔ (۸) دھرایت
د مخکنس ایت سرہ ربط مناسبت) صراحۃً یا اشارۃً ذکر کول۔ (۹) اقوالو د مفسرینو تہ اشارۃً
کول او کوم قول چہ ماتہ غورہ بیکارہ شوی دے دھفے ذکر کول۔ (۱۰) پہ مناسب
خایونو کتب پہ تفسیر ونو او نور و کتابونو باندے حوالے ور کول اگر چہ طرز تفسیر
داسے دے چہ حوالو ور کولو تہ زیات ضرورت نہ پیشیری دا دے د مطالعے
نہ معلومیری۔ (۱۱) دیوسفزو پہ محاورے سرہ د پنبیتو ترجمہ او تشریح لیکل۔

(۱۲) دھیر ضرورت پہ خائے کتب سبب نزول لیکل شوی دے۔ او پہ عامو ایاتونو
کتب اسباب نزول تہ تعرض نہ دے کہے شوے۔ (۱۳) د مشکل ایاتونو د حل
دپارہ مناسب کوشش کول او مختصر حل ذکر کول۔ (۱۴) د بعضے ضروری مسائلو
رمسلہ د صفا تو د اللہ تعالیٰ۔ او مسئلہ د حیلو او مسئلہ د اجرت اخستلو پہ
طاعاتو باندے۔ او مسئلہ د عصمت د انبیاء علیہم السلام۔ او مسئلہ د سحر۔
او مسئلہ د تقلید او مسئلہ د وسیلے او مسئلہ د سماع موتی رد و اوریدل
یا نہ اوریدل) او مسئلہ د قبر (برزخی ژوند) کتب مناسبتہ تشریح کول دپارہ
د افادے د عامو مسلمانانو۔

اصطلاحات او ضروری اصول دے تفسیر:۔ (۱) د قرآن کریم
تعریف (پیژند بھلی) دا کلام اللہ دے مخلوق نہ دے اللہ تعالیٰ نازل کھیدی
پہ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باندے پہ واسطہ د جبرائیل علیہ
السلام سرہ پہ درویشیت کالہ کتب او پہ صحف د ملائکو او صحابہ کرامو
سرہ پہ مختلفو پانرو، گھتو، ہلکو، خرمونکس لیکل شوی دے او د نبی
صلی اللہ علیہ وسلم او صحابہ کرامو او د یر و مسلمانانو پہ سینو کتب
محفوظ دے۔ او پہ تواتر سرہ رارسیدلے دے او دھر قسم تغیر او تحریف
او تبدیل نہ پاک دے او پاک ساتلے شوی دے۔ د دے الفاظ او حرفونہ او
معانے ہول کلام اللہ دی کوم چہ لوستلے کیری اوریدلے کیری لیکل کیری۔

دا تول کلام اللہ تعالیٰ او غیر مخلوق دی او صفت ک اللہ تعالیٰ دے۔ چاچہ دا
تکلف او بدعت کرے چہ کلام لفظی کلام اللہ نہ دے بلکہ صرف دلالت
کوونکے دے او کلام نفسی کلام اللہ دے نو دا عقیدہ او دا تقسیم ک سلف
صالحیتو د منہاج نہ بالکل مخالف او غلط دے

(۲) نومونہ ک قرآن کریم :- عا کتاب عا القرآن عا کلام اللہ عا النور
عا الہدی عا رحمت عا فرقان عا شفاء عا موعظہ عا ذکر عا کریم عا علی
عا حکمت عا حکیم عا مہیین عا مبارک عا حیل اللہ عا الصراط المستقیم
عا القيم عا الفصل عا النبأ العظیم عا احسن الحدیث عا القرآن العظیم
عا القرآن المجید عا التنزیل عا الروح عا وحی عا المثانی عا عربی
عا القول عا البصائر عا البیان عا العلم عا الحق عا العجب عا تذکرہ
عا ذکر عا العروۃ الوثقی عا المتشابہ عا الصدق عا عدل عا الایمان
عا المنادی عا امر اللہ عا بشری عا الزبور عا المبین عا بشیر عا نذیر
عا عزیز عا بلاغ عا القصص عا آیات بینات عا الحکم عا سبیل اللہ
عا کلمۃ الرب عا الحدیث عا فضل اللہ عا صُحف عا مکرمہ عا مرفوعہ
عا مطہرہ عا برہان عا بینہ عا مفضل عا نعمت اللہ عا الکثر عا المیزان
عا الجحۃ البالغہ عا التبیان عا مواقع النجوم عا النجم عا مصدق عا المنزل
عا کلمات اللہ ۔

حکمتونہ ک نزول ک قرآن کریم :- ہدایت د پیارہ د عامو خلقو، ہدایت
د پیارہ د متقیانو، شفاء د عامو مرضونو، شفاء د پیارہ د مرضونو د زہونو،
رحمت د پیارہ د مؤمنانو، موعظہ د پیارہ د خلقو، انذار و رکول د عذاب اللہ نہ،
بشارت و رکول، بلاغ د پیارہ د عامو خلقو، د پیارہ د تدبر کولو، د پیارہ د تذکرہ
او تذکرہ د ذکر، د پیارہ د راویستلو د خلقو د تیار نہ رہا تہ، د پیارہ د تبیان
روضاحت د اختلافی مسائلو، د پیارہ د فیصلو کولو پہ مینج د خلقو کب، د پیارہ
د فرق کولو پہ مینج د حق او باطل کب، د پیارہ د دلیل تیولو د حق ثابتولو او نور ہم
بے شمارہ فائدے او حکمتونہ دی۔ او دا تول ک قرآن کریم پہ مختلفو آیاتون کب د ذکر دی۔
موضوع اولوئے مقصد ک قرآن کریم :- علمونہ او مقاصد ک قرآن کریم
یے شمارہ دی۔ لیکن دا سے مقصد او علم چہ ک تولو بنیاد او مرجع وی ہخہ
اثبات د توحید دے پہ تولو قسمونو سرہ، او رد کول د اقسامو د شرک او کفر دی،

دا مقصد پہ سورۃ ہود سٹا او سٹا او پہ سورۃ ابراہیم سٹا کس ذکر دے۔ او نورو
علماء لکھ (ملا علی قاری) او ابن قیمؒ پہ دے باب کس تصریحات کپی دی۔
د قرآن کریم اہم مقاصد سرہ د توحید نہ شپردی نور مسائل ہغوی تہ
راگرچی۔ (۱) توحید (۲) د رسول صدق ثابتول (۳) د قرآن صدق ثابتول
(۴) د بعث بعد الموت اثبات کول۔ (۵) اودا مقصد ونہ پہ عالم کس جاری کول او
غالب کول پہ ذریعہ د جہاد اود دعوت او پہ ذریعہ د قتال۔ (۶) او پہ ذریعہ د انفاق
فی سبیل اللہ سرہ۔ او ہر یو د دے نہ پہ قرآن کریم کس پہ تہ تفصیل سرہ ذکر
کپے شویدے، موثر د ہغے بعض طریقہ پہ طور د تمونے سرہ ذکر کوؤ۔

معنی د توحید :- عقیدہ سائل چہ اللہ موجود دے او شریک ئے نیستہ نہ
پہ ذات او نہ پہ نومونو او صفا تو کس او نہ پہ حقونو او عباداتو کس۔

د توحید اقسام :- مشہور اقسام د توحید درے دی۔

(الف) توحید د ربوبیت او تصرف۔ او توحید د ذات پہ دے کس داخل دے۔
(ب) توحید د اسماء او صفاتو، توحید د علم غیب پہ کس داخل دے۔

(ج) توحید د عباداتو او طاعاتو او تحلیل او تحریم ہم پہ دے کس داخل دے۔

(د) توحید د ربوبیت :- دادے چہ عقیدہ او یقین لری چہ اللہ تعالیٰ پہ
خپل وجود کس چاتہ محتاج نہ دے او پیدا کوونکے د ہر خہ دے، مالک او
تصرف کوونکے، قدرت لرونکے پہ ہر خہ باندے، او د ہول عالم تدبیر او د ہول
عالم انتظام کوونکے دے، او د ہول عالم پالنے کوونکے دے، د پالنے د پامہ بارانہ
ودونکے او بوتی راویستونکے دے، د خوراک، خنکاک او پوشاک خیزونو پیدا
کوونکے دے۔ کہ د دے نہ دیوکار او صفت عقیدہ د غیر اللہ د پامہ اولر کشتی نو
دا شرک دے پہ ربوبیت کس۔ مثلاً بعض خلق وائی چہ د نمر خکتہ کولو
قدرت د شمس تبریز بابا سرہ وو، یا وائی چہ لوٹے بابا د کشتی د غرقید لو او د
سور لو د مرکب لو نہ دولس کالہ روستہ کشتی را اویستلہ او ہغہ مہی ئے سیا
ژوندی کرل، یا خوک وائی چہ لوٹے بابا د اللہ تعالیٰ دستگیری کرے دہ او کوی یا
خوک او وائی چہ د دنیا نظام قطبان او غوثان چلوی، یا ارواح د بزرگانو د دنیا
تدبیر او انتظام چلوی دا ہول شرک دے پہ ربوبیت کس د مکے د مشرکانو
نہم دا اوسنی مشرکان زیات دی پہ شرک کس خکہ چہ ہغوی تدبیر کوونکے د ہول
عالم اللہ تعالیٰ متلو لکھ پہ سورۃ یونس سٹا او سٹا کس چہ دی۔

(ب) توحید د اسماء و صفاتو: دادے چہ عقیدہ اویقین اولری چہ
 اللہ تعالیٰ پہ قرآن کریم کنس کوم نومونہ اوصفتونہ حقیقیہ فعلیہ د خان د پاره
 ذکر کریدی یا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ احادیثو صحیحو کنس چہ کوم نومونہ
 اوصفتونہ د اللہ تعالیٰ د پاره ذکر کرے شویدی هغه د اللہ تعالیٰ د پاره ثابت دی۔
 او د هغه پہ صفتی معانیو باندے هم عقیدہ اویقین لری، او هغه د اللہ تعالیٰ
 نه سیوا هیچا د پاره نه منی اودارنگ کوم نومونہ اوصفتونہ چہ اللہ تعالیٰ پہ
 قرآن کریم کنس د خان نه سلب اوتفی کپی وی یا په احادیثو صحیحو کنس
 سلب اوتفی کرے شوے وی نو هغه د اللہ تعالیٰ نه سلب کوی او په هغه
 سلب باندے عقیدہ اویقین لری او په دے کنس د اللہ تعالیٰ سره شریک نه منی۔
 اوبله ضروری خبره داده چہ نومونہ اوصفتونہ په معنی ظاهری سره محکم کنری۔
 او د اللہ تعالیٰ د پاره ئے منی۔ او د کیفیت په لحاظ سره ئے متشابه کنری په
 هغه کنس تاویل اوتحریف نه کوی۔ اودارنگ د هغه تمثیل اوتشبیہ هم د مخلوق
 سره نه کوی۔ مثال ئے دادے چہ د اللہ تعالیٰ اسم الٰہی دے په دے به
 عقیدہ لری چہ دانوم اوصفت د حیات د اللہ تعالیٰ د پاره ثابت اویقینی دے
 لیکن د دے تشبیہ به د مخلوق د ژوند سره نه ورکوی۔ داسه به نه وائی
 چہ روح د بندہ په بدن د هغه کنس دے اوتوند دے۔ او اللہ تبارک وتعالیٰ
 هم داسه دے۔ دارنگ السميع والبصير یتولو صفتونو کنس۔ نو داسه صفات
 په قرآن کریم کنس اولس دی۔ نفس په قرآن شریف کنس خلور کرتہ۔
 وجہ (رخ) پنځه کرتہ۔ عین (سترگه) یو کرت۔ اعلین (سترگه) خلور کرتہ۔
 ید (لاس) اته کرتہ۔ یدان (دوه لاسونه) دوه کرتہ۔ آیدئی (لاسونه) یو کرت۔
 یمین (رخ لاس) یو کرت۔ فوق (پورته۔ بره) درتے کرتہ۔ علو او اعلیٰ او
 علی او تعالیٰ او متعال شپړ ویشته کرتہ۔ استواء علی العرش (په عرش
 باندے برابریدل) اوہ کرتہ۔ ساق (پنډی) یو کرت۔ محی (رات بیان)
 (راتلل) پنځه کرتہ۔ قرب (نیز دیکت) پنځه کرتہ۔ جذب (اړخ) یو کرت۔
 معیت عامه (ورسره) دوه کرتہ اومعیت خاصه پنځلس کرتہ۔
 د بعضه علماؤ په تیز وجه اومعیت د متشابهاتونو دی او دغه غوره قول دے
 په دے یتولو کنس به داسه عقیدہ لری چہ دا په اعتبار د معنی ظاهری سره
 اللہ تعالیٰ لره ثابت دی بغیر د تاویل اوتحریف نه، لیکن تشبیہ اوتمثیل به ئے

د مغلوک سره نشی ورکیدے او دا د ټولو سلف صالحینو او انہمہ مجتہدینو مسلک دے۔

پوهه شاه چه صفتونه د الله تعالى اگر چه ډیر دی لیکن خلاصه د هغه دوه صفتون کښ راځي - (۱) کار سازی (خلق، تدبیر، تصرف، قدرت) - (۲) علم د غیب او علم په هر څیز باند ښه د دے وچه نه د شرک دوه قسمونه پیدا شول -
 ۱. شرک په تصرف کښ ۲. شرک په علم کښ - او په قرآن کریم کښ د دے تفصیلی تردید په ډیر وایا تو نو کښ موجود دے چه د هغه مناسب ذکر په کتاب تنشيط الاذهان کښ موندې کړید ښه بعض تفصیل یې داد ښه.

شرک په تصرف کښ داد ښه چه د الله تعالى څرنگی تصرف، واکداری، قدرت، اختیار، تدبیر چه په قرآن کریم او صحیح حدیث کښ ذکر شویږي ښه په هغه صفت کښ بل څوک (لکه نبی، ولی، ملک، جن وغیره) د الله تعالى سره شریک، حصه دار، برخه والا او گټوری، لکه داعقیده اوساتی چه مرضونه اولیاء راولی او د مرضونو شفاء اولیاء ورکوی - یا خیر او برکت اولیاء ورکوی یا یې اخلی وغیره نو دا شرک دے په تصرف کښ -

شرک په علم کښ داد ښه چه د الله تعالى علم چه څه رنگ په غیب باند ښه دے یعنی ښه سببه علم دے او په هر څه باند ښه علم لری د هغه د علم نه هیڅ ذره په اسمانو تو کښ او په زمکو کښ بهر ته ده په ځنگلو کښ د پانړو بوټو شمارة په دریابو تو کښ د اوبو مقدار او د مهیا تو شمارة، د کانړو، شگو شمارة د الله تعالى په علم کښ دے نو د داسے علم چه د نبی، ولی، جن، ملک د پاره عقیده اولری - لکه داعقیده اولری چه ولی او پیر صاحب زمونږ د زړونو په حال باند ښه عالم دے - یا په عالم کښ د ذرات، پانړی، کانړی، شگو په شمارة علم لری نو دا شرک دے په علم کښ -

پوهه شاه چه غیب دوه قسمه دے.

یو غیب حقیقی چه د هغه د علم د پاره هیڅ سبب نشی کید لے نه په وحی سره نه په عقل سره، نه په حواسو سره، نو د هغه علم ته علم غیب وئیلے کیږی، هغه د الله تعالى صفت خاصه دے لکه پدے ایت کښ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ ۚ سُوْرَةُ النحل ۷۵

دویم غیب اضافی دے چه د هغه علم نبی ته په ذریعه د وحی ورکړے شی یا

د عقل یا د حواسو په واسطه معلوم شی اگرچہ وړاندې د دے سببونه هغه غائب او پټ وی. دغه علم په مخلوق کښ په مختلفو مرتبو سره شته. لیکن د شرع په اصطلاح کښ هغه علم ته علم غیب ندے وئیلے شوے. او نه هغه علم غیب دے. الله تعالیٰ رسولانو ته د تمام مخلوق ته زیات علم ورکړے او بیا اخری رسول محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم ته یے د ټولو رسولانو او ملائکو نه زیات علم ورکړے دے، لیکن هغه علمونه د رسالت سره مختص علمونه دی، کوم کارونه، خبرے چه د رسالت د رسول سره تعلق نه لری د هغه علم یے ورته نه دے ورکړے او نه یے ورته ضرورت شته نو علم د هغوی په کل ماکان او مایکون باندے نشته نه ذاتی او نه عطائی.

(ج) توحید د عبادتونو او اطاعتونو :- د دے درے قسمونه دی -

(۱) توحید فی العبادات (۲) توحید فی الدعا (۳) توحید فی الحکم (یعنی تحلیل او تحریم)
(۱) توحید فی العبادات :- دا دے چه هره بندگی او تعظیم چه د زړه سره تعلق لری. یا د بدن د قوتونو سره، یا د مال سره هغه الله تعالیٰ لره خاص کول. په هغه کښ د الله تعالیٰ سره بل چا لره حصه نه ورکول. د زړه عبادات: توکل، خشیت او خشوع، اخلاص، محبت، رجاء (امید) دی او قرآن کریم کښ د دے ټولو تخصیص په الله تعالیٰ پورے ذکر شوی دے. لکه علیه فلیتوکل المتوکلون، ولم یخش الا الله - نحن له مخلصون - والذین امنوا اشهدوا حباً لله. مالکم لا ترجون الله وقاراً ویرجون رحمته. د دے پنځو نه علاوه نور حالات او اوصاف د زړه دیته راجع دی.

د بدن عبادات: قیام، رکوع، سجده، روژه نیول، حج کول، جهاد کول وغیره دی. پوهه شته چه حواس ظاهریه د انسان پنځه دی.

(۱) قوه باصره (یعنی لیدل) (۲) قوه سامعه (یعنی اوریدل) (۳) قوه شامه (ربویه ول) (۴) قوه ذائقه (یعنی سکل) پدیکښ خوراک او خبشکاک داخل دی (۵) قوه لامسه: یعنی مسه کول، دا د بدن د ظاهر سره تعلق لری. او اکثر لمس په لاس سره کیږی پدے پنځه قوتونو سره طاعت د الله تعالیٰ په پنځو طریقو سره کول، فرض، سنت مؤکده، مستحب، حرام نه. مچ کیدل. مکروه تحریمی نه. مچ کیدل. او مثالونه د دے ډیر تفصیل غواړی لیکن په غور او فکر سره هغه معلومیږی.

د مال پہ ذریعہ عبادات : صدقہ فرضی یا نقلی و رکول د پامہ د رضا د
 اللہ تعالیٰ۔ د مچ کول پہ نوم د اللہ تعالیٰ نذر کول د اللہ تعالیٰ پہ نوم باندے وغیرہ۔
 پدے مال خرچ کولو کتب ہم پنچھ اقسام جاری کیری، فرض، سنت، مستحب
 دارنگ د حرام او مکروہ تحریمی نہ حان د اللہ تعالیٰ د ویرے نہ مچ ساتل
 پہ دے عباداتو کتب چہ د اللہ تعالیٰ نہ سیوا بل چالوہ رنی، ولی، پیری، ملک
 پیر، فقیر وغیرہ لہ۔ یو عبادت ہم ادا کیری نو دا شرک دے۔

(۲) توحید فی الدعاء :- یعنی مدد غوثیتل حاجت طلب کول او ذریہ د
 تسلی د پامہ یا اللہ، یا رحمن د دارنگ پہ نور و اسماء و حسنی سرہ اللہ تعالیٰ
 یا دول ثناء د اللہ تعالیٰ او ذکر کول د اللہ تعالیٰ ہم پدے کتب داخل دی۔
 پوہہ شہ دعا اگرچہ عبادت بدنیہ د ژبے دے۔ لیکن ہر کلہ چہ دا عباداتو
 مقصد او مغز دے او دارنگ اکثر مشرکان پہ شرک فی الدعاء کتب گرفتار دی۔
 د دے وجہ نہ دا پہ قرآن کریم کتب پہ مستقل طریقے سرہ ذکر کرے شوے
 دے۔ د اللہ تعالیٰ نہ سیوا بل خوک چہ حاجت پورہ کوونکے، او واکدار او عالم
 الغیب او گنہری او ہغہ تہ یا فلان رامد شہ او وائی، حاجت پورہ کیدل ترے تہ
 او غواپی، نو دا شرک فی الدعاء اوفی الاستعانت دے۔
 بعض خلق وائی چہ دا غائبانہ چفے د محبت د وجہ نہ جائز دی۔
 جواب دادے چہ پہ حال د محبت کتب بہ ہم انسان د احکامو شرعیو پابند او
 تابع وی۔ او دلیل شرعی د جواز د دغہ چفے کولو نشہ بلکہ دا تنبیہ د اہل
 شرک سرہ دہ۔

تنبیہ :- توحید فی العبادات تہ توحید فی الالوہیۃ ہم وئیے شہ ہغہ
 مصداق دے د لا الہ الا اللہ او د دے د پوہہ د پامہ تفصیل د معنی د
 الہ ضروری دے چہ ہغہ یہ روستہ بیانیری۔
 (۳) توحید فی الحکم :- مراد تریہ حکم تشریعی دے مطلب دا دے چہ عقیدہ
 اولی چہ شرع جوہوونکے اللہ تعالیٰ دے د ہغہ حلال بہ حلال او د ہغہ
 حرام بہ حرام گنہو۔ چہ د ہغہ خیر مونہ تہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم را کرے دے۔

او کہ خوک د اللہ تعالیٰ حرامو تہ حلال وائی۔ یا د اللہ تعالیٰ حلالو تہ حرام
 وائی یا د اللہ تعالیٰ د رسول صلی اللہ علیہ وسلم پہ مقابلہ کتب او د شرعی

دلیل پہ مخالفت کیں دیوبیر اوملا، امام، استاذ وغیرہ پہ تحلیل او تحریم او ثواب او عذاب کیں طاعت او تقلید کوی نو دا شرک دے او دا سے شرک پہ یہودیانو او نصاریٰ کیں موجود وؤ۔ یا د الله تعالیٰ او د رسول صلی الله علیہ وسلم د حکم مقابلہ کیں دیو صاحب اقتدار یا بادشاہ قانون متی۔ او د قانون او حکم شرعی تہ انکار کوی نو دا ہم شرک او کفر دے۔

(۲) صدق د رسول: دا ہم دیرہ اہمہ مسئلہ دہ۔ حکمہ چہ توحید او ایمان تفصیلی بغیر د صدق د رسول تہ نہ معلومیری۔ قرآن کریم کیں د رسول ک رشتینوالی ثابتولو د پاره دیرے طریقے دی۔ چہ دھقے تفصیل پہ تنشیط الاذهان کتاب کیں پہ خوارس طریقو سرہ ذکر شویدے چہ دھقے تہ بعضے طریقے دادی چہ رسول الله صلی الله علیہ وسلم خبروتہ د غیب (راتلونکی او تیر شوی) ورکریدی او حال دا چہ ہقہ حاضر او ناظر تہ دے او تہ وو او دغہ خبروتہ بالکل رشتیتی دی۔

دارنگ ہقہ امی وو او دھچانہ ئے لوستل تہ وو کری۔ او تہ ئے خط زدہ کرے وؤ او سرہ د دے تہ لوئے فصیحان، بلیغان د عربو دھقے د مقابلہ کولو تہ عاجز وؤ۔ او دارنگ مخالفینو چہ خمورہ اعتراضوتہ پہ رسول صلی الله علیہ وسلم باندے کرے دی دھقے بتولو جوابوتہ پہ قرآن کریم کیں ورکری شوی دی۔ (۳) صدق د قرآن کریم: دا ہم د اہمہ مسائل ثوتہ دہ۔ حکمہ چہ دا د صدق د رسول او د اثبات د توحید د تفصیل د پاره اصل ذریعہ دہ۔ د قرآن کریم د صدق ثابتولو د پاره پہ کتاب التنشیط کیں شیپارس طریقے ذکر کرے شویدی چہ دھقے تہ بعضے دادی چہ قرآن پاک معجز دے۔

ایتوتہ د توحید (رطب د مقابلہ) قرآن کریم کیں شتہ دے لیکن تراوسہ پورے ہچچا د قرآن کریم مقابلہ نہ دہ کرے شوے۔ او تہ ئے کولے شی۔ او چا چہ مقابلہ کیں خہ عربی شعرونہ وغیرہ وئیلے وؤ نو ہغوی پورے خدا کرے شوے دہ۔ دارنگ الله تعالیٰ فرما ئیلے دی "لو کان من عند غیر الله لوجدنا فیہ اختلافًا کثیرًا" النساء ۸۲؛

رکہ چرے دا قرآن د غیر الله جو شوتے کتاب وے نو ضرور موتد لے یہ وے خلقو پہ دے کیں غلطی دیرے۔ لیکن ہیخ غلطی پکین تراوسہ نہ دہ ثابت کرے شوے۔ نو معلومہ شو چہ دا د الله تعالیٰ جل جلالہ کتاب دے حکمہ چہ د بندہ پہ کتاب کیں خامخا غلطی یا نقصان وی۔

(۲) ایمان پہ آخرت او بعث بعد الموت :- پہ ایمانیا تو کس یو اہمہ مسئلہ بعث بعد الموت او د قیامت پہ تفصیلاً تو باندے ایمان را و پرل دی۔ قرآن کریم کس ددے ایتونہ پہ شپرو تعبیر و نو سرہ دی۔

اول تعبیر دادے چہ ایمان پہ آخرت باندے د مؤمنان و عقیدہ دہ۔ او د درین د ضروریاتونہ دہ او د خائستہ صقاتو د پارہ منشاء دہ او د نجات ذریعہ دہ۔ دویم تعبیر دادے چہ انکار کول د آخرت نہ جری او بیخ د عیبونو دے او سبب د مصیبتونو او د دنیوی او اخروی تباہی او د عذابونو دے۔

دریم تعبیر طریقہ د انکار د منکرینو او اقسام د شبہاتو او اعتراضونو د هغوی او پہ هغه کس د دوی د انکار هیخ دلیل نشته دے سیوا ددے نہ چہ دوی یے دخیلونا قصو عقلونو پہ بنا بعید او محال کنری۔ خاورم تعبیر طریقہ د اثبات د آخرت او جوابونہ د شبہاتو د هغوی طریقہ د اثبات یے اؤہ دی۔

(۱) دویم ژوند پہ اول ژوند باندے قیاس کول۔ (۲) دویم ژوند قیاس کول پہ پیدائش د اسمانونو او د زمکو باندے۔ (۳) دوبارہ ژوند قیاس کول د دنیا پہ بعضے نا آشنا واقعاتو باندے چہ پہ هغه کس پس د مرگولو نہ بیا ژوندی کول دی او پس د او بد خوب کولو نہ لکه واقعہ د اصحاب کھف شوه۔ (۴) دوبارہ ژوند قیاس کول د زمکے پہ شنہ کید لو پہ اونو او بو تو سرہ پس د اوچ والی نہ۔ (۵) ثابتول د دوبارہ ژوند پہ دلیل د قدرت او تصرفاتو د الله تعالیٰ پہ عالم کس۔ (۶) ثابتول د بعث پہ قسم کولو د الله تعالیٰ سرہ پہ خیل ذات باندے پہ قرآن کریم کس خاور کرتہ سورۃ یوش ۳۵ او سورۃ مریم ۲۵ او سورۃ سبا ۳۱ او سورۃ تغابن ۳۰۔ (۷) ذکر د آخرت پہ پیرو او مختلفو الفاظو سرہ چہ هغه شپار پس دی او ذکر کری دی مونہ پہ تنشیط الاذھان کتاب کس پنجم تعبیر ذکر کول د ورخے د قیامت پہ درے دیر شو نومونو سرہ او هغه ټول صفتی نومونہ دی۔ شپږم تعبیر احوال د ورخے د قیامت او ذکر د هیبتونو د هغه پہ تفصیل سرہ چہ هغه د قرآن کریم پہ خاور پنغوس سورتونو کس ذکر دی۔

(۵) جهاد فی سبیل الله تعالیٰ :- د تیر شوو خاور و مقصدونو د نشر و اشاعت د پارہ د هر قسم طاقت صرف کول او محنت کولو ته جهاد وئیلے کیږی۔ او د مخالف باطل قوتونو کمزوری او د توحید او اسلام غالب کولو ته قتال

فی سبیل اللہ وٹیلے کیڑی۔ ہر کلمہ چہ دجہاد او قتال مقصد ۛیر لوئے دے نو ذکر
 وچے نہ جہاد او قتال ہم ۛیرہ اہمہ مسئلہ دہ۔ قرآن کریم کیں دھے قسمو نہ
 او مقصد و نہ، اداپ او اسباب وغیرہ ذکر کرے شوی دی۔ دھے پورے تفصیل
 زما یہ کتاب ترتیب الجہاد کیں لیکلے شوئے دے۔ او دارنگ پہ کتاب تنشیط
 الاذهان کیں ہم شتہ او یہ مختلفو سورتونو ذکران کیں دامسئلہ ذکر دہ۔
 دجہاد او قتال نہ مخکین تہذیب د اخلاقو او نفسوتو دپارے یہ سورۃ بقرہ کیں
 لس اُمور، یہ سورۃ العمران کیں یو دیرش اُمور او دتد بیر منزل دپارے یہ
 سورۃ بقرہ کیں اتس اُمور او یہ سورۃ النساء کیں نو لس اُمور او دسیاست مدنیہ
 دپارے یہ سورۃ بقرہ کیں دامن دپارے خلتور اُمور او یہ سورۃ النساء کیں حکومتی
 او فوجی نظام دپارے نہا اُمور ذکر دی او دمسلمانانو دتظم او امن او دتشر و
 اشاعت دپارے سورۃ العمران کیں پنچہ اُمور او یہ سورۃ حجرات کیں اوہ اُمور
 ذکر دی
 (۶) اتفاق فی سبیل اللہ تعالیٰ: دا یہ اصل کیں جہاد بالمال دے یعنی مالی
 قوت سرہ ددین نشر او اشاعت کول او غالب کول دے تہ اتفاق فی سبیل اللہ
 وائی۔ دا فریضہ دزکوۃ او صدقات واجبو نہ علاوہ دہ حکمہ چہ رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی دی اِنَّ فِی الْمَالِ حَقًّا سَوِی الزَّكْوٰةِ۔ او دعلماء و یہ
 نیز جہاد او طلب دعلم ددین او نشر ددین تہ ہم جہاد فی سبیل اللہ وٹیلے کیڑی۔
 قرآن کریم کیں ددے اتفاق فرضیت او دھے مصارف او ترغیبات او مثالو نہ
 ۛیر ذکر کرے شوی دی۔ دھے تفصیل پہ تنشیط الاذهان کتاب کیں ذکر کرے
 شوئے دے۔

قائدہ: قرآن کریم کیں دبیہودیانو او دنصاراؤ او دعامو مشرکانو او دمنافقانو
 پہ تفصیل سرہ تردید دے دھغوی قبائح او بد صفات او هغوی تہ زجر نہ
 پہ تفصیل سرہ ذکر شوی دی پہ مکی سورتونو کیں د مشرکانو تردید دے
 او دھغوی ناکارہ صفات ذکر دی۔ او دتورو ۛلو ذکر پہ کیں ۛیر کم دے او
 پہ مدنی سورتونو کیں ددے تورو ۛلو تفصیل ذکر دے۔ زما د شمار
 مطابق دبیہودیانو ۛول قبائح دوہ ۛسوہ یویشٹ ذکر دی او دنصاراؤ ۛۛۛ
 دیرش دی۔ او دمنافقانو دوہ ۛسوہ درے دی۔
 اصول او قواعد دسورت: د فہم او پوھے دپارے پہ ہر سورت کیں

راتلونکے اثناء خبرے معلومول ضروری دی۔ یا یہ پہ سورت کبس بتولے وی یا یہ پکبس بعضے وی۔ عا دعویٰ د سورت پیژندال۔ عا دلیونہ د دعویٰ د ثابتولو د پارہ درے قسمونہ دی۔ (ج) عقلی دلیونہ شپہر قسمہ دی۔ (ب) نقلی دلیونہ ہم شپہر قسمہ دی۔ (ج) او وحی دلیونہ کلہ پہ یوسورت کبس درے وارہ قسمونہ وی او کلہ بعضے بعضے د عقلی دلیونو مطلب دا دے چہ د اللہ تعالیٰ د قدرت او د تصرفاتو او علمونو ذکر پہ داسے طریقے سرہ او کپے شی چہ صحیح عقل د ہفے پہ ذریعے سرہ اللہ تعالیٰ منی او د ہفہ د توحید عقیدہ اولری یائے رد نشی کولے۔ د نقلی دلیونو مطلب دا دے چہ د حق او د مسئلے د توحید نسبت داسے مخلوق تہ او کپے شی چہ ہغوی ہر چاہ تہ مسلم او منلے شوے وی، یا پہ حقیقت کبس رشتیتی وی او چہ پہ ہغو باندے د دروغو وئیو تصور ہم نشی کیدلے۔ او د وحی دلیونو مطلب دا دے چہ د خیرے نسبت اللہ تعالیٰ تہ او کپے شی چہ دا د ہفہ امر یا نہی یا قول روینا، او وحی دہ مونہ د خان تہ نہ دہ وئیے۔

(۳) زجر (زورنہ) یعنی د منکرینو وغیرہ پہ ناجائزہ وینا یا عمل باندے زورنہ ورکول۔

(۴) تخویف (ریہ) یعنی د انکار د وجہ تہ عذاب د دنیا یا عذاب د آخرت ذکر کول۔

(۵) بشارت (زیرے) یعنی د حق د منلو پہ وجہ سرہ د دنیاوی یا اخروی خوشحالو او نعمتونو زیرے او خوشخبری ورکول۔

(۶) تسلی یعنی دعوت کوونکی تہ پہ وخت د مصیبتونو او تکلیفونو کبس تلقین د صبر ورکول او د ہفہ د زہ نہ غم لرے کول یا کمول۔

(۷) تشجیع او ترغیب یعنی د توحید د بیان او دعوت د پارہ یا د قرآن یا د جہاد پہ بارہ کبس تیزی او چاہ گیرنہ ورکول او بھا درکول اورغب و رکول۔

(۸) ترہید فی الدنیا یعنی د دنیا سرہ میثہ نہ کول د دنیا تہ بے رغبتی بیانول او د ہفے فنا او زوال ذکر کول یا د ہفے د دھوکے او غرورنہ تنبیہ ورکول۔

قائدہ عا طریقہ د تفسیر د ہر سورت دادہ چہ پہ ہر سورت کبس پنچا خبر ضروری دی اولہ خبرہ ربط (مناسبت) د ہر سورت د مخکین سورت سرہ۔

دویمه خبره د عوای د هر سورت او د هغه ماخذ -

دریمه خبره د هر سورت اجمالی او تفصیلی خلاصه بیانول په ترتیب د یابونو سره -
خلورمه خبره حل د مشکل ایاتونو او د مکرراتو او ذکر د حکمتونو -

پنځمه خبره اهتیارات د هر سورت د نورو سورتونو ته -

قائده ۱: اصول الایمان ذکر دی په رسوۍ البقره ۲۴۱ او سورة النساء ۱۳۴ کښ

اصول الحقوق ذکر دی په رسوۍ البقره ۸۳ او سورة النساء ۳۷ کښ -

اصول السدیانات ذکر دی په (سورة الانعام ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳) کښ -

اصول المحرمات په عقیده او عمل کښ رپه سورة الاعراف ۳۳ کښ

اصول المحرمات په خوراک کښ رسوۍ البقره ۱۴۵، سورة المائدة ۳۱

سورة الانعام ۱۴۵ او سورة التحل ۱۱ دا په ټولو اسمانی دینونو

کښ مشترک اصول دی -

قائده ۲: نصاب تبلیغ د عوامو په سورة الانعام ۱۵۱، ۱۵۲ او ۱۵۳ کښ -

نصاب تبلیغ د بنی اسرائیلو په سورة البقره ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵ کښ

نصاب تبلیغ د اهل کتابو په سورة آل عمران ۴۴، ۴۵، ۴۶ او ۴۷ کښ -

نصاب تبلیغ د نصاراؤ په سورة المائدة ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱ او ۵۲ کښ -

قائده ۳: نسخ په خلورو معانوسره ده - اول په معنی د لیکلوسره په سورة

الجاتیه ۲۹ کښ - دویم وړانول او زائیلول په سورة الحج ۵۲ کښ -

دریمه معنی بدلول د آیت یا د حکم په بدل سره په سورة البقره ۲۱۷ کښ

خلورمه معنی نقل کول او دا په قرآن کښ نه ده مستعمل شوه -

مناسخه د علم میراث او تناسخ د ارواحو په عقیده د هندوانو

کښ - د دې خلورمه معنی سره تعلق لري -

نسخ د شریعت په اصطلاح کښ بدلول د آیت یا حکم د آیت یا د دواړو

دی اصلاً یا صفة یعنی د سره یې بدل کړی - یا په مطلق کښ قید او لگوی،

یا عام لره خاص کړی یا په عکس سره وی - یا د واجب نه مستحب ته راګوز

شی او دا د مخکنو علماؤ اصطلاح ده - په دې معنی سره د هغوی په نیز

په قرآن کښ د پنځه ټولو ایاتونو نه زیات منسوخ دی، یعنی په اعتبار د

حکم سره - بله معنی داده چه مخکښ ثابت شوه حکم زائله کړی په بدل

نص سره په داسې طریق سره چه په مخکښ باندې عمل کول جائز نه وی

اودا معنی دے روستنو علماؤ پہ اصطلاح کیں دہ۔ او بنا پہ دے پائندے
علامہ سیوطی^۳ پہ اتقان کیں وئیلی دی چہ یویشٹ ایتوتہ منسوخ دی
او امام شاہ ولی اللہ دہلوی^۴ پہ الفوز الکبیر کیں وئیلی دی چہ پنے ایتوتہ
منسوخ دی۔ اور مونی پہ نظر کیں دہ ایتوتو کیں ہول حکوتہ اونولے معانی
منسوخ تہ دی پہ اعتبار دے یوم معنی سرہ منسوخ دی او پہ اعتبار دے
معنی سرہ منسوخ تہ دی یا پکین اختلاف وی دسلف صالحینو یا د واجب تہ
مستحب تہ را کوز شوی وی او ہفتہ تہ تحقیق وئیلے شی دے ایت پورے بیخ کن دی
د حکوتوتہ تہ وی شوی۔

مسئلہ دے الہ : دے دے دے پیر قرآن کریم کیں دولس تعبیرات دی۔
اول : کلمہ دے لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دہ حُلہ رسوۃ الصافات ۳۵ اوسوۃ محمد کیں
دویم : تعبیر کلمہ دے لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ دیرش کرتہ۔
دریم : کلمہ دے لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ یوکرت پہ سورۃ الانبیاء ۲۱ کیں۔
خلویم : کلمہ دے لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَا درے حُلہ پہ سورۃ النحل ۲، سورۃ
طہ ۱۴ اوسوۃ الانبیاء ۲۱ کیں۔

پنجم : کلمہ دے لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي يُوحِي فِي سُوْرَةِ يُونُس ۱۰ کیں۔
شپیم : کلمہ دے مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ دہ کرتہ پہ سورۃ ال عمران ۳۳، ۴۵ کیں۔
اوم : کلمہ دے وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَاحِدٌ یوکرت پہ سورۃ المائدہ ۲۱ کیں۔
اتم : کلمہ دے مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ نہہ کرتہ پہ سورۃ الاعراف ۵۹، ۶۵،
۷۱، ۷۵، سورۃ ہود ۲۱، ۷۱، ۷۵، سورۃ المؤمنون ۳۳، ۳۷ کیں۔
نہم : کلمہ دے اللَّهُ مَعَ اللَّهِ اتہ کرتہ پہ سورۃ النمل ۲۱ تہ ترے پورے،
سورۃ القصص ۲۱، ۷۵، سورۃ الطور ۲۱ کیں۔

لسم : کلمہ دے مَنْ إِلَّا غَيْرَ اللَّهِ یوکرت پہ سورۃ الانعام ۲۴ کیں۔
یوولسم : کلمہ دے إِلَهَ الْكَوْمِ الْوَاحِدِ شپہ کرتہ پہ سورۃ البقرۃ
۱۲۳، سورۃ النحل ۲۲، سورۃ الکہف ۲۱، سورۃ الانبیاء ۲۱، سورۃ
الحج ۲۲ اوسوۃ حم سجدہ ۷۱ کیں۔

دولسم : کلمہ دے لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْوَاحِدُ خلو کرتہ پہ سورۃ النساء ۱۷، سورۃ
الانعام ۱۰، سورۃ ابراہیم ۲۱ اوسوۃ النحل ۷۵ کیں۔
دے الہ دہ معانی دی یو خاص دہ (حق دار دے بند گئی او معبود بالحق)

دَا اِلَهَ يَالَهَ نه اخستلے شوے دے پہ معنی دَعْبُدُ سِرہ نوالہ پہ معنی
دَعْبُود دے لیکن پہ عرف دَ شرعے کیں خاص دے پہ معبود بالحق
پورے پہ دے محکفی ہولو کلمات کیں دا معنی مراد دے۔

دریمہ معنی دَرالہ حاجت پورہ کوونکے پتاھی ور کوونکے چہ اُمید او خوف دَ
ہغہ تہ کیری او اعتماد پہ ہغہ باندے کیری او دے معاون تہ علماؤ اشارہ
کریدہ پہ تفسیر بیضاوی کیں او شیخ عبد القادر جیلانی رحمۃ اللہ پہ فتح
الربانی ^{۳۷۷} کیں اونور اہل لغت ہم دے معاون تہ اشارہ کریدہ۔ او دامعانی مراد کیکشقی پہ سورۃ
الانعام ^{۳۷۸} کیں چہ اختیار دَ غورونو او سترگو او زہونو (عقلونو) صرف
دَ یواللہ تعالیٰ دے او پہ سورۃ النمل ^{۳۷۹} کیں پیدا کوونکے دَ زمکو او باران
وروونکے دَ آسمان تہ۔ او دَ زمکے تہ گنرا و تازہ باغوتہ راہو کوونکے سیو
اللہ تعالیٰ دے او پہ ^{۳۸۰} کیں چہ زمکہ شتہ کوونکے او پہ ہغے کیں نہرو تہ
سیند و تہ بھیونکے او کلک غروتہ جو روونکے او دودہ قسمہ دریابونو کیں
پردہ جو روونکے یواللہ تعالیٰ دے۔ او پہ ^{۳۸۱} کیں دَ محتاجو دُعا قبولونکے او
ہر تکلیف او مصیبت لرے کوونکے او انسانانو لڑے پہ زمکہ کیں پہ یوبل پسے
ابادوونکے یواللہ تعالیٰ دے۔ او پہ ^{۳۸۲} کیں دی چہ پہ تیر و دَ بیا بانو او دریابونو
کیں لارینودونکے او مختلف ہوا کمانے دَ باران تہ مخکیں رالیرونکے یواللہ تعالیٰ
دے او پہ ^{۳۸۳} کیں اول پیدا کوونکے یا پیدائش کوونکے بیا دوبارہ پیدا کوونکے
او تاسولہ روزی در کوونکے دَ آسمان او زمکے تہ یواللہ تعالیٰ دے۔

او پہ سورۃ القصص ^{۳۸۴} کیں دی چہ سمر راخیر وونکے رشیہ لرے
کوونکے یواللہ تعالیٰ دے۔ او پہ ^{۳۸۵} کیں دی چہ شپہ راوستونکے
ورخ لرے کوونکے یواللہ تعالیٰ دے۔ نو پہ کلمہ دَ لا الہ الا اللہ
کیں داہولے معانے ارادہ کیدے شی پہ زہہ کیں او ہم پہ ژبہ او ہم
پہ دعوت او بیان کیں نو دا توحید دَ الوہیت دے۔

مسئلہ دَ شفاعت (سفارش کول) دَ شرک او بدعت تہ دَ
مُج کید لو دَ پامرا دَ شفاعت شرعیہ او شرکیہ او بدعیہ پہ مینج کیں
فرق کول دیر ضروری دی دے وچے نہ دامسئلہ دَ قرآن کریم پہ
رہا کیں ذکر کوو۔

پوہہ شہ چہ مادہ دَ شفاعت (ش، ف، ع) پہ قرآن کریم کیں

یودیش کرتہ ذکر شویدہ اوہغہ پہ دودہ قسمہ دہ۔

اول شفاعت (سفارش) د بندہ کا تو پہ مینج کیں چہ یو شخص د بل شخص
 رچہ محتاج وی یا مصیبت زدہ وی) د پاره دریم شخص تہ سفارش کوی
 دہغہ د حاجت پورہ کولو یا د مصیبت لرے کولو د پاره د اسبابو د
 لاندے نو پد یکنیں د جائز کار د پاره سفارش بنہ عمل دے او د ناجائز
 کار د پاره سفارش بد عمل دے۔ د دے ذکر پہ سورۃ النساء کیں دے
 دویم قسم سفارش د یو مخلوق دے د بل شخص د پاره اللہ تعالیٰ تہ
 او پہ قرآن کریم کیں الخ پہ اوکس سورتونو کیں ذکر دے پہ دیرو طریقو سرہ۔
 اولہ طریقہ: ذکر د عقیدے د مشرکانو پہ بارہ د معبودان باطلہ کیں کہ
 ملک وی یا جن وی یا نبی وی یا ولی وغیرہ دا پہ سورۃ یونس کیں او پہ
 سورۃ الزمر کیں ذکر دی اودا عقیدہ بنیاد دے د نورو اقسامو د
 شرک د پاره۔

دویمہ طریقہ: د مشرکانو د پاره نیشتناو لے دے شفاعت او بلا اذن
 د اللہ تعالیٰ نہ پہ نیشتناولی مطلق سرہ، دا پہ قرآن کریم کیں پہ اللہ ایاتونو
 کیں ذکر دی سورۃ البقرہ ۲۵۴، سورۃ الانعام ۵۴، ۵۵، سورۃ الروم
 ۳۱ سورۃ سجده ۲۶ سورۃ الشعراء ۲۸ او سورۃ الفاطر ۱۸۔

ثالثہ طریقہ: نفع نہ ورکول د شفاعت دا پہ درے ایاتونو کیں ذکر دی سورۃ
 طہ ۱۰۹، سورۃ سبأ ۲۱ او سورۃ المدثر ۷۸۔

چوتھہ طریقہ: نہ قبلیدل د شفاعت دا پہ یوایت کیں ذکر دے پہ سورۃ
 البقرہ ۲۸ کیں۔

شپہرہ طریقہ: اغنا تہ کول رفاکدہ نہ ورکول پہ دفع کولو د مصیبت
 سرہ) د شفاعت دا قسم پہ دودہ ایاتونو کیں ذکر دے۔ سورۃ یس
 ۲۳ او سورۃ النجم ۲۶ کیں۔

اومہ طریقہ: نیشتناو لے پہ طریقہ د استفہام رتپوس) انکاری سرہ
 اودا پہ یوایت کیں ذکر دے سورۃ الاعراف ۵۳۔

اتہمہ طریقہ: سفارش کول پہ اذن د اللہ تعالیٰ سرہ دا پہ پنچہ ایاتونو
 کیں ذکر دی۔ سورۃ البقرہ ۲۵۵، سورۃ یونس ۳، سورۃ طہ ۱۰۹ سورۃ
 سبأ ۲۱ او سورۃ النجم ۲۶۔

نہمہ طریقہ: شرط رضا کا اللہ تعالیٰ کے مشفوع لہ رچہ چا دپارہ سفارش
 کیدے شی) دپارہ دا پہ دوا ایاتون کیں ذکر دی سورۃ الانبیاء ۲۸ سورۃ النجم ۲۷
 لسمہ طریقہ: استثناء کے سفارش کوونکی کشفاعت کولو دپارہ دا پہ یوایت
 کیں ذکر دی سورۃ الزخرف ۲۷ او دے دے دپارہ دوا شرطونہ ذکر دی۔
 اول داچہ پہ دنیا کیں یے حق طرف تہ دعوت ورکھے وی۔ دویم داچہ
 عالم وی پہ حال کے مشفوع لہ چہ دے مؤمن دے اوکہ نہ دے او دا علم
 پہ قیامت کیں حاصلیری۔

یوولسمہ طریقہ: داسے دوا ایاتونہ دی چہ احتمال لری کے استثناء کے شفیح
 او مشفوع لہ۔ سورۃ مریم ۸۷ سورۃ طہ ۱۰۹۔

دے ایاتونہ معلومہ شوہ چہ سفارش کولو یو خوش شرطونہ دی۔ اول داچہ
 کا اللہ تعالیٰ اذن وی۔ دویم داچہ چا دپارہ شفاعت کیری چہ ہغہ پہ کافر
 مشرک نہ وی۔ دریم داچہ شفاعت کوونکے بہ ہغہ خوک وی چہ پہ دنیا
 کیں یے حق (توحید اوسنت) طرف تہ دعوت ورکھے وی۔ خلورم داچہ
 اللہ تعالیٰ کے ہغہ نہ رضا وی۔ پنجم داچہ ہغہ مشفوع لہ او پیڑنی چہ دا
 مؤمن دے مشرک کافر نہ دے۔

شفاعت شرعیہ پہ ورخ کے قیامت کیں حق دے پہ دغہ پنغو شرطونو
 سرہ او دے دیر قسمونہ پہ شرح عقیدہ طحاویہ کیں ذکر کھے شوی دی۔
 او داسے شفاعت نہ منکرین حدیث او معتزلہ انکار کوی، او ہرچہ پہ
 دنیا کیں وی نو دے دغہ دوا قسمونہ دی۔ اول قسم یوژوندے بندہ بل ژوندی
 بندہ تہ وائی رچہ ہغہ یے اوری) چہ زما دپارہ دُعا او غواہ، برابرہ خبرہ دہ
 کہ دے دغہ نہ غورہ شخص وی اوکہ نہ وی غورہ او دا کے قرآن کریم
 پہ سورۃ ابراہیم ۱۸۱ کیں او سورۃ نوح ۲۸ او سورۃ حشر تک کیں ذکر دی
 دویم قسم یوژوندے شخص کے مسلمان مردہ دپارہ دعا غواہی دغہ تیر
 شوی ایاتونہ ہم پدے باندے دلیل دے۔ دارنگ پہ دے دوا و
 قسمونو باندے احادیث صحیحہ ہم دلالت کوی۔ او دغہ ایاتونہ او
 احادیث دلیل دے پہ اذن کا اللہ تعالیٰ باندے یعنی داسے شفاعت پالہ اذن دے
 شفاعت غیر شرعیہ (یلا اذن) کے دے دے دے قسمونہ دی۔
 اول: دے یوژوندے شخص کے یومردہ کے قبر پہ خوا کیں دغہ نہ دُعا

او شفاعت طلب کول او دا په خو و جو هو سره تا جا ئز دے او بدعت دے بلکه د شرک طرف ته را ښکل کوی .

اوله وجه داده چه په قرآن کریم او صحیح حدیث کښ د دے ثبوت نشته نو اذن د الله تعالی نیشته نو معلومه شوه چه دا شفاعت بغیر د اذن نه دے .

دویمه وجه داده چه طلب کوونکے د شفاعت عقیده لری چه دا مړے زما خبرے اوری او د دے د پاره هم صحیح دلیل نیشته او د دے تفصیل مو تر په تفسیر د سورة الروم کښ ذکر کړې دے .

دریمه وجه داده چه داسے خلق عقیده لری چه د قبر په خوا کښ دُعا ښه قبلیری نو دا هم بے دلیلہ خبره ده په شرع کښ د دُعا د اجابت خاص حایونه په احادیثو صحیحو سره ثابت دی او په هغه کښ د قبر په خوا کښ قبلیدلو ذکر نیشته او د دے په پاره کښ مفسر آلوسی په تفسیر د سورة مائده کښ وئیلی دی چه دا اتفاق تا جا ئز دی د هیڅ عالم شک نیشته د دے په تا جا ئز والی کښ .

دریم قسم د قبر نه په لرے فاصله کښ رچه په ژوند کښ هم پدغه فاصله کښ اوری دل ته کیږی (او از کوی چه فلانی بزرگه ، یا یا زما د پاره د الله تعالی نه دُعا او غواړه . نو دا خوشرک دے په ډیرو وجو سره . اوله وجه داده چه عقیده لری چه دا ولی غائبانه او زونه اوری عالم الغیب دے او دا عقیده ساتل شرک دے نورے وچ هغه دی چه د اول قسم په بیان کښ ذکر شوی دی .

خلوړم قسم قبر د یو ولی ته سجده کوی د هغه طواف کوی د هغه په نوم نذرانے جنتی دے غلافونه راوړی او نور تعظیمات ئے کوی په داسے عقیده سره چه دا ولی به خوشحال شي او زما فلانے حاجت به په الله تعالی باندے پوره کړی یا فلانے مصیبت به په الله تعالی باندے زمانه لرے کړی یعنی الله تعالی د دے ولی د مینے یا وجاهت (مغوریزئ) نه مجبوره ناچاره کړی او دا شرک د مکے معظمه د مشرکانو وچچه په سورة یونس ۱۸ کښ او په سورة الزمر ۲۱ کښ د هغه ذکر دے او داسے تصریح امام لاری په تفسیر کبیر کښ د آیت د سورة یونس په تفسیر کښ کړې ده .

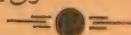
او نور تفصیل د شفاعت پہ باب د وسیلہ کنس پہ تفسیر د سورۃ المائدہ
کنس مونہ ذکر کرے دے۔

عرض دے تفسیر کتونکو او دے تہ فائدہ
اخذتونکو تہ درخواست دے کہ تاسوتہ پہ دے
کنس تفسیری یا معنوی یا تحریری غلطی معلومہ
شی نوماتہ دھے خبر را کرے یا دھے د اصلاح
کوشش او کرے او زما د معافی د پامہ د الله تعالیٰ تہ
دعا او غوارے۔ زہ ہم الله تعالیٰ تہ دعا غوارم
پچہ پہ دے سرہ مسلمانانو تہ فائدہ ور کرے او زما
گناہوتہ او غلطی معاف کرے۔

وما ذلک علی الله بعزیز

ابوزکریا عید السلام غفرلہ

اول شعبان ۱۴۲۰ھ

سورة الفاتحة
مكية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۱

آیاتھا ۷
رکوعھا ۱

خاص یہ نوم داللہ تعالیٰ امداد غوار یہ شروع کولوکنیں چہ رحمن اور رحیم دے

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۲ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۳

تول صفوتہ د خدا ایتوب خاص اللہ تعالیٰ دی چہ پالندہ کوؤنکے دتول عالم دے عام مہربانی والد خاص ہم کوونکے دے

مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۴ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ

اختیار مند د ورخ د بے (جزا دے) خاص تالہ بندگی کوو مونہ او خاص ستانہ

نَسْتَعِينُ ۵ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۶

مد غوار (یہ رحالت کنیں)۔ ملک کرے مونہ یہ لار نیغہ۔

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ

لار د ہفہ کسانو چہ نعمت کریدے تا یہ ہغوی باندے نہ دی ہفہ کسان چہ غضب کر شوبہ

عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ۷

یہ ہغوی باندے او نہ بے لارے دی۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سورة فاتحه

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين محمد وعلى آله واصحابه اجمعين۔

اما بعد! یہ توفیق او یہ فضل داللہ تعالیٰ سرہ یہ تفسیر دقرآن شروع کووم چہ
 اول تفسیر دسورة فاتحه دے۔ پوہہ شئی چہ ما یہ تفسیر دہر سورت کنیں خو
 خبرو التزام کریدے اول ربط (رتل) دے روستو سورت د مخکنیں سورت سرہ دویم
 دعوی (موضوع۔ لوئے مقصد) دسورت، دریم خلاصہ د مضامینود سورت اجمالی
 او تفصیلی، خلوم تشریح د الفاظ مفردہ او د جملو او مقصد دہر ایت، پنجم حکمتونہ
 اول طائف او فائدے د مفرد الفاظ او د جملو او د آیاتونو، شپیم کوم سورت چہ دیر
 نومونہ لری نوہفہ نومونہ دسورت پہ ابتدا کنیں ذکر کول۔ نو دسورة فاتحه ربط
 ذکر کولوتہ حاجت نیستہ حکمہ چہ د دینہ مخکنیں بل سورت پہ لیکل شو ترتیب کنیں

نیشته داد تولونه په دے ترتیب کښ مخکنه سورت دے۔

دعوی د دے سورت؛ اعلان د توحید او رد د شرک د ټولو قسمونو دے په لفظ د الحمد لله سره او مقصد د دے داد په څه هر انسان او خصوصاً مؤمن د خپل رب عظمت اولوی په داسه طریق سره او پیژنی څه د الله تعالی نه سیوا بل هیڅوک د هغه عظمت حق دار نه گنړی او د خپل رب سره داسه تعلق او محبت پیدا کړی څه دغه د بل هیڅا سره تعلق او محبت او نه لری۔

خلاصه د دے سورت؛ اول دعوی د اثبات د توحید ده په ټک کښ۔ دویم اثبات د هغه دعوی د په نومونو د الله تعالی سره او دینه استدلال بآسماء الله تعالی و صفاته و بیله شی او دا د دلیل عقلی یو قسم دے نو دا درې عقلی دلیونه شول په ټک ټک کښ۔ دریم نتیجه او تفریع ده په دغه دعوی باندې په ټک کښ۔ خلورم تعلیم د دعا دے د پاره د هدایت او استقامت په دغه دعوی او نتیجه باندې په ټک کښ۔ پنجم ذکر د درې ډلو دے څه متعلق دی د دغه دعوی سره په منلو او په نه منلو سره په ټک کښ۔

حکمتونه او فائده؛ حکمتونه او فائده د الفاظ مفرده او په هر ایت کښ خوبه شمارة دی بعض د هغه نه خو په وخت د تفسیر کولو کښ ذکر کوو (انشاء الله) لیکن اوس بعض فائده او حکمتونه هغه ذکر کوو څه د سورت مجموعی حیثیت سره تعلق لری او پشان د خلاصه د سورت دی او دا هم په طریق د خمساتو (پنځه پنځه) د سورت سره ذکر کوو او د الس خمسات دی۔

اول خمس داد په پنځه اقسام د معرفت د الله تعالی۔ معرفت د ذات د الله تعالی په ټک کښ معرفت د صفاتو د هغه په ټک کښ معرفت د حقوقو د هغه په ټک کښ معرفت د هغه لار په ټک کښ معرفت د حقو ته په ټک کښ۔ معرفت د اهل طریق څه د هغوی تا بعد اری کیدای شي په ټک کښ۔

دویم خمس، پنځه انواع د توحید۔ اول توحید د ذات په ټک کښ۔ دویم توحید د ربوبیت په ټک کښ۔ دریم توحید د اسماء او صفاتو ټک کښ۔ خلورم توحید د الوهیت ټک کښ۔ پنجم توحید د حکم او تشریع په ټک کښ۔

دریم خمس، صراحة اسماء د الله تعالی پنځه۔ الله۔ رب۔ رحمن۔ رحیم۔ مالک۔ خلورم خمس، پنځه صفات د الله تعالی نه اشراق۔ المحمود۔ المعبود۔ المستعان۔ الهادی۔ المتعظم۔ پنجم خمس، پنځه عبادات۔ تسمیه۔ تحمید۔ تعبد۔ استعانت۔ دعا۔

شپڻم مخمس، رديہ پنڄھ کما هو ڏلو بات ۾۔ مشرڪان ٽول قسمونه۔ قدریہ۔ جبریہ۔ مرجأ۔ روافض شیعہ۔ اوتور فرق پنڄھ ھم۔ دھریہ ٽول قسمونه۔ منکرین ک تبوت۔ منکرین ک قیامت۔ منکرین ک صفاتو (جھمیہ) اوتول مبتدعین۔
 اووم مخمس، ذکر ک پنڄھ فرق صالح یا غیر صالح، الحامداون۔ العابدون۔ المنعم علیھم۔ المغضوب علیھم۔ الضالون۔

اتم مخمس، پنڄھ تخصیصات۔ تخصیص ک حمدیہ اللہ تعالیٰ پورے۔ اوتخصیص ک صفاتو اوتخصیص ک عبادت اوتخصیص ک استعانت۔ اوتخصیص ک ہدایت اوانعام۔
 نھم مخمس، پنڄھ قسمہ جمل۔ جملہ خبریہ پہ معنی ک انشاء کبش (الحمد للہ) جملہ خبریہ محضہ (ایاک نعبد وایاک نستعین) جملہ انشائیہ محضہ (اهدنا) جملہ اسمیہ (الحمد للہ) جملہ فعلیہ (ایاک نعبد)۔

لسم مخمس، (مخمس ذکر شوییدی) دعوی۔ دلیلونہ۔ نتیجہ۔ دعا۔ درے ڊ لے۔
 دالمخمسات ک مجموعہ سورت سرہ تعلق لری اودا غیر دی ک ھڃہ مخمساتونہ
 چہ کتاب لطائف القرآن (عربی۔ پشتو) کبش لیکلی شوییدی۔

السماء (نومونہ) ک دے سورت :- سورة الفاتحة۔ سورة الحمد۔ سورة الصلوة۔
 سورة التور۔ اعظم السورة۔ سورة الشفاء۔ سورة الرقية۔ سورة الواقہ۔ سورة الواقہ
 سورة الکافیہ۔ سورة الشافیہ۔ سورة الکثر۔ سورة تعلیم المسئلة۔ السبع المثانی۔
 القرآن العظیم۔ سورة اساس القرآن۔ سورة الشکر۔ سورة المناجات۔ سورة التفویض۔
 سورة السوال۔ ام الکتاب۔ ام القرآن۔ اودا نومونہ پہ نقل سرہ ثابت دی اودھریو
 دیارہ وجہ تسمیہ ھم شتہ چہ ھڃہ مفسر آلوسی پہ روح المعانی کبش لیکلی دی۔

تنبیہ :- ک سورة فاتحہ زیاتہ تشریح ما پہ کتاب التبیان فی تفسیر ام القرآن
 او پہ لطائف القرآن کبش پہ عربی ژبہ اوترجمہ ک لطائف القرآن پہ پشتو ژبہ
 (دیارس مخمسات) کبش کپے دہ ک دے وجہ نہ دلته بہ مناسب اختصار کیدیشی۔
 تفسیر :- بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ ک دے پہ بارہ کبش ک اهل علمو
 ڊیر اقوال دی چہ دار بسم اللہ آیت مستقلہ ک قرآن نہ دے اوکہ نہ دے او
 ک سورة فاتحہ نہ جزء دے اوکہ نہ دے اوکھریو سورت نہ جزء دے اوکہ نہ دے
 دڃہ اقوال پہ التبیان کبش ما ذکر کپی دی لیکن ظاہرہ راجحہ خبرہ دادہ چہ
 ک سورة نوبہ نہ علاوہ کھر سورت پہ سرکبش بسم اللہ الرحمن الرحیم
 نازل کپے شویدہ تو پہ وخت ک تلاوت کبش ک دے پر بخودل پکار نہ دی

ہاں یہ جہر او پتہ لوستلو کیش اختلاف دے۔

تشریح کے مقررہ تو کہ دے کلمے دادہ :- بآء حرف دے کہ حروف معانی نہ او
عمل کے جزر زیر و رکول کوی نو غورہ دادہ چہ دا کہ پائرہ کہ استعانت دہ او ہر کلمہ
چہ دے سورۃ یہ نومو تو کیش یونوم تعلیم المسئلہ دے یعنی اللہ تعالیٰ خیلو
بند کا تو تہ کہ سوال کولو تعلیم و رکپے دے نو پنا یہ دے دلتہ قولو اپتہ مراد کہ
یعنی اے بند کا تو او وائی بسم اللہ لہرہ نو اشارہ شوہ چہ ہول بند کاں پہ استعانت
کیش یو اللہ تعالیٰ تہ محتاج دی نو پہ دے اول حرف کیش رد دے یہ شرک
فی الاستعانت باندے او پہ روایت کا بن جریر کیش وارد دی چہ دا کہ مشرکانو کہ
رد کہ پائرہ نازل شوے دے چہ ہغوی بہ بسم اللات او بسم العزی وئیل تو
اللہ تعالیٰ او فرمائیل چہ بسم اللہ وائی۔

اسم کلمہ (نوم) تہ وئیل شی کلمہ صفت تہ وئیل شی او کلمہ عام وی دوارو تہ
دلتہ عموم مراد دے تو شامل دے کہ اللہ تعالیٰ ہولو نومو تو او صفتو نو تہ یعنی
پہ وخت کہ استعانت کیش کہ اللہ تعالیٰ ہر نوم او صفت ذکر کول جائز دی پہ دلیل
کہ دے قول کہ اللہ تعالیٰ سرہ وئیلہ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا (الاعراف ۱۸۰)
قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ (اسراء ۱۱۰)
او مداد غوختل پہ رے سرہ ادا کیبری او پہ تہ چہ ادا کیبری نو ہفتہ تہ اسم وئیل
شی کہ دے وچے تہ دلتہ یے بسم اللہ اوئیل او باللہ یے او نہ وئیلہ۔

بسم جار او مجرور متعلق عامل غواری او ہغہ پہ لفظ کیش ذکر نہ دے
نوپتہ مراد دے او پہ ہفتہ کیش اختلاف دے۔ ابداء۔ ابتداء۔ ابتدائی۔ اقرء۔
ہول جائز دی لیکن غورہ دادہ چہ استعینوا امر یا استعین فعل پتہ دے او داعم
دے فعل کہ قراءت او کہ خوراک خشک و غیرہ ہولو تہ شامل دے او ضروری
دادہ چہ دا فعل بہ کہ بسم اللہ نہ روستو مراد وی او کہ جار مجرور تقدیم (تکبیر و)
پہ عامل باندے اختصاص او حصر فائدہ کوی یعنی استعانت خاص دے
پہ نوم کہ اللہ تعالیٰ پورے او پہ دے سرہ کہ شرک نہ دیدا کیلے شی۔

اللہ دا خاص نوم (عَلَم) کہ اللہ تعالیٰ دے موصوف وی لیکن صفت نہ واقع
کیبری او کہ اللہ تعالیٰ نہ سیوا پہ ہیچ چا باندے اطلاق نشی کیلے۔ پہ دے لفظ
کیش کہ اہل علمو اختلاف دے چہ دامشنتی دے او کہ جامداد اوچہ مشتقی
وی نو بیبا اختلاف دے پہ مبداء کہ اشتقاق کیش۔ ہر طرف تہ دلیلونہ

موجود دی لیکن غورۃ دادہ چہ لفظ کد اللہ پہ اعتبار کد لغت عربیہ سرہ مشتقی دے
 او پہ دے اعتبار سرہ چہ دا خاص نوم کد اللہ تعالیٰ دے نومشتقی نہ دے تولفظ
 اللہ پہ اصل کنیں الہ دے او الف لام پہ کنیں زیاتی دی لیکن لازمی دی۔ او کد لفظ
 الہ پہ مبداء کد اشتقاق کنیں دیر اختلاف دے او کد ہع پہ وجہ سرہ کد دے
 پہ معنی کنیں ہم اختلاف دے۔ حاصل داد دے چہ کد الہ شرعاً یو خاص معنی دہ چہ
 "المعبود بحق" دے یعنی ہعہ ذات چہ حق کد بندائی کد ہعہ دے تو ہم پہ
 دے معنی سرہ پہ لا الہ الا اللہ کنیں مراد دے او دار تک پہ مقام کد توحید کنیں
 دامعنی مراد دہ۔ او دویمہ عام معنی دہ چہ ہعہ کد سورة نمل کد ۲۱ ۲۲ ۲۳
 ۲۴ او سورة قصص ۲۵ ۲۶ او کد سورة انعام ۲۷ نہ معلوم میری یعنی اختیار مند
 کد تول عالم او حاجات پورہ کوونکے او مشکلات لرے کوونکے او تدبیر چلوونکے
 کد تولو موجود اتود دے کد دے وجہ نہ ابن قیم الجوزیہ رحمۃ اللہ علیہ ذکر کر پیا
 چہ دا نوم (اللہ) مستلزم دے تولو معانی کد اسماء حسنیٰ لرہ او دلالت کوی پہ
 ہعہ تولو اسماء حسنیٰ باند دے تولفظ اللہ اجمال دے او تور اسماء حسنیٰ کد ہعہ
 تفصیل دے (بدائع التفسیر ص ۹۳) او کد دے عام معنی ذکر شیخ عبد القادر
 جیلانی رحمۃ اللہ علیہ پہ کتاب الفتح الربانی ص ۵۸ او ص ۵۹ کنیں داسے کریدے
 چہ ہر ہعہ خیز چہ تہ وریا ندے اعتماد کوے او کد ہعہ تہ خوف کوے او کد ہعہ نہ
 امید و نہ لرے او ہعہ اختیار مند کد نفع او ضرر کنرے تو ہعہ ستا الہ دے او پہ
 لا الہ الا اللہ کنیں ہم دامعنی کیدے شی۔

الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ دا دوا رہ صیغہ کد مبالغہ دی پہ فاعلیت کنیں کد رحمت نہ
 ماخوذ دی۔ لیکن رحمت دہ قسمہ دے یو پہ صفت کد اللہ تعالیٰ کنیں او دویم
 پہ صفت کد مخلوق کنیں او قاعدہ دادہ چہ پہ صفت تو کد اللہ تعالیٰ او کد مخلوق
 کنیں مشابہت لفظیہ خوکیدے لے شی یعنی اللہ تعالیٰ رحیم کد او کد بندہ صفت
 ہم رحیم کیدے شی لیکن کد دوی پہ معنی او مراد کنیں ہیچ قسم تشبیہ تمثیل
 نشی کیدے پہ دلیل کد قول کد اللہ تعالیٰ سرہ چہ کُنْ لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ (شوری ۱۷)
 او کُم یَکُنْ لَہٗ کُفُوًا اَحَدًا (سورة اخلاص ۴) او قُلَّا تَضَرَّیْوُا لِلّٰہِ الْاَمْثَالَ (سورة
 نحل ۶۱) او دار تک ہر صفت کد اللہ تعالیٰ پہ معنی حقیقی سرہ دے مجاز پہ اسماء
 او صفات تو کد اللہ تعالیٰ کنیں باطل دے نو کد دے قاعدے پہ پنا سرہ کد رحمت کد
 اللہ تعالیٰ معنی حقیقی فضل او احسان او انعام کول دی بغیر دہ عوض او غرض نہ

او رحمت د مخلوق معنی لغوی رقة القلب (نرم والے ذریعہ) دے۔ تو اقول کہ بعض مفسرین تو باطل دے چہ ہغوی وائی چہ دا صفت کہ اللہ تعالیٰ کی پاریہ پہ اعتبار کہ مبدیہ سرہ نہ دے بلکہ پہ اعتبار کہ غائیہ سرہ دے تو دا معنی مجازی شویہ او دا قول کہ اللہ تعالیٰ پہ صفت تو کیں لوئے نقصان لہہ مستلزم کیہی۔ تو معنی کہ الرحمن الرحیم دادہ چہ کھر نعمت او احسان او فضل او ذخیر او برکت مالک او رکوؤ تک اللہ تعالیٰ دے۔

فرق پہ مبینہ کہ الرحمن او الرحیم کیں: ہر کلمہ چہ کہ دے دواپو لفظونو پہ مبینہ کیں فرق دے پہ الف او پہ یا سرہ او پہ زیا توالی کہ حروف کہ الرحمن الرحیم نہ معلومہ شویہ چہ کہ دے دواپو پہ معنی کیں ہم فرق دے او ہغہ پہ مختلفو وجو سرہ دے۔ اولہ وجہ دادہ چہ رحمن کہ تہو لو خلقو سرہ تعلق لری کہ دے وجہ کہ استواء علی العرش سرہ یے الرحمن ذکر کرے دے حکم استواء ہم کہ تہو لو خلقو سرہ متعلق دے، او رحیم خاص کہ مؤمنانو سرہ تعلق لری پہ دلیل کہ دے قول کہ اللہ تعالیٰ و کان بال مؤمنین رحیم (احزاب ۳۳) دا قول ابن جریر غورہ کریداے۔ دویمہ وجہ دادہ چہ رحمن کہ نعمتونو ورکولو پہ معنی دلالت کوی او رحیم کہ مصیبتونو او عذابونو دفع کولو کہ پاریہ استعمالیہ لکہ پہ سورۃ انعام ۱۵۷ او سورۃ غافر ۲۱ کیں دی۔ دیریمہ وجہ دادہ چہ رحمن کہ دنیا نعمتونہ ورکوؤ تک دے او رحیم کہ آخرت نعمتونہ ورکوؤ تک دے دا قول فراء غورہ کرے دے۔ ثلورمہ وجہ دادہ چہ رحمن پہ وسعت رحمت باندے دلالت کوی او رحیم پہ لزوم کہ رحمت باندے دلالت کوی لکہ چہ دا دواپہ قسمونہ پہ سورۃ اعراف ۱۵۷ کیں او سورۃ غافر ۲۱ کیں دی او خصوص اولزوم کہ رحمت پہ سورۃ انعام ۱۵۷ کیں ہم ذکر دے۔ پتئمہ وجہ دادہ چہ رحمن دلالت کوی پہ لویو نعمتونو باندے او رحیم دلالت کوی پہ وارہ نعمتونو باندے۔ شپیرمہ وجہ دادہ چہ رحمن کہ اسمائونو والوسرہ متعلق دے او رحیم کہ ذر مکہ والوسرہ تعلق لری۔ اوومہ وجہ دادہ چہ رحمن ہغہ ذات دے چہ کہ ہغہ نہ سوال او کرے شی تو ورکوی او رحیم ہغہ ذات دے چہ بغیر کہ سوال نہ کھر ورکوی اتمہ وجہ دادہ چہ رحمن دلالت کوی پہ کثرت کہ افراد و رحمت بالک او رحیم دلالت کوی پہ تکرار کہ رحمت باندے دا قول ابو حیان ذکر کریداے۔ نہمہ وجہ دادہ چہ رحمن ہغہ ذات دے چہ سوال ترینہ کیہایشی نو خوشحالیری او حاجت

پورہ کوی اور حیم حقہ ذات کچھ سوال تربیتہ نہ کیہی تو حقہ کیہی او غصہ کیہی
تنبیہ :- دلفظ رحمان اطلاق پہ غیر اللہ یا نہ دے ناجائز دے دا ابن کثیر ابن
جریر قرطبی امام راغب وغیرہ تہولو مفسرینو لیکل دی او دلفظ رحیم اطلاق پہ
اعتبار مشاکلہ لفظیہ سرہ دیندہ پہ صفت کبش کیہی شئی لکہ سورۃ توبہ ۱۲۸
کبش د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ صفت کبش راغلے دے او ہر کلمہ چہ لفظ اللہ
او لفظ رحمن اطلاق پہ ماسوی اللہ یا نہ دے منع دے دے وجہ نہ دوارہ یے
یو حائے ذکر کرے دی۔

فائدہ :- چہ تعلق لری د مجموعہ بسم اللہ الرحمن الرحیم سرہ۔
اولہ فائدہ :- د اللہ تعالیٰ اسماء حسنیٰ خو دیر دی لیکن پہ دے کلمہ کبش یے دادر
اسمونہ خاص کرل دے وجہ دادہ چہ لفظ اللہ خو د تہولو اسماء و دپار مستجمع
او مستلزم دے او تہول اسماء خو پہ بسم اللہ کبش پہ یو محل ذکر کول مشکل دی
او پہ دے کلمہ کبش دیر او کدا والے پیدا کوی نو دھق پہ محال لفظ اللہ یا نہ یے
اکتفاء او کپہ بیا ہر کلمہ چہ صفات د اللہ تعالیٰ بعض د جمال او د رحمت د پارہ دی
او بعض د جلال او د قہر و غضب د پارہ دی او استعانت (مدد غوثی) سرہ خو
صفات د رحمت او جمال مناسبت لری دے دے وجہ نہ الرحمن الرحیم یے خاص
کرل پہ ذکر کولو سرہ گو یا کہ د صفتونہ د اللہ تعالیٰ وسیلہ او گر حوالے شو
د پارہ د طلب د استعانت دھق نہ۔

دویمہ فائدہ :- ہر کلمہ چہ اصل مقصد پہ کلمہ د الحمد للہ کبش د استعانت
پہ نوم د اللہ تعالیٰ سرہ وسیلہ دہ او وسیلہ محکبش پکاروی دے دے وجہ بسم اللہ
پہ الحمد للہ یا نہ دے مقدم ذکر کریدہ۔

دریمہ فائدہ :- مفسر سیوطی پہ اتقان کبش او بعضو نورواہل علمو ذکر
کریدی چہ بسم اللہ د تہول قرآن خلاصہ دہ نو دھق یو وجہ دادہ چہ د تہول
قرآن اہم مقصد اثبات د احتیاج د مخلوق دے اللہ تعالیٰ تہ او استعانت مخلوق
دے د خالق نہ پہ طریقہ د توحید سرہ او بآء بسم اللہ ہم د پارہ د استعانت
دہ نو د اول سر نہ پہ حرف د بآء سرہ دلالت او کپے شویہ مقصد د قرآن یا نہ دے
الْحَمْدُ لِلّٰہ دادعوی دے سورت دہ او مراد دے دے نہ رد دے د تہولو اقسامو
د شریک باللہ او رد دے پہ تہولو انواعو د مشرکانو یا نہ دے او دے وجہ دادہ چہ
مبتداء (الحمد) معرفہ دہ پہ الف لام سرہ او خبر ہم معرفہ دے اولام جارہ د پارہ

دے تخصیص دے نوحاصل یے دادے چہ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ تَعَالٰی لَا لِغَیْرِہِ مِنْ نَبِیِّ اَوْ مَلٰکِ اَوْ وِلٰی مِنْ اَنْہِیْنَ اَوْ حِیْنَ اَوْ صَنَمٍ وَغَیْرِہَا۔ اودا کلمہ کہ پنچ سورتوں پہ سرکبش ذکرده سورة انعام۔ سورة کہف۔ سورة سبا۔ سورة فاطر او یہ دے سورة کبش۔ اودے تہ علاوہ یہ اتلس ایاتوں کبش دا کلمہ ذکرده او یہ طریقہ کہ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ سرہ پہ سورة روم۔ سورة سبا۔ اوسورة قصص۔ سورة تغابن۔ اوفللہ الحمد سورة جاثیہ۔ کبش ذکرده اودا ہم دلالت کوی پہ تخصیص باندے حکمہ چہ خبریے مقدم کرے دے۔ اودا رنگ کلمہ کہ الحمد للہ سرہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ امر شہید۔ ایاتوں کبش ذکرده نو کہ دے لوستل اودے رسول واجب دی۔ الف لام پہ الحمد کبش دپارہ دجنس دی یا دپارہ د عہد دی حکمہ چہ علماء عربیت او اصول فقہ و بیلے دی چہ دا دوارہ معنی حقیقی کہ الف لام دی او حقیقت چہ خو پورے امکان لری نو مجاز تہ تلل نشی کیدلے۔

سوال :- کہ او بیلے شی چہ الف لام جنسی کبش ماہیت مراد وی او ماہیت کہ حمد (چہ مطلق ستائش کول دی) ہفہ خو کہ مخلوق دپارہ ہم کیدے شی نو دعوی داختصاص اودے حصر خرنگہ صحیح کیدے شی ۹۔

جواب :- مراد کہ حمد نہ ماہیت شرعی دے لکہ چہ روستوبہ انشاء اللہ ذکر کیری او حمد پہ ماہیت شرعی سرہ پہ اللہ تعالیٰ پورے خاص دے۔

سوال :- الف لام عہد خارجی خو ہفہ وخت صحیح وی چہ پہ خارج کبش معہود فرد موجود وی نو دلالت معہود حمد خرنگ موجود دے ۹۔

جواب :- معہود حمد ہفہ دے چہ قرآن کریم او احادیث صحیحہ کبش ذکرده دپارہ کہ اللہ تعالیٰ او ہفہ حمد شرعی دے نو پہ الف لام عہد دی کبش ہفہ تہ اشارہ دہ اودے معنی رجوع ہم اولے معنی تہ کیری۔ او احتمال شتہ چہ دا الف لام استغراقی شی ہفہ تہ لو افراد و چہ کہ حمد شرعی دی) تہ بہ عام او شامل شی اودا قول ابن کثیر غورہ کریدے پہ دلیل کہ حدیث اَللّٰہُمْ لَکَ الْحَمْدُ کُلُّہٗ وَلَکَ الْمُلْکُ کُلُّہٗ سرہ۔

حمد معنی لغوی دے پہ عربی کبش التَّائِبُ الْجَمِيلُ بِالْجَمِيلِ الْاِخْتِیَارِ دہ۔ اودے ہفہ پہ فارسی ژبہ کبش تعبیر کیری پہ "ستودن او ستائش کردن" سرہ او پہ پشتو ژبہ کبش ہفہ تہ ستائش کول و بیلے شی او معنی شرعی (اصطلاحی) ستائش کول کہ اللہ تعالیٰ پہ ہفہ اسماء و صفات و سرہ (عقیدہ او قولاً او عملاً)

کوم چہ پہ قرآن کریم کتب اللہ تعالیٰ حان دپارہ ذکر کرے دی اوپہ احادیث صحیحہ
 کتب نبی صلی اللہ علیہ وسلم اللہ تعالیٰ دپارہ ثابت کرے (ذکر کرے) دی اوڈ ہغ
 د علم طریقہ دادہ چہ پہ ہر سورت کتب اسماء د اللہ تعالیٰ او دارنگ صفات فعلیہ
 د ہغہ چہ ذکر دی تو ہغہ راجع کرے شی نو دا ذکر کول پہ ژبہ اوڈ ہغ عقیدہ
 ساتل د اللہ تعالیٰ دپارہ حمد کول دی لکہ چہ پہ دے سورت کتب پنخہ اسماء
 (صراحت) او پنخہ صفات (اشارة) (لکہ چہ پہ محمداً تو کتب ذکر شول) د اللہ تعالیٰ پہ
 ستائنه کتب او ٹیلے شی دارنگ سورۃ بقرہ پہ ﷺ کتب پنخہ صفات فعلیہ د اللہ
 ذکر دی اوپہ ﷺ اتہ صفات د اللہ تعالیٰ ذکر دی داخو پہ طور د مثال سرہ
 دی دارنگ د ٓٓٓٓ قرآن دلوستلو اوڈ نظر کولونہ بے شمارہ نومونہ اوصفتونہ
 د اللہ تعالیٰ معلوم پری۔ بیا پوہہ شی چہ ددغہ اسماء و صفاتونہ تعبیر کیدیشی
 پہ صفا تو د الوہیت سرہ اوڈ دے وچے نہ دابن عباس رضی اللہ عنہما پہ یو
 روایت سرہ د حمد پہ معنی کتب نقل دی چہ "الوحدانیۃ والوہیۃ للہ وحدۃ"
 (تفسیر ابن عباس) او دا صفات د الوہیت اگرچہ ٓٓٓٓ دی لیکن مرجع یے دودہ صفتونہ
 تہ کیدیشی اول داچہ ٓٓٓٓ تصرفات او تدا بیدار و قدرت پہ ہر خیز کتب دیو اللہ
 تعالیٰ دپارہ دے دویم داچہ پہ ہر خیز اوپہ ہر وخت کتب علم صرف یو اللہ تعالیٰ
 لرہ دے لکہ چہ دا دوارہ د سورۃ طلاق پہ ﷺ کتب ذکر دی او دارنگ ہر سورت
 کتب چہ دلیلونہ عقلی ذکر کوی تو د دے دوارہ صفتونہ خالی نہ وی۔ نو
 د دے تفصیل نہ روستو معنی د الحمد للہ داشوہ چہ "ٓٓٓٓ صفتونہ اوستائینہ
 د الوہیت (خدا ایتوب) خاص یو اللہ تعالیٰ لرہ دی" یعنی اللہ تعالیٰ سرہ ٓٓٓٓ
 اختیارات تصرفات او قدرت دے او علم د غیب او علم د ہر خیز خاص د اللہ
 تعالیٰ سرہ دے دا صفتونہ د اللہ تعالیٰ تہ سیوا د ہج نبی، ملک، ولی، جن و انس
 وغیرہ سرہ نیشتنہ۔ نو پہ دے سرہ رد او شو پہ ٓٓٓٓ مشرک نو اوپہ ہتھلو
 اقسامو د شرک بانڈے۔ وجہ دادہ چہ ہر مشرک چہ د غیر اللہ بندگی کوی
 د ہغہ تہ حاجت غواہی د ہغہ پہ نوم بانڈے نثار او منجھتے کوی پہ ہغہ بانڈے
 توکل کوی د ہغہ تہ امید د نفع او ضرر کپری نو ضرور ہغہ لرہ قدرت او تصرف
 عام ثابتوی او ہغہ لرہ د علم د غیب عقیدہ لری اوڈ ہغہ معبود ستائینہ کوی
 چہ دے مختار کل دے، غوث اعظم دے، حاضر ناظر دے، پہ غیبو بانڈے علم
 لری نو ہر کلمہ چہ او ٹیلے شو چہ الحمد للہ یعنی دغہ صفتونہ (د الوہیت)

خواص الله تعالى لره دی تو مشرکان و لے داصفتونه کخیلو معبودانو کپاسره گنزی.
 لله لا اله الا هو و اختصا ص دے او دالفظ الله یے ددے و چه نه را و چه حمد خو
 صفتونه دی او دصفتونو کپاسره موصوف ذات وی او الله اسم ذات دے.
 او بله وجه داده چه په نور و نومونو کبش کمعنی لغوی په لحاظ سه احتمال
 دشرکت کیدایشی اولفظ د الله تعالی کبش هیچ احتمال دشرکت نیسته - والحمد لله
 یے ذکر کرو او سبحان الله یا الشکر لله یا المداح لله یے ذکر نه کرو ددے وجه داده
 چه الحمد لله ددے تلولو کلماتونه عام او افضل دے عکله اثبات دصفتونو ثبوتیو
 دالو هیت مستلزم دے نفی دصفتو سلیمو (چه دعیب صفتونه دی) لره تو سبحان
 الله په الحمد لله کبش داخل شو او حدیث صحیح کبش هم دیته اشاره ده چه سبحان الله
 نصف المیزان او الحمد لله تملأه - دسبحان الله ثواب نیمه دمیزان دکوی او الحمد لله
 تلول میزان لږ که وی - او دارنگ الحمد لله غوره دے د الشکر لله نه په ډیرو
 وجوسره اول داچه شکر د الله تعالی چه ادا کبیری نو بهترة طریقه دهغه الحمد لله
 وئیل دی - دویم داچه د شکر په معنی کبش مقابله د نعمت ضروری ده او حمد
 عام دے که د نعمت مقابله کبش وی او که نه وی - دریم داچه د شکر کبش تلول صفتونه
 دمشکور داخل نه وی او په حمد کبش د محمود تلولو صفتونو د کمال ته اشاره
 وی - او دارنگ حمد د مدحه نه غوره دے د ډیرو وجونه اول داچه حمد
 مختص دے په ژوندی پورے او مداح خود مړ او د جملاتو هم کبیری او
 الله تعالی خو همیشه ژوندی دے دے نو هغه لره لفظ د حمد بیا ډیری دویم داچه
 مداح په امور و غیر اختیار یو باند مے کبیری او حمد په امور و اختیار یو پورے
 خاص دے او د الله تعالی صفتونه تلول اختیار ی دی نو معلومه شو چه کلمه د
 الحمد لله غوره ده -

تنبيه: کوم خلق چه د الله تعالی دصفتونو نه منکر دی معتزله او جهلمیه یا د الله
 تعالی دصفتو تشبیه د مخلوق سره کوی نو په هغوی باند مے په الحمد لله سره
 رد او کړم شو. او الحمد لله جمله خبریه ده لفظاً او انشائییه ده په معنی کبش
 عکله چه کوم انسان د الله تعالی ستاینه او شکر کوی نو الحمد لله لخوائی نو ډایره
 شکر دے دا ورته څوک نه وائی چه دا خو تاخیر د حمد نه ورکړو -
 رَبِّ الْعَالَمِينَ داصفت د الله دے او اول دلیل دے دپاسره د مخکنی دعوم عکله
 چه د عربیت قانون داد مے چه کوم حکم په جمله کبش متعلق شی په موصوف

بالصفت بآلہ تودغہ صفت کدغہ حکم دیارہ علت او دلیل وی او وجہ کاستدلال
 دادہ چہ تہول عالم پہ تربیت کیش اللہ تعالیٰ تہ محتاج دے ہغہ خالق مالک رازق
 مدبر اصلاح کوونکے حفاظت کوونکے کھولو موجوداتو دے تولازم داشوہ
 چہ کصفا تو کالوہیت حقدا رہم صرف اللہ تعالیٰ دے او دادلیل عقلی دے محکمہ
 چہ سلیم عقل والا دا خبرہ منی چہ رب کتہول عالم صرف اللہ تعالیٰ دے پہ دلیل
 کسورة مؤمنون ۱۱۱ سورہ او دیتہ استدلال بآسماء اللہ تعالیٰ و صفا تہم و بیانیہ
 رب صیغہ صفت مشبہ دہ کتربیت تہ یا مصدر مبنی للفاعل دے او تربیت پہ اصل
 کیش انشاء الشئ حالاً فجاء الی حد التمام تہ و بیانیہ شی (راغب) او دغسہ تبلیغ الشئ
 الی کمالہ شیاً قسیماً (بیضاوی) یعنی تربیت پیدا اکول اولویہ ول او کمال مناسب تہ
 رسول دی پہ دملہ دملہ - نو معلومہ شوہ چہ تربیت پہ اصل کیش کدوہ خیز ونو تہ
 مرکب دے اول کپالنے خیز ونہ پیدا اکول باران - خیز ونہ کخوراک خبثاک او
 آسمان او زمکہ بوقی او نے میوے وغیرہ تہول پہ دے کیش داخل دی) او دارنگ
 کخوراک خبثاک آلات او اسباب پیدا اکول مثلاً انسانا نولرہ خلہ شوتدے تریہ
 غایتوتہ مرئی معادہ وغیرہ پیدا اکول - دویم پہ دغہ خیز ونو کیش اثر پیدا اکول
 یعنی کخوراک او خبثاک پہ خیز ونو سورہ مریدال او پہ بدن کیش ترقی پیدا اکول
 صحت و رکول دے مجموعہ تہ ربوبیت او تربیت و بیانیہ کیہی - او دامعنی کرب
 پہ سورہ شعراء کیش کدے نہ تربیت پورے پہ تفصیل سورہ ذکر دہ او دارنگ
 سورہ الواقعة کیش کدے نہ تربیت پورے او سورہ عیس کیش کدے نہ تربیت پورے
 او سورہ بقرہ ۱۱۱ کیش ہم مواد کتربیت ذکر کپی دی چہ ہغہ کپیدا کیش
 کد انسان سورہ زمکہ او آسمان باران او بوقی پیدا اکول دی - دلظرب پہ لغت عربی
 کیش پیرے معانی دی - مالک - سید - حاکم - انتظام کوونکے - اصلاح کوونکے - جمع
 کوونکے - پالنے کوونکے - دیو حال تہ بل حال تہ نقل کوونکے - معبود - انعام کوونکے
 صاحب - (دامعانی لسان العرب او قاموس او تفسیر قرطبی وغیرہ علماؤ ذکر کپی دی)
 استعمال لفظ رب پہ قرآن کیش پہ بعض معانوا باندے شوے دے - پہ معنی کسید
 (مولا) لکہ پہ سورہ یوسف ۱۱۱ کیش او پہ معنی کمال سورہ لکہ پہ سورہ نمل ۱۱۱
 او قریش ۱۱۱ کیش او پہ معنی کدمصلح او ناصح لکہ پہ سورہ ہود ۱۱۱ کیش او پہ معنی
 کحاکم (اختیار مند کحکم) لکہ پہ سورہ العمران ۱۱۱ او پہ سورہ توبہ ۱۱۱ کیش
 او پہ معنی کپالنے کوونکے لکہ پہ سورہ بقرہ ۱۱۱ کیش او پہ معنی کمعبود لکہ پہ

سورة العنبران ۱۰۰ او تہ کتب۔ او دا تو لے معانی پہ حق دے اللہ تعالیٰ کتب صحیح دی او
پہ حق دے مخلوق کتب پہ معنی دے حاکم مطلق او مالک مطلق او معبود وئیل ناجائز
دی او شرک دے لکھ پہ سورة العنبران ۱۰۰ او تہ او سورة یوسف ۱۰۰ کتب او دے
وچے نہ مفسرینو اتفاق کرے دے چہ لفظ دے رب بغیر دے اضافت خاصہ نہ پہ
غیر اللہ باندے اطلاق کول حرام دی (ابن کثیر۔ قرطبی۔ ابن جوزی۔ صاحب
قاموس۔ صاحب لسان العرب وغیرہم)۔

العالمین جمع دے عالم دہ پہ لغت کتب ہفہ خیز تہ وئیل شی چہ بل خیز پر معلوم
یعنی علامت او پہ عرف عام کتب دے اللہ تعالیٰ تہ سیوا تو لو خیز و نونہ عالم وئیل شی
ملائیک انسان پیریان حیوانات جمادات نباتات اسمائے نونہ او زمکے وغیرہ۔
او دامعنی دے عالمین پہ سورة شعراء ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ کتب ذکر شویده او دے وچے
دے عالمین پہ حائے کل شیء ہم ذکر کرے دے سورة انعام ۱۰۰ او کلہ عالمین ذکر
شیء او مراد ترینہ صرف انسان او پیریان وی لکھ سورة فرقان ۱۰۰ او دے رب اضافت
لکھ چہ عالمین تہ کرے شویده نو دارنگ دے عالمین بعض افراد و تہ ہم شوے
دے لکھ رب موسیٰ و ہارون۔ رب العرش۔ رب السموات و الارض و ما بینہما۔
ربکم و رب اباؤکم الاولین۔ رب المشرق و المغرب۔ رب المشارق و المغرب۔
رب المشرقین و المغربین۔ رب العزة۔ رب الشعری۔ رب الکعبۃ۔ رب ہذہ البلد
رب القلق۔ رب الناس۔

سوال :- ہر کھ چہ عالم (مفرد) تو لے ماسوی اللہ تہ وئیل کبریٰ نوبیا دے جمع
صیغہ راوہل شہ فائدہ لری ۹۔

جواب :- ہر کھ چہ پہ ماسوی اللہ کتب پیر اجناس دے عالم دی۔ عالم اعلیٰ۔
عالم اسفل۔ عالم الحیوانات عالم النباتات وغیرہ نو دے تعمیم دے پیرہ یے دلفظ پہ
صیغہ دے جمع سرہ ذکر کرو۔ او ہر کھ چہ رب یے مضاف کرو عالمین تہ او ربوبیت
دلیل دے حمد دے نو معلوم شوہ چہ تو لے عالم دے اللہ تعالیٰ حمد وائی لکھ پہ سورة
اسراء ۱۰۰ کتب دی۔

الرحمن الرحیم راہم بل دلیل عقلی دے دے پیرہ دے دعویٰ دے الحمد للہ پہ ذکر
دے صفتونو دے اللہ تعالیٰ سرہ او دایے دے عطف پہ طریقہ تہ دی ذکر کری اشارہ
دہ چہ دامستقل دلیل او مستقل صفتونہ دی دے دے شہ تحقیق پہ تفسیر دے
تسمیہ کتب تیر شویده او تفسیر دے الرحمن پہ سورة الرحمن کتب ذکر دے۔

سوال :- د اصفوتونه په بسم الله الرحمن الرحيم کښ ذکر شول نو بیا ذکر کولو (چه تکرار دے) کښ څه فائده ده ؟

جواب :- دو باره ذکر کولو کښ ډیر ښه فائده دی اوله فائده داده چه په تسمیه کښ دا ذکر و د پاره کدلیل د استعانت او دلته کښ ذکر شول د پاره کدلیل د الحمد لله - دویمه فائده داده چه دو باره را وړل د پاره کد دفع کولو د وهم دی یعنی هر کله چه رب العالمین ذکر شو (یعنی خالق او مالک دے) د ټولو نعمتونو نووهم راغی چه دا نعمتونه ورکوی او که نه او عام یی ورکوی او که خاص نو د الرحمن الرحیم په را وړلو سره د دے جواب او شو - دریمه فائده داده چه په تسمیه کښ ذکر د لفظ د الله تعالی نه وجل او هیبت پیدا کیږی نو د هغه د زائیل کولو د پاره یی د رحمت د الله تعالی بشارت ذکر کړو او فاتحه کښ د رب العالمین په ذکر سره امیدونه د انعاماتو پیدا شول نو د الرحمن الرحیم په ذکر سره د هغه امیدونه و توانیدا او کړی شو - او طریقه د استدلال داده چه هر کله ټول رحمتونه او نعمتونه عام او خاص ورکوونکي الله تعالی دے او هېڅ عوض نه غواړی نو د داسے ذات حمدا او شکر فرض او لازم وی او په دے نعمتونو ورکولو کښ د هغه شریک نیشته نو معلومه شوه چه حمدا هم په هغه پورے خاص دے -

مَا لَكَ يَوْمَ الدِّينِ د ابل صفت د الله دے په طریقه د دریم دلیل عقلی سره د پاره د الحمد لله - طریقه د استدلال داده چه واکدار د جزا سزا ورکولو صرف الله تعالی دے د بل چا په هغه کښ و س نه چلیږی نو صفات د الوهیت هم په هغه پورے خاص دی - او د دے صفت مناسبت د مخکښ سره داده چه د مخکښ نه معلومه شوه چه د الله تعالی رحمتونه نعمتونه عام دی څوک د هغه نه محروم نه دی نووهم راغی چه د هغه نعمتونو صرف کولو او استعمالولو کښ به آزادی وی که څوک په جائز طریقه خرچ کوی یا په ناجائز نو د وهم جواب او شو چه د نعمتونو په صرف کولو کښ د ورځ د جزا او د حساب فکر او یقین ضروری دے د پاره د دے چه نعمتونه به حایه خرچ نه کړی شی -

تشریح :- مالک د ملک (په زیر د میم سره) نه ماخو د دے او د دے معنی په صفت د الله تعالی کښ بیضاوی داسے ذکر کړی ده چه هو الْمُتَصَرِّفُ فِي الْأَعْيَانِ الْمَمْلُوكَةِ كَيْفَ يَشَاءُ او فراء بغوی ویلے دی هُوَ الْقَادِرُ عَلَى اخْتِرَاعِ الْأَعْيَانِ مِنَ الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ - او په دے معنی سره دا خاص دے په الله تعالی پورے

کدے وئے قرطبی وئیلی دی چہ مالک علی الاطلاق بغیر کد اللہ تعالیٰ نہ کبل چا کد یام
 نہ استعمال پدی او مخلوق تہ مالک پہ معنی مجازی وئیلے شی چہ تصرف او اختیار
 بہ معلوک چلوی لیکن پہ مشیت کد اللہ تعالیٰ سرہ نودامن وجہ ملکیت دے۔ او
 آیاتونہ پہ اثبات کد ملکیت (پہ معنی اول سرہ) کد اللہ تعالیٰ کد پارہ او پہ نفی کد دغہ ملکیت
 کنس کد غیر اللہ تہ یر دی چہ ہغہ پہ تنشیط الاذهان کتاب کنس پہ یاب کد رد
 شرک فی التصرف کنس لیکلی شوی دی۔

یوم دالفظ قرآن کریم کنس اکثر پہ معنی کد ورخ کد قیامت راغلے دے کلہ مقید وی پہ
 لفظ کد دین۔ حساب۔ آخر۔ قیامت وغیرہ سرہ کلہ یوم مطلق وی لیکن قرینہ دلالت
 کوی چہ یوم کد قیامت مراد دہ او ہغہ ورخ کد دویہ شیبیلی نہ (چہ پہ ہغہ سرہ
 خلق کد زمک نہ راؤئی) تردخول کد جنتیا نوجنت تہ اودخول کد جہنمیا نوجہنم تہ
 پورے دہ یا ترغیر انتہا پورے دہ۔ اودالفظ کلہ کد دنیا کد ورخ پہ معنی سرہ دے
 لکہ یوم سبتہم۔ یوم الفرقان۔ یوم حنین وغیرہ او ہغہ شرعاً عبارت دے کد طلوع
 کد فجر نہ ترغروب کد تمر پورے۔ او کلہ پہ معنی کد مطلق زمانہ سرہ راخی چہ دہغہ
 صحیح مقدار اللہ تعالیٰ تہ معلوم دے لکہ پہ کد قول اللہ کنس اِنَّ رَبَّکُمْ اللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَ
 السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِیْ سِتَّةِ اَیَّامٍ۔ او کلہ پہ معنی کد نعمتونو او عذابونو سرہ راخی لکہ
 پہ دے قول کنس کد کُرْهُمُ یَا اَیَّامَ اللّٰهِ رَاِبْرَہِیْمَ لَا یَرْجُوْنَ اَیَّامَ اللّٰهِ (جاثیہ)۔

الدَّیْنِ دالفظ قرآن کریم کنس پہ یرو معانوسرہ استعمال شوی دے۔ اول عقیدہ
 کد زہ۔ دویم شریعت۔ دریم غلبہ۔ خلورم قانون۔ پنجم طاعت۔ شپیم حد شرعی۔
 اوم عبادت۔ اتم دُعا۔ تہم حساب وجزا۔ دلتہ پہ آخری معنی سرہ دے۔ یوم الدین ورخ
 کد جزا او کد حساب۔ او یوم الدین قرآن کنس دیا رلس کرتہ پہ دے معنی سرہ ذکر کد۔
 سوال :- اللہ تعالیٰ خو مالک کد دنیا او کد آخرت دوام کد تو پہ دے ایت کنس کد تخصیص
 پہ یوم الدین پورے خہ حکمت دے ۹۔

جواب :- اولہ وجہ دادہ چہ پہ دنیا کنس ملکیت کد انسانو ہم ظاہری طور
 باندے شتہ او پہ ورخ کد آخرت کنس کد اللہ تعالیٰ نہ سیوا کد ہیچا ملکیت نہ حقیقہ
 شتہ اونہ مجازاً لکہ پہ سورۃ انفطار کد کنس ذکر دی اودا کد دعوی کد تخصیص
 کد الحمد للہ سرہ پورہ مطابق دہ۔ دویمہ وجہ دادہ چہ پہ دے کنس رد دے پہ
 عقیدہ کد شفاعت شرکیہ باندے یعنی مشرکان عقیدہ لری چہ زمونہ کد پارہ
 شفعاء شتہ پہ ورخ کد قیامت یہ مونہ کد سزانہ ضرور یچ کوی نو کد ہغوی پہ رکس

او ٹیلے شول چہ پہ جزا سزا کبش دے اللہ تعالیٰ نہ سیوا دے ہیچا اختیار نہ چلیبری۔
سوال :- مالک الدین یے ولے نہ دے وٹیلے ۹۔

جواب :- اولہ وجہ دادہ چہ لفظ دے دین بغیر دے یوم نہ دے جزا پہ معنی کبش واضح
نہ دے۔ دویمہ وجہ دادہ چہ پہ یوم الدین کبش عموم دے پہ نسبت دے الدین
یعنی اللہ تعالیٰ صرف دے جزا نہ بلکہ دے تہولے ورے مالک دے پہ ورے دے جزا کبش ماسیوا
دے جزا نہ نور احوال ہم شتہ۔

سوال :- پہ دے سورت کبش دے دے پتھہ صفتونو تخصیص ولے اوکریے شو ۹۔
جواب :- ابن قیم رحمۃ اللہ علیہ وٹیلے دی چہ دے صفتونہ دے اللہ تعالیٰ دے تہولو
صفتونو مرجع او خلاصہ دے۔ صفات دے الوہیت ثبوتی اوسلی تہول داخل دی
پہ لفظ اللہ کبش اوصفات دے فعل او قدرت تدبیر او تصرف تعلق لری دے صفت دے رب
سرہ اوصفات دے احسان، جود، رافت اور رحمت راجع دی الرحمن الرحیم تہ او
صفات دے عدل او حکم دے عزت او ذلت ورکولو راجع دی صفت دے مالکیت تہ۔ او
دارنگ دے حمد تعلق صرف دے ربوبیت او دے رحمت او دے جزا ورکولو سرہ دے لکھ چہ
موتہر پہ مناسبت دے جملو کبش ہفتہ اشارہ کرے دے۔

ایک تعبیر ہر کلمہ چہ دعویٰ سرہ دے دلیلونو ذکر شوہ اوس دے ہفتہ نتیجہ او تفریع
ذکر کوی نودا تفریع دے توحید فی العبودیت دے پہ توحید دے ربوبیت او پہ
توحید الاسماء والصفات باندے۔

سوال :- مخکبش صبیغہ پہ طریقہ دے غائب سرہ وے اودایے مخاطب ذکر کر پیا ۹۔

جواب :- دیتہ التفات فی الکلام وٹیلے شی دے دے دیر قسمونہ او دیر حکمتونہ
دی چہ ہفتہ پہ علم بلاغت کبش ذکر دی دلنہ دے غائب نہ التفات شو بیجا خطاب
تہ دے وجہ دادہ چہ مخکبش معرفت دے اللہ تعالیٰ ذکر کیدلو پہ نومونو اوصفتونو
سرہ او معرفت پہ دے طریقہ پہ غائب صبیغو سرہ وی اگر چہ حاضر وی او پہ
دے (ایک تعبیر) اور وستو جملو کبش اقرار او عہد او حاجت پیش کول دی
اودا پہ مخاطب سرہ ضروری وی۔ پہ دے جملہ کبش توحید فی العبودیت او معرفت
دے حق دے اللہ تعالیٰ دے لکھ چہ پہ حدیث دے معاذ رضی اللہ عنہ کبش وارد دی چہ
حق دے اللہ تعالیٰ پہ بندہ نوباندے دادے "أَنْ يُّعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا"
ایک پہ دے کبش تخصیص پہ درے طریقو سرہ دے اول داچہ مادہ دے آئی
دلالت کوی پہ تخصیص باندے۔ دویم دا تقدیم دے مفعول دے پہ فعل دے ہفتہ باندے

اوحیٰ دے دوستو ذکر کول دی لیکن دلتہ مقدم کرشو تو تقدیم دے ماحقہ التناخیر
 قائده کوی حصر او تخصیص لے۔ دریم داچہ یہ تقدیم دے مفعول سرہ احتمال
 دے عطف دے غیر پہ دے باندے ختم شو عکسہ چہ پہ دے حالت کتب پہ ایاک باندے
 عطف کول جائز نہ دی اوک ایاک پہ عکس کول کتب بلہ قائده دادہ چہ دے عابد
 نظر اول معبود تہ پکار دے دوستو خیل عبادت تہ دے نظر کوی۔ او دا تخصیص نہ
 دے دود و جونہ او شول اول داچہ پہ ماقبل دعویٰ کتب تخصیص و نو یہ تفریع
 کتب ہم تخصیص ضروری دے دویم داچہ پہ دے کتب اہم مقصد رد دے پہ
 شرک باندے عکسہ چہ دے نفس عبادت (بے توحید) خو مشرکین ہم قائل وودے
 وے نہ دے ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ روایت دے چہ دے معنی دادہ لَعْبُدَاکَ
 وَلَا تَعْبُدَا غَیْرَکَ اویل روایت کتب دی لَکَ تَوْحِیْدًا وَلَا تُطِیْعُ غَیْرَکَ۔
 تَعْبُدُ صیغہ دے جمع متکلم پہ راو لو کتب اشارہ دے چہ حق دے عبادت فرض دے پہ
 تلو بندگانو باندے دیو شخص پہ ادا کولو سرہ دے نور و دمہ نہ فارغ کیڑی۔
 بلہ وجہ بیضاوی وغیرہ دا ذکر کرے دے چہ ہر عابد خیل عبادت لے دے نور و
 عابدینو یہ جماعت کتب دے دے دے پارہ داخلوی چہ دے ہغوی دے عبادت دے قبولیت دے دے نہ
 دے عبادت ہم قبول شی۔ مادہ دے ب دے یہ اصل لغت کتب دے استعمال لولو
 او سولید لوتہ وکیل شی کومہ لارچہ دے استعمال شی او دے خلقو پہ خپو سرہ
 ہموارہ شی او سولیری نو ہفے تہ طریق معبد وکیل شی او کومہ جامہ چہ
 دے استعمال شی او سولیری نو ہفے تہ ثوب معبد وکیل شی۔ نو معلومہ شوہ چہ دے
 عبادت پہ معنی کتب دے تزلزل ماحوذ دے او یہ عرف دے شرع کتب دے عبادت پہ معنی کتب
 دے تعبیراتو دے اختلاف دے لیکن جامع عبارت دادے چہ الطاعة مع غایة الخضوع
 وَالْتَّذَلُّلِ عَلَى دَفْقِ مَا كُفِّلَ بِهِ مَعَ اِعْتِقَادِ الْوَهْيَةِ الْمُعْبُودِ (طاعت کول دی سرہ
 دے دے عاجزی تہ، یہ موافق دے تکلیف شرعی سرہ، سرہ دے عقیدہ دے الوہیت دے معبود تہ)
 نو کوم اطاعت چہ بغیر دے خضوع او تذلل نہ وی نو ہفہ عبادت تہ دے لکہ طاعة
 دے رسول یا دے امیر او امام بغیر دے معصیت تہ دا عبادت دے ہفہ تہ دے دارنگ خضوع
 تذلل بغیر دے طاعت تہ عبادت تہ دے لکہ اصحاب باطن او متصوفہ چہ خضوع الی اللہ
 خود کتب شتہ لیکن طاعت دے ہفہ نکوی دارنگ طاعت بغیر دے موافقت دے قرآن او سنت تہ
 عبادت تہ دے دارنگ طاعت او خضوع بغیر دے عقیدہ دے الوہیت تہ ہم عبادت تہ دے۔
 پوہہ شئی چہ عبادت ہفہ دے طاعت دے چہ دے انسا پہ ہر اندام او قوت بدنیہ او مالیہ سر

اداکیری دے دے وچے تہ کعبادت ڊیر اقسا دی عبادت قلبیہ عبادت بدنیہ ظاہریہ عبادت مالیہ۔ کعبادت قلبیہ اقسا مشہور دای محبت، رجاء، خوف، اخلاص، توکل، انابت، تفکر، تصدیق، نیت۔ او عبادت بدنیہ کڑے او غور و نو او پوزے او سترگوا و لاسونوا و چوا و قوت ذائقہ، لامسہ، شامہ جدا جدا عبادتو نہ دی او پہ ہر یو کس واجب، مستحب مباح، مکروہ، حرام شتہ دے او دارنگ پہ عبادت مالیہ کس پنچہ قسمونہ دی او کدے تفصیل پہ بدائع التفسیر ذابن قیم رحمۃ اللہ علیہ کد ص ۱۱۲ تہ ترص ۲۲۳ پورے او گورئی نو کد تعبدا و ئیلو پہ وخت کس بہ مؤمن کد تلو قسمو عبادا تو طرف تہ نظر ساقی۔

تنبیہ:- عبادت پہ لغت کس او قرآن کس پہ ڊیر و معنوسرہ استعمال شویا
(۱) پہ معنی کد اطاعت لکھ سورۃ یس نک کس (۲) پہ معنی کد ملک نو عبادا پہ معنی کد مملوک سرہ لکھ سورۃ نحل ۸۷ (۳) پہ معنی کد ذلت لکھ سورۃ شعراء ۷۷ او مؤمنو ۷۷ (۴) او پہ معنی کد غضب او نفرت سرہ لکھ پہ سورۃ زحرفہ لکھ بنا پہ یو تفسیر باندے۔ (۵) پہ معنی شرعی سرہ خو پہ ڊیر و ایاتو نو کس راغلے دے۔ دلتنہ پہ ایاک تعبدا کس آخری معنی مراد دے۔

وَإِلَّا لَکَ لَکَسْتَعِیْنُ دَا مَعطوف دے پہ مخکس جملہ باندے مخکہ چہ کد وارو پہ مینج کس مناسبت دے چہ عبادت عام دے او استعانت کد هغه تہ یو فرد خاص دے۔ اولفظ ایاک ئے دوبارہ راوړلو پہ یو باندے اکتفا او تکرلہ اشارہ دے چہ تخصیص کد استعانت پہ اللہ تعالیٰ پورے مستقل او اہم دے کہ ذکر کد ایاک دوبارہ تہ وے شوے نو وہم بہ راتلو چہ تخصیص کد مجموعہ عبادت او استعانت کد او کدھریو جدا جدا تخصیص پہ اللہ تعالیٰ پورے نیشتنہ او داوہم خطا دے۔
لَکَسْتَعِیْنُ دَا کد عون تہ اخستلے شویا عون امدا کد کولو تہ وئیلے شی او استعانت پہ معنی کد طلب کولو کد عون دے۔

سوال:- نصرت ہم امدا تہ وئیلے شی نو نستصرئیے ولے تہ وئیلو ۹۔
جواب:- نصرت اکثر پہ وخت کد مقابلے کس استعمال یری او عون عام دے کہ مقابلہ وی او کہ نہ وی۔ دارنگ نصرت اکثر پہ اسبابو کس استعمال یری یعنی طلب کد اسبابو کد فتح او غلبہ۔ او عون عام دے کہ اسباب وی او کہ مقصد وی نو نستعین عام دے کد نستصر نہ نو مخکہ دا ئے ذکر کرو۔
تنبیہ:- توفیق، دعا، نصرت، توکل، استعانت دا تلو الفاظ پہ اثبات کد

احتیاج کیں مرادف دی لیکن استعانت دے تو لو تہ شامل دے او مفعول کستعین
یے نہ دے ذکر کرے دپارہ کتعمیم یعنی کستعین فی جمیع الأحوال (پہ نولو
حاجتو او حالاً تو کیں مدد غوارو) یا یہ قرینہ کما قبل سرہ مفعول پتہ یعنی
کستعین فی آداء العبادات یعنی یہ ادا کعبادت تو کیں مونہ اللہ تعالیٰ تہ محتاج یو۔
کدے وجہ نہ یہ ایانک نعید کیں رد او شو یہ جبر یہ باندے چہ هغوی بندہ تہ
کہیخ فعل نسبت کول نہ می او یہ ایانک نستعین کیں رد او شو یہ قدر یہ باندے
چہ هغوی انسان لہرہ پہ خپلو اختیار ی کارو نو کیں مستقل لگنری چہ اللہ تعالیٰ تہ
حاجت نہ لری۔ او این کثیر کدے دوا پہ جملو یہ بارہ کیں ذکر کرے دی چہ دین تول
دے دوا کلمو تہ راجع دے۔ او فاتحہ سر کقرآن دے او سر کفاتحہ دادوہ کلمے دی
حککہ چہ ایانک نعید کیں برأت دے کشرک نہ او یہ ایانک نستعین کیں برأت دے
کحول او قوت نہ او سپارل دی اللہ تعالیٰ تہ۔

سوال علی ہرکله چہ استعانت ہم عبادت دے نو یہ ایانک نعید کیں داخل
دے نو دو بارہ یے ولے ذکر کرو؟ سوال علی او ہرکله چہ عبادت موقوف
دے پہ استعانت باندے نو عبادت یے ولے مخکیں ذکر کرو کاستعانت نہ؟
جواب پہ دیرو وجو سرہ دے اولہ وجہ دادہ چہ دا تخصیص دے روستو
کتعمیم نہ دپارہ کدیر اہتمام کمسئلے کاستعانت حککہ چہ مشرکانو اکثر شرک
فی الاستعانت کرے دے لکہ چہ اوس ہم اکثر جاہلان پہ مصیبت او حاجت کیں
وائی یا فلانی یا یا۔ یا پیرہ یا غوثہ را اور سپرے۔ رامدا شے۔ پہ نیکی سرہ را اور سپرے
او بعض جاہلان ختم شریف کوی پہ داسے کلمہ سرہ چہ یا شیخ عبد القادر
شیخ اللہ۔ امدادکن امدادکن از بندہ غم ازادکن یا شیخ عبد القادر، او داہول
صریح شرک دے۔ دویمہ وجہ دادہ چہ مقصد کخلق حاجت روائی وی او
عبادت کھغے دپارہ وسیلہ دہ او وسیلہ مخکیں وی پہ مقصد باندہ او دا دلیل
دے چہ یہ دعا کا نو کیں وسیلہ ذکر کول ادب کدعا دے لیکن وسیلہ شرعیہ
نہ وسیلہ شرکیہ او بداعیہ۔ نو خپل عبادت او نیک عمل او ایمان پہ وسیلہ
کیں پیش کول پکار دی او کقرآن او احادیث پہ دیرو دعا کا نو کیں داسے وسیلہ
موجود دی۔ دریمہ وجہ ہرکله چہ نعید کیں نسبت کعمل او کرے شو بندہ
تہ نو وہم راغے چہ دا بندہ پہ دے عمل کیں مستقل قدرت لری دارنگ وہم
کتکبر کولوراغے نو کدے وہم نو کدفع کولو کپارہ او ٹیلے شو وایانک نستعین۔

خلورمه وجه داده چه کمال د عبادیت په دوه خیزو توسته دے یو محنت کول
دویم دعا کول حکم صرف په محنت سره کامیابی ته حاصلیږي لکه محنتو ته دے دینو
خلقو. او صرف په دعا سره هم مقصد نه حاصلیږي لکه کارم مدهنیو او د خود
ساخته پیرانو او ملنگانو. نو په ایانک نعبدا کښ محنت ذکر شو او په ایانک نستعین
کښ دعا ذکر شوه لکه په سورة هود ۱۲۱ کښ او سورة مزمل ۵ کښ ذکر دی.
پنځمه وجه داده چه شرعی ادب دے چه د عبادت سره دعا ملگره کیده شي لکه
چه د مونځ په اخری قاعده کښ دعا سنت ده دارنگ په فرض مونځونو پس دعا کا
نقل کړه شویږي لیکن بغیر د هیئت اجتماعیه ته دارنگ دعا په وخت د افطار
د صوم کښ دارنگ دعا په حج کښ اشاره ده چه عابد له جائز نه دی چه په خپل
عبادت کښ تکبر او غرور کوی بلکه روستو د عبادت نه الله تعالی ته دعا جزی کوی
فائداه ۱۸ امر په استعانت سره درم کړه په قرآن کښ ذکر دے بقره ۲۵۸
او اعراف ۲۸ او تخصیص د استعانت په صفت د الله تعالی کښ په لفظ المستعان
سره دوه حله ذکر دے سورة یوسف ۱۲۱ سورة انبیاء ۱۲۱.

فائداه ۲۱ دا تخصیص د استعانت په الله تعالی پورے صریح دلیل دے په رد
د شرک فی الدعا باندے نو دا قول د بعض تفسیرونو والوری دے زمانه کښ
چه که چرے یو بنده لره مستقل او نکتی او د هغه په وسیله سره امداد غواړي
نو دا جائز دے نو دا قول باطل او موهم دے حکم و سیله د ژوندی په دعا
سره کیدای شي، د هغه په ذات سره نشی کیده.

فائداه ۲۲: سوال :- اعینونی بقوة: من انصاری الی الله: وان استنصرکم
فی الدین فعلیکم النصر دا ایاتونه خود دلالت کوی چه مدد غوښتل د غیر الله
تعالی نه جائز دی نو په ایانک نستعین کښ شے رنگ دعوی د تخصیص ده ۹-
جواب :- په فعل د الله تعالی او په فعل د بندگانو کښ ضرور فرق وی لکه چه
په صفا تو کښ فرق دے. نو نصرت او عون د بندگانو د ظاهری اسبابو په استعمال
سره وی او په هغه کښ هم الله تعالی ته محتاج وی او په هغه سره ثواب او عذاب
ملا ویږي. او نصرت او عون د الله تعالی بغیر د احتیاج د اسبابو ته د اسباب
هم هغه پیدا کوی نو په ایانک نستعین کښ حاجات پوره کول او اسباب پیدا کول
او توفیق ورکول او مصیبت او مرض لرې کول او صحت او امن وغیره راوستل
د دے تخصیص په الله تعالی پورے مراد دے او په دغه تورو ایاتونو کښ عون

او تصرف دادے چہ کوم اسباب اللہ تعالیٰ پیدا کر پیدی کہ ہف استعمال اوشی۔ او کہ
چاسرہ ذلہ اوشی یا کہ چاسرہ کہ ہف یہ غم کبش شریک شی، بوج ورسرہ اوچت
کپی وغیرہ نو کہ دے کہ ایاک نستعین سرہ ہیج مخالفت نیشتنہ اونہ پہ دغہ ایاتونو
سرہ شرک فی الاستعانت ثابتی۔

فائدہ عک استعانت کلہ مطلق ذکر وی لکہ پہ دے ایت کبش اوکلہ متعدی کرے
شی پہ حرف کہ بآء سرہ لکہ سورة اعراف ۱۸ کبش او دارنگ حدیث دے چہ واذا
استعنت فاستعن باللہ۔ پہ دے کبش فرق دادے چہ پہ وخت کہ متعدی کولو
کبش پہ حرف کہ بآء سرہ اشارہ دہ چہ مدد کہ اللہ تعالیٰ نہ غوارپی خونوسل اوکرپی
پہ ہفہ سرہ یعنی پہ نومونو اوصفتونو کہ ہفہ سرہ لکہ چہ دا ادب ذکر دے پہ
سورة اعراف ۱۸ کبش اوکلہ چہ بغیر کہ حرف کہ بآء نہ وی نوعام مراد دے کہ پہ
وخت کہ استعانت کبش توسل کوے اوکہ نہ یا توسل پہ نومونو اوصفتونو کہ اللہ تعالیٰ
یا پہ بلہ شرعی طریقہ سر لکہ چہ توسل کول دی پہ نیک عملونو سرہ۔

اھدا ربط کہ دے کہ ماقبل سرہ پہ ہیرو وجوسرہ دے اولہ وجہ دادہ چہ
ھر کلہ اقرار کہ عبودیت او کہ احتیاج ذکر شو پہ ایاک نعبد او ایاک نستعین سرہ نو
پہ دے جملہ کبش اظہار کہ عبودیت او کہ احتیاج دے۔ دویمہ وجہ دادہ چہ ھر کلہ
ایاک نستعین او ٹیلے شونو کو یا چہ کہ اللہ تعالیٰ کہ طرف نہ او ٹیلے شو چہ کیف اعینکم
(ختم کہ امداد او کرم ستاسو) نو جواب اوشو پہ اھدا سرہ۔ دریمہ وجہ دادہ
چہ ھر کلہ کہ توحید تول اقسام ذکر شول چہ ہفہ مصداق کہ صراط مستقیم دے
نو اوس پہ ہفہ یا نہ دے کہ کلکوالی او کہ دوام دعا ذکر کوی حکم چہ پہ توحید یا نہ
دوام او ثبات نہ وی نو ہیج فائدہ نہ ورکوی۔

اھدا کہ ہدایت نہ مآخوذ دے او ہدایت پہ لغت کہ عرب کبش بنودل دی کہ خیر
کہ دنیوی وی اوکہ دینی وی اوخوک چہ وائی چہ ہدایت پہ لغت کبش صرف
(دلالت) بنودلوتہ وٹیلے شی نو دا قول غلط دے ہاں ہدایت کلہ پہ شرکبش
پہ طریقہ کہ تھگم او کہ سپکوالی سرہ استعمال پیری لکہ پہ سورة حج ۱۸۔ او سورة
صافات ۱۸ کبش دی۔ او پہ قرآن کریم کبش ہدایت پہ نورس معنوسہ استعمال
شویدے او ہفہ پہ لطائف القرآن کبش پہ تفصیل سرہ ما ذکر کرے دی او پہ
مشہورہ معنی (چہ ارشاد الی الحق دے) پہ درے طریقو سرہ استعمال شو بیٹا
اولہ طریقہ متعدی کیدال دویم مقعول نہ پہ الی سرہ لکہ پہ سورة نحل ۱۸

او سورة شوری ۲۵ او سورة انعام ۸۱ او سورة نازعات ۴۱ کتب نو مراد یہ دیکھیں
 بنودل کے لئے حقہ دی بل چاہتے برابر خبر دہ چہ کہ ہفتہ شخص پہ ہفتہ لار روان
 شی یا نہ او مقصداتہ اور سیپی یا نہ۔ دویمہ طریقہ متعدی کیدل پہ حرف
 کلام سرہ لکہ سورة بقرہ ۲ او سورة اسراء ۱۷ او سورة حجرات ۲۴ کتب دی
 نو مراد یہ دے کتب بنودل کے لئے حقہ لارے دی سرہ کے رسولوتہ دغہ لارے تہ برابرہ
 خبر دہ چہ ہفتہ شخص مقصداتہ اور سیپی یا اونہ سیپی۔ دریمہ طریقہ
 متعدی کیدل دی بغیر کے واسطے نہ لکہ پہ سورة نساء ۴ او سورة قصص ۲۲
 او سورة فتح ۲۸ او سورة صافات ۳۸ او پہ دے ایت کے سورة الفاتحہ کتب دی نو
 پہ دے کتب مراد بنودل کے لئے حقہ لارے دی او پہ ہفتہ باندا دے راونول او مقصد
 تہ رسول دی اودا اُخری طریقہ خاص دہ پہ اللہ تعالیٰ پورے او محکئی دوارو
 طریقہ سرہ نسبت کتاب اور رسول او اللہ تعالیٰ تہ ہم کیدلے شی۔ او ہر کلمہ چہ
 پہ دے ایت کتب روستی معنی مراد دہ کے دے وجہ تہ دا دُعا خاص دہ پہ اللہ
 تعالیٰ پورے او دا ہدایت کے غیر اللہ نہ نفی کرے شویدے پہ سورة اعراف ۷
 او سورة یونس ۱۰ او سورة قصص ۲۷ کتب۔ پوہہ شی! چہ ہدایت اللہ تعالیٰ
 کے طرف نہ پہ او و مرتبہ سرہ دے او پہ ہر مرتبہ باندا دے کے ہدایت اطلاق
 کرے شویدے اولہ مرتبہ ہدایت فطریہ دے یعنی اللہ تعالیٰ ہر انسان پہ
 توحید باندا دے پیدا کرے دے لکہ پہ سورة روم ۳۰ کتب دی) او دا مراد دے پہ
 سورة طہ ۲۰ کتب۔ دویمہ مرتبہ پیدا کول کے ظاہری حواسو او باطنی قوتونو
 دی کے پارہ کے معلومولو کے حق لکہ پہ سورة اعلیٰ ۱۲ کتب۔ دریمہ مرتبہ قوت عاقلہ
 و رکول دی لکہ پہ سورة اعراف ۷ او طہ ۲۰ کتب۔ خلورمہ مرتبہ دلیلوتہ عقلیہ
 پہ اطرافو کے عالم کتب پیدا کول دی چہ پہ ہفتہ کتب حق معلومیہ لکہ پہ سورة
 بلد ۱۱ او سورة الليل ۲۱ کتب۔ پنجمہ مرتبہ کتابوتہ اور سولان رالیحل او نور
 داعیان کے حق مقرر کول دی لکہ پہ سورة رعد ۱۳ او سورة الم سجدة ۲۵ کتب۔
 شپیمہ مرتبہ توفیق او پوخوا لے او دوام و رکول دی پہ حقہ لار باندا لکہ پہ
 سورة عنکبوت ۲۹ او سورة فتح ۲۸ کتب دی۔ اوومہ مرتبہ پہ آخرت کتب جنت
 تہ داخلول لکہ سورة محمد ۴۸ او سورة اعراف ۷ کتب۔ نو معلومہ شوعہ چہ
 ہدایت پہ ہر مرتبہ کتب کے اللہ کے طرف نہ دے کے دے وجہ تہ طلب او دُعا کے
 ہدایت خاص کرے شویدے پہ دے ایت کتب پہ اللہ تعالیٰ پورے۔

سوال :- ہر کلمہ چہ بندہ اللہ تعالیٰ حمد وائی او اقرار دے عبادیت کوی نو معاومہ
شود چہ ہغہ تہ ہدایت حاصل شویدے نو بیا طلب دے ہدایت خو تحصیل حاصل
دے او بے فائدے دے۔

جواب :- دے تیر شوی تفصیل تہ دے جواب یہ دود طریقو سرہ معلوم شو اولہ
طریقہ دادہ چہ دلتہ اہد ناپہ معنی دے توفیق او ثبات او دوام او استقامت سرہ دے
لکہ چہ ابن جریر ابن کثیر قرطبی وغیرہم دامعانی لیکلے دی نو انسان روستو
دے ہدایت حاصل لوتہ دے دوام او ثبات تہ محتاج دے۔ دویمہ طریقہ دے جواب
دادہ چہ ہر کلمہ مرتبہ دے ہدایت ذکر شوے نو کوم انسان چہ یوہ مرتبہ دے ہدایت
حاصل کرے وی نو ہغہ دویمہ مرتبہ تہ محتاج دے او دویمہ والا دریمہ مرتبہ
تہ محتاج دے علیٰ ہذا القیاس۔

الضراط پہ اصل لغت کتب تیرید لوتہ وئیلے شی او پہ عرف کتب ہغہ لارچہ
خلق پہ ہغہ باندے تیریری او مقصد تہ رسوونکے وی لکہ یہ سورة اعراف
کتب چہ دی او دے وجہ نہ ہغہ لارچہ جہنمیان یہ پہ ہغہ باندے عی او جہنم
تہ بہ رسیبزی نو ہغہ تہ یے ہم صراط المجیم وئیلے دے لکہ یہ سورة صافات
کتب۔ او پہ اصطلاح دے قرآن کریم کتب ہغہ لار معنوی چہ پہ ہغہ باندے خلق عمل
کوی او حق تہ رسوونکے وی او سیدھا وی او محدود وی پہ شرعی حد او دوسرہ
نو ہغہ تہ صراط وئیلے شی او صفت دے ہغہ پہ استقامت سرہ پہ قرآن کریم کتب دے
دیرش کرتہ شویدے او پہ سوئی سرہ دود کرتہ دے صفت موکداہ دے۔ او ہر کلمہ
چہ لار دے شرع نیغہ دے او محدود دے پہ حدود شرعیو سرہ پہ اعتبار دے کم (مقدار)
کیف (طریقہ) این (وخت) سرہ دے وجہ نہ دلتہ یے لفظ صراط ذکر کر دے اولفظ
طریق او سبیل کتب دامعنی نہ وہ نو ہغہ یے دلتہ ذکر نہ کرو۔

المُسْتَقِيم پہ معنی دے مستوی سرہ دے یعنی داسے لارچہ نیغہ دے کوہ والے پہ کتب
تیشہ او مقصد تہ رسوونکے دے او درمیانہ دے او افراط او تقریط پہ کتب تیشہ او
مستقیم پہ اصل کتب صفت دے لارے دے او پہ صفت دے ہغہ چا کتب استعمالیری
خوک چہ پہ دغہ لار باندے روان وی او مستقیم ہغہ شخص دے چہ پہ
استقامت سرہ امتثال (تابع داری) کوی دے امر دے استقام چہ اللہ تعالیٰ پہ سورة
ہود بظاہر او سورة شوری بظاہر او سورة حم سجداہ بظاہر کتب ذکر کرے دے او تفصیل
دے استقامت پہ کتاب لطائف القرآن کتب ما ذکر کرے دے۔ او تفسیر دے صراط مستقیم

پہ قرآن کریم کتب پہ خلور و طریقہ سورہ ذکر دے اول توحید دے ربوبیت اور عبادت
 داپہ سورہ العنکبوت ۱۰۰ اور سورہ مريم ۱۱۱ اور سورہ زخرف ۱۱۲ اور سورہ یس ۱۱۳ اور سورہ
 ذکر دے۔ دویم کتاب اللہ اور داپہ سورہ انعام ۱۱۴ اور سورہ ایش ذکر دے۔ دریم لاسر ذکر
 رسولانہ داپہ سورہ یس ۱۱۵ اور سورہ زخرف ۱۱۶ اور سورہ صافات ۱۱۷ اور سورہ فتح
 ۱۱۸ کتب ذکر دے خلورم تابعاری کول ذکر رسول صلی اللہ علیہ وسلم اور داپہ سورہ
 زخرف ۱۱۹ کتب ذکر دے۔ اور مفسرینو ہم پہ مختلف تعبیراتوسرہ کصراط مستقیم
 تفسیر ذکر کریم لیکن ہغہ ہم دغہ ذکر شوی خلوروتہ راجع دے اوہغہ تعبیرات
 دادی۔ کتاب اللہ۔ اسلام۔ صحابہ اور تابعین۔ لار ذکر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم،
 حق۔ ابن کثیر۔ ابن جریر۔ بغوی پہ معالم التنزیل کتب او ابن ابی حاتم دا اقوال
 ذکر کرے دی۔

فائدے :- اولہ فائدہ : صراط مستقیم ہے مفرد اور معرفہ ذکر کرے دے
 حکم حقہ لار ذکر تلو انبیاء علیہم السلام یوہ دہ اور معلومہ معینہ دہ اور خلاف
 دے نورے لارے دیرے دی دے وجہ نہ نورے لارے جمع ذکر کیدے شی
 لکہ یہ سورہ انعام ۱۱۴ کتب دی۔

سوال :- لار ذکر اللہ تعالیٰ پہ سورہ مائدہ ۱۱۵ کتب جمع ذکر شوی دہ یہ لفظ ذکر
 سبل السلام سورہ ۶

جواب :- ذکر اللہ تعالیٰ اصول اور فروع دیر دی ایمانیات، اعمال، اخلاق
 اور قرآن کریم ہغہ تہ ہدایت کوی نو دے وجہ نہ ہغہ ہے جمع ذکر کرے او ہر کلمہ
 چہ اصول دایمانیات اور ادیانہ ذکر تلو انبیاء و یودی دے وجہ نہ مفرد ذکر کیدے شی۔
دویمہ فائدہ :- ہر کلمہ چہ صراط مستقیم دیر اہم اولویہ مقصد دے او پہ
 ہر لحاظ سورہ فائدہ مند دے دے وجہ نہ اللہ تعالیٰ داپہ دعا غوثیتوسرہ
 مونہ تہ خاص کرے۔

دریمہ فائدہ :- ہر کلمہ چہ ذکر دعا ذکر استعانت ذکر پارہ شرعی وسیلہ پکار دہ نو
 اللہ تعالیٰ مونہ تہ اول ذکر تعلیم راکر و چہ ہغہ وسیلہ نیول ذکر اللہ تعالیٰ پہ نوموتو
 اور صفتونوسرہ دی او پہ عبادت سورہ دہ۔ شرعی وسیلہ ہغہ دہ چہ یہ صحیح
 دلیل شرعی سورہ ثابت وی۔ اور دیرعی وسیلہ ہغہ الفاظ دی چہ یہ دلیل شرعی
 کتب ذکر ثبوت نبیستہ لکہ یہ لفظ ذکر حق اور جاہ اور حرمت اور طفیل اور برکت
 وغیرہ سورہ داپہ وسیلہ کتب ذکر کول پہ ہیج حدیث صحیح سورہ ثابت نہ دی

او کوم احادیث چہ دحق اوجاہ وغیرہ پہ بائیں کیش راغلے دی خہ ضعیف اوخہ موضوعی دی او شرکی وسیلہ دادہ چہ دقبرونو او د غیر اللہ عبادتو تہ (نذارونہ طوافونہ۔ سجدامے وغیرہ) کوی او پہ ہفے سرہ عقیدہ د نزدیکت الی اللہ لری یا صاحب قبرنہ حاجت غواری یا دہفہ نہ دعا کول غواری دا د مشرکانو وسیلے دی د ک تفصیل بہ انشاء اللہ تعالیٰ پہ تفسیر د سورة مائدہ ۳۲ کیش راشی او بعض تفصیل د دے پہ التبیان فی تفسیر ام القرآن کیش ما ذکر کر پے دے۔

خلورمہ فائدہ :- منع کوونکی د لارے د اللہ تعالیٰ نہ پنچہ چلے دی چہ پہ قرآن کریم کیش د کردی اول فریق ابلیس دے (اعراف ۱۶ نمل ۱۶) دویمہ فرقہ ناکارہ ملیان او پیران دی (توبہ ۳۰)۔ دریمہ چلہ اقتدار والا او ملیان دی (سورة احزاب ۳۶)۔ خلورمہ فرقہ عام مشرکان کافران دی (اعراف ۳۸)۔ پنجمہ فرقہ ظالمان معتدان دی (اعراف ۳۹)۔

صراط الّٰذین اَنْعَمْتَ عَلَیْہُمْ د بادل دے د الصراط المستقیم نہ پہ بادل کل سرہ نواشا کردہ چہ پہ دے لارے سرہ دودہ صفتونہ حاصلیری یواستقامت او بل خاص انعام د اللہ تعالیٰ۔ او د دے بادل پہ راوړلو کیش نورے فائدے ہم شتہ اولہ داچہ پہ صراط مستقیم باندا مے تللو کیش دیر مصائب دی نو د تسلی و رکولو د پیارہ او ٹیلے شوچہ پہ دے مصیبتونو سرہ نعمتونہ حاصلیری حکمہ چہ مشہو کہ مثل دے اَلْعَظَايَا عَلٰی مَتَنِ الْبَلَايَا (بخششونہ د مصیبتونو پہ شایاندا مے دی)۔ دویمہ فائدہ دادہ چہ خاوند د صراط مستقیم اکثر اوقاتو کیش یواچے وی نو د دے د پیارہ او ٹیلے شول چہ د دے لارے ملگری شتہ دے چہ مُنْعَم علیہم دی۔ دریمہ دادہ چہ پہ دے کیش علامت د صراط مستقیم دے د پیارہ د دے چہ د ہفے موندل آسان شی۔ خلورمہ فائدہ دادہ چہ مُنْعَم علیہم انبیاء علیہم السلام او اصحاب د ہغوی دی لکہ چہ روستو بیان کیش بہ (انشاء اللہ تعالیٰ) واضح شی نو معلومہ شوہ چہ د صراط مستقیم موندل او پہ ہفے باندا تلل موقوف دی پہ تابعداری د انبیاء علیہم السلام او صحابہ کرامو باندا مے۔

اَنْعَمْتَ مصدر د دے انعام دے او ہفہ ماخوذ دے د نعمت نہ۔ او معنی د ہفے دادہ ”ہر ہفہ منفعت چہ رسیبری غیر تہ پہ طور د احسان کولو سرہ او مقصد د مُنْعَم پہ کیش حُان لہ ہیچ فائدہ اخستل نہ وی“ د دے وجے نہ مُنْعَم پہ حقیقت کیش صرف د اللہ تعالیٰ دے حکمہ چہ ہر بندہ چہ انعام پہ بل چایاندا مے کوی نو

ضرورتاً ان له في فائدة اخستل مقصداً في اكرچه اجر وثواب في وي. او په دے
وچے سره قرآن كريم كېن نسبت د انعام الله تعالى ته په طريقه اضافت يا استاد
سره شپږ شپيته كرته كړې شوي دے هان بنده ته د دے نسبت مجازاً
كيدېشي لكه په سورة احزاب ۱۰۳ كېن دے. يوهه شه چه جزئيات د نعمتونو
د الله تعالى په شمارة كېن راكړول د مخلوق د قدرت نه بهر خبره ده الله تعالى
فرمائي **وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا** (سورة ابراهيم ۱۲۴ سورة نحل ۱۲۸)
ليكن په دوه جنسونو كېن حصر لري. د نبيوي لواخروي. اخروي خو د جنت
بے شمارة ابدې نعمتونه دي او د نبيوي دوه قسمونه دي موهبي او كسبي.
موهبي هغه دي چه د هغه حاصلولو كېن د مخلوق كسب كولو د پاره هيڅ دخل
نه وي او هغه بيا دوه قسمه دي روحاني لكه روح اچول په بدن كېن او عقل
وركول، او جسماني لكه بدن پيدا كول او په هغه كېن مختلف اندامونه جوړول.
او كسبي هغه دي چه د انسان كسب لړه په كېن دخل وي هغه هم دوه قسمونه
دي جسماني لكه بدن په مختلف هيئتونو او رنگونو سره خاښته كول او روحاني
لكه نفس او روح لړه د رزائلونه يا كول او په ديني علومو سره خاښته كول.
توپه دے ايت كېن ټول نعمتونه مراد ته دي حكه د نبيوي نعمتونه (موهبي
جسماني او روحاني او كسبي جسماني) خو په كافرانو مشركانو باندے هم شته او
د هغوی صراط خو مستقيم ته ده نو معلومه شوه چه دلته اخروي نعمتونه
او د نبيوي روحاني كسبي مراد دي او ديتنه خاص نعمتونه وئيلے كيدے شي او
د دے نعمتونو خاصو د نبيويه ذكر په مختلف قسمونو سره په لاندے ذكر
شوي ايا تونو كېن او كورئ. (۱) كتاب الله او حكمت (بقره ۱۲۹). (۲) د زړونو
په مينځ كېن الفت پيدا كول (ال عمران ۱۲۹). (۳) اطاعت د الله تعالى او د رسول (نساء
۳) حفاظت د دشمنانو د دين نه (مائده ۸۰). (۴) نجات وركول د دشمن نه (ابراهيم ۲۶)
(۵) نصرت غيبية (احزاب ۸۰). (۶) نجات د عذاب د نبيوي نه (قمر ۳۵). په دے
ايا تونو كېن چه فكر او كړې شي نو معلومېږي چه دغه نعمتونه په انبياء عليهم
السلام او د هغوی په اصحابو او تابعانو باندے كړې شوي دي. او دارنگ هغه
خلق چه الله تعالى په نعمت خاصه سره په قرآن كريم كېن ذكر كړې دي هغه
پنځه دي، اول ټول انبياء عليهم السلام لكه په سورة مريم ۲۸ كېن. دويم
خاص خاص انبياء لكه سليمان عليه السلام په سورة نمل او موسی عليه السلام

یہ سورة قصص نکاتیں اویونس علیہ السلام یہ سورة قلم نکاتیں اوعیسیٰ
 علیہ السلام یہ سورة زخرف نکاتیں اوحاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم لکہ
 یہ سورة قلم نکاتیں۔ دریم عام صحابہ کرام لکہ یہ سورة العمران نکاتیں۔
 خلورم خاص صحابی لکہ یہ سورة احزاب نکاتیں۔ پنجم شہداء فی سبیل اللہ لکہ یہ
 سورة العمران نکاتیں اودا تہول یے راجع کریدی یہ خلور و قسم و نکاتیں یہ
 سورة نساء نکاتیں۔ نوکدے ہول تفصیل نہ معلومہ شہداء چہ الذین انعمت
 علیہم نہ مراد انبیاء علیہم السلام اوصحابہ کرام دی۔ نوکدے صریح دلیل دے چہ
 صراط مستقیم صرف ک انبیاء اوصحابو لارده اوہے تہ اشارہ دہ یہ حدیث صحیح
 کیں (مَا اَنَا عَلَیْہِ وَاَصْحَابِی) نوکومہ عقیدہ یا قول یا عمل چہ ک نبی یا صحابی نہ ک
 ہے ثبوت نہ وی توہے بہ صراط مستقیم تہ وی بلکہ یداعت یا شرک و کفر بہ
 وی (اللہ تعالیٰ دے مونہ کھر شرک و کفر بدعات و اکتنا ہونو نہ یچ اوساق)۔

فائدہ :- المتعم علیہم یے نہ دی وئیلے بلکہ الذین انعمت علیہم یے اوتیل یعنی
 اللہ تعالیٰ یے صریح نسبت اوکروکدے وجہ تہ چہ عظمت ک فاعل دلالت کوی
 یہ عظمت ک مفعول یا ندا یے نو اشارہ شہداء دغہ عظیم نعمتو نو اوحسانو تہ
 اویلہ فائدہ دادہ چہ ک نکاتیں نہ معلومہ شہداء چہ انعام یہ حقیقت کیں صرف
 ک اللہ تعالیٰ ک طرف نہ دے اودا یہ سورة فعل نکاتیں ذکر دی۔ نو دل تہ اسناد حقیقی
 ذکر کرے شوے دے۔

غیر المغضوب علیہم، دابدال دے ک الذین انعمت علیہم نہ لیکن یہ دے یا ندا یے
 ابن قیم رحمۃ اللہ علیہ یہ دے وجوہ رد کرے دے یہ بدائع التفسیر ص ۲۲
 کیں یہ تفصیل سرہ ذکر دی نو غورہ دادہ چہ داصفت دے ک پارہ ک الذین۔ اودا
 صفت موصی (دپارہ ک وضاحت) یا صفت مآدہ (دپارہ ک مدح) دے او مقصود یہ دے سرہ دفع
 ک وہم دہ ہے نہ چہ یہ الذین انعمت کیں کافران فاسقان داخل شی او صفت
 مخصصہ تہ دے حکم چہ نکاتیں دا ثاب تہ شویدا چہ ک الذین انعمت علیہم
 نہ خاص خلق مراد دی۔

سوال :- لفظ ک غیر دیر مبہم دے یہ اعتبار ک مصداق سرہ نو دے نکرہ دے
 چہ یہ اضافت ک نشی معرفہ کیدا لے او الذین موصول معرفہ دہ او نکرہ صفت
 ک پارہ ک معرفہ نہ شی واقع کیدا لے ؟

جواب :- الذین موصول دے او یہ موصول نکاتیں ابہام وی نو یہ دوی کیں

او کہ نہ وی۔ او غضب کنیں دا تو لے معانے داخل دی۔ کہ دے وجے نہ دلالتہ کنیں صفت
کہ غضب یے خاص کرے۔

بحث کہ مغضوب علیہم، پہ حدیث کہ ترمذی او کہ امام احمد او ابن ابی حاتم
(چہ ابن کثیر ذکر کرے دی) کنیں ذکر دے۔ مغضوب علیہم یہودی او الضالین
نصاری دی او امام ترمذی وٹیلے دی چہ دا حدیث حسن غریب دے لیکن
ابو اسحاق الحویلی پہ تعلیق کہ ابن کثیر کنیں لیکلے دی چہ مدار کہ دے حدیث پہ
عباد بن حبیش راوی باندا دے دے او ابن حبان او ہیثمی دھغہ توثیق کریدے
لیکن ابن قطان او ذہبی ہغہ مجھول گنرلے دے او دارنگ پہ سند کہ دے کنیں
اختلاف دے۔ زہ وایم چہ دا وجہ دہ چہ امام ترمذی کہ دے تصحیح نہ دہ کرے
بلکہ صرف حسن یے گنرلے کیدا مے شی چہ حسن لغیرہ مراد وی او کوم موقوف
روایات چہ کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ ابن جریر نقل کرے دی ہغہ ہم
بعض ضعیف او بعض منقطع دی۔ لیکن کہ دے قول تائید پہ قرآن کریم کنیں
موجود دے کہ غضب ذکر پہ یہودی او بناندا مے پہ سورة بقرہ ۱۳۵ کنیں او کضللال
اطلاق پہ نصاری باندا مے پہ سورة مائدہ ۸۴ کنیں دے۔ او دویم قول دادے
چہ المغضوب علیہم یشکارہ کفر کوونکی دی او الضالین منافقان دی دا شریعتی
پہ تفسیر سراج المنیر کنیں ذکر کرے دے۔ دریم قول دادے چہ المغضوب علیہم
ہغہ دی چہ پہ اعمال کو کنیں خطا شوی وی او الضالین ہغہ دی چہ پہ عقیدہ
کنیں غلط شوی وی دا قول امام رازی پہ تفسیر کبیر کنیں ذکر کرے دے۔ خلورم
قول دادے چہ سرہ کہ علم نہ گمراہ شی ہغہ مغضوب علیہم دی او چہ پہ
جہل سرہ گمراہ شی ہغہ الضالین دی دا ہم امام رازی او ابن کثیر ذکر کریدے۔
پنجم قول دادے چہ المغضوب علیہم عنادی کافر او الضالین جہلی کافر دی او
دا قول خلورم قول تہ راجع دے۔

سوال :- ہر کہ چہ حدیث مرقوع سرہ ثابت شوی چہ دا یہودی او نصاری دی
تو مفسرینو پہ ذکر کہ نورو اقوالو سرہ کہ حدیث تہ ولے تجا و زکریدے۔
جواب علیٰ مخنیں ذکر کرے شوی چہ پہ سند کہ حدیث کنیں کلام دے او صحیح
تہ دے او پہ ایاتو کنیں ذکر کہ غضب او ضلال پہ دوا و فریقو کنیں دلالت پہ
تخصیص باندا مے تہ کوی۔

جواب علیٰ پہ حدیث کنیں ذکر کہ یہودی او نصاری پہ طریقہ کہ مثال سرہ دے

اول واجب دادے چہ نسبت ک نعمت منعم ته او کپے شی او په عقوبت او غضب
کنیں داسے نه ده نو هغه یے په صیغه ک تعمیم سره ذکر کرو۔

جواب ع۔ منعم علیهم خونیکان خلق دی ک هغوی تعیین او تفصیل ک حال
دلالت کوی ک هغوی سره په محبت کولو باندے او مغضوب علیهم خویدان خلق
دی ک هغوی نه نفرت پکار دے نو ک هغوی په ذکر کنیں زیات تعیین او تفصیل
مناسب نه دے او الذین کنیں سره ک صله نه زیات تعیین کپه نسبت ک الف لام سره
المغضوب دا ک غضب نه دے صیغه ک مفعول ده او غضب په صفت ک الله تعالی
کنیں په معنی ک عقوبت و رکول او ناراضگی اولعت کولو سره دے اودا ک صفاتو
ک جلال او ک عظمت نه دے او غضب په صفت ک انسان کنیں ناراضگی او غصه ده
چه پیدا کیږی ک ویت ک جوش نه او ک دے وچه نه ک هغه علاج په او بوسره او په
زمکه باندے پریو تلو سره دے (لکه چه په احادیثو کنیں ذکر دی) او یوحیان
وئیل دی چه غضب تغیر ک طبیعت دے ک وچه ک مکروه خیر نه او کله اعراض نه
هم وئیل شی (البحر المحيط ص ۳۸) نو دا صفت ک الله تعالی ک پاره حقیقه دے او ک
انسان ک پاره هم حقیقه دے او ک الله تعالی او ک مخلوق په صفتو کنیں مشابیهت
نیشته۔ او ماده ک غضب په قرآن کریم کنیں په مختلفو تغیراتو سره خلیریشته
کرته ذکر کپے شویده کله په صفت ک الله تعالی کنیں هغه پنخلس کرته دے
او کله په صفت ک بنداه کنیں لکه په سورة اعراف ۲۴ او طه ۷۴ او سورة انبیاء
۱۲۴ شورای ک کنیں او کله مطلق ذکر دے لکه په سورة بقره ۲۴ او شوری ۱۲۴
کنیں او کله مجهول ذکر دے لکه په دے ایت کنیں (غیر المغضوب علیهم)۔

مرادفات (هم معنی لفظونه) ک غضب نه علاوه په دے معنی سره۔ قرآن
کریم کنیں لفظ ک انتقام او عذاب او عقاب اولعت او سخط هم ذکر دی هان خود
دوی په معانو کنیں لږ لږ فرق دے۔ انتقام کنیں معنی ک کراحت او نفرت ده سره
ک بد لے اخستلونه برابره خیره ده که غصه وی او که نه۔ او عذاب کنیں معنی ک
سزا ورکولو او ښه حالت زائیل کول دی که غصه او کراحت ورسره وی او که
نه وی۔ او عقاب کنیں معنی ک سزا ورکولو ده روستو ک عمل ناکام نه او عام ک
ک عذاب پشان۔ اولعت کنیں معنی ک لږ کولو ده ک رحمت خاصه نه په صفت
ک الله تعالی کنیں او دعا ک شر په صفت ک مخلوق کنیں که سزا ورکول ورسره
وی او که نه۔ او سخط کنیں معنی ک سخت خفکان او غصه ده که سزا ورسره وی

او کہ نہ وی۔ او غضب کنش دا توالے معانے داخل دی۔ دے وجے نہ دل نہ کنش صفت
د غضب یے خاص کرو۔

بحث د مغضوب علیہم، پہ حدیث د ترمذی او د امام احمد او ابن ابی حاتم
(چہ ابن کثیر ذکر کرے دی) کنش ذکر دے۔ مغضوب علیہم یہودی او الضالین
نصاری دی او امام ترمذی و بیہ دی چہ دا حدیث حسن غریب دے لیکن
ابو اسحاق الحوینی پہ تعلیق د ابن کثیر کنش لیکے دی چہ مدار دے حدیث پہ
عباد بن حبیش راوی باندا دے او ابن حبان او ہیثمی د ہغہ توثیق کریدے
لیکن ابن قطان او ذہبی ہغہ مجہول لکھ لے دے او دارنگ پہ سند دے کنش
اختلاف دے۔ زہ وایم چہ دا وجہ دہ چہ امام ترمذی دے تصحیح نہ دہ کرے
بلکہ صرف حسن یے گرو دے کیدا مے شی چہ حسن لغیرہ مراد وی او کوم موقوف
روایات چہ د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ ابن جریر نقل کرے دی ہغہ ہم
بعض ضعیف او بعض منقطع دی۔ لیکن دے قول تائید پہ قرآن کریم کنش
موجود دے د غضب ذکر پہ یہودی او بناندا مے پہ سورۃ بقرہ لک کنش او ضلال
اطلاق پہ نصاری باندا مے پہ سورۃ مائدہ لک کنش دے۔ او دویم قول دادے
چہ المغضوب علیہم شکارۃ کفر کوونکی دی او الضالین منافقان دی دا شریبی
پہ تفسیر سراج المنیر کنش ذکر کرے دے۔ دریم قول دادے چہ المغضوب علیہم
ہغہ دی چہ پہ اعمال کو کنش خطا شوی وی او الضالین ہغہ دی چہ پہ عقیدہ
کنش غلط شوی وی دا قول امام رازی پہ تفسیر کبیر کنش ذکر کرے دے۔ خلورم
قول دادے چہ سرۃ د علم نہ گمراہ شی ہغہ مغضوب علیہم دی او چہ پہ
جہل سرۃ گمراہ شی ہغہ الضالین دی دا ہم امام رازی او ابن کثیر ذکر کریدے۔
پنجم قول دادے چہ المغضوب علیہم عنادی کافر او الضالین جہلی کافر دی او
دا قول خلورم قول تہ راجع دے۔

سوال :- ہر کہ چہ حدیث مرقوع سرۃ ثابت شوہ چہ دا یہود او نصاری دی
نو مفسرینو پہ ذکر د نورو اقوالو سرۃ د حدیث تہ ولے تجا و زکریدے ۹۔
جواب علیٰ مخنث کنش ذکر کرے شوہ چہ پہ سند د حدیث کنش کلام دے او صحیح
نہ دے او پہ ایاتو کنش ذکر د غضب او ضلال پہ دوا و فریقو کنش دلالت پہ
تخصیص باندا مے تہ کوی۔

جواب علیٰ پہ حدیث کنش ذکر د یہود او نصاری پہ طریقہ د مثال سرۃ دے

تخصیص د مصداق تہ دے۔ او تخصیص بالذکر نفی د ماسیوانہ کوی او دلیل د دے جواب دادے چہ یہ قرآن کبش ذکر د غضب سرے د اسبابو د ہفہ نہ کرے شوبیدہ (چہ ہفہ روستو ذکر کوو) او دغہ اسباب بغیر د یہود او نصاریٰ نہ ہم موجود دی نو معلومہ شہوہ چہ یہ چاکبش دغہ اسباب (تہول یا بعض) موجود وی تو ہفہ مغضوب علیہم او الضالین کبش داخل دے۔

اسباب د غضب :- اول تبدیل د نعمت د اللہ تعالیٰ، دویم کفر بآیات اللہ تعالیٰ، دریم قتل د انبیاء علیہم السلام، خلورم عصیان د اللہ تعالیٰ، پنجم تجاوز کول د حدود د شرع نہ (بقرہ ۱۷۸)، شپرم کفر بالقرآن د عناد د وچے نہ (بقرہ ۲۸)، اووم قتل د مؤمن عمداً (نساء ۹۱)، اتم نفرت د دین حق نہ او وطن کول پہ ہفہ باندہ (مائدہ ۸۴)، نهم پہ ورج د جنگ (غزہ) کبش تبستیدل (انفال ۱۷)، لسم افتراء پہ اللہ تعالیٰ باندہ (اعراف ۳۵)، یوولسم جدال د مؤحدینوسو پہ اسماء شریکہ د معبودانو باطلو کبش (اعراف ۱۷)، دولسم د وعدے د نبی نہ خلاف کول (طہ ۱۳)، دیارلسم پہ رزق د اللہ تعالیٰ کبش طغیان کول (طہ ۱۷)، خوارلسم مرتد کیدل د ایمان نہ (نحل ۱۰۶)، پتخلسم محاجہ کول پہ بارہ د اللہ تعالیٰ کبش (شوری ۱۷)، شپارلسم نا اُمیدی او انکار کول د بعث بعد الموت نہ (ممتحنہ ۱۷)، اوولسم پہ اللہ تعالیٰ باندہ بدگمان کول (الفتح ۱۷)۔ او دا اسباب پہ مختلفو خلقو کبش موجود دی۔ مشرکان۔ منافقان۔ کافران عنادی۔ مرتدین۔ قاتل د مؤمن عمداً۔ یہود۔ د میدان جہاد نہ تبستیدو تکی۔ شرکی نومونو کبش جکرے کوو تکی۔

وَالضَّالِّينَ، دامعطوف دے پہ المغضوب علیہم باندہ دے غیر دلانیا دے لا د تائید د نفی د پارہ دے او کہ لائی نہ وے ذکر کرے نو وہم کیدے شوچہ دا معطوف دے پہ الذین انعمت باندہ دے نو پہ لا راوړلو سرے دا وہم دفع شو۔ ضلال پہ لغت د عرب کبش پہ لس معانو سرے راغلے دے۔ غائب کیدل۔ پربادیدل۔ مرگ۔ دفن کول۔ پتیدل۔ ہیڑیدل۔ روکیدل۔ غور زیدل۔ تلل۔ جھل۔ دامعانی ابن منظور پہ لسان العرب کبش او صاحب قاموس ذکر کرے دی۔ او ضلال پہ عرف د شرع کبش او پیدل د لارے د حق نہ او بے لارے کیدل کہ عمداً وی یا خطاء داپہ مقابلہ د ہدایت کبش راخی۔ قرآن کریم کبش پہ لس معانو سرے مستعمل دے بعض لغوی او یومعنی شرعی دے۔ اول پہ معنی د نسیان (بقرہ ۲۸)، دویم پہ معنی د سادگئی سرے (یوسف ۲۱)، دریم پہ

معنی د پیر محبت سره (یوسف ۹۹)، خلورم په معنی د حبط او پریادی سره
 رکھف ۲۱، پنجم په معنی د غفلت سره (طه ۲۵)، شپږم اړول د مقصد نه
 (فرقان ۲۱)، اووم په معنی د ناخبرۍ سره (شعراء ۲۱)، اتم په معنی د روکیدلو
 او غائب کیدلو سره (الم سجده ۲۱)، نهم حیرانی او یوآنۍ والے (ضحیٰ ۲۱) په دې
 آیت د سورة ضحیٰ کتب تفسیر قرطبی د دے معنی نه علاوه نورے معانی هم ذکر
 کړے دی. لسم په مقابل د هدايت کتب او داخو په کثرت سره ذکرده او په دے
 آیت (ولا الضالین) کتب روستنۍ معنی مراد ده.

د الضالین مصداق مخکېش ذکر شوی معنی نصاری دی لیکن تخصیص یې په
 هغه پورے نیشته ځکه چه اسباب د ضلال په قرآن کریم کتب پیر ذکر دی او هغه
 ماسیو او نصاری نه نور وگمراه خلقوته هم شامل دی.

اسباب د ضلال (گمراهۍ): داهم او ولس دی پشان د اسبابو د غضب. اول آیمان
 په بدله کتب کفر اخستل (بقره ۲۱)، دویم په علم باند عمل نه کول (نساء ۲۱)،
 دریم د اتباع د رسول نه مخ گرځول او هغه ته دروغ وئیل په قسم او شهادت
 کتب (نساء ۲۱)، خلورم هر قسم شرک کول (نساء ۲۱)، پنجم د الله تعالی د لارے نه
 خلق منع کول (نساء ۲۱)، شپږم په دین کتب غلو کول (بدعات جوړول) (مائده)
 اووم کفر کول (نساء ۲۱)، اتم تابع داری د خواهش کول (سورة الانعام ۲۱)،
 نهم په نبی باندے اعتراض او طعن کول (اسراء ۲۱)، لسم د الله تعالی او د رسول
 صلی الله علیه وسلم نافرمانی کول (احزاب ۲۱)، یوولسم د اکثریت تابع داری
 کول بغیر د دلیل شرعی نه (انعام ۲۱)، دولسم د الله تعالی د رحمت نه نا امیدي
 کول (حجر ۲۱)، دیارلسم غیر الله ته را مدد شه وئیل حاجت روا کول (احقاف)
 خوار لسم د الله تعالی د دشمنانو سره دوستانه کول (ممتحنه ۲۱)، پنځلسم په آخرت
 باندے دنیا غوره کول (ابراهیم ۲۱)، شپاړسم د ذکر د الله تعالی نه د زړه سخت
 کیدل (زمر ۲۱)، اوولسم د قیامت په باره کتب شک او جگرے کول (شوری ۲۱).
 نو د دے آیاتو نه په ذکر د اسبابو د ضلال سره معلومه شوه چه الضالون د پیر
 د لے دی اول مرتدین دویم مشرکین دریم کافرین خلورم عاصیان د الله
 تعالی او د رسول د هغه پنجم د ستور و عبادت کوونکي شپږم د دشمنانو د الله او د
 رسول سره دوستانه کوونکي، اووم یهود، اتم نصاری، نهم د رحمت د الله تعالی نه
 نا امیدي کوونکي دنیا پرست خلق، لسم تابع داری کوونکي د خواهشاتو د دے

تفصیل نہ معلومہ شوقہ چہ الضالین نوم پہ تصاری پورے خاص نہ دے۔

فائدے ۱ فائدہ ۱۔ ہر کلمہ چہ لفظ کے غیر صفت یا بدل دے کے الذین نہ چہ مضاف الیہ کے صراط دے تو تقدیر کے عبارت داسے شوچہ صراط غیر المغضوب علیہم لکہ چہ قراء پہ معانی القرآن کش او نور و مفسرینو ہم لیکلی دی او کوم چہ ابن کثیر لیکلی دی چہ دافتامت کے مضاف الیہ دے پہ حائے کے مضاف یا بتا دے تو تقدیر کے عبارت داسے شوچہ غیر صراط المغضوب علیہم نو دا تکلف کے حکم چہ غیر صفت و و کے الذین کے پارہ یا بدل و و تو ہغہ معنی ہم باطلیری او دارنگ ہغہ فائدے تہ ہم نقصان رسیبری کومہ چہ روستو دویمہ فائدہ کش مونو ذکر کو و (واللہ اعلم)۔ او بنا پہ اول باندا دے معنی دادہ چہ منعم علیہم نہ دی مغضوب علیہم او بنا پہ دویم باندا دے معنی دادہ "تہ لار کے مغضوب علیہم"۔

فائدہ ۲ ۱۔ دالمخکش اشارہ ذکر شویداہ یعنی پہ لفظ کے غیر صفتی کش اشارہ دہ چہ منعم علیہم رچہ انبیاء علیہم السلام او صحابہ کرام دی دوی بالکل مغایر او مختلف دی کے اهل غضب او اهل ضلال نہ یعنی دوی کے اسبابو کے غضب او کے اسبابو کے کمرہائی تہ مچ دی نو انبیاء علیہم السلام خو معصوم دی او صحابہ کرام او دہغوی تابعداران محفوظ دی کے غضب او ضلال کے اسبابو نہ ہغوی دگنا ہونہ مخان مچ ساتی او کہہ چرے کناہ او کبری نو پہ ہغہ باندا دے اصرار نہ کوی بلکہ زرتوبہ او یاسی او پتبیما نہ شی او پہ دے کش رد دے پہ ہغہ چاچہ کے انبیاء علیہم السلام عصمت نہ متی او پہ ہغہ چا باندا دے چہ صحابہ کراموتہ سب و شتم کوی او ہغوی تہ پہ بد نظر سرے گوری۔

فائدہ ۳ ۱۔ مغضوب علیہم یے کے الضالین نہ مخکش ذکر کریدی کے خو وجونہ اولہ وجہ دادہ چہ کے مغضوب اول مصداق چہ یہود دی کے ہغوی زمانہ مخکش وہ کے نصاراؤ نہ چہ اول مصداق کے الضالین دی۔ دویمہ وجہ دادہ چہ آبادی دیہود دیا نو مدایتہ تہ نزد دے وہ کے آبادی کے نصاراؤ نہ۔ دریمہ وجہ دادہ چہ کے غضب مقابلہ کے نعمت سرے شکار دہ او ہر چہ ضلال دے نو کے ہغہ مقابل خود ہدایت دے او ذکر کے دہ مقابلینو پہ لفظ او معنی کش حسن پیدا کوی۔

فائدہ ۴ ۱۔ المغضوب علیہم یے پہ صیغہ کے مفعول او الضالین یے پہ صیغہ کے اسم فاعل سرے ذکر کرے دی وجہ کے فرق دادہ چہ اسباب کے غضب اگرچہ داخل دی پہ کسب کے انسان کش لیکن نزول کے غضب پہ اختیار کے انسان کش نیستہ

نو پہ صیغہ مفعول کبش دوی بے اختیاری تہ اشارہ شوء او اهل ضلال چہ دی
 نو دوی خو کسب ک ضلال کرے دے او غورہ کریدا مے ضلال پہ ہدایت باندے
 او کہ اسم مفعول (المضللین) یے وئیلے وے نو وہم پیدا اکیدا لوجہ دوی پہ ضلال
 کبش مجبورہ او معذورہ دی او داسے خونہ دہ۔ نو پہ دے کبش رد دے پہ جبر یو
 باندے چہ هغوی کہ هیخ فعل نسبت بندہ تہ حقیقۃً نہ منی بلکه وائی چہ دالجاز
 دے لکہ چہ پہ ایاک تعبد کبش پہ دوی باندے رد و۔

فائدہ ۱۰ ولا الضالین یے پہ لا سرہ ذکر کرو او پہ غیر سرہ یے ذکر نہ کرو کہ لا
 فائدہ خو بخش موزن ذکر کریدا او ذکر غیر نہ راو لو کہ پآرہ خو وجے دی اولہ وجہ
 دادہ چہ لفظ لا کبش د غیر پہ نسبت حرفونہ لردی نو ایجاز پہ کلام کبش سرہ
 کہ افادے تہ موجود شو۔ دویمہ وجہ دادہ چہ پہ دے کبش یچ کول د کلام دی
 د تکرار کہ لفظ نہ محکہ چہ دہ کرتہ غیر وئیل بغیر د خہ فاصلہ نہ پہ ژبہ باندے
 ثقل (درون والے) پیدا اکوی۔ دریمہ وجہ دادہ چہ پہ دے مقام کبش دہ مقصد
 دی اول معایرت هغه حاصل شو پہ لفظ د غیر سرہ پہ یو عمل سرہ او دویم مقصد
 نفی دہ او د هغہ پآرہ لفظ کہ لا بنہ صیغہ دے لفظ د غیر نہ۔

فائدہ ۱۱ کہ سورة فاتحہ ختمولو تہ روستو امین وئیل مستحب دی کہ موئخ نہ
 بھروی او کہ پہ داخل کہ موئخ کبش وی لیکن پہ داخل کہ مانجھ کبش دیزنا کیدا
 دے یعنی سنت مؤکدہ دی او دلیل دادے چہ کہ آمین د وئیلو بعض احادیث
 عام دی تخصیص کہ موئخ پہ کبش نیستہ او بعض خاص دی پہ موئخ کولو
 پورے بیا احکم کہ منفرد او امام او مقتدی د پآرہ ہم کہ او کلہ چہ مقتدی سورة
 فاتحہ اولوی او امین کہ امام راو کر تو امین بہ وائی پہ او چت او از سرہ او دامتہ ہج اکثر اهل علمو کہ
 او پہ نیز کہ امام مالک رحمۃ اللہ علیہ پہ امام باندے امین وئیل نیستہ او
 هغه دلیل نیولے دے پہ حدیث کہ ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ چہ مؤطا امام مالک
 کبش ذکر دے او حدیث کہ ابو موسیٰ چہ امام مسلم راو پے دے او پہ هغہ کبش
 کہ امام لوستل کہ امین ذکر نہ دی لیکن حدیث متفق علیہ کبش کہ امام امین وئیل
 ذکر دی نو دا زیادت کہ ثقہ راوی دے او دارنگ احادیث تفصیلی دے او هغه
 اجمالی دے۔

مسئلہ کہ جہر پہ امین او اخفاء کول :- اتفاق کہ اهل علمو دے چہ
 دادوارہ عملو تہ جائز دی پہ هغہ باندے دگناہ یا بدعت اطلاق نشی کیدلے

صرف اختلاف پہ غورہ والی کبش دے لکہ چہ امام ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ پہ حجة اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم کبش ذکر کرے دی لیکن ہر جانب والاچہ اولیت درجے کو جو بہ تہ کرسوی
او پہ بل جانب باندا دے بدوائی ہغہ پورے مسخرے کوی نو دایا بداعت کرسوی
پہ دے موجودہ زمانہ کبش پہ دے علاقو کبش تعصب کو مذاہب تر دے پورے
رسیدالے دے چہ جہر بالتأمین پورے مسخرے کوی او کھغ تشبیہ ورکوی
کو اواز کو حیوانا تو سرہ او ورسرہ کو دشمنی معاملہ کوی دایقینا پہ سنت دبی صلی اللہ
علیہ وسلم پورے خندانئی کول دی کو دے وچے نہ کو دغہ متعصبتو کو شبہاتو
کو ازالے کو پارہ پہ دے مسئلہ لہ مناسب تفصیل لیکم اگرچہ کو دے کو تفسیر سرہ
تعلق نیشتہ۔

کو جہر بالتأمین کو پارہ استدلال پہ احادیثو سرہ:- اول دلیل حدیث
دے چہ امام بخاری پہ دلیل کو جہر کبش ذکر کرے دے اِذَا اَمَّنَ الْاِمَامُ فَاَمَّنُوا او
بل حدیث اِذَا قَالَ الْاِمَامُ غَيْرُ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقُولُوا اٰمِیْنَ،
ابن حجر وئیله دی چہ پہ اول حدیث کبش وجہ کو دلالت پہ جہر باندا دے دادہ چہ
امین کو امام کہ چرے مقتدی نہ اوری (یعنی جہر پرے او نکری) نو مقتدی بہ
خہ رنگ امین اووائی او حال داچہ امین کو مقتدی ئے معلق کرے دے پہ امین
کو امام پورے۔ او ابن قیم پہ اعلام الموقعین ص ۳۳۳ کبش ذکر کرے دی کہ چرے
جہر کو امام پہ امین سرہ نہ وے نو ممکن نہ دہ چہ مقتدی دہغہ سرہ پہ امین
وئیلو کبش موافقت اوکری۔ او ابن حجر کو دویم حدیث پہ بارہ کبش ذکر کریدی:
چہ پہ حدیث کبش امر دے پہ قول کو امین سرہ او پہ قول سرہ چہ خطاب مطلقاً
واقع شی نو حمل کبیدی پہ جہر باندا دے او دارنگ قول کو مقتدی ئے متعلق
کرے دے پہ قول کو امام پورے او قول کو امام پہ امین سرہ جہراً دے نو قول کو
مقتدی بہ ہم جہراً وی کو پارہ کو موافقت پہ صفت کبش۔ او نور وجوہ ئے ہم
ذکر کرے دی (فتح الباری ص ۳۱۱)۔

دویم دلیل حدیث کو وائل بن حجر رضی اللہ عنہ دے ہغہ امام ترمذی او ابن
ماجہ او دارمی او بیہقی او دارقطنی او احمد او ابو داؤد وغیرہ روایت کریگا او پہ
ہغہ کبش مَدَّ يَهَا صَوْتَهُ او بل روایت کبش رَفَعَ يَهَا صَوْتَهُ دے او امام ترمذی
وئیله دی چہ دا حدیث حسن دے او ابن قیم اعلام الموقعین کبش وئیله دی چہ
استناد کو دے صحیح دی دارنگ حافظ ابن حجر پہ تلخیص کبش دیتہ صحیح وئیله دی

نوپہ صیغہ کے مفعول کبش کے دوی بے اختیارئی تہ اشارہ شوقہ او اہل ضلال چہ دی
 نو دوی خو کسب کے ضلال کرے دے او غورہ کریدا مے ضلال پہ ہدایت باندے
 او کہ اسم مفعول (المضللین) یے وئیلے وے نو وہم پیدا اکیدا لوجہ دوی پہ ضلال
 کبش مجبورہ او معذورہ دی او داسے خونہ دہ۔ نوپہ دے کبش رد دے پہ جبر یو
 باندے چہ ہغوی کے ہیچ فعل نسبت بندہ تہ حقیقہ نہ منی بلکہ وائی چہ دالجاز
 دے لکہ چہ پہ ایاک تعبد کبش پہ دوی باندے رد و۔

فائدہ ۱۱ ولا الضالین یے پہ لا سرہ ذکر کرو او پہ غیر سرہ یے ذکر نہ کرو کہ لا
 فائدہ ۱۲ خو نکبش مونہ ذکر کریدا او کہ غیر نہ راو لو کہ پارہ خو وجے دی اولہ وجہ
 دادہ چہ لفظ لا کبش کے غیر پہ نسبت حرفونہ لہ دی نو ایجاز پہ کلام کبش سرہ
 کہ افادے تہ موجود شو۔ دویمہ وجہ دادہ چہ پہ دے کبش یچ کول کے کلام دی
 کہ تکرار کے لفظ نہ محکمہ چہ دہ کرتہ غیر وئیل بغیر کے خہ فاصلہ نہ پہ ژبہ باندے
 ثقل (درون والے) پیدا اکوی۔ دریمہ وجہ دادہ چہ پہ دے مقام کبش دہ مقصدا
 دی اول معائرت ہغہ حاصل شو پہ لفظ کے غیر سرہ پہ یو محل سرہ او دویم مقصد
 نفی دہ او کہ ہغہ کہ پارہ لفظ کے لا بنہ صیغہ دے کے لفظ کے غیر نہ۔

فائدہ ۱۳ کے سورۃ فاتحہ ختمولونہ روستو امین وئیل مستحب دی کے مونہ نہ
 بھروی او کہ پہ داخل کے مونہ کبش وی لیکن پہ داخل کے مانجھ کبش پیر تا کید
 دے یعنی سنت مؤکدہ دی او دلیل دادے چہ کے آمین کے وئیلو بعض احادیث
 عام دی تخصیص کے مونہ پہ کبش نیستہ او بعض خاص دی پہ مونہ کولو
 پورے بیا احکم کے منفرد او امام او مقتدا کے پارہ ہم کے او کلہ چہ مقتدا سورۃ
 فاتحہ اولوی او امین کے امام وائی تو امین بہ وائی پہ اوچت او از سرہ او دامتہ کے اکثر اہل علمو کے
 او پہ نیز کے امام مالک رحمۃ اللہ علیہ پہ امام باندے امین وئیل نیستہ او
 ہغہ دلیل نیو لے دے پہ حدیث کے ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ چہ مؤطا امام مالک
 کبش ذکر دے او حدیث کے ابو موسیٰ چہ امام مسلم راو پے دے او پہ ہغہ کبش
 کے امام لوستل کے امین ذکر نہ دی لیکن حدیث متفق علیہ کبش کے امام امین وئیل
 ذکر دی نو دا زیادت کے ثقہ راوی دے او دارنگ دا حدیث تفصیلی دے او ہغہ
 اجمالی دے۔

مسئلہ ۱۴ جہر پہ امین او اخفاء کول :- اتفاق کے اہل علمو دے چہ
 دا دوارہ عملونہ جائز دی پہ ہغہ باندے دگناہ یا کہ بدعت اطلاق نشی کیدے

خیزو نہ بہ امام پت وائی یو پہ ہفے کبش امین دے اودارنگ کتاب الاثر کبش ابراہیم تخی نہ ہم نقل دے۔ لیکن دے مرفوع صحیح حدیث پہ مقابلہ کبش دے موقوف او مقطوع روایا تو نہ دلیل تیول خطا دی۔ مولانا عبدالحی لکھنوی پہ سعا یہ کبش وئیے دی چہ اثر دے تخی وغیرہ دے روایات مرفوعہ مقابلہ نشی کو لے۔

دریم دلیل امام طحاوی دے عمر او علی رضی اللہ عنہما نہ روایت نقل کرے دے چہ دوی یہ پہ امین سرہ جھر نہ کولو۔ لیکن دا اثر ضعیف دے محکمہ چہ دے دے پہ سند کبش سعید بن المرزبان البقال دے او ذہبی پہ میزان کبش ذکر کر پیدی چہ ہفہ متروک او منکر الحدیث دے۔

تو دے دلیلو نو دے تقابل نہ روستو دا معلومہ شوہ چہ جھر پہ امین وئیے سرہ اولی سنت دی دے دے وجہ نہ پہ السعا یہ کبش مولانا لکھنوی وئیے دی چہ قول پہ امین بالجھر سرہ اصح دے محکمہ چہ دا مطابق دے حدیث دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ او روایت دے خفص ضعیف دے مقابلہ دے روایا تو دے جھر نشی کو او کہ چرے صحیح شی نو مراد بہ دے خفص لے سکتہ والے دے اواز شی رچہ بہ مراد نہ وی) لکھ چہ ابن ہمام دینہ اشارہ کرے دے او خہ ضرورت دے چہ احادیث دے جھر حمل شی پہ بعض اوقات تو باندا مے یا پہ تعلیم باندا مے او قول پہ دے خیرہ چہ دا جھر پہ اول وخت کبش وودا خو دیرہ ضعیفہ خیرہ دے (دا جواب احنافو کر پیدی) او اثر دے ابراہیم تخی او پشان دے ہفے دے مرفوع روایا تو سرہ مقابلہ نشی کو لے۔
(السعا یہ ص ۱۷۶ جلد ثانی)

الحمد لله تقسیر دے سورة فاتحه ختم شو

ذکر شو نوپه دے سورت کښ د تخويف اخروی او بشارت اخروی د ذکر دے په طريقه
 د جزاسره - (۷) په سورة فاتحه کښ ایاک تعید ذکر و نوپه دے سورت کښ اثبات
 د هغه دعو دے په دلیلونو سره په ملا کښ او په وصیت د یعقوب علیه السلام
 سره په ملا کښ - (۸) په هغه سورت کښ ایاک تستعین ذکر شو نوپه سورة بقره
 کښ احتیاج د انسان الله تعالی ته په پیدائش او تربیت وغیره کښ په مختلف تعبیراتو
 سره ذکر دے - (۹) په فاتحه کښ طلب د هدايت د صراط مستقیم و نو د دے سورت
 په ابتداء کښ د هغه اجابت ذکر شو چه د کتاب هدای دے او تر غیب او صداقت
 د کتاب الله ذکر شو - (۱۰) په فاتحه کښ ی دے قسمه د خلقو ذکر کړل نو د سورة
 بقره په اول کښ د هغوی د اوصافو او حالو تفصیل دے - (۱۱) په فاتحه کښ الذین
 انعمت علیهم ذکر کړل نوپه دے سورت کښ د هغه مصداق ی ذکر کړل نو په ذکر
 د متقینو او صفات د هغوی او ذکر د بعض انبیاء علیهم السلام (ابراهم، اسماعیل
 اسحاق، یعقوب، موسی، عیسی او نور انبیاء علیهم السلام اجمالاً) او ذکر د طالوت
 او د هغه د ملګرو مجاهدینو - (۱۲) په هغه سورت کښ المغضوب علیهم ذکر و نوپه
 سورة بقره کښ د هغه مصداق او بعض اسباب د غضب او د لعنت ذکر کړل - (۱۳) په
 هغه سورت کښ الضالین ذکر و نوپه دے سورت کښ ی بعض اسباب ضلال ذکر کړل
 دعوی د سورة بقره - اثبات د توحید د ربوبیت او د الوهیت د په لس طریقو
 (وجو) سره - اوله وجه د ذکر د توحید په خلور و تعبیراتو سره په ملا کښ توحید
 د عبودیت او ربوبیت په ملا کښ توحید په تشریع او تحلیل و تحریم کښ - په ۲۵۵ کښ
 توحید په اسماء او صفاتو سره او رد د شفاعت قهریه (شرکیه) - او په ۲۵۶ کښ
 توحید په تصرف او علم کښ سره د عقید د حساب نه - دویمه وجه اثبات
 د توحید دے په عقلی دلیلونو سره چه هغه تقسیم دی دے قسم و نو ته اول
 استدلال په اعیان محسوسه چه مواد د تربیت دی په ملا ۲۲ کښ او هغه
 پنځه دلیلونه دی - دویم استدلال په کیفیاً تو د اعیانو سره چه هغه لس دی
 په ملا ۲۳ کښ - دریم استدلال په اسماء او صفاتو سره چه هغه لس دی په ۲۵۵
 کښ - دریمه وجه اثبات د توحید دے په نقلی دلیلونو سره د ابراهیم او یعقوب
 علیهما السلام نه - خلورمه وجه اثبات د توحید دے په رد کولو سره په ۲۵۶
 اقسامو د شرک باند دے - رد په شرک فی العلم په شپږ ایا تو نو کښ - او په شرک
 فی التصرف باند دے په شپږ ایا تو نو کښ - او په شرک فی العبادت باند دے په دے

ایا تو نکس اوپہ شرک فی الدعاء پہ یوایت کس اوپہ شرک فی التحلیل والتحریم
پہ دودہ ایاتو نکس اوپہ شفاعت قهریہ باندے پہ یوایت کس اوپہ عقیدہ
اتخاذ الولد باندے پہ یوایت کس - پنجمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر
صد اقت الرسول سرہ پہ طریقہ ک دفع ک شبہا تو سرہ ک صداقت د رسول نہ۔
شپہر مہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر ک خاص نعمتو نو سرہ پہ بنی اسرائیلو
باندے پہ سبب ک عقیدے د توحید سرہ - اوومہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ
ذکر ک عذابونو افضا نحو (رسوایی) د بنی اسرائیلو پہ سبب د اعراض د توحید نہ۔

اتمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر ک قتال فی سبیل اللہ ک پارہ ک نشر و اشاعت
او غلبہ د توحید او خلاصہ ک مرکز د توحید (چہ کعبہ دہ) د تسلط د مشرکاتو نہ۔
نہمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر د ترغیب الی الاتفاق فی سبیل اللہ سرہ
ک پارہ ک اشاعت د توحید - لسمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر ک اسماء حسنی
ک اللہ لرہ چہ شپہر و یشت دی پہ حذف د تکرار سرہ ک صفات فعلیہ ک اللہ تعالیٰ نہ
او دعوی د توحید خلو رکرتہ ذکر دہ لکہ چہ محکس بیان شول نو دار تک صداقت
د رسول ہم خلو رکرتہ ذکر دے پہ ۱۹۰ اولک اوپہ ۱۹۱ اوپہ ۱۹۲ کس او دار تک
قتال فی سبیل اللہ خلو رکرتہ ذکر دے پہ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ کس او دار تک اتفاق
فی سبیل اللہ ہم خلو رکرتہ پہ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ کس ذکر دے۔

خلاصہ اجمالہ ک سورت پہ ترتیب د مضامینو سرہ دادہ :- اول دعوت د
قرآن نہ او د ہفتہ تاثیر او حالات ک مخالفت کوونکو ترتیب پورے۔ دویم ذکر د مقصد
د دعوت قرآن پہ دلیلونو او تخویف او بشارت سرہ ترتیب پورے۔ دریم ضرورت
د خلافت دے د قرآن د مقصد ک جاری کولو ک پارہ سرہ ک صفت او د حق ک خلیفہ
تہ ترتیب پورے۔ خلوم ذکر د بنی اسرائیلو چہ اول استخلاف د زمکے ہغوی تہ
ورکھے شو سرہ ک ذکر ک اسباب ک بقا ک خلافت نہ چہ پابندی ک اوامرو او نواہی دہ
ترتیب پورے سرہ ک نصرت د اللہ تعالیٰ نہ پہ اتو خاص نعمتو نو سرہ ترتیب پورے۔
پنجم ذکر ک اسبابو د انتقال د خلافت دے د بنی اسرائیلو نہ چہ ہغہ ک دوی قبائل
دی پہ تفصیل سرہ، سرہ ک دعوایر اہمی نہ چہ سبب ک انتقال د خلافت او
رسالت و خاتم النبیین او د ہغہ امت تہ ترتیب پورے۔ شپہم تعلیم ک ادابو
مؤمنانوتہ او منع کول د دوی د تقلید د ابائو نہ پہ احکامو کس اوپہ تحریم و تحلیل
کس حکمہ داخلی دے ک خلافت شرعیہ تہ ترتیب پورے۔ اووم تفصیلی ذکر

ک نظام خلافت دے چہ ہغہ تہذیب ک نفوسودے اور اجراء ک احکام سیاسیہ ک پیام
 ک نفع و نوا و مالونو او فریضہ ک خلافت چہ اجراء ک قتال فی سبیل اللہ دہ
 سرہ ک امور و ک تدبیر منزل نہ ک پیارہ ک حفاظت ک کورنی ک فساد نہ تربت پورے
 اتم ذکر ک اتفاق فی سبیل اللہ دے ک پیام ک دوام او ک بقاء ک خلافت ک پیام ک اتفاق فی سبیل اللہ
 او منع ک ریوا و ک ہغہ تجارت نہ چہ سبب ک تنازع وی او اختتام پہ دعا سرہ دے۔
خلاصہ تفصیلیہ: پہ اعتبار ک حصوا و ک بابونو سرہ، (داخلہ ک یو یو باب
 پہ سرکین بہ ذکر کیدیشی ک پیارہ ک مزید فہم او پورے ک مقصد ک آیاتونو) داسوت
 تقسیم دے خلور و حصوتہ پہ ہرہ حصہ کیش خلور یا بونہ دی اولہ حصہ پہ
 اثبات ک توحید کیش دہ تربت پورے دویمہ حصہ پہ اثبات ک رسالت ک محمد
 رسول اللہ (صلی اللہ علیہ وسلم) کیش دہ پہ دفع کولو ک شبہاتو سرہ تربت پورے
 دریمہ حصہ پہ ذکر ک قتال فی سبیل اللہ کیش او ک ہغہ ک پیارہ ضروری امور تر
 تربت پورے خلور مہ حصہ پہ ترغیب کیش دہ ک پیارہ ک اتفاق فی سبیل اللہ سرہ ک
 منع کولو ک معاملہ ک ربونہ تراخہ ک سورت پورے۔ بیا اولہ حصہ تقسیم دہ خلور و
 بابونو تہ اول باب تربت پورے دے پہ دے کیش اول ذکر ک عظمت ک قرآن
 کریم دے پہ دے صفتو سرہ پہ ک کیش۔ دویم پچھ صفت ک پیام ک متقیانو
 چہ ک قرآن تہ پورہ فائدہ اخستونکی دی او ک ہغوی جزا دنیوی او اخروی تر
 بہ پورے۔ دریم ذکر ک عنادی کافرانو او ک ہغوی دے احوال سرہ ک ذکر ک سزا
 دنیوی او اخروی نہ تربت پورے۔ خلور م ذکر ک متفقانو ک بخش قبائحو دے سرہ
 ک سزا دنیوی او اخروی نہ تربت پورے۔ پچھ مثالوتہ ک مخالفتو ک قرآن کریم
 اول ک ہغہ کسانو چہ ک قرآن کریم نہ فائدہ نہ اخلی اونہ اوری او خلق تربت
 منع کوی، دویم ک ہغہ کسانو چہ بعض آیاتونہ اوری ک خپل مفاد دنیوی ک پیارہ
 او ک بعضو غور نہ او سترے بندوی ہرکلہ چہ ہغہ ک دوی ک عیبونو اصلاح
 کوی تربت پورے۔

تفسیر: ک الم دیتہ مقطعات و بیلہ شی حروف دی پہ اصطلاح ک
 متقدمینو کیش حکمہ چہ ہغوی پہ ہرے کلے باندا مے ک حرف ک نوم اطلاق
 کو ک کہ اسم و و او کہ فعل و و۔ او اسماء دی پہ اصطلاح ک روستونو کیش حکمہ
 الف اسم دے ک مسملی چہ "ا" دے او لام اسم دے ک مسملی دے او میم اسم دے
 او "م" مسملی دے نو بنا پہ دے باندا مے دیتہ اسماء مقطعات و بیلہ شی۔ او مقطعات

دے دے وجہ نہ دی چہ ہر یواسم جدا جدا الوستے کیبری اوپہ دے باندے اتفاق
دقراؤ دے اگرچہ لیکلے دے اسم مرکب پشان دی۔

دامقطعات دیکم دیرش سورتو توپہ ابتداء کیں راغلے دی ہول خواتہ اوپادی
خوچہ تکرار ترینہ لہے کپے شی نوخوارلس دی چہ دھے مجموعہ۔ نص حکیم
قاطع لہے سر دے۔ اودا یہ کتابت (لیکلو) کیں پنچہ قسمونہ دی۔ اول مفردات لکہ
ص۔ ق۔ ن۔ دویم مرکب ددوونہ لکہ ظہ۔ طس۔ حم۔ دریم مرکب ددریونہ
لکہ الم۔ الر۔ طسم۔ خلورم مرکب دخلورونہ لکہ المص۔ المز۔ پنجم مرکب د
پنچونہ لکہ کھیعیص اوحمعسقی راوپہ دے کیں اختلاف دے دبعض نیزچہ دا
حم۔ عسقی دے۔

دامقطعات توپہ بارہ کیں شو عقیدے ساتل ضروری دی، اولہ عقیدہ ابن کثیر
ذکر کریدہ چہ ہغہ دادہ، چہ شک نیستہ چہ دا حرفونہ اللہ تعالیٰ عبث نہ دی
نازل کپی۔ اوخوک چہ داسے وائی چہ یہ قرآن کریم کیں داسے کلمات شتہ چہ
صرف تعبدا پرے کیبری اومعنی یے بالکل نیستہ نو داسے شخص غتہ خطائی
کوی نوپہ نفس الامر کیں ددے معنی شتہ دے خوکہ دمعصوم (چہ نبی صلی اللہ
علیہ وسلم دے) نہ خہ معنی ثابت وی نومونہ یہ یہ ہغہ باندے قول کوؤ او
کہ نہ وی تو توقف بہ کوؤ او وایو بہ چہ زمونہ یہ دے باندے ایمان دے چہ
دا الفاظ زمونہ رب دطرف تہ دی (اتنہی)۔ دویمہ عقیدہ سیوطی ذکر کریدہ
ہغہ دادہ، چہ کوم حرفونہ دکوم سورتو توپہ افتتاح کیں راغلے دی نو دھے د
ہغہ سورتو نو سرہ ضرور مناسبت شتہ چہ دبل سورت سرہ ہغہ مناسبت
نیشتہ لکہ چہ ق دسورۃ ق سرہ مناسبت لری او دسورۃ قلم سرہ مناسبت
لری (اودغہ شان سور) او ہغہ مناسبت کہ مونہ تہ معلوم وی لکہ بعض
یہ روستو مونہ ذکر کوؤ او کہ نہ وی معلوم۔ دریمہ عقیدہ دادہ چہ شروع
کول دکلام یہ داسے حرفونو باندے او ددے استعمالول یہ کلام کیں دعبو
اواہل کتابو ہولو یہ نیز باندے معروف ووبلکہ دفصیح او بلیغ کلام تبہ
وہ کہ داسے تہ وے نو ہغہ مخالفینو بہ ضرور یہ قرآن باندے دا اعتراض
کپے وے چہ دا حرفونہ بے فائدے دی یا دفاصاحت بلاغت نہ خلاف دی
حکہ چہ عنادیان خوہر اعتراض پالم محل گوری لیکن ہغوی دا اعتراض نہ دحکم
بیایوہہ شہ چہ دا حرفونہ مرکبہ سرہ دتقطیع نہ پہ لغت کیں دھیج معنی

دپارہ نہ دی وضع کرے شوے ہاں یہ عرف کتب دے تخصیص پہ بعض معانی
 پورے کیا بیشی پہ سبب کہ ہغہ اقوالوچہ روستو یہ ذکر کو لے شی چہ اسماء
 کسورتو نو دی یا ذکر آن وغیرہ او دا حرفونہ مفردہ خوا اسماء دی وضع شوی دی
 دپارہ کسمیا تو خپلو لکہ الف وضع کرے شویدے دپارہ ک حرف آ اولام وضع کرے
 شویدے دپارہ ک حرف دل - بیا یہ دے حرفونو مرکبو کتب ک اہل علمو اختلاف
 چہ دا قسم ک متشابہات نہ دی اوکہ نہ دی ؟ قرطبی او ابن کثیر ک خلفاء اربعہ او
 ابن مسعود رضی اللہ عنہم او دپرو تا بعینو نہ نقل کریدے چہ دے علم پہ
 اللہ تعالیٰ پورے خاص دے او دے ہیچ تفسیر مونہ تہ معلوم نہ دے نو معلومہ
 شوہ چہ دا متشابہات دی یعنی ہغہ متشابہ چہ معنی یے معلوم نہ وی اگرچہ حکم
 او فائدے یے معلومی بی فرق دے او ک صفات الہیہ پہ منہ کتب دا دے چہ
 صفات خو محکمت دی پہ اعتبار ک اصل معنی سرہ لیکن ک کیفیت پہ اعتبار سرہ
 متشابہ دی او دا حروف خو ک معنی پہ لحاظ سرہ متشابہ دی - او تو رواہل علمو
 وئیلے دی چہ دے دے معنی معلوم دہ متشابہ نہ دی بیا یہ ہغہ معنی کتب اختلاف
 دے عبد الرحمن بن زید بن اسلم نہ نقل دے چہ دا نومونہ ک سورتونو
 دی او ک ابن ابی نجیح نہ نقل دے چہ دا اسماء ک قرآن دی - او ک سالم بن عبد اللہ
 وغیرہ نہ نقل دی چہ دا نومونہ ک اللہ تعالیٰ دی او ابن ابی حاتم وئیلے دی چہ
 ممکن دہ چہ دا معانی دے تہو لے پہ یوکرت مراد وی حکمہ چہ یہ دے معانی کتب
 منافات او تناقض نیستہ (خودا پہ نیز ک ہغہ چا صحیح دے چہ عموم ک مشترک
 تہ جائز وائی) او کلہ چہ ہر حرف حان حان لہ مراد وی تو یہ دے کتب دیر
 اقوال دی - اول قول دا دے چہ ہر حرف ک اللہ تعالیٰ نوم تہ اشارہ دہ پہ طریقہ
 ذکر ک جزء او مراد تربتہ کل دے، تو الف اشارہ دہ اللہ تہ اولام اشارہ دہ لطیف
 عبادہ تہ او میم اشارہ دہ مالک یا مجید تہ او یہ دے کتب تنبیہ دہ چہ دے سورت
 مضامین دے دے درے نومونو مظهر دے - دویم قول دا چہ دا اشارہ دہ نور
 نومونو تہ یعنی الف اشارہ دہ اللہ تہ اولام اشارہ دہ جبرئیل تہ او میم اشارہ دہ
 محمد صلی اللہ علیہ وسلم تہ یعنی د کتاب اللہ تعالیٰ نازل کریدے پہ واسطہ
 ک جبرئیل پہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم یا تہ دے - دریم قول دا دے چہ دا اشارہ
 دہ نور و الفاظ تہ الف اصل تہ اولام لازم تہ او میم محکم تہ اشارہ دہ یعنی اصل
 اولام الاتباع او محکم صوف د کتاب دے - (دا تبصیر الرحمن للمہائمی ذکر کریدے)

خلو رم قول دادے چہ الف متحرک پہ اصل کنس ہمزہ دے او ہغہ کہ ابتداء کہ
مخارجونہ دے چہ حلق (مرئی) دے اولام کہ مینج کہ مخارجونہ دے او میم کہ آخری
کہ مخارجونہ دے چہ (شونہ دے دی) ابن قیم فرمائیلی دی چہ یہ دے کنس اشام
دہ چہ داسورت مشتمل دے یہ ذکر کہ ابتداء کہ خلق او کہ مینج کہ ہغہ چہ احکام شرعیہ
دنیویہ دی او آخر کہ خلق چہ آخرت او قیامت دے۔ پنجم قول دادے چہ حرفونہ
تہول داخل دی پہ دے دے دے مخرجونو کنس نو ذکر کہ دے دے دے دے حرفونو اشارہ دہ
تہولو حرفونو تہ چہ مادہ کہ کلام کہ اللہ تعالیٰ او کہ ہر کلام دہ۔ شپہم قول دادے چہ
ہر حرف پہ حساب کہ ایجاد سرہ دلالت کوی پہ یو عداد باندا یے یعنی الف پہ یو
اولام پہ دیرش او میم پہ خلویشت باندا یے لیکن ابن کثیر دے قول تہ ضعیف
وئیلے دی او کوم حدیث چہ بعض مفسرینو پہ دے بارہ کنس ذکر کپے ہغہ
ضعیف دے۔ اووم قول دادے چہ دہا حرفونہ کہ قسم کہ پارہ ذکر دی حکمہ چہ کہ
دے حروفوشان لوئے دے کلام کہ اللہ تعالیٰ ترینہ جوہر شویدے لیکن پہ دے
قول کنس دیر تکلف دے حکمہ حرف قسم او جواب قسم تیشتنہ۔ اتم قول دادے چہ
دا ذکر کہ بعض حرفونو دے او اشارہ دہ تہولو حرفونو تہ دہ پارہ کہ تنبیہ پہ اعجاز کہ قرآن
کریم باندا یے چہ مخاطبین پہ اول اوریدالوسرہ خبرشی چہ دامعجز کتاب دے او
وجہ کہ اعجاز دادہ چہ دہا قرآن جوہر دے کہ ہغہ حرفونو تہ چہ تمام لغتونو والا
کہ ہغہ تہ خیل کلام جوہر وی نو دہا کلام کہ جنس کہ نور و کلامونو تہ شویہ اعتبار
کہ اشتراک کہ مادے (چہ حروف دی) نو کہ چرتہ دا کہ بندہ کلام وے نو ہر بندہ بہ
قادر و وچہ کہ دے مقابلہ کنس بہ یے یو سورت یا یو جملہ جوہر کپے وے لیکن
عام خلق خو پیریدہ چہ کہ عربو قصبیان، بلیغان، شاعران او عطیبان کہ دے
کتاب مقابلہ تہ شی کو لے او تہ یے کپے دہ نو معلومہ شویہ چہ دامعجز کہ اللہ تعالیٰ
کلام دے او محمد رسول اللہ تہ رالیبے شومے دے دہا قول اکثر مفسرینو او
دارنگ شیخ الاسلام ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ غورہ کپیدے۔

سوال :- نو دہا حرفونہ یے کہ یو سورت پہ ابتداء کنس پہ یو حائے ولے تہ راول؟
جواب :- دہوچہ تہ چہ مشرکین عرب او یہود و نصاراؤ بہ وخت پہ وخت کہ قرآن
تکذیب او انکار کوؤ او پہ ہغہ بہ یے اعتراضونہ کول نو کہ دے وچے تہ وخت پہ
وخت پہ مختلف سورتونو کنس تنبیہ کہ اعجاز بار بار ذکر شویہ کہ پارہ کہ دہا ہغوی
باندا یے۔ سوال :- ہر کلمہ چہ دامقصد و تو بیا مختلف حرفونہ پہ مختلف

هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۝ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ

پورے ہدایت کوونکے دے (ذی پامہ ذائقہ) پر ہرگز اذیت نہ دے۔ ہرگز کسان دی چہ یقین کوی

دلیلونہ دا عجز ذہ قرآن دی اللہ تعالیٰ اہل علموتہ دہغے علم ورکپیداے اوپہ دے
توجیہ کنیں اول قول اوروستنے قول دواۓ راجع دی۔

۱۔ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ پہ دے ایت کنیں ترغیب دے کتاب اللہ تہ پہ ذکر کولو دے
صفتونو دہغہ سرہ داسے صفتونہ چہ دباقی ہولو صفتونو دپامہ مرجع دی
(کمال دے کتاب۔ بے شکہ۔ ہدایت کاملہ) صفات ذہ قرآن کریم ذکر دی پہ

سورۃ اعراف ۱۔ اویونس ۱۔ ہود ۱۔ یوسف ۱۔ ابراہیم ۱۔ کہف ۱۔
طہ ۱۔ لقمان ۱۔ نمل ۱۔ الم سجدہ ۱۔ یس ۱۔ ص ۱۔ زمر ۱۔
مؤمن ۱۔ حم سجدہ ۱۔ زخرف ۱۔ دخان ۱۔ جن

۱۔ اوقدار ۱۔ کنیں دے سورتونو پہ اول کنیں ذہ قرآن کریم صفتونہ ذکر
دی اوبعض آیاتونہ چہ دسورتونو پہ میخ کنیں دی ہغہ دادی بقرة ۱۔ ۹۹۔ ۱۰۰۔
۲۵۔ العمران ۱۳۸۔ نساء ۱۲۴۔ مائدہ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ انعام ۹۲۔ ۱۱۳۔ ۱۵۳۔

۱۵۴۔ یونس ۳۲۔ یوسف ۱۱۱۔ ابراہیم ۱۲۵۔ حجر ۱۰۔ نحل ۴۲۔ ۱۲۱۔ اسراء
۱۱۱۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔

۱۵۶۔ یونس ۳۲۔ یوسف ۱۱۱۔ ابراہیم ۱۲۵۔ حجر ۱۰۔ نحل ۴۲۔ ۱۲۱۔ اسراء
۱۱۱۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔

۱۵۶۔ یونس ۳۲۔ یوسف ۱۱۱۔ ابراہیم ۱۲۵۔ حجر ۱۰۔ نحل ۴۲۔ ۱۲۱۔ اسراء
۱۱۱۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔

۱۵۶۔ یونس ۳۲۔ یوسف ۱۱۱۔ ابراہیم ۱۲۵۔ حجر ۱۰۔ نحل ۴۲۔ ۱۲۱۔ اسراء
۱۱۱۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔

۱۵۶۔ یونس ۳۲۔ یوسف ۱۱۱۔ ابراہیم ۱۲۵۔ حجر ۱۰۔ نحل ۴۲۔ ۱۲۱۔ اسراء
۱۱۱۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔

لوح محفوظ کیں لکہ پہ سورۃ زخرف ۳۷ اور سورۃ واقعہ ۵۶ کیں دی اور مکتوب
 دیکھ یہ صحیفہ ملائکہ کیں لکہ پہ سورۃ عبس ۱۰۲ کیں دی اور مکتوب و روستو
 دتزل نہ یہ پانچواں پہ ہوا و کو اوپوست کو داونو اور منو کیں اور جمع کرے
 شوے و وہ پہ سینہ کنبی صلی اللہ علیہ وسلم کیں اور پہ سینہ کنبی کراما و علماؤ
 اور حافظان کیں لکہ پہ سورۃ القیامہ ۸۰ اور سورۃ عنکبوت ۹۵ کیں اور مادہ دکتب
 پہ قرآن کریم کیں پہ دولس معانوسرہ مستعمل دہ دلتہ دغہ مشہورہ معنی مراد
 دہ کامل کتاب ددے وچ نہ دے چہ فصاحت اور بلاغت یے پہ اعلیٰ درجہ
 کیں دے اور ترتیب دکلما تواد و جملو او دایا تونو او دسورتونو او دمضامینو یے پہ
 اکملہ وچ سرہ دے اور مشغل دے پہ تلوو مهماتو ددین بانگ عقیدہ اعمال
 بدنیہ قلبیہ معاملات سیاسیات اقتصادیات نکاح طلاق احکام دعتت
 حدود قصاص اور تعزیرات وغیرہ۔

لَا رَيْبَ فِيهِ ددویم صفت دقرآن دے اور داصفت سلبیہ دے لکہ چہ مخکیش صفت
 ثبوتیہ و و اور غورہ دادہ چہ داجملہ دہ اوعلت (دلیل) دے دپارہ دمخکیش جملے یعنی
 قرآن ولے کامل دے عکہ چہ دھر قسم ریب نہ پاک دے اور نیشوالے دریب پور
 کمال دے یا داجملہ نتیجہ دہ دپارہ دمخکیش یعنی ہرکہ چہ داکتاب کامل دے
 نو معلومہ شوہ چہ ہیخ ریب پکیش نیشتہ دے اور دپہ قرآن کیں پہ سورۃ یونس
 ۱۰۱ اور سجدہ ۲۸ کیں دی اور اثبات (شک کول) صفت دمتفقینو ذکر دے پہ سورۃ توبہ
 ۱۱۲ اور نور ۲۵ اور حدید ۱۷ اور دھر کافریہ صفت کیں پہ سورۃ مؤمن ۱۰۷ کیں
 ذکر دے اور اوکر تہ پہ قرآن کیں شک پہ صفت مریب سرہ ذکر دے اور اعدام اثبات
 صفت دموثنا وپہ مدرثر ۱۷ اور محرات ہاکیں ذکر دے اور چہ نفی دریب دہ د
 قیامت نہ نویو ولس کرتہ ذکر دہ اولاد پارہ دنفی دجنس دے اور ریب نکرہ دہ
 لاندے دنفی نہ نو دیر عموم پہ سلب کیں فائدہ کوی یعنی ہیخ ریب پہ لفظ
 اور معنی کیں یے نیشتہ ریب دامادہ پہ قرآن کیں پچھ دیرش کرتہ مستعمل
 شوبیدہ اور لفظ دریب اتلس کرتہ دے ابن الاثیر وٹیل دی چہ ریب وٹیل شی
 شک تہ سرہ دتہمت نہ اور دارنگ پہ روح المعانی کیں ہم ذکر دی اور اکثر یہ مطلق
 شک کیں استعمال لیری اوکلہ حادثہ تہ ہم وٹیل شی لکہ ریب المنون (طورث)
 اور ریب الدھر یہ معنی دحوادثو دزمانے نو پہ ریب کیں معنی دتنگوالی دہ یعنی
 پہ شک سرہ زہرہ تنگیبری لکہ چہ پہ حوادثو سرہ ہم تنگسیارچی اور د شک

پہ تاکید اکتب مریب ہم دے دے وجہ نہ راغی چہ شک عام دے اور یب خاص
دے او دے دے وجہ نہ دے دے یہ استعمال کتب ہم فرق دے ہقہ دادے چہ شک
استعمال یب یہ مقام دے ترد کتب چہ یو جانب باندا دے کلک نہ وی نو دے شک
لرے کولو دے پامہ دے طریقے دی یو تپوس کول لکہ یہ سورۃ یونس ۳۰ کتب
دی دویم بیان کول لکہ سورۃ یونس ۳۱ کتب دی او ہر چہ ریب دے نو دے ہقہ
دازالے دے پامہ دے تحدی (طلب دے مقابلے) او مناظرے ضرورت وی لکہ یہ سورۃ
بقرة ۳۱ کتب دی۔

سوال عہ ہر ککہ چہ ریب خاص دے او شک عام دے او پہ نفی دے خاص سورۃ
نفی دے عام نہ لازمی بی او حال دادے چہ قرآن کریم کتب ہیج شک ہم نیشہ
لکہ چہ پہ کتب ریب نیشہ ۹۔

جواب :- عام مفسرینو لیکھ دی چہ دلہ دے ریب نہ مراد شک دے دے قبیلے دے ذکر
دے خاص نہ او مراد ترینہ عام دے یا ذکر دے مسبب او مراد ترینہ سبب دے۔
سوال عہ ہر ککہ چہ مراد دے ریب نہ شک دے نولاشک فیہ یے ولے اونہ وئیو
جواب :- مخاطبین دے قرآن (منکرین) صرف شک والا نہ وولکہ ریب کوونکی ہم
وولکہ یہ سورۃ بقرة ۳۱ کتب دی او پہ کلام کتب رعایت کول دے مخاطب پورہ
بلاغت دے دے دے وجہ نہ نفی دے ریب یے او ککہ۔

سوال عہ یہ قرآن کتب ریب کوونکی دیر دی نوریب موجود شو نوخہ رنگ
لاریب یے اوئیو ۹۔

جواب اول :- امام رازی وئیو دی چہ دانفی پہ معنی دے نہی سورۃ دے یعنی ریب
مکوئی۔ لیکن داناویل بے ضرورتہ دے۔

جواب دویم :- سکاکی او صاحب دے تلخیص المفتاح ذکر کریدے چہ دا دے قبیلے
دے قرض کولو دے موجود پہ منزلہ دے معدوم (نیشہ) سورۃ دے دے وجہ دے نیشہ توالی دے
دلیل دے ریب نہ لیکن دا ہم بے حاجتہ تاویل دے۔

جواب دریم :- ابو حیان وئیو دی چہ دا سوال بالکل خطا دے حکمہ چہ
وجود دے مرتابینو (شک کوونکی) تقاضا کوئی دے وجود دے ریب نہ پہ ذہن دے
مرتباب (شک کوونکی) کتب نہ پہ نفس الامر (حقیقت) کتب، او پہ لاریب
سورۃ نفی دے ریب دے قرآن نہ پہ نفس الامر کتب او دے دے وجہ نہ پہ ۳۱ کتب
کَلَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ وئیو دے، اِنْ كَانَ فِيْهِ رَيْبٌ یے نہ دے وئیو، او دا بالکل

صحیح جواب دے۔

فائدہ:۔ یہ نفی دریب سرے نفی کے عوج ہم اوشوہ او معلومہ شوہ چہ ہیج باطلان
دقرآن مقابلہ نشی کو لے نو کہ ہیجا قول او کتاب دقرآن پہ مقابلہ کنش قبول نہ
دے نو دیر افسوس دے پہ ہغہ جاہلا نو یا ندے چہ دقرآن پہ مقابلہ کنش
خپل شیخ، امام، پیر وغیرہ پہ قول سرے دلیل نیسی او قرآن پریری دی یا پہ ہغہ
کنش تاویلونہ کوی لکہ مشرکین او مبتداعین۔

سوال عکس ریب او شک خو تعلق لری د نسبت سرے لکہ نسبت د او دریدالوزید
تہ، او مفرد سرے خو دے تعلق نشی کیدلے او حال دادے چہ ضمیر ذہیہ کتاب
تہ راجع دے او ہغہ مفرد دے ۹۔

جواب:۔ فیہ ضمیر اگرچہ کتاب تہ راجع دے لیکن د کتاب نہ ذات د ہغہ نہ دے
مراد بلکہ کمال د کتاب دے لکہ چہ پہ ذلک الکتاب کنش ذکر شول یا نازلیدل د
کتاب دی د طرف د اللہ تعالیٰ نہ لکہ سورۃ المسجدہ مکنش دی او کمال د کتاب
یا نازلیدل نسبت دے مفرد نہ دے۔

هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ دادریم صفت دے چہ مشتمل دے پہ صفات ثبوتیہ او سلبیہ
د وارو باندے حکمہ چہ ہدایت کنش معنی د رسیدالودہ حق او صحیح مقصد تہ
او یج کیدل دی د گمراہی او د نقصان تہ۔ او غورہ دادہ چہ داہم مستقلہ جملہ
دہ او مبتداء (ہو) پتہ دہ او ہدائی یے خبر دے او دا جملہ ہم دلیل دے د پارہ
د لاریب فیہ یا نتیجہ دہ د ہغہ د پارہ پہ طریقہ د مخکنی جملہ سرے۔

هُدًى مصدر دے پہ معنی د اسم فاعل سرے دے حکمہ چہ قرآن ہدایت کوی
لکہ پہ سورۃ اسراء مکنش دی۔ او ہدائی د قرآن پہ صفت کنش نورس کرتہ راغلی دے
او تعبیر پہ مصدر سرے د پارہ د مبالغہ پیدا کولو دے یا پہ تقدیر د دوسرے دے
یعنی ذو ہدائی۔ او ہدائی نکرہ مصدر دلالت کوی پہ پورہ ہدایت باندہ یعنی
د قرآن کریم ہر لفظ او ہرہ جملہ د ہدایت د پارہ دہ، ہغہ ہدایت چہ انسانان
ہغہ تہ پہ ژوند د نبوی یا پہ دین کنش محتاج دی۔

سوال:۔ پہ قرآن کنش بعض متشابهات ہم شتہ دے نو پہ ہغہ کنش خٹکہ
ہدایت دے ۹۔

جواب:۔ پہ قرآن کریم کنش داسے متشابهات نیشتہ چہ د ہغہ معنی معلومہ
نہ وی لکہ چہ مقطعاتو کنش بعض اقوال ذکر شول چہ د ہغہ معانی یا فائدے

پہ کس ذکر دی او دارنگ صفات دالله تعالیٰ لکہ ید، وجہ، استواء وغیرہ ددے معانی معلومے دی (چہ لاس۔ مخ۔ برابر والے وغیرہ) دے لیکن کیفیات یے معلوم نہ دی او د مخلوق سرہ یے مشابہت نیستہ او د ا مذاہب د سلف صالحینو دے او هر کله چہ ددے معانی معلوم دی یا فائدے او حکمتونہ یے معلوم دی نو دغه ہدایت دے ۹۔

جواب علا کہ او منلے شی چہ د بعض متشابہاتو معانی معلومے نہ دی نو فائدے د هغه دادہ چہ انسانانو تہ بلکہ علماؤ تہ معلومہ شی چہ زمونہ علم دالله تعالیٰ د علم پہ شان نہ دے او زمونہ علم محیط نہ دپہ هر خیر یا شرک او مونہ غیب ان نہ یو او بیہ (د تاویل اتو) د هغه متشابہاتو نہ یہ حان منع کپی او د ا ہم ہدایا دی او د اصفت د راسخین فی العلم دے لکہ چہ سورۃ العمران بک کس ذکر دی۔

لِلْمُتَّقِينَ لام متعلق دے یہ ہدای پورے او متقین صیغہ د جمع د اسم فاعل دہ او ماخوذہ د تقویٰ نہ او هغه اخستلے شویدے د وقایہ نہ او وقایہ یچ کولو تہ وکیلے کیبی۔ او کله مصدر تَقَاةً راعی یہ دغه معنی لغوی سرہ لکہ سورۃ العمران بک کس۔ او د تقویٰ پہ اصطلاح د شریعت کس مختلف تعبیرات دی۔

اول تعبیر:- تفسیر البحر المحیط کس لیکلی دی "چہ متقی پہ شریعت کس هغه شوک دے چہ حان یچ ساتی د کولو د هغه کار نہ چہ پہ هغه کس و بیرو د عذاب برابرہ خبرہ دہ چہ کول وی (د ماموراتو) یا پیریشودل وی (د منہیاتو)۔
دویم تعبیر:- د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل کرے شویدے چہ متقی هغه شوک دے چہ حان یچ ساتی د شرک نہ او عمل کوی پہ طاعت د اللہ تعالیٰ سرہ۔

دریم تعبیر:- متقی هغه شوک دے چہ امتثال کوی د او امر و رد اللہ تعالیٰ او د رسول او اجتناب کوی د منہیاتو د هغوی نہ۔

شالورم تعبیر:- متقی هغه شوک دے چہ حان یچ کوی د هغه نہ چہ حرام کرے دی اللہ تعالیٰ او ادا کوی هغه چہ فرض کرے دی اللہ تعالیٰ۔

پنجم تعبیر:- متقی هغه شوک دے چہ حان ساتی د شرک او عبادت د غیر اللہ نہ او اخلاص کوی اللہ تعالیٰ تہ د بندگی، د ابن کثیر ذکر کرے دی او یہ حدیث د ترمذی کس دی چہ بندہ د متقیانو نہ نشی کیبے تر دے پورے چہ مباح کارونہ پیریدی د وجے دیرے د حرامونہ۔

اوپہ صبیغہ کے مصدر سرہ پہ ۱۳ کتب دے۔

فائدہ ۱۔ اسماء صفتیہ کے مؤمنانوپہ قرآن کریم کتب دادی علیٰ مؤمنون او مؤمنین او مؤمنات او مؤمنین (تثنیہ) او مؤمن او مؤمنہ (۲۳۰) کزنہ ذکر دی علیٰ مسلمون، مسلمین او مسلمات او مسلمین (تثنیہ) او مسلم او مسلمہ (۲۴) کزنہ ذکر دی۔ علیٰ متقون او متقین (۲۹) کزنہ۔ علیٰ محسنون او محسنات (۳۲) کزنہ۔ علیٰ المخبوتون او المخبوتین یو کرت۔ علیٰ الصالحون (۲۹) کزنہ۔ علیٰ الخاشعون (۴) کزنہ۔ علیٰ الابرار (۴) کزنہ۔ علیٰ عباد اللہ او عباد الرحمن (۸) کزنہ۔ علیٰ الصديقين (۲) کزنہ۔ علیٰ الشهداء (۸) کزنہ۔ علیٰ لس صفات پہ سورۃ احزاب ۱۳ کتب۔ علیٰ المهاجرون (۵) کزنہ۔ علیٰ الانصار (۲) کزنہ۔ علیٰ الخاشعين والخاشعات یو کرت۔ او دارنگ نور اسماء صفتیہ پہ سورۃ العنبران ۱۱ او سورۃ توبہ ۱۱ او سورۃ احزاب ۱۳ کتب او کورئی۔ او دے تہ علاوہ نور او صاف ہم شتہ۔

سوال :- ہر کلمہ چہ داد و مرہ اسماء صفتیہ کے مؤمنانودی نو دلتہ یے لفظ کے متقین پہ خہ وجہ سرہ راوپے دے۔ ۹۔

جواب :- کہ اللہ تعالیٰ کے کلام حکمتوتہ بے شمار دی ہغہ پہ ہغہ باندہ پوہیہ لیکن ظاہرہ خبرہ دادہ چہ دغہ درے قسمہ صفتوتہ دی بعض کے ظاہری اعمالو سرہ تعلق لری او بعض باطنی دی او صفت کے تقویٰ کے ظاہر او باطن دو اوسرہ تعلق لری نو حکمہ یے پہ دے سورت کتب دا جامع صفت ذکر کرو او داسو کہ مدینے منورے ابتدائی سورت دے نوپہ دے کتب اکثر صفتوتہ پہ طریقہ کے جامعیت سرہ ذکر دی۔ او بلہ وجہ دادہ چہ دیہود او نصار او پہ اصطلاح کتب نیکن خلق پہ مشہور و وہ پہ نوم کے راہبانوسرہ او کے قرآن پہ اصطلاح کتب ہغہ مشہور دی پہ نوم کے متقیانوسرہ نو دا اول سورت کے مدینے منورے دے چہ مخاطب پہ دے کتب یہود دی نو خبریے و کر و دوی تہ پہ لفظ اصطلاحی کے قرآن سرہ چہ متقین دے۔

فائدہ ۲۔ یہ دے مقام کتب دواہ اشکالہ دی اول داچہ ہدایت کے قرآن خوعام دے لکہ پہ دے سورت کتب پہ ہدایت کتب ذکر دی نو دلتہ یے کے متقینو تخصیص کے دغہ وجہ تہ او کرو۔ ۹۔ دویم اشکال دادے چہ تقویٰ خو ہدایت کے نو کے اہل تقویٰ کے پارہ ہدایت خو تحصیل کے حاصل دے چہ بے فائدہ دے۔ ۹۔ جوابات کے دے دواوپہ بیرو وجو سرہ دی اول جواب، ہدایت کے قرآن کریم اگرچہ

بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ

پہ ہفتہ خہ چہ دوی نہ پت دی۔ او پابندی کوی دما نچہ او بعضہ ہفتہ مالہ چہ مونہ دوتہ وکر پک

يُفْقُونَ ۝ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ

خرچ کوی۔ اودار متقیان) ہفتہ کسان دی چہ یقین کوی پہ ہفتہ خہ چہ نازل کرے شویک

عام دے لیکن نفع اخستونکی دقرآن نہ صرف تقویٰ والادی اوداسے تخصیص
پہ دیر و آیاتونو کبش شتہ دے لکہ پہ سورۃ فاطر ۱۸ اولیس ملا کبش توا اشارہ
شوہ چہ دقرآن کریم نہ دفا ئدے حاصلو د پامراہ تقویٰ، خشیت، انابت الی اللہ
ضروری دے او ہر کلمہ چہ پہ دے آیاتونو کبش فرق ددرے ہلو (مؤمنان، کافران،
مناققان) پہ مینخ کبش مقصدا و پہ اعتبار د اثر دقرآن کریم سرہ ددے و جے نہ
تخصیص د متقینویئے او کرو۔ دویم جواب، متقین نہ مراد ہفتہ خلق دی چہ
تقویٰ پکبش راخی روستو د ہدایت نہ او قریب وی چہ متقیان بہ جو رشی
اودیتہ و نیلے شی حکم پہ اعتبار د مایو ول الیہ سرہ لکہ "إِنِّي أَعِصْرُ خَمْرًا" او
"مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلْبَةٌ" دریم جواب دادے، لکہ چہ پہ ہدایت کبش پیرے
مرتبہ دی چہ پہ تفسیر د سورۃ فاتحہ کبش ذکر کرے شویدی نو پہ تقویٰ کبش
ہم مختلف مرتبہ محکبش ذکر شویدی نو متقی پہ ہرہ درجہ کبش د ہدایت یو
خاص معنی تہ محتاج دے۔ ثلورم جواب، دلنہ ہدایت پہ معنی تثبت او پوخوالی
سرہ دے یعنی متقی (مؤحد) پہ توحید باتدای پوخوالی کبش کتاب اللہ تعالیٰ تہ محتاج
دے یعنی کلمہ چہ یو انسان توحید او ایمان اجمالی پہ دلیل عقلی سرہ حاصل
کرو یا پہ تقلید سرہ نو دے متقی دے پہ اولہ مرتبہ کبش لیکن پہ توحید
باندا دے پوخوالے او تفصیلی توحید او ایمان بہ ہلہ حاصلیری چہ دقرآن کریم
نہ استفادہ او کری نو دا چہ مشہورہ دہ چہ اول ایمان دے او بیا قرآن دے
نو مطلب یئے دادے چہ ایمان اجمالی محکبش حاصلید لے شی او بیا تفصیلی ایما
بغیر دقرآن نہ نہ حاصلیری۔

۱۔ پہ دے ایت کبش تعریف د متقینو دے (ہفتہ چہ متقی دے پہ درجہ
کاملہ کبش) او اشارہ دہ چہ داصفتونہ پہ قرآن سرہ حاصلیری۔ پہ دے ایت
کبش متقینو درے صفتونہ ذکر دی اول صفت د عقیدہ دویم عمل بدانی
دریم عمل مالی او دادارے صفتونہ مرجع دہ دہفتہ نولو صفتونو چہ پہ

اوپہ صیغہ کے مصدر سرہ پہ ۱۳ کتب دے۔

فائدہ ۱۔ اسماء صفتیہ کے مؤمنانویہ قرآن کریم کتب دادی علی مؤمنون او مؤمنین او مؤمنات او مؤمنین (تثنیہ) او مؤمن او مؤمنہ (۲۳۰) کزنہ ذکر دی علی مسلمون، مسلمین او مسلمات او مسلمین (تثنیہ) او مسلم او مسلمہ (۲۴) کزنہ ذکر دی۔ علی متقون او متقین (۲۹) کزنہ۔ علی محسنون او محسنات (۳۲) کزنہ۔ علی المغبتون او المغبتین یو کرت۔ علی الصالحون (۲۹) کزنہ۔ علی الخاشعون (۴) کزنہ۔ علی الابرار (۴) کزنہ۔ علی عباد اللہ او عباد الرحمن (۸) کزنہ۔ علی الصديقين (۲) کزنہ۔ علی الشهداء (۸) کزنہ۔ علی لس صفات پہ سورۃ احزاب ۳۳ کتب۔ علی المهاجرون (۵) کزنہ۔ علی الانصار (۲) کزنہ۔ علی الخاشعين والخاشعات یو کرت۔ او دارنگ نور اسماء صفتیہ پہ سورۃ العمران ۱۱ او سورۃ توبہ ۱۱ او سورۃ احزاب ۳۳ کتب او کورٹی او دے تہ علاوہ نور اوصاف ہم شتہ۔

سوال :- ہر کلمہ چہ داد و مرہ اسماء صفتیہ کے مؤمنانویہ نو دلتہ یے لفظ کے متقین پہ خہ وجہ سرہ او پے دے ۹۔

جواب :- کہ اللہ تعالیٰ کے کلام حکمتوتہ بے شمار دی ہغہ پہ ہغہ باندہ پوہیہ لیکن ظاہرہ خبرہ دادہ چہ دغہ درے قسمہ صفتوتہ دی بعض کظاہری اعمالو سرہ تعلق لری او بعض باطنی دی او صفت کے تقویٰ کے ظاہر او باطن دواروسرہ تعلق لری نو حکمہ یے پہ دے سورت کتب دا جامع صفت ذکر کرواداسورہ کے مدینے منورے ابتدائی سورت دے نو پہ دے کتب اکثر صفتوتہ پہ طریقہ کے جامعیت سرہ ذکر دی۔ او بلہ وجہ دادہ چہ دیہود او نصاراؤ پہ اصطلاح کتب نیکان خلق بہ مشہور وؤ پہ نوم کے راہبانوسرہ او کے قرآن پہ اصطلاح کتب ہغہ مشہور دی پہ نوم کے متقیانوسرہ نو دا اول سورت کے مدینے منورے دے چہ مخاطب پہ دے کتب یہود دی نو خبریے وکر و دوی تہ پہ لفظ اصطلاحی کے قرآن سرہ چہ متقین دے۔

فائدہ ۲۔ علی پہ دے مقام کتب دوا اشکالہ دی اول داچہ ہدایت کے قرآن خو عام دے لکہ پہ دے سورت کتب پہ ہدایت کتب ذکر دی نو دلتہ یے کے متقینو تخصیص کے وجہ تہ او کرو ۹۔ دویم اشکال دادے چہ تقویٰ خو ہدایت کے نو کے اہل تقویٰ کے پارہ ہدایت خو تحصیل کے حاصل دے چہ بے فائدہ دے ۹۔ جوابات کے دے دوارو پہ بیرو وجو سرہ دی اول جواب، ہدایت کے قرآن کریم اگرچہ

نور و ایات تو کتب دہغوی دپامہ ذکر دی۔ صفات دمتقیانویہ سورۃ بقرہ ۱۷۷
 اوسورۃ آل عمران ۱۷۷ اوسورۃ زمر ۱۷۷ اوسورۃ ق ۱۷۷ ۱۷۷ ۱۷۷ کتب ذکر دی یہ
 ہفتہ لو کتب چہ فکر او کرے شی نوراجع کیری دغہ درے صفتونوتہ۔ دلتہ
 اول صفت الذین یؤمنون بالغیب، یؤمنون مادہ دایمان یہ قرآن کریم کتب (۸۷) کرتہ
 ذکر دے اوپہ صیغہ د امر حاضر سورۃ اتلس ۱۸ کرتہ ذکر دے اوہغہ یا معنی لغوی دہ
 یا معنی شرعی یا ایمان اجمالی دے یا ایمان تفصیلی۔

ایمان پہ لغت کتب اعتماد او وثوق (باور کول) او خبرہ منلو تہ وئیلے کپیدی تو
بجود بغیر دصلے کلام نہ دے لکہ سورۃ یوسف کتب او داخو دیر مستعمل د
او مزید (باب افعال) یہ صلی کلام سرہ استعمال پیدی لکہ سورۃ یوسف کتب سورۃ
توبہ کتب سورۃ بقرہ ھے کتب او کوم ایمان پہ شریعت کتب چہ مطلوب دے
دیو مکلف شخص نہ یہ دینا کتب او معتبر دے پہ آخرت کتب ھے اعتقاد او قول او عمل
دے پہ نیز د اکثر اہل علم و سلف صالحینو نہ لکہ چہ ابن جریر او ابن کثیر
ذکر کپیدی او بیضاوی او آلوسی ذکر کپیدی چہ تصدیق (یقین) کول پہ
ھے احکام و چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ ھے سرہ راتل کپیدی او معلوم
وی ضرورۃً (قطعاً) تفصیلاً پہ ھے کتب چہ تفصیلاً معلوم وی او اجمالاً پہ ھے
کتب چہ اجمالاً معلوم وی سرہ ذکر اقرار کولونہ پہ ھے بات دے عموماً او خاص پہ
وخت طلب اقرار کتب تو دایمان دے حاصل دد دادے چہ کوم احکام پہ وحی سرہ قطعاً
معلوم وی د ھے مثل ایمان دے او کوم چہ پہ دلیل ظنی سرہ معلوم وی نو د ھے
مثل ایمان او نہ مثل کفر نہ دے شرعاً۔

او عمل پہ ایمان شرعی کہیں داخل دے یا نہ دے یہ دے کہیں دیر اختلاف کے
چہ داخل کے تفصیل نہ دے صرف دوسرے خبر دے کہ چہ کلمہ ایمان صرف کے
تصدیق قلبی کے پارہ استعمال کے اوکلہ پہ تصدیق او عمل دواو کہیں مستعمل کے
اودا واضح دے کہ ہر چہ چاہا نہ دے کہ تصدق قرآن او حدیث پہ بارہ کے ایمان
او ایمان تو کہیں او گوری ہاں کوم الفاظ چہ پہ شرع کہیں ثابت دی نو کہنے انکار
یا تاویل نامناسبہ خبر دے یعنی زیادتیاں کے ایمان چہ پہ دیر و یا تو کہیں دالفظ ذکر
دے کہ پہ سورۃ آل عمران ۱۳۱ او انفال ۱۳۱ او سورۃ توبہ ۱۳۲ او سورۃ احزاب ۲۳
او سورۃ فتح ۱۷ او سورۃ مدثر ۳۱ کہیں۔ نو کہ لفظ کے زیادت کے ایمان نہ انکار کول
پکار نہ دی۔

روایت ابن کثیر و زر بن حبیش نہ نقل کرے دے۔ یا مراد دے نہ پنجمہ معنی وہ
اوداد عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ روایت دے یعنی یہ حال دے غائب والی
کبش (پہ وخت دے وحی کبش حاضر نہ و دے صحابہ و پیشان) ایمان لری اوپہ دیکبش
داہم داخل دی چہ دے منافقان و پیشان نہ دی چہ مخافہ ایمان لری اوپہ غائب
کیدالو کبش کفر کوی توپہ دے کبش رد دے یہ ایمان دے منافقان و بانداے چہ ہغہ
ایمان شرعی نہ دے۔

وَيَقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ روستود ذکر دے ایمان نہ ذکر دے اعمالو دے اوداے یہ قرآن
کبش دیر کرتہ ذکر دی چہ یہ ایمان بانداے یے عمل عطف کرے دے۔ اشارہ دے
چہ دے اللہ تعالیٰ پہ نیز بانداے مؤمن کامل قابل دے مہرے او دے جزا دے او ہرچہ
مؤمن دے بغیر دے عمل نہ یعنی فاسق نوقرآن کبش اکثر دے ہغہ حالت یے نہ دے
ذکر کرے دے پارہ دے چہ دے ہغہ پہ زرہ کبش خوف اور جا دوارہ پیدا شی خوچہ
خوف یے غالب وی۔ او مخکبش راوہل دے ایمان بنکارہ دلیل دے چہ ہج عمل بغیر
دے ایمان نہ قبول نہ دے۔

سوال :- عطف دے عمل پہ ایمان بانداے دلالت کوی چہ عمل غیر دے ایمان نہ
حککہ چہ عطف پہ کلام کبش تقاضہ دے مغایرت کوی :-

جواب ع اول داچہ پہ عطف کبش مغایرت من وجہ کافی وی داضرو کبش نہ دے
چہ معطوف معطوف علیہ نہ بالکل غیر وی دے وجہ نہ کلہ عطف دے خاص
کبریٰ پہ عام بانداے لکہ پہ دے قول دے اللہ تعالیٰ کبش "من کان عداؤا للہ و ملائکتہ
ورسلہ وجبریل و میکال"۔ پہ دے کبش عطف دے جبریل او میکال پہ ملائکتہ بانداے
عطف دے خاص دے پہ عام بانداے، نو دلہ ہم کیداے شی چہ ایمان شرعی عام
(شامل) و اعمالو تہ نو ذکر دے بعض عملو نو پہ طریقہ دے عطف دے خاص دے
پہ عام بانداے دے وجہ دے اہتمام دے دے عملو نو پہ اعمالو دے ایمان کبش۔

جواب ع دے ایمان مختلف اطلاقات دی کلہ ایمان ذکر شی مراد ترینہ صرف
تصدیق قلبی وی او کلہ ایمان پہ معنی دے ایمان کامل وی۔ نو کوم حائے چہ
مراد دے ایمان نہ تصدیق وی نو ہغہ حائے یہ دے عمل عطف پہ ایمان بانداے
کیدے شی۔

وَيَقِيْمُوْنَ اقامت پہ لغت دے عرب کبش اودر و لوتہ و لیل شی اوپہ عرف ہغوی
کبش برابر و لوتہ و لیل شی چہ دے ہغہ نول حقوق پورہ ادا کرے شی۔ نو مراد

کہ ہفتہ نہ ختم نہ وی لکہ علم شویہ وجود کہ اللہ تعالیٰ باندے پہ ہفتہ سرے داسے نہ کیڑی
چہ اللہ تعالیٰ لرہ وینی۔ یا علم دے پہ احوال و آخرت باندے نو پہ دے ایت کتب
خو علم بالغیب ثابت دے اوہفہ مستلزم نہ دے علم الغیب لرہ۔

بِالْغَيْبِ، دالفظ پہ قرآن کریم کتب اتہ خلویست محلہ ذکر دے او دے دیرے
معانی دی، اولہ معنی غیب پہ معنی دوحی سرے دے لکہ پہ سورۃ طور ۱۷۱ نجم ۳۰
قلم ۱۷۱ تکویر ۱۷۱ کتب۔ دویمہ معنی غیب ہفتہ خیزونہ دی چہ کہ ہفتہ د علم دپا
ہیچ ذریعہ نہ وی (نہ حواس نہ عقل اونہ وحی وغیرہ) او دیتہ غیب حقیقی ویلے
شی او دغہ مراد دے پہ سورۃ نمل ۱۷۱ کتب او دا خاص دے پہ اللہ تعالیٰ پورے۔
دریمہ معنی غیب ہفتہ خیزونہ دی چہ کہ ہفتہ د علم دپا رہہ شہ سبب وی نو کہ ہفتہ
سبب د استعمال نہ محکبش ہفتہ غائب او مجھول وی او د سبب د وجود نہ روستو
ہفتہ معلوم او گرجی او ہفتہ سبب کلہ حواس وی او کلہ عقل وی او کلہ وحی
وی او د امراد پہ سورۃ العمران ۱۷۱ او سورۃ یوسف ۱۷۱ کتب دے او دیتہ غیب
اضافی ویلے شی۔ خلورمہ معنی بے دلیلہ او پہ توک سرے خبرہ کول لکہ پہ سورۃ
کہف ۱۷۱ او سورۃ سبا ۱۷۱ کتب۔ او پنجمہ معنی غیب پہ معنی د وخت د غائب
والی لکہ پہ سورۃ یوسف ۱۷۱ او نساء ۱۷۱ کتب او دا احتمال د پہ سورۃ
مائدا ۱۷۱ او انبیاء ۱۷۱ او فاطر ۱۷۱ او ق ۱۷۱ کتب۔

یوہہ شئی چہ پہ دے ایت (یؤمنون بالغیب) کتب مراد اولہ یا دریمہ معنی دہ کہ ہفتہ
اول دلیل دادے چہ دا اجمال دے پہ مؤمن بہ کتب او تفصیل د ہفتہ پہ نور
ایاتونو (لکہ چہ محکبش مونہ ذکر کریدی) کتب پہ اللہ او یوم الآخر او ملائک
او کتابونہ او رسولان سرے راغے دے او دا تہول مؤمنانوتہ پہ دلیل دوحی
سرے معلوم شویدی۔ دویم دلیل حدیث د جبرائیل علیہ السلام دے چہ
صحیحین او اکثر و محدثینو ذکر کریدی چہ پہ ہفتہ کتب معنی د ایمان ذکر
شویدی (یعنی مؤمن بہ کوم خیزونہ دی) او ہفتہ ہم پہ وحی سرے معلوم
شویدی۔ دریم دلیل قرطبی، ابن کثیر، بیضاوی او دیر و مفسرینو ویلے دی
چہ مراد پہ غیب سرے اللہ تعالیٰ او ملائک او کتابونہ، رسولان، روح د آخرت
جنت، اور د جہنم، ملاقات د اللہ تعالیٰ لوژوندا روستو د مگر نہ کہ او دا پہ روایت
د ابو العالیہ او قتادہ او ابن عباس رضی اللہ عنہما سرے ثابت دی۔

یا مراد د دے نہ قرآن دے (او دا اولہ معنی دہ د معانہ د غیب نہ یعنی وحی) او دا

۵۷
 لکھ کیں، پنچم پہ معنی کے درود و تیلویہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم سورۃ احزاب کیں، شپہ پہ
 معنی کا وچت والی کے شان (اعتناء بالشان) سورۃ احزاب لکھ کیں، اووم انزال الرحمة
 سورۃ احزاب لکھ کیں، اتم عبادات مخصوصہ چہ مونیج دے داخویہ ڀیروایا تونو
 کیں راغلے دے توپہ دے ایت کیں داروستنی معنی مراد دہ۔

تنبیہ :- اقامۃ الصلوٰۃ مستلزم دے اقامۃ دے ٲول دین لہ پہ دلیل کے حدیث
 مَنْ اَقَامَهَا فَقَدْ اَقَامَ الْاِیْنَ (چاچہ اقامت کے مونیج اوکرو تونو ٲول دین قائم کرو)
 بلکہ اقامۃ دے صلوٰۃ پہ شرعی اوسنت طریقہ سرہ مستلزم دے پریسودلو کے بدکارونو
 او بد اخلاقولہ لکہ پہ سورۃ عنکبوت لکھ کیں دی، نو سوال دفع شوہغہ داچہ
 پہ دے ایت کیں کے مؤمنانوصفت (دکھنا ہونو نہ مچ کیدال) ولے تہ دے ذکر کرے
 نو معلومہ شوہ چہ اقامۃ الصلوٰۃ وانفاق سرہ لازم دی دکھنا ہونو نہ منع کیدال۔
 وَمَا رَزَقْنَهُمْ يُنْفِقُوْنَ (ا ذکر کے عبادت مال یہ دے۔ مہما پہ اصل کیں مَنْ مَا
 دے نو مَنْ کے پارہ کے تبعیض دے، پہ دے کیں اشارہ دہ چہ کے ٲول مال پہ خرچ
 کولو انسان مکلف تہ دے بلکہ یوہ حصہ کے مال لکہ پہ دے سورت لکھ کیں اوپہ
 سورۃ محمد لکھ کیں دی اودارنگ اشارہ دہ چہ میانہ روی کوئی پہ انفاق اوپہ بخل
 کیں، لکہ پہ سورۃ اسراء لکھ اوقرقان لکھ کیں او کے دینہ خواص خلق مستثنی دی
 لکہ ابوبکر رضی اللہ عنہ چہ ہغہ خیل ٲول مال خرچ کرے وؤ۔ مالفظ خوعام
 دے ہر ہغہ قوت تہ چہ اللہ تعالیٰ انسان تہ ور کرے وی مال او علم نو انفاق
 کے دے ٲولو پکار دے یدان خرچ کول جہاد دے او علم خرچ کول دعوت الی اللہ
 دے اگر چہ دلتہ نفس مال خرچ کول مراد دی۔

رَزَقْنَهُمْ مادہ کے رزق پہ قرآن کیں (۱۲۲) یوسل دوہ ویشٹ کرتہ ذکر دہ۔ رزق
 پہ لغت کیں حصہ تہ وٹیلے شی اودا معنی پہ سورۃ واقعہ لکھ کیں ذکر دہ اوپہ
 اصطلاح کیں نوم دے کے ہر ہغہ خیز چقائٹ حاصلید لے شی پہ ہغہ سرہ لکہ مال
 اولاد، مریان، میوے، خاوری اولباس، اودا پہ قرآن کریم کیں پہ مختلف معانیو سرہ
 استعمال شویدے۔ اول پہ معنی کے نبوت سورۃ ہود لکھ، دویم رزق برزخی سورۃ
 آل عمران لکھ، دریم پہ معنی کے باران سورۃ زاریات لکھ، ثلورم پہ معنی کے اعطاء
 (ورکول) او ہغہ پہ معنی کے اعطاء پہ جنت کیں دہ لکہ پہ دے سورت لکھ اوصل
 لکھ کیں، پنچم اعطاء پہ دنیا کیں دا پہ ڀیروایا تونو کیں دہ اوپہ دے ایت کیں
 دا معنی مراد دہ۔ شپہم پہ معنی عرفی اصطلاح سرہ یعنی نفع اخستل کہ خوراک

د اقامۃ الصلوة نه لحاظ د اوقاتو د ارکانو او شرطونو او سنن او مستحبات د هغه دی
 سره د یچ ساتلو د مکروها تو او مفسداتو د هغه نه. او دغه صلوة شرعیه د چه
 نبی صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی **صَلُّوا کَمَا رَأَيْتُمُوْنِیْ اُصَلِّیْ** او د دے وچ نه
 په مقام د مدح کبش لفظ د اقامت ذکر کبش او په مقام د ذم کبش صرف صلوة ذکر
 کوی لکه فویل للمصلین. هان هر کله چه د مصلینو نور صفات ماحه ذکر کوی
 نو هلته یی هم د مصلین لفظ ذکر کپے دے لکه په سورة معارج ۱۱۱ کبش نو سورة
 معارج دلالت کوی چه اقامۃ الصلوة کبش هغه صفتونه داخل دی کوم چه په
 سورة معارج کبش د ۱۱۱ نه روستو ذکر کپے دی. او امریه اقامۃ الصلوة سره
 په قرآن کبش اتلش کرتنه راغله دے. او تشریح د اقامت قرآن کریم ذکر کپیدا
 اول اوقات د صلوة په سورة بقره ۲۳۸ سورة نساء ۱۰۳ سورة روم ۱۷ سورة
 هود ۱۱۱ سورة اسراء ۱۱۰ سورة طه ۱۳۱ کبش. دویم طهارت سورة مائد ۱۱۱ کبش
 دریم قیام سورة بقره ۲۳۸ کبش. خلورم او پنجم رکوع او سجود سورة حج ۱۱ کبش.
 شپږم قرأت سورة مزمل ۱۱۱ کبش. اووم خشوع سورة مؤمنون ۱۱۱ کبش.
 اتم قنوت سورة بقره ۲۳۸ کبش. نهم محافظه سورة بقره ۲۳۸ کبش لسم دوام سورة
 معارج ۱۱۱ کبش یوولسم اخلاص سورة انعام ۱۱۱ کبش. دارنگ اثار اوقات د
 د اقامۃ الصلوة یوولس ذکر دی اول تقوی چه هغه په دے ایت د بقره کبش ده.
 دویم اجر عظیم بقره ۲۴۴ کبش دریم معیت خاصه د الله تعالی سورة مائد ۱۱۱
 کبش خلورم استحقاق د ولایت د الله تعالی مائد ۵۵ کبش پنجم اصلاح سورة اعراف
 ۱۱۱ کبش شپږم بشارت په مغفرت او په درجا تو سره انفال ۱۱۱ کبش اووم اخوت
 په دین کبش او عصمت د جان او مال سورة توبه ۱۱۱ کبش اتم تکفیر د سیأتو
 سورة هود ۱۱۱ کبش نهم حصول د رحمت الهیه سورة نور ۱۱۱ کبش لسم نهی د
فحشاء او منکر نه سورة عنکبوت ۱۱۱ کبش، یوولسم ذکر الهی سورة طه ۱۱۱ کبش.
 الصلوة د لفظ په قرآن کبش درے اتیا کرتنه او ماده د ده پنجه نوی کرتنه ذکر ده
 او دارنگ امریه صلوة سره مفرد او تشبیه اوجع او مذکر او مؤنث شل کرتنه
 ذکر دے. او صلوة په لغت کبش دعاته وئیل شی دارنگ تحریک **صَلُّوْیْتُوْ رُکُوْا** ته وئیل
 شی او ماده په قرآن کریم کبش په اته معانو سره استعمال شویدا. اول په معنی
 د دعا سورة توبه ۱۱۱ کبش، دویم په معنی د صلوة الجنائز سورة توبه ۱۱۱ کبش،
 دریم په معنی د دین سورة هود ۱۱۱ کبش، خلورم په معنی د ذکر او تسبیح سورة نور

دَ انفاق نہ (پہ حایونو ک صفت ک مؤمنانو کیں) انفاق شرعی دے (تائید) روی پہ مثنوی
کیں لیکی دی چہ منق مجاہد راہ حق است نہ مسرف متبع راہ هوا، اودا کوم حایونہ چہ
ذکر شول پہ سوال کیں ک دے ک جواز ک پامراہ ہیج دلیل شرعی نیشته، نودغہ
انفاق بداعت او اسراف او تبذیر دے۔

فائدہ :- عبادت مالیکہ پہ قرآن کریم کیں پہ مختلف الفاظ و سورہ ذکر دے اول زکوٰۃ
اود ہجے تفصیل پہ انشاء اللہ تعالیٰ روستوراشی۔ دویم صداقہ تصدق پہ دے
لفظ سورہ پہ قرآن کیں خلیریشہ کرتہ ذکر دے اوہغہ پہ شپن و وجو سورہ
دے اول صداقہ واجبہ (زکوٰۃ) سورہ بقرہ ۲۸۱، سورہ توبہ ۵۴، دویم پہ
طریقہ ک عموم سورہ چہ فرض، واجب، نفل تولوتہ شامل وی سورہ توبہ ۵۴
سورہ بقرہ ۲۸۳، سورہ نساء ۸۱ او نورایا توتہ۔ دریم معافی کول ک خپل حق کہ
قرض وی یا نور حقونہ سورہ بقرہ ۲۸۰، سورہ نساء ۸۱، سورہ مائدہ ۴۵، سورہ
یوسف ۷۷۔ خلورم مصارف ک صداقہ (واجبہ) سورہ توبہ ۵۴۔ پنجم طریقہ او
کیفیات ک صداقے سورہ بقرہ ۲۸۱۔ شپنم منافع ک صداقے سورہ بقرہ ۲۸۱
سورہ توبہ ۵۴، سورہ حدید ۸، سورہ احزاب ۳۵۔

دریم لفظ اقراض (قرض و رکول) دا پہ قرآن کیں دیارلس کرتہ ذکر دے او
دا عام دے اکثر استعمال پیری پہ خرچ کولو پہ دعوت او پہ جہا کیں اود ک
وجہ نہ عطف کرے دے پہ زکوٰۃ باندا دے پہ سورہ مزمل ۸ کیں اودا سہ پہ نور
صداقا تو واجب باندا دے عطف دے پہ سورہ حدید ۸ کیں۔ اوقید ک حسن
پہ دے کیں دلالت کوی پہ وجود ک اخلاص او اتیان سنت باندا دے نوشرکیات
اوبدعات اوفسق و فجور کیں خرچ کول پکین داخل نہ دی۔

خلورم لفظ انفاق دے اودا پہ قرآن کریم کیں پنچھ اویا کرتہ ذکر دے اودا پہ
قرآن کیں پہ تھہ طریقو سورہ ذکر دے اول پہ معنی ک زکوٰۃ سورہ بقرہ ۲۸۱،
دویم مستحب انفاق سورہ آل عمران ۹۱، دریم انفاق پہ قتال فی سبیل اللہ
کیں سورہ حدید ۸، سورہ توبہ ۸۱، خلورم انفاق پہ طالبانو ک علم سورہ
منافقون ۸، پنجم انفاق فی سبیل اللہ چہ پہ ہجے کیں انفاق پہ دعوت او تبلیغ
ک حق او قتال فی سبیل اللہ او طلب ک علم ک دین او حاجی مسافر پکین داخل
دی اودا معنی پہ سورہ بقرہ ۲۸۱ او سورہ انفال ۸۱ او سورہ محمد ۳۸
او سورہ حدید ۸ کیں مراد دہ۔ شپنم پہ معنی ک انفاق پہ اقرباؤ و محتاجو باندا

إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ

تاتہ او پہ ہر جہ نازل کرے شوبدی ستا نہ مخکس، او پہ آخرت یاندے

هُمْ يُوقِنُونَ ۝ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۚ

دوی یقین کوی۔ دغہ صفتون والا کلک دی پہ ہدایت یاندے کطرف کرب کدوی

بقرة ۲۱، اووم انفاق پہ اهل او پہ زوجہ باندے سورة نساء ۲۴، اتم انفاق پہ عامہ معنی باندے لکہ پہ دے آیت کبش او کدے سورة پہ ۲۱۹ ۲۲۲ کبش، نهم انفاق پہ خلاف شرع حایو تو کبش او کدین حق پہ مقابلہ کبش سورة انفال ۲۴، سورة توبہ ۲۴، سورة بقرة ۲۴۲ ۲۴۳ او قوائد ک انفاق پہ دیروایا تونو کبش کدردی سورة بقرة ۲۴۲ ۲۴۳، سورة رعدا ۲۴، سورة حدید ۲۴، سورة توبہ ۲۴، سورة فاطر ۲۴، سورة تغابن ۲۴۔ او انفاق پہ صفتا تو کد مؤمنان کبش کدے آیت نہ علاوہ ذکر دے پہ سورة العبران ۲۴، سورة انفال ۲۴، سورة حج ۲۴، سورة قصص ۲۴، سورة سجده ۲۴، سورة شوری ۲۴، سورة رعدا ۲۴، سورة فاطر ۲۴ کبش۔

۲۴ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ دَاعِطُف دے پہ مخکس الذین باندے اودا هم صفات ک متقیان نو ذکر کوی۔

سوال :- ایمان پہ منزل او پہ آخرت باندے خود اخل دے پہ ایمان بالغیب کبش نو دایے جدا ولے ذکر کول ۶۔

جواب :- داتخصیص دے روستو ک تعمیم نہ ک پارہ تعریض (اشارۃ ردکول) پہ یہود او نصاراؤ باندے او قرطبی ذکر کری دی چہ ہر کلمہ مخکس آیت نازل شو نو یہود او نصاراؤ اوئیل چہ مونہ ہم غیب متوا و موئخ یا بتدای کوؤ او انفاق کوؤ توبہ دے صفتو تو کبش مونہ داخل یو نو دایا و رپسے نازل شو کد هغوی کد کولو ک پارہ حکمہ چہ هغوی تہول نازل شوی کتا بونہ او تہولو انبیاء باندے ایمان نہ لری لکہ پہ دے سورت ۲۴ کبش دی او ک آخرت پارہ کبش کد هغوی ایمان شرعی نیستہ لکہ پہ دے سورت ۲۴ او ۲۴ کبش دی او کدے وجے نہ دایا ایت یے مستقل ذکر کرو او تعریض یے پہ هغوی باندے حکمہ او کروجہ داسوت پہ ہدایت کبش اول نازل شوبی او پدایکس اصلاح ک بنی اسرائیلو مقصود دہ۔

بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ انزال پہ اصل کبش را کوز کد یو خیز ک برہ طرف نہ کوز طرف تہ

اودا پہ محسوسا تو کتب استعمال لیری لکہ باران پہ دے سورت ملا او نورچیرایا تونہ
پہ بارہ د باران کتب۔ او اکثر پہ قرآن کتب پہ معنویاتو (یعنی پہ وحی) کتب مستعمل لیری
لکہ پہ دے ایت او نورچیرایا تونہ پہ بارہ د انزال د وحی کتب دی کہ پہ واسطہ د
جبرائیل علیہ السلام وی او کہ بغیر د واسطہ د ہغہ نہ وی۔

سوال :- دالفظ پہ سورة اعراف ملا او سورة حدید ملا کتب مستعمل د احوال
داچہ ہلتہ د برہ نہ شکتہ را کوزیدال نیشتنہ دے ؟۔

جواب :- پہ دغہ حایونو کتب خلق د لباس او د اوسپنہ دے پہ اسمانی تدبیراتو
سرہ چہ ہغہ باران دے او شکتہ سبب یے نیشتنہ دے دے وجہ نہ ہغہ د بارہ لفظ
انزل استعمال کرے شویدے ہاں لفظ د نزول (مجرد) صرف پہ اولہ معنی
پورے خاص دے۔

فائدہ ۱۷۱ قادیانی دجال وائی چہ یُنْزِلُ فِیْکُمْ عِیْسٰی بن مَرْیَمَ۔ پہ معنی پیدائش
دے او ویلے دی چہ پیدا کیبری بہ پہ تاسو کتب پشان د عیسیٰ بن مریم او دلیل
یے ذکر کرے دے ایت د اعراف ملا او سورة حدید ملا لیکن دالویے دجل او
فریب دے حکمہ چہ یُنْزِلُ پہ حدیث کتب د نزول نہ دے او نزول پہ معنی د خلق
سرہ پہ ہیچ حائے کتب نہ دے راغلے۔

فائدہ ۱۷۲ بعقیدہ د سلف صالحینودادہ چہ دامنزل کلام اللہ دے اگرچہ کلمات
او الفاظ او حرفونہ دی نوخوک چہ دا وائی چہ منزل خو حرفونہ دی اوداخو
کلام لفظی دے داکلام اللہ نہ دے نودا د جہمیو او معتزلو شبہات دی ددینہ
پناہی غوبستل ضروری دے، او پہ کیفیت د انزال د وحی کتب تفصیل او بحث
کول جائز نہ دی ہغہ شبہات پیدا کوی۔

فائدہ ۱۷۳ دیر اہل لغت او مفسرینو لیکل دی چہ انزال د بارہ پہ یوحنا
نازلیدلو او تنزیل د بارہ د لبر۔ نازلیدلو استعمال لیری نو پہ دے فرق کولو
باندے اعتراض دے چہ انزال پہ بارہ د باران کتب دیر وایا تونو کتب ذکر دے
او حال دادے چہ ہغہ پہ یوحنا نہ راویریبری دارنگ د سورة نساء ملا پہ
تفسیر کتب مفسرینو لیکل دی چہ اہل کتابو سوال کرے وویہ یوحنا
د نازلیدلو د قرآن او حال داچہ ہلتہ ان تنزل ذکر کرے دے؟ ابو حیان پہ
البحر المحيط کتب پہ دے قول باندے رد کرے دے او ویلے دی چہ دا قول
د صاحب کشاف دے۔ ہاں کہ داسے او ویلے شی چہ دا فرق اکثری دے اودواپہ

لفظونہ دیوبل پہ معنی کبش استعمال پیری نو صحیحہ دہ۔ دلتہ ہم انزل الیک پہ
معنی دل پہ لپ۔ نازل لودے او بعضو علماؤ کہ انزل فائدہ دا وئیلہ دہ چہ قرآن کریم
کد لوح محفوظ نہ آسمان کد دنیا تہ پہ یوحنا نازل شویدا مے کدے وچے تہ انزل
ہم صفت کد قرآن کبش ذکر کیری کہ دغہ روایت صحیحہ ثابت شی نو بیا دا وجہ
صحیحہ کیدا مے شی۔

زہ وایم چہ پہ انزال او تنزیل کبش دا فرق ہم کیدا مے شی چہ قرآن کریم کبش
أصول او کلیات ہم شتہ افروع او جزئیات او احکام ہم شتہ نو پہ اول لحاظ
سرة انزال او پہ دویم سرة تنزیل استعمال پیری (واللہ اعلم)۔

إِلَيْكَ دالفظ مستلزم دے ایمان لہ پہ آخری رسول باندا مے صرف ایمان پہ
قرآن باندا مے نہ کافی کیری ترخو پورے چہ نزول کد قرآن پہ محمد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم باندا مے او نہ متی۔ او مَا أُنْزِلَ عام دے کہ انزال پہ واسطہ
کد جبرائیل سرہ وی یا بغیر کد ہغہ نہ وی اول تہ وحی جلی او دویم تہ وحی خفی
یا اول تہ وحی متلو او دویم تہ وحی غیر متلو وئیلہ شی نو اول قرآن او دویم
احادیث صحیحہ دی۔

وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ دغہ منزل اگرچہ پہ وجود کبش مخکبش دی لیکن دایمان
کد مؤمن کد پامرہ (روستو کد بعثت کد نبی صلی اللہ علیہ وسلم) نیک ایمان بالقرا
نہ اول او مخکبش وی او دارنگ ایمان پہ قرآن باندا مے اجمالی او تفصیلی دواہ
قرض دے او ایمان پہ مخکبش کتابونو باندا مے ایمان اجمالی دے۔ کدے وچونہ
مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ یے مخکبش ذکر کپے دے۔

سوال :- بعض احکام کد قرآن خود مخکبش کتابونو کد احکامونہ خلاف دی تو
کدے جمع پہ ایمان کبش شنگہ صحیحہ کیری؟۔

جواب :- قرطبی کدے دے دہ جوابونہ ذکر کپے دی اول داچہ دلتہ کد ایمان نہ
مراد ایمان دے پہ دے خبرہ چہ دا تہول کد طرف کد اللہ تعالیٰ نہ نازل کپے
شویدا یعنی ایمان تفصیلی پہ ہغہ کتابونو باندا مے مراد نہ دے۔ دویم
داچہ مراد کد ایمان نہ پہ مخکبش کتابونو ایمان دے کد ہغہ پہ ہغہ حکمونو
باندا مے چہ ہغہ نہ وی منسوخ کپشوی پہ قرآن کریم سرة یا پہ قرینہ
کد نور وصوصو سرة۔

تنبیہ :- ہغہ کتابونہ چہ نازل شویدا کد طرف کد اللہ تعالیٰ نہ نو پہ قرآن

اوحا دیثو کبش د خلور و نومو نه راغلی دی لکه تورات، انجیل، زبور او صحف ابراهیم او موسیٰ (سورة نجم ۳۱، سورة اعلیٰ ۱۹)۔ وَمَا اَوْفَى النَّبِیُّوْنَ هَـٰغَهُ چہ ورکړے شویدی انبیاء ته (سورة بقره ۱۲۸، سورة العمران ۸۴)۔ وَالزُّبُرُ د الکتَابِ الْمُزَیَّرِ (سورة العمران ۸۴)۔ او صحیح خبره دا د چہ د د صحیفو حصو په یو خاص عدد کبش (چہ یوسل خلور دے) په صحیح حدیث سره ثابت نه دے د دے وچ نه په دے باندے اجمالی ایمان لرل فرض دی تخصیص د عدد نه په ایمان کبش ضرورت نیشته مِنْ قَبْلِكَ په دے لفظ کبش اشاره ده چہ وحی د خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم نه روستوینده شویده که چرے روستوهم د وحی د راتللو امکان (شرعی) وے نو په هغه باندے په ایمان راوړل فرض وے نو د هغه د پاره به یی وے بَعْدَ لَکَ لفظ راوړے وے۔ او په خطاب د قَبْلِكَ کبش اشاره ده چہ د کوم کتاب او وحی خبر رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دے ورکړے نو په هغه باندے ایمان راوړل نیشته او هغه ته کتاب الہی نشی وئیلے کیداے لکه کتاب د هندوانو (ویدا) او د سکھانو (گرنټه) وغیره۔

وَبِالْآخِرَةِ په دے کبش پنجم صفت د مؤمنانو ذکر کوی چہ هغه ایمان راوړل دی په قیامت او د هغه په ټولو احوالو باندے (چہ په نقل سره ثابت دی)۔
الْآخِرَةِ مؤنث د آخر دے نو دا په اصل کبش صفت دے د موصوف پت د پاره چہ الحاله دے لیکن هرکله چہ د اللفظ د صفات غالبه نه گرځیداے دے نو په حائے د اسم باندے استعمالیږی او موصوف یی نسیا منسیا دے۔ نو الْآخِرَةِ نوم دے د نومونو د قیامت نه چہ هغه په قرآن کبش درے دیرش دی هغه تنشیط الاذهان کتاب کبش مالیکلی دی۔

فَاعْلَمُ: د اللفظ په قرآن کبش یوسل پتخلس کرته ذکر دے چہ په هغه کبش نهم حله د موصوف سره ذکر دے (الدار الْآخِرَةِ) او یو کرت (الْآخِرَةِ دالقرل) په دے لس مواضعو کبش مراد د دے نه جنت دے۔ او یو کرت په معنی لغوی سره راغلی دے (وعدا الْآخِرَةِ سورة بنی اسرائیل ک) د دے نه معلومه شوه الْآخِرَةِ د قیامت نوم دے او الدار الْآخِرَةِ د جنت نوم دے۔ نو دلته مراد د الْآخِرَةِ نه ورځ د قیامت ده الدار الْآخِرَةِ (یعنی جنت) مراد نه دے ځکه چہ ایمان په ورځ د آخر باندے راوړل مقصد دے او په هغه کبش جنت داخل دے نو معلومه شوه چہ کومو مفسرینو دلته هم لفظ د الدار پت مراد کړے دے هغوی په

دے فرق باندے سوچ نہ دے کہے۔

سوال :- قادیانی ملعون وٹیلے دی چہ دلتہ مراد الرسالة الآخرة دے او مراد ترینہ خپل رسالت اخلی ۹۔

جواب :- دالتلبیس او تحریف دے ددوہ وجوہ اولہ وجہ دادہ چہ الآخرة دپارہ ہغہ موصوف پتہ راویستلے شی چہ قرآن او سنت کبش چرتہ دھفے ثبوت وی او دلفظ الرسالة الآخرة چرتہ ثبوت نیستہ۔ دویمہ وجہ دادہ چہ یہ دے سرہ ددوہ مدعا نہ ثابتیری حکمہ چہ روستہ رسالت خو میہم دے دے قادیانی د رسالت ذکر پکبش نیستہ احتمال شتہ چہ ختم نبوہ محمد رسول اللہ (صلی اللہ علیہ وسلم) ترینہ مرادوی۔

ہُم یُؤَقِّنُونَ داسے پہ سورۃ نمل س او سورۃ لقمان س کبش ہم ذکر دے۔ د آخرت پہ بارہ کبش پہ قرآن کریم کبش یُؤْمِنُونَ اَوْ یُضِلُّ قَوْمًا اَوْ یُؤَقِّنُونَ دریوارہ ذکر دی پہ معنی شرعی کبش دادرے وارہ یوخیز دے۔ لغوی فرق دادے چہ ایمان یا ور او اعتماد کول دی پہ زرہ کبش فقط روستو د علم نہ او تصدیق اظہار د صدق د دعوت د ایمان دے پہ ژبہ سرہ روستو د علم نہ اویقین ہغہ علم دے چہ حاصل شی روستو د شک د زائیل کیدالونہ پہ واسطہ د دلیلونو سرہ۔ او د دے وجہ نہ علماؤ د یقین تعریف کبش وٹیلے دی اعتقاد جازم (پوخ) مطابق د واقع سرہ (یعنی یہ حق اور شتیا باندے) چہ نہ زائیل کیری پہ تشکیک د شک اچوونکی سرہ۔ او د دے وجہ نہ روستو د آیاتو (دلیلونو) صفت پہ لفظ د یقین سرہ پہ قرآن کبش ذکر دے لکہ پہ دے سورت سلا، جائیہ سلا نعا سلا اور روستو د مشاہدے نہ یقین ذکر دے لکہ پہ سورۃ سجداہ سلا کبش۔ او ہرکہ چہ پہ معنی د یقین کبش دادوارہ قیداونہ مرادوی (زوال د شک او حصول پہ دلیلونو سرہ) د دے وجہ نہ داد اللہ تعالیٰ پہ صفت کبش نہ استعمالیری۔ سوال :- ہرکہ چہ دادرے وارہ پہ معنی شرعی کبش یودی نو دلتہ یے ولے یؤمنون اونہ وٹیلو ۹۔

جواب :- مخکش تیر شویدی چہ پہ دے لایا تونو کبش تعریض دے پہ یہودو اونصاراؤ باندے او د ہغوی علم تقلیدی خلاف د حقیقت تہ پہ آخرت باندے موجود ووپہ دلیل د سلا سلا باندے پہ دے سورت کبش، حکمہ چہ پہ دغہ لایا تونو کبش اشارہ دہ چہ دوی آخرت او جنت او جہنم منلو

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا

اودغہ صفتونوالاخاص دوی میج کیونکی ذکر عذاب یقیناً ہغہ کسان چہ کفرے کریش رہے خداویہ عناد
لیکن دہے حصول اود جہنم نہ میج کیدال یے دہان دپارہ بے دلیلہ خاص کول نو
دامرتبہ دے شک دے اود حقیقت نہ خلاف دہ نو دے دے وجے نہ دلتہ دعوت دے
یہود واونصاراوتہ چہ دلیلونہ دے قیامت پہ قرآن کبس واورئی اوشک اوشبہات
لرے کرئی واورت دحقیقت مطابق اومئی اودیتہ یقین وئیلے شی اودغے
پہ سورۃ لقمان کبس دے بنی اسرائیلوپہ زمانہ کبس دیوحکیم (لقمان) ذکر دے چہ
ہغہ پہ خیل بیان کبس دے قیامت اثبات پہ داسے طریقہ سرہ کرے ووریا بنی
إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ (الایۃ) اوسورۃ نمل کبس دے بنی اسرائیلو
دے بعض انبیاء ذکر اوشو (موسیٰ علیہ السلام اوسلیمان علیہ السلام) چہ ہغوی
ہم قیامت تہ اشارہ پہ خیل بیانونو کبس کرے وہ اودارنگ پہ دغہ سورت کبس
دے بنی اسرائیلو ذکر پہ لک کبس شویدے۔

فائدہ:- دے دیر اہتمام دایمان بالآخرۃ پہ وجہ متعلق (بالآخرۃ) اوضمیر دھم یے
مقدم ذکر کرے دی۔

بہ روستو دصفتو دے مؤمنانوتہ پہ دے ایت کبس دہغوی دنیوی اواخروی
جزا ذکر کوی اودا بشارت دے۔

أُولَٰئِكَ داسم اشارہ دہ پہ صیغہ دجمع سرہ اوپہ اسم اشارہ کبس مقصود
مشارالہ وی پہ شرط دصفتو سورہ یعنی دغہ کسان (متقیان) سرے ددغہ
پنچہ صفتونونہ، نو دغہ صفتونہ علت دے دپارہ دے روستو حکم دہدایت۔
عَلٰی پہ دے لفظ کبس یومعنی دے علو (اوجتوالی) دہ اوبلہ معنی دے تمکن (پوخوالی)
دہ اود دے پہ مقابل کبس فی دے چہ ہغہ دے شکتہ والی اود انغماس (نوتلو)
دپارہ استعمال پری نوپہ دے لفظ دے علی کبس اشارہ دہ چہ پہ ہدایت باندا
داسے ملک دی لکہ چہ یوسور شخص پہ خیلہ سورئی باندا ملک ناست
وی او خچے یے چا پیرہ کرے وی نو دارنگ دوی اوچت مقام والا دی دے کجے نہ
دہدایت سرہ علی اود ضلال سرہ فی ذکر کیری۔ اود دے مثال پہ سورۃ سبا
۲۷ کبس دے۔

هُدًى، نکرہ یے ذکر کریرہ دے تعظیم دپارہ یعنی داسے عظیم الشان ہدایت دے چہ
دے مرتبہ اوشان دیرنا اشنا او اوجت دے۔

مِنْ رَبِّهِمْ دَانَاکَ ایت دے کہ ہدایت دے عظمت دے پکارا او پہ دے کہیں تعریف دے ہدایت شری
تہ اشارہ دے چہ ہدایت پہ شرع کہیں ہغہ دے چہ کہ طرف دے اللہ تعالیٰ نہ وی یعنی
وحی وی نو معلومہ شوہ چہ کہ متقینو لار دے ہدایت دے نور دے قرآن او سنت نہ
اخستلے شویدہ او پہ دے کہیں وہم دفع شو ہغہ داسے دے چہ کہ ہدایت دعویٰ
خواہل باطل ہم کوی نو دوی شہ فرق دے ۹۔

حاصل دے جواب دادے چہ ہدایت دے دوی کہ رب دے طرف نہ وی او منزل دے او
اہل باطل خو خلاف دے وحی نہ روان دی۔ نو پہ لفظ اُولَئِكَ کہیں اشارہ دے چہ دغہ
صفتونہ چہ مخکس ذکر کرے شول ہغہ سبب دے ہدایت دے۔

دَاوُلَئِكَ دوبارہ یے دالفظ سرے دے حرف عطف نہ ذکر کرے دوبارہ یے دے وجہ نہ
ذکر کرے وچہ معلومہ شی چہ دغہ صفتونہ لکہ چہ علت دے دے پکارا دے ہدایت پہ
دنیا کہیں نو داسے دے صفتونہ علت دے دے پکارا دے فلاح پہ آخرت کہیں۔ او حرف
عطف راوے کہیں اشارہ دے چہ دادوارہ مرتبے (ہدایت او فلاح) اگرچہ مستقل
دے پہ زمانہ او پہ مکان او پہ لذت تو کہیں یعنی دے ہدایت زمانہ او مکان (دنیا)
اولذات یے جدا دے او دے فلاح زمانہ (آخرت) مکان (جنت) اولذات یے جدا دے
لیکن ہدایت سبب دے آخر دے فلاح دے ۱۰۔ هُمْ داضمیر فصل دے دے تاکید او دے حصر دے پکارا۔

الْمُقْلِحُونَ دا دے فلاح او دے فلاح نہ اخستلے شوے دے او فلاح پہ لغت دے عرب کہیں
پہ شق (سیرے کول) او قطع او جدا ایئی یا ندا دے دلالت کوی نو فلاح موندونکہ
مصیبتونہ او تکالیف سیرے او قطع کرے نو مقصد تہ اُور سیرے۔ او فلاح پہ
عرف کہیں مقصد حاصلول او دے مصیبت نہ یچ کیدالوتہ وئیلے شی او دے قرآن
پہ اصطلاح کہیں فلاح جنت تہ دے ابتداء تہ داخلیدال او دے اُور نہ یا لکل یچ کیدال
دی۔ دے وجہ نہ فلاح پہ قرآن کہیں دے بشارت اُخرویہ دے پکارا دے ذکر کیری دے
دنیا پہ نعمتونو یا ندا دے دے فلاح اطلاق صرف دنیا پرست خلق کوی لکہ چہ
فرعونیا نو وئیلی وو سورة طہ ۷۷ کہیں۔

سوال :- داجملہ دلالت کوی چہ بغیر دے دغہ پتخہ صفتونو دے جمع کولوتہ
جنت نہ حاصلیری نو معلومہ شوہ چہ یوم مؤمن اتفاق یا یوبل عمل
پرین دی نو دے بہ دے جنت نہ محروک ہمیشہ بہ جہنم کہیں وی او دے مذاہب
دے معتزلو او دے ایا ضیئو دے ۹۔

جواب :- یہ دے جملہ کہیں حصر دے فلاح دے پہ دغہ صفتونو کہیں حصر

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ

برابر دے یہ دوی باندے کہ یہہ ورکوی دوی لہہ اوکہ یہہ نہ ورکوی دوی لہہ

لَا يُؤْمِنُونَ ۝ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

دوی ایمان نہ راوی۔ مہر وھلے دے اللہ تعالیٰ پہ زہونو د دوی باندے

د دخول جنت نہ دے او فلاح خود دخول اولاً د جنت تہ وئیلے شی اوھغہ منحصر دے پہ دغہ صفتو تو کیش نوکہ یومؤمن بعض عمل پر یہ دی نو دخول اولاً د جنت ولہ نیشستہ (مگر کہ اللہ تعالیٰ او غواہی) او نفس جنت خو ولہ شنتہ دے او دامذہب کا اھل سنت والجماعت دے۔

فائدہ:- مادہ د فلاح پہ قرآن کیش خلویشت کرتہ ذکر دہ یو کرت خود فلاح د نیوی د پارہ استعمال دہ لکہ پہ طہ ۱۷۷ کیش او باقی د فلاح اخروی د پارہ دہ او پہ ہغہ کیش یو ولس ایاتو تو کیش نفی د فلاح ذکر کرے دہ پہ شہن سبب و سیرہ ع ظلم لکہ سورۃ انعام ۱۶۷ کیش۔ ع جرم لکہ سورۃ یونس ۷۵۔ ع سحر سورۃ طہ ۷۹۔ ع اقتراء علی اللہ سورۃ یونس ۷۹۔ ع مرتدا کیدال سورۃ کہف ۷۵۔

ع کفر سورۃ مؤمنون ۷۱۔ او د دے نہ علاوہ اسباب د فلاح اخروی ذکر دی۔ ۷۱ ربط، ہر کلمہ چہ صفات یے دھغہ چا ذکر کرل چہ د ایمان بالقرآن دوجہ نہ ہغوی پورہ ہدایت او فلاح حاصل کریدہ نو اوس د ہغوی د اضداد و ذکر کوی یعنی ہغہ شوک چہ د کفر بالقرآن دوجہ نہ د ایمان او علم حق نہ محروم شول او مستحق د عذاب ابدی دی، او دیتہ ربط تضاد وئیلے شی۔ قرآن کریم کیش اکثر دا طریقہ دہ چہ د دے فریقینو (مؤمنان او کافرانو) ذکر یو بل پسے کوی دلستہ د دے پلے درے حالات یے ذکر کرے دی۔

إِنَّ الْإِنْسَانَ كَفَرٌ ۝ ہر کلمہ چہ دامستقلہ دلہ دہ پہ ضدا د اولہ دلہ کیش د دے وجہ نہ یے پہ عطف سرہ نہ دہ ذکر کرے۔ او ہر کلمہ چہ بعض خلقو د اشک کو د چہ مؤمنان او کافران یوشان دی (او د غے خلقوتہ سیکولروئیلے شی) نو د شک د لرے کولو د پارہ إِنَّ د تحقیق او نا کیدا ذکر شو۔

کَفَرٌ ۝ کفر یہ اصل لغت کیش ستر (پتولو) تہ وئیلے شی۔ زمیندار چہ دانے پہ زمکہ کیش پتوی ہغہ تہ کافروئیلے شی۔ او پہ عرف کا اھل لغت کیش پتولو د نعمت تہ وئیلے شی چہ ہغہ ناشکری دہ او دارنگ پہ عرف کا اھل لغت کیش

مطلق انکار تہ و بیلے شی کہ انکارِ دحق وی او کہ د باطل وی۔ د اول معنی لغوی
 پہ لحاظ سرہ لفظ د کفارۃ او کُفْرُ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا غلے دے او د دویم معنی پہ لحاظ
 سرہ یہ دے سورت ۱۵۸ کتب او سورۃ ابراہیم ۱۶ کتب کفر پہ معنی د ناشکری
 سرہ دے۔ او د دریم معنی استعمال پہ دے سورت ۱۵۸ کتب د کفر بالطاغوت
 یعنی انکار کول د بندگئی د غیر اللہ نہ۔ او پہ اصطلاح د شرع کتب مقابل د ایمان
 شرعی دے یعنی انکار کول د ہر ہغہ خیز نہ چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وسلم راوپے وی او موت۔ تہ پہ یقین سرہ را رسید لے وی او دینہ کفر حقیقی
 و بیلے شی او پہ شرع کتب کلہ کلہ پہ ترک د عمل باندے ہم د کفر اطلاق
 کیڑی ہف تہ کفر حکمی و بیلے شی لکہ خہ رنگ چہ اطلاق ایمان پہ اعمال و باندے وی او دا پہ
 سورۃ العنبران ۱۹ او سورۃ مائدہ ۱۸ کتب پہ قول د بعض مفسرین بیا بیا
 دے او د دے وجہ نہ امام بخاری کتاب الایمان کتب و بیلی دی باب کفر دون کفر
 خطیب شریبی د کفر خلور قسمہ ذکر کرے دی، اول کفر انکار، دویم کفر جحود
 او دریم کفر عناد او خلورم کفر نفاق۔ اول قسم دادے چہ نہ اللہ تعالیٰ پیڑنی او
 نہ پرے اقرار کوی او دویم قسم دادے چہ اللہ تعالیٰ پیڑنی لیکن اقرار پہ
 ژبہ باندے نہ کوی لکہ کفر ابلیس او یہود لکہ پہ دے سورت ۱۸ کتب او دریم
 کفر عنادی دے چہ اللہ تعالیٰ پہ زبہ سرہ پیڑنی او پہ ژبہ اقرار کوی لیکن
 دین نہ منی او عمل و باندے نہ کوی لکہ کفر د ابوطالب او خلورم کفر د
 نفاق دے ہغہ دادے چہ اقرار پہ ژبہ کوی او پہ زبہ کتب یے عقیدہ نہ وی
 او دا ہول اقسام د کفر حقیقی دے۔ دار تک د کفر دوہ قسمونہ دی اول کفر
 جہلی چہ د نا پوہئی د وجہ نہ انکار د حق کوی او دویم کفر عنادی چہ
 سرہ د پوہے او د ضدا و عناد د وجہ نہ انکار کوی او دا دواپہ قسمونہ د دے
 سورت پہ ۱۸ کتب جمع دی۔

قائدہ ۱: مادہ د کفر رک ف ر پہ قرآن کتب (۵۲۵) کرتہ ذکر دے۔ معانی او
 اقسام د ہف مخکبش ذکر شول اوس ہغہ امور او کارونہ چہ پہ قرآن کتب یے
 پہ ہف باندے د کفر اطلاق کریدے او ہف تہ نواقض د ایمان و بیلے شی د
 ہف نہ بعض ذکر کووم عک سحر (سورۃ بقرہ ۱۰۲) عک پہ ربوبیت د اللہ تعالیٰ
 کتب محاجہ کول (سورۃ بقرہ ۲۵۸) عک نہ کول یا انکار کول (سورۃ العنبران ۱۹)
 عک اعتراض پہ رسول باندے (سورۃ بقرہ ۱۷) عک عقیدہ د تثلیث د نصاراء

(سورة مائدة ١١٤) - ع ١٤ عقيدة كحلول واتحاد (سورة مائدة ١١٤) - ع ١٤ ارتداد (سورة
 نمل ١١٤) - ع ١٤ چه ك الله تعالى نه دعا غواړي او هغه نجات وركړي او بيا بل چاته
 نسبت كوي (سورة اسراء ١١٤) - ع ١٤ په توحيد في الدعاء خفه كيدل (سورة غافر ١١٤)
 (سورة) - ع ١٤ وحى ك رسولانو نه منل (سورة ابراهيم ١١٤) - ع ١٤ په قرآن اعتراض كول
 (سورة بقره ١١٤) - ع ١٤ په نزول ك خيبر (وحى) خفه كيدل (سورة بقره ١١٤) - ع ١٤
 موهماتو ته رواج وركول (سورة بقره ١١٤) - ع ١٤ اتباع ك آياؤ په مقابل ك د وحى كېن
 پېش كول (سورة بقره ١١٤) - ع ١٤ هر قسم شرك بالله (سورة العمران ١١٤) - ع ١٤
 مناققت (سورة العمران ١١٤) - ع ١٤ قتال په سبيل ك طاغوت كېن چه هغه غالب
 شي (سورة نساء ١١٤) - ع ١٤ حمله په مؤمنانو ك، او د مؤمنانو د اسبابو د خلك نه غفلت
 كول او هغه ښه كنول (سورة نساء ١١٤) - ع ١٤ افتراء كول په الله تعالى باند ك (سورة
 مائدة ١١٤) - ع ١٤ معجزاتو د عيسى عليه السلام نه سحر و ټيل (سورة مائدة ١١٤)
 ع ١٤ رب تعالى سره نور مخلوق برابر كول (سورة انعام ١١٤) - ع ١٤ قرآن ته اساطير
 و ټيل (سورة انعام ١١٤) - ع ١٤ مال خرچ كول ك پامه ك منع كولو د توحيد او د قرآن
 نه (سورة انفال ١١٤) - ع ١٤ كافرانو سره په قول (اتحاد و لد) كېن مشابېهت
 كول (سورة توبه ١١٤) - ع ١٤ نسي كول (سورة توبه ١١٤) - ع ١٤ ك رسالت ك اخري
 رسول نه انكار كول (سورة رعد ١١٤) - ع ١٤ رسولانو سره ك وطن نه شړل (سورة
 ابراهيم ١١٤) - ع ١٤ جدال په باطل سره (سورة كهف ١١٤) - ع ١٤ عباد صالحين په
 الوهيت سره نيول (سورة كهف ١١٤) - ع ١٤ د قرآن په بيا نولو سره غصه كيدل
 (سورة حج ١١٤) - ع ١٤ قرآن ته افك او افتراء و ټيل (سورة فرقان ١١٤) - ع ١٤ د بعث
 بعد الموت نه انكار كول (سورة نمل ١١٤) - ع ١٤ مؤمنانو ته ك مدا همت او د كفر
 دعوت وركول (سورة عنكبوت ١١٤) - ع ١٤ د قرآن او د مخكېن منزل كتابونو نه
 انكار كول (سورة سبا ١١٤) - ع ١٤ مؤمنان او كافران يو شان كنول (سورة ص ١١٤)
 ع ١٤ په آياتو نو ك الله تعالى كېن جدال كول (سورة غافر ١١٤) - ع ١٤ د قرآن ك او ريدلو
 نه خلق منع كول (سورة حم سجده ١١٤) - ع ١٤ حان ته ك صحابه كرامو ته غوره
 و ټيل (سورة احقاف ١١٤) - ع ١٤ د دنيا په متاع او خوراكو تو كېن مشغول كيدل
 (سورة محمد ١١٤) - ع ١٤ ك جاهليت پشان غيرت كول (سورة فتح ١١٤) - ع ١٤ په مؤمنانو
 باند ك د غصه سترگه راويستل او د نظره كول (سورة قلم ١١٤) - ع ١٤ په رسولانو
 كېن تفرقه كول په ايمان كېن (سورة نساء ١١٤) - ع ١٤ په باطل معبودانو باند ك

عقیدہ سائل (سورۃ نحل ۷۷)۔ عَمَّا مَلَائِكُ اور سولان پہ ربوبیت سرۃ نیول
(سورۃ العنبران ۷۷)۔ عَمَّا پہ مریم باندے بہتان و تیل (سورۃ نساء ۷۷)۔ عَمَّا حکم
پہ ما انزل اللہ سرۃ نہ کول (سورۃ مائدہ ۷۷)۔ عَمَّا د رحمت د اللہ تعالیٰ نہ نا امیدی
کول (سورۃ یوسف ۷۷)۔ عَمَّا بلنہ د غیر اللہ د حاجت روایی د پارسہ (سورۃ مؤمنون ۷۷)
عَمَّا د تورات (دین اسلام) انعام بد اگنول (سورۃ صف ۷۷)۔ عَمَّا عداوۃ د رسولانوا و ملائکو
سرۃ (سورۃ بقرہ ۷۷)۔ عَمَّا مخ کر عول د اطاعت د اللہ او د رسول نہ (سورۃ العنبران ۷۷)
عَمَّا نمرتہ سجدے کول (سورۃ نمل ۷۷)۔ عَمَّا د خدا و اللہ نہ انکار کول (سورۃ
بجادلہ ۷۷)۔ عَمَّا پہ دین د اللہ تعالیٰ پورے استہزا کول (سورۃ مائدہ ۷۷)۔ عَمَّا د
مؤمنانویہ ترقی یافتہ کول (سورۃ توبہ ۷۷)۔ عَمَّا د صحابہ کرامویہ
ترقی یافتہ کول (سورۃ فتح ۷۷)۔ عَمَّا اللہ تعالیٰ لہرہ اجزاء
کنول (سورۃ زحرف ۷۷)۔ عَمَّا ربوا (سود) نہ حلال و تیل (سورۃ بقرہ ۷۷)۔ عَمَّا فرق
کول پہ متبع د حکم د اللہ او د رسول د ہفہ کبش (سورۃ نساء ۷۷)۔ عَمَّا بعض حصہ
د کتاب اللہ منل (سورۃ بقرہ ۷۷)۔ د دے نہ سیوا نور ہم پہ فہم او تدبر سرۃ
معلومیدے شی۔

سوال :- دے آیت نہ ظاہر معلومیدی چہ کافران ایمان نہ راوری او حال
دادے چہ دیر و کافرانو ایمان راورے دے ؟۔

جواب :- دلتہ مراد د کفر نہ کفر عنادی ضدی دے پہ قرینہ د روستو خبر
سرۃ چہ سَوَاءُ اے دے او یہ قرینہ د مقابلہ د مؤمنانوکا ملا نوچہ مخکین یے
صفات ذکر شول تو مراد کامل کافر دے او ہفہ عنادیان دی۔ د دے وجہ نہ
تفسیر کبیر کبش و تیلی دی چہ مراد د دینہ پتوؤتکے او انکار کوؤتکے د حق دے
پہ عناد سرۃ۔ او مدارک کبش و تیلی دی چہ دلتہ کفر پہ معنی د حق پتوؤتکے
پہ مجود سرۃ۔

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ داجملہ حال دے د ضمیر د کَفَرُوا نہ نو دا بلہ قرینہ شوہ چہ
مراد د کَفَرُوا نہ خاص (عنادی) کافر دی چہ ہغوی تہ اندازہ فائدہ ورکوی
یا خبر دے د اَنِّ د پارسہ۔

سوال :- حمل د دے خبر پہ اسم باندے صحیح نہ دے محکمہ چہ دامصدر دے ؟۔

جواب :- دامصدر پہ معنی د مستوی سرۃ دے اولفظ د سَوَاءُ پہ قرآن کبش
اویشت محلہ راغلے دے کلہ پہ معنی د وسط سرۃ راخی لکہ سورۃ صافات ۷۷

او اکثر یہ معنی کے مستوی سرے استعمال لیری۔

ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ اَوَّلَ هَمْزَةٍ اسْتَفْهَامِيَّةٌ دَلِيكُنْ دَلَّتْهُ اسْتَفْهَامُ غَرَضِ
نہ دے بلکہ تائید کے تسویہ کے پارہ راغے دے او قریبہ پہ دے یا تہ لے لفظ کے آم
دے اودا دوارہ فعلونہ دلتہ پہ معنی کے مصدر ونودی معنی فعلی مقصد نہ دہ
یعنی اِنْذَارُكَ وَ عَدَمُ اِنْذَارِكَ اودا فاعل دے کے سواء پہ معنی کے مستوی اودا دہ
طرفونہ کے استواء دی۔

انذار اِغْلَامٌ مَعَ التَّخْوِيفِ تہ وئیے شی یعنی کے مسئلے نہ خبر ورکول سروریرے
ورکولونہ کے ہفے پہ نہ منلو سر اوچہ اعلام ورسرہ نہ وی نوہفہ صرف تخویف دے
او قرطبی کے انذار کے معنی سرہ بل قید ادا سے لگو لے دے چہ کے تخویف سرہ فراخہ
زمانہ وی کے پارہ کے حآن مچ کولو او کہ فرصت کے تخویف سرہ نہ وی نو دے نہ
اشعار وئیے شی۔ او قرآن کریم کبش نذیر کے نبی او کے قرآن پہ صفت کبش ذکر دے
حک کہ چہ ہغوی مسئلہ (توحید رسالت وغیرہ) ذکر کری او ورسرہ تخویف دینی
یا اخروی ذکر کوی او مہلت ہم وی نو معنی کے انذار یکبش موجود دہ۔

سوال :- پہ سورۃ شعراء ۳۶ کبش سواء علینا دے او دلتہ یے سواء علیہم وئیے
جواب :- کے تسویہ تہ مراد عدم فائدہ دہ نواللہ تعالیٰ پہ دے ایت کبش قرمانی
چہ دے خلق تہ انذار او عدم انذار ہیچ فائدہ نہ ورکوی لیکن انذار ورکوونکی
تہ فائدہ (ثواب کے آخرت) ملا ویری او سورۃ شعراء کبش کے کافر نو مقصد
داد دے چہ پہ وعظ کولو کبش موثر تہ ہیچ فائدہ نیشہ یعنی مونریے نہ
منو د غسے پہ سورۃ منافقون ۱۱ کبش دی۔

سوال :- کے دعوت کولو بل جانب خوبشارت دے نوہفہ یے ولے ذکر نہ کرو؟
جواب :- کافران خواہل کے بشارت نہ دی او بلہ وجہ دادہ چہ انذار بہ مؤثر
وی پہ تبلیغ کبش نوہر کلہ چہ انذار فائدہ نہ ورکوی نو بشارت خو پہ سر
کبش مفید نہ دے کے دے وجہ نہ اکتفا او کپے شہ پہ ذکر کے انذار سرہ فقط۔
لَا يُؤْمِنُونَ دا استیناف دے جواب کے سوال کے سوال او شی چہ ایا عدم
انذار پشان کے انذار دے نو جواب او شو چہ نہ بلکہ انذار پشان کے عدم انذار
دے۔ یا دا خبر دے کے ان کہ چرے سواء حال شی یا دویم خبر دے کے پارہ کے تائید
کے سواء۔ او داسے پہ سورۃ یونس ۹۷ او پہ دے سورۃ بقرہ ۱۲۸ کبش ہم دی۔
سوال :- دا خود دلالت کوی چہ اللہ تعالیٰ کے دوی پہ عدم ایمان باتنا راضی کے؟

وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

او پہ غور و نوذوی باندے۔ او پہ سترگو کدوی باندے نا اشنا پردے دی۔

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ وَمِنَ النَّاسِ

او دوی لڑ عذاب دے لوئے شان والا۔ او بعضے ک خلقو نہ

جواب :- دا اخبار دے ک عدم ایمان نہ او اخبار کدو کار نہ مستلزم ک رضانہ وی
نودا اخبار یہ اعتبار ک علم او ک تقدیر ک اللہ تعالیٰ سرہ دے۔

یک پہ کایت کبش ذکر ک عقوبت دتیوی او اخرویہ دے ک ہغہ کافرانو ک پارچہ چہ نمکین
ایت کبش ذکر شوییدی ک عقوبت دنیویہ حاصل دادے چہ انسانیت بنادے پہ
علم او عقل باندے او پہ دوی باندے ک ہغہ اسباب بندا شوییدی نو ک حنا و رو
پشان دی ددے و جے نہ کدے درے خیز و نو ک سلب کولو نہ روست و حکم کپے
شوییدی پہ اولیک کال انعام سرہ اعراف کبش او عقوبت اخروی عذاب عظیم ک
ختم اللہ علی قلوبہم، ختم ک قلب سرہ پہ قرآن کبش خور کرتہ ذکر ک دلہ او پہ سورہ
جاثیہ کبش پہ دے دوارہ محایو نو کبش پہ طریقہ ک اخبار دے ک حال ک کافرانو نہ،
او پہ سورہ انعام کبش او سورہ شوری کبش پہ طریقہ ک تعلیق سرہ دے ک پارچہ
ک اظہار ک قدرت ک اللہ تعالیٰ پہ ختم رمہں لگولویا ندے۔

ختم پہ لغت کبش ک خیز آخرتہ رسولوتہ و بیلے شی لکہ کناب ختمول، کار ختمول،
بیا لازم عرفی ک ہغہ سرہ مہر لگول دی لکہ خط چہ آخرتہ اورسی نو پہ ہغہ مہر
لگولے شی ک پارہ کدے چہ نورخہ خیز داخلول پہ ہغہ کبش منع شی او ک ہغہ نہ
خہ خیز ویستل ہم بندا شی او پہ دے معنی سورہ تطفیف کبش دے بیا
لازم ک مہر لگولوسرہ بندیدل او منع کول دی نو ہغہ تہ ہم ختم و بیلے شی
دلته اولہ او دویمہ معنی احتمال نہ لری نو دریمہ معنی مراد دہ قرطبی و بیلی
دی چہ ختم ک قلب دادے چہ ک اللہ تعالیٰ پہ خطا باتو پوہہ نہ شی لوے او ک ہغہ پہ
ایا تو نو کبش فکر ہم نشی کوے۔ او ابن کثیر ک مجاہد نہ روایت کپیدا چہ کلکوالے
ککنا ہونو پہ زہر باندے چہ رگیر کپی ہغہ لہر ک ہر طرف نہ نو دامہر دے۔
او قاسمی و بیلی دی چہ داسے حالت پہ زہر کبش پیدا کیدل چہ پہ ہغہ کبش انذار
اثر نشی کوے او حق پکبش نہ شی داخلیدلے۔

فائدہ عل نسبت ک ختم اللہ تعالیٰ تہ حقیقت دے ہیچ تاویل تہ حاجت نبشتہ

محکمہ چہ اللہ تعالیٰ دہر خیز خالق دے کہ ہدایت وی اوکھ کمر اھی، خیر وی اوکھ
شر وی، کفر وی اوکھ ایمان وی لکہ سورۃ صافات ۱۱۱ کیں خطاب دایراہیم علیہ السلام
دے کافرانوتہ چہ اللہ تعالیٰ تاسوا وستاسو عملونہ پیدا کرے دی۔ او معتزلہ
وائی چہ دا قبیح کار دے او د قبیح کارونو نسبت اللہ تعالیٰ تہ نشی کیدلے نو ہغوی
دے پہ پنچہ طریقہ سورۃ تاویلونہ کوی چہ ہغہ زنجیری پہ کشاف کیں لیکی
دی دہغے اول جواب دادے چہ پیدا اکول د قبیح خو قبیح تہ وی پہ ہغے کیں دیر
حکمتونہ دی لکہ چہ اللہ تعالیٰ مار اولہم وغیرہ پیدا کریدی ہاں کسب کول
د قبیح قبیح وی او کسب خود بندگانو عمل دے۔ دویم جواب دادے چہ ختم علت
د پارہ دما قبل (لا یؤمنون) نہ دے لکہ چہ بعض مفسرینو پہ خطائی سر لیکی
دی بلکہ دا نتیجہ او تفریع دہ پہ ما قبل باندے لکہ تفریع د سزاوی پہ ناکارہ
عمل باندے۔ قرطبی او ابن کثیر و بیلی دی چہ امت اجماع کرے دہ چہ اللہ
تعالیٰ نسبت د ختم او طبع حان تہ کرے دے پہ طریقہ د جزا و رکولو د کفر د
ہغوی لکہ پہ سورۃ نساء ۱۵۵ او سورۃ انعام ۱۱۱ او سورۃ صف ۲۵ او سورۃ منافقون ۳
او سورۃ تطہیف ۱۱۱ پہ دے تولو ایاتونو کیں دہغوی ناکارہ اعمال یے سبب کر جو
دے د طبع او تقلیب اوزیغ او کفر کولو د پارہ او جزا و رکول د قبیح عمل پہ قبیح
خیز سرہ عین عدال دے قباحت پکشن نیستہ دے۔

فائدہ ۱۱ پہ قرآن کریم کیں د قلوبو د کافرانو اللہ تعالیٰ پنحویشٹ اوصاف او
احوال ذکر کریدی۔ ع۱ انکار (سورۃ نحل)۔ ع۲ حیمۃ الجاہلیہ (سورۃ فتح)۔ ع۳ انصراف
(سورۃ توبہ ۱۱۱)۔ ع۴ قسوة (سورۃ بقرہ ۱۱۱)۔ ع۵ موت (سورۃ انعام ۱۱۱)۔ ع۶ مرض
(سورۃ بقرہ ۱۱۱)۔ ع۷ طبع (سورۃ منافقون ۱۱۱)۔ ع۸ زیغ (سورۃ العمران ۱۱۱)۔ ع۹ ارباب
(سورۃ توبہ ۱۱۱)۔ ع۱۰ ارتیاب (سورۃ توبہ ۱۱۱)۔ ع۱۱ اکتہ (سورۃ کہف ۱۱۱)۔ ع۱۲
رعب (سورۃ احزاب ۱۱۱)۔ ع۱۳ لہو (سورۃ انبیاء ۱۱۱)۔ ع۱۴ شدادہ (سورۃ یونس ۱۱۱)
ع۱۵ خاستہ کیدل د مخالفت الرسول (سورۃ فتح ۱۱۱)۔ ع۱۶ غلاف القلب (سورۃ نساء ۱۱۱)۔
ع۱۷ اقبال (سورۃ محمد ۱۱۱)۔ ع۱۸ اشہاراز (سورۃ زمر ۱۱۱)۔ ع۱۹ عی (سورۃ حج ۱۱۱)
ع۲۰ نفاق القلب (سورۃ توبہ ۱۱۱)۔ ع۲۱ غمرہ (سورۃ مؤمنون ۱۱۱)۔ ع۲۲ تشثیت
(سورۃ حشر ۱۱۱)۔ ع۲۳ رین (سورۃ تطہیف ۱۱۱)۔ ع۲۴ ضیق (صدر پہ معنی د قلب ک)
(سورۃ انعام ۱۱۱)۔ ع۲۵ ختم پہ دے آیت کیں۔ او معنی د ختم دے تولو اوصافوتہ
عام او شامل دہ دے وجہ نہ دلتنہ د غہ جامع وصف ذکر کرو۔

یوہہ شہ۔ د ختم القلب دکا فرسره مقابل ربط القلب دک مؤمن دے چہ ہغہ درجہ
د کرامت دہ پہ وخت د مصیبت و نوکشی چہ زہ کلک وی پہ ایمان او توکل باندے
لکہ پہ سورۃ کھف نکلا او سورۃ قصص نکلیں۔

عَلَى قُلُوبِهِمْ لَفْظ دَعَلَى دَ تَاکِید د ختم او د احاطے د ہغے دے پہ تول قلب
باندے۔ د قلب تہ تعبیر پہ قواد او پہ صدار (ریتہ) سارہم کیدے شی۔ تو صدر محل
د قواد دے او قواد محل د قلب دے محکمہ چہ قواد پردہ د زہ دہ او قلب محل
د عقل دے پہ نیز د اکثر اہل علمو باندے نو قلب پہ معنی د ہغہ عضو د چہ
د انسان د سینے پہ کس طرف کنیں کینشودے شویدے او پہ حدیث کنیں یے
صلاح او فساد د نور و اعضاؤ پہ ہغے باندے موقوف کرے دی اِنَّ فِي الْجَسَدِ
لِبَعْضَةٍ اِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ اَلَا وَهِيَ الْقُلُوبُ۔
او کلہ قلب پہ معنی د عقل سرہ راخی یعنی ذکر د محل او مراد تربینہ حال لکہ پہ
سورۃ ق نکلیں۔ پہ دے ایت کنیں ہم ظاہر دادہ چہ قلوبہم پہ معنی د عقلو تو
سرہ دے او دارنگ امام راغب پہ مفردات کنیں و تبلی دی۔

وَعَلَى سَمْعِهِمْ دَامِعُطُوف دے پہ عَلَى قُلُوبِهِمْ باندے نو د ختم د لاندے داخل
دے پہ دلیل د سورۃ جاثیہ نکلا او ختم پہ غور و نو باندے دادے چہ ہر کلہ
دوی تہ دعوت د توحید و رکیدے شی قرآن ورتہ لو ستلے کینے نو دوی ہغے تہ
غور نہ بزدی او غور و نہ بنداوی او ہغہ و ربانداے بدلہ لہ لکہ پہ سورۃ حم
سجدہ نکلا او سورۃ نوح نکلا او سورۃ کھف نکلیں دی۔

سوال: قلوب او ابصار یے جمع ذکر کرے دہ او سمع مفرد ذکر دے ۹۔

جواب: عل دلتہ مضاف پتہ دے یعنی مواضع سمعہم (حایونہ د او ریدالو)۔
جواب: عل دامصدر دے او پہ مصدر کنیں مفرد تشنیہ او جمع یوشان دی۔
جواب: عل د قلب (عقل) مدارکات (معلومات) د پیر قسمونہ دی دارنگ دسترگو
مبصرات د پیر قسمونہ دی لیکن د غور و نو مسوعات صرف او ازونہ دی دے
وجہ نہ یے مفرد ذکر کرے دے۔ او سمع پہ قرآن کنیں پہ معنی د غور و نو او
پہ معنی د قوت سامعہ او پہ معنی د مسوع (مصدر مبنی للمفعول) او پہ معنی
مصداری سرہ استعمالینے۔ د اول مثال لکہ سورۃ نحل ۲۴ د دویم مثال
د ایت دے د دریم مثال سورۃ شعراء ۲۲۳ او د خلورم سورۃ ہود نکلا دے۔

وَعَلَىٰ اَبْصَارِهِمْ غَسَاوَةٌ خیر مقدم او مبتدا مؤخرہ دہ او پورہ جملہ دہ۔ ابصار

جمع کے بصرہ کلمہ پہ معنی کے سترگورائی لکھ سورۃ نحل ۱۷۱ کنس اوکلمہ پہ معنی کے بصیرت کے زہرہ وی لکھ سورۃ العمران ۱۷۱ کنس اوکلمہ پہ معنی کے قوت یا بصیرت وی (وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ) سورۃ انعام ۱۷۱ دلتہ اولہ معنی او دریمہ معنی دوارہ احتمالہ شتہ دے۔

غِشَاوَةٌ ہفہ خیزتہ وئیلے شی چہ پہ ہفہ سرہ پیتول کیدایشی او ہفہ تہ غطاءہم وئیلے شی لکھ سورۃ کہف ۱۷۱ کنس او حجاب ورتہ ہم وئیلے شی لکھ سورۃ حم سجدہ ۱۷۱۔ لیکن پہ لفظ کے غِشَاوَةٌ کنس کے غطاء او حجاب نہ زیاتہ معنی پرتہ دہ یعنی پورہ پیتول۔ او نکرہ یئے ذکر کرے دہ اشارہ دہ چہ دا دا سے قسم غِشَاوَةٌ دہ چہ عام خلق یئے نہ پیژنی۔ او ہفہ غِشَاوَةٌ دا دہ چہ دلیل کے ہدایت تہ نہ گوری او نہ تربینہ فائداہ اعلیٰ بلکہ اعراض تربینہ کوی لکھ پہ سورۃ اعراف ۱۷۱ او سورۃ یوسف ۱۷۱ کنس دی۔

فائداہ عل وجہ کے دے ترتیب دا دہ چہ پہ ختم علیٰ قلوب کنس اشارہ دہ چہ دوی استدلال دایا تو نو کے حق نہ پخپلہ نشی کو لے او فکر ہم نہ کوی او ختم علی السمع دا دے چہ شوک ورتہ استدلال پیش کوی نو ہفہ تہ غور نہ پدے او غِشَاوَةٌ کے سترگودادہ چہ کے حق استدلال کو وئی کے درجے کے کمال نہ دوی پانداہ دی کے ہفہ شکل تہ ہم نہ گوری۔ دارنگ وجہ کے ترتیب دا دہ چہ اول خود عنادی انسان پہ زہرہ کنس کے حق منلو نہ نفرت پیدا شی نو بیا کے ہفہ اور بیا ہم نشی برداشت کو لے نو بیا کے ہفہ کے لیدل و نہ ہم خان یچ ساتی۔ دارنگ اول خوانسان پہ خیلہ پہ خبرہ کنس سوچ او کپری نوچہ پوہہ نشی نو کے بل چانہ واری اوچہ پوہہ نشی نو بیا دلیل و نہ نظر او کپری او دا درے وارہ حالت و نہ کے عنادیا تو نہ اخستلے شویدی یعنی پہ ہغوی کنس دا نیشٹہ۔

فائداہ عل۔ سوال :- کے قلب او سمع سرہ ختم او کے بصر سرہ غِشَاوَةٌ ذکر کو لو کنس خہ حکمت دے؟

جواب :- دا دے چہ کے قلب او کے سمع معلومات کے ہر طرف تہ کیدالے شی او کے بصر معلومات صرف کے مخاخ طرف تہ وی نو ختم چہ کے ہر طرف تہ بند و لو تہ وئیلے شی کے قلب او سمع سرہ مناسب دے او غِشَاوَةٌ چہ صرف کے مخاخ نہ پیتول کوی کے سترگو سرہ مناسب دہ۔

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ دا عاقبت او تخویف اخروی دے۔ لَہُمْ یئے مخکنس کرے

مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ

ہذا شوک دی چہ والی ایمان راو کر دے مؤثرہ پہ اللہ تعالیٰ باندے او پہ ورخ روستی باندے

وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ۝۸ يُخْذِ عَوْنُ اللّٰهِ

او (حال دادے) چہ دوی ایمان نہ لری (پہ زبونو کیں) - دھو کہ کوی دوی د اللہ تعالیٰ سرے

د پامرہ د فائدے د حصر یعنی داسے عذاب حصر دے پہ کافرانو پورے۔
عَذَابُ كَذِبٍ نَهْ مَأخُودٌ دے یہ اصل کبش حبس او منع نہ وٹیلے شئی نکه خور و
او بوتہ عذاب وٹیلے شئی چہ منع کوی تنہا لے نہ نو عذاب تہ د دے و جے نہ
عذاب وٹیلے شئی چہ د صاحب د عذاب ہر خیر او راحت چہ د بدن سرے مناسب
وی بند کرے شئی د عذاب مراد عقاب او نکال ہم راخی لیکن نکال کبش معنی
د منع او د عبرت او پہ عقاب کبش معنی د بدلے د بد عمل مشروطہ او عذاب
کبش د شرطو نہ نیشہ نو د عام لفظ دے، د دے و جے نہ د لفظی دلتہ غورہ
کرے دے۔ بیا یہ عرف د عرب کبش عذاب ہرے سزا مصیبت او درد دے چہ
انسان تہ رسیدی کہ پہ بدن کبش وی او کہ پہ مال کبش وی دنیا کبش وی او کہ
آخرت کبش، کہ بدلہ د بد عمل کبش وی او کہ تہ وی لکہ پہ سورۃ ص لکہ دلتہ
مالی مصیبت مراد دے بغیر بدلے د بد عمل نہ او کہ پہ سورۃ نور کبش
سزا دنیوی تہ اشارہ دہ۔

عَظِيمٌ یہ عذاب کبش تنوین (تتکیر) د پامرہ د عظمت و نو عظیم د ہف صفت
دے د پامرہ د زیات تاکید او د دے و جے نہ عظیم یے ہم نکرہ ذکر کرے یعنی
ناشنا عذاب دے چہ د ہف عظمت ہم پہ نا شنا مرتبہ کبش دے او عظمت د عذاب
پہ اعتبار د دوام او عدم تخفیف او احاطے او سخت والی او ہیبت سرے دے او داسے
عذاب خاص دے پہ کافرانو پورے د دے و جے نہ لہم یے مقدم راوے و نو
د پامرہ د حصر فائدہ کولو۔ او پہ قرآن کریم کبش د عذاب دیر صفات قبیحہ ذکر
دی خو لفظ د عظیم ہذا تہ لو صفتو تہ شامل دے د دے و جے نہ دلتہ یے
د لفظ ذکر کرو او دا (عذاب عظیم) مقابل د مفلحون دے چہ پہ جزا د مؤمنانو
کبش ذکر شوے دے۔

سے د دے ایت نہ بحث د منافقانو شروع کیبری او دا دریم قسم د خلقو دے چہ
پہ الضالین کبش دوی تہ اشارہ شوے وہ او د دوی پنچلس اوصاف او احوال

قیحہ ذکر کوی۔ ہر کہ چہ داد منافقانویو قسم دے دکافرانو نہ نوک هغوی دمناسبت
دو جے نہ یے عطف کرو یہ ماقبل باندا مے پہ و من الناس سرہ او شریبی و بیلی
دی ہر کہ چہ دا دلہ دیر خبیث کافران دی چہ دکفر سرہ دوی نورید اخلاق او
اعمال قیحہ جمع کرے دی دے و جے نہ ددوی ذکر یے پہ او گداہ طریقہ سرہ
کریک دپارہ دے چہ ددوی پتہ خیائث بنہ بشکارہ شی اولفظ الناس پہ قرآن
کنس دودہ سوہ یوخلو بیست کرتہ راغلے دے۔

فائدہ:- منافقان درے قسمہ دی۔ اول منافق چہ د هغه پہ زہ کہش شک وی
حق او باطل کنس فرق نشی کولے دواہرہ لے ورتہ بنہ بشکاری داسے منافقان
پہ مکہ کنس ہم وؤ لکہ پہ سورۃ انفال ۱۰۱ کنس ذکر دی نو دا قسم ہم کافر دی
ٹککہ چہ یقین دقلب یے نیستہ۔ او دویم قسم هغه دی چہ پہ زہ کہش یے انکار
وی دحق نہ او کفر او شرک وی لیکن پہ ژبہ باندا مے اقرار دکایمان کوی او دک
مؤمنانوسرہ پہ بعض اعمالو کنس شرکت کوی داسے منافقان پہ وخت د غلبہ
کوی او داسے پہ مدینہ منورہ کنس پیدا شوی وؤ روستو دک واقعہ دیدار او دام
کافر دی او دے دواہر و قسمونو تہ منافق اعتقاد وی بیلی شی۔ دریم قسم هغه
دی چہ پہ زہ کہش یے ایمان شتہ او پہ ژبہ ہم اقرار کوی لیکن هغه کنا ہونہ
کوی چہ پہ هغه کنس معنی دھوکے پرتہ وی چہ هغه تہ علامات نفاق و بیلی شی
نو هغه تہ منافق عملی و بیلی کیڑی هغه پہ اصل کنس فاسق مؤمن دے۔

الناس بعضواہل لغت و بیلی دی چہ دامآخوذ دے دنوس نہ او هغه پہ معنی
دحرکت دے او چا و بیلی دی چہ دنسیان نہ ماخوذ دے او چا و بیلی دی چہ دک
اُنس (مینہ کول) نہ اخستلے شوے دے، بہر حال الناس اسم جمع دانسان دہ۔
مَنْ يَقُولُ پہ قرآن کنس دقول اطلاق پہ پنچہ طریقوسرہ دے اول قول دک
اللہ تعالیٰ یعنی کلام اللہ لکہ پہ سورۃ نحل ۱۰۱ کنس او دویم قول پہ معنی دوجی
سرہ لکہ سورۃ کورت ۱۰۱ کنس او دریم پہ معنی دقول لسانی فقط لکہ پہ دے
این کنس اوخلورم قول پہ ژبہ او پہ زہ کہش اعتقاد لکہ پہ دے سورت ۱۰۱ کنس
پنجم پہ معنی دافتراء سرہ او هغه پہ هغه وخت کنس وی چہ ورپسے لفظ دک علی
راغلے وی لکہ پہ دے سورت ۱۰۱ کنس۔

اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ، دارنگ دعویٰ دوی دکایمان پہ کتا بو تو منزل لو باندا مے

یہ سورۃ نساء تک کتب او ایمان بالرسول سرۃ د اقرار ک طاعت نہ یہ سورۃ نور تک کتب او شہادت ک دوی پہ رسالت ک آخری نبی باندا ہے یہ سورۃ منافقون تک کتب دے نو معلومہ شوہ چہ منافقان دعوے ک ایمانیا تو کوی او کلمہ ک شہاد ہم وائی لیکن یہ دروغہ باندا ہے۔

سوال :- یہ دے ایت کتب یے دوه مؤمن پہ ذکر کرل او یہ صرف دے دوسرہ خوا انسان مؤمن نہ گرجی نو ک منافقا نوخہ خصوصیت دے ؟۔

جواب :- ذکر ک دے دوه مستلزم دے تولو ایمانیا تولرہ پہ ذکر ک اول چہ ایمان یا اللہ دے او ذکر ک آخر چہ ایمان یوم الآخر دے او نور ایمانیا ت یے پہ مینہ کتب راگیر شول۔

جواب :- د منافقان اکثر پہ اهل کتابو کتب وواو هغوی خوا ایمان پہ اللہ او پہ آخرت لرلو (پہ اعتبار د خیل دعوے سرہ) نو اشارہ شوہ چہ ہر کلمہ دوی منافقان دی پہ دے دوه ایمانیا تو کتب چہ پہ هغے کتب دوی کمان ک اخلاص خیل کوی نو پہ هغے ایمانیا تو کتب (ایمان بالقرآن والرسول) چہ مقصد ک دوی پہ هغے کتب صرف مفادات دنیویہ دی پہ طریقہ اولی سرہ منافقان دی۔

وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ سوال :- ہر کلمہ چہ مخکب ک دوی قول ذکر شو او پہ حدیث کتب ک دوی قَاذًا قَالُوْهَا (کلمہ ک توحید) عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ الحدیث معلومہ شوہ چہ پہ دے قول سرہ انسان مؤمن گرجی، نوبیا یے ک دوی نہ نفی ک ایمان و لے کرے دہ ؟۔

جواب :- پہ دے قول سرہ صرف ایمان پہ احکام دنیویہ کتب حاصل پیری او دلته نفی ک ایمان عند اللہ مراد دہ۔

جواب :- دغہ قول تہ هله اعتبار وی چہ ورسرہ منافی ک ایمان موجود نہ وی (کفر او شرک کارونہ) او دلته یے خونفی ک ایمان ک دے وجہ نہ کرے دہ چہ ورپسے مناقض ک ایمان نور کارونہ یے ذکر کرے دی۔

فَاِنَّهٗ اَعْلٰ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ کتب ایمان پہ معنی ک تصدیق او یقین ک زرہ سرہ دے نو معلومہ شوہ چہ اصل ک ایمان شرعی تصدیق قلبی دے او تصدیق ک منافقا نو پہ زرہ کتب نہ وی بلکہ انکار وی یا شک وی دغے نفی یے ک ایمان ک دوی تہ پہ سورۃ نور تک کتب کرے دہ۔

سوال :- ک هغوی قول یے پہ صیغہ ک فعل سرہ ذکر کر و او نفی ک ایمان ک دوی نہ

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ

او نه کسانو سره چه ایمان ئے راو پے دے، او دھوکہ نه کوی دوی په حقیقت کښ (مکر د کسانو خپلو سره)

وَمَا يَشْعُرُونَ ۙ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ

او دوی نه پوهیږي په نگښ کولو د کسانو سره (ځکه چه) په زړونو د دوی کښ مرض دے

په جمله اسمیه سره ذکر کړه ۹-

جواب :- د دوی قول په طریقه د تاکید سره نه و و صرف دعوی کول وو. او په نفی کښ تاکید او کړ و ځکه چه دوی ئے د جماعت د مؤمنانو نه او ویستل. فائده ۱- دا ایت دلالت کوی چه څوک په ځله باندا اقرار کوی او زړه ئے خالی وی د ایمان نه نو هغه مؤمن نه دے لکه چه هغه هم مؤمن نه وی چه په زړه کښ ئے انکار او شک وی نو دار د دے په کرامیه باندا هغه فرق د محمد بن کرام سجستانی ده د هغوی عقیده داده چه ایمان شرعی صرف اقرار دے په ژبه سره اگر چه زړه خالی وی د تصدیق او تکذیب نه او دا قول باطل دے په ډیر د دلیلونو شرعیو سره یو د هغه ته دا ایت هم دے.

تنبیه :- په دے ایت کښ د منافقانو دوه صفته قبیحه ذکر شول، قول د ایمان او عدم تصدیق د ژبه. او دا په اصل کښ تعریف د نفاق اعتقادی دے.

۲- په دے ایت کښ د منافقانو دوه صفات قبیحه ذکر دی، خدای او عدم شعور. او دا ئے بغیر د عطف نه ذکر کړې ده په طریقه د استیناف سره جواب د سوال نه. سوال دادے چه د دوی په زړونو کښ تصدیق نیشته نو په ژبه باندا د امانت و بیلو څه مقصد دے ۹- جواب دادے چه د دوی مقصد خدای (د هوک وړ کول) ده د پاره د حرص د مال او د پاره د کسانو. مچ کولو د مؤمنانو نه.

يُخَادِعُونَ مَادَّةَ خَدَاعٍ فِيهِ قُرْآنٌ كَثِيرٌ ۚ لَّيْسَ بِهِ خَدَاعٌ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ ۚ يَوْمَ يُنْفَخُ الْكُفْرُ كَالْبَدَاخِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَالِمُ الْغُيُوبِ

په سورة نساء ۱۲۴ کښ هم ذکر ده. خدای په اصل کښ پتولو ته وئیلے شی او بعض اهل لغت وئیلی دی چه فساد ته وئیلے شی. منافق هم خپل کفر پټ ساتی او فساد کوی. او په عرف کښ (الوسی وئیلی دی) چه په خیال د بل چا کښ هغه خپل و اچوے چه خلاف وی د ارا د کسانو د مکروه (بد) کار نه نو دا خدای ده یعنی کار بد کوی او د مخاطب په خیال کښ خیر ښکاره کوی او قرطبی په حدیث مرفوع (بلا سند) سره معنی د خدای داسه کړیږي

تَعْمَلُ بِمَا أَمَرَكَ اللَّهُ بِهِ وَتَظْلُبُ بِهِ غَيْرَهُ (کار ہفتہ کو مے چہ اللہ تعالیٰ پہ دین
کبن امر کپے وی او طلب کو مے پہ ہفتے یا ندا مے ک غیر اللہ نہ) نو داخل دہ پہ دیکش
تقیہ کول ک شیعہ کانو دار تک ہر ہفتہ شوک چہ عمل ک دین کوی مونج، زکوۃ،
حج، خیرات او ختم ک قرآن وغیرہ ک رباء یا ک اجرت ک مقصد ک پارہ۔ نو منافق ہم
ایمان بنکارہ کوی، مونج کوی او جہاد کوی ک پارہ ک دنیوی اغراضو۔

سوال :- ہر کلمہ چہ خدا کبن معنی ک پتہ والی دہ نو ک اللہ تعالیٰ نہ خوہیخ خیز پتہ
نیشته نو دہ ہفتہ سرہ شہ رنگ خدا ک کنید لے شی ۹۔

جواب ک دے پہ دیر و طریقو سرہ کپے شوید مے، اول داچہ ک دوی پہ کمان
کبن دہ لکہ سورۃ حم سجداہ ۳۱ کبن یعنی ک کافرانو دا کمان دے چہ اللہ تعالیٰ
ک پارہ علم ک تہو لوجزئیآ تو نیشته دار تک پہ سورۃ ہود ک کبن۔ دویم جواب
داچہ مضاف پتہ دے یُخْدِعُونَ رَسُولَ اللَّهِ او مخادعہ ک رسول سرہ مخادعہ دہ
ک اللہ تعالیٰ سرہ پہ اعتبار ک جرم کولو سرہ۔ دریم داچہ ک دوی دا معاملہ ک منافقت
مشابہ دہ ک خدا کولو سرہ۔

سوال :- یُخْدِعُونَ خَوَابِ مَفَاعِلِهِ صِدَاقُ فِعْلِ ک دوارہ جانبو نہ غواپی
نوایا ک اللہ تعالیٰ ک طرف نہ ہم خدا ک شتہ ۹۔

جواب ع۔ ک اللہ تعالیٰ ک طرف نہ ہم شتہ پہ دلیل ک کقول سرہ پہ سورۃ نساء
۳۱ کبن "وَهُوَ خَادِعُهُمْ" نو اللہ تعالیٰ لہرہ دا صفت ثابت دے اگرچہ دہ ہفتہ خدا
ک مخلوق ک خدا سرہ مشابہت نہ لری لکہ پہ نورایا تو نو ک صفا تو کبن چہ
کومہ توجیہ دہ۔

جواب ع۔ دا باب مفاعله ک مغالبہ ک پارہ نہ دہ بلکہ ک مبالغہ ک پارہ دہ یعنی
دیر مے اولوی دھوکے کوی عککہ چہ دھوکہ پہ ایمان او دین کبن ک دنیا ک دھوکہ
لوئے جرم دے۔

وَالَّذِينَ آمَنُوا كَمَا مَوَّانُوا سرہ خویہ ہر قسم سرہ دھوکے کوی پہ دروغ قسمو
او عذرونو سرہ لکہ پہ سورۃ توبہ ۲۲ ۲۹ ۵۶ ۶۲ ۶۵ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
او سورۃ مجادلہ ۳۱ کبن او پہ اظہار ک ایمان سرہ پہ دے سورت ۳۱ کبن۔

وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ پہ دے کبن اشارہ دہ عقوبت ک مخادعہ تہ۔

سوال :- پہ یُخْدِعُونَ سرہ ثابتہ شوہ چہ دوی مخادعہ کوی ک غیر سرہ چہ
اللہ تعالیٰ او مؤمنان دی او دے حصہ نہ معلومہ شوہ چہ دوی ک بل چاسر

فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرْضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

بس زیاتی کوی اللہ تعالیٰ مرض دہوی (یہ قرآن نازل ہو گیا) او دوی لہ عذاب دردناک دے

بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ

یہ سبب دے چہ دوی ہمیشہ دروغ وائی۔ اوکھ چہ اووئیلے شی دوی تہ

خدا ع نه کوی ما سیوا د خپلو ځانونه ؟-

جواب :- یو ظاہرہ فعل وی او بل حقیقت کہ ہفے وی دارنگ یو ابتداء کہ فعل
وی او بل عاقبت کہ فعل وی تو ظاہرہ کہ خدا ع او ابتداء کہ ہفے مخکش ذکر شوہ پہ
يُخْرِجُونَ سرہ او حقیقت او عاقبت کہ ہفے حصر دے کہ دوی پہ نفسونو کنش
لکہ پہ سورۃ فاطر ^{۱۰۱} کنش او سورۃ نمل ^{۲۰} نہ او سورۃ انعام ^{۱۰۱} کنش۔ او دارنگ
پہ مشہور مقل کنش دی مَنْ حَقَرًا يُّرَىٰ لِكُلِّ ذِي نَفْسٍ فَهَدَىٰ لَهُ سَبِيلَهُ (چاہ کن را چادر پیش)
أَنفُسُ جمع کہ نفس دہ ذات کہ خیزتہ و بیلے شی او نفس امارۃ او مطہرۃ
او نفس لوامہ او ہم جنس ^{۱۰۱} ہم و بیلی شی۔ او نفس مفرد او جمع پہ قرآن کنش
دوہ سوہ اتیا کرتہ را غلے دے۔

وَمَا يَشْعُرُونَ دَا دَا شَعْرَتَهُ مَا خُوذْ دے علم تہ و بیٹل شئی اوا استعمال یے پہ علم
د محسوساتو کبش کبش لیکن دھے سرہ فطانت (زیرکتیا) ضروری دہ او دے
مفعول پتہ دے یعنی د عاقبت د خداع پہ دوی باندے د راتللو پوہہ نہ لری۔
اودانی د شعور پہ طریقہ د زجر سرہ دہ نوصفت قبیحہ دے اودارنگ بقرہ ۲۱
سورۃ العمران ۶۹ او سورۃ انعام ۲۷ او سورۃ مؤمنون ۷۷ او سورۃ نمل
شعکبش دی او دے نہ علاوہ چہ کوم ایاتو نو کبش نفی د شعور د عامو مخلوق نہ
دہ لکہ پہ دے سورت ۲۷ یا د خاص بندہ نونہ دہ لکہ پہ سورۃ نحل ۲۷ کبش یا
د اہل باطل نہ پہ خاص حال کبش لکہ سورۃ قصص ۷۷ کبش یا پہ وخت د راتللو
د عذاب کبش لکہ سورۃ اعراف ۷۷ کبش پہ دے تہو ایاتو نو کبش نفی د شعور د پارہ
د بیان د حقیقت حال دہ، زجر یکبش مقصد نہ دے۔

نہ پہ دے ایت کبش کہ منافقینو دوه قبچہ خصلتونه ذکر دی، مرض د زہ او دروغ وئیل او دایئے ہم بغیر د عطف نہ ذکر کرے دے پہ طریقہ د جواب سوال سہ سوال دا کچہ دوی د خداع پہ ضربا نندے ولے نہ پوہیری ۰۹ حاصل جواب دادے چہ پہ دوی کبش مرض باطی دے نودا علت د ک د پامرہ

دَلَّاهُمْ بِشَعْرُونِ - فِي قُلُوبِهِمْ حَرْفٌ دَقِيٌّ دَافِعٌ دَاغِمٌ دَمٌ يَعْنِي دَامَرُضٌ بِهِ زَرْوَنُ
دَوَيْكُشٌ تَرْوِجٌ پورے رسیدنے دے اور اشارہ دہ چہ دلتہ مرض د زہرہ چہ مرض
ظاہری دے مراد نہ دے لکہ درد د زہرہ یا د ہفے حرکت بتدیدی دل یا سیوا کیدل
و غیرہ او قلوب لفظ ہم پہ دے دلیل دے چہ دلتہ مرض ظاہری بدنی مراد نہ دے
بلکہ د سنت نہ ثابت دہ چہ پہ منافقان و خلقو یا ندے مرض بدنی دیر کم راجی ۔

مَرَضٌ پہ اصل لغت کتب ضعف تہ و ٹیلے شی او یہ قرآن کتب یوسل د ولس کر تہ
ذکر دے او ہفہ دہ قسم نہ دے اول قسم مرض بدانی لکہ پہ سورۃ نور ۱۱۱
او سورۃ شعراء تک کتب دی، د ہفے معنی دادہ نوتل د بدن د ہفہ د اعتدال تہ چہ
خاص وی پہ انسان پورے توکلہ چہ مناسب علاج اوشی تو صحت حاصل شی
اوکلہ علاج مناسب نہ وی تو او رسیپی زوال د حیوۃ د نیویہ تہ یعنی مرشی
او دویم مرض روحانی معنوی دے چہ ہفہ ہم ضعف د عقیدے او د اعمال او
اخلاقو دے چہ انسان لرہ د اعتدال شرعی نہ او بآسی لکہ جہل، جبن، بخل،
نفاق و غیرہ چہ انسان لرہ منع کوی د فضائل د نیویہ او اخرویہ د حصول نہ تو
کہ روحانی علاج او کپے شی پہ قرآن او سنت سرہ نو د ہفہ مرض نہ صحت
حاصل شی اوکہ علاج او نہ کپے شی پہ دغہ طریقہ نو بیا دا مرض رسول او کپے
زوال د حیوۃ اخرویہ تہ یعنی د جنت نہ محروم شی۔ دلتہ مراد دا دویم قسم
دے، او د مفسر بیتونہ د دے پہ تفسیر کتب دیر اقوال نقل دی لکہ شک، ریا،
نفاق، رجس، طغیان او کفر، دا قول پہ دے لفظ کتب داخل دی او قرآن کریم
کتب د دے مصداق اول شک دے لکہ پہ سورۃ احزاب ۱۱۱ کتب، دویم دوستا
د کافرانو سرہ لکہ پہ سورۃ مائدہ ۱۱۱ کتب، دریم میلان کول مجلس او خبر و
پردوزانوتہ سورۃ احزاب ۱۱۱ کتب، مخلوم اتباع د حکم د اللہ او رسول پہ دینی
مفاد و سرہ سورۃ نور تہ کتب، پنجم کینہ او بغض د مؤمنانو سرہ سورۃ محمد
۱۱۱ کتب، شپہم بزدلی پہ جہا د کتب سورۃ محمد ۱۱۱ کتب، اووم نفاق اعتقادی
سورۃ توبہ ۱۱۱ کتب۔

قَرَأَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا پہ دے کتب دہ توجیہ دی اول دا چہ دا دُعَاءِ شردہ پہ
منافقانو باندے او قرطبی و ٹیلی دی، دا دلیل دے چہ پہ منافقانو چہ دا محکم
علامات پکبش وی، دُعَاءِ شرک کول جائز دی او دُعَاءِ پیغہ د ماضی سرہ
اکثر استعمال پیری۔ دویمہ توجیہ دا اخبار دے د طرف د اللہ تعالیٰ نہ چہ پہ

قرآن اور یہاں دوسرے دوی علاج نہ کیے بلکہ مرض نے زیادہ تیزی لکھ یہ سورۃ
مائیدہ ۵۵ اور سورۃ اسراء ۱۷ کتب دی اور سورۃ توبہ ۹۱ کتب، خازن و بیلی
دی چہ قرآن کریم آیا تو نہ پرلہ پسے نازلیدال نوچہ دوی بہ کفر او کپو یہ یو
ایت باندے بیایہ بل باندے تو نفاق او کفر بہ نے زیات شو۔ او قاسمی کا شافی نہ
نقل کرے دے چہ مراد زیادہ توالے دے کحسد او کینے او نفاق یہ غالب کولو
کلمۃ اللہ او یہ امداد کولو ک اللہ تعالیٰ ک رسول او مؤمنان سورۃ۔

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ دا عقوبت اخرویہ دے۔ الیم یہ معنی کمولیم (زیرکلام) سورہ
دے لکھ سمیع یہ معنی کسمیع سورہ یعنی درد رسوونکے دے کدوی زپوتو
تہ۔ کدے کزیادت مرض سورہ ہم مناسبت دے یعنی یہ ترقی کولو ک مؤمنان
سورہ کدوی یہ زپوتو کتب درد زیادہ تیزی نو دغسے کدوی عذاب پہ روخ کاخت
ہم کدوی زپوتولرہ درد ورکوونکے دے۔

فائدہ :- ہرکلمہ چہ کبکراہ کافر کفر پہ ظاہر کتب پیرلوئے دے نو کدغوی
سورہ لفظ عظیم مناسبت دے او نفاق کمنافق کدغہ پہ زہرہ کتب پت دے نو
عذاب کدغہ کزہرہ کدرد سورہ متعلق دے نو کدغوی سورہ الیم مناسبت دے
لکھ یہ سورۃ العمران ۱۰۱ کتب۔

تنبیہ :- چاچہ و بیلی دی چہ الیم یہ معنی کمولیم سورہ دے (درد ورکے شو)
نونسبت نے عذاب تہ یہ توصیف سورہ اسناد مجازی دے نو دا قول صحیح نہ ک۔
يَمَّا كَانُوا اِيْذُنَ بُوْنَ بِاَسْبِيْهِ دہ او ما مصدریہ دے یعنی بسبب کذبہم دا اٹما
(یہ سبب ک ہمیشہ دروغ و بیلوسورہ) یہ دخول ککان سورہ پہ فعل مضارع
باندے ک ہمیشہ والی معنی پیدا کیے او کذب کدوی پہ دے لفظ کتب دے چہ
”اَمْثَلُ بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ“ اودارنگ کدے نہ علاوہ پہ عامو حال نو کتب دروغ و بیلی
کمنافقینو صفت دے لکھ یہ سورۃ توبہ ۹۱ کتب اور سورۃ منافقون کتب دی
فائدہ عل ہرکلمہ چہ دروغ و بیلی نے سبب او کرحو ک عذاب الیم نو معلومہ
شوہ چہ کذب ہول کناہ کبیرہ دے او یہ کومور وایا نو کتب چہ کذب کابراہیم
علیہ السلام او کذب پہ حال ک مصالحت وغیرہ کتب کدے دے کدغہ نہ مراد
توریہ او معاریض دی، حقیقہ کذب نہ دے او دا غور قول کدے ک مسئلہ کتب۔
فائدہ عل مادہ کذب پہ قرآن کتب دہ سورہ یواتیا کرتہ کدردہ یو محل
یہ معنی لغوی سورہ دے یعنی تردد او خطاء لکھ سورۃ نجم ۱۰ کتب۔ او قباح

لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَنَّمَا تَحْنُ

ورائے مہ کوئی یہ زعمہ (دُنیا) کہیں دوی وائی یقیناً مونہ

مُصْلِحُونَ ۱۱) أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ

جوں (اصلاح) کوونکی یو۔ خبرشئی! یقیناً دوی خاص دوی ورنے کوونکی دی

کذاب اصطلاحی پہ دیرو وجودے اول پہ ذکر عقوبت کذاب لکہ سوؤ مؤمن
ہلا کہیں دویم استحقاق کلعنت سورۃ العمران ہلا او سورۃ نورک دریم سبب
کعذاب لکہ پہ دے ایت کہیں۔ او قباحت کذاب پہ اللہ تعالیٰ باندے لکہ سورۃ انعام
ہلا کہیں اودار تک کذاب صفت کاهل باطل دے۔ لکہ منافقان سورۃ منافقون
ہلا کہیں، شیاطین سورۃ شعراء ہلا کہیں، طعن کوونکے پہ مؤمن باندے سورۃ نور ہلا کہیں
ہلا پہ دے ایت کہیں کمنافقینو یوقیعہ خصلت ذکر دے (فسادتہ اصلاح وئیل)۔
وَأَذَانٌ لَّهُمْ دَاعِطٌ دے پہ کانوا یکذبون باندے دبا سببیہ کلان دے دے
نودا دویم سبب کعذاب الیم دے۔ قیل صیغہ کمجھول دپارہ کعموم دہ یعنی
ہردعوت کوونکے کحق چہ کدوی نہی عن المنکر (الفساد) کوی۔

لَا تُفْسِدُوا فساد پہ لغت کہیں وتل کخیز دی کاستقامت خیل نہ او بے فائدے
کیدال دی اوصلاح کدے پہ ضدا کہیں دہ۔ شربینی وئیلی دی چہ ہرضرری خیز
تہ فساد شامل دے لکہ چہ ہر نافع خیز تہ صلاح شامل دہ۔ اولتہ کافسادتہ
مراد ہغہ کارونہ دی چہ اسباب کفساد کعالم دی او کاسباب کفساد ذکر روستو
رائی۔ فی الأرض دلتہ ارض مقابل کآسمان مراد نہ دے بلکہ دنیا او عالم تہ
ارض وئیلے شی او کارض تخصیص ئے حکمہ او کپوچہ کآسمان طاقت آسمان تہ
پہ افساد سرہ تشی رسیدلے۔ یعنی آسمان کہیں خہ فساد نہ تشی کو لے۔

قَالُوا إِنَّمَا تَحْنُ مُصْلِحُونَ، کلمہ کائنما کپارہ کحصر کمدخول خیل دہ پہ ما
بعدا باندے۔ یعنی مونہ منحصر یو پہ اصلاح کہیں پہ مونہ کہیں ماسیوا داصلاح
نہ بل ہیچ افساد نیشستہ نوز مونہ کارونہ تول کاصلاح دی اودا دعویٰ پہ
طریقہ کحصر سرہ دے وجے نہ دہ چہ دوی تہ خیل افساد اصلاح بشکاری
لکہ چہ چاتہ شرک کول توحید بشکاری او بدعت ورتہ سنت بشکاری او شر
ورتنہ خیر بشکاری او گناہ ورتہ بنہ بشکاری او وجہ کدے ہغہ مرض روحانی
کدوی دے چہ محکمیں ایت کہیں ذکر و۔

وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ۝۱۳ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ

خولیکن دوی نہ پوہیڑی (پکڑ ورائی کولو) او کلاہ چہ او ویلے شی دوی نہ

مُضِلُّوْنَ دے اصلاح نہ ماخوذ دے نوپہ معنی دے اصلاح دے فریقینویا اصلاح دے عالم دے یا مراد ترینہ صلاح دے یعنی کارخیر۔ اوپہ دے دعوی دے حصر کنیں اشارہ او تعریض دے پہ صحابہ کرام او مؤمنان و باندا دے چہ مفسدان خوناسویٹی۔
 ۱۳ پہ دے ایت کنیں دے دعوی بل خصلت قبیحہ ذکر دے چہ افساد کول دی اودا جواب دے مخکنیں قول دے دعوی دے پہ دیر تاکید سرہ۔ لفظ اَلَا کہ تنبیہ دے تاکید دیاں دے، اِنَّ دے تاکید دے، جملہ اسمیہ دے پارہ دے تاکید دے، ہم ضمیر فصل دیاں دے تاکید دے، مبتداء او خبر دواپہ معرفے راول دے پارہ دے تاکید دی اودا تاکید دے رد کولو کنیں دے دے وجہ نہ دے چہ دوی پہ صحابہ کرام و باندا دے تعریض کرے دے چہ دوی فساد کوؤتکی دی۔

الْمُفْسِدُونَ دے فساد لغوی معنی مخکنیں بیان شویداہ اوپہ عرف کنیں افساد نظام دے عالم خرابول او قتل و قتال او جنگ و جوار او ابادی نپول، اودا معنی پہ سورۃ انبیاء ۲۱ اوپہ سورۃ نمل ۲۱ کنیں دے۔ او مراد دے نہ ہغہ کارونہ کول دی چہ اسباب دے فساد دے عالم دی او ہغہ پہ قرآن کریم کنیں ذکر دی اول غلبہ دے کفر او شرک (سورۃ محمد ۳۸)، دویم مخالفت دے شریعت دے اللہ تعالیٰ نہ (سورۃ اسراء ۲۸)، دریم شرک کول (سورۃ اعراف ۲۷)، خلورم مال دے غیر یہ حرامہ طریقہ خوړل (سورۃ یوسف ۲۷)، پنجم مال دے یتیمانوپہ حیلو سرہ خوړل (سورۃ بقرہ ۲۷)، شپرم فصلونہ او نسل بریا کول (سورۃ بقرہ ۲۷)، اووم منع کول دے اتباع دے رسول نہ (سورۃ نمل ۲۷)، اتم کفر او ابتداء او کنا ہونہ (سورۃ ص ۲۸)، نہم ارتداد او قطع الطریق (لارے شوکول) او زنا روستو دے احصان (نکاح کولونہ) (سورۃ مائدہ ۳۲)، لسم دے مؤمنان نو نصرت پرینودل (سورۃ انفال) معلومہ شوہ چہ دا امور سبب دے خرابی دے عالم او سبب دے عذاب دی او منافقان دے کارونہ دے اصلاح کارونہ وائی نو دا صفت قبیحہ دے۔

وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ لفظ دے لکن دے پارہ دے دفع کولو دے ہم دے ہغہ داچہ دے دوی کارونہ دے افساد دی نو دوی ولے دے ہغہ نہ ٹخان نہ ساتی؟

حاصل جواب دادے چہ دوی شعور نہ لری چہ دا افساد دے بلکہ دے دوی پہ کمان کنیں دا دے اصلاح کارونہ دی لکہ چہ مخکنیں ایت کنیں تیر شول یا دوی شعور

امِنُوا كَمَا امِنَ النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا

ایمان را دینی پستان که هغه چه ایمان را و پی (کامل) خلق، تو دوی وائی ایایمان را و و مو تپشان د هغه چه

امِنَ السُّفَهَاءُ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ

ایمان را و پی دے کم عقلو خلقو۔ خبر شی! یقیناً دوی خاص دوی کم عقل دی۔

وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ۝۱۳ وَاِذَا الْقَوَّالُ الذِّیْنَ

خو لیکن دوی ته پوهیږی (په کم عقلتیا خپله)۔ او کله چه دوی مخامخ شق هغه کسانو سره

نه لری په عاقبت ک د دے کارونو ک فساد یان دے۔

سوال:- هرکله چه دوی ته پوهیږی نو په دوی باند خوخه حرج نیشته معذوم دی؟

جواب:- د اعدام شعور عذار نه دے بلکه دوی تحقیق ک حق پرینود لے دے

او هغه په دوی باند دے فرض دے او ک ترک ک تحقیق ک وچه نه دوی گناهکار

دی لکه هر مشرک او مبتدع شرک یا بدعت ته شبه کار وائی ک هغه په بدائی

باند دے نه پوهیږی ک وچه ک ترک ک تحقیق دینی نه او هغه خو په دے باند دے

فرض دے۔ په یو کس صرف اثبات ک اعدام شعور و ک منافقانو ک پاره هلته

دفع کول ک و هم مقصود نه و و نه هلته یی لکن نه و و ذکر کرے او په دے ایت

کس دفع ک و هم مقصود د دے وچه نه لکن یی ذکر کرو۔

۱۳ په دے ایت کس ک منافقانو د دے قبائح ذکر کوی ع صحابو ته سفهاء و ثیل۔

ع ک دوی خپل سفاهت۔ ع جهل مرکب۔ او داهم عطف دے په ماقبل باند دے

ک دوه مناسبتونو په وچه سره اول مناسبت داد دے چه داهم سبب ک عذاب

دے په شان ک ماقبل۔ دویم داچه ک تبلیغ دوه اجزاء دی اول جزء نهی عن

المنکر هغه په لا تُفْسِدُوا سِرَهُ ذِکْرُ شَوَاوِ دویم جزء امر بالمعروف ک هغه

ذکر کوی په اِمْؤُا سِرَهُ او په دے ترتیب کس اشاره ده چه منافقینو ته نهی

عن المنکر مخکس پکار د دے د امر بالمعروف نه۔

اِمْؤُا كَمَا امِنَ النَّاسُ، مراد ک الناس نه اصحاب ک نبی صلی الله علیه وسلم

دی لکه چه ابن جریر او ابن کثیر او قرطبی ک ابن عباس رضی الله عنه نه

روایت نقل کرے دے۔ برابر خبره ده که الف لام ک الناس ک عهد ک پاره

وی او داخو ظاهره ده یا ک جنس ک پاره وی حکم چه ک جنس اطلاق کله په

فرد کامل یا ندامے ہم کیبری۔

سوال :- منافقان خود دعویٰ دایمان کوی نو بیا کخہ وجے نہ دوی نہ دعوت دایمان ورکیدے شی ۹۔

جواب :- مقصود یہ دعوت دایمان کبیں داقید دے چہ کما امن الناس یعنی دعویٰ دایمان پورہ نہ دہ بلکہ ایمان خیل دصحابہ کرامویشان اوگر حویٰ او مراد تشبیہ نہ دادہ چہ خیل ایمان سرہ خداع (دھوکے کول) او مرضونہ روحانی اوفسادات مہ کلاویٰ لکہ چہ ایمان دصحابہ دے قیائونہ پاک دے اودایت شکارہ دلیل دے یہ افضلیت دصحابہ کرامو باندے او اشارہ دہ چہ دہغوی ایمان معیار دحقانیت دے او صحابہ معیار دحق دی لکہ چہ دے دے سورت یہ نکلا کبیں ہم داسے دی او حکم دمعیاریت بنا دے یہ مجموع صحابہ کرامو باندے اگرچہ صحابہ کرام معصوم نہ دی او دقرآن کریم دیرایانہ صریح دلیلونہ دی یہ مداح دصحابہ کرامولکہ سورۃ توبہ نکل او سورۃ فتح ۲۸ ۲۹ او سورۃ حجرات نکل سورۃ العمران نکل سورۃ انفال نکل او احادیث یہ دے باب کبیں ہم دیر دی۔

قَالُوا أَتُؤْمِنُ مِنْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ دارد دے دطرف دمنافقانہ نہ دعوت دایمان یہ ناکارہ لہجہ سرہ۔ ہمزہ دپارہ داستفہام انکاری دے او السفہاء نہ ددوی مراد صحابہ کرام دی قرطبی دابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل کریتہ السفہاء جمع دسفیہ دہ دسفاهت نہ ماخوذ دے دامادہ یہ قرآن کبیں یوولس کرتہ راغلہ دہ او یہ اصل کبیں خفت او حرکت تہ وئیے شی او جہل تہ ہم وائی او سفیہ خَفِيفُ الْعَقْلِ (سپک عقل والا) ابن کثیر وئیے دی سفیہ جاہل کمزور رائی والا، دضر او فائدے یہ حایونو باندے نہ پوہیداونکی۔ او یہ معنی دکم عقل یہ دے سورت ۲۸ کبیں او یہ معنی دے علمہ یہ سورۃ انعام نکل کبیں دے او یہ شریعت کبیں سفیہ ہغہ دے چہ یہ دین باندے نہ پوہیری لکہ چہ ددین دابراہیم علیہ السلام نہ اعراض کوی یہ دے سورت نکل کبیں، او یہ عمل دنبی او دصحابو باندے اعتراض کوی یہ دے سورت ۲۴ کبیں او یہ اللہ تعالیٰ باندے افتراء کوی یہ سورۃ جن نکل کبیں، او داللہ تعالیٰ نہ نامناسب سوال کوونکی سورۃ اعراف بھلا کبیں نو دا تہول سفیہ دی۔ دمنافقانہ یہ نیز معنی عرفی داوہ چہ داصحابہ کم عقل او کمزورے رائی والا دی مقصد ددوی داووجہ دوی دین دمشرانو پریں بودلو او دے نبی یہ مرکبتیا کبیں

اٰمَنُوْا قَالُوْا اٰمَنَّا وَرَاٰذَا خَلَوْا اِلٰی شَیْطٰنِهِمْ لَا

چہ ایمان آؤ گے تو دوی دیا چہ ایمان لاؤ گے مونہ اوکلہ چہ دوی لا رہی شیطانا نور مشرانو خپلو تہ

قَالُوْا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُوْنَ ۝۱۳

نوا دیا یقیناً مونہ سنا سولگری یو۔ او یقیناً مونہ خو توئے کوو مؤمنانو پورے۔

وطن پر یسودلو او مال او جان یئے قربان کرو تو دوی کم عقل دی او داسے حکم کافرانو د قوم هو دعلیہ السلام ہم کرے وو یہ هو دعلیہ السلام باندہ (سورۃ اعراف ۱۸۰)۔ داصر یے دلیل دے چہ د صحابہ کرام تو ہیں او پہ هغوی باندے طعن کول او پہ هغوی باندے تنقید کول د منافقینو خصلت دے۔

سوال :- هرکله چہ هغوی اَنُوْمُنْ اِه وئیل تو هغوی خوشکاره کافر شول دارنگ په مدینه کتب جو غلبه د صحابووه نومنا فقا نولره خنگه ممکن وه چہ د جملہ او وائی؟ جواب :- دا قول به دوی په خپله کورنئ کتب د مؤمنانو نه په غائب والی کتب کوو او الله تعالیٰ خپل نبی صلی الله علیه وسلم لره د هغه خبر ورکړو تو دوی بیا انکار نه شو کولے۔

اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ السَّفَهَاءُ دارد دے د طرف د الله تعالیٰ نه په منافقانو باندے د پاره د انتقام اخستلو د صحابہ کرامو د پاره۔ د دے وچے نه په دے کتب ډیر تاکیدات دی اَلَا اِنَّ هُمْ مبتدا او خبر د واره معرفه۔ جمله اسمیه۔ اوسفا هت په منافقانو کتب په مخکې تیر شوے معانوسره موجود وو (جهل کم عقلیتیا)۔ په نبی او صحابو باندے اعتراض کول د حق دین نه اعراض کول)۔

وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُوْنَ، لکن د پاره د دفع کولو د وهم دے هغه داچه دوی جاهلان او بے علمه دی تو بیا نور وخلقوته وے سفهاء وائی؟ حاصل جواب داد دے چہ دوی په خپل سفاهت (بے علمئ) باندے نه پوهیږی او بے علمه شخص چہ په خپله بے علمئ باندے هم نه پوهیږی نو هغه ته جاهل مرکب وئیلے شی د هغه نه د حق منلو او امید ناشی کیدلے۔

سوال :- د خداع او قساد سره یئے لایشعرون وئیلے د او د سفاهت سره یئے لایعلمون وئیلے؟ جواب :- خداع او قساد بشکاره خیزونه دی نو د هغه سره شعور مناسب دے اوسفا هت (بے علمئ) معنوی خیز دے نو د هغه سره علم مناسب دے۔

مګل په دے ایت کتب دوه صفات قیمه د هغوی ذکر کوی (مګر تیا د شیاطینوسره

واستهنز پر یہ مؤمنان پورے، اودا ہم عطف دے یہ ماقبل باندے اودا سبب عذاب نہ دے۔ اودا رنگ دادلیل دے یہ دے خبرہ باندے چہ داقول ددوی اَنُؤْمِنُ کَمَا اَمِنَ السَّفَهَاءُ دامؤمنانوتہ مخامخ اوبشکارہ نہ وؤحکہ چہ دہغوی پہ مخکس خواَمِنَا دای۔

وَإِذْ اَلْقَاۤلِیْنِیۡنِ اَمۡوَاۤءَہٗ لِقَآءَ دَچاموندل بغیر دوعداے نہ یعنی دمؤمنانوسرہ ددوی ملاقات ناساپہ وی۔

قَالُوۡا اَمِنَّا داقول ددوی داخلاص دزرہ نہ نہ دے دے وجہ نہ بغیر دتاکید نہ یے ذکر کرے دے۔

سوال :- داقول ددوی (امنا) پہ شکس ہم تیرشوییدے نو دے تکرار تہ شہ حاجت دے ؟

جواب :- داتکرار نہ دے بلکہ یہ ہغہ ایت کش مقصد تعریف دحال دمنافقان وؤ اواجمال وؤ اوپہ دے ایت کش مقصد ذکر کول داختلاف دحالات ددوی دے دمؤمنانواوشیا طینوسرہ اوبل مقصد تفصیل دے، ہغہ داسے دے چہ ہلتہ امنا باللہ اہ ذکر وؤ نودلتہ ذکر شول چہ داقول ددوی ہر وخت کش نہ دے بلکہ صرف دمؤمنانوپہ مخکس دے اوہلتہ ذکر وؤ چہ وَمَا هُمۡ بِمُؤْمِنِیۡنَ نودلتہ دلیل دہغہ ذکر دے چہ دوی مشرانو دکفر تہ وای چہ اِنَّا مَعۡکُمۡ اہ۔

وَإِذَا خَلَوۡاۤ بِہٖ صَلَہٗ دخلا کش الی اوباء دوارہ استعمالیبری پہ معنی دیوائے کیدلو لیکن بآپہ ہغہ وخت کش وی چہ متضمن وی معنی دمسخرے کولولرہ اوخلا پہ معنی دمضی سرہ ہم رائی بلکہ قرآن کریم کش خلیرشت کرتہ دامادہ مستعمل شوییدہ اوہر جائے پہ معنی دمضی (تیریدلو) سرہ دے لکہ قَدْ خَلَّتْ اَوَالِیَّامُ الْخَالِیۡۃِ، نودلتہ پہ معنی دمضواسرہ دے نو حرف دالی ورسرہ مناسب دے اوکہ پہ معنی دانفراد اوخلوت سرہ وی نوالی دوجہ دتضمن دمعنی دَمَضُوۡا اَوِ اِنۡصَرَفُوۡدے اوچا وئیلی دی چہ الی پہ معنی دمع سرہ دے نو داقول خلیل اوسیبویہ رد کرے دے داتفصیل ابن جریر ذکر کرے دے نو معنی دادہ چہ

”ہر کلمہ چہ دوی یوائے شی (دمؤمنانوتہ) اولارشی شیطانوتہ“

إِلَی شَیْطٰنِہُمۡ اِبْنِ کَثِیۡر وئیلی دی چہ مراد دے نہ مشران کافران دیہودیانو اومشرکانو اودمنافقانودی اواضافت لفظ دہم تہ اشارہ دہ چہ جنات مراد نہ دی اودارنگ اشارہ دچہ دوی شریک دی پہ صفت دشیطانئ کش چہ کفر

اونفاق دے۔ شَیْطَانِ جَمْع دے شیطان دے دایہ قرآن کیں اتہ اتیا کرتہ راغلے دے
 اوداما خود دے دشمن نہ یہ معنی دے لڑے والی سرہ نو شیطان ہم دے رحمت دے اللہ
 تعالیٰ نہ لڑے وی بقای وئیلی دی چہ دیر لڑے دھل دے خیر نہ شیطان وی یا ماخوذ
 دے دے شاط نہ یہ معنی دے بطل او باطل اودا دے صفا تو دے شیطان نہ دے اوراغب یہ
 مفردات کیں وئیلی دی چہ شیطان ہر سرکش تہ وئیلے شی کہ جن وی یا انسان یا
 حیوان وی دے دے وجہ نہ یہ قرآن کیں پہ مختلف مصداقات تو کیں استعمال شویں
 لکہ ابلیس پہ دے سورت ۱۱۱ کیں، دویم شیطان جنی او انسی دوارہ پہ دے
 سورت ۱۱۱ کیں، دریم مطلق جنی شریر لکہ پہ دے سورت ۱۱۱ کیں، خلوم
 مطلق شریر دے انسانونہ لکہ پہ دے ایت کیں (شَیْطَانِہُمْ) چہ علماء دے یہود و اوکافرو
 منافقانودی۔ پنجم ماران (بنا پہ یو تفسیر باندے) لکہ سورۃ صافات ۱۱۱ کیں،
 شپہم چاسوس دے انسانونہ لکہ پہ سورۃ العمران ۱۱۱ کیں۔

اِنَّمَا مَقَرُّكُمْ مَرَاد دے معیت (ملگری تہ) نہ شرکت دے پہ دین او پہ اعتقاد کیں اودا تاکیلا
 دے دے وجہ تہ کرے دے چہ مشرانو وریاں دے شک کوو چہ تاسو مجھالسو دے مؤمنان
 تہ ورخی، تو ہغوی تاکیلا دی جواب او کرو چہ حقیقت کیں خود مونہ ستاسو
 ملگری یو۔

قائدہ :- مع لفظ پہ قرآن کیں یوسل شپیتہ کرتہ راغلے دے اولالت کوی پہ
 مصاحبت او شرکت باندے کہ پہ ہرہ طریقہ سرہ وی نو استعمال یے پہ دیرو
 طریقہ سرہ دے اول مصاحبت پہ مکان او زمان او عمل کیں لکہ پہ دے سورت ۱۱۱
 او سورۃ نساء ۱۱۱ کیں۔ دویم شرکت پہ صفت او عمل کیں لکہ پہ سورۃ العمران
 ۱۱۱ کیں۔ دریم ملگری تہ پہ سیل سیاحت کیں سورۃ یوسف ۱۱۱ کیں۔ خلوم شرکت
 پہ اجر و ثواب کیں سورۃ نساء ۱۱۱۔ پنجم شرکت پہ مجلس کیں (سورۃ انعام ۱۱۱)،
 شپہم شرکت پہ عذاب کیں (سورۃ اعراف ۱۱۱)۔ اووم شرکت پہ الوہیت
 کیں (سورۃ انعام ۱۱۱)۔ اتم شرکت پہ نجات کیں دے عذاب نہ (سورۃ نساء ۱۱۱)۔ نهم
 پہ معنی دے متابعت او داہم شرکت فی الدین دے (سورۃ اعراف ۱۱۱)۔ سورۃ فتح ۱۱۱
 لسم پہ معنی دے بعد سرہ (لیکن اتصال و سرہ دے) (سورۃ انشراح ۱۱۱)۔ یوولسم
 پہ معنی دے علی سرہ (سورۃ حدید ۱۱۱)۔ دولسم پہ معنی دے اتصال اولزوم سرہ
 (سورۃ یس ۱۱۱)۔ دیارلسم پہ صفت دے اللہ تعالیٰ کیں پہ علم او قدرت سرہ (سورۃ
 حدید ۱۱۱)۔ سورۃ مجادلہ ۱۱۱۔ خوارلسم صفت دے اللہ تعالیٰ پہ طریقہ دے نصرت سرہ

او هغه په صبر کښه کونو سره په سورة بقره ۱۱۵ کښه او په معنی د تقوی سره سورة بقره ۱۹۲ کښه او په معنی د احسان سره په سورة نحل ۱۱۵ کښه او په پنځه اوصافو سره په سورة مائده ۱۱۵ کښه او په دې دواړو معانو سره مع په معنی د مصاحبت سره دے لیکن د مصاحبت دوه طریقې دی په تفسیر د سلف صالحینو سره نو دا ټول نه دے په طریقه د متأخرینو سره، بلکه معنی حقیقی ده او تاویل د متأخرینو باندی په ترك د معنی حقیقی سره.

إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤْنَ په دے جمله کښه تاکیدات دی سره د استیناف نه یعنی جواب دے د سوال د شیطانو هغه دادے چه که تاسو زمونږ ملگری وئئ نو دا قول تاسو بیا ولے کړم دے چه اَمَّا ۹.

حاصل د جواب دادے چه دا قول او د هغوی (مؤمنانو) په مجالسو کښه شرکت کول خو په طریقه د استهزاء سره دی او په دے جواب سره د هغوی شیطین ویر خو شعلایی عکله چه په دے کښه د مخالفت کولو سره استهزاء یو جائز کړید. اَمَّا نَحْنُ په دے کښه حصر د منافقانو دے په عمل د استهزاء کښه یعنی په قول د اَمَّا کښه هیڅ شائبه د تصدیق نیشته صرف استهزاء ده.

مُسْتَهْزَؤْنَ استهزاء او مسخره کوی په الله تعالی او په کتاب الله او په رسول (صلی الله علیه وسلم) او په اصحابو (رضی الله تعالی عنهم) پورے (ابن جریر) لکه په سورة توبه ۱۱۵ کښه او تکذیب او انکار کوی د هغه خیزنه چه هغه ته دعوت را کولے شی (قرطبی) او ماده د هزء په قرآن کریم کښه خلور دیرش کرته ذکر ده. هزء په لغت کښه خفت (سپکوالی) ته وئیلے شی. زرقتل کول او زمر کیدلو هم هزء وئیلے شی او په معنی د سخریه سره هم راځی څوک چه په یو شخص پوځ مسخره کوی نو سپک یئ کړی او څوک چه یو خبره نه منی نو سپک یئ کړی. او فرق په مینځ د سخریه او استهزاء کښه دادے چه سخریه اکثر په اشخاصو کښه استعمالیږی چه یو انسان بل لره د ځان نه ادنی او ذلیل او تابع کړی او استهزاء عام ده اقوالو، احوالو او اشخاصو ته شامل ده دارنگ مسخره د مؤمنانو په مینځ کښه هم کیدمے شی اگر چه گناه ده او استهزاء په شرع کښه صفت د کافر او منافق دے.

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ

اللہ تعالیٰ تو حق کو یہ دوی پورے اور زیادتی دوی لڑے پہ سرکش دوی کیں

يَعْمَلُونَ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ

پیدا سے حال چہ دوی بہ حیران وی۔ دے صفتوں والا دے خلق دی چہ اختلے دے گمراہی

ہا پہ دے ایت کیں ذکر دے عقوبت دنیویہ و اخرویہ دے (استہزاء۔ مد۔ عملہ)
او یوصفت قبیحہ ذکر دے (طغیان)۔

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ تقدیم دلفظ دے اللہ دے تاکید دے پارسہ دے چہ اللہ تعالیٰ دے کار پہ
خپلہ کوئی دے بل چاہے واسطے سرہ یے نہ کوئی۔ او یستہزئ صبیغہ دے فعل یے راوہ
اشارہ دے چہ دے اللہ تعالیٰ دے طرف نہ سزاگانے وخت پہ وخت نوے نوے راجی۔

قائدہ:- نسبت دے فعل دے استہزاء او خداع، مکر او دے پشان نور، اللہ تعالیٰ حقیقہ
دے پہ نیز دے سلف صالحینو لیکن پہ دے کیں تشبیہ او تمثیل دے فعل دے بندگانو
سرہ نیشہ او تاویل تہ ہم حاجت نیشہ دے۔ دامذہب دے سلف دے پہ تہولو
صفتا تو دے اللہ تعالیٰ کیں۔ دلتہ ہم قاسمی او ابن کثیر او ابن جریر دے ضحاک روایت
دے ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ ذکر کپے دے یسخر بہم للفقمة (مسخرے کوئی
پہ دوی پورے دے پارسہ دے سزا و رکولو) او دامراد دے قول دے ابن جریر دے چہ مکر،
خداع، مسخریہ دے اللہ تعالیٰ نہ پہ طریقہ دے لوبو او دے عبث (لکہ چہ پہ بندگانو کیں
وی) منتفی رفتی) دے پہ اجماع سرہ او پہ طریقہ دے انتقام او مقابلہ پہ عدال او جزاء
و رکولو سرہ منع نہ دے۔ او صورت دے دے استہزاء دے اللہ تعالیٰ دے طرف نہ یا بہ قیامت
کیں وی لکہ پہ سورۃ حدید ۳۱ کیں او سورۃ مطففین ۳۱ کیں یا بہ پہ دنیا کیں
وی چہ اللہ تعالیٰ دوی یا نہ دے احکام دنیویہ کیں احکام دے اسلام جاری کوئی
عصمت دے وینا و دے مالونو دے دوی او حصہ و رکول پہ مال فئی او غنیمت کیں اگر
چہ اللہ تعالیٰ دے دوی دے کفر باطنی نہ بنہ خبر دے او پہ آخرت کیں بہ ورلہ سخت
عذاب و رکوی۔

وَيَمُدُّهُمْ مَادَّةَ مَا (مَجْرَد) پہ معنی دے زیادت او مزید پہ معنی دے مہلت و رکولو
راچی دارنگ دے مادہ پہ صلہ کیں چہ لام راشی نو پہ معنی دے مہلت دے او دامادہ
پہ قرآن کیں دیرش کرتہ راغلہ دے۔ دلتہ ہم ابن کثیر دے مجاہدانہ نقل کپیدے
چہ وَيَمُدُّهُمْ (يَزِيدُهُمْ) او فِی طُغْيَانِهِمْ پہ دے پورے متعلق دے یعنی دے دوی

بِالْهُدَىٰ قَمَارٍ بَحْتٍ تَجَارَتْهُمْ وَمَا كَانُوا

پہ بدل دھدایت کیں، پس گتہ اونکرہ سوداگری ددوی او تہ دوی

مُهْتَدِينَ ۱۴ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا

لاموندونکی دی۔ حال ددوی پشان دحال دھغہ چادے چہ بل کپے وی او

پہ سرکشی کیں زیاتوالے پیدا کوی اودا زیاتوالے پہ طریقہ د مہلت و رکولودے چہ ہغہ تہ املاء او استدراج و ٹیلے شی لکہ پہ سورۃ العمران ۱۸ او سورۃ اعراف ۱۸۸ کیں او طریقہ د ہغہ مال او حامن وغیرہ زیاتول چہ اسباب د طغیان دی لکہ پہ سورۃ مؤمنون ۱۷۷ کیں دی۔ او نسبت د زیاتوالی راوستل پہ طغیان کیں اللہ تعالیٰ تہ حقیقہ مذہب د اہل سنت والجماعت دے او معتزلہ دانسبت نہ منی نو ہغوی د مدّا معنی پہ صرف مہلت و رکولوسرہ کوی اولام مقدار کوی۔ فرق د دوار و قولو تودا دے چہ پہ نیز د اہل سنت پہ طغیان کیں زیاتے راوستل او د ہغہ اسباب پیدا کول دی پہ طریقہ د مہلت سرہ او پہ نیز د معتزلو طغیان او زیاتوالے فعل د بند کا تودے او عمر او رد و رکول او عذاب نہ و رکول پہ طوہر د مہلت سرہ فعل د اللہ تعالیٰ دے۔ نودلتہ تاویل د معتزلو تہ ضرورت نیشستہ۔

فِي طَغْيَانِهِمْ، مادہ د طغیان پہ قرآن کیں نہہ خلویست کرتہ دہ او پہ لغت کیں زیادہ د مقدار تہ و ٹیلے شی او پہ شریعت کیں د حد و دو شرعیونہ پہ عقیدہ یا پہ عمل کیں او پہ مقدار یا کیفیت یا وخت کیں تجاوز کول دی، او دامعنی کفر، شرک، نفاق بدعت او فسق و فجور تہ شامل دہ آکوسی دے معنی تہ اشارہ کپے دہ او پہ قرآن کریم کیں پہ تہ لو حایو نو کیں طغیان پہ معنی شرعی سرہ دے مگر پہ سورۃ النجم ۱۸ او سورۃ الحاقہ ۱۸ کیں معنی لغوی مراد دہ۔

يَعْمَهُونَ پہ دے کیں اشارہ دہ چہ زیاتوالے د اسبابو د طغیان او کثرت طغیان سبب د اطمینان او د خوشحالی د زہونونہ دے بلکہ د ہغہ سرہ دوی پہ حیرانتیا او پریشانی کیں اختہ دی۔ ابن کثیر و ٹیلی دی چہ مراد دادے چہ د طغیان او کفر غلبہ پہ دوی باندا دے دومرہ راغلے دہ چہ دوی ہدایت تہ لارنہ موہی لکہ حتم اللہ علی قلوبہم او اکثر مفسرین و ٹیلی دی چہ عسی (پوندوالے) پہ سترگو کیں وی او عمہ پہ زہہ کیں وی۔

۱۵ پہ دے ایت کیں دوہ صفات قبیحہ د منافقانہ د کردی او ہغہ نتیجہ د مخفی

صفاتِ تودہ (اشترَاء الضلالة - عدم اہتداء)۔

اُولَئِكَ اَشَارَہ دہ چہ روستو حکم یہ دوی باندے پہ سبب دے مخکنو صفاتِ قبیحوسرہ دے خصوصاً دَ امانانہ روستو اَنَا مَعَكُمْ اہ و بئیل۔

اَشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰی، اشتراء پہ عرف کبش قیمت و رکول دپارہ د حاصلولو د مال اود دے نہ روستو بآ داخلینی پہ ثمن (قیمت) باندے۔ لیکن استعمالینری دپارہ د پری بنودلو دیو خیز پہ عوض د بدل کبش۔ نودلتہ پہ معنی د استبدال سرہ دہ یعنی گمراہی یے واخستلہ پہ بدالہ د ہدایت کبش۔

سوال :- دوی سرہ خو ہدایت نہ وؤ تو ہغہ یے شہ رنگ پہ بدالہ کبش و رکپو؟
جواب :- دھر چا سرہ ہدایت فطریہ شتہ پہ دلیل د فِطْرَةَ اللّٰہِ الَّتِیْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْہَا۔ تو ہغہ فطرت یے بدل کرو پہ گمراہی سرہ یا ہغہ ہدایت چہ پہ کلمہ د امانا سرہ بشکارہ شوے وؤ ہغہ یے برباد کرو پہ کار و نو د کفر سرہ۔ یادلتہ اشتراء پہ معنی د استحباب او اختیار سرہ دہ لکہ پہ سورۃ حم سجدہ ۱۷ اوسوۃ ابراہیم ؑ کبش دی او مراد د ضلالت نہ ہغہ صفتو نہ قبیحہ دی چہ رسوونکی دی کفر تہ اود ہدای نہ مراد صفات د مؤمنانود دی چہ مخکبش تیر شویدی۔ نو دایت پہ مقابلہ د اُولَئِكَ عَلٰی هٰدٰی مِّنْ رَّبِّہُمْ اہ کبش دے۔

فَمَا رِبْحٌ تِجَارَتُہُمْ، ہر کلہ چہ دامعاملہ د منافقینو مشابہ کرے شوہ د اشتراء سرہ او اشتراء طریقہ د تجارت دہ نو دے تہ یے تجارت او بیلو او دے تہ پہ علم بلاغت کبش تخمیل وائی او تجارت سرہ د ربح (کٹم) ذکر کول پہ ثبوت یا پہ نفی سرہ دے تہ ترشح و بیلے کبش د طریقہ د کلام د ہیر حسن د عبارت د پارہ وی۔ نو اشارہ دہ چہ انسان خو تجارت د گھتے د پارہ کوی اودوی چہ ضلالت حاصل کرو پہ تجارت تشبیہی) سرہ نوافل دے حاصلول خولرے خبرہ دہ بلکہ تاوان حاصل کرو چہ ہغہ پہ دنیا کبش د منافقانو شرمناگی او پہ آخرت کبش عذابو دی او رِبْحٌ نسبت تجارت تہ داہم طریقہ د کلام دہ چہ دے تہ اسناد مجازی د بیلے شی یعنی د تجارت ربح (گتہ و) نہ دے نو خواندہ تجارت تہ بہ ربح خشکہ حاصلہ شی۔ تِجَارَتُہُمْ لفظ تجارت پہ قرآن کریم کبش نہلہ کرتہ راغلے دے۔ او پہ دریو طریقو سرہ مستعمل دے، اولہ طریقہ تجارت مالیہ حقیقیہ لکہ پہ دے سورۃ ۲۸۷ اوسورۃ نساء ۷۷ کبش، اودویم تجارت اخرویہ لکہ سورۃ فاطر ۱۷ اوسورۃ صف ۲۷ کبش، اودریمہ طریقہ تجارت تمثیلیہ لکہ پہ دے ایت کبش دے۔

فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ

نور ہر کلمہ چہ رویتا تہ کری دا اور ہغہ محہ چہ چاہیں دی ددہ نہ، تو یوسی اللہ تعالیٰ رنہا د دوی

وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يَبْصِرُونَ ۝۱۷

او پرین دی دوی لہ پہ داسے تیر وکس چہ دوی ہیخ تہ وینی۔ دوی کانہ دی

وَمَا كُنُوا مُهْتَدِينَ دامتعلق دے د اَشْرَكُوا الصَّلَاةَ بِالْهَدَى سرہ یعنی داسے اشنہا
د ضلال نہ دہ چہ ہدایت پرے پاتے شوی وی بلکہ پہ دغہ ضلالت سرہ اہتداء
بالکل نفی شویدہ۔ یا متعلق دے د فَمَا رَحِمْتُ سرہ یعنی ریح خو نیشته لیکن تاوان
کرے دے او د تجارت لارے ترینہ ہیرے شوے۔

ہر کلمہ چہ مخکس درے قسمہ خلق متعلق د قرآن سرہ ذکر شول اول ہغہ محہ
چہ د قرآن نہ یے پورہ فائدہ حاصل کرے دہ دویم ہغہ چہ د قرآن مخالفت یے
بنکارہ کرے دے او دریم ہغہ چہ د قرآن نہ یے پتہ پتہ خلاف کوؤ۔ ناول قسم
د پارہ مثال تہ ضرورت نیشته لیکن د دویم قسم او د دریم قسم د حال د بیان د پارہ
د مثالو ضرورت دے د پارہ دے چہ د دوی دانقصانی حال مؤمناتو تہ بنہ
واضح شی۔

فائدہ:- مثالونہ پہ قرآن کریم کس بعضواہل علم و عیالی دی چہ خلور خلویست
دی او پہ ہر فصیح بلیغ کلام کس مثالونہ ذکر کیری د مثال فائدے پہ دے
سورت ۱۱۱ کس او پہ سورۃ ابراہیم ۱۱۲ او پہ سورۃ حشر ۱۱۳ کس ذکر دی او پہ
دے باندے پوہید و نکوتہ عالمان و عیالی شی لکہ پہ سورۃ عنکبوت ۱۱۴ کس
دی او پوہہ د مثال کس درے خیزونہ پیژندال ضروری وی مشبہ او مشبہ پہ او
وجہ د شبہ او قرآن کس دے د پارہ کلمہ لفظ مثل ذکر وی کلمہ صرف حرف
کاف کلمہ د سوق د کلام نہ معلومیری۔ پہ لفظ د مثل سرہ پہ قرآن کس دری
دیرش مثالونہ ذکر دی۔

تنبیہ:- اول مثال د ہغہ کافرانو سرہ مناسبت لری چہ بنکارہ کفر کوئی او د
قرآن نہ اعراض کوئی او د قرآن نہ نور خلق منع کوئی لیکن د ہغوی پہ دے عمل
سرہ قرآن والوتہ ہیخ نقصان نہ رسیبری، بلکہ اللہ دوی تہ نقصان اوری،
تشریح روستورائی۔ اکثر مفسرینو خودا مثال د منافقانوسرہ لگو لے دے لیکن
د عموم د الفاظو پہ وجہ سرہ عام کافرانو تہ ہم شامل دے لکہ چہ بیضاوی و عیالی دی

مَثَلُهُمْ لَفْظٌ مَثَلٌ کَلَامٌ پَہ معنی کَ مَثَلِ رَاضِی لَکَہ پَہ دے سورت مَثَلِ کَیْنِ اوسورت
ابراہیم مَثَلِ کَیْنِ اوکَلہ پَہ معنی کَ وُصِفِ اوشَانِ اوحَالِ عَجِیْبَہ سِرَہ رَاضِی لَکَہ پَہ سورۃ
رعد مَثَلِ اوسورتِ تَعَلُّ مَثَلِ کَیْنِ اوکَلہ پَہ معنی کَ اَقْسَامُودَ وَعِظٌ اوتَصِیْحَتِ سِرَہ وی
لَکَہ پَہ سورۃ کَہِفِ مَثَلِ کَیْنِ اوکَلہ پَہ معنی کَ عَجِیْبَہ احوالِ سورۃ رَاضِی لَکَہ پَہ دے سورت
مَثَلِ کَیْنِ نودلتہ پَہ معنی کَ حَالِ اوصِفِ عَجِیْبَہ سِرَہ دے اَوَہَمِ ضَمِیْرِ پَہ نِیْزَ کَ
اکثر مفسرینو منافقا توتہ راجع دے اوتعلق لری کَ مَثَلِ کَیْنِ اِبْتِ اَشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰی
سِرَہ (تفصیل کَ مَثَلِ بَہ روستو ذکرشی) یا داضمیر راجع دے کافرانونہ پَہ صفت
کَ مَنعِ کولودَ خَلَقُوا واعراض کولودَ اوریدالودَ قرآن نہ۔

کَمَثَلِ کَافِ دَپَارَہ کَ تَشْبِیْہ دے اومَثَلِ پَہ معنی کَ حَالِ دے اوپہ لَفْظِ مَثَلِ کَیْنِ
اَشَارَہ دَہ چَہ پَہ دے کَیْنِ تَشْبِیْہ کَ ذَاتِ کَبَلِ ذَاتِ سِرَہ نہ دَہ بَلْکَہ تَشْبِیْہ کَ حَالِ اَتودَہ
اَلَّذِی اَسْتَوَقَدَ نَارًا۔ اَسْتَوَقَدَ بَابِ اِسْتِفْعَالِ کَ کُوشِشِ اودَکَ طَلَبِ کَ پَارَہ رَاضِی نودَہ
اَوَقَدَ نہ پَہ دے کَیْنِ تَاکِیْدِ دَیْرِ دے۔

اَلَّذِی اَسْتَوَقَدَ مَشْبَہ کَ دے مَنَافِقِ دے بِنَا پَہ قَوْلِ مَشْهُورِ سِرَہ، اوقران بیان
کُوْنِکَ دے (نبی صلی اللہ علیہ وسلم اودَکَ ہفَہ تَابَعْدَارِ) بِنَا پَہ دویم قول سِرَہ۔
نَارًا، دالْفِظِ پَہ قرآن کَیْنِ کَ مَخْتَلَفِ مَصْدَاقَاتِ کَ پَارَہ دے اول نَارَ کَ جَہَنَّمَ لَکَہ پَہ دے
سورت مَثَلِ کَیْنِ، دویم حَرَامِ (سورۃ بقرہ مَثَلِ)، دریم کُنَا ہونہ (سورۃ بقرہ مَثَلِ) خَلُومِ
حَرَارَتِ (سورۃ بقرہ ۲۲۴)، پَنجَمِ نَارِ سَمَاوِی (سورۃ اَلْعَمْرَانِ ۱۸۳)، شَپَرِیمِ مَادَہ کَ خَلَقِ
کَ جَنِّ (سورۃ اَعْرَافِ مَثَلِ)، اوومِ دَنِیَوِی اُورِ (سورۃ رعد مَثَلِ)، اَتَمِ عَذَابِ بَرَزْخِی
(سورۃ مَعْمَنِ مَثَلِ)، نَہَمِ اَسْبَابِ کَ جَنَنکِ (سورۃ مَائِدَہ مَثَلِ)، لَسَمِ نَارِ تَمَثِیْلِ لَکَہ پَہ دے
اِبْتِ کَیْنِ۔

فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَا حَوْلَہ اَضَاءَتْ کَ ضَوْءِ نہ مَآخِذِ دے اَوْضَوْعِ زِیَا تَہ رَنَہ تَہ وِیْلَہ شی
اودالْفِظِ مَتَعَدٰی دے ضَمِیْرِ فَاَعْلِ یَہ نَارِ دے اَوْ مَآحِوْلَہ نہ مَرَادِ ہفَہ خَیْزِ وَنَہ دِی
چَہ کَ اُورِ نہ چَآپِیْرَہ وی اَوْضَمِیْرَہ رَاجِعِ دے اَلَّذِی تَہ یَا دَالَاظِمِ دے اَوْ مَآحِوْلَہ
نہ مَرَادِ مَکَانِ وَنَہ دِی چَآپِیْرَہ کَ اُورِ نہ اودا مَفْعُولِ فِیْہ دے۔

ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ دَاجِزًا دَلَمَادَہ۔ اذْهَبَ یَہ نہ دے وِیْلَہ عَمْکَہ ذَہَبِ سِرَہ
کَ بَاۓ نہ دِلَالَتِ کَوِی پَہ مَبَالِغَہ بَانْدَاۓ پَہ نَسِبَتِ کَ اذْهَبَ عَمْکَہ چَہ اذْهَبَ صِرْفِ
پَہ بَوْتَلُو بَانْدَاۓ دِلَالَتِ کَوِی اَوْ ذَہَبِ پَہ پَہ تَلُو کَ فَاَعْلِ سِرَہ کَ مَصَاحِبَتِ کَ مَفْعُولِ
نہ دِلَالَتِ کَوِی۔ دَارِکِ نَسِبَتِ یَہ اللّٰہ تَعَالٰی تَہ اَوکِرِ کَ تَاکِیْدِ پَارَہ اَو اَشَارَہ دَہ

چہ پہ اور کبش رہا پیدا کوؤنکے اولرے کوؤنکے اللہ تعالیٰ دے اور پچیلہ رہا نشی کوئے
بِتُّورِهِمْ سوال :- الذی خو مفرد دے او نور ہم ضمیر خو جمع دے نومطابقت
نیشہ پہ مینجہ کے ضمیر او کے مرجع کبش ؟

جواب :- الذی پہ معنی کے جمع دے پشان کے حُضْنُكُمْ کَالَّذِي خَاصُّوا (سورۃ توبہ)
لیکن ہر کلمہ چہ اور بلوؤنکے اکثریو شخص وی اور رہا حاصلوؤنکی پیروی دے
وہ نہ اولیٰ الذی پہ صیغہ کے مفرد او بتُّورِهِمْ پہ ضمیر کے جمع سرہ ذکر کرو
جواب :- دلہ عبارت پتہ دے کے اَسْتَوْقَدَا نَارًا رَهِ رَوَسْتَوْ فِي ذَلِكَ الْمَوْضِعِ رِجَالٌ
قَاعِدُونَ "نوزمیرہ بتُّورِهِمْ ہغوی تہ راجع دے لیکن دا احتمال بعید دے محکمہ
چہ بغیر دے تقدیر نہ ہم مقصد کے کلام پہ قانون کے عربیت سرہ پورہ کیبری
لکہ چہ اول جواب کبش ذکر شول۔

سوال :- ذَهَبَ اللَّهُ بِنَارِهِمْ يَوْمَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَارٌ وَتَبِيلُو؟

جواب :- پہ اور کبش دہ صفتونہ دی رہا او سوزول نو بتُّورِهِمْ کبش دافائدہ
دہ چہ کے کافرانو اومنا ققانونہ رہا لالہ او سوزول کے عذاب ہغوی تہ پاتے دی
یا سوزیدال دزہ نو دے دوی پہ سبب کے ترقی کے مؤمنانوسرہ دوی تہ پاتے دی۔
جواب :- نُورِ یہ شریعت کبش ایمان، توحید، موعظ، قرآن او اتباع کے نبی صلی اللہ
علیہ وسلم تہ وئیلے شی نو داتول انوار کے دے خلقونہ لالہ کے دے وہ نہ
بِتُّورِهِمْ او تیلو۔

سوال :- كَلَفَظِ اضَاءَتِ كَمَنْاسِبَتِ كَوَجِ نَهْ بَضْوَعِ هَمْ يَوْمَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَارٌ وَتَبِيلُو؟

جواب :- ضوع زیاتہ رہا تہ وئیلے شی نو وہم پیدا اکیدالوچہ زیاتہ رہا یے
بوتلہ او نفس نور پاتے دے محکمہ چہ پہ انتفاء کے خاص سرہ انتفاء کے عام نہ راخی
نو نور عام دے اوضوع خاص دہ، احوال دادے چہ کے دوی سرہ ہیچ رہا نہ دہ
پاتے شومے لکہ چہ روستو جملہ ہم پہ دے دلالت کوی۔

وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلْمَةٍ، جَعَلَهُمْ يَوْمَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَارٌ وَتَبِيلُو دہ وئیلے کے دہ وجونہ اول داچہ ظلمت پہ
ممکناتو کبش اصل دے او نور عارضی دے نو پہ نور زائیل کو لوسرہ اصل پاتے
شوچہ ظلمت دے۔ دویمہ وجہ دادہ چہ پہ لفظ کے ترک کبش مبالغہ دہ محکمہ
چہ اشارہ دہ چہ دوی نسبتاً منسیاً پاتے کرے شول۔ فی لفظ ہم دلالت کوی
پہ استغراق او انغماس باندا معنی کے ظلماً تو یہ وینج کبش پاتے شول او ظلماً تو
وہ باندا معنی احاطہ کرے دہ۔ ظُلْمَتٍ جمع کبش اشارہ دہ چہ دا اور بل کرے شوبہ

یہ وقت دشپہ کنش پہ صحرا کنش نو درے تیرے دی اول دشپہ دویم دصحرا دریم
د رنہا پہ مرہ کیدالوسرہ۔

لَا يُبْصِرُونَ داتا کیدادے د کثرت دظلماتوچہ پہ ہغہ ظلماتو کنش ہیج خالی حائے
نہ وی چہ نظر یکش اولبری یعنی خالص تیاری وی۔

فائدہ:- تطبیق د مثال د معنی سرہ پہ دودہ طریقو سرہ دے اولہ طریقہ پہ
مشہور قول باندے چہ دامثال د منافقانودے تفصیل یے دادے چہ منافقانو
کلمہ دایمان بنکارہ کرہ اوبعض عباداتو کنش د مؤمنانوسرہ شرکت کوونودوی
پشان دہغہ کسانودی چہ اوریے بل کرپے وی لکھ چہ اوسرہ فائدہ اخستونکے
رنہا اخستونکے دے پہ یوجہت سرہ (پہ اورکنش دودہ جہتہ دی یواشراق دویم
احراق) دارنگ منافق ہم ایمان پہ جہت دژبے سرہ ادا کرپے دے اویہ جہت
دزیرہ سرہ یے نیستہ۔ بیا ہرکلمہ چہ منافقانوپہ ایمان بنکارہ کولوسرہ امن حاصل
کرو اوزکوۃ اوغنیمت کنش حصہ حاصلوے اود مؤمنانوسرہ یے تعلق د نکاح وغیرہ
قائم شونودوی مشابہ شول د کلماء اضاءت ما حولہ سرہ۔ بیا ہرکلمہ چہ دوی
مرہ شول پہ منافقت کنش یا مؤمنانودے دوی منافقت اللہ تعالیٰ بنکارہ کرپہ بعض
حالاتو کنش نو ہغہ دنیوی فائدے ترینہ ختم شوے نودا حال یے مشابہ شو
دذهب اللہ بنور ہم سرہ اوہرکلمہ چہ روستو دمرگ نہ بہ پہ ظلمت دقبر او
ظلمت دحشر او ظلمت داور دجہنم کنش وی نودا حال یے مشابہ ددوترگہم
فی ظلمات سرہ اوہرکلمہ چہ دجہنم نہ دوتلو دپارہ ہیج لاریہ نہ وی نو دغہ
حال یے مشابہ دے دلا یبصرون سرہ۔ پہ دے توجیہ سرہ الذی پہ معنی کجیہ
دے اونیورہم مراد رنہا دایمان ظاہری دہ اوترگہم فی ظلمات نہ مراد حالات
دی روستو دمرگ نہ اویہ دے توجیہ سرہ دامتعلق دے د اولیک الذین
اشترکوا الضلالة اہ سرہ پہ ہغہ کنش ذکر شو چہ ہدایت یے پرینودلو اوضلال
واخستلو اوریم (کتے) اوفائدے ترینہ فوت شوے نو دہغہ مثال یے پہ مثلہم
سرہ ذکر کرو۔

دویمہ طریقہ د تطبیق د مثال دادہ چہ دامثال دہغہ کافرانودے کہ بنکارہ
کفرکوی اوکہ پتہ لیکن قرآن نہ اوری اودہغہ نہ خلق منع کوی اودہغہ د بندلو
کوشش نہ کوی۔ تفصیل دادے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ مکہ مکر مہ
کنش دعوت دقرآن کووا ایمان اوتوحید تہ یے خلق رابلل نودا حال مشابہ دے

بُكْمٌ عَنْهُمْ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

چاہے کان دی پاندہ دی پس دوی نہ راگرچی رد کمرامی نہ حق تہ۔

پہ ترقی سرے شروع شی لیکن مخالفت کو و نکوتہ نقصان رسیدی چہ پہ جہل او کفر و شرک وغیرہ کبش پاتے شی۔

فائدہ عل لفظ ک تور پہ قرآن کبش دری خلویشت کرتہ راغلے او دہغ دیارلس مصداقات ذکر دی، اول نور صفت ک اللہ تعالیٰ (سورۃ نور ۲۴)، سورۃ زمر ۳۹، دویم نور الزیت، دریم نور الزاجہ (سورۃ نور ۲۴)، خلورم نور پہ معنی ک توحید (سورۃ بقرہ ۲۵)، پنجم صفت ک رسول (سورۃ مائدہ ۵۴)، شپیم صفت ک تورات (سورۃ مائدہ ۵۴)، اووم صفت ک انجیل (سورۃ مائدہ ۵۴)، اتم صفت ک قرآن (سورۃ نساء ۵۴) او سورۃ تغابن ۵۴، نهم نور مقابل ک ظلمت (سورۃ انعام ۱۱)، لسم دین ک اللہ تعالیٰ (سورۃ توبہ ۳۴) سورۃ صف ۵۴، یو و لسم صفت ک قمر (سورۃ یونس ۵۴)، دولسم نور ک ورخ ک قیامت (سورۃ حدید ۳۴)، دیار لسم نور ک اور لکہ پدایت کبش۔ فائدہ عل لفظ ک ظلمات پہ قرآن کبش دیرویش کرتہ دے او دہغ نہہ مصداقا دی، اول ظلمات المحطر (باران)، سورۃ بقرہ ۲۴، دویم ظلمات ک شرک او شبہاتو (سورۃ بقرہ ۲۵)، دریم ظلمات مقابل النور (سورۃ انعام ۱۱)، خلورم ظلمات ک جہل (سورۃ انعام ۱۱)، پنجم ظلمات ک زہکے (سورۃ انعام ۱۱)، شپیم ظلمات ک بر او بحر (مصائب) (سورۃ انعام ۱۱)، اووم ظلمات ک بطن ک مہی (سورۃ انبیاء ۸۸)، اتم ظلمات ک بحر (سورۃ نور ۲۴)، نهم ظلمات ک بطون ک امہاتو (زمیند و کگیلاو) (سورۃ زمر ۲۴)، لسم ظلمات تمثیلی لکہ پہ دے ایت کبش۔

۱۸ دایت تمہ دہ ک تیر شوی مثال یعنی مشبہ بہ، یعنی صرف مہرہ کیدال ک ترہا او پہ تیار کبش پاتے نہ دی بلکہ ک دوی حواس ک علم ہم آفت زدہ شوی دی محکہ چہ ک دیر ہیبت پہ وخت کبش ک انسان حواس ہم بر یا دینی تر دے پورے چہ ک خائے نہ خوزید لے نشی او پہ دے نہ پوہینی چہ محکس لاشی او کہ روستویا داتمہ دہ ک مثال یعنی ک مشبہ یعنی اعراض کو و نکئی او مخالفت کو و نکئی ک قرآن ک دیر جہل او شبہاتو او شرکیا تو ک وجہ نہ ک حق ک علم نہ ک دوی حواس بند شوی دی نو دا علت دے ک لایبصرون پہ تقدیر کاذ سرہ او دپیش ک دے۔ سوال: ک کافرانو خو غور ونہ او ژبے او ستر کے روغے دی نو داصفا شہ رنگ صحیح دی ۹۔

جواب :- ذاتشبیہ او تمثیل دے پہ حذف کہ مبتداء او حذف تشبیہ سرہ اودیتیہ تشبیہ بلیغہ وئیلے شی نواصل عبارت داسے ووجہ ہُم کَالصَّمِ وَالْبُکْمِ وَالْعُمٰی۔
سوال :- صم جمع کہ اصم دے ہفہ شوک چہ ہیخ نہ اوری دارنگ بُکْم جمع کہ اکم دہ ہفہ چاتہ وئیلے شی چہ پہ ژبہ باندے ہیخ خبرہ نشی کوئے او عُمٰی جمع کہ اعلمی دہ ہفہ چاتہ وئیلے شی چہ ہیخ نہ وینی او کہ کافرانو دا قوتونہ روغ دی نو دا تشبیہ شککہ صحیح دہ ۹۔

جواب :- چہ ہرکہ دا قوتونہ کہ دوی کہ حق کہ پارہ بنادی اگرچہ نورخیزونو کہ پارہ استعمالیری لیکن کہ اللہ تعالیٰ پہ تیز استعمال کہ دے کہ غیر حق کہ پارہ او کہ حق نہ یئے بندیدال داسے دی چہ دا قوتونہ بالکل نیست دی نومعنی داشوہ چہ دا کافران چہ حق نہ اوری پشان کہ ہفہ کنہو دی چہ ہیخ نہ اوری کہ وجہ کہ مبالغہ نہ او دارنگ پہ بُکْم او عُمٰی کنس ہم۔ نو معلومہ شوہ کہ وجہ شبہ یو طرف تہ مطلق وی او بل طرف تہ مقید وی نو ہم تشبیہ صحیح کیبری۔

فائدہ :- مادہ کہ صم پہ قرآن کنس پخلس کرتہ دہ۔ پہ یو خائے کنس نفی حقیقی دہ (سورۃ ہود ۷۷) شکہ ہلتہ حرف تشبیہ صریح ذکر دے او پہ نورخایونو کنس صم تمثیلی مراد دے۔ دارنگ بکم مادہ پہ قرآن کنس شپیر کرتہ ذکر دہ پہ دوہ خایونو کنس معنی حقیقی مراد دہ (سورۃ نحل ۷۷) او سورۃ اسراء ۷۷) او باقی بُکْم تمثیلی مراد دے۔ دارنگ مادہ کہ عمی پہ قرآن کنس دری دیرش کرتہ ذکر دہ چہ پہ درے خایونو کنس معنی حقیقی مراد دہ (سورۃ نور ۷۷) سورۃ فتح ۷۷) او سورۃ عبس ۷۷) او پہ دوہ خایونو کنس پہ معنی کہ خفا ریتوالی) دہ (سورۃ ہود ۷۷) او سورۃ قصص ۷۷) او باقی پہ معنی تمثیلی سرہ دے۔

سوال :- پہ بک کنس ذکر کہ ختم کہ قلوب وواو پہ دے ایت کنس بُکْم ذکر دے ۹۔
جواب :- بنا پہ اولہ توجیہ (چہ دا تمہہ شی کہ مشبہ بہ) باندے دلته مقصد ذکر کہ ہیبت کہ ظلماتو دے پہ قوتو باندے نو کہ ہیبت پہ وخت کنس ژبہ کہ خبرونہ بندہ شی لکہ چہ غورونہ او سترگے ہم بے کارہ شی۔ او بنا پہ دویمہ توجیہ (چہ تمہہ شی کہ پارہ کہ مشبہ) باندے وجہ کہ فرق دادہ چہ پہ ہفہ ایت کنس ذکر و ذکر خاص قسم کافرانو چہ کامل عنادیان دی نو کہ ہغوی پہ زہونو باندے آفت پرو دے او دلته ذکر کہ عام کافرانو دے کہ عنادیان وی او کہ نہ وی نو کہ دوی زہونہ مہرزہ نہ دی ہاں کہ لہر ضد او عناد کہ وجہ نہ پہ ژبہ باندے حق کلمہ نہ ادا کوئی

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ

یا حال دے پشان دے باران کے دے برہ طرف نہ چہ پہ ہفتے کس دے پیر کس وی اوگر کوہ وی

وَبَرْقٍ يَّجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ

او بریختا وی، بدی دوی کتے خیلے پہ غویونو خیلو کس

مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ

دو جے دستغوا واز نور گزراں دے دے دے مرگ تہ او اللہ تعالیٰ را کبر وونکے دے ربہ علم

بِالْكَافِرِينَ ۝۱۹ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ

او قدر خیل کس کا فرانو لہ۔ نیز دے وی دا بریختا چہ او تختوی نظرونہ دے دوی لہ۔

جواب علیٰ چہ آخر س ہفتہ چاتہ ویلے شی چہ صرف خبرے نشی کو لے او ابکم ہفتہ

دے چہ نہ خبرے کو لے شی او نہ پوہی بی نو دے ہم پشان دے مختوم القلب دے سرے

دافت دے نہ۔

فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ دے دوہ مصدر ونہ راخی یو رجوع نو ہفتہ لازمی دے او بل رجع

نو ہفتہ متعدی دے دلتہ مراد لازمی دے او لازمی اکثر دے او متعدی پہ سورۃ توبہ

۱۱ سورۃ طہ کس کا اودارنگ نورایا تو نو کس دی، نو مجھول صیغہ دے دے رجع نہ

ماخوذ دہ لکہ پہ سورۃ حم سجدہ نہ او سورۃ بقرہ ۱۱۱ اودا سے نورایا تو نہ دی۔

۱۲ پہ دے ایت کس دویم مثال دے او دما مثال دے ہفتہ قسم منافقا نو او کا فرانو دے

چہ دے مجلس دے قرآن نہ تیبستہ کوی او دے ہفتہ نہ او رید لو کوشش کوی۔ او دا حرف

پہ عام استعمال کس دے تردید او دے شک دے پارہ راخی یعنی تساوی (برابر والے) دے دوہ

خیز و نو سرے دے تردید نہ او پہ کلام دے اللہ تعالیٰ کس خو صرف دے تساوی او دے تخییر

دے پارہ راخی لکہ پہ سورۃ مائدہ ۱۱۱ کس او کلہ پہ معنی دے او سرہ وی لکہ پہ سورۃ

دھر ۱۱۱ کس او کلہ دے تنويع دے پارہ وی لکہ پہ سورۃ مائدہ ۱۱۱ کس بنا پہ یو قول باندہ

او کلہ دے تفصیل دے پارہ وی لکہ پہ دے سورت ۱۱۱ کس۔ نو پہ دے ایت کس دے تخییر

دے پارہ دے پہ نیز دے ہفتہ مفسرینو چہ اول مثال دے منافقا نو دے حیرت او دہشت دے پارہ

دے او دما مثال ہم دے منافقا نو دے نو اختیار دے کہ اول مثال دے کو لے او کہ دویم مثال

لیکن غورہ دادہ چہ دا او دے تنويع دے پارہ دے یعنی اول مثال دے یو نوع دے کا فرانو دے پارہ

و دے دے قرآن بشکارہ دشمنان وی او دما مثال دے بل قسم کا فرانو دے پارہ دے چہ دے قرآن

دشمنی پتہ پتہ کوی ہفہ منع کولے نہ شی لیکن حان ترینہ ساتی۔

کَصِیْبٌ، مَثَلُهُمْ دلتہ پتہ مراد دے اوکاف پہ معنی دَمَثَل سرہ دے صِیْب ہفہ باران تہ وئیلے شی چہ ڀیر تیز وی او دالفظ پہ قرآن کبش یوخل ذکر دے اودا باران دسپرلی پہ موسم کبش وی چہ داروستوصفتونہ ہم پکبش وی او غِیْث صرف ہفہ باران دے چہ دسوکرے نہ روستو وی اگرچہ داروستوصفات پکبش نہ وی او مطر عام دے عام باران تہ وئیلے شی او اکثر یہ باران دَعذاب کبش ذکر کیبری۔
توصِیْب مَثَل دقرآن کریم دے چہ ڀیرے فائدے او حکمتونہ پکبش دی او دچا دپارہ خیر وی او دچا دپارہ خیر نہ وی لکہ پہ سورۃ اعراف ۵۸، دارلک حال دقرآن دے لکہ پہ سورۃ اسراء ۷۵ کبش۔

وَمِنَ السَّمَاءِ پہ لغت کبش ہر ہفہ شیزچہ برہ وی ددے وجے نہ چَت دکوہے تہ ہم سماء وئیلے شی۔ اوکله باران تہ وئیلے شی لکہ پہ سورۃ ذاریات ۲۲ کبش بنا پہ یوقول باندا۔ اودارلک پہ سورۃ انعام ۱۶ او سورۃ ہود ۷۵ کبش۔ اوکله سحاب (ورج) تہ ہم وئیلے شی۔ دلتہ داکثر مفسرینو پہ نیز دسماء نہ مراد وریخ دہ او قرآن کبش ڀیرایا تونہ بشکارہ دلالت کوی چہ باران د وریخونہ رائجی لکہ پہ سورۃ واقعہ ۱۶ سورۃ اعراف ۱۵ سورۃ نور ۲۴ او سورۃ روم ۴۸ کبش دی۔ او دویم قول داچہ السَّمَاء تہ مراد آسمان دے اوکومہ وریخ چہ دآسمان سرہ متعلقہ وی نوکد ہفہ نہ باران رائجی او یہ دے دوارہ قولونو باندا۔ مَن دپارہ دابتداء دغایے دے لکہ "سُرَتْ مِنَ الْبَصَرَةِ" اوکله چہ سماء پہ معنی دآسمان شی یا پہ معنی د اوچت شیزونو مَن دپارہ دجہت (طرف) دے لکہ پہ سورۃ قصص ۲۷ کبش۔ اودارلک پہ لفظ سماء کبش اختلاف دے د بعض پہ نیز دامفرد دآسمان جمع دہ اوکد بعضو پہ نیز داسم جمع دہ۔

فائدہ:۔ السَّمَاءِ یے معرفہ ذکر کرے دہ اشارہ دہ چہ ہفہ باران مراد دے چہ دآسمان دتولو اطرافونہ راوریبری یعنی عام باران وی۔ نو لکہ عام باران چہ طوف دآسمان نہ دے نو دارلک قرآن کریم ہم دآسمان نہ نازل شویدا دے دتولو خلقو د فائدے دپارہ۔

فِيهِ ظُلُمٌ تنکیر دپارہ دکثرت دے کہ د مقدار وی اوکله دکیفیت وی۔ جمع یے ددے وجے نہ ذکر کرہ چہ ظلمت دگنر باران او ظلمت دشیپہ او ظلمت دوریخ جمع شویدی، نو دارلک پہ قرآن کریم کبش ذکر داعمالو دکفر او شرک او نفاق دے او

داشبہات دی۔ یا یہ دے کہیں اشارہ دہ مصیبتوں و نکالیف و دعوت و جہاد و ہجرت
 او کہ نور و عبادات و تہ چہ یہ قرآن کہیں ذکر دی او کہ قرآن پہ تبلیغ کہیں ہغہ پیش رائی
 و رَعْدُ دالفظ پہ قرآن کہیں دہ کرتہ ذکر دے او پہ دویم محائے (سورۃ رعد ۳۱)
 کہیں خوظا ہر دادہ چہ ملک (فرشتہ) مراد دے رعد پہ اصل لغت کہیں لہزیدلو
 تہ وئیے شی او پہ عرف کہیں ہغہ دگر گور آواز دے چہ د ورئیے نہ اوریدلے شی
 قرطبی وئیے دی چہ د اکثر علماؤ قول غمدے او کہ دے پہ سبب کہیں اختلاف
 دے، نکرہ یے ذکر کہے دہ اشارہ دہ سخت رعدا تہ او مفرد یے را ورے دے پہ
 اعتبار دجنس سرہ۔ تو پہ قرآن کہیں چہ کوم تخویفات دنیویہ او اخرویہ او
 زواج رہ کفر او پہ منافقت بانداے ذکر دی او کہ ہغہ د اوریدلونہ منافقان
 لہزیری لکہ پہ سورۃ منافقون ۱۔ او سورۃ توبہ ۱۱۱ کہیں نو ہغہ مشابہ
 دی د رعدا سرہ۔

وَبَرْقٍ د بریق نہ ماخوذ دے پرقیدال، چمک کول او بجلی تہ وئیے شی۔
 براق چہ سورلی وہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د پارہ پہ شبہ د معراج کہیں دہغہ
 رفتار ہم د بجلی نشان تیز و وحکہ ہغہ تہ براق وئیے شی او پہ عرف کہیں ہغہ
 پرق دے چہ د ورئیے نہ ہکارہ کیبری او کہ ہغہ پہ سبب کہیں اختلاف دے
 دلتہ ہم نکرہ او مفرد را ورے شو د پارہ د عظمت او دجنس۔ او رعدا او برق
 چہ پہ کومہ ورئیے کہیں وی نو کہ ہغہ نہ باران دیر وریبری۔ تو پہ قرآن کہیں چہ
 کوم دلیلونہ دایمان او توحید دی چہ مخالفین د ہغہ پہ اوریدلوسرہ حیرانبری
 مشابہ دی د برق سرہ۔

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ تَمْنِيْل د ظلما تو پہ محکمن ایت کہیں تیر شویدے
 نو ہغہ یے پرینودلو او تمثیل د رعدا ذکر کوی۔ مراد دادے چہ د سخت آواز و نو
 دگر گور او تندار نہ ویریبری نو کہ ہغہ نہ غور و نہ بندای او د مکان د باران نہ
 د تبتیدالو او پتیدالو کوشش کوی۔ او برخہ د دے خلق و د باران نہ صرف و بیرہ
 او ہیبت دے د باران پہ نور و فائدا و بانداے فکر نہ کوی، نو دارنگ دا منافقان
 چہ د قرآن د مجلس نہ د تبتیدالو کوشش کوی او غور و نہ بندای د پارہ د دے
 چہ د ہغہ تخویفات او زجرونہ چرتہ اثر قبول نہ کری او ایمان رانہ او پری
 او د طریقہ د منکرینو پہ سورۃ نوح ۱۱ کہیں ذکر دہ۔ يَجْعَلُونَ مادہ د جعل پہ
 قرآن کہیں پہ دیر و معانوسرہ رائی، اول پہ معنی د خلق (سورۃ انعام ۱۱)، دویم

پہ معنی دصفت (جور و لو) لکہ پہ دے سورت سلا کش۔ دریم پہ معنی دشرع
 سرہ (سورة مائدة سلا) خلورم پہ معنی داعتقاد باطل (سورة زخرف سلا) پنجم پہ معنی
 دتسمیہ (سورة زخرف سلا) شپیم پہ معنی دکیخودلو اوداخلولولکہ پہ دے ایت کش
 دامعنی مراد دہ۔ ضمیر دیکجعلن نہ راجع دے اصحاب صیب نہ چہ پت مراد دے۔
 اصابع دپارہ داذکر دکل او مراد ترینہ جزء دے یعنی سرو نہ دگوتو لیکن ذکر د
 غور نہ پہ کوئوسرہ بنداول او پہ جانب دمشبہ کش معنی حقیقی اومعنی مجازی
 (قرآن نہ اوریدل) دوارہ احتمالونہ صحیح دی۔

من الصواعق من اجلیه (تعلیلیہ) دے علت دے دیکجعلن دپارہ۔ صواعق
 جمع دصاعقة دہ مادہ دصعق پہ قرآن کش یوؤلس کرتہ ذکر دہ اومختلف معانی
 دی اول پہ معنی دمرگ سرہ (سورة زمر سلا) دویم پہ معنی دے ہوشی (سورة
 اعراف سلا) دریم پہ معنی دچغ د عذاب (سورة بقرہ سلا) سورة احمر سجد سلا
 خلورم پہ معنی دسخت اواز دعد لکہ پہ دے ایت کش دامعنی مراد دہ۔ پنجم ہغہ
 اورچہ دے سخت اواز سرہ راغور زبری چہ ہغہ تہ تندر وٹیلہ شی (سورة رعد)
 خلیل وٹیلی دی چہ صاعقہ سخت اواز د رعد دے چہ دہغہ سرہ اور راوٹی۔
 ابوزید وٹیلی دی صاعقہ ہغہ اوردے چہ د سخت رعد سرہ داسمانہ راغور زبری
 قرطبی وٹیلی دی چہ صواعق سرہ تشبیہ دمسئلہ دقتال اوجہاد فی سبیل اللہ
 اونورونکالیفوشرعیودہ چہ داپہ منافقانوباندا مے بدلبری اوعذابونہ
 سخت پہ اخرت کش۔

حَذَرَ الْمَوْتِ دامفعول اوود پاز دجعل الاصابع من الصواعق اومن الصواعق
 علت وو صرف دجعل الاصابع دپارہ نوجمع ددوہ علتونو پہ یوخیز باندا
 نہ لازمیری۔ موت نہ مراد مرگ حقیقہ دے چہ د صاعقہ اوریدلونہ کلمہ
 پہ زہ باندا مے داسے ہیبت راشی چہ زہ قیل شی نو انسان مرشی۔ او پہ
 طور دتشبیہ سرہ، اخلاص دایمان اومنافقت پرینبودل اولارک مشرانو
 گمراہانوی پرینبودل دوی تہ دمرگ پہ شان بشکاریبری۔

وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ دا علت دے دپت عبارت دپارہ یعنی پہ دے حیلہ (غور نہ)
 کش گوتے و رکول، سرہ دوی داللہ تعالی دگرفت نہ لشی۔ پچ کید لے حکمہ چہ ہغہ
 احاطہ کپیدہ پہ مستحقینو د عذاب پہ سبب دگفر سرہ۔ محیط پہ صفت اللہ تعالی

كَلِمًا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ

ہر وقت چہ روخانہ کوی دوی تہ ریولار روان شی پہ ہفت کیں، او ہر کلمہ چہ تیاری کوی

عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ

پہ دوی باندے نو اور دیر پی۔ او کہ غوبستہ اللہ تعالیٰ تو بوتلہ بہ یے دے

بِسْمِ اللّٰهِ اَبْصَارُهُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ

غوبوتہ د دوی او سترے د دوی یقیناً اللہ تعالیٰ پہ ہر

شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝۲۰ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اَعْبُدُوْا

خیز باندے قدرت لرونکے دے۔ اے خلقو! بندگی خاص کوی

کیں اتہ کرتہ راغلے دے او احاط فعل د ہغہ پہ صفت کیں خلور کرتہ ذکر دے
او احاطہ پہ اصل کیں راگیر دل دیو خیز دی دہر جہت نہ۔ نو دارنگ اللہ تعالیٰ
ہر خیز پہ خیلہ قبضہ کیں راگیر کپی دے لکہ پہ سورۃ ہود ملا کیں او پہ ہر
خیز باندے عالم دے لکہ پہ سورۃ طلاق ملا او سورۃ مزمل ملا کیں او پہ ہر
خیز باندے قادر دے او عذاب و رکولے شی حکمہ چہ احاطہ پہ معنی د عذاب سرہ
ہم رائج لکہ سورۃ یوسف ملا کیں او کلفظ د کافرین تخصیص دلالت کوی
چہ دلتہ احاطہ پہ عذاب سرہ مراد دہ او اشارہ دہ چہ منافقان اعتقادی چہ
د قرآن نہ نفرت کوی او توحید ورتہ د مرگ پشان بنکاری نو دوی کافران دی
نو حاصل د مثال دادے لکہ خٹکہ چہ بعض خلق د ہغہ باران نہ چہ دیرے
فائدے پکین دی تیبستہ کوی او مکان بدلول غواری او د باران لہر احتمالی
نقصان تہ گوری او دیر و فائدہ تہ نہ گوری نو دارنگ منافقان د قرآن کریم
منافع و فائدہ تہ نہ گوری صرف دے وجہ نہ چہ د دوی د عقیدہ او مسلک
خلاف دعوت و رکوی د ہغہ نہ اعراض کوی او غوبوتہ ترینہ بتکادی و فکر
نہ کوی چہ د اسبب د ہلاکت او د عذاب د دوی دے۔ او تشبیہ د مفردات و
محکبیں ذکر شویدہ۔

نہ پہ دے ایت کیں تتمہ دہ د محکبیں مثال۔ روستو د حال د رعنا نہ حال
د برق ذکر کوی نو ہغہ مثال و د عقیدے د منافقان پہ نفرت کو لوسرہ
د قرآن نہ او د امثال دے چہ منافقان پہ قرآن او پہ احکام و شرعیو باندے

ہفت وخت عمل کوی چہ دوی دنیوی مفادات پکس وی نواشارہ شوہ چہ
دقرآن نہ نفرت کول اوپہ قرآن باندے د مفاد دنیوی دپارہ عمل کول یوشان
جرم اونفاق دے۔

يَكَاذُ الْبَرْقُ داجملہ استیناف دے دپارہ د جواب سوال چہ ہرکلمہ مخکن برق ذکر
شونو سوال رائے چہ داخلق د برق پہ وخت کنش شہ کوی۔ یگا د دامادہ پہ قرآن
کنش خلیریشہ کرتہ ذکرہ شپہ ایا تو کنش پہ طریقہ د نفی سرہ او باقی پہ اثبات
سرہ اولکہ چہ د ان سرہ ذکر دے نوپہ خبر کنش یے لام تا کیدی راغلے دے او بغیر
د ان نہ خبر یے فعل مضارع بغیر د ان نہ ذکر دے۔ اودا د افعال مقاریہ نہ دے
دلالت کوی پہ نزدیک د خبر باندے واقع کیدلوتہ لیکن واقع شوی نہ وی۔
يَخْطُفُ أَبْصَارَهُمْ خطف پہ لغت کنش تختول دی پہ تلوارے سرہ۔ دامادہ پہ
قرآن کنش او کہ کرتہ راغلے دہ پہ دغہ یومعنی سرہ۔ أَبْصَارَهُمْ جمع د بصرہ مراد
دے نہ قوت د نظر دے یعنی برق د آسمان نہ دیر سخت چمکدار کوا (برق)
د سترگو دیرضعیف دے نو کہ ہفت پہ مقابلہ کنش تہنکیدال کران دی نو دارنگ
حجتونہ اودلیلونہ قرآنی دیرقوی دی پہ اثبات د حق کنش چہ د ہفت پہ مخکن
عقلونہ د مخلوق بے کارہ دی اشارہ دہ چہ د قرآن اوسنت پہ مقابلہ کنش خیلہ
رائے او عقل و قیاس باندے عمل کول جائز نہ دی۔

كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْأَوْفِيهِ داهم جملہ مستانفہ دہ جواب د سوال دے چہ برق
کلہ پتہ پیری اوکلہ بشکارہ کیری نوپہ دغہ وخت کنش د دوی خشکہ حال
وی۔ نو داجواب دے۔ أَضَاءَ لَهُمْ لازمی دے یعنی بشکارہ شی دوی تہ رنہا۔
یا متعدی دے او مفعول پتہ دے یعنی طریقاً۔ مَشْأَوْفِيهِ بنا پہ او قول ضمیر د فیہ
راجع دے مکان د رنہا تہ او بنا پہ دوم قول راجع دے طریقانہ۔ مشی عام رفتارتہ
وئیلہ شی۔ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ داهم لازمی دے یعنی پتہ شی رنہا۔ یا متعدی دے
مفعول یے پتہ دے طریقاً۔ دضاء سرہ کلما او د اظلم سرہ یے ادا ذکر کرو وجہ
دادہ چہ دوی رنہا ہر وخت غواہی او تیاری نہ غواہی مگر بے اختیار و ربانے
رائی۔ قَامُوا قیام نہ ماحوذ دے اقیام پہ معنی د حائے باندے حصاریدال
دی کہ ولا روی اوکلہ ناست دی۔

تطبیق د مثال: يَكَاذُ الْبَرْقُ اہ دارنگ دلیلونہ او محبتونہ د قرآن تہ عقلونہ
حیرانیری لیکن دامنافقان یے د بدقسمتی د وجہ نہ تسلیموی بلکہ كُلَّمَا أَضَاءَ اہ

ہر کلمہ چہ دوی تہ فائدہ دنیوی حاصل پیری نو ہفہ دلیونہ منی او دے مؤمنانومگر تیا
کوی او اذ اظلماء ہر کلمہ چہ دے دوی مفاد نہ حاصل پیری یا خہ تکلیف او مصیبت و تہ
پہ اسلام کنس اور سپیری نومگر تیا دے مسلماً نانوی پیری دی او دے امثال پہ قرآن
کریم کنس شتہ لکہ پہ سورۃ نساء ہک ہک او سورۃ حج ہک او سورۃ نور ہک کنس۔
او دے امثال پہ دے وخت کنس پیر موجود دی (اعاذک اللہ تعالیٰ من ہذا الحال)
و کوشاء اللہ کلمہ دے کولہ دے تمنا دے پارہ راخی لکہ پہ دے سورۃ ہک کنس پنا پہ یوقول
باندے او کلمہ مصداقہ راخی لکہ پہ دے سورۃ ہک کنس او پہ دے دوا و حالات تو
کنس پہ بیوجملہ باندے داخل پیری او کلمہ کوشطیہ وی او دا پیر مستعمل دے او
پہ دے وخت کنس پہ دوی جملو باندے داخل پیری یوہ شرط او دویمہ جزو لا یم
پہ وخت دے کولہ کنس انتفاء دے دوا و جزو نو وی یعنی شرط او جزا بہ دوا و منتفی وی
برابرہ خبرہ دہ کہ انتفاء دے شرط دلیل وی پہ انتفاء دے جزا باندے یا برعکس وی
پنا پہ اختلاف دے اہل عربیت سرہ غورہ اول قول دے۔ دلتہ ہم مشیت دے اللہ
او ذہاب دے سمع او بصر دوا و منتفی دی۔

فائدہ علی مشیت صفت دے اللہ تعالیٰ ذکر دے پہ قرآن کنس دوی سوہ خلور کرتہ
او ہفہ کلمہ پہ معنی دے رضا او کلمہ پہ معنی دارا دے او کلمہ احتمال دے دوا و معانی وی۔
او مشیت صفت دے بندہ ہم پہ قرآن کنس دوی دیرش کرتہ ذکر دے لیکن مشیت
دے بندہ نایع دے دے مشیت دے اللہ تعالیٰ لکہ پہ سورۃ دھر ہک او سورۃ تکویر ہک کنس دی۔
فائدہ علی دے کوشاء مفعول اکثر محمدی وی محکمہ چہ روستو جزا پہ ہفہ بات دے
دلالت کوی لکہ دلتہ اصل عبارت داسے دے "و کوشاء اللہ اذہاب سمعہم و ابصارہم
کذا ہب بہما"

کذا ہب بہم و ابصارہم پہ دے کنس دوی توجیہ دی اول داچہ کہ اللہ
تعالیٰ غوشتلے دے نور عدا و برق بہ پے نور زیات تیز کرے وے تردے پیرے
چہ دے دوی قوت دے اوریدلو او قوت دے لیدلو بہ پے بالکل ختم کرے وے۔ دویم
داچہ کہ اللہ تعالیٰ غوشتلے نو دے دوی ظاہری غور و نہ او ستر کے بہ پے ہم زائیل
کرے وے لکہ چہ باطنی اوریدلو اولیدلو پے تربینہ اخستلی دی چہ ہفہ تہ
اشارہ وہ پہ صم او غنی سرہ۔ او دا پہ شان دے سورۃ یس ہک دے۔ او پہ
دے جملہ کنس مقصد زجر و رکول دی چہ ہر کلمہ دوی دے قوت سامعہ او باصرہ
نہ دے حق پہ ہر کلمہ کنس فائدہ نہ اخلی نو ظاہری غور و نہ او ستر کو دے دوی نہ خہ حاجت

نیشته۔ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝۱۰۰ جملہ دلیل کہ ہرگز ملازم دے چہ یہ محکم
جملہ کتب ذکر شو کہ یعنی مشیت کہ اللہ تعالیٰ مستلزم دے فنا کو لو کہ غور و نوا
سترگولہ حکم چہ ہرگز ہر چیز او پہ ہر کار باندے پورہ قدرت لری نوسب
تہ محتاج نگے او نہ یے مانع منع کو لے شی نو پہ فنا کو لو کہ غور و نوا و سترگو باندے
ہم قدرت لری۔ لفظ دَشْیٰ ۝۱۰۰ یہ قرآن کتب دہ سوہ نہا او یا کرتہ مقرر او خلور
کرتہ جمع راغے دے۔ شَیْءٌ ۝۱۰۰ یہ اصل کتب مصدر دے کہ شَاءَ دَپارہ او دامد کلمہ
مبنی للمفعول وی او کلمہ مبنی للفاعل وی کلمہ چہ مبنی للمفعول وی نو ہر
ممکن تہ وئیے شی کہ یہ وخت کہ وجود کتب وی او کہ معدوم وی لیکن روستو
وجود تہ راغی او دامعنی مراد دہ یہ دے جملہ کتب چہ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيْرٌ ۝۱۰۰ حکم چہ ہر مقدور ممکن وی شربینی وئیے دی چہ دادلیل دے چہ
ہر چیز یہ وخت کہ موجودید لو کتب او پہ وخت کہ بقاء کہ وجود کتب کہ اللہ تعالیٰ
کہ قدرت کہ لاندے داخل دے او دارنگ کوم خیز چہ یہ قدرت کہ بندا کتب
دے نو ہرگز ہم کہ اللہ تعالیٰ کہ قدرت کہ لاندے داخل دے۔

فائدہ :- اختلاف دے کہ اہل علم چہ دَشْیٰ ۝۱۰۰ اطلاق پہ اللہ تعالیٰ باندے
صحیح دے او کہ نہ خودا پہ ہرگز وخت کتب چہ شَیْءٌ ۝۱۰۰ مصدر مبنی للفاعل
واختل شی یعنی خاوند کہ مشیت۔ نو بعض وائی چہ اللہ تعالیٰ تہ شَیْءٌ ۝۱۰۰ نشی
وئیے کید لے حکم کہ ہرگز تہ شَیْءٌ ۝۱۰۰ وئیے شی نو کہ دے ایت کہ حکم کہ لاندے بہ
داخل شی یعنی مقدور بہ شی او مقدور خو ممکن وی۔ او پہ نیز کہ اکثر اہل
سنت باندے کہ شَیْءٌ ۝۱۰۰ اطلاق پہ اللہ تعالیٰ باندے صحیح دے پہ دلیل کہ سورۃ
انعام ۱۰۱ سرہ چہ کہ اَیُّ شَیْءٍ ۝۱۰۰ پہ جواب کتب اللہ واقع دے او دارنگ پہ بِكُلِّ
شَیْءٍ ۝۱۰۰ عَلِيْمٌ کتب ہم اللہ تعالیٰ داخل دے حکم اللہ تعالیٰ پہ حان باندے ہم عالم
دے او جواب کہ دے ایت نہ اول دادے چہ دلته شَیْءٌ ۝۱۰۰ پہ معنی کہ مبنی للمفعول
سرہ دے او پہ دغہ معنی کتب اللہ تعالیٰ داخل نہ دے او دویم جواب دادے
چہ دلته کہ شَیْءٌ ۝۱۰۰ کہ عموم تہ اللہ تعالیٰ خاص کرے شوے دے پہ عقلی دیلو نو
سرہ چہ ہرگز براہین یقینیہ دی پہ دے خبرہ باندے چہ اللہ تعالیٰ حادث
او ممکن نہ دے۔

تنبیہ :- اطلاق پہ اللہ تعالیٰ باندے کہ شَیْءٌ ۝۱۰۰ ہرگز وخت کتب دے چہ پہ
ایت لو ستلو یا پہ حدیث کتب چرتہ وارد وی پہ عام طور سرہ اللہ تعالیٰ تہ

رَبِّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

ذَرْبِ خَبَلِ هغه ذات دے چہ پیدا کری بی تاسو او ہغہ کسان چہ ستاسونہ مخکین وو

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۲۱) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ

دے دیا چہ سج شئی تاسو (ذاورتہ)۔ (راواللہ تعالیٰ) ہغہ ذات دے چہ جو پے کریدہ زمکہ ستاسو دپا

شَیْءٍ وَثِيلٌ يَكْمُرُ نَهْ دِي عَمَّكْ چہ دالفظ داللہ تعالیٰ پہ اسماء خاصہ کنیں وارد نہ دے
قَدِيرٌ دَا پَہ صفت داللہ تعالیٰ کنیں پنچہ خلویست کرتہ راغلے دے چہ دہغہ نہ
پہ درے حایونو کنیں متعلق خاص ذکر کرے دے (سورۃ حج ۳۳، سورۃ نساء
۱۳۳) اوسورۃ شوری ۲۹) او باقی حایونو کنیں متعلق عام ذکر دے۔

فَاعْلَمْ اَعْلَ مادہ دقدار پہ قرآن کنیں یوسل دیرش کرتہ ذکر دے او پہ لس
وجوہ سورہ دے، پہ صفت داللہ تعالیٰ کنیں چہ ہغہ پنچہ خلویست کرتہ راغلے دے
اَو دَہغہ نہ دَعْلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِيرٌ پہ عنوان سرہ دود ویشٹ حُلہ راغلے دے، او
پہ صیغہ دَقَادِرُ سرہ اَو دَہ حُلہ، او پہ صیغہ دَقَادِرُون سرہ پنچہ حُلہ، او پہ
صفت دَمَقْتَدَارِ او مَقْتَدَارُون سرہ خلور کرتہ، او پہ قدرت دَبندہ کنیں پہ
(سورۃ مائدہ ۳۲) اوسورۃ قلم ۵۵) کنیں او پہ معنی دَتَقْدِيرِ الہی سرہ پہ
سورۃ طلاق ۳۰) اوسورۃ فرقان ۳۰) کنیں، او پہ معنی دَتَقْدِيرِ انسانی سرہ پہ
سورۃ مدثر ۳۰) کنیں، او پہ معنی دَتَعْظِيمِ سرہ پہ سورۃ انعام ۱۳) کنیں، او پہ
معنی دَتَنْكِيسِ سرہ پہ سورۃ رعد ۳۰) کنیں، سورۃ انبیاء ۳۰) اوسورۃ فجر ۳۰) کنیں۔
فَاعْلَمْ اَعْلَ شربینی وئیلی دی چہ قدرت داللہ تعالیٰ تمکن دے پہ ایجاد
دَخِيز باندے یا صفت دے چہ تقاضا کوی دے تمکن، او قدرت دَبندہ
ہغہ ہیبت دے چہ پہ سبب دَہغہ سرہ تمکن حاصلوی پہ کولوبان دے
اودار تک قادر ہغہ ذات دے چہ خوبہ یے شئی نوکار او کری اوچہ خوبہ یے
نہ وی نونہ کوی او قَدِيرٌ خو فعال لِمَا يَشَاءُ تہ وئیلی شئی دے وجہ نہ دا
مغتص دے پہ اللہ تعالیٰ پورے او مَقْتَدَارِ خو مشتمل دے پہ معنی دَقَادِرِ اَو دَہ
قَدِيرِ باندے او پہ ہغہ کنیں دیرہ مبالغہ دہ دَقَدَارِ چہ حلا یے نہ معلوم
۳۰) خلاصہ:- دے ایت نہ دویم باب دے تربل پورے پدیکیں روستو
دَ ذکر دَعظمت دقرآن نہ ذکر کوی مقصدا دقرآن چہ ہغہ دعوی دَتوحید
فی العبادت دہ سرہ دَر دَ شَرک نہ پہ ذکر دَ پنچہ عقلی دلیلو نوسرہ، بی اثبات

۱ صدیق رسول او قرآن دے پہ طریقہ دے دعو و کولو سرے مناظرے ته او پہ طریقہ دے
 تھادی سرے بیا ذکر دے تخویف اخیروی او بشارت دے جدا جدا فریقینو ته بیا
 جواب دے هغه شبیه دے چه واردین پی پہ صدیق دے رسول او قرآن باندا دے پہ
 بیان دے حکمت دے مثال سرے چه هغه افادہ دے تمیز دے فریقینو او ترتب دے آثار متفرقو
 دے، بیا ذکر دے عیبونو دے اعتراض کوونکو دے پہ قرآن باندا دے، بیا تذکیر دے
 پہ خلور انعامات عامه سرے دے پاره دے اثبات دے توحید، اول انعام ژوند او رکول
 دی انسانانو ته، دویم دے عالم خیزونو ته دے دوی دے فائدو دے پاره دی، دریم استخلاف
 دے آدم علیه السلام او هغه ته تعلیم دے اسماء و دخیزونو دے دے دے پاره دے فائدو دے اخستلو
 دے دخیزونو دے مکے ته، خلورم اکرام دے آدم علیه السلام دے پہ سجود دے ملائیکو
 او پہ تعلیم دے طریقہ دے توبے او تعلیم دے کیفیت دے ژوند او تیر و لوسرے په دنیا کبش۔
 تفسیر:- په دے آیت کبش عام دعوت دے توحید فی العبادت ته او ذکر دے
 یو دلیل عقلی انفسی دے چه احتیاج دے انسانانو دے په خلق او وجود خپل
 کبش الله تعالیٰ ته۔ او دے هغه فائدہ دے ذکر کریں په حصول دے تقویٰ سرے۔
يَا أَيُّهَا النَّاسُ دے اسے خطاب په قرآن کریم کبش اٹلس کرتہ راغله دے دادلیل دے
 چه دعوت دے اخیروی نبی صلی الله علیه وسلم او دے قرآن عام دے نولے دنیا ته،
 په یو قوم پورے خاص نه دے دے دے وجہ نه یا قوم دے دے مخکنو انبیاء علیهم
 السلام پشان نه دے ویلے۔ او په دے خطاب کبش دے یرنگیدات دی، اول
 په حرف دے بیا سرے چه دے قریب او بعید دواړو دے پاره استعما لیری او مقصد په
 کبش توجه ده تلو بند کانونو ته دے پاره دے اتمام دے مسئلے دے عبادت او دے پاره دے بیداری
 و رکولو دے غفلت نه۔ دویم په آئی سرے، دا حرف یو وسیله ده دے پاره دے تداء هغه
 اسم ته چه معرف وی په الف لام سرے او په دے کبش ابهام او اجمال دے
 مخکنی دے تفصیل نه دے پاره دے یرنگیدات۔ دریم په هاسرے، دا دے پاره دے تنبیہ ده۔
النَّاسُ صحیح دے دده چه لفظ دے الناس عام دے هغه خلقتو ته چه موجود وو په
 وخت دے نزول دے قرآن کبش او هغه چاته چه روستو موجود یری په طریقہ
 دے فرض کولو دے معدوم پشان دے موجود۔ او هغه قول چه دے عقبه او حسن او
 ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهم ته روایت دے چه يَا أَيُّهَا النَّاسُ خاص دے په
 مکے والو پورے او یا آیتها الذین امنوا خاص دے په مدینے والو پورے ناول
 خودا دے سند په لحاظ سرے صحیح روایت نه دے او دویم دا چه دے قرآن دے ظاهر نه

خلاق دے ٹکھہ چہ داسورت اوسورة النساء اوسورة حجرات بالاتفاق مدنی
سورتونہ دی اوحال دادے چہ پہ ہغوی کبش خطاب پہ یا ایہا الناس سرہ
ذکر دے۔ اودریم داچہ کہ داروایت صحیح ثابت شی توتایل یے کرے شویڈ
چہ دا پہ طریقہ ذاول تمثیل سرہ دے نہ پہ طریقہ ذ تخصیص سرہ یعنی خطاب
پہ دعوت ذ توحید سرہ چہ کو موخلقوتہ دے نواول مصداق ذ ہغے ذ مکہ
مشرکان دی اودارنگ اول مخاطب پہ احکامو شرعیو سرہ مدینہ والا و۔
سوال :- ہرکھہ چہ دا خطاب عام شی نو مؤمنانوتہ خطاب پہ اَعْبُدُوا وَاَسْرِعْ
تَحْصِيل حاصل دے ۹۔

جواب :- مؤمنانوتہ مقصد ذ خطاب دوام ذ عبادت دے اومنافقانوتہ
مقصد اخلاص پیدا کرل دی اومشرکانوتہ مقصد ذ شرک ترک کول دی
اوتور وکفرانوتہ مقصد عبادت شروع کول دی۔

جواب :- لفظ ذ النَّاس اگرچہ عام دے لیکن ذ وجے ذ قرینہ ذ فلا تجعلوا لله
اَنْدَادًا اذ معنی ذ شرعی ذ عبادت (چہ توحید دے) پہ وجے سرہ دلنہ خطاب
مختص دے پہ مشرکانوپورے اوپہ ہغے کبش یہودیان ہم داخل دی چہ پہ
وخت ذ نزول ذ دے سورت کبش ذ مدینہ پہ خواکبش موجود وؤ اوشرک
پہ کبش موجود وؤ۔

اَعْبُدُوا رَبَّكُمْ امر پہ عبادت ذ اللہ تعالیٰ پہ قرآن کبش یوکم دیرش کرتہ دے
اوعبادت پہ اصطلاح کبش طاعت دے سرہ ذ خضوع نہ چہ دوارہ پہ کمال
مرتبہ کبش وی اوپہ شرع کبش طاعت ذ اللہ تعالیٰ دے سرہ ذ خضوع اوجہیت
نہ ذ اللہ تعالیٰ سرہ۔ اوداشامل دے تہو لواقسامو ذ عبادت تہ کہ عبادت قلبیہ
وی اولہ بدنہ وی اوکہ مالیہ وی اوقرطبی وئیلی دی چہ مراد ذ دے نہ
توحید دے سرہ ذ شرائع ذ دین ذ اللہ تعالیٰ نہ نوپہ دے کبش توحید ذ الوہیت
اواسماء و صفات اوتوحید فی التشريع تہول داخل دی۔ اوتوحید پہ
دے کبش مراد دے ذ خو وجوہونہ اول داچہ ذ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ
عنہما نہ روایت صاحب ذ معالم التنزیل اوخازن اونسفی تہولونقل کرے
دے چہ ہر حائے پہ قرآن کبش عبادت راغلے دے نو مراد ذ ہغے نہ توحید
دے۔ دویم قرینہ دہ پہ دے باندے دا قول چہ "فلا تجعلوا لله اَنْدَادًا" دریمہ
وجہ دادہ چہ مشرکان خود عبادت الہیہ نہ مکر نہ دی ذ مشرکانوتہ ذ عالمات

او موثّقونہ اور ورثے او حجونہ او یہ مال کس دے اللہ تعالیٰ حصّے و رکول وغیرہ
تول ثابت دی لیکن یہ ہغوی کس توحید نیشته دے وے نہ دلتہ ہم توحید
مراد دے او نور تفصیل دے یہ تفسیر سورۃ فاتحہ او تنشیط الاذهان کس
ذکر کرے شوے دے۔ رَبُّکُمْ تخصیص دے وصف دشو و جوہونہ دے
اول داچہ موجب (سبب) عبادت خور ربوبیت دے۔ دویم داچہ دے توحید
د عبودیت نہ مخکس توحید د ربوبیت ضروری دے۔ گویا چہ دا داسے جملہ دہ
چہ حکم او دلیل دے ہغے دا دواپہ پکس ذکر دی او تفصیل د ربوبیت پہ تفسیر
درب العالمین کس ذکر شویدے۔

الذین خلقکم و اصفیٰ موضعہ دے دریکم دپارہ او ذکر دصفت د حکم سرہ
دلالت کوی چہ دغہ صفت علت او دلیل دے دپارہ دے ہغہ حکم۔ دے وے نہ
دا اول دلیل عقلی انفسی دے اثبات ددعوے دپارہ او دا دلیل د مشرکانو
پہ نیز باندے مسلم دے پہ دلیل د سورۃ زحرف ۳۶ سرہ۔ خَلَقْکُمْ خلق پہ
اصل لغت کس صرف تقدیر (اندازہ کول او پورہ کول) تہ وئیے شی او یہ عرف
کس پہ معنی د ایجاد دشیز دے دعدم نہ وجود تہ۔ او قرآن کریم کس پہ مختلف
و جوہوسرہ ذکر شویدے اول پہ معنی د ایجاد دلکہ پہ دے سورت ۱۱۱ کس او دا
معنی دیرہ واقع دہ۔ دویم پہ معنی د تصویر (سورۃ العمران ۱۱۱ او سورۃ مؤمنون
دریم پہ معنی د افتراء چہ پہ اقوالو کس استعمالیدی (سورۃ عنکبوت ۱۶)۔ خلورم
پہ معنی د دین (سورۃ نساء ۱۱۱ او سورۃ روم ۲۸) بنا پہ یو توجیہ باندے۔ پنجم
مصدر پہ معنی د مفعول سرہ (سورۃ مؤمنون ۱۶)۔ شپہرم پہ معنی د اعضاء
مخلوقہ (سورۃ یس ۷۸)۔ اووم پہ معنی د حصہ او برخہ لفظ خلاق (سورۃ بقرہ ۱۱۱)
فائدہ: صفت د خلق اللہ تعالیٰ پورے خاص دے دا پہ صیغہ د خالق سرہ
پہ قرآن کس اتہ کرتہ او خلاق دوہ کرتہ وَاَحْسَنَ الْخَالِقِينَ دوہ کرتہ ذکر
دے۔ او دا صفت د غیر اللہ نہ نفی دے پہ سورۃ اعراف ۱۱۱ او سورۃ نحل ۱۱
او سورۃ حج ۱۱۱ او سورۃ فرقان ۱۱۱ او سورۃ لقمان ۱۱۱ او سورۃ واقعہ ۱۱۱
سورۃ طور ۱۱۱ کس۔

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلُکُمْ داعطف دے پہ ضمیر مفعول کُمْ باندے او دایے ذکر
کرے دے د پیر و فائدہ دپارہ اولہ فائدہ دا دہ چہ دا جواب د وہم دے کہ شو
وہم او کری چہ معبودان (انس او جن) زمونہ خالق دی یا وہم او کری چہ

فَرَأَيْنَا السَّمَاءَ بَنَاءً ۖ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ

غورید کے او اسمان چت ، او راوری د اسمان د طرف نہ

مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۚ

اوبہ ، نورا و پانی پہ ہر سرہ د میوہ راوغلو نہ د پانچ د فائدے ستاسو

فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۲۲﴾

نومہ گنری اللہ تعالیٰ لہ شریکان ، اور حال داچہ تاسو پوہیری چہ دا کارونہ اللہ تعالیٰ کو

پلارن اونیکونہ زمونہ خالقان دی توجواب اوشوچہ ہغوی ہم مخلوق دی۔ بلہ
فائدہ داچہ د تیر شو و خلق و حالات و د ژوندا و د مرکب کنس فکر او کړی۔ ابن جریر
وایی چہ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ نہ ابا و اجدا و الہم او بتان د دوی مراد دی۔

فائدہ :- امام رازی او بعض نور و مفسرینو پہ دے سرہ استدلال ذکر کړی
پہ اثبات د وجود د اللہ تعالیٰ باندے حاصل دادے چہ ہر کلمہ دا دلالت کوی
پہ توحید د اللہ تعالیٰ نو پہ اثبات د وجود د ہغہ باندے پہ طریق اولی سرہ
دلالت کوی۔ او د امام مالک او د امام ابو حنیفہ او د امام شافعی او د امام احمد
بن حنبل رحمہم اللہ نہ پہ مختلف طریقو سرہ دلیلونہ نقل کړے شوی دی
ہغہ کتل پکار دی او ابن کثیر ہم پہ تفسیر کنس دا اقوال نقل کړی دی۔

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ سوال :- لعل د پاره د رجاء (امید) راچی او اللہ تعالیٰ خو د رجاء
سرونہ پاک دے ؟ جواب عل قطرب او طبری او ابن منظور و بیلی دی چہ
لعل پہ کلام د اللہ تعالیٰ کنس پہ معنی د کئی سرہ دے۔ جواب عل دا پہ مقام حال
کنس دے د فاعل د اعبدوا نہ یعنی بندگی د اللہ تعالیٰ کوئی پہ داسے حال کنس
چہ امید ساتی د حصول د تقوی۔ او پہ دوا و توجیہا تو سرہ دا متعلق دے پہ
اعبدوا پورے نہ پہ حلقکم پورے۔ محکمہ چہ غایۃ د خلق تقوی نہ دہ بلکہ غایۃ
د خلق لیعبدا و یا لجهنم دے او دا قول قرطبی ذکر کړے دے۔

تَتَّقُونَ مراد د تقوی نہ معنی لغوی دہ یعنی وقایہ (ذریعہ د نجات) د عذاب نہ
دا قول قرطبی خازن وغیرہ غورہ کړے دے یا مراد د دینہ تقوی شرعی دہ
یعنی پہ توحید فی العبادت سرہ تقوی حاصلیبری یعنی تقوی اخری د درجاتو
د عبادت کوؤ نکودہ۔

۲۲ پہ دے ایت کنس نور خلور دلیلونہ عقلیہ افاقہ دی سفلی او علوی

او وسطی۔ او داد لیلونہ ہم مشرکانو منلی دی لکہ پہ سورۃ عتکبوت ۳۷۔ او سورۃ لقمان ۳۷۔ او سورۃ زخرف ۳۷ کبش۔

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ، جعل پہ معنی دے خلق دے او فراشا حال دے یا پہ معنی صیتر دے او فراشا دویم مفعول دے۔ لفظ دے لکھ کبش اشارہ دے چہ داد انساناں دے فائدے دے پارہ دی لکہ چہ پہ ۳۷ کبش راعی۔ الارض پہ قرآن کبش مفرد ذکر شویاں اگر چہ عدد دے زمکوہم او دے پشان دے عدد دے اسماء نونوا واد اتعداد دے قرآن دے سورۃ طلاق ۳۷۔ اشارہ او دے احادیث صحیحہ نہ صراحۃ معلوم دے لیکن تفصیل دے کیفیت دے ہفے چہ دا ووز مکے پشان دے اسماء نونو دے یوبل نہ جدا جدا دی یا نہ دا پہ حدیث صحیحہ سرے ثابت نہ دے دے بعض تفصیل دے سورۃ طلاق پہ تفسیر کبش دے فراشا پہ معنی دے مفروشة یا پہ معنی دے کالفراش دے یعنی پشان دے بستر غورید پہ چہ پہ ہفے باندے آرام کیہی۔ یعنی داز مکہ نہ دے پیرہ سختہ دے او نہ دے پیرہ نرمہ دے پشان دے بسترے او پہ دے کبش ہفے حصہ دے زمکے مراد دے چہ دے او بیونہ بشکارہ دے۔

سوال :- دے زمکے شہ حصہ خو غرونہ او سمندار دے نو ہفے ٹھنکے فراش دے جواب :- قرطبی و تبلی دی چہ دغہ دے فراش دے توابعونہ دی ٹھکے چہ غرونہ دے زمکے دے پارہ پشان دے میخونودی او دے زمکے والو دے پارہ پہ ہفے کبش دے پیر منافع دی او سمندار دے پارہ دے سفر کولودے دے زمکے دے یوے حصے نہ بلے حصے تہ دے پارہ دے منافع دے ژوندا او بذات خود سمندار کبش ہم دے پیرے فائدے دی، نو دا ہم پہ حکم دے فراش کبش دی۔ او زمکے فراش کیدال ہیچ منافات نہ لری دے کرہ (غوندا مندا) کیدالوسرہ، کرہ دے وی او دے فراش فائدے ترے نہ ہم اخستلے کیہی۔ دے زمکے غوندا مندا شکل کبش کیدال مسئلہ شرعیہ نہ دے دے دے وجہ نہ قرآن او سنت دے ہفے وضاحت نہ دے کپے کہ پہ عقلی دلیلونو سورہ ثابت شی نوانکار ترینہ نشی کیدالے۔

فائدہ :- قرآن کریم کبش دے زمکے نہ حالات ذکر شویاں اول فراش پہ دے ایت کبش او پہ سورۃ ذاریات ۳۷ کبش۔ دویم ممداد دے لکہ پہ (سورۃ رعد ۳۷) او سورۃ حجر ۳۷۔ دریم ممداد پشان دے غیب دے مور لکہ پہ (سورۃ طہ ۳۷)۔ خلوم قرار یعنی پہ عنائے ولا رہ چہ پریشان حرکت نہ کوی (سورۃ نمل ۳۷) پنجم بسا ط دے پشان دے فراش دے (سورۃ نوح ۳۷)۔ شپہم کفائا راجع کو دے

کہ مراد اوڑونا اور (سورۃ مرسلات ۲۷)۔ اووم کہ حوز غورہ ولے شوے (سورۃ نازعات ۳۷)۔ اتم طحور (سورۃ والشمس ۳۷)۔ تھم مستقر (سورۃ بقرہ ۳۷) او وصف کہ فراش دغہ نور و صفاتولرہ مستلزم او جامع دے دے کہ دے وچ تہ یہ دے سورت کتب یے دالفظ غورہ کرو۔

وَالسَّمَاءِ بِنَاءٍ مِّمَّا رَمَىٰ لِلْمَعُولِ دے یہ معنی کہ مبنی (جو کہ کپے شوے آبادی) کہ کوٹہ وی اوکہ گنبد وی اوکہ خیمہ وی دلنہ مراد کہ دے نہ سقف (چھت) دے داروایت دے کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما تہ او ابن جوزی نقل کرے دے او سورۃ انبیاء ۳۷ او سورۃ طور ۱۷ کتب دا سے ذکر کہ اوچھت تہ بنا یہ دے وچ سورۃ وائی چہ آبادی کہ کوٹہ پہ چھت باندا دے دے صرف دیوالو تہ بنا نشی وئیے۔ او کہ آسمان حالات پہ قرآن کتب شپن ذکر دی اول بنا لکہ پہ دے ایت کتب او سورۃ مؤمن ۳۷ کتب۔ دویم سقف محفوظ (سورۃ انبیاء ۳۷)۔ دریم امساک کہ ہفہ پہ امر کہ اللہ تعالیٰ سورۃ (سورۃ حج ۷۷)۔ خلورم بنا دے ہفہ پہ وسعت سورۃ (سورۃ ذاریات ۷۷)۔ پنجم رفع کہ ہفہ بغیر کہ عمدانہ (سورۃ رعد ۳۷ اور حمان ۷)۔ شپنم بنا دے اور رفع او تسویہ (برابر والے) (سورۃ نازعات ۷)۔ او دا دریم عقلی دلیل (علوی) دے۔

وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ۖ دَاخِلُومَ دَلِيلِ عَقْلِي وَسطی دے۔ مَاءً اوبہ کہ باران مراد دی اونکرہ یے ذکر کر کہ محکمہ چہ تہولے اوبہ پہ یو محل نہ نازلینے۔ اَنزَلَ کتب (فاعل اللہ تعالیٰ دے) اشارہ دے چہ اسباب پیدا کول او اسبابو کتب اثر اچول دا تہول کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ دی۔

فائدة:- مَاءً پہ قرآن کتب اتہ قسمہ ذکر دی۔ اول ماء السماء لکہ دا ایت۔ دویم ماء الارض (سورۃ ہود ۳۷)۔ دریم ماء البئر (سورۃ قصص ۳۷)۔ خلورم ماء کطہارت (سورۃ نساء ۳۷)۔ پنجم ماء الجنة (سورۃ اعراف ۳۷)۔ شپنم ماء چہ سابق دی کہ پیدا آبیش کہ آسمان تہولے او زمکہ نہ (سورۃ ہود ۷)۔ اووم ماء کہ جہنم (سورۃ کہف ۳۷)۔ اتم ماء النطقہ (سورۃ قرقان ۳۷)۔

فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ دَاخِلُومَ دَلِيلِ عَقْلِي (وسطی) دے۔ فَأَخْرَجَ فاء دلالت کوی چہ کہ باران نہ روستو بوتی راویستل دی اگر چہ اتصال پکتب مراد نہ دے۔ یہ دا ضمیر ہفہ اوبوتہ راجع دے چہ زمکہ تہ نازل شوے وی او کہ خاور و سرہ خلط شوے وی لکہ چہ اختلاط کہ اوبو کہ نارینہ اوزنا نہ

اوشی اود هغه نه اولاد پیداشی - من د پاره د تبعیض دے محکمه چه ټول ثمرات
 په یو محل نه را اوباسی - الثمرات داسه په سورة ابراهیم ۳۲ او سورة فاطر ۲۷
 کښ هم دی او مراد ټول قسمونه د ثمرات (امدائی) دی محکمه لفظ ککل په
 سورة اعراف ۳۷ او سورة رعد ۳۳ او سورة نحل ۱۱۱ او سورة قصص ۲۵ کښ
 دے - ثمره هر هغه خیز ته وئیل شې چه د زمکه نه را اوجی د انسان یا د خاړو
 د فائدے د پاره فواکه (میوه) پورے خاص نه دے - که بوتی وی او که معدنیات
 وی او د هغه تفصیل په سورة عبس کښ د ۵۷ نه تر ۷۳ پورے ذکر د اودارگی
 سورة نحل ۱۱۱ او سورة فاطر ۲۷ کښ -

رَزَقًا لَّكُمْ دَامَ مَفْعُول دے د اخرج د پانگ او مراد د رزق نه دلته عامه معنی
 ده یعنی انتفاعاً - که خوراک یا خشکاک یا لباس وی یا دواء او زینت وی د
 سرور و او سپینو زرو نه یا آلات د کسبونو او جهاد و غیره چه د معدنیاتو نه
 جوړیږی اودا انتفاع بالذات ستاسوی یا په واسطه د دوا بو ستا سوچه د
 هغوی د پاره کیه وی او بیا تا سوترینه فائدے اخلی -

فائدے: په دے دلیلونو کښ بهتر ترتیب دے اول یے خلق د انسان ذکر
 کړو محکمه دا خو د ټولو نعمتونو اصل دے او سبب دے د تمکن په عبادت
 باندے - بیا یے خلق او فائدے د زمکه ذکر کړه چه مستقر د انسان د بیا خلق
 د آسمان او د هغه فائدے یے ذکر کړه چه پشان د چپت او ابادی دے بیا د آسمان
 او د زمکه داسه دوه نعمتونه یے ذکر کړل چه د آسمان او زمکه د ازدواج نه
 پیدا کیږی او د انسانانو د تربیت د پاره اصل مواد دی چه اوبه د باران
 او د هغه نه چینه خوړونه کو هیان او سیندونه بهیږی او بوتی میوه چه
 د هغه نه بے شمیره فائدے حاصلیږی اودا داسه نعمتونه دی چه مشرک
 هم اقرار کوی چه دا په اختیار د الله تعالی کښ دی نو دا کامل دلیل دے د پاره
 د اثبات د عبادت د الله تعالی او د پاره د اثبات د توحید، د دے وجه نه په دے
 باندے تفریع او کړه په دغه قول سره -

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَدْنٰا دَا دِلته جعل په معنی د اعتقاد دے او په معنی د جوړولو
 په عمل کښ - انداد جمع د نداء ده او د لفظ په قرآن کښ پتخه ایا تونو کښ
 ذکر دے (سورة بقره ۲۷ سورة ابراهیم ۳۳ سورة سبا ۳۳ سورة زمر ۲۷
 سورة احمر سجده ۲۷) د پاره اصل کښ هغه مساوی ته وئیل شې چه

مخالف وی رد اقول کہ تسفی دے۔

سوال :- دانہی صرف کہ ہغہ معبودان تو نیولونہ دہ چہ برابر او مخالف وی کہ اللہ تعالیٰ سرہ او حال دا چہ معبود من دون اللہ خو مطلقاً باطل دے کہ لوئے وی یا وروکے یا برابر، یا دوست وی او کہ دشمن ۹۔

جواب :- دلتہ لفظ کہ انداد یہ عامہ معنی سرہ دے یعنی شرکاء (شرابی) او ملا علی قاری ہم شرح فقہ اکبر کنس وئیلی دی شرکاء سَوَاءٌ کَانَ مِنَ الْأَصْنَامِ أَوِ الْإِنْسَانِ (شریکان برابرہ خبرہ دہ کہ بتان دی او کہ انسانان دی) او ابن جریر ہم وئیلی دی ہغہ شرکاء چہ نفع او ضرر نشی و رکولے او ہغہ رجال چہ دویئے اطاعت کوی یہ خلاف کہ اللہ تعالیٰ کنس نو دا تقلید کہ احبار او رہبان تہ ہم شامل شوچہ کلہ اطاعت کہ ہغوی یہ معصیت اللہ تعالیٰ کنس کوی سوال :- مشرکانو چہ ہمیشہ شرک کرے دے نو خپل شرکاء یئے کہ اللہ تعالیٰ تہ شکستہ کنرلی دی کہ ہغہ سرہ برابر او کہ ہغہ مخالف یئے نہ دی کنرلی نو ولے یئے ورتہ لفظ انداد استعمال کرے دے ۹۔

جواب :- دا یہ طریقہ کہ الزام سرہ دے یہ مشرکانو یعنی ہغوی اگرچہ خپل معبودان کہ اللہ تعالیٰ سرہ برابر او مخالف نہ کنرلی لیکن ہغوی لہ ہغہ عبادتہ کوی کوم چہ کہ اللہ تعالیٰ حق دے لکہ سجدہ، دُعا او نذر وغیرہ او بعض ہغہ صفتونہ و رکوی کوم چہ یہ اللہ تعالیٰ پورے خاص دی لکہ مشکل کشا، فریاد رسی، داتا او گنج بخش وغیرہ او کہ ہغوی دا سے اطاعت کوی لکہ اطاعت کہ اللہ تعالیٰ، نو دا سے شوہ لکہ چہ دوی ہغہ کہ اللہ تعالیٰ سرہ برابر کپی دی او یہ دے حال باندا سے بہ مشرکان ہم اقرار کوی یہ ورخ کہ قیامت لکہ یہ سورۃ شعراء ۱۷ کنس دی۔

قائد :- کہ مشرکینو یہ معبودانو باندا سے یہ قرآن کریم کنس انداد، اصنام، او تان، تماثل او شرکاء وغیرہ اطلاقات کرے شویدی نو لفظ کہ انداد کہ تہ تولونہ عام دے بلکہ شرک کہ یہود او نصاریٰ تہ ہم شامل کچہ ہغوی کہ احبار او رہبان تقلید شرکی کوؤ او دا سورت خواصل کنس کہ بنی اسرائیلو یہ رد کنس نازل شویدا سے دے وجہ نہ دا سے لفظ یئے ذکر کرچہ جامع او عام دے تولوتہ۔ او کہ بنی اسرائیلو اصلاح و سرہ اوشی۔

سوال :- کہ اللہ تعالیٰ دپارہ خو یونہ ہم نیشستہ نو دلتہ یئے ولے منع کہ جمع (انداد)

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا

او کہ چرے یی تاسو پہ شک کنیں دھفع نہ چہ (لوہلن) نازل کر پیکمون پہ بندہ خیل بان دے

فَأَنْتُمْ بِسُورَةِ مِّنْ مِّثْلِهِ ۚ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ

نور اوہی یو سورت پستان دے قرآن، اور او غواہی مددکاران خیل

مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۲۳﴾

سیوا دے اللہ تعالیٰ نہ کہ تاسو رشتینے یی (پہ خیلہ دعویٰ کنیں)

نہ ذکر کرے دہ ۹۔ جواب :- دا پہ اعتبار دے واقع دے حال سرہ عکہ چہ خلقو اللہ تعالیٰ لہرے شمارہ انداد جو رکھے دی او حال دا چہ دھفع یونہ ہم نیستہ نو دیر بہ خنکہ وی۔

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ سوال :- اللہ تعالیٰ خو پہ دیرایا تو نو کنیں مشرکانو نہ بے عقلہ او بے علمہ او جاہلان و بیلی دی او ختم او صم او عی یے ذکر کرید نو دلتہ یے ورلہ خنکہ علم ثابت کرے دے ۹۔

جواب :- قرطبی و بیلی دی چہ دلتہ اثبات دے علم خاص دے یعنی پہ دے خبرہ عالم دی چہ اللہ تعالیٰ خالق دے رازق دے لیکن دے شرک کولو دے نہ بے علمہ دی او ابن فورک و بیلی دی چہ احتمال شتہ چہ مخاطب پہ دے سرہ مؤمنان وی یعنی دے ایمان نہ روستو مرتد نہ شی عکہ چہ تاسو خو علم والایئ - تَعْلَمُونَ پہ دے کنیں دہ احتمالونہ دی اول دا چہ پہ دے کنیں معنی فعلی وی او مفعول یے پتہ دی یعنی تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَكُمْ وَرَزَقَكُمْ يَاتَعْلَمُونَ اَللّٰهُ كَيْسَ لَهُ اَنْدَا۔ دویم دا چہ دلتہ صرف معنی مصداری مراد وی یعنی اِنْكُمْ اَهْلٌ عِلْمٍ او داقید دے پارہ دے مزید تقبیج دے چہ سرہ دے علم نہ ولے شرک کوئی۔

۳۳ پہ دے ایت کنیں روستو دے اثبات دے توحید نہ اثبات دے صدق دے رسول او دے قرآن دے چہ مشتمل دے پہ مسئلہ دے توحید بان دے۔ دارنگ بخنیں اثبات دے توحید او پہ دلیلونو سرہ نو اوس اثبات دے پہ نفی دے شبہاتو سرہ۔ او اثبات دے صدق پہ طریقہ دے تحدی سرہ دے لکہ چہ اکثر مفسرینو و بیلی دی یا پہ طریقہ دے دعوت دے مناظر سرہ لکہ چہ سمرقندی دیتہ اشارہ کرید

او فرق پہ مینجے کہ دوا رکبش دادے چہ تھدی کبش صرف طلب کہ قرآن
 دے کہ پارہ کہ اثبات کہ دے خبرے چہ دا قرآن کہ اللہ تعالیٰ کہ طرف نہ نہ دے اوپنا
 پہ دے بانداے خطاب دے نولو عربوتہ اولاً چہ فصحاء بلغاء خطیبان و
 او یہود او نصاریٰ پکبش ہم داخل دی تبعا۔ او مناظرہ کبش طلب کہ دلیل کہ پارہ
 کہ اثبات کہ شرک فی العبادت مقصد دے لیکن دا سے دلیل چہ منزل وی پشان
 کہ قرآن۔ او دا دویم قول زما پہ نیز بانداے غورہ دے کہ خو و جونہ اول داچہ
 پہ دے سورت کبش اصل دعوت یہودیا نور بنی اسرائیلو تہ دے لکہ چہ ابن
 جوزی زاد المسیر کبش و بیلی دی چہ دا ایت پہ بارہ کہ رد کہ یہودیا نو کبش نازل
 شویداے۔ او هغوی اهل علم و و او د اهل علم نہ طلب کہ مناظرہ کبیری
 پہ وخت کہ انکار کبش۔ دویمہ وجہ دادہ چہ کہ دے ایت تلج کہ نور وایا تو نو کہ
 تھدی نہ پہ دیر و طریقو سرہ جدا دے۔ یو طریقہ داچہ دا مصدر دے پہ
 "إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ" سرہ دویمہ داچہ پہ دے کبش و من مثله را غلے دے او پہ
 نور و کبش و من نیستہ۔ دریم داچہ پہ دے کبش ذکر کہ شہدا دے چہ پہ معنی
 کہ حق پرست علما و سرہ دے پہ یو توجیہ بانداے۔ خلورم داچہ اصل ریب
 کہ مخالفینو کہ قرآن پہ مسئلہ کہ توحید کبش دے لکہ روستو بہ ثابت کہ پے شی
 نو کہ هغے ریب کہ زائیل کولو کہ پارہ دعوت کہ مناظرہ مناسب دے۔

وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ وَادَّعَى عَظْفُيُّ دے کہ پارہ را و و چہ ماقبل مضمون
 او ما بعد کبش مناسبت شتہ دے چہ اصل مقصد پہ روستنی مضمون کبش
 ہم تاکید کہ اثبات کہ توحید دے۔

إِنْ سَوَّالٌ: إِنْ خَوْدُ شَكِّ پے حائے کبش استعمالیبری او وجود کہ ریب کہ
 مخالفینو خو یقینی و و۔

جواب: إِنْ کہ زور نے پہ حائے کبش ہم استعمالیبری لکہ یو انسان خپل
 حوئی تہ او وایا إِنْ كُنْتُ ابْنِي فَاطْعَنِي وَلَا تَعْصِي كَرِه تہ زما حوئیے یے نوزما
 اطاعت کوه او زما تا فرمانی مه کوه، یا إِنْ پے معنی کہ اڈ سرہ دے لکہ پہ دے سورت
 مکه کبش دی یا اشاره دہ چہ ریب کہ مخالفینو اگر چہ بحقق و ولیکن هغه
 ریب بے دلیلہ دے نو وجود یے پہ منزله کہ ضعف کبش دے۔

فِي رَيْبٍ مخکبش پہ تفسیر کہ ریب کبش معلوم شویدا چہ پہ قرآن کبش ارتیا
 اکثر پہ صفت کہ منافقا نو کبش را غلے دے او پہ صفت کہ مشرکا نو امیا نو کبش لفظ

د شک راغلے او بیا ئے ټاکید شویده په مریب سره - نو دا هم دلیل دے
چه په دے کښ خطاب دے یهو دیا نو منافقانو ته -

مِمَّا نَزَّلْنَا، مِنْ اَجْلِيْهِ دے یعنی تنزیل په دے بشر چه عید دے سبب د
ریب د دوی دے - مشرکانو امیا نو خو بشر نبی نه منلو او یهو دیا نو خاص
نبی د عربو نه منلو - او زنجشری وئیلی دی چه باب تفعیل د نزلنا دلیل
دے په لبر لبر نازلیدلو باندے نو د لبر لبر نازلیدل سبب دے د پام د ریب
خکه چه دوی (مشرکانو او یهو دیا نو د وارو) مطالبه کوله چه په هیر دے په
یو محل سره نازل شی لکه په سورة فرقان ۳۱ او سورة نساء ۳۷ کښ دی -
عَلَى عَبْدِنَا، عَلٰی یَّے دے وچه نه ذکر کړو چه اول نزول د وحی په نبی
باندے وی د اوچت طرف نه او روستو بیا نور و خلقوته ور رسیدی -

عَبْدِنَا د ا صفت د نبی صلی الله علیه وسلم په مقام د انزال د وحی کښ په
سورة انفال ۱۷ سورة کهف ۱۷ او سورة فرقان ۱۷ او سورة نجم ۱۷ او سورة
حدید ۱۷ کښ ذکر دے او په مقام د دعوت کښ په سورة جن ۱۷ او په مقام
د اسراء کښ په سورة اسراء ۱۷ او په مقام د کفایت د الله تعالی کښ په سورة
زمر ۱۷ او په مقام د صلوة کښ په سورة اقرء کښ ذکر دے - او هر
حائے سره د وصف د عیدایت مناسبت شته دے - او دا اضافت الله تعالی ته
د زیادت شرافت په وجه سره دے - او په دے آیت کښ وجه د مناسبت د الله
چه مخکښ مسئله د اعبداوا ذکر شویده او د نبی په دے قرآن سره عمل
او دعوت کوی په اعبداوا سره توخکه یئ په عیداسره ذکر کړو -

مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰی عَبْدِنَا په ظاهر کښ دلالت کوی چه ریب د مخالفینو په ټول
قرآن کښ دے لکه چه په سورة یونس ۳۸ او سورة هود ۳۱ او سورة الم
سجده ۳۱ کښ دی - لیکن په حقیقت کښ ریب د دوی صرف په مسئله د
توحید کښ په دلیل د سورة یونس ۳۱، وجه داده چه په دے آیت کښ
دوی اول طلب د تغیر د قرآن کړی دے نو بیا یئ طلب د تبدیل کړی
دے مطلب داده چه ټول قرآن نه شے بدلول نو صرف بعض مسئله تربیه
لرې کړه او هغه مسئله د توحیداده په دلیل د سورة اسراء ۱۷ سره نو
معلومه شوه چه ریب او جگړه په مسئله د توحید کښ ده -

فَاَتُوا بِسُوْرَةٍ د امر د پاره د تعجیز دے (عاجز کول) - بِسُوْرَةٍ د اللفظ مهموز

او غیر مہموز دواړه احتمالونه لری - نوچه مہموز شی نو د سور نه دے
بقیه ټکړه او جوتہ ته وئیلے شی نو دارنگ سورت په قرآن کس د یو خاص ټکړه
نوم وی اوچه مہموز نه وی نو په هغه کس هم دوه احتمالونه دی اول داچه
سورت اوچتوالی او شرافت د مرتبہ ته وئیلے شی نو په سورت د قرآن سره
رفت او شرافت حاصل پری دارنگ هر سورت په اوچت مضمون باندے
مشتمل دے - دویم داچه د سور البکره (د شپار نه چا پیر کا دیوال) نه ماخو دے نو سورت
د قرآن هم احاطه کړے وی په خاص مضامینو د قرآن باندے - لفظ سورة
په قرآن کس نه لکړه او جمع د دے یو کرته راغله ده - او سورت په اصطلاح
د قرآن کس هغه ټکړه د قرآن ده چه ابتداء او انتہاء لری او مشتمل وی کم از کم
په درے ایاتو نو باندے او مسطی وی په خاص نوم سره -

وَمِنْ مِّثْلِهِ داصفت د سورت دے او من بیا نیه دے او ضمیر راجع دے مَا تَزْلُنا ته
یعنی داسے سورت چه مماثل وی د قرآن سره - یا من تبعیضیه د یعنی داسے
سورت چه بعض وی د مماثل د قرآن نه یعنی داسے کتاب چه د قرآن سره
مماثل کی نو د هغه نه یو سورت راوړی - بیا په اوله توجیه مقصدا د دے تجمدی
او اعجاز دے یعنی د قرآن په مثل یو سورت راوړی او مراد د مماثلت نه مشابہت
دے په فصاحت، بلاغت، خائستہ ترتیب او کمال صدق کس او کمال هدایت
کس - او بیا په دویمه توجیه (چه من تبعیضیه شی) اشاره ده مناظرے ته یعنی
په دلیل د اثبات د شرک خپل کس د هغه کتاب نه چه مماثل د قرآن دے په
نزول من الله کس چه تورات او انجیل دے یو سورت راوړی چه دلالت
او کړی په اثبات د شرک کولو ستاسو باندے - او تورات ته مثل د قرآن وئیلے شوی دے
په سورة احقاف نلکس او قرآن کس همیشه د مخالفینو نه مطالبه د دلیل
منزله کړے شوے ده حکم چه غیر منزل خود دلیل نشی کیدے خصوصاً
په مسائلو د ایمان کس لکه چه په سورة سبا بکلا او سورة فاطرک او سورة
قصص بکس دی، نو دے ته دعوت د مناظرے وئیلے شی -

بل احتمال په ضمیر د مثله کس د دے چه عباد ته راجع دے او من مثله
متعلق دے په قاتوا پورے او من د پاره د ابتداء د غایے دے یعنی د دے
بنده پشان بل شخص او گوری چه امی وی او د کتابو نه خبر نه وی او داسے
رشتینی او بلیغ فصیح کلام یی راوړے وی نو د هغه شخص نه سورت راوړی

لیکن دا احتمال مفسرینو پہ ڀیرو وجوہ سورہ ضعیف ڪپے دے اول داچه
دا نقصان دے پہ طلب ڪے مقابلہ ڪنن چہ ڪے خاص شخص چہ پہ صفات مخصوصہ
سرہ متصف وی صرف ڪے هغه تہ طلب ڪے مقابلہ ڪوی او حال داچه طلب ڪے مقابلہ
خو عام پکار دے ڪے اثبات ڪے محذورہ ڀارہ۔ دویم دا موافق تہ دے ڪے سورہ یونس
۳۱ سرہ چہ هلتہ ضمیر صرف قرآن تہ راجع دے۔ دریم داچه بحث پہ اعجاز
ڪے منزل ڪنن دے تہ دے پہ اعجاز ڪے شخص ڪنن۔

هاں هر ڪله چہ مقصد ڪے ایت اثبات مناظرہ وی نو بیا دا احتمال هم صحیح
دے ڪه چہ مقصد دا دے چہ سورت پہ دلیل ڪنن ڪے هغه شخص تہ راوڙ
چہ ڪے هغه نبوت اورسالت ثابت وی ڪے بل چا قول پہ دے مقام ڪنن دلیل نشی
کیدلے۔ وَادْعُو شُهَدَاءَكُمْ، ڪے توسیع ڪے میدان ڪے مقابلہ ڪے ڀارہ دا جملہ ده۔
ابن جوزی وئیلی دی چہ پہ شهداء لفظ ڪنن درے اقوال دی اول داچه
مراد ڪے تہ ڪے دوی الہم دی ڪه چہ دوی هغه حاضر ناظر یا مددگار ان ڪنن
یعنی شُهَدَاءُكُمْ فِي زُعْمِكُمْ او ادْعُو پہ معنی ڪے دعاء الحاحت دے یعنی راہداد
شہ ورتہ اووایی۔ اولفظ من دون الله هم ڪے دے احتمال تائید ڪوی ڪه
چہ دالفظ پہ قرآن ڪنن اکثر ڪے الہ سرہ ذکر ڪیری۔ دویم قول شهداء پہ معنی
ڪے ادْعُو انکم یعنی عام مددگارن ستا سو او مراد تری تہ ڪے دوی علماء دی ڪه
چہ دا مقابلہ خود اهل علمو ڪار دے او ڪے دے پشان پہ سورہ انعام تہ ڪنن
هم دی دریم قول، شهداء شہادت ورکوونکی چہ شہادت او ڪری چہ ستا
راوڙ شہ سورت پشان ڪے قرآن دے یعنی فصحاء، بلغاء او خطیبان ڪه
چہ هغوی (اگر چہ کافروی) خود خپل شرم ڪے وجے دا سہ شہادت نشی ورکو
چہ یومر ذول (بے کارہ) ڪلام دے ڪے ڀیر فصیح بلیغ ڪلام سرہ مشابہ ڪری
او ادْعُو پہ تہولو توجیہا تو ڪنن پہ معنی ڪے استعینوا او استغیثوا دے خویہ
اولہ معنی ڪنن استعانت شرکی دے او پہ دویم او دریم ڪنن استعانت عادی
قائده۔ مادہ ڪے دعاء پہ قرآن ڪنن دوه سورہ یوولس ڪرتہ راغله ده او پہ
ڀیرو وجوہ سورہ ده اول پہ معنی ڪے دعاء حاجت (غویشتل) دعاء عبادت
ورته هم وئیلی شی (سورہ اعراف ۱۰۷ سورہ مؤمن ۲۰)۔ دویم پہ معنی ڪے
نداء کول (سورہ بقرہ ۲۱۷)۔ دریم ترغیب خیر تہ تبلیغ کول (سورہ حم ۳۳)
خلو رم دعوت ڪے شر (سورہ یوسف ۳۳)۔ پنجم قریا دونه کول (سورہ اعراف ۱۰۷)

شپہم عبادت و اطاعت (سورۃ نساء ۷۷)۔ اووم دعوت الطعام (سورۃ احزاب ۵۳)۔
 شہداء کُم د شہادت نہ ماخوذ دے او مادہ د شہادت پہ قرآن کتب پہ یدرو
 معانوسہ ذکر دہ۔ اول پہ معنی د حضور او کلیلو (سورۃ بقرہ ۱۸۵)، دویم
 شہادت د اللہ تعالیٰ یعنی فیصلہ کول (سورۃ العمران ۷۷)، دریم حکم کول
 (سورۃ یوسف ۷۷)، خلورم شہادت د اندامونو پہ و رُح د قیامت (حم سجدہ ۷۷)
 پنجم اقرار کول (سورۃ انعام ۷۷)، شپہم شہادت شرعیہ (د صداق د رسول)
 (سورۃ العمران ۷۷)، اووم گواہی کول د قاضی پہ ٹھکن (سورۃ نساء ۷۷)، اتم پہ
 معنی د علم (سورۃ بقرہ ۷۷)، تہم خبر ور کول (سورۃ توبہ ۷۷)، لسم شہادت
 د ملائکو پہ دنیا کتب (سورۃ نساء ۷۷)، یوولسم قسم کول (سورۃ بقرہ ۷۷)،
 دولسم تائید کول (سورۃ ہود ۷۷)، دیارلسم بیان کول د توحید (سورۃ احزاب
 ۷۷)، خوارلسم توجہ او حضور د زہ (سورۃ ق ۷۷)، پچٹلسم شہادت د نبی او
 امت پہ و رُح د قیامت (سورۃ بقرہ ۷۷)، شپارلسم وصیت کول (سورۃ مائدہ ۷۷)
 اوولسم شہید کیدال فی سبیل اللہ (سورۃ العمران ۷۷)، اتلسم حاضر خیزونہ
 (سورۃ انعام ۷۷)، توولسم کلمات د شہادت د توحید اورسالت (سورۃ معارج ۷۷)
 شلم مدد کول لکہ پہ دے ایت کتب پہ یو توجیہ باندے۔

وَمِنْ دُونِ اللّٰهِ، دون پہ اصل کتب کوز (بکنہ) نہ وئیلہ شی لکہ پہ حدیث معراج
 کتب راغلی دی دَابَّةٌ دُونِ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْجَمَارِ، اوپہ قرآن کتب پہ مختلف
 وجوہوسہ مستعمل دے اول پہ معنی د تجاوز کول د یو خیز نہ (سورۃ العمران ۷۷)
 او دویم پہ معنی د ادنیٰ (سورۃ نساء ۷۷) او دریم پہ معنی د قریب (سورۃ فتح ۷۷)
 او خلورم پہ معنی د قبل سرہ (الم سجدہ ۷۷) او پنجم پہ معنی د غیر او سوی
 (سورۃ بقرہ ۷۷) اوپہ دے ایت کتب او ہر ہخہ عُمائے کتب چہ اضافت یے
 اللہ تعالیٰ تہ کرے شویدے آخری معنی مراد دہ۔

سوال ۱۔ پہ دا سے عُمایونو کتب یے غیر او سوی اللہ وے نہ وئیلو پہ عُمائے
 دمن دون اللہ باندے ۶۔

جواب :- مشرکانو پہ اصل کتب خیل معبودان د اللہ تعالیٰ سرہ برابر نہ دی
 کنہی بلکہ د ہغہ نہ یے بکنہ او کوز کنہی دی دے وے نہ دالفظی استعمال
 کرے دے۔

لَا كُنْتُمْ صَادِقِينَ۔ متعلق د دے پتہ دے یعنی رشتینی پہ دعویٰ د معارضہ

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَكِنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ

پس کہ چرے اور نہ کریں تا سو دا کار، اور چرے سے نہ شے کو لے نوحان، مچ کر ہی رہے قبلہ و نہ توحید سال دلورہ

الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖ أَعَدَّتْ

ہفتہ اور چہ خشاک دہے خلق (مشرکان) دی او گتے دی - تیار کرے شویدے

لِلْكَافِرِينَ ۖ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

دیارہ د کافرانو - اوزیر و رکہ ہفتہ کساوتہ چہ ایمان یے را و رکہ دے او علوتہ یے کریدے پہ طریقہ دینے

او مقابلہ کو لو کس لکہ دا قول د دوی کو نشاء کُفَلْنَا مِثْلَ هَذَا (سورة انفال ۳۱)،

یارشتینی پہ دعوی د اثبات د شرک کس یارشتینی پہ دے خبرہ کس چہ دا شہداء

الہی دی او دا پشان د (سورة بقرہ ۲۸۰) دے پہ باب د مناظرہ کس او دے شرط

جزا پتہ دہ چہ ماقبل پہ ہفتہ باندا دے دلالت کوی (فَاتُوا بِسُورَةِ اَوْ اَدْعُوا)۔

صِدَاقِین د صادق نہ دے مقابل د کذاب راخی او دامادہ پہ قرآن کس یوسل پنچہ

پنچوس کرتہ ذکر دہ او پہ دیرو معانوسرہ دے اول مقابل د کذاب دے لکہ پہ

دے ایت کس (یعنی موافقت د خبریے یا عمل د واقع سرہ) دویم پہ معنی د صواب

(صحیح مقابل د خطا سرہ (سورة بقرہ ۲۸۰) دریم پہ معنی د وفا کو لوسرہ (سورة

احزاب ۲۳) او خلورم صفت د مہوؤ او مکان (سورة یونس ۳۶ سورة قمرہ ۱۶)

مراد تربینہ مکان د امن او عافیت دے او پنجم صفت د قدیم (سورة یونس ۳۶)

(پورہ ثواب) او شپہیم صفت د مداخل او مخرج (سورة اسراء ۸۵) یعنی دخول

او خروج چہ د پارسہ د اللہ تعالیٰ وی۔ اووم صفت د لسان (سورة شعراء ۲۸۰)

مراد دے نیک ذکر دے۔ او اتم صفت د وعدہ دے (سورة احقاف ۱۳) یعنی پورہ

کید و تک وعدہ۔

فائدہ:- ہر کلمہ چہ دا ایت د پارسہ د تخی او اظہار د عجز شہ نوپشان د سورت

یونس ۳۶ او سورة ہود ۳۶ او سورة طور ۳۶ او سورة اسراء ۸۵) یہ وی

خوپہ دغہ ایاتونو کس خطا بات و ویکے والو (مشرکانو عوامو) نہ او پہ

دے ایت کس اول خطاب دے یہود دیاوتہ او بیا نور و خلقوتہ۔

۲۳ پہ دے کس تخویف اخروی دے متکرینوتہ سرہ د اخبار د اعجاز د قرآن نہ

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَادْعُوا د پارسہ د تعقیب دہ یعنی روستو د دعوت د مقابلہ نہ خو مقابلہ

کول ضروری دی خصوصاً هغه خلق چہ پہ ضد او عناد کیں انتہاء تہ رسیدا وی
هغوی خود چیلنج سرہ میدان ک مقابلہ ک حق تہ را اوچی نوچہ دا سہ کارا ونہ کپی
یعنی راتل پہ مثل ک قرآن سرہ او تکرپی یا دلیل وحی پہ شرک باندا مے پیش
نہ کپی نو عاجز بہ وی۔

سوال :- اِنْ اَوْ كَمْ دوه حرفونہ عمل کوونکی پہ عمل متضاد سرہ پہ یو
معمول باندا مے خٹکے داخلیدالے شی ؟

جواب :- کَمْ عمل کرے دے پہ تفعلوا کیں اِنْ عمل نہ دے کرے او اِنْ
داخل دے پہ مجموعہ لم تفعلوا باندا مے حاصل یے دادے و اِنْ تَرْكُمُ الْفَعْلَ۔
او تعبیر یے پہ فعل سرہ او کړوچہ شامل شی اتیان بالمثل تکرار او پویشان کدے
او دعوت ک شہداء تہ پہ طریقہ ک اختصار سرہ۔

وَلَنْ تَفْعَلُوا دا پہ میخ ک شرط او جزاء کیں جملہ معترضہ دہ دپارہ ک اخبار ک اعجاز
او مستقل اعجاز دے سیوا ک تہدای نہ حکم چہ سرہ کثرت ک عناد یا نو مقابلہ
کوونکونہ پہ طریقہ ک تاکید ک مستقبل سرہ نفی ک دے فعل بشکارہ دلیل دے
چہ قرآن معجز دے او خبر ک توحید بالکل یقینی دے او دا جملہ معترضہ یے
دپارہ ک دفع ک هغه وهم راو پے دہ کوم وهم چہ ک لفظ ک اِنْ نہ پیدا شویدے
حکمہ ک لفظ اِنْ نہ شک پیدا کیبری ک مقابلہ کولو نو پہ لن تفعلوا سرہ یے هغه
شک زائیل کرو۔

فَاتَّقُوا النَّارَ، دا جزاء دہ ک اِنْ لَمْ تَفْعَلُوا دپارہ۔ سوال :- ک شرط او جزاء پہ
میخ کیں مناسبت ضروری دے نو دلته ک مقابلہ نہ کولو او ک آور نہ کچ کیدالے
پہ میخ کیں خہ مناسبت دے ؟

جواب :- جزاء پہ اصل کیں پتہ دہ چہ هغه فَاَعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَاْمِنُوا بِالرَّسُولِ
وَالْقُرْآنِ ک بندگی خپل رب دپارہ خاص کرپی او ایمان پہ رسول او پہ قرآن
باندا مے راو پے او دا سبب دے دپارہ ک بچ کیدلو ک آور نہ۔ نو سبب یے خدا
کړو او مسبب یے ک هغه پہ محائے باندا مے ذکر کړو نو اصل دا سبب ک فَاتَّقُوا النَّارَ
بِسَبَبِ التَّوْحِيدِ وَالْإِيمَانِ بِالرَّسُولِ۔

الَّتِي وَفَّوْهُمُ النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ دا توصیف ک اورد جہنم دے دپارہ ک زیات
ہیبت و رکولو۔ وَفَّوْهُمُ زَوْرَد و اُسرہ هغه خیز دے چہ پہ هغه سرہ اورد
بلیبری لکے خشاک۔ او پہ پیچ ک و اُسرہ مصدر دے ربلیکال او بکول۔

النَّاسُ الف لام عہدای دی یعنی ہخہ خلق چہ توحید اور سالت نہ متکدی پہ
 دلیل دے روستی جملے سرے او پہ دلیل دے سورة العمران تک او نور ہم دیوایا تو
 دی۔ والحجارة پہ دے کنیں درے اقوال دی اول داچہ مراد دے نہ کتہہ دے
 کبریت (گوکرو) دی او پہ روایت دے ابن عباس او ابن مسعود رضی اللہ عنہم
 سرے صحیح ثابت دی او دے ہخہ دے تخصیص وچے شپہ دی سختہ کرمی و رکوئے تک
 سختہ لمبے کوئے تک، زر بلیدا و تک، بدائیوئی کول، دیر لوکے کول او سخت جوختیدل
 پہ بدن پورے۔ بنا پہ دے توجیہ باندا دے بہ الناس پہ طور دے عذاب سرے سوزی
 او الحجارة پہ طور دے خشاک سرے نوال الناس تہ یے وقود اوئل پہ طور دے مبالغہ
 سرے یعنی خلق بہ پشان دے خشاک سوزی۔ دویم قول مراد دے حجارة نہ ہخہ
 کتہہ دی چہ دے عبادت پہ دنیا کنیں کرمے شویدے پہ طور دے بت سرے یا متبرک
 کتہہ پہ تبرک شرکی سرے یا ہخہ کتہہ چہ دے معبودان باطلہ پہ قبر و نو باندا
 لگوئے یا کینخو دے شوئے وی او دا قول ابن جوزی دے ربیع بن انس نہ نقل
 کرمے دے او دلیل دے دے پہ سورة انبیاء تک کنیں دے کلمہ مراد نشی دے ماتعبد و
 نہ ہخہ کتہہ چہ دے عبادت کرمے شویدے، او کہ چرمے مراد نشی پہ دے سرے
 ناکامہ معبودان انسانان نو ہخہ پہ الناس کنیں داخل دی۔ او دا کتہہ بہ
 (چہ معبود گر حوئے شوئے وی) پہ اور کنیں دے توہین او تذلیل دے مشرک نو دے پار
 غور زوی او پہ دے باندا دے اطلاق دے وقود ہم پہ طریقہ دے الناس سرے دے
 دریم قول دادے چہ مراد دے نہ عامے کتہہ دی او دا خصوصیت دے دے اور
 دے جہنم حکمہ چہ دے دنیا پہ اور کنیں ہر کتہہ نہ سوزی۔

سوال :- پہ اور کنیں خوبہ پیریاں ہم سوزی پہ دلیل دے سورة ہود تک
 سرے نو حصریے پہ الناس والحجارة کنیں پہ خہ وجہ او کرمے۔

جواب :- دے قرآن پہ مکلف کول کنیں پیریاں تابع دے انسانان تو دی دے دے نہ
 پہ اکثر مواضع کنیں دے ہغوی ذکر نیشہ خو مراد دی، دلته ہم دے الناس
 تخصیص پہ وجہ دے کیا ایہا الناس اعبدا واسرے شویدے نو دا حصر حقیقی نہ دے
 سوال :- دا سے ایت پہ سورة تحریم تک کنیں ہم شتہ لیکن فرق دادے
 چہ دلته یے النار معرفہ ذکر کرمے دے او صفت دے ہخہ یے پہ موصول صلہ
 سرے ذکر کرمے دے او اعدائے یے ذکر کرمے دے او پہ سورة تحریم کنیں نار
 نکرہ دے او پہ صفت کنیں موصول صلہ نیشہ او اعدائے یے ہم نہ دے ذکر

کپے، وجہ کہ فرق خۃ دہ ۹۔

جواب :- معرفہ دلالت کوی پہ کمال باندے او تکرہ دلالت کوی پہ بعضیت باندے (لکہ تکرہ یا لبر وخت) نو پہ سورۃ تحریم کتب بحث د مؤمنانو دے او د مؤمن کنا ہکار د پارہ پہ وخت کہ عدم مغفرت کتب یوحصہ کہ اوردہ یعنی تول عمر نہ دے او پہ دے سورت کتب بحث د کافرانو دے او د کافرانو د پارہ پورہ اوردے کہ دے وجہ نہ پہ ہغہ ایت کتب تکرہ او پہ دے ایت کتب یے معرفہ ذکر کپے دہ او ہر کلمہ چہ پہ سورۃ تحریم کتب ناگز تکرہ دہ توصفت یے جملہ تکرہ ذکر شوہ او چہ دلالت التار معرفہ دہ نو کہ ہغہ صفت یے پہ موصول صلہ سرہ معرفہ ذکر کپے دے۔

اَعْدَاتُ الْكَافِرِينَ، ہر کلمہ چہ سوال پیدا شو چہ ہغہ اوردہ چہ پہ دغہ صفت سرہ موصوف شو کہ د پارہ دے نو پہ دے جملہ مستانفہ سرہ دہغہ جواب اوشو اَعْدَاتُ د اعداد نہ ماخوذ دے تیار ولونہ وٹیلے شی او صیغہ کہ فعل ماضی دلیل دے چہ جہنم دہ کتب نہ پیدا کپے شوے او موجود دے او دیر ایا تونہ او صحیح احادیث پہ دے کتب راغلی دی۔ او اعداد کہ نار جہنم پہ قرآن کتب یوؤلس کرتہ ذکر دے او پہ صیغہ کہ اَعْدَاتُ سرہ ہم یوؤلس کرتہ ذکر دے۔ لِّلْكَافِرِينَ داسے پہ سورۃ العمران سلا کتب ہم دی۔ او پہ لفظ د اعداد کتب دیرہ مبالغہ دہ پہ نسبت کہ اعتاد، کہ دودہ وجونہ اول وجہ دادہ چہ اعداد مضاعف دے او تضعیف، دلالت کوی پہ شدات باندے دویمہ وجہ دادہ چہ اعداد پہ اصل کتب جَعَلَ الشَّيْءُ عَذَابًا (یو خیز تیار ساتل پہ طریقہ کہ سامان چہ پہ وخت کہ ضرورت کتب پکار یبی)۔

سوال :- تخصیص د کافرین پہ حرف کہ لام سرہ دلالت کوی چہ مؤمنان خلق بہ اورتہ نہ داخل یبی پہ سبب کہ گناہ کولو نو دایہ یو اعتبار سرہ دلیل دے کہ مرجو د پارہ چہ گناہ کہ ایمان سرہ انسان تہ ہیچ نقصان نہ ورکوی او پہ بل اعتبار سرہ دلیل دے کہ پارہ د خوار جو یعنی مؤمن بہ گناہ کہ دوجہ نہ اورد جہنم تہ کہ دے وجہ داخل یبی چہ دے کافر شو بہ نسبت کہ گناہ کولو ۹۔ جواب :- معنی د اعداد او اعتاد غیر دہ کہ داخلیدلونہ یعنی اعداد دلالت کوی پہ ہمیشوالی باندے او مؤمن کنا ہکار خو پہ اورد کتب ہمیشہ نہ وی۔ او کہ دے وجہ نہ اعداد او اعتاد چہ پہ کومو ایا تونو کتب ذکر دے نو ہلتہ کہ کافرانو تخصیص

أَنَّ لَهُمْ جَنَّتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ط

چہ یقیناً دوی لڑے باغونہ دی چہ بیہری (لاندے د روٹ) دھف نہ نہرونہ -

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ شَمْرَةٍ رِزْقًا لَا يَأْكُلُوا

ہر وقت چہ وریہ کپے شی دوی تہ دھف نہ خہ میوہ دپار دخوراک، دوی بہ وائی

هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ

داہفہ خیز دے چہ را کپے شویمونرتہ مخکین ددے تہ، اور الپوریشی دوی تہ دقہ رزق

مُتَشَابِهًا ط وَلَهُمْ فِيهَا أَنْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ ط

یوشان (د مخکین سر) - اودوی دپار پدے باغونکین بیسیانے پاکے کپے شومے بہ وی

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيٰ

اودوی بہ یہ ہف کتب ہمیشہ وی - یقیناً اللہ تعالیٰ شرم (حیا) نہ کوی

بہ روستو د تخویف اخروی تہ ذکر د بشارت اخرویہ دے ہفہ چالردہ چہ
توحید فی العبادات اور رسول او قرآن باندے ایمان لری -

وَبَشِّرِ دَامِعُطُوفٍ دے یہ معنی د ماقبل باندے محکمہ حاصل د مخکین ایت
دادے چہ اَنْذَارِ الْاٰتِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰثَرِ وَبَشِّرِ الْاٰتِیْنَ اَمْوَا - او خطاب بہ
دے کتب اولاً نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ دے اویا ہر ہفہ عالم تہ دے چہ
کار د دعوت کوی -

بَشَارَتْ :- یہ زبرد باء یا یہ پیچ سرہ ہفہ خبر ورکولوتہ وئیلے شی چہ یہ
اوریدالود ہفہ سرہ خوشحالی پہ ظاہری بَشْرَہ (یعنی دانسان پہ مخکین)
کتب بشارتہ شی او ہفہ اول خبر وی -

سوال :- د عذاب سرہ ہم د بشارت ذکر پہ قرآن کتب شتہ دے اودا یہ
پنجہ ایاتونو کتب ذکر دے (سورۃ لقمان ک، سورۃ جاثیہ ک، سورۃ العنکبوت ک،
سورۃ توبہ ک، سورۃ انشقاق ک) ۶ -

جواب :- دلتہ مراد د بشارت نہ صرف خبر ورکول دی اگرچہ پہ سر سرہ
دی لیکن دے تہ یے بشارت پہ طریقہ د تہکم (سیکوالی) سرہ وئیلے دے -
سوال :- ہر کلمہ چہ بشارت پہ اول خبر سرہ حاصلیہری نو قرآن کتب

ایاتونہ د بشارت خوبار بار وئیے کیبی دے شہ وجہ دہ ۹۔

جواب :- ہر کلمہ چہ قرآن پہ وئیے سورہ نہ زہیری او انسان پریہ بار بار وئیے
سورہ نہ تنکیبی او دے عجائب ہم نہ ختمینی نو دے ہر وخت وئیے
سبب د خوشحالی دے دپارہ د مؤمنانوا دے وجہ نہ د قرآن نوم بشری
دے، او بشارت کلمہ د نیوی خوشحالی پہ بارہ کنس وی لکہ د ولد (حوی)
پیدا کیدل او د بشارت ابراہیم علیہ السلام او بی بی د ہغہ او زکریا علیہ
السلام او مریم علیہا السلام تہ پہ دیر و سور تو کنس ذکر دے او بغیر
د ولد نہ پہ نور انعاما تو سورہ ہم دے لکہ پہ سورہ یونس ۱۰۱ او سورہ صف ۳۷
کنس۔ او اکثر بشارتوںہ د قرآن اخروی دی او د دغہ بشارت د استحقاق دپارہ
دیر صفات دی اول ایمان فقط لکہ سورہ احزاب ۱۰۱ او سورہ یونس ۱۰۱ کنس۔
دویم ایمان سورہ د عمل صالح نہ لکہ پہ دے ایت کنس او سورہ اسراء ۱۰۱ او سورہ
کہف ۱۰۱ کنس دریم اخبات (سورہ حج ۱۰۱) خلوم احسان (سورہ حج ۱۰۱) پنجم
عبدیت او انابت (سورہ زمر ۱۰۱) او شپیم صبر (سورہ بقرہ ۱۵۱) او بشارت
کلمہ مطلق ذکرشی دپارہ د تعمیم او کلمہ ویر سورہ مبشر پہ ذکرشی۔ ہاں پہ بشارت
بالشکر کنس مبشر پہ ضرور ذکر کیبی۔

الَّذِينَ آمَنُوا دلتہ ایمان شرعی مراد دے دے وجہ نہ مؤمن پہی نہ دے
ذکر کرے نو تولو ایمانیا تو تہ شامل دے۔

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ؛ صالحات پہ اصل کنس صفت دے د موصوف محذوف
دپارہ یعنی الخصال الصالحا لیکن دلتہ اسمیت غالب شویدا پہ وصفیت
باندے نو موصوف تہ ضرورت نیستہ۔ او صالح د صلح نہ ماخوذ دے پہ
لغت کنس موافقت او جورخ تہ وئیے شی او د شریعت پہ اصطلاح کنس ہر
ہغہ عقیدہ او عمل چہ د کتاب اللہ او سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
سورہ موافق وی۔ بیضاوی او آلوسی لیکلی دی الصالح من الأعمال ماسوغة
الشرع و حسنہ (صالح عمل ہغہ دے چہ پہ دلیل شرعی سورہ جائز وی
او خائستہ وی) او ہر کلمہ چہ صرف جواز اباحت تہ شامل دے او مباح اگر
چہ جائز وی لیکن صالح عمل ورتہ نشی وئیے کیدلے دے وجہ نہی
ورسورہ حسنہ لفظ کیخود لوچہ پہ دلیل شرعی د ہغہ حسن او ثواب ہم
ثابت وی دا دلیل دے چہ پہ کوم عقیدہ او عمل باندے د جواز او حسن دپارہ

دلیل شرعی نہ وی نو ہفتہ تہ عمل صالح نشی وئی لے کیدے بلکہ ہفتہ تہ چہ شوک
دین وائی تو بدعت بہ وی ورنہ فسق او معصیت دے۔

سوال :- عمل صالح یے عطف کرے دے پہ ایمان باندے نو معلومہ شوہ چہ
اعمال کا ایمان نہ خارج (غیر) دی لکہ چہ دا کا حنا فو او مرجئو مسک دے ؟
جواب :- دیتہ عطف کا خاص پہ عام باندے وئی شے کا پارہ کا اہتمام کا خاص
لکہ پہ سورۃ بقرہ ۱۷۷ کیں۔

جواب :- محکشی تیر شویدی چہ کا ایمان مختلف اطلاقات کا کلہ ایمان ذکرشی
او مراد ترینہ پورہ ایمان شرعی وی نو پہ ہفتہ کیں اعمال داخل وی محک
چہ اتفاق کا محدثینو پہ دے خبرہ باندے دے چہ ایمان قول و عمل کا اقول
تصدیق او اقرار دوار و تہ شامل دے۔

سوال :- معتزلہ او خوارج کا دے ایت نہ استدلال کوی چہ حصول کجنت یے
خاص کرے پہ ایمان او عمل دوار و پورے نو پہ انتفاء کا عمل سرۃ جنت نہ
حاصلیری نو ہمیشہ بہ وی پہ اور کیں یا یہ کا فرشی ؟۔

جواب :- عادت قرآنیہ دادے چہ ذکر کوی کاملہ مرتبہ پورہ مؤمن یا پورہ
کا فر لہ او حصول کجنت دوا قسمونہ دی یوصرف استحقاق کجنت دے
اگرچہ روستو کذاب شکلونہ ورنہ داخلیری دویم پورہ جنت حاصل
وی یعنی کابتداء نہ جنت تہ داخلیدال چہ کا اور نہ مح و او دا کاملہ مرتبہ
کا واپہ دے ایت کیں مراد دہ نو کامل ایمان یے کا ہفتہ کا پارہ ذکر کریدے
نو پہ صرف ایمان سرۃ استحقاق کجنت دے او پہ اعمالو سرۃ کا اور نہ
محکیدال یا یہ جنت کیں درجات حاصلیدال دی۔

اَن لَّهْمُ جَنَّتْ دَامِ بَشْرِي دے پہ تقدیر کا سرۃ۔ پہ لَّهْمُ کیں لام کا پارہ
کا استحقاق دے کا وجہ کا ایمان او عمل صالح نہ لیکن دا استحقاق پہ سبب
کا وعدے کا اللہ تعالیٰ سرۃ دے۔ جَنَّتْ جمع کجنت دہ پہ اصل کیں اُونے تہ
وئی شے چہ کا ڍیر گور والی کا وجہ تہ یے لاندے زمکہ پتہ کرے وی۔ بیائے
اطلاق کیدے شے عرقا پہ ٲول باغ باندے چہ مشتمل وی پہ ڍیر و اُونو
او نعمتونو باندے، او پہ دے معنی باندے پہ قرآن کیں ڍیر راغلے لکہ
(سورۃ بقرہ ۲۶۶)۔ او پہ اصطلاح کا شریعت کیں ہفتہ دار الثواب دے چہ پہ
ہفتہ کیں بے شمارہ نعمتونہ وی۔ او جَنَّتْ یے جمع ذکر کرے دہ محکہ چہ پہ

روایت ذابن عباس رضی اللہ عنہما رچہ نقل کرے دے شربینی کس اوجہ جنتونہ دی۔ جنت الفردوس (سورۃ کہف ۷۸) جنت عدنان (سورۃ نحل ۷۵) جنت النعیم (سورۃ واقعہ ۷۸) جنت الماوی (سورۃ نجم ۷۸) دارالسلام (سورۃ یونس ۷۵) جنت الخلد (سورۃ فرقان ۷۸) علییون (سورۃ تطقیف ۷۸) او مقام امین، مقعد صدیق او قدم صدیق د جنتونو اوصاف دی۔

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ داصفت د جنت دے اشارہ دہ چہ ہغہ باغونہ د اوبو د وچہ نہ ہر وخت تر و تازہ وی د تجری اسناد انہار تہ اسناد مجازی دے اودیتہ توسع د کلام و تیلے شی۔ مِنْ تَحْتِهَا، دامن پہ اصل کنس د پارہ د زیاتی معنی دے چہ د اتصال سرہ د تبعیض معنی پیدا کوی اوکلہ چہ دامن ذکر نہ وی نوہلنہ پورہ مبالغہ مراد وی حکمہ چہ د تبعیض معنی ترینہ لے شی عموم اولیہ پیدا شی لکہ پہ سورۃ توبہ ستا کنس چہ ہغہ بشارت د صحابو پہ بارہ کنس دے نو پہ ہغہ کنس د عموم او د توسع د انہار د پارہ یے مِنْ حَذْفِ کَرِیْمًا الْأَنْهَارُ الف لام پہ دے کنس عہدی دی مراد ترینہ ہغہ خلور قسمونہ دی چہ پہ سورۃ محمد ۷۸ کنس ذکر دی۔ اوہریونوع مشتمل دہ پہ بے شمار نہرو باندا۔ مِنْ تَحْتِهَا ضمیر راجع دے جنت تہ او مراد د جنت تہ اُونے اوبیکلہ دی یا مضاف پت دے مِنْ تَحْتِ اشجارها وَغَرَفِهَا۔ او پہ حدیث سرہ ثابت دی چہ نہرو نہ د جنت بغیر د کنداونہ بھییری، یعنی نہر بہ بھییری د زمک پہ سر باندا دے او دواپہ طرفونو تہ بہ یے اُونے ولا پے وی نو معلومین بہ چہ د اُونو د خا نکو د لاندے اوبہ روانے دی او دیرہ عجیبہ نظارہ دہ۔ تردے پورے یو نعمت ذکر شو چہ عجاے د اوسیدلو د جنتیا نو دے سرہ د تولو ضروریاتونہ۔ اوس دویم نعمت ذکر کوی چہ ہغہ توسع د خوراک دہ پہ دے قول سُرَّحَ كُلُّ مَا رَزَقُوا مِنْهَا داضمیر جنت تہ راجع دے او مِنْ ابتدائیہ دے او رَزَقُوا مجہول کنس اشارہ دہ چہ د دوی بہ خدا متکبران وی چہ ہغی بہ ولہ تیار خوراک راوی۔

مِنْ كَمَرَةٍ دامن د استغراق (عموم) د پارہ دے یا د تبعیض د پارہ دے۔ رَزَقًا د مفعول لہ دے او رَزَقُوا پہ معنی د ورکولو او رَزَقًا پہ معنی د خوراک دے۔ قَالُوا هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ سوال :- ہذا اشارہ دہ حاضر طعام تہ او رَزَقْنَا خوف فعل ماضی دہ نو موجود خوعین خورکے شوے نشی کیدلے ؟

جواب :- یہ عبارت کیں لفظ کے تشبیہ کے مقابلے کے پارہ پتہ دے یعنی ہذا مثل
الذی رزقنا من قبل۔

من قبل پہ دے کیں دوحہ توجیہات مشہور دی اول داچہ مراد کے دے نہ
قبلیت (محکس والے) دے یہ جنت کیں یعنی کے جنت ہر روستے خوراک بہ
کے محکس سرے من وجہ مشابہت لری نویہ دے توجیہ باندا سے سوال دارازی چہ
لفظ کے کلمہ خود دلالت کوی چہ ہر وخت کیں بہ داسے وی نواول محل پکین
ہم داخل شو، نواول محل سرے خو من قبل مناسبت نہ لری ۹۔ دے جواب
کیا بیشی چہ کلمہ اگرچہ کے عموم کے پارہ دے لیکن اول محل ترینہ خارج دے
پہ عقلی قرینہ سرے اودا قول ابن جریر غورہ کریدے۔ اودویمہ توجیہ
دادہ چہ قبلیت پہ دنیا کیں مراد دے یعنی میوے کے جنت بہ کے دنیا کے میوے
پشان راو لے کیہی ہاں دامشابہت بہ صرف پہ شکل اوپہ نوم کیں وی
اوپہ رنگ اولذات کیں بہ کے جنت میوے کے دنیا کے ہفے نہ بے شمارہ چندا
غورہ وی او کے تشابہ اطلاق پہ تشابہ من وجہ باندا سے ہم کیہی لکہ پہ سورۃ
انعام ۱۱۱ اور سورۃ زمر کیں او حکمت پہ اول تشابہ کیں دادے چہ دوی نہ
کے اللہ تعالیٰ کے قدرت لویہ نمونہ معلومہ شی چہ شکل یوشان کے احوال
دادے چہ پہ لذات اوفائد وکین بے حدہ فرق دے او حکمت پہ دویم
تشابہ کیں دغہ ہم دے او ورسرہ بل دادے چہ دوی ترینہ نفرت او تکی
محکمہ چہ انسان پہ طبعی طور سرے کے خلاف عادت خوراک نہ نفرت کوی
لیکن پہ دے توجیہ باندا سے داسوال دے چہ پیر مسلمانان پہ عالم کیں
داسے شتہ دے چہ ہغوی کے دنیا پیرے میوے نہ دی خورلی بلکہ لیدے
یے ہم نہ دی نو دا قول کے داسے خلقو پہ بارہ کیں خوشی صادق کیا؟
نو کے سوال جواب تحقیقی زما پہ ذہن کیں نیستہ ماسیوا کے تخصیص نہ
لیکن ہفے کے جنت کے حال سرے مناسبت نہ لری۔ دریمہ توجیہ قرطبی
ذکر کریدہ چہ مراد کے دے نہ دادے چہ وعدا نامن قبل فی الدنیا یعنی
کے دے نعمت و نوز و منور سرے وعدہ کرے شوے وہ پہ دنیا کیں کے دے تأیید
پہ سورۃ زمر کے کیں دے لیکن کے رزق اطلاق پہ وعدہ باندا سے دے عربیت
نہ لری خبرہ دہ۔ شلورمہ توجیہ، الکوسی او بیضاوی ذکر کرے دہ چہ
رزق نہ مراد توفیق الہی دے او مضاف پتہ دے حاصل یے دادے ہذا

جزاء الذي وقفتا في الدنيا ردا بداره كهمه ايمان او طاعتونودة چه په دنيا
كبن موبنله كهغه توفيق راكره شوم وى په دے توجيه كبن رزق په
معنى ك توفيق دے او حذف ك مضاف بعيدة خبره ده نو غوره زما په نيز
اوله توجيه ده -

وَأَنبَأَهُ مَثَابَهُ دَاعِلَتْ ك ما قبل دے چه دوى لهذا الذي رزقنا ولى وائى
عكه چه ميوه ك جنت په كورنى كبن به متشابه وى او ك دنيا ك ميوه سره
به هم تشابه لرى او په اخرى توجيه باندا مے مقصد دا دے چه رابه وپله شى
دوى ته دغه جزا مشابه ك دوى ك عمل سره - په ضمير رزقا ته راجع دے
يا ثمره ته په تاويل ك خوراك سره راجع دے او ك تشابه تفصيل او حكمت
لخمس ذكر كړلے شو - او ك تشابه زيات تفصيل به انشاء الله په سورة العنبر
كبن راغى - دا دوه نعمتونه ذكر شول اوس دريم نعمت ذكر كوى -

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ لَفْظٌ دَلَّاهُ كوى چه دے نعمت نه به جهنميان محرومه
وى او لفظ ك فيهما دليل دے په استقرار باندا مے په جنت كبن - أَزْوَاجٌ داجمع
ك زوج ده او ك زوج په زنانه او نارينه دواړو باندا اطلاق كيدى شى په دے شرط
چه په مينه كبن نكاح شرعى ده - او دا ازواج عام د يعنى حور ك جنت او بيبيانو
ك دنيا چه جنت ته داخله شوم وى په دليل ك سورالواقعه ۲۳ ۲۴ سوو طور
نك سورة دخان ۲۵ او سورة صافات ۲۸ سره -

فَأَمَّا عَلَىٰ طلاق ك زوج په هغه وخت كبن كيږي چه په مينه ك د دوى كبن
موافقت ك عقيدې او مناسبت او محبت وى يعنى دواړه مؤمنان وى لكه
په بامره ك بيبيانو ك رسول الله صلى الله عليه وسلم كبن په سورة احزاب ۲۵
۲۶ ۲۷ او سورة تحریم ۲۸ كبن نو دا نيكاره دليل دے چه د نبى
صلى الله عليه وسلم او كهغه ك ټولو بيبيانو په مينه كبن پوره موافقت ك عقيدې
او د عمل او د اخلاق او محبت وى - د دے وجه ابن قيم په جلاء الافهام كبن
ويلى دى چه په قرآن كريم كبن ك مؤمنانو بيبيانو ته ازواج ويلى شى عكه چه
ك دوى په تزويج سره په مينه كبن موافقت دے او ك د قرانو بيبيانو ته ازواج
نه ويلى كيږي دغه وجه ده چه ك ښه عقيدې ك خاوندانه خلاف وى نو
هلته امره لفظ استعمال كيږي لكه سورة تحریم ۲۸ او چه ك خاوندانه عقيدې
ك ښه نه خلاف وى نو هلته هم امره مستعمل دے لكه سورة تحریم ۲۸

سوال :- کہ ابراہیم او ذہ عمران او زکریا علیہم السلام کہ بیبیا نوبہ بارہ کنش خو
امرءہ وئیلہ شوییدی پہ سورۃ ہود لک او سورۃ آل عمران لک کنش او حال
داچہ کہ دوی پہ مینک کنش خلاف نہ وؤ؟
جواب :- پہ دغہ حایونو کنش کہ توالد واقعات ذکر دی او کہ تولد پہ وخت
کہ امرءۃ تعبیر دیر مناسب لک کہ چہ لفظ کہ زوج مشترک دے۔

فائدہ ع مادمہ کہ تزویج پہ قرآن کنش یو اتیا کرتہ ذکر دہ او کہ ہفہ مختلف
معانی دی، اول نکاح دنیوی (سورۃ احزاب لک)، دویم نکاح اخروی کہ حور و
سرہ (سورۃ طور لک)، دریم خاوند (سورۃ بقرہ لک)، خلورم بنحہ (سورۃ نسا لک)
پنجم نارینہ اوزنانہ پہ اولاد کنش (سورۃ شوری لک)، شپرم یوحائے کول کہ روح
او جسد بناء پہ یو تفسیر باندا مے پہ (سورۃ تکویر لک کنش)، اووم اقسام کہ نباتاتو
(سورۃ حج لک)، اتم اقسام کہ انسانانوبہ دنیا کنش (سورۃ طہ لک)، نهم اقسام کہ
ہر خیز پہ دنیا کنش (سورۃ زخرف لک)، او پہ دے مواضعو کنش پہ کنش کہ زوجیت
معنی ہم موجود دہ، لسم اقسام کہ انسانانوبہ اخرت کنش (سورۃ واقعہ لک)۔
نوبہ دے ایت کنش شیخے مراد دی کہ تزویج دنیوی وی او کہ اخروی وی۔
مطہرۃ باب تفعیل کہ دیر مبالغہ کہ پارہ دے یعنی چہ کہ ہر نقص انسانی نہ
بہ پاکہ کہے شوے وی۔ کہ حیض نفاس لوئے بول وارہ بول او پوزہ بھیدل وغیرہ
ناکارہ اخلاق، کید و نہ مکرو نہ وغیر و نہ بہ پاکہ وی۔ او صیغہ کہ اسم مفعول
کنش بیا دیر مبالغہ تہ اشارہ دہ یعنی پاکہ کہے او ساتلے دی دوی لہر یو
ذات چہ ہخہ اللہ تعالیٰ دے۔

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ داخلورم نعمت دے دالفظ کہ جنتیا نو کہ پارہ اتہ دیرش
کرتہ او کہ جہنم والو کہ پارہ یو کم دیرش کرتہ ذکر کہے شویدے۔ فِیْہَا لفظ
دلالت کوی چہ خلود بہ کہ جنت نہ بھر نہ وی بلکہ خلود کہ جنتی او کہ جنت لا
کہ نعمت و چہ ذکر شول قول بہ وی۔ خلود پہ حقیقت کنش بقاء دوام نہ وئیلے شی او
یک معنی سرہ کہ انبیاء و نہ خلود نفی کہے شوید کہ چہ ہغوی بہ ہمیشہ ژوندی نہ وی لکہ پہ
سورۃ انبیاء لک کنش او کہ دے اطلاق کہیری پہ او بد والی کہ وخت باندا مے
ادقول قرطبی ذکر کہے دے او بعض مفسرینو دے برعکس ذکر کہے
دے یعنی پہ اصل کنش او بد والی کہ وخت تہ وئیلے شی کہ دوام وی او کہ نہ وی
او کہ لکے اطلاق پہ دوام باندا مے کہیری لیکن قول کہ قرطبی غورہ دے۔

أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا ط

چہ بیان کری یو مثال پہ ماشی سرہ یا زیات دھغہ نہ

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ الْحَقُّ

پس ہرچہ ہغہ کسان دی چہ ایمان یے راوے دے نو ہغوی پوہیدی چہ دامتال حق رہا برے دے

مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ

دطرف درب ددوی نہ، او ہرچہ کافران دی نو وائی

مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا

چہ خہ ارادہ کریدہ اللہ تعالیٰ پہ (بیان) ددے مثال سرہ۔ بے لاشکری پد مثال سرہ دیر خلق

وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا ط وَمَا يُضِلُّ بِهِ

اولا ربود نہ کوی پدے سرہ دیر وخلقوتہ۔ اونہ بے لارے کوی پدے مثال سرہ

إِلَّا الْفَاسِقِينَ ۝۲۶ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ

مکر نافرمان خلق۔ داہغہ کسان دی چہ ماتوی لوط د اللہ تعالیٰ

نو بنا پہ دے لفظ د ایدا د تاکید د دوام د پارہ راخی۔ پہ بارہ د جنت کبش چہ کوم ایت کبش خلود دکر دے ہغہ پہ معنی د دوام سرہ دے او پہ بارہ د جہنم کبش اکثر پہ معنی د دوام سرہ دے او کلہ پہ معنی د اورد وخت سرہ راخی لکہ پہ سورۃ نساء ۳۹ کبش (بنا پہ یو توجیہ بانداے) او راغب پہ مفردات کبش لیکلی دی چہ خلود وئیلے کیری براءت د خیز د فساد نہ او باقی پاتے کیدال پہ خپل حالت بانداے نو دا ایت صریح دلیل دے پہ دے خبرہ بانداے چہ جنتونہ او دھغہ نعمتونہ او جنتیان بہ ہمیشہ وی پہ دوی بانداے بہ فنا نہ راخی او دا قول د تہو لو علماؤ اہل سنت والجماعت دے خلاف کوی دے نہ معتزلہ او جہمیہ او دھغوی د پارہ ہغہ دلیل نقلی نیستہ۔

تنبیہ:- ہرکلہ چہ خوشحالی اولدا تونہ د ژوند انسان پہ مسکن او طعام فراخ او نکاح بانداے دی نو پہ دے بشارت اُخرویہ کبش دا درے یے ذکر کرل او ہرکلہ چہ د دنیا پہ نعمتونو کبش ہر وخت خوف د زوال او د فنا دے

کہ دے وجہ نہ دانعمتونہ کدنیادیر ناقص دی نوہ آخرت کد نعمتونہ باہر
کبش دخلود صفت ذکر کر و چہ خوف کد فنا اوزوال اود نقصان پکبش نہ وی
ملا ربط عل ہر کلمہ چہ فائدہ ایمان یے پہ کامل بشارت سرہ ذکر کرہ نو
کد ایمان کد بچاؤ کد پارہ دفع کد شبہا تو کوی کد دے کد پارہ چہ دغہ ایمان قوی
شی او جنت پرے حاصل شی۔

ربط عل ہر کلمہ چہ دعوی کد توحید یے پہ دیلو نو سرہ ذکر کرہ اود رسول
اوقرآن صدق یے پہ مناظرہ اوتحدی سرہ بیان کر و سرہ کد ذکر کد تخویف
اوبشارت نہ نو اوس جواب کد شہدے پہ پارہ کد قرآن کبش محکمہ چہ قرآن
مشقل دے پہ توحید بانداے نو مخالفین پہ قرآن بانداے اعتراضونہ
کوی دوجے کد توحید نہ اودا شبہم پہ دے طریقے سرہ دہ چہ ذاقرآن کد
اللہ تعالی کتاب نہ دے محکمہ چہ پہ دے کبش مثالونہ دی اواللہ تعالی مثالونہ
ذکر کولوتہ محتاج نہ دے ؟ نو جواب ذکر کوی پہ ذکر کد حکمتونہ کد مثال
سرہ یعنی اللہ تعالیٰ خود مثال تہ محتاج نہ دے لیکن مخاطبین پہ خیلہ پوہہ
کبش داسے مثالونہ محتاج دی۔

فائدہ عل قرطبی کد حسن وقتادہ نہ روایت ذکر کرے دے چہ دا اعتراض
یہودیانو کرے دے کلمہ چہ محکمین پہ دے سورت کبش مثالونہ کد کافرانو
اومنافقانو ذکر شول او پہ ہغوی کبش خو یہودیان ہم داخل دی نو پہ
ہغوی بانداے دا مثالونہ بد اولگیدال نو دا اعتراض یے او کر و اوسیوطی
پہ اتقان کبش ذکر کریدی چہ داقول کد سند پہ لحاظ سرہ صحیح اوقوی
دے او چاچہ لیکلی دی چہ کد مشرکانو مثالونہ چہ پہ مکی سورتونو کبش
کد عنکبوت اود باب سرہ ذکر شوے و نو ہغوی دا اعتراض کرے و و کد
ہغوی پہ جواب کبش دا ایت نازل کرے شویدے نو داقول کد سند پہ لحاظ
سرہ ضعیف دے امام رازی و بیلی دی غورہ دا دہ چہ ہر چاچہ دا اعتراض کرے
دے پائے اوس کوی نو دا جواب کد ہغوی کد پارہ دے۔

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٰ اَعْتَرَضَ کوونکو پہ خیل اعتراض کبش داسے و بیلی دوجہ
ایا اللہ تعالیٰ حیاء نہ کوی کد مثالونہ ذکر کولونہ نو جواب یے کد ہغے مطابق
پہ لفظ کد حیاء سرہ ذکر کر و لایستحی دا کد حیاء نہ ماخوذ دے اودا
صفت کد اللہ تعالیٰ ثبوت ہم شتہ دے لکہ چہ پہ یوحنا یث کبش راغلی دی

چہ رب ستا سوحیا ناگ کریم دے اوحیاء کوی دخیل بندا نہ چہ ہغہ ورنہ
دوارہ لاسونہ پہ دُعاکنن پورتنہ کپی اواللہ تعالیٰ یے ورنہ خالی واپس کپی
(ترمذی او ابوداؤد او بیہقی روایت کریداے) اودلتہ داصفت داللہ تعالیٰ
صفت سلبیہ مقیدہ دے نو ثبوت دحیاء داللہ تعالیٰ دپارہ دے ایت نہ
مخالف نہ دے حکمہ چہ ثبوت دیکو قسم دے اونفی دبل قسم دہ۔ اودا صفت ہم پہ
نیز دسلف صالحینو داللہ تعالیٰ دپارہ حقیقہ ثابت دے بغیر دتشبیہ اوتشیل
اوتحریف اوتناویل نہ۔ اوحیاء پہ صفت د بندہ کنن انقباض (بندیدال)
د نفس دی د قبیح خیز نہ چہ عارض کیبری بندہ تہ پہ بعض وخت کنن۔ لیکن
پہ صفت داللہ تعالیٰ او پہ صفت د بندہ کنن دیر فرق دمحارف لفظی اشتراک دے
فائدہ:- استخیاء پہ طریقہ دسلب مقیدہ سرہ پہ صفت داللہ تعالیٰ کنن یقرآن
کنن دودہ کرتہ راغلہ دہ او پہ صفت د نبی صلی اللہ علیہ وسلم کنن یوکرت
(سورۃ احزاب ۵۷) او پہ صفت د نیکے زنا نہ کنن یوکرت (سورۃ قصص ۲۵)
او پہ عمل دفرعونیا نوکنن شپہر کرتہ ذکر دہ۔

أَنْ يُضْرِبَ مَثَلًا دلتہ یضرب پہ معنی د یُبَيِّنُ سرہ دے لکہ چہ قرطبی وئیلی
دی یا پہ معنی د یجعل سرہ دے یعنی یَجْعَلُ شَيْئًا مَثَلًا لَشَيْءٍ آخَرَ چہ
اؤگر حوی بعوضہ مثال، او پہ دے کنن چسپان کول دمثال دی پہ
مثال لہ بانداے نو دے دے وجہ نہ دے تہ ضرب وئیلی شی اودلتہ مثلاً
پہ معنی دمثال سرہ دے۔

فائدہ:- ضرب المثل لفظ داللہ تعالیٰ دطرف نہ پہ صیغہ د فعل ماضی
غائب سرہ قرآن کنن پہ سورۃ نحل ۵۷، سورۃ ابراہیم ۲۳، سورۃ روم ۲۸
سورۃ زمر ۲۹، سورۃ تحریم ۱۷، او پہ صیغہ د جمع ماضی متکلم سر پہ سورۃ ابراہیم
۲۵، سورۃ فرقان ۳۹، سورۃ روم ۵۷، سورۃ زمر ۲۷، او پہ صیغہ د فعل مضارع
جمع متکلم سر پہ سورۃ عنکبوت ۲۳، سورۃ حشر ۱۷، او پہ صیغہ د یضرب مثلاً
سرہ پہ دے ایت اوسورۃ رعد ۱۷، سورۃ ابراہیم ۲۵، سورۃ نور ۲۵، سورۃ
محمد ۳۷ کنن ذکر شویداے۔ او پہ صیغہ د امر سرہ سورۃ کہف ۳۷، سورۃ
یونس ۱۷، او پہ صیغہ د ماضی مجہول سرہ پہ سورۃ حج ۱۷ کنن ذکر دے۔ او
مرچہ دجانب دینا کننوتہ دے نو ہغہ پہ سورۃ یونس ۵۷، سورۃ نحل ۱۷
سورۃ زخرف ۱۷، سورۃ اسراء ۱۷، سورۃ فرقان ۱۷ کنن ذکر دے۔

مَا بَعُوضَةً كَدَمَ بِهِ اعراب کنش ۲۱ اقول دی اول داچہ مَا زائده کَد تَاکید
کَمَثَلًا ۲۲ پارہ او بَعُوضَةً کَمَثَلًا نہ بدل دے، دویم مَا تکرر بدل دے کَمَثَلًا نہ
او بَعُوضَةً صفت کَمَا دے، دریم داچہ مَا تَاکید کَمَثَلًا دے او بَعُوضَةً ۲۳ پارہ
فعل حذف دے یعنی بَيْنَ بَعُوضَةٍ۔

بَعُوضَةً مفرد دے او بعوض جمع راۓ اکثر و بیلی دی چہ بعوضۃ اوبق
یوخیز دے لیکن یہ حاشیہ کتفسیر قرطبی کنش یہ دے بانداے رد کرے
شومے دے او یہ لسان العرب کنش یوقول ذکر دے چہ بق غتہ وی نو
بعوضہ ویکے وی او خازن ہم و بیلی دی چہ بعوضۃ وروما شوتہ و بیلی شی
نودلتہ یے ہم کتحقیق او تقلیل کوجہ نہ بعوضۃ ذکر کرے دے۔

فائدة ۱۱ دمیری پہ حیوة الحيوان کنش لیکلی دی چہ بعوضۃ پہ شکل
کهاقی بانداے دہ او کهاقی نہ یے اندامونہ ۲۴ پیردی چہ کهاقی خلورخہ
یوخرتم او یولکے دہ او کماشی دہ ۲۵ خچے زیاتی دی او وزرے یے ہم شتہ
دے اوخرتم کهاقی کوتلے دے اوخرتم کماشی ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
دا عجیب خلقت کالله تعالیٰ دے چہ سرۃ کورکوالی نہ خیل خرتم پہ سخته
خرمن کهاقی او کمنے او اوج کنش وردنہ کپی تردے چہ کله کله اوخ
ہم کدہ کچچلونہ مرکیری۔ ابن جریر و بیلی دی چہ بعوضہ پہ مثال
کدنیا کنش پیش کیدے شی ٹککہ چہ ماشے چہ اوریے وی نوژوندا وی
اوهرکله چہ یے خیتہ کچا کوینے نہ ککشی نو بیامرشی دارنگ پہ
اکثری توکے کدنیا کمال نہ چہ انسان خالی وی نو کھغہ پہ زرہ کنش حیات
روحانی وی اوچہ کدنیا پہ مال سرۃ مورشی نو زرہ یے مرشی او غافل شی
فائدة ۱۲ قرآن کریم کنش یو دیرش اجناس کحیوانا تو ذکر دی لیکن
اول یے ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
پیروروکے کھغوی نہ ذکر کرے دے او یہ احرکنش یے کتولونہ
غت ذکر کرے دے چہ هغه هاتی دے پہ سورة فيل کنش۔ او هغه اجناس
دادی ماشے، غوا، خنزیر، خن، مارغہ، اس، خاوی، درندہ، مارغہ، شادو
رینو، بکرا، بیزہ، اوبن، اوبنہ، ارڈھا، مار، نرے مار، ملخ، سیک، چنداخ، مہیان
سیر، شریخ، نجر، تورہ مچئی، مچ، میزے، ملاچرکک، جولاہے، وینہ، پتنگ،
قَمَافَوْقَهَا۔ فاد پارہ کعطف دے سرۃ کمعنے کروستو والی او ما موصولہ
دے ہو پت دے مبتدا فوقها خبر دے او دا جملہ صلہ کپارہ کما دہ۔

فَوْقِ اَوْچت اوزیات تہ وئیلے شی اوہغہ عام دے کہ زیاتوالے پہ بدان کنیں
دی توہغہ خودیر حیوانات دی کوم چہ مخکنیں ذکر شول یا زیاتوالے پہ سپکوالی
کنیں مراد وی اوہغہ وزر د مآشی دے اودار و ستوغورہ دے عکھہ چہ پہ احادیثو
کنیں وزر د مآشی پہ مثال کنیں ذکر دے کہ تقلیل دپارہ لکھ پہ حدیث کنیں
دی کَوَکَاتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى مِنْهَا كَافِرًا شَرِبَهُ
کہ چرے دنیا برابر وی پہ نیز د الله تعالی د مآشی د وزر سرہ نوخنیکولے بہ یے
نہ وی دہغہ تہ کافرتہ یو گوہ (روایت کریدے احمد ترمذی ابن ماجہ)
بل حدیث کنیں دی وَلَوْ اَنَّ اَدَّكُمْ وَاٰخِرَكُمْ وَحَيِّكُمْ وَمَيِّتَكُمْ وَرَطْبَكُمْ
وَيَابِسَكُمْ اجْتَمَعُوا عَلٰى اَتَقٰ قَلْبِ عَبْدٍ مِّنْ عِبَادِيْ مَا زَادَ ذٰلِكَ فِيْ مُلْكِيْ
جَنَاحَ بَعُوضَةٍ - او کہ چرے ستاسو مخکنی اوروستی اوژوندی اومری اولوانڈہ
اویچ راجع شی پہ دیر تقوی دار زہر د یو بتدہ یاندہ د بتدہ کانونما نہ
نہ نہ زیاتوی دا پہ یاد شاہی زما کنیں وزر د مآشی -

(روایت کرے دے امام احمد اوترمذی او ابن ماجہ)

فائدہ :- لفظ د فوق یوخلو بیست کرتہ قرآن کنیں ذکر دے او دے مختلف
مصداقات دی چہ ہغہ د اوجتوالی اوزیاتوالی د معنی دلاندا دے دی اول پہ
معنی د غالب (سورۃ العمران ۵۵) دویم زیات پہ عدا کنیں (سورۃ نساء ۷۷)
دریم صفت د الله تعالی پہ فوقیت سرہ پہ معنی د اوجت پہ عرش باندہ
بغیر د تمثیل او تکیف او تاویل نہ او پہ صفت د الله تعالی کنیں دے کرتہ
راغلے دے (سورۃ انعام ۷۷) سورۃ فصل ۷۷) خلورم فوقیت د درجے (سورۃ
انعام ۷۷) پنجم پہ معنی د علی سرہ (سورۃ انفال ۷۷) شپہم د پاسہ یعنی اوجت
(سورۃ یوسف ۷۷) اووم زیات پہ علم کنیں (سورۃ یوسف ۷۷) اتم اوجتوالے
د اواز (سورۃ حجرات ۷۷) نهم اوجتوالے پہ مکان کنیں (سورۃ بقرہ ۷۷) لسم
اوجت طرف د آسمان (سورۃ انعام ۷۷) یوولسم اوجت طرف د زمکہ (سورۃ
احزاب ۷۷) دولسم غتوالے پہ بدان کنیں لکھ پہ دے ایت کنیں پہ یومعنی سرہ
دیار لسم زیاتوالے پہ یووصف کنیں لکھ سپکوالے داہم پہ دے ایت کنیں
پہ دویمہ معنی سرہ - نو معلومہ شوہ چہ د فوق معنی یوہ دہ اوجتوالے
اوپہ ہر حائے کنیں دہغہ مناسب اوجتوالے دے نو دغسہ پہ صفت د الله تعالی
کنیں ہم دے -

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَدَمَ نَهْ مُحْكِنِينَ جَمْلَهُ كَبَشِ
 اول جواب او شوی یعنی مثال چه هر چنگه وی خود که الله تعالی کدشان سره کد هغه
 منافات نیست دے دے وچه نه الله تعالی په قرآن کبش دیر مثالونه
 پیش کرے دی. اوس دویم جواب دے په ذکر کد حکمتونو کد مثال سره
 نو کد اول حکمت دادے چه په مثال سره تمیز او فرق کد خلقو معلومی پی
 مؤمن معلومی پی په تصدیق کد مثال سره او په تصدیق کد مثال سره فاعل
 بنکاره شی کد دے وچه نه دایے محکبش ذکر کرو. اَنَّهُ داضمیر راجع کد مثال
 ته یا ضرب المثال ته. الْحَقُّ دایه معنی کد موافقت کد مثال دے کد ممثل له
 سره اودا معنی کد حقانیت ده په مثال کبش. مِنْ رَبِّهِمْ دا دویم خبر کد اَنَّهُ
 دے یا صفت کد الحق دے او په دے سره اشاره ده چه دلته حقانیت صرف
 په وجود کبش مراد نه دے بلکه حقانیت شرعی مراد دے.

قاعدة: لفظ کد حق په قرآن کبش دوه سوه خلویبست کرته راغله دے
 حق په لغت کبش صرف ثابت ته و بیله شی او په عرف کبش هغه خیز دے
 چه ثابت وی یقیناً چه کد هغه انکار جائز نه وی اودا شامل دے اعیان
 (ذوات) ثابت اوصحیح افعالو اورشتینو اقوالوته. کد دے وچه نه په قرآن
 کبش کد دے دیر مصداقات دی. اول په معنی کد موافق او واقع په خپل
 عنائے لکه په دے ایت کبش دویم په معنی کد ثابت په دلیل شرعی یقینی سره
 چه مقابل کد باطل دے (سورة بقره ۲۵۷) دریم جرم شرعی (سورة بقره ۲۵۸)
 خلورم پوره بیان کد خبرے (سورة بقره ۲۵۹) پنجم په معنی کد صدق (سورة
 بقره ۲۶۰) شپږم لایق او مناسب (سورة بقره ۲۶۱) اووم امر واجب (سورة
 بقره ۲۶۲) اتم حق کد بنده (قرض) (سورة بقره ۲۶۳) نهم یقین (سورة
 نساء ۱۵۸) لسم قرآن (سورة مائده ۱۵۹) یوولسم صفت کد الله تعالی (سورة
 انعام ۱۶۰) دولسم حکمت او فائده (سورة انعام ۱۶۱) دیارلسم حق مالی شرعی
 (سورة انعام ۱۶۲) خوارلسم په معنی کد جهاد (سورة انفال ۱۶۳) پنجلسم مقابل
 کد ضلال (سورة یونس ۱۶۴) شپاړلسم صحیح عقیده کد توحید (سورة یونس ۱۶۵)
 اوولسم حق تفضلی په الله تعالی باندے (سورة یونس ۱۶۶) اتلسم حاجت
 (سورة هود ۱۶۷) توولسم عذاب الهی (سورة حجر ۱۶۸) شلم دنیوی فائده
 (سورة نور ۱۶۹) یوویستم صحیح جواب (سورة فرقان ۱۷۰) دوویستم حصه او

نصیب (سورة ذاریات ۱۹)۔

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ دَا سَے اُونہ وئیل چہ قَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ
کمزید قباحت کپارہ حکمہ داقول کدوی دلیل دے پہ عدم علم کدوی
باندے۔ مَا ذَا پہ دے کبں دوة قولہ دی اول داچہ دا مجموعہ یوکلمہ دہ پہ
معنی دآئی شئی سرہ، دویم قول داچہ مَا استفہامیہ دے پہ معنی دآئی شئی
سراو ذَا پہ معنی کالدای دے اور وستوجملہ صلہ دہ۔

أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا ارادة صفت قدیمہ ذاتیہ کاللہ تعالیٰ دے پہ نیز کاهل حق
سرہ او کعلم او قدرت نہ سیوا دے چہ ترجیح ورکوی یو کدوة مقدور
فعلونولرہ پہ بل باندے۔ او ارادہ صفت کمخلوق کینہم راغی او ہغہ پہ معنی
کمیلان کزیرہ دے یو طرف تہ اوکلہ حاصل شی اوکلہ نہ حاصلیری اوہر
چہ ارادہ کاللہ تعالیٰ دہ نو دہغ نہ تخلف او خلاف کار نہ واقع کیبری بلکہ
يَفْعَلْ مَا يُرِيدُ اَوْ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ صفت کہغہ دے او ارادہ کاللہ تعالیٰ
کلہ ذکر کیبری پہ تعلق کُلِّ سرہ پہ کارونوپورے اوکلہ ذکر شی پہ تعلق
سرہ پہ جزئیا توپورے۔ بِهَذَا ادا کدوی پہ دے قول کبں اسم اش سرہ ک
تحقیر اوسپکوالی کپارہ دہ۔

مَثَلًا داحال دے یا تمیز دے کھذا۔ داسے پہ سورة مدثر ۱۸ کبں ہم دی
او مقصد ککفرانو پہ دے قول کبں تحقیر کمثال دے او اشارہ دہ چہ دا
کطرف کاللہ تعالیٰ نہ نہ دے۔

يُضِلُّ بِهٖ كَثِيرًا د دویم حکمت دے ک ذکر کمثال چہ ہغہ مرتب کیدل فائدو
او اثر و مختلفودی پہ مثال باندے چہ اضلال او ہدایت دے او دا پہ کلام
ککفرانو کبں داخل نہ دے لکہ چہ معتزلو خیال کرے دے بلکہ دامستقل
قول کاللہ تعالیٰ دے پہ دلیل ک سورة مدثر ۱۸ سرہ۔

نسبت کاضلال اللہ تعالیٰ تہ حقیقۃً دے او پہ قرآن کریم کبں دبیرش
کرتہ واقع دے او معنی کاضلال منسوب اللہ تعالیٰ تہ پیدا کول کفعل
کضلال دی پہ بندہ کبں او نسبت کاضلال شیطان تہ پہ معنی کدعوت
ورکولو او وسوسے اچولو کپارہ ککمرہ کولودی (سورة یس ۱۶) اوکلہ
نسبت وی فرعون تہ (سورة طہ ۶۶) او نسبت معبود باطل تہ (سورة
ابراہیم ۲۲) او نسبت بحرمانو تہ (سورة شعراء ۲۹) او سامری تہ (سورة طہ ۸۵)

او گمراہانوتہ (سورۃ مائدہ ۷۷) او سردارانو او ملامیانو او پیرانوتہ (سورۃ احزاب ۷۱) او ہر مقتدی (دروغزن) تہ (سورۃ انعام ۱۱۱) او نسبت خواہش تہ (سورۃ ص ۲۱) او نسبت منافقانوتہ (سورۃ نساء ۱۱۱) او اہل کتابو باطل پرستوتہ (سورۃ العنکبوت ۱۱) او یہ دے تہ لو کہیں ہغہ معنی دہ کومہ چہ یہ نسبت کشیطان کنہ دہ - یہ ضمیر مثال یا ضرب مثال تہ راجع کدا اشارہ ک سبب ک اضلال دہ او مراد ک دے تکذیب او تحقیر ک مثال دے یہ قرینہ ک دے قول سرہ چہ فیقولون ماذا ارادہ - نو ک دے نہ معلومہ شوہ چہ خلق ک ضلال ک طرف ک اللہ تعالیٰ نہ دے او کسب ک اسبابو ک ہغہ ک طرف ک بتانوتہ ک اسباب ک ضلال یہ قرآن کنہ دیر ذکر دی اول تکذیب ک مثال قرآنی لکہ یہ دے ایت کنہ - دویم تبدیل ک کفر یہ ایمان سرہ (سورۃ بقرہ ۲۱۷) دریم شرک کول (سورۃ نساء ۱۱۱) خلویم کفر باللہ والملائکہ والکتب والرسول والیوم الآخر (سورۃ نساء ۱۱۱) یحکم عصیان ک اللہ او رسول (سورۃ احزاب ۳۶) شپیم دوستانہ ک کافرانوسرہ (سورۃ ممتحنہ ۱۱) اووم نایعداری ک خواہش (سورۃ انعام ۱۱۱) اتم منع کول ک لارے ک اللہ تعالیٰ نہ (سورۃ نساء ۷۱) نہم اطاعت ک اکثریت یعنی موجودہ جمہوریت (سورۃ انعام ۱۱۱) لسم دوستانہ او اتباع ک شیطان (سورۃ حج ۱۱۱)۔

ک یٰٰہدائی یہ گنہگار، نسبت ک ہدایت یہ قرآن کنہ اللہ تعالیٰ تہ دواۓ اتیا کرت دے او دانستہ ہم حقیقی دے او مراد ک دے نہ خلق ک ہدایت او توفیق و رکول دی او دایے مشروط کرے دے یہ صفت ک انابت سرہ یہ سورۃ رعد ۱۱ او سورۃ شوری ۱۱ کنہ او یہ صفت ک اتباع ک رضا ک اللہ تعالیٰ سرہ لکہ یہ سورۃ مائدہ ۱۱ کنہ او کلہ نسبت ک ہدایت نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ وی لکہ یہ سورۃ شوری ۱۱ کنہ او کلہ نسبت وی قرآن تہ لکہ یہ سورۃ اسراء ۱۱ کنہ او ک دے سورت یہ ۱۱ کنہ ہم تیر شویدی او دا دوارہ نسبتونہ اسبابو ک ہدایت تہ دی او یہ ضمیر مثال یا ضرب المثال تہ راجع دے او ک دے پشان یہ سورۃ مائدہ ۱۱ کنہ دے۔

سوال :- کثرت او قلت خود امور و متضایفہ نہ دی یعنی یہ دوارہ جانبینو کنہ کثرت نشی راتلے او دارنگ مؤمنان خو لہ دی لکہ یہ سورۃ سبا ۱۱ کنہ جواب :- دلہ کثرتہ فی نفسہ مراد دے یعنی گمراہان دیر دی او مؤمنان

چہ حُجَّان تہ اوکوری توہم دیروی اگرچہ پہ نسبت دگمراہانوسرہ لپروی او
دلته کثرت فی نفسہ عکسہ راوہلے شوچہ مقصد اذیت دیرے فائدے دمثال
ذکرکول دی نو دیر والے یے دواپہ جانبوتہ عکسہ ذکرکرو۔

سوال :- پہ قَامَا الذَّيْنِ کبش مؤمنان یے مخکبش ذکرکول اوپہ یُضِلُّ اہکبش
گمراہان مخکبش ذکرکول ؟۔

جواب :- اولہ جملہ کبش مقصد اثبات دحقانیت دمثال وو نو دھغے دپارے
علم د مؤمنانو ذکرشو اوپہ دویمہ کبش مقصد زیادت د تاثیر وو کہ ثبوتی
وی اوکہ سلبی وی اوزیات تاثیر سلبی پہ کافرانو کبش دے عکسہ چہ ہغوی
پہ حقیقت کبش دیر دی۔

وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ دا جواب د وہم دے ہغہ وہم دادے چہ دا دیر
خلق اللہ تعالیٰ د خہ وجے نہ گمراہ کرلے ؟ حاصل د جواب دا دے چہ سبب
د اضلال فسق د دے خلقو دے۔ الْفَاسِقِينَ د فسق نہ مآخوذ دے اوہغہ
پہ لغت کبش وتل دی د یوشیز نہ، اوپہ عرف کبش وتل دی د حد نہ پہ اذیت
ورکولوسرہ د دے وجے نہ پہ یوحیث کبش یے پچھہ حیوانا توتہ فواسق
وٹیلی دی چہ پہ حل او حرم دواپہ کبش قتل کول پکار دی عکسہ چہ ہغوی
پہ اذیت (ضرر) ورکولوکبش پہ انسان باندے رویمے والے کوی لکہ مار
(لہم)، کارغہ، منبرک، سپے حملہ کوونکے اونپوس۔ اوپہ اصطلاح د شریعت
کبش فسق وتل دی د طاعت د اللہ تعالیٰ او د رسول نہ من وجہ یا من کل
الوجه نواول نہ فسق کمومن وٹیلے شی او دویم نہ فسق د کافر وٹیلے شی۔
پہ دے معنی سرہ پہ انسان باندے د فاسق اطلاق پہ کلام د عربو کبش
معروف نہ وو نو قرآن د دے استعمال اوکرو او د عربو فصحاؤ بلغاؤ پہ
ہغے باندے ہیخ طعن نہ دے کرے (قاموس۔ لسان۔ راغب۔ جوہری) نولو
دالیکلی دی۔ او د فسق استعمال پہ قرآن کبش پنچوس کرتہ پہ خلور معاتو
سرہ راغلے دے اول مطلق کتناہ کبیرہ (سورۃ بقرہ ۱۷۹) دویم پہ معنی
د کفر او شرک (سورۃ مائدہ ۳۰) دریم کتناہ کبیرہ بشکتہ د کفر او شرک نہ
(سورۃ حجرات ۳۰، سورۃ نور ۲۰) خلور صرف وتل (معنی لغوی سرہ)
(سورۃ کہف ۲۰)۔ پہ دے ایت کبش دویمہ معنی مراد دہ یعنی فسق پہ کفر
کبش او اسباب د فسق پہ قرآن کریم کبش لس ذکر دی اول تولی د ایمان

مَنْ بَعْدَ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ

روستو د پوخوالی د هغه نه - او پریکوی هغه څیز چې حکم کړیدلې الله تعالی

بِهَ أَنْ يُوْصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ط

په پیوستوالی د هغه سره ، او ورانې کوی دوی په زمکه (ملک) کښ -

أُولَئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ ۲۷ كَيْفَ تَكْفُرُونَ

دغه کسان خاص دوی تاوانیان دی - څه رنگه تاسو کفر کوئ

او د اتباع د اخري رسول نه (سورة عمران ۳۴) دویم حکم ته کول په ما نزل الله باندې (سورة مائدة ۳۴) دریم منافقت (سورة توبه ۳۴) خلوم کفر کول (سورة نور ۳۴) پنجم مسلمان ته د زنا کتل کول (سورة نور ۳۴) شپږم ضرر ورکول کاتب او گواه ته (سورة بقره ۲۸۳) اووم تبديل د شرع (سورة بقره ۲۸۳) اتم حيله کول په احکامو شرعيه کښ (سورة اعراف ۱۴۵) نهم د مخ په نصب او استقسام بالازلام (قسمت معلومول په غشوسره) (سورة مائدة ۳۴) سم په وخت د مخ کښ نوم د الله تعالی قصد او پریځودل (سورة انعام ۱۱۴) نو په دې اسبابو سره په انسان کښ فسق راشي او بیا که هغه ته په قرآن سره وعظ و رکبدايشي نو د هغه گمراهي زیاتې کیږي (إلا ما شاء الله).

۲۷ په دې ایت کښ تعریف د فاسقانودې او زجر دې هغوی ته په ذکر د درې صفات قبیحو سره او په خسران سره او د صفات د کافرانودې څکه چې د دې مقابل صفتونه د مؤمنانو د پاره ذکر دی په سورة رعد ۲۷ کښ یَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ نَقْضُ په لغت کښ سپړدلو د رسئ ته وئیلې شی او دا معنی مستعمل ده په سورة نحل ۲۷ کښ نو په دې کښ عَهْدَ اللَّهِ یئ مشابیه کړې دې د رسئ سره څه هغه او سپړدلې شی نو په کاره شی او په هغه سړیا دوه څیزونه هم نشي یوځای کیدلې نو دلته مراد مخالفت او انکار کول د عهد و إلهیو دے. عَهْدَ، خازن وئیلی دی چې عهد په اصل کښ حفاظت د یو څیز او لحاظ کول د هغه دی وخت په وخت د دې وچې نه په دې کښ د وعدې نه زیاته معنی پرته ده او په عهد باندې وفاء واجب ده بالانفاق او ماده د عهد په قرآن کښ شپږ ځلې ثبت

کرت ذکرده په درے طریقو سره - یو امر الله (سورة بقره ۱۲۵) دویم نهی
 که الله تعالیٰ (سورة یس ۲۸) او که دے نه علاوه عیونو کیش عام او امر تواهی
 که الله تعالیٰ ته شامل دے۔

مَنْ بَعْدَ مِيثَاقِهِ دَا وَثُوقِ تَه اخسته شومے دے پوخوا لی ته وئیلے شی لفظ
 که میثاق په قرآن کیش پخویشته کرته او ماده که وثوق اته دیرش کرته ذکر
 ده میثاق په اصل کیش عهد مضبوط په قسم سره ته وئیلے شی او په دے
 معنی سره دے سورة بقره ۲۳۸ کیش او دے ته موثق هم په سورة یوسف ۲۵
 ته کیش وئیلے شویدا دے او اکثر په معنی مصداری سره مراد وؤ لکه دلته هم
 معنی مصداری مراد ده - او که ضمیر الله تعالیٰ ته راجع دے یا عهد ته او موثقی
 متعلق دی په بنی اسرائیلو پورے په سورة بقره ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ او سورة
 مائده ۲۴۸ ته کیش او متعلق په نصاراؤ پورے سورة مائده ۲۴۸ کیش او
 متعلق دی په الذین او تو الکتاب پورے سورة العمران ۱۰۱ کیش او متعلق په
 انبیاء پورے په سورة العمران ۱۵۰ سورة احزاب ۲۷ کیش - او موثقی په مینج
 که بندگانو کیش سورة یوسف ۲۴۸ سورة نساء ۲۴۸ سورة انفال ۲۴۸ او
 سورة نساء ۲۴۸ کیش دی۔

فَاعِده :- دلته که عهد الله نه په مراد کیش دیر اقوال دی اول داچه امر
 که الله تعالیٰ بندگانو ته که طاعت کولو که هغه او نهی کول که معاصی نه چه
 الله تعالیٰ په خپلو کتابونو کیش او په ژبه که رسولانو خپلو سره ذکر کړیدی
 دویم داچه الله تعالیٰ که توحید شکاره دلیلونه قائم کړی او موجود کړی دی ، نو
 بندگانو ته یی که هغه که پاره عقل ورکړی که نو دا عهد دے او په هغه کیش
 نظر او فکر نه کول دایکے نقض دے - دریم هغه عهد دے چه الله تعالیٰ
 په قرآن کیش سورة اعراف ۱۰۱ کیش ذکر کړی دے ، په دے درے واره
 قولونو باند دے په دے کیش ټول مشرکان کافران منافقان داخل دی
 خلوم عهد دے په تورات کیش یهودیانو ته چه که دے نبی صلی الله علیه
 وسلم رسالت به په خپله هم منی او نور وخلقوته به یی هم ښکاره کوئی
 نو هغوی دغه حق پټ کړو بیا په دے دا خاص دے په یهودیانو پورے -
 غوره داده چه ایت عام دے ټولو کافرانو مشرکانو یهودیانو نصاراؤ
 او منافقانو ته شامل دے چه عهد الهیه یی په مختلفو طریقو سره

مات کرے دی او اللہ تعالیٰ کے دغہ عہود و وثوق (پہنچوالے) کر پیدا ہے پہ عقلی
دلیلوں اور یہ قرآن اور آخری نبی رالیکلوسرہ -

وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ، قطع مقابل کے وصل دے دوہ تکررے
کول اور پریکول یوحیز کے بل نہ جدا کول پہ دے معانیوں باندے اکثر استعمال
شویدے اوکلہ پہ معنی کے ہلا کولورائی (لکہ سورۃ العمران ۳۱) اوکلہ مسافت
قطع کول پہ زمکہ کش (سورۃ توبہ ۳۱ سورۃ رعد ۳۱) اوکلہ پہ معنی کے تعلق
ختمیدال (سورۃ بقرہ ۲۶) اوکلہ پہ معنی کے جرح کول (سورۃ یوسف ۳۱)
اوکلہ پہ معنی کے نسل بنداول (سورۃ عنکبوت ۳۱) اوکلہ پہ معنی کے بیچ کنڈائی
کولو (سورۃ انفال ۱۶) اوپہ معنی کے تقسیم کولو (سورۃ اعراف ۳۱) اوپہ
معنی کے مرئی خپہ کولو (سورۃ حج ۱۱) بنا پہ یوقول (اوپہ معنی کے فیصلہ کولو
(سورۃ نمل ۳۱) - أَنْ يُوصَلَ دایہ تاویل کے مصدر سرہ بدل دے کے ضمیر
کے پہ نہ یعنی مَا أَمَرَ اللَّهُ يُوصَلُ - شریبی اور قرطبی وغیرہ لیکلی دی چہ
مراد کے دے نہ ہر خطبہ (غلطی) دہ چہ اللہ تعالیٰ پہ ہفہ باندے ناراض
وی۔ خپولی پریکول، کے مؤمنانہ دوستانے نہ محارول، کے انبیاء علیہم السلام
او کے کتابوں والہیوں پہ مینے کش پہ ایمان راولو کش فرق کول، جماعت
کے مسلمانانہ پریستول اور ہفہ کار کول چہ پہ ہفہ کش خیر پریستول
او شرک کول وی چہ داتول خیزونہ کے اللہ تعالیٰ او کے بندہ پہ مینے کش
وصلت (پریستول) ختموی او دارنگ کے قرآن او کے حدیث پہ مینے کش
فرق کول یعنی مثل کے قرآن اونہ مثل کے حدیث، او احکام شرعیہ بعض
مثل او بعض نہ مثل داتول پہ دے کش داخل دی - مَا أَمَرَ اللَّهُ داقیدائے
کے دے وجہ نہ راولوچہ ہفہ وصل چہ اللہ تعالیٰ کے ہفہ نہ منع کرے وی
نوہفہ ترینہ خارج دے لکہ براءت کول کے مشرکانہ او منافقانہ سورہ او
ہجران کول کے مبتدعینہ او فاسقانہ سورہ - يُوصَلَ، مادہ کے وصل پہ قرآن
کش دولس کرتہ ذکر دہ کلہ پہ معنی کے رسید لویو خیزتہ (لکہ سورۃ ہود کے)
اوکلہ پہ معنی کے عہد سرہ (سورۃ نساء ۳۱) اوکلہ پہ معنی کے رعایت کولو
کے جمع او کے وصل لکہ پہ دے ایت کش -

وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ تحقیق کے لفظ فساد مخکش تیر شویدے قرطبی و بیلی
دی مراد کے دے نہ عبادت کے غیر اللہ دے او ظلم کول دی پہ کارونو کش

پہ سبب دشواری تو خیل و سرہ او خازن و شربینی و ٹیلی دی مراد دے تہ عام گناہونہ او خلق منع کول دی کایمان را و پلوتہ پہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم او استہزاء کول پہ حق پورے اونسی پکین قطع السبیل (لارے شوکول) ہم شمار کری دی۔ معلومہ شوہ چہ دالفظ عام دے دے تہ لوتہ او دے پکین جملے سورہ دے مناسبت دے وجہ نہ اعتراض کول پہ قرآن باندا پکین ہم داخل دے۔

فائدہ عل پہ دے درے کار و نوکین پہ هر و ستی کین ترقی دہ پہ نسبت دے پکین۔ سپرد دی نو دے رسی فائدہ ترینہ نشی اختلے کیدے لیکن دے دوبارہ او دے (و) احتمال کشتہ دے او قطع پر یکول دی چہ بیائے وصل امکان نہ لری مگر عارضی وصل کیدایشی او فساد خوبالکل بے کارہ او بے فائدے کیدال دی۔ نو دا ترقی دہ دے ادنیٰ نہ اعلیٰ تہ پہ گناہونکین۔

فائدہ عل پہ دے درے صفا تو کین دہ احتمالونہ دی اول داچہ گناہونہ پہ درے درجا تو او قسم و سورہ دی اول ہفہ قسم گناہونہ دی چہ دے عہود و سرہ تعلق لری دویم قسم ہفہ دی چہ پہ ہفہ کین معنی دے وصل پرتہ وی او ہفہ پکین (ختم) شی دریم قسم ہفہ دی چہ پہ ہفہ سرہ نظام دے عالم خرابیری او دے ہر یو مثالونہ پکین ذکر شول۔ دویم احتمال دادے چہ ہر قسم گناہ کین دا درے صفتونہ دی چہ پہ کین نقص عہد دے او قطع دے وصل دہ او فساد دے، دے وجہ نہ دے درے وار و ذکر او کپے شو او دا پہ دے ترتیب سرہ پہ سورہ رعدا پکین ہم ذکر دی۔

أُولَئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ دا تخویف دے چہ مرتب دے پہ دغہ درے صفتونو باندا۔ خسران پہ اصل کین نقصان تہ وٹیلے شی کہ پہ وزن کول و کین یا بل خہ کین وی او پہ دے معنی سرہ پہ (سورہ مطففین) کین ذکر دے او بقای نظم الدار کین وٹیلی دی خاسر ہفہ شوک دے چہ دے سرہ رأس المال وی او فائدہ (کتہ) پکین کیدلے شی لیکن پہ بے تدبیری سرہ پہ ہفہ کین کپے او کپی، او امام رازی وٹیلی دی چہ خاسر ہفہ شوک دے چہ دے عمل او کپی چہ پہ ہفہ باندا مے ثواب نہ ملا و پکین قرطبی وٹیلی دی ہفہ شوک چہ خیلہ حصہ کپے دے فلاح او دے کامیابی نہ تہ ہفہ خاسر دے۔ او ضلال او ہلاکت تہ ہم وٹیلے شی پہ دے معنی

بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ

یہ اللہ تعالیٰ باندے احوال دا چہ تاسو نیست وئی نو ژوندی ئے کری تاسو بیا بہ مرہ کوی تاسو

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿۷۸﴾

بیا بہ ژوندی کری تاسو ، بیا بہ خاص ہغہ را اللہ تعالیٰ تہ ور کر جو لے شی تاسو ۔

باندے یہ (سورۃ مؤمن ۷۷-۷۸) کتب دے۔

فائدہ ۷۸ پہ دے ایت کتب دے خسراں درے اسباب ذکر شول او دے نہ علاوہ نور اسباب ۷۸ دی :- خلورم سبب شیطان سرہ دوستا نہ کول (سورۃ نساء ۷۸) ، پنجم تکذیب دلقاء اللہ (د ملاقات د اللہ تعالیٰ) (سورۃ انعام ۷۸) ، شپہم قتل د اولاد خیل (سورۃ انعام ۷۸) ، اووم مرتدا کیدال (سورۃ حج ۷۸) ، سورۃ العمران ۷۸) ، اتم کفر بالکتاب (سورۃ بقرہ ۷۸) ، نہم کفر باللہ تعالیٰ (سورۃ عنکبوت ۷۸) ، لسم حزب الشیطان (سورۃ مجادلہ ۷۸) ، یولسم داسلہ نہ سیوا بل دین منل (سورۃ العمران ۷۸) ، دولسم قتل د مؤمن عمداً (سورۃ مائدہ ۷۸) ، دیار لسم حرمان د مغفرت اورحمت د اللہ تعالیٰ (سورۃ اعراف ۷۸) ، اٹھار لسم تکذیب بالآیات (سورۃ یونس ۷۸) ، پنچلسم تکذیب د نبی (سورۃ اعراف ۷۸) ، شپا لسم شرک کول (سورۃ زمرہ ۷۸) ، اولسم یہ خیل رب باندے بدگمانی کول (سورۃ حم سجدہ ۷۸) او دے تہو لو اسبابو تہ اشارہ دہ پہ دے قول د اللہ تعالیٰ کتب چہ "اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِيْ خُسْرٍ سُوْرَةُ فَائدہ ۷۸ ہغہ درے صفات چہ پہ دے ایت کتب ذکر شول دا جامع او شامل دی دغہ تہو لو اسبابو ذکر کرے شوو تہ دے دے وجہ پہ دے سورت کتب دادرے ئے خاص کول پہ ذکر سرہ ۔ اوہرکہ چہ داصفات د کافرانو دی چہ ہغہ پورہ گمراہان دی او الخسروں نہ مراد ہم پورہ خسراں والادی دے دے وجہ نہ حصریے د دوی اوکرو یہ ضمیر فصل او تعریف د مبتداً اوخیر د واروسرہ ۔ نو معلومہ شوہ چہ مؤمن گناہکار کتب لہر خسراں راتلے شی او پورہ خسراں پہ کافر پورے خاص دے ۔

۷۸ ربط د ایت د ماقبل سرہ دادے چہ مخکین ایت کتب صفات احوال د کافرانو ذکر شونو اوس زور نہ ورکوی یہ کفر سرہ د وجود د دلیلو نو د ایمان نہ ۔ دویم ربط دادے چہ مخکین اثبات د توحید او د رسالت

اوشواوپہ میں کتبِ تحویف و بشارت اور جواب و سوال ذکر شو نو اوس
بیا واپسی دہ اول مقصداتہ چہ اثبات دے توحید دے پہ ذکر کولو دخلور
انعامات عامہ سرہ (چہ متعلق دی پہ انسان پورے) نو پہ دے ایت
کتبِ اول انعام عام ذکر کوی چہ حیات و رکول دی انسانا نو تہ۔

کَیْفَ دالِفظ دپارہ د استفہام دحالت راعی اور دالِفظ پہ قرآن کتب درے
ایتا کرتہ راغلے دے۔ نوکلہ پہ دے کتب معنی د انکار اور جزوی لکہ پہ
دے ایت کتب اور یہ سورۃ العمران ۸۴ کتب، اوکلہ پکتب معنی د اقراروی
لکہ پہ سورۃ غاشیہ ۸۸ ۸۷ ۸۶ ۸۵ ۸۴ ۸۳ ۸۲ ۸۱ ۸۰ ۷۹ ۷۸ ۷۷ ۷۶ ۷۵ ۷۴ ۷۳ ۷۲ ۷۱ ۷۰ ۶۹ ۶۸ ۶۷ ۶۶ ۶۵ ۶۴ ۶۳ ۶۲ ۶۱ ۶۰ ۵۹ ۵۸ ۵۷ ۵۶ ۵۵ ۵۴ ۵۳ ۵۲ ۵۱ ۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱ ۳۰ ۲۹ ۲۸ ۲۷ ۲۶ ۲۵ ۲۴ ۲۳ ۲۲ ۲۱ ۲۰ ۱۹ ۱۸ ۱۷ ۱۶ ۱۵ ۱۴ ۱۳ ۱۲ ۱۱ ۱۰ ۹ ۸ ۷ ۶ ۵ ۴ ۳ ۲ ۱
پہ معنی د کیفیت سرہ مراد وی لکہ پہ سورۃ اعراف ۷۱ اور سورۃ یونس
۱۰۸ کتب۔ او بعضو علماؤ وئیلی دی چہ پہ دے کتب معنی د تعجب دہ کلہ
چہ د انسان د طرف نہ وی اوچہ د اللہ تعالیٰ د طرف نہ وی نو ہغہ وخت
معنی د تعجب دہ یعنی پہ تعجب کتب اچول۔ نو دلتہ حاصل د ایت دادے
چہ سرہ د وجود د دے بنکارہ انعاماتونہ (چہ روستو ذکر کیے) ستاسو
کفر کول دیر عجیبہ دی او دانہ دے پکار۔

تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ، قرطبی وئیلی دی چہ معنی دادہ "خہ رلک د اللہ تعالیٰ د
وجود نہ انکار کوئی او د ہغہ نہ سیوا د بل چا عبادت کوئی" اشارہ دہ چہ
دلتہ خطاب دے عام کافرانوتہ کہ اللہ تعالیٰ نہ متی یا مشرکان وی او عوام
وی کہ کتابیان وی۔

وَكُنْتُمْ اَمْوَائًا، وَاو د پارہ د حال دے۔ اموات جمع د میت دہ کہ پہ
تشدید سرہ وی اوکلہ تخفیف سرہ وی عکسہ چہ پہ دے لفظ کتب شد
اوسکون د یا دوارہ جائز دی۔ او موت پہ قرآن کریم کتب یوسل تہ،
بنحوس کرتہ ذکر دے او قرآن کتب د دے یوسل اطلاقات راغلی دی
اول پہ معنی د عدم سابق لکہ پہ دے ایت کتب۔ دویم پہ معنی د موت
عقلی (چہ پہ ہغہ پسے د نیوی ژوند راتلے شی) (سورۃ بقرہ ۲۷۳) دریم موت
اعجازی (پہ دنیا کتب پہ طریقہ د خرق عادت سرہ چہ ورپسے بیا ژوند
د نیوی راعی) (سورۃ بقرہ ۲۷۴) خلورم مرگ د شہادت (سورۃ العمران ۱۵۳)
پنجم اسباب د مرگ (سورۃ ابراہیم ۸۱) شپنم پہ معنی د جہل (سورۃ
انعام ۱۱۸) اووم عدم د قوت نبائیہ (سورۃ فرقان ۸۴) اتم عدم د ایمان

(سورة یونس ۱۰۱) نھم موت تمثیل (سورة روم ۳۰) لسم ۳۰ بر غمونه (سورة ابراھیم ۱۲۵) ینا پہ یوتفسیر یوولسم موت حقیقی یعنی جدا کیدا ۳۰ روح ۳۰ جسدانہ دلتہ دامعنی مراد دہ - ینا پہ موت کبش دودہ قولونہ دی اول داچہ موت مطلق عدم الحیاة وکیلہ شی کہ وصف کژوندا حساسی پکبش راتلے شی اوکہ نشی راتلے لکہ پہ سورة فرقان ۲۵ اولس ۳۰ او سورة ق ۱۰۱ کبش اوپہ دے قول سرہ کدوی پہ مینج کبش تقابل ک تضاد دے - دویم قول داچہ موت عدم ک حیات دے کھغہ خیزنہ چہ شان کھغہ ژوند احساسی وی اوپہ دے قول باندے تقابل عدم والمملکة دے - نوینا پہ اول قول باندے دلتہ مراد ک آمواتانہ هغه اجسام دی چہ ژوند پہ کبش نہ وی لکہ عناصر، غذا اکانے، نطفہ، تکرپے کدینے، تکرپے کدغوبنے - او ینا پہ دویم قول مراد کدے نہ صرف حال ک وجود ک نطفہ دے پہ شاکانو ک پلارانو اوپہ رحمتو کد مائندا وکبش نوپہ اول قول معنی کد آمواتانہ دہ لکہ پہ سورة دھرل کبش اوپہ دویم قول معنی کد اموات بے ساه خیزنوگدی کاحیاء کد دلتہ مراد کد احیاء نہ حیات حقیقیہ دے یعنی ساه اچول پہ هغه بدن کبش چہ کد مور پہ رحم کبش تقریباً پہ خلورو میاشتو کبش تیار شویدا او داحیات خہ مودہ پہ خیتہ کد مور کبش دے اوروستو کد پیدا ائش نہ پہ دنیا کبش دے چہ روح پہ بدن کبش حقیقہ موجود دے او تھول احساسات حیوانیہ پکبش پیدا شویدا -

فائدہ :- مادہ کلفظ حیات پہ قرآن کبش یوسل ^{۱۸۸} اتہ اتیا کرتہ راغلہ او کدے اوہ اطلاقات دی اول قوت عاقلہ او علم (سورة انعام ۱۱۳) دویم قوت نباتیہ (تازہ کیدال) (سورة یس ۳۲) دریم حیات اخرویہ ابدیہ (سورة فجر ۲۲) خلورم مزے حاصلول او بے غمہ کیدال (سورة بقرہ ۲۵۴) پہ قول کد امام راغب سرہ پہ مفردات کبش، پنجم صفت کد اللہ تعالیٰ او داصفت حقیقیہ کد اللہ تعالیٰ دے پہ نیز کد اهل حق باندے بلا تشبیہ و تمثیل او بلا تاویل او تحریف (سورة بقرہ ۲۵۴) سورة العمران ۱۵۹ سورة فرقان ۵۵ شپہم حیات حکمیہ کد قبر (برزخ) (سورة بقرہ ۲۵۴) سورة العمران ۱۵۹ اووم حیات حقیقیہ پہ معنی کد قوت حساسہ پہ روح اچولوسرہ پہ بدن کبش او دامعنی پہ دے لفظ کاحیاء کبش مراد دہ اوپہ ۳۰ ایرایا تونوگبش دہ -

ثُمَّ يُبَيِّنُكُمْ مَرَادَ دَعَا نَه مَوْتَ حَقِيقِيهِ دَعَا يَعْنِي رُوحَ كَدِيْدَانِ نَه جَدَا اَكْبَلِ
په مقرر نيته باندے۔

سوال :- په دے ايت کښن مقصدا ذکر کد انعاما تو دے نوا ماتت (مرک)
خه رنگ انعام دے ۶۔

جواب :- هر کله چه لويے مقصدا حيات ک جنت دے اواماتت د هغه د پاره
ذريعه او وسيله ده نو په قانون د لَوَسَائِلِ حُكْمِ الْمُقَاصِدِ سره اوماتت هم
په انعاما تو کښن شمار دے۔ دارنگ د تولو عقل والو په نيز باندے مسلم
ده (منله شويده) چه انسان د ژوند اخري وخت ته اور سپري چه هغه ته
زمانه د هر م او د ازل العمر وئيل شي تو کله دا انسان پخپله بلکه نور انسانان هم
د هغه مرک انعام گنري۔

جواب :- په دے ايت کښن صرف انعام اول فَاَحْيَا کُمْ سره مقصود وؤ او وره
بل مقصدا ذکر ک قدرت عظيمه د الله تعالی دے د دے وجه نه د احيا اواماتت
نسبت يے الله تعالی ته ذکر کړے دے۔

ثُمَّ يُبَيِّنُكُمْ په دے کښن مشهور او صحيح قول دادے چه مراد د دے نه
بعث بعد الموت دے چه هغه ته حيات اخرويه حقيقيه وئيل شي او دليل
په دے باندے اول روايت د ابن عباس او ابن مسعود رضی الله عنهم
دے چه قرطبي او نور و مفسرينو نقل کړے دے او دويم دليل په دے
باندے سورة مؤمنون بها او سورة زمر نږ دے چه په هغه کښن په موت
پسے بعث د يوم القيامت يے ذکر کړے دے او ابن عطيه وئيلي دي چه دا
قول په دے ايت کښن صرف مراد دے او ابن کثير او آلوسی په روح المعانی
او شاه عبد العزيز او ابن جوزي په زاد المسير کښن دے قول ته صحيح وئيلي
دي۔ دويم قول ابن کثير د سدي عن ابی صالح نه نقل کړے دے چه
مراد د دے نه احیاء فی القبر ده حکه چه دغه حیات په قرآن (سورة بقره
لها سورة العمران بها) کښن او په احاديث صحيحه سره ثابت دے۔ ليکن
اراده د دے قول په دے ايت کښن په خو وجو سره ضعيف ده اول خو
نخکښن ذکر شو و مفسرينو رد کړے دے او دے ته يے ابدا الاقوال
وئيلي دي۔ دويم دا د ايت د سورة مؤمنون او سورة زمر نه خلاف رأيي
درېم دا چه خلاف رأيي د ايت د سورة مؤمنون نه خلوه وجه داده چه دلته

حیات فی القبر مراد شی نو ثمر الیہ ترجعون سرے بہ بعث بعد الموت مراد وی اوکے نہ وی مراد ؟ کہ مراد وی نو یہ حیات فی القبر پسے بہ بل مرگ مراد وی اوکے نہ وی ؟ کہ بل مرگ مراد وی ناول خود ہفتے بل مرگ کے پارہ صحیح دلیل پیشہ دویم داچہ لازم شول درے مرگونہ اودرے ژوند و نہ اوکے حیات فی القبر پسے بل مرگ مراد نہ وی نو یو خوب بعث بعد الموت سرے احیاء کے ژوندی لازمیری اودا خو تحصیل حاصل دے اوبلہ داچہ درے حیاتونہ لازم شول اودا تہول مخالف دی کایت کے سورۃ مؤمن سلا نہ . او قرطبی و ثیلی دی چہ یہ یو احتمال سرے یہ دے ایت کنس درے مرگہ اودرے ژوندہ ثابتیری اویہ بل احتمال سرے خلور خلور اویہ بل سرے پنچہ پنچہ (ہلنتہ یئے اوگورئی) لیکن داتہول صرف یہ درجہ کے احتمال کنس دی یہ تفسیر کے دے ایت کنس دامراد نہ دی .

سوال :- ہرکله چہ دلتہ حیات فی القبر مراد نہ شی نو معلومہ شوہ چہ قول کے معتزلہ حق دے چہ ہغوی کے دے نہ انکار کوی ؟

جواب :- عدم ذکر کے دغہ حیات مستلزم نہ دے عدم ثبوت لہر حکمہ چہ کے ثبوت کے پارہ نور دلیلونہ کے قرآن اودا حادیث موجود دی .

سوال :- ہرکله چہ حیات فی القبر ثابت دے نو یہ دے ایت کنس یئے ولے نہ ذکر کوؤ ؟

جواب :- یہ دے ایت کنس ہغہ امانت او احیاء ذکر کوی چہ حقیقی دی او حیات فی القبر حیات حکمیہ دے ہرکله چہ مشرکان کے حیات حقیقیہ کے قیامت نہ انکار کوی نو کے حیات حکمیہ نہ خو یہ طریق اولی سرے انکار کوی نو دلتہ حیات حقیقیہ یئے کے دے و بے نہ ذکر کر و چہ کے ہفتے اثبات عقل نہ قریب دے .

او حیات فی القبر حکمہ حیات حقیقیہ نہ دے چہ حیات حقیقیہ ہغہ ژوند دے چہ یہ ہفتے کنس تعلق کے روح کے بدن سرے وی یہ تعلق کے اتصال اودا خال سرے او حیات فی القبر کنس تعلق کے روح کے بدن سرے تیشنہ اوسید انور شا کشمیری مؤلف د فیض الباری (اود نو کہتا یونو) یہ مشکلات القرآن کے کنس و ثیلی دی "تحقیق آنست کہ معنی حیات تعلق روح بہ بدن است و در قبر اصلاً تعلق روح بہ بدن نیست بلکه بقاء شعور و ادراک روح را بعد از مفارقت از بدن تعبیر بحیات فرودہ اند"

ترجمہ :- تحقیق دادے چہ معنی د حیات دادہ چہ تعلق د روح دے د بدن سرہ
 اوپہ قبر کنس بالکل تعلق د روح د بدن سرہ تیشہ بلکہ باقی پاتے کیدل د پوہ
 د روح روستو د جدا کیدلو د بدن نہ د دیتہ تعبیر یہ حیات سرہ کیبری ۔
 او ابن قدامہ المقدسی یہ مختصر منهاج القاصدین ص ۳۳ کنس ویلی دی
 چہ دایا تو نو اواحادیثو نہ ثابتہ دہ چہ حقیقت د مرگ جدا کیدل د روح دی
 د بدن نہ اور روح باقی وی یا یہ نعمتو نو کنس یا یہ عذاب کنس بغیر د تعلق د دہ
 نہ د اعضا و د بدن سرہ ۔ او محمد بن عبد الہادی متوفی ۳۳۴ھ پہ کتاب
 الصارم المتکی کنس ذکر کریدی وَلَيَعْلَمَنَّ أَنَّ رَدَّ الرُّوحِ بَعْدَ الْمَوْتِ لِلْبَدَنِ
 وَعَوْدُهَا إِلَى الْجَسَدِ بَعْدَ الْمَوْتِ لَا يَقْتَضِي اسْتِمْرَارَهَا فِيهِ وَلَا يَسْتَلْزِمُ
 حَيَاةً أُخْرَى قَبْلَ يَوْمِ النُّشُورِ لَظِيْرُ الْحَيَاةِ الْمُعْهُودَةِ بَلْ هِيَ إِعَادَةُ بَرْزَخِيَّةٍ
 لَا تَزِيلُ عَنِ الْمَيِّتِ اسْمَ الْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ جَنْسٌ تَحْتَهَا أَنْوَاعٌ وَكَذَلِكَ الْمَوْتُ
 ۱۵۵ھ ۔ ترجمہ :- او معلومہ دیو چہ واپس کیدل د روح پس د مرگ
 نہ بدن نہ (لکہ چہ یہ حدیث د براء بن عازب کنس ثابت دی) ہمیشوالے د
 ہغہ روح پہ بدن کنس نہ غواری او نہ ترینہ لازمیری بل ژوند پشان
 د ژوند نبوی مخکنس د ورخ د قیامت نہ بلکہ دیتہ اعادہ برزخیہ ویلے
 شی چہ نوم د مرگ د مری نہ نہ زائیل کوی او ژوند یو جنس دے چہ
 د ہغہ د لاندے دیراقسام دی لکہ نوم د مرگ) او ہرکله چہ ثابتہ شوہ
 چہ حیات فی القبر حیات حقیقیہ نہ دے نو د ہغہ سرہ نہ لازمیری اوریدل
 اولیدل او نور حرکات د ژوند نبوی پشان ۔ نو کوم جاہلان چہ وائی
 چہ تاسودہ مرو سماع اولیدل وغیرہ نہ منی نو معلومہ شوہ چہ تاسو
 د ہغوی د ژوند نہ انکار کوئی دا قول یے پہ جہل باندے بنا دے محککہ چہ
 اوریدل اولیدل پہ حیات حقیقیہ باندے بنا دی او ہغہ نیشہ دے
 او مونبر ژوند منو لیکن حکمیہ برزخیہ ژوند، نہ حقیقیہ نور تفصیل
 د دے یہ انشاء اللہ تعالیٰ پہ تفسیر د ۱۵۵ھ او سورۃ زمر ص ۲۷ کنس راشی ۔
 ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ دار جوع روستو د حشر او بعث نہ د پارہ د حساب
 اوجزاء سزا مراد دہ ۔

سوال :- ہرکله چہ خطاب و د کافر نو سرہ نو ہغوی خود بعث بعد
 الموت نہ منکر و نوخہ رنگ دا خطاب یے او کپوہ یحییٰ کماہ سرہ

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا

اللہ تعالیٰ ہرچیز کو اپنے چاہ پیدا کریدی سنا سو کہ فائدے کے پار ہرچیز کو اپنے چاہ پہ آگاہ کیا کہ جس دی توں

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ

بیا ارادہ او کرہ اللہ تعالیٰ آسمان تہ نو برابر ہے جو رکھل اوڑھ

سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ٢٩

آسمانوں تہ او ہرچیز کو اللہ تعالیٰ پہ ہرچیز باندھے پوہ دے۔

یہ طور کے انعامات تو؟۔ جواب:- محکمیں تیر شول چہ مقصد پہ ایت کہیں صرف ذکر کے انعامات تو نہ دے بلکہ اظہار کے قدرت کے اللہ تعالیٰ دے پہ دوبارہ ژوندی کو لو باندھے او اول ژوند پہ دے باندھے بیکارہ دلیل دے نو کہ ہرچیز نہ انکار کوں عقل والو نشان نہ دے۔

فائدہ:- فَاَحْيَاكُمْ كَيْفَ فَاَوْيَهُ رُوسُ تَوْدَارٍ وَحَايَا تَوَكْبَنَ يَوْمَ تَمُوتُ رُوسُ تَوْدَارٍ دے وجہ دادہ چہ کلہ پہ رحم کے مور کہیں بچے جو رکھے شو نو خلو رو میا شو پورے بے سادہ وڈ نور ہے پکبیں سادہ وچولہ نو کہ دے وجہ نہ ہے فائدہ کر پیدا او مرگ کو پہ پیدا ایش او دارنگ پہ مرگ پسے دوبارہ ژوندی کیدال او پہ دوبارہ ژوند پسے جزا او سزا دا پیوست نہ دی پہ مینے کہیں شہ مودہ او وخت حاصل وی نو کہ ہرچیز کو پارہ تہ تہ ذکر کرے شو۔

۲۹ پہ دے ایت کہیں دویم انعام عام ذکر کوں چہ تعلق کے ابقاء کے انسان سرے لری روستو کے احیاء کے ہرچیز نہ او ہرکلہ چہ ظاہر ابقاء کے انسان کے زہک پہ نعمتوں سرے دے دے وجہ نہ خلق کے مَّا فِي الْأَرْضِ کے ذکر کرے او دارنگ دا دلیل دے کہ پارہ کے بعث بعد الموت چہ پہ اَلَيْهِ تُرْجَعُونَ سرے ذکر شوینا او ہرکلہ چہ دامستقل انعام دے او علت ہم دے دے وجہ نہ بغیر کے عطف نہ ذکر شو۔

هُوَ الَّذِي خَلَقَ، مبتدأ او خبر دواہ معرفے دی دلالت کوں پہ حصر باندھے او حصر کے دلیل دلالت کوں پہ حصر کے دعویٰ باندھے چہ ہرچیز حصر کے عبادت دے کے اللہ تعالیٰ کے پارہ۔

لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ہرکلہ چہ مقصد کے خلق انتفاع دے دے وجہ نہ

لَمْ يَكُنْ يُمْكِنُ ذِكْرُ كَرُو- لَامِ يَهْ لَغَتْ دَ عَرَبُوكُنْ دَ مُخْتَلَفِ مَعَانُو دَ پَارَهُ رَاغِي
 لَكِهْ مَلِكِيَّتْ، اِنْتِفَاعِ اَوَّلَامِ اَجَلِيَهْ وَغِيْرَهْ- لَامِ دَ مَلِكِ دَ پَارَهُ نَهْ صَحِيحِ كِيْبِي مُحْكِه
 چِهْ دَ مَلِكِيَّتْ سِرِهْ لَفْظِ دَ خَلْقِ مَنَاسِبِ نَهْ دَمِ بَلَكِهْ دَ هَغْ دَ پَارَهُ لَفْظِ دَ جَعَلِ
 پِكَارِ دَمِ دَارِيَكِ دَ زَمَكِ تَهْوَلِ خِيْزَوْنَهْ دَ اَنَسَانُو مَمْلُوَكِ نَهْ دِيْ بَرَابِرِ خَبِرِهْ
 دِهْ چِهْ مَلِكِيَّتِ نَجِيْ وَيْ اَوَكِهْ مَلِكِيَّتِ اِجْتِمَاعِي وَيْ مُحْكِهْ چِهْ دِيْرِ خِيْزَوْنَهْ دَ اَنَسَانُو
 دَ مَلِكِيَّتِ نَهْ بَهْرِ دِيْ- نَوَلَامِ دَ اِنْتِفَاعِ دَ پَارَهُ دَاوَلَامِ اَجَلِيَهْ هَمِ دَمِ تَهْ يَهْ مَعْنِي
 كُنْ قَرِيْبِ دَمِ دَمِ وَجِهْ نَهْ شَرِيْبِي، اَلْوَسِيْ اَوْنَسْفِيْ وَغِيْرَهْمِ دَلْتَهْ لَاجِلِكُمْ
 وَ اِنْتِفَاعِكُمْ لَفْظَوْنَهْ لِكُوْلِيْ دِيْ اَوْدَا اِنْتِفَاعِ بَرَابِرِهْ خَبِرِهْ دِهْ كِهْ دِيْوِيْ وَيْ
 اَوَكِهْ دِيْنِي وَيْ اَوْدِيْوِيْ عَامَهْ دِهْ كِهْ بِالذَاتِ وَيْ اَوَكِهْ بِالْوَاسِطَهْ وَيْ اَوْدِيْنِي
 اِنْتِفَاعِ عَامِ دِهْ تَوْحِيْدَهْ اَوْتَذَكِيْرِ دَاخِرْتِ اَوْتَذَكِيْرِ دَ جَنَّتِ اَوْدَا نَارْتَهْ- يِعْنِي
 دَا تَهْوَلِ خِيْزَوْنَهْ مَوْجُوْدَاتِ حَيَوَانَاتِ نَبَاتَاتِ جَمَادَاتِ مَائَاتِ هَوَائَاتِ
 وَغِيْرَهْ دَلَالَتِ كُوِيْ يَهْ تَوْحِيْدِ اَللّٰهْ تَعَالٰی بَا نَدَا مِ دَارِيَكِ دَ دُنْيَا نَعْمَتَوْنَهْ
 اَوْمَزَمِ اَوْتَقَمْتَوْنَهْ اَوَسَخْتِيْ اَوَزَهْرِيْلِيْ خِيْزَوْنَهْ دَلَالَتِ كُوِيْ يَهْ يَادَا شَتِ
 دَ جَنَّتِ اَوْدَا اَوْرَدَ جَهَنَّمَ بَا نَدَا مِ اَوْدَارِيَكِ مُخْتَلَفِ نَمُوْنَهْ دَ قَدَرْتَوْنُو دَ
 اَللّٰهْ تَعَالٰی دَلَالَتِ كُوِيْ يَهْ قَدَرْتِ دَ اَللّٰهْ تَعَالٰی يَهْ بَعَثِ بَعْدَ الْمَوْتِ بَا نَدَا مِ-
 اَوْدَا تَعْمِيْمِ غَوْرَهْ قَوْلِ دَمِ اَوِيَهْ دَمِ سِرِهْ هَغْ سَوَالِ دَفْعِ شَوْكِهْ خَوْكِ
 اَوَائِيْ چِهْ يَهْ زَهْرِيْلِيْ عَنَّا وَرَوِيَا كِنْدَهْ خِيْزَوْنُو وَغِيْرَهْ سِرِهْ اِنْتِفَاعِ نِيْشْتَهْ
 حَاصِلِ دَ جَوَابِ دَا دَمِ چِهْ يَهْ بَعْضُو كُنْ اِنْتِفَاعِ بِالْوَاسِطَهْ شَتَهْ دَمِ اَو
 اِنْتِفَاعِ دِيْنِيْ اِخْرُوِيْ خَوِيَهْ تَهْوَلُو كُنْ شَتَهْ دَمِ- فِي الْاَرْضِ دَا شَامِلِ دَمِ
 هَغْ خِيْزَوْتَوْتَهْ چِهْ يَهْ زَمَكِهْ كُنْ دَنْنَهْ دِيْ اَو هَغْ تَهْ چِهْ دَ زَمَكِ دَ پَا سَهْ
 دِيْ يِعْنِي مَحَلِ اَوْ حَالِ ظَرْفِ اَوْ مَظْرُوفِ پَكُنْ دَوَارَهْ دَاخِلِ دِيْ-
 جَمِيْعًا دَا حَالِ دَمِ دَ لَفْظِ دَ مَا نَهْ دَ پَارَهْ دَ تَا كِيْدَا لَكِهْ يَهْ سُوْرَهْ جَاثِيَهْ كُنْ-
 اَو مُخَكَّنْ عَمُوْمِ نَهْ مَعْلُوْمَهْ شَوْهْ چِهْ جَمِيْعِ خِيْزَوْنَهْ دَ پَارَهْ دَ اِنْتِفَاعِ دِيْ
 نَوْبَعْضِ عِلْمَاوْ چِهْ دَلْتَهْ وَيْلِيْ دِيْ چِهْ دَ جَمِيْعًا سِرِهْ تَقْطِيْعِ دِهْ يَهْ كَلَامِ كُنْ
 يَهْ اَصْلِ كُنْ اِحْتَقَادًا وَاجْمِيْعًا مَنَّهُ دَمِ نَوْدَا تَكْلَفِ دَمِ بَغِيْرِ دَ دَلِيْلِ اَو
 بَغِيْرِ دَ ضَرُوْرَتِ نَهْ-

سَوَالِ- دَا اِيْتِ دَلِيْلِ دَمِ دَ پَارَهْ دَا بَا حِيْوِيَهْ مَتَصَوْفُو كُنْ اَو اَشْتَرَا كِيْوِ
 چِهْ دَمِ نَهْ مَعْلُوْمَهْ شَوْهْ چِهْ دَ دُنْيَا تَهْوَلِ خِيْزَوْنَهْ حَلَالِ اَوْ مَبَاحِ دِيْ

اوزن، زر، زمین هم مشترک دی؟ جواب علی کہ دے نہ معلومہ شوہ چہ
کہ دنیا ہر خیزہ پارسہ کہ انتفاع دے او انتفاع عام دہ دنیوی او دینی نہ لکہ
چہ مخکین ذکر شول او انتفاع یہ دے معنی عام سرہ اباحت کہ ہر خیزلہ
مستلزم نہ دہ۔ جواب علی دلته مقابلہ کہ جمع کہ جمع سرہ دہ یعنی لکم
او جمعاً اوقاعہ کہ عرف کہ عربودادہ چہ مقابلہ کہ جمع کہ جمع سرہ تقاضا
کوی کہ انقسام کہ احادویہ احادویانداے او تخصیص کیو متفعت یہ یو شخص
پورے کہ دلیل شرعی نہ معلومیری، داسے نہ دہ چہ کہ ہر خیز نہ انتفاع ہر
شخص لہ جائز شی۔

سوال :- کہ دے ایت نہ معلومہ شوہ چہ اصل یہ خیز و توکین اباحت کہ
او مبتدعین یہ دے یا نداے تفریع کوی چہ کہ یوکار نہ یہ شریعت کین
نہی نہ دہ موجود نو معلومہ شوہ چہ ہغہ بداعت نہ دے بلکہ مباح کہ؟
جواب :- یہ دے مسئلہ کین اختلاف دے چہ اصل یہ اشیا و کین اباحت
دے یا حرمت دے یا توقف دے۔ لیکن کہ اصل معنی دادہ چہ کہ ہغہ پہ بارہ
کین خہ امر یا نہی یا حکم شرعی نہ وی یشکارہ نواصل بہ خہ خیز وی
نو مسلم الثبوت کین و بیلی دی چہ دا اختلاف ہغہ وخت امکان لری
چہ شرع نہ وہ نازل شوے او رستو کہ نزول کہ شرع نہ خو کہ ہر خیز حکم
یہ شرع کین موجود دے نواصل تہ اعتبار نیستہ۔ او کہ او منلے شی چہ
روستو ورود کہ شرع نہ ہم اصل تہ رجوع کیدیشی نو شاطبی پہ کتاب
الاعتصام ص ۳۱ کین و بیلی دی چہ دا اختلاف پہ امور و عادیو کین دے
عبادان توکین تہ دے او اکثر بدعات خو مبتدعینو پہ عبادان توکین جو
کریدی او کہ او منلے شی چہ دامسللہ پہ عبادان توکین ہم جاری دہ نو درختار
کین و بیلی دی چہ صحیحہ مذہب کہ اہل سنت تہ دا دے چہ اصل پہ
اشیا و کین توقف دے او اباحت رائی کہ معتزلودہ او نسفی پہ مدار کین
و بیلی دی چہ دا قول کہ کرخی او ابو بکر رازی او معتزلودے او قرطبی و بیلی
دی چہ دا احوال کہ معتزلودی او زونبر یہ نیز یہ ہر خیز کین حکم شرعی موجود کہ
او پہ وخت کہ عدم علم کہ ہغہ حکم کین توقف دے۔ او قرطبی کہ ابن العربی
نہ نقل کریدے چہ پہ دے ایت کین داسے خہ خیز نیستہ چہ تقاضا
او کری کہ حرمت یا اباحت یا توقف بلکہ مقصد کہ دے ایت خود دلیل او تنبیہ کہ

پیارہ دے استدلال پہ توحید کا اللہ تعالیٰ باندے او پہ مبتدا عینو باندے الزامی رد دادے چہ کہ ہر بداعت حکم شرعی خصوصاً موجود دے پہ حدیث صحیح کتب کل بداعت ضلالت و کل ضلالت فی النار او بالفرض کہ بداعت اباحت ثابت شی نو کہ مباح نہ مستحب جوہرول یا واجب جوہرول خود بداعت دے بالاجماع۔

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ عطف دے پیارہ دے تعقیب سرہ دے تراخی نہ وضع شویہ اوکلہ دے استبعاد اوکلہ دے تعقیب ذکر ی اوکلہ دے تفاوت بین الامرین دے پیارہ استعمال پیری۔ دلتہ بغیر دے استبعاد نہ دے تور و معانوا احتمال شتہ دے لکہ چہ روستوبہ تفصیل نہ معلوم پیری۔ اسْتَوَىٰ ابن جریر دے استواء پچھہ معانی ذکر کریدی اول پورہ والے دے خوانئی دے انسان، دویم استقامت بغیر دے کورولی نہ، دریم اقبال او توجہ کول یوخیز نہ، خلورم غلبہ کول پہ یوخیز باندہ پچھہ ارتفاع او علو (اوچتوالے)۔ بیا ہفہ وئیلی دی چہ دلتہ دریمہ معنی یا پچھہ معنی مراد دے او ابن کثیر وئیلی دی چہ استواء معنی دے قصد لہرہ متضمن دے او بیہقی وائی چہ استواء پہ معنی دے اقبل دے او امام بخاری دے ابوالعالیہ نہ روایت کرے دے چہ استواء پہ معنی دے ارتفع دے (اوچت شہ) او ابن جریر دا قول دے ربیع بن انس نہ نقل کرے دے او فراء بغوی پہ معالم التنزیل کتب وئیلی دی چہ ابن عباس او اکثر مفسرین وئیلی دی چہ دا پہ معنی دے ارتفع دے او دارنگ خلیل بن حمد نہ دا روایت ابن عبد البر پہ شرح دے مؤطا کتب او ذہبی پہ کتاب العلوک کتب او پہ دے بنا پہ دے باندے دا دے ایات تو نو دے صفا تونہ دے چہ دے ہفہ تفصیل پہ پہ سورۃ اعراف کتب انشاء اللہ راخی او مقبول پہ دے کتب مذاہب سلف صالحینو دے او قرطبی دلتہ قول دے امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نہ نقل کرے دے چہ استواء مجھول نہ دے او کیف معقول نہ دے او ایما لرل پہ دے باندے واجب دی او تپوس کول دے نہ بداعت دے۔ او قرطبی وئیلی دی چہ کوم روایت دے ابن عباس کتب راغلی دی چہ استواء پہ معنی دے صعد دے نو داروایت پہ واسطہ دے کلبی دے او کلبی ضعیف دے۔

إِلَى السَّمَاءِ، سوال :- ہر کلمہ چہ آسمان موجود نہ وؤ نو ہلتہ یے خنگہ استواء او کرلہ ۶۔

جواب علیٰ مراد کہ معنی لغوی دہ یعنی اوچت طرف اوکدے وجہ نہ
یہ دامقد ذکر کرو۔

جواب علیٰ مراد کہ دے نہ مادہ کسماء دہ لکہ چہ یہ سورۃ خم سجدہ بلا
کبن ذکر دہ ہفتہ یے سماء حکماً اوئیل۔

فَسَوِّهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ، هن ضمیر سماء تہ پہ اعتبار دجنس ستر راجع دے
یا سماء جمع کسماء دہ نوضمیر کجمع ورتہ حکمہ راجع کپیداے او مراد
ک تسویہ نہ دا عدد ک اوک پورہ کول دی بغیر ک کور والی او بغیر ک تفاوت نہ
او سَبْعَ لفظ صریح دے یہ دے عدد خاص کبن او بل دلیل شرعی نیستہ
پہ زیات عدد داندے نو داسے وئیل چہ اسمانوں نہ تہ دی دا دشرع نہ
خلاف قول دے او اسمانوں نہ موصوف دی پہ طباقاً سرہ پہ سورۃ ملک
او پہ بشدا سرہ پہ سورۃ نبا بلا کبن او پہ طرائق سرہ پہ سورۃ مؤمنین
بلا کبن نو دابنکارہ دلیل نو دی چہ اسمانوں نہ خاص اجسام دی صرف
ک ہواکانو او مداروں نہ عبارت نہ دی لکہ چہ اہل باطل داسے وائی
او شوک نمر سیوگمئی او ستوروتہ اسمانوں نہ وائی دا ہم غلط قول ک
حکمہ چہ اللہ تعالیٰ پہ قرآن کریم کبن ک شمس او قمر او کواکب او نجوم ذکر
ک اسمانوں نہ جدا کرے دے۔

فائدہ:- پہ طور ک سوال او جواب۔ سوال:- کہ دے ایت اوک سورۃ خم
سجدہ ک سہ سہ لکہ نہ بنکارہ معلومیہ چہ پیدا ایش ک زمکہ
پیدا ایش ک اسمانوں نہ وپاندے دے اوک سورۃ نازعات سہ او پہ
دیروایا تونو کبن تقدیم کسموات پہ ارض باندے دے لکہ پہ سورۃ
انعام بلا کبن معلومیہ چہ ک اسمانوں نہ پیدا ایش وپاندے دے ۹۔

جواب:- ابن کثیر وئیلی دی چہ پیدا ایش ک زمکہ مخکبن ک اسمان نہ پہ
دے مسئلہ کبن ماتہ ک علماؤ نزاع او اختلاف معلوم نہ دے ماسیوا
دے نہ چہ ابن جریر ک قتادہ نہ نقل کرے دے، او قرطبی پہ تفسیر ک سورۃ
نازعات کبن پہ دے کبن توقف کرے دے۔ او امام بخاری پہ جامع صحیح
کبن ک ابن عباس رضی اللہ عنہما جواب ہم دا ذکر کرے دے چہ زمکہ
پیدا کرے شویدہ مخکبن ک اسمان نہ او غور وے شویدہ روسو ک پیدا ایش
ک اسمانوں نہ او دا قول ک اکثر اہل علمو دے او بعضو وئیلی دی چہ

دَحُو (غورول) ہم محکبیں شویدہ او بَعْدَ یہ سورۃ نازعات کہیں یہ معنی
 دمع سرہ دے لکہ عَمَلٌ یَعْدُ ذَلِکَ رَبِّیْمُ سورۃ قلم ۳۱ او داسے قول قرطبی
 یہ تفسیر سورۃ نازعات کہیں ذکر کرے دے تو بِنَا یہ قول داکثر مفسرینو
 پیدا ایش دز مکے محکبیں دے بیا پیدا ایش داسما نونو او برابرول د هغه
 او ددی نور پسے غورول دز مکے شویدای لکہ چہ یہ قول دابن عباس
 رضی اللہ عنہما کہیں بنکا راہ ذکر شول۔ یہ دے قول باندے سوال دادے
 چہ یہ دے ایت کہیں خلق دارض نہ دے ذکر بلکہ خلق دما فی الارض یے
 ذکر کرے دے او هغه یہ سورۃ حم سجده کہیں یہ تفصیل سرہ ذکر دی او
 خلق دما فی الارض خو بغیر دغورولو دز مکے تہ نہ کیبری نو بیا اول سوال واپس
 شو چہ زمکہ محکبیں داسما ن نہ غورولے شویدہ ۹۔ دے یوجواب دادے
 چہ دلتہ خلق او یہ سورۃ حم سجده کہیں جعل او بارک او قدر تہول یہ
 معنی دقدار سرہ دی یعنی دپیدا ایش دز مکے سرہ یے ددے خیزو نو تقدیر
 او کرپو او روستود دحونہ یے تفصیلاً پیدا کرل۔ دویم جواب هغه دے چہ
 محکبیں ذکر شو چہ بَعْدَ یہ معنی دمع دے یا دپارہ دبعادیہ ذکر دی دے او
 بِنَا یہ دے قول باندے ثم یہ دے ایت او سورۃ حم سجده کہیں یہ خیلہ
 اصل معنی باندے دے او چاچہ وئیلی دی بِنَا یہ قول دقتادہ باندے چہ
 پیدا ایش داسما نونو محکبیں دے دز مکے نہ مطلقاً نو هغوی وائی چہ یہ
 دے ایت او یہ سورۃ حم سجده کہیں ثم دپارہ دتفاوت ددوارو دے دپارہ
 دتراخی نہ دے لیکن دمحکبیں نہ معلومہ شوہ چہ داقول ضعیف دے او
 دجمہور و علماء نہ خلاف دے۔ او یہ دے بارہ کہیں بحث یہ تفسیر
 دسورۃ نازعات کہیں ہم انشاء اللہ تعالیٰ ذکر شتی۔

فائدہ:- اللہ تعالیٰ یہ قرآن کریم کہیں داعدادو تہول اقسام معروفہ ذکر کریدی
 داحادونہ واحد۔ واحده۔ اثنین۔ مثنی۔ ثلاث۔ ثلاثہ۔ رباع۔ ربیع۔ خمس۔
 خمسہ۔ ستہ۔ سادس۔ سبع۔ ثمانیہ۔ تسع۔ عشر۔ او دعشر اتونہ احد
 عشر۔ اثنتا عشر۔ تسعة عشر۔ عشرون۔ ثلاثون۔ اربعون۔ سبعون۔ تسع
 وتسعون۔ او دما تونہ۔ مائتہ۔ مائتان۔ ثلاثہ مائتہ۔ او دالفونہ۔ الا خمسین
 الف، الفان، ثلاثہ الاف، خمسۃ الاف، خمسون الف، مائتہ الف۔ او دکسورہ
 نصف۔ ربع۔ ثمن۔ ثلث۔ ثلثان۔ سداس۔

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ

او کلا چہ او وئیل رب ستا ملائیکوتہ یقیناً حہ جوہوم

فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً ۚ قَالُوْٓا۟ اَتَجْعَلُ فِيْهَا

پہ زمکہ کیں خلیفہ (فیصلے کوونکے)۔ او وئیل ملائیکو ایاجوہومے پد زمکہ کیں

مَنْ يُّفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ

مذہ شوک چہ ورانے بہ کوی پدیکیں او تو یہ وی بہ وینے یہ تاحقہ سرہ، او مونہ (خو)

نَسِيْحٌ بِحَمْدِكَ وَتُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ

پاک واپو سرہ دستائے ستانہ او یاد ووتا بہ پاکئی سرہ ریاحن ساتو دکنا نہ ستادیر دوجے نہ او وئیل

إِنِّيۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ۝۳ وَعَلَّمَ اٰدَمَ

یقیناً حہ یوہیوم پہ ہقہ حہ چہ تاسویہ ہقہ نہ یوہیوم۔ او او خود لے آدم علیہ السلام

وَهُوَ يَكُوْنُ شَیْءٌ عَلَیْمٌ، داهم دلیل دے دپارہ دے دعوے دتوحید او دپارہ
کاثبات دبعث بعد الموت پہ علم داللہ تعالیٰ سرہ روستو د ذکر دتصرفاتو
دہقہ نہ۔

تنبیہ:- قرآن کریم کیں قانون دے چہ کاثبات دتوحید او دقیامت دپارہ
دوہ قسمہ دلیلونہ یوحائے ذکرکوی یوقسم ہقہ چہ دلالت کوی پہ تصرف
او قدرت داللہ او دویم قسم ہقہ چہ دلالت کوی پہ علم دہقہ او داپہ
اصل کیں خلاصہ دصفا تو داللہ تعالیٰ او مقصد کاستدلال کپہ دلیل
دایت دسورۃ طلاق سلا سرہ او دارنگ دلیلونہ پہ سورۃ انعام، سورۃ یونس
او سورۃ رعد کیں مشتمل دی پہ دے دوہ مضامینو بانداے او ددوار
پہ مینع کیں ملازمہ دہ پہ دلیل دسورۃ ملک سلا سرہ۔

او عَلَیْمٌ صفت داللہ تعالیٰ پہ قرآن کیں یوسل دیرش کرتہ او اعلمہنہما
خلوہینت او علم خلوہ کرتہ ذکر دے۔

قائدہ:- دایت دلیل دے چہ علیم او عالم صفت داللہ تعالیٰ دے پہ
دے معنی سرہ چہ عالم دے پہ کل غیزونو او داصفت ازلی او قدیم دے
مخکس دوجود کاشیاؤ او روستو دوجود کاشیاؤ نہ۔ او دارنگ علم ہم

صفت دے اللہ تعالیٰ دے اوقول دے معتزلو باطل دے چہ ہغوی وائی عالم دے
بغیرہ علم نہ۔ او اللہ تعالیٰ دے حان دے پامہ علم ہم ذکر کرے دے لکہ سورۃ نساء
سورۃ ہود لکہ سورۃ اعراف لکہ سورۃ رعد لکہ کین دی او نورایا تونہ
ہم دی او تفصیل دے ایاتونو دے علم دے اللہ تعالیٰ زما یہ کتاب تنشیط الاذہان
کس او کورئی۔

تہ دے نہ ترخلور و آیا تو نوپورے واقعہ کے استخلافاً ادم علیہ السلام
ذکر کہیں اودا واقعہ کے خلافت کے ادم علیہ السلام پہ قرآن کریم کس یو کرت ذکر
ربط کے دے کے نکبیں سرہ پہ پیرو وجوہ و سرہ دے اولہ وجہ دادہ چہ
اول انسان احياء ذکر شوہ بیا کہ ہغہ کے ابقاء کے پیرہ یے کے اشیاء ذکر کہل
اوس کے دے اشیاء نہ کے فائد و حاصل و لو کے پیرہ کے انسان خلافت ذکر کوی
دویم ربط کے ابتداء کے سورت نہ عظمت کے قرآن ذکر و بیا مقصد کے قرآن
ذکر شو اوس کے تنفیذ کے دے مقصد کے پیرہ مسئلہ کے خلافت ذکر کوی۔

دریم ربط، مخکین دوه انعامات ذکر شول د پامره ک اثبات د توحید نو اوس
ذکر کوی دریم انعام چه هغه استخلاف او تعلیم د اسماء دے ادم علیه السلام
ته اودا احسان دے د الله تعالی د هغه په ټول اولاد باندے۔

خلورم ربط، مخکس ذکر شو و هوبکل شئی عَ عَلَیْمُ اوس د نفی د شرک
فی العلم د پاره حال د ملائکو او د ابلیس او ادم علیه السلام ذکر کوی چه
دهغوی د پاره علم بکل شئی ع نه وؤ.

وَاِذَا قَالَ رَبُّكَ، وَاوَدَّ پَارہ دے عطف دے قصہ دے استخلاف دے پہ قصہ دے پیدائش
 دے مکے او دے اسمانونو۔ اِذَا دے علماء عربیت اتفاق دے چہ اِذَا او اِذَا توقیت
 او دے ظرفیت دے پَارہ رائج اِذَا دے پَارہ دے تیر شوے زمانے او اِذَا دے پَارہ دے راتلو تک
 زمانے او کلہ کلہ دے بیویل پہ جائے باندے استعمال پیری او اِذَا دے مستقبل
 سرہ دے پَارہ دے تیر شوے زمانے او اِذَا دے ماضی سرہ دے پَارہ دے راتلو تک زمانے
 معنی و رکوی۔ قرآن کریم کہیں دے اکثر قصو پہ سر کہیں اِذَا رائج او اِذَا خو
 ظرف دے او ظرف ہمیشہ متعلق غواری۔ او ابو عبیدہ او بغوی چہ
 وثیلی دی چہ اِذَا پہ دے اسے جائے کہیں زیاتی وی نو پہ ہجے باندے زجاج،
 نحاس او نولو مفسرین نو رد کرے دے نو دے پہ متعلق کہیں اختلاف
 دے اکثر و وثیلی دی چہ متعلق دے پت وی یعنی اُذکر لیکن پہ دے

باندے سوال و وجہ اذکر فعل متعدی دے مفعول بہ غواہی او اذ خو
طرف دے، دے خو مفعول فیہ کید بستی تو یو جواب یے دا کچھ اصل
عبارت داسے دے اذکر الواقع اذ اہ، تو اذ متعلق دے یہ الواقع پورے۔
دویم جواب دادے چہ دلتہ کا اذ نہ معنی کظرفیت وتلے داوچٹائے ک مفعول
بہ باندے واقع دے تو صرف اذکر عامل ددے ک پارہ پورے دے او بعض
علماء و بیلی دی چہ ددے متعلق یہ کلام کیں روستو ذکر وی دلتہ قالوا
لفظ دے یہ ہفے پورے دا اذ متعلق دے یعنی وخت ک قول ک ملائیکو ہفہ
وخت و وجہ رب تعالیٰ دا قول کرے و۔ لیکن غورہ دادہ چہ دالفظ اذ
قصہ یہ سرکبیں ک تنبیہ معنی و رکوی قطع نظر ک تعلق ک دے نہ۔

تنبیہ:- تقدیر ک لفظ کا اذکر کیں ہفہ معنی دہ کومہ چہ یہ سورۃ مریم
سے سے کبیں دہ یعنی بیان کول ک دے واقعہ ک پارہ ک تذکیرہ اوریدونکو
دی۔ دے دامطلب نہ دے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ دا قصہ ک مخکس
نہ معلومہ وہ اوس ورتہ وائی چہ تہ یے رایا دہ کرہ دا قول ک بریلیانہ دے
چہ یہ دے سرہ اثبات ک علم غیب کوی ک پارہ ک نبی صلی اللہ علیہ وسلم او
دا بالکل باطل قول دے یہ جہل باندے بنا دے۔ قال کلام ک اللہ تعالیٰ
صفت قدیم ازلی یقینی دے ک ہفہ تہ یہ قرآن کیں کلہ تعبیر کیدے شی
یہ قول سرہ او قول کیں الفاظ او معانی دوارہ داخل دی نو کلام لفظی
ہم کلام ک اللہ تعالیٰ دے او دہ ہفہ صفت دے او چا چہ تقسیم ک کلام کرے
دے لفظی او نفسی تہ اولفظی تہ کلام ک اللہ تعالیٰ نہ وائی داصر ی غلطی
دہ او دقرآن ک نصوص صریحہ نہ خلاف دے او دا قول معتزلہ او خوگ
چہ ہغوی سرہ مشابہ وی ہغوی کرے دے۔

فائدہ:- قرآن کریم کیں ک قال نسبت اللہ تعالیٰ تہ یو شپیتہ کرتہ او یہ قلنا
سرہ نسبت ہفہ تہ خلیفہ ریشہ کرتہ شویدے۔
رُبَّکَ یہ دے وصف ذکر کولو کیں اشارہ دہ چہ مسئلہ ک استخلا ک تربیت
سرہ تعلق لری۔

للملئکۃ قول ک اللہ تعالیٰ ملائیکو تہ ک پارہ ک مشورے طلب کولونہ دے
حکۃ اللہ تعالیٰ مشورے تہ ہیچ حاجت نہ لری بلکہ ک اخبار ک پارہ دے
او جواب ملائیکہ ک دے ک پارہ دے چہ حکمتونہ یہ خلافت انسانہ کیں

بنکاره شی او فرق معلوم شی ملائیکوتہ کے انسانانواؤد ملائیکو۔ دویم کے دے
 دپارہ چہ دلیل شی پہ لوے والی کے شان او کے مرتبہ کے آدم علیہ السلام۔
 ملائکہ پہ قرآن کنیں مفرد دیارلس کرتہ او تشنیہ دہ کرتہ اوجہ کے او یا
 کرتہ ذکر دے۔ او پہ وجود کے ملائیکو پہ ہقہ صفتونو سرہ چہ پہ قرآن
 او سنت کنیں ذکر دی ایمان راوہل فرض دی کے ہقہ تفصیل پہ تنشیط الاذہان
 کنیں ما ذکر کرے دے۔ ملائک جمع کے ملک دہ ماخوذ دے کے الوکۃ نہ
 رسالت تہ وئیل شی یا د ملک نہ ماخوذ دے پہ معنی کے قوۃ باندے او تا
 پہ دے کنیں کے تانیث کے جمع کے پارہ یا کے پارہ کے مبالغہ دہ۔ او ظاہر دہ چہ دلنہ
 مراد کے الملائکہ نہ ہول ملائیک دی کہ اسمانی دی او کہ ارضی دی کے تخصیص
 کے پارہ ہیچ وجہ نیستہ۔

اِنِّیْ جَاعِلٌ جَعَلَ پہ معنی کے خلق سرہ دے لیکن فرق پہ دے دوارو کنیں
 دادے چہ جعل پہ ہقہ محائے کنیں ذکر کیبی چہ خہ صفتی معنی پہ کنیں
 موجود وی او خلق اکثر پہ صرف انشاء کنیں ذکر کیبی۔ دلنہ ہم معنی
 وصفی کے خلافت ذکر دہ۔

فِی الْاَرْضِ مراد کے دے نہ تولہ زمکہ دہ کے یوحہ تخصیص کے پارہ دلیل
 نیستہ دے او پہ دے کنیں اشارہ دہ چہ انسان پہ اسمان کنیں ہیچ قسم
 تصرف نہ لری او پہ زمکہ کنیں دغہ ژوندا او اسباب کے سکونت کے پارہ دی۔
 خَلِیْفَۃٌ کے دے مصدر خَلَفًا او خَلَا فَتْ رَاضِی پہ معنی کے روستور اتلواور وستو
 کیدالواو دبل پہ محائے باندے قائم کیدال، کے دے استعمال پہ سورہ
 اعراف ۱۷۲، ۱۷۱، ۱۶۹ او سورہ مریم ۵۹ او سورہ زحرف ۱۷۱ کنیں شویڈ
 داوڑن کے فعیلہ دے سمعانی وئیلی دی چہ خلیف او خلیفۃ یوشان دی
 تاء کے پارہ کے مبالغہ دہ۔ کے خلیف جمع خلفاء راضی لکہ پہ سورہ اعراف ۷۹
 لکہ او سورہ نمل ۷۱ کنیں او کے خلیفۃ جمع خلائف راضی لکہ پہ سورہ انعام
 ۱۶۵، سورہ یونس ۷۱، ۷۰ او سورہ فاطر ۷۱ کنیں۔ او داوڑن اکثر مبنی
 للفاعل راضی او مبنی للمفعول ہم کیدے شی پہ معنی کے (خلیفۃ) چہ بل
 خوک پہ ہقہ پسے راضی۔ دلنہ کے خلیفۃ نہ مراد پہ قول کے ابن مسعود او
 ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم او اکثر مفسرینو کنیں آدم علیہ السلام کے
 او اولاد کے ہقہ تابع کے ہقہ دی پہ دے وصف کنیں لیکن پہ ذکر کے پلار سرہ

حاجت پاتے تہ شو ذکر ک اولاد نہ دے دے وجہ تہ داؤد علیہ السلام تہ ہم خلیفہ
وئیل شوییدی پہ سورۃ ص ۱۱۱ کنس او دے دے وعدہ دے مؤمنانوسرۃ شوییدی
پہ سورۃ نور ۲۴ کنس۔ او معنی د خلیفۃ دلنہ معروفہ معنی دہ یعنی خلیفہ
د طرف د اللہ تعالیٰ نہ پہ جاری کولو د احکامو او د اوامرو او نواہی د ہغہ
او پہ جاری کولو د حدود شرعیہ او د اقامت د دین د ہغہ کنس او دا وظیفہ پہ
اصل کنس د ہر نبی دہ او ادم علیہ السلام اول نبی و و پہ صحیح حدیث سرہ
ثابت دہ او قرطبی وئیلی دی چہ رسول ہم و و خیل اولاد تہ یا ادم علیہ السلام
تہ خلیفہ پہ دے دے سرہ وئیل دے چہ روستوراغلے دے دے تیر شو و
(ملائیکو د زمکے یا د پیریانو) نہ دا قول ابن جوزی د ابن عباس رضی اللہ
عنہما نہ نقل کریدے۔ او ابن کثیر وئیلی دی چہ مراد دے دے قَوْمًا یَخْلُفُ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَقَرْنَا بَعْدَ قَرْنٍ دے اونسفی وئیلی دی مَن یَخْلُقُکُمْ اَوْحَلُّا
یَخْلُقُکُمْ نولفظ د خلیفۃ پہ دے معنی سرہ مفرد جنسی دے او دے قول
تائید داسے ذکر شوے دے چہ روستو د اَتَجْعَلُ فِیْہَا مَن یُّفْسِدُ اِلَّا اَعْتَزِلُ
خو پہ ادم علیہ السلام بانداے نشی کیدے بلکہ د ہغہ پہ اولاد بانداے
دے۔ دارنگ دے دے تائید دا دے چہ تہولو انسا نانونہ خلفاء او خلائق وئیلی
شوییدی سورۃ اعراف ۷۶ سورۃ نحل ۱۱۱ او سورۃ یونس ۱۰۱
او سورۃ انعام ۱۶۵ کنس۔ نو پنا پہ اول معنی د خلیفۃ تہ مراد حاکم شرعی ربادشاہ
دے او پہ دویمہ توجیہ بانداے معنی د ہغہ نائب د پیریانو او پہ دریمہ توجیہ
معنی دادہ داسے قوم او خلق چہ پہ یوبل پسے یہ نائبان اور روستوران تلونکی
وی۔ لیکن شوک چہ داسے معنی کوی چہ د اللہ تعالیٰ نائب تہ دودامعنی موہم
د باطل مقصدادہ چہ ہغہ احتیاج د اللہ تعالیٰ دے نائب تہ او حال دا دے
چہ نائب ہغہ شوک نیسی چہ پہ ہغہ بانداے فنا راخی یا کمزوری راخی
د بل چا مدد تہ محتاج وی او اللہ تعالیٰ خو دے دے حالانہ پاک دے۔
اولہ شوک اعتراض او کپی چہ مفسرینو خلیفۃ اللہ او خلیفۃ من اللہ
او عن اللہ لیکلی دی ؟ د ہغہ جواب دا دے چہ من اللہ او عن اللہ معنی
خودادہ چہ د طرف د اللہ تعالیٰ نہ خلیفہ مقرر کرے شوییدیے او ہر چہ
خلیفۃ اللہ وئیل دی نو د ہغہ پہ بارہ کنس تفصیل د سورۃ ص پہ تفسیر
کنس او گوری۔ حاصل دا دے چہ اللہ تعالیٰ ادم علیہ السلام او بنی ادم پہ

زمکہ کنس دے دے خبرے دے پیارہ پیدا کریدی چہ دین دے اللہ تعالیٰ پہ زمکہ کنس نافذ کپی او دے ہفے دے تنفیذ دے پیارہ دے زمکہ دے اشیاء نہ استفادہ او کپی او دلیل ور پسے ایت کنس راعی فَاَمَّا يَاتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ (الایۃ) او دے دے وجہ نہ قرطبی دلتہ مسئلہ دے خلافت پہ تفصیل سرے ذکر کرے دے او ابن کثیر دے ہفے نہ نقل کرے دے۔

خلاصہ دادہ چہ انسان دے ثروت تیر ولو دے پیارہ یو پورہ نظام تہ محتاج دی لیکن دے ہفے نظام اہلیت پہ کافر مشرک کنس نیشتنہ عکہ چہ ہفے مقصد او ظالم دے نو معلومہ شوہ چہ دا کار دے مسلمانا نو دے او دے نظام دے پیارہ صرف دے وحی (منزل) قانون کافی دے پہ غیر منزل نظام نو کنس دیر تقصا تا دی۔ بیا دے دے نظام دے نافذ کولو دے پیارہ تمکین فی الارض شرط دے چہ ہفے پہ سورۃ حج ملا کنس ذکر دے او دے تمکین دے بقاء دے پیارہ پہ دغہ ایت کنس کارونہ ذکر کرے شویدی او دے تمکین دے حصول دے پیارہ جہاد شرط دے او روستو دے حصول دے تمکین نہ انتخاب دے خلیفہ ضروری دے او اوصاف دے خلیفہ او طریقہ دے انتخاب دے ہفے قرطبی پہ تفصیل سرے ذکر کرے دی۔ او دے ترتیب دے پیارہ ثروت دے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او دے ہفے دے صحابہ کرام رضی اللہ عنہم مکملہ نمونہ دے۔ دے نور تفصیل دے پیارہ دے مقام مناسب نہ دے۔

قَالُوا اَنْجَعَلُ فِيْهَا سِوَال :- ملائیک خود معصوم دی پہ اللہ تعالیٰ باندے اعتراض نہ کوی تو دے قول شخہ وجہ دے ؟

جواب :- دے تپوس دے پہ طریقہ دے استفسار دے حکمت یعنی ہر کلمہ چہ معصوم مخلوق شتہ او دے ہفے یا وجود ہفے قوم دے خلافت دے پیارہ غورہ کوے چہ پہ ہغوی کنس فسادات دی نو ہغوی لہ دے ترجیح ور کولو سبب شہ دے ؟ لکہ چہ یو استاد پہ یو مقام کنس یو توجیہ دے کلام لہ پہ تورو توجیہا تو باندے ترجیح ور کپی نو شاگرد لہ حق شتہ چہ دے مرجع پہ بارہ کنس دے استاد نہ تپوس او کپی تو معلومہ شوہ چہ دا اعتراض پہ اللہ تعالیٰ باندے نہ دے لکہ چہ حشویہ (باطلہ فرقہ) وائی چہ ملائیک معصوم نہ دی دے دے اعتراض دے وجہ نہ، تو دا قول دے حشو یو مردود دے پہ ہفے ایات نو سرے چہ صریح دی پہ بارہ دے عصمت دے ملائیکو کنس لکہ سورۃ انبیاء ۲۱ سورۃ نحل ۶۹ سورۃ تحریم ملا۔

مَنْ يُفْسِدْ فِيهَا وَيَسْفِكْ الدِّمَاءَ فَسَادُ خَوَاعِمِ دَمٍ لِيَكُنْ لَوَيْئُ فَسَادِ شَرْكِ
 او کفر کول دی نو دالوئیئے گناہ دے یہ حقوق الہیہ کنیں او یہ حقوق العباد
 کنیں لوئیئے ظلم ناحق قتلونہ کول دی نو دالواریئے یہ طور کہ مثال سرخ
 ذکر کرل۔ او یہ دے کنیں اشارہ دہ چہ کافر مشرک او ظالم اہل دہ خلافت نشی
 کیدلے۔ یَسْفِكُ سَفْک خاص کوینے دپارہ استعمال پیری او صب سفح فیض
 عام دی، دابو او او بشکو دپارہ استعمال پیری۔

سوال :- ادم علیہ السلام او دہغہ اولاد خو ملائیکو لیدلے نہ وؤ تو
 دوی تہ تنگہ معلومہ شوہ چہ هغوی بہ فساد او ظلم کوی آیا دوی دپارہ
 علم غیب شتہ دے ۹۔

جواب :- ابو حیان البحر المحیط کنیں وئیلی دی چہ ملائیک پہ غیب باندے
 علم نہ لری او داسے یہ تفسیر النهر الماد کنیں ہم دی نو دے قول دپارہ
 مفسرینو درے وجہ ذکر کرے دی۔ اول داچہ اللہ تعالیٰ دوی تہ خبر
 ور کرے وؤ لکہ بعض مفسرینو روایات لیکلی دی۔ دویم داچہ دوی قیاس
 او کپرو د غائب (چہ اولاد ادم دی) پہ حاضر لیدلے شوؤ باندے چہ جنات
 وؤ۔ حکمہ چہ مخکش دپیریانوسکونت وؤ پہ زمکہ باندے نو هغوی ھیر
 فسادونہ او ظلمونہ او کرل نواللہ تعالیٰ د هغوی نہ د زمکہ اختیار او اخستل
 نو ملائیکو او کتل چہ علت د فساد او ظلم خود زمکہ خیزونہ دی نو چہ
 داخیزونہ بنی ادم تہ ور کرے شی نو دوی بہ ہم فساد کوی۔ دریم توجیہ
 دادہ (قرطبی۔ کبیر وغیرہ غورہ کریڈ) چہ د صفت د خلیفہ نہ دوی استنباط
 او کپرو یعنی خلیفہ تہ یہ پہ هغہ وخت ضرورت وی چہ فساد او ظلمونہ
 کییری نو دلیل شو چہ پہ اولاد ادم کنیں بہ فساد او ظلم وی۔ داروستنی دوارہ
 توجیہ دلالت کوی چہ قیاس او استنباط کار د عقل والو دگا و پہ وخت
 د نیشنتوالی د نص کنیں بہ پہ قیاس او استنباط باندے عمل کیدایشی
 اگر چہ احتمال د اصابت او خطا پہ کنیں وی خود حدیث صحیح پہ بنا
 مصیب تہ دواجر و نہ او مخطی تہ یواجر ملا ویری پہ دے مسئلہ بانڈ
 ابن قیم الجوزیہ پہ کتاب اعلام الموقعین کنیں طویل بحث کریدے۔
 سوال :- بنی ادم موجود نہ وؤ او ملائیکو د هغوی بدای ذکر کرلے نو
 داخو غیبت دے او ملائیک خود گناہ نہ پاک دی ۹۔

جواب :- غیبت هغه ته وئیلے شی چه مقصد پکین صرف سپکوالے اوتوهین
د غائب وی او هرکله چه مقصد پکین حفاظت د دین او د مسلمانانوی
لکه بحث د اسماء رجال په احادیثو کیش چه د راویانو جرح ذکر کول په دے
مقصد ده چه حفاظت د دین اوشی، نو دارنگ مقصد د ملائیکو توهین د
بنی آدم نه وؤ بلکه تپوس کول وؤ د حکمت د خلافت سره د وجود د مانع نه
چه فساد او ظلم دے نو د هغه مانع ذکر ضروری شو.

د تَحْنُ نُسُخِ مُحَمَّدٍ او د پاره د علت دے د محذوف د پاره (یعنی
د سوال د اَنْجَعْلُ اِه اعتراض او عیب کول په الله تعالی باندے نه دی
حکله چه مونږ الله تعالی د هر عیب نه پاک کړو دا قول رازی په تفسیر
کیش ذکر کړی دے. اونسفی وئیلے دی چه دا او د پاره د حال دے یعنی
په داسے حال کیش چه مونږ د فساد او ظلم نه یو یو هغه مخلوق چه فساد
او ظلم والادی په خه وجه سره خلیفگان جوړوے او مقصود یی تپوس
د مرجح دے لکه چه محکیش ذکر اوشو.

سوال :- دا قول خود ملائیکو د خپل حان د پاره تزکیه او فخر او تکبر دے او
دا خو جائز نه دے ۶.

جواب :- اول خود اده چه تزکیه د ملائیکو د پاره جائز ده حکله چه هغوی
د فخر او تکبر نه معصوم دی لکه چه داسے حکم د پاره د انبیاء علیهم السلام
دے. دویم دا چه دا قول د هغوی په طریقه د تزکیه سره نه دے بلکه بیا
د حقیقت حال دے په وخت د ذکر د طریقو کیش د پاره د طلب د علت د ترجیح.
فائده :- فرق په مینج د تسبیح او حمدا او تقدیس کیش دادے، صفات
د الله تعالی دوه قسمه دی اول صفات سلیمه یعنی د هر عیب (چه منافی
د الوهیت وی) نه پاکوالے اودیته تسبیح وئیلے شی اودویم صفات ثبوتیه هغه
هم په دوه قسمه دی صفات د اکرام او صفات د جلال (په دلیل د ذوالجلال
والاکرام سره) نوصفات د اکرام داخل دی په حمدا کیش او صفات د جلال
داخل دی په تَقْدِاسْ لک کیش او د دے وجه نه قرطبی او ابن جوزی معنی
د تَقْدِاسْ په نُعْظَمُکَ وَنُکَبْرُکَ سره کړی ده. دویم فرق تسبیح د صفاتو
سره تعلق لری او تقداس د ذات سره تعلق لری. دریم فرق تسبیح او حمدا
دواړه د عقیدے او د ذکر سره تعلق لری او تَقْدِاسْ لک په معنی (پاک

ساتو مونو عا نو نه چیل د وچے دیرے ستانہ یا د رضا ستانہ) دا نقل دے
 د ضحاک زہ پنا پہ دے معنی یا ندے لام اجلیہ دے او پنا پہ اول دوہ معانی
 سرہ چہ لام د نا کیدا د تعدیت ک پامراہ دے پہ دے لحاظ سرہ نسجی بحمدک
 مقابل د یفسد فیہا دے عکھہ چہ توحید مقابل د شرک دے او نقدا س مقابل
 د یفسک دے عکھہ چہ د گناہ نہ بچے کیدال مقابل د ظلم دی۔

سوال :- ملائیکہ کو معصوم دی یہ عصمت الہیہ سرے یعنی پہ کناہ بانگ
ہیچ قدرت نہ لری نوہغوی حان تہ ولے نسبت کوی پہ تقدیس کولوسرہ ؟
جواب :- بعض وخت یوکار د انسان پہ اختیار کین نہ وی لیکن د تہدیت
نعمت پہ طور سرہ حان تہ یے نسبت کولے شی لکہ نسبت پہ انا آتیک پہ
قَبْلِ اَنْ یَّرْتَدَّ اِلَیْکَ طَرُقُکَ (سورۃ نمل ۷۷) پہ یوقول سرہ دا معجزہ اوپہ
بل قول سرہ کرامت دے او معجزہ اوکرامت پہ اختیار د عباد کین نہ وی
اوحال داچہ نسبت متکلم تہ موجود دے۔

فائدہ ۱۷ حمد پہ قرآن اور سنت کیں اکثر دے تسبیح سرہ پہ حرف دبا سرہ
ذکر کیں ہی کلمہ پہ عطف سرہ اوکلمہ بغیر دے عطف نہ۔ اشارہ دہ چہ تسبیح سرہ
حمد یوحناے وٹیل پکار دی او بآء دے ملا بست دے دیا رہ دہ دے دے یو وجہ دادہ
چہ قرآن کریم کیں امر دے تسبیح سرہ دے حمد نہ او کترتہ راغلے دے (سبح
بِحَمْدِ رَبِّكَ) اور تسبیح دے ملا ٹیکو دے حمد سرہ پہ قرآن کیں پہ پنچاے ایات نو کیں
ذکر دہ (سورۃ رعد) سورۃ انبیاء سورۃ زمر سورۃ مومن سورۃ
شوری (۵) اور تسبیح دے ہر یوحناے ہم دے حمد سرہ یوحناے ذکر دہ (سورۃ
اسراء) دویمہ وجہ دادہ چہ تسبیح کمال دے توحید نہ فائدہ کوی شو
پورے چہ حمد و سرہ نہ وی یعنی صفات سلبیہ اور ثبوتیہ دوا پہ یوحناے
مثل توحید دے۔

قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ، ادا جواب دے دھغوی دے تپوس کولو پہ بارہ
د حکمت کین او ادا جواب اجمالی یے پہ لفظ مَا لَا تَعْلَمُونَ سرہ ذکر کرو
پہ دے کین اشارہ دہ چہ پہ دے کین دیر حکمتونہ دی چہ ستاسوہ
علم نہ بھر دی او پہ دے کین اشارہ دہ چہ دے اللہ تعالیٰ ہر یوکا کین خود
حکمت وی کہ چاہتہ معلوم وی او کہ نہ وی لیکن دا عقیدہ بہ ساقی دوجے
د عبدایت نہ پہ کارونو دے اللہ تعالیٰ کین حکمت معلومول دے آسان او دے عمل

الْأَسْمَاءُ كُلُّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ

نومونه دے تو لو خیز تو رسو دے فائدہ دے تہ بیا ئے ورا تہ دے کرل دے غیزونہ ملائکو تہ

فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ

پس او وئیل اللہ تعالیٰ خبر را کہی مائے یہ نومونو را وفائدہ دے غیزونو کہ یثی تاسو

صَادِقِينَ ۳۱ قَالُوا سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا

رشتیتی - او وئیل ملائکو پاکی دہ تالہ (د شریک د علم نہ) نیشہ ہیچ پوہہ موثر لہ

د پاره ضروری نہ دی دے وچہ نہ قرآن او سنت د احکام شرعیہ د پاره
د بیان د حکمتونوا ہتمام نہ دے کہے اگرچہ علم د حکمتونو د فائدہ نہ خالی
نہ دے لفظ د علم کہیں دہ احتمالونہ دی اول داچہ داصیغہ د فعل متکلم دہ
او دویم داچہ داصیغہ د اسم تفصیل دہ مضاف دے مَالَا تَعْلَمُونَ تہ لیکن
معنی تفصیلی یکس مراد نہ دہ - او تفسیر د مَالَا تَعْلَمُونَ پہ ایت ۳۱ کہیں
موجود دے او دارنگ پہ عِلْمُ اَدْمَاہ کہیں ذکر د ہغہ حکمت تہ اشارہ دہ -
او دادلیل دے چہ د ملائکو د پاره علم محیط او علم کلی او علم الغیب نیشہ
او قرطبی وئیلی دی چہ مَالَا تَعْلَمُونَ نہ مراد ماگان و مَا یُکُون او ما ہو کائن دہ -
۳۱ پہ دے ایت کہیں ذکر د ہغہ سبب د فضیلت د آدم علیہ السلام دے چہ
سبب دے د پاره د خلافت ارضی او دے سبب تہ اشارہ شویداہ پدے قول
کہیں چہ مَالَا تَعْلَمُونَ او دامعطوف دے پہ پتہ عبارت باندا دے چہ (آدمیے
پیدا کرو پہ ہغہ طریقہ سرہ چہ پہ قرآن کہیں حائے پہ حائے ذکر دہ) -
وَعِلْمُ نسبت د تعلیم اللہ تعالیٰ تہ پہ قرآن کہیں پہ دہ طریقہ سرہ دے
اولہ طریقہ تعلیم و رکول انبیاء علیہم السلام تہ او مراد پہ ہغے سرہ
تعلیم وحی دے او دویمہ طریقہ تعلیم و رکول دی نور و انسانو تہ
نو مراد پہ ہغے سرہ تعلیم دے پہ واسطہ د انبیاء علیہم السلام او د کتابو
د ہغوی او د نور و بیان کوونکو او پہ دے مقام کہیں طریقہ د تعلیم پہ
طریقہ د وحی سرہ دہ پشان د نور و انبیاء علیہم السلام یا پہ طریقہ
د پیدا کولو د علم او د استعداد سرہ پہ ہغہ کہیں -

سوال: تعلیم خو پہ طریقہ د افادے او استفادے سرہ وی او ہغہ مغنیں

علم پہ یو لغت باندے غواری نو هغه علم چه ادم علیه السلام ته بنود کیدلو
نو د هغه نه مخکس علم د بل لغت یئ غو بنو نو تسلسل لازمی بی ۶
جواب :- تعلیم د الله تعالی انبیاء ته مشایه نه دے د تعلیم د بنو کا نوسره
په کورنئ کس لکه خنکه چه نور صفتونه د الله تعالی د تشبیه نه پاک دی
نودا تعلیم په طریقه د وحی سره دے یا دا چه په طریقه د علم استعدادی
پیدا کولو سره خو علم د هېڅ لغت د مخکس نه نه غواری -

ادم دا عبرانی لفظ دے او ادمه په عبرانی ژبه کس خاورے نه وئیلے شی
قاسمی داسے وئیلی دی او د دے لغت موافقت راغله دے د عربی سره په
دے لفظ کس نو په عربی کس دا ماخوذ دے د آدمه الارض وادیمها ته
(خ د زمکه ته وئیلے شی) یا ماخوذ دے د آدمه نه او هغه سمره (غم رنگی) ته
وئیلے شی نو وجه د تسمیه د ادم په دے قول سره داده چه په حدیث د ترمذی
کس وارد دی چه الله تعالی پیدا کرپه دے ادم علیه السلام یو موتی نه چه
راخستلے وؤ د مخ د زمکه ته نو پیدا کیدی اولاد د هغه په طریقه د رنگونو اوصافو
د زمکه سړی سره، سپین، تور او د دے په هینځ کس او نرم طبیعت والا سخت
اودنه شان یه کاکړ اوفائده مند ترمذی وئیلی دی چه دا حدیث حسن صحیح د حاکم
هم داسے روایت را ورپه دے او هغه ته یئ صحیح وئیلی دی - او وجه تسمیه په
دویم احتمال سره داده چه ادم علیه السلام خو غم رنگه (سور سپین) وؤ -
په دے ایت کس دانوم ذکر کول بیان دے د پاره د مصداق د خلیفه نه چه
مخکس ایت کس ذکر شوم دے او تعلیم ورکول د الله تعالی ادم علیه السلام
ته ښکاره دلیل دے چه هغه نبی مکلم وؤ لکه چه په حدیث کس راغلی دی
فائده :- قرآن کریم کس د او ویشو انبیاء علیهم السلام نومونه ذکر دی
ادم - موسی - ابراهیم - اسماعیل - اسحاق - یعقوب (اسرائیل) - عیسی - هارون
داؤد - نوح - عمران - زکریا - یحیی - ایوب - یونس (ذوالنون) - سلیمان - یوسف
الیاس - الیسع - هود - شعیب - صالح - لوط - ادريس - ذوالکفل - عزیز - محمد (احمد)
صلوات الله وسلامه علیه وعلیهم اجمعین - او د ذوالقرنین اولقمان په
باره کس اختلاف دے د اهل علمو چه دوی انبیاء وؤ او که اولیاء الله وؤ
الاسماء کلها اسماء جمع د اسم ده او په عربیت کس د اسم مختلف اطلاق
دی - اول اسم مقابل د فعل او حرف په دے معنی سره صفا تو ته شامل ګ

دویم اسم مقابلہ صفت۔ دریم اسم پہ معنی کہ مسہی لکہ زَبَدًا قَائِمٌ۔ خلورم
مربک دحروفونہ لکہ آسَدًا ثَلَاثَةُ حُرُوفٍ۔ پنجم اسم تعبیر کہ مسہی۔ شپہیم اسم
پہ معنی کہ علم سرہ۔ اوم اسم پہ معنی کہ وصف۔ قرطبی کہ نحاس نہ نقل کرے
دے چہ کہ اسماء نہ مراد دلنہ اسماء اجناس او انواع دی شخصی نومونہ
مراد نہ دی) او سرہ کہ منافعو د ہفہ نہ۔ لکہ انسان۔ زمکہ۔ اسمان۔ خاروے۔
دریاب۔ غر۔ خر۔ اس اوین وغیرہ دارنگ ہول لغات (ژبے) او ملائیک او
الات لکہ کاسہ او مسہی وغیرہ او دے ہر یوفائدے او طریقہ کہ استعمال
یے ہم ورتہ او بنودلہ۔ امام رازی ہم وئیلی دی چہ مراد کہ اسماء نہ صفات کہ
خیزنو او خواص کہ ہفہ او فائدے کہ ہفہ دی۔ حکہ چہ صرف نومونہ یا کہ ول
پہ مختلف لغاتو سرہ شہ کمال نہ دے خو پورے چہ کہ ہفہ خیزنو نو منافعو نہ
خبر نہ وی۔ کُلُّهَا ظَاہِرٌ کہ دے نہ استغراق دے لیکن مراد کہ دے نہ استغراق
عرفی دے لکہ یہ تَفْصِيْلًا لِكُلِّ شَيْءٍ کہیں پہ صفت کہ تورات کہیں (سورۃ انعام
سورۃ اعراف ۷۷) کُلِّ جَبَلٍ (سورۃ بقرہ ۲۶۰) کُلُّ الطَّعَامِ کَانَ حِلًّا لِّبَنِي اِسْرَآئِيْلَ
(سورۃ العمران ۹۳)۔ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ (سورۃ اعراف ۱۷۷)۔ دارنگ پہ
سورۃ توبہ ۷۷۔ سورۃ یونس ۲۲ کہیں۔ اودا سے دیرایا تونہ چہ پہ ہفہ کہیں
استغراق حقیقی مراد نہ دے۔ او کوم روایات چہ مفسرینو نقل کریدی
نو ہفہ ہم دلالت نہ کوی پہ علم کہ جمیع جزئیاتو بلکہ اجناس او انواع مراد
دی لکہ چہ مخکس ذکر شول او آلوسی پہ روح المعانی کہیں لیکلی دی چہ حق
زما پہ نیز دادہ چہ علم کہ ہفہ خیزنو نو مراد دے چہ تقاضا کوی منصب خلافت
لرہ نو دے ایت نہ کہ بریلیا نو استدلال کول پہ علم کلی کہ آدم علیہ
السلام دیا رہہ دا باطل دے۔

ثُمَّ عَرَضَهُمْ لِضَمِيرٍ رَاجِعٍ دے مسمیٰ توتہ چہ کہ الْأَسْمَاءُ نہ التزاماً معلومیر
حکہ چہ اسم بغیر کہ مسہی نہ نہ وی اودارنگ عرض کہ اسماء عین علم
کہ اسماء دے نو ہفہ مراد نہ دی۔

سوال :- دَعَرَضَهُمْ پہ حَائِيَّ یے عرضہا ولے نہ وئیلو؟
جواب :- کہ حَائِيَّ وئیلے وے نو ظاہراً دلیل و چہ اسماء ترینہ مراد
دی او حال دادے چہ مسمیات مراد دی او ہرکہ چہ مسمیٰ تو کہیں شہ عقل
والا و نو دہغوی کہ شرافت کہ وجہ نہ یے غلبہ و رکپہ ہغوی لرہ یہ غیر

أُولَى الْعَقْلِ بَانْدے۔ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ طَرِيقَهُ دَعْرَضِ
داوہ چہ یوحیز یئے ورتہ پیش کر واورتہ یئے اوٹیل چہ دے دے نوم اوکدے
فائدے خدی۔ فَقَالَ فَادِکَ پَارہ دے تفصیل دَعْرَضِ دہ یا فادِکَ پَارہ دے تعقیب دہ
بِنَا پہ اول عَرْضِ سِرہ بَعِیْنہ اَنْبِئُونِی دے او پِنَا پہ دویم عَرْضِ سِرہ صرف نختہ
کول دَخِیز و نو دی۔ اَنْبِئُونِی صِیغۂ اَمْر اگرچہ حقیقۂ دَایِحَابِ دِکَ پَارہ رَاضِی لیکن
دَھغے نہ علاوہ دے نور و معانوَ دِکَ پَارہ ہم رَاضِی لکہ چہ علم اصول الفقہ کس دَھغے
تفصیل دے او ہغہ نورے معانی دَکَ کلام او دَقرینے نہ معلوم میری
نو دلتہ امر دِکَ پَارہ دَظہار دَ عِجَز دَھغوی دے چہ اشارہ اوشی چہ عبادات دَ
تسبیح او حمد و تقدیس مستلزم نہ دی علم دَھر خیز لرہ۔ فرق پہ مابین دَ
دَانباء او دَ تعلیم کس دادے چہ تعلیم کس افادہ مقصد او متعلم تہ۔ وانباء
عام دے اکثر پہ ہغہ حائے کس استعمال پیری چہ افادہ دَ متعلم پکس مقصود
نہ وی دلتہ ہم پہ اَنْبِئُونِی کس افادہ دَ ملائیکو اللہ تعالیٰ لِرہ مقصود نہ دہ
دے وجہ نہ علمونی نہ دے ویلے۔ بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ مراد دَ اسماء نہ نومونہ
دَخِیز و نو سِرہ دَ منافعو دَھغوی دی۔

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ جزاء یئے پتہ دہ فَاَنْبِئُونِی۔ سوال دادے چہ پہ دے کس
تعلیق دَ صدق دَ ملائیکو پہ اَنْبِئُونِی پورے کرے دے وانباء خو دَ ملائیکو
قدرت او علم نہ بھر دہ نو پہ انتفاء دَ مشروط (جزاء) سِرہ انتفاء دَ شرط
راضی نو دلیل شو پہ کذاب دَ ملائیکو باندے او حال دادے چہ ملائیک خو
معصوم دی ۹۔

جواب :- صدق لکہ چہ مقابل دَ کذاب راضی نو دارنگ مقابل دَ خطا ہم
راضی نو دغہ وخت صدق پہ معنی دَ اصابت سِرہ وی یعنی رسیدال حق تہ
دے وجہ نہ ابن جریر او ابو حیان ویلی دی چہ دے دے معنی مصیبین دے
او بل تاویل یئے دَ صدق پہ علم سِرہ کرے دے یعنی صَادِقِينَ پہ معنی عَالَمِينَ
بِالْأَسْمَاءِ دے۔

سوال :- صدق او خطا او کذاب خو متعلق دی دے یو کلام سِرہ چہ ہغہ پہ
خارج کس موجود وی نو دلتہ خو دَ ملائیکو دوہ کلامونہ وَّیُؤَاتِجَعْلُ فِیْہَا
مَنْ یُّفْسِدُہَا و دویم وَّیُخْرِجُ نَسِجَہَا او داخود وارہ رشتیادی ۹۔
جواب :- قاسمی ویلی دی چہ صدق لکہ چہ پہ منطوق (وینا) دَ کلام پورے

إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿۳۲﴾

مگر دومرہ چہ تا پوہہ را کریدہ۔ یقیناً صرف تہ پوہہ یے (پہ ہر شاخہ) او پوخ کار والا یے۔

متعلق کیبری نوکلہ پہ لازم کہ ہغہ منطق پورے ہم تعلق لری یعنی کہ کلام د ملائی کونہ لازماً معلومیدالہ چہ مونبر (ملائیک) حقدار کہ خلافت یونو نسبت کہ صداق دغہ لازمی خبر طرف تہ دے۔

فائدہ عل حاصل کہ ایت دادے چہ خلافت ارضیہ ہغہ شوک کولے شی چہ دزمکے کہ خیزونو پہ منافعو او کہ ہغہ پہ استعمال باندا مے پوہہ لری اودا استعداد اللہ تعالیٰ ادم علیہ السلام تہ ورکپے دے او کہ ہغہ اولاد تہ یے ہم ورکپیدے او ملائی کو کتب دا استعداد نہ و۔

فائدہ عل دا دلیل دے پہ فضیلت کہ علم باندا مے او پہ دے خبر چہ علم شرط دے دے پارہ کہ خلیفہ کہ دے وجہ نہ قرطبی پہ شرط دویم اودریم (کہ خلافت) کتب لیکلی دی چہ خلیفہ کتب اتفاق شرط دادے چہ اہلیت قضاء پکتب موجود وی او اہلیت قضاء دادے چہ مجتہدا وی اودارنگ پہ تدبیر کفوج او پہ امور کہ جنگ او پہ انتقام کہ ظالم نہ کہ پارہ کہ مظلوم پہ داسے امور انتظامیہ سیاسیہ باندا مے ہم بنہ علم لری۔ او پہ دے کتب اشارہ شوہ چہ علم کہ عبادت نہ افضل دے۔

۳۲ پہ دے ایت کتب اظہار کہ عجز کہ ملائی کو دے کہ علم کہ اسماء نہ پہ اقرار کہ ہغوی سرہ۔

سُبْحٰنَكَ يٰ اَللّٰهُ پہ دے کلمہ ذکر کولو کتب اشارہ دہ چہ مونبر اعتراض پہ اللہ تعالیٰ باندا مے نہ دے کرپے او خیلہ لوی کول او سپکوالے کہ بنی ادموز مونبر مقصود نہ دے اودا کلمہ اکثر کہ کلام پہ سرکتب کہ اعتراف کہ قصور کہ پارہ ذکر کیدیشی لکہ موسیٰ علیہ السلام پہ سورہ اعراف ۱۲۳ او یونس علیہ السلام پہ سورہ انبیاء ۸۷ کتب کہ توبہ پہ افتتاح کتب دا کلمہ ذکر کرپے دہ۔ دلتہ کہ دے مراد ابن جریر او قرطبی ذکر کرپے دے تَنْزِيْهُمَا لِلّٰهِ مِنْ اَنْ يَّكُوْنَ اَحَدًا يَعْلَمُ الْغَيْبَ غَيْرُهُ یعنی اللہ تعالیٰ کہ شریک فی العلم نہ پاک دے بل عالم الغیب سیوا کہ ہغہ نہ نیستہ کہ چرے وے نو مونبر تہ بہ علم کہ ہر خیز وے۔ گویا کہ دایود دعوی دہ کہ نفی کہ علم الغیب کہ غیر اللہ نہ او دلیل کہ ہغہ دا قول اَلَا عَلَّمْنَاكَ اَلَا مَا عَلَّمْتَنَا دے۔ قرطبی دلتہ پہ تفصیل سرہ لیکلی دی چہ ادب

دَمَلَا يُكُوْا وَاَنْبِيَاۗءُ فَضَلَا وَاَدَاۤءُ مَا فِيْهِ كَوْمَهٗ مَسْئَلَهٗ نَهٗ يُوْهِيْزِي
نُوْلَا اَعْلَمُوْا اَوْ لَا اَدْرِى دَعَاۤءُ وَاِيَّۙ اَوْ خَوْكُ مَا فِيْهِ اَعْلَمُوْا اَوْ لَا اَدْرِى
نُوْهٖ رَاسُ غَوَاۤءِ اَوْ بَعْدُ اَنْصَافُ وَاِيَّۙ اَوْ يَهٗ دَعَاۤءُ يَابُ كَيْسِ يُّ دِيرِ
رَوَاۤءِ اَيَّاتِ دَكْرِ كَرِيْمِ دِي (هَغْهٗ اَوْكُوْرِيَّ)۔

اَلَا مَا عَلِمْتُمْ اَدِيشَانِ دَرِ اِلَیْمَا شَاءَ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ سُوْرَةُ بَقَرَهٗ نَهٗ اَكْبَشِ دَعَاۤءُ۔
صَرِيْحُ رَدِّ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ چَا بَانَ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ كَوْمَهٗ مَسْئَلَهٗ نَهٗ اَكْبَشِ دَعَاۤءُ۔
غِيْبِ ثَابِتُوْی۔

سَمَآلِ: كِهٖ اَوَّلِی شَیْءُ مَا فِيْهِ نَفِی كَبِشِ عِلْمِ ذَاتِی مَرَادِ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ اَثْبَاتِ (اَسْتِثْنَاءِ)
كَبِشِ عِلْمِ عَطَاۤءِی مَرَادِ دَعَاۤءُ نُوْدِ دَعَاۤءُ نَفِی دَعَاۤءُ غِيْبِ دَمَلَا يُكُوْا نَهٗ ثَابِتِی
جَوَابِ عِلْمِ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ اَقِيْدُوْا نَهٗ لَكُوْلِ تَحْرِیْفِ دَعَاۤءُ كَلَامِ اِلٰهِيّ اَوْ خِلَافِ
دَعَاۤءُ مَذْهَبِ دَعَاۤءُ اَهْلِ عِلْمُوْهٖ عَكْهٗ مَا فِيْهِ عِلْمَاءِ سَلَفِ نَهٗ اَتَقْسِيْمِ رِذَاقِ
اَوْ عَطَاۤءِی) تَقْلِ نَهٗ دَعَاۤءُ۔

جَوَابِ عِلْمِ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ اَسْتِثْنَاءِ كَبِشِ مَرَادِ عِلْمِ بَكْلِ شَیْءِ شَیْءِ نُوْ اَسْتِثْنَاءِ دَكْلِ بَهٗ
دَكْلِ نَهٗ رَاشِی اَوْ اَبَاطِلِ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ نَبِزِ دَعَاۤءُ اَهْلِ عَرَبِيَّتِ بَانَ دَعَاۤءُ۔
عَلِمْتُمْ اَظْهَرُ دَعَاۤءُ لَقْظِ دَلِيْلِ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ عِلْمِ دَمَلَا يُكُوْا صَرَفِ مَا فِيْهِ تَعْلِيْمِ دَالِی
تَعَالٰی سِرِّ دَعَاۤءُ دَبْلِ چَا وَاَسْطَهٗ دَعَاۤءُ هَغُوْی دَعَاۤءُ نَبِشْتَهٗ نُوْ اَخْبَرَهٗ چَهٗ يَهٗ عَوَامِ
كَبِشِ مَشْهُوْرَهٗ دَعَاۤءُ مَا فِيْهِ شَيْطَانِ اَسْتَا دَوُّ دَمَلَا يُكُوْا اَبَاطِلِ خَبَرَهٗ دَعَاۤءُ هَغِیْ
دَلِيْلِ نَبِشْتَهٗ۔

اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ، فَوَاصِلِ دَعَاۤءُ اَيَّاتِ نُوْدِ هَغْهٗ اَيَّاتِ نُوْ سِرِّ ضرور
مُنَاسِبِ لَرِی دَلَّتْ هَمِ مَنَاسِبِ دَالِی الْعَلِيْمِ دَالِی الْعَلِمِ لَنَا سِرِّ شَتَهٗ دَعَاۤءُ يَحْنِ
تَهٗ يَهٗ هَرِ خِيْزِ بَانَ دَعَاۤءُ عَالَمِ يُّ اَوْ دَاۤءِ عِلْمِ مَوْنِ لَرِی نَبِشْتَهٗ اَوَّلِ الْحَكِيْمِ دَالِی
مَا عَلِمْتُمْ سِرِّ مَنَاسِبِ دَعَاۤءُ يَحْنِ تَاۤءِ مَوْنِ تَهٗ بَعْضِ عِلْمِ رَاكِبِی دَعَاۤءُ
هَغْهٗ سَتَا دَعَاۤءُ حَكْمَتِ تَقَاۤءِ دَعَاۤءُ حَكِيْمِ مَا خُوْدِ دَعَاۤءُ حَكْمَتِ نَهٗ اَوْ حَكْمَتِ
مَعْنِ دَاۤءِ چَهٗ هَرِ فَعْلِ دَعَاۤءُ حَكْمَتِ نُوْ اَوْ فَاۤءِ وَاَوَّلِ دَعَاۤءُ يَا مَا خُوْدِ دَعَاۤءُ
دَعَاۤءُ حَكْمِ نَهٗ يَحْنِ پُوْرَهٗ اَوْ مَنَاسِبِ فِیْصِلِ كُوُوْ تَكِ دَعَاۤءُ۔ اَمَامِ رَاۤءِی وِیْلِی دِي چَهٗ
حَكِيْمِ مَعْنِ دَاۤءِ چَهٗ دَعَاۤءُ يَهٗ فَعْلِ بَانَ دَعَاۤءُ دَعَاۤءُ اَعْتِرَاضِ نَشِی كَبِی دَعَاۤءُ
اَدَمِ عَلِيْهِ السَّلَامِ لَرِی عِلْمِ دَاۤءِ اَسْمَاۤءُ وَاَوَّلِ دَعَاۤءُ اَوْ مَلَا يُكُوْا يُّ نَهٗ دَعَاۤءُ
وَاَوَّلِ نَهٗ هَغْهٗ بَانَ دَعَاۤءُ يَحْنِ اَعْتِرَاضِ نَشِی كَبِی دَعَاۤءُ۔

قَالَ يَا أَدَمُ اقْنِطْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَلَمًا أَنْبَأَهُمْ

او وئیل اللہ تعالیٰ، اے آدم (علیہ السلام) خبر ورک دے کہ یہ نومون (افکار) دے دیکھو تو، پس ہر کلمہ چہ خبریے و کلمہ ہغوی

بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي

یہ نومون (افکار) دے دھوے خیزو تو، تو او وئیل اللہ تعالیٰ ایاتہ و وئیلے ما تا سوتہ چہ یقیناً حہ

أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ

پوہیم یہ پتہ و خیزو تو دے اسمائو تو او دے زمکے او حہ پوہیم

مَا تَبَدُّونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿۳۲﴾

یہ ہغہ چہ تا سوتے شکار کوئی او یہ ہغہ حہ چہ تا سوتے پتہ وئی۔

نک ۳۲ ہر کلمہ چہ علم دے آدم علیہ السلام یہ اسماء و باندے او عدم علم دے ملائیکو
یہ ہغہ باندے ذکر شو تو اس ذکر کوئی اعلام دے ملائیکو یہ علم دے آدم علیہ
السلام اسماء و لہ دے دے پارہ چہ دوی تہ دے ہغہ فضیلت او حکمت دے استخلاف
دے ہغہ معلوم شی نو او فرمائیل یے قَالَ يَا أَدَمُ۔

أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ دلنہ ہم انباء ذکر شوہ حکمہ چہ ملائیکو کیں استعداد
دے منافعو دے اشیاء و نیشتنہ خوچہ صرف ہغوی تہ معلوم شی علم دے آدم علیہ السلام
یہ اسماء و باندے۔

قَلَمًا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ انباء قولی او عملی دے دوار و احتمال شتنہ دے عملی
داچہ دے ہغوی یہ و راندے دے بعض خیزو تو نہ فائدے و اخستلے۔

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ دَلْتَهُ لَفْظُ أَلَمْ دے پارہ دے تنبیہ دے لکہ یہ اَلَمْ تَرَكِبْتُمْ
استفہام انکاری یہ نفی باندے داخل دے دے پارہ دے تقریر یعنی ما تا سوتہ
وئیلی و و۔ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ دا بیان او تفصیل دے ما لا تعلمون
دے۔ او دوارہ جملہ چہ کلہ یو حائے کرے شی یعنی ما لا تعلمون او غیب السموات
نو نتیجہ ترینہ را اوئی چہ لا تعلمون غیب السموات اے نو صریح دے یہ نفی
دے علم غیب کیں دے ملائیکو نہ او قرطبی دلنہ تصریح کرے دے چہ دا دلیل دے
یہ دے خبرہ باندے چہ ہیچوک علم یہ غیب باندے نہ لری سیا دے ہغہ نہ
چہ اللہ تعالیٰ انبیاء علیہم السلام تہ حہ بنود نہ کریدہ یہ وحی سرہ۔ نو دعوی
دے علم غیب دے نجومیانو او کاہنانو بالکل دروغ دعوی دے۔ غیب مصدر دے

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا

او کله چه او وئیل مونږ ملائیکو ته سجدو او کړی ادم (عليه السلام) ته نو سجدو او کړی ټولو

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ ۖ وَكَانَ

مکر ابلیس او تکبره - انکار کړی او کړو او حان ټی لوتی او گټرو او وو دے

مِنَ الْكَافِرِينَ ۝ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ

د کافرانو نه - او او وئیل مونږه! اے ادم (عليه السلام) اوسیدو

په معنی د ما غایب فی السموات الا سره -

سوال :- کله الله تعالی ته خو هیڅ څیز پټ نه پشته نو څه رنگ هغه ته یی غیب (پټ) او وئیلو :- جواب :- مراد دا دے چه ما غایب عَنِ الْخَلْقِ (هغه چه د مخلوق نه غائب دی -

وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ۚ مَا تَبْدُونَ نه مراد هغه قول دهغوی دے چه أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ ۚ اَوْ مَا تَكْتُمُونَ ابن عطیه وئیلی دی چه دا جمع په معنی د مفرد دے یعنی ابلیس (چه په ملائیکو کښ ایا دوو) هغه په زړه کښ تکبر او حسد او معصیت پټ ساتلو او غوره داده چه مراد د دے نه عموم دے چه ټول ښکاره او پټ رازونه الله تعالی ته معلوم دی - شربیني وئیلی دی چه د دے واقع نه معلومه شوه چه انبیاء عليهم السلام افضل دی د ملائیکو نه ځکه چه علم افضل دے د عبادت نه او معلوم غوره وی د متعلم نه او داسک د اهل سنت والجماعت دے دارنگ معلومه شوه چه په علم د ملائیکو کښ زیاتے هم راتلے شی نو خلاف ثابت دے فلسفیانو لږه چه هغوی دوی ته عقول وائی او وائی چه د دوی په علم کښ زیاتے نه راځی - دارنگ معلومه شوه چه الله تعالی علم لری په څیزونو مخکښ د وجود د هغه نه - او دارنگ نسبت د تعلیم الله تعالی صحیح د لیکن د معلم اطلاق په الله تعالی باندے صحیح نه دے ځکه چه هغه منقول نه دے او دارنگ معلومه شوه چه لغات او ژبے ټولے توقیفی دی یعنی الله تعالی ښودلے دی ادم علیه السلام ته -

۳ ربطه دا ذکر د خلوص و انعام عام دے په بنی ادم باندے چه هغه اکرام

د پلار د دوی دے په سجدو د ملائیکو او په جنت کبش داخلول او خطائی د هغه په توبه د هغه سره معاف کول او د توبه کلمات بنودل او د الله تعالیٰ د طرف نه د بنی آدم د هدایت انتظام جاری ساتل تر خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم پورے او دا انعامات د لیلو ته د پاره د دعوے د توحید دی چه اعبدا و ربکم دے۔ دویم دا چه مخکبش نفی د علم غیب او شوه د ملائیکو نه نو اوس نفی د علم غیب کوی د آدم علیه السلام او د ابلیس نه چه دا دواړه انواع دی د اهل علم و عقل پشان د ملائیکو نو دا متعلق دے د وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ سره۔ دریم دا چه مخکبش ذکر شو خلافت د آدم علیه السلام او اهل بیت د هغه په سبب د علم سره او ظاهر کرپه شواهل بیت د هغه په ملائیکو باند نو اوس حق د خلیفه ذکر کوی چه هغه د هغه اکرام او د هغه انقیاد دے په اذن د الله تعالیٰ سره۔

وَرَادُّ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ، سوال :- مخکبش واقعه کبش قال ربک او په دے کبش یئ قُلْنَا او بیلو ۹۔

جواب :- هلته د استخلاف او تعلیم ذکر و او دغه امور د تربیت دی د الله تعالیٰ دے خلق و لره او د لته د تعظیم او د اکرام او د امر کولو ذکر د او مناسب د دے سره تعظیم د الله تعالیٰ او عظمت د امر د الله تعالیٰ دے د دے و به په صیغه د جمع متکلم سره ذکر شو۔

لِلْمَلٰئِكَةِ مراد د دے نه ټول ملائیک دی ظاهر هم دلالت کوی او د ارتکب سورة حجر نسط هم او دا قول د عام علماء د کتاب او سنت دے او قاسمی د شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله علیه نه نقل کرپه دے چه چا د دے خلاف قول کرپه دے رخاص ملائیک د زمکے یئ مراد کړیدی، نو هغه قرآن رد کوی په کذاب او بهتان سره یعنی د دغه تخصیص هیڅ دلیل نیشته۔ فائده :- اختلاف دے د مفسرینو چه واقعه د استخلاف په سجدو باند د مخکبش ده او که روستوده۔ ابن کثیر وغیره دا غوره کرپه ده چه واقعه د سجدو مخکبش ده او تعلیم الاسماء او استخلاف روستو دے هغوی دلیل نیولے دے په سورة حجر نسط سره چه په هغه کبش د پیدا کبش د آدم علیه السلام نه مخکبش و بیلی و و چه هغه ته به سجده کوئی او دوی وائی چه دلته کبش و او د و رَادُّ قُلْنَا د ترتیب د پاره نه دے۔ دویم قول د بعض

مفسرینو دادے چہ واقعہ کد استخلاف او تعلیم پہ واقعہ کد سجود باندے
 ٹخنیں دہ اودا دکظاہر کقرآن سرہ موافق دے اوایت کد سورۃ حجر کنیں
 امر کد سجود تعلیقاً دے نو حاصل دادے چہ اول اللہ تعالیٰ ملائیکوتہ خبر
 ورکپو چہ خلیفہ پیدا کووم اوہغلہ بہ بشروی کد خاورے اوختہ نہیے جو روم
 اوچہ پیدا او جو پئے کریم نوبیا بہ ورتہ سجداہ کوئی بیا چہ پیدا یئے کر ونو
 تعلیم کد اسماء یئے ورتہ اوکرو او بیا یئے ملائیکوتہ امر تنجیزی اوکرو چہ
 اوس ورتہ سجداہ اوکری او کد دے وجہ دریم ربط کنیں ہم تیرہ شویہ۔
 فائدہ۔۔۔ او واقعہ کد سجود لادم پہ قرآن کریم کنیں او و سورتو کنیں ذکر
 دہ (بقرہ۔ اعراف۔ حجر۔ اسراء۔ کھف۔ طہ۔ ص) اوپہ ہر سورت کنیں پہ
 تعبیراتو کنیں لہٰذا فرق دے اوپہ ہر سورت کنیں کد جدا جدا مقصدا کد
 پارہ واقعہ ذکر شویہ۔ پہ دے سورت کنیں مقصدا ذکر کد انعاماتو دے
 چہ کد ہف ذکر پہ اول ربط کنیں تیر شوے دے اوپہ ہر سورت کنیں جدا جدا
 مقصدا پہ تفسیر کنیں ذکر کرے شوے دے او ہر کہ چہ دلہ عظمت کد انعام
 مقصدا دے کد دے وجہ نہ ثلور کرتہ لفظ کد قلنا ذکر کرے شویہ۔

اسْجُدُوا لِلّٰہِ۔ سجداہ پہ لغت کنیں انحاء یعنی سر نہکتہ کول دی، خضوع
 او عاجزی کول، اطاعت او انقیاد کول۔ دامعانی اہل لغت ابن منظور وغیرہ
 او مفسرینو قرطبی شریبنی وغیرہ ذکر کرے دی۔ او سجداہ پہ عرف
 کنیں تنہاے ایستودل دی پہ زمکہ باندے مطلقاً کہ کد تعظیم پہ طوروی
 یا کد اکرام یا تحیہ و سلام یا کد عبادت پہ طوروی اوپہ اصطلاح کد شرع
 کنیں سجداہ تنہاے پہ زمکہ باندے ایستودل دی پہ نیت (عقیدہ) کد عبادت
 سرہ اودا تہولے معانی پہ قرآن کنیں استعمال شویہ۔ فراء و بیلی دی چہ
 پہ 'ایت' والنجم والشجر سجداں "کنیں معنی کد خضوع او عاجزی مراد دہ
 او کد دے سورت پہ ۵۵ کنیں انحاء (پہ طریقہ کد رکوع) او انقیاد و اطاعت
 مراد دے۔

او انواع کد سجود درے دی اول سجداہ پہ سر نہکتہ کولو سرہ کد پارہ
 کد تحیہ او اکرام دویم مخ پہ زمکہ باندے ایستودل پہ نیت کد اکرام پہ وعت
 کد سلام کنیں۔ دا دوارہ پہ ٹخنیں اُمتو نو کنیں جائزو و اودا طریقہ پہ فارس
 کنیں موجود وے اودا دوارہ زمون پہ دین کنیں منسوخ دی مفسرینو

دے ایت پہ تفسیر کیں قول دے نسخ بنکارہ لیکے دے شربینی و بیلی دی
 قَلَمًا جَاءَ الْإِسْلَامُ بِطَلِّ ذَلِكِ بِالسَّلَامِ وَالْكَلامِ خازن ہم داسے عبارت و بیلی
 دے اونسفی حنفی و بیلی دی گان سُجُودُ التَّحِيَّةِ جَائِزًا فِيمَا مَضَى ثُمَّ شَعَرَ بِقَوْلِهِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ لِسُلَامَانَ لَا يَنْبَغِي لِمَخْلُوقٍ أَنْ يَسْجُدَ لِأَحَدٍ (مِنْ الْمَخْلُوقِ)۔
 ابن کثیر و بیلی دی قَدْ كَانَ هَذَا مَشْرُوعًا فِي الْأُمَمِ الْمَاضِيَةِ وَلَكِنَّهُ لُسُخٌ فِي
 مِلَّتِنَا، اوهغه حدیث دے معاذ رضی اللہ عنہ ذکر کریدے اوداسے قرطبی ہم ذکر
 کریدے اوحادیث دے معاذ رضی اللہ عنہ یے ذکر کریدے بیا قرطبی پہ ص ۲۹۴ کیں
 و بیلی دی جَدَا سَجُودٌ مِنْهُي عَنْهُ (سربنکتہ کول پہ وخت دے سلام کیں) جاہلانہ
 صوفیاء و پیرانہ عادت گر حوے دے کلہ چہ خیلو بزکانونہ و ردا خلیبی
 تر دے پورے چہ بعض دے هغوی خپوتہ پہ سجده پریوخی نو دے دوی
 عملونہ بر باد دی۔

حکم پہ شرع کیں دا دے کہ چاہل چاہ مشروغیہ ژوندی حاضر تہ
 سربنکتہ کر و پہ وخت دے سلام کیں نو دا مکروه تحریمی دی بالاتفاق
 اوهغه حرام تہ نزد دے وی یا عین حرام وی بنا پہ اختلاف دے فقہاء و او
 کہ چاہل چاہ تہ سر پہ زمکہ باندے کیسیدو لو پہ نیت دے اکرام او سلام
 (نہ پہ نیت دے عبادت) دا حو حرام دے بالاتفاق او بعض فقہاء پہ دے باندے
 حکم دے کفر کر دے دے او بعض تفصیل دے پہ التبیان فی تفسیر ام القرآن
 کیں لیکے دے۔

دریم قسم سجده دے عبادت دے یعنی چہ عقیدہ اوساقی چہ دا مسجود
 حقدار دے بندگئی دے عککہ چہ واکدار ذمہ دار دے کار و نو دے مخلوق دے
 فریاد رس غیب دان دے نو پہ دے عقیدے سرہ سجده غیر اللہ تہ
 شرک حقیقی دے پہ نہولو امتونو او اسمانی دینونو کیں۔

تحقیق :- (سجود دے آدم علیہ السلام پہ دے اقسامو کیں کوم قسم و او پہ
 هغے کیں اقوال او غورہ قول ذکر کول)۔ ہر کلہ چہ دے سجود معانی او اقسام
 نو بردی اودار تک حرق دے لایم پہ لایم کیں صلہ دے اسجد او دے یالام اجلہ
 دے یالام پہ معنی دے الی دے یالام پہ معنی دے توقیت دے دا ہم خلور احتمالاً
 دی۔ تفصیل یے دا دے چہ اجماع او اتفاق دے پہ دے خبرہ باندے
 چہ سجده آدم علیہ السلام تہ دے عبادت پہ طور نہ وہ عککہ دا سجده پہ

ہر دین کبیں کہ غیر اللہ کے پارہ شرک دے (قرطبی داسے وئیلی دی) نواول قول
 دادے چہ سجدة پہ معنی لغوی سرہ دہ یعنی انحناء (سر سبکتہ کول) اودا پہ
 طریقہ کہ تخیہ اودے اکرام سرہ وہ اودا قول ابن الانباری کہ فراء نہ نقل کرید
 چہ کان تَحِيَّةً وَتَسْلِيمًا لَا عِبَادَةَ اودے قول تہ امام رازی ہم ترجیح و رکبید
 او خازن ہم دیتہ اصح وئیلی دی اوتسفی وئیلی دی چہ داد ابن عباس رضی اللہ
 عنہما نہ نقل دے چہ دا انحناء وہ پیریوتل پہ زنہ باندے یعنی تندے پہ
 زمکہ لگول نہ وؤ۔ پہ دے معنی لام صلہ دہ کہ سجود پہ دیکش اکرام دے
 ادم علیہ السلام او شو او اطاعت کہ امر دے اللہ تعالیٰ ہم او شو۔ دویم قول سجدة
 پہ معنی لغوی انقیاد دہ اولام صلہ دہ کہ سجود قرطبی وئیلی دی چہ دے کیو
 قوم پہ نیز دا سجدة پہ معنی کہ تذلل او انقیاد سرہ دہ اودا قول پہ روح
 المعانی کبیں ہم ذکر کرے دے او مقصد کہ دے دادے چہ اقرار او کرپی پہ
 فضیلت کہ ادم علیہ السلام او کہ ہخہ کہ اولاد دینی ادمی پہ خدمات کبیں مشغول
 شئی اودا سے امام راغب پہ مفردات کبیں لیکلی دی چہ اُمُرًا بِالْتَّذَلُّلِ لِهٖ
 وَالْقِيَامِ بِمَصَالِحِهِ وَمَقْصَلِ اَوْلَادِهِ (مفردات ص ۲۲) کہ دے وجہ نہ دیر
 ملائیک اللہ تعالیٰ کہ انسانو پہ حفاظت او مرکز تیا او مدد کولو او پہ
 کتابت کہ اعمالو کہ دوی باندے مقرر کریدی او ہغوی ہیج مخالفت نکوی
 دریم قول دا سجدة کہ عبادت وہ اولام پہ معنی کہ الی سرہ دے نو ادم
 علیہ السلام پشان کہ قبلہ شو او سجدة عبادت کہ اللہ تعالیٰ خیاہ دہ اوقبلہ کبیں
 ہم شرافت او فضیلت شتہ دے او قرطبی دا قول کہ جمہور و گرجو لے دے
 او سجدة دلتہ پہ معنی شرعی دہ۔ لیکن قاسمی کہ شیخ الاسلام ابن تیمیہ
 رحمۃ اللہ علیہ نہ نقل کرے دی چہ اہل العلم وئیلی دی چہ سجدة کہ
 پارہ کہ ادم علیہ السلام دہ پہ امر کہ اللہ تعالیٰ سرہ او پہ دے باندے اجماع
 دہ کہ ہر ہغہ چا چہ دا الفاظ اوری اُسْجُدُوا لِاَدَمَ اِلٰی اَدَمِیَّ نہ دے وئیلی
 او پہ اخر کبیں وئیلی دی چہ کہ اہل سنت مسلک دادے چہ دا سجدة کہ
 تسلیم او تحیہ دہ کہ پارہ کہ ادم علیہ السلام او کہ معتزلو قول دادے چہ ادم
 علیہ السلام صرف کہ قبلہ پشان وؤ حاصل دادے چہ پہ دے تہ لو کبیں
 اول قول غورہ دے اودغہ معنی مراد دہ پہ سجود کہ یوسف علیہ السلام
 قَسَّ جَدًّا وَاِلَّا اِلَيْسَ۔ یعنی ملائیکو امتثال او کرود امر کہ اللہ تعالیٰ بغیر

د چون چرانہ اوداشان د ملائیکو دے پہ سورۃ تحریم ایت لا کتب۔ لفظ د
 الا د استثناء د پارہ دے کلہ استثناء متصل وی اوکلہ استثناء منقطع وی
 متصل د جمہور نحو یا نو پہ نیز ہغہ دے چہ ماقبل (مستثنیٰ منہ) اومستثنیٰ
 د یو جنس نہ وی اومنقطع ہغہ دے چہ د دوارو پہ جنسیت کتب فرق وی
 صرف د ہغہ سرہ من وجہ مناسبت وؤ نو د و ہم د دفع کولو د پارہ پہ الاسرہ
 د ماقبل د حکم نہ جدا اواخراج کرلے شی۔ اوبعض نحو یا نو پہ متصل کتب
 جنسیت نہ دے شرط کرے وئیلے دی چہ صرف اخراج د حکم د جماعت
 نہ شرط دے۔ ایلئیس نو بنا پہ اول قول سرہ ایلئیس کہ د جنس د ملائیکو
 شمار کرے شی (بنا پہ یوقول بانداے) نواستثناء متصل دہ او بنا پہ بل
 قول سرہ کہ د هغوی پہ جماعت کتب داخل وؤ تو بیام استثناء متصل شویہ۔
 اوچہ ایلئیس د جنس د ملائیکو نہ شی (بنا پہ بل قول بانداے) تو بیام
 استثناء منقطع دہ۔ ایلئیس، خازن وئیلی دی چہ دا اسم صفتی دے د ابلاس
 نہ ماخوذ دے پہ معنی د نا امیدہ د رحمت د اللہ تعالیٰ نہ اونومے پہ سریانی
 کتب عزازیل وؤ اوعبرانی کتب حارث وؤ اوشیطان ہم د دہ اسم صفتی دے۔ او
 د ایلئیس نوم پہ قرآن کتب یوولس کرتہ ذکر دے۔

فائدہ:۔ د ایلئیس پہ بارہ کتب اختلاف دے چہ د ملائیکو د جنس نہ دے
 یا د جن نہ دے بیام جن کتب ہم اختلاف دے چہ ہغہ یوقبیلہ دہ د ملائیکو
 نہ اولکہ جدا جنس دے پہ دیکتب اقوال دی د علماؤ۔

اول قول قرطبی وئیلی دی قول د جمہور اہل علم (ابن عباس ابن
 مسعود رضی اللہ عنہم۔ ابن جریر۔ ابن المسیب وقتادہ او ابوالحسن
 وغیرہم وئیلی دی چہ ایلئیس د جنس د ملائیکو نہ وؤ اوداطبری ہم
 راجح کرخولے دے اونسفی د علی رضی اللہ عنہ نقل کرے دے اواخان ہم
 دے تہ اصح وئیلی دی اوفراء بغوی وئیلی دی چہ دا قول د اکثر مفسرینو
 دے اودلیل د دوی ظاہر دے استثناء دے چہ دامتصل دہ اومتصل
 بجانب غواہی بل دلیل د دوی مونہ تہ معلوم نہ دے۔

دویم قول ابن جریر د ابن مسعود رضی اللہ عنہ او د حسن بصری او د ابن
 زید، او قرطبی د شہر بن حوشب وغیرہم نہ روایت راوے دے چہ
 ایلئیس د جن د جنس نہ وؤ اوملائیکو د هغوی سرہ قتال کرے وؤ اوایلئیس

کہ ملائیکہ سب شامل شوا و عبادت کتب مشغول شو اور اول دلیل دے قول
 کہ اللہ تعالیٰ یہ سورۃ کہف نہ کتب گانَ مِنَ الْجَنِّ اور دویم یہ سورۃ اعراف
 نہ کتب قبیلہ اور سورۃ کہف نہ دُرِّیَّتہ دلالت کوی چہ دے کہ ملائیکہ
 نہ دے حکم چہ یہ ملائیکہ کتب نسل اور پیداائیش نیشستہ اور دویم یہ
 سورۃ سبا نہ کتب عبادت کہ ملائیکہ اور عبادت کہ جن کتب فرق کرے شوے
 دے اور حرف دبل یے استعمال کرے دے۔ اور خلوم حدیث چہ ملائیکہ کہ
 نور نہ پیدا دی اور جن کہ نار نہ اور انسان کہ ختہ نہ۔ اور حدیث امام مسلم یہ
 روایت کہ عائشہ رضی اللہ عنہا سرہ ذکر کرے دے۔ پنجم یہ سورۃ تحریم
 نہ کتب چہ ملائیکہ عصیان نہ کوی اور ابلیس اور ہغہ ذریۃ خوعصیان
 والادی۔ شپیم ہغہ احادیث چہ یہ ہغہ کتب ذکر دے کہ جنات و خوراک خشک
 اور یہ جماع کتب شرکت وغیرہ اور ملائیکہ خود اعمال نہ کوی۔

دریم قول ابلیس کہ جن نہ دے لیکن جن یوقبیلہ دہ کہ ملائیکہ نہ دا
 قول قرطبی کہ سعید بن جبیر نہ اور ابن کثیر کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما
 نہ نقل کرے دے۔ نوچاچہ اول قول کریدے کہ دغہ دیلو نو تا ویلو نہ یے
 کریدی اور دویم قول ہم یہ تا ویلو نو بانداے بنا دے لکہ چہ بیضاوی
 نقل کریدی۔ تو غورہ قول دویم قول دے چہ یہ ہغہ بانداے بنکارہ
 دیلو نہ شتہ اور تا ویلا توتہ حاجت نیشستہ اور کم روایات چہ یہ قول اول اور
 دریم قول کتب کہ صحابہ اور تابعین نہ نقل دی ظاہر دادہ چہ ہغہ نقل دی
 اہل کتاب نہ اور ہغہ اسرائیلی روایات دی۔ اور ابن کثیر یہ تفسیر کہ سورۃ
 کہف نہ کتب وئیلی دی چہ دا ہول اسرائیلیات دی اور تفصیل یے
 کرے دے اور سیوطی یہ درمنثور کتب صلیہ کتب کہ حسن نہ روایت کرے
 دے قَاتِلَ اللّٰهِ اَقْوَامًا يَزْعَمُوْنَ اَنَّ اِبْلٰسَ كَانَ مِنْ مَّلَٰئِكَةِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ تَعَالٰی
 يَقُوْلُ كَانَ مِنَ الْجِنِّ۔ باقی دا استثناء دہ نو دا منقطع دہ اور قرآن کریم کتب
 منقطع استثناء دہ واقع دہ لکہ قرطبی کہ سورۃ نساء نہ اور سورۃ مائدہ
 نہ ایات نہ ذکر کرے دی دارنگ سورۃ اعراف نہ اور سورۃ غاشیہ نہ
 اور سورۃ نمل نہ بنا یہ یوقول بانداے۔

سوال :- ہر کلمہ چہ ابلیس کہ ملائیکہ نہ دے نو بیا استثناء خہ رنگ
 صحیح کیبی :-

جواب :- داسوال ابن جوزی یہ زادالمسیر کتب ذکر کرے اور جواب ہے داسے
 ذکر کرے دے چہ ابلیس تہ امر دے سجدا دے خوشوے دے (یہ دلیل سورۃ
 اعراف ملاً کتب) لیکن سجدا ہے اونکرہ نو دے دے وجہ نہ (د تذللیل د یا لم) یہ
 جانب د مامورینو کتب ذکر نشواوپہ جانب د استثناء کتب ذکر شو مثال ہے
 دادے چہ یوکس او وائی امرت اخوتی فاطا عوفی الا عبدی رحم او کم ما خیلو
 رو پوتہ تو هغوی تخا خبرہ او متلاء سیوا دمری تخا وادایے د زجاج نہ نقل کرے دے۔
 او دویم جواب دادے چہ د ملائیکو ذکر او شو یہ امر بالسجود سرہ او هغوی
 اعلی و نو ادنی حکم پخبلہ معلوم شو چہ هغه هم مامور و د دامها ٹھی
 یہ تبصیر الرحمن کتب و ٹیلی دی۔

ابی و استکبار و کان من الکفرین۔ یہ دے سورت کتب د ابلیس خلو رکنا ہونہ
 ذکر کرل اول ترک د سجدا دے چہ د الا نہ معلوم شو۔ دویم ابانکار کول۔
 دریم استکبار۔ خلوم کفر کول۔ او یہ سورۃ اعراف ملاً کتب کمر یکن من
 الساجدین ذکر و یعنی مخالفت کول د جماعت د ساجدینو نہ۔ نو دا پنجم جرم
 دے او شپہم تفصیل د استکبار او قیاس پیش کول یہ مقابلہ د نص کتب
 دا یہ سورۃ اعراف ملاً کتب دے۔ او یہ سورۃ حجر ملاً کتب انکار کول د مرکزیت
 د ساجدینو نہ دایے اووم جرم دے او بیا توہین او تذللیل کول د ادم
 علیہ السلام یہ سورۃ حجر ملاً کتب او دایے اتم جرم دے او یہ سورۃ اسراء
 ملاً کتب تذللیل او توہین کول د ادم علیہ السلام۔ او یہ سورۃ کہف نہ
 کتب نہم جرم ذکر دے چہ فسوق کول دی د امر د رب نہ او یہ سورۃ
 طہ ملاً کتب صرف انکار کول او یہ سورۃ ص ملاً کتب تفصیل د استکبار
 او قیاس کول یہ مقابلہ د نص کتب پشان د سورۃ اعراف۔ او یہ ہر سورت
 کتب د هغه سرہ مناسب جرم د هغه ذکر شوے دے اودا اول مقام دے تو
 یہ دے کتب د اختصار د وجہ نہ جامع جرمو نہ ہے ذکر کرل۔ ابی دا جملہ
 مستانفہ دہ علت دے د ما قبل د پارہ او دفع د وہم دہ کہ وہم او کپیشی
 چہ کیدے شی چہ یہ هغه وخت کتب یہ ہے ترک کرے وی بیا بہ ہے
 بل وخت سجدہ کرے وی؟ جواب او شو چہ اباء ہے کپیدہ۔ و استکبار د اعطف
 د علت دے یہ معلول بانداے او دفع د وہم دہ کہ شوک وہم او کپری چہ
 انکار بہ ہے د وجہ د اجتہادی غلطی نہ کرے وی یا بہ ہے د اکثر لہ چہ

سجدہ کول غیر اللہ نہ جائز نہ دے، توجواب اوشوچہ انکارئے دوجے داستکبار
 نہ کرے دے اواستکبار دلتہ مستلزم دے اعتراض کولورہ پہ اللہ تعالیٰ باندے
 چہ اللہ تعالیٰ ولے حکم اوکروا علیٰ تہ چہ سجدہ اوکری ادنیٰ تہ کیا وتکبر دے
 چہ یوانسان خیل حان کبل چاہ نہ لوئے کتری نوکھہ حکم ہم نہ مئی۔ پہ
 حدیث کبش راخی چہ تکبر دا نہ دے چہ انسان غواہی چہ زما جامہ یا خیل
 (پیزار) دے خاکستہ وی داخوجمال دے اللہ تعالیٰ جمال خونوی لیکن
 کبر دا دے چہ کحق تہ یہ صدا او عناد سرہ انکار کوی او اهل حق سپک
 کتری دامسلم روایت کرے دے۔ تو ابلیس ہم حق خیرہ یعنی ک امر د
 اللہ نہ سرے دپوہ نہ انکار اوکرو اوادم علیہ السلام تہ یئے سپک اوکتل۔
 فائدہ:- پہ قرآن کریم کبش تکبر دودہ کرتہ اواستکبار دودہ خلویست کرتہ
 ذکر دے۔ تکبر پہ صفت کابلیس کبش پہ سورۃ اعراف ۱۶ کبش اوپہ صفت
 کافرانو کبش پہ سورۃ اعراف ۱۷ کبش ذکر دے اواستکبار پہ صفت کابلیس
 کبش خلور کرتہ اوپہ صفت کافرانو کبش یو دیرش کرتہ ذکر دے اوعدم
 استکبار پہ صفت کصالحینو کبش ک نصاریٰ نہ پہ سورۃ مائدہ ۵۱ کبش او
 پہ صفت کصالحینو کدے امت کبش پہ سورۃ الم سجدہ ۱۸ کبش اوپہ
 صفت کملائیکو کبش پہ سورۃ اعراف ۱۹، سورۃ نحل ۲۰ او سورۃ انبیاء
 ۲۱ کبش ذکر دے او وصف کمتکبر، متکبرین پہ صفت کافرانو کبش شپہ
 کرتہ ذکر دے اوپہ صفت ک اللہ تعالیٰ کبش متکبر پہ سورۃ حشر ۲۲ کبش
 او کبریاء پہ سورۃ جاثیہ ۲۳ کبش ذکر دے او کبر پہ صفت کافرانو کبش پہ
 سورۃ مؤمن ۲۴ کبش ذکر دے او فرق پہ مینے ک تکبر اواستکبار کبش دا دے
 استکبار پہ ہغہ حائے کبش استعمال پری چہ حق ک لویئی نہ لری اولوی
 کوی نو دا وصف ہمیشہ ک قباح کپارہ راخی او تکبر کلہ پہ استحقاق
 سر پہ دے معنی صفت ک اللہ تعالیٰ دے او کلہ چہ بغیر کحق نہ وی نو
 دغہ صفت قبیحہ ک بندگانو دے۔ اوسزا ک استکبار پہ قرآن کریم کبش پہ
 سورۃ نساء ۲۵ او سورۃ اعراف ۲۶، سورۃ مؤمن ۲۷ او سورۃ احقاف
 ۲۸ کبش ذکر دے۔

وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ پہ کان کبش دلتہ دودہ قولونہ دی اول داچہ پہ معنی
 ک صار دے (کانتقال کپارہ راخی) لکہ پہ سورۃ ہود ۲۹ کبش او دانبکارہ

دلیل دے چہ چا انکار او کپوڈا مرد اللہ تعالیٰ یا استکباریے او کپو تو هغه کافر
 او مرتدا دے۔ دویم قول دا چہ کان پہ خپلہ معنی سرہ دے (چہ کہ زمانہ ماضی
 دے پارہ راہی کلہ ورسرہ استمراری او کلہ نہ وی ہاں پہ صفت کہ اللہ تعالیٰ
 کنس کہ دوام او استمرار کہ پارہ دے قطع نظر کہ زمانے کہ ماضی او استقبال نہ)
 او ہر کلہ چہ کان پہ خپلہ معنی شی نو کہ هغه ہم دہ احتمالونہ دی اول دا چہ
 دے پہ علم کہ اللہ تعالیٰ کنس کہ کافرانونہ وڈی یعنی اللہ تعالیٰ تہ علم وڈچہ دے پہ
 پہ اخر کنس کافر کیہی او دے تہ مسئلہ کہ موافات وئیل شی چہ کہ اللہ تعالیٰ پہ
 نیز اعتبار خاتمہ تہ کہ دویم احتمال دادے چہ دے منافق وڈا و منافق کہ کافرانونہ وی۔
 سوال :- ہر کلہ چہ دے کافرو وڈو ملائیکو وے پہ خپل مجلسو کنس سا تلو؟
 جواب :- دادے چہ عاقبت خو ملائیکو تہ معلوم نہ وی هغه علم پہ اللہ
 تعالیٰ پورے خاص دے او دویم جواب دادے چہ دے منافق وڈا قول
 قاسمی ذکر کرے دے۔ لیکن ملائیکو پہ غیب بانداے علم نہ لرل و لکہ نبی
 صلی اللہ علیہ وسلم چہ کہ منافقانو پہ حال بانداے علم نہ لرل و دے وچے نہ
 ابلیس کہ ملائیکو سرہ او سیدا و لکہ منافقین چہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 سرہ او سیدال۔

فائدہ :- اللہ تعالیٰ تَعْلَم وڈچہ دے منافق دے یا بہ روستو کافر کیہی او
 سرہ کہ دے نہ اللہ تعالیٰ دہ لہرہ پہ مجلس کہ ملائیکو کنس سا تلو او هغه اکرام
 چہ کہ ملائیکو وڈو هغسے کہ دہ ہم وڈا دلیل دے چہ دا سے امور خارقہ کہ
 عادت نہ (چہ کہ خلقو پہ نظر کنس کرامت بنکارہ کیہی) کلہ کلہ کافر، فاسق نہ
 ہم بنکارہ کیہی نو معلومہ شوہ چہ بنا کہ ولایت عند اللہ پہ امور خارقہ
 بانداے نہ دہ، دا سے ابن کثیر وئیلی دی او دلیل یے نیوے چہ کلہ امر
 خارق کہ غیر ولی پہ لاس بانداے ہم کیہی لکہ پہ واقعہ کہ ابن صیاد سرہ
 چہ دے بہ کلہ غصہ شو نو تہ لہ لار بہ یے کہ کہلہ پہ بدن خپل سرہ
 او دارنگ پہ حالات وڈا سرہ چہ دیر نا آشنا کارونہ بہ ترینہ صادری
 او دارنگ روایت یے ذکر کرے دے چہ یونس بن عبد الاعلی صدق امام
 شافعی رحمۃ اللہ علیہ تہ او بیل چہ لیث بن سعدا بہ وئیل چہ ہر کلہ تاسو
 یوسرے اویئی چہ کہ او بوڈ پاسہ روان وی او پہ هو کنس الوعی نو پہ هغه
 بانداے مہ دھو کہ کیہی تر دے پورے چہ پیش کرے کہ هغه حال پہ کتاب

أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا

تہ او بی بی ستا پہ جنت کتب او خوراک کوئی دواہ دے تہ بے سیرتہ

حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ

ہر جگہ چہ خواہ شے ستا سو او مہ نیز دے کبری دے اونے تہ

فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ۝۳۵ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ

گئی شے یہ دواہ دے گتھکارونہ - نواوخیول دواہ ولرہ شیطان

اوسنت باندے، نوامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ اووٹیل چہ لیث پہ دے کلام کتب لب قصور کربیدے رورپے دامام شافعی قول بعینہ کلیث پشان ذکر کرے دے واللہ اعلم چہ عبارت نہ خہ حصہ غور زید لے دے۔ اودارنگ امام قرطبی ذکر کربیدی چہ ہغہ شوک چہ اللہ تعالیٰ کہ ہغہ پہ لاسونوباندا نااشنا کاربنکارہ کربی اوہغہ نبی تہ وی نو دادلیل ک ولایت کہ ہغہ نہ دے خلاف ثابت دے بعض صوفیہ اوروافضولرہ۔ اودلیل زمونرہ دادے چہ علم زمونرہ پہ ولایت کیوشخص نہ صحیح کیری مگر روستو ک علم نہ چہ داشخص مر دے پہ ایمان باندے اوہرکھ چہ علم پہ موت علی الایمان باندے مونرہ دپارہ ممکن نہ دے حکم چہ عاقبت باندے صر اللہ تعالیٰ عالم دے نو کہ ہغہ پہ ولایت اوپہ دغہ کارونوباندا دے کرامت فیصلہ یقینی مونرہ نشو کولے۔

مِنَ الْكَافِرِينَ دالفظ دلیل دے چہ پہ ہغہ وخت کتب ک کافرانوہ پہ پیریانوکش موجودہ یا مراد ترینہ روستو کفر کوونکی خلق دی۔ ۳۵ پہ دے ایت کتب دواہ اوامرو یونہی ذکر کوی اودا تہول انعامات او اعزاز دے کادم علیہ السلام۔ اول انعام اشکن داد سکنی نہ ماخوذ ک اوسیدال مراد دی ک سکون تہ (چہ مقابل ک حرکت دے) ماخوذ نہ دے حکم چہ عدم حرکت ک روستو حیث شئتما سرہ خلاف دے، خازن وٹیلی دی چہ امر ک سکنی مستلزم ک پارہ ک استقرار نہ دے اشارہ دہ چہ ادم علیہ السلام ک لب وخت ک پارہ پہ جنت کتب داخل شوچہ ک ہغہ دمزو اولدانونونہ بالمشاہدہ خبر شی اوبیا بہ ترینہ ک استقرار ک پارہ زہک تہ

راکوز بی۔ او داسے قرطبی ہم وٹیلی دی۔ اَنْتَ دایئے دے وچے نہ ذکر کرو
چہ روستو دَرُوْجَکْ عطف پہ ضمیر دے اسکن باندا مے صحیح شی۔
دَرُوْجَکْ دلیل دے چہ اللہ تعالیٰ ادم علیہ السلام لہ بی بی پیدا کرے او خدا
صحیح سرے ثابت دے چہ دادم علیہ السلام دے کینرے پوختی نہ یئے پیدا کرے
او دے ہف ذکر پہ سورۃ نساء بل کین راچی او دے ہفے نوم حواء دے۔ او ظاہر
دادہ چہ جنت تہ دے داخلولونہ مخکیش یئے پیدا کرے دے دا قول ابن کثیر
د محمد بن اسحاق نہ ثقل کرے دے۔

الْجَنَّةُ دے جنت پہ بارہ کین دے علماؤ اختلاف دے چہ دایہ اسمان کین
وؤ کو مچہ دار الثواب دے یا پہ زمکہ کین وؤ او پہ دے مسئلہ کین دے ہر
جانب نہ دلیلونہ ابن قیم الجوزیہ پہ کتاب حادی الارواح الی جنة الافراح
کین ذکر کرے دی لیکن غورہ دادہ چہ دا مشہور جنت (دار الثواب) دے،
السلام دے پارہ دے عہد دی او معہود دے مسلمانانوپہ نیز باندا مے جنت دار الثواب
دے۔ او دارنگ ہفہ نعمتونہ چہ سورۃ طہ ۵۱ بل کین ذکر دی ہفہ ہم
پہ دغہ جنت پورے خاص دی۔ او قرطبی او نسفی او ابن کثیر وغیرہم وٹیلی
دی چہ شوک چہ وائی چہ دایاغ (جنت) پہ زمکہ کین وؤ نو دا قول معتزلو
اوقداریو دے او دلتہ بعض سوال او جواب قرطبی ہم ذکر کرے دی۔
وَكُلًّا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمْ ادا ذکر دے بل نعمت دے چہ پہ دیکین دودہ
دستونہ ذکر دی یورَغَدًا او دویم حَيْثُ شِئْتُمْ۔

سوال :- خوراک تہ انسان دے سکین نہ مخکیش محتاج دے نووے اسکن
مقدم کرو پہ کلا باندا مے؟

جواب :- صرف خوراک تہ خو مخکیش احتیاج دے لیکن خوراک پہ وصف
دَرَغَدًا او تعمیم دے مشیت سرے دا تقاضا کوی دے مخکیش سکین او ارام نگاہ دے پارہ۔
سوال :- پہ اسکن کین خطاب صرف ادم علیہ السلام تہ وؤ او زوج یئے
ورباندا مے عطف کرو او پہ کلا کین دواروتہ خطاب دے پہ صیغہ دتنتیہ سو؟
جواب :- زنا نہ پہ سکین کین دے خاوند تابع وی او ہرچہ خوراک دے نو
ہر شوک نارینہ او زنا نہ ہفے تہ مستقلاً احتیاج لری بغیر دے تابعی دے
بل نہ۔ رَغَدًا "ژوند پہ داسے کو کین چہ مبارک وی بغیر دے مشقت
او تکلیف نہ" (قرطبی) دارنگ "واسع او دیر او مزیدار بغیر دے مانع نہ (عزیز شریف)

حَيْثُ شِئْتُمْ وَسَعَتْ كَمَكَانٍ اَوْ ذَا نَوَاعِدٍ خَوْرَاكُ تَهْ اَشَارَةٌ دَهْ. خَاَزَنٌ وَبَيْلٌ
دی چہ مراد دے نہ کیف، این، اومتی شِئْتُمْ دے یعنی وسعت دطریر
او مکان او زمان "یعنی خنکہ موجہ خوبنہ وی، چرتہ موجہ خوبنہ وی او
کلہ موجہ خوبنہ وی نو خورئی۔"

فَاعْلَامٌ :- داسے پہ سورۃ اعراف ۱۱۱ کبش ہم شتہ لیکن دواہو ایا تو نو کبش
فرق دے پہ خو و جو ہوسرۃ اول دلتہ وَقُلْنَا شَتَّہ او ہلتہ نیشتہ۔ دویم دلتہ
وَكُلَّا دے پہ واوسرۃ او ہلتہ كَلَّا دے پہ قَاء سرۃ۔ دریم دلتہ رَعْدًا شَتَّہ
او ہلتہ نیشتہ نو کہ اول فرق وجہ دادہ چہ پہ دے سورت کبش دا ایت پہ
طورہ ذکر د انعاما تو سرۃ دے نو پہ فحکبش باندے یے عطف کر واوہر انعام
مستقل دے دے وجہ نہ دے سرۃ یے مستقل قُلْنَا ذکر کرو۔ دویم وجہ
دادہ چہ ہر فعل چہ پہ ہغہ باندے بل فعل عطف شی او اول فعل پہ
شان کہ شرط وی کہ دویم دپارہ نو دویم باندے قَاء داخلیری او چہ معنی
کہ شرطیت پکبش نہ وی نو ہلتہ واو داخلیری۔ نو دلتہ مراد کہ اسکن نہ
سکتی دے او سکتی شرط کہ پارہ کہ اگل نہ دے بلکہ اگل بغیر حال دے سکتی
نہ ہم حاصلیری او پہ سورۃ اعراف کبش اسکن کبش معنی کہ دخول مراد
وہ پہ دے وجہ سرۃ چہ ہغہ عطف دے پہ اخرج باندے او دخول فی الجنة
شرط دے دپارہ کہ خوراک کولو کہ جنت نہ او ہر کلہ چہ پہ دے سورت کبش
تذکیر د انعاما تو مقصد دے نولوئے انعام سکتی دے پہ جنت کبش او خوراک
کہ ہغہ نہ داہم مستقل انعام دے دے وجہ پہ دے سورت کبش اسکن پہ
معنی کہ سکتی او واو پہ کلا کبش ذکر شو۔ کہ دریم فرق وجہ دادہ چہ پہ دے
سورت کبش ذکر نہ نعمتو مقصود دے نورغدا کہ ہغہ سرۃ مناسب دے
او سورۃ اعراف کبش دا مقصود نہ و نو کلام یے ہلتہ مختصر کرو حکمہ
چہ مقصد کہ رغدا پہ حیث شِئْتُمْ سرۃ ہم حاصلیری۔

وَلَا تَقْرَبَا سَوَالٍ :- دانہی خو نعمت نہ دے نو ولے یے ذکر کرو؟
جواب :- دانہی کہ خوراک کہ دغہ شجرے نہ مستقل نعمت دے پہ
دے وجہ سرۃ چہ کہ دے نہی امثال کول سبب دے دپارہ کہ بقا پہ
جنت کبش او کہ دائمی خوراک کولو پہ جنت کبش چہ دواہو فحکبش ذکر شو۔
سوال :- مقصود خو منع کول دی کہ خوراک کہ شجرہ نہ نو دلتہ یے منع

د نزدیکت ته ول ذکر کړه ۶- جواب :- چه په داسه مقام کښ مقصد
مبالغه وی په نهی کښ نومع د اسبابو د منهی ته او کړیښی او نزدیکت سبب
د د پاره د ارتکاب د منهی عنه او سبب لره حکم د مسبب وی لکه چه ویلی
شویدی **لِلْوَسَائِلِ حُكْمُ الْمَقَاصِدِ** او داسه نهی په سورة اسراء ۳۳ او په سورة
انعام ۱۵۱ او سورة اسراء ۳۳ کښ هم ذکر ده- او تائید د د هغه حدیث صحیح
د د چه **مَنْ يَرْغَى حَوْلَ الْحَيِّ يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ** (شوگ چه د چراگاهه نزد
خاوی سړوی نو نزد د د چه په هغه کښ به ورپریوځی) -

فائدة :- لا تقربا (په زور د راء) او (په پښ د راء) کښ صاحب قاموس
و غیره ویلی دی چه د د په مین کښ فرق نیشته لیکن په شرح قاموس
کښ سید مرتضی او دارنگ ابن العربی او ابن مقلع ویلی دی چه زور د راء
راشی نو مقصد یی د اوی چه دغه فعل مه کوه او په پښ د هغه سړه چه راشی
نومعنی داده چه نزد د د مه ورځه -

هذه الشجرة، هذه اسم اشاره کښ دوه احتمالونه دی اول داچه مراد په
د سړه تعیین د ذات د د او د معنی په کلام د عرب کښ دیر استعمال ده،
لکه هذه بضاعتنا (سورة يوسف ۷) - دویم داچه مراد د د نه جنس
د هغه خیز د د لکه چه حدیث کښ راغلی دی چه نبی صلی الله علیه وسلم
سړه زراورینم په لاس مبارک او نیول او فرمائیل یی **هَذَا مِنْ حَرَامٍ عَلَى**
ذُكُورِ أُمَّتِي - نو مراد د د نه جنس د هغه زراورینم د د -

الشجرة هغه بوقی ته ویلی شی چه د هغه پنډی وی او څانگه وی - او د د
شجره په باره کښ مفسرینو شپږ اقول ذکر کړیدی او د ابن جریر نه
نقل دی چه زمونږ علم نیشته چه هغه کومه خاصه اونه وه ځکه چه په قرآن
کرم او هیچ یو حدیث مرفوع صحیح کښ د هغه تعیین نه د د راغلی - او بیا یی
ویلی دی چه دا داسه مسئله ده که یو انسان پر د عالم شی نوافله نه ورکوی
او که جا هل شی په د مسئله باند د د توجه ورتنه ضرر نه ورکوی او د د
پشان قرطبی او خازن او بیضاوی او ابن عطیه و غیره هم ذکر کړیدی -

فائدة :- په قرآن کښ د خاص او نواته اقسام ذکر شویدی، اول دا شجرة
د ابتلاء آدم علیه السلام په جنت کښ - دویم شجرة اخضر (سورة یس ۳۵)
دریم شجرة الزقوم (سورة صافات ۴۲) - څلورم شجرة طیه (کهجوره) (سورة ابراهیم ۲۴)

پنجم شجرة خبيثة (سورة ابراهيم ۲۲)۔ شپیم زیتون (سورة نور ۳۱)
 اوم شجرة یقطین (سورة صافات ۱۴۱)۔ اتم شجرة البیعة (کیکس) (سورة فتح ۲۵)
 فَكَوْنُوا مِنَ الظَّالِمِينَ یہ بھی کہیں معنی کے شرط دے یعنی کہ چرمے دغہ اونے تہ
 نزد سے شوے (قصداً) نوک ظالمانو تہ یہ اوگرے داسے خازن اوالوسی ذکر کریں
 الظَّالِمِينَ کے ظلم تہ ماخوذ دے ظلم یہ اصل لغت کہیں نقصان تہ و بیلاشی
 لکہ یہ سورة کہف ۳۳ کہیں دی اوپہ دے سورت کہیں ان نقصان کے ثواب
 دپارہ دیر استعمالیری اوکلہ کلہ یہ زیادت کولو کہ حد تہ ہم اطلاق کیبری
 لکہ یہ سورة طہ ۳۱ کہیں اوپہ عام عرف کہیں کیبشودل دی کے یوخیز یہ
 بے مناسبہ حائے کہیں۔ اوپہ اصطلاح کے شرع کہیں مخالفت کول کے امر کے اللہ
 تعالیٰ یا ارتکاب کے منہی عنہ، برابرہ خبرہ دہ کہ یہ ہیرہ وی اوکہ قصداً وی
 یا یہ خطایا عمداً وی یہ دے معنی سرے کے ظلم کے اطلاق یہ خطاء اجتہادی
 او مخالفت کولو یہ ہیرہ سرے او خلاف اولیٰ او کناہ صغیرہ او کناہ کبیرہ او
 کفر او شرک تہ لو باندا مے کیبری ہر حائے کہیں بہ کے دغہ حائے مناسب
 یہ سبب کے یوقرینے سرے معنی اخستلے کیبری۔

فائدہ:- قرآن کریم کے ظلم دیر اسباب ذکر کرے دی او کے دغہ نہ چہ ہر
 سبب موجود شی نو کے ظلم اطلاق بہ کیبری، دغہ دادی:- اول شرک (سورة
 بقرہ ۲۵)، تبدیلی کے قول شرعی (سورة بقرہ ۲۵)، کے مساجد و نہ ذکر الہی
 منع کول (سورة بقرہ ۲۳۱)، ضرر و رکول او عداوان کول یہ بل چاہا ندے
 (سورة بقرہ ۲۳۱)، حق پتہول (سورة بقرہ ۲۳۱)، کے حق نہ عناداً انکار کول
 (سورة بقرہ ۲۳۱)، محبت کے غیر اللہ پشان کے محبت الہیہ (سورة بقرہ ۱۶۵)،
 تعدی کول کے حد و اللہ تہ یہ طلاق و رکول کہیں (سورة بقرہ ۲۳۹)، تحکیم
 غیر رسول تہ او غیر دما انزل اللہ تہ (سورة نساء ۵۸)، سورة مائدہ ۵۴، فرض
 ہجرت ترک کول (سورة نساء ۵۸)، افتراء پہ اللہ تعالیٰ باندا مے (سورة انعام ۲۴)
 شرک کے فقاو مؤمنانو مجلس نہ دپارہ کے رعایت کے مالدار و خلقو (سورة
 انعام ۲۵)، تکذیب کے آیات الہیہ (سورة انعام ۲۵)، خطاء اجتہادی یا یہ نسیان
 سرے (سورة اعراف ۳۴)، سورة انبیاء ۸۷، منع کول کے سبیل اللہ تہ (سورة
 اعراف ۳۴)، دوستانہ کول کے کافرانو سرے (سورة توبہ ۳۴)، دعاء کے غیر اللہ
 تہ یعنی راہد دشہ و بیلا غیر اللہ تہ چہ حاجت روائے گنہری (سورة یونس ۱۰۱)

عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا

دھڑکنے پہ وجہ نواو ویستل ہے دوا و لہ دھڑکاٹے نہ چاہو وہ ہف کبیر او اوٹیل موت

هَيِّطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوًّا لَكُمْ

کوز شئ ، بعض ستاسویه د بعضو د پاره دشمنان وی اوستاسو د پاره

فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾

۱۶ زمکہ کنیں حائے د اوسیدلودے اوفائده (رفع) ده تربو وخت پورے۔

۱۸
غلا کول (سورۃ یوسف ۷۷)، غیر مجرم تہ سزا ورکول (سورۃ یوسف ۷۹)
د قرآن نہ اعراض کول (سورۃ کہف ۷۷)، طعن کول پہ رسول یا ندا مے
(سورۃ انبیاء ۷۷)، یہ حرم مکہ کنس الحاد کول (سورۃ حج ۷۷)، د رسول لار
پیشودل (سورۃ فرقان ۷۷)، د خواہش تابعداری کول (سورۃ روم ۷۹)،
پردے حق اخستل (سورۃ ص ۷۷)، توبہ نہ کول دگنا ہونو نہ (سورۃ
حجرات ۷۷) تودا ہول دظلم اسباب دی۔ پہ دے کنس بعض کفر او شرک
دے او بعض گناہونہ کبیرہ دی او بعض خلاف اولیٰ او بعض اجتہاد
خطائی یا یہ نسیان سرہ دی۔

۳۱۶ پہ دے آیت کیں خلور جملے دی پہ اولہ جملہ کیں سبب ک اکل ک شجرے
او پہ دویم کیں پہ ہف یا ندے اثر مرتبہ، او پہ دریم کیں امر ک اہیاط
کوزیدالو، او حالت ک دشمنی او پہ خلور مہ کیں طریقہ ک اوسیدالو پہ
نمکہ کیں۔

فَاذْكُرْهُمْ، دَاذِرَةً اَوْ زُلَّةً نَهْ مَاخُذَ دَمِ خَوْفِ دَالِ يَهْ خَتَهْ كَبِشْ بَ اَخْتِيَارَهْ۔
سَفِي وَثِيلِي دِي چَه دَا دَلِيل دَمَ چَه يَه فَعْل دَا اَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ دَ لَفْظ
زَلَّةً اَطْلَاقَ كَيْدِ مَ شَيِّ حَكَمَ چَه زَلَّةً نَوْمَ دَهْ هَعَهْ كَار دَمَ چَه اَوْ شَيِّ خِلَافَ دَ
حَكَم نَهْ بَغِيرَ دَ قَصْدِ كُولُوكِ خِلَافَ نَهْ لَكَه چَه يَه شَخْصَ يَه خَتَوَكَبِشْ رَوَان
دِي اَوْ خَچِيَّ اَوْ خَوَّيِرِي۔ اَوَّلَنَاهْ يَه شَرَعِ كَبِشْ هَعَهْ فَعْل دَمَ چَه اَوْ كَرِيشِي
يَه خِلَافَ دَ حَكَمِ شَرَعِي يَه قَصْدِ اَوْ يَه اَرَادَمَ سَرَهْ نَوْمَ مَعْلُومَهْ شَوَهْ چَه زَلَّةً
نَهْ كَنَاهْ نَشِي وَثِيلَهْ كَيْدِ لَهْ۔ اَوْ سَبَبِ دَ اَزْلَالِ دَ جَانِبِ دَ شَيْطَانِ نَهْ ذَكْرَ دَمَ
يَه سُورَةُ اَعْرَافِ ۱۷۱ اَوْ سُورَةُ طَهْ ۱۷۱ كَبِشْ۔ اَوْ سَبَبِ دَ زَلَّةً دَ جَانِبِ دَ

ادم عليه السلام اول خونسيان دے چہ پہ سورۃ طہ ۱۵۱ کتب ذکر دے دویم شیخ
 الاسلام ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چہ ہر کلمہ شیطان پہ تاکید سرہ
 قسم اوکړو نو ادم عليه السلام گمان اوکړو چہ داسے خوشحوک نشی کیدے
 چہ پہ اللہ تعالیٰ باندے پہ دروغہ قسم کوی او ابن حزم پہ کتاب الملل والنحل
 کتب ویلی دی چہ نیشته پاکوالے دگناہ نہ ډیر لویئے پاکوالے پہ نسبت دہغه
 چاچہ گمان اوکړی چہ ہیشوک پہ دروغہ قسم نہ کوی او ادم عليه السلام د
 شجرے نہ خوراک پہ ہیرہ باندے اوکړو او قصد یئے اوکړو د خیر چہ ہغه
 حاصلول د لویئے برخے دی (نزدیکت د اللہ تعالیٰ پشان د مقرب ملک) او ہمیشہ
 دے پہ جنت کتب او پہ دے باندے واجب وچہ پہ ظاہر نہی باندے
 عمل کرے وے لیکن دے تاویل اوکړو د پامہ د ارادے د خیر (تاویل پہ نہی
 کتب چہ کراہت تنزیہیہ دے یا تاویل پہ شجرہ کتب چہ مراد پہ نص کتب
 شجرہ معینہ دے او خوراک یئے اوکړو د بے شجرے نہ) لیکن ہغه مقصد کتب خطا
 شواو داسے کار چہ بل مجتہد اوکړی نو د ہغه د پامہ اجر وی (نو معلومہ
 شو چہ ادم عليه السلام دگناہ نہ دے کرے) نور بحث بہ روستو انشاء اللہ تعالیٰ
 الشیطن پہ دے کتب الف لام عہدی دی مراد ترینہ ابلیس دے او
 دالفظ ماخوذ دے د شطن نہ پہ معنی د لرمے والی حکمہ چہ شیطان ہم لرمے
 دے د رحمت د اللہ تعالیٰ نہ یا ماخوذ دے د شطایط شیط نہ پہ معنی د هَلَاک
 یا اَحْتِکَا فِي غَضَبِهِ (ہلاک شویا تیرہ شو پہ غصہ خیلہ کتب) نوشیطان
 ہم ہلاک دے او ډیر غصہ او عداوت کوؤ نکے دے د ایمان والو سرہ۔
 لیکن پہ دے دواړو کتب اول قول غورہ دے (لسان العرب)۔

سوال :- ابلیس خو جنت نہ راویستلے شومے وچہ دلیل د سورۃ اعراف
 ۱۷-۱۸ سرہ او ادم عليه السلام خو پہ جنت کتب وچہ نو بیا خہ رنگ
 قادر شو ہغه تہ پہ وسوسہ اچولو باندے ۹۔

جواب :- پہ ډیرو وجو سرہ دے: اول جواب دا دے چہ دا وسوسہ
 د ابلیس مشاققہ وے حکمہ چہ پہ سورۃ اعراف ۱۷ او سورۃ طہ ۱۵۱ کتب
 خطبات دلالت کوی چہ خبرے مخامخ وے او دا قول د ابن مسعود او
 ابن عباس رضی اللہ عنہم او جمهور علماء وے نقل دے لیکن پہ دیکتب
 یو قول دا دے چہ ابلیس د جنت د اوسیدلو او پہ ہغے کتب دخول پہ

طریقہ عزت و اکرام نہ متع کرے شومے و دھسے داخلیدل یے منع نہ و
 دشریبی ذکر کریدی، دویم قول دادے چہ ہنوی یے دروازے نہ راوغوبتل
 اوپہ دروازہ کنیں یے ورسرہ خبرے اوکپے داقول خازن وغیرہ ذکر کریدی۔
 دویم جواب دادے چہ وسوسہ خومعنوی قوت دے چہ اللہ تعالیٰ ابلیس
 اودھغہ اولاد تہ وکریدی ہ ہغہ حضور کا ابلیس نہ غواہی پہ حدیث
 صحیح کنیں وارد دی چہ **لَا الشَّيْطَانُ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ** (بخاری
 کتاب الاحکام۔ باب الشہادۃ) شیطان کا انسان پہ رگونود وینہ کنیں چلیدی
 دریم جواب بعض مفسرینو ذکر کرے دی چہ دمار پہ حلہ کنیں دننہ شو
 او ملائیکہ دروازے وریا نداے خبر نہ شول داقول خود اسرائیلیا تونہ
 معلومیدی دے وچہ تہ بیضاوی او ابو حیان وکیلی دی چہ اللہ تعالیٰ پہ
 دے بات دے بنہ پوہہ کے۔ خلورم جواب زمونہ شیخ غلام اللہ خان رحمۃ اللہ علیہ
 ذکر کریدی چہ سورۃ اعراف کے **لَا تَلْهُوْا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ** نہ معلومیدی چہ
 اللہ تعالیٰ ابلیس تہ امر کہ خروج او ادم علیہ السلام تہ امر کہ سکنی اوکرو
 نو ابلیس پہ وخت کہ راوتلو کنیں ادم علیہ السلام تہ وسوسہ اوکپہ حکم
 چہ نہ کنیں فاء یے داخل کرے دہ چہ دلالت کوی پہ اتصال بانداے بغیر
 دروستوالی نہ۔ داقول کہ تکلفاتونہ پاک دے او اول قول ہم دیتہ شامل
 کیدے شی چہ داوسوسہ مشافہۃ و مخکنیں کہ خروج کا ابلیس نہ۔

عَنْهَا پہ دے ضمیر کنیں خلور احتمالات ابو حیان ذکر کریدی اول داچہ راجع
 دے شجرے تہ او عن سببیہ دے یا راجع دے جنت تہ یا راجع دے طاعت
 تہ چہ دلالت معلومیدی یا راجع دے حالت کہ مزو او کہ خوشحالی تہ پہ جنت
 کنیں۔ **فَاَخْرَجَهُمَا نَسَبَ شَيْطَانٍ تَهْمَازِي دے۔ مَعَاكَ اَنْفِيَه** پہ دے کنیں
 احتمالات دی، اول داچہ او ویستلے شول کہ طاعت تہ عصیان تہ، دویم نہ نعمت
 دجنت نہ تکلیف کہ دنیا تہ، دریم درقوت کہ مرتبے نہ بشکتہ والی تہ۔

وَقُلْنَا اهْبِطُوا کاہیاط نسبت یے شیطان تہ نہ دے کرے اشارہ دہ چہ دا
 پہ سبب کہ عصیان سرہ نہ دے بلکہ صرف یواثر مرتبہ دے کہ طرف کہ
 اللہ تعالیٰ نہ پہ خوراک کولو کہ شجرے نہ لکہ روستویہ انشاء اللہ تعالیٰ ذکر
 کرے شی۔ او دا خطاب ادم علیہ السلام او حواء او ابلیس تہ دے داقول
 کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل دے یا ادم او حواء او ذریۃ کہ دوی تہ

(چہ حکماً موجود و) داقول کفرء دے داروستوقول اکثر علماؤ غورہ کرے
دے حکم چہ ابلیس خود دے نہ مخکیش شرے شویدے اوپہ صیغہ کثنیہ
سرہ پہ سورۃ طہ ۱۲۳ کنس مراد پہ ہف سرہ آدم علیہ السلام اوحواء دہ اوپہ
صیغہ ک مفرد سرہ پہ سورۃ اعراف ۱۲۱ کنس صرف ابلیس مراد دے۔

اھباط حقیقۃً وئیلے شی کہ برہ جائے نہ بنکتہ راکوزول دا دلیل دے چہ
مراد ک جنت نہ دارالشواب دے چہ ہفہ پہ اسمانوں نوکنس دے کہ ہف نہ یے
تول زمکے تہ راکوز کرل۔ اوھرکلہ چہ پہ اسکن کنس ھیر اکرام وؤنولہتے
حرف نداء (چہ دلیل ک محبت دے) ذکر کرے وؤ اوھباط کنس معنی ک اکرام
بنکارہ نہ دہ کہ دے وجے تہ یے دلتہ نداء ذکر نہ کرے۔

بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدَاوَةٌ ہرکلہ چہ مخاطب پہ دے سرہ آدم علیہ السلام اوحواء
او اولاد ک ہغوی دی بنا پہ قول ک مجاہد نو مراد پہ دے سرہ دشمنی او تقاتل
او بغض و حسد دے پہ کورئی ک انسانا نو کنس اوپہ دے کنس دینی او دنیوی
دشمنی او کیوبل گمراہ کول داخل دی۔ او کہ پہ دے خطاب کنس ابلیس
سرہ ک ذریعہ تہ او آدم علیہ السلام اوحواء داخل وی بنا پہ قول ک زجاج نو
بیا مراد تربیتہ دشمنی ک ابلیس او ک اولاد ک ہفہ دہ ک انسانا نو او مسلمانا نو
سرہ او عداوت ک شیطان ک مؤمنانوسرہ پہ ھیر وایا تونوکنس ذکر دے
(سورۃ بقرہ ۱۶۵-۱۶۷، سورۃ انعام ۱۲۱، سورۃ اعراف ۱۲۱، سورۃ یوسف
۱۶، سورۃ کہف ۱۶، سورۃ طہ ۱۲۱ او نورایا تونہ ہم دی) او دشمنی ک انسانا نو
پہ کورئی کنس ہم پہ ھیر وایا تونوکنس ذکر دہ (سورۃ نساء ۱۲۱، سورۃ
انفال ۱۲، سورۃ توبہ ۱۲، سورۃ طہ ۱۲۱، سورۃ منافقون ۱۲، سورۃ تغابن
۱۲، سورۃ ممتحنہ ۱۲، سورۃ مائدہ ۱۲، سورۃ ۴۲، سورۃ ۸۲، سورۃ ۹۱)۔

سوال :- دلتہ خوا عداا جمع راوہل ک ظاھر سرہ موافق وؤنو مفرد یے ولے ذکر
کرے۔ جواب عل ابن فارس لغوی وئیلے دی چہ عد و لفظ واحد تشبیہ جمع
مذاکر مؤنث تہ لو کہ پائرہ استعما لیدی لکہ پہ سورۃ کہف ۱۶۔

جواب عل لفظ ک بَعْضٍ اوکل پہ اعتبار ک لفظ سرہ مفرد دے نو خبر یے
مفرد راچی لکہ پہ سورۃ مریم ۱۶ کنس اوپہ اعتبار ک معنی سرہ جمع دہ نو
خبر یے جمع راچی لکہ پہ سورۃ نمل ۱۶ کنس۔

وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ، لکم خبر مقدم دے اوفی الارض متعلق دے

ددغه خبر سره او مُسْتَقَرُّ مبتداء مؤخره ده - ایوالعالیه ویلی دی مستقر
 ظرف دے یعنی مکان داستقرار اوسدای ویلی دی چه دامصدر میی په
 معنی داستقرار دے او تقدیم دخیبر (لکم کتب اشارہ ده چه خلافت ارضی
 کانسانوسره خاص دے ملائیک خودیتہ حاجت نه لری او دجناتونه
 دا اختیار اخستلے شویدے او په تقدیم د(فی الارض) کتب اشارہ ده چه دالسانی
 عادی ژوند په زمکه پورے خاص دے لکه په سورة اعراف ۱۸ او په کتب
 دی او خلاف دعات نه کله په اوبو کتب وی او کله خلایع ته وراوخیژی
 لیکن استقراری ژوند د زمکه نه علاوه بل حائے کتب نشی کولے -
 وَمَتَاعٌ اِلٰی حَیٰثٍ - هرکله چه استقرار په زمکه کتب بغیر دمتاع نه نشی کیدل
 ددے وجه نه ورپسے دالفظ ذکر شو - قرطبی ویلی دی هر هغه خیز چه
 په هغه سره په ژوند کتب فائده حاصلیدی (خوراک - خشنکاک - لباس - خیر
 مینه محبت د یوبل سره) هغه ته متاع ویلی شی - او ابو حیان ویلی دی دمتاع
 توبنه - عمر - آبادی دیتہ متاع ویلی شی - اوبقاعی په نظم الدار کتب ویلی
 دی چه په لسان د عرب کتب متاع هغه مردارے ته ویلی شی چه مضطر
 شخص هغه ته محتاج وی او خوراک د درندگانو اوسپووی - نو دارنگ دنیا
 یومرداره ده چه په هغه سره اضطراری فائده اخستل پکاردی دنیا مقصد
 گرځول نه دی پکار - او ددے وجه نه د دنیا سامانونه او ژوند باندن دمتاع
 اطلاق کیږی - او نکره راول دمتاع هم په قلت او فتاباند ددالت کوی
 فائده :- متاع لفظ خلور دیرش کرتہ راغله دے او د هغه مختلف مصداق
 دی - اول ټول خیزونه د دنیا لکه په (سورة رعد ۲۴) او سورة قصص کتب -
 دویم ژوند دنیوی (سورة مؤمن ۲۴) - دریم اوک خیزونه (سورة العنکبان)
 خلورم آورد دنیا (سورة واقعه ۲۴) - پنجم اوبه کتب، غرونه (سورة نازعات)
 شپږم الله خیزونه (سورة عبس ۲۴) - اووم سامان د مسافر (سورة يوسف)
 اتم ملبوسات د ورپی وغیره (سورة نحل ۲۴) - نهم د سمندر مهیان وغیره
 (سورة مائده ۲۴) - لسم کوته، دروازے، کتونه، تختونه اوسره زر سپین زر
 (سورة زخرف ۲۴) - یوولسم سامان د مجاهدینو (سورة نساء ۲۴) - دولسم
 سامان د کور اولیاس د زنانه (سورة بقره ۲۴) - سورة رعد ۲۴ - دا ټول
 دلته په لفظ دمتاع کتب داخل دی -

إِلَى حَيِّنٍ كَدَّ لَفْظُ يَه بَارَهُ كَبَش تَفْسِيرُ قَرطُبِي بِإِذَا قَوَالَ نَقَلَ كَرِيْبًا أَوَّلَ قَوْلِ
وَحْتٍ كَمَرْكٍ كَهْ مَرَادُ كَمْسْتَقَرُّ نَه دُنْيَا وَی، دَوِیمِ قَوْلِ وَحْتٍ دَقِیَامٍ دَقِیَامَتِ كَه
مُسْتَقَرُّ قَبْرِ وَنَوْتَه شَامِلُ شَیْءٍ، دَرِیمِ قَوْلِ نَبْتَه كَه مَرْكٍ، اَوْبِیَا یَّ كَه حَیْنِ مَعَانِی
ذَكَرَ كَرِیْدِی مَوْدَه، یُوسَاعَتِ، نَكْرَه كَه زَمَانِ كَه لَبَه وَی یَا دَبِیْرَه وَی، وَحْتِ
كَفْنَا، یُوكَالِ، شَیْءٍ مِیَاشْتَه، صَبَابِیْكَا، صَحِیْحِ دَادَه چَه كَلْفِظِ كَه حَیْنِ كَه مَصْدَاقِ
كَه بَارَه خَاصُّ شَخْصٍ حَدِ نِیْشْتَه۔

فَأَمَّا هَا عَلَ لَفْظِ كَه حَیْنِ یَه قُرْآنِ كَرِیمِ كَبَشِ خَلُورِ دِیْرِشِ كَرْتَه رَاغْلَه دَه اَو
كَه هُغَه اسْتِعْمَالِ یَه دَوَه طَرِیْقُوسَرَه دَه اَوَّلِ یَه طَرِیْقَه كَه غَا یَّ سَرَه چَه یَه
هُغَه بَاتِلَا لَفْظِ كَه اِلَیْ یَا كَه حَقِّ یَا بَعْدَ دَاخِلِ دَه نَوِیْ هُغَه سَرَه مَرَادِ وَحْتِ غَیْرِ
مَعِیْنِ دَه تَعِیْنِ یَّ یَه قَرِیْنَه سَرَه كَبِیْرِی دَارَنَكِ هُغَه چَه یَه مَنِ الدَّاهِرِ
سَرَه یَّ تَقْیِیدِ شَوْعِ دَه۔ دَوِیمِ یَه طَرِیْقَه كَه اَضَافَتِ سَرَه دَه لَكَه یَه سُوْرَه
بَقْرَه بَكَا، سُوْرَه مَائِدَه بَلَا، اَو سُوْرَه هُودِ بَشِ اَو تَوَلَّ اِیَا تَوْنَه كَدَّ دَه
اَنْتَلَسْ دِی نَوِ هَلْتَه مَرَادِ هُغَه سَاعَتِ دَه چَه تَقْیِیدِ اَو تَحْدِیدِ یَّ شَوِیْدِ
یَه مَضَافِ اِلَیْهِ سَرَه۔

فَأَمَّا هَا عَلَ قَرطُبِي كَه بَعْضُ عِلْمَاؤُ نَه نَقَلَ كَرِیْدِی چَه یَه دَه لَفْظِ كَبَشِ
بَشَارَتِ دَه اَدَمِ عَلَیْهِ السَّلَامُ تَه چَه ثَوْنِدِ یَه دُنْيَا كَبَشِ هَمِیْشَه نَه دَه بَلَكَه
جَنَّتِ تَه یَه بَیَا وَاپَسِ رَاخِیْ لَیْكِنِ كَه جَنَّتِ كَه حَصُولِ كَه بَارَه یَه رُوسْتَوَا اِیْتِ
كَبَشِ قَمْنِ تَبِعْ اَه سَرَه قَانُونِ ذَكَرَ كَوِی چَه هُغَه كَه اَوْلَادِ اَدَمِ كَه بَارَه دَه۔ بَل
یَه دَه لَفْظِ كَبَشِ فَنَّا كَه دُنْيَا تَه اَشَارَه دَه اَو اَبُو حَیَّانِ وَثِیْلِی دِی چَه یَه دِیْكَبَشِ
اَشَارَه دَه قِیَامَتِ رَا تَلَلُوْتَه۔ اَو یَه تَوَلَّ وَاقِعَه كَبَشِ یِرَه وَرَكُولِ دِی بَنِی
اَدَمُوتَه چَه كَه مَخَالَفَتِ كَه اَمْرُ كَه اللّٰهُ تَعَالٰی نَه عَحَانِ مِچِ اَو سَاتِیْ كَه یَه طَرِیْقَه كَه قَصْدِ
سَرَه وَی اَو كَه یَه تَاوِیْلِ سَرَه وَی اَو اَشَارَه دَه چَه مَخَالَفَتِ كَه لُوسَرَه كَه مَرْتَبَه
نَقْصَانِ پِیْدَا كَبِیْرِی۔

بَابُ دَعْمَةِ الْأَنْبِيَاءِ :- یَه دَه كَبَشِ دَرِیْ مَحْثُونَه دِی اَوَّلِ مَحْثِ
یَه مَوَاقِعُ كَه عَضَمَتِ كَبَشِ سَرَه كَه اَخْتِلَافِ نَه۔

مَوْقِعِ اَوَّلِ یَه بَارَه كَه عَقِیْدَه كَبَشِ :- قَاضِی عِیَاضِ یَه شَفَاءِ صِلَمِ كَبَشِ
وَثِیْلِی دِی (مَعْنِ یَّ دَادَه) "چَه اَجْمَاعِ دَه كَه مُسْلِمَانَا نَوِچَه اَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ
یَه بَارَه كَه تَوْحِیدِ اَو عِلْمِ بِاللّٰهِ وَصِفَاتِه اَو اِیْمَانِ یَه هُغَه یَه نَهَا یَتِ مَعْرِفَتِ

اوپورہ یقین کنیں دی بغیر کد شک اوجہل نہ، او عصمت دوی لرحہ پہ دے باب
کنیں پورہ ثابت دے او پہ ص ۹۳ کنیں ویلی دی چہ پہ دے بار کنیں محکمت کد نبوت
نہ ہم حقہ خبرہ دادہ چہ دوی معصوم دی کد جہل باللہ والصفات او کد کفر او
شرک وغیرہ نہ“ (او پہ دے بارہ کنیں چہ خومرہ کد مخالفیتو دلیلونہ دی
نوقاضی کد ہغہ تفصیلی جوابونہ ذکر کریدی او مونہ ہم پہ تفسیر کنیں پہ
خپل خپل موضع کنیں جوابات کد ہغہ ذکر کرے دی) او قرعہ امامیہ کد شیعہ کانوں
ویلی دی چہ کد کفر اظہار کد دوی پہ طریقہ کد تقیہ سرہ جائیز دے اودائے
باطل قول دے۔

موقع دویم، عصمت پہ بارہ کد بلاغ او دعوت کنیں دے :- نیشاپوری او
قاضی عیاض ویلی دی چہ اجماع کد امت دہ چہ انبیاء علیہم السلام پہ بارہ
کد تبلیغ کنیں کد ہر قسم دروغ او تحریف نہ معصوم دی کہ عمداً وی او کہ
سہواً او خطاءً کد ہولونہ منزہ دی (تفسیر نیشاپوری ص ۲۲ شفاء ص ۲۲)
اوقاضی پہ شفاء کنیں کد ہغہ سوال تو جوابونہ ذکر کریدی چہ پہ دے بارہ
کنیں راغلی دی او تفسیر کنیں مونہ ہغہ حائے پہ حائے ذکر کرے دی۔ اودا
مسئلہ خوضور کد بعد النبوت سرہ تعلق لری۔

**موقع دریم، عصمت پہ بارہ کد ہغہ اقوال او اخبار کنیں چہ کامور کد دنیا
یا کد احوال کد نفس مبارکہ کد ہغہ سرہ تعلق لری :-** قاضی پہ شفاء ص ۲۲ کنیں
تفصیل کد دے ذکر کرے دے ویلی یے دی چہ اتفاق کد سلف صالحین او
اجماع کد ہقوی دہ چہ انبیاء علیہم السلام پاک دی کد کذب او خلاف واقع
خبرے نہ ہغہ کہ عمداً وی او کہ سہواً او خطاءً پہ حال کد رضا او غصہ او مزاح
او صحت او مرض ہر وقت کنیں او دلیل یے دادے چہ صحابہ کرام کد نبی
صلی اللہ علیہ وسلم ہرہ یو خبرہ بے کچون چرانہ منلے دہ ہیچ تردد او شک
تہ یے حائے نہ دے ور کرے او پہ دے باب کنیں چہ کوم اعتراضونہ پہ باب
کد سہو کد نبی صلی اللہ علیہ وسلم او کد بات کد ابراہیم علیہ السلام کنیں راغلی
دی نو کد ہغہ تفصیلی جوابونہ یے ذکر کریدی۔

موقع خلورم، عصمت کد دوی پہ بارہ کد اعمال او کارونو کد دوی کنیں :- نو
پہ شفاء ص ۲۵ کنیں ذکر کریدی چہ جمہور اہل العلم وائی چہ دوی معصوم
دی کد کبائر و گناہونونہ پہ اختیار سرہ او ہر چہ صغائر و کونو پہ ہغہ کنیں

اختلاف دے کہ محدثین و اوفقیہاؤ و متکلمین و ابوجعفر طبری نہ نقل
کریں چہ صغائر دے دوی نہ واقع کیلایشی و بعضو علماء دے دے کہیں
توقف کرے دے او اکثر اہل علم و محدثین و اوفقیہاؤ (چہ ہغوی ملکی دے امام
مالک او ابوحنیفہ و شافعی رحمہم اللہ دی (قرطبی)۔ و بیلی دی چہ
انبیاء دے صغائر و اکبائر و دوار و نہ پاک دی۔ او حشویہ (فرقہ کہ مبتدعین
وایی چہ کبائر دے دوی نہ جائز دی او اکثر معتزلو صغائر دے دوی عمداً جائز
کرے دی او جبا ئی معتزلی و بیلی دی چہ صغائر و اکبائر دے دوی نہ صادر کرے
پہ طریقہ کہ عمداً سرہ او یہ طریقہ کہ تاویل سرہ جائز دی۔ او دے شیعہ کانو
مسلمک دا دے چہ دوی پاک دی دے صغائر و اکبائر و عمداً اوسھو او تاویل
او خطاء (مکر تقیہ کفر کوئی)۔

بیا و اوری چہ یہ موقع دریم او خلورم کہیں اختلاف دے چہ دا عصمت
قبل النبوت ہم ثابت دے او کہ نہ صرف بعد النبوت دے۔ نو دا
موقع پنجم شہ دے تفصیل ہم قاضی عیاض دے شفاء یہ ص ۱۲۸ کہیں ذکر
کرے دے حاصل یے دا دے چہ یہ دے کہیں اختلاف دے چہ چا انکار کرے
دے او دا بعض اہل سنت او معتزلہ دی چہ کہ ہغوی یہ نیز قبل النبوت
عصمت ثابت نہ دے) او دے ہر و اہل سنت او دے شیعہ کانو مسلمک دے چہ
قبل النبوت ہم عصمت ثابت دے۔ او قاضی و بیلی دی چہ صحیح انشاء اللہ
دا قول دے چہ دوی دے نبوت نہ ٹھکن ہم کہ ہر عیب او ریب نہ پاک
او معصوم دی او نیشاپوری ہم و بیلی دی چہ دا قول مختار دے۔ او ملا
علی قاری حنفی پہ مرقاۃ ص ۱۲ کہیں و بیلی دی چہ انبیاء علیہم السلام
معصوم دی ٹھکن دے نبوت او روستو کہ نبوت دے کبائر و اوصغائر و نہ اگر
چہ سھو او او دا حق دے یہ نیز دے محققینو۔ او دارنگ پہ شرح فقہ اکبر
ص ۱۲۹ کہیں ہم و بیلی دی او دغہ عبارت پہ شرح فقہ اکبر کہ ابوالمنتهی او پہ
تمہید دا ابو شکور سألہی کہیں ہم دے او تفسیر خازن سورة الضحی کہیں
ہم دے و بیلی دی او شامی پہ مجموعۃ الرسائل ص ۱۳ کہیں ہم دے ذکر کریں
دویم بحث ذکر دے دلیلوں کہ عصمت دے اثبات دے پارہ او بعض دے ہف نہ
دے پارہ کہ بعد النبوت او بعض دے قبل النبوت دی او دا ہم دے دو قسمونہ
دی یو قسم نقلی دلیلونہ او دویم قسم عقلی دلیلونہ۔ دلیلونہ نقلی دا دی

اول دليل :- امام رازی پہ تفسیر دَ غَيْرِ الْمُعْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ کس
لیکلی دی چہ دا دلالت کوی چہ ہیچا کہ ملائیکوا و انبیاء و نہ دَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ دَ عمل او دَ عقیدے نہ خلاف نہ دے کرے کئی هغوی بہ پہ الْمُعْضُوبِ
عَلَيْهِمْ او ضَالِّينَ کس داخل شی نو بیا کہ هغوی اقتداء ناجائز شوه نو پہ دے
ایت سرہ عصمت دَ انبیاء او ملائیک علیہم السلام معلوم شو۔

دویم دليل :- يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنِ يَاْتِ مِنْكُمْ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ
ضِعْفَيْنِ (سورة احزاب ۳۳) طریقہ دَ استدلال دادہ چہ دَ چا مرتبہ پہ نیز
دَ اللہ تعالیٰ لویہ وی نو پہ وخت دَ معصیت کس دَ هغه عذاب ہم لویئے وی
نو کہ نبی نہ گناہ صادر شی نو دَ یو ادنی امتی نہ بہ ہم دَ هغه عذاب لویئے
وی او دا خود اجماع نہ خلاف دہ۔

دریم دليل :- اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوْا (سورة حجرات ۱۲) طریقہ
دَ استدلال دادہ چہ کہ نبی نہ گناہ او شی نو فاسق بہ شی او دَ فاسق شہادت
قبول نہ وی او حال دادے چہ دَ دوی خبرہ مثل پہ دنیا کس پہ ہول امت
باندے فرض دی او پہ ورع دَ قیامت کس بہ ہم شہادت ورکوی پہ خیلو
امتو نو باندے۔

خلووم دليل :- اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ الدُّنْیَا وَالْآخِرَةُ
(سورة احزاب ۵۶) دا ایت دلیل دے چہ نبی تہ ایذاء ورکول سبب دَ لعنت
دے او کہ بالفرض گناہ او کری نو هغه تہ ایذاء ورکول پہ طور دَ زجر او سزا
ورکول بہ جائز شی۔

پنجم دليل :- اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُوْلَ، فَاتَّبِعُونِیْ، وَاِنْ تُطِيعُوْهُ تَهْتَدُوْا
(سورة نور ۳۴) دا ایتونہ بشکارہ دلیل دے چہ دَ نبی اطاعت او تابعداری
پہ هر قول او عمل کس پہ مونو باندے فرض دہ او هغه ہدایت دے
نو کہ بالفرض گناہ یئے کرے وی نو پہ گناہ کس بہ ہم اطاعت او اتباع دَ هغه
فرض شی او دا خود باطلہ خبرہ دہ۔

ششیم دليل :- اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ (سورة بقرہ ۸۳)
کہ بالفرض دَ نبی نہ گناہ صادر شی نو دے زجر بہ لایق شی او دا ہم
باطلہ خبرہ دہ۔

اووم دليل :- اِنَّهُمْ كَانُوْا یُسْرِعُوْنَ فِی الْخِیْرَتِ (سورة انبیاء ۸۴) یعنی

پہ الغیرات کبش الف لام کا استغراق دی شامل دے ہر اطاعت کا اللہ تعالیٰ
او کہ ہر گناہ نہ بچ کید لوتہ۔

اتم دلیل :- **وَاللَّهُمَّ عِنْدَنَا كُومِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ** (سورۃ ص) او وصف
کا اصفافہ گناہ کو لوسرہ منافی دے۔

نہم دلیل :- **وَلَا تُغْوِيَهُمْ أَجْمَعِينَ** **إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ** (سورۃ
حجرات) نوکہ بالفرض نبی گناہ او کپی نوپہ اغوا کا شیطان کبش بہ
داخل شی او کہ مخلصیتونہ بہ خارج شی او حال داچہ انبیاء مخلصین دی
پہ تور وایا تو نو اوپہ اجماع سرہ۔

لسم دلیل :- **وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ**
(سورۃ سبأ) نوکہ انبیاء علیہم السلام بالفرض گناہ او کپی نو کہ فریق
من المؤمنین نہ بہ خارج شمار شی او دا باطلہ خبرہ دہ۔

یوولسم دلیل :- **إِلَّا إِنْ حَرَّبَ اللَّهُ هُمْ الْمُفْلِحُونَ** (سورۃ مجادلہ ۲۲)۔
إِلَّا إِنْ حَرَّبَ الشَّيْطَانُ هُمْ الْخَسِرُونَ (سورۃ مجادلہ ۲۳) یعنی خلق دوہ دے
دی پہ ہر کبش گناہ والا کا شیطان دے نوکہ بالفرض انبیاء علیہم السلام
گناہ کا روی نو حزب اللہ نہ بہ بہروی او دا باطلہ دہ۔

دولسم دلیل :- **إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا** (سورۃ بقرہ ۱۲۹) امام (نبی) ہر
وی چہ کہ ہر عمل کبش اقتداء کیدایشی اوپہ گناہ کبش اقتداء نا جائزہ۔
دیار لسم دلیل :- **لَا يَبْتَئِلُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ** (سورۃ بقرہ ۱۲۹) عہد نہ مراد
عہد کا امامت کا نبوت دے نو چاچہ ظلم گناہ) کپے وی معکبش کا نبوت
نہ یا روستو نو ہر نبی نشی کید لے (داسے تفسیر بیضاوی او الوسی وغیرہ
ذکر کیدی)

خوار لسم دلیل :- **وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ** (سورۃ العمران ۷۵) غلول عام
دے کہ پہ مال کبش وی او کہ عمل یا قال کبش وی نو ہر گناہ نہ شامل
دے او دا کہ نبی کا شان سرہ مناسب نہ دے۔

پنچلسم دلیل :- **لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ** **كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا**
مَا لَا تَفْعَلُونَ (سورۃ صف ۲۷) طریقہ کا استدلال دا دہ چہ نبی کہ بالفرض
گناہ او کپی او خلقوتہ خووائی چہ گناہ مکوی نو کہ دے ایت پہ زجر کبش
بہ داخل شی او دا جائز نہ دہ۔

تنبیه :- یہ دے دلیلوں کو کبھی بعض دلیلوں سے صراحتاً اور بعض التزاماً عصمت قبل النبوت باندے دلالت کوی اور عصمت بعد النبوت کا اثبات کی پارہ ہو تو دل دلیلوں سے صریحی دی۔

عقلی دلیلوں :- اول : کتنا کول خود قباحت اور خباثت کا رُخ اور درجہ کی نبوت کے ہر قسم قباحتوں اور خباثتوں کو نہ پاگاہ دے۔

دویم :- انبیاء علیہم السلام یہ نیز ک اکثر اہل علم و ملائیکو مقربینو نہ افضل دی اور نور و ملائیکو نہ خوبالاتفاق افضل دی اور ملائیک تو معصوم دی نو انبیاء یہ وے معصوم نہ وی۔

دریم :- قرطبی و بیہلی دی چہ موذن ما موریو یہ اتباع ک انبیاء و سرہ یہ تلو کارونو او اقوالو کبھی یہ امر مطلق سرہ نو کہ چرے جائز نشی یہ هغوی باندے صغائر یا کبائر گناہونہ نولازم یہ شی اتباع ک گناہونو او داخو باطلہ خبرہ دے۔

خلورم :- قاضی یہ شفاء کبھی یہ بارہ ک عصمت قبل النبوت کبھی و بیہلی دی چہ دامسئلہ (یعنی مخکبش کی نبوت نہ کتنا کول) یہ شان ک ممتنع دے مخکہ چہ گناہونو حکم خو کی بری روستو د تقریر ک شرع نہ۔ نو انبیاء مخکبش ک وحی ک هغوی نہ ک مخکبش شرع یہ اتباع مکلف دی او کہ نہ دی نو جمهور و بیہلی دی چہ مخکبش ک وحی ک دے نہ یہ بل شرع سرہ دے مکلف نہ دے نو گناہونہ خہ رنگے ثابت بری او بعضو چہ و بیہلی دی چہ یہ مخکبش شرع سرہ مکلف دی نو بیا پکبش اختلاف دے چہ مکلف دی یہ معین شرع سرہ یا بغیر معین سرہ یا تلو شریعتونو مخکنو سرہ روستی دوارہ حالات خونشی کید لے مخکہ چہ تکلیف یہ مجھول او دارنگ یہ متضاد باندے خو ممتنع دے او کہ یہ متعین شرع باندے مکلف وی نو یہ هغے یا ندے خواشکال دے هغہ دادے چہ مخکنی شرع سیواز موذن ک شرع نہ خو عاے نہ وے نو دے یہ هغے باندے یہ کوم دلیل سرہ مکلف شو، نو صحیح داشوہ چہ مخکبش کی نبوت نہ ک معصیت یہ وصف سرہ هیچ نبی نشی موصوف کید لے۔

دریم بحث :- جوابات ک هغہ اعتراضو چہ یہ عصمت ک انبیاء باندے وارد شوی دی او هغہ دوع قسمونہ دی اول قسم هغہ چہ یہ هغے کبھی یہ ایاتونو قرآنیو سرہ تمسک کرے شوے دے دویم قسم خارجی اعتراضو

دی۔ اول قسم چہ پہ ہفت کتب تمسک دے پہ قصہ دادم علیہ السلام پہ بارہ
 د شجرہ کتب۔ او پہ قصہ د ابراہیم علیہ السلام پہ بارہ د ہڈا ربی، او پہ قصہ
 کبیرہم، او پہ سقیم، او پہ قصہ د نوح علیہ السلام پہ (سورۃ ہود کتب)
 او پہ قصہ د یوسف علیہ السلام، او پہ قصہ د داؤد علیہ السلام (پہ سورۃ
 انبیاء او سورۃ ص کتب) او پہ قصہ د یونس علیہ السلام (پہ سورۃ انبیاء کتب)
 او پہ قصہ د موسیٰ علیہ السلام (پہ سورۃ شعراء او سورۃ قصص کتب) او پہ
 واقعہ د زینب چہ متعلق دہ د خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ وسلم سرہ (پہ
 سورۃ احزاب کتب) د دے تلو جوابونہ پہ خیل خیل مواضع کتب یہ
 (انشاء اللہ تعالیٰ) کیدے شی۔ پہ دے سورت کتب پہ قصہ دادم علیہ السلام
 کتب دلیلونہ د مخالفینو پتخہ دی اول استدلال پہ مخالفت کولو د نہی
 د اللہ سرہ۔ دویم استدلال پہ لفظ د ظالمین سرہ دریم پہ شیطان و سوسہ
 قبلو سرہ۔ ثلوم اخراج او اہباط د جنت نہ، پنجم تویہ کول د ہفہ۔
 د اول دلیل جواب دادے چہ خلاف د نہی نہ شویدے لیکن ہلتہ پہ
 نہی کتب دہ احتمالونہ دی اول دانہی د تحریم دہ او کہ د تنزیہ دہ، بنا
 پہ دویم احتمال سرہ گناہ نہ لازمیری او کہ تحریمی شی نو دا مخالفت کول
 نسیانگا او کہ سہواؤ او کہ قصداؤ کہ نسیانگاؤ نو ہفتہ گناہ نشی وئیل
 او نسیانگا خودو پہ دلیل د سورۃ طہ ۵۱ سرہ۔ او پہ حسانی صلا کتب
 وئیل دی چہ فعل د ناسی منسوب وی شارع تہ نو د کوونکی نہ معنی
 د جنایت ساقطہ شوہ او فعل معاف دے۔ او کہ بالفرض نسیانگا نہ وی
 نو پہ سبب د اجتہاد سرہ دہ یعنی پہ اجتہاد سرہ یے معلومہ کرہ چہ
 دا نہی د پارہ د تنزیہ دہ یا پہ اجتہاد سرہ یے معلومہ کرہ چہ د شجرہ
 معینہ نہ منع شویدہ د جنس د ہفتہ نہ منع نہ دہ شوہ۔ او دا ہتول
 احتمالات مفسرینو او نسفی پہ شرح عقائد نسفی او ملا علی قاری
 پہ شرح فقہ اکبر کتب ذکر کریدی۔

د دویم دلیل جواب دادے چہ مخکش د ظلم مصداقات بیان شوی
 دی د ہفتہ نہ معلومیری چہ د دے اطلاق پہ اجتہادی خطابی او پہ
 خلاف اولیٰ باندے ہم کیری۔ ہدایہ اخیرین صلا کتب لیکلی دی چہ
 اطلاق د ظلم پہ مجتہد فیہ مسئلہ کتب کیدایشی او د دے نہ مذہب

امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ معلوم شوچہ مجتہد کلمہ مصیب وی او
کلمہ خطا کی بنی نو حاصل دا دے چہ لفظ ک ظلم نہ دانہ معلوم مین چہ
گناہ یے کپیدے اوکھ او منلے شی چہ دلتنہ ک ظلم نہ مراد گناہ دے اونھی
د پاره ک تحریم دہ نو بیا جواب دا دے چہ تھی مقید دہ یہ شرع کین یہ عمد
اوپہ قصد سرہ لکھ چہ آلوسی یہ روح المعانی کین وئیلی دی نومعنی
دادہ چہ یہ قصد او عمد سرہ ک دے اوئے نہ خوراک مکوی اولہ عمد
مو خوراک اوکرو نو گناہ گار بہ شی لیکن هغوی دا کار نسیا گایا خطا سرہ
کپے دے نو ظالمان نہ دی اوک دے وچے نہ ک ظلم شرعی گناہ یہ اطلاق
کین قصد شرط دے لکھ چہ صاحب هدا یه ص ۳۷ (اولین) وئیلی دی لا ظلم
الا عن قصد - او بیا آلوسی وئیلی دی چہ دا سے جواب تہ حاجت نیستہ چہ
د گناہ ک نبوت نہ مخکین و و حکھ چہ دامذہب ک معتزلو دے۔

ک دریم دلیل جواب دادے چہ ک وسوسے او ک بعض مکاید ک شیطان
نہ ک انبیاء و عدم عصمت لازم نہ دے لکھ چہ یہ حدیث کین یچہ زما سرہ
قرین (شیطان) شتہ لیکن اسلم یا اسلم ک هغه یہ بارہ کین راغله دے۔
دارنگ بل حدیث ک بخاری کین راغلی دی چہ شیطان ک شپے یہ مونخ کین
نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ سرہ ک لمی دے اور نہ پیش (مخالف) شولیکن
اللہ تعالیٰ نبی صلی اللہ علیہ وسلم لرہ ک هغه یہ تیولوباندا دے طاقت وکرو
اود هغه کید نہ یے مچ کرو هان شیطان انبیاء علیهم السلام اغواء نشی
کولے۔ بلہ خبرہ دادہ چہ دلتنہ ک وسوسے نہ صرف زگت پیدا شو او مخکین
ذکر شویدی چہ زگت گناہ نہ دے۔

ک خلوم دلیل جواب دادے چہ اخراج او اہباط ک جنت نہ یہ سبب گناہ
سرہ نہ دی حکھ چہ اللہ تعالیٰ ک هغه توبہ قبولہ کپلہ او عفوئے ورنہ اوکپلہ
نو پکار دا و وچہ ک اخراج سزایے نہ ورکولے نو معلومہ شوہ چہ اخراج او
اهباط یواثر مرتبہ دے یہ خوراک ک دغہ شجرہ باندا دے یہ اثر طبعی سرہ
یعنی اللہ تعالیٰ یہ هغه او نہ کین دا سے اثر کیبشود لے و وچہ ک هغه یہ خوراک
سرہ انسان یہ جنت کین نہ شی پاتے کید لے او دا سے ابو حیان یہ البحر
المحیط او قرطبی یہ تفسیر کین وئیلی دی ک هغه ترجمہ دادہ چہ حق تہ
قریب خبرہ دادہ چہ امر ک اہبطوا امر نکلیف دے (امر تعبدی) حکھ چہ

پہ دے کیں مشقت شدیدہ دے پہ نسبت د جنت تہ یعنی داسے مکان تہ نقل
کیدل چہ پہ ہفے کیں معیشت سرہ مشقت لازم دے او پہ دے سرہ باطل
شوقول د ہفہ چا چہ وائی چہ دا عقوبت و و حکہ چہ تشدید پہ تکلیف
(عبادت) کیں سبب د زیات ثواب دے نوخہ رنگ دا عقاب کیدے شہ
بلہ دا چہ پہ دے اھیاط اوسکتی د زمکہ کیں د اللہ تعالیٰ د حکمت ازلیہ
اظہار دے چہ ہفہ خورول د نسل د آدم علیہ السلام و و دے د پارہ
چہ مکلف شہ پہ شرع سرہ او مرتب شہ پہ ہفے باندے دخول د جنت
او د جہنم - او بعض علما و د دے مثال ذکر کریدے چہ یوانسان پہ قصد
یا پہ خطاء سرہ زہرا و خستیکی او بیا توبہ او باسی اگر چہ گناہ پہ توبہ کولو
سرہ معاف شہ (بمشیۃ اللہ تعالیٰ) لیکن زہر و کیں چہ کوم اثر طبعی اللہ
تعالیٰ کیں بود لے دے ہفہ بہ دغہ شخص باندے ضرور راعی پہ صورت
د مرگ یا مرض کیں - (د پنجم دلیل جواب روستوراخی)

دویم قسم خارجی اعتراضونہ او د ہفے جوابات

اول اعتراض ؟ ہرکہ چہ مختار قول دادے چہ انبیاء علیہم السلام
مخکس د نبوت او روستو د ہفے نہ د گناہ صغیرہ او کبیرہ نہ معصوم دی
نودا قول خومشا بہ دے د شیعہ کا نوسرہ -

جواب عل مشابہت او موافقت پہ یوقول کیں چہ پہ دلیل سرہ وی د
قول د مبتدعینوا و مشرکینو ستر نو ہفہ نا جائز نہ دے ہاں د ہغوی متابعت
او تقلید حرام دے مثلاً دیر مشرکان توحید د خالقیت باندے عقیدہ
ساقی او مسلمانان ہم دا عقیدہ لری نودا خو خہ عیب نہ دے -

جواب عل د ہغوی سرہ مشابہت نیستہ حکہ د ہغوی مسلک دادے
چہ انبیاء علیہم السلام خومعصوم دی لیکن تقیہ کفر کوئی اودا قول زمونہ
پہ نیز باندے کفر دے دا تفصیل پہ کتاب نہرا س ۵۵۴ مؤلفہ ر عبد العزیز
القرہاوی) کیں موجود دے -

دویم اعتراض پہ دیر و کتابونو د اہل سنت کیں ذکر دی چہ صدور
د گناہونو د انبیاء علیہم السلام نہ جائز دے لکہ تفتنا زانی پہ شرح عقائد
نسفی کیں پہ بارہ د صدور د کبیرہ پس د نبوت نہ سہوایا پہ خطاء اجتہادی
سرہ و ثبلی دی جَوَزَةُ الْاَكْثَرُونَ - دارنگ د صغائر بعد الثبوت پہ بارہ کیں

وئیلی دی تجوز عندا الجمهور؟

جواب عل دادے چہ دہ پھ دوار و مواضع و کتب مختار مسلک پر بیٹودے
دے۔ مختار ہفہ قول دے چہ مونہر بخش ذکر کرے دے۔

جواب عل جواز یہ عرف کا اہل علم کنس صرف امکان تہ وئیلی شی برابرہ
خبرہ دہ کہ واقع وی اوکہ تہ وی نوک معتزلو او شیعہ کا نوسرہ اختلاف یہ
امکان او یہ امتناع کنس دے کہ ہغوی یہ نیز ارتکاب دگناہ د انبیاء نہ ممتنع
دے او کا اہل سنت یہ نیز باندے ممکن دے او یہ وقوع کنس اختلاف
نیشہ یعنی گناہ د انبیاء علیہم السلام نہ بالکل واقع شوے نہ دے او داسے
تفصیل علامہ شامی یہ کتاب مجموعۃ الرسائل رسالہ عل (رفع الاشتباہ)
کنس ذکر کرے دے۔

دریم اعتراض یہ قرآن کریم کنس د انبیاء یہ بارہ کنس دگناہ د وقوع د پانچ
بنکارہ نصوص دی یہ لفظ د عصیان او ظلم او ذنب او توبہ وغیرہ سرہ
او تاسو یہ ہفہ کنس ظاہر د قرآن پر بیرونی او ہول تاویلات کوئی؟

جواب عل کہ ہفہ چہ کوئے معانی (یہ خیل خیل) آیا تو نو کنس ذکر شویدی
نو ہفہ تاویلات (یہ دے معنی سرہ چہ حقیقت پر بیٹودے شویڈے او مجاز
اختلے شوے دے) نہ دی بلکہ داخو یا مشترک الفاظ دی نو یومعنی داسے
اختلے شویڈہ چہ دلالت پہ گناہ باندے نہ کوی نو دا حمل د لفظ مشترکہ
د پہ یومعنی د معانی د ہفہ نہ دیتہ ہم د علم اصول اصطلاح کنس تاویل وئیلی
دی لیکن دا تاویل محمود دے دا یہ دیرو مسائیلو کنس جاری دے یہ نیز
د سلف صالحینو باندے۔

جواب عل تفتازانی پہ شرح العقائد النسفیہ کنس وئیلی دی چہ کومر د
انبیاء علیہم السلام نہ نقل دی او ظاہر اخیر و رکوی د ہغوی پہ دروغو
یا پہ بل معصیت باندے توکہ یہ طریقہ د اخبار احاد سرہ نقل وی تو ہفہ
خومرود دی (او کہ ہفہ مثالونہ پہ نبراس کنس ذکر کریدی) او داسے خو
یہ قرآن کریم نیشہ بلکہ اخبار احاد صحیحہ کنس ہم نیشہ او کوم چہ یہ طریقہ
د تواتر سرہ نقل دی نو ہفہ د ظاہری معنی نہ اہل شویڈی کہ تاویل یے
کیدے شی اوکہ نہ شی کیدے نو ہفہ بہ حمل وی پہ ترک اولی باندے۔
نو دا عبارت دلالت کوی پہ تاویل باندے لیکن کا اہل علمونہ نقل دہ

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ

پس ایزدہ کرمے آدم علیہ السلام دے رب خیل نہ یوحو کلمے نورحم یے را اوگرخو

عَلَيْهِ ط إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۲۷﴾

پہ ہغہ باندے۔ یقیناً اللہ تعالیٰ دیر توبہ قبولونکے مہربان دے۔

چہ تاویل کول بلکہ کذب و بیل دے پارسہ دے عصمت دے نبی او دے پارسہ دے بیچ کولودے
بری ہم جائز دی لکہ چہ محب اللہ بھاری پہ مسلم الثبوت کنس و بیلے دی۔
[دباحث پہ فضل دے اللہ تعالیٰ سرے ختم شو]۔

نکٹا پہ دے ایت کنس ذکر دے نور و انعام تو خاصو دے اللہ تعالیٰ دے پہ آدم علیہ
السلام چہ یوحول دے کلمات تو دے توبے دی او بیل دے ہغہ توبہ قبول دی۔

فَتَلَقَّى دے ترتیب دے سورۃ اعراف نہ معلوم پیری چہ ہر کلمہ دے اکل دے شجرے نہ
روستو اللہ تعالیٰ دوی تہ تنبیہ و کرپہ چہ پہ سورۃ اعراف نکٹا کنس ذکر دے نو
پہ ہغے سے متصل دوی دے کلمات اولوستل۔ نو معلومہ شوہ چہ فَتَلَقَّى عطف
دے پہ فَازَلَهُمَا باندے او پہ مینے کنس فَأَخْرَجَهُمَا اَوْقَلْنَا اِهْبَطُوا اِلَیَّ جَنِّ
پورے جملہ معترضہ دے۔ نیشاپوری و بیلی دی چہ اصل دے تَلَقَّى مخارج کیدال
دے پارسہ دے لقاء دی بیا استعمال پیری دے پارسہ دے صرف مخارج کیدال تو کنی خیز
بیا مستعمل پیری پہ خائے دے نفس اخستلو او قبولو کنس۔ او ابو حیان و بیلی
دی چہ پہ دے کنس معنی دے اخستلو او قبولو او فہم، فطانت، الہام، تعلم او
پہ ہغہ باندے عمل کول او استغفار پرتہ دے۔ او دار تک استعمال پیری پہ
ہغہ وحی کنس چہ دے اللہ تعالیٰ دے طرف نہ وی رسول تہ او رسول سرے دے فہم
نہ قبول کرے وی لکہ پہ سورۃ نمل نکٹا کنس۔ نو دلتہ ہم مقصد دادے
چہ کلمات دے طرف دے اللہ تعالیٰ نہ پہ وحی سرے آدم علیہ السلام تہ راغل او
ہغہ قبول کرل او عمل یے و رباندے شروع کرلو پہ و بیلوسرہ پہ طریقہ
دے استغفار او تضرع سرے۔

آدَمُ ہر کلمہ چہ پہ تَلَقَّى کنس معنی دے وحی پرتہ وہ او محل دے وحی صرف آدم
علیہ السلام و او حوا دے ہغہ تابع وہ دے و جے نہ تخصیص دے آدم یے
پہ تَلَقَّى کنس او کرو او پہ عمل کنس یے حوا و سرے ذکر کرل لکہ پہ سورۃ اعراف کنس
مِنْ رَبِّہِ داہم دلیل دے چہ دا وحی وہ او دے بلہ فائدہ روستو ذکر کرکے۔

کَلِمَتٍ دَامِقُولٍ دَ تَلَفِي دے۔ دے کلماتو پہ تعین کنش دیر اقوال مفسرینو نقل کریدی۔ لیکن پہ سند مرفوع متصل صحیح سرہ یورایت ہم ثابت نہ دے ہاں اقوال دصحابہ کراموشته دے داکثر صحابہ اوتابعینو کنش عباس حسن۔ ابن جبیر۔ مجاہد۔ ابن کعب۔ عطاء۔ ضحاک۔ عبید بن عمیر۔ ابن زید بن اسلم۔ ابوالغالبہ۔ ربیع بن انس۔ قتادہ۔ خالد بن معدان) نہ روایت نقل وچہ مراد پہ دے سرہ ہغہ کلمات دی چہ پہ سورۃ اعراف ۳۳ کنش ذکر دی۔ اودا تفسیر دقرآن دے پہ قرآن سرہ اوپہ مقابل کنش بل روایت پہ صحیح سند مرفوع متصل سرہ ثابت نہ دے نو دے نہ بل طرق تہ عدول کول مناسب تہ دی۔

سوال :- پہ دے باب کنش حدیث مرفوع شتہ چہ دہغہ مضمون داسے دے چہ ادم علیہ السلام پہ وسیلہ دآخری نبی (محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم) سرہ دعا اوکڑہ اوقبولہ شوہ نو دے نہ وسیلہ بالذوات الفاضلہ ہم ثابتہ شوہ۔ دارنگ پہ ہغہ حدیث کنش داسے ہم راغلی دی چہ اے ادم علیہ السلام کہ دغہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ وے نو مایہ تہ ہم نہ وے پیدا کرے نو دے نہ معنی دكَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ ہم ثابتہ شوہ ۶۔ جواب :- دہر حدیث دارومدار دہغہ پہ سند باندے وی او دہغہ پہ معنی باندے ہم وی نو دے حدیث سند صحیح متصل مرفوع نہ دے ٹحکہ چہ دے پہ سند کنش کمزوری راویان دی۔ پہ کنز العمال ۵۹۳ کنش وئیلی دی چہ سند دے واہی (کمزورے) دے پہ دے کنش حماد بن عمر النصیبی روایت کوی دسری نہ اوہغہ دخال نہ اوہغوی دوارہ واہیان دی دارنگ پہ ۵۹۳ کنش وئیلی دی چہ دا حدیث ضعیف دے دارنگ پہ صیانة الانسا ۳۱۱ اوصل کنش وئیلی دی چہ پہ دے کنش عبد الرحمن بن زید بن اسلم راوی دے اوہغہ ضعیف دے۔ او دارنگ پہ دے کنش راوی رافضی (شیعہ) دے۔ دارنگ پہ معجم صغیر دطبرانی کنش ۱۸۲ ہم وئیلی دی بلکہ اما ذہبی پہ تعلیق علی المستدرک ۳۱۱ کنش دے حدیث تہ موضوعی وئیلی دی۔ دارنگ ذہبی پہ میزان الاعتدال ۲۳۶ کنش وئیلی دی چہ داخبر باطل دے او ابن کثیر پہ بدایہ ۳۱۱ کنش دے ضعیف قرار کرے دے او ابن حجر پہ لسان المیزان کنش ذہبی سرہ موافقت کرے دے او شیخ الاسلام ابن تیمیہ

پہ التوسل والوسيلة ص ۶۹ اوفتاولی ص ۱۵۲ ۲۵۴ کتب پہ دے حدیث باندے
تفصیلاً جرح ذکر کرے ۵۰ دارنگ حاکم داسے بل حدیث پہ مستدرک ص ۲۱۳
ص ۱۵۲ کتب ذکر کرے دے ذہبی وئیلی دی چہ کمان دادے چہ داہم موضوعی
دارنگ دا حدیث پہ اعتبار دے معنی سرہ مخالف دے قرآن نہ ٹکھہ چہ پہ قرآن
کریم کتب دے پیدائش دے عالم دے پارہ علت اوغایۃ اثبات دے حق اوامر دے عبادت گرجوں
دے لکھ پہ سورۃ یونس بے اوسورۃ ذاریات بے کتب دی او دے کثیر جن او انس
دے پارہ غایہ پہ سورۃ اعراف بے کتب جہنم ذکر کرے دے دارنگ غایہ ابتلاء
دے کیفیت دے عملونو پہ سورۃ یونس بے کتب ۱۰ او پہ دغہ حدیث کتب علت
دے پیدائش دے عالم پیدائش دے محمد صلی اللہ علیہ وسلم یے گرجوں دے او
دے حدیث دے کولاک لکھا خلقت الا فلک پہ بام کتب شوکانی وئیلی دی چہ صفائی
دیتہ موضوع وئیلی دے (الفوائد المجموعۃ ص ۳۲) کتب او داسے عبارت ملا علی
القاری پہ کتاب المصنوع فی معرفۃ الحدیث الموضوع ص ۱۵۲ کتب ذکر کرے
او داسے پہ موضوعات کبیر ص ۱۵۲ کتب ہم دی ۱۰ اوبعض مفتیان نو دے زمانے دے
دے حدیث دے تصحیح دے پارہ کوشش کرے دے اوخہ اثار یے ذکر کرے دی خود
یوہم ثابت او صحیح نہ دے او دایے بے فائدے کوشش کرے دے۔

سوال :- سیوطی ذکر کرے دی چہ ادم علیہ السلام توسل کرے وؤ پہ
محی محمد صلی اللہ علیہ وسلم وفاطمہ وعلی وحسن وحسین ۹۔

جواب :- سیوطی دا بے سندہ ذکر کرے او یے سند روایت تہ ہیچ اعتبار نیشته
فتاویٰ علیہ، تاب پہ اصل کتب رجع تہ وئیلی شی نو تائب ہم رجوع کو دے گناہ
خپل نہ او دے نسبت اللہ تعالیٰ تہ ہم کرے شویدے نو اللہ تعالیٰ رجوع
پہ رحمت سرہ کو پہ بندہ باند کھ چہ دا بندہ رجوع او کپی دے گناہ نہ۔
او رجوع دے رحمت دے کھ کھ پہ قبلو دے توبہ سرہ وی او کھ پہ تخفیف او
اسانتیا راوستلو سرہ۔

فائدہ عل مادہ دے توبے پہ قرآن کریم کتب او اتیا کرتہ راغلے دے پہ لس
طریقو سرہ دے اول پہ صیغہ دے امر سرہ دے طرف دے اللہ تعالیٰ نہ او دغہ دلیل
دے پہ فرضیت دے توبہ باندے او دے او کرتہ دے لکھ پہ سورۃ نور ص ۱۵۲
تحریم بے ۱۰ دویم پہ طریقہ دے صفت دے تارینہ اوزنا نہ پہ صیغہ دے اسم فاعل
سرہ التائبون یو کرت۔ التوابین یو کرت تائبان یو کرت۔ دریم نسبت

بنداه ته په طريقه د فعل ماضی يا مضارع سره دوه دیرش کرته لکه په سورة
مائدة ۳۱ او سورة نساء ۳۱. خلورم نسبت بنداه ته په طريقه د اضافت
يا صدور د هغه نه لکه په سورة العمران ۳۴، په سورة توبه ۳۴ او سورة شوری
۹۱ کښ. پنجم نسبت د توبه الله تعالی ته په وصف د تواب سره يو کس خله
او په صيغه د فعل ماضی سره لښ کرته او په صيغه د مضارع سره لښ کرته
او په صيغه امر سره د پاره د طلب او دعا يو کړت (سورة بقره ۲۲۱). شپږم نسبت
د توبه الله تعالی ته په پاره د انبياء عليهم السلام کښ. په پاره د ادم عليه السلام
کښ (سورة بقره ۲۰۷، سورة طه ۱۳۱) په پاره د خاتم النبيين صلی الله عليه
وسلم کښ (سورة توبه ۱۲۰) په پاره د ابراهيم عليه السلام کښ (سورة بقره ۱۲۸).
اووم نسبت الله تعالی ته په پاره د صحابه کرامو او نورو مؤمنانو کښ (سورة
بقره ۱۷۰، سورة توبه ۱۲۰، سورة مجادلة ۲۲، سورة مزمل ۲۰، سورة
نساء ۲۴، سورة احزاب ۲۶). اتم نسبت الله تعالی ته په پاره د بني
اسرائيلو کښ (سورة بقره ۱۷۰، سورة مائدة ۱۰۰). تهم نسبت خاځسته اثار
چه مرتب کيږي په توبه د بنداه باندې: ۱. قبوليت په (سورة مائدة ۳۹)
۲. مغفرت او رحمت په (سورة انعام ۵۴) کښ ۳. دخول جنت په (سورة مريم
۲۵) کښ ۴. تبديل د سيئاتو په (سورة فرقان ۲۶) کښ ۵. فلاح په (سورة
قصص ۲۵) کښ ۶. اعراض د هغه د زورنې ورکولو نه (سورة نساء) ۷. معييت
د مؤمنانو سره (سورة نساء ۷۴) ۸. لار د هغه خالي کول (سورة توبه ۲۴)
۹. اخوت في الدين (سورة توبه ۱۱۰) ۱۰. متاع حسن حاصليدال (سورة هود)
۱۱. باران وخت په وخت کيدال (سورة هود) ۱۲. محبت د الله تعالی حاصليدال (سورة
بقره ۱۷۷). لسم نسبت توبه ته کول او نه قبليدال او د هغه ناکام اثار اول
ظلم (سورة حجرات ۲۲) دويم عذاب جهنم (سورة بروج ۲۲) عدم قبوليت
(سورة نساء ۷۴، سورة العمران ۳۴).

فائده ۱. په کومو ايا تو نو کښ چه توبه د انبياء عليهم السلام سره متعلق
نکرده نو مراد د هغه نه (په نسبت د نبی) تعبد او خپل عجز ښکاره کول
دی لکه په توبه د موسی عليه السلام کښ په سورة اعراف ۱۶۰ کښ يا
مراد د هغه نه (په نسبت د الله تعالی) تخفيف راوستل او درجات پورته کول
دی لکه په دې ايت کښ او په سورة توبه ۱۰۰ کښ او د معنی په سورة بقره
۲۴۱

اوسورۃ نساء ۱۰۰ کتب ہم مراد دہ محکمہ چہ یہ دغہ ایاتونو کتب ذکر دگناہ کولو
نیشستہ دے۔ اوپہ دے کتب جواب دہغہ چا دے چہ دلیل نیسی چہ انبیاء
علیہم السلام گناہ کوی محکمہ چہ هغوی نہ نسبت د توبہ شوے دے حاصل
د جواب دادے چہ لفظ د توبہ مستلزم دگناہ نہ دے۔

فائدہ ۱۰۰ دگناہ نہ د توبہ کولو د پارہ علما و شرطونہ لیکلی دی اول
یہ دغہ گناہ کولو پیسمانہ کیدل یہ زہ سرہ اوپہ زہ بانداے استغفار کول او
اقرار کول دگناہ او پیرینودل د هغہ گناہ واسبا بود هغہ لہ او ورپسے نیک عمل
کول تاکید دے د توبہ کولو دا قول شریعی او خازن لیکلے دے۔ او تفصیل
د دے شرطونو ابن قدامہ المقدسی یہ کتاب مختصر منهاج القاصدین
د ص ۲۸۵ نہ لیکلے دی او د توبہ تصوفا تشریح یہ سورۃ تحریم کتب رائجی۔
سوال :- علیہ یہ عنائے یے علیہما ولے او نہ وئیلو او حال داچہ سورۃ اعراف
کتب کلمات د توبہ د وار و ذکر دی ۹۔

جواب :- اول دادے چہ بنحہ یہ اکثر احکامو کتب تابع وی د سری د پارہ۔
دویم داچہ محکمہ ایت کتب اُسکن امر مفرد ذکر و د دے وچہ نہ دلتہ
ہم مفرد ذکر کرے شو۔

اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ دا علت دے د من ربه او د تَاب عَلَیْہ د پارہ یعنی
رب ورتہ دا کلمات او خودل محکمہ چہ تَوَّاب دے او توبہ یے قبولہ کہہ محکمہ
چہ الرَّحِيم دے۔ دارنگ یہ دے کتب تسلی او ترغیب الی التوبہ دے نور
گناہکارانو دگناہونودہ او د پیر کرتہ توبہ کولو قبول دی۔ الرَّحِيم کتب
اشارہ دہ چہ پیر حلقہ توبہ قبولی د وچہ د صفت د رحیم نہ، نہ د وچہ د پیل
نفع حاصلو لویا د ضرر د پچ کیدل ونہ او اشارہ دہ چہ د توبہ کولو طریقہ
بندگنوتہ پخپلہ بنائی لکہ چہ آدم علیہ السلام تہ یے کلمات او خودل۔
دارنگ اشارہ دہ چہ د توبہ قبولو سرہ رحمتونہ او نعمتونہ ہم ورکوی بل
داچہ دگناہونونہ یے پچ ساتی۔ تو تواب د تیر وخت سرہ تعلق لری او
رحیم د راتلونکی وخت سرہ متعلق دے۔

فائدہ :- قرطبی وئیلی دی چہ تائب یہ صفت د اللہ تعالیٰ کتب نقل نہ دے
د دے وچہ نہ د هغہ اطلاق کول یہ اللہ تعالیٰ بانداے جائز نہ دی محکمہ چہ

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا قَامًا يَأْتِيَكُمُ

او وئیل مونو کوز شی د دے حائے ته نول پس که راشی تاسو ته

مِّنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ

حما د طرف نه خه لا خود ته نو چاچه تابعداری او کړه ده دایت حما نونه به وی هېڅ بیره

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ

په دوی باندے او نه به دوی غمژن کیږی - او هغه کسان

په الله تعالی باندے د هغه اسماء و اوصفتو نواطلاق جایز دے چه الله تعالی په قرآن کبس د حان د پاره او رسول الله صلی الله علیه وسلم په صحیح حدیث کبس د هغه د پاره وئیلی وی او د هغه ته علاوه نومونه صفتونه اگر چه په اعتبار دلغت سره جایز وی لیکن شرعاً جایز نه وی نو هغه استعمال نول نه دی پکار به په تکرار د امر د اهبطوا کبس دیر اقوال دی - اول داچه مخکس امر د اهبطا و د د جنت نه اسمان ته اودا دویم اهبطا دے د اسمان نونه زمکه ته - او نیشاپوری په دے باندے اعتراض کړے دے چه لفظ د و لککم فی الارض مستقر اولته لفظ مئها د دے قول په مخالفت باندے دلالت کوی - دویم دا د پاره د دفع د وهم دے هغه دا دے چه هر کله الله تعالی د دوی توبه قبوله کړه نو کیدے شی چه حکم د اهبطا به یی منسوخ کړے وی نو په دے امر د اهبطوا سره هغه وهم دفع شو او د ادلیل شو چه امر د اهبطا د وجه د سزا و عقوبت نه نه دے کبی روستو د توبه قبولولو خوسزا هم ختم شی بلکه اهبطا د پاره د پوره کولو د هغه وعده دے چه په انی جاءل فی الارض خلیفه کبس ذکر شوم و د اقول نیشاپوری غوره کړے دے - دریم قول دا دے چه د تکرار د اهبطا نه دے بلکه د اهبطا سره متعلق دوه قسمه احکام و د یو حکم تکوینی یعنی ژوند په طریق د دشمنی او د زمکه د خیزونو فائدے اخستل نو دایه اول ذکر کړو او دویم قسم حکم دینی او د هغه منونکو او د نه منونکو احوال نو هغه یی د دویم اهبطا سره ذکر کړو او د بته زمونږ د مشاغوبه اصطلاح کبس اعاده بعد وئیلے شی -

جمیعاً د احوال دے د اهبطوا نه اودا تعمیم د حکم غواری او اجتماع د زمانے

ضرورت نہ غواہی نہ دلتہ ہم امر کہ اہباط خو تو لو (ادم، حوا او ابلیس) تہ عام
 دے برابرہ خبرہ دہ کہ پہ یوحنا کے راکوز شویوی یا جدا جدا اخو ظاہر دادہ
 چہ جدا جدا راکوز شویدی۔ او ابو حیان پہ البحر المحيط کتب رد کریدے
 پہ ہغہ مفسر بنو پاندے چہ چا دلتہ تقدیر کہ عبارت کتب وئیلے دے ہبوط
جمیعاً یا ہا بطن جمیعاً یا فہبطوا جمیعاً حکہ دغہ تکلفات غیر مناسبہ دی۔
 فَاَمَّا يٰٓاَيُّهَا تَبَيَّنْكُمْ مِّنِّيْ هُدًى، خازن وئیلی دی چہ پہ دے کتب لوئے نعمت تہ
 اشارہ دہ یعنی اگرچہ کہ جنت نہ راکوز شول لیکن اللہ تعالیٰ پرے داسے انعام
 (ہدایت) او کرو چہ کہ ہغہ پہ وجہ سرہ بیا ہمیشہ جنت حاصلین۔ او
 خطاب اولاد کہ ادم او حوا علیہما السلام تہ دے پہ قرینہ کہ سورۃ اعراف
 چہ ہلتہ یے یا بنی ادم وئیلی دی۔ مِّنِّيْ دالفظ دلیل دے چہ مراد کہ ہدایت
 نہ وحی دہ چہ ہغہ کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ دہ او دہ ہغہ مصداق رسولان الانبیاء
 علیہم السلام او کتابونہ او صحیفے منزلے دی او وحی متلو او غیر متلو تہ
 شامل دے لکہ چہ سورۃ اعراف ۳۷ کتب ذکر دی او پہ روستوایت کتب لفظ
 دایات ہم دلالت کوی چہ دلتہ کہ ہدای نہ مراد وحی منزلہ دہ۔

سوال :- اَمَّا پہ اصل کتب اِنْ مَا دے۔ نو ان پہ مقام کہ شک کتب راعی او یٰٓاَيُّ تَبَيَّنْكُمْ
 کتب نون کہ تاکید کہ پامرہ کہ تحقق او دے یقین دے نو کہ دے دوا پر جمع پہ یو
 جملہ کتب شہ رنگہ صحیح دہ ۹۔

جواب :- تاکید خویہ اعتبار کہ حقیقت سرہ دے یعنی ہدایت راتلل خو یقینی
 دی او اِنْ دے کہ مِّنِّيْ نہ دے یعنی چہ دغہ ہدایت کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ کہ
 یا نہ دے پہ دے کتب کہ بعض انسانا نوشک وی نو دوی تہ دغہ ہدایت
 راتلل کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ پہ دلیل نو سرہ یقیناً ثابت شی او دیتہ مہائشی
 پہ تبصیر الرحمن کتب اشارہ کریدہ۔

فَمَنْ تَبَعَ هُدًى، ابو حیان کہ سجا وندی نہ نقل کریدی چہ کہ فَاَمَّا يٰٓاَيُّ تَبَيَّنْكُمْ
 جزاء پتہ دہ (فَاتَّبِعُوْهُ) او فاء پہ فَمَنْ کتب دپامرہ کہ تفصیل دہ۔ او مِنْ شرطیہ
 دے فَلَاحَوْفٍ اہ کہ ہغہ جزاء دہ او احتمال شتہ چہ دامن موصولہ وی پہ
 قرینہ کہ روستوایت سرہ چہ پہ ہغہ کتب یے الَّذِیْنَ موصول را پرے دے۔
 تَبَعَ دالفظ ایمان تقویٰ او اعمال صالحہ تہ شامل دے پہ قرینہ کہ سورۃ اعراف
 ۳۷ سرہ او پہ دے کتب اشارہ دہ چہ پہ ایمان او اعمال کو کتب تابعداری کہ

دلیل شرعی شرط ده - سوال :- کھدائی پہ عنائے باندے ضمیر ولے نہ راو پرو
یعنی (قَمَنْ تَبِعَهُ) ۹-

جواب :- پہ اضافت کھدائی کبش اللہ تعالیٰ تہ کھف عظمت تہ اشارہ دہ او
شاہ عبدالعزیز پہ فتح العزیز کبش وئیلی دی چہ پہ دے کبش تعمیم کھدایت
تہ اشارہ دہ یعنی یوقسم ہدایت خوصریج وحی دہ چہ ہغہ پہ مئی کھدائی
کبش ذکر شہود او دویم قسم ہدایت اجماع او قیاس شرعی دے ہغہ اگر
چہ صراحۃً کطرف ک اللہ تعالیٰ نہ نہ دے لیکن ہدایت الہیہ دے نو کھدائی
ہغہ تہ شامل دے۔

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ، فرق پہ مابین کخوف او حزن کبش پہ
دیرو وجوسرہ دے اول داچہ خوف ک مستقبل زمانے سرہ تعلق لری او
حزن ک تیرے شوے زمانے سرہ - دویم داچہ دواہ ک مستقبل سرہ تعلق
لری لیکن خوف وی ک مطلوب ک روکیدالو پہ وجہ سرہ او حزن وی ک محبوب
ک فوت کیدالو پہ وجہ سرہ - دریم دادے چہ خوف ک عذاب سرہ تعلق لری
او حزن ک عدم ثواب ک وجہ نہ وی او خلورمہ وجہ نیشا پوری ذکر کریدہ
چہ پہ دے دواہ ولفظونو کبش ہغہ تہولو نعمتونو تہ اشارہ دہ چہ اللہ تعالیٰ
کخپلو دوستانو ک پارہ تیار کریدی حکم خوف ہغہ درد دے چہ حاصلیری
نفس تہ ک وجہ ک توقع کولو ک مکروہ حالت او ک محذور غیز نہ نوزوال ک
دے حال شامل دے سلا متیالرہ ک تہولو افتونہ او حزن ہغہ درد دے
چہ حاصلیری نفس تہ ک وجہ ک روکیدالو ک مطلوب یا فوت کیدالو ک محبوب
تہ نونی ک دے حالت مستلزم دہ حصول ک تہولو مقصدونو اولڈا تونو
لرہ - اوہرکہ چہ زوال ک نامناسب حال او پچہ کیدال ک افتاتو مقدم وی پہ
حصول ک مرادونو باندے ک دے وجہ نہ نفی ک خوفیے مقدم کرہ پہ
نفی ک حزن باندے - او دا دلیل دے چہ نیکانو بند کانونو باندے پہ وخت
کمرگ او پہ قبر کبش او پہ وخت ک بعث کبش ک قبرونو نہ او پہ میدان ک
قیامت کبش او پہ وخت ک تقسیم ک عملنا موکبش او پہ وخت ک میزان او
کصراط کبش ہیچ خوف یہ نہ وی حکم چہ نکرہ پہ سیاق ک نفی کبش عموم
اوشمول غواہی او دلیل ک دے پہ سورۃ حم سجداہ نک کبش دے۔

سوال :- پہ نیکانو بند کانونو باندے خود دشمنانو ک طرف نہ دیرو خوفونہ

بلکہ طرفہ اللہ تعالیٰ نہ ہم دیر غموند مصیبتوںہ راجی پہ دلیل ک حدیث
 صحیح شد البلاء یا الانبیاء قال امثل والامثل یبتلی الرجل بقدر دینہ۔
 الحدیث۔ او دارنگ پہ وخت ک وفات ک ابراہیم حویئے د نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 کنس ہغہ فرمائیلی و و یا ابراہیم انا یفر اقلک ک محزون۔ دارنگ پہ سورۃ بقرہ
 ۱۵۸ کنس و کنبلو تکم بشیء من الخوف الایۃ داہول نصوص دلالت کوی
 چہ پہ پیغمبرانو باندا ے او پہ اولیاؤ باندا ے ہم خوف او حزن راغلے دے ے۔
جواب :- اکثر مفسرینو وئیلی دی چہ دا حال پہ دار دنیا کنس مراد نہ دے
 بلکہ پہ آخرت کنس دے او دلیل ک دے دا دے چہ پہ اکثر ایاتو نو کنس ک اجر
 اخروی نہ روستو دا جملہ ذکر دہ لکہ پہ سورۃ بقرہ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶
 او پہ سورۃ اعراف ۷۹ کنس ک دخول جنت سرہ ے دا جملہ ذکر کریدا او پہ
 سورۃ زخرف ۳۷ کنس لفظ ک الیوم سرہ تقیید کریدا ے او کوم ایاتونہ چہ
 مطلق راغلی دی نو دغہ قید پکنس مراد دے۔ او بعض مفسرینو (نیشاپوری
 وغیرہ) وئیلی دی چہ دا پہ دنیا کنس ہم دے حکمہ چہ ہغہ مؤمن چہ راضی
 دے پہ قضا ک اللہ تعالیٰ او پہ تقدیر ک ہغہ نو ہغہ تہ ہیج تکلیف او مصیبت
 مکروہ نہ بنکاری او پہ دغہ رضا سرہ خوف او حزن نہ یو حائے کیری۔
سوال :- نفی ک خوف پہ جملہ اسمیہ او نفی ک حزن ے پہ جملہ فعلیہ سرہ
 ولے ذکر کریدا ے۔

جواب :- دار دنیا کنس اگرچہ خوف و ولیکن ہغہ تہ دوی دار الخوف (دیرگور)
 نہ دی وئیلی نو اشارہ دہ چہ نفی ک خوف ک اتم او مستمر مراد دہ او دنیا تہ
 دوی حائے ک الحزن وئیلی دے پہ قرینہ ک سورۃ فاطر ۳۳ سرہ او ہغہ حزن
 پہ قیامت کنس بالکلیہ زائیل شوچہ ہیج تجداد او حدوث بہ ے نہ کیری۔
فائدہ ۱ :- خوف سرہ "علیہم" او محزون سرہ "ہم" لفظ راولو کنس فائدہ
 دادہ چہ علی دلالت کوی پہ غلبہ او احاطہ باندا ے یعنی خوف بہ پہ دوی
 باندا ے احاطہ او غلبہ تہ کوی اگرچہ ہیبتونہ ک قیامت بہ وی لیکن پہ
 نیکانو باندا ے بہ اسان وی اوچہ جنت تہ اُورسی نو ہغہ بہ ترینہ ہم
 ہیرشی۔ دانکتہ قرطبی او ابو حیان ذکر کریدا ے۔ او "ہم" ے ک یحزنون سرہ
 ک حصرا و اختصاص ک پارہ ذکر کر و یعنی نفی ک حزن پہ دوی پورے خاص
 دہ او ک دوی نہ علاوہ پہ نور و کسانو باندا ے ہر وخت حزن وی او ک دوی نہ

كُفِّرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ

چہ کفریہ کتب (پہڑہ سرہ) او دروغزن کوی (پہڑہ سرہ) آیاتونہ زمونہ دغہ کسان

أَصْحَابِ السَّارِّ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

دوزخ والا دی دوی پہ دے (اور) کس ہیشہ وی ۔

نفی تحزن پہ سورۃ انبیاء ﷺ کس ذکرده ۔

۳۹ دا تخویف اخروی دے منکرینولرہ کاولاد ادم علیہ السلام نہ اومقابل دے دقمن تبع سرہ اوکدے نور تعبیرونہ پہ سورۃ اعراف ﷻ اوسورۃ طہ ﷻ کس راغلی دی ۔ اوفرقت پہ مینجہ ذکر او تکذیب کس اول دادے چہ کفر پہ زہ سرہ دے او تکذیب پہ زہ سرہ دے ۔ او یائیتنا پہ طریقہ کتنازع الفعلین کدوار و سرہ متعلق دے ۔ دویم دادے چہ کفر نہ مراد کفر بالہ ک لکہ چہ پہ ﷻ کس ذکر شویداے او تکذیب نہ مراد کایا تونو تکذیب ک ۔

سوال :- دَمَنْ تَبِعَ هَدَايَ پہ مقابلہ کس یے ومن لم يتبع هدايَ کاونہ و یلوا جواب :- نفی کاتباع خو عام دہ عدم اہلیت او عدم استعداد او غفلت کول اوقصداً پریستودلو کاتباع تہ شامل دہ او پہ اولو حال تونو کس عذاب نیشته او کفر خصوصی دے پہ دے کس احتمال کعدم اہلیت او غفلت نیشته سوال :- کفر خو عام دے او شامل دے تکذیب تہ نو تکذیب یے ورپسے ولے ذکر کرو ؟

جواب :- محکس ذکر او تکذیب فرقونہ ذکر شول نو معلومہ شوہ چہ کدوار و ذکر کول ضروری دی ۔

جواب :- ہرکہ چہ کفر کس قسمونہ دی کفر ک نعمت (ناشکری) تہ او کفر ک معصیت تہ ہم شامل و او پہ اول قسم یا نداے خودا تخویف صادق نہ دے نو و کذبوا ا ذکر کول کس اشارہ دہ چہ دلتہ ک کفر نہ مراد شرک دے دا قول ابو حیان کرے دے ۔

فائدہ :- سورۃ اعراف ﷻ کس استکبار ذکر کرے دے محک چہ پہ ہغہ سورت کس محکس تفصیلی استکبار کابلیس یے ذکر کرو نو اشارہ دہ چہ پہ اولاد ادم علیہ السلام او ابلیس کس چہ شوک کابلیس پہ صفت سرہ متصف دی نو دہغوی دپارہ عذاب دے او پہ سورۃ طہ ﷻ کس و مَنْ اَعْرَضَ اہ

ذکر کے حکم چہ پہ ہفتہ سورت کتب محکب پہ ست کتب اعراض ذکر و نو پہ ہفتہ
مناسبت سرہ یے روستو ہم ذکر کرو۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقْوَاهُ ۖ وَالْعَمَلُ السَّالِحُ يَرْفَعُكُمْ فِي الْمَنَازِلِ ۚ وَاللَّهُ يَبْخُسُ الْمُنَافِقِينَ ۚ وَالَّذِينَ آمَنُوا لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلُمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْبَرَكَاتُ الْأَكْبَرُ ۚ إِنَّهُمْ يُرْتَبُونَ ۚ
ایہ دہ پہ لغت کتب علامت تہ و ٹیلے شی او پہ اصطلاح ذکر آن کتب ہفتہ
تو کہہ دکلمات تو ذکر آن چہ جداوی ذکر و تکر و نہ پہ ذکر د فاصلے سرہ (فاصلہ
آخر دایت تہ و ٹیلے شی)۔

أُولَٰئِكَ دَالِقُ يَ رُوسُ تَوَدَّ الَّذِينَ آه نَه رَاوِرُو اِشَارَه دَه چہ د روستو حکم
د پاره سبب دغہ اوصاف (کفر او تکذیب) دی۔

أَصْحَابُ النَّارِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَوَلَّوْنَ ۚ وَالَّذِينَ آمَنُوا لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلُمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْبَرَكَاتُ الْأَكْبَرُ ۚ إِنَّهُمْ يُرْتَبُونَ ۚ
کتب یو یو جملہ محدوف دہ۔ نواول ایت پہ اصل کتب فَمَنْ تَبَعَ هَٰذَا يَأْتِ الْوَيْلَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ ۚ وَالَّذِينَ آمَنُوا لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلُمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْبَرَكَاتُ الْأَكْبَرُ ۚ إِنَّهُمْ يُرْتَبُونَ ۚ
وَدَّ بُوَ يَأْتِ تَتَا فَعَلَيْهِمُ الْخَوْفُ وَالْحُزْنُ وَهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ۚ دے۔ اصحاب
جمع د صاحب دہ د صحبت تہ ماخوذ دے اوصحت مطلق اقتران (پیوستولہ)
دے د یو غیز د بل غیز سرہ اگر چہ پہ یو حالت او پہ یو زمان کتب وی د
دے و جہ تہ د صحابی اطلاق پہ ہفتہ چا باندے کیدے شی چہ د نبی صلی اللہ
علیہ وسلم سرہ یے ملگرتیا شوی وی پہ حالت د ایمان کتب اگر چہ لب
وخت وی او بیا پہ ایمان سرہ مروی۔ بیا د دے لفظ اکثر اطلاق پہ ملازمہ،
دوام او ملگرتیا باندے کیدی پہ طریقہ د سکونت سرہ وی او کہ پہ حفاظت
سرہ وی۔ اور اغب پہ مفردات کتب و ٹیلی دی چہ صاحب ملازم تہ و ٹیلے
شی کہ انسان وی او کہ حیوان وی زمان وی او کہ مکان وی تو کو ملایک
چہ د اور د حفاظت او شو کیداری د پاره مقرر دی نو ہغوی تہ ہم اصحاب النار
پہ سورۃ مدثر کتب و ٹیلی شویدی۔ او کافرانو تہ ہم اصحاب النار و ٹیلے
شی حکم چہ ہغوی بہ ہمیشہ پہ اور د جہنم کتب اوسیری د ہفتہ نہ بہ نہ جدا
کبی د د و جہ تہ د لفظ اصحاب النار د مؤمنانو د پاره نہ استعمالی بی۔ لفظ د اصحاب
کہ د اوسید و نو کو د پاره دے پہ طریقہ د لزوم اگر چہ دوام نہ وی لکہ اصحاب
مدین اصحاب الایکہ۔ اصحاب الحجر۔ اصحاب الرس۔ اصحاب القریہ۔ اصحاب
الکھف۔ او کہ د متصف پہ یوصفت خاصہ سرہ لکہ اصحاب السبت اصحاب الاعراب

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتِیَ الَّتِیْ

اے اولاد دے یعقوب علیہ السلام یاد کرئی (پہ شکر کولو سرے) نعمتِ حُما ہغہ چہ ما

اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِیْ اَوْفِ

انعام کریدے پہ تاسو باتدے او پورا کوئی لوظ حُما (ستاسو سرے) نو پورا بہ کم حہ

بِعَهْدِکُمْ وَاٰیٰتِیْ فَاَرْهَبُوْنَ ۝۴۰ وَاٰمِنُوْا

لوظ ستاسو لرہ او خاص حُما نہ یرہ او کرئی (پہ احکامو منلو سرے) - او ایمان راوہی

اصحاب الصراط - اصحاب الیمینہ - اصحاب الیمین - اصحاب المشئمہ - اصحاب الشمال
او اصحاب الاخداد او اصحاب السفینۃ - اوکلہ د جنت والا د پارہ ذکر وی اودا
دیار لیس کرتہ ذکر دے اوکلہ د نارسرہ ذکر وی اودا نولس کرتہ ذکر دے او
کلہ د جحیم سرہ ذکر وی اودا شپیر کرتہ ذکر دے اوکلہ د سعید سرہ ذکر وی
اودا دہ کرتہ ذکر دے اوکلہ صرف ملگری او شریک فی الصفۃ تہ وئیلشی
لکہ پہ سورۃ ذاریات ۳۷ کہیں۔

هُمۡ فِیْہَا خٰلِدُوْنَ د خلود نہ مراد خلود ابدی دے اولفظ د ہُم او فِیْہَا بیکار
دلیل دے چہ جہنم او اصحاب جہنم باندے بہ فنا نہ رائجی۔

نک دے ایت نہ ترکت پورے خطاب خاص دے روستو د خطاب عام نہ
پہ ذکر کولو د نھہ او امر و یعنی (اذکرو - اوفوا - فارہبون - امنوا - فائقون - اقیمو
الصلوۃ - اتوا الزکوۃ - وارکعوا - واسنجینوا) او پنچہ نواہیو سرہ یعنی (لا تکنوا
اھل کافر یہ - لا تشتروا - لا تلبسوا - لا تکتبوا او تنسوا) انفسکم پہ معنی (لا تنسوا) او پیر یکس عود ک ایمان
بالتوحید او قرآن او رسول تہ - او تحذیر دے د ہغہ کارو تونہ چہ ہما (نرول)
د دین کوی - او تیزی و رکول دی پہ ذکر دے اسے امور و چہ پہ ہغہ سرہ قوام
(مضبوطی) د دین او د خلافت حقہ رائجی - او ربط د ماقبل مضمون سرہ
دادے چہ ہر کلہ استخلاف د آدم علیہ السلام ذکر شو نو اس ذکر کوی د ہغہ
د اولاد نہ ہغہ قوم چہ ہغوی لہم اللہ تعالیٰ خلافت حقہ و رکپے دو چہ ہغہ
بنو اسرائیل دی سرے د ذکر د ہغہ امور و نہ چہ پہ ہغہ سرہ مضبوطوالے د
خلافت رائجی - دویم ربط دا دے چہ مخکس عام دعوت و توحید طرفتہ
نو اس خاص بنی اسرائیلو تہ دعوت د توحید و رکوی (حکہ دا سورت

اول دے دمدانی سورتونو ته اوپه مدینه کبش مخالفت کوؤنکی یہودیآ وؤ
 چہ هغوی ته دعوت ک توحید اور رسول او قرآن ضروری وؤ۔ اور بطو
 ایت ۱۳۰ سرہ دادے چہ پہ دے کبش ذکر کوی کافران ک بنو اسرائیلوچہ
 هغوی ک اوامرو اونواھی ک الله تعالیٰ نہ کفر کرے وؤ او تکذیب ک قرآن کریم
 یے کرے وؤ۔

یٰۤاِیُّهَا اِسْرَآءِیْلُ، داسے نداء پہ قرآن کریم کبش شلور کرتہ ذکر ده چہ هغه
 پہ دے سورة بقرہ ۱۲۹ او سورة طہ ۱۳۱ کبش دی او ک عیسیٰ علیہ
 السلام یو خطاب پہ سورة مائده ۱۷۰ کبش او دویم پہ سورة صف ۱۷۷
 او بغیر ک نداء ته لفظ بنی اسرائیل او وہ دیرش کرتہ اولفظ اسرائیل دوہ
 کرتہ ذکر دے۔ یٰۤاِیُّهَا کد لفظ پہ عرف کبش تھول اولاد یا ندے اطلاق کیدی
 کہ نارینہ وی او کہ زنا نہ وی کہ نزد دے اولاد وی او کہ لرے وی۔

اِسْرَآءِیْلُ پہ دے کبش ک مفسرینو دیر اقوال دی اول داچہ داہ معنی عبد الله
 دے او اکثر اهل علمو وئیلی دی چہ اسر پہ عبرانی (یا سریانی) کبش عبد الله
 وائی او ایل الله تعالیٰ ته وئیله شی او ابن خلدون ک دے پہ عکس سرہ ذکر
 کپیدی چہ ایل عبد الله او اسر الله تعالیٰ ته وئیله شی۔ دویم داچہ صفوۃ الله
 ته وئیله شی۔ دریم داچہ اسر شدات ته وئیله شی نو معنی دادہ شدة الله
 یعنی الله تعالیٰ هغه لره کلک کرے وؤ پہ بدانی لحاظ سرہ اوپه دین کبش۔
 ثلورم ک سهیلی ته روایت دے چہ دا پہ معنی اُسری الی الله (پہ معنی ک هجرت
 دے) بنا پہ دے دانوم مرکب دے ک عربی او عبرانی نہ او ک دے نہ علاوہ نو
 اقوال هم شته لیکن اکثر ابو حیان ضعیف کپیدی۔ ک دے نھولو وجوہونه
 معلومیدی چہ دا اسم صفتی (لقب) وؤ ک یعقوب علیہ السلام۔

سوال :- داسے یے وے او نه وئیل چہ یا بنی یعقوب ؟

جواب عل پہ اسم صفتی ذکر کولو کبش پہ وخت ک نداء کبش ادب وی۔
 جواب عل پہ دے کبش تاکید او ترغیب دے منلو ک توحید فی العبادت
 (اعبادوا) ته حکم چہ مقصد داسے شو یٰۤاِیُّهَا عِبْدَ اللّٰهِ یعنی ستا سو پلار یعقوب
 علیہ السلام ک الله تعالیٰ عبادت کوؤ او پہ هغه سرہ یے وصیت کرے وؤ لکہ
 پہ دے سورت ۱۳۱ کبش دی نو توحید فی العبادت ستا سو ک پلار زوہدین
 دے نو تاسو خو یے ضرور اؤمنی۔

اَذْكُرُوا دَامَا خَوْذِ دَعِ ذِكْرًا وَذِكْرُهُ اَوْ يَهْ نِيَزْ كَاثِرْ عِلْمًا وَ دَعِ فَرْقِ نِيَشْتَه
هَانْ ذَكْرِيَهْ زَبِيَهْ سَرَا اَوْ مَقَابِلْ كَهْ هَعِ اَنْصَاتْ (چپ کیدال) دَعِ اَوْ ذَكْرِيَهْ زَبِيَهْ سَرَا
اَوْ دَعِ هَعِ مَقَابِلْ نَسِيَانْ (هیر وِل) دِي اَوْ دَكْسَائِيْ نَهْ تَقْلْ دَعِ چَه پَه زَبِيَهْ
ذَالْ سَرَهْ وِي نَوَذَكْرِيَهْ زَبِيَهْ دَعِ اَوْ چَه پَه پَنَجْ سَرَهْ وِي نَو پَه مَعْنِيْ ذَكْرْ
قَلْبِيْ سَرَهْ دَعِ۔

فَائِدَة :- ذَكْرِ مَفْرَدِ اَوْ مَضَافِ يَهْ قُرْآنْ كَبِيْشْ دَوَهْ اَوِيَا كَرْتَهْ رَاغَلْ دَعِ۔ سِيَوْطِيْ
يَهْ اِتْقَانْ كَبِيْشْ وَئِيلِيْ دِي چَه ذَكْرِيَهْ قُرْآنْ كَبِيْشْ يَهْ شَلْ مَعَانِ سَرَهْ دَعِ اَوَّلْ
ذَكْرْ كَرْتَبِيْ (سورة بقره ن ۲)۔ دَوِيْمْ ذَكْرِ قَلْبِيْ (سورة العمران ۱۳۵)۔ دَرِيْمْ حَفْظْ
(سورة بقره ۲۴۳)۔ خَلُورْمْ طَاعَتْ اَوْ جَزَا دَعِ هَعِ (سورة بقره ۲۵۴)۔ نَجْمْ مَوْثُخُونَهْ
تَوَلْ (سورة بقره ۲۴۹)۔ شَپَرِيْمْ وَعْظْ (سورة اعراف ۱۵۴)۔ اَوومْ بَيَانْ (سورة
اعراف ۱۵۹)۔ اَتَمْ خَبَرَهْ كَوَلْ (سورة يوسف ۲۳)۔ نَهْمْ قُرْآنْ (سورة طه ۱۳۲)۔
لِسْمْ تَوْرَاتْ (سورة نحل ۲۳)۔ يَوولِسْمْ خَبَرِ وِرْ كَوَلْ (سورة كهف ۲۳)۔ دَوولِسْمْ
شَرَا فْتْ (سورة زحرف ۲۳)۔ دِيَا رِلِسْمْ عِيْبْ كَوَلْ (سورة انبياء ۳۳)۔ خَوَارِلِسْمْ
لُوحْ مَحْفُوظْ (سورة انبياء ۲۳)۔ پَنَجَلِسْمْ ثَنَاءْ كَوَلْ (سورة احزاب ۲۳)۔ شَپَا رِلِسْمْ
وَحِيْ (سورة صافات ۲۳)۔ اَوولِسْمْ رِسُوْلْ (سورة طلاق ۲۳)۔ اَتَلِسْمْ صَلَوةْ
(سورة عنكبوت ۲۳)۔ نَوولِسْمْ صَلَوةْ الْجُمُعَهْ اَوْ خُطْبَهْ (سورة جمعه ۲۳)۔
شَلْمْ صَلَوةْ الْعَصْرِ (سورة ص ۲۳)۔ اَوْزَهْ وَايِمْ چَه دَوَهْ مَعَانِيْ نَوْرَهْ هَمْ
شَتَهْ يَووِشْتَمْ ذَكْرِ مَقَابِلْ كَهْ نَسِيَانْ (سورة بقره ۲۵۳)۔ دَووِشْتَمْ ذَكْرِيَهْ
مَعْنِيْ ذَكْرِ سَرَهْ (سورة بقره ۲۳)۔ نَو دَلْتَهْ ذَكْرِيَهْ مَعْنِيْ ذَكْرِ كَوَلْ دَعِ
حُكْهْ چَه كَه نَعْمَتْ سَرَهْ ذَكْرِ شَوَمْ دَعِ اَوْ دَارَنَكْ زَادِ الْمَسِيرِ اَوْ تَفْسِيرِ قُرْطَبِيْ
كَبِيْشْ هَمْ وَئِيلِيْ دِي اَوِيَلْ قَوْلْ دَاچَه دَاچَه مَعْنِيْ ذَكْرِ بِالْقَلْبِ سَرَهْ دَعِ يَعْنِيْ
غَفْلَتْ كَه دَعِ نَهْ مَهْ كَوِيْ اَوْ قُرْطَبِيْ دَعِ لَهْ تَرْجِيْمْ وَرْ كَرْمَهْ دَعِ۔
نَعْمَتِيْ دَامَفْرَدِ اسْمِ جَنْسْ دَعِ بِيْ شَمَارَهْ نَعْمَتُونَهْ تَرَمْ مَرَادِيْ كَه پَه
مَوْجُودَهْ بَنِيْ اِسْرَائِيلِ يَوَا نَدَا مَ وَا اَوَكَه كَه دَوِيْ يَهْ مَشْرَانِ يَوَا نَدَا مَ اَوَكَه
عَامْ نَعْمَتُونَهْ وِي اَوَكَه خَاصْ وِي۔ خَاصْ رَوَسْتُوْرْ كَوَعْ كَبِيْشْ ذَكْرِ كَرْمَهْ شَوِيْ
اَوِيَهْ اَضَافَتْ كَوَلْ دَعِ نَعْمَتْ كَبِيْشْ اَللّٰهُ تَعَالٰى تَهْ اَشَارَهْ دَهْ چَه نَعْمَتُونَهْ تَوَلْ
يَهْ مَلِكِيَّتْ اَوْ اَخْتِيَارْ دَعِ اَللّٰهُ تَعَالٰى كَبِيْشْ دِي نَو شَكْرْ صَرَفْ كَه هَعِ پَكَارْ دَعِ اَوْ
دَارَنَكْ يَهْ دَعِ اَضَافَتْ كَبِيْشْ اَشَارَهْ دَهْ عِظْمَتْ كَه نَعْمَتُونَهْ۔

فائدہ:- قرطبی وٹیلی دی چہ بنی اسرائیلو تہ امرود ک ذکرِ نعمت اودے امت تہ امردے ک ذکر ک اللہ تعالیٰ (اذکرونی اذکرکم) نوک ہغوی نظربہ اول پہ نعمت باندے وی اوروستوبہ نقل کیبری منعم (انعام کوونکی) تہ اوک دے امت نظربہ ک اول تہ منعم تہ وی نو دا ہم سبب ک فضیلت ک اوری امت دے اونیشاپوری وٹیلی دی چہ نقل دہ چہ ک نعمتونو بندگان پیر دی اوک منعم بندگان لبردی۔

الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ، سوال:- نِعْمَتِي خُود لَت كُوْ يَہ نعمت ک اللہ تعالیٰ نو پہ ہغے پسے الَّتِي أَنْعَمْتُ تہ شہ ضرورت دے ۹۔

جواب:- پہ نِعْمَتِي کبش اشارہ دہ چہ نعمت ملک ک اللہ تعالیٰ دے اوپہ دے لفظ کبش اشارہ دہ چہ انعام ک طرف ک اللہ تعالیٰ تہ ملاؤ شویا یعنی نعمت ک ہغہ دے اوور کرے ہم ہغہ دے نو شکر ہم صرف او صرف ک ہغہ کول ضروری دی۔

عَلَيْكُمْ، شربینی وٹیلی دی چہ پہ دے لفظ کبش ہم تاکیدا ک شکر تہ اشارہ دہ ہغہ دا چہ ک انسان پہ فطرت کبش غیرت او دارنگ غل او حسد اشتہ دے نوکلہ چہ خپل نعمت تہ اوگوری نوک غیرت ک وجہ نہ بہ شکر کوی اوچہ ک بل چا نعمت تہ گوری نو بیا ناشکری او حسد کوی۔

فائدہ:- شکر ک نعمت اوپہ زہ کبش یا دساتل کنایہ دہ ک توحید فی العبادت ک منلونہ حکمہ چہ اول اولوئے شکر ک نعمتونو دا دے چہ ک دے نعمتونو نسبت اللہ تعالیٰ تہ اوکرے شی اوک ہغہ پہ رضا کبش خرچ کریشی (لکہ چہ روستوبہ تحقیق ک شکر کبش بہ ذکر شی) او دغہ نفس توحید دے نو دا (اذکرو نِعْمَتِي) ک دعوت الی التوحید یوہ طریقہ دہ۔

تنبیہ:- کنز العمال ص ۳۵۳ کبش روایت دے چہ عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ اولوستلو یَبْنِيْ اِسْرَءِیْلَ اذْکُرُوا اہ نو بیا یے اوٹیل چہ "دا قوم خوتیر شویا نوپہ دے کبش اوس تاسومرا دیئے" مطلب دا دے چہ مؤمنان ہرکلہ دا اوامرا وناہی اوری نو حان طرف تہ دے متوجہ کوی او عبت دے ک ہغہ نہ اخلی داسے دے نہ وائی چہ دا ایا تونہ پہ بنی اسرائیلو پور خاص دی۔ وَأَوْفُوا بِعَهْدِيْ داک دعوت الی التوحید دویمہ طریقہ دہ۔ ایفاء پور کولو تہ وٹیلے شی پہ میزان اوکیل (تول، ناپ) کبش ہم استعمال یبری

او پہ وعدہ اور عہد کتب ہم استعمل لیری۔ عہد ابوحیان پہ تفسیر ذکر
 کتب و بیلی دی چہ کہ عہد شپہر معانی دی وصیت ضامن کیدل امر التقاء۔ رویت۔
 منزل۔ او ہغہ وعدہ چہ کہ دودہ طرفونو تہ وی نو ہغہ ہم عہد دے او خازن
 و بیلی دی چہ عہد پہ اصل کتب حفاظت اور رعایت کول دی کہ یو خیز وخت
 پہ وخت۔ او نیشاپوری و بیلی دی چہ نسبت کہ عہد معاہدہ او معاہدہ دواو
 تہ کیدیشی۔ دلتہ مراد کہ عہد نہ خہ دے پہ دے کتب پیر احوال دی کہ
 حسن نہ روایت دے چہ مراد ہغہ عہود دی چہ پہ سورۃ بقرہ ۳۳ ۳۴
 او سورۃ العمران ۱۵۷ ۱۵۸ او سورۃ مائدہ ۱۰۱ او سورۃ اعراف ۱۷۱ ۱۷۲
 دی او عہد اسم جنس دے نو دے تہ لوتہ شامل دے۔ او زجاج و بیلی
 دی چہ مراد ہغہ عہد دے چہ پہ تورات کتب و و پہ بارہ کہ اتباع کولو کہ
 محمد رسول صلی اللہ علیہ وسلم کتب او کہ ایمان راو لو پہ بارہ کتب پہ
 ہغہ باندے۔ او نیشاپوری یو عبارت کہ تورات کہ نہم فصل کہ سفر اول کہ
 تورات نہ نقل کرے دے چہ پہ ہغہ کتب دغہ عہد اشارۃ ذکر دے۔
 دریم قول، ادا کہ فرائضو پہ اخلاص او سنت سرہ مراد دے۔ ثلورم قول
 عبادات۔ پنجم قول اداب ظاہرہ ادا کول۔ شپہر عام دے تہ لوتہ او امر او
 نواہیو او وصیتونو تہ او قرطبی و بیلی دی چہ دارو ستوقول صحیح دے
 او تہ لوتہ شامل دے۔ او یعہدائی کتب اضافت دے فاعل تہ
 حکہ چہ دا عہود کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ دی۔

اَوْفِ بِعَهْدِكُمْ داجواب کہ امر (واو فوا) دے نو دلالت کوی پہ شرط
 باندے یعنی پہ دے شرط چہ تاسو وفا او کرئی نوزہ بہ ہلہ وفا کوؤم نو
 چہ کہ بند کانونہ کہ طرف نہ وفا او نشی نو اللہ تعالیٰ باندے اعتراض نشی کیہ
 چہ ہغہ وے وفا او نکرلہ۔ او دلتہ عہد مضاف دے مفعول تہ حکہ دا
 عہد ہم کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ دے او ہغہ پہ سورۃ مائدہ ۱۰۱ کتب ذکر
 دے او زجاج و بیلی دی چہ دلتہ مراد کہ عہد نہ ضمان دے یعنی چہ کہ
 کوہ خیز چہ زہ ستاسو کہ پارہ ضامن شوے یم ہغہ جنت دے۔ بل قول
 دا دے چہ وفا بہ او کریم پہ قبولیت او جزا در کولو سرہ۔

تنبیہ:- وفا مجرد ہم متعدی راہی لیکن صیغہ کہ ایفاء مزید کہ کمال
 او کہ مبالغہ کہ پارہ دے۔

فائدہ :- دغہ عہود چہ پہ ایاتونو محکمو کنیں ذکر دی کہ ہفتہ حاصل دادے،
 اول کتاب کہ اللہ تعالیٰ باندے عمل کول، دویم شرک فی العبادت نہ محان
 ساتل۔ دریم حقوق ذوالدینو او ذوی القربیٰ او یتیمانو، مسکینانو ادا کول۔
 شلورم خلقتو تہ دعوت کول۔ پنجم اقامۃ الصلوٰۃ۔ شپویم زکوٰۃ ادا کول۔ اووم
 کہ ناحق قتل نہ مچ کیدال۔ انم کہ یوبل کہ اخراج نہ مچ کیدال۔ نهم کہ آخری
 نبی تصدیق کول۔ لسم خلقتو تہ کہ کتاب اللہ تبیان (تشریح) او تفسیر کول
 یو و لسم اقامۃ الصلوٰۃ ایفاء الزکوٰۃ او ایمان پہ ہولو رسولانو باندا اودھغی
 کہ دین امداد کول او پہ دین حق باندے خرچ کول۔ دولسم تقویٰ کول
 او مضبوط ایمان پہ ہولو ایاتونو باندے لرل۔ دیار لسم توحید کہ ربوبیت
 منل، اودا تہول داخل دی پہ اَعْبُدُوا رَبَّکُمْ کین تو حاصل دادے چہ اَعْبُدُوا
 رَبَّکُمْ ضرور او منیٰ محکمہ چہ تاسوا وستاسو مشرانو کہ دے پہ پارہ کین
 عہود کپیدی کہ دے وجے نہ دا دویمہ طریقہ کہ دعوت کہ توحید دہ
 بنی اسرائیلو تہ او قرطبی لیکلی دی چہ دا وعدہ کہ دے امت نہ ہم مطلوب
 دہ لکہ چہ او فوا بالعقود او فوا بعہد اللہ او داسے تور دی۔ اودا وفاد بندگان
 نبیہ دہ کہ پارہ کہ وفا کہ اللہ تعالیٰ خوعلت نہ دے بلکہ فضل کہ اللہ تعالیٰ دے۔
 وَ اِیَّایَ فَارْهَبُوْنَ پہ دے جملہ کین کہ اِیَّاکَ تَعْبُدُ پہ نسبت سرہ دیر تاکیدات
 او حصر دے محکمہ چہ اِیَّایَ پسے فعل کہ اِرْهَبُوا پتہ مراد دے۔ محکمہ چہ روستو
 کار ہوا پہ ایائی کین عمل نشی کولے کہ وجے کہ وجود کہ فاء نہ او فایا کین
 جواب کہ امر پتہ دے لکہ تنبہوا فارہبون یا پہ تقدیر کہ شرط سرہ دہ
 یعنی اِنْ کُنْتُمْ رَاہِبِیْنَ شَیْئًا فَارْهَبُوْنَ۔ تو حاصل کہ تہول عبارت داسے کہ
 ”وَ اِیَّایَ اِرْهَبُوا وَ اِنْ کُنْتُمْ رَاہِبِیْنَ شَیْئًا فَارْهَبُوْیْ“ نو پہ دے کین تکرار
 کہ جملے دے او ورسرہ محکبش راوہل کہ ایائی دی کہ پارہ کہ تخصیص۔ او پہ
 اخر کہ فَاْرْهَبُوْنَ کین یاء حذف شویدا کہ رعایت کہ فاصلے کہ وجے نہ او دا
 رعایت کہ وقف ہم دے۔

فائدہ عل مادہ کہ رہبت پہ قرآن کریم کین دولس کرتہ دہ پہ شپویم
 وجوہوسرہ اول پہ صیغہ کہ امر سرہ کہ پارہ کہ ایجاب کہ رہبت پہ دے ایت
 او پہ سورۃ نحل بلکہ کین۔ دویم داصفت کہ انبیاء علیہم السلام دے (سورۃ
 انبیاء ۲۱)۔ دریم داصفت کہ صالحینو دے (سورۃ اعراف ۱۵۷) سورۃ مائدہ ۵۷

بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا

پہ ہذا کتاب چہ نازل کریدہ ما تصدیق کوونکے دے دھتہ کتا یونو چہ تاسوسہ دی او مہ کیبری

أُولَٰئِكَ كَافِرٌ فِيهِ وَلَا تَسْتَرُوا بِالْبَيْتِ شَيْئًا

اول انکار کوونکی دے دے تہ، او مہ اخلیٰ پہ الیا تونو حما قیمت (دُنیا)

قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُوا ۝۴۱ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ

لر او خاص حمانہ اویریری (پہ حمان، مچ کولوسہ دحراموتہ) - او مہ کپو کوئی حق لرا (پہ خلقو باقی)

خلورم صفت دے پہ مقابلہ داحبار وکس (سورة توبہ ۳۳، ۳۴)۔ اوپہ دے
خلور و مواضع وکس رھت دالہ نہ مراد دے۔ پنجم رھت پہ طریقہ دابتداء
(سورة حدید ۲۵)۔ شپیم اثر داسباب ظاہرہ یعنی اسلحہ یا دیرماران بنکارہ
کول او د انسان نہ ویرہ کول (سورة اعراف ۳۴، سورة انفال ۳۳، سورة حشر ۳۳)
فائدہ عا فرق پہ مینج د رھت او د تقویٰ او د خوف او وحشیت کس دادے
چہ خوف خو تو لو تہ عام دے او رھت خوف دے سرے د تحرز نہ یعنی حمان
مچ کول او تقویٰ خوف دے سرے د حزم (ھو بیاری) نہ۔ دارنگ رھت صفت
د زہ دے او تقویٰ صفت دے پہ اعمال ظاہرہ کس۔ دارنگ رھانیت پہ
عرف د مخکنو کتا یونو کس و او تقویٰ پہ اصطلاح د قرآن کس دے او دارنگ
رھت پہ ہذا حائے کس استعمالیری چہ امکان د وقوع وی او تقویٰ پہ
ہذا حائے کس مستعملیری چہ وقوع د ہذا یقینی وی۔ او وحشیت ہم صفت
د زہ دے سرے د عظمت د مخشی عنہ نہ۔

فائدہ عا دلتہ فاصلہ دایت یے پہ رھت سرہ د پارہ د تاکید د رغبت دے
پہ عمل کولو د اذکروا او د اوقو کس نو ذکر صفت قلبیہ دے او ایفاء د
عہد د پارہ د تحرز (حمان، مچ کول د بے لوظی کولونہ) دے نو د ابن عباس
رضی اللہ عنہما قول دے چہ رھت (یرہ) او کپری د نازلید لو د عذابونونہ پہ
تاسو باندا دے لکہ چہ ستا سو پہ مشرانو باندا دے نازل شوی و۔ او دویم
قول دا دے چہ یرہ او کپری دے لوظی کولونہ او دا دریمہ طریقہ د دعوت
الی التوحید دے۔

۳۵ پہ دے ایت کس ہم دوع او امر او دوع نواھی ذکر کوی اور بطیے دادے

چہ پہ اول ایت کتب طریقہ دعوت الی التوحید و مے نوپہ دے ایت کتب
دعوت دے ایمان بالقرآن اور رسول تہ او دفع کول دے موانعو دے دی۔
وَامْنُوا وَاوَدَلَّتْ کوی چہ دامعطوف دے پہ ما قبل اذْکُرُوا بآندے نو
داخل دے پہ خطاب دے بنی اسرائیل و کتب۔

بِمَا أُنْزِلَتْ مراد دے تہ قرآن کریم دے پہ قول دے دیروا اہل علم و کتب
پہ قرینہ دے مَصْدِقًا سرہ۔ او پہ قول دے قتادہ کتب مراد دے تہ ہفہ کتاب
اور رسول دے چہ ہفہ دے دوی پہ تورات و انجیل کتب مکتوب و نو مستل
شوایمان بالرسول لرہ۔ او وصف دے انزلت سرہ یے ذکر کر و چہ وحی غیر
متلور حدیث تہ ہم شامل شی۔

مَصْدِقًا لِّمَا مَعَكُمْ دے دے انزلت دے ضمیر متکلم تہ یا دے ہفہ ضمیر
مفعول تہ چہ محذوف دے او پہ اصل کتب انزلت و۔ لِمَا مَعَكُمْ مراد
دے تہ تورات و انجیل دے اولفظ مَعَكُمْ دلالت کوی چہ تروخت دے نزول
قرآن پورے دے دوی سرہ خپل اصل تورات و انجیل موجود و اگرچہ
تحریر معنوی یے پکبن کولو۔ مصداق دے تصدیق تہ ماخوذ دے او تصدیق
پہ درے طریقہ سرہ دے۔ اولہ طریقہ داچہ پہ قرآن کتب دی چہ موسیٰ
علیہ السلام او عیسیٰ علیہ السلام حق انبیاء دی او تورات پہ موسیٰ او
انجیل پہ عیسیٰ علیہما السلام بآندے نازل کرے شوے و لکہ پہ سورۃ
بقرہ ۱۳۶ او سورۃ آل عمران ۱۵۹ کتب دی نوایمان پہ قرآن کریم بآندے
تاکید او کر و دے حقانیت دے موسیٰ او عیسیٰ علیہما السلام او دے تورات و انجیل
پہ دے توجیہ سرہ مصداق پہ معنی دے تاکید کو و نکلی دے۔ دویہ طریقہ
داچہ پہ تورات و انجیل کتب اخبار او بشارت ذکر و و پہ بار دے محمد رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کتب او دے قرآن کریم دے راتلو او پہ صفا تو دے صحابہ
کرام و سرہ نوہر کلمہ چہ قرآن اور رسول صلی اللہ علیہ وسلم را اولیٰ شول
نو دے اخبار دے تورات و انجیل تصدیق او کرے شو او دے تاکید پہ سورۃ
اعراف ۱۵۹ کتب دے او پہ دے توجیہ سرہ مصداق پہ معنی دے رشتہ بنی
کو و نکلی دے خبر دے تورات و انجیل لرہ او پہ دے دوار و توجیہا تو سورۃ تصدیق
اجمالی مراد دے او دے انیشا پوری لیکلی دی۔ او دریمہ طریقہ دادہ چہ پہ
تورات و انجیل کتب دے توحید او نور اصول الایمان او دارنگ اصول دے محمد

چہ پہ تولوادیانوسماویوکش حرام وواو قرضیت د پٹخہ بناؤکانو ک اسلام
(چہ پہ حدیث کتب ذکر دی) داتول ذکر وواو دا پہ قرآن کریم اوپہ تعلیماتو
د آخری نبی صلی اللہ علیہ وسلم کتب ہم ذکر دی تودا کتا بونہ پہ دغہ امور و
کتب موافق دی بنا پہ دے یا ندے تصدیق پہ معنی د موافقت سرہ دے
اودا معنی پہ تفسیر سراج المنیر او تفسیر خازن کتب ذکر دے۔

فائدہ ۱۷۔ تصدیق پہ صفت د قرآن کریم کتب پہ سورۃ یونس ۱۰۱ او
سورۃ یوسف ۱۱۱ کتب ذکر دے او مصداق پہ صفت د قرآن کتب یوؤلس
کرتہ او پہ صفت د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کتب درے کرتہ او پہ صفت
د عیسیٰ علیہ السلام او انجیل کتب خلور کرتہ دے۔

فائدہ ۱۸۔ تصدیق پہ صلہ کتب کلہ لام رائی لکہ پہ دے ذکر شوایا تونو
کتب دی نومراد د تصدیق نہ دغہ معانی دی چہ مخکبش ذکر کرے شویدا
اوکلہ د دے پہ صلہ کتب باء رائی لکہ پہ بارہ د یحییٰ علیہ السلام (سورۃ
ال عمران ۳۹) کتب او پہ صفت د مریم علیہا السلام پہ (سورۃ تحریم ۳۱)
کتب او پہ صفت د نبی صلی اللہ علیہ وسلم او د صحابو کتب پہ (سورۃ زمر
۳۹) کتب نو پہ دے ایاتونو کتب مراد بیان کول د کلماتو د توحید او دایما
دی او بیان کول د صدق دی پہ طریقہ د دعوت او تبلیغ سرہ د معنی موافقت
کولونہ۔

وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ داجملہ او د دے نہ روستو جملہ د نھی د پام د ذکر
د نواقضو د ایمان دی چہ دایمان د صداقت او د حفاظت د پام د دے کارونو
خان یچ اوساتئی نواول د نواقضو د ایمان نہ کفر کول دج د هغه نہ پہ دے
جملہ کتب نھی ذکر کوی۔

سوال :- اول لفظ مفرد او تَكُونُوا صیغہ د جمع کونو دواہو موافقت خو
نیشته ؟ جواب :- پہ ہیرو وجوہوسرہ دے اول وجہ پہ تقدیر
د اول قوم یا اول فوج دویم داچہ اعتبار د کل واحد سرہ دے۔

سوال :- پہ دوه وجوہوسرہ دے اولہ وجہ دلته یے منع کریدا د دوی
د اولیت (پرومی والی) نہ پہ کفر کتب او حال داچہ د دوی مخکبش خو مشرکان
مکہ پہ قرآن کفر کرے دے دویمہ وجہ دادہ چہ دوی یے د اولیت د کفر نہ
منع کریدا نوا یا تابعداری پہ کفر کتب جائز دے ۹۔

جواب :- یہ دیر و طریقہ سہ دے اول داچہ لفظ دے مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ پت
دے۔ دویم داچہ لفظ دے مِثْلِ پت دے۔ دریم داچہ دلتہ کفر یہ معنی دے کفر
عنادی دے سرے دے علم او معرفت نہ۔ ثلورم داچہ دلتہ اولیت مقابل دے
ثانویت نہ دے بلکہ تقدم کول پہ کفر کنس پہ معنی دے تلوار کول بغیر دے فکر
او سوچ کول نہ دی۔ پنجم دا اولیت دلتہ قید واقعی دے یعنی چہ دوی سرے
دے علم نہ کفر او کفر نو دوی تا بعد ازان (شاگردان۔ مریدان) بہ دے دوی
دے نہ کفر کوی نو دوی بہ اما مان دے کفر شی۔ شپہم دا تیر شوی توجیہ
خوپہ ہفہ وخت کنس دی چہ ضمیر دے راجع شی مَا اَنْزَلْتُ (قرآن) نہ
لیکن بل احتمال دا دے چہ دا ضمیر راجع دے مَا مَعَكُمْ تہ یعنی کفر کول
پہ قرآن باندا دے مستلزم دے کفر کولولر پہ تورات باندا دے اوپہ تورات
باندا دے دوی نہ محکب (پہ اهل کتاب) کنس بل چا کفر نہ وڈ کرے۔ اووم
پہ دے توجیہ باندا دے بل احتمال دا دے چہ کفر پہ معنی دے کتمان (پتولی
سرے دے سرے دے علم نہ۔

وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا دامنہ دے دویم دے نواقضہ ایمان نہ چہ
دنیا لہ پہ دین باندا دے غور کول دی۔

سوال :- اشتراء کنس قانون دا دے چہ بآ داخلینی پہ ثمن باندا دے
نہ پہ مبیعہ باندا دے نو دلتہ خوعبارت پکاروؤ لَا تَشْتَرُوا آيَاتِي بِثَمَنٍ قَلِيلٍ
یا لا تتبعوا آياتی بثمان قلیل ۹۔

جواب عل دلتہ اشتراء پہ معنی دے استبدال سرے دے اوپہ استبدال کنس
قاعدہ دادہ چہ کوم خیز دے محان نہ ور کول وی نو بآ پہ ہفہ باندا داخلینی۔
جواب عل پہ دے کنس مبالغہ دے دے عمل قبیح دے دے خلقو یعنی
دوی دنیا دا سے لوئے مقصد کر حوالے دے چہ آیتونہ یے دے ہفہ دے پام ذریعہ
کر حوالے دے۔

بِآيَاتِي، سوال :- دے نہ معلومینی چہ قرآن یا بل کتاب الہی خر حوال
(پہ طور دے تجارت کولی حرام دی محکہ چہ پہ آیتونہ سرے قیمت حاصل
دی احوال دا دے چہ دے پہ جواز باندا دے اتفاق دامت دے ۹۔

جواب :- آیات خو کلام اللہ دے الفاظ سرے دے معانہ او کلام اللہ خو مخلوق
نہ دے اونہ مال دے نو خر حوال اخستل دے ہفہ خوا مکان ہم نہ لری

عمل پہ دیر وایا تو نوکین ذکر دے بعض کہ ہفت نہ پہ بارہ کہ بنی اسرائیلو
کبن نازل شویدی لکہ پہ دے سورت ہک او سکتا او سورة العمران ہک او
سورة مائدہ ہک کبن او بعض عام دی لکہ پہ سورة العمران ہک او سورة
توبہ ہک او سورة نحل ہک کبن۔ دا ایا تونہ پہ اعتبار کہ الفاظ و عاموسہ
کہ دے امت علماء سوء او عوامونہ ہم شامل دی او قرطبی داسے وئیلی
دی چہ دا ایت ہفتہ چاتہ شامل دے چہ کہ دوی ربی اسرائیلی پشان عمل
کوی او داسے کہ عمر رضی اللہ عنہ نہ پہ کنز العمال ص ۳۵۳ او تفسیر فتح
العزیز کبن نقل دی چہ ہفتہ دا ایا تونہ اولوستل نو بیایے او فرمائیل چہ
قوم (بنو اسرائیل) خوتیر شویدی دا ایا تونہ خوتاسوا ورئ نو تاسو
پہ دے سرہ مرادیئے۔

قائد اعلیٰ یهودیا نو ملیا نو اشتراء بالدين پہ دیر و طریقو سرہ کولہ،
اول داچہ دوی کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم صفتونہ او کہ ہفتہ متعلق پیشنگوی
چہ پہ تورات کبن وہ پہ ہفت کبن تبدیلی او کہہ کہ بارہ کہ دے چہ کہ دوی تقلید
کوونکی ہسے نہ چہ پہ ہفتہ باندے ایمان راوری او دوی پریر دی نو
کہ دوی مشری او اقتدار پہ ختم شی۔ دویم داچہ کہ کہ دوی مقلدین پہ
دے بی پسے تابعداری او کپی نو کوئے امدائی چہ دوی تہ کہ خیلو مقلدینو
تہ رسیدلے ہفتہ بہ کہ دوی نہ قوت شی۔ دریم داچہ دوی بہ کہ تورات پہ
بعض ایا تونو او احکامو کبن تحریف، تبدیلی یا کتمان کولو کہ یوشخص
کہ رعایت کہ بارہ او کہ ہفتہ نہ بہ یے رشوت اخستلو۔ خلورم داچہ دوی پہ
تعلیم کہ دین باندے اجرت اخستلو او حال داچہ دوی کہ ہفتہ نہ منع کرے
شوی وڈ لکہ چہ قرطبی کہ ابو العالیہ نہ نقل راوپے دے چہ کہ دوی پہ
کتا بنو کبن لیکل شوی وڈ یا ابن اذکر علم نجاکا کما علمت نجاکا (اے ابن
ادمہ بے اجرتہ تعلیم و رکوہ لکہ چہ ناتہ یے اجرتہ بنودلے شوے دے)۔
پنجم داچہ دین حق پریر دی او کہ دنیا کہ لالچ کہ وجہ نہ مرتد شی او دا
تولے طریقے اوس زمون پہ دین والو بعض علماء او امیا نو کبن موجود
شویدی۔ قرطبی وئیلی دی چہ چار رشوت اخستلو کہ حق کہ بدلولو
یا کہ باطلولو کہ بارہ یا کہ تعلیم کہ ہفتہ نہ چہ پہ دہ باندے کہ ہفتہ تعلیم فرض
عین وی عان منع کپی یا منع او کپی کہ اداء کولو کہ ہفتہ علم نہ چہ پہ

ده باندا هغه معین شوی وی تردے پورے چہ پہ هغه باندا ۱۰ اجرت
 واخلی نو دا ۱۰ تول د دے ایت په مقتضی کیش داخل دی ۱۰ او قرطبی او ابن
 کثیر حدیث د ابوداؤد نمبر ۳۶۶۲ ذکر کرے دے چہ "مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِّنْ
 رَبِّهِ بِهٖ وَجْهَ اللَّهِ لَا يَتَّعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصِيبَ بِهِ عَرْضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَرَحْ
 رَاحَةَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (چا چہ ایزده کړو هغه علم چہ طلب کیدایشی
 په هغه مخ د الله تعالی او دے یی نه ایزده کوی مگرد دے د پام چہ حاصل
 کړی په هغه سره مال د دنیا نونه په موی بوئی د جنت په ورځ د قیامت کیش)
 فائده ۱۰ تفصیل د مسئلے د اجرت په طاعت یا تدبیر موثر په ملت کیش
 په دے کیش پنځه مباحث دی بحث اول په مقام د اتفاق کیش دے یعنی هغه
 طاعت چہ په هغه باندا ۱۰ اجرت اخستل په اتفاق د اهل علمو سره حرام
 وی یا هغه چہ هغه په اتفاق سره حلال او جائز وی ۱۰ اول هغه طاعت
 او عبادت چہ فرض عین او معین وی لکه چہ په بیو علاقه کیش صرف یو
 عالم وی او نور خلق جا هلان وی چہ محتاج وی تعلیم د قرآن او تبلیغ او
 دعوت د دین ته نو که دغه عالم دوی ته دا تعلیم او تبلیغ اونه کړی نو
 بله ذریعه نیشته هغوی ته د دین د رسولونو په داسے عالم باندا ۱۰
 اجرت اخستل حرام دی لکه حال د رسولانو په هر زمانه کیش د دے
 وجه نه په باره د رسولانو کیش په سورة انعام ۱۰۱ او سورة شعراء ۱۰۱
 ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰
 داسے په هغه عالم باندا ۱۰ هم کچه مخکیش د هغه وصف ذکر شوی دے لکه
 چہ د قرطبی د تیسر شوی عبارت نه معلومه شوه ۱۰ او قول د امام شافعی
 رحمه الله علیه کیش د اللفظ ذکر دے کُلِّ مَا لَا يَتَّعَيْنُ عَلَى الْاِجْتِرَاقِ مَا تَدْرُكُ
 دالالت کوی چہ کوم عمل چہ د هغه ادا کول متعین وی په یو شخص باندا
 نو په هغه باندا ۱۰ اجرت په نیز د امام شافعی رحمه الله علیه اخستل د اودارنگ قول
 دے د نور و اهل علمو او متقدمین او متأخرین احناف په دیکیش متفق
 دی ۱۰ دویم هغه عمل د لوستلو د قرآن کریم چہ مقصد په هغه سره
 علاج او دواء کول دی یعنی دم اچول مقصد په هغه کیش ثواب حاصلول
 نه دی نو اتفاق دے د اهل علم چہ په هغه باندا ۱۰ اجرت اخستل جائز
 دی او دلیل په دے باندا حدیث د لایغ د (چہ روستوبه انشاء الله ذکر شوی)

بنایہ شرح ہدایہ ص ۱۱۱ کتب ذکر دی چہ رقیہ یوقسم دوائی کول دی اوپہ
 هغه باندے اجرت اخستل مباح دی او داسے شامی پہ مجموعه الرسائل ص ۱۱۱
 کتب و میلی دی جائز دے استیجار پہ دم کولو باندے اگرچہ پہ قرآن سرہ
 وی محکمہ چہ داعمل پہ نیت ذکریت (ثواب) سرہ نہ وی بلکہ دوائی کول مقصد
 دے لکہ طبابت کول شول او کجواز کپارہ دلیل حدیث کلدایغ دے او داسے
 پہ مبسوط دامام سرخسی رحمة الله علیه ص ۱۱۱ کتب هم دی - دریم هغه عمل
 چہ ک هغه کول پہ مسلمان پورے خاص نہ وی بلکہ کافر ئے هم کولے شی نو
 پہ هغه باندے ک مسلمان کپارہ اجرت اخستل بالاتفاق جائز دی او دے
 کپارہ دامام ابوحنیفہ رحمة الله علیه او ک متقدمینو پہ عبارت کتب دالفظ
 ذکر دے (الطاعات التي لا يجوز ادائها من الكافر لا يجوز عندنا) اوچہ ک
 کافر نہ هغه ادا کول صحیح وی لکہ مسجد جوړول، رباط جوړول وغیرہ نو هغه باندے هم اجرت
 اخستل جائز دی۔ داسے تفصیل شامی پہ دغہ صفحہ سابقہ کتب ذکر کړے دے۔ خلوم هغه
 عمل چہ مقصد پہ هغه کتب ثواب وربتل وی بل چاته کہ مره وی او
 کہ ژوند دے وی لکہ تلاوت ذکرآن کریم کپارہ ک ثواب ک مره نوپہ دے
 کتب اتفاق دے ک علما وچہ پہ دے باندے اجرت اخستل (کہ مشروط
 وی اوکہ معروف وی کہ حقیقی اجرت وی اوکہ مشبه اجرت وی) حرام
 دے۔ دامام شافعی رحمة الله علیه او نور واهل علمو پہ نیز خود عبادت بدایہ
 ثواب بل چاته بینه نہ کیږی او دا بداعت دے (او داسے مسئلہ به په تفسیر
 ک سورة نجم کتب راخی) او ک احتافو پہ نیز باندے اگرچہ ک عبادت بدایہ
 ثواب بل چاته بشل کیدلے شی لیکن پہ عبادت باندے چہ نیت ک اجرت
 او کړے شی نو ک هغه ثواب اخروی باطل شی لکہ په سورة اسراء او سورة
 شوری نکل کتب دی۔ نو هر کله چہ کلوستونکی ثواب او نه شونو بل چاته
 خه اوبینی بلکہ دهوکه کوی او دے مسئلے ذکر په تفصیل سره شامی
 په پنجم جلد ص ۱۱۱ او په مجموعه الرسائل کتب کړے دے او دیتہ ئے بداعت
 وئیلے دے په ۱۴۵ کتب او دیرہ بدای ئے بیان کړے ده ک هغه ملایا نوچہ
 دینہ جائز وائی په ص ۱۱۱ کتب او رد ئے کړیدے په هغه کتابونو ک دفعه باندے
 چہ دے نه ئے جائز وئیلی دی او دای ئے داخل کړیدے په لا نشتر وایات الله
 کتب په ص ۱۱۱ ص ۱۱۱ ص ۱۱۱ کتب او وئیلی دی چہ په دیکتب اخستونکے او وړو ک

دوا پر کنائہ نگار دی یہ صلا کتب اور اسے یہ شرح عقیدہ طحاویہ ص ۲۸۶ کتب
 و تفسیر روح المعانی یہ تفسیر کا آخری ایت ک سورۃ کہف کتب او یہ تفسیر فتح
 العزیز ص ۳۸ کتب او کتاب الزہد ک ابن مبارک ص ۳۵ او مصنف عبد الرزاق ص ۳۸
 کتب ذکر دی۔ او یحکم یہ ختم ذکران کریم یہ تراویح کتب اجرت اخستل اور کول
 یہ اتفاق ک علماء سرہ منع دی داسے یہ السنن والمبتدعات ص ۱۷ او قیام اللیل
 د مروزی ص ۲۲ کتب دی۔ اولہ وجہ دادہ چہ دے تہ داسے ضرورت نیشہ کوم
 ضرورت چہ یہ تعلیم ک قرآن او حدیث او فقہ او یہ اجرت ک امامت کتب دے۔
 دویمہ دا چہ داسے ہیئت خوسلف صالحینونہ ثابت نہ دے۔ دریم دا چہ یہ
 دے کتب مقصد ہم صرف ثواب دے او ثواب آخروی یہ نیت ک اجرت دبیو
 سرہ باطلیری لکہ چہ یہ خلورہ مسئلہ کتب ذکر شمول نو دا پنچہ مسائل
 اتفاقہ دی۔

دویم بحث یہ مقام ک اختلاف کتب دے۔ علامہ بدر الدین عینی یہ
 شرح د بخاری ص ۹۹ کتب و بیلی دی چہ اختلاف دے ک علماء یہ اجرت اخستلو
 کتب یہ تعلیم القرآن۔ او دا جائز کریدے عطاء او ابوقلابہ او دا قول ک امام
 مالک او امام شافعی او امام احمد او ابو ثور رحمہم اللہ علیہم ک۔ او قرطبی ک امام
 ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ نہ یہ بارہ ک دم اچولو کتب جواز نقل کریدے
 (لکہ مخکب ذکر شمول) او زہری اجرت یہ تعلیم القرآن باندہ مکروہ کتر لے
 دے او امام ابو حنیفہ او اصحابو ک ہغہ و بیلی دی چہ دا جائز نہ ک او و بیلی
 دی چہ نہ دے جائز استیجار یہ طاعتو باندے لکہ تعلیم ک قرآن او فقہ او
 اذان او تذکیر او تدریس او حج او غزو او یہ نیز ک اہل مدینہ (مالک و غیر)
 جائز دے او یہ جواز باندے عمل کرے دے امام شافعی او نصیر او
 عصام او ابو نصر الفقیہ او ابواللیث رحمہم اللہ او حاصل دا دے چہ کوم
 عبادت او طاعت مسلمان پورے خاص وی نو یہ ہغے باندے اجرت اخستل
 منع دی یہ نیز ک احنافو متقدمینو کہ فرض عین وی او کہ نہ وی او یہ نیز
 ک نورواہل علمو او امامانو جائز دی یہ دے شرط چہ فرض عین نہ وی
 یہ ادا کوونکی ک ہغے باندے۔ او ک ہر قریق د پارہ دلیونہ شتہ چہ روستو
 بحث کتب یہ انشاء اللہ تعالیٰ ذکر کیبی او داسے اختلاف او محل ک اختلاف
 صاحب ہدایہ او مبسوط سرخسی او نور و فقہا و احنافو او شوافعو ذکر

کریدے اور ابن حجر پہ فتح الباری ص ۱۱۱ کتب دقاصی عیاض نہ نقل کریدے
 چہ استیجار پہ تعلیم القرآن باندے دتولو اہل علمو پہ نیز جائز دے سیوا
 دعلماء حنفیہ نہ۔ لیکن متأخرینو احنافو فتویٰ کریدہ پہ جواز د اخستلو
 اجرت باندے پہ تعلیم القرآن اوفقہ باندے اور سرہ روستو فقہاء امامت
 او اقامت او وعظ ہم لیکل دے او مبسوط کتب و بیلی دی چہ دامشائخ بلخ
 فتویٰ ور کریدہ او تولو فقہاء احنافو دے دپارہ وجہ ضرورت دینیہ
 ذکر کریدے۔ یعنی سستی پہ امور دینیہ کتب چیرہ شروع شویڈ او کبیت
 المال د طرف نہ ہم تعاون نیشته نوکہ اجرت اخستل منع شی تو بر بادی
 دقرآن او امور دینیہ بہ راشی داسے تفصیل عامو فقہاء لیکل دے او شامی
 پہ مجموعه الرسائل ص ۱۱۱ کتب لیکل دے او سخت ردیے کریدے پہ ہفہ کسانو
 چہ ختم دایصال ثواب دمر و دپارہ یے ہم پہ دے قیاس کرے دے چہ
 داقیاس صحیح نہ دے عکہ ختم کولوتہ او مروتہ دثواب ببتلو ضرورت
 شرعیہ نیشته او دے فتویٰ کولوبلہ وجہ داهم دہ چہ ہفہ دلیلونہ چہ
 پہ منع داجرت دتعلیم وغیرہ باندے پیش شویدی تو پہ ہفہ باندے کلام
 ہم دے لکہ چہ روستو بحث کتب انشاء اللہ ذکر کیری تو دضعف د دلیل
 دوجہ نہ رجوع ضروری دہ صحیح او قوی دلیلونوتہ۔

دریم بحث پہ بارخ ددلیلونو دفریقینو کتب دے۔ دلیلونہ د احنافو چہ
 منع کوی اجرت اخستل پہ تعلیم او نور و طاعتو باندے۔
 اول دلیل قول د اللہ تعالیٰ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا "بنا پہ تفسیر د
 ابوالعالیہ چہ مخکس نیر شویدے۔ او داسے شامی استدلال کرے دے پہ
 دے ایت سرہ پہ حرمت داجر پہ تلاوت قرآن دپارہ دایصال دمری
 مجموعه الرسائل ص ۱۱۱ او وجہ د استدلال دادہ چہ ایت اگر چہ نازل شو
 دے پہ بارہ دیهودیانو کتب لیکن اعتبار عموم د الفاظ نہ دے خصوص د
 موردتہ نہ دے۔

دویم دلیل حدیث دمسند احمد پہ روایت د عبد الرحمن بن شبل سرہ
 چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلی دی "اَقْرَؤُا الْقُرْآنَ وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ"
 الحدیث (قرآن لولئی او خوراک ورباندے مہ کوئی)۔

دریم دلیل حدیث دابوداؤد پہ روایت دعبادہ بن صامت سرہ (حدیث دقوس لبین)

فرمائی و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے کہ تہ عوارے چہ اللہ تعالیٰ
تبارکتی داور درکری نو دا قبولہ کرے۔

خلورم دلیل حدیث د امام بیہقی پہ روایت د بریدہ سرہ چہ نبی صلی اللہ علیہ
وسلم فرمائی دی چا چہ قرآن لوستلو او پہ ہفے سرہ یے د خلقونہ خوراک
کوؤ نورابہ شی پہ ورخ د قیامت مخ بہ یے اڈو کے وی غوشہ یہ وربانڈ نہ وی
پنجم دلیل حدیث د ترمذی د عمران بن حصین نہ چہ قرآن لولئی او د
اللہ تعالیٰ نہ سوال کوئی حکمہ چہ ستاسونہ بہ روستو خلق راشی قرآن بہ
لولی او پہ ہفے سرہ بہ د خلقونہ سوال کوی۔ دا احادیث عینی پہ عمدة القاری
شرح صحیح بخاری ص ۹۹ کنس اوزیلعی پہ نصب الراية ص ۳۱ کنس ذکر کربیدی۔
شپدم دلیل حدیث د سنن اربعہ پہ روایت د عثمان ابن ابی العاص سرہ
چہ داسے مؤذن او نیدسہ چہ پہ اذان باندے اجرت نہ اخلی او ترمذی
دبلی دی چہ دا حدیث حسن دے۔

دلیلونہ د ہفہ اہل علمو چہ اجرت پہ تعلیم القرآن او نورطاعات
(چہ معین نہ وی پہ یوشخص باندے) جائز وائی۔

دلیل اول حدیث د بخاری او مسلم پہ کتاب الاجارت کنس پہ روایت د ابو
سعید خداری رضی اللہ عنہ (مضمون) چہ یوسردار د کافرانو مار یا لرم
چیلے و او صحابہ کرام ہلتنہ پنچ شوی و نو دوی و سرہ شرط اولگولو
چہ مونہ دم نہ اچوؤ ترخو پورے چہ مونہ د پامرہ تا عوض نہ وی مقرر
کری نو ہغوی و سرہ پہ یوکنہاک د گہاو بیزو فیصلہ او کرے ابو سعید
دم او کرہ ہفہ سردار جو رشو او عوض یے دوی لڑ و کرہ او روستونہ
صلی اللہ علیہ وسلم ہم د ہفے تائید او کرہ۔ نو پہ دے دم کنس سورۃ فاتحہ
لوستلے دے او شرط یے ہم ایسودے دے۔

فائدہ: دے حدیث احنا قوا و نور و علماؤ درے توجیہات کریدی
لیکن غورہ توجیہ دادہ چہ دادم کول دی او دم کول ثواب محضہ نہ دے
بلکہ دوائی کول دی نو پہ ہفے باندے اجرت اخستل پہ اتفاق سرہ جائز
دی او تعلیم القرآن پہ دے باندے نشی قیاس کیدلے۔

دلیل دویم حدیث د بخاری پہ کتاب الطب کنس پہ روایت د ابن عباس
رضی اللہ عنہما پہ مضمون مخکنی سرہ) او دے پہ اخر کنس قول د نبی کریم

صلی اللہ علیہ وسلم دے چہ ان احق ما اخذتم علیہ اجر کتاب اللہ ردیر غورہ
دے چہ اخلی تاسو پہ ہفے سرہ اجرت ہفہ کتاب اللہ دے یعنی پہ نسبت گھفہ
چہ اجرت اخلی پہ سحر منتر او الفاظ غیر منزلہ سرہ -

فائدہ :- پہ دے کس اجریہ معنی ثواب اُخروی باندا حمل کول ضعیفہ توجیہ
دہ او الفاظ دے حدیث عام دی نوماسیوا کہ رقیہ نہ نور و طاعت نہ ہم
شامل دے -

دلیل دریم، حدیث د بخاری پہ روایت د سہل بن سعد الساعدی سرہ
باب د نکاح کول پہ تعلیم د قرآن سرہ - چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی
دی عہ دابنحہ ماتالہ پہ نکاح سرہ درکپہ پہ عوض کہ ہفے چہ تاسرہ دے
د قرآن کریم نہ -

فائدہ :- پہ دے حدیث کس ہم توجیہات ردیر دی لیکن امام شافعی او
امام بخاری رحمہم اللہ غورہ کپیڈہ چہ باء د پارہ د عوض دہ او تعلیم د قرآن
یے عوض د نکاح او گر حولو نو معلومہ شوہ چہ د تعلیم د قرآن پہ مقابلہ
کس عوض جائز دے -

دلیل خلوم، زبلی پہ حوالہ د بیہقی سرہ د عمر رضی اللہ عنہ نہ روایت د ذکر کپیڈہ
دے چہ ہفہ بعضو خیلو عاملا نو تہ لیکلی و وچہ پہ تعلیم د قرآن بہ خلقو
تہ عطیہ و رکوی او بل روایت کس دی چہ ہفہ بہ معلہیتو تہ وظیفہ و رکولہ
ص ۳۳۱ نصب الراية - او داسے پہ کتاب الاموال د قاسم بن سلہ کس دی ص ۳۳۱
خلوم بحث پہ پارہ د تنقیح د دلیلو نو کس د :- اول استدلال د منع
کوونکو پہ لا تشترؤا ہ سرہ، بنا دے پہ تفسیر د ابو العالیہ باندا نو ہفہ
حدیث مرفوع او موقوف نہ دے پہ مقابلہ د صحیح احادیثو مرفوعہ او
موقوفہ کس (چہ د مجوزینو د پارہ ذکر شویک) د استدلال د پارہ صلاحیت
نہ لری - او نور باقی دلیلو نہ د منع کوونکو د اجرت پہ مجموعی طور سرہ
ہول ضعیف دی قابل د استدلال نہ دی - اوسوی پہ تفسیر کس و بیلی
دی چہ بعض اہل علمو پہ دے ایت سرہ دلیل نیولے دے د پارہ د منع
د اجرت پہ تعلیم کتاب اللہ باندا دے دے د پارہ یے احادیث راوری
دی چہ پہ ہفے کس یوہم صحیح نہ دے، روح المعانی ص ۲۲۵ - او علامہ عینی پہ
شرح د بخاری کس و بیلی دی (روستو د ذکر کولو د احادیثو د منع نہ) چہ دا

احادیث اگرچہ یہ بعض کتب مقال دے لیکن تاکید کو بعض بعض خاص طور حدیث کے قوس چہ دا صحیح دے۔ بیائے وئیلی دی او بعض علماء وئیلی دی چہ دا احادیث ذکر کرے شوی نیشته یہ دے کتب صالح کے حجت نیولو دے پارہ یہ مقابلہ کے احادیث صحیحہ کتب ص ۹۴ دارائے علامہ عینی دے لیکن دعویٰ کے صحت کے حدیث قوس بے دلیلہ دے تفصیل دادے چہ زیلی کے امام بیہقی نہ نقل کریدے چہ یہ سند کے حدیث قوس کتب اختلاف دے یہ نقل کتب کے عبادہ بن نسی نہ (بیائے وئیلی دی) ظاہر دے حدیث متروک (پرستودے) شوے دے یہ نیز کے تلو علماء باندے ٹکے چہ یہ ہف لفظ کے ہدائے لیر لے دے او ہدایہ چہ مشروطہ ہم نہ وی نو دے قبلول خوسب کے داسے سخت و عید کے پارہ نشی کید لے۔ اوکیدے شے چہ دا حدیث (قوس) منسوخ وی یہ حدیث کے ابن عباس او حدیث کے ابو سعید خدری سرہ (چہ یہ دلیلونو کے جواز کتب ذکر شویں)۔ او ابن جوزی پہ العلل الہتہاہیہ ص ۶۶ کتب یہ بارہ کے حدیث کے قوس کتب (چہ روایت کے شویں دے ابی بن کعب رضی اللہ عنہ نہ) وئیلی دی چہ دا حدیث صحیح نہ دے ٹکے چہ ابو عبیدہ او عبد الرحمن بن سلیم دوارہ ضعیفان دی او یہ بارہ حدیث کے عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ کتب وئیلی دی چہ دا حدیث صحیح نہ دے امام احمد رحمۃ اللہ علیہ وئیلی دی چہ مغیرہ بن زیاد راوی ضعیف الحدیث او منکر الحدیث دے نو معلومہ شویہ چہ دا حدیث یہ حرمت کے اجرت پہ تعلیم القرآن باندے دلالت نشی کو لے۔ او دارنگ قرطبی نقل کریدی چہ حدیث کے عبادہ بن الصامت ابو داؤد روایت کریدا کے مغیرہ بن زیاد نہ او دھغہ کے پارہ منکرات دی او دا یہ روایت کے ابی بن کعب سرہ ہم نقل دے او ہغہ منقطع دے او نیشته یہ دے بابت کتب حدیث چہ یہ ہغہ باندے عمل واجب شے۔ او حدیث کے امام احمد چہ اُقرؤ القرآن ولا تأکلواہ یہ دے باندے حافظ ابن حجر یہ الدرایہ فی تخریج احادیث الہدایہ کتب کلام کرے دے او دارنگ کے دے دہ عبارتونہ دی اول پہ زیرہ ہمزہ سرہ (اُقرؤ) نو دا یہ بارہ کے تلاوت کتب دے یعنی پہ تلاوت کے قرآن باندے خوراک مکوئی او اجرت مہ اخلئی او دا خواتفاق مسئلہ دے۔ دویم پہ زورہ ہمزہ نو دے (اُقرؤ) یعنی پہ تعلیم کے قرآن باندے خوراک مہ کوئی نو حدیث ضعیف

دے مقابلہ کا احادیث صحیحہ نشی کو لے۔ اوخلورم او پنعم دلیلونو کبش چہ احادیث ذکر شوی دی نو هغه دلالت کوی چہ یہ تلاوت دایا تو باندے اجرت اخستل منع دی او شپرم دلیل دے یہ منع کا اجرت کا اذان کولو باندے نہ یہ تعلیم باندے او اصح دادہ چہ یہ اذان کولو باندے اجرت مکروہ دے یہ سبب ک دغے حدیث سرہ چہ مخکش ذکر شوی دے۔

تنبیہ :- کہ مخکش تفصیل نہ معلومہ شوہ چہ یہ تعلیم ک قرآن او حدیث باندے اجرت ورکول او اخستل جائز دی او ورسرہ چہ کچا نیت وی ک اشاعت ک دین او اجرت ک کفایت یہ طور سرہ وی نو ک ثواب اخروی امید کیدالے شی او کہ دایت نہ وی نو اجرت اخستل ولہ حلال دی لیکن ک آخرت ک ثواب نہ بہ محروم وی دارنگ قاضی خان یہ فتاویٰ کبش او ابن ہمام فتح القدیر کبش ویلی دی چہ اخستل ک اجرت یہ مقابلہ ک ذکر کبش منع کوی استحقاق ک ثواب لہ۔ او تلاوت ک قرآن او ختم شریف ک پیارہ ک ثواب ک مری یا یہ تراویح کبش یہ تعلیم باندے قیاس کول غلط دی دابحث اگرچہ ک تفسیر سرہ یے دیر تعلق نیشتنہ لیکن ک ضرورت ک مسئلے ک وجہ نہ دلتہ ذکر کرے شو ک پیارہ ک دے چہ افراط او تفریط کول یہ دے مسئلہ کبش معلوم شی۔

وَإِيَّاكَ فَاتَّقُونَ، ک دے جملے تفسیر یہ تفسیر ک آیاتی فَارْهَبُونَ کبش ذکر شویڈ۔ فَاعْلَمُوا :- ک تیر شوی ایت فاصلہ یے یہ فارہبون سرہ او ک دے یہ اتقون سرہ او کرہ۔ ک دے یو وجہ دادہ چہ حال ک پرہیزکاری نہ یہ عرف ک مخکش کتابونو کبش رہیت اورہیانیت ویلی کیدالو او یہ عرف ک قرآن کبش هغه تہ تقویٰ ویلی شی نو مخکش ک دعوت نہ ک ایمان بالقرآن نہ دویہ ک دوی ک عرف لفظ استعمال کرے شو او روستو ک دعوت تہ ایمان بالقرآن تہ یہ لفظ ک وَاِمْنًا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ لہ ک عرف ک قرآن لفظ ک تقویٰ مستعمل کرے شو۔ دویمہ وجہ دادہ چہ رہیت اکثر استعمالی یہ امتثال ک او امر و کبش نواول ایت کبش او امر و۔ او تقویٰ اکثر استعمالی یہ اجتناب ک منہیا نو کبش نو یہ دے ایت کبش ذکر ک نواہی و۔

بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۳۷﴾

پہ سبب دِ بَاطِل سرے او مہ پتوئی حق لکے او حال دا چہ تآسو پوہیری -

۳۷ پہ دے ایت کبش تھی دہ دے نور و دودہ موانعو د ایمان بالقرآن نہ چہ ہغہ تبلییس او کتمان دے مخکبش سرے ربط دا دے چہ کفر او اشتراء بالایات اسباب دی د خیلے گمراہی او تبلییس او کتمان اسباب دی د گمراہ کولو دے نور و خلقو یعنی د ضلال او د اضلال دواپونہ تھی کول مقصد دے او ہرکے چہ د علما و نہ سیوا خلق دودہ قسمہ دی اول نیمگری ملایان او طالبا او دویم خالص عوام نو د اول فریق د گمراہ کولو طریقہ تبلییس دے او د دویم فریق د گمراہ کولو طریقہ کتمان دے۔

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ دَا دَ لیس (زور دلام) نہ اخستلے شوے دے پہ معنی د خلط او گمراہی کول او د لیس (پیش دلام) نہ پہ معنی د جلمے اغوستلو دے۔ الْحَقُّ د حق معانی پہ تفسیر دے کبش تیکر شوییدی دلتہ مراد د دینہ ہغہ دے چہ پہ دلیل شرعی سرے ثابت وی جواز یا عدم جواز، حل او حرمت یا یہ عقیدہ او اعمال و کبش۔ الْبَاطِلُ دامادہ پہ قرآن کبش پہ اٹھ معانوسرے رائجی اول ثواب بریادول لکے لا تبطلوا صدقاتکم بالسن والاذی سورة بقرہ ۲۶۲، سورة محمد ۳۳۔ دویم حرامے طریقہ لکے وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ سورة بقرہ ۱۸۸۔ دریم عبث (بے فائدے) لکے رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سورة العمران ۱۸۔ خلورم اثر محوکول لکے إِنَّ اللَّهَ سُبُّهُ (سورة یونس ۳۶)۔ پنجم ہر معبود باطل لکے أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ (سورة نحل ۲۶)۔ شپہریم شبہات باطلہ و يُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ (سورة کہف ۲۶)۔ اووم مقابل دحق یعنی ہغہ خیز چہ پہ دلیل شرعی سرے ثابت نہ وی کہ عقیدہ وی او کہ عمل وی پہ دے ایت کبش داروستو معنی مراد دہ او مفسرینو دے مختلف مصداقات ذکر کریدی لکے حق رشتیا او باطل دروغ۔ حق اسلام، باطل یہودیت او نصرانیت۔ حق ہغہ چہ پہ کتاب د اللہ تعالیٰ کبش دی، باطل تغیر او تبدیل۔ حق تورات، باطل تبدیل د صفت د محمد صلی اللہ علیہ وسلم۔ حق مبعوثیت د نبی صلی اللہ علیہ وسلم، باطل قیدانگول چہ دے مبعوث دے بغیر زمونہ نہ نور

خلقوتہ نودا تو لے معانی پہ دے کیں داخل او مراد دی۔ او بآء پہ بالباطل کیں
 پہ معنی دے مع سرہ دہ یعنی اختلاط کحق کباطل سرہ مہ کوئی او دے ہیرے
 طریقے دی اول پہ منزل کیں خہ لفظ کحان نہ زیاتول لکہ کقرآن کریم
 کایا تو نو پہ مینج یا پہ اخر کیں یولفظ زیاتول او یہ شکل کایت سرہ لیکل
 او داسے پہ کتابونو کشیعہ کاتوکیں شتہ دے پہ کافی کلیتی کیں دی قبدا
 الذین ظلموا ال محمد حقهم قولاً الایة ص ۳۹۹ او یہ ص ۳۸۸ کیں دی بسم
 اشتروا یہ انفسهم ان یکفرو ایما انزل اللہ فی علی الایة او یہ فصل الخطاب
 ص ۲۰۰ کیں دی واذا قیل لهم امنوا ایما انزل اللہ فی علی قالوا مؤمن بما انزل
 علینا الایة او داسے ہیر مثالونہ دی پہ کتاب تفسیر فقہی او پہ فصل
 الخطاب کیں او دویمہ طریقہ تبدیل دیو کلمے پہ بلہ کلمے سرہ چہ یوبل نہ
 نزدے وی پہ تلفظ کیں داہم کشیعہ کاتوپہ کتابونو کیں ہیر دی لکہ
 پہ دے قول کاللہ تعالیٰ کیں وجعلناکم امۃ وسطاً نو دوی ائمۃ بدال کپے
 دے پہ ائمۃ سرہ (فصل الخطاب ص ۲۱۳) داسے پہ ایت ولتکن منکم امۃ نو دوی
 ائمۃ وائی (فصل الخطاب ص ۲۱۲) دارنگ پہ دے قول کاللہ تعالیٰ کیں کنتم
 خیر امۃ اخرجت للناس دوی لولی کنتم خیر امۃ (فصل الخطاب ص ۲۱۲)
 داسے کدوی پہ کتابونو کیں ہیر دی۔ دارنگ پہ حدیث ک نزول عیسیٰ علیہ
 السلام کیں لفظ کجزیۃ مرزائیانو بدال کپیداے پہ حربۃ سرہ او یا بآء
 پہ الباطل کیں پہ معنی کسببیت سرہ دہ یعنی مہ کلاو ککوئی حق پہ خلقو
 باندے پہ سبب کتاویلا تو یا شبہاتو یا طلوسرہ او کدے امثال ہم ہیر
 دی ہرچہ پہ تاویلا تو سرہ دی لکہ چہ مشرکان ایا تو نہ عامہ چہ دلالت
 کوی پہ رد کشرک باندے مطلقاً او دوی یے خاص کوی پہ عبادت کبتانو
 پورے او دارنگ ایا تو نہ عامہ خاص کوی پہ یہودیانو پورے۔ دارنگ
 جہمیہ او بعض اشاعرہ او ماتریدیہ کصفاتو کاللہ تعالیٰ چہ استواء دہ پہ
 عرش باندے اویدا، وجہی، ساق، قدام وغیرہ دی تاویلونہ کوی او دارنگ
 حدیث کاثبات کرفع الیدین پہ مانحہ کیں سیوا ک تکبیر تحریمہ نہ کھے
 تاویل کوی پہ لاس لرمے کولوسرہ کخپل کحائے نہ۔ ہرچہ تبلیس دے
 پہ شبہاتو یا طلوسرہ کھے مثالونہ ہم ہیر دی لکہ چہ تخصیص کعامو
 ایا تو نو کوی پہ شبہ کسبب نزول سرہ یعنی کسبب ک نزول کوجے نہ کایت

تخصیص کوی۔ دارنگ عمل پہ ایت اوحدیث باندے نہ کوی پہ بھانہ نہ نسخ
سره او حال داچہ هغه نسخے پہ دلیل شرعی سره ثابت نہ وی۔ دارنگ
حمل دایا تو نو کہ صفاتِ الهیه پہ معنی مجازی باندے کوی پہ شبهہ کہ تجسیم
سره یعنی چہ معنی حقیقی واخستلے شی پہ طریقہ کہ سلف صالحین و غیرہ بیان
دکلف نہ) نو مبتدع وائی چہ دا اهل تجسیم کار دے۔

وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ، دا طریقہ کہ اضلال دعوامو مخلوق دہ چہ حق ورتہ معلوم نہ
دی او علماء ترینہ حق پتہ کپی نو کہ دینہ یے منع او کپلہ۔ او پہ دے کبش دہ
احتمالونہ دی اول داچہ دا عطف دے پہ تلبسوا باندے کہ لا کہ لا تدا داخل
دے او حال کہ جزم کبش دے دویم داچہ پہ حال کہ نصب (زور) کبش دے پہ
تقدیر (پتہ والے) دآن سره او پہ دے کبش جمع کول کہ تلبیس او کتمان منع
دی اگر چہ ہر یو جدا جدا اہم منع دے لیکن اول احتمال غورہ دے حکم چہ
پہ هغه کبش منع کہ ہر یو مستقل ثابت دہ۔

سوال :- ہر کلمہ چہ کتمان کہ حق مطلقاً او مستقلاً منع او حرام دے نو پہ خہ وجہ
سره کہ هغه نہ لا حذاف دے او کہ لا تلبسوا کہ لا تدا یے داخل کپیدے ؟

جواب :- اشارہ دہ چہ تلبیس مستلزم دے کتمان کہ حق لہرہ اگر چہ کتمان کہ
حق دپارم نورے طریقے ہم شتہ دے لیکن اهل علمو کبش کہ حق کہ کتمان دپارم
اکثر طریقہ کہ تلبیس استعمال یبی۔

او الْحَقَّ کبش رسالت دآخری نبی صلی اللہ علیہ وسلم او کہ هغه صفتونہ
چہ پہ محکبش کتابونو کبش ذکر و داخل دی سرہ کہ نور و مسائیل و دین اسلام نہ
تنبیہ :- دا دلیل دے چہ کتمان کہ حق غنہ گناہ دے او کہ دے ذکر پہ قرآن کریم
کبش پہ مختلف طریقو سرہ دے اول نہی او زجر لکہ پہ سورۃ العمران مک
۱۸۴ او سورۃ بقرہ ۱۸۴ کبش۔ دویم پہ طریقہ کہ زجر او تخویف سرہ لکہ پہ
سورۃ بقرہ ۱۸۴ کبش۔ دریم نہی کہ کتمان کہ بعض حق نہ لکہ پہ سورۃ بقرہ ۲۲۸
کبش۔ خلور چہ دا عمل کہ نفاق دے لکہ پہ سورۃ نساء ۱۸۴ کبش۔ پنجم منع
کہ کتمان کہ شہادت نہ (چہ حق وی) لکہ سورۃ بقرہ ۱۸۴ او ۲۸۳ کبش۔ او پہ
احادیثو کبش ہم کہ دے دیر قبا حتونہ ذکر دی۔

وَأَشْرَرُ تَعْلَمُونَ پہ مفعول کہ دے کبش دہ احتمالونہ دی اول لفظ کہ حق نو
دا خطاب هغه علماء تہ دے چہ حق پیژنی او پتہوی یے کہ عنادیا کہ مداہنت

وَأَقِمْ وَ الصَّلَاةَ وَآتِ الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا

او پابندی کوئی د مانجھ او ورکوئی زکوٰۃ او رکوع کوئی

مَعَ الرُّكُوعِ ۴۳) أَتَىٰ مُرُوءَ النَّاسِ بِالْبَرِّ

سورۃ د رکوع کوونکو نہ - ایاحکم (ہیکن) کوئی خلقو تہ پہ نیکی کولوسرہ

یا کہ دنیا پرستی د وجہ نہ، دویم احتمال دادے چہ تاسو پیڑنی چہ تبلیس او کمان
کین گناہ دے د گمراہ کولو د خلقو او ضرر دے هغوی نہ او قرطبی وئیلی دی
چہ د اقید (د علم) د پارہ د تغلیظ دے یعنی د جہل د وجہ نہ ہم د اکام گناہ دہ
لیکن سورۃ د علم نہ غتہ گناہ دہ -

۳۳ پہ دے ایت کین درے او امر دی - ربطیے دادے چہ محکب دعوت د
ایمان او طریقے د حفاظت د ایمان ذکر شوے اوس اعمال ذکر کوی د پارہ
د تکمیل او د تاکید د ایمان - اول اقامت د مونج او دے بیان او تفصیل پہ
تفسیر د کین تیر شویدے او د عبادت بدانیہ دے - دویم ورکول د زکوٰۃ
او د عبادت مالیہ دے او د دلیل دے چہ مونج او زکوٰۃ پہ دین د بنی اسرائیلو
کین ہم فرض وؤ لیکن دلته روستو د دعوت د ایمان بالقرآن نہ اشارہ دہ
چہ اوس مونج او زکوٰۃ پہ طریقہ د آخری نبی صلی اللہ علیہ وسلم سورۃ کوئی
اتوا دا ایتاء نہ اخستلے شویدے او د اصیغہ پہ قرآن کین پہ ورکولو د مالونو
او نور امور محسوسہ او امور معقولہ او منزله کین استعمال شوے دہ - پہ
مالونو کین لکہ سورۃ بقرہ ۲۰۱ او امور محسوسہ لکہ پہ سورۃ اعراف ۳۱
سورۃ نمل ۳۱ او امور معقولہ لکہ سورۃ نساء ۳۱ او سورۃ محمد ۳۱ او
امور منزله لکہ سورۃ ہود ۲۱ او سورۃ مریم ۲۱ او سورۃ بقرہ ۲۱ او
سورۃ اسراء ۲۱، نو معلومہ شوه چہ صیغہ د ایتاء پہ مالونو پور خاص
نہ دہ لکہ چہ متکرینو د حدیث (پرویزیا تو) پہ ایت د و ما اتاکم الرسول پہ
تفسیر کین داسے وئیلی دی - او داسے د اصیغہ پہ تملیک پورے خاص نہ دہ لکہ
چہ بعض احناف وئیلی دی چہ ایتاء دلالت کوی پہ تملیک بانداے (پہ
اباحت کین مستعمل دہ لکہ سورۃ بقرہ ۲۰۱) نو د تخصیص کول بے دلیلہ
دے - نو تملیک پہ زکوٰۃ کین شرط کول پہ دلیل د ایتاء سورۃ صحیح نہ دی
الزکوٰۃ دا پہ لغت د عرب کین پاکوالی تہ وئیلے شی کہ ظاہری وی او کہ

باطنی وی لکہ یہ سورۃ کہف ۱۸ اور سورۃ مریم ۱۹ اوپہ معنی شرعی سرہ
 پہ خلور طریقو سرہ ذکر کرے شویہ۔ اول یہ صیغہ کہ امر سرہ نہہ کرتہ
 نوپہ دے سرہ فرضیت ذکر کو ثابت شو۔ دویم دا کہ صفا تو کہ اہل ایمان نہ
 دے لکہ یہ سورۃ بقرہ ۲۱ ۲۲ وغیرہ۔ دریم دا فرض دے یہ مخکنو امتونو
 کن لکہ یہ ملت کہ عیسیٰ علیہ السلام کنش پہ سورۃ مریم ۱۹ اوپہ ملت
 کہ اسماعیل علیہ السلام کنش پہ سورۃ مریم ۱۹ اوپہ ملت کہ بنی اسرائیلو
 کنش سورۃ بینہ ۲۴ اوپہ ملت کہ تہولو انبیاء علیہم السلام کنش لکہ یہ سورۃ
 انبیاء ۲۱ کنش۔ اوخلورم فائدے کہ ذکر کو چہ ہفہ لس دی اول دا دیکو اعمالو
 نہ دے (سورۃ بقرہ ۲۱) دویم دا سبب دے کہ اجر عند اللہ (سورۃ بقرہ ۲۱)
 دریم دا سبب کہ حصول کہ جنتا تو او کہ تکفیر کہ سیئہ تو دے (سورۃ مائدہ ۲۱)
 خلورم دا وصف کہ ہفہ چا دے چہ حقدار کہ دوستا نے کولووی (سورۃ مائدہ ۲۱)
 پنجم دا سبب کہ حصول کہ رحمت خاصہ دے (سورۃ اعراف ۲۱) شپہرہ دا سبب
 دے کہ عصمت دم او کہ عصمت مال (سورۃ توبہ ۲۱) اووم دا سبب کہ فلاح دے
 (سورۃ مؤمنون ۲۱) اتم دا سبب کہ زیاتوالی دے (سورۃ روم ۲۱) تہم دا صفا
 کہ محسنون نہ دے (سورۃ لقمان ۲۱) لسم کہ دے پر بینو دل کہ اوصافو کہ
 مشرکانو نہ دی (سورۃ حم سجدہ ۲۱)۔

وَالرَّغْوَامَعِ الرَّكْعَيْنِ، مادہ کہ رکوع پہ قرآن کریم کنش دیار لس کرتہ ذکر
 دہ پہ او کہ وجوہو سرہ اول وجہ امر پہ رکوع سرہ مؤمنانو تہ (سورۃ
 الحج ۲۱)۔ دویمہ وجہ صفت کہ مؤمنانو (سورۃ توبہ ۲۱)۔ دریمہ امر
 مریم علیہا السلام تہ (سورۃ عمران ۲۱)۔ خلورمہ صفت کہ صحابہ کرامو
 (سورۃ فتح ۲۱)۔ پنجمہ وجہ صفت کہ داؤد علیہ السلام (سورۃ ص ۲۱)۔
 شپہرہ تعلق کہ رکوع کو و نکو کہ بیت اللہ سرہ (سورۃ بقرہ ۲۱) سورۃ حج ۲۱)۔
 اوومہ انکار کہ مشرکانو کہ رکوع کولو نہ (سورۃ مرسلات ۲۱)۔

فائدہ عل رکوع پہ لغت کنش سر او ملا کہ گلو تہ و ٹیلے شی او بکتہ ولی
 تہ ہم و ٹیلے شی او انقیاد تہ ہم و ٹیلے شی اوپہ اصطلاح کہ شریعت کنش سر
 او ملا برابر کوزول پہ نیت کہ عبادت سرہ نو دلتہ مراد کہ رکوع نہ پہ
 نیز کہ اکثر مفسرینو رکوع شرعی دہ۔

سوال :- مخکنس اقیمو الصلوۃ ذکر شو پہ ہفہ کنش رکوع داخل وہ نو دوبارہ بی

رکوع ولے ذکر کرلے ۹۔ جواب علیٰ یہودیانو او مشرکانو بہ رکوع بدستگیر لے
 نو کہ اہتمام دے ہفتے دپارہ یے امر مستقل ذکر کرو۔ جواب علیٰ بعضو ویلی
 دی چہ پہ مونخ دے یہودیانو کین رکوع مشروع نہ وہ نواس ہغوی نہ یے
 امر او کرو لیکن اقول ضعیف دے پہ دلیل دے سرے چہ مریم علیہا السلام
 نہ امر دے رکوع شویدے پہ سورۃ العمران ۱۱۱ کین شتہ دے او ہفتہ خود
 بنی اسرائیلونہ دے تو معلومہ شوع چہ رکوع پہ ہغوی کین مشروع وہ لیکن ہغوی
 پرینو دے وہ۔ جواب علیٰ دے بعضو علماء پہ قول سرے مراد دے رکوع نہ
 مونخ دے پہ طریقہ دے ذکر دے جزو اہم او مراد ترینہ کل دے لیکن بیا دے تخصیص
 دے دے لفظ دپارہ وجہ پہ اول جواب کین ذکر دے۔ دویم قول دادے چہ مراد
 دے رکوع نہ معنی لغوی (سریکتہ کول او انقیاد کول حکم دے اللہ تعالیٰ تہ) دے او ابن
 کثیر دیتہ اشارہ کریدہ چہ دے مؤمنانو سرے پہ ہر خانستہ عمل کین شریک شے۔
 مع الرکوعین معانی دے مع محکب ذکر کرے شوع دلته پہ نیز دے بعضو مفسرینو
 معیت دے عمل او دے زمان او مکان مراد دے تو مراد دے دینہ مونخ دے جماعت دے
 او دے دینہ بعضو علماء دے دلیل نیولے دے پہ فرضیت دے مونخ دے جماعت باندا
 او قرطبی دے ابن عبدالبر نہ نقل کریدی چہ مونخ پہ جماعت سرے فرض
 کفائی دے او ویلی دی چہ اقول صحیح دے او قرطبی پہ تفسیر کین احکام
 دے صلوات بالجماعت پہ تفصیل سرے ذکر کریدی ہفتہ او گورے۔ او پہ نیز دے بعض
 اہل علمو مراد دے معیت نہ اشتراک او مشابہت دے پہ وصف دے رکوع او دے
 صلوات او انقیاد شرعی کین اگر کہ جماعت سرے نہ وی یعنی کوم خلق چہ اللہ
 تعالیٰ تہ رکوع کوی او مونخ کوی او شرعی تابعداری کوی نو ناسو دے ہغوی پہ
 شان کوئی یعنی دے وصف پہ حان کین پیدا کرے۔

فائدہ علیٰ الرکوعین اگر چہ عام دے ہفتہ چاہے چہ وصف دے رکوع پہ ہغوی
 کین موجود وی پہ عقیدہ او پہ عمل کین لیکن دلته دے اول مصداق
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم او صحابہ کرام رضی اللہ عنہم دی نو اشارہ دے چہ
 مونخ او رکوع او انقیاد پشان دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم او دے صحابہ کرام کوئی
 او دے صحیح مسلک او مذاہب دے پہ دلیل دے حدیث "ما انا علیہ واصحابی" نو
 معلومہ شوع چہ مونخ ایزدہ کوئی دے احادیثو مرفوعہ او موقوفہ صحیحونہ
 او مونخ پہ طریقہ دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم او دے صحابہ کرام کوئی او دلالت کوئی

وَتَنسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَذَكَّرُونَ ۖ

او ہیروئی خاتونہ خیل او (حال داچہ) لولئی تاسو کتاب ۔

أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿۴۲﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ

نو ایلا عقل نہ لری تاسو ۔ او مدد حاصل کری یہ صبر کولو

یہ دے باندے حدیث صحیح "صَلُّوا كَمَا زِلْتُمْ مَوْتِي أَصْلَى"

تنبیہ :- بعض تحریف معنوی کوونکی دے جملے یہ ذیل کنس وائی چہ زمونہ
یہ جماعت کنس داخل شئی او یہ جماعت سرہ ژوند تیروی او دینکار تبلیس
دے حکمہ چہ مراد دے دینہ جماعت دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم او دے صحابہ کرام
دے نوچہ کوم جماعت او دے ہفہ افراد یہ رشتیا سرہ دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم
او دے صحابہ کرام و تا بعد اروی نو ہفہ پکنس داخل دی کہ یہ ہر نوم سرہ
معروف وی ۔

بلکہ یہ دے ایت کنس زجر (زور نہ) دے یہ عمل نہ کولو سرہ دے علم نہ ۔
ربطیئے دے محکمش ایت سرہ دا دے چہ یہود و علماؤ دعوی کولہ چہ داتیر شوی
وامر نواہی خومونہ منلی دی نومونہ تہ ولے دعوت دے ہفہ را کوئی حاصل
جواب دادے چہ دا اگرچہ تاسو منی لیکن عمل و ربانہ نہ کوئی ۔ مفسریتو
لیکلی دی چہ علماؤ یہود و یہ خیل و خیلوانو او دوستانو (چہ ایمان یئے یہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باندے راوپے وژ) تہ وئیل چہ یہ دغہ دین
باندے ملک شئی لیکن پخپلہ یئے نہ منلو ۔ دارنگ دے تیر شوی او امر و امانہی
بہ یئے دے تورات نہ خلقوتہ بیان او وعظ کولو لیکن پخپلہ یئے یہ ہفہ باندے
عمل نہ کوو نواللہ تعالیٰ دوی تہ یہ دے باندے زور نہ و رکوی ، لیکن
دا حکم دے امت علماؤ تہ ہم شامل دے یہ اتفاق دے مفسرینو سرہ یعنی
چہ کوم عالم خلقوتہ دے حق دعوت کوی او کتاب اللہ او سنت تہ بلنہ کوی
لیکن پخپلہ یہ ہفہ باندے عمل نہ کوی ہفہ ہم یہ دے ایت کنس داخل دے
اوپہ دے بارہ کنس دیر احادیث ابن کثیر را نقل کریدی ۔

أَمْ تُرِيدُونَ النَّاسَ هَمَزَةً دے استفہام تقریری تو بیخی دے ۔ تَامُرُونَ مراد دے دینہ
خاص صیغہ دے امر نہ دہ بلکہ امر کولو ، ترغیب و رکولو ، دعوت کولو تو لولو
تہ شامل دے النَّاس مراد دے دے نہ عوام خلق دی ۔ بِاللَّيْلِ دالفظ یہ

قرآن کریم کتب اللہ کرتہ ذکر دے امام راغب یہ مفردات کتب و تیلی دی چہ
 بِرَّ و سعت کول دی پہ خیر کتب او پہ لغت کتب مطلق و سعت او فراخی تہ
 و تیلی شی نوذالفظ هر طاعت او عمل شرعی او ایمان بالرسول او بالقرآن
 او موعظ او زکوٰۃ وغیرہ تہ شامل دے او تفسیر دے پہ قرآن کریم کتب
 پہ سورة بقرہ ۱۱۱ کتب پہ لثوامور و سرہ او پہ ۱۸۹ کتب پہ یوصفت سرہ
 او سورة العمران ۱۱۱ کتب پہ یوصف سرہ ذکر دے او ترغیب پہ تعاون
 کولو پہ بِرَّ او جرگے کول دے بِرَّ دپارہ یہ سورة مائدہ ۱۱۱ او سورة مجادلہ
 ۱۱۱ کتب ذکر دی۔

وَتَكْسُونَ أَنْفُسَكُمْ مَادَّة دَنَسِ (ن س ی) پہ قرآن کریم کتب پنچہ خلویست
 کرتہ ذکر دے۔ نسیان پہ لغت کتب پہ معنی دہیر و لودے یعنی مقابل د
 حفظ او ذکر دے او دے وصف نہ اللہ تعالیٰ پاک دے پہ دلیل د سورة
 مریم ۱۱۱ او سورة طہ ۱۱۱ سرہ او پہ کومو خلور و ایا تو نو کتب چہ اللہ
 تعالیٰ تہ د نسیان نسبت شویدے (سورة اعراف ۱۱۱، سورة توبہ ۱۱۱، جائیہ
 ۱۱۱، سورة بقرہ ۱۱۱) نو دہغ نہ مراد پیرینو دل دی۔ دارنگ د بندگانو
 پہ صفت کتب دا پہ دودہ معانوسرہ دے اولہ معنی ہیر و ل بے اختیار لکہ
 پہ سورة کہف ۱۱۱، سورة یوسف ۱۱۱، سورة طہ ۱۱۱ او دغہ گناہ نہ دے او دودہ
 پہ معنی د پیرینو لودے پہ قصد سرہ او دغہ گناہ پہ حائے کتب پہ دیر و
 ایا تو نو کتب ذکر دے لکہ چہ پہ دے این کتب ہم پہ معنی د پیرینو دوسرہ دے
 لیکن پہ تعبیر د نسیان سرہ ذکر کولو کتب اشارہ دہ چہ شو دا ترک ہمیشہ
 کوی نو داسے دی لکہ چہ ہیروی یئی۔ اَنْفُسُكُمْ جمع د نفس دے، او مفرد
 پہ قرآن کریم کتب یوسل خلویست کرتہ او جمع پہ نفوس او انفس سرہ
 یوسل پنچوس کرتہ ذکر دے او دے مصداقات دولس دی اول نفس پہ
 معنی د شخص د انسان لکہ پہ سورة بقرہ ۱۱۱ کتب وغیرہ دویم پہ معنی د
 آدم علیہ السلام لکہ پہ سورة نساء ۱۱۱ کتب۔ دریم پہ معنی د بدن د انسان
 لکہ پہ سورة مائدہ ۱۱۱ کتب۔ خلورم پہ معنی د جنس لکہ پہ سورة اعراف
 ۱۱۱ او سورة بقرہ ۱۱۱ او سورة روم ۱۱۱ کتب۔ پنچم پہ معنی د پت قوت پہ
 انسان کتب چہ دغہ پہ درے قسمہ دے۔ اول نفس امارہ بالسوء (وسوسے
 اچوونکے) لکہ پہ سورة یوسف ۱۱۱ کتب دویم نفس لوامہ (توبہ کوونکے روستو

دگنا نہ) لکہ سورۃ قیامہ کیں دریم نفس مطمئنہ لکہ یہ سورۃ فجر کیں۔
 شپیم یہ معنی د قلب (زہ) دے لکہ یہ سورۃ یوسف کیں اور سورۃ نساء کیں۔
 اور صفت د اللہ تعالیٰ لکہ یہ سورۃ مائدہ کیں اور سورۃ انعام کیں۔ اتم یہ معنی
 د شہوت نفسانی لکہ یہ سورۃ یوسف کیں۔ نهم یہ معنی د روح (سہ)
 لکہ یہ سورۃ توبہ کیں اور سورۃ تکویر کیں اور سورۃ زمر کیں۔ لسم نسبت
 د بعض صفاتو نفس نہ لکہ و سوسہ کول (یہ سورۃ کیں) او یوسم یہ معنی شیخ (حوص)
 (سورۃ حشر) اور لم یہ معنی تسویل (خائستہ کول دگناہ) لکہ یہ سورۃ طہ کیں۔
 فائدہ :- ہمزہ د استفہام د زور نے اگرچہ یہ سر د تَامُرُونَ النَّاسِ کیں داخل
 دے لیکن اصلی محل د هُف تَنَسُّونَ دے یعنی یہ امر کولوپہ نیکی باند زور نہ
 و کول نیستہ بلکہ زور نہ یہ خیلہ عمل نہ کولوپہ باند دے۔ نوکہ یوانسا
 امر یہ نیکی سرہ کوی لیکن پخیلہ عمل نہ کوی نواول کاریے گناہ نہ دے
 بلکہ دویم کاریے گناہ دے اوکہ یوشخص دواہ کارو نہ کوی نوہ بل گناہکار یہ دے
 سوال :- ہرکہ چہ محل د زور نے تَنَسُّونَ دے نو د خہ وجہ نہ یہ تَامُرُونَ
 باند دے ہمزہ داخل کرے دے؟

جواب :- تَامُرُونَ کیں اشارہ دے چہ دوی پہ نیکی باند دے علم لری
 لیکن سرہ د علم نہ عمل نہ کوی نو پہ دے کیں مزید قیاحت نہ اشارہ
 دے نو سبب د زیادت قیاحت امر بالبدلہ دے وجہ نہ ہفہ یے اول ذکر کرو۔
 وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ پہ دے جملہ کیں مقصد زیادت د تقبیح دے۔
 سوال :- پہ اولہ جملہ (تَامُرُونَ النَّاسِ) کیں د دوی علم تہ اشارہ وہ
 لکہ چہ مخکین ذکر شول او اَنْتُمْ تَتْلُونَ کیں ہم علم د هغوی تہ اشارہ
 دے نو داخوتکرار دے؟

جواب :- ہلتہ عام علم د دوی تہ اشارہ دے اولتہ خاص علم مراد دے
 چہ هفہ علم د قیاحت او د عذاب د هفہ چا دے چہ مخالفت د قول لری
 د عمل نہ او پر پریدی اویدا عملی کوی او دا عذاب او قیاحت پہ
 نورات کیں ذکر و لکہ چہ یہ قرآن کیں ہم ذکر دے او دوی بہ دغہ
 ایانہ دے نورات لوستل او بل داچہ پہ دے کیں اشارہ دے هفہ قسم
 علما و تہ چہ نورات یے پریشود لے نہ و وضدا و عناد کیں پابنہ نہ و و
 او دے وجہ نہ بہ یے امر د پر (نیکی کول) خپلوانوا و دوستاوتہ کوو۔

وَالصَّلَاةَ وَآتَاهَا الْكِبِيرَةَ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ۝

او یہ موئخ کولوسرہ۔ او یقیناً داکار تاحاگران د مگر پہ عاجزی کوونکور نہ د گران۔

اَفَلَا تَعْقِلُونَ د اہم دیرہ زور نہ دہ دغہ کار کوونکو نہ یعنی ہر کلمہ چہ بیو انسان بل تہ خیر بنائی او پچیلہ پہ ہفے باندے عمل نہ کوی نو دا تناقض دے او تناقض مستلزم دے نیشتمالی د عقل سرہ۔ مادہ د عقل پہ لغت کیں دلالت کوی پہ منع باندے او پہ معنی د علم سرہ ہم استعمال پری او فعل د دلالت کوی پہ چلوو د عقل باندے دلتنہ دیر توجیہات دی اولہ توجیہ داچہ عقل پہ معنی د منع سرہ دے او مفعول یے پتہ دے معنی دادہ ایہ تاسو خپل عا نو تہ د داسے قبچے حال نہ نہ منع کوئی (قرطبی) دویمہ داچہ عقل پہ خپلہ معروفہ معنی سرہ دے او فعل کتب معنی مصداقی مراد دہ معنی فعلی مراد نہ دہ نو مفعول نہ غواہی معنی داچہ ایہ ستاسو عقل نیشتمہ (بیضاوی) دریمہ توجیہ عقل پہ معنی د علم سرہ دے او مفعول پتہ دے معنی داچہ ایہ تاسو نہ پوہینئی پہ قباحت د دے عمل باندہ (مبارک) او دے تہ عقل چلول وٹیلہ شی۔

ہک دامعطوف دے پہ مخکین او امر و او تواہیو باندے نو خطاب دے بنی اسرائیلو تہ او وجہ د ربط یے دادہ چہ یہودیان د صلوٰۃ زکوٰۃ وغیرہ تیر شوی احکام و اقرار کوونکی و و یہ دے دلیل باندے چہ دایر (نیکی) یے نور و خلقوتہ بیا نولولیکن پہ خپلہ یے عمل نہ کوو د محبت د سرداری دوجہ نہ او مال دوجے یا دیرے د مخالفت کولو د عوامو د دوی نہ نو دوی تہ او ٹیلہ شوچہ وَاَسْتَعِیْزُواْ ۱۵ د غہ ماموراتو او منہیا تو د عمل کولو د پارہ امداد حاصل کرئی پہ صبر کولو سرہ دلز تو نو نفسا نیو نہ (چہ مال او جاہ او مشری وغیرہ دی) (خازن)۔ نو استعانت نہ مراد دلتنہ حصول دعون (مداد) دے پہ عمل د صبر او صلوٰۃ سرہ مراد دے نہ دعا غوشتل نہ دی پہ وسیلہ د صبر او صلوٰۃ سرہ اگرچہ دا قول بعض مفسرینو ذکر کرپے دے او دا وسیلہ پہ عمل کولو سرہ ہم مطلوب دہ پہ شرع کیں۔ یا پہ دے خطاب کتب مؤمنان ہم داخل دی معنی دادہ چہ عون حاصل کرئی پہ پورہ والی د حاجاتو کتب د اللہ تعالیٰ نہ پہ صبر کولو او موئخ کولو سرہ دارنگ عون حاصل کرئی پہ مقابلہ د بلایا او مصائبو کتب پہ صبر کولو سرہ

یہ مصائب باندے۔ دار تک عون حاصل کرے یہ حق نیکارہ کولوباندے
یہ صبر اور صلوة سرے۔

بِالصَّبْرِ مَادَّةٌ دے یہ قرآن کریم کتب درے دیا سہ سل کرتہ دہ اوہو دہ
قسمہ دیکو قسم صبر مداموم، یعنی صبر یہ ناکارہ کاریا ناکارہ حالت باندے
اودا یہ پنچہ ایاتونو کتب ذکر دے سورۃ بقرہ ۲۵۴، سورۃ فرقان ۲۸، سورۃ
حٰم سجده ۲۷، سورۃ ص ۲۷، سورۃ طور ۲۷۔ دویم قسم صبر محمود دے
ہوہ یہ باقی ایاتونو کتب ذکر دے اوہوہ خلور قسمونہ دے اول صبر یہ
مصیبتونو باندے کہ اختیاری وی لکہ صبر دایراہیم علیہ السلام یہ اور
باندے یا غیر اختیاری وی لکہ صبر دے یعقوب علیہ السلام یہ روکیدالود
یوسف علیہ السلام باندے۔ دویم صبر دے یہ طاعتونو وعبادتونو
باندے یعنی یہ ہف باندے پوخ پاتے کیدال سرۃ دے مشقت نہ۔ دریم صبر
کول (منع کیدال) دگنا ہوتونہ۔ خلورم صبر حٰن منع کول دی دلذاتو
دنیوونہ چہ ہوہ سبب دے حصول دلذاتونو آخر ویودے۔ دلذہ دالفظ
خلور واپو قسمونو نہ شامل دے لکہ چہ ابن کثیر اوخازن ذکر کریدی۔
اوآین قیم الجوزیہ یہ مدارج السالکین ص ۱۱۲ کتب ویبلی دی چہ صبر بنداول
دے نفس دی دفریاد کولو اوخفکان نہ او بنداول دے دی دے شکایت کولو
دالہ تعالیٰ نہ او بنداول داندامونو دی دپیشان کیدالونہ۔ اوویبلی
دی چہ صبر یہ قرآن کریم کتب یہ شپارس وجوہو سرۃ ذکر دے۔
اول امر کول یہ صبر سرۃ (سورۃ نساء ۲۷)۔ دویم منع کول دے ضد دے صبر
نہ لکہ ولا تستعجل لہم۔ ولا تولوہم الادبار۔ لا تبطلوا اعمالکم۔ فلا
تہنوا ولا تحزنوا داہول مقابل دے صبر دی۔ دریم ثناء کول دے صابرینو
لکہ (سورۃ البقرہ ۲۷۴)۔ خلورم ذریعہ دے محبت الہیہ، واللہ یحب الصابرین
(سورۃ العن ۱۷۴)۔ پنجم سبب دے معیت خاصہ دالہ تعالیٰ (سورۃ بقرہ ۲۷۳)
شپرم خیریت دے صبر (سورۃ نحل ۱۷۴)۔ اووم ذریعہ دے جزاء دے خاستہ
عملونو (سورۃ نحل ۹۷)۔ آتم سبب دے حسابہ اجر (سورۃ نحل ۹۷)۔
ششم مطلق بشارت الہیہ (سورۃ بقرہ ۲۷۵)۔ لسم وعدہ دالہ تعالیٰ یہ نصرت
اومداد سرۃ (سورۃ العن ۱۷۴)۔ یوولسم حکم دے اولوالعزم کیدالو یہ
اہل صبر باندے (سورۃ العن ۱۷۴)۔ دولسم ثواب دایمان اواعمال

صالحہ پہ صبر سرہ حاصلیدال (سورۃ حم سجده ۳۷)۔ دیا رستم انتفاع پہ
ایا تونو الہیو او عیرت اخستل کار کہ صبر والو دے (سورۃ ابراہیم ۳۷) سورۃ
سبا ۱۷)۔ خوار رستم فوزا ونجات حاصلیدال او جنت تہ داخلیدال پہ سبب
کہ صبر سرہ دی (سورۃ عدد ۲۴)۔ بچلسم سبب کہ حصول کامامت دینیہ (سورۃ
سجده ۳۷)۔ شپا رستم یوحائے کول کہ صبر کہ مقامات ایمانیہ او اسلامیہ سرہ۔
یقین او ایمان او تقویٰ او توکل او شکر او عمل صالح او رحمت (کہ دے سرہ
یے صبر ذکر کرے دے پہ مختلف ایا تونو کنیں)۔

وَالصَّلَاةِ سَوَال: صبر پہ عام معنی سرہ شامل دے صَلَوة تہ تو
بیایے صَلَوة ولے ذکر کر ۹۔

جواب: دا تخصیص دے روستو کہ تعمیم نہ کہ وجہ کہ دیر اہتمام نہ یعنی
کہ دین کہ پوخوالی او کہ مصیبتونو کہ پامرہ لوئے علاج مونخ کول دی لکہ پہ
سورۃ ہود ۳۷) او سورۃ عنکبوت ۳۷) کنیں دی دارنگ پہ حدیث ابو داؤد
کنیں دی چہ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اِذَا حَزَبَهُ اَمْرٌ صَلَّى وَفِي
روایۃ فَرَعَ إِلَى الصَّلَاةِ (کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عادت وؤ چہ
کہ بہ تکلیف و رکوؤ ہغہ لہرہ خہ کار نو مونخ بہ یے کوؤ او مانخہ تہ بہ یے
میلان کوؤ)۔ جواب: صَلَوة پہ معنی کہ دعا سرہ دے (قرطبی)۔
جواب: مجاہد و بیلی دی چہ دلنہ صبر پہ معنی کہ روژے سرہ دے۔
جواب: عک خازن او مدارک و بیلی دی چہ مراد کہ دے تہ صبر کول
دی پہ تکالیف و صَلَوة باندا دے۔

وَاللَّيْلِ لَمِيرَةٍ، پہ مرجع کہ ضمیر کہ انہا کنیں قرطبی اٹھ اقوال نقل کریدی
لیکن غورہ پہ ہغہ کنیں اول قول دے چہ دا راجع دے صَلَوة تہ یا شپیم
قول دے چہ ضمیر استعانت تہ راجع دے چہ مصدر دے پہ ضمن کہ
اسْتَعِينُوا كُنْ۔ لَمِيرَةٍ دما خود دے کہ گبر علیہ نہ پہ معنی کہ ثقل او
دروند والی سرہ دے یعنی مونخ کول یا صبر او مونخ دوارہ پہ عامو
نفسوتو باندا مے کران او دروندا کار دے۔

إِلَّا عَلَى الْخَشَعَيْنِ پہ دے کلام کنیں مقصد ترغیب و رکول دی صفت کہ
خشوع پیدا کولو تہ یعنی دا صفت سبب دے کہ آسانتیا کہ صبر او صَلَوة دپام
نو معلومہ شوہ چہ دا صفت دیر ضروری دے۔ الْخَشَعَيْنِ کہ خشوع نہ

اخستل شويد ۱۰ او داماده په قرآن كريم كېښ او ولس كړته په صيغه فعل او
 د اسم فاعل سره ذكرده په لسو وجو هوسره اول صفت د انبياء عليهم السلام
 لكه په سورة انبياء سټكنډويم په صفت د صالحينو او صالحاتو كېښ په عام
 اوقاتو كېښ لكه په سورة احزاب ۳۱ كېښ، دريم صفت د مؤمنانو په حالت
 د مرنج كولو كېښ لكه په سورة مؤمنون ۲۷ كېښ. څلورم په صفت د صالحينو
 اهل كتابو كېښ (سورة عمران ۱۹۹). پنځم په صفت د نيكانو علماؤ كېښ
 په وخت د اوريدلو د قرآن كريم كېښ (سورة بني اسرائيل ۵۴). شپږم صفت
 د بجرمانو په قيامت كېښ (سورة شوري ۵۴). اووم صفت د سترگو د
 هغوى په ورځ د قيامت (سورة قمر ۱۰۰)، سورة قلم ۳۳، سورة معارج ۳۴
 سورة نازعات ۱۰۰). اتم په صفت د مخونو د هغوى په ورځ د قيامت (سورة
 غاشيه ۳۰). نهم صفت د اوازونو په ورځ د قيامت كېښ (سورة طه ۳۸).
 لسم صفت د زمكه (سورة حم سجده ۳۰). نو معلومه شوه چه خشوع
 په لغت كېښ سكون او تذلل او عاجزئ ته وييل شى. د زمكه سكون
 د دې چه اوجه وي بوتي تربيه ته راوځي په دې معني سره په حم سجده
 ۳۰ كېښ او د سترگو خشوع د دې چه ذليل او ښكته وي لكه د صفت بجرمانو
 دې په ورځ د قيامت كېښ. او د اواز خشوع چې كيدل د صوت دى. او
 د شريعت په اصطلاح كېښ يو هيئت دې په نفس كېښ چه د هغه نه
 سكون او تواضع په اندامونو كېښ پيدا كيږي (قرطبي). نو معلومه شوه
 چه خشوع په اصل كېښ صفت د زړه دې او ثمره د هغه په اندامونو
 باندې ښكاره كيږي چه هغه نه خضوع وييل شى او اثر يې په ژبه باندې
 ښكاره شى چه هغه ته تضرع وييل شى. د حذيفه رضى الله عنه نه روايت
 دې چه د خشوع د تقاق نه حآن بچ اوساتي هغه د دې چه ښان ظاهرى
 كېښ عاجزى ښكارى خوپه زړه كېښ خشوع نه وي (مدارج). او د ابراهيم نخعي
 نه شوري روايت كړيدې چه خشوع دانه ده چه اوجه ډوډئ خورى او
 زځه جاي اغوندى او سر يې تهيت كړې وي خشوع د دې چه مالدار
 او غريب ورته په حق كېښ مساوى ښكارى او په هر فرض كېښ الله تعالى
 نه عاجزى كوي. دلته ابن كثير د خاشعين څلور معاني ذكر كړيدي. تصديق
 كوونكى د ما انزل الله - مؤمنان يقيني - بیره كوونكى د الله تعالى د غضب او

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْقُوا رَبَّهُمْ

(داعا جزى کوونکی) هغه کسان دی چه یقین کوی چه یقیناً دوی به نخلع کیری د رب خیل سره

وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٣٧﴾ يَبْنِي إِسْرَءِيلَ

او یقیناً دوی خاص هغه ته ورگرخیدونکے دی۔ اے اولاد د یعقوب علیه السلام

عذاب نه. تواضع کوونکی. یعنی دا تهل صفتونه به پکبن جمع وی نوپه داسه صفت والو باندا صبر او صلوة او هر عبادت د دے وچه نه اسان وی چه دوی په هغه کبن امید د رضا د الله تعالی او د ثواب لری او په پریستو دلو د هغه کبن یر د عذاب د دنیا او د آخرت کوی او په چاکبن چه د اصفانه وی نوپه هغه باندا صفت عبادت دروندا او گران وی۔

٣٧ د اصف د الخشوع دے۔ صفت موضحه یعنی وضاحت کوی د معنی د خاشعین یا صفت په مقام د علت کبن دے یعنی د خشوع د پیدا اکید الو سبب یقین کول دی په بعث بعد الموت باندا۔

يَظُنُّونَ، ظن دلته په نیز د ډیر و مفسرینو په معنی د یقین سره د په دے قرینه سره چه ورپسے آن د تاکید د پاره راغله دے او وجه داده چه ایما په آخرت په ظن (گمان) سره نه حاصلینی بلکه ایمان په مرتبه د یقین پورے خاص دے او نسفی او امام رازی و بیلی دی چه دا په خپله معنی د یعنی توقع او طمع کول لیکن دا په هغه وخت چه د مُلَا قُوا رَبَّهُمْ نه مراد حصول د ثواب وی۔

فائدة :- ابن جریر و بیلی دی چه عرب کله یقین مسی کوی په ظن سره دارنگ شک هم مسی کوی په ظن سره او د تسمیه د خیزده په نوم د ضد د هغه سره او ابن جریر او ابن کثیر په سند صحیح سره د مجاهدانه روایت ذکر کړې دے چه هر ظن په قرآن کبن علم دے او قرطبی و بیلی دی چه ظن په اصل کبن شک دے سره د میلان نه یو جانب ته او واقع کبی په حائے د یقین کبن لیکن په هغه چیز کبن چه محسوس او حاضر نه وی او ابن قیم مدارج السالکین ص ٣٨٨ کبن و بیلی دی چه علم یقینی مخکس د مشاهدے د معلوم نه مسی کیری په ظن سره او دا ظن علم یقینی وی لیکن د خبر او د معاینے (مشاهدے) په مینج کبن ضرور فرق وی لکه چه

حدیث کتب وارد دی کیس الْخَيْرُ كَالْعَيَانِ -

فائدہ:- مادہ دظن پہ قرآن کریم کتب تہم شہینہ کرتہ ذکر دہ پہ مختلفو طریقو سرہ۔ اولہ طریقہ ناکارہ اونا جائز کمان اوہغہ شپہ^{۳۳} دیرش کرتہ ذکر دے اوہغہ وصف دکافر اوناو منافقینو دے۔ دویمہ طریقہ ظن پہ مقابل دعلم اویقین کتب لکہ پہ سورہ جاثیہ ۳۲ سورہ نجم ۲۸، سورہ بقرہ ۲۵۵ سورہ نساء ۵۸ کتب۔ دریمہ طریقہ چہ پہ ظن سرہ حق نہ ثابتیری لکہ پہ سورہ نجم ۲۸ او سورہ یونس ۳۴ کتب۔ خلورمہ طریقہ امر پہ اجتناب کولو سرہ دظن نہ سورہ حجرات ۱۲۔ پنجمہ طریقہ ظن پہ صفت انبیاء او مؤمنانو کتب یوؤلس کرتہ لکہ پہ سورہ یوسف ۲۴، سورہ انبیاء ۸۷ سورہ ص ۲۴ سورہ الحاقہ ۱۲ سورہ الجن ۲۷ او نورایا تونہ ہم دی۔ اَتَهُمْ مُّلَقُوا رِیْهِمْ، مُلَقُوا دلقاء نہ ماخوذ دے او مادہ دلقاء پہ قرآن کتب اتہ دیرش کرتہ ذکر دہ او دہغہ مختلف وجوہ دی اولہ وجہ التقاء اولیا (لکہ سورہ بقرہ ۱۷۷، سورہ العنبر ۱۷۷) او نورایا تونہ۔ دویمہ وجہ دیدار دالله تعالیٰ پہ جنت کتب (سورہ احزاب ۴۴)۔ دریمہ وجہ ترغیب دحصول دلقاء الله (سورہ انعام ۱۵۴، سورہ رعد ۲۷، سورہ کہف ۲۷ سورہ عنکبوت) خلورمہ وجہ داد صفا تو د مؤمنانو نہ دے (سورہ بقرہ ۲۲۹، سورہ ہود)۔ پنجمہ وجہ زجر پہ انکار دلقاء الله باندے (سورہ انعام ۱۱۷، سورہ یونس ۲۷، سورہ کہف ۲۷) او نورایا تونہ۔ شپہمہ وجہ عنوانات دلقاء، اول تعبیر لقاء الله و لقاء نایوؤلس کرتہ، دویم لقاء د رب اتہ کرتہ، دریم لقاء الیوم الآخر والاخرت یوؤلس کرتہ، خلورم لقاء الحساب یو کرت، تو معلومہ شتوہ چہ لقاء پہ معنی د دیدار الہی او پہ معنی دبعث او وقوف دپارہ دحساب پہ ورخ د قیامت او پہ معنی دمرگ سرہ استعمالیری۔ تو پہ دے ایت کتب ہم اقوال دی د مفسرینو اول قول، مراد د دینہ ملاقات دجزاء او دحساب او د رب دے (قرطبی)۔ دویم قول دیدار دالله تعالیٰ پہ اخرت کتب (خازن)۔ دریم قول ملاقات د ثواب د رب تعالیٰ نہ (مدارک)۔ کہ اولہ معنی مراد وی نو یطئون پہ معنی دیقین سرہ دے او کہ دویمہ پہ دریمہ معنی وی نو یطئون پہ معنی دتوقع او امید لرلوسرہ دے۔ وَ اَتَهُمْ اِلَیْهِ رِجْعُوْنَ اِلَیْهِ ضَمِیر راجع دے رب تہ یا جزاء تہ او مراد پہ دے

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

یاد کرو (یہ شکر کو لوسر) نعمت خدا ہفہ چہ ما انعام کریدے یہ تاسو باندے

وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿۴﴾ وَاتَّقُوا

او یقیناً غور والے در کریدے ما تاسو تہ یہ تول مخلوق (د زمانے ستاسو) باندے۔ او اویریدے

جملہ سرہ دادے چہ یہ روح ک قیامت اختیار مند ک جزاء صرف اللہ تعالیٰ دے
یا مراد ک دینہ عقیدہ ک بعثت او ک جزاء دے۔

فَاعْلَمُوا:۔ یہ دے ایت کنس دود توجیہات دی اول داچہ دا حال ک ہفہ چا
دے چہ ہر وخت خشوع کوونکی دی او دا سبب ک دوام خشوع دے۔ دویم
داچہ دا حال ک ہفہ چا دے چہ خشوع یہ موع کنس کوی نو دا سبب پیدا کیدے
ک خشوع فی الصلوٰۃ دے یعنی طریقہ ک خشوع ک موع دادہ چہ حان پہ داسے
حالت کنس کنری چہ گویا کہ اللہ تعالیٰ مخانج وینی او خیال کوی چہ دازما آخری
موع دے او پہ دے پسے مرک دے پشان ک ہفہ حدیث صحیح اُن تَعْبُدُ اللّٰهَ
كَأَنَّكَ تَرَكَ (چہ عبادت ک اللہ تعالیٰ داسے کوہ چہ گویا کہ اللہ تعالیٰ لرہ
تہ وینے)۔

نک۱ ک دے ایت نہ تر ۹۱ پورے ک دے حصے خلورم باب دے پد یکس
اول ذکر ک ہفہ انعاماتو الہیودے چہ حاصل شویدی پہ صحیح خلافت
قائم کو لوسرہ پہ بنی اسرائیلو کنس او بیا ذکر ک ہفہ قباٹھو ک بنی اسرائیلو
دے چہ سبب او گر عید لو ک پارہ ک انتقال ک خلافت ک دوی نہ بنی اسماعیلو
(عربو) تہ او پہ دے باب کنس شپہ قسمہ ک خطا یا تودی۔ خطاب اول
تر ۹۱ پورے پہ دے کنس خطاب خاص دے بنی اسرائیلو تہ ک پارہ ک
ترغیب او ک تخویر اخری بیا ذکر ک اتہ انعاماتو خاصو دے پہ سبب
ک ایمان او ک اتباع ک موسیٰ علیہ السلام سرہ او دود عذابو ک وجہ ک
ناشکری ک نعمتونو تہ او پہ اخر کنس تمہ ک خطاب دہ پہ ترغیب و رکولو
سرہ ایمان او عمل صالح تہ او پیرینو دل ک صرف دعوے کو لو ک دین
سموای تو پہ دے ایت کنس خاص خطاب دے بنی اسرائیلو تہ۔
سوال:۔ داسے خطاب مخکنس تیر شویدا نو دو بارہ را و رکولو
خہ فائدہ دہ ۹۔

يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا

(دُعاب) دھقہ ورخت نہ چہ نہ پشی دفع کو لے ہیٹھ نفس ذیل نفس (محرم) نہ دے ہیٹھ عذاب

وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا

اونہ بہ قبلہ پشی دھقہ نفس نہ خہ سفارش کول اونہ بہ اخستہ کیری دھقہ نہ

عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿۲۸﴾ وَإِذْ نَجَّيْنَكُمْ

خہ بدالہ (مالی) اونہ بہ دوی سرہ امداد کید پشی۔ اوکلہ چہ۔ بچ کړی موتہ تاسو

جواب :- ہلنتہ مقصد پہ خطاب کبش امتثال دے اوامروا واجتناب دے منہیا تو
وؤ او دلتہ مقصد تذکیر دے نعمتو تودے دے پارہ دے شکر کولو۔ دویم داچہ ہلنتہ
ذکر دے ترغیب وؤ دے دے نعمتونہ او دلتہ مقصد تخویف دے دے دے
ناشکری کولو نہ۔ دریم داچہ ہلنتہ مقصد ذکر دے نعمتونہ وؤ پہ موجودہ
بنی اسرائیلو باندا دے او دلتہ مقصد ذکر دے ہغہ انعاماتو دے چہ دے دوی پہ
مشرانو باندا دے وؤ اگرچہ نعمتونہ پہ مشرانو باندا دے نعمتونہ وی
پہ کشرانو باندا دے۔

اَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ دے تفسیر مخکبش تیر شو بیگ او دے
نعمتونو تفصیل روستو ذکر دے۔

وَإِنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ دا ذکر دے خاص نعمت دے روستو ذکر دے عام نہ
حک کہ چہ دا نعمت لوئے دے کہ تہو لو نعمتونہ او ذکر دے فضیلت دے او
مراد دے نہ اسباب دے فضیلت دی چہ ہغہ رسولان لیبرل او غتہ
کتا بونہ رالیبرل دی پہ بنی اسرائیلو کبش (ابن کثیر) پہ دلیل دے سورۃ مائدہ
او قول دے ابوالعالیہ دے چہ مراد دے دینہ ملک او رسولان او کتا بونہ
منزلہ دی او پہ دے اسبابو دے فضیلت کبش آخری امت دے ہغوی سرہ
شریک دے تو پہ فضیلت کبش دا امت دے بنی اسرائیلو سرہ برابر دے
او پہ سبب دے نور و نعمتونو خاصو دے دے امت سرہ دا امت دے ہغوی اوچت
دے پہ فضیلت کبش۔ تو معلومہ شوہ چہ العالمین نہ مراد دے دے امت نہ
علاوہ نور خلق دی حک کہ چہ دے دے امت خیریت (غورہ والے) پہ سورۃ
العمران مثلاً کبش او سورۃ بقرہ ۱۲۳ کبش ذکر دے۔ تو پہ دے جملہ

کس مقصد ترغیب دے استقامت تہ پہ اسبابو کہ فضیلت باندے چہ ہغہ
توحید او ایمان دے پہ اخروی رسول او پہ اخروی کتاب باندے چہ قرآن دے
۲۸ پہ دے ایت کس تحویف اخروی دے روستو کہ ترغیب نہ حاصل
دادے چہ پہ ورخ کہ قیامت پہ ہغہ ثلور و طریقو رچہ پہ دنیا کس کہ
نجات دپارہ استعمالیری) سرہ نجات نشی حاصلید لے نو کہ نجات دپارہ
طریقہ صرف ذکر د نعمتو نو دے پہ طریقہ کہ توحید او اتباع رسول سرہ
وَالْقُوَّةُ يَوْمًا، دلته تقویٰ پہ معنی کہ خوف او خشیت سرہ دہ او یَوْمًا
دلته مفعول پہ دے پہ حذاف کہ مضاف سرہ یعنی عذاب یَوْمًا او یَوْم
نہ مراد ورخ کہ آخرت دہ پہ قرینہ کہ روستو صفتو نو سرہ۔

لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا دانفی کہ اولے طریقہ کہ نجات دہ پہ دنیا کس
ہغہ دادہ چہ کلہ یو انسان غیر مجرم کہ مجرم نہ عذاب دفع کری پہ طریقہ
د ضمانت کہ نفس یا ضمانت کہ مال سرہ پہ دنیا کس نو دہ طریقہ پہ آخرت
کس نہ چلییری۔ لَا تَجْزِي، جزئی پہ معنی کہ قضا سرہ دہ حق ادا کو لوتہ
وئیلہ شی۔ او پہ معنی کہ کفی (کفایت کول او نائب کیدال) او پہ معنی کہ اغنی
(دفع کول) او بعض اہل لغت فرق کرے دے چہ جزئی (مجرد) پہ معنی
کہ قضا دے او اجزی (مزید) پہ معنی کہ اغناء او کفایت کولو دے۔ نَفْسٌ
عَنْ نَفْسٍ اول نفس غیر مجرم دے او دویم مجرم مراد دے، او سورہ
لقمان ۳۳ کس مثال کہ نفس یے پہ ولدا او والد سرہ ذکر کرے حکمہ چہ
کہ هغوی پہ مینج کس قربت او شفقت کہ تولو خلقوتہ دیر کہ۔ شَيْئًا د مفعول
پہ دے یعنی ہیچ حق کہ حقوقوتہ۔ یا مفعول مطلق دے یعنی ہیچ حصہ
کہ قضا او کفایت او اغناء نہ۔ حاصل کہ جملہ دادے چہ پہ ورخ کہ قیامت ہیچ
یو نفس کہ بل نفس کہ طرف نہ ہیچ حق نشی ادا کولے او کہ ہغہ پہ حائے
باندے ہیچ نیایت او کفایت ہم نشی کولے او کہ ہغہ نہ ہیچ تکلیف او
مصیبت نشی دفع کولے۔

وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ دانفی کہ دویم طریقہ کہ نجات دہ۔ لفظ د شفاعت
پہ قرآن کس دیارلس کرتہ ذکر دے او مادہ کہ دے بغیر کہ دے لفظ پہ
اتلس کرتہ دہ۔ ش ف ع دلالت کوی پہ جو ری کیدالو باندے نو شفا
(دچا دپارہ سفارش کول دی دپارہ کہ مدد کہ ہغہ یا کہ مچ کولو کہ مصیبت نہ ہغہ لہ)

یہ دے کہیں ہم معنی دے جو یہ کید لورائی نوشفیج پہ معنی دے مددگار او دے
مصیبت نہ ہے کوونکی تہ وئیلے شی۔ او قبولیت پہ اصل کہیں اثر مرتب کول
دی پہ خہ کارباندے اوکلہ پہ معنی دے صحت سرہ رائی لکہ پہ حدیث صحیح
کہیں دی لَا تُقْبَلُ صَلَوةٌ بِغَيْرِ طَهْوَرٍ (نہ صحیح کیبری مومنؑ بغیر دے او دس نہ)
نولنہ ہم مراد معنی دے صحت دے یعنی شفاعت بہ نہ وی دے کافر دے پارسہ نو
قبولیت بہ یے خٹکہ اوشی۔ مَنَهَا ضَمِيرُ نَفْسٍ اُولَئِكَ رَاجِعٌ دے چہ ہخہ
مؤمن غیر مجرم دے او دویم نفس نہ مراد کافر دے۔

فائدہ ۱۔ نفی دے شفاعت پہ پنحو طریقو سرہ ذکر دے۔ اول دے نفی دے وجود دے
شفاعت دے کافر دے پارسہ (سورۃ اعراف ۳۵، سورۃ شعراء ۲۸، سورۃ انعام ۱۷
۱۸، سورۃ سجدہ ۱۸، سورۃ غافر ۱۸، سورۃ روم ۳۱، سورۃ بقرہ ۲۵۴)۔
دویمہ طریقہ نفی دے اعتناء (سورۃ یس ۲۲، سورۃ نجم ۲۴)۔ دریمہ طریقہ
نفی دے نفع (سورۃ بقرہ ۲۵۴، سورۃ مدثر ۲۵، سورۃ طہ ۱۹، سورۃ سبا ۲۳)۔
خلورمہ طریقہ نفی دے ملکیت (سورۃ مریم ۸۷)۔ پنجمہ طریقہ نفی دے قبولیت
(سورۃ بقرہ ۲۵۸)۔

فائدہ ۲۔ ذکر دے شفاعت پہ پنحو وجوہو سرہ دے۔ اول شفاعت دے بندگانو
پہ کوربتی کہیں (سورۃ نساء ۸۵)۔ دویم نفی دے شفاعت بغیر دے استثناء نہ پہ
پنجلس ایاتونو کہیں۔ دریم نفی سرہ دے استثناء نہ پہ او ایاتونو کہیں پہ لفظ
اَلَا لِمَنْ اَرْتَضٰی اَوْ مِنْ بَعْدِ اِذْنِهٖ اِلَّا مَنْ اَتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا۔
اَلَا لِمَنْ اٰذَنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ۔ اِلَّا لِمَنْ اٰذَنَ لَهُ۔ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ اِلَّا مَنْ
بَعْدَ اَنْ يَّاْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَرْضٰی۔ او پہ دے تہ لو کہیں مراد توحید
والادی کہ شفیع وی اوکلہ مشفوع لہ وی۔ خلورم اختیار دے شفاعت خاص
دے اللہ تعالیٰ پورے (سورۃ زمر ۳۴)۔ پنجم تقیید دے شفاعت پہ شرک
کولوسرہ یا پہ کارونو دے شرک سرہ (سورۃ روم ۳۱، سورۃ انعام ۹۲
سورۃ یونس ۱۸، سورۃ زحرف ۸۷)۔

فائدہ ۳۔ مذہب دے اہل سنت والجماعت دادے چہ شفاعت شافعینو
پہ اذن دے اللہ تعالیٰ سرہ حق دے دے پارسہ وہو حدیثو چہ گناہ کبیرہ یے کرے
وی یا گناہ صغیرہ۔ قرطبی وئیلی دی چہ پہ دے کہیں احادیث متواترہ معنی
وارد دی او اجماع دے سلفو صالحینو دے امت شہدہ (اوزہ وایم) چہ ہخہ ایاتونہ

د قرآن کریم چه په هغه کښ قید د استثناء موجود دے حکه د مستثنی د پام
مصادیق ضروری دے او هغه مؤمنان دی او معتزله، خوارج، اباضیه وغیره
باطل فرقه انکار کوی د شفاعت د ټولو اقسامونه سیوا د یو قسم نه چه روستو
ذکر کیدی هغوی دلیل نیسی د آیات مطلقه نه چه په هغه کښ نفی د شفاعت
عامه ده لیکن دوی پانده دی د مقید ایا تونونه چه مخکښ ذکر شول نو
مقید ایا تونونه معلومه شوه چه په عام ایا تونو کښ مراد د نفی نه شفاعت
دے د پاره د مشرکانو یا بے اجازت شفاعت کول او دامسئله د شفاعت موجود
ده په شرح عقیده الطحاویه او شرح فقه اکبر او په تورو کتا بونو د عقیده
د اهل سنت کښ.

فائده ۷ ذکر د اقسامو د شفاعت :- ابن ابی العزیه شرح د
عقیده طحاویه کښ لیکلی دی چه شفاعت حقه په اته قسمه دے اول
شفاعت عظمی چه مختص دے په خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم پورے
هغه د دے د پاره چه الله تعالی حساب شروع کړی د خلق سره او د هغه په
باره کښ صحیح حدیث وارد دے. دویم قسم شفاعت د هغه چا د پاره چه
نیکي او بدائی یے برابر وی نو شفاعت ور له جنت ته د دخول د پام دے
دریم قسم شفاعت د هغه مؤمنانو د پاره چه امر شوے وی د هغوی په
باره کښ د دخول د نارجهتم نو شفاعت د دے د پاره دے چه د اوره
پچ شی. خلورم قسم شفاعت د دے د پاره د پورته کیدلو د درجاتو په
جنت کښ روستو د دخول د جنت نه او دا قسم شفاعت په نیز د معتزلو
هم ثابت دے. پنجم قسم شفاعت د پاره د دے چه داخل شی جنت ته
بے حساب. شپږم شفاعت د پاره د بعض مشرکانو د پام د تخفیف عذاب
او دامختص دے په ابوطالب پورے او خاص کړے شو دے د ایا تونو د نفی
د شفاعت نه د پاره د کافرانو. اووم شفاعت د پاره د ټولو مؤمنانو د دخول
د جنت. اتم شفاعت د پاره د هغه مؤمنانو چه د گنا هونو د وچې نه اوره
داخل شوی و او سوزید لے وی بغیر د اندامونو د سجدے کولو نه
او دا ټول قسمونه په صحیح احادیثو سره ثابت دی د دے نه انکار کول
جهل او عناد او بدعت اعتقادیه دے او کله کله رسول کوی کفر ته
فائده ۸ دا مخکښ ذکر شوی اقسام د آخرت سره تعلق لری او هرچه

عقیدہ لرل کشفاعت کولو د انبیاء یا صالحین و بزرگانہ نودی پہ دنیا کس او
دیتہ مسئلہ د توسل ہم وئیے شی نو پہ ہف کس تفصیل دے او ہفہ
مونہ ذکر کرے دے د تفسیر د سورۃ مائدہ لاندے پہ ایت وابتغوا الیہ
الوسیلۃ کس ہفہ او گورئی۔

وَلَا يُوَفِّقُ خَلْقًا مِنْهَا عَدْلًا دانفی د دریم طریقہ د نجات مونہ لودہ چہ ہفہ
فدا یہ او جرمانہ ادا کول دی چہ مجرم یے پچیلہ وکری یا بل خوک یے د
ہفہ د طرف نہ وکری۔ وَلَا يُوَفِّقُ خَلْقًا، اخذ اکثر استعمالیری پہ مالونو
کس او عدل ہم د قبیلہ د مالونو نہ دے دے وچہ نہ دلتہ یے اخذ ذکر
کرو۔ مِنْهَا داضمیر ہم راجع دے نفس اول تہ او داراجع قول دے او احتمال
شتہ چہ راجع شی دویم نفس تہ۔ عَدْلًا دامادہ پہ قرآن کس اتہ ویشیت
کرتہ ذکر دہ پہ اصل کس برابر والی تہ وئیے شی لکہ پہ سورۃ مائدہ ۹۵
کس دامغنی لغوی دہ اولتہ پہ معنی د فدا یے او جرمانے سرہ دے چہ
ہفہ برابر کرتے شی د جرم سرہ او د ہفہ ذکر پہ (سورۃ بقرہ ۲۳۱ او سورۃ
العمران ۹۱ او سورۃ مائدہ ۳۱ او سورۃ انعام ۱۶۱) کس دے او قرآن
کریم کس دے نہ علاوہ پہ تور و مغنوسرہ ہم ذکر دے، اول پہ معنی
د حق پورہ ادا کولو سرہ لکہ پہ سورۃ بقرہ ۲۸۱ کس۔ دویم پہ معنی د حان
بچ کولو د گناہوتو کبیر و نہ او د اصرار کولو نہ پہ صغیرہ یا ندے (سورۃ
مائدہ ۹۵)۔ دریم کتاب اللہ او سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
(سورۃ نساء ۵۵)۔ خلورم برابری پہ الوہیت کس (سورۃ انعام ۱۶۱)۔
پنجم رشتیا وئیل (سورۃ انعام ۱۶۱)۔ شپہم فیصلہ او عمل کول (سورۃ
اعراف ۱۹۱)۔ اووم د حق نہ او پیدال (سورۃ نمل ۲۱)۔

فائدہ:- قرطبی د عدال او عدال پہ مینج کس پہ دوه طریقو سرہ فرق
ذکر کرے دے اول داچہ پہ زور د عین سرہ پہ معنی د فدا یے او پہ
زیر د عین سرہ پہ معنی د مثل (مساوی) دے۔ دویم داچہ عدال ہفہ
خیز دے چہ د بل خیز سرہ پہ قیمت او قدر کس برابر وی اگرچہ د ہفہ
د جنس نہ نہ وی او عدال ہفہ کچہ برابر وی پہ جنس او جرم (جوسہ کس)۔
وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ دانفی د خلورے طریقہ د نجات مونہ لودہ پہ دنیا کس۔
چہ د مجرم د خلاصولو د پارہ د ہفہ تا بعد اران او دوستان وغیرہ خیل

مِّنَ الَّذِينَ يَسُوءُونَ سُلُوكَهُمْ فِي مَا رَزَقْنَاهُمْ لَكُمْ عَذَابٌ

ک فرعونیا تو تہ چہ رسول یے تاسوتہ بد عذابونہ

يَذَرُونَ آبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَهُمْ

حلا لول یے حامن ستاسو ویدیا نشی اوژوندی یے پر مخود لے رے حیائی لہ زنا تہ ستاسو

وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ

او پہ دے رمصیتونو کیں امتحان و ستاسو کرب کطرف تہ ر امتحان لوئے

زور اوقوت استعمال کری او هغه لره په زور سره نجات ورکړی داسه په اخرت کښ نشی کیدا لے. هُمُ ضمير دويم نفس ته راجع دے په اعتبار د معنی د هغه سره چه جمع ده.

سوال :- په مخکښ جملو کښ مفردات ذکر کړے دی او په دے جمله کښ ضمير اوصيغه د جمع ذکر ده ۹. جواب :- د جزاء اوشفاعت اوعدا ل ورکولو په وخت کښ یو شخص هم کافی کیدی لیکن د نصرت په مقام کښ ډله او کتبه پکار وی نو د هغه سره مناسب جمع ده.

ماده د نصرت په قرآن کریم کښ په ډیرو معانو سره ده اوله معنی اسباب د غلبه پیدا کول که اسباب ظاهري وی او که روحانی وی لکه په (سورة العنبران ۱۲۳) او سورة نصر (کښ). دویمه معنی یچ کول هر کله چه د هغه نه روستو حرف د من راشی (سورة انبیاء ک). دریمه معنی ملگرتیا کول اوله کول (سورة اعراف ۱۵۴) سورة حشر (ک). خلورمه معنی جهاد فی سبیل الله کول (سورة محمد ک). پنجمه معنی غلبه ورکول (سورة بقره ۲۵۶) سورة العنبران ۱۲۴). شپږمه معنی بداله اخستل (سورة غافر ۱۸). اوومه معنی قوت اوزور استعمالول دلته دا اخری معنی مراد ده یعنی دوی په هیش قوت اوزور سره نشی یچ کیدا لے. اوخازن داسه معنی لیکل ده لایْمُنُونَ مِنَ الْعَذَابِ (نه به شی یچ کیدا لے د عذاب نه). او قرطبی او نسفی معنی کړیداه په مبعوث (مداد کولوسره). او ابن کثیر ویلی دی چه نه به وی هیشوک چه د دوی د وجه نه په غضب شی او دوی لره خلاص کړی د عذاب نه. په دے ایت کښ دا اول نعمت خاصه دے په بنی اسرائیلو باندا

دھغہ نعمتونو تہ چہ د دوی پہ پلارانو باندا مے شوی وؤ پہ سبب د عقیدے
 د توحید او د اتباع د موسیٰ علیہ السلام۔ وَاذْ دَا مَعُطُوف دے پہ نعمتی باندا
 پہ عطف د خاص سرہ پہ عام باندا مے او پہ دے کیں تفسیر د قَضَلْکُمْ عَلَی
 الْعَلَمِیْنَ دے۔ پہ دے کیں خطاب دے موجودہ بنی اسرائیلونہ حُکْمہ چہ
 نعمتونہ پہ مشرانو باندا مے نعمتونہ وی پہ کشرانو باندا مے۔ نَجَّیْنٰکُمْ د نجات
 یا نجات نہ اخستلے شویدا مے او چتے زمکے تہ وئیلے شی او پہ عرف کیں
 نجات و تل دی د تنگسیا نہ فراخئی تہ۔ پہ قرآن کریم کیں د نجات نسبت صرف
 اللہ تعالیٰ تہ شویدا مے پہ صیغہ د نَجَّیْنٰ۔ نَجَّیْنٰ۔ نَجَّیْنٰ۔ نَجَّیْنٰ۔ نَجَّیْنٰ۔ اودعا
 د نجات د پالاهم پہ اللہ تعالیٰ پورے خاص دہ لکھ پہ سورۃ یونس ۱۰۱، سورۃ
 شعراء ۲۸۱، سورۃ قصص ۲۸، سورۃ تحریم ۱۱۱ کیں نو دا دلیل دے چہ
 نسبت د نجات و رکولو د اللہ تعالیٰ نہ سیوا بل چاتہ جائز نہ دے صرف
 پہ طور د نسبت مجازی تجارت تہ نسبت شویدا مے پہ سورۃ صف ۱۱۱ کیں۔
 اودا نجات د بنی اسرائیلو پہ طریقہ د ہجرت د دوی او پہ ہلاکت
 د فرعونیا نو سرہ شویدا مے۔ اشارہ دہ چہ نجات د ظالم حاکم تہ خاص
 نعمت د اللہ تعالیٰ دے۔

مِنْ اِلٰ فِرْعَوْنَ، ال د بیو شخص قومیا نو، تا بعد ارو او دھغہ مسلک والو
 تہ وئیلے شی۔ کہ دھغہ پہ اولاد کیں وی او کہ نہ وی دے وچے نہ خوک چہ
 ایمان او د توحید عقیدہ نہ لری نو دھغہ ال د محمد صلی اللہ علیہ وسلم
 کیں داخل نہ دی اگر کہ دھغہ قریب اونسی وی (قرطبی)۔ او د لفظ
 ال اضافت د قوم مشرتہ کیدا مے شی او اشراق کیں استعمالیری او دا
 رنگ پہ وخت د اضافت د ال کیں پہ حکم دھغہ کیں مضاف الیہ داخل
 وی (جلاء الافہام لابن قیم)۔ او اہل لفظ عام دے کلوتہ یے اضافت
 کیدا مے شی لکہ اہل قریہ۔ او دھغہ پہ حکم کیں مضاف الیہ داخل نہ وی
 قرطبی لیکلی دی چہ د فرعون عوئے، لور، پلار، ترؤ او رور او خاندان
 (نزدے خیلوان) نہ وؤ نو د ال نہ مراد دھغہ تا بعد اراں دی۔

فِرْعَوْنَ، صحیح دادہ چہ د القب وؤ د ہریادشاہ د مصر لکہ چہ قیصر
 لقب وؤ د بادشاہ د رومیانو او کسری لقب وؤ د بادشاہ د فارس او ددہ
 پہ نوم کیں دیر اقوال دی قرطبی وئیلی دی قایوس۔ ولید بن مصعب

بن ریان اوبل قول دادے چہ نوم یے مصعب و (ابن کثیر) اوبعض تاریخوں
کبش لیکی دی چہ نوم یے مرتفتاح بن رعمیس ثانی و۔

یَسُوْمُوْكُمْ، کسوم نہ اخستلے شویداے پہ معنی کارادہ اونزدے کول او
خکہ ول او دوام (همیشولے) او تکلیف رسول۔

سُوْءُ الْعَذَابِ عذاب خوهر یوقیجے اونا کارہ دی نوپہ اضافت کسوء کبش
اشارہ دہ اشدد او اسوء (دیرنا کارہ) تہ۔ دا عذابونہ پہ دیر و قسمونوسرہ
وؤد بعضونہ یے خادمان جوہر کی وؤپہ چا باندے یے پہ زور زمینداری
کولہ اوبعضو باندے بہ یے دغرونہ کتے راوہلے اوبعضوبہ کچہ بنختے
جوہر لے اوچاہہ پنے بنختے جوہر لے اوچا باندے بہ یے نور کسبونہ کول
چہ یہ سورۃ مؤمنون ۱۱۱ او سورۃ شعراء ۱۱۱ کبش ذکر دی۔

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّبِعُوْا اَمْرًا مِّنْهُمْ حَتّٰى يَكُوْنُوْا سَمْعًا وَّ بَصَرًا وَّ اَنْفًا
دا تفسیر دے پہ ذکر دلویئے عذاب سرہ خکہ چہ نور عذابونہ ہم وؤ
کدے وجہ نہ پہ سورۃ ابراہیم ۱۱۱ کبش حرف واؤ ذکر کپے دے اشارہ
دہ نور و عذابونہ اوپہ سورۃ قصص ۱۱۱ کبش کذا دیم پہ تفسیر استضعاف
(کمزوری کول) کبش ذکر کپیدہ او یٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا پہ شد ک بآسرہ کپارہ
کمبالغے او کثرت کذیم دہ او کثرت کذیم پہ اعتبار ککثرت کمدبو حینوسرہ
دے۔ اٰمَنُوْا کیمچی پہ وخت کپیدائش کبش مراد دی او دا کدے کپارہ
چہ یوہم کدوی حد ک بلوغ او سریتوب تہ اونہ رسپی۔

وَيَسْتَنْخِیْوْنَ دا دویم عذاب دے پہ دے کبش درے احتمالات دی اول
داچہ استخیاء ک حیات نہ ماخوذہ یعنی ژوندائی یے پرینبودلے داہم
عذاب دے خکہ دیروالے کزنانونہ او کمولے ک نارینوسبب ک دیر وفتنو
دے لکہ چہ پہ علامات قیامت کبش پہ حدیث سرہ ثابت دہ چہ نارینہ بہ
لرشی اوزنانہ بہ دیرے شی۔ دویم احتمال دادے چہ دا ک حیات نہ ماخوذ
دے او داسے صیغہ پہ سورۃ احزاب ۱۱۱ کبش ذکر دہ۔ نو معنی دادہ چہ
خیاء بہ یے اخستلہ کزنانونہ یعنی کبے حیائی کارونہ یے کدوی نہ
اخستل۔ دریم احتمال داچہ دا ک حیا (مقصود) تہ اخستلے شوے دے
(شرمکاه کبنیئے تہ وئیلے شی) یعنی کزنانونہ شرمکاهونوبہ یے تفتیش
کوؤچہ ایا کدوی خہ بچے شوے دے اوکہ نہ۔

نساء کمر بنات یے نہ دے وئیلے حکمہ چہ اولہ معنی یا ندے چہ بنات بہ یے
ژوندای پری بنود لے نو هغه به نساء شولے او په روستو دواړو احتمالونو
سره لفظ د لویو زاناو سره مناسبت لری۔

فائدہ:- د دے خاص عذاب وړ کولو سبب څه وو؟ په دے کس د ژواقوال
دی اول هغه دے چہ ابن کثیر په حدیث الفتون (تفسیر سورة طه کس) ذکر
کړیدے چہ بنی اسرائیل و د انبیاء و د اخبار د وچے نه په کورنی کس داسے مذاکره
به کوله چہ الله تعالی به زمونږ په قوم کس یو داسے سر په پیدا کوی چہ
د هغه په وچے سره به د فرعونیا نو حکومت ختم شی او زمونږ دولت به
قائم شی نو فرعون چہ کله بادشاه شو او دا خبره دے د بنی اسرائیلو نه
واوریدله نو هغه د دے خبر په تصدیق په دے وچے سره او کړوچه دا
کورنی د نبوت ده دوی رشتیا وائی۔ دویمه وجه قرطبی خازن ابن کثیر
وغیره لیکل ده چہ فرعون خوب کس اولیدل چہ اور د بیت المقدس نه
را او تلواو په کور و نو د قبطیانو د مصر کس داخل شو او د بنی اسرائیلو
کورو نه ترینه یچ شول نو تعبیر کوونکو داسے تعبیر او کړوچه په بنی
اسرائیلو کس به یو شخص پیدا کیدی اوستا حکومت به ختم کړی۔ دریمه
وجه مدارک او جلالین کس وئیلے ده چہ کاهنانو فرعون ته داسے خبر
وړ کړو۔ په اوله توجیه کس تصدیق د حدیث او د خبر و د نبوت دے او
په دویمه وجه کس رشتینوالے د خوب د فرعون دے او خوب د کافرهم
کله کله رشتیاوی لکه په زمانه د یوسف علیه السلام کس خوب د بادشاه
او په دریمه وجه کس تصدیق د کاهنانو لازمیږی او په حدیث صحیح سره
ثابت ده چہ تصدیق د کاهن خو کفر دے نو دغه توجیه صحیح نه ده هان
که داسے اوئیلے شی (لکه چہ بعض مفسرینو لیکلی دی) چہ کاهنانو د فرعون
د خوب تعبیر داسے او ویستلو نو بیا د صحت د پار ه څه وجه کیدے شی۔
دویمه د لکمر بلکړ، داماده په اصل لغت کس د پار ه د حقیقت ښکاره کولو او
د پار ه د امتحان راځی او په امتحان سره هم حقیقت معلوم شی او امتحان
کله په نعمتونو وړ کولو سره وی دے د پار ه چہ شکر او کړی او کله په
مصیبتونو سره وی چہ صیر معلوم شی۔ په اوله معنی (حقیقت معلوم)
سره په سورة یونس ۱۰۱ او سورة کهف ۱۰۱ او سورة ملک ۱۰۱ کس د

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَافًا نَجَّيْنَكُمْ وَأَغْرَقْنَا

او کله چہ او جو موتہ ستاسو (دیکھ کولو) کیا دریا، پس کچھ کرئی موتہ تاسو او غرق کپل مونہ

الْفِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۵۰

کتل -

او تاسو

فرعونیان

اوپہ معنی مطلق امتحان سرہ کہ پہ خیر سرہ یا شر سرہ وی لکہ پہ سورۃ اعراف ۱۶۸ او سورۃ قلم کل کتب اوپہ معنی کا امتحان پہ مصیبتونو سرہ پہ سورۃ بقرہ ۲۵۵ اوپہ معنی کا امتحان پہ نعمتونو و رکولو سرہ پہ سورۃ انفال کل او سورۃ فجر ۲۵ کتب دے اوپہ معنی کا امتحان پہ احکام شرعیہ سرہ لکہ پہ سورۃ مائدہ ۲۸ او ۹۲ او سورۃ بقرہ ۱۲۳ کتب دے۔ پہ دے ایت کتب پہ نیز اکثر مفسرینو پہ معنی کا امتحان (پہ مصیبتونو) سرہ دے اوپہ دے وخت کتب ذلکم اشارہ دہ عذابونو تہ اوپہ نیز ک بعض مفسرینو پہ معنی کا نعمت سرہ دے او ذلکم اشارہ دہ نجات و رکولو تہ دارو ستوقول دلتہ راجع دے حکم چہ مقام کا تعداد ک نعمتونو دے۔

مِنْ رَبِّكُمْ پہ دے لفظ کتب اشارہ دہ چہ ہر خیر او شر کہ اللہ تعالیٰ طرف تہ گنہل ضروری دی۔

فَاعْلَامًا:- ابن جریر و بیلی دی چہ بلی یبلو مجرد پہ شر کتب استعمالیہ او ابلایبلی (مزید) پہ خیر کتب استعمالیہ او دا قاعدہ اکثریہ دہ۔

نہ پہ دے ایت کتب دویم نعمت خاصہ ذکر کوی چہ ہغہ انجاء دہ کا غرق تہ اوپہ دے کتب نتیجہ کا ظلمونو کا فرعونیا نو ذکر دہ اوپہ دے کتب ذکر کا ہجرت کا موسیٰ علیہ السلام او کا بنی اسرائیلو دے سرہ کا ذکر کا معجزہ کا موسیٰ علیہ السلام تہ۔

وَإِذْ فَرَقْنَا، فرق پہ اصل کتب فصل (جدا کولو) تہ و بیلی شہ دلتہ کا اوپہ ہنچ کتب جدا جدا حصے او بچے جو پول مراد دی چہ کا ہغ تہ ہر حصہ تہ فرق و بیلی کینی لکہ پہ سورۃ شعراء ۲۳ کتب۔ او کا دے واقعہ تفصیل پہ سورۃ اعراف ۱۳۸ او سورۃ یونس ۹۸ او سورۃ طہ ۷۷ کا اوپہ سورۃ شعراء کتب کا ۲۵ تہ تر ۲۶ پورے دے۔

بِكُمْ بآ پہ معنی کلام سرہ دہ یا بآ سببیہ دہ او مضاف پتہ دے رب سبب

إِنجَاء كُرَادُ حَوْكُمُ). الْبَحْرُ دَالْفُ فِيهِ قُرْآنُ كَرِيمِ كَبَشْ دَرِے دِيرِشْ كَرَنَه
 او تثنیه پتخہ کرتہ او جمع دَرِے کرتہ ذکر دہ۔ مفرد پہ اعتبار د جنس سرہ دے
 لکہ پہ دے سورت ۱۶۲ کبش او نور ہم دیر ایا تونہ دی اوکلہ پہ الف لام عہد
 سرہ یومعین خیز مراد وی لکہ پہ دے ایت کبش۔ او تثنیه پہ اعتبار د دودہ قسم
 د بحر سرہ دہ لکہ سورۃ فاطر ۱۱۱ او سورۃ فرقان ۳۵۔ او جمع پہ اعتبار د دہرو
 شاخونو د سمتار سرہ دہ۔ او دا بحر چہ پہ دے ایت کبش ذکر دے دامشہور
 وُیہ بِحیرۃ قَلَزَمِ سرہ۔ او پہ دے وخت کبش ہفے تہ بحر احمر وُیہ شہ۔
 فَأَنْجَيْنَاكُمْ د حداثِ صحیح تہ ثابت دہ چہ دا وُیہ د نجات د بنی اسرائیل وُیہ
 د عاشورے وہ چہ یہودیانو یہ د شکر د پامہ دغہ وُیہ روژہ نیولہ او مشرکین
 مکہ بہ ہم د هغوی د اقتداء یا د ملت ابراہیمہ د وچے نہ دغہ روژہ نیولہ
 او یہ اسلام کبش ہم دا روژہ نیول د اکثر اہل علمو پہ نیز یا ندے فرض
 وہ لیکن بیا پہ رمضان سرہ د هفے قرضیت منسوخ شو او استعجاب یے باقی
 پاتے دے سرہ د تہمے وُیہ نہ د پامہ د دے چہ مشابہت د یہودیانو سرہ رانشی۔
 فَأَعْلَاهُ :- یہ مخکش ایت کبش نجینا پہ شد اسرہ او پہ دے ایت کبش انجینا
 پہ باب افعال سرہ ذکر کر وُیہ چہ اول نجات یا ندے دیرہ مودہ لکید لے
 دہ او پہ دویم انجاء یا ندے دیر وخت نہ دے لکید لے بلکہ پہ یو محل
 تہول بنی اسرائیل د دریاب تہ روغ را او وتل۔ او باب تفعلیل دلالت کوی
 پہ تدارج یا ندے (چہ یہ دمہ دمہ یا ندے کار کول وی) او باب افعال
 دلالت کوی پہ یو کرت کار کول یا ندے۔

وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ، سوال :- بعض متصوفہ ملحدینو دعویٰ کریدہ
 چہ فرعون نہ دے غرق شوے او وُیہلی دی چہ د هفہ ایمان قبول
 شوے وُا او دلیل نیسی د لفظ د آل فرعون نہ چہ مضاف الیہ پہ حکم
 د مضاف کبش داخل نہ وی او دارنگ دلیل نیسی د سورۃ یونس ۹۲ نہ
 چہ فَأَلْيَوْمَ تُنْجِيكَ بِبَدَا نِكَ۔ چہ د هفہ بدان د غرق نہ ہچ کر شوے وُیہ
 جواب :- دا د قرآن کریم د صریح ایا تونہ خلاف کول دی هفہ ایا تونہ
 چہ پہ هفے کبش د فرعون ہلاکت مستقل ذکر کرے شوے دے دادی
 سورۃ بنی اسرائیل ۱۰۱ سورۃ یونس ۱۰۱ سورۃ ذاریات ۳۶ سورۃ نازعات
 ۴۵۔ او ابن قیم پہ جلاء الافہام کتاب کبش لیکلی دی چہ لفظ آل چہ کوم حائے

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ

اولکے چہ وعدہ اور کم موثر دے موسیٰ (علیہ السلام) سرہ دے چالیس راتیں شیور (دبورا کولو) بیا

اتَّخَذْتُمْ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهَا وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿۵۱﴾

اور تلو تاسو سخی لڑے (یہ خدا ایسی سرہ) روستو دے تلو دے موسیٰ علیہ السلام نہ او تاسو ظالم کوونکی ویں یہ شرک کوونکی

مضاف ذکر ویں نو مضاف الیہ یہ حکم دے مضاف کیں داخل ویں۔ او تفسیر
دے کُنْجِيكَ بِمَا نَاكَ بہ انشاء اللہ یہ سورۃ یونس کیں راشی چہ یہ ہف کیں
دے فرعون نجات دے عذاب نہ نہ معلوم پیری۔

وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ مراد دے دوی نظر دے یہ سترگو سرہ دے ہغوی ہلاکت
او غرقیدالوتہ۔ یا دکنایہ دے دے مخارج غرقیدالوتہ یعنی ہغوی ستاسو پے مخارج
غرق کپے شول یہ دے دوار و توجیہا تو کیں اشارہ دے بل نعمت نہ
عکس چہ دے دشمن غرقیدالوتہ مخارج دے خوشحالی سبب دے۔

۱۵۔ یہ ایت کیں تمہید دے دیا سرہ دے ذکر دے دریم نعمت خاصہ چہ ہغہ یہ
ورپے ایت کیں ذکر کوی نو پے دے ایت کیں جرم دے بنی اسرائیل ذکر
کوی چہ ہغہ عبادت کول دے عجل دی او داشرک دے۔

وَعَدْنَا، سوال :- دایا ب مفاعلہ دے صد اور غواری دے دوارہ طرفوتونہ نو
صد اور دے وعدے خود موسیٰ علیہ السلام دے طرف نہ تیشتنہ ۶۔

جواب علی صیغہ دے مزید کلمہ یہ معنی دے مجرد سرہ ویں لکہ عاقبت اللص
اودلتہ بل قرأت کیں یہ لفظ دے وعدنا (مجرد) سرہ دے۔

جواب علی دے اللہ تعالیٰ دے طرف نہ وعدہ وہ یہ طریقہ دے امر کولو پے ذریعہ
دے وحی سرہ او دے طرف دے موسیٰ علیہ السلام نہ قبلول اور اتلل و و میقات
مقررہ تہ تودے تہ مواعدا و تیلے کییری۔

موسیٰ ذکر دے لفظ یہ قرآن کریم کیں یوسل شپہ دیرش کرتہ
شومے دے۔ او دے نسب نامہ داسے دے موسیٰ حویئے دے عمران او ہغہ
حویئے دے بصر او ہغہ حویئے دے قاہٹ او ہغہ حویئے دے لاوی او ہغہ حویئے
دے یعقوب علیہ السلام او ہغہ حویئے دے اسحاق علیہ السلام او ہغہ حویئے
دے ابراہیم علیہ السلام دے۔

أَرْبَعِينَ لَيْلَةً، تفصیل دے یہ سورۃ اعراف ۱۲۲ کیں دے او ہغہ تودہ

میاشت کے ذوالقعدے اولس ورگے کے ذوالحجے وے۔ دکنیکہ ذکر کے کے دے وے
نہ دے کرے چہ پہ اسلامی (قمری) حساب کیں شپہ مخکین وی یہ ورخ
باندے او کے لفظ اذ بعین نہ مخکین لفظ کے اتمام یا انقضاء پتہ مراد دے۔

سوال :- سورة اعراف نہ معلوم پیری چہ اولہ وعدہ کے دیر شوشوشوید
بیالس وریا باندے زیاتے کرے شوے او دلتہ وعدہ کے خلویستو ذکر دے ۹۔

جواب :- سورة اعراف کیں یہ واقعہ موسیٰ علیہ السلام کیں تفصیل مراد و نو دیرش
اولس یے جدا جدا ذکر کرواویہ دے سورت کیں اجمال کے واقعہ کے پارہ کے ذکر
کے نعمت مقصدا دے نو دلتہ یے مجموعہ ورگے ذکر کرے دی۔ او کے مفسرینو
یہ روایت سرہ معلومہ دہ چہ پہ دے ورگو کیں یہ موسیٰ علیہ السلام
باندے روڑے نیول ہم لازم شوے وے۔ لیکن کے دے نہ دلیل نیول
کے صوفیا نو کے پارہ کے جواز کے وصال او کے چیلے و بستلو صحیح نہ دے کے وصال
نہ کے منع کے پارہ کے حدیث کے نبی صلی اللہ علیہ وسلم ثابت کے اوچیلہ
دلتہ کے پارہ کے حصول کے کتاب اللہ دہ کے نور و مقصدا نو کے پارہ کے داچیلہ نہ وہ
اویہ دے کیں قیاس ہم شرعاً صحیح نہ دے۔

ثُمَّ اتَّخَذُ ثَمْرَ الْعَجَلِ، اتخاذا استعمال پیری یہ ہفہ حائے کیں چہ حقیقت
کے خیزووی او کے ہفہ صفت بدل کرے شی دلتہ ہم حقیقت کے عجل سرہ
زرو او دوی ورلہ صفت کے عجل خیال او کرو او دار تک حقیقت کے عجل
حیوان (مخلوق) دے او دوی ورلہ صفت کے الوہیت او کے نرلو۔ نو دلتہ کے
اتخاذا یہ معنی کیں دہ احتمالونہ دی اول داچہ اتخاذا یہ معنی کے جوہر لو
دے یعنی کے سرور و کالونہ یے شکل کے سخی جوہر کرو او دویم احتمال
دادے چہ دلتہ دویم مفعول پتہ دے یعنی اللہ یعنی کے سخی نہ یے معبود
جوہر کرواویہ دے وے سرہ اتخاذا یہ سورة اعراف کے کیں دہ کرتہ
ذکر کرے دے او دلتہ دویم احتمال غورہ دے۔

سوال :- بنو اسرائیل خوہوشیا رخلق و تو سرہ کے عقل نہ سخی نہ
شہ رنگ اللہ وائی ۹۔

جواب :- قرآن کریم کیں مشرکا نو تہ بے عقلہ و ئیلے شویدی اگر چہ
دوی کے دنیا پہ کارو تو کیں خوہوشیا روی۔

جواب :- پہ یہودیانو کیں مخکین نہ عقیدہ کے حلول موجودہ چہ دا

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ

بِأَمْرِ مَعَاذِ اَوْكِرْهُ مَوْتِهِ تَأْسُو تَه رُوسْتُو دَر گناه کولی تَه رِه وَجِه د توبه کولی د د پانچ چاه تاسو

تَشْكُرُونَ ﴿۵۲﴾ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ

شکر ا و کړئ - او کله چه وړ کړو مونږ موسی (علیه السلام) ته کتاب (تورات)

عقیده یی د یونان والونه اخستلې وه. عقیده د حلول داسې وی چه وایی چه الله تعالی په یو مخلوق کښ د تنه حلول کړیدل لکه اوبه چه په پیو کښ کړل شئ نو هغه اوبو ته پئی وئیل شئ نو د حلول د وجه نه مخلوق ته نوم د الله تعالی او د هغه صفتونه ذکر کوی. او عبادت د مجل په بنی اسرائیلو کښ د آل فرعون (قوم د قبط) نه شروع شوې وو د هغوی په معبوداتو کښ (غواغویئ. سخی) شامل وو او د هغوی په اصطلاح کښ هغه ته یی حاثور وئیلو. او قراء بغوی په تفسیر د سورة طه کښ لیکل دی چه دوی عبادت د سخی داسه کولو چه هغه نه به یی چا پیره طواف کولو او کړا (رقص) به یی کوله او داسه طریق په هند و انوکښ هم شته او په رقص سر و دو سره عبادت کول د ملحدینو صوفیاءو طریقو د اودامشابهت د دے د یهودیت سره.

وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ د ظلم لفظ تحقیق مخکښ تیر شویدل دلت ته مراد د ظلم نه شرک کول دی ځکه چه عبادت حق د الله تعالی دے او مشرکان هغه عبادت استعمالوی د پاره د مخلوق نو دا ظلم عظیم دے.

۵۲ په دے ایت کښ ذکر د هغه نعمت دے چه د هغه تمهید په مخکښ ایت کښ ذکر کړل وچه هغه عفو د عبادت د مجل ده (چه شرک دے).

سوال :- د شرک خو بغیر د توبه نه عفو نه کیږی په دلیل د (سورة نساء ۷۸) سره نو دلته ولے عفو او شوه ۹.

جواب :- د دوی د توبه امر او قبلیدل د توبه په روستو ایت ۵۲ کښ ذکر دی او الفاظ د توبه د هغوی په سورة اعراف ۱۲۹ کښ ذکر دی.

عَفَوْنَا د اصدادونه دے په معنی د وړانولو (محو کولو) سره هر کله چه د گناه سره ذکر شئ لکه په دے ایت کښ. او په معنی د زیاتولو سره لکه په سورة بقره ۲۱۹ کښ او فرق په مینځ د عفو او مغفرت کښ په دوه طریقو سره دے

اول طریقہ ذکر کرے دہ قرطبی پہ تفسیر کیش چہ عقو محول دگناہ دی کہ روستو
د سزانہ وی اوکہ مخکیش وی دارنگ چاتہ چہ روستو دگناہ نہ سزا معاف
شی دے تہ ہم عقو وئیلے شی۔ او مغفرت بینہ دگناہ دہ چہ سزا ورسره
نہ وی۔ دویم فرق بقاعی پہ نظم الدار رکیش ذکر کرے دے ہغہ دادے چہ
عفورفع د عقوبت دہ بغیر کرفع ذکر دگناہ نہ۔ او مغفرت ختمول دی ذکر
دگناہ سرہ کرفع د عقوبت نہ۔ دریم فرق عقو محول دگناہ دی د کتاب
الاعمال نہ او مغفرت پتہول دگناہ دی د خلقونہ۔

مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ، ذَلِكَ اشارة ده عبادت د عجل نہ۔ سوال :- ثُمَّ هُمْ دِيَارُ
د روستوالی دے او مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ ہم پہ روستوالی دلالت کوی نو د
تکرار وجہ خہ دہ ۶۔ جواب :- دہ خیزونہ دی یو عبادت د سخی او دویم
توبہ کول او عقو د دغہ دوارہ خیزونہ روستو و۔ دویم داچہ یو عمل
دگناہ د او بل وخت (زمانہ) د هغہ، نو روستوالے د دوارونہ مراد دے۔
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ، لَعَلَّ دلته د پارہ د طلب دے لکہ چہ پہ سلا کیش ذکر
شویدی یعنی تذکیر د نعمت د پارہ د طلب د شکر دے۔ مادہ د شکر پہ
قرآن کریم کیش درے او یا حله ذکر دے۔ او دا یہ صفت د الله تعالیٰ کیش شپہ
کرتہ ذکر دے او هغہ پہ نسبت د الله تعالیٰ کیش پہ معنی د بنسکارہ کولو
د نعمت دے او قیلول د شکر دی۔ او زجر یہ عدم د شکر د انسانا دولس
کرتہ ذکر دے۔ او ابن قیم پہ مدارج السالکین کیش وئیلی دی چہ شکر پہ لغت
کیش ظہور تہ وئیلے شی لکہ ظہور د اثر د خوراک پہ بدن کیش لکہ پہ حدیث
د مسلم کیش دی "إِنَّ الدَّوَابَّ لَتَشْكُرُ مِنْ لَحْمِهِمْ" (حدیث یا جوج ماجوج)
(خاروی او مارغان بہ مارہ شی د هغوی د غوینونہ) او دے پہ اصطلاح
د شرع کیش دیر تعبیرونہ دی لکہ چہ قرطبی ذکر کریدا (هلته یے او کوئی)
او بقاعی پہ نظم الدار رکیش وئیلی دی چہ شکر بنسکارہ کول د برکت باطن
دی پہ ظاہر یاندا دے۔ او ابن قیم وئیلی دی چہ شکر ظہور د اثر د نعمت د الله
تعالیٰ دے پہ ژبہ دیتدہ سرہ پہ ثنا وئیلوسره او یہ زبہ د بندایہ طریقہ
د محبت کولوسره او یہ انداموتو یاندا دے پہ طاعت کولوسره او دے پنچہ
قواعد دی ع خضوع کول د شاگر مشکور تہ۔ ع محبت کول د هغہ سرہ۔
ع اقرار کول د نعمت د هغہ۔ ع او ثناء وئیل پہ هغہ یاندا دے او نہ استعمال

وَالْفُرْقَانِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿۵۳﴾ وَإِذْ قَالَ

اوفران کوونکے معجزے (حق باطل) کے درپارے چہ تاسولار او موسیٰ۔ او کلہ چہ او وکیل

کہ نعمت پہ جائے کہ خفگان کہ منعہ کنیں۔ نو معلوم شوہ چہ کہ شکر کولو دوا
ارکان دی اول رکن نسبت بنکارا کول کہ نعمت منعہ تہ (چہ اللہ تعالیٰ دے)
او دادرچہ کہ توحید او کہ ترک شرک دہ او دویم رکن نعمت پہ رضا کہ منعہ
کنیں خرچ کول او دادرچہ کہ سنت دہ حکم چہ حایونہ کہ رضا کہ اللہ تعالیٰ
پہ سنت سرہ معلوم میری نو معلومہ شوہ چہ ہر کفر او شرک او بداعت
کول او تورگنا ہونہ دا تہولہ نا شکری دہ او یہ مقابلہ کہ شکر کنیں پہ قرآن او
سنت او عرف کنیں کفران او نا شکری ذکر کنیں۔

۵۳۔ یہ دے ایت کنیں ذکر کہ خلورم نعمت خاصہ دے پہ بنی اسرائیلو
باندا دے (چہ ہفہ تورات و) او مناسبت یے کہ محکمن نعمت سرہ دا دے
چہ کہ شرک نہ کہ بچ کیدلو کہ پارہ کتاب اللہ ضروری دے۔ مفسرینو ذکر
کریڈی چہ تردغہ وخت پورے پہ بنی اسرائیلو کنیں کہ موسیٰ علیہ السلام
صحیفہ چلید لے او اوس یے دیر ضرورت پیدا اشو کہ پارہ کہ غتہ کتاب۔ نو
پہ زمانہ کہ عبادت کہ سخی کنیں موسیٰ علیہ السلام تہ پہ میقات اول کنیں
تورات کتاب ورکے شو۔

الکتاب مراد کہ دے نہ پہ اجماع سرہ تورات دے او طریقہ کہ ورکولو کہ
ہفہ یے سرہ کہ بعض صفتونہ پہ سورۃ اعراف ۱۲۸ کنیں ذکر کریڈہ۔
وَالْفُرْقَانِ دا صیغہ کہ مبالغہ دہ کہ فرق نہ یعنی جدا کوونکے پہ بنہ جدا کولو
سرہ۔ دلنہ مفسرینو دوا توجیہ لیکلی دی اول داچہ او کہ پارہ کہ عطف
کہ صفت دے پہ بل صفت باندا دے او موصوف یودے یعنی الفرقان ہم
تورات دے۔ او دویم داچہ الکتاب نہ مراد تورات دے او الفرقان نہ مراد
معجزات دی چہ سبب کہ فرق دی پہ مابین کہ حق او باطل کنیں خہ محکمن
ذکر شول اوخہ یہ روستو ذکر کرے شی۔

قاعدہ :- الْفُرْقَانِ پہ قرآن کنیں او وہ کرتہ ذکر کہ او کہ ہفہ پنچہ مصداقات
دی اول پہ معنی کہ تورات لکہ پہ سورۃ انبیاء ۱۰۷ کنیں او دویم پہ معنی
کہ قرآن کنیں لکہ سورۃ الفرقان ۱۔ او دریم پہ معنی کہ فتح او نصرت لکہ
پہ سورۃ انفال ۲۹ کنیں او خلورم معجزات کہ موسیٰ علیہ السلام

مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يُقَوْمُ رَأْسَكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ

موسیٰ علیہ السلام قوم خیل تہ، اے قومہ حُما! یقیناً تاسو ظلم کریدے یہ حُما تو خیلو باندے

بَاتَّخَذَكُمْ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ

یہ سبب دے نیو لو ستاسو سخی لڑ (یہ خدایٹی سرے) پس توبہ اوکری پید اوکونی خیل تہ

فَاَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ

نو اوڑتئی حُما تہ خیل - دا توبہ کول ستاسو غورۂ دہ تاسو لڑ

عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّ

یہ نیز دے پید اوکونی ستاسو - پس توبہ یے قبولہ کرہ ستاسو یقیناً

هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ ۝۵۲ وَادْخُلُوا

خاص ہفتہ دیر توبہ قبولونکے اورحم کوونکے دے - او کلہ چہ اووئیل تاسو

لکہ یہ دے ایت کنیں او پنجم نور کتابونہ او صحف منزلہ لکہ یہ سورۃ العمرین کنیں۔ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ اشارہ دہ چہ تورات و رکولو کنیں مقصد طلب دے ہدایت و واد تورات صفت ہم ہدایت و و لکہ یہ سورۃ مائدہ لکہ او سورۃ اسراء لک کنیں دی۔ او ہر کتاب منزل دے اللہ تعالیٰ نہ دے پارہ دے ہدایت و ہی ہفتہ خیلہ زمانہ کنیں نوبی اسرائیل چہ کلہ یہ تورات باندے یہ خیلہ زمانہ کنیں قائم و و نو خاوندان دے ہدایت و۔

۵۲ یہ دے ایت کنیں ذکر دے پنجم نعمت خاصہ دے اللہ تعالیٰ دے یہ بنی اسرائیلو باندے چہ ہفتہ عفو دے سزا و روستو دے ذکر دے عفو دے گناہ نہ او مناسبت یے دے محکنیں ایت سرہ دا دے چہ کتاب اللہ (تورات) سبب شو دے پارہ دے توبے دے دے گناہ نہ تو بیا سبب شو دے پارہ دے تخفیف عقوبت ہم لقومہ لام دے پارہ دے خطاب دے - قوم، قرطبی و بیلی دی چہ دالفظ جمع دے امر دے بغیر دے لفظ تہ جماعت دے سر و اوزنا توتہ و بیلی شی دے انبیاء یہ واقعات تو کنیں یا قوم کنیں دوارہ جنسہ (نارینہ اوزنا نہ) داخل دی او کلہ صرف نارین توتہ و بیلی شی لکہ سورۃ حجرات لک کنیں۔ او قوم یہ عرف کنیں ہفتہ خلق دی چہ نسبت یے یوم شرتہ کیدے شی یہ دنیوی

نسبت سرہ یا دینی نسبت سرہ محکمہ چہ قیام (انتظام) کہ ہغہ خلقویہ سبب کہ
ہغہ مشر سرہ وی برابرہ خبرہ دہ کہ دیو نسب وی اوکہ نہ وی لکہ قوم
کدوط علیہ السلام چہ نسب کنش شریک نہ وؤ کہ خپل مشر یقیمہ سرہ
یَقُومُ داخلہ دے ہغہ چاتہ چہ عبادت کہ سخی یے کرے وؤ۔

اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ ہرگناہ کوؤنکے پخپلہ ثواب ضائع کپی اوخان مستحق
کہ جہنم اوگر خوی او دایہ خان یا ندے ظلم کول دی۔ قرطبی وئیلی دی چہ
ہر شوک داسے عمل اوکری چہ ضرر یے ہغہ تہ رسیبری نو وئیلہ شی چہ
دغہ انسان دخان سرہ بدا اوکل۔

يَا بَعْثَا اِلَٰهَ الْعِجْلِ، بآء کہ پارہ کہ سببیت دہ او کہ اتخا ذ کہ پارہ دویم مفعول پی
دے یعنی الہا دادلیل دے چہ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ خطاب صرف عبادت کوؤنکو
کہ سخی تہ دے۔

فَتَوَبَّوْا اِلَیَّ بَارِکُمْ دادلیل دے چہ مرتد تہ دعوت کہ توبے وریڈلشی
اودارنگ توبہ کہ مرتد قبلبری۔ اوپہ دے مسئلہ کنش کاہل علمو دیر
اقوال دی چہ ہغہ کتاب الارتداد کنش فقہا و لیکلی دی۔ بَارِکُمْ دانوم دے
کہ نومونو کہ اللہ تعالیٰ نہ یہ قرآن کریم کنش درے کرتہ ذکر دے اودا ذکر نہ
ماخوذ دے اوپہ دے کنش کہ پاکوالی او کہ جدا والی معنی ماخوذہ نو کہ بَارِکُمْ
معنی ہغہ ذات چہ پیدا کوئی مخلوق پاک اوچہ کہ عدم تناسب کہ اندامونہ
او کہ یوبل نہ جدا جدا یہ شکل اوپہ اخلاق و اوصاف تو کنش۔ توبہ دے کنش
کہ خالق او مصور نہ زیاتہ معنی موجودہ اودا اسم یے کہ طلب توبہ سرہ
یہ طریقہ کہ استدلال یا کہ ترغیب سرہ ذکر کرے دے یعنی ہغہ ذات چہ
ناسوتہ یے خائستہ او جدا جدا شکلونہ در کرے دی نو کہ ہغہ معصیت نہ
توبہ کول ضروری دی او مدارک کنش وئیلی دی چہ یہ دے کنش زور نہ دہ
یعنی ہغہ ذات چہ انسان تہ یے خائستہ صورت اوصاف و رکیدی او دغہ
انسان یہ دغہ صورت او وصف سرہ غواتہ (چہ بد شکل او کہ غبات
مشہور صفت لری) سجدا مے کوی دانہایت ظلم دے۔

فَاَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ یہ دے کنش کہ مفسرینو دہ احوال دی اول داچہ توبہ
یہ زہا اوپہ ژبے سرہ دہ او قتل کول یہ طریقہ کہ متہم رپورہ کوؤنکے کہ
توبہ سرہ دے لکہ چہ یہ امت زمونہ کنش یہ قصاص کنش اوپہ رحم

وَحَدَا ذَرَاكَ بَنِي سُرَّةَ دَ تَوْبَةٍ كَوَلَوْتَهُ قَتْلَ مَنْهُمْ دَ تَوْبَةٍ دَعَى نَوْدَارَتِكْ پِه
 شَرَعِ دَ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَيْسَ دَا سَمِ تَوْبَةٍ اَوْ سَزَاوَهُ دَ شَرَكِ كَوُوْنِكُو (مَرْنَدَا يَنُو) -
 دَوِيْمَ قَوْلِ دَا دَعَى چِه قَا قَتْلُوْا تَفْسِيْرَ دَ تَوْبَةٍ اَوْ تَوْبُوْا پِه مَعْنَى دَ عَزَمَ كَوَلُوْ دَ
 تَوْبَةٍ دَعَى تَوْبِيْنَاءِ پِه دَعَى بَا نَدَا مَعْنَى قَتْلَ دَ نَفْسِ عَيْنِ تَوْبَةٍ وَهَ پِه بَنِي إِسْرَائِيلَ
 كَيْسَ. اَنْفُسَكُمْ دَ دَعَى نَه مَرَادِ خَيْلِ عَا نَوْنَه دِي لِيَكْنِ دَ قَا قَتْلُوْا نَه مَرَادِ حَا نَ قَتْلَ
 تَه سِيَارِ دِي لَكِه پِه دَعَى قَوْلِ دَ اَللّٰهُ تَعَالٰى كَيْسَ يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا كَتَبَ عَلَيْكُمْ
 الْقَصَاصَ اَلَا يَتْلُوْا اَيُّهَا يَتْلُوْا پِه هَغَه قَوْلِ چِه دَا خَطَابِ دَعَى قَتْلَ كَوُوْنِكُو مَوْمَنَانَوَه
 يَا مَرَادِ دَ اَنْفُسَكُمْ تَه هَمِ جَنْسِ دِي يَعْنِي هَغَه كَسَانِ چِه عِبَادَتِ دَ عَجَلِ يَّ
 كِرِيْ وَوُ دَ جَنْسِ دَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَنَه تَوْبِيْنَاءِ پِه دَعَى قَوْلِ سِرِّهِ خَطَابِ دَ
 قَا قَتْلُوْا اَخَاصِ دَعَى غَيْرِ مَحْرَمَانَوَه يَعْنِي چَا چِه عِبَادَتِ دَ سَخِيْ تَه دَعَى كِرِيْ
 نَو هَعُوْى دَ قَتْلَ كِرِيْ عِبَادَتِ كَوُوْنِكُو دَ عَجَلِ لَرِه يَا دَ قَا قَتْلُوْا اَخَاصِ مَحْرَمَانَوَه
 تَه دَعَى اَوْدُوْى مَرَادِ دِي پِه اَنْفُسَكُمْ سِرِّهِ لِيَكْنِ دَ قَا قَتْلُوْا نَه مَرَادِ تَقَاتِلَ
 دَعَى يَعْنِي دُوْى دَ كَوْرَنِيْ كَيْسَ يُوْبَلِ لَرِه قَتْلَ كِرِيْ -

ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ پِه دَعَى جَمْلَه كَيْسَ تَرْغِيْبِ دَعَى قَتْلَ تَه دَ پَارِه
 دَ تَوْبَةٍ كَوَلُوْا پِه دَعَى كَيْسَ اَشَارَه دَه چِه مَحْرَمِ لَه پِه سَزَاوِ كَوَلُوْ كَيْسَ خَيْرِ
 اَوْدِيْرِيْ فَا نَدَا دِي اَو هَغَه فَا نَدَا مَعْنَى اَكْرَجَه دَ دِيْرِ وَا نَسَا اَنَوْنَه پَتِه دِي
 لِيَكْنِ دَ اَللّٰهُ تَعَالٰى پِه تِيْزِ بَا نَدَا مَعْنَى هَغَه بَشَا رَه فَا نَدَا مَعْنَى دِي -

فَتَابَ عَلَيْكُمْ دَ دَعَى نَه مَحْكِيْشِ عِبَارَتِ پَتِه دَعَى (تُبَيِّنْتُمْ وَفَقَّطَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ)
 نَو تَا سَوِ تَوْبَةٍ اَوِيسْتَلَه اَوْ قَتْلَ دَ مَحْرَمَانَوَه اَوْ كِرِيْ يَا عَا نَوْنَه مَوْ قَتْلَ تَه
 اَمَادَه كِرِيْ نَو پِه حَكْمِ دَ اَللّٰهُ تَعَالٰى بَا نَدَا مَعْنَى تَعْمِيْلِ اَوْ شَوِ نَو پِه هَغَه بَا نَدَا مَعْنَى
 تَفْرِيعِ اَوْ شَوِه چِه فَتَابَ يَعْنِي اَللّٰهُ تَعَالٰى سَتَا سَوِ تَوْبَةٍ قَبُوْلَه كِرِيْ -
 سَوَالِ :- هَر كَلَه چِه عَابِدِيْنَ عَجَلِ قَتْلَ كِرِيْ شَوْلِ نَو هَعُوْى تَه فَتَابَ
 عَلَيْكُمْ خَطَابِ شَه فَا نَدَا وَرَكُوْى ۹ -

جَوَابِ عَلِ دَا پِه طَوْرِ دَ تَذَكِيْرِ دَ اَنْعَامِ دَعَى پِه اَوْلَادِ بَا نَدَا مَعْنَى پِه اَنْعَامِ
 بِلَا نَو سِرِّهِ لَكِه چِه مَحْكِيْشِ خَطَابِ اَتُوْ (اَنْعَامَاتُوْ) كَيْسَ هَمِ دَا سَمِ طَرِيْقَه وَه -
 جَوَابِ عَلِ دَلَّتَه تَوْبَةٍ پِه مَعْنَى دَ تَخْفِيْفِ سِرِّهِ دَه لَكِه پِه سُورَةِ نِسَاء ۱۰
 اَوْ سُورَةِ تَوْبَةٍ مَحَا كَيْسَ دَا مَعْنَى دَه نَو مَقْصِدِ دَا دَعَى چِه اَللّٰهُ تَعَالٰى دَ دُوْى
 دَغَه سَزَاوِ قَتْلَ اَسَا نَه كِرِيْ پِه قَتْلَ دَ بَعْضِ سِرِّهِ اَوْ پِه سَمِ دَ حَكْمِ سِرِّهِ

يُؤْمِنُ لَكَ تَتَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً

اے موسیٰ (علیہ السلام) مجھ پر ایمان نہ کرو پتا ترے پورے چہ او وینو اللہ تعالیٰ لرہ یشکارہ

فَاَخَذْنَاكُمْ الصُّعُقَةَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝۵

نو او نیوو تاسو لرہ تنہار او تاسو کتل

کہ بعضو نوروتہ یعنی چہ لہر کسان قتل شو تو نور و کسا تو تہ سزا معاف شوہ
پہ سبب کہ دعا موسیٰ او ہارون علیہما السلام سرہ۔

سوال :- توبہ پہ معنی کہ عفو و گناہ سرہ خویہ مخکس ۱۵ کبش ذکر شویدہ
نویا ذکر کول خو تکرار دے ۶۔

جواب علہ :- اسوال دلالت کوی چہ دلنہ کہ تاب نہ مراد تخفیف دے پہ
سزا کبش لکہ چہ پہ مخکس جواب کبش ذکر شول کہ دے وجہ تہ دانعت مسی
دے پہ نعمت کہ تخفیف کہ عذاب سرہ۔

جواب علہ :- مخکس صرف عفو و گناہ ذکر شویدہ او پہ دے کبش طریقہ
کہ توبہ او دے معافی ذکر شویدہ۔

تنبیہ :- دلنہ مفسرین روایات موقوفہ او اثار ذکر کریدی چہ پہ ہف
کبش کہ بنی اسرائیل و او یا زرہ کسا تو قتل ذکر دے تفسیر مراغی کبش ذکر
دی چہ ہر کلمہ صحیح نص نیشستہ نومونہ قطعی فیصلہ پہ بامرہ کہ تعداد کبش
تہ شو کولے بلہ خبرہ دادہ چہ دا کہ بنی اسرائیل و جوہ شوی روایات دی چہ
کہ خیل قوم کہ نسل برکا تو تہ اشارہ کوی چہ دوی پہ لہر زمانہ کبش دومرہ
ترقی او کپلہ او دا دوی پہ تورات (تخریف شوی) کبش پہ باب العباد کبش
لیکلی دی اگرچہ کہ یعقوب علیہ السلام تہ ترموسلی علیہ السلام پورے
خلو رپشتہ (پہ قول دا بن خلدون یا ندائے) تیر شوے دی او پہ دغہ مینج
کبش فرعون ہم کہ دوی تہ دیر بیچی قتل کرے دی نو پہ دومرہ
وخت کبش دوی شہ رنگ دومرہ ترقی او کپلہ چہ ہر وخت کہ دوی
او یا زرہ قتل کیڑی او پہ طاعون وغیرہ ہلا کیڑی تو معلومہ شوہ
چہ دا کہ بنی اسرائیل و مالغے دی کہ اظہار کہ خیل برکت کہ نسل کہ پامرہ
اِنَّهُ هُوَ الثَّوَابُ الرَّحِيمُ، دا سے مخکس تیر شوے دے او پہ ثواب
کبش اشارہ دہ چہ اللہ تعالیٰ طریقہ کہ توبہ پہ خیلہ بنائی اور وستو

دے توبہ نہ رحمت تو نہ پہ ہغوی یا نہ دے جاری ساتی۔

ہے یہ دے ایت کبش زور نہ او عقوبت دے دوی پہ یو بد عمل یا نہ دے ذکر
کوی پس دے ذکر دے شرک دے دوی او دے توبہ دے دوی نہ۔ لیکن دا تمہید دے
دے پارہ دے ذکر دے نعمت شپہم چہ ہغہ بعث بعد الموت دے پہ دنیا کبش چہ
پہ راتلو تکی ایت کبش ذکر کیری۔

وَلَا دَالْفُظْ دِلَالَتِ کوی چہ دا مستقلہ واقعہ دے لیکن روستو دے عبادت دے
عجل نہ وہ او دے ہغہ بعض تفصیل پہ سورۃ اعراف ہھ کبش ذکر شویدے۔
اوپہ ترتیب دے واقعہ کبش دے مفسریتو دے قول نہ دی اول قول دا چہ
روستو دے عبادت کولو دے عجل لہ دے دوی تہ موسیٰ علیہ السلام دے توبہ کولو
ترغیب ورکرو توبہ دے کیفیت دے پارہ ہغہ دے دوی نہ او یا مشران
منتخب کرل او طور تہ یے دے دویم میقات دے پارہ بوتلل۔ ہرکھ چہ اللہ
تعالیٰ موسیٰ علیہ السلام سرہ خبرے (وحی عمومی) او خصوصی پہ پارہ
دے توبہ کبش او کپلے چہ توبہ دے عبادت دے عجل پہ قتل سرہ دے لکھ چہ ہھ کبش
ایت کبش تیر شول او دغہ وحی موسیٰ علیہ السلام دوی تہ ذکر کپلہ
نو دوی مطالبہ او کپہ دے رویت دے اللہ تعالیٰ او انکار یے او کپہ دے تصدیق
بالغیب نہ۔ دویم قول دا دے چہ ہرکھ میقات اول کبش موسیٰ علیہ السلام
تہ کتاب تورات ورکپلے شواو موسیٰ علیہ السلام روستو دے واپس کیدالو
او دے توبہ دے عبادت دے عجل نہ دوی تہ دے ہغہ کتاب او امر او نواہی بیان کرل
نو دوی تہ گران بنکار ہ شول او دوی او ٹیل چہ دا خوبہ موثر ہغہ وخت
منو چہ اللہ تعالیٰ مونہ تہ مخافہ دا سے وینا او کپری۔ پناہ پہ اول قول چہ مشہو
دے دا قول دے او یا کسانو دے او پناہ پہ دویم یا نہ دے دا قول تہ لو بنی اسرائیلو
سیوا دے مخلصینو نہ دے۔ لیکن اول قول غورہ دے پہ تائید دے سورۃ اعراف سرہ۔
لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ دَایمان پہ صلہ کبش چہ لام راشی دلالت کوی پہ وثوق
او تصدیق لغوی یا نہ دے۔ نو دانی دے تصدیق لغوی دے بل احتمال دا دے
چہ لَكَ پہ معنی دے لِاَجْلِ قَوْلِكَ دے او نفی دے ایمان شرعی دے۔

تنبیہ :- پہ دے کبش معلومہ شوہ چہ بنی اسرائیل یا دغہ او یا کسان
پہ دے قول سرہ مرتدا شول او دے دے وجہ نہ اللہ تعالیٰ دوی لہ سزا
دے مرگ ورکپہ لیکن پہ سبب دے توبہ دے دوی او دعا دے موسیٰ علیہ السلام

سره دوی معاف کرے شو او هغه سزا د مرک یے ترینه لرے کپله۔ او بعضو اهل علم و بیلی دی چه که دوی مقصدا انکار د ایمان نه نه و بلکه د مطالبه د تاکید د پاره او د جهل د وجه نه یے دا کلمه وئیلے وه نومرتدا نه دی لیکن سزا د دوی د وجه د بے ادبی د الله تعالی او د رسول نه ده۔

حَتَّى تَرَى اللَّهَ جَهْرَةً، د اغایه مقصدا د قول د هغوی دے۔ جَهْرَةً بنکاره ته وئیلے شی دلته مراد عیا نا دے یعنی مخاخ د سترگو په لیدلو سره او د ا قید د پاره د وضاحت د دے خبر دے چه مراد د کزری نه رویت علمیه نه دے بلکه رویت د سترگو دے۔

فَاَخَذْنَا كُمْ الصُّعِقَةَ، لفظ د اخذات یے او ئیلو نزلت یے نه دے وئیلے حکه چه اخذ مستلزم د اهلک دے او نزول مستلزم د اهلک نه دے۔ الصُّعِقَةُ، معکبش تحقیق د صعق تبر شو دے خازن په دے کبش خلور قولونه ذکر کرے دی عـ مرک عـ او ر نازل شو په دوی باند دے او دوی یے اوسیل هغه ته تندار وئیلے شی۔ عـ چغه د اسمان د طرف نه پشان د صیحه د شمودیا نواو د قوم شعیب علیه السلام او قوم لوط علیه السلام عـ ډیر ملائیک چه د هغوی په کشار او ریدالویا د هغوی په لیدلو سره دوی بے هوشه شول نومړه شول د بیر د وجه نه۔ او سورة اعراف به هکبش یے دے ته رجقه وئیلے ده چه هغه نه زلزله د زمکه یا هیبت د زړو نو مراد دے۔

وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ مراد د دے نه نظر کول دی صاعقه ته (چه اورو و) په وخت د راکوزیدلو کبش (مدارک)۔ یا مراد د دے نه د یوبل مرکب د لوت ته کتل دی یعنی تاسو یوبل ته کتل (خازن)۔ یا مراد کتل د اثر د موت دی په روستو اولاد د دوی کبش۔

تنبیه:- معتزلو د دے آیت نه دلیل نیول دے چه لیدل د الله تعالی په دنیا او آخرت کبش محال دی او د دے وجه نه په دوی باند دے صاعقه راغلله؟
جواب:- نزول د عذاب په دوی باند دے د وجه د دے قول د دوی نه د د چه کن تَوَمَّنْ لَكَ تودا کلمه د ارتداد ده یا دوی طلب د رویت د وجه د محبت نه نه دے کرے بلکه د وجه د بے ادبی نه یے کپی دے نو د هغه سره توهین د قول د پیغمبر یے هم کرے دے دلته دا کلام خازن ذکر کپی دے او قرطبی بحث کول روستو کرے دے۔

ثُمَّ بَعَثْنَا مَن يَكْفِي مُؤْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ

بیا ژوندی کړئ مونږ تاسو روستو د مرگ ستاسو ته دے د پامه چه تاسو

تَشْكُرُونَ ﴿٥٤﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ

شکر او کړئ - او سورے کړے مونږ ستاسو د پاسه ورپه

۵۴ په دے ایت کښ ذکر د انعام مقصد دے چه هغه ژوندی کیدل د دوی دی روستو د مرگ نه او بخت په اصل کښ پورته کولو ته اولیې لوسته وئیل شی دلته اوله معنی مراد ده یعنی د ویاړه یی دوی ته ارواح واپس کړل او ژوندی یی راپورته کړل. او د موت دلته معنی حقیقی معروف ده خو ک چه دلته د موت تاویل کوی په بے هوښی سره یا په جهل سره نو هغه خلاف دے د تفسیر د سلف صالحینو ته واخستل د مجاز دی سره د امکان د معنی حقیقی نه اودادواړه باطل دی. - او سورة اعراف کښ لفظ د اهلک هم صریح دے د دوی په مرگ باندے.

فَاعْلَمْ اَنَّكَ تَكَلِّفُ النَّفْسَ الْكَافِرَةَ تَكْلِيفًا لَا يَنْفَعُهَا شَيْءٌ وَّكَانَ وَعْدُ اللَّهِ حَقًّا ﴿٥٥﴾ د دوی په دے ایت کښ موت د عقوبت دے موت مؤجله نه دے او بخت د دے موت نه روستو خارق للعادت دے معجزه ده د موسی علیه السلام اودا حاصل شویدے په دعا د موسی علیه السلام چه په سورة اعراف کښ ذکر شویده او په دے سورت کښ داسے واقعات پنځه کرتے ذکر دی اول داده دویم په ۳۷ دریم په ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ پنجم په ۳۸ کښ اوتول په طور د خارق للعادت سره دی یوحکمت په دے کښ داده چه الله تعالی بنده کاو ته ښکاره کوی لکه خه رنگه چه الله تعالی په امور عادیه باندے قادر دے نو دغسے په امور وخلق د عادت نه هم قدرت لری. اولکه چه ایمان راوړل په دویاړه ژوند ک ورځ د قیامت باندے فرض دی په دلیل د قرآنی آیاتو نو سره نودارگ ایمان راوړل په دے

فَاعْلَمْ اَنَّكَ تَكَلِّفُ النَّفْسَ الْكَافِرَةَ تَكْلِيفًا لَا يَنْفَعُهَا شَيْءٌ وَّكَانَ وَعْدُ اللَّهِ حَقًّا ﴿٥٥﴾ د دوی په دے ایت کښ موت د عقوبت دے موت مؤجله نه دے او بخت د دے موت نه روستو خارق للعادت دے معجزه ده د موسی علیه السلام اودا حاصل شویدے په دعا د موسی علیه السلام چه په سورة اعراف کښ ذکر شویده او په دے سورت کښ داسے واقعات پنځه کرتے ذکر دی اول داده دویم په ۳۷ دریم په ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ پنجم په ۳۸ کښ اوتول په طور د خارق للعادت سره دی یوحکمت په دے کښ داده چه الله تعالی بنده کاو ته ښکاره کوی لکه خه رنگه چه الله تعالی په امور عادیه باندے قادر دے نو دغسے په امور وخلق د عادت نه هم قدرت لری. اولکه چه ایمان راوړل په دویاړه ژوند ک ورځ د قیامت باندے فرض دی په دلیل د قرآنی آیاتو نو سره نودارگ ایمان راوړل په دے

وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْمَنِّ وَالسَّلْوَىٰ طُكُلُوا

اور اولیٰ پل مونہ پہ تاسو باندے ترجیحین او مرزان - راوئیل مونہ خوری

مِنْ طَيِّبَاتٍ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا

د پاک (مزیدار) ہفتہ چہ درکری دی مونہ تاسوتہ - او ہیخ نقصان اونکرو دوزمونہ

وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿۵۷﴾

لیکن دوی د خپلو حانونو نقصان کوونکي وو -

واقعاتو خرق عادت باندے ہم فرض دی یہ دلیل دے ایاتونوسرہ۔
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ لکہ چہ قبولیت دتوبے دشرک نہ لوئے نعمت دتودارنگ
قبولیت دتوبے دارتداد نہ ہم لوئے نعمت دے دے وجے یہ ۵۷ اوپہ
دے ایت کبس شکر ذکر کرپے شو۔ اولفظ دشرک شامل دے نہولو طاعتونو
تہ (لیاب دد مشقی)۔

۵۷ یہ دے ایت کبس ذکر د اووم نعمت دے اوہغہ دوه قسمونہ دی یو
قسم مکان د اوسیدلوپہ ظَلَلْنَا سرہ اودویم قسم مشروب او طعمہ مے
تکلیفہ۔ او ظاہر داده چہ ہرکھہ بنی اسرائیلوپہ اتباع د موسیٰ علیہ السلام
کبس ہجرت کرپے وو اومیدان تیبہ تہ راغلل تودوی محتاج وو ابادی تہ او
ابادی تہ وہ نوک نمر دگرمئی نہ دے کولو دپیارہ یہ دوی باندے سورے
د غمام (ورینحو) اللہ تعالیٰ جو کرپو او د خوراک خبشکاک دپیارہ یے ورلہ من
اوسلو ی پیدا کول۔

وَقَلَّلْنَا وَادَّيْنَاهُ دے عطف دیو واقعے دے یہ بلہ واقعہ باندے اومناسبت
د مخکس سرہ دادے چہ مخکس نعمت د ژوند یے ذکر کرپو اوپہ دے انعاماتو
کبس بقاء د ژوند او دے نعمت ذکر یہ سورۃ اعراف نلا کبس اوپہ
سورۃ طہ نہ کبس شتہ دے۔

سوال :- تیر شوی نعمتو تہ یے پہ اذ سرہ ذکر کرپے وو اولتہ یے اذ نہ
دے ذکر کرپے ۶۔

جواب :- ہر تیر شوے نعمت فائدہ کوی حیات بدنہ یا حیات روحانیہ
نوہغہ لوئے نعمتو تہ دی اودا خوصرف سورے کول یا خوراک خبشکاک دے

چہ دھغ غوبنہ لذیذہ مفیدہ دہ دصحت دپارہ اوپہ داسے ملکوت کنس پیدا کی پری
 چہ یہ ہغ کبش دغتم و ریشوقصلونہ پیدا کی پری لیکن یہ میدان تہ کبش ددے
 پیدا کی دل خلاف عادت وڈ او دے حاصلول دبنی اسرائیلو دپارہ اسان
 کپے شوی وڈ توخومرہ یہ چہ ضرورت وڈ نو دوی یہ رانیولے شول بعض
 عوام وائی چہ دایہ وراتہ کپری مرزان راتلل او دلیل تیسوی دلفظ دسمائی تہ
 لیکن دا قول خطا دے بے دلیلہ دے او سمائی نوم دمرغی دے جمع دسمین
 (وریت کپری شوی) نہ دہ۔

سوال :- عادت دادے چہ یہ خوراک کبش غوبنہ مخکبش وی یہ خور
 خیز باندے (لکہ حلوة) نودلتہ یے من ولے مقدم ذکر کپویہ سلوی بانگہ۔
 جواب عل ہرکہ چہ پیدا ایش ددغہ دوارہ خیزونو دعات نہ خلاف وڈ
 تو ترتیب یے ہم دعات تہ خلاف دے یہ طریقہ دعات دجنتیا توچہ یہ
 سورة واقعه ۳۷ کبش ذکر دے چہ فاکھہ (میوہ) مخکبش دہ یہ غوبنو
 باندے۔ جواب عل دحلوة (خوبخیز) راتلل دبرہ نہ دعات دیر خلاف
 دے او دمارغانو راتلل دبرہ طرف نہ دعات سرہ من وجہ مناسب دی
 نو حکہ یے من مخکبش ذکر کپرو۔

کُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ، کُلُوا نہ مخکبش لفظ دقلنا پتہ مراد دے او دایہ
 قرآن کبش یہ دیر وایا تو تو کبش شتہ لکہ یہ سورة رعد ۲۷ او سورة زمر ۶
 او سورة العمران ۱۴۱ کبش دی۔ او کُلُوا امر دپارہ دایاحت دے اوچہ قیدا
 دطبیات مراد وی نو امر دپارہ دایجاب دے اوپہ دے کبش اشارہ دہ چہ
 ایشودل دطعام دمیلمہ مخ تہ کافی نہ دی دایاحت دپارہ بلکہ دامراواذن
 انتظار پکار دے (بحرالمحیط)۔ مِنْ طَيِّبَاتٍ مِنْ دپارہ دتبعض دابوحیان
 وئیلی دی چہ دا قول غورہ دے کہ طبیات نہ مراد صرف من او سلوی
 وی او کہ عام طبیات وی حکہ چہ تول خو یوانسان خو پلے نشی۔

طَيِّبَاتٍ داجمع دطیب یا دطیبت دہ۔ مادہ دے یہ قرآن کبش پنجوس حلہ
 راغلہ دہ او دے پنچہ معانے دی۔ اول یہ معنی دحلل (سورة نساء ۳۷)۔
 دویم یہ معنی دخوشحالی دطبیعت (سورة نساء ۳۷) او سورة زمر ۶۷)۔
 دریم یہ معنی دپاک (سورة نساء ۳۷)۔ خلورم یہ معنی دمزیدار او لذیذ
 (سورة احقاف ۳۷)۔ پنجم یہ معنی دقائدے والا (سورة ابراهیم ۲۳)۔ او

طیبیت (پاکولے) پہ قرآن کس کہ دیارلس خیزونو پہ صفت کین ذکر دے انسان، مال، بلد، قول، کلم او کلمہ، حلال، صعیده، ذریت، مساکن، ریح، شجره، حیاة، تحیة (سلام)۔ او کہ حلال پہ صفت کین پہ مقام کہ اکل کین پہ شپہ ایا تو نو کین ذکر دے او کہ مرزوق سرہ صفت کہ طببات شپا پس کرتہ ذکر دے۔

تنبیہ :- طیب پہ صفت کہ حلال کین راجی تو پہ هغه کین کہ مفسرینو اول قول دادے چہ طیب پہ معنی کہ حلال دے او تا کید دے کہ حلال کہ پارہ او دویم قول دادے چہ کہ حلال او طیب پہ مینج کین فرق کہ او ذکر دے کہ تاسیس (تقیید) کہ پارہ دے نو فرق یے پہ خو و جو و سرة دے اولہ وجہ دادہ چہ حلال عام دے اگر کہ عارضی پلیدی وی او کہ پاک وی او طیب خاص دے پہ معنی کہ پاک سرہ چہ هیچ پلیدی پکین نہ وی دویمہ وجہ دادہ چہ حلال هغه دے چہ دلیل نہ وی کہ هغه پہ حرمت یا تداے او طیب هغه دے چہ پہ هغه کین تشونماء او غذا ائیت هم وی نو کوم خیز چہ پاک وی لیکن تشونماء کہ بدن او غذا ائیت پکین نہ وی لکہ خاورہ، گنہ، سکارہ وغیرہ نو دا خوړل مکروہ دی۔ دریمہ وجہ دادہ چہ حلال نفس مباح تہ وکیلہ شی او طیب هغه دے چہ هیچ شبہ نہ وی پہ مقدار او پہ صفت او کیفیت کہ حصول کہ هغه کین۔ او طیبیت چہ هر کہ بغیر کہ لفظ کہ حلال تہ ذکر وی نو هغه پہ معنی کہ حلال او پاک اولذات و رکوؤنکی سرہ مراد دی۔

مَا رَزَقْنٰكُمْ، ما موصله یا موصوفه یا مصدریہ دے تہول احتمالات صحیح دی۔ و مَا ظَلَمُوْا تَاَذِیْبُ کِس پہ کلام کین پت لفظ ولا تطغوا فیہ مراد دے پہ قرینہ کہ سورہ طہ ۷۷ او دار تک لفظ کہ طغوا یا ظلموا پت دے او مفسرینو لیکلی دی چہ دوی منع کرے شوی و و کہ ذخیرہ کولو تہ او کہ ناشکرئی کولو تہ لیکن دوی بہ کہ هغه تہ ذخیرہ کولہ نو هغه بہ زرسخا شو او چینجی بہ پہ کین او شول او کہ خوړلو تہ بہ یے کارہ شول او کہ هغه وجہ تہ من او سلوی نازلیدال کم شول پہ دوی باندے۔ او هر کہ چہ وهم کیدالو چہ دوی پہ دے مخالفت کولو سرہ اللہ تعالیٰ او کہ هغه نبی (موسیٰ علیہ السلام) تہ نقصان و رکولے شی نو جواب او شو پہ و مَا ظَلَمُوْا تَا سرة دلتہ ظلم پہ معنی کہ نقص سرہ دے یعنی دوی پہ طغیان او ظلم کولو سرہ کہ اللہ تعالیٰ او کہ رسول هیچ کہ تہ دے کرے هغوی لہ یے هیچ ضرر تہ دے رسولے۔

وَاذْكُلْنَا اَدْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَمَكُوا

او کله چہ او ویل موتر ورنوخی دے شہر ته نو خویاک کوئ

مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا

د دے ته چرته چہ غواری تاسو یسماخ او ورنوخی

الْبَابِ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ

دروازے ته سجده کوونکی او دایئ کلمہ د حطه (راویجے موتر) نو اویہ بخوتاسوته

خَطِيئَتِكُمْ وَتَسْتَرِيذُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

گناہوته ستاسو - او خا مخا زیات به کرو ثواب د خاسته عمل کوونکو -

وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ، لکرن د استنداراک دے یعنی چہ دوی د بیل چاہیج نقصان نہ دے کرے نو د حان یے کریدے د هغه جواب او شو گانوآ به دے کس د دوی عادت د ظلم ته اشارہ ده۔ أَنْفُسَهُمْ داتقدیم د مفعول دیا به د تخصیص د ظلم دے په دوی پورے۔ يَظْلِمُونَ دا ظلم اول په دے وچه سره دے چہ هر گنا هکرا په خپل حان باندا دے ظلم کوی چہ د حان ثواب کم کړی او حان عذاب د الله تعالی ته پیش کړی دویم په دے وچه سره چہ هغه نعمت د دوی ته کم شو او حدیث صحیح کس اشارہ ده چہ لولا بنو اسرائیل کم یخزن اللحم (الحادیث) معنی او مفهوم دا ده چہ که نه وے ذخیره کول د بنی اسرائیل و من او سلوی لره اونه وے د هغه سخا کیدال او بے کاره کیدال نو اوس به هم چرے غوښه نه سخا کیدلے۔ او د هغوی طعام خوشا شوی و د وچه د طغیان او ظلم نه او د دے امت طعام خو سخا کیدنی دپاره د عبرت اغستلو۔

داهم د هغه او امر و نه دے چہ په میدان تیه کس واقع شوی و د په وخت د موسی علیه السلام کس او بنی اسرائیل و د دے امر منلو نه انکار کړے و د بیا روستو د خلویستو کونونه د یوشع علیه السلام په زمانه کس دوی جهاد او کړو او دغه قریه (بیت المقدس) ته ورغلل نو دا خلور او امر دوی ته او شول نو ابن کثیر و بیلی دی چہ په دے کس مقصد زجر و کول دی دوی ته په انکار کولو د جهاد او دخول د مقدس زمره ته او بیا روستو

د دخول د دوی ته ارض مقدسه ته تجر او تخویف د تیوی دے دوی ته په سبب د تبدیل د اوامرو سره۔

تنبیه :- بعض مفسرینو ذکر کړی چې دا هم ذکر د انعام د لکه (الباب دمشق) لیکن دا قول صحیح نه دے بلکې په دے اول ایت کیش ذکر د تمهید او روستو ایت کیش عذاب او سبب د هغه ذکر دے نو دا ذکر د عذاب اول دے په بنی اسرائیلو په مینځ د ذکر د انعام تو کیش او هر کله چې دا اوامر ذکر شوی وؤ په وحی د موسی علیه السلام کیش په میدان تیه کیش د دے وچ ته د دے عطف یې اوکړو په ماقبل واقعه یا ندے نو او فرما ییل یې د اذْکُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ په دے ایت کیش خلور اوامردی اول دوو کیش ذکر د نعمتو نو دے او په روستو دوو کیش ذکر د هغه اوامرو دے چې دوی مکلف شوی وؤ په هغه باندے په طور د عبادت کولو سره او بیا ذکر د دوه پشارتو نو د دے چې مرتب دی په مخکین اوامرو باندے۔

هَذِهِ الْقَرْيَةُ، قریه د قری نه ماخوډ دے جمع ته وئیلے شی او په عرف کیش هغه ایادئ ته وئیلے شی چې په هغه کیش خالق د پاره د او سیدالوجع وی که باندې وی او که بناروی اکثر اطلاق یې په باندې باندے وی او کله کله یې اطلاق په بنار باندے هم کیږی۔ د دے قری په باندې کیش د مفسرینو ډیر اقوال دی چې دا بیت المقدس، اریحا، رمله، شام، اردن، فلسطین، ندامر، ایلدیا، بلقاء او یا مصر وؤ۔ لیکن ابن کثیر وئیلے دی چې صحیح داده چې دا قریه بیت المقدس دے۔ هر کله چې دوی په میدان تیه کیش اباد وؤ نو الله تعالی په دوی باندے جهاد د بیت المقدس فرض کړو لیکن دوی د هغه نه انکار اوکړو لکه چې په سورة مائده ۲۲ کیش ذکر دی نو خلویست کاله په طور د عذاب سره په میدان تیه کیش بندا شول او په دغه وخت کیش موسی او هارون علیهما السلام وفات شول او یوشع علیه السلام پیغمبر شو نو هغه اولاد د بنی اسرائیلو ته د جهاد خطاب اوکړو او جهاد یې اوکړو نو دغه ملک فتح شو نو دوی ته په باندې د هغه ملک کیش داخلو خطابات او شول او دوی تبدیل اوکړو نو عذاب ورباندے راغے۔ نو اول دوی په دے دخول د قریه سره مکلف شوی وؤ په وخت د موسی علیه السلام کیش او روستو د خلویستو کالونه مکلف شو په

داخلید لو باندے دے کلی تہ سرہ دَا دَا بونہ پہ زمانہ دے یوشع علیہ السلام کبش
 قُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا دایے پہ فاء سرہ ذکر کرپ و اشارہ دے چہ دخول
 مقصدا اصلی نہ دے بلکہ مقصد اصلی خوراک دے پہ فراخی سرہ۔ حَيْثُ شِئْتُمْ
 وسعت دے مکانات تہ اشارہ دے اور رَغَدًا کبش فراخی دے خوراک تہ اشارہ دے۔
 وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا دَا امر تعدی دے۔ حاکم پہ مستدرک کبش روایت راوی
 دے چہ دروازہ و پڑہ (کوزہ۔ چیتہ) او طرف دے قبلہ تہ وہ، نو دوی پہ ولا پے
 سرہ نشود داخلیدے بغیر دے سرکوز و لونہ۔ الْبَابُ، قرطی و بیلی دی چہ دا
 دروازہ اوس معروف دے پہ یاب حطہ سرہ او بعض و بیلی دی چہ دے نہ
 باب التویہ، یا باب القبة مراد دے ہفہ قبہ چہ موسیٰ علیہ السلام ہفہ طرفہ
 مونجہ کوؤ اوچا چہ باب المسجد و بیلی دے نو داصحیح نہ دے حکم چہ ہفہ
 وخت مسجد نہ وؤ آباد شوے او مسجد تہ داخلیدل مقصود نہ وؤ ہاں روستو
 مسجد جوڑ شوے دے اور روستو زمانہ کبش باب الحطہ دے مسجد پورہ باب
 دے دے وچے نہ (بجائز) ہفہ تہ یاب المسجد و بیلی شویڈے۔ سُجَّدًا دَا ابن
 عباس رضی اللہ عنہما تہ ابن کثیر روایت ذکر کرپے دے چہ مراد دے دینہ
 حالت دے رکوع، انحناء او تواضع دے او پہ روایت دے حسن بصری کبش دی چہ
 مراد دے نہ سجدة معروفہ دے دپارہ دے شکر روستو دے دخول نہ لیکن
 امام رازی پہ دے توجیہ باندے رد کرپے دے۔

وَقُولُوا حِطَّةٌ دَا امر ہم امر تعدی وؤ۔ او صاحب لباب و بیلی دی چہ دا وؤ
 حالیہ دے یعنی داخل شئی سجدة کوؤ نیکی پہ داسے حال کبش چہ قول حِطَّةٌ
 بہ کوئی پہ وخت دے دخول کبش۔ حِطَّةٌ پہ دے کبش دے قراءتو نہ دی
 اول پہ رفع (پیش) سرہ نو سوال دا دے چہ حِطَّةٌ مفرد دے او قُولُوا
 پارہ مقولہ جملہ پکار دے نو دے ہفہ جواب دا دے چہ لفظ دے سَلِّتُنَا اَمْرًا
 حِطَّةٌ پتہ دے نو داجملہ اسمیہ دے پہ حذف دے مبتدا سرہ او زمخشری
 و بیلی دی چہ دایہ اصل کبش نصب (زور) وؤ لیکن عدول اوشو دے جملہ
 فعلیہ نہ جملہ اسمیہ تہ دپارہ دے قائدا دے کثبات۔ دویم قراءت پہ زور دے
 دے حِطَّةٌ سرہ دے او پہ ہفہ کبش تور توجیہات دی ہفہ ابو حیان ذکر کرپے
 او پتہ پہ دے باندے دے عکرمہ تہ نقل دے چہ معنی دے لا الہ الا اللہ دے
 او دویم قول دے ابن عباس رضی اللہ عنہما تہ نقل دے چہ دایہ معنی دے

استغفار سرہ دے۔ او قرطبی و بیلی دی چہ حدیث صحیح چہ امام بخاری راوپے
دے دلالت کوی چہ صرق پہ دے لفظ و بیلو سرہ دوی مکلف شوی وؤ۔
او دالفظ اگر چہ عربی دہ لیکن ظاہر دادہ چہ لغت عبرانیہ کیں دامرادف د
عربی سرہ وؤ او مقصود پہ دے کیں اقرار وؤ پہ خیلو کنا هوتو باندے
دپارہ دتضرع او مسکنت بشکارہ کولو۔

تَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ حَظَّيْكُمْ داجواب دے دآخری دوه امرتو (وَادْخُلُوا) (وَقُولُوا)
پہ دے کیں دلیل دے چہ اطاعت د اوامرو د الله تعالیٰ او عبادت د هغه
سبب دے دپارہ د مغفرت د کنا هوتو او ادا ز مونو د امت دپارہ هم دے او
پہ دیر دایا تو تو کیں ذکر دی لکہ پہ سورة هود ۱۱۱ او سورة عتکبوت ۲۹
وغیرہ او احادیث هم پہ دے یاب کیں دیر دی۔ حَطَّايَا، جمع تکسیر دہ د
حَطَّيَّةٌ دپارہ او مادہ د خطا پہ قرآن کیں دوه ویشٹ کرتہ ذکر دہ کلہ پہ
معنی د ترک عمدا (قصداً پیرینودلو) رائجی لکہ پہ سورة نساء ۱۱۱ او سورة
احزاب ۵۶ کیں۔ کلہ پہ معنی د گناہ صغیرہ او خلاف اولیٰ سرہ رائجی لکہ
پہ سورة شعراء کیں او کلہ پہ معنی د گناہ کبیرہ سرہ بغیر د کفر او شرک نہ
لکہ پہ سورة اسراء ۱۱۱ سورة یوسف ۱۱۱ کیں۔ او کلہ پہ معنی د کفر
او شرک او نور و کنا هوتو کبیر و لکہ پہ سورة قصص ۱۱۱ سورة بقرہ ۱۱۱
سورة نوح ۱۱۱ کیں۔ دلته مراد د خطایا نہ کنا هوتہ صغیرہ دی پہ نیز
د عام اهل سنت والجماعت۔

وَسَكَنَ يَدَا الْمُحْسِنِينَ داجملہ معطوف دہ پہ قُولُوا حِطَّةً باندے،
نہ دہ معطوف پہ تَغْفِرْ باندے۔

سوال :- پہ اعتبار د ترتیب سرہ خوتقاضا کوی چہ دا عطف کرے شی
پہ تغفر باندے نو پہ خہ حکمت سرہ پہ طریقہ د عطف یے ذکر نہ کرو ؟۔
جواب :- دایے پہ طریقہ د مستقل وعدے سرہ ذکر کرو اشارہ دہ چہ
زیادت چہ دوجے د وعدہ الہی نہ دے نو هغه دیر لوئے د هغه زیادت نہ
چہ پہ سبب د عمل د انسان سرہ وی۔

الْمُحْسِنِينَ جمع د محسن دہ هغه شوک چہ احسن عمل کوی چہ بناء وی
پہ توحید او اخلاص او اتباع د سنت باندے۔ او قرطبی و بیلی دی "محسن
هغه شوک دے چہ عقیدہ د توحید صحیح ایزد کرے وی او سیاست نفس یے

خائستہ کرے وی او پہ اداء د فرائض وی توجہ کرے وی او نور مسلمانان د
 ہغہ د شر تہ بچ وی۔ او پہ حدیث د جبرائیل کبش د احسان پہ معنی کبش داسے
 دی چہ آن تعبد اللہ کا کک تراء فان لم تکن تراء فانک یزالک نواشا ۱۴۵
 اخلاص تہ۔ او پہ دے جملہ کبش دیر توجیہات دی اول داچہ پہ دے کسان
 کبش چاچہ من او سلوی کبش حیانت یا نور کنا ہونہ کرے وی تو ہغہ تہ پہ
 خطایا او بے شے او چاچہ داخیات یا نور کنا ہونہ کرے وی تو ہغوی لہ
 یہ پہ سبب د دغہ عبادتو ثواب زیات کرے شے۔ دویم داچہ مراد د محسنین
 تہ ہغہ شوک دی چہ دے دے نہ روستو ہغوی احسن اعمال کوی نو
 ہغوی لہ یہ درجات زیاتوی۔ دریم داچہ پہ سبب د دغہ اعمالو سرہ د
 محسنینو احسان زیاتوی۔

قاعدہ :- داسے آیت پہ سورۃ اعراف ۱۲۹ کبش ہم دے لیکن پہ دوار کبش
 فرق دے پہ خو وجوہو سرہ اول داچہ دلتہ واد قلنا دے او پہ سورۃ
 اعراف کبش واد قبل لہم دے او دویم داچہ دلتہ اذ حلوا او ہلتہ اسکنوا دے
 دریم داچہ دلتہ قلوا دے پہ فاء سرہ او ہلتہ یہ واو سرہ دے۔ خلو دلتہ
 واد حلوا الباب سجدا مخکبش دے پہ قو کو حطہ یا ندا دے او پہ سورۃ اعراف
 کبش پہ عکس سرہ دے۔ پنجم دلتہ خطایا لفظ دے او ہلتہ خطیئات لفظ دے
 شپہم دلتہ لفظ دے رغدا آشتہ او سورۃ اعراف کبش نیشستہ۔ اووم دلتہ و
 سکنید دے پہ واو سرہ او ہلتہ بغیر د عطف نہ دے۔ دے دے وجو حکمتونہ
 بالترتیب دادی د اول فرق اولہ وجہ دادہ چہ سورۃ بقرہ اول سورت دے
 پہ ترتیب کتب د قرآن کبش چہ اصل ترتیب دے نو پہ اول کبش تصریح
 مناسب دہ پہ بارہ د قائل کبش چہ وہم رانشی چہ بل شوک دے او سورۃ اعراف
 خود دینہ روستو دے نو پہ ہغہ کبش د صیغہ د مجھول تہ وہم نہ پیدا کیبی۔
 دویمہ وجہ دادہ چہ پہ دے واقعہ کبش من وجہ ذکر د انعام دے نو نور
 انعاما توپشان پہ اذ قلنا سرہ مصدر شو او من وجہ ذکر د عقوبت دے نو
 سورۃ اعراف کبش واد قبل سرہ ذکر شو۔ د دویم فرق وجہ دادہ چہ دخول
 مقدم دے پہ سکون باندا دے نو سورۃ بقرہ چہ مخکبش دے نو پہ ہغہ کبش
 دخول ذکر شو او سورۃ اعراف چہ روستو دے نو پہ ہغہ کبش سکون ذکر شو
 د دریم فرق وجہ دادہ چہ ہر فعل کبش چہ معنی د شرط وی نو پہ معطوف

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي

پس بدلہ کر کے ہفتہ چاہے ظلم کیے کرے اور ویتاؤں سے بچے سب سے دے ہفتہ نہ

قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَاهُ عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

چہ ویتاؤں سے بچے دے تو اولیوں سے بچہ ظالموں سے باندے

رَجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿۵۹﴾

سخت عذاب دے آسمان (د طرف) نہ پدے وجہ چہ نافرمانی کیے کولہ -

کبش فا داخلین تو دلتہ ہم معنی دادہ چہ پہ دے شرط چہ تاسو داخل شی
دے کلی تہ تو خوراک کوئی دے ہفتہ نہ او ہرچہ سکتی دے تو دے اکل تعلق دے ہفتہ سرہ
لازم نہ دے تو دے وجہ پہ او سرہ عطف شو دے خلورم فرق وجہ دادہ چہ
داسورت اول دے دسورہ اعراف نہ پہ دے ترتیب کبش او سجداہ امر اہم
دے نوپہ دے کبش کیے اہم کار بخکبش ذکر کر و بلہ وجہ دے خلورم فرق دادہ چہ
پہ بنی اسرائیل کو کبش دے قسمہ خلق و دے یو قسم ہفتہ کسان چہ دے ہغوی نہ
گناہ نہ وی صادر شوی تو دے ہغوی توجہ اول عبادت کولوتہ وی اور ستو
دعبادت نہ توبہ او استغفار کوئی نو سورہ بقرہ کبش دے خلق و ذکر کول
مقصد دے او دویم قسم ہفتہ خلق چہ ہغوی گناہونہ کرے وی نو دے
ہغوی توجہ اول توبہ کولوتہ وی بیا روستو عبادت کولوتہ نوپہ سورہ
اعراف کبش دے ہغوی لحاظ کرے شویدے دے پنجم فرق وجہ دادہ چہ خطایا
جمع کثرت دے او خطیئات جمع قلت دے او دلفظ دے قلنا سرہ جمع کثرت
دیرہ مناسیہ دے او پہ سورہ اعراف کبش ہر کلمہ چہ اللہ تعالیٰ عانتہ نسبت
نہ دے کرے نو جمع قلت دے ہفتہ سرہ مناسب دے دے شپہم فرق وجہ دادہ
مخکئی وجہ دلتہ ہم دے یعنی دلتہ اللہ تعالیٰ جان تہ نسبت کرے دے پہ
قلنا سرہ نو کثرت دے نعمتونو و سرہ مناسب دے پہ لفظ دے رَغَدًا سرہ او
سورہ اعراف کبش دے نسبت نیستہ نو رَغَدًا ذکر کولوتہ ضرورت نیستہ -
د اووم فرق وجہ دادہ چہ دلتہ مراد دادے چہ مجموع مغفرت اوزیادت
بوجہ جزاء دے دپارہ دے مجموعہ فعلینو یعنی دخول دے باب او قول دے حطہ
او او دے دپارہ دے جمع دے او سورہ اعراف کبش تقسیم دے دواہ و جزا گانودے

یہ دواہ فعلونو باندا یعنی نَغْفِرُ لَكُمْ متعلق دے کہ قول کہ حِطَّةٌ سرہ او
 سَمَزِيْدُ الْمُحْسِنِيْنَ متعلق دے کہ دخول الْبَابِ سَجْدًا سرہ (واللہ اعلم بحکم کتابہ)
 ۹۵۔ یہ دے ایت کتب تحویف دنیوی دے یہ ذکر کہ عذاب سرہ یہ بنی اسرائیلو
 او سبب کہ عذاب او علت کہ ہغہ سبب ذکر دے عذاب رجز دے سبب یے
 تبدیل دے او علت کہ تبدیل ظلم کہ ہغوی دے۔ تبدیل بدل کول دی بغیر کہ
 زائیل کولو کہ عین خیز نہ یعنی وصف بدل لول او ابدال تقاضا کوی کہ ازالے کہ
 عین خیز۔ او تغیر ہم زائیل کول کہ ذات کہ خیز دی۔ او دا دواہ ذکر دی
 یہ سورۃ یونس ہا کتب۔ او دارنگ تبدیل او ابدال را وول کہ خیز دی یہ
 حائے کہ بل خیز باندا دے او تغیر بدل لول دی بے بدلہ۔

سوال :- دلته بَدَلْ او غَیْرُ لفظ یے دواہ جمع کر پیدی کہ دے توجیہ حۃ دہ
 جواب :- ہرکہ چہ کہ حطۃ یہ حائے حۃ کیسہ و دلونو یہ دواہ و کتب فرق
 دے کہ طاء او دباء نو دا وصف بدل لول دی او ہرکہ چہ کلمہ کہ حطۃ کہ حۃ نہ
 لفظاً او معنی غیر دہ نو تبدیل ذاتی پکبش لازم شو کہ دے وجہ نہ لفظ کہ غیر یے
 ورسرہ را وولہ۔

الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا تَنْبِيْہ دہ چہ سبب کہ تبدیل ظلم کہ دوی و ولیکن یہ دے کتب
 اختلاف دے چہ ایام مطلق ظلم مراد دے، نو مراد دادے چہ دوی نہول
 ظالمان و و یہ قسم قسم ظلم کولو سرہ یا مراد ظلم کہ تبدیل کہ نو اشارہ
 دہ چہ ظَلَمُوْا بعض کسان و و او ہغہ کہ دوی اشراق او مشران و و۔ دا
 روستو قول راجع دے کہ وجہ کہ سورۃ اعراف ۱۱۱ نہ چہ یہ ہغ کتب لفظ
 کہ مَتْلَمٌ شتہ دے۔

قَوْلًا غَيْرَ الَّذِيْ قِيْلَ، سوال :- کہ ظاہر نہ معلوم یہی چہ کہ حِطَّةٌ نہ علاوہ
 بل قول دوی بدل کہے و و جواب عل دلته بَدَلْ یہ معنی کہ استبدال کہ
 او غَیْرُ صفت کہ قولاً دے۔ جواب عل بَدَلْ یہ خیلہ معنی دے او
 غَیْرُ مفعول دے کہ پتہ فعل کہ پامرہ یعنی اَخَذُوا غَیْرَ الَّذِيْ قِيْلَ لَهُمْ
 او یہ دے معنی سرہ کہ بَدَلْ او کہ غَیْرُ را وول جو دا جدا فائدہ معلومیہ
 یہ ہغہ قول کتب ویر اقوال دی کہ مفسرینو خواہو حیوان و بیلی دی چہ
 ہرکہ یہ صحیح بخاری او مسلم کتب یہ صحیح حدیث سرہ ثابت دہ چہ ہغہ
 حۃ فی شعیرۃ یا شعرة دے نو نور اقوال پرینہ و دل واجب دی یا بہ حمل

شی یہ اختلاف تعبیری باندے لکہ چہ دطبری پہ روایت سرہ حنطہ ثابت دے نو دا تعبیری اختلاف دے معنی یے یوہ دہ یا بعضو وئیلی دی چہ دوی وئیلی وڈھٹا سمعائا ازبہ مزبا نو دا عبرانی ژبہ دہ او معنی یے پہ عربی کنن دانے د غموسرے سورئی کرے شوے چہ یہ ہفے کنن تور ویشته وی نو دا ژبو اختلاف دے خو تعبیر ہفہ صحیح دے چہ یہ حدیث مرفوع صحیح کنن راغے دے چہ دوی د حطہ یہ حائے حبة فی شعیرۃ وئیلواو د سجدو یہ حائے پخپلو کوئا تو باندے خوئیدال اوسرونہ یے اوچت کرے وڈا و دا صریح دلیل دے چہ دوی مکلف وڈ خاص پہ لفظ حطہ وئیلواو یہ سریشکتہ کولو سرہ پہ تبت د سجدے کولو۔

سوال :- دوی خو تبدایل د قول او عمل دواہو کرے وڈ تو یہ ایت کنن صرف تبدایل د قول ولے ذکر کرے دے او د فعل یے نہ دے ذکر کرے ۔ جواب عل قرطبی وئیلی دی چہ درجہ د قول یشکتہ دہ د عمل نہ تو ہرکہ چہ یہ تبدایل د معمولی خیز سرہ عذاب رائجی نو پہ تبدایل د فعل سرہ (چہ اوچت دے د قول نہ) خو ضرور عذاب رائجی۔

جواب عل مراد د قول تہ لفظ د حطہ نہ دے بلکہ امر د الله تعالی دے یہ وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا اَوْ قَوْلًا حَطَّةً سرہ تو ہفہ قول او فعل دواہو شامل دے۔ فَانْزَلْنَا عَلَی الْاَنْبِیَآءِ ظُلُمًا دلتہ اسم ظاہر (الْاَنْبِیَآءِ ظُلُمًا) یے راوہو یہ حائے د ضمیر باندے (ہم) د پارہ د نکید د ظلم د دوی اشارہ شوہ چہ د دوی د وہ ظلمونہ وڈ یو ظلم پہ قول کنن او دویم ظلم پہ فعل کنن۔

رجز پہ زیر د راء سرہ کنندگئی او عذاب تہ وئیلے شی او پہ پیدین د راء سرہ معبود من دون الله تہ وئیلے شی۔ قراء وئیلی دی چہ رجز جس تہ وئیلے شی لیکن فرق دا دے چہ سین خفیف دے د راء نہ تو معلومہ شوہ چہ پہ رجز کنن کنندگی پیرہ وی پہ نسبت د رجس سرہ نو دا یہ سخت عذاب کنن استعمالیبری۔ مِنَ السَّمَاءِ اکثر اہل علمو وئیلی دی چہ مراد د دینہ مرض د طاعون دے او یہ حدیث د بخاری او مسلم کنن ذکر دی چہ طاعون رجز عذاب دے چہ محکمی خلق پہ دے سرہ معذاب کرے شوی وڈ۔ مِنَ السَّمَاءِ کنن اشارہ دہ چہ دے اسباب پہ زمکہ کنن نہ وڈ بلکہ آسمانی وڈیا لفظ د مقدار حذاف دے یعنی تقدیر یے کرے شوے د اسمان نہ۔

بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ، فسق و تلبس دی کہ حکم کہ اللہ تعالیٰ نہ پہ کفر کولو یا پہ
گناہ کبیرہ کولو سرہ۔ روستو کہ ظلم نہ یے فسق کہ دے وچہ نہ ذکر کر وچہ
وصف کہ ظلم کہ پہ گناہ صغیرہ یا نہ اطلاق کیری او فسق خاص دے
پہ گناہ کبیرہ پورے نو معلومہ شوہ چہ کہ دوی ظلم پہ درجہ کہ فسق
(گناہ کبیرہ) کتب و۔

فأما :- دا ایت دلیل دے چہ تبدیلی کہ قول شرعی ظلم او فسق او سبب
کہ عذاب الہی دے۔ قرطبی و تبلی دی چہ پہ دے کتب اشارہ دہ چہ زیادت
پہ دین کتب او بدعت جو پول پہ شریعت کتب دیر لوئے خطر او سخت
ضرر دے حکمہ چہ تغیر پہ یو کلمہ کہ توبہ کتب سبب کہ عذاب دے نوخہ
کمان دے پہ بدلولو کہ صفات کہ اللہ تعالیٰ او قرطبی او ابو حفص دمشقی او
جصاص امام رازی و تبلی دی چہ کہ دے ایت نہ بعض علما و استدلال کہے
دے چہ تبدیلی او تغیر کہ کلمات شرعیہ جائز نہ دے تفصیل یے دادے چہ
تعبداً واقع شوی وی پہ الفاظ او کلمات او خاصو سرہ نو کہ ہفتہ تبدیلی جائز
نہ دے او کہ تعبداً واقع وی کہ ہفتہ پہ معنی او مراد سرہ نو تبدیلی پہ دا
لفظ سرہ جائز دے چہ ہفتہ معنی ادا کوئی او پہ مقصد کتب تبدیلی
نہ رائج۔ مثال کہ اول زمونہ پہ شرع کتب قراءۃ کہ قرآن دے پہ مونہ کتب
او تکبیر تحریمہ او تعوذ تسمیہ و تبلی دی نو جائز نہ دی چہ شوک قراءت
پہ فارسی، پستویاں بے سرہ وائی یا کہ اللہ اکبر او بسم اللہ او اعوذ باللہ
پہ حائے نور کلمات ادا کوئی کہ دے ایت نہ بنکارہ معلومیہ او دارنگ
حدیث براء بن عازب رضی اللہ عنہ چہ کہ نبیک پہ حائے یے رسولک و تبلی و و نو
نبی صلی اللہ علیہ وسلم ہفتہ رد کرو اگر چہ لفظ کہ رسولک کتب دیرہ
مداحہ وہ پہ نسبت کہ نبیک سرہ۔ دارنگ پہ دے کتب داخل دی ہفتہ
شوہ چہ الفاظ کہ درود شرعی بدلولی پہ نور و الفاظو سرہ لکہ درود لکھی،
درود تاج وغیرہ یا پہ دعا کہ اللہم انت السلام کتب دے حان نہ نور کلمات
زیاتوی (لکہ حینا رب السلام و اذ خلنا دار السلام) دا تہول منع او بدعات
سینہ دی پہ دلیل کہ دے ایت او حدیث سرہ۔

سوال :- مذاہب کہ امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ دادے چہ قراءت پہ فارسی
ژبہ کتب او تکبیر او تسمیہ پہ فارسی کتب لوستل جائز دی او پہ ہفتہ سرہ

موضح صحیح کبریٰ ۶۔ جواب علی صحیح دادہ چہ امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ
 دے قول نہ رجوع کریدہ لکہ چہ ملاخسروا صاحب توضیح وتلویح
 وٹیلی دی او دے دغہ قول یہ بنا امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تہ نقل شوی
 وڈچہ قرآن مخلوق دے لیکن د امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ یہ مراجع
 سرہ امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ دے دغہ قول نہ رجوع اوکرہ لکہ امام
 ذہبی پہ کتاب مختصر العلوکین نقل کریدی جواب علی عبدالحی لکھنوی
 پہ رسالہ اکام النفاٹس کین وٹیلی دی چہ قول د امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ
 صرف د جواز د موضح د پارہ دے اگرچہ بداعت سیئہ دے یا لاتفاق او د
 بداعت نہ حان۔ بیچ کول خو واجب دی شرعاً۔

مثال د دویم (تعبد بالمعنی) چہ د حدیث د نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 روایت بالمعنی کول د نو یہ ہفت کین ہم اختلاف دے لیکن محدثینو
 وٹیلی دی چہ اصح دادہ چہ روایت بالمعنی پہ شروط و د ہفت سرہ جائز
 دے اگرچہ روایت پہ عین لفظ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ ہیراجر
 و ثواب لری دے تفصیل پہ تفسیر قرطبی کین اوگورئی۔

تنبیہ:- داسے ایت پہ سورۃ اعراف ۱۲۸ کین شتہ لیکن د دوا روایا تونو
 پہ مبیح کین فرق دے پہ خلورو وجوہو سرہ نو حکمتونہ د فرق دادی
 اول فرق دلتہ مٹھم نیشتہ او سورۃ اعراف کین مٹھم دے۔ دویم دلتہ
 قَاتِلْنَا دے اوہلتہ قَاتِلْنَا عَلَیْہُمْ دے۔ دریم فرق دلتہ عَلَی الزَّیِّنِ
 ظَلَمُوا دے اوہلتہ عَلَیْہُمْ دے۔ خلورم دلتہ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ دے اوہلتہ
 يُظْلَمُونَ دے۔ یہ دے کین حکمتونہ دی، حکمت د اول فرق دادے چہ
 دلتہ ذکر د فرقو (دلو) د پارہ مخکس ہیچ لفظ نیشتہ او سورۃ اعراف کین
 پہ ۱۵۸ کین ذکر د فرقوتہ اشارہ دے نو پہ ۱۲۸ کین پہ لفظ د مٹھم سرہ
 یوفریق تہ اشارہ او شوہ۔ حکمت د دویم فرق دادے چہ لفظ کاتزال
 دلالت کوی پہ پیدا اکید لو د یوخیز باندا دے د اول کرت نہ اولفظ د ارسال
 دلالت کوی پہ ہیروالی او پہ غلبہ د خیز باندا دے پہ دویم حالت کین
 نو سورۃ بقرہ اول دے نو پہ ہفت کین انزال لفظ مناسب دے او سورۃ
 اعراف روستودے نو پہ ہفت کین یے لفظ د ارسال ذکر کرو د پارہ د
 مناسب د ہفت۔ حکمت د دریم فرق دادے دلتہ یے اسم ظاہر (الذین ظلموا)

وَإِذْ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا

او کله چه اوبه اوغوتخته موسیٰ علیه السلام خیل قوم لره نو اووئیل مونچه

اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ

اووهه په هساخیل سره (دغه) کپته لره - نو روانه شوه

مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ

د هغه ته دولس چینه - په تحقیق سره پلژندلو هر یو

أَنَاسٍ مِّشْرَبُهُمْ كُلُّوا واشْرَبُوا

ډله کور خیل - (اووئیل مونچه) خوراک کوئی او خنیاک کوئی

مِنْ رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتَوِرُوا فِي الْأَرْضِ

د رزق (درکړلی شوی) د الله تعالیٰ نه او مه کیږئ په زمکه کښ

مُفْسِدِينَ ۝۴۰ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ

وران کونکی - او کله چه اووئیل تاسوچه اے موسیٰ

ذکر کړو ځکه چه په دے سورت کښ ذکر د نعمتو نو او شو په کثرت سره
نو مقابل کښ ناشکری د بنی اسرائیلو ډیره وه نو د تاکید د پاره اسم
ظاهر یی په مخائے د ضمیر باندے کیښودلو او سورة اعراف کښ داسے
نه ده حکمت د خلوم فرق دا دے چه په سورة بقره کښ ظلم یی دوه
کرته ذکر کړے وؤ نو تفریع په ظلم باندے فسق وؤ او په سورة اعراف
کښ ظلم یی اول یوکرت ذکر کړے وؤ نو دو پاره ذکر یی د تاکید د پاره
او شوچه اشاره اوشی دوه قسمو نو د ظلم ته چه مخکښ د هغه ذکر تیر شوه
دے سره د دے نه چه سورة اعراف کښ اختصار مقصد وؤ نو وصف
د فسق یی صراحة ذکر نه کړو.

نک په دے ایت کښ اتم انعام ذکر کړی او دا د نیوی او هم دینی نعمت
دے د نیوی ځکه دے چه بغیر د اویونه د دوی ژونداتیرول په میدان
تیه کښ گران وؤ او دینی انعام ځکه دسچه دامعجزه دلیل دے د پاره د

اثبات کتوحید ک الله تعالیٰ اود پارسه کتبیوت ک موسیٰ علیه السلام اودا اعجازیه
 شپن و طریقوسره دے اول شکامره کیدال ک اویو معجزه ده اودویم دیرے
 اویہ ک وپے گتہ ته داهم معجزه ده دریم ک اویو راوتل په قدر ک حاجت ک
 هغوی معجزه ده خلورم اویہ راوتل په وخت ک عصا و هلوکیش پنجم اویہ
 راوتل په وخت ک خاص عصا و هلوکیش شپنم اویہ یندایدل په وخت ک
 عدم حاجت کیش داتول دلالت کوی په کامل قدرت او کامل علم ک الله تعالیٰ
 باندے حتی چه موسیٰ علیه السلام هم ک دے کار و نو کولونه پخپله عاجز
 وؤ دے وچه نه هغه ک الله تعالیٰ نه دعا غوشتله وه اودعا قبوله شوه
 او عامو مفسرینو وئیلی دی چه دا واقعہ هم په میدان نیه کیش وه دمن
 اوسلوی ک راتلوسره دوی اویوته محتاج وؤ نو قوم ک موسیٰ علیه السلام
 دهغه نه مطالبه او کړه لکه سورة اعراف متلا کیش ذکر دی اِذَا سَأَلَكَ قَوْمُكُ
نُومُوسٰی عَلَيْهِ السَّلَامُ ک خپل رب ته طلب او کړو نو او فرمائیل وَ اِذَا سَأَلَكَ
مُوسٰی لِقَوْمِهِ اویہ دے کیش اشاره ده چه بنی اسرائیلو وسیله اونیوله دعا
 ک موسیٰ علیه السلام چه ژوندے وؤ اود دوی سره موجود وؤ پشان ک
 توسل ک عمر رضی الله عنه په دعا ک عباس رضی الله عنه سره (لکه چه
 حدیث بخاری کیش دی) دارنگ په دے کیش دلیل دے چه معجزه په اختیار
 کنبی کیش نه وی اودارنگ په دے کیش تنبیه ده چه په قحط اوسو کړه کیش
 په شرعی طریق سره استسقاء ضروری ده -

فَقُلْنَا اٰمُرُكَ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ و هل په عصا (همساء) سره په امر ک الله تعالیٰ
 سره وؤ اودا فعل په استطاعت ک موسیٰ علیه السلام سره وؤ بِعَصَاكَ ظاهر
 داده چه داهغه همساء ده چه دے کیش بله معجزه هم ک فرعون په وړاندے
 پیدا کړه شوه وه یعنی اژدها اوما رجو پیدل او نور خیزونه نیرول -
الْحَجَرَ ابو حیان په البحر المحیط کیش خوارلس اقوال په الحجر کیش ذکر
 کړیدی بیا یو قول ذکر کړیدی چه داهم هغه حجر گتہ) دے چه
 جائے ک موسیٰ علیه السلام یے تیتولے وے او اخر کیش وئیلی دی چه ظاهر
 ک قرآن دادے چه دا غیر معین گتہ وه مخکیش ک وهلو نه یعنی الف لام
 پکیش جنسی دی او تفسیر ماجدای کیش ک انگریزی سیاحانو تصدیقات
 یے نقل کړیدی چه یو ک هغوی نه لیکلی دی چه دغه گتہ اوس هم شته ک

دے داجمع یا اسم جمع دہ مفردیئے دے مادے نہ تیشته دے۔

کُلُّ النَّاسِ نہ هغه قوم مراد دے چہ او بہ یئے طلب کرے وے۔ مَشْرَبُهُمْ، هُمْ ضمیر یئے د جمع یہ اعتبار دے معنی دکل سرہ راجع کریدے محکہ چہ کُلُّ دلته مضاف دے نکرے تہ او یہ داسے وخت کیش رعایت دے معنی لازم دے۔ او یہ لفظ دَمَشْرَبُهُمْ (یہ محالے دَعَيْنَهُمْ) کیش اشارہ دہ مقصدا دے عین تہ چہ هغه شُرْب دے۔ کُلُّوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ دے دینہ مخکش لفظ دَقُلْنَا پت مراد دے اودا امر داباحت دے اومنع دے ضد نہ مراد دہ یعنی تحریم دے اوطغیان اونا شکری مہ کوئی۔ رِزْقِ اللَّهِ، دالفظ خوراک (من سلوی) مخشکاک دے اوبودوار و تہ شامل دے۔

سوال:- رزق خوہول دے طرف دے اللہ تعالیٰ نہ دے نو دلته ولے اضافت یئے لفظ دَاللہ تعالیٰ تہ او کر وے۔

جواب:- اشارہ دہ چہ دارزق بغیر دے تکلیف نہ حاصل شویدے اواسباب ظاہری نیشته۔ اواشارہ دہ شرافت دے دے طعام تہ اواشارہ دہ چہ دے نسبت موسیٰ علیہ السلام تہ اونکرئی دے وجے دے معجزے دے هغه نہ بلکه نسبت دے یہ اللہ تعالیٰ پورے خاص کرئی۔

سوال:- معتزلو دے تہ دلیل نیولے دے چہ رزق صرف حلال تہ وئیے شی محکہ چہ اقلہ درجہ دے امر داباحت دے پیارہ وی نو معلومہ شوه چہ مرزوق حرام نشی کیدلے۔

جواب:- دے مخکش یہ قرینے سرہ معلومہ شوه چہ دلته مراد دے رزق نہ عام نہ دے بلکه صرف من اوسلوی او اوبہ دے کتے نہ راوتلے مراد دی۔ وَلَا تَغْتَوُوا فِي الْأَرْضِ، ہرکله چہ مخکش یئے دوی تہ وسعت ذکر کر و دے خوراک او مخشکاک چہ تہ دے مقیدہ یہ یو وخت او مقدار او مکان پورے لیکن دے وسعت دے خوراک او مخشکاک نہ یہ انسان کیش قوت شہوانیہ او غضبیہ اوسبعیہ (درنگی) پیدا کیہی او هغه سبب گرئی دے پیارہ دے فساد، دے وجے تہ یہ دے جملہ کیش دے فساد اتو نہ منع کوی۔ وَلَا تَغْتَوُوا دے عشی نہ ماخوذ دے یا دے عیث نہ او دے وار و معنی یوہ دہ یعنی سخت فساد کول اوبعضو یکیش فرق کرے دے چہ عیث فساد محسوسہ تہ وئیے شی او عشی فساد حکمی تہ وئیے شی۔ او دلته مراد دے عشی نہ عام دے ذخیرہ کول،

لَنْ تَصِيرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ قَدْ عَكُنَا

ہیچے صبر نہ کوو مونہ پہ یو قسم خوراک باندے نو دُعا او غوارہ نمونہ دیکھ

رَبِّكَ يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ

د خپل رب ته چه را او پاسی مونہ لره هغه خیزو ته چه را تو کوئی ئی زمکه

مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا

د سبزی د هغه نه او د باد رنگو رتو د هغه نه او د اوکے د هغه نه او د دالو د هغه نه

وَبَصْلِهَا ط قَالَ أَتَسْتَبِدُّونَ النَّاسَ

او د پیازو د هغه ته او وئیل موسی علیه السلام ای غواړئ تاسو هغه خیز

هُوَ أَدْنَىٰ بِاللَّذِي هُوَ خَيْرٌ أَهْطُوا

چه هغه لا ندے دے په بدل د هغه خیز چه هغه ډیر غوره دے - (نو) کوز شی

ناشکری کول او نور ناکامه اعمال کول - فی الأرض مراد د دے نه صرف

زمکه د دوی وه لیکن غوره داده چه ټول ملکونه مراد دی ځکه چه

کنا هونه د انسانو سبب وی د پاره د قحط او خشک سالی او د اسبب

د فساد عامه دے - مُفْسِدِينَ د حال مؤکده دے یعنی معنی د حال په

عامل د ذوالحال (لا تعثوا) کس موجوده نومراده د دے نه منع ده د

تمادی (اورد والی) کولو ته په فساد کس - او بعض مفسرینو وئیلی دی

چه دا په تجرید د معنی باندے حمل دے یعنی د لا تعثوا معنی لا تسبوا

اولا تسعوا دے نومفسدین حال مقیده دے او احتمال شته چه مفسدین

حال مقیده شی سره د معنی د لا تعثوا نه یعنی افساد کله په طریقه شرعی

سره وی لکه قتل کول او عمارات د کافرانو خرابول وغیره دے ته هم

افساد په لغت کس وئیل شی نومفسدین قید یی د دے د پاره او لکود

چه افساد په نیت د فساد او ظلم سره مه کوئی او شرعی فساد خو جائز دے

فائدہ - ابو حیان وئیلی دی چه په دے ایت کس دلیل دے چه خوراک

خشکاک کس توسع کول اولذات اخستل او ډیر انواع د طعام جمع کول

په دے شرط چه حلال وی نو داجایز دی -

مَضْرُوبًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ

یہ بشارت ہے، پس یقیناً سنا سو دیا یہ ہفتہ ہفتہ کی چھ خوارق تھے تاسو او واپس لو شہ

عَلَيْهِمُ الدَّلَالَةُ وَالْمُسْكَنَةُ وَبَاءُوا

یہ دوی باندھے ذلت (رسوائی) او خواری (غریبی) او اختہ شول دوی

بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ

یہ غضب دے اللہ تعالیٰ سرہ - داپہ دے وجہ چہ دوی

كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ

وو چہ کفر تھے کولو یہ آیتوں دے اللہ تعالیٰ

وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَٰلِكَ

او وژل تھے پیغمبران بغیر حق (حرم شرعی) نہ - دا

بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٤١﴾

یہ دے وجہ چہ دوی نافرمانی کولہ او وو دوی دحی (شرعی) نہ زیاتے کوونکی -

یہ دے آیت کہیں ذکر دویم عذاب دے یہ بنی اسرائیلو باندھے یہ ذکر دویم عذاب بیا استقرار عذاب یہ ذکر دویم عذاب سورہ - اودا بنکدہ یہ قول دے عام مفسرینو چہ هغوی و بیلی دی چہ دا سوال دے دوی معصیت وڈیہ خلورو دلیلونو سورہ اول داقول دے دوی چہ کن نصیر علی طعام واحد دلالت کوی چہ دوی بیدا و کنر لو من او سلوی او هغه خونعمت خاصہ دے اللہ تعالیٰ دے او نعمت دے اللہ تعالیٰ بدگنہ کننا دے - دویم دلیل قول دے موسیٰ علیہ السلام چہ انشدوا لئون ودا استفهام انکاری دے دپارہ دے زجر او زجر دے دلالت کوی یہ معصیت دے هغه فعل باندھے - دریم دلیل الذی اذنی بالذی هو خیر دا دلالت کوی چہ بدل لول دے خبر یہ ادنیٰ سورہ کننا دے - خلورم دلیل اھبطوا مضرا دے وضربت علیہم الدلالت اہ دا امر کا هباط دلیل وڈیہ هغوی باندھے من او سلوی بند شول اودا هباط سبب او گر حید لو دپارہ دے عذاب ذلت

اومسکت۔ اور سوتوچہ نور اسباب ذکر کپیدی ہغہ کپارہ کہ امتداد کعباب
دی تروخت کہ نزول کہ قرآن پورے۔ اودا قول غورہ دے کہ قول کہ رازی اوا ابو
حیان اوصاحب اللباب دمشق نہ چہ ہغوی دلیلونہ پیش کپیدی چہ داسوال
کہ دوی گناہ نہ کہ۔ زہ وایم چہ کہ ہغوی دلیلونہ پہ مقابلہ کہ آخری دلیل کہ قول
اول کبش ہیچ وزن نہ لری۔ اومناسیت کہ دے ایت کہ مخکبش ایت سرہ پہ طریقہ
کہ تضاد سرہ دے یعنی ہلتہ کہ دوی دعا کہ خیر کہ پارہ ذکر وہ نواللہ تعالیٰ ہغہ
قبولہ کرہ پہ طریقہ کاظہار کہ معجزے سرہ اوپہ دے ایت کبش کہ دوی دعا
کہ خیر ہووے نہ ذکر کوی چہ پہ ہغہ کبش معنی کہ شردہ (یعنی نفرت کہ نعمت نہ)
او ہغہ سبب شو کہ ذلت کہ دوی۔

طعام واحد سوال :- من اوسلوی خود وہ طعامونہ دی نو ہغہ نہ یے
واحد ولے اوٹیلوے۔ جواب :- پہ دے کبش ابو حیان نہ توجیہات ذکر
کپیدی غورہ قول دادے چہ دلته کہ وحدت نہ مراد دادے چہ اختلافی
اوتبدیل پہ کبش نہ راجی یعنی پہ یوحال دے۔

فادع لکارتک داہم وسیلہ نیول دی پہ دعا کہ موسیٰ علیہ السلام پہ حال
کہ ژوند اود حضور کہ ہغہ کبش اور بک کبش اشارہ دہ اختصاص کہ موسیٰ
علیہ السلام تہ پہ مناجات اوکلام اور رسالت کہ اللہ تعالیٰ سرہ اودا اختصاص
سبب کہ قبولیت کہ دعا دے۔ یخرج کنا دا مجزوم دے پہ جواب کہ امر سرہ
یا پہ لام مقدر سرہ (یخرج)۔ مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ، من بعضیہ کہ اومفعول
موصوف پتہ دے یعنی ماکولاً بعض ماکونت الأرض۔ اونسبت کہ انبات
زمک تہ پہ طریقہ کہ اسناد مجازی سرہ دے حکم چہ عقیدہ کہ ہولواہل کتابو
دادہ چہ انبات پہ حقیقت کبش فعل کہ اللہ تعالیٰ دے اودیتہ خاکستہ اسلوب
کہ کلام وٹیلے شی۔ مِنْ بَقْلِهِا دا بدل دے کہ مخکبش مِمَّا تہ پہ واپس راوہلوہ
حرف جر سرہ۔ بقل ہغہ ہول شہہ ہوتی چہ پنہائی کہ ہغوی نہ وی اوخلق
عادۃً حوری ہولے سبزی ساگونہ اسباب کہ چتئی اوسلاد وغیرہ تہ شامل
دے۔ وَقْتًا لِّہَا دا ذکر کہ خاص دے روستو کہ عام تہ حکم چہ بقل لفظ دے
روستو خیزونوتہ شامل دے قثاء یاد رنگ اوترے دوار و تہ وٹیلے شی۔
وَقَوْمُہَا پہ دے کبش دے روایات دی (اوگہ۔ غم۔) ہولے دانے کہ غلہ دمشق
وٹیلی دئی غورہ اول قول دے پہ خو وجوہوسرہ۔ اولہ وجہ داپہ یوقراء

کین و ثومھا دے او قراءت پہ منزله دے تفسیر سرے وی۔ دویم داچہ دیتہ یے ادنیٰ
و بیلی دی او غم خوا شرف دے خوراکو نو دے۔ دریمہ وجہ داچہ دا مناسب دے
د بقل او عداس او بصل سرے او غم خو یہ سبزی تو کین شمار نہ دی۔
دَعْدَسْہَا تَوَلَوْ قَسْمُو نُو دے الوتہ شامل دے۔ وَ بَصْلُہَا دلیل دے چہ اوکھ
او پیاز دے بنی اسرائیلو دے پارسہ حلال وڈ۔ او زمونہ امت کین پہ دے کین اختلاف
دے د اہل علمو دے بعضو یہ تیز دوارہ (بغیر دے پشیدلو) نہ منع دی پہ ہر
حال کین او دے اکثر اہل علمو پہ تیز عموم منع پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
پورے خاص دے او دے امت دے پارسہ بغیر دے وخت دے مونجے او مسجد او گنرے تہ دے
ورتلو نہ استعمال یے جائز دے۔

فائدہ:- ابو حیان او آلوسی دے پنچو وجو ترتیب داسے ذکر کرے دے
چہ بقل کین صفت دے حرارت او برودت او رطوبت او بیوست راجع دے
یعنی بعض دے ہفتہ نہ بار درطب دی او بعض حار یا بس دی او بعض حار رطب
دی۔ او قثاء بار درطب دے او ثوم (اوکھ) حار یا بس دے او عداس بار دی بس دی
او بصل حار رطب دے او ہر کھ چہ بصل پوخ شی تو بار درطب شی او کھ
چہ داگھو کپشی دے بل سر نو پہ یو وصف کین غلبہ راشی پہ بل باندے او داد انسانو
دے مختلف طبائعو سرے مناسب لری عکھ چہ دے بعض انسان طبیعت کین حرارت
زیات وی او دے بعض برودت زیات وی او دے بعض رطوبت زیات وی او دے
بعض بیوست زیات وی تو اطباء ماہران دے ہر انسان مناسب طعام منتخب
کوی دے ہفتہ دے صحت دے پارسہ۔

قَالَ اَلْاَسْتَبْدَالُ الْاَزْيُ هُوَ اَزْيُ، ہمزہ دے پارسہ دے استفہام تو یخی دے ابن
کثیر و بیلی دی چہ پہ دے کین سختہ زور نہ دے دے دوی پہ مطالبہ دے استبدال
باندے نو دادلیل دے چہ دوی معصیت کپیدے دارنگ ابن کثیر و بیلی
دی چہ دے دوی دا طلب پہ طور دے تکبر او دے حرص سرے وڈ دے وچے تہ
موسیٰ علیہ السلام دے دوی دے پارسہ دے اللہ تعالیٰ تہ دے سوال او نکرو۔ او
قاعدہ پہ استبدال کین دادہ چہ مفعول دے دے مطلوب وی (چہ اَلْاَزْيُ
اَزْيُ) دے او بآء داخل وی پہ متروک باندے چہ (اَلْاَزْيُ هُوَ خَيْرٌ) دے۔
پہ ادنیٰ کین دے قولو نہ دی اول دا ماخوذ دے دے دے تہ نزدیک تہ
و بیلی شی نو دے پنچہ خیزو نہ تزدے ملا ویدال او دارنگ نزدیک کنایہ دے

د ارزان قیمت نه. دویم دام اخوځه د نالت ته، زالت ته وئیل شى يعنى دغه
 څيز زيل او خسيس دے. درېم قول دا دے چه دام اخوځه دے د ډون نه په
 معنی د کوز او د بېکته سره. بَالِغًا يُهْوِي چه هغه من او سلوى دى او
 قرطبي او ابو حيان د خيريت (غور والى) شپږ وچه ذکر کړيدى اوله وجه داده
 چه د من او سلوى قیمت ډير زيات دے په نسبت د دغه پنځه څيزونو. دويمه
 وجه من او سلوى سره الله تعالى احسان کړې وؤ په دوى او ورته يې د هغه
 د خوراک امر کړې وؤ نو معلومه شوه چه د هغه په خوړلو کښ شکر د الله تعالى
 دے او د صفت په دغه پنځه څيزونو کښ نېشته. درېمه وجه چه من او
 سلوى په لذات او خوندي کښ ضرور افضل دى د دغه څيزونو نه. څلورمه
 وجه من او سلوى بے تکليفه او بغير د مشقت نه حاصليدل او دغه څيزونه
 په زمينداري او نور مشقت وغيره سره حاصليدى. پنځمه وجه د من او
 سلوى په حلالولى کښ هيڅ شک او شبه نه وه د دے وچه نه هغه ته يې
 طبيات وئيلې وؤ او د دے څيزونو په حاصليدلو کښ د زمينداري سامان
 اوبيع او شرايره دخل دے او په هغه کښ ډير شبهات حاصليدى. او شپږمه
 وجه په من او سلوى کښ طبي قوانين د دوى چه هغه په دغه څيزونو
 کښ نېشته. اِهْبِطُوا قُرْطُبَى وئيل دى چه دا امر د تعجيز او تدليل د پاره د
 نودا د دوى د پاره سزا دده نو دليل شو چه دوى گناهه کړې وؤ.

مُضَرًّا د انکره ده يو بشار د بشارونو نه مراد دے يعنى غير معين او په قراءت
 د حسن وغيره کښ مُضَرًّا بغير د تنوين نه راغله دے نو مراد د هغه نه
 مصر د فرعون دے. او د دے نه اختلاف پيدا شو يک په مېخ د مفسرينو
 کښ نو بعضو وئيل دى چه دوى د ميدان تيه نه مصر نه واپس راغلل
 او اکثر وئيل دى چه دوى مصر د فرعون ته واپس نه دى راغلى هاں
 د داؤد عليه السلام په وخت کښ واپس راغلل او دا غوره قول دے او
 مصر په لغت کښ حداته وئيل شى نو مصر هغه ابادى وى چه د هغه حداد
 معينه وى. قَاتِلْهُمْ مَا سَأَلْتُمْ دا په تقدير د شرط سره دے يعنى اِنْ تَهَيَّطُوا
قَاتِلْهُمْ که کوز شوئ يو بشار ته نو ستاسو د پاره په هغه کښ ستاسو مقصدا
 حاصليدى په کسب او زمينداري کولو سره.

فأفاده: د دے ايت نه د مصر تعريف معلوم شو چه مصر هغه ته وئيل شى

چہ دژوند ضروریات پکیش پہ اسانہ سرہ حاصلیری وجہ دادہ چہ کوم حُائے
سبزی و غیرہ حاصلیری نوہلتہ کہ زمیندارئی سامان موجود وی او زمیندارئی
سرہ کسبونہ دلوهاری (اینگرئی) او ترکانرئی و غیرہ لازم دی او ذخار و وکساتن
اسباب هم وی او دے ضروریات وکپاره که بازار که خرید و فروخت ضرورت
وی نو معلومہ شوہ چہ که مصر داتعریف منصوص دے پہ نسبت که تور و
تعریف و نو چہ که فقط پہ کتابونو کیش ذکر دی۔

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الدَّالَةُ وَالْمُسْكَنَةُ که دے نہ مخکیش عبارت یتہ مراد دے یعنی
دوی یونینارته لاپل اوہلتہ یے کسبونہ او زمینداری شروع کرلہ نو دھغہ
وجہ نہ دیندارئی ته توجه کمہ شوہ او دنیا پرستی پکیش زیاتہ شوہ تو
داسبب شود ذلت او مسکنت که هغوی۔ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ که ضرب پہ صلہ کیش
علی راغله دے نو دایہ معنی که الزام او احاطے او شمول سرہ دے یا پہ معنی که
التصاق (جوخ کیدلو) دے یا داماخو دے که ضرب علی السکة نہ یعنی پہ
سکہ (اوسپنہ ثانیه سرہ زر او سپین) باندا مے چہ که خہ نقش تاپہ اوہلہ شی
نوہغہ و پرورے جوخت شی نو دغسے ذلت او مسکنت پہ دوی پورے
جوخت اولازم او ہمیشہ شو۔ فرق پہ مینج که ذلت او مسکنت کیش پہ خو
و جوسرہ دے اولہ وجہ داچہ ذلت امر باطقی دے یعنی فقر که نفس او حرص
که نفس اگرچہ مالدار وی لیکن نفس یے خوار ذلیل او حرصناک وی او مفسرین
وایئچہ "نیشته دے هینج شخص زیات ذلیل او حرصناک یهودیانونہ" یعنی که دوی حرص
او ذلت دیر زیات دے۔ او مسکنت امر ظاہری دے یعنی عادت که دوی دادچہ زہ او بے کارہ
کپرے او پینار و غیرہ اغوندی خپلہ غریبی بشکارہ کوی۔ دویمہ وجہ ذلت
نہ مراد خراج اوجزیہ لگول یپہ دوی باندا مے او مسکنت عاجزی که دوی
پہ مخانج که مؤمنانوکیش لیکن بعضو مفسرینو که دے تفسیر نہ انکار کپیدا مے
حکے چہ پہ هغہ وخت کیش او دارنگ اوس خویہ دوی باندا مے که طرف که
مؤمنانونہ خراج اوجزیہ نہ دہ مقرر کرے شوے هاں ابن حیان و بیلی دی
چہ دابہ پہ طریقہ که معجزے سرہ اخبار وی که قرآن ته که دوی که راتلونکی
حال نه پہ وخت که غلبے که اسلام کیش۔

سوال :- اوس خویہودیان پہ مالدارئی کیش پہ تنولہ دنیا کیش مشهور دی
نو که دے ایت خہ مطلب دے ؟ جواب :- مخکیش ذکر شوہ چہ ذلت او مسکنت

ددوی د مال د کمی د وجہ نہ دے بلکہ د کچہ اخلاق و دے نہ دے۔
 جواب علی ماجدی پہ تحقیق سرہ ثابتہ کریں چہ مال داری صرف خواص و مخلوق
 دیہود و دودہ او هر چه د هغوی عوام دی نوچیر مفلسان دی حکہ چہ د هغوی
 نظام د سرمایہ دارئی دے چہ یہ هغه نظام کنش عام خلق مفلس او ذلیل وی
 قائم نہ: دے نہ معلومہ شوہ چہ زمین داری سبب د ذلت دے او داسہ پہ
 حدیث د ابوامامہ باہلی رضی اللہ عنہ کنش دی چہ هغه یہ یوحنا کنش سامان زمین داری
 اولید او نواوئیل یے چہ ما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ او ریدالی دی
 چہ داسامان دچا کورتہ داخل شی نو اللہ تعالیٰ پہ هغوی کنش ذلت داخلوی بخاری: ہاں
 امام بخاری دلتہ دامقصد ذکر کریں چہ دا یہ هغه وخت کنش چہ شوک مشغول شی د دین نہ
 پہ د کار باند او پدیکن د حد نہ ورتیر شی یعنی جہاد او د دین نور کا رتہ پر پر دی: حکہ چہ
 اللہ تعالیٰ او د هغه رسول خوزراعت طرف تہ ترغیب و رکبید: لیکن دلتہ مقصد دا دچہ
 د زمین داری پہ وجہ ترمے دین پاتے شی (او اکثر مشاہدہ کنش داسہ راجی) تو یان زمین اری ذلت
 و بلاء و بغضب من اللہ دا ترقی دہ یہ عذاب ددوی کنش روستو د ذلت
 او مسکنت نہ نو د ذلت مسکنت د پیارہ خوتیر شوہے کناہ سبب و و او د
 غضب او ترقی د عذاب د پیارہ تور اسباب دی چہ روستو ذکر کریں۔
 بلاء و یہ معنی د رجعوا دے او یا د پیارہ د مصاحبت دہ یعنی را اگر خیدال دوی
 چہ مرگرے و و ددوی سرہ غضب د اللہ تعالیٰ پہ را اگر خیدال لو کنش: اشارہ
 دہ انقلاب د حالت ددوی تہ یا بلاء و یہ معنی د استحقوا دے یعنی حقدار
 شو د غضب د اللہ تعالیٰ: او بلاء یبوء پہ خیر کنش استعمال پر ی لکہ وَلَقَدْ بَوَّأْنَا
 بَنِي إِسْرَءِیْلَ مَبِیْأَ صَدَقٍ (سورۃ یونس ۹۳) او دارنگ پہ (سورۃ عتکب ۱۰۵)
 کنش دی: او یہ شر کنش ہم استعمال پر ی لکہ یہ سورۃ مائدہ ۲۷ او یہ
 دے سورت نہ کنش، او یہ حدیث کنش دوارہ استعمالات موجود دی
 (اَبُوؤُ بِنِعْمَتِكَ عَلَیْ وَاَبُوؤُ بِنَا نُبِیْ)۔ یَغْضَبُ مراد د غضب نہ هغه بلایا
 او عذابونہ د دنیا دی چہ یہ دوی باندے وخت پہ وخت نازل شویدی
 او دارنگ غضب کنش اشارہ دہ چہ دوی محروم شول یہ دنیا کنش د رسالت
 او خلافت ارضی نہ او هغه نقل شو بنی اسماعیلونہ: مِنَ اللہ کنش اشارہ دہ
 غتولی د دے غضب تہ او دا دلیل دے چہ اول مَعْصُوک عَلَیْہُمْ پہ دنیا
 کنش یہودیان دی۔

فائدة :- داسے پہ سورۃ العمران صلا اور سورۃ اعراف صلا اور سورۃ مجادلہ صلا
کس ہم شتہ - پہ سورۃ العمران کس ذلت اور غضب اور مسکنہ ذکر دے۔ ترتیب
و تغییر حکمت یہ انشاء اللہ تعالیٰ ہلتہ بیا نیروی اور سورۃ اعراف کس ذلت اور
غضب ذکر شوییدی پہ سبب و عبادت و مجمل اور سورۃ مجادلہ کس ذلت
سبب مجادلہ و اللہ تعالیٰ اور رسول ذکر کرے دہ -

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ، ابن حیان پہ آیت اللہ کس پنچہ وجوہ
ذکر کرے دی۔ تہہ معجزات و موسیٰ علیہ السلام - تورات - بعض آیات
و تورات یعنی ہغہ آیت تونہ چہ پہ ہغہ کس صفات و و د آخری نبی صلی اللہ
علیہ وسلم - قرآن - تہول آیت تونہ و اللہ تعالیٰ چہ نازل شوییدی پہ رسولانو۔
غورہ دادہ چہ مراد و دے نہ بعض آیات و تورات دی پہ قرینہ و سورۃ
بقرہ صلا ہغہ آیت تونہ چہ پہ ہغہ کس مسئلہ و توحید و تصدیق و
آخری نبی و و اودا انکار پہ دوی کس مستمر شود دے وچہ نہ لفظ و کائنات
یہ ذکر کرے دے - ذَلِكَ اِشَارَةٌ دہ استمرار و ذلت اور مسکنہ اور غضب الہی نہ
او کفر بالآیات و نبی اسرائیلو پہ سورۃ العمران صلا اور سورۃ بقرہ صلا
سورۃ العمران صلا کس ذکر دے - وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ، اول
قصور و دوی یہ حق و اللہ تعالیٰ کس ذکر کرو و نواوس قصور و دوی پہ
بارہ دے لویو انسانانو کس ذکر کوی چہ انبیاء علیہم السلام دی او اول گناہ
سبب دے و پارہ و دویم گناہ یعنی دغہ آیات یہ بیا تول دوی تہ انبیاء و
اللہ تعالیٰ تو دوی یہ وژل - بِغَيْرِ الْحَقِّ حق نہ مراد حق شرعی دے یعنی
داسے جرم چہ پہ شرع کس و ہغہ سزا وژل دی لکہ قتل و نفس محترمہ
یا زندہ یا زنا یا سرخ احسان (ولادہ کو لو) تہ یعنی دغہ انبیاء علیہم السلام نہ پہ دے
جرمونو کس یوجرم ہم ثابت نہ و و اود دغہ خلقو بہ ہغوی لڑ وژل -
سوال :- بِغَيْرِ الْحَقِّ حال دے او حال خو قید احترازی وی نو معلومی
چہ قتل و انبیاء علیہم السلام کلہ کلہ پہ حق شرعی سرہ کیدے شی او
حال دا چہ انبیاء علیہم السلام خود تہولو گناہونہ معصوم دی او
خصوصاً دغہ درے جرمونہ خود دی بالاتفاق معصوم دی نو
دے بِغَيْرِ الْحَقِّ حال خہ فائدہ دہ ۹ -

جواب اول :- دا حال مقیدہ نہ دے بلکہ حال مؤکدہ دے یعنی قتل

کے نبی یہ یہ ہر حال بغیر کحق نہ وی تو یہ دے کیں زیات تشنیع او تنقیح دے
بنی اسرائیل کو مراد دے۔ جواب دویم :- مراد کحق نہ الحق عندہم دے یعنی
حق شرعی کو یہ ہعوی باندا دے نہ وڈ لیکن دوی یہ تو خلق پہ خہ تورو
وجوہوسرہ وژل لیکن ہغہ وجہ ہم دانباؤ کقتل دپارہ موجود نہ وے۔
جواب دریم :- بغیر الحق کیں باء سببیہ دے او غیر یہ معنی کامر مغایر دے
حق دے او امر مغایر کحق باطل وی یعنی کہ ہعوی وژل باطل وڈ یا داچہ
ہعوی بہ کباطل (کفر او شرک) تردید کوؤ۔

فائدہ :- بحث پہ بارے کاثبات کقتل کانبیاء علیہم السلام کیں یہ لاسرے یہودیانو
سرہ :- روستو زمانہ کیں بعض خلق داسے پیدا شویدی چہ کبہودیانو
کرضاکولو دپارہ ہعوی کقتل الانبیاء نہ انکار کوی او داسے خلقو باندا دے
الوسی پہ خیل تفسیر کیں رد کرے دے او ہعوی تہ یے ملحدین
وئیلی دی او کدوی سرہ ہیخ دلیل صراحتہ یا اشارہ پہ قرآن او سنت کیں
نیشہ - ہاں یو دلیل پیش کوی چہ اللہ تعالیٰ پہ سورۃ مؤمن ۱۷۱ او سورۃ
صافات ۱۷۷ کیں کدوی کتصرت ذکر کریدے نو معلومہ شوہ چہ اللہ تعالیٰ
دوی لہ کمقتولیت تہ یے ساقی او عقلی دلیل پیش کوی چہ قتل ک
انبیاء وخواہانت او تذلیل دے او اللہ تعالیٰ انبیاء و لہ کدہانت تہ یے ساقی
لیکن داہعوی لہ ہیخ فائدہ متداستدالات تہ دی روستو بہ کہے جواب ذکر کیری
کاثبات کدے مسئلے دپارہ کقرآن کریم صریحہ ایا تونہ دادی داایت دے
او پہ سورۃ العمران ۱۵۷ او ۱۵۸ او ۱۵۹ او سورۃ بقرہ ۱۷۷ او
سورۃ مائدہ ۷۷ او سورۃ نساء ۷۷ دا ایا تونہ صریحہ دی چہ انبیاء علیہم
السلام شہیدان کرے شویدی پہ لاسوتو کد کافرانو۔ او احادیث پہ
دے باب کیں پیردی اول حدیث کابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ چہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرما ئیلی دی چہ سخت ترک خلقونہ
پہ عذاب کیں پہ ورخ کقیامت ہغہ سرے دے چہ قتل کری ہغہ لہ
نبی یا قتل کری ہغہ نبی لہ (مسند احمد ص ۱۷۷ او ابن کثیر وغیرہ)۔ دویم
حدیث خورل کنبی صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ غوثنہ دیزے چہ یہودیئے
بنیئے پہ ہغے کیں زہر کما کری وڈ پہ ورخ کخیبر او کہغہ اثر بہ ہر کال
بیا واپس کیدلو تر دے پورے چہ وفات کنبی صلی اللہ علیہ وسلم

دھے وجہ نہ ثابت دے دا حدیث بخاری ذکر کریدے او ابن حجر فتح الباری
 کس ذکر کریدے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دے دغہ زہر وک وجہ نہ وفات
 شوییدے نو داہم قتل دے نبی دے پہ زہر و سرہ اگرچہ پہ الہ دے قتل سرہ
 نہ دے۔ حدیث دریم ابن کثیر اوسیوطی پہ تفسیر سورۃ العمران کس
 روایت کریدے چہ بنو اسرائیلو پہ اول دے ورع کس دے سورۃ انبیاء علیہم السلام
 اوڑل او پہ مازیکری کس یے بیا خیل بازار ونہ کولائو کپی وؤ۔ حدیث موقوف
 دے لیکن پہ حکم دے مرفوع کس دے۔ حدیث خلورم "وَمِنْهُمْ مَنْ يُمَشِّطُ بِأَمْشَاطِ
 الْحَدِيدِ دُونَ عَظْمِهِ وَلِحْمِهِ مَا يَصُرُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ" (دے بعض پہ مخکنو
 خلق کس دے اوسپنہ پہ منگڑ و سرہ دے هغوی بد نونہ منگڑ کپے شول او وکی او
 غوشہ یے جدا جدا شوے خود دے خبر دے هغوی لرہ دے دین نہ اہولی نہ دی)۔
 ابن حجر فتح الباری کس وئیلی دی چہ دامذکور خلق انبیاء او دے هغوی تا بعد الان
 وؤ۔ دارنگ حدیث دے قتل دے زکریا علیہ السلام او دے یحییٰ علیہ السلام حاکم
 پہ مستدرک ص ۱۱۱ کس ذکر کرے دے او دارنگ پہ دے یا ندے اجماع دے دے
 علماء و مفسرینو مجتہدینو محدثینو دے فقہاء او مؤرخینو دے اسلام ہیچا انکار
 دے قتل دے انبیاء نہ نہ دے ذکر کرے۔ دارنگ دیر احادیث دلالت کوی چہ صحابہ
 کرام بہ پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم یا ندے دے قتل پہ بارہ کس بیریدل۔ او اکثر
 مفسرینو دے ایاتو تو پہ تفسیر کس پہ طور دے مثال قتل دے ارمیاء نبی او
 اشعیاء نبی او زکریا او یحییٰ علیہم السلام ذکر کریدے۔

سوال :- مراد دے قتل نہ ارادہ دے قتل دے یا سخت و ہل دی داناویل دے دے
 منکرینو دے طرف نہ ؟ جواب :- اتفاق دے دے علماء عقائد او اصول فقہ
 چہ ظاہر دے قرآن او سنت بغیر دے حجت صریحہ نہ پرینو دل جائز نہ دی
 (ابانہ ص ۱۱۱ شرح عقائد نسقیہ ص ۱۱۱)۔ دارنگ شوپور دے چہ حقیقت امکان
 لری نو بخار نہ تلل جائز نہ دی داہم دے اصولیانو اتفاق مسئلہ دے۔ تو پہ
 دے مقام کس دے منکرینو سرہ ہیچ صحیح صریح دلیل او قرینہ تیشتنہ ماسیوا
 دے اوہامو تہ یا دے رضا کولو دے یہودیانو نہ چہ پہ هغے سرہ ظاہر او حقیقت دے
 قرآن پرینو دلے شی۔

جوابات دے اوہامو دے هغوی :- اول وہم قتل دے نبی پہ لاسونو دے دشمنانو
 اہانت دے ؟ جواب :- قرطبی، ماوردی ثعالبی او نور و مفسرینو لیکلی دی چہ

قتل دانبیاء علیہم السلام شہادت دے فی سبیل اللہ اور شہادت کرامت دے
 او اوچتوالے کدرجاتو دے۔ دویم وہم: اللہ تعالیٰ وعدہ ک نصرت ک ہغوی
 کریدہ لکہ سورۃ صافات ۱۷۸ اور سورۃ غافر ۱۲۹ ک ہغے دیر جوابات دی
 اول جواب:- نصرت غلبہ ک حجت دہ یا ک ہغوی قصاص اخستل دی ک ہغہ
 قوم ک قاتلینونہ عکک دا اولہ معنی پہ بارہ ک مؤمنانوکین مراد دہ عکک چہ پہ
 سورۃ غافر لکھ کین نصرت ک مؤمنانوک ذکر دے او حال دا دے چہ مؤمنان خو
 دیر شہیدان شویدی نو معلومہ شوہ چہ نصرت مستلزم ک عدم قتل نہ دے
 دویم جواب:- قاسمی او الکوسی و بیلی دی چہ وعدہ ک نصرت ک رسولانوسرہ
 دہ او ذکر ک قتل دانبیاء دے تہ ک رسولانولیکن پہ دے باندے اعتراض ک
 چہ پہ سورۃ بقرہ ۱۷۸ کین ک رسولانوک بنی اسرائیلوک ذکر دے او پہ ہغے
 کین ذکر دی وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ، اگرچہ ک ہغے جواب دا دے چہ پہ بنی اسرائیلوک
 کین ک موسیٰ علیہ السلام تہ ترعیسیٰ علیہ السلام پورے رسولان پہ
 معنی مشہورہ سرہ تہ وچہ نوے کتاب او شریعت وکریے شوکوی نو معلومہ شوہ چہ
 ہغوی انبیاء ودا رسولان ورتہ صرف پہ اعتبار ک وحی کیدلو او ک ہغے پہ
 تبلیغ کولوسرہ و بیلی شویدے۔ دریم جواب:- اودا احسن دہ چہ نصرت
 نہ مراد حفاظت ک ہغوی دے پہ وخت ک قتل کین نہ پہ وخت ک دعوت
 او تبلیغ کین او یہودیانوخوانبیاء او رسولان بغیر ک وخت ک قتل نہ کپیدی۔
 تنبیہ:- فتاویٰ لجنۃ کبار العلماء السعودیہ پہ ص ۱۷۸ کین دامسئلہ پہ
 تفصیل سرہ ذکر کریدہ او منکرینوتاویل کوو نکوباندے حکم کفریے
 کپیدے او دغہ تاویل تو ک ہغوی تہ یے الحاد فی آیات اللہ او تلاعب
 بکتاب اللہ او ملگرتیا کول دیہودوسرہ نوم ایسودلے دے۔

ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ، پہ ذلک کین دہ احتمالونہ دی اول داچہ
 دا اشارہ دہ کفر او قتل تہ حاصل داچہ اول پہ دوی کین عصیان او اعتداء
 پیدا شوہ نو ک ہغے وجے نہ پہ دوکین کفر او قتل الانبیاء پیدا شو نو دا مشہورہ
 خبرہ دہ چہ یو کناہ بل کناہ تہ رابنکل کوی دویم احتمال دا دے چہ ذلک
 اشارہ دہ ہغہ ذلت او مسکنت او غضب تہ چہ محکیش ذلک کین ہم ہغے تہ
 اشارہ وہ اودا تاکید دے نو حاصل دا شوچہ ذلت او غضب ک پارہ خلور
 اسباب دی کفر۔ قتل۔ عصیان او اعتداء لیکن اول دوارہ خاص دی او

روستو دواړه عام دی. يَمَّا عَصَا مَا دَه د عصیان په قرآن کې دوه دیرش کرته ذکرده په اوومعناوسره، اول معنی لغوی ده مخالفت د امر د انسان لکه په سورة طه ۱۳۱ او سورة کهف ۶۹ کې. دویم مخالفت د امر د الله تعالیٰ په تسمیه سره چه گناه نه ده لکه سورة طه ۱۲۱ کې. دریم ترک د اتباع رسول لکه په سورة ابراهیم ۳۶ کې. خلورم انکار د رسول نه لکه سورة مزمل ۱۶ کې. پنجم مخالفت د امر د رسول په اجتهادی خطایي سره لکه په سورة العمران ۱۵۸ کې. شپږم گناه صغیره کول لکه سورة حجرات ۱۶ کې. اووم عام چه کفر او شرک او نور گناهونو ته شامل وی او دا په ۴۱۰ ایا تونو کې دده او په دے ایت کې د عامه معنی مراد ده او بعضی مفسرینو د لته تخصیص د معنی کرپه دے ۱ همیشه مخالفت او قتل د انبیاء ۲ بے لوطی کول ۳ د انبیاء نه انکار کول او د انول معاصی په دوی کې راجع شوی وو. وَكَا كُنَّا يَعْتَدُونَ. اعتداء په لغت کې د حد مقرر نه تجاوز کول دی مطلقاً که د دنیا په کار کې وی او که د دین وی. د نبوی کار کې اعتداء په سورة بقره ۱۴۸ ۱۴۹ کې د او په شریعت کې په معنی د تجاوز کولو د حد او د الله تعالیٰ او د رسول نه نو اعتداء کفر او شرک بدعات او گناهونو ته شامل دے دلته هم دا معنی مراد ده او یو مثال د اعتداء د یهود دیا نو ذکر دے په سورة بقره ۱۷۸ کې او په صفت د عامو کافرانو مشرکانو کې په سورة توبه ۱۶ کې. او آثار چه په اعتداء باندے مرتب کېدی په قرآن کې خلور ذکر دی لَا يُحِبُّ اللَّهُ سورة بقره ۱۹۰. ظلم سورة بقره ۲۲۹ او سورة طلاق ۱۰ دخول د نار لکه په سورة نساء ۱۰۰. طبع د قلب لکه په سورة یونس ۱۰۰ کې. دلته فرق د عصیان او اعتداء دا دے چه د عصیان نه مراد کارونه د فسق او فجور دی او اعتداء نه مراد کارونه د بدعات تودی. یا عصیان په حقوق الله کې دے او اعتداء په حقوق د بندگانو کې دے.

فائدہ: اعتداء سره یے کان ذکر کرپیداے او دارنگ د کفر او قتل سره یے سره د صیغ د مضارع نه او عصیان سره صیغه د ماضی ذکر کرپیداے اشاره ده چه عصیان په دوی کې د محکشی نه موجود وو په گناه صغیره کولو سره په زمانه د موسیٰ علیه السلام نه شروع شول او کان د دے درے واره فعلو نو سره د موسیٰ علیه السلام نه شروع شول او کان د دے درے واره فعلو نو سره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا

یقیناً مؤمنان او یہودیان

وَالنَّصَارَى وَالصَّبِیِّینَ مِنْ أَمْنٍ بِإِلَهِ

او نصاریٰ او صابیان چاہے ایمان لادو (دوی نہ) یہ اللہ تعالیٰ

وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ

او یہ ورخ د آخرت او عمل کے اوکرو نیک رہے طریقہ کے پیغمبر تو دوی لہ

أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ

ثواب (دے) دوی دے یہ تیر د رب د دوی او نہ بہ وی میخ بیرہ

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۴۲﴾

یہ دوی باندے او نہ بہ دوی غمزن کیری - او کلہ چہ

دالالت کوی چہ پہ دے کاروتوباندا دوی عادت شول او استمراری پہ ہف
باندے کوو یعنی دغہ کارونہ یے ثواب او خائستہ کنل او ہمیشہ یے کول۔
۳۲ ربط دے دے مخکس سرہ دادے چہ ہرکلہ مخکس د دوی کنا ہونہ
او عذابونہ ذکر شول نو اوس د عقو کنا ہونو او د عذاب نہ د نجات
د پارہ طریقہ ذکر کوی او ہف تہ ترغیب و رکوی۔ دارنگ ہرکلہ چہ سرہ
کنا ہونو دوی فخر کوو یہ تسبتوتوباندا نسیت موسیٰ علیہ السلام
او عیسیٰ علیہ السلام تہ او دانسیت فقط سبب د نجات یے کنل نو د ہف
وہم تردید کوی۔ نو دا ایت تتمہ دہ دے خطاب اول پہ ذکر د ترغیب
ایمان او عمل صالح تہ۔ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا یہ دے کتب د مفسرینو دہ
قولونہ دی اول داچہ مراد دے تہ منافقان دی چہ صرف دعویٰ ایمان
کوی او کافی گنہری او دے قرینہ دادہ چہ ورپے یے ہم کافران ذکر کریگا
دویم قول دادے چہ مراد دے نہ صحیح مؤمنان دی یہ ایمان شرعی
سرہ چہ قرآن او آخری رسول منی۔ او یہ روستو (وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى
وَالصَّبِیِّینَ) کتب مؤمنان مراد دی حکمہ چہ مَنِ اَمْنٍ (پہ دے توجیہ سرہ)
بدال دے دَالَّذِينَ هَادُوا تہ۔ وَالَّذِينَ هَادُوا، د ہاد دہ معانی دی یو

معنی توبہ کول لکہ پہ دے قول اللہ تعالیٰ (سورۃ اعراف ۱۵) کہیں پہ معنی توبہ کولو دے نو مراد ہغہ یہودیان دی چہ توبہ یئے کرے وہ دے عبادت دے عجل نہ۔ دویمہ معنی ہاد پہ معنی دے تہود دے یعنی یہودیت یئے اختیار کر پیسے او پہ دے کہیں نسبت دے دوی یونیکہ تہ مراد دے چہ ہغہ یہود ابن یعقوب علیہ السلام دے لیکن پہ عربیت کہیں ذال بدل شو پہ دال سرہ (قرطبی)۔

سوال :- یہودیان خود دے دولس خاندانوں تسل دے نو صرف یہود اتہ ولے نسبت خاص کرے شو؟۔ جواب :- قاسمی و بیلی چہ اسرائیلیان چہ داویا کالوہ روستو زور وطن تہ واپس راغلل نو اکثر نسل دے یہودا پاتے شوے و و او نور نسلونہ اکثر ختم شوی و و۔

سوال :- دلته یئے والیہود ولے تہ دے ذکر کرے ؟

جواب :- یہود دیا تو دے خیلے دیندار یی دعوی پہ دے لفظ پورے خاص کرے وہ چہ اَنَا هُمْ اَو اَنْتَ اَنْتَ اَوْ اَحَال دادے چہ روستو پہ نور شرکیا تو او کفر یا تو کہیں اختہ شوی و و دے ہغے پرواہ یئے تہ کولہ او پہ دے ایت کہیں مقصد رد دے پہ باطل و دعوی بانڈ و الظلمی دا جم دے نصرانی دے او ہغہ منسوب دے نصران تہ یا ناصر تہ چہ نوم دیوکی و و پہ فلسطین کہیں چہ دے بیت المقدس نہ پہ شمال جانب کہیں تقریباً او یا میلہ لرے و و۔ او پہ ہغہ کلی کہیں عیسیٰ علیہ السلام پیدا شوے و و او پہ ہغے کہیں او سیدالو تو چاہے چہ دے ہغہ تا بعد اری کولہ نو ہغہ تہ بہ نصرانی و بیلے کیدلو۔ او احادیثو کہیں ہم لفظ دے نصرانی استعمال شویدے دے و و جے تہ دے ہغوی پہ بارہ کہیں عیسیائی لفظ استعمال نہ دی پکار حکمہ چہ ہغوی خو اوس دے عیسیٰ علیہ السلام تا بعد اری پرینود لے دے او چاہے داوچہ تسمیہ ذکر کریدہ چہ دوی تہ نصاریٰ حکمہ و بیلے شی چہ دوی دے عیسیٰ علیہ السلام نصرت کرے و و نو دا توجیہ ضعیفہ دے۔ وَالصَّيِّينَ دال لفظ دے صبا نہ اختہ شو دے صبا پہ معنی دے مائیل کیدلو دے صبا یی پہ عرف کہیں ہغہ چاتہ و بیلے شی چہ یودین نہ بل دین تہ مائیل شی او دے قرآن پہ اصطلاح کہیں صابین دے اے جماعت نوم دے چہ یہود او نصاریٰ او مؤمنانہ دی تو دے دوی پہ بارہ کہیں دیر مختلف اقوال دی اول قول دادے چہ دا دے ابراہیم علیہ السلام قوم و و چہ دے ستور و عبادت یئے کولو دے روم صابیئو دے او و سیارات (ستور) عبادت کو و او دے ہند صابیئو دے ثوابت ستور و عبادت کو و او روستو دوی

دھرستوری پہ نوم بت جو رکرو هغه ته به یے هیکل وئیلاو د هغه عبادت
 به یے کو و روستو پہ دوی کبش دے دے پیدا شوے نو د بجا هدا، عطاء، سعید
 بن جبیر او حسن بصری قول دے چه دایے دینه قوم دے او ابو العالیہ، ربیع
 بن یونس وغیرہ نہ روایت دے چه داکتابیان دی ٹککھ چه زیور یے لوستلو
 او دے وچے نہ امام ابو حنیفہ او اسحاق بن راہویہ رحمہم اللہ علیہم پہ دوی
 باندے د اهل کتابو حکم پہ بارہ د نکاح او ذبیحہ کبش جاری کرے دے۔ ابن
 جریر د حسن بصری نہ نقل کرے دے چه زیادہ خبر اور سیدالوجہ
 صابئین پنٹھ مونٹو نہ کوی او کعبہ ته مخ کوی نو هغه ترینہ جزیه لے کرے
 بیا خبر شو چه دوی د ملائیکو عبادت هم کوی نوبیا یے و ربانداے جزیه
 مقرر کرے او داسے قول د ابو جعفر رازی نہ هم نقل دے او ابن ابی حاتم
 د ابو الزناد نہ روایت کریدے چه دا داسے قوم و و چه د عراق پہ کوئی
 کلی کبش او سیدال او تہول انبیاء یے مثل او پہ کال کبش دیرش روڑے یے
 نیولے او یمن ته به یے مخ کو و پنٹھ مونٹو نہ به یے کول او خلیل و یثلی دی
 چه دے خلقو حان د نوح علیہ السلام پہ دین باندے گنہلو۔ قرطبی و یثلی
 دی چه دوی به لا الہ الا اللہ وئیلاو عقیدہ یے د تاثیر د ستور و لہ چه
 د عالم تدبیر د استوری کوی۔ او قتادہ او کلبی و یثلی دی چه دوی د یهودو
 او نصاریٰ پہ میتخ کبش قوم دے او د سرونو میتخ یے خریلاو د حان نہ به یے
 نسلی عضو پر یکولہ او د دوی قبلہ (مہب الجنوب) یعنی قطب ستورے
 و۔ حاصل د دے اقوالو دادے چه د دے خلقو یو خاص دین نہ و دھان
 د قرآن د نزول پہ وخت کبش دوی د شام او عراق پہ حدود کبش او سیدال
 او د توحید او رسالت عقیدہ پکبش وہ او حان ته به یے انصار یحییٰ علیہ
 السلام و یثلی او زیور یے لوستلو ٹککھ چه هغه صرف د فضائلو کتاب و و
 احکام پکبش نہ و و دے وچے نہ دوی د خاص احکامو پابند نہ و و نو معلوم
 شوہ چه دوی هم د یهود او نصاریٰ پشان د کتاب او د نبی دعویٰ کولہ او
 حال دا دے چه ایمان یے ہیخ نہ و و نو دے وچے نہ یے دلته ذکر کر و چه
 صرف پہ دے نوم او نسبت سرہ نجات نہ شیٰ موندا لے او قرآن کریم کبش
 د دوی ذکر پہ سورۃ مائدہ ۶۹ او سورۃ حج ۱۷ کبش راغلے دے وجہ د
 فرق دایا تو نو تر میتخ پہ سورۃ مائدہ او سورۃ حج کبش ذکر دے۔

سوال :- پہ دے ایت اوسورۃ مائدہ کتب دے ثلور وچ لو ذکر شویداے اوسورۃ حج کتب یے شپہ لے ذکر کریداے۔

جواب :- پہ دے ایت اوسورۃ مائدہ کتب مقصد رد کول دی پہ ہغہ چا بانداے چہ دعویٰ دے دین او کتاب سماوی کوی او کفر او شرک پہ کتب موجود وی نوکہ دعویٰ بیان کوی چہ صرف دعویٰ کافی نہ دہ دپارہ نجات اوسورۃ حج کتب دے دنیا دے غیو وچ لو ذکر مقصود دے نو ہلنہ یے شپہ لے حکم ذکر کریداے۔

مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا ، داخبر دے دے ایت تو سوال دادے چہ الَّذِينَ آمَنُوا وَمَنْ آمَنَ خَوِيو معنی لری او داسم او خبر پہ مینج کتب فرق ضروری دے۔ جواب عل مخکین ذکر شول چہ مراد الَّذِينَ آمَنُوا تہ دعویٰ دے ایمان دی یعنی منافقان او پہ خبر کتب دَامَنَ تہ مراد ایمان شرعی دے نو حاصل داشو چہ دغہ ثلور وچ لے صرف دے دے ایمان پہ دعویٰ سرہ نجات نشی موند لے خو پورے چہ صحیح ایمان یے نہ وی قبول کرے او پہ دے خبر کتب لفظ دمنہم پنت مراد دے۔ جواب داخبر دے ایت نہ دے بلکہ دابدال دے الَّذِينَ هَادُوا اہ تہ او خبر دے ایت روستو فکھم اَجْرُهُمْ اہ دے او پند دے پہ ہغہ قول چہ الَّذِينَ آمَنُوا تہ مراد صحیح مؤمنان دی او الَّذِينَ هَادُوا اہ کتب دہ قسمونہ دی یو ہغہ چہ ہغوی صحیح ایمان نہ لری او دویم ہغہ چہ صحیح ایمان لری نو دلتہ دویمہ دلہ مراد دہ یعنی ہغہ یہود و نصاریٰ او صابئین چہ صحیح ایمان لری نوکہ ہغوی حکم دادے چہ فکھم اَجْرُهُمْ اہ۔

سوال :- پہ دے دہ (ایمان بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) سرہ خو پورہ ایمان نہ حاصل پری خو پورے چہ رسولان، کتابونہ، ملائیک او تقدیر اونہ متی او دارنگ دے دہ دو مئل خویہ یہود و انصاری و کتب و و؟

جواب :- دلتہ مراد دے ایمان نہ ایمان شرعی قرآنی دے یعنی کوم ایمان تہ چہ قرآن او آخری رسول دعوت و رکوی ہغہ مراد دے او ذکر دہ ایمانیا تو اشارہ دہ ذکر دے طریقہ او مراد تربتہ تہول ایمانیا دی۔ حاصل دے ایت دادے چہ یہود و نصاریٰ او صابئین تہ دعوت دے دے ایمان بالقرآن و الرسول تہ شرعی طریقہ سرہ حکم چہ روستو نزول قرآن نہ یہودیت

أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ط

واخستہ موثرہ پنچہ وعدہ ستاسو اوپورتہ کرو موثر ستاسو دپاسہ طور غر۔

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ

(اوٹیل موثر) اونیسوی ہفتہ کتاب چہ در کربن موثر ستاسو تہ یاہ کوشش سٹ او یاد کری ہفتہ احکا چہ پہ ہفتہ

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۴۲﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ

دے دپارہ چہ پنچہ شئی (دگنا ہونو یاد آور نہ)۔ بیا مخ وارہو ستاسو روستو

وغيره منسوخ شويدي۔ دے دے وجہ نہ ہفتہ قول تہ حاجت نیشتہ چہ دا
ایت منسوخ شويدي۔ یہ ایت دسورۃ العمران ۱۹۔ ۵۵ بلکہ ایمان
باللہ او بالیوم الآخر تعبیر دے د مکمل دین اسلام نہ۔

فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ، پہ روستی توجیہ سرہ داخلہ دے دے
دپارہ او ہرکہ چہ دغہ اسم چہ الذین امنوا اہ دے متضمن دے معنی د
شرط لہ نو خبر کشیے فا دے دے وجہ نہ ذکر کرلہ۔ دلا خوف اہ، عدم خوف
او حزن کتابیہ دہ د دخول د جنت نہ اولاً بغیر د دخول د جہنم نہ او نور تفسیر
دے مخکش تیر شوے دے۔

فائدہ :- ابو حیان د کشیری نہ نقل کریدی چہ دے دے تہ معلومہ شہ
چہ ہرکہ اصل یو وی اولارے کیں اختلاف وی تو د مانع د قبولیت
نہ دے نوچا چہ رشتینے ایمان پہ اللہ تعالیٰ اولرلواو د ہفتہ حقوق اوصفت
او متل نوکہ پہ نوموتو (د جماعتونو) کیں اختلاف وی تو د نقصان نہ
ورکوی پہ حصول د رضا د اللہ تعالیٰ کیں۔

۴۳ دے ایت نہ دویم خطاب شروع دے تر ۸۲ پورے اوپہ دیکیں
دوہ حصے دی پہ اولہ حصہ کیں درے خیالات د بتی اسرائیلو د مشرانو
ذکر کوی ۱۔ لوظ ماتول پہ بارہ د کتاب اللہ کیں۔ ۲۔ حیلے کول پہ احکامو
د اللہ تعالیٰ کیں ۳۔ قتل کول دپارہ د دنیا اوپہ پا کو خلقو یا نڈا بہتان لگول۔
او پنچہ خیالات د دوی د کشرانو ذکر کوی او ہفتہ پنچہ قسمونہ ووپہ دوی
کیں (۱) تحریف معنوی کوونکی (۲) منافقت کوونکی (۳) تقلید کوونکی
امیان (۴) تحریف لفظی کوونکی (۵) د جنت دعوے کوونکی سرہ د ناکامراہ

عملونہ۔ اوپہ آخر کتب تتمہ دہ دے خطاب پہ تخویف اخروی او بشارت اخرویہ سرہ۔

تنبیہ:- دے آیت تہ تر ۹۹ پورے تقریباً پنچوس خباثات د بنی اسرائیلو ذکر کوی او دغہ اسباب د انتقال د نعمت د رسالت او خلافت دی د دوی تہ بنی اسماعیلو تہ۔

ربط د دے د مخکس آیت سرہ دا دے چہ ہر کلمہ د دوی خلور غتہ معاصی (گناہونہ) ذکر شول۔ کفر۔ قتل۔ عصیان او اعتداء، نو دوی د ہفتہ نہ استکار کوؤ نو اوس د ہفتہ تفصیل ذکر کوی چہ مختلف واقعات دی او دوی د ہفتہ نہ انکار نشی کولے او مینج کتب (ان الذین امنوا) پہ طریقہ د جملہ معترضہ سرہ دے دویم ربط دا دے چہ تیر شوی آیت کتب ذکر د ایمان باللہ والیوم الآخر او عمل صالح او شود پارسہ د نجات نو یہود او نصاراؤ د عوی کولہ چہ مونہم د اصفات لرو نو مونہ نجات والا یونو اوس جواب کوی چہ ستا سودا سہ خباثت دی چہ ہفتہ تہ عمل صالح نشی وئیلے کیدا ے بلکہ یہ ہفتہ سرہ ایمان زائیل کیری۔

وَ اِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ هَرَكْلَه چہ دوی پہ زمانہ د موسیٰ علیہ السلام کتب پہ تورات باندے عمل کولو کتب سستی شروع کرلہ او د ہفتہ د احکامونہ یے مخالفت کولو نو اللہ تعالیٰ پہ دوی باندے طور غرا وچت کر وپہ واسطہ د جبریل علیہ السلام او دوی تہ یے پہ واسطہ د موسیٰ علیہ السلام اوئیل چہ پہ تورات باندے پورہ عمل شروع کرپے او مخالفت مہ کوئی کتی دا غر د باندے در غور زوم او تہول بہ ہلاک شئی نو دوی اقرار او کر و د پورہ عمل کولو او دے دے میثاق تفصیل یے پہ لفظ دُخْدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ اہ سرہ ذکر کریدا ے۔ او دے دے میثاق تفسیر پہ نور و طریقو سرہ چہ عہد د توحید یا ایجاد د عقل دے پہ ہر انسان کتب یا عہد د الست بریکم دارنگ تور اقوال دی) دا مناسب نہ دے ہاں پہ تورات کتب دغہ عہود ذکر و۔

سوال:- میثاق مفردے نو جمع تہ ولے مضاف کرے شو؟

جواب عہد پہ تاویل د کل واحد سرہ مراد دے لکہ یخر جکم طفلا (سورہ غافر ۷۶)۔ جواب عہد میثاق پہ حقیقت کتب یودے نو کہ جمع یے

ذکر کرے وہ نواحتمال لاتلود تغائر د میثاق پیدا اکیدا لو۔

وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ داسے پہ سورۃ اعراف ۱۱۱ کتب ہم ذکر دے۔ طور پہ لغت د عرب کتب ہر شین غرتہ وٹیلے شی مؤرخینو لیکلی دی چہ پہ جزیرۃ غاسیتا کتب دیر غرونہ دی ہریوتہ طور وٹیلے شی لیکن کوم طور کتب چہ میقات د موسیٰ علیہ السلام شوے وٹو ہغہ تہ اوس جبل سینا وٹیلے شی اودا طور ہغہ دے کوم چہ میقات والا دے یا بل دے چہ د ہغہ پہ خوا کتب بنی اسرائیل اوسیدال۔ رفع پہ قرآن کریم کتب یو کم دیرش کرتہ ذکر دے د ہغہ تہ پہ دولس حایوتو کتب رفع پہ معنی د رفع د درجاتو اعزت و رکبو دہ (ہغہ پہ پہ خپل خپل مقام کتب رائجی) او اولس حایوتو کتب رفع پہ معنی حقیقی سرہ گلتہ ہم رفع پہ معنی حقیقی دہ اوچتول د خپل حائل نہ فَوْقَكُم لفظ د فوق پہ قرآن کتب یو خلو بیت کرتہ راغلے دے پہ نہ معانیو سرہ اولہ معنی زیادت پہ صفت یا جسم کتب لکہ قما فوقھا سورۃ بقرہ ۱۱۱، دویمہ معنی غلبہ پہ حجت کتب سورۃ العمران ۵۵، دریمہ زائد د پام د تاکید (سورۃ نساء ۱۱۱)، خلورمہ اسمانی نعمتو تہ (سورۃ مائدہ ۱۱۱)۔

پنجمہ صفت د اللہ تعالیٰ ہغہ ہم معنی حقیقی دہ اوچتوالے لیکن بغیر د تکلیف او بغیر د تشبیہ تہ (سورۃ انعام ۱۱۱)۔ شپرمہ زیادت د عقل اود مال (سورۃ انعام ۱۱۱)۔ اوومہ پہ معنی د علی سرہ (سورۃ انفال ۱۱۱)۔ اتمہ اوچتوالے د زمک د پاسہ (سورۃ ابراہیم ۱۱۱)۔ نہمہ معنی ترقی کچہ عذاب کتب (سورۃ نحل ۵۵)۔ نو دلتہ تورے معانی نشی کیدا لے یعنی اصل معنی مراد دہ چہ اوچتوالے دے۔ پہ قرینہ د رفع سرہ د دے ایت اود سورۃ اعراف د ایت الفاظ (رفع - فوق - تنق - ظلة - واقع بهم) بنکارہ دلالت کوی چہ مراد د دے تہ حقیقی اوچتوالے دے یعنی غریے د دوی د پاسہ اوچت کرد لکہ د وریم یا چھتری پشان او غالب گمان وڈ چہ د دوی د پاسہ پہ راپریوٹی۔ او د دے تائید پخپلہ یہودیانو کرے دے تالود چہ شرح تورات دہ پہ ہغہ کتب د دے رفع حقیقی ذکر کرے دہ او بل کتاب جیوش انسائی کلو پیدا یا صلی علیہ وسلم کتب ہم دا تصریح کرے دہ (ماجدی)۔ دلتہ چہ کومو مفسرینو د دے رفع حقیقی تہ انکار کرے دے او قسما قسم تاویلونہ کریدی ہغہ بے ضرورتہ او حقیقت پرینودل او مجاز تہ تلل دی اوچہ

در سره یے داعقیده وی چه معجزه نه منی نوهغه خو که منکرین حدیث پشان
که معجزاتو منکر او که عقیده نه بداعتی دے مواهب الرحمان کنس وئیلی
دی چه دا قول که منکرین حدیث دے .

سوال :- غریب ورته کول خو مجبور کول دی ایمان ته او جبری ایمان خو
قبول نه وی او دارنگ که لا اکراه فی الدین نه هم خلاف رائجی ؟

جواب :- تفسیر فتح البیان که ثواب صدایق حسن خان کنس لیکلی دی چه
قفال وئیلی دی چه دا اجبار او الجاء نه ده بلکه اکراه ده فرق دادے چه
که اجبار سره اختیار که انسان باقی نه پاتے کیبری لکه ایمان په وخت غرغه
زنکدن کنس دا قبول نه دے او اکراه سره خوا اختیار باقی پاتے وی یعنی
که اکراه په وخت کنس انسان سوچ او کړی نو چه کوم طرف ته ورته انسان
او غوره ښکاره شی نوهغه اختیار کړی . او په داسے وخت کنس ایمان
زمونږ په دین کنس هم قبول دے لکه چه که دیوانسان په سر باندے توره
کیشود لے شی او ورته اوئیلے شی چه ایمان را وره کښی وژلے کیږے نو که
هغه کلمه که ایمان او وائی نوهغه قبول ده صحیح حدیث په دے باندے
دلیل دے او په سورة نساء کک کنس هم داسے ثابت ده . دارنگ زمونږ په
دین کنس که سزا کواو واحد و دو که یرے که وچه نه یوانسان طاعت کوی او که
کنا هونونه حان ساقی نو دا هم سبب که ثواب دے . او هر چه لا اکراه
فی الدین دے نو که هغه که دے سره هڅ منافات نیشته که هغه تفسیر په
انشاء الله په خیل حائے کنس راشی .

حُذُوا مَا آتَيْتُكُمْ بِقُوَّةٍ، دلته قُلْنَا پته مراد دے او دا تفصیل که میثاق دے
قوت په معنی که کوشش سره دے یا په معنی که عمل کولو یا په معنی که
نیت او اخلاص سره یا په معنی که استطاعت سره او اخذ نه مراد عمل
کول دی یا مراد که دے نه را نیول دی په بنی لاس سره او دا که کتاب ادب که
چه هغه په بنی لاس کنس ملک را نیسئ . او مَا آتَيْتُكُمْ نه مراد تورات دے .
وَأَذْكُرُوا مَا فِيهِ ذکر عام دے په ژبه سره تلاوت او درس کول او په زړه
سره سوچ او فکر که هغه په معانی او مقاصد وکنس او په ژبه او زړه دواړو
سره یعنی درس و تدریس که الفاظ او د معانی . او هر کله چه درجه که عمل
اهم ده نوهغه یے مخکنس ذکر کړه او لوستل او فکر کول اگر چه مقدم دی

ذَلِكَ فَاُولَٰئِكَ فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ

دے لوظ تہ۔ نو کہ تہ وے فضل دے اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندے اور رحمت دے حقہ

لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿۷۲﴾ وَلَقَدْ

خامخا وے پہ تاسو دے ہلاک شوو تہ۔ او پہ تحقیق سرہ

لیکن ہفہ یے روستو را و لو۔ لکھ لکھ تَقْوٰن مراد دے عذاب نہ بچ کیدل او متقی جو پریدل او دے منہیا تونہ حان سائل دی۔ اشارہ دے چہ درس او تدریس دے کتاب اللہ او پہ ہفہ عمل کول سبب دے حصول دے تقویٰ دے پہ دغہ تہلو معانوسہ۔ او قرطبی دے ایت پہ ذیل کنس لیکلی دی چہ مقصود دے اللہ تعالیٰ دے کتابونہ پہ ہفہ باندے عمل کول دی صرف تلاوت او ترتیل دے ہفہ مقصد تہ دے بلکہ صرف عمل دے تلاوت خوشاتہ غور زول دی دے کتاب نبویا وائی چہ دا عہد پہ مونہ باندے پہ بارہ دے قرآن کنس لازم او واجب دے نو مونہ تہ امر کرے شوے دے دے اتباع دے قرآن او عمل کول پہ ہفہ باندے لیکن مونہ پر پیرینودے دے پشان دے یہود او نصارا دے او حدیث دے موطایے ذکر کرے دے چہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ یو شخص تہ او بیل چہ تہ خون پہ داسے زمانہ کنس یے چہ فقہاء یے ہیردی او قاریان کم دی دے حدود دے قرآن حفاظت کیدے شی او حروف یے ضائع کولے شی (مراد دے نہ ضیاع تہ دے بلکہ دے اہتمام کموالے دے) سوال کوونکی لب دی او ورکوونکی ہیردی۔ مونخوتہ او بردہ کوی او خطبے لندے وائی عملونہ شروع کوی مخکنس دے خواہشاتونہ۔ او روستو بہ بلہ زمانہ راشی چہ فقہات والا (پوہہ لرونکے پہ مقاصد و دے قرآن) پہ لب روی او قاریان بہ ہیروی دے حروف دے قرآن حفظ بہ ہیروی او حدود دے ہفہ بہ ہیرا دیبی سوال کوونکی پہ ہیروی او ورکوونکی پہ لب روی خطبے پہ او بردے وائی او مونخوتہ پہ لندہ کوی پہ خواہشاتو باندے پہ شروع کوی مخکنس عملونہ یعنی فرض اعمال بہ تہ کوی دے ہوی تابعداری بہ کوی۔ زہ وایم چہ زمونہ زمانہ ہم دے دے مونہ ویتوچہ دے حفظ دے قرآن مدارس او اہتمام دے ہیر زیات دے او دے قہم دے قرآن اہتمام ہیر کم خلق کوی او خطبے او بردے او بردے وائی او مونخوتہ پہ تادی سرہ کوی (وہی اللہ المشتکی)

۱۴۸ پہ دے ایت کیں ذکر کجیائے کہ ہغوی دے پہ لفظ کہ تَوَلَّى سِرہ اوہغہ متضمن دے ۹ پیر و قباحتو تولرہ اوہغہ قاسمی نقل کریدی کہ قَال نہ او ابو حیان ہم ذکر کریدی اوہغہ کہ دوی پہ تورات کیں ذکر دی کہہ تحریف کہلما تو، ترک کہ عمل پہ کتاب یا ندا، قتل کانبیاء و کفر بالآیات اذیتونہ و رکول موسیٰ علیہ السلام تہ، او نورے ۹ پیرے یداعملیٰ چہ کہ دوی پہ بخکتو اوروستو کیں موجود وے۔

سوال :- تَوَلَّى خو بخکتیں قبولیت عواری دلتہ خو قبولیت کیشاق ذکر نہ دے ۹ جواب :- کہ دے سورت پہ ۹۳ کیں قبولیت ذکر دے کہ قالوا سمعنا سرہ او تَوَلَّى یے ذکر دہ پہ عصینا سرہ او سبب کہ تَوَلَّى یے ہم ذکر کرے دے پہ اشربوا الہ سرہ۔

سوال :- ثُمَّ اَوْ مِنْ بَعْدِ خود وارہ پہ روستو والی یا ندا دے دلالت کوی نو داخو تکرار دے ۹ جواب :- ثُمَّ کیں ذکر دے روستو والے کہ تَوَلَّى قبولیت نہ اَوْ مِنْ بَعْدِ ذَلِکَ کیں اشارہ دہ روستو والی کہ زمانے تہ چہ کہ تَوَلَّى زمانہ کہ قبولیت نہ لہرہ روستو وہ یَا مِنْ بَعْدِ ذَلِکَ سرہ اشارہ دہ اخذ کہ میناق اورفع کہ طور تہ۔

فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ پہ دے کیں ۹ پیر اقوال دی کہ مفسرینو۔
(۱) فضل اسلام دے اور رحمت قرآن دے (۲) فضل قبول کہ تو بے او رحمت عفو کہ گناہ (۳) فضل توفیق کہ تو بے او رحمت قبولیت کہ تو بے۔
(۴) فضل بعثت کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور رحمت کہ ہغہ زمانہ موندل۔ بناء پہ قول اول او خلورم سرہ مقصود پہ خطاب کیں موجودہ بنی اسرائیل دی پہ وخت کہ نزول قرآن کیں۔ یعنی کہ اللہ تعالیٰ ارادہ وہ چہ دوی تہ بہ اخری رسول او قرآن رالیدی کہ دے وچہ نہ ۹ پہ دوی باندا دے عذاب کہ دنیا را نہ وستلو او بناء پہ دویم او دریم قول بخکتی بنی اسرائیل مراد و وچہ اللہ تعالیٰ ہغہ وخت ہغوی لہ توفیق و رکرو او نوبہ یے قبولہ شوہ اگرچہ ۹ پیر کر تہ گناہ او بیا تو بے کہ دوی وے نو کہ دے وچہ نہ یے دوی کہ مہلک عذاب نہ مچ کرل۔

لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ دلتہ خسران پہ معنی کہ استیصالی عذاب کہ دنیا دے یا خلود دے پہ جہنم کیں پہ آخرت کیں پہ بارہ کہ ہغہ کسانو کیں چہ

عَلِمْتُمْ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ

پوہہ یے تاسویہ (حال) دھقہ چاچہ زیلتے یے کریووستاسوہ ووپہ ورخ د خالی کیں

فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿۷۵﴾

نواوئیل مونہغوی تہ شئ شادوہکان ذلیلان

صریح کفر او شرک یے نہ وو کرے۔

۷۵ ربط د مخکس ایت سرہ دادے چہ اول یے صریح گناہ د دوی پہ نقض
د میثاق سرہ ذکر کرو تواس نقض د میثاق پہ طریقہ د حیلہ کولو سرہ
ذکر کوی اودا اشارہ دہ پتہ گناہ کولو تہ۔ حکمہ حیلہ گرا رادہ د گناہ کوی لیکن
ٹخان د خلقونہ پہ طریقہ د حیلہ سرہ پتہوی تودا د نقض میثاق دویم قسم
دے چہ د دوی د مشرانو تہ روستو دویمہ زمانہ کیں وو۔ دویم ربط دادے
چہ مخکس فضل اور رحمت ذکر شو پہ دوی باندے تو سوال پیدا شوچہ
دے واقعہ نہ روستو پہ دوی باندے ہیچ عذاب نہ دے راغله؟ تو یہ دے
ایت کیں دھے جواب کوی۔ دریم ربط دادچہ مخکس ذکر د اول د خیانت د مشرانو
دھغوی دے او پہ دے کیں د دوی یو قسم حیلہ ذکر دے چہ حرام خیز حلال
دی پہ حیلہ سرہ اور روستو پہ دویم قسم حیلہ ذکر کوی؛ دے واقعہ تفصیلی
ذکر پہ سورۃ اعراف ۱۶۳ کیں دے دا واقعہ د زمانے د داؤد علیہ السلام
دہ او ہغہ قریہ والاچہ دا کار یے کرے وو ہغہ تہ ایلہ وئیلہ کیدالہ اوس
زمانہ کیں ہغہ تہ عقبہ داؤد وئیلہ کیری۔ او ابتداء دے قصہ دادہ چہ
اللہ تعالیٰ بنوا اسرائیلو تہ پہ واسطہ د موسیٰ علیہ السلام اوفرمائیل چہ
پہ ہفتہ کیں یو ورخ د عبادت د خیل رب د پارہ خاص کر پی او غورہ
ورخ د جمعہ دہ توال دوی پہ انتخاب د ورخ کیں اختلاف او کرو خو
اکثریت ورخ د خالی غورہ کرلہ او د اللہ تعالیٰ د غورہ والی ہیچ لحاظ یے
اونہ کرلو داسے پہ تفسیر د سورۃ نحل ۱۶۳ کیں راخی نو د خالی پہ ورخ
پہ دوی باندے د دنیا ہر کار حرام کرے شو کہ ہر کار کول وو یا نورخہ
تجارت وغیرہ۔ دا عمل چلیدلو تہ دے واقعہ پورے لیکن پہ دوی کیں
تور فسق و فجور زیات شول لکہ پہ سورۃ اعراف ۱۶۳ کیں (يَفْسُقُونَ)
ذکر دے دے وجہ نہ اللہ تعالیٰ پہ ہغوی باندے د خاص ابتلاء ارادہ او کرے

چہ تفصیل ہے سورۃ اعراف کیں ذکر دے۔ حاصل ہے داد ہے چہ یہ دوی
کیں یو دہ داسے پیدا شوہ چہ کمہیا تو نیولو دپارہ ہے یہ ورج کخالی
کیں حیلہ جو رہ کرلہ چہ روستو کہ ہفے ذکر رائجی۔

وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ یہ علم او معرفت کیں فرق داد ہے چہ معرفت کذات معلوم
سرہ تعلق لری او علم کہ ہفہ کحالا تو سرہ تعلق لری نو دلتہ دوا احتمالہ
دی اول داچہ علم یہ معنی کہ معرفت سرہ دے او اَلَّذِينَ ک ہفے مفعول دے
او علم یہ معنی کہ معرفت یہ قرآن کیں دیر راغلے دے۔ دویم احتمال دادے
چہ علم یہ حیلہ معنی سرہ دے او مضایف پتہ دے یعنی احوال الذین اہ۔

سوال :- کہ دے قصہ پہ ابتداء کیں ہے لفظ کا ذنہ دے ذکر کرے پہ شان
کہ نور و واقعاتو بلکہ دلتہ عَلِمْتُمْ او یہ سورۃ اعراف کیں وَاَسْأَلُهُمْ
الْقَرْيَةَ اہ ذکر دے ۶۔ جواب :- دا قصہ بتو اسرائیلو پتہ لہ حکم چہ یہ
دے کیں کہ دوی دیرہ بدنامہ وہ چہ کہ خیتہ دپارہ کہ اللہ تعالیٰ کہ حکم نہ خلاف
کول وؤ پہ دے وجے سرہ کہ تاکید دپارہ ہے اُوَيْلَ وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ اَوَدُّسُ لَّهُمْ
عن الْقَرْيَةَ اہ کیں مقصدا کہ ہفے تہ تیوس کول نہ وؤ بلکہ الزامی تیوس
کول مقصدا دے نو کہ لَقَدْ عَلِمْتُمْ سرہ کہ ہفے خہ منافات نیشتنہ۔

الَّذِينَ اَعْتَدُوا وَاَمْنَكُمْ فِي السَّبْتِ، اعتداء تہ مراد حیلہ کول دی دپارہ کہ بشار
کہ مہیا تو اکثر مفسرینو لیکھ دی چہ دوی کہ جمع پہ ورج کہ سمندار پہ غارہ
وارہ وارہ لغتی او کندا مے او کنتلے دپارہ کہ دے چہ کہ خالی پہ ورج مہیاں پہ
دے لغتو او کندا وکیں داخل شئی نو واپس بہ ترینہ نشی تلے حکم چہ کہ
خالی پہ ورج بہ دوی ورجونہ بند کرل۔ بلہ طریقہ دا وہ چہ کہ جمع پہ ورج
بہ ہے گندا مے پہ تارو تو کیں اویونہ او یزات مے کرلے دپارہ کہ دے چہ کہ
خالی پہ ورج پہ دے کیں مہیاں او فحلی نویا بہ ہے کہ اتوار پہ ورج کہ اویونہ
را اویستلے۔ اگرچہ کہ جمع پہ ورج کندا مے او لغتی کنتلے او کندا مے اچول منع
نہ وؤ لیکن پہ دے نیت سرہ چہ کہ خالی پہ ورج مہیاں راگیر شئی تو حرام
وؤ۔ دارنگ کہ خالی پہ ورج مہیاں پہ کندا او کندا وکیں راگیر ول دا کہ خالی
کوڑے بے احترازی او بے عزتی وہ تو حرام وہ نو دے مجموعہ تہ ہے دلتہ
اعتداء او یہ سورۃ اعراف کیں عداوان او ٹیلو۔ فِي السَّبْتِ یہ دے کیں
دوا احتمالہ دی اول داچہ ورج کہ خالی کیں ہے اعتداء کولہ دویم داچہ

(فی حکم السیت) پہ بارہ دے تعظیم دے خالی کبش اعتداء کولہ۔ او دادوارہ احتمالونہ
 صحیح دی۔ نوکہ دوی یا ندے چا اعتراض کوؤچہ ناسو دے خالی دے ورخ بے احتزلی
 او کپلہ نو دوی بہ تاویل کوؤچہ موثر خود خالی پہ ورخ دے اسے عمل نہ منع
 کرے شوی وؤچہ دے عبادت نہ مو مشغولوی او داطریقہ خود موثر لہرہ کی
 عبادت نہ نہ مشغولوی دارنگ دوی بہ وئیل چہ دے خالی پہ ورخ مہیا
 دے آویونہ راویستل حرام دی نو موثر خود خالی پہ ورخ پہ آویو کبش
 ساتلی دی نو داکار خود حرام نہ دے او دے نہ دامتلی پستتو کبش مشہور
 دے (چہ ملا صاحب ورلہ خپے آویونہ کپلے) نو دانا وئیل باطل وؤاؤ
ہے سرہ حیلہ جو رول سبب دے عذاب دے دوی او گر عید لو۔

قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ، قُلْنَا كَبُشِ اِشَارَہ دہ چہ دا عذاب دے اللہ
 تعالیٰ دے طرف نہ وؤہیچا دے ہف دے مقابلہ کولو طاقت نہ لرلو۔ گوئوا دا امر
 دے بارہ دے تسخیر او تعجیز دے پہ دے کبش دے مامور اختیار او قدرت نہ وی
 لیکن اشارہ وی سمدستی نزول دے عذاب نہ۔ قِرَدَۃ ابن کثیر وئیلی
 دی چہ شادو (بیزو) پہ حیوانا تو کبش دے پیر مشابہت پہ شکل کبش لری
 دے انسان سرہ لیکن پہ حقیقت کبش انسان نہ دے نو دارنگ عمل دے
 حیلہ پہ ظاہر کبش مشابہ دے دے حق سرہ او پہ حقیقت کبش مخالف دے
 دے حق نہ او جزا خود جنس دے عمل نہ وی دے دے وچے نہ دے کسانو
 مسخ او کپے شہو پہ شکل دے شادو کا تو سرہ۔ او دارنگ شادو پہ حیوانا تو
 کبش پہ حیلہ کولو سرہ دے پیر مشہورہ دے نو دے حیلہ گرو سرہ یے مناسبت
 دے۔ خَاسِئِينَ خبر دے روستو دے بل خبر نہ دے بارہ دے گوئوا یا حال دے
 دے اسم دے گوئوا نہ او صفت دے قِرَدَۃ ہم کیدے شی۔ خَسَا لری والی او دے
 شرلو دے بارہ استعمال لیری دے بارہ دے سپویا شادو کا تو نو دارنگ انسانان
 چہ ہغوی سر مشابہ وی نو ہغوی دے بارہ ہم استعمال لیری لکہ پہ سوئے مؤمنون ش۔ اکبش۔ نو پہ
 دے وصف کبش اشارہ دہ چہ روستو دے مسخ نہ خلقو دے دوی نہ نفرت
 کوؤاؤ دے حان نہ یے شرل یا دا چہ دے اللہ تعالیٰ دے رحمت نہ لرے شول۔ او
 تولو راویا نو دے تفسیر اتفاق کرے دے چہ دا مسخ دے شکلو تو صوری
 حقیقی وہ او قول دے بجا ہد نہ چہ نقل دے چہ دا مسخ صوری نہ وہ صرف
 معنوی وہ یعنی مسخ دے زہو تو وہ نو ابن کثیر وئیلی دی اگر چہ سندا

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا

نو اوگر حوالہ مونیہ داقصہ عبرت ہفتہ چالرخہ چہ حاضر و و ہفتہ وخت

وَمَا خَلَقَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ (۴۶)

او ہفتہ چالرخہ چہ روستوو او وعظ (زجر) دپارہ دپریہیزکارانو (دے امت) -

دبجہا داقول جیہ دے لیکن داقول غریب خلاف دے دکا ہرنہ اوبیائے
دپیر واما مانو دتفسیر نہ نقل کرے دے چہ داسمہ صوری حقیقی وہ
اوپہ اخر کین وئیلی دی چہ داما دے دے وجہ نہ نقل کر وچہ قول بجہا
دے تہو نہ مخالف دے تو ہفتہ صحیح قول نہ دے او صاحب دمواہب
الرحمان وئیلی دی چہ داوہم دے دیو راوی نہ اوپہ دے امت (روستق)
کین اثبات دمسخ دپارہ دپیر احادیث وارد دی چہ ہفتہ ابن قیم الجوزیہ
پہ اغاثۃ اللہقان ص ۳۵۹ کین دکتاب دم الملاہی دابن ابی الدینا نہ نقل
کریدی اوبیائے وئیلی دی چہ داسمہ مسخ بہ یہ دے امت کین پہ دہہ دلو
کین کیری اولہ دہہ ہفتہ ناکارہ عالمان چہ یہ اللہ تعالیٰ اوپہ رسول کریم
صلی اللہ علیہ وسلم باندے دروغ وائی اودین داللہ تعالیٰ بے بدل کرے وی
دویم شکارہ فسق او دمحرماتو اظہار کوونکی خلق او مسوخ نسل باقی
پاتے کیدل یا نہ پاتے کیدل وکین تفصیل قرطبی ذکر کرے دے او حدیث
بخاری چہ یہ ہفتہ کین ذکر دزنا دشا دوکانو او دہغوی رجم کول ذکر
دی دہفتہ جواب یے ہم کرے دے ہفتہ اوگوری۔

سوال :- داخل چہ مسخ شول تو دہغوی عقل فہم خو پاتے نہ شونو
دوی خو پخیل عذاب نہ پوہیدل ۶۔ جواب :- یہ مسخ سرہ صرف ددوی
شکل بدل شونو یہ خبر ووانسانی کاروتو باندے قادر نہ وولیکن
یہ دے پوہیدل چہ اللہ تعالیٰ مونہ دگناہ دوجہ نہ داسمہ عذاب را کرے
دے (الباب دابو حفص دمشقی)۔

یہ دے ایت کین فائدہ او حکمت ددغہ عذاب ذکر کوی۔

فَجَعَلْنَاهَا، ضمیر راجع دے دغہ عقوبت یا امت تہ چہ مسخ کرے شوے و
یا قصہ دہغوی تہ۔ نکالا، نکل پہ اصل کین منع تہ وئیلے شی تو نکال ہفتہ
عذاب تہ وئیلے شی چہ منع کوی فاعل دگناہ لرہ یا نور وخلقولرہ دار تکاب

(کولو) د دغه عمل نه او هغه ته عبرت ناکه سزا وئیل شي لکه سزا د غلا کولو
په لاس پیریکولو سره نوم د هغه نکال دے په سورة مائده ۳۸ کیش۔

لَمَّا يَبَيِّنَنَّ يَدَيْهَا ابْنِ عَطِيَّةٍ وَيُثْبِتْ دِي چِه غوره داده چِه ضمير راجع د عقوبت
ته يعنى د انکال او سزا د تير شوى گنا هونو۔ وَمَا خَلَقَهَا هغه گنا هونه
چِه د دے ته روستو وى۔ دويم قول داده چِه هاضمير هغه کلى ته راجع
دے يعنى خوگ چِه موجود وؤ په هغه کلى کيش او هغه خوگ چِه د هغوى
ته روستو پيدا کيدى يا هغه کلى چِه نزد دے وؤ هغه کلى د دغه خلقت ته
او هغه کلى چِه لرى وؤ او د دواړه دى د بنى اسرائيلو ته يعنى بنى اسرائيلو
کيش چِه په ورځ د خالى داسه عمل چا او کړو نو د سزا به د هغوى وى۔

وَمَوْعِظَةٍ لِّلْمُتَّقِينَ موعظه مصدر ميمى دے د وعظ ته، وعظ په اصل
کيش زجر او منع کولو او تخويف ته وئيل شي۔ اگر چِه کله په عامه معنى سره
تذکیر ته وئيل شي۔ دلته اوله معنى مراد ده۔ لِّلْمُتَّقِينَ لام د پاره د انتفاع
دے او مراد د متقين ته زمونږ امت دے حکم په اصطلاح د کتب الهييه
کيش د صفت په دے امت پورے خاص دے مخکنو امتونو کيش صفت د
ريانيون او رهبان مشهور وؤ او ابن کثير او قرطبي د زجاج ته روايت
کړې دے چِه دلته اخري امت مراد دے يعنى دا قصه منع کوى او زجر
ورکوى دے امت ته د ارتکاب د مثل د دغه عمل ته يعنى تورے حيله
کول لکه چِه ابن کثير په سنداسره حديث نقل کړې دے چِه لَا تَزْنِي
مَا اِزْنَتِ الْيَهُودُ فَتَسْتَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ بِأَذْنِ الْجَيْلِ "مه کوئى هغه
کارونه (حيله) کوم چِه يهوديانو کړې وؤ د دے د پاره چِه حلال کړئ
حرام د الله تعالى لره په معمولي حيلو سره"

سوال :- د بنى اسرائيلو د پاره يې نکال ذکر کړو او د دے امت د پاره موعظه
جواب :- نکال په هغه ځائے کيش استعماليدى چِه د نفس هغه عمل نه
منع کول مقصد وؤ او موعظه په هغه ځائے کيش استعماليدى چِه د مثل د
هغه عمل له منع ذکر کيدى۔ نو بنى اسرائيل خود خالى د ورځې د بے احترامۍ
نه منع وؤ نو د هغوى د پاره دغه واقعه نکال د دے او د امت خود خالى
د ورځې د کار نه منع نه دى بلکه د دغه حيلو کولو نه منع شويدى يعنى
داسه حيله مه کوئى چِه د الله تعالى حرام د ځان د پاره حلالوئى نو د دوى

د پاره لفظ د موعظة مناسب دے۔

بحث د حیلو کولو په احکامو شرعیو کیش:۔ هر کله چه د دے ایت نه معلومه شوه چه دغه حيله د دوی اعتداء او عداوان دے او سبب د عذاب دے نو معلومه شوه چه دا حيله حرامه ده او الوسی په تفسیر کیش لیکلی دی چه د دے ایت نه بعض اهل علمو دلیل نیولے په حرمت د حیلو کولو باندې په دین کیش نو د دے مناسبت د وچه د دے مسئلے تفصیلی مناسب بیان لیکل ضروری دی۔ په دے کیش شپږ مباحث دی۔

بحث اول په معنی د حيله کیش دے: اکثر اهل لغت لیکلی دی چه لفظ حيله واوی دے یعنی د حول نه اخسته شویدے و او په یاء سره بدل شویدے بدلیدلو او انتقال ته وئیلے شی او په عرف کیش مَا يَتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى حَالَةٍ خَفِيَّةٍ (راغب ص ۱۳۱)۔ یا مَا يَتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى الْمَقْصُودِ بِطَرِيقٍ خَفِيٍّ (عمدة القاری ص ۱۳۱)۔ دویم تعریف غوره دے او راغب ذکر کړیدی چه اکثر استعمال د دے لفظ په هغه کار کیش کیږی چه د هغه په کولو کیش خیانت وی (دهوکه وړکول) او کله کله استعمال کیږی په هغه کار کیش چه په هغه کیش حکمت وی (لکه په سورة نساء ۷۹ کیش) اول ته خداع او تخادعه هم وئیلے شی د دے وچه نه امام بخاری کتاب الحیل کیش شپږم باب (باب مَا يَنْتَهِي مِنَ الْخَدَاعِ) ایښودلے دے او دویم ته مخرج وئیلے شی یعنی طریقه د وتلو د تکلیف او مصیبت نه۔

بحث ثانی په تقسیم د حیلو کیش:۔ عینی او ابن حجر دواړو په شرح د صحیح بخاری باب فی ترک الحیل کیش وئیلی دی چه امام بخاری اول مطلق ذکر کړے وؤ او روستویے باب فی ترک الحیل ذکر کړ و نو اشاره ده چه په حیل کیش بعض داسے دی چه هغه نشی ترک کیدلے نو معلومه شوه چه بعض حیل جائز او بعض ناجائز دی۔ عینی په دغه صفحه کیش ذکر کړی دی چه احتیال (حيله کول) د پاره د نیت کولو د حرامونه اولرے کیدل گننا هونونه خه پړواه پړے نیشته بلکه دا مستحب ده او احتیال د پاره د ابطال د حق د مسلمان گناه او عداوان دے او نسفی په کافی کیش امام محمد بن حسن نه نقل کړے دے چه کِبَسٌ مِنْ اخْلَاقِ الْمُؤْمِنِينَ الْفَرَارُ مِنْ احْكَامِ اللَّهِ تَعَالَى بِالْحِيلِ الْمُوصِلَةِ إِلَى ابْطَالِ الْحَقِّ (د مؤمنانو د اخلاقو نه

دانه ده چه دالله تعالیٰ داحکاموته تیسته کوی په داسه حیلوسره چه رسوونکی
وی یا طولودحق ته) اوسر خسی په المبسوط کتاب الحیل ص ۳۱۱ کښ وئیلی
دی حاصل یی ددے چه هغه کار چه په هغه سره انسان د حراموته خلاصیږی
یا حلال ته رسیدل کولے شی نودغه حسن دے اوکله چه حیله کوی دپاره
د ابطال د حق دیو شخص یا حیله کوی په ځانسته کولو د باطل کښ یا حیله کوی
په یو حق کښ چه په هغه کښ شبهه داخلوی نودا حیلے مکروه دی- اوقتاوی
هندیه ص ۳۱۱ کښ کتاب الحیل کښ وئیلی دی "چه مذهب زموږ د علماؤ
(احنافو) ددے چه هر حیله چه استعمالیږی دپاره د ابطال د حق د
غیر یا دپاره د شبهه داخلولو په حق کښ یا دپاره د ځانسته کولو د باطل نو
هغه مکروه ده او هر حیله چه کیږی دپاره د خلاصیدلو د حرامونه
یا دپاره د رسیدلو حلال ته نوهغه جائز ده- او ابن حجر وئیلی دی په
فتح الباری ص ۳۱۱ کښ چه "حیله په نیز د علماؤ په ډیر قسمه ده په اعتبار د باعث
اوسبب د حیلے کولو نوکه رسیدل کوی د حق ابطال ته یا د باطل اثبات ته
په مباح طریقے سره نودا حرام ده اوکه رسیدل کوی اثبات د حق یا دفع
کولو د باطل ته په مباح طریقے سره نودا واجب یا مستحب ده اوکه رسیدل
کوی دپاره د بچ کیدلو د وقوع د مکروه نه په مباح طریقے سره نودا مستحب
یا مباح ده اوکه ترک د مستحب ته رسیدل کوی نودا مکروه ده- او ابن
قیم الجوزیه په اغاثة اللفاظ ص ۳۱۱ ته تفصیل د اقسامو لیکلے دے حاصل
یی ددے چه د حیلو ډیر اقسام دی اول قسم هغه پته لارے دی چه په هغه سره
حرام فی نفسه ته رسیدل کیدے شی نوهغه حرام ده په اتفاق د مسلمانانو
سره لکه حیلے جوړول دپاره د مالونو د خلقو په حیله د استقاط مروجه
کښ چه مالدار خلق دغه قدا په اخلی دایي پوره مثال دے) په دے کښ
یو قسم هغه دے چه دابنکاره وی چه مقصد د دے شخص شر او ظلم د
اودویم قسم ددے چه هغه شخص ښکاره کوی چه زما مقصد خیر دے او
مقصد یی پته ظلم اوبغی وی نودا خوبه شکه گناه کیږه ده- اودویم قسم
هغه خیر چه فی نفسه مباح وی لیکن په قصد د حرام سره حرام او گرمی
لکه سفر دپاره د قطع طریق (لارے شوکولو) یا غلا کولو- خلورم قسم،
قصد اوکړی په حیلے سره رسیدلو د حق ته یا دفع کولو د باطل ته لیکن

هغه طریقہ ہے حرامہ وی لکہ دروغ قسم اور دروغ شہادت کوی دپارہ کحق ثابتولو یا دباطل کدفع کولو دپارہ نوداھم حرام دے۔ پنجم قسم چہ یو سبب شرعی مباح ذریعہ اوگرغوی کدتحلیل کدحرامودپارہ یا کدساقط کولو کواجب شرعی دپارہ نوداھم حرامہ دہ بالاتفاق (او حیلہ کدسقاط مروجہ ہم پہ دے کبش داخل دہ) اودارنگ حیلہ کدسقاط کدزکوۃ یا کدشفع دپارہ ہے ہم کدے مثال ذکر کرے دے۔ او شیخ رشید احمد لنگوہی پہ لامع الداری ص ۲۱۸ کبش ویلی دی چہ حیلہ کلہ دپارہ کدتحصیل کدحق وی یا کداحیاء کحق دمسلمان وی یا کدفع کدظلم وی دمسلمان نہ نودا حیلہ جائز دہ اودپارہ کدباطل کدحق دمسلمان یا دپارہ کدغورولو کدہغہ پہ ہلاکت کبش نودانا جائز دہ۔

بحث دریم یہ اختلاف کدعلماء کبش :- ابن حجر فتح الباری کبش ویلی دی چہ قول پہ جواز کدحیلو کولو کبش کاحتیاقونہ مشہور دے او نسبت کدیو کتاب دے پہ دے باب کبش اما ابو یوسف تہ لیکن معروف کدہغہ اوددیر اما نوکداده چہ حیلہ کول دپارہ کدقصد کدحق مرادی عام حیل مراد نہ دی مشہور داده چہ پہ نیز کدامام مالک اوامام احمد اوامام بخاری رحمہم اللہ تنول حیل حرام دی اوجائز دی پہ نیز کدامام ابو حنیفہ اوامام شافعی رحمہم اللہ۔ لیکن صحیح داده چہ قول کدحرمت مطلقاً اوقول کدجواز مطلقاً صحیح تہ دے بلکہ تقسیم کدتولو پہ نیز ثابت دے۔ امام بخاری کدکتاب الحیل پہ یا بنو کبش پہ اہل کوفہ یعنی احنافو باندے رد کوی معلومی پی چہ ہغوی پہ دغہ مواضع کبش کداحتیال قائل دی اگرچہ ہغوی کدہغہ جوابوتہ کوی اوہغہ تہ مخارج وائی دارنگ قول کدسر حسی کچہ الحیل فی الاحکام المخرجة لمن الامام جائزہ عندا جمہور العلماء ص ۲۱۹ (حیلہ کول پہ ہغہ حکمو کبش چہ کدہغہ تخریج کرے شویدے کد(اقوالو) کدامام ابو حنیفہ تہ جائز دی پہ نیز کدیر و علمائے اگرچہ پہ بارہ کدکتاب الحیل کدامام محمد کبش کدابو سلیمان جوزجانی قول ہے ذکر کرے دے چہ ہغہ کدغہ کتاب نسبت امام محمد تہ بدگترے دے لیکن کدابو حفص قول تہ ترجیح ور کرے شویدہ چہ دغہ کدامام محمد تصنیف دے اوصاحب کدجواہر المصنیۃ پہ ص ۲۰۸

کبش ترجیح و رکبے دے قول دے ابو سلیمان جوزجانی تہ۔ ہاں دے امام محمد اود امام
ابو یوسف اختلاف پہ حیلہ دے استقاط دے زکوٰۃ اود شفعہ وغیرہ کبش فتاویٰ
ہندیاہ ص ۳۹۴ کبش ذکر دے چہ امام محمد ادا حیلہ مکروہ اکثر لے دے او امام
ابو یوسف پہ دے کبش رخصت و رکبے دے لیکن مشائخ و احقاق و عمل
کریدے پہ قول دے امام محمد بابت دے۔ اود امام ابو حنیفہ نہ پہ دے باب
کبش ہیج تصریح نقل نیشہ۔

بحث خلورم پہ دلیلونو دے اثبات دے حیلو کبش سورۃ دے جوابونو تہ۔
اول دلیل آیت دے سورۃ نساء ص ۹۵۔ طریقہ دے استدلال دادہ چہ اللہ تعالیٰ
دے مستضعفینو عذر دا ذکر کرے دے چہ ہغوی دے خان دے خلاصولو دے پارہ
حیلہ نشی کو لے تو معلومہ شوہ چہ دے کافر اتو سورۃ دے اوسیدالونہ دے بیج
کیدلو دے پارہ حیلہ بنہ کار دے اودا حیلہ دے دے حرام نہ دے بیج کیدلو دے پارہ۔
جواب دادے چہ دے تہ ہغہ قسم حیلہ ثابت شوہ چہ پہ ہغہ کبش اتفاق
دے نو دے یو قسم حیلہ دے اثبات تہ دے تلو قسمونو اثبات نہ لازمیری۔
دویم دلیل واقعہ دے ایوب علیہ السلام آیت دے سورۃ ص ص ۷۷ دے ہغہ تفصیل
او محمل پہ تفسیر دے سورۃ ص کبش ذکر دے چہ ہغہ خاص و پہ ایوب
علیہ السلام پورے بل دا چہ ہغہ دے مظلوم نہ دے ظلم دے دفع دے پارہ حیلہ
دے نورے حیلہ پہ ہغہ بابت دے نشی قیاس کیدلے دارنگ دے ہغہ پہ
ملت کبش دے حنت دے پارہ کفارہ مشروع تہ وہ اوز مونہ پہ ملت کبش چہ
کلہ دے قسم وارد نشی نو پہ کفارے سورۃ خلاصیری نو حیلہ تہ حاجت
نیشہ او قیاس دے حیلہ استقاط مروجہ پہ دے بابت دے دے یرغلط دے
ٹککہ چہ پہ دے کبش دے یرخیز کم کرے شویدے او پہ حیلہ دے استقاط کبش
لے یرخیز یا تو ی۔ دویم دلیل دے ربونہ دے بیج کیدلو دے پارہ چہ نبی صلی اللہ
علیہ وسلم او فرمائیل بع الجمع بالذکر اہم ثم اشر بالذکر اہم جنیبا
(خرش کرہ ردی کھجورے پہ روپو سورۃ بیا واخلہ پہ روپو سورۃ جنیب کھجورے
لیکن پہ دے بابت دے حیلہ تعریف صادق نہ دے داخو شکارہ دے عقود
جدا جدا دی او یو جائز عقد کبل جائز عقدا دے پارہ ذریعہ دے داخو اتفاق
صورت دے۔ خلورم دلیل سنت دلالت کوی چہ انسان لے جائز دی
چہ قول دے کذب نہ حان مچ کپی پہ معاریض سورۃ اودیتہ حیلہ فی الاقوال

وہی شے اودے دے پیارہ ابن قیمؒ دیرا حدیث واثار ذکر کریدی۔ لیکن دے معاریض وادے حیلو دے افعالو غیر شرعیہ پہ مینع کیں دیر فرق دے۔ پنجم دلیل پہ واقعہ دے یوسف علیہ السلام کس گناہ لکے گناہ لکے یوسفؑ یعنی یوسف علیہ السلام دے حصار و لو دے پیارہ دے روپہ سامان کیں لوئے کینسودلو او بیائے دے ہفتہ دے سامان نہ راؤیستلو او دے ہفتی دے قانون مطابق ئے یو کال دے پیارہ دے خان سرہ قید کرو او دیتہ اللہ تعالیٰ کیدا وئیل دی یعنی پتہ تدبیر او دے ہفت بل نوم حیلہ دے ابن قیمؒ پہ اغاثۃ اللہقان ص ۱۲۰ کیں دے تفصیلی جواب کرے دے حاصل ئے دادے چہ پہ دے واقعہ باندے استدلال ہفتہ وخت صحیح کیڑی چہ نفس داسے عمل زموں پہ شرع کیں جائز شے لیکن پہ شرع کیں داسے کار چہ پہ ہفتہ پلار حفتہ کوی او پہ رو رہا باندے بدنامہ لگوی او دے بل ملک پہ قانون باندے فیصلہ کوی داتہ دی جائز تو ہر کلمہ پہ مقیس علیہ عمل جائز نہ وی نو پہ ہفتہ باندے نورے حیلہ شہ رنگ قیاس کیدے شے بلکہ دا خاص دے پہ یوسف علیہ السلام پورے پہ دوؤ و جو سرہ اول وجہ کدنا، نسبت دے تعلیم اللہ تعالیٰ دے نو پہ دے کیں وحی موجود دے او پہ نور و حیلو باندے خو وحی نیشہ۔ دویمہ وجہ لیسف لام دے پیارہ دے تخصیص دے یعنی دات تدبیر خاص و وہ یوسف علیہ السلام پورے۔

بحث پنجم دلیلونہ دے منع دے حیلو او قباحات دے حیلو:۔ او مراد دے حیلو نہ ہفتہ حیلے دی چہ دے استقاط دے واجباتو، او تحلیل دے حرامو، او مظلوم نہ ظالم او دے ظالم نہ مظلوم جو پول، او دے حق نہ باطل او دے باطل نہ حق جو پول دے پیارہ وی۔ دلیل اول سورۃ بقرہ ۲۷۰ یُخَدِّعُونَ اللَّهَ وَالدِّينَ اَمْ تَوَدُّونَ اَنْ تُخَادَعَهُمْ حیلہ جو پول دی پہ اظہار دے خیر کیں خلاف دے باطن نہ دے پیارہ دے حاصلولو دے غلط مقصد او دا وصف دے منافقین دے۔ پہ روایت دے سعید بن منصور دے ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل دے چہ دے تہ یوسفؑ راغ وئیل ئے چہ زمانہ ترے خیلہ بٹخہ پہ درے طلاق و سرہ طلاقہ کریدہ ایابل سرے دے ہفتہ تحلیل دے دے دے پیارہ کولے شے (یعنی دویم نکاح پہ شرط دے تحلیل سرہ) نو ہفتہ جواب او کر و شوک چہ خدا دے اللہ تعالیٰ سرہ کوی نو اللہ تعالیٰ بہ ہفتہ سرہ خدا دے او کپی۔ (اغاثۃ ص ۱۵۶) دے شریک بن عبد اللہ نہ نقل دی چہ کتاب الحیل کتاب المخادعہ دے۔ دویم دلیل، حیلہ کول استہزاء اولعب دے

پہ احکام شرعیہ پورے اودا صفت کاهل تفاق دے (سورۃ بقرہ ۳۵ سورۃ توبہ)
 کدے وجہ دادہ چہ اقوال شرعیہ اواحکام شرعیہ دپارہ کہ حقائققاو شرعی
 مقاصد ودی اویوانسان ہغہ لہرہ دہغہ مقصدانہ اروی یل مقصدانہ تودا
 استہزاء اوتلاعب دکرلوے کول دی) اودکے مثال روایت کتسائی کے کد محمود بن
 لبیدانہ چہ یوسری خیلہ تیخہ پہ دریو طلاقوسرہ طلاقہ کرپے وہ درسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ زمانہ کنس نوہغہ اوقرمائیل ایالوے کیدایشی
 پہ کتاب کالہ تعالیٰ پورے اوحال دادے چہ زہ ستاسویہ مینک کشیم - دریم
 دلیل واقعہ دباغ والا چہ یہ سورۃ قلم کش دہ چہ ہغوی کد مسکینا تودکے
 ساقط کولو دپارہ حیلہ جوہرہ کرلہ چہ صبا وختی بہ دباغ پریکولو (لرے کولو)
 دپارہ حواوشوریہ تہ کوؤ ہسے تہ چہ مسکینان خیرشی دایہ سورۃ قلم کش
 کدیک نہ ترست پورے دہ اودغہ حیلہ سبب کد عذاب اودکد ملامتہ کولو
 دیوبل اودکد افسوس دوی اوگر حیدلہ دارنگ حیلہ اسقاط مروجہ ہم پہ اصل
 کنس کد مسکینا تویہ یا کیش دہ اومالدار ملایا توتہ وکول مقصدانہ دے خلوم
 دلیل قصہ داصحاب السبت دہ چہ یہ سورۃ بقرہ ۳۶ اوسورۃ اعراف ۳۷
 کش ذکرہ ہغوی ہم کد بیکار دہمیا تودپارہ (چہ حرام وویہ ورخ کد خالی)
 حیلہ جوہرہ کرلہ چہ گنہاے یے پہ ورخ کد جمع اویوتہ وچولے دیار کد دے
 چہ کد خالی پہ ورخ پکیش مہبان اوتغلی اویباہ یے کد اتوار پہ ورخ گنہاے
 راویستے تودا حیلہ دہ دپارہ کد حاصلولو کد حرامو تویہ دوی یاندے عذاب
 کد شکوت کد مسخ کیدورائے چہ دحیلہ گروسرہ مناسب دے - پنجم دلیل امام بخاری
 کد رد کد حیلہ دپارہ کد دے حدیث نہ دلیل نیولے دے "اَلْمَا الْعَمَالُ بِالْثَّيِّبَاتِ"
 یعنی حیلہ گراگر چہ پہ ظاہر کنس جائز کارکوی لکہ گنہاے اچول پہ ورخ
 کد جمع - یا یومسکین تہ دیرے قدایے وربنیل لیکن نیت کد ہغہ حرام
 خیز حلالول اواسقاط کد واجبات شرعیہ دے تونیت یے خراب دے نو
 دغہ عمل یے بریاد دے - شپہم دلیل امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ
 دلیل نیولے دے دپارہ کد بطل کد حیلہ پہ حدیث کد بخار مجلس یا بخار قبول
 سرہ پہ باب دبیع کنس چہ اَلْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ حَتَّى يَتَفَرَّقَا اِلَّا اَنْ يَكُونَ صَفَقَةً
 خِيَارٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُ اَنْ يُفَارِقَهُ خَشْيَةً اَنْ يَسْتَقْبِلَهُ (رواہ احمد ابوداؤد نسائی
 والترمذی) اوترمذی دے تہ حسن وئیلی دی - ترجمہ: خرخوونکی او

اغستونکی لہر اختیار دے دے قبولو اوڈ رد کولو ترھے پورے چہ جداشی مگر کہ
چرے عقدا دخیار شرط وی۔ اونہ دی حلال چہ جداشی دے دیرے د اقالے
(واپس کول دے عقدا) کولو نہ توجہ اکیدال خو جائز عمل دے لیکن یوڈ
عاقدا بنو چہ پہ دے تیت سرہ جدا کیبری چہ دھغہ بل ملگری حق د اقالے
باطل کپری دا حرام دے۔ اووم دلیل حدیث دے دے ابو ہریرہ رضی چہ رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی دی چہ لَا تَزْنِکُمْ اَمَّا اِنْ تَزْنِکُمْ اَلْیَهُودُ وَنَسَحُوا
تَحَارِمَ اللّٰہِ بِاُذُنِ الْحَیْلِ (مہ کوئی ہغہ کارونہ چہ یہودیانو کپری دی چہ حلالو
حراموڈ اللہ تعالیٰ لہر پہ معمولی حیلو سرہ) مخکش دا حدیث تیر شویدے۔
پہ دے کتب موثر منع کرے شوی یوڈ مشابہت دے یہودیانو نہ چہ ہغوی
قسم قسم حیلے کرے وے دے پارہ د حلالوڈ محرمات الہیہ لہر۔ اتم دلیل
حدیث دے دے بخاری او مسلم چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی دی
قَاتَلَ اللّٰہُ الْیَهُودَ حُرِّمَتْ عَلَیْہِمُ الشَّحُومُ فَجَمَلُوہَا فَبَا عُوہَا۔ (ہلاک دے کپری
اللہ تعالیٰ یہودیانو لہر چہ حرام کرے شوے وے پہ دوی باندے وازرے
نودوی ویلے کرے پہ اوریاندا دے نو (ہغہ دل) بہ یئے خرخول)۔ اونور
دلیلو نہ ہم شتہ دے دے اختصار دے پارہ موثر پریستودل۔

بعض قباحت د حیلو:- (۱) ابوداؤد وئیلی دی چہ ما د امام احمد رحمۃ اللہ
علیہ نہ اوریڈالی دی چہ حیلہ گر حیلے کوی دے پارہ دے نقض (مقابلہ کولو)
د سنتوڈ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم (اغاثہ ص ۳۱۳) (۲) امام احمد رحمۃ اللہ
علیہ نہ چا ذکر کرے چہ یونہی د خیل خاوند نہ خان جدا کوی توجیلہ گر
ملا ورتہ وائی چہ کفر اوکرے توجہ ایہ شے ہغے داسے اوکرے۔ تو امام احمد
دیر پہ غضب شو اوئی یئے چہ شوک پہ دے باندے فتویٰ و رکوی یا
بل چاتہ دے تعلیم و رکوی یا پہ دے شوک رضاوی نو ہغہ کا فر شو۔
(۳) د نصر بن شمیم نہ روایت دے چہ پہ کتاب الحیل کتب درے سوہ
شل مسئلے دی او ہغہ تہول کفر دے۔ (۴) رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
امت نہ داسے حیلے نہ دی بنودلے اونہ یئے پہ ہغے باندے تیزی و کریدہ
بلکہ د مکر، خداع، نفاق او مشابہت دے یہودیانو نہ یئے پہ حیلو کتب منع کریدے
(۵) شیخ الاسلام ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دی چہ حیلے جائز کول
خود شارع سرہ مقابلہ کول دی محکمہ چہ شارع حرامو نہ دے رسید لولارے منع

کوی اوجیلہ گر خو حراموتہ کرسیدالولارے لتوی اوجو پوی۔
 بحث شپیم خاص پہ حکم کجیلہ اسقاط مروجہ کیں دے۔ ہر کلمہ چہ
 یوشخص مہشی اوکھغہ یہ ذمہ باندے قرائض او واجبات شرعیہ پاتے وی
 اوکھغہ مال کھغہ کدایا (شرعیہ) کپارہ کافی تہ وی نوموجود لہ مال کھغہ
 (اوبعضوئیلی دی) چہ وارث کقرض را داخل (جامع الرموز) اوبعضوئیلی
 دی چہ کامل قرآن کرا داخل کہ کمری ملکیت وی یا بل چا ورتہ بیلے وی ہغہ
 دھم پہ فدیہ کیں قیمت کپی (نور الہدی) اومسکین تہ دے وکپی اوور تہ
 دے اووائی چہ دایہ فدیہ کیں قبول کرہ کہ یہ یوکرت سرہ قرائض او
 واجبات تہ دغہ فدیہ پورہ تثنی تو بیا دے دغہ مسکین دامال واپس وکپی
 مالک تہ اوہغوی دے بیا دغہ مسکین یا بل مسکین تہ یہ دغہ طریقہ وکپی
 یا دے مالک دغہ مسکین لہ وکیل کپی کپارہ کبیلو بل مسکین تہ او
 اسقاط مروجہ کیں داسے ہم شتہ چہ بیا دے مالک کآخری مسکین تہ
 واپس داخل او یہ عامو خلقو کہ مسکینان وی او کہ مالدار وی باندے دے
 تقسیم کپی یہ تفاوت کدرجاتو سرہ او دے کپارہ کسکسان گیر چا پیرہ یہ
 دائرہ شکل کیں کینولے وی۔ دا تصویر کجیلہ کاسقاط دے چہ کفقہ حنفی
 روستنو کتابوتو لیکلے دے او یہ دے باندے کھر مری یہ جنازے پسے
 بدعتیان دا عمل کوی او داسے لازم ککتری چہ کھغہ ککوونکی باندے
 ملامتیا کوی اوہغہ تہ وہابی وائی۔ کدے جیلہ کعدم جواز اوبدعت کیدالو
 کپارہ پیرے وجے دی۔ اولہ وجہ دا چہ کدے ہیچ ثبوت پہ قرآن او حدیث
 او قرون ثلاثہ مشہود لہا یا لایر کیں نبشتہ اوکھغہ مجتہد قول ہم پکس
 نقل نبشتہ نو دا یقینا بدعت قبیحہ دے۔ دویمہ وجہ مخکس چہ کوم دلیلونہ
 کقباحت کجیلو بیان شول کھغہ تلوو دلیلونو کلاندا دے دا جیلہ داخل
 دہ کلمہ چہ پورہ غور او انصاف او کپیشی۔ دویمہ وجہ کوم دلیلونہ چہ
 کجواز کبعض اقسامو کجیلو کپارہ تیر شویدی یہ ہغہ اقسامو کیں دا
 جیلہ کاسقاط ہرگز داخل تہ دہ لکہ مخکس موثر واضح کپیدی۔ نوہغہ
 کجواز دلیلونہ دے جیلہ تہ بالکل شامل تہ دی۔ خلورمہ وجہ کفقہ کومو
 کتابوتو چہ دا جیلہ لیکلے دہ نو ہیچ کتاب کدے کپارہ ماخذ او دلیل
 شرعی تہ دے ذکر کرے او صرف ذکر کول کدغہ کتابوتو یو مسئلہ لہ

(چہ دلیل شرعی و ربانہ دے دی) دلیل دپارہ کہ جواز نشی کید لے اوشامی لیکلی
 دی چہ استحباب دیو خیز حکم شرعی دے نو کہ ہف دپارہ دلیل شرعی ضروری
 دے (شامی ص ۴۱۱)۔ پنجمہ وجہ کہ موکتا بو تو چہ دا حیلہ لیکلہ دہ اکثر معتبر
 دپارہ کہ فتویٰ نہ دی پہ نیز کہ احنافو باندا دے۔ مثلاً صاحب قنیہ ہفہ معتزلی
 وؤ (فیض الباری ص ۳۹۲)۔ مجموعۃ الرسائل ص ۱۸)۔ مؤلف کہ جامع الرموز
 قسستانی دلال وؤ کہ کتابو نو فقیہ نہ وؤ (سعیہ ص ۲۵۶)۔ اوڈر مختار متن شامی
 نوشامی رسم المفتی کیں لیکلی دی چہ پہ در مختار باندا دے فتویٰ نشی ور کیدہ
 او نور الہدای کہ ہفہ کہ مؤلف خو خہ ثبوت بیشتہ چہ سنی وؤ او کہ شیعہ وؤ
 او ہفہ غیر متدا اول کتاب دے۔ شپہمہ وجہ کہ روستو دیروا اہل علم وود کہ
 حیلہ قباحت ذکر کرے دے۔ رشید احمد گنگوہی پہ فتاویٰ رشیدیہ ص ۲۱۱
 کیں وئیلی دی "باقی رہا یہ اسقاط مروجہ محض لغو اور بے ہودہ حیلہ ہے اور اس کا
 خیر القرون میں کچھ اثر نہیں ہے" او یہ ص ۱۱۱ کیں لیکلی دی، "حیلہ اسقاط کا مفلس
 کیواسطے علماء نے وضع کیا تھا یہ حیلہ تحصیل چند فلسفہ (چند بیسوں کٹوڑ کے حصول کیلئے ملاؤں کے
 واسطے مقرر کیا گیا ہے حق تعالیٰ نیت سے واقف ہے وہاں حیلہ کارگر نہیں۔ مفلس کے واسطے بشرط
 صحت نیت ورثہ کے کیا عجیب ہے کہ مفید ہو ورنہ لغو اور حیلہ تحصیل دنیا دنیہ کا ہے
 او فتاویٰ دارالعلوم دیوبند کہ دے حیلہ رد لیکلہ دے پہ ص ۱۸۳ ص ۸۶)۔ او
 مفتی کفایت اللہ پہ دلیل الخیرات ص ۳ کیں کہ دے رد کریدہ او عبدالحی
 لکھنوی پہ نفع المفتی والسائل ص ۱ کیں وئیلی دی چہ دا حیلہ دیانتہ
 ثابت نہ دے۔ او مدخل کیں ابن امیر الحاج ہم رد کرے دے وئیلی یے دی
 "وهولاء یترکونہ بعد تجہیزہ لغیر ضرورۃ شرعیۃ بل لبداۃ و الرغبۃ
 فی حظائر الدنیا" ص ۲۵۹ راودا کسان پروردی (حصاری) مری لہ روستو دتیارید لو
 کہ ہفہ نہ بغیر ضرورت شرعیہ نہ بلکہ دپارہ کہ بداعت اور غیت پہ دلیل
 مال کہ دنیا کیں)۔ اوومہ وجہ پہ دے کیں وئیلی دی چہ وارث دے قرض
 لاوی نو دا قرضہ پہ مری باندا دے ثابتوی او کہ نور وورثو نہ یے غواہی
 احوال دا چہ پہ حدیث صحیحہ سرہ ثابت دہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم جنازہ
 کہ ہفہ مری نہ کولہ چہ پہ ہفہ باندا دے قرضہ دہ او مال یے کافی کہ دپارہ کہ
 ادا کہ قرض او کفیل یے نہ وؤ۔ اتمہ وجہ پہ دے کیں کہ قرآن کریم بے احتیاجی
 و بے عزتی دہ او خصوصاً داسے دھو کہ ہم دہ چہ پہ بازار کیں کہ قرآن قیمت

سَلَّ رُوبِيَّ وَيْ اودوی یے قیمت یہ زرگوں اور پوسرہ لگوی۔ تہمہ وجہ، کومہ
 حیلہ کہ اسقاط چہ اوس مروجہ دہ داخو کہ ہخہ حیلہ تہ چہ یہ کتابو تو کیں لیکلے دہ
 یہ پیر و وجوہوسرہ خلاف دہ۔ بعض دادی چہ شامی یہ مجموعۃ الرسائل
 ص ۲۲۵ کیں یہ شرطو تو کیں دا شرط لیکلے دے چہ دا عمل بہ یہ نیت کہ حیلہ
 سرہ نہ وی بلکہ قصدا کہ تملیک کہ مسکین بہ وی او اوس خودوی ورلہ نوم
 حیلہ ایسود لے دہ۔ دارنگ اوس التزام دے چہ یہ جنازے سے متصل کوی
 او دمہری دفن و ریاندے حصاروی۔ او یہ ہیئت کہ حلقے ستر مسکینان یا دعاتے ملیان
 کینی او دغہ قدا یے جنازہ او مقبرے تہ نقل کوی۔ او یہ ورثو کیں دیتیمانو
 او مسکینانو فرق نہ کوی او دا تہول وجوہ کہ اولہ شرعیہ نہ خلاف او بے دلیلہ
 کاروتہ دی۔

تنبیہ :- کہ دورہ قرآن دپارہ دلیل نیسی چہ عمر رضی اللہ عنہ کہ دے عمل
 کرے دے او حوالہ و رکیدے شی یہ کتاب کہ ابواللیث سمرقندی باندے او
 ہخہ حوالہ و رکیدہ یہ کتاب الفتوح کہ واقدا باندے۔ کہ دے جواب دادے
 چہ اول خود دے فتاوی وجود نیشستہ۔ دویم ابواللیث خود پیر کسان تیر شویدی
 فوائد بھیہ کیں مولوی عبدالحی لکھنوی لیکلی دی تو دا یہ ہغوی کیں کوم
 یو دے۔ دریم دا حدیث یے کہ سند یہ لحاظ سرہ قابل کہ استدلال تہ کہ حکمہ
 چہ یہ دے کیں عباس بن سفیان مجھول دے او کہ ابن علیہ او کہ سمر
 قندی ملاقات ثابت تہ دے او کہ واقدا کتابونہ تہول دروغ دی او یہ
 ہخہ باندے امام بخاری، ابن مبارک، ابن غیر، ابن معین، امام احمد، امام
 نسائی او امام شافعی تہولو کلام کرے دے (تہذیب التہذیب ص ۳۲۳) وغیرہ
 خلورم داچہ کہ کتاب یہ کتب حدیث کیں چرتہ نیشستہ مقدمہ کہ ابن صلاح
 متل کیں ویلی دی چاچہ نن یو حدیث داسے راوہ وچہ کہ محدثینو یہ
 کتابو تو کیں نہ وی تو ہخہ بہ قبول نہ وی "نورہم کہ دے روایت دروغن
 کیدلو پیر علامات دی زمونہ دین حنیفہ سہلہ سمحہ پہ دا بے ثبوتہ
 او بے اصلہ دلیلونو باندے نشی پنا کیدلے۔ اللہ تعالیٰ نہ دُعاء دہ چہ
 مونہ پہ دین حنیف باندے مضبوط اوقائم اولری او کہ تہولو خرافاتو
 بدعاتو بے دلیلہ اعمالو تہ مونہ بچے اوساتی امین۔

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ

او کله چه او وئیل موسی علیه السلام خیل قوم ته یقیناً الله تعالی

يَاْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۖ قَالُوا

حکم کوی تاسوته ، چه حلاله (ذبح) کوی یو غوا - دوی او وئیل

أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ

ایا ته مونو سره توته کوی - هغه او وئیل پناهی غواړم په الله تعالی سره

أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿۴﴾ قَالُوا ادْعُنَا

چه شم دے حله د جاهلانو (ناپوهو) ته - دوی او وئیل دعا او غواړ مو تیرا

په دے ایت او قصه کین ذکر د بل خیانت د مشرانو د بنی اسرائیلو دے چه هغه خپله لیتول دی د پاره د ساقط کولو د حکم د الله تعالی د خپلو مخالفانو نه یعنی خپله ده د پاره د اسقاط د واجب روستو د ذکر د خپله نه د پاره د حصول د حرامونو د دویم قسم خپله ده لکه چه مخکین په اقسامو د خپله کین ذکر شول خپله حرامونه د رسید لو د پاره د پیره قبیحه ده په نسبت د خپله کولو د پاره د واجب پر یخوډلو، د دے وجه نه هغه ئی مخکین کړی وه - دارنگ دا عطف د واخذ نامیتا فکر اه باندے

او په مینځ کین جمله معترضه ده نو دا د دوی د عصیان او اعتداء بل قسم دے روستو د نقض عهد ته په پاره د کتاب الله کین په دے کین د دوی تعنت په سوال توکین او نبی ته نسبت د استهزاء چه جهل دے او تال متبول کول په پوره کولو د حکم د الله تعالی کین ذکر دے او دا اقسام د عصیان او اعتداء دی -

کله د قال موسی لقومہ، په ۳۳۳ کین یا قوم ورسره د بیلی و د دلتہ ئی نه دے وئیل وجه داده چه هلته سخت زجر و د دوی ته په شرک کولو سره او توبه کولو نه دعوت و د نولطف د یا قوم سره ئی تصریح او کړه او دلتہ صرف یو امر کول دی د پاره د پخولو د عقیدے د دوی په توحید باندے په دیکین زجر نیشته - اِنَّ اللهَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً، په لفظ د ان او تصریح په اسم د الله تعالی او د امر په نسبت کولو کین الله تعالی ته د پیر تاکیدات دی په فرض کولو د ذبح د بقره باندے - اَنْ تَذْبَحُوا معلومه شوه چه په بقره او د دے مثل غار و کین سنت طریقه ذبح کول دی او په او بیا نو کین سنت محردے -

بَقْرَةً، دے تہ بقرہ حکمہ وئیے شی چہ داشلوی زمکے لہرہ دپارہ ذکر وند گولو۔
اکثر مفسرین وئیے دی چہ بقرہ نوم دپارہ د مؤنث دے (غوا) او شور نوم د
مذکر دے (غویئے) او بعض مفسرین بقرہ اسم جنس گر حوالے دے چہ مذکر
او مؤنث دوار و تہ شامل دے او دلتہ یئے مراد غویئے اخستلے دے یہ قرینہ
د لفظ د قَارِضٌ، بِکْرٌ، عَوَانٌ سرہ۔ اولفظ بقر چہ روستویئے مذکر ذکر کریدا
او اول قول والا جواب کوی چہ قَارِضٌ، بِکْرٌ، عَوَانٌ صفات مؤنثہ دی پہ
صیغہ د مذکر سرہ لکہ حامل او حائض اولفظ بقر دپارہ د جنس دے۔ غورہ
زما یہ نیز دویمہ توجیہ دہ دوجے د مناسبت نہ د عجل سرہ چہ دوی د ہغہ
عبادت کرے وؤ او ہغہ مذکر یچے وؤ۔

سوال :- د مینج د نور و حیوانا تونہ د غوا د تخصیص خہ حکمت وؤ او دارنگ
د دے امر الہی دپارہ خہ باعث وؤ ؟۔

جواب :- قرطبی د ماوردی تہ نقل کریدی او د دے وجہ یئے ذکر کرے دہ
چہ بقرہ د جنس د عجل تہ دہ چہ دوی مخکیش د ہغہ عبادت کرے وؤ او پہ مصر
کس ہم د دے یہ عبادت کولو باندے د مصر یا نو د تقلید د وجے نہ عادت د
عبادت جوہ شوے وؤ او ہغہ یئے مقدس حنا و زکرنلو نو د دوی د عقیدہ
د توحید د پخولو دپارہ اللہ تعالیٰ د بقرے د ذبح حکم او کر و د دے دپارہ چہ
سیک کری اللہ تعالیٰ د دوی پہ نیز ہغہ خیز چہ دوی ہغہ تعظیم او عبادت کوؤ۔ او
دارنگ نسفی مدارک کس راوری دی او ابن قیم الجوزیہ پہ تفسیر بدائع
التفسیر ص ۳۱۱ کس لیکلی دی چہ یہ ذبح د بقرہ کس تنبیہ وہ چہ دا قسم
حیوان د ذبح او د حرث اوستی (یوے، او بہ خور) د تذلیل تہ عان یچ نشی
ساتلے نو دے د الوہیت دپارہ صالح نشی کید لے۔ او د دے نہ معلومہ شوہ
چہ باعث یہ دے امر د ذبح باندے لِبُيْهُوْنَ عِنْدَ هُمْ دے (قرطبی) یعنی تصحیح
د عقیدے د توحید دہ واقعہ د قتل د دے دپارہ اصل سبب او باعث نہ د
او د دے دیلونہ دادی، اول دلیل دا واقعہ یئے شروع کرے دہ یہ اڈ سرہ
او دا حرف دلالت کوی چہ دامستقلہ واقعہ دہ۔ دویم دلیل، دا واقعہ یئے
مقدم کرے دہ یہ واقعہ د قتل باندے تو ظاہر د تقدیم تہ دادہ چہ
ہغہ واقعہ د دے تہ روستودہ۔ دریم دلیل، چہ قتل سبب د نو پکاروہ
چہ دوی سمدستی غوا حلالہ کرے وؤ تال متول تہ حاجت نہ وؤ حکمہ چہ قاتل زمعلو شوہ

خلویم دلیل، ابن کثیر یہ سدا سرہ کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ روایت راوی
دے چہ بنی اسرائیلو خلویست کالہ کہ بقرے طلب کوؤاخریے او موندلہ نو
ہذہ مرے دوی خلویست کالہ یہ خہ طریقہ سرہ روغ ساتلہ وؤ۔ پنجم دلیل
چہ یہ تکپے کہ بقرہ سرہ مرے ژوندے شی نو یہ دے سرہ خوڈ غوا عظمت
یہ زہ نو کہ خلقو کین یرینی ہسہ نہ چہ بیا کہ ہغ عبادت شروع کری۔

سوال: کہ قصہ نقل چہ دغواذیح کو لو دیا کہ سب قتل وؤ) دعبیدہ او ابوالعالیہ اوسل وغیرہ روایاتو
کہ تفسیر نہ موجود دے؟۔ جواب: ابن کثیر کہ دے تہو لور وایا تونہ روستو
وئیلی دی چہ ظاہر دادہ چہ دارا خستلہ شویدی کہ کتابونو کہ بنی اسرائیلونہ
راودلیل یے دقرآن او حدیث صحیح مرفوع نہ نیشستہ) او کہ دے اسرائیلیا تو
نقل جائز دے لیکن تصدیق او تکذیب نہ کوؤ صرف اعتماد بہ یہ ہغہ
نقل باندے وی چہ کہ حق (شرع) سرہ موافق وی۔

سوال: روستو فاضربوہ ببعضہا صریح دلیل دے یہ دے قصہ باندے؟
جواب: روستو یہ انشاء اللہ کہ ہغ توجیہ راشی چہ یہ ہغ کین دا تصریح
نیشستہ چہ ضمیر و تہ دے بقرہ تہ راجع شی دارنگ قرطبی بے توجیہ تہ
اشارہ کرے دہ چہ امر کہ ذبح کہ بقرے کین دے اوکلہ چہ بقرہ حاصلہ شوہ
او ذبح او شوہ نو واقعہ کہ قتل واقع شوہ نو او وئیل شو چہ فاضربوہ
ببعضہا۔ یہ دغہ توجیہ باندے یو اعتراض دے چہ کہ ہغ جواب بہ
روستو ذکر کرے شی۔

قَالُوا اتَّخَذَ آدَامُ هَرَوًا دایہ معنی کہ مفعول دے یعنی مہزوؤا بنا یا حمل
مبالغہ دے۔ او وجہ کہ دے تعجب دادہ چہ دغوا تقداس کہ دوی یہ
زہ نو کین پت پروت وؤ لکہ چہ روستو راجی وَاَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْوَجَلَ
نو کہ دوی یہ گمان کین دانہ راتلل چہ موسی علیہ السلام بہ مونہ تہ کہ
ذبح کہ بقرے حکم را کوی نو خیال یے او کہو چہ موسی علیہ السلام زہ مونہ
سرہ تہوقہ کوی۔

فَالْكَاهِنُ: یہ دے کلے سرہ دوی کا فر شول یا نہ یہ دے کین دہ قولونہ
دی اول دا چہ دا دلیل دے چہ دوی کہ موسی علیہ السلام یہ بارگش صحیح
عقیدہ نہ لرلہ بلکہ دوی اشارہ کولہ دے خبر دے چہ موسی علیہ السلام
نسبت کہ امر کہ ذبح اللہ تعالیٰ تہ یہ رشتیا سرہ نہ کوی نو دانست کہ خیانت کہ

نبی ته یہ وحی الہی کہیں ادا کفر دے۔ قرطبی وئیلی دی کہ دا خبرہ تن زمانہ کہیں
 شوک دیو قول دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم یہ بارہ کہیں اوکری نو دھغہ کفر
 لازمی بی۔ او دویم قول دادے چہ داکفر نہ دے دے دوو وجوہ اول دا دوی
 دے چیر جہل او دے طبیعت سمجھتوالی دے وجہ نہ داقول کرے دے تکذیب یے
 مقصد نہ و۔ دویم داپہ طریقہ دے استفہام ارشاد سرہ دے یہ طریقہ دے
 تحقیق سرہ نہ دے نو کفر نہ دے۔ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْجَاهِلِيْنَ یہ دے
 جواب دے موسیٰ علیہ السلام کہیں دیر تاکیدات دی یعنی استہزاء نہ تعوذ
 باللہ ضروری دے او دارنگ استہزاء خود جا ہلا تو کار دے نو دلتہ اطلاق
 دے اسم دے سبب دے چہ جہل دے یہ مسبب یا نہ دے چہ استہزاء دے نو تعوذ
 دے سبب دے خیز نہ مستلزم وی تعوذ لہ دے مسبب نہ۔ دے جہل معنی اما راغب
 یہ مفردات کہیں وئیلی دی چہ کول دے خہ کار یہ خلاف دے لایق طریقہ دے کولہ
 یعنی اللہ تعالیٰ تہ دے داسے امر نسبت کول چہ ہغہ یے امر نہ وی کرے داخو
 جہل دے یعنی داسے انسانان دے اللہ تعالیٰ دے شان تہ غافل او جاہل وی۔ یا
 مراد دے جہل نہ دا دے چہ استہزاء بالذین سبب دے عذاب نہ گنہری۔ او تعوذ
 باللہ دلالت کوی چہ جہل او استہزاء فی الذین لویہ گناہ او شر دے دے ہغہ نہ
 بچ کید لو کہیں انسان دے اللہ تعالیٰ پناہی غوینتلو تہ محتاج دے۔ ابو حیان
 وئیلی دی چہ جہل دے دوہ قسمہ دے بسیط او مرکب۔ بسیط بیا دے دوہ قسمہ
 دے یو عام چہ یہ ہیخ خیز علم نہ لری او بل خاص چہ یہ بعض خبرو
 باندے علم نہ لری۔ او مرکب خو جہل الجہل دے نو جہل عام او مرکب
 باندے دے نبی صفت نشی کیدے بلکہ ہر ہغہ چا باندے ہم نشی کیدے چہ یہ بعضو
 خبرو پوہ لری۔ نو پناہی غوختل دے موسیٰ علیہ السلام دے قسمو تہ مجال دے لیکن
 یہ طریقہ دے ادب سرہ صحیح دے بلکہ پناہی غوختل دے موسیٰ علیہ السلام دے جہل
 خاص نہ دے چہ مخکین دے ہغہ معنی ذکر شوع۔

قائد :- مادہ دے جہل پہ قرآن کریم کہیں خلیہ بشت کرتہ ذکر دے او دے جہل
 دے بارہ اسباب تہ ذکر دی اول سبب استہزاء فی احکام اللہ لکہ یہ دے ایت
 کہیں۔ دویم نفس بے خبری دے حقیقت نہ (سورۃ بقرہ ۲۴۳)۔ دریم ہر قسم
 گناہ کول جہل دے (سورۃ نساء ۸۱)۔ خورم طلب دے تشبیہ دے مشرکانو (سورۃ
 اعراف ۱۳۸)۔ پنجم فقراؤ پورے مستخرے کول (سورۃ ہود)۔ شپہم پردو

رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ ط قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ

دَرْبِ خَیْلِ تَه چِه بَیَان کَرِی مَوْتِر تَه خَه عَمَر کِه دَدَغُوا - او وئیل موسیٰ علیہ السَّلَام یَقِیْنًا اللّٰهُ تَعَالٰی فَرَمَائِی

إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ ط

چِه یَقِیْنًا دَا غُوا دَه تَه زَهْرَه (بُودِی) دَه او تَه نَوَس (رُخَوَانَه) -

عَوَانٌ بَیِّنٌ ذَٰلِكَ ط فَافْعَلُوا

مِیَازَه حَالَه دَه پَه مِیَنُج دَدَمے کِبِس - نَو او کَرِی

مَا تَوْمَرُونَ ﴿۴۸﴾ قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ

هَغَه کَار چِه تَاسَوْتَه یَه حَکَم کِیْدِی شِی - او وئیل دَوِی او غَوَا رَه مَوْتِر لَرَه دَرْبِ خَیْلِ تَه

زَنَانَوْتَه مِیْلَان کُول (سُورَةُ یُوسُف ۳۳) - او و م بِدَا فَعَلِی دَنَارِیْنَو سِرَه

(سُورَةُ تَمِیْل ۵۵) - اَتَم خِیَانت کُول پَه اَمَانَت کِیْدِی تَعَالٰی کِبِس (سُورَةُ احْزَابِ) -

بَهِم اَمَر کُول پَه عِبَادَت کِیْدِی غَیْر اللّٰهُ سِرَه (سُورَةُ زَمَرْ ۶۸) -

بَشَ هَر کَلَه چِه دَوِی پُوهَه شُول چِه دَا حَکَم قَطْعِی دَم نَو کَوِجَه دَتَعْنَت

نَه یَه سَوَالَت شُرُوع کِرَل دِپَا رَه کَدَم چِه دَا حَکَم سَاقَط شِی او مَنَسُوح

شِی نَو دَا حِیْلَه کُول دِپَا رَه کَاسْقَاط وَاجِب وَه - قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ دِیْل کِیْدِی رَه

دَتَوَسَّل پَه دَعَا غَوِیْتَلُو دَرُوْنَدِی حَاضِر سِرَه - یُبَیِّن لَنَا مَا هِيَ اِبْن جَرِیر

پَه صَحِیْح سَنَد سِرَه کِیْدِی اِبْن عَبَّاس نَه مَوْقُوفًا او کِیْدِی اِبْن جَرِیر نَه مَرْفُوعًا تَقُل

کِرِیْدِی چِه دَوِی تَه اَمَر شَوَم وُو کَدَمَطَلَق بَقَرَه نَو کَه دَوِی یُوَادِلِی بَقَرَه

ذَبْح کِرَم وَم نَو کَافِی بَه وَه لَیْکَن دَوِی پَه حَآن یَا نَدَا مَم سَخْتَه کِرَلَه نَو اللّٰهُ

تَعَالٰی هَم پَه دَوِی یَا نَدَا مَم سَخْتَه کِرَلَه - مَا هِيَ پَه دَم سِرَه تِپُوس کِیْدِی

دَجَنَس دَخِیْزَنَه (حَقِیْقَت او مَاهِیْت) لَیْکَن مَرَادِیْ پَه دَم سِرَه حَال دَعَمَر

دَهْفَه دَم کَدُو وُجُوْنَه اوْل خُو دَا چَه کَدَمَطَلَق حَقِیْقَت خُو دَوِی پِیْژَنَدَا لَو

لَیْکَن اَصْل تَفَاوُت پَه اَعْتِبَار دَعَمَر سِرَه وِی عَکَلَه چِه پَه سَبَب دَا اخْتِلَاف

دَعَمَر سِرَه اَحْکَام بِدَلِیْلِی دَوِیْمَه وَجَه دَا چَه کَوِجَه دَتَعَجِب دَوِی دَم

حَکَم نَه دَوِی دَا مَم شُول لَکَه چِه حَقِیْقَت نَه یِیْژَنِی دَم وِی دَکِیْف او اَی

پَه حَآن یَه مَا هِيَ دَر کِرُو - قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ، نَسِبت اللّٰهُ تَعَالٰی تَه صَرَاحَتًا

کَوِی دِپَا رَه دَتَا کِیْدَا کُولُو پَه هَغَوِی یَا نَدَا مَم پَه دَم حَکَم کِبِس -

لَا قَارِضٌ وَلَا يَكْرُ صفت چہ ہرکلمہ منفی کیہی تو تکرار دحرف لا غواہی۔ قَارِضٌ
 دقرض نہ دے قطع تہ وئیلہ شی نو داہم دہمزولیو تہ قطع شوے وی یا دیر
 کونہ یے قطع کرے وی یعنی چہ دیر عمرے تیر کپوی یا قرض وسعت وئیلہ شی او قارض ہم دیر می راوے
 وی نو دہغے خیتہ فراخہ شوے وی نو دلتہ قَارِضٌ پہ معنی دہبودی دے دیر
 عمر والا۔ وَلَا يَكْرُ پہ انسانا نو اوخار وؤکش ہغے تہ وئیلہ شی چہ نوے خوانہ
 شوی وی لیکن حمل یے نہ وی شوے لکہ چہ پہ حدیث کنش رائجی اَلْيَكْرُ
 بِالْيَكْرِ جَلْدًا مَائَةً وَتَغْرِيْبُ عَامٍ (نوے خوان رے وادہ) چہ زنا اوکری دداسے
 نوے خوانے سرہ نوسزائے سل دُرے او یو کال دپارہ شہل دی۔ او فراء
 بغوی ہم ددے معنی پہ خوانے سرہ کپیدہ چہ ولد یے نہ وی راوے (معالم)
 نو ددے معنی پہ صغیرہ سرہ پہ معنی دہوے بچئی صحیح نہ دہ۔

عَوَانٌ، قرطبی وئیلی دی چہ عوان ہغہ عوادہ چہ یو دہ بچی یے پیدا شوی
 وی یعنی درمیا نہ عمر والا وی۔

يَبْنُ ذَٰلِكَ، سوال :- بَيْنَ خوہغہ خیز تہ مضاف کیہی چہ تشبیہ وی او ذَٰلِكَ
 خو مفرد دے ۶۔

جواب عل ذَٰلِكَ اشارہ دہ قَارِضٌ او یکر تہ پہ تاویل دما ذکر سرہ۔

جواب عل دلتہ د ذَٰلِكَ سرہ معطوف پت دے یعنی ذَٰلِكَ وَهَٰذَا (ابو حیان)۔

سوال :- دَعَوَانٌ او بَيْنَ خو مقصد یو دے نو دلتہ تکرار رائجی ۶۔

جواب :- عَوَانٌ یے خود دے وہم ددفع کو لو دپارہ راوے چہ ہرکلمہ قَارِضٌ او
 یکر نہ وی نوکیدے شی چہ ورہ نابالغہ وی نو جواب او شو پہ عَوَانٌ سرہ
 او ہرکلمہ چہ عَوَانٌ درمیا تہ دہ پہ مینج د قَارِضٌ او یکر کنش نو بیا ہم وہم
 کیدے شی چہ قَارِضٌ تہ بہ نزد دے یا بہ یکر تہ نزد دے وی نو دا وہم یے
 دفع کر وہ بین ذَٰلِكَ سرہ یعنی خالص پہ مینج کنش دہ یو طرف تہ نزد دے نہ دہ
 فَاَفْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ مراد دما تُوْمَرُونَ تہ ذمہ دہ بقرے دہ او فَاَفْعَلُوا التَّجْدِید
 دامر دپارہ دناکیدے نو اشارہ دہ چہ دغہ امر ضرور واجب دے پہ
 سوال تونہ منسوخ کیہی نو سوالات پر پیر دئی۔

مَا تُؤْمَرُونَ، ما موصلا دے یا ما مصدریہ دے یعنی فَاَفْعَلُوا امر کم او
 امر پہ معنی دہمفعول دے۔

يُبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْ نَهَا ط قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ

چہ بیان کری مورتہ چہ غہ دے رنگ دے گوا۔ او وئیل ہغہ یقیناً اللہ تعالیٰ فرمائی چہ یقیناً داغوا دہ

صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ (۹۹)

زیرہ تیز دے رنگ دے خوشحالہ کوی کتو کو لہ۔

۹۹ قَالَ لَوَادُعُ كَنَارِكَ يَبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْ نَهَا، داهم تعنت او اورد والے دے پہ سوالون کیں
د اسقاط و د سمجہ د پارسہ ٹکک چہ رنگ لہ پہ دیمہ د خاوی کیں ہیج دخل نیشتنہ
نودا د ٹککس پہ نسبت دیرے ضرورتہ سوال دے لیکن د دے تپوس وجہ
دادہ چہ مصر والو اگرچہ د غوا او غوی تقدا س منو لیکن پہ قربانی کیں
بہ یے ہغہ پیش کو د چہ رنگ یے بالکل سپین وی اتور وینستہ پہ کیں
نہ وی نو دوی ہم د دے وجہ نہ تپوس او کرو (ماجدا)۔

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ، د صَفْرَاءُ معنی مشہورہ مراد دہ (زیرہ)
پہ تیز د اکثر مفسرینو بلکہ د حسن بصری او سعید بن جبیر نہ نقل دے
چہ بنکرے او سوے ہم زیرے وے۔ او د حسن نہ بل روایت دے چہ
صَفْرَاءُ پہ معنی د تورے دہ۔ لیکن قرطبی او بغوی پہ دے رد کرے دے
چہ اول اصح دے د خوجونہ اولہ وجہ دادہ چہ صفراء پہ معنی د تور
بجازا و شاذ دے ماسیوا د او بناتونہ۔ دویمہ وجہ دادہ چہ لفظ د فاقع صفت
د زیر د پارسہ راخی او د تور د پارسہ فاقع نہ راخی بلکہ حالک راخی۔ فاقع دیر
اونیز زیر دے۔ لَوْنُهَا پہ دے کیں درے احتمالات دی اول داچہ فاقع
اسم فاعل دے او لَوْنُهَا د ہغہ فاعل دے مجموعہ صفت دے د پارسہ د صَفْرَاءُ
یا د بَقَرَةٌ۔ دویم فاقع خیر مقدم دے او لَوْنُهَا مبتداء مؤخر دہ دا د بصریانو
پہ تیز صحیح دے۔ دریم داچہ لَوْنُهَا مبتداء دہ او تَسُرُّ النَّاظِرِينَ یے خیر دے
او دلون نہ مراد صفراء دے نو مؤنث دے نو ضمیر د تَسُرُّ یے حکمہ مؤنث راوړو
پہ دے درے وار و کیں اول احتمال غورہ دے۔

سوال: فاقع چہ صفت دے د صفراء نو مؤنث پکار و دے۔

جواب: ہر گھ چہ دے رفع و رکود کے دے فاعل مذکر تہ تو د فاعل دوجے
نہ یے مذکر راوړے دے لکہ عرب وائی جَاءَتْ نِي امْرَأَةٌ حَسَنٌ اَبُوَهَا

سوال: فاقع صفت د صَفْرَاءُ دے دا کافی و د لَوْنُهَا یے و لے ذکر کرو۔

قَالُوا اذْعُنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ۚ

او وئیل دوی او غوارہ مونہ لڑ کر پخیل تہ چہ بیان کری مونہ تہ چہ شہ کہ صفت (دعل) ذکر غوا

إِنَّ الْبَقَرَ تَشْبَهُ عَلَيْنَا ۖ وَإِنَّا

یقیناً داغوا کہہ وجہ شہ پہ مونہ باندھے۔ او یقیناً مونہ

إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَكُمُ هَدُونَ ۚ قَالَ إِنَّهُ

کہ اللہ تعالیٰ او غواہی خانہ رسید و کہ یوم مقصد پخیل تہ۔ او وئیل ہغہ یقیناً اللہ تعالیٰ

جواب:- پہ دے کبش دیر تاکید دے یعنی اولیٰ وصف کہ بقرہ پہ صفۃ سرہ ذکر کرو تو بیایے دا وصف کہ پارہ کہ کون ذکر کرو او کہ کون نمراد زیر پر رک دے۔ تَسْرُطُ الطَّرِيقِ داصفت کہ بقرہ دے چہ موصوف دے پہ صفۃ کہ صفۃ سرہ۔ سرور لذات دے پہ زرہ کبش پہ وخت کہ امید کہ نفع یا کہ حصول کہ نفع کبش او سبب کہ دے حصول حواس ظاہرہ دی او دلتہ یے سبب نظر گر جو لے دے؟ فائدہ علہ قانع یے اسم ذکر کرو او تَسْرُطُ فعل راہرو اشارہ دہ چہ دغہ رنگ خو پہ دے کبش ثابت او مستقر دے او سرور و سرور نوے نوے پیدا کیہی او دغہ فرق دے پہ دلالت کہ اسم فاعل او صیغہ کہ فعل کبش۔ فائدہ علہ الطَّرِيقِ جمع پہ الف لام سرہ اشارہ دہ چہ نظر کو و کہ کہ یو ائے وی او کہ پہ کثرہ کبش وی لیکن ستر کہ بہ یے متوجہ وی ہغہ غواتہ او احتمال شتہ چہ کہ نظرتہ مراد نظر کہ زرہ وی یعنی فکر او سوچ کول پہ نا اشنا قدرت کہ اللہ تعالیٰ کبش چہ ہغہ ہم سبب دے کہ پارہ کہ سرور کہ زرہ۔ فائدہ علہ مفسرینو کہ علی او ابن عباس رضی اللہ عنہم نہ نقل راہرے دے چہ ہغوی یہ ترغیب و رکو و پہ زیر پیزار کبش او وئیل یے چہ زیر پر رنگ پہ زرہ کبش خوشحالی پیدا کو ی او غم لرے کو ی او ابن زبیر او یحییٰ بن ابی کثیر کہ تور پیزار تہ منع کولہ چہ دا انسان لہ غم جوہوی۔

تک پہ دے ایت کبش کہ دوی دریم سوال ذکر کو ی او دا کہ محکبش نہ ہم دیرے ہر ورتہ دے محکہ چہ پہ ہارہ کہ ذبح او قربانی کبش دا قیدہ ہیج کلہ شرط تہ دے چہ کہ ہغہ کہ کار کو لو یا نہ کولو معلومات دے کو ی۔

يَبِينُ لَنَا مَا هِيَ، دلتہ سوال یہ ماہی سرہ ک صفت ک عمل ک ہفہ تہ دے یہ
قرینے ک جواب سرہ۔ اِنَّ الْبَقْرَةَ تَشْبَهُ عَلَيْنَا داجملہ ک پارہ ک بیان ک عذر دہ
ک دوی ک طرف نہ ک پارہ ک دریم سوال کولو یعنی داسے بقرة چہ عَوَائِ او
اَوْصَفَرَاءُ وی داخوہیرے دی تو مونہ ک پارہ یہ دے کیں تعین ک یو خاص
قسم پکار دے یہ اعتبار ک کار کولو سرہ۔ الْبَقْرُ داسم جنس دے یا جمع دہ
ک بقرة۔ ک تشابہ یہ مقام کیں ک جنس ک حکہ ذکر ک روچہ تشابہ ک گترو افراد ویہ
میخ کیں واقع کیبی۔ او بعض مفسرینو ک دے لفظ نہ استدلال ک پیدا
چہ دامذ کروڈ او هر چہ بَقْرَةٌ او مؤنث ضمیر ونہ ذکر دی۔ نو هغه ک پارہ
ک وحدت دہ او ضمیر ونہ یہ اعتبار ک ظاہر لفظ سرہ دی (محکین دا اختلاف
ذکر شوے دے) او قرطبی وئیلی دی چہ وجہ ک تشابہ داوہ چہ مخونہ
دغویا نو یوبل سرہ ہیر مشابہت لری یہ حدیث ک حذیقہ رضی اللہ عنہ
کیں ک فتنو مثال یے ک وجوہ بقر سرہ ک دے وجہ نہ ذکر کرے دے۔
تَشْبَهُ عَلَيْنَا فعل یے مذکر ذکر کر و بقاعی وئیلی دی ہر جمع چہ حرف ونہ
ک هفہ ک مفرد ک هفہ نہ کم وی نو عرب هغه مذکر گر ک حوی۔

وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ، یہ ذکر ک انشاء اللہ سرہ یہ دے جملہ کیں
اشارہ او شوہ چہ ک دے خلقو تعنت او عناد کم شو او انایت پکین پیدا شو
او حدیث ک ابن کثیر کیں وارد دی چہ کہ چرے بنی اسرائیلو انشاء اللہ نہ و
وئیلے نو تر قیامتہ پورے یہ دوی تہ پورہ بیان (سبب ک تسلی ک دوی)
نہ وے شوے او تہ بہ دوی تہ داسے بقرة ملاؤ شوے وے۔ ک انشاء اللہ
وئیلو ہیر برکات دی او داتعلیق ک مُهْتَدُونَ سرہ متعلق دے لیکن
یہ هفہ باندے مقدم کرے دے ک پارہ ک تاکید۔ او مراد ک اہتداء نہ
رسیدل دی مونہ لو ک هفہ غواتہ چہ امر کرے شویدے ک ذبح ک هفہ
یا رسیدل دی حکمت ک دے ذبح کولو تہ۔ او یہ دوارہ معنوسہ انشاء اللہ
ک پارہ ک تعلیق دے یہ مستقبل زمانہ پورے۔ او قفال نہ بل قول نقل
دے چہ اہتداء نہ مراد یہ ہدایت باندے کیدل دی یہ طلب ک دے
صفاتو سرہ او انشاء اللہ ک نفیس تبرک ک پارہ دے یعنی ک دے سوالو نو
یہ وجہ سرہ مونہ یہ گمراہی کیں نہ یو پیر بوتلی۔

يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ

فرمان چہ یقیناً دا غوا نہ دہ غامہ و تلہ جوتی چہ اروی

الْأَرْضِ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةً

زمکہ لہ اوتہ دہ ارقی چہ اویہ کوی فصل لہ ، روعہ رمثہ دہ

لَا تَشِيءَ فِيهَا طَالَمَا كُنَّا جَدَّتْ بِالْحَقِّ

نیشہ ہیچ داغ پدیکیں - اووئیل دوی اوس دے راہو بیان پورہ

فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾

نو حلالہ یے کپہ او نہ وو دوی نیز دے چہ دا کار یے کپہ و نکیں دے بیان تہ

لکہ پہ دے ایت کیں دے آخری مطالبے جواب دے۔ لَا ذَلُولَ لَا پہ معنی دے
غیر دے اوصفت دے بَقْرَةٌ دے یعنی بَقْرَةٌ غَيْرُ مُدَلَّلَةٍ یعنی داغوا سختہ دہ
لکہ دے وحشی غوا پشان، دے نہ ہیچ کار نہ دے اغستلہ شوے۔

تُثِيرُ الْأَرْضَ دے اوصفت دے دَلُولَ تو منتفی دے یہ لَاسِرَہ یعنی زمکہ
تہ اُروی دے پارہ دے کروندے نو جوتی نہ دہ - وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ دہ اوصفت
دے ذلول دے اولہ دے پارہ دے نا کیدا دے نفی مخکنی دے یعنی ارقی نہ دہ تو فصلو نہ
تہ اویہ کوی تو معنی دا شوہ چہ داغوا یہ عزت سرہ سائلے شویدہ ہیچ کار
دے مناسب ورباندے نہ دے کپے شوے۔ دا دلیل دے چہ دے غوا تو دہ
کارو نہ دی یوز مکے اول، دویم دے کوہیا تو نہ اویہ راویستل دے پارہ دے سیلاب
کولو دے فصلو نو دے نہ علاوہ بل کار دے دینہ اخستل لکہ سورلی اوبارو نہ
اوپل پہ دے باندے زیاتے کول دی حدیث صحیحہ کیں دی چہ مخکشیو
انسان پہ غوا باندے سورلی کولہ تو ہفتہ ورتہ مخ راو اولو چہ مونہ خود
سورلی دے پارہ تہ یوپیدا شوی۔ ماجدای لیکلی دی اگرچہ زمونہ پہ ملک
کیں (ہندوستان پاکستان کیں) دے زمیندار یے کار دے غوی مذکر نہ اخستل کیری
لیکن پہ تور و ملک تو کیں دے غوا کانونہ ہم دا کار اخستل کیری اودا جائز دے۔
تُثِيرُ الْأَرْضَ کیں قرطبی او ابو حیان یل احتمال دا سے لیکلہ دے چہ مراد
دے دینہ زمکہ کنستل دی پہ بنکرو سرہ اودا بیان دے لَا ذَلُولَ دے یعنی چہ
غیر مدللہ دہ نو دے دے وجہ نہ (مستہ دہ) تو زمکہ پہ بنکرو باندے کئی

اوداعادت د غوانو دے چہ د مستی پہ وخت کیں زمکہ پہ بیکرو بات تکی۔
 اولاً تَسْقِي الْحَرَّتِ عطف دے پہ کَلَا ذُلُولٌ باندے۔ مُسْلَمَةٌ دایل صفت د
 بقرة دے یعنی د عیبوتو او نقصان تونہ پاکہ او روغہ جو رہ دہ رنہ گودہ
 وغیرہ نہ دہ۔ یا داتا کید دے کَلَا ذُلُولٌ یعنی د کارونہ بیچ ساتلے شویدہ۔
لَا شَيْئَةً فِيهَا د اہم صفت د بقرة دے تاکید دے کَلَا ذُلُولٌ او مُسْلَمَةٌ یعنی د
 کارونو دے نہ پہ ہے کس ہے مخالف داغ تیشہ حکہ چہ ہے کارے نہ دے
 کرے نو داغ پکس نہ دے جو ر شوے۔ یا مستقل صفت سببیہ دے او
 تاکید دے د صقراء قاع د پیارہ یعنی د زیر والی نہ خلا بل حال (د بل رنگ)
 پکس تیشہ۔ شَيْئَةً پہ اصل کس و شَيْئَةٍ د ہے بدل رنگ اودا چہ مخالف وی
 د عام رنگ نہ پہ کپے او خرمنے وغیرہ کیں۔ قَالُوا لَنْ حِجَّتَ بِالْحَقِّ حق
 مقابل د باطل نہ دے حکہ چہ دا مخکس بیا تونہ ہم د طرف د اللہ تعالیٰ نہ
 وواو حق و لیکن دلتہ معنی (پورہ ہیکارہ بیان) دے یعنی دے بیان نہ
 روستوز موثر د طرف نہ تور و سوال توتہ حاجت پاتے نہ شو۔ دا قول ہم
 د انشاء اللہ و ییلو د برکت نتیجہ دہ۔ د قنادہ قول دے چہ دلتہ حق مقابل
 د باطل دے او مخکس بیا تونہ باطل دی نوپہ دے سرہ دوی کافر شول
 لیکن دا قول ضعیف دے۔ فَلَا بَحْوَها پہ دے کس اداچ دے (عبارت
 پتہ دے) یعنی طلب یے کپلہ او حاصلہ یے کپلہ نو ذبح یے کپلہ۔
وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ د فعل نہ مراد عمل د ذبح دے گاد پہ مقام د اثبات کیں
 د مقاربت د پیارہ راچی یعنی کارتہ نزدے شی خو کرے نہ وی تو معنی د
 نفی پکس لازمہ وی او پہ مقام د نفی کیں د پیارہ د نفی د مقاربت دے
 او نفی د مقاربت مستلزم نہ دہ ثبوت لرہ بلکہ نفی د فعل لرہ مستلزم دہ۔
 نوکاد پشان د نور و فعلونو دے پہ اثبات او نفی کیں او داصحیح قول دے
 او بعض اہل عربیت و بیلی دی چہ گاد پہ اثبات کیں پہ نفی باندے دلالت
 کوی او پہ نفی کیں پہ اثبات باندے دلالت کوی او پہ دے ایت سرہ دلیل
 پیش کوی چہ دلتہ و مَا كَادُوا پہ معنی د اثبات د فعل د ذبح کیں د پہ
 قرینہ د فَلَا بَحْوَها سرہ او کہ دا سے نشی نو تعارض بہ پہ کلام کیں راشی
 چہ فَلَا بَحْوَها دلالت کوی پہ اثبات د ذبح باندے او مَا كَادُوا يَفْعَلُونَ
 دلالت کوی پہ نفی د ہے باندے لیکن دا قول د دوی ضعیف دے او پہ

دے ایت سرہ دلیل نیول صحیح نہ دی ٹکھ چہ دلتہ کد فعل کدیم وخت روستو
کد بیان کامل نہ دے او کما گادوا یفعلون وخت مخکس کد بیان کامل نہ دے
نوزمانہ کد هر یوجد اجداده تعارض نہ رائجی۔

کما گادوا یفعلون، کدہ کولو وجہ کدوی یرسوالونہ او تعنت او عناد کول
وؤ او دھف وجہ داوہ چہ کدوی پہ زرو تکیں تقدس کد غوا یروت وؤ او چا وئیلی
دی چہ وجہ کد دے گراتوالے کد قیمت کد غوا دے لیکن ابن کثیر پہ دے باند
اعتراض کرے دے چہ یروالے کد قیمت روایات اسرائیلیہ دی او
چا وئیلی دی چہ کدوچے کد شرمندگی نہ دوی داکار نہ کوؤ هسه نہ چہ قاتل
معلوم شی تو ابن کثیر وئیلی دی چہ کد دے قول سند نیشته ناول قول حق
پہ قصہ کدیم کد یقرے کیں قوائید او مسائل :- فائدہ : کد دے قطع
معلومہ شوہ چہ کوم شخص نوے نوے توحید کد پوحوالی کد پارہ پہ هغوی
باند دے داسے ابتلاء پکار دہ چہ پہ هفے سرہ کد هغوی کد زرو نوہ محبت کد
معبود باطل بالکل بھراؤچی او کد معبود باطل نہ ہیچ یرہ یا امید او نہ لری
لکہ چہ کد خمر (شرابو) کد حرمت سرہ تریو وخت پورے کد استعمال لوینو
کد هفے نہ منع شوے وہ۔ دارنگ نبی صلی اللہ علیہ وسلم نوی نوی
مؤحدین پہ ابتداء کیں کد زیارة القبور نہ منع کری وؤ کنت تھیتم
عن زیارة القبور الا قروروهما (ما تاسو کد زیارت کد قبرونو نہ اول منع
کری وئی خیر شی اوس کد هفے زیارت کوئی)۔

فائدہ : بقرة پہ دنیا کیں داسے معبود باطل دے چہ یر مخلوق یے
پہ هره زمانہ کیں عبادت او تعظیم کریدے او کوئی یے لکہ زردشتیانو، مصریانو،
بنی اسرائیلو، بدھ مذاہب والو، ہندوانو تو پہ دے سورة بقرة کیں
کد دے معبود تعظیم او تقدس حتمولو کد پارہ حکم کدیمے او شو خصوصاً
کد پارہ کد کولو پہ یہودیانو باند دے چہ کد مدینے پہ کرد و نواح کیں اوسید
او کدوی مشرانو کد سخی عبادت کرے وؤ۔

فائدہ : کد دے غوا اتول دولس اوصاف ذکر شویدی چہ پہ هفے
کیں شپیر سلبی دی او شپیر ثبوتی دی او داصفتونہ پہ هفے عجل
(سخی) کیں موجود وؤ چہ سامری کد سروزرونہ جو کرے وؤ هفے

ہم درمیانہ عمر والا ہے داغہ کہ سرور زونہ جو پکڑے دوا و سرہ زریہ ظاہر
کبش تیز پر رنگ او تعجب کبش اچو و بکی وی۔ نوپہ دے کبش بالخصوص اشارہ
شودہ رد کولو تہ یہ یہود دیا تو باندے چہ کہ ہغوی مشرانو کہ غسے معبود عبادت
کپے دے نو ہغہ محبت یہ ذبح کہ بقرے سرہ کہ دوی کہ زہونونہ ویستل پکاری
نور او شویہ ذبح کہ بقرے کہ دغہ قسم او قرآن کہ دوی کہ محبت شرکیہ نہ ہم خبر و کرپیہ
چہ (واشریوا فی قلوبہم العجل بکفر ہم)۔

فائدہ ۱۷۔ یہ کبش دلیل دے چہ استہزاء کول یہ دین کہ اللہ تعالیٰ او
یہ دین کہ مسلمانانوپورے متع دہ او داجہل دے سبب دے دپاغ کہ عذاب
اگرچہ فرق دے یہ مینج کہ مزاح او کہ استہزاء کبش۔

فائدہ ۱۸۔ یہ دغہ واقعہ کبش دلیل دے چہ جہل (استہزاء) گناہ دہ او
انبیاء علیہم السلام کہ گناہ نہ پاک دی کہ دے وی نہ موسیٰ علیہ السلام
کہ ہغہ نہ تہود باللہ او غوبستلو۔

فائدہ ۱۹۔ اعوذ باللہ وئیل کہ موسیٰ علیہ السلام دلیل دے چہ دازہ کلمہ
دہ دپارہ کہ توحید فی الاستعاذہ دارنگ دایہ بارہ کہ نوح علیہ السلام
(سورۃ ہود ۶۱) کبش ہم ذکر دہ۔

فائدہ ۲۰۔ یہ معلومہ شودہ چہ امر شرعی یہ اصل کبش دپارہ کہ ایجاب
دے بغیر کہ ایجاب نہ کلمہ کہ طور کہ مجاز سرہ استعمالیہی برابرہ خبرہ دہ
کہ دا امر شرعی یہ صیغہ کہ امر سرہ وی لکہ فافعلوایا یہ تعبیر کہ امر یا امر سرہ وی۔
فائدہ ۲۱۔ صاحب کہ الباب وئیلی دی چہ یہ دے قصہ کبش دلیل دے
چہ اسان حکم منسوخ کیدے شی یہ گران سرہ اگرچہ یہ دے کبش اختلاف
دے اکثر علما و وئیلی دی چہ دا عقلاً جائز دے او شرعاً واقع دے او
امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ کہ دے نہ انکار کوی۔ او دارنگ یہ جواز کہ نسخ
باندے مخکبش کہ عمل کولو نہ۔ او اختلاف دے یہ نسخ کولو کبش مخکبش
کہ قادر کیدلو نہ یہ عمل باندے نو دا جائز دے یہ نیز کہ اکثر اہل علمو،
فقہا و اصحاب الحدیث او نہ دے جائز یہ نیز کہ معتزلو او کہ بعض اہل
سنت۔ او دارنگ دلیل دے یہ وقوع کہ نسخ باندے یہ دین کہ موسیٰ علیہ
السلام کبش دپارہ کہ رد یہ یہود دیا تو باندے چہ ہغوی کہ نسخ نہ انکار کرپیہ۔
فائدہ ۲۲۔ ابن کثیر، قرطبی او صاحب الباب وئیلی دی چہ دا قصہ دلیل

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمُ فِيهَا ط

او کله چہ او وژلو تاسو یو کس نو په اختلاف کښ پر یو تللی د هغه په پاڼه کښ -

وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿۷۶﴾

او الله تعالى ښکاره کوی هغه چه تاسو ئې پټوئ -

دے چہ د حیوان ضبط په ذکر د صفا تو سره کیږی نو سلم په هغه کښ جایز دے او دا قول د امام مالک، اوزاعی، لیث، شافعی او امام بخاری د او هغوی نور دلیلونه د احادیثونه ذکر کړیدی او امام ابو حنیفه او ثوری په نیز سلم په حیوان کښ جایز نه دے او په هغه کښ اختلاف د صحابه کرامو د فاعده عظمیٰ بحث د اراده کونیه د الله تعالیٰ :- اهل سنت دلیل نیولی دے په دے قول سره د اِنْ شَاءَ اللَّهُ كُمْهْتَدُوْنَ چہ حوادث ټول په ارادے د الله تعالیٰ سره دی او امر د الله تعالیٰ کله جدا وی د ارادے د هغه نه او معتزله او کرامیه وائی چہ اراده د الله تعالیٰ حادث ده حکه داپه طریقه د شرط سره دکرده او شرط خو هغه فعل وی چہ په زمانه مستقبل کښ واقع کیږی جواب دادے چہ تعلیق د اهتداء په مشیت پورے په اِنْ شَاءَ اللَّهُ كُمْهْتَدُوْنَ کښ په اعتبار د تعلق د ارادے د الله تعالیٰ دپه اهتداء پورے او تعلق حادث او امر اعتباری دے او حوادث تعلق مستلزم نه دے حوادث د صفا تو د الله تعالیٰ لره او نه لازمیږی قیام د حوادثو په الله تعالیٰ پورے - او د دے نه علاوه نورے ډیرے مسئلے او فواید د دے قصه نه مستنبط کیدای شئ په فکر او تدبیر سره -

تنبیه :- هر کله چہ قصه د بقرے په داسے قوائد و باندے مشتمل ده او اهم په کښ مسئله د عقیدے د توحید ده او اهتمام د تصدیق د رسول د دے وچے نه ټول سورت مسټحی کړے شو په سورة البقرة سره یعنی تسمیه د کل شوه په نوم د جزء اشرف او اهم سره -

لکه په دے ایت کښ ذکر د دریم خیانت د مشراتو د بنی اسرائیلو دے چہ قتل د یو نفس دے بغیر د حق نه او بدنامی لگول دی په نورو پاڼو خلقو باندے - او مخکښ ایت سره ربط دادے چہ دا هم بل قسم د جیلدے یعنی په حرام فعل سره چہ قتل دے حان مقصد د نبوی ته رسول

چہ ہفہ میراث و دیا کہ ہفہ قتیل لور یا بنحہ حاصل و دارنگ پہ حیلہ کہ
 تدار و دجان نہ دفع کولی سرہ حان کہ حکم کہ قتل نہ مچ کول نو داحیلہ دہ
 پہ حرامو سرہ دپارہ کہ حاصل و کہ دنیوی مقصد او داسہ حیلہ کول ہم حرام
 او خیانت دے۔ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا لفظ کہ دالت کوی چہ دایو مستقلہ
 قصہ دہ کہ اکثر مفسرینو رائے دادہ چہ دا واقعہ پہ حقیقت کشن مخکش دہ
 پہ ذبح دبقرة باندے او واؤ دپارہ کہ ترتیب نہ دے او تقدیم تاخیر یے کہ
 دے دپارہ کہ دے دے چہ پہ ہرہ قصہ باندے جدا جدا فائدے مرتب شی
 او دغہ قتیل دغوا پہ یو تکرہ و ہلوسرہ ژوندے شوے و دکلر وخت پاپم
 لیکن دا مخکش موثر ذکر کرے و دچہ دغہ تہول اسرائیلی روایات دی پہ
 ہفہ کش ہیج روایت پہ سند صحیح سرہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ رسید
 نہ دے نو کہ دغہ روایاتو پہ بناء باندے دایقین نشی کیدلے چہ دا قصہ کہ قتل
 مخکش دہ او واقعہ کہ ذبح بقرة روستودہ۔ او ابو حیان ہم و بیلی دی چہ پہ
 دے قول باندے ماسیوا کہ قصو اسرائیلو تہ ہیج دلیل کہ کتاب او سنت نہ
 نیشتنہ دے (بحر)۔ دویم قول کہ قرطبی او دشاہ عبدالعزیز دہلوی پہ
 تفسیر فتح العزیز کشن دا دے چہ واقعہ کہ ذبح بقرة مخکش وہ کہ خیل مقاصد او
 دپارہ لیکن ہرکہ چہ بقرة ذبح شوہ نو پہ دغہ وخت کشن واقعہ کہ قتل
 موجود شوہ نو ہفہ قتیل دغوا پہ یو حصہ او ہلے شو نو پہ دے توجیہ
 سرہ دیر اعتراضات دفع کیدی ماسیوا کہ دے تہ چہ پہ حصہ دغواسرہ
 پہ و ہلو کش اکرام دغوا دے او ہفہ دغلط عقید او الاسرہ مناسب
 نہ دے لیکن کہ ہفہ جواب یہ کہ ورپسے ایت پہ تفسیر کشن انشاء اللہ راشی۔
وَاِذْ قَتَلْتُمْ کہ دے قتل پہ بارہ کشن دہ اقوال معروف دی اول دا چہ کیو
 سرہ لوروہ خاستہ ہفہ ترے خیل و رارہ غوختلہ لیکن ہفہ لوریے دے و رارہ
 نہ دکلہ نو و رارہ خیل ترہ لرہ قتل کرو۔ او دویم قول دا دے چہ دغہ
 شخص مالدار و او تور وارثان یے نہ و او و رارہ یے فقیر و نو دہ ہفہ ترہ
 قتل کرو دپارہ کہ دے چہ میراث یے مانہ پاتے شی او دامرے یے کہ بل چا
 دروازے تہ نزدے او غور جو و (قرطبی)۔ او کہ بعض مفسرینو پہ نیز چہ کہ
 ترہ بنحہ یے وہ نو و رارہ کہ ہفہ کہ حصول دپارہ ترہ قتل کرو۔ کہ لوریا کہ بنحہ
 کہ حصول دپارہ کہ قتل تا ئید یہ یو حدیث سرہ کہ چہ اَوَّلُ قِتْلَةٍ بَنِي إِسْرَءِیْلَ

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۖ كَذَلِكَ

نواوٹیل موڑ اور وہی دھڑلہ پہ جہ حصہ (دوجود) ددہ باندے۔ دغے

يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ

ژوندی کوی اللہ تعالیٰ مری او خائی تاسوتہ دلیونہ خیل

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿۴۳﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ

دے دپارہ چہ د عقل تہ کار واخلئ۔ بیا سخت شول زہوتہ ستاسو

كَانَتْ فِي النَّسَاءِ (مشکوٰۃ) او ملا علی قاری پہ مرقعات کبش لیکلی دی چہ پہ
دے کبش اشارہ دہ دے واقعہ تہ اگرچہ داهم صریح نہ دے صرف احتمال دے
نَفْسًا نَفْسٍ مَقْرَدَةٍ اوجمع یے انفس او نفوس پہ قرآن کبش دہ سوہ دیار
کرتہ راغلے دہ او دے اتہ معانے دی اول نفس پہ معنی د شخص لکہ پہ دے
ایت کبش۔ دویم صفت د اللہ تعالیٰ (سورۃ العمران ۲۸) بغیر د تاویل او تحریف
او تشبیہ او تمثیل تہ معنی حقیقی مراد دہ۔ دریم پہ معنی د جنس باندے
(سورۃ نحل ۷۷) او سورۃ اعراف ۱۸۹)۔ خلورم نفس امارہ بالسوء (سورۃ یوسف ۵۳)
پنجم نفس لوامہ (سورۃ قیامہ ۷)۔ شپیرم نفس مطمئنہ (سورۃ فجر ۲)
اووم پہ معنی د زہرہ (سورۃ یوسف ۷۷)۔ اتم پہ معنی د روح (سورۃ تکوین
سورۃ العمران ۱۸)۔ کاذرہ تَمُّرُ فِیْهَا د در نہ ماکو دے پہ معنی د دفع کولو
دے پہ دے معنی سرہ پہ سورۃ العمران ۷۷) او سورۃ نور ۳۷) او سورۃ رعد
کبش ذکر دے۔ او باب تفاعل کبش پہ معنی د جگرے سرہ دے یعنی یو شخص
د کُحَان نہ دفع کوی او پہ بل باندے دعویٰ کوی او وہہ بل د کُحَان نہ دے اول لہ
دفع کوی او پہ دہ باندے دعویٰ کوی نو دے تہ جگرہ جو رہہ شی۔ فِیْهَا
ضمیر نفس تہ یا قتلة (مصدر) تہ راجع دے۔ وَاللّٰهُ مُخْرِجُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ
اخراج پہ معنی د اظہار دے او پہ لفظ د مخرج کبش اشارہ دہ چہ داسے بیکار
کوی چہ نور خلق یے اوینی اولفظ مظہر کبش دافائدہ وہہ او مخرج اسم
فاعل کبش دلنہ معنی استنبالی دہ پہ نسبت د قتل او اسم یے راوہ چہ
دلالت کوی پہ ثبوت یا پہ استقرار باندے کہ مراد د مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ نہ
صرف واقعہ د قتل شی نو اسم فاعل صرف د ثبوت د پارہ د تجدید پہ کبش

نہشتہ تو فعل ہے حکم ذکر نہ کرو۔ اوکہ مراد کہ دے نہ عموم شی اگر چہ
دایہ پہ قیامت کبش وی لکہ پہ (سورۃ طارق) کبش نو دا اسم فاعل کہ پارسہ
د استقرار دے او پہ مَا تَكْتُمُونَ کبش دغہ قتیل ہم داخل دے۔

پہ دے کبش اظہار کہ معجزے کہ موسیٰ علیہ السلام دے چہ اللہ تعالیٰ
دغہ پہ ذریعہ سرہ قوم کہ غہ تہ دا خبر ور کرو۔ فَقُلْنَا هَرُكْ لَهُ رُكُوسَتُو
امر کو لو کبش کہ موسیٰ علیہ السلام ہیچ اختیار نہ وڈ دے وے نہ اللہ
تعالیٰ صراحتاً حان تہ نسبت کہ دے قول او کرو۔ اَصْرِبُوهُ بَعْضُهَا اُولَٰهُ هُوَ ضَمِير
خوبی لا تفاق نَفْسًا تہ راجع دے زخمی وی ویلی دی چہ دایہ تاویل کہ شخص او
انسان سرہ کیا لفظ مَا تہ راجع دے پہ مَا تَكْتُمُونَ کبش چہ کہ غہ مدلول ہم قتیل
وُ۔ بَعْضُهَا دا ضمیر بناء پہ مشہور قول باندے بقرے تہ راجع کہلہ کہ
پہ دوار و قصو کبش تقدیم او تاخیر وی لکہ چہ دا پیرہ مشہورہ دہ۔ یا
تقدیم او تاخیر نہشتہ بناء پہ دویم قول کہ قرطبی او شاہ عبدالعزیز سرہ۔

سوال :- پہ دے توجیہ باندے بیا ہم دا اعتراض دے چہ کہ غوا پہ یوتکرہ
نفس راژوندے شی نو کرامت کہ غوا ترینہ معلومیری نو کہ غوی پہ باطلہ
عقیدہ کبش پوحوالے پیدا کیڑی ؟ جواب :- کہ مشہور و روایا تو پہ بناء چہ
ذبح کہ بقرے نہ وی شوے او حکم اوشی پہ وھلو کہ نفس پہ تکرے کہ بقرے
سرہ نو واقعی پوحوالے کہ دغہ عقیدے راچی۔ دارنک بدعتیان ترینہ
ہم استدلال کوی چہ کہ مری پہ خیرات کبش غوا حلالول ثابت دی
لیکن پہ دویم قول دا تہ لازمیری حکم چہ اول کہ بقرے ذبح اوشوہ نو
کہ دوی کہ زرو تونہ شبہات او محبت کہ بقرے او تلال کہ غہ نہ روستو چہ
داسے اوشی چہ کہ غہ بقرے پہ تکرے مری راژوندے شی نو پہ بارہ
کہ رسالت کہ موسیٰ علیہ السلام کبش بہ کہ دوی عقیدہ کلکہ شی لکہ چہ
ملک مؤحد تہ معجزہ یا کرامت بنکارہ شی نو پہ شک کبش نہ پریو وچی
چہ دا قدرت کہ نبی یا ولی دے۔

سوال :- اللہ تعالیٰ خود امرے پہ خیل قدرت سرہ بغیر کہ ضرب تہ ہم
ژوندے کو لے شو نو پہ ضرب کبش خہ حکمت دے ؟ جواب :- پہ دے
طریقہ کبش پہ رسالت کہ موسیٰ علیہ السلام باندے پورہ حجت دے کہ
داسے نہ وے نو بعض ملحدایتو بہ شک کرے وے چہ موسیٰ علیہ السلام

داپہ سحر سرہ ژوندے کړو ځکه چه هغه وخت (مصر) کښ خو د سحر چرچه زیاته وه.
 په ضمیر د بعضها کښ داسه احتمال هم شته چه نفس ته راجع شی ځکه چه
 نفس په اصل کښ مؤنث دے لکه چه قَدْ رَأَتْ شَمْرَ فَيْهَا کښ هم ضمیر نفس نه
 راجع وو. یعنی اووهی دے نفس لره په بعض ټکړه د دے نفس سره لکه
 لاس د هغه شو. ځکه چه رنگ چه الله تعالیٰ قادر دے چه بناء په مشهور قول
 باندے د غوا په ټکړه سره مړه ژوندے کولے شی نو په داسه طریق
 سره هم ژوندے کولے شی چه د مړی په لاس سره د هغه بدن اووهل
 شی. هرکله چه په مقابل کښ صحیح یقینی روایات نیشته بلکه اسرائیلیات
 دی نو په دے احتمال باندے قول او عمل کولو کښ هیڅ ویا نیشته ځکه دا د
 قانون د عربیت ته خلاف ته دے او دارنگ د دواړه قصو استقلال هم
 پوره معلومیدی او دارنگ د کرامت د غوا په باره کښ هیڅ وهم نه راځی. د
 دے وجه نه زمونږ مشأ څو د تفسیر دا توجیه غوره کړید او زه هم دا غور کړو
 بَعْضُهَا په دے ټکړه د غوا کښ ډیر اقوال دی لیکن هرکله چه په قرآن
 او حدیث کښ د هغه د تعیین د پاره دلیل نیشته او په تعیین د هغه کښ څه
 فائده هم نیشته نو مونږ یقیناً فیصله په یو قول باندے نه شو کولے.
كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى، د دے نه ځنځیر عبارت پته دے چه (ضَرْبُوه
 بِبَعْضِهَا قِي) (دوی اووهلو په یو ټکړه نو هغه ژوندے شو) او خپل
 قاتل یی او بنودلو چه وراره دے د هغه مړی او د قانون د تورات په بناء
 سره هغه د میراث نه محروم کړے شو او داسه زمونږ په شریعت کښ هم
 دی چه قاتل که عمداً وی او که خطاء وی نو په نیز د امام ابوحنیفه او
 شعبی، شریع وغیره قاتل به د میراث د مال او د دیت دواړه نه محروم
 وی او د امام مالک، شافعی په نیز په قتل عمدی سره به محروم وی د
 دواړو څیزو تونه او په قتل خطایی به محروم وی صرف د وارث د دیت نه
 اونه دے محروم د وارث د مال نه. كَذَلِكَ په دے کښ کافی د پاره د تشبیه
 دے او ذَلِكَ اشاره ده ژوندی کولو د دغه قتیل ته او روستو یی اه سره
 مشبه ذکر کوی نو دا دلیل دے په اثبات د یعت بعد الموت په وړ د قیامت
 کښ چه قدرت په یو جزئی باندے مستلزم دے قدرت لره په جنس د
 هغه باندے. نو په دے کښ رد دے په بنی اسرائیلو روستو باندے چه

هغوی شک کوڈ پہ بعث بعد الموت کیں او اختلاقی ۲ کوڈ بعضو وئیل
چہ روح بہ دوبارہ پہ یل شکل کیں ژوندے کیہی او بعضو وئیل چہ
تول اجزاء ک بدن سرہ نشی ژوندے کیدلے نو پہ دے واقعہ سرہ معلوم
شودہ چہ پہ کوم حال انسان مرشی تو پہ هغه حال بہ ژوندے کیہی۔ او
دلته دیکھی اللہ اہ ته مراد بالاتفاق احیاء ده په قیامت کیں۔ اَلْمَوْتِی جمع
ک میت ده که په شد ک یا سره وی او که په تخفیف سره وی عام دے هغه
چاته چہ مره شویدی یا به روستو دے نه مره کیہی۔

تنبیه :- دایه دے سورت کیں دویمه واقعہ ده چہ ناشناده ک عادت
نه په دنیا کیں چہ ک مرگ نه روستو ژوند را ولی لیکن په اوله واقعہ چہ
په بلا کیں تیره شویده ژوند اصلی و و او مرگ عارضی (غیر مؤجل) و و
اوپه دے واقعہ کیں مرگ حقیقی دے او ژوند عارضی ک ک لساعت پاره۔
کُیْرِیْکُمْ اَیْتِه داتا کیدا دے ک پاره ک اثبات ک بعث بعد الموت
چہ ک هغه ک پاره دایو دلیل نه دے بلکه نور دلیلونه هم شته چہ
هغه محسوسی او معقولی دی اولفظ ک کُیْرِیْکُمْ په سترگو لیدل او بصیرت زره
دوار و نه شامل دے۔

اَیْتِه، جمع ۲ دے و جے ته ذکر کرله چہ دلیلونه ک اثبات ک قیامت
ک پاره پیردی او هغه مونږ په اصول تفسیر کیں لیکلی دی۔ او بعض
مفسرینو وئیلی دی چہ مراد ک اَیْتِه نه دایو واقعہ ده چہ الله تعالی
دوی ته په سترگو سره اُپنودله لیکن جمع ۲ حکم ذکر کرله چہ دا
مشمول ده په پیر و ایا تونو (فائدو، دلیلونو) بات دے۔

لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُوْنَ دافائد ده ک اِراءه (لیدلو) ک ایا تونو چہ مقصد ک ایا تونو (دلیلونو)
تعقل دے۔ دلته عقل په معنی لغوی سره دے یعنی ک دے ک پاره چہ
منع شی ک مخالفت او ک عصیان ک الله تعالی نه۔ یا په معنی ک علم سره دے
یعنی پوهه شی په قدرت ک الله تعالی په بعث بعد الموت بات دے۔
یا په معنی ک تدبیر او فکر کولو دے په ذریعه ک عقل سره په ایا تونو کیں
یعنی ک عقل نه کار واخلی په فکر کولو سره په دلیلونو ک الله تعالی کیں۔

مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فِيهِ كَالْحِجَارَةِ

روستو دے واقعاتو تہ پس دا زہونہ (ستاسو) پشان دے کتو سخت دی

أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً طَوْرَانٍ مِنَ الْحِجَارَةِ

با ریلکه زیات دی یه سختوالی کنی (هکجه) یفینا بعضی د کتونه

لَهَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْإِنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَهَا

خامخا هغه دی چه را بهیږی د هغه ته   ولے -   او یقیناً بعضه د هغه نه خامخا هغه دی

يَسْقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا

چه اوچوی نو راوژی دهغه ته اوبه - او یقیناً بعضه دهنه ته

لَمَّا يَهْطِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ

خامخا هته دی چه رارغری د وچه د یرے د الله تعالی نه - اوتہ دے الله تعالی

بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ أَفَتَطْمَعُونَ

بے خبرہ دھقہ عملو تو نہ چہ تاسوئے کوئی - ایسا نو طمع کوئی تاسو (اے ایمان والو)

یہ دے کہیں زجر دے او ذکر دے سبب دے دانتقال دے خیائثو کہ مشرانو نہ
کشانو تہ او سبب دے زیاتوالی دے خیائثو نو دے چہ ہغہ قسوۃ دے قلب دے۔
ثم دے پارہ دے استبعاد دے او من بعد ذلک دے پارہ دے روستو والی دے زمانے دے
نو تکرار نہ راعی۔ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ، قسوۃ سختوالی او اوچوالی تہ وئیلے شی
او دلتہ مراد عدم اثابت دے او خالی کیدال دی دے یقین کو لونہ یہ ایت
اللہ یا نہ دے (قرطبی) اولرے والے دے زہرہ دے دے عبرت اخستلو او دے وعظ
اخستلو نہ (ابو حیان) اولرے کیدال دے رحمت او خشوع او خضوع نہ (زجاج)
او دایہ قرآن کریم کہیں دے نہ علاوہ پنچہ کرتہ ذکر دے سورة انعام ۳۳
سورة الحديد ۳۱ سورة مائدہ ۳۱ سورة حج ۳۳ او سورة زمر ۳۳۔

قُلُوْا لَكُمْ دَاخِلُاب هغه بنی اسرائیلو ته دے چه موجود وو په وخت کنزل
دقرآن کس او احتمال شته چه خطاب وی هغه وارثانو ک مقتول ته چه
روستو د احیاء او د مرگ د هغه ته بیا هم په انکار پانداے ملک وو چه مونږ

قتل نہ دے کرے لیکن اول قول غورہ دے۔ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ، بعد خود دلالت
کوی پہ مہلت (روستو والی) باندے لیکن حرف کمن ورسرہ (چہ ابتداء
دغایہ دپارہ دے) دلالت کوی پہ اتصال باندے نوروستو والے شتہ خو
مہلت نیشتہ۔ ذَلِكَ اشارہ دہ ماقبل تہ پہ تاویل کمن کورسرہ یعنی انعامات
خاصہ داللہ تعالیٰ اوعدا ابوتہ اومعجزات کموصلی علیہ السلام اومواعظ
کنوروانبیاء کنبی اسرائیلوتہ کزمانے دآخری نبی پورے۔ فَهِیَ كَالْحِجَارَةِ
اولیئے تشبیہ وکرہہ دکتہ سرہ عکھہ چہ گنہہ کنبی بنکارہ نرم ولے تہ راعی
او اوسپنہ خو پہ اورسرہ نرمیری۔ اَوْ اَشَدَّ قَسْوَةً، اَشَدُّ پہ پینس سرہ
دے نومعطوف دے پہ محل دکاف باندے پہ كَالْحِجَارَةِ کنبی یعنی او ہی اَشَدُّ
قَسْوَةً یعنی دازرونہ چیر سخت دی دکتہ تہ۔ پہ حرف اذکنبی اوہ اقوال دی
(۱) پہ معنی دواور (۲) پہ معنی کبل (۳) دپارہ دابہام (۴) دپارہ داباحت (۵) دپارہ
دشک (۶) دپارہ دتخییر (۷) دپارہ دتنويع۔ ابو حیان وئیلی دی چہ آخری احتمال
غورہ دے یعنی ددوی سخت زرونہ دودہ قسمہ دی لیر سخت او چیر سخت۔
دارنگ پہ معنی کبل سرہ ہم غورہ دے پہ قرینہ کما بعد سرہ چہ حجارہ
کنبی ک نرم والی اقسام شتہ اوک دوی پہ زرونو کنبی نیشتہ۔
سوال :- اَشَدُّ قَسْوَةً پہ حائے یے اقلای ولے تہ دے وئیلے ۶۔

جواب :- بناء کفعل تعجب او اسم تفضیل کامور خلقیہ اوک عیونہ کیری
نودینہ اقلی نہ جو پیری (الباب)۔ جواب :- لفظ اَشَدُّ پہ زیاتوالی
دقسوہ کنبی بنکارہ دلالت کووٹکے دے۔ او وجوہ دچیر سختوالی درے
دی اولہ وجہ داچہ حجارہ کنبی عقل پیدا شی (بالفرض) تو قبلول کوی
لکہ پہ سورہ حشر کنبی دی دویمہ وجہ داچہ حجارہ کنبی شہ امتناع
نیشتہ کھغہ حوادثوچہ اللہ تعالیٰ پہ هغہ کنبی پیدا کوی اوک دوی پہ زرونو
کنبی امتناع دہ کاثربلوتہ۔ دریمہ وجہ دگتہوتہ بعض فائدے اخستل
کیا یشتی اوک دوی زرونہ بالکل بے فائدے دی۔

فَرَأَى مِنَ الْجَارَةِ پہ دے کنبی بیان دفضیلت دگتہوتہ دے پہ زرونو ددوی
باندے۔ وَإِیْهِ مَعْنَى كَادُّ دے علت دے دپارہ دقسوہ۔ كَمَا يَنْفَجُرُ
مِنْهُ الْأَنْهَارُ تَفَجُرًا دواہرہ دلالت کوی پہ چیر والی باندے اوک دے
مثلاً بنی اسرائیلوتہ بنکارہ وؤ پہ هغہ گنہہ کنبی چہ موصلی علیہ السلام

یہ عصا باندھے وہلے وہ اودولس جیتے تربتہ پیدا شوئے وے اوپہ غرو نو
 کبش ہم دے نمونے دیرے دی۔ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَشْفُقُ مِنْهُ الْمَاءُ پہ دیکش
 چودل او اوپہ راتل دوارہ ذکر دی او یخرج مِنْهُ الْمَاءُ کبش اشارہ دہ لبرو
 او بوتہ او دے مثال پہ سورۃ حشر بلا کبش ذکر دے۔ او دے نمونے ہم
 پہ غرو نو کبش موجود دی چہ کلہ زلزلہ کبش یوکت او چوی نو کہ مینہ نہیے
 اوپہ راوچی۔ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ دا ہیوط حقیقی مراد دے، غرو نو کبش دا
 خبرہ ہم واقعیت لری او نمونہ دے دے پہ بی اسرائیل و کبش واقعہ ک جبل
 (غیر) وہ کلہ چہ موسیٰ علیہ السلام کہ اللہ تعالیٰ کو رؤیت سوال کرے وونو
 کہ اللہ تعالیٰ پہ تجلی سرہ غرا و نہی دلو او کز مکے سرہ ہموار شو۔ مِنْ خَشْيَةِ
 دامتعلق دے کہ دے وار و حال تو سرہ یعنی تقجر او انشقاق او ہیوط پہ
 کہ تو کبش دا ہول کو دے کہ ہغہ خشیت نہ دے چہ اللہ تعالیٰ پہ دے کہ تو کبش
 کیبتو دے دے او دا قول کہ یا ہداتہ مفسریت تو نقل کرے دے او دا تبارک
 دلیل دے چہ اللہ تعالیٰ پہ جما دا تو کبش خہ شعور او معرفت کیبتو دے دے
 لکہ چہ پہ صحیح حدیث کبش ثابت دی ژرا کول کہ سنتے پہ مسجد نبوی کبش
 (بخاری)۔ دارنگ سلام کول کہتے پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندہ روایت
 کہ مسلم دے او دارنگ حرکت کہ احد او کہ ثبیر غر (قرطبی)۔ او دارنگ پہ
 سورۃ اسراء کہ کبش تسبیح کہ تہلو و خیز و تو اوپہ سورۃ حج کہ کبش سجدا
 کہ غرو تو اوپہ سورۃ احزاب کہ کبش امانت کہ غرو تو، نو دا ہول پہ حقیقت
 باندھے حمل دی پہ یز کہ سلف صالحینو، تاویلا تو کولوتہ یے ہیج حاجت
 نیشہ۔ بعض روستو علما و (ابن حزم وغیرہ) او معتزلو کہ دے حقایقونہ
 افکار کہیں لیکن مشق پہ الباب کبش ذکر کری دی چہ کہ معتزلو سرہ پہ دے انکار
 باندھے ہیج دلیل نیشہ سیوا کہ استبعاد عقلی نہ۔ او راغب پہ دوار و قولونو
 کبش یو محاکمہ ذکر کریدہ حاصل یے دادے چہ کہ معارف دیر اقسام دی
 اول معرفت نامہ دے دا خود کہ اللہ تعالیٰ صفت دے۔ دویم معرفت مترا پیدا
 دے دا انسانانو صفت دے۔ دریم معرفت کہ حیوانانو دے چہ ہغوی پہ
 سبب کہ ہغہ خیلے فائدے او نقصانات پہ اکثری تو کہ پیڑنی۔ خلوم معرفت
 کہ نباتانو دے چہ ہغہ کہ حیوانانو کہ معرفت نہ کم دے۔ پنجم معرفت کہ
 عناصر و (اُور۔ خاورہ۔ اوبہ۔ ہوا وغیرہ) دے چہ اللہ تعالیٰ مسخر کریدا

أَنْ يَوْمُنَا كَمْ وَقَدْ كَانَ قَرِيبًا مِنْهُمْ

چہ دوی بہ اومتی خبرے ستاسو اوجال داچہ وک یوہ چلہ د دوی تہ

يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ

اوریدو بہ ئے کلام د اللہ تعالیٰ بیا بہ ئے بدلولے معنی د ہف

مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿۵۰﴾

روستو د ہف تہ چہ پوہہ بہ شود ہف پہ مراد بانڈے اودوی پوہیدل رچہ د اگناہ دہ۔

مریو پہ یو حالت بانڈے لکھ کتنہ سکتہ والے غواری او اور اوچت والے غواری دا تہول تسخیر الہی دے بغیر د اختیار د دوی۔ تو بیا پہ دے بانڈے وٹیلے کیبری چہ پہ دے اشیا وکشی معرفت شتہ لیکن معرفت د جماداتو مثلاً د معرفت د انسان پشان تہ دے او پہ دغہ معرفت سرہ پہ دوی کبی تسبیح خشیت او نور اتار پیدا کیبری۔

فائدہ:- ہر کلمہ چہ د حجارت دادرے حالات ذکر شول نوکوم زہونہ چہ د حجارت پشان دی دیر سخت تہ دی تو پہ ہغوی کبی د قرآن او مواظ دینی اوریدلو سرہ پہ تفاوت سرہ درے درجات پیدا کیبری پہ دے شرط چہ اول پہ کبی خشیت پیدا اشی نواولہ درجہ ژر دہ پہ اوبسکو بھیدلو سرہ دویم درجہ صرف ستر گے لونڈے شے پہ لہو اوبسکو سرہ اگرچہ کوزے بھیدلے تہ وی۔ دریمہ درجہ پہ زہہ سرہ ژر وی او صورت د ژر وی اگرچہ پہ ستر گے کبی لونڈا والے رانشی۔ او پہ چاکبی چہ پہ وخت قرآن اوریدلو کبی دے تہ ہیچ حال پیدا نشی تو ہغہ خلق اَشْدُّ قَسْوَةً دی او ابن کثیر حدیث د ابن عمر رضی اللہ عنہ راوے دے چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دی دیرے خبرے مہ کوئی بغیر د ذکر د اللہ تہ حکم چہ دیرے خبرے بغیر د ذکر د اللہ تہ قسوة د زہہ دے او دیر لہے د اللہ تعالیٰ تہ سخت زہہ والاوی (ترمذی) دارنگ بل روایت د انس رضی اللہ عنہ تہ دے مرفوعاً چہ خلور خیزونہ د بد بختی نہیہ دہ اوچیدل د ستر گے سخت والے د زہہ، او بد اُمید او حرص د دنیا۔

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ پہ داسے جملہ کبی تہدید او توبیخ مرادوی

ہر کلمہ چہ مخالفت کو و تکلیف بیان نہ روستو ذکر شی نوعدام غفلت کتابیہ وی
کعداب و رکولونہ او کلمہ داسے جملہ کبشارت او تسلی کپارہ وی کلمہ چہ
ک مؤمنانو ک بحث نہ روستو ذکر شی۔

۱۔ ربط محکم قسوت قلب ذکر شونو اوس ک ہفت آثار ذکر کوی چہ ہفتہ پنچہ خیانت
دی ک دے آیت شروع کیری خیانتات ذکرانو ک بنو اسرائیلو چہ موجود و دے
وخت ک نزول ک قرآن کیش او داپنچہ دے دی (۱) علماء چہ تحریف معنوی
کوی (۲) مناققان (۳) امیان مقلدین (۴) علماء تحریف لفظی
کو و تکلی (۵) ک جنت ک تخصیص دعوی کو و تکلی سرہ ک عقیدے یا طے نہ۔ نو
پہ دے آیت کیش ک اول فریق ذکر دے۔ اَفْتَضَمُّوْنَ دا خطاب دے مؤمنانو تہ
او ہمزہ ک استفہام انکاری دے یعنی دا طمع مہ کوئی۔ طمع، دا تعلق ک نفس
دے پہ حاصلولو ک مقصد پورے پہ کلک تعلق سرہ۔ نو دازیات دے ک
رجانہ۔ او مادہ ک طمع پہ قرآن کیش دولس کرتہ دہ۔ اکثر استعمال یے پہ
ہفتہ کیش دے چہ اسباب ک کاروی لیکن پہ اسبابو باندے و ثوق و اعتماد
نہ کوی سرہ ک شدات رغبت نہ پہ مقصد کیش۔ او رجاستعمالیری پہ ہفتہ
کیش کیش چہ اسباب وی او پہ ہفتہ باندے نظر ساتی او رغبت کوی ک حصول
ک مقصد۔ او تمنا ہفتہ کیش استعمالیری چہ مناسب اسباب و سرہ
تہ وی او حصول ک مقصد غواری۔ او فایہ فِتْطَمَعُوْنَ کیش ک پارہ ک عطف او
تفریع دہ پہ مقدار باندے یعنی اتداعوتہم الی الحق فِتْطَمَعُوْنَ یعنی
روستو ک قسوت ک زہوتو ک دوی تہ پہ دوی کیش داسے خیانتات پیدا شول
تو ک دوی تہ ک ایمان طمع کول بعیدہ خبرہ دہ۔ اَنْ یُّؤْمِنُوْا لَكُمْ مَرَادَ
دینہ ایمان شرعی دے اولام اجلیہ دے یعنی لِاَجْلِ دعو تکمیرا مراد
ایمان لغوی دے اولام پہ خیلہ معنی دے یعنی دوی بہ ستا سو خیرہ او مہی
او پہ تاسو باندے بہ اعتماد او کیری۔ وَ قَدْ كَانَ فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَسْمَعُوْنَ کلام اللہ
ک فریق نہ مراد ک دوی علماء دی او پہ دے جملہ کیش درے قولونہ دی
اول دادے چہ کلام اللہ نہ مراد کلام دے پہ طور کیش ک موسی علیہ السلام
سرہ اوگان ک پارہ ک تیر شوے زمانے دے نو مراد ک دینہ ہفتہ او یا کسان او
ک ہغوی اولاد دی چہ کلام اللہ یے ک موسی علیہ السلام نہ و اوریدالو
نوروستو یے پہ ہفتہ کیش تحریف او کپروہاں دا صحیح نہ دہ چہ دوی پہ
خیلہ کلام اللہ اوریدالے و قرطبی دغہ قول ضعیف کرے دے او کو

حدیث چہ یہ دے کبش کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما نقل دے تو ہفتہ تہ یے
حدیث باطل و بیلی دی۔ بلکہ دوی کلام اللہ کہ موسیٰ علیہ السلام نہ اورید لے وؤ۔
دویم قول دادے چہ کلام اللہ نہ مراد تورات دے اوگان کہ پارہ کہ نفس وجود
اور تباط کہ کلام دے او مراد کہ فریق نہ ہغہ علماء یہود دی چہ نبی صلی اللہ
علیہ وسلم یہ وخت کبش موجود وؤ او یسمعون نہ مراد دادے چہ یوتپوس
کوئی کی بہ کہ آخری نبی یہ بارہ کبش کہ تورات عبارت کلمہ دوی تہ پیش کرو
دوی یہ واوریدالونو کہ ہغہ تحریف بہ یے او کرو او غلط تاویل بہ یے او کرو۔
دریم دادے چہ مراد کہ کلام اللہ نہ قرآن دے نوچا بہ چہ دغہ علماؤ تہ کہ
قرآن خہ ایت اولو ستلو نو دوی بہ کہ ہغہ تحریف او کرو لیکن دا قول
ضعیف دے۔ قاعدہ:- سمع وصف کہ کلام اللہ دلیل دے چہ حروف
والفاظ ہم کلام اللہ دے غیر مخلوق دے او دغہ کلام لفظی دے خو کہ
چہ داسے وائی چہ مسموع ہغہ لفظ دے چہ دلالت کوی یہ کلام اللہ
باندے دا باطل قول دے داسے وصف یہ سورة التوبہ کہ کبش ذکر کہ
ہاں لوستل اوریدال لیکن دا صفات کہ مخلوق دی او مقروء مسموع
مکتوب کلام اللہ دے۔

ثُمَّ يَخْرِفُوهُ تحریف آپول او بدل لولوتہ و بیلی شی او ہغہ دوہ قسمہ
دے یو قسم تحریف لفظی دے یعنی کہ کلام اللہ کہ الفاظ او کلمات تو یہ خائے
نور کلمات کیسودل او دا مستلزم دے تحریف معنوی لہرہ او دا معنی مراد
دہ یہ سورة مائدہ کہ کبش چہ لفظ کہ من بعدا مواضعہ یہ دے باندے
دلالت کوی۔ دویم قسم تحریف معنوی دے او داعبارت دے کہ بدل لولو
کہ معانی او احکاموتہ یہ تاویل بالرائی او بے علمئی سرہ او دغہ مراد دے
یہ سورة نساء کہ او سورة مائدہ کہ کبش کہ اہل علم و اختلاف دے چہ
یہ یہود و کبش تحریف لفظی موجود وؤ او کہ نہ وؤ روستو کہ اتفاق نہ
یہ دے چہ تحریف معنوی خو کہ ہغوی عادت مستمرہ وؤ، تو بعض
اہل علم و بیلی دی چہ یہ ہغوی کبش تحریف لفظی نہ وؤ کہ دے وجہ نہ
یہ وخت کہ زنا کبش صرف کہ رجم کو لو حکم دوی پتہ کرے وؤ۔ دارنگ
دوی بہ یہ عربی زبہ کبش کہ اصل تورات معنی بدل لولہ۔ او دارنگ
اللہ تعالیٰ دوی تہ و بیلی وؤ چہ کاتوا بالتورات کاتلوا ہا ان کنتم ضالین آلہ

تو کہ چرے اصل کتاب کے تورات کے دوی سرے موجود تھے وہی تو اللہ تعالیٰ کے دوی
وے مطالبہ کے اصل تورات کوئی۔ او کے اکثر اہل علم و قول دادے چہ یہود و
تحریف لفظی و معنوی دواہ کول لکہ مخکیش ذکر شوی ایاتونہ یہ اعتبار
کے عموم سرے دواہ و قسم و نوتہ شامل دی دارنگ روستویک ہم دلالت
کوی۔ دارنگ کے دوی موجودہ کتابونکیش ہم دا اقرار کے ہغوی موجود
یرمیاہ نبی خیل قوم تہ خطاب کریدے رچہ تاسو کے ژوندی خدائے
چہ رب کے فوجونو دے خبرے برپا دے کریدے (یرمیاہ ص ۳۳)
او ماجدی کے دوی کے مشرانو اقرار نقل کریدے یہ تحریف لفظی بانس
بلکہ ہغوی کے تزیل لفظی قائل تہ دی۔ محاکمہ کے دواہ و قولونو دادہ
چہ تحریف لفظی پہ دوی کنس لہ۔ و بعض اصل نسخے کے تورات کے دوی
سرے پہ ہغہ وخت (وخت کے نزول قرآن) کنس موجود وے او تحریف
معنوی پہ دوی کنس پیر وڈاویہ دے ایت کنس کے تحریف تہ تحریف معنی
مراد دے ابن کثیر و بیلی دی یٰٰذَا لَوْ كُنْ عَلٰی غَيْرِ تَاوِيلٍ (بدل تاویل کے کوئی
قراء پہ معالم التزیل کنس و بیلی دی چہ تغیر کے احکاموئے کولو۔ او قرطبی
و بیلی دی چہ کے حلال نہ یئے حرام او کے حرام تہ بہ یئے حلال جوہول مخیلو
خواہشا تو سرے۔

فائدہ :- بحث کے تاویل و تحریف پہ تنشيط الاذہان کنس ما لیکلے کے حاصل
دادے چہ حدیث کے ترمذی کنس راغلی دی چہ چاہے قرآن کنس قول او کہو
پہ خیل رائے سرے (او پہ بل روایت کنس دی) بغیر کے علم تہ نو جان لہ یئے
حائے تیار کہو پہ اور کے جہنم کنس ترمذی و بیلی دی چہ دا حسن حدیث
دے او پہ بل روایت کنس دی چہ چاہے قول او کہو پہ کتاب کے اللہ تعالیٰ کنس
پہ خیلہ رائے سرے تو کہ صحیح یئے او بیلی تو ہم خطا کار دے خود احادیث
ضعیف دے۔ خازن پہ مقدمہ کے خیل تفسیر صف کنس و بیلی دی چہ
کے قول بالرائی دواہ مصداقات دی، اول دا چہ تاویل کے قرآن پہ مراد
خیل نفس او پہ اتباع کے خواہش سرے کوی سرے کے علم تہ لکہ ہغہ باطنیہ
خوارج، شیعہ کان او نور بدعتیان چہ حجت نیسی پہ بعض ایاتونو کے
قرآن سرے کے پارہ کے اثبات کے بدعاتو خیلو او حال دا چہ پوہیہری چہ دا
مطلب کے ایت تہ دے لیکن عوام خلق دھو کہ کوی کے خیل خہ خاص مقصد

وَإِذَا اتَّقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا

ادکله چہ دوی مخالف شی دے مو متا نوسره وائی دوی ایمان راویکے موندے اوکله چہ

خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَنُحَدِّثُكُمْ

لا شی بعض د دوی بعصوتہ نو وائی ورتہ هغوی ای خبر ورکوی تا سودوی نه

بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُخَاجِبَكُمْ بِهِ

په هغه چہ خود لے دے الله تعالی تا سوتہ دے دیا مرچہ دلیل به اونسی به تا سوبان ترپه هغه

عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

په نیز د رب ستاسو - ایاتو د عقل نه کار نه اخلی -

دنبوی دپارہ - دویم هغه شوک چہ قول کوی بغیر د علم نه یعنی یوایت کش
 دیر وجوه وی د سلف مفسرینو نه اودے یے حمل کوی په داسے طریقہ چہ
 د دغه وجوه نه خلاف وی (یعنی د علم نحو اوصرف د قواعد و نه مخالف
 وی اودارنگ د اهل لغت نه هم خلاف وی اود سلف مفسرینو نه هم
 مخالف وی) هاں بداعت په هغه سره نه ثابتوی لکه توجیهات د بعض
 مفسرینو دے زمانے په تقطیع سره په سورة بقره ۲۱۱ یا معنی د
 (تَقِيْلُ) په کتابچه سره کول یا معنی د صرۃ په دریچه سره کول یا تاویل د
 سوءاتهما (سورة اعراف) په عیبونو سره کول وغیره داکه صحیح وی بالفرض
 نوهم کنه دے - اودریم تاویل یعنی گرحولو د یوایت لره په یو حمل باندا
 په طریقہ د استنباط سره چہ دغه حمل د مقابل ما بعد سره مناسب وی
 او مخالف د کتاب الله اود صحیح احادیثو نه وی نودامصداق د دے حدیث
 نه او داجائز دے لکه صحابہ کرام و انبا عینو دایا تو تونه استنباطونه
 کرے دی - مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوْهُ وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ، عَقَلُوْا نه مراد پوهه د صحت
 د کلام اود صحیح مراد د هغه ده او يَعْلَمُوْنَ نه مراد پوهه ده د گناہ اود روغو
 د هغه یعنی اوله خبره داده چہ سره د علم نه داسے تحریف کوی، لکه اول
 مصداق بخش ذکر شو اودویمه داچه دوی علم لری چہ د تحریف کنه
 دے یعنی دوی لره هیچ عذر نیستنه او قرطبی وئیلی دی چہ د دے زمانے
 عالم چہ عناد کوی د حق سره هغه هم د لار د رشد (هدایت) نه دیر

لے دے حکمہ چہ کہ دہ علم ہم دہ لہ کہ دے کتاہ نہ نہ منع کوی۔

یہ دے کس دویم فریق خبیث ذکر دے چہ ہغہ منافقین دی او معاملہ
کہ ہغوی کہ علماء معاندینو محرفینو سرہ دہ او پہ دے مناسبت سرہ یے حرف
عطف ذکر کرے دے۔ وَإِذْ أَتَوْا مُصِیْرَکُمْ لَقُوا بِیْہودِیَا نَوْتِہ رَاجِعَ دے لیکن
پہ اعتبار کہ یو فریق سرہ چہ ہغہ اہل نفاق دی کہ یہود و نہ۔ او کلام کہ
کس داسے دیر کرتہ ذکر دہ چہ جمع ذکرشی خو مراد کہ ہغہ نہ بعض کسان
وی۔ وَإِذْ أَخْلَا بِعُصْہُمْ اِلٰی بَعْضَ دے اول بعض نہ مراد منافقین یہود و دی
او کہ دویم نہ علماء کہ ہغوی دی چہ تحریف او عنادیے کوؤ۔ یہ سلا کس
کہ وَإِذْ أَخْلَا دَکَرُوْا وَاوَدَلْتِہ وَارَاکْخَلَا وجہ کہ فرق دادہ چہ ہلتہ منافقین عوامو
(داس او خرج) مراد وؤ نو ہغوی کہ قبیلہ کہ یہودیا نونہ نہ وؤ او دلتہ
ذکر کہ منافقانو کہ یہود و دے کہ دے وچہ نہ تعبیر کس فرق دے۔ قَالُوْا
أَتَحَدِّثُوْکُمْ دَاقُولَکُمْ پَارَہ کہ زورے دے کہ علماء معاندینو نہ دغہ منافقانو
چہ ہغوی پہ دخت کہ ملاقات کہ مؤمنانو کہ ائمنا وئیلو کس کہ تورات بعض
خبرے یہ مؤمنانو نہ نقل کوئے۔ أَتَحَدِّثُوْکُمْ تحدیث کہ حدیث نہ اخستلہ
شویدے او حدیث ہر ہغہ کلام وی چہ یہ طریقہ کہ نقل سرہ وی۔

بِمَا فَتَحَ اللّٰہُ عَلَیْکُمْ پہ معنی کہ فتح کس دیر اقوال دی اول بشکارہ کول علم
او اسانول کہ طلب کہ علم (قفال) دویم پہ معنی قضاء کولو ستاسو پہ کتاب
کس چہ دانی حق دے او کہ دہ قول رشتیا دے (کلی) دریم پہ معنی بیان
کولو (کسائی)۔ خلورم پہ معنی کہ نازلولو پہ کتاب کس (واقدا)۔ پنجم پہ معنی
کہ احسان کولو (ابوعبیدہ اخفش)۔ شپورم فیصلہ کول کہ عذاب (قرطبی)۔
داتولے معانی دلتہ احتمال لری لیکن اولہ معنی او دریمہ معنی دلتہ غورہ
دہ او مراد کہ دینہ اخبار کہ تورات دے پہ صدق کہ آخری نبی صلی اللہ علیہ
وسلم او کہ ہغہ صفات او علامات (نغہ) او ذکر کہ عذابو چہ نازل شوی
وؤ پہ مشرانو کہ یہودیا نوبانداے۔ لَیْسَ جَآؤْکُمْ بِہ دالام پہ معنی کہ دے
کہ سببیت کہ پارہ متعلق دے کہ أَتَحَدِّثُوْکُمْ سرہ یعنی ستاسو تحدیث یہ
(مؤمنانو نہ) سبب جو رشی کہ پارہ کہ معاجے کہ دوی پہ تاسو یانداے۔
لَیْسَ جَآؤْا ماخوذ دے کہ حجت نہ او باب مفاعلہ دے کہ پارہ کہ مغالبہ او اصداد
کہ حجت کہ دوارو طرفو نونہ غواپی اگر چہ کہ کافرانو کہ طرف نہ ہیج حجت

أُولَٰئِكَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ

ایا دوی نہ پوہیری چہ یقیناً اللہ تعالیٰ پوہہ دے پہ ہغہ خہ چہ دوی ئے پتہوی

وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿۷۷﴾ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلمُونَ

اوپہ ہغہ خہ چہ دوی ئے بنکار کوی۔ او بعضے ددوی تہ امیان (ان پرہ) دی تہ پوہیری

نیشہ لیکن ددوی جکرے تہ ئے حجت مجازاً وئیلے دے۔ نومعنی دادہ چہ دوی (مؤمنان) یہ حجت اونسی یہ دغہ مافتح سرہ نوپہ تاسویانداے یہ غالب شی یہ حجت کبش حکمہ چہ ستاسو خبرہ یہ یہ تاسویانداے حجت (الزام) اوگر حوی۔ عِنْدًا رِیْکُم یہ دے کبش درے اقوال دی اول داچہ مراد دے تہ کتاب او دین داللہ تعالیٰ دے او کتاب اللہ فیصلے تہ وئیلے شی چہ دا یہ نیز داللہ تعالیٰ دہ حکمہ چہ ہغہ نازل کرے دے۔ دویم قول عند رسول ربکم حکمہ چہ د رسول یہ نیز وی نو ہغہ داللہ تعالیٰ پہ نیز ہم وی (وَمَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ)۔ دریم قول مراد د عِنْدًا رِیْکُم تہ آخرت دے۔ اَفَلَا تَتَّقُونَ ظاہرہ خبرہ دادہ چہ داہم د علماء معاندینو قول دے منافقینو تہ یہ طریقہ د زورے سرہ اشارہ دہ چہ کوم انسان داسے خبرہ کوی چہ یہ ہغہ سرہ د خصم پہ ٹھکس پرکیری اوملا متہ کیری نو دے بے عقلہ وی۔ دویم قول دادے چہ دا خطاب دے د طرف داللہ تعالیٰ تہ مؤمنانو اومتعلق دے د اَفَتَطْمَعُونَ سرہ لیکن دا ضعیف قول دے۔

کے دا قول دے د طرف داللہ تعالیٰ تہ دپارہ د زورے وکولو علماء و معاندینو اومتافقینو دوارو تہ یعنی علماء ئے د حق خبرے د اظہار تہ منع کوی او منافقان ہم پتہ کفر کوی لیکن داللہ تعالیٰ تہ ہیجہ خیز تہ پتہیری۔

أُولَٰئِكَ يَعْلَمُونَ ضَمِيرٌ د علماء معاندینو اومتافقانو دوارو تہ راجع دے۔

مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ عام الفاظ دی ہر پتہ او بنکارہ تہ شامل دی لیکن پتہول د حق او د کفر او بنکارہ کول دایمان پہ طریقہ د منافقت سرہ پہ دے کبش داخل دی او یہ دے ایت کبش دلیل دے چہ علم داللہ تعالیٰ تمام جزئیاتو او کلیاتو تہ شامل دے نو دارد دے پہ ہغہ منطقیانو چہ علم داللہ تعالیٰ پہ جزئیاتو یا ندے تہ متی۔

الْكِتَابِ إِلَّا آمَنَّا وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٤٨﴾

په کتاب باندے مکر تابعدا کوئی دخواستو (رملیاتو) او نه ددوی مکر اتکل کوی -

۱۰۰ په دے کیش ذکر دے ک دریم فریق خبیث روستو ذکر د علماؤ او منافقینو او دافریق عوام دی ک یهودیا نونه چه طریقه ک هغوی تقلید او قبول د بے دلیلہ خبرودی دا قول ک ایاو العالیہ او مجاهد نه نقل دے (البحر المحيط). سوال :- امیین خو په سورة جمعہ کیش هغه عربو او نورو مخلوقو ته وئیل شویدا چه هغوی ته هېچ کتاب مخکیش نازل شوے نه دے نو هغوی خو ک یهودیا نونه نه دی توختکه یئ اوئیلو چه منهلهم -

جواب :- دلته امیین په هغه معنی خاص سره نه دے چه بے کتابه خلق دی بلکه په کتابیا نوکیش هغه خلق چه آن پره اوبے تعلیمه وی نو داسے خو په یهودیا نوکیش وؤلکه چه په دے امت کیش هم شته -

أُمِّيُّونَ جمع ک آئی ده او وجه تسمیه یئ د اده چه انسان ک مور نه پیدا شی نو په هېچ لیکلو او لوستلو باندے نه پوهیږی ک دے وچه نه آن پرته امی وئیل شی او دا وصف په عامو انسانانو کیش قبیح دے لیکن زمونږ د نبی صلی الله علیه وسلم په صفت کیش د اصف ک مراد دے - لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابِ داجمله صفت موضحه دے ک أُمِّيُّونَ دپاره - الْكِتَابِ جنس کتاب مراد دے او تورات په کیش داخل دے او دارنگ الکتاب ک الفاظ او معانی نه مرکب ته وئیل شی - إِلَّا آمَنَّا په الا کیش دوه احتمالہ دی استثناء متصل او استثناء منقطع په معنی ک لکن سره او په لفظ آمَنَّا کیش دوه قولونه دی اول دا چه داجمع ک امنیة ده هغه خیر چه انسان ک هغه په نفس سره ارزو کوی او هېچ حقیقت یئ نه وی نو مراد ک دے نه هغه دروغ مسئلہ دی چه علماء معاندینو دحان نه (بے دلیلہ) جو پے کړیدی لکه په سورة بقره سلاک او سورة نساء سلاک کیش نو په دے قول سره استثناء منقطع ده إِلَّا په معنی ک لکن سره دے حکم چه دغه دروغ خو ک جنس ک کتاب الله نه ته دی حاصل دا چه ائی هغه دے چه په کتاب باندے بالکل علم نه لری نه په لوستلو ک الفاظو او نه په معانی سره او تقلید کوی ک بے دلیلہ خبر وک ملایانو - او دویم قول دا دے چه آمَنَّا جمع ک امنیة ده او هغه اخستل شویدا ک تمعی نه په معنی ک قرء او تکرار (لوستل) سره او د معنی په سورة حج سلاک کیش مراد ده او صاحب الالباب وئیلی دی چه

دا قول د اکثر اهل علمو دے او دا غور دے تو استثناء متصل ده او امانی په
 معنی د لوستلو د الفاظو دے. نو په دے کښ اشاره ده د اُمِّيُون دویم قسم ته
 چه هغه په لوستلو د الفاظو پوهیږی لیکن په معنی او تفسیر باند نه پوهیږی
 په دے سره معلومه شوه چه زمونږ په زمانه کښ هغه کسان چه د قرآن
 صرف حفظ او تجوید د الفاظو یې کړے وی او په معنی او تفسیر باند نه
 نه پوهیږی نو هغوی هم د امیانو په ډله کښ حساب دی افسوس دا دے
 چه نن زمانه کښ اکثر خلقو په دے باند ے اکتفا کړے ده او د قرآن
 فهم او تفسیر ته هېڅ توجه او اهتمام نه ورکوی او د اسباب جوړیږی د بدعا
 او د کمره هڅی او د فساداتو. وَلَا يَتَذَكَّرُونَ د ظن تحقیق په تفسیر د
 کښ تیر شوی دے دلته ان په معنی د مانا فیه دے او په دے جمله کښ مقصد
 تاکید دے د بے علمۍ د دوی (لایعلمون الکتاب) چه سیوا د ظن نه د دوی سره
 هېڅ نیشته او ظن خو د شرع په اصطلاح کښ علم ته دے. قرطبی وئیلی دی
 چه دلته ظن په معنی د دروغو وئیلو دے ځکه چه د دوی په صحت د خپلو خبرو
 باند ے علم نیشته بلکه دوی تقلید کوی د خپلو ملایانو په هغه کښ چه هغوی
 یې لوستل کوی. او خطیب (په سراج المنیر کښ) لیکلی دی چه ظن هغه راځي
 او اعتقاد ته هم وئیل شوی چه هېڅ دلیل قطعی یې نه وی اگر چه د هغه صاحب
 په هغه باند ے یقین کوی لکه عقیده د مقلد او اوریدونکي د حق نه په سبب
 د شېبه سره. يَتَذَكَّرُونَ، دا یې په صیغه د فعل مضارع سره ذکر کړو نه په اسم
 فاعل سره اشاره ده چه ظن د دے عوامو هر وخت نوے نوے پیدا کیږی
 او د ادلالت کوی په کپا وږوالی د عقیدې د هغوی. ابو حیان په البحر المحيط
 کښ وئیلی دی چه په دے ایت کښ دلیل دے (۱) چه علمونه کسی امور دی
 (۲) او تقلید باطل دے (۳) او څوک چه په کمره کولو د یو کمره سره کمره شوی
 نو دے قابل ذم دے (۴) اکتفاء په ظن سره په اصولو کښ جایز نه ده. (۵)
 قول بغیر د دلیل نه باطل دے (۶) د کوم قول او عمل چه وجود او عدم
 برابر وی نو د هغه یو جانب ته تلل بغیر د دلیل نقلی ته نشی کیږي. او
 امام لاری په کبیر کښ وئیلی دی چه څوک سوچ او کړی په دے ایان تو نو کښ
 توجه په دے کښ د کومو قرقو ذکر دے هغه به یقینا په دے اُمت کښ
 اوسئ. وَلَا يَتَذَكَّرُونَ په اصل کښ جواب د وهم کپه دویمه توجیه باند

قَوْلِهِ لِّلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكُتُبَ بِأَيْدِيهِمْ وَ

پس تباہی دہ ہفتہ کساتو لڑہ چہ لیکہ کتاب یہ خپلو لاسونو

ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

بیایا وائی رخلقوتہ دادظنون دے اللہ تعالیٰ تہ دے

لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ قَوْلِهِ

دے دپارچہ واخلی یہ ہفتہ سرہ قیمت لہر (دنیامعمولی)۔ نو تباہی دہ

لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ

دوی لڑہ دوجہ دہفتہ نہ چہ لیکہ یے لاسونہ ددوی اوتباہی دہ دوی لڑہ

مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿۷۹﴾ وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ

دوجہ دہفتہ مال نہ چہ دوی یے کھتی پیکہ اودوی وائی اہیچرے بہ اوتہ رسی مونرتہ اور

یعنی ہرکلمہ چہ اوٹیل شوچہ دا ایمان ماسیوا کلوستلونہ یہ بل ہیخ خیزنہ پوہی
نویہ عملو او عقیدہ کتب یہ کہ دوی مسلک خہ وی نوجواب او شوچہ صرف
ظن لکہ یہ سورۃ نجم ۷۸ او سورۃ یونس ۳۱ کتب ذکر دی۔ او پناء یہ اولہ
توجیہ باندا مے دامانی اواتباع ظن فرق دا دے چہ یہ فروعو او اعمالو
کتب دوی تابع دی یہ خواہشاتو او دروغو پسے او یہ عقیدہ او اصولو کتب دوی
یہ ظن پسے روان دی اودا دوارہ باطل دی۔

۷۹ یہ دے ایت کتب ذکر د خلوم فریق خبیث د یهودیانو دے ابن کثیر
وٹیلی دی داہفتہ خلق دی چہ دعوت کوی گمراہی تہ یہ افتراء او یہ دروغو
جو رکوسرہ یہ اللہ تعالیٰ باندا مے دپارہ د خورلو د مالونو د خلقو یہ باطل
سرہ اودا ہفتہ خلق دی چہ تحریف لفظی یے کولوچہ کہ ہفتہ یو طریقہ دادہ
چہ کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما تہ یو روایت ابن ابی حاتم اوسیوطی
نقل کرے دے "چہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم صفات چہ یہ تورات کتب د
(حسن الوجه حسن الشعر کحل العینین ربعة القامة) نو دوی د ہفتہ یہ ٹھائے
اولیکل (أَرْزَق سَبْطُ الشَّعْرِ) نو ہفتہ بہ یے عواموتہ بنودل چہ داللہ تعالیٰ یہ
کتاب کتب د دے نبی صفات کہ دے نہ غیر موجود تہ دی نو ہفتوی بہ یے

کا ایمان باور پلوتہ منع کول۔ او دویمہ طریقہ کہ تحریف لفظی دادہ چہ عبارت
 دشمنان نہ جو کبری او ورسره اولیکی چہ قال الله تعالى یا قال رسول الله صلی الله
 علیہ وسلم او شیخ الاسلام ابن تیمیہ رحمۃ الله علیہ لیکلی دی چہ داسے تحریف
 زموں یہ امت کبش یہ طریقہ کہ موضوعی احادیث و سوره موجود دے اگرچہ زموں
 امت کبش الله تعالیٰ داسے اهل علم پیدا کریدی چہ دغہ احادیث موضوعہ یے
 دنوں احادیث و بالکل جدا کرے او یہ دیکھ کریدی۔ قَوْلٌ قَا د پاره کہ تفریع دہ یہ ماقبل
 لفظ (امانی) یا تدا سے چہ مراد کہ امانی نہ دروغ مسئلے وے دے عنادی ملایانوا
 امیان ورسے روان و تو او س یہ دے امت کبش سخت زجر او تخویف ذکر کوی
 ہغہ ملایانوتہ چہ ہغوی امانی خیل یہ کتاب تو کبش لیکلی او تسیت یے الله تعالیٰ
 نہ کوی۔ وکیل دا مبتداء تکرہ دہ محکمہ چہ دعاء شردہ او یہ دعا کا تو کبش جائز
 دی چہ تکرہ مبتداء وی۔ ابن کثیر او صاحب اللباب کہ دے یہ معنی کبش
 پیر اقوال او الفاظ ذکر کریدی۔ مشقت دے عذاب (ابن عباس رضی اللہ عنہما)۔ شدات
 دے مشر (خلیل)۔ ۲۔ ویل کہ ہغہ چا د پاره وکیل شہی چہ یہ ہلاکت کبش پروت
 وی او ویج کہ ہغہ چا د پاره چہ ہلاکت نہ نزدے وی (سیبویہ)۔ ۳۔ ویل
 تفع (فریاد) دے او ویج ترجمہ دے (اصمعی)۔ ویل یہ معنی دے حزن دے چہ
 یہ اصل کبش وے وڈ او عربو ورسره یہ استعمال کبش لام یو حائے کریدی
 (فراء)۔ دارنگ دویل سرہ ہم معنی الفاظ دادی ویج، ویس، ویش، وہ۔
 ویب، ویک، عول۔ او یہ مینج کبش یے لولہ فرق شتہ دے۔ او یہ حدیث کہ
 دترمذی کبش ذکر دی چہ دانوم دیوادی دے یہ جہم کبش کا قربہ یہ
 ہغہ کبش خلویست کالہ یہ بتکتہ ٹھی او ویج تہ بہ یے نشی رسید لے (ابن کثیر)
 وکیل دی دا حدیث یہ دے سنداسرہ مرفوع منکر دے۔ دارنگ بل حدیث
 (چہ ویل نوم دیو غردے یہ اور کہ جہم کبش) دا ہم پیر غریب (ضعیف)
 حدیث دے۔ ابو حیان وکیل دی کہ یہ تفسیر دالوئل کبش کہ بی صلی الله
 علیہ وسلم نہ صحیح روایت ثابت شہی نو ہغہ تہ رجوع کول واجب دی (لیکن
 نیشہ) او عربو یہ خیل کلام کبش دالفظ محکمہ کہ نزول دے قرآن نہ استعمال
 کرے دے لیکن کہ تدا دے او د اور د غر د پلا یے استعمال نہ دے کرے
 نو معلومہ شہوہ چہ صحیح کہ دے ہغہ دے چہ کوم کا اهل لغت نہ نقل دی
 ہغہ ہم اگرچہ پیر اقوال دی لیکن مقصد اکبش یو بل تہ قریب دی۔

يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ، لفظ كَ بِأَيْدِيهِمْ كَيْس در مے فائدا مے دی اولہ داچہ
 وہم د مجاز مے دفع کر ویعنی کتابت کلہ کنایہ وی کا امر کولونہ بل چا تہ پہ
 لیکلوسرہ نو دا وہم دفع شو۔ دویمہ فائدہ پہ دے کیں تصریح دہ پہ جرم
 کدوی باندا مے چہ دا کار دوی پہ خیلہ کر مے دے۔ دریمہ فائدہ ابن اسراج
 نہ تقل دے چہ دا کنایہ دہ چہ دا دوی د حان ک طرف نہ جو کر مے دے یعنی
 نازل کر مے شو مے نہ دے۔ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَنُخِسَ قَعْلِي افتراء
 ذکر وہ اوس قولی افتراء ذکر کوی اودا قول کدوی کا میانہ کدھو کہ کولو ک
 پارہ دے۔ لِيَشْهَرُوا بِهِ ثَمًّا قَلِيلًا تفسیر ک اشتراء پہ لے کیں تیر شوید مے۔
 پہ ضمیر راجع دے ہذا تہ۔ ثَمًّا عام دے کہ نقد روپی اشرقی وی او کہ
 رشوتونہ اود خوراکونہ وی یا ک دنیا نور سامان وی یا ک دنیا عزت اواقترار
 وی۔ قَلِيلًا وجوہ ک قلت پیر مے دی ۱۔ فانی دی ۲۔ حرام دی ۳۔ لہ دی پہ
 نسبت ک اجر ک آخرت۔ او پہ دے جملہ کیں اشتراء دہ کدوی خساست او
 شقاوت تہ چہ پہ ثمن قلیل سرہ لوئے اجر ک آخرت مے بر با د کر مے دے
 او پخیلہ گمراہ دی او نور ہم گمراہ کوی او پہ اللہ تعالیٰ باندا مے دروغ وائی دا پہلو
 ک دنیا ک محبت ک پارہ۔ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ آيَاتُهُمْ، من اجلہ دے یا مصدر پہ
 دے یعنی دروغ لیکل سبب ک عذاب دے۔ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ لفظ ک کسب
 خوتلو کنا ہونو تہ شامل دے لیکن دلتہ مراد ک دے تہ مال حاصلول دی
 پہ تحریف سرہ صاحب اللباب وئیلی دی چہ دا دلیل دے چہ اخستل ک مال
 پہ باطلو طریقوسرہ حرام دی اگر چہ پہ رضا ک جانیینوسرہ وی۔

فائدہ عل۔ قرطبی لیکلی دی چہ پہ دے ایت کیں سرہ ک مخکنی ایت نہ ک تبدیل
 او تغیر ک دین اوزیا تے کولونہ پہ شرع کیں تحذیر او ویرہ و رکول مراد
 دی نو چا چہ تبدیل تغیر او کرو یا مے بدعت فی الدین پیدا کر و نو ہغہ
 کس پہ دے وعید او عذاب کیں داخل دے اودا پہ دے زمانہ کیں پیر
 واقع او شائع شویدی فَإِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ۔

فائدہ عل۔ ابن قیم الجوزیہ پہ صواعق مرسلہ کیں پہ حوالہ ک تفسیر
 بدائع لیکلی دی چہ دا خلق زمونہ پہ امت کیں ہم موجود دی چہ بعض
 کدوی نہ ہغہ شوک دی چہ ایاتونہ او احادیث چہ کدوی کا قول خلاف
 دی نو دوی مے پنتوی او بعض ہغہ خلق دی چہ ک خیل مذہبوتو او خواہشا

إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتُخَذُ تُم

مگر پوچھو کہ شمارے شوے۔ تہ ورتہ اووایہ ایہا اخستہ دہ تاسو

عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا أَفَلَنْ يَخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ

د اللہ تعالیٰ نہ وعدہ نہ (نویا خو) ہیچرے خلاف نہ کوی اللہ تعالیٰ د وعدے خیلے نہ

أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝۸۰

بلکہ جو پوچھو تاسو پہ اللہ تعالیٰ یا تدے ہقہ خبر چہ تاسو پوچھو علم نہ لری (پہ دلیل سار)

د اثبات د پامرہ احادیث موضوعہ جو پووی او نسبت یے اللہ اور رسول تہ کوی۔
فائدہ عک پہ دے ایت کیں یے لفظ ویل درے کرنہ ذکر کریدہ حکمہ د دوی
گنا ہونہ ہم درے ذکر دی اول ویل پہ سبب د نسبت د دروغو اللہ تعالیٰ تہ
او دویم ویل پہ سبب د دروغو جو پوولواو لیکلو او دریم ویل پہ سبب د
عوض دنیوی اخستلو دے۔

فائدہ عک راغب ویلی دی چہ کتبت پہ صیغہ د فعل ماضی او یکتسبون یے
پہ صیغہ د مستقبل سرہ ذکر کرے دے وجہ دادہ چہ کتابت خویو کرت
شویدے او د خلقو د گمراہ کولو بنیاد یے کیسودے دے۔ نور و ستو خلق
پہ ہرہ زمانہ کیں چہ دے تقلید کوی تو گمراہ کیبری او گناہ د اضلال پہ
مخکوبان دے راخی پہ تقاضا د ہقہ حدیث سرہ چہ من سن سن سن سن سن سن سن
فعلیہ و زمرہا و زمر من عمل بہا الی یوم القیامہ (معنی د دے حدیث
امام مسلم پہ کتاب العلم کیں روایت کریدہ)۔

عہ پہ دے ایت کیں ذکر د پنجم خباثت د دوی دے او دا قول پہ دوی کیں د
یوفریق دے چہ تیر شوی ایت کیں د ہغوی درے اعمال ذکر شول تو
پہ دے ایت کیں د ہغوی خلورم (قول) ذکر کوی نو قالوا ضمیر راجع الی الذین
یکتسبون الکتب تہ (بجر) او دا ہقہ خلق دی چہ د حان د پامرہ جنت خاص کوی
سرہ د تیر شوی خباثتو تہ او د حان د پامرہ اور د جہنم پہ طریقہ د تعلیق
سرہ لبرے ورے مئی۔ وقالوا کن تمسنا النار پہ دے کیں د تاکید د پامرہ کن
اولفظ د مس یے ذکر کرے دے یعنی دخول د اور او پورہ رارسیدل د اور
خود درکنار بلکہ اور زمونہ مس ہم تشری کو لے۔ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً دا استثناء

د دوی پہ اصل کبش پہ طریقہ کہ تعلیق سرہ دہ قرطبی ص ۳۳ کبش ذکر کریدی
 چہ دوی وئیلی دی چہ مَحْنُ اِنْبَاءُ اللّٰهِ وَ اَحْبَاءُہُ یعنی مونہ لہ ہیج کلہ عذاب
 نہ را کوی اوکہ بالفرض عذاب را کوی تولہ رے ورعے پہ وی۔ لفظ دَاکِمًا دے
 دریونہ ترسو پورے خاص تہ دے بلکہ دا کلسونہ د زیات د پارسا ہم استعمال یی
 پہ قرآن کریم کبش لفظ ایام اویشت کرتہ ذکر دے کہ ہفہ نہ پہ اتہ عایون کبش
 د پارسہ د عموم دے یعنی دریونہ پہ برہ کہ خمورہ عدادوی اوباقی عایونو
 کبش پہ درے اوشین اوخلورواواتو کبش استعمال یی۔ نو دلتہ پہ یوقول
 باندے خلویشت ورعے دی (چہ ہفہ عبادت کول وڈ مشرانو د دوی سخی لہ)
 اویل قول باندے اوہ ورعے دی رچہ دوی وئیل چہ د دنیا تہول عمر اوہ زرہ
 کالہ دے نو د زروکالو پہ بدل یوہ ورعے پہ پہ مونہ باندے عذاب وی)۔
 اولفظ دَمَعًا وڈ ہفہ عدادتہ وئیلہ شی چہ پہ شمار کبش راخی اگرچہ تعیین
 د عادیے تہ وی اودا اشارہ دہ لہ والی تہ او پہ حدیث صحیحہ کبش یے دیتہ
 یسیراً وئیلی دی (حدیث د بخاری چہ پہ ہفہ کبش واقعہ د زہرواچولو
 د یہود تہ پہ غوینہ د بیزہ کبش نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ اواخر کبش
 ترے نبی صلی اللہ علیہ وسلم تپوس اوکرو چہ مَن اَہْلُ النَّارِ نو ہفہ اوئیل
 "کَکُونُ فِيْهَا يَسِيْرًا ثُمَّ تَخْلُوْنَ اَفِيْہَا" (خوک دی اوروالا نو ہفہ اوئیل مونہ
 بہ پہ ہفہ کبش لہ رے ورعے یواو بیایہ پہ کبش تاسوز مونہ تہ روستویاتے
 کیرے)۔ حاصل دادے چہ د قرآن او د حدیث الفاظو کبش تخصیص د اوگ
 یا خلویشتو نیشستہ بلکہ مطلق دے۔ نو غورہ توجیہ پہ دے ایت کبش دادہ
 چہ دوی د حان د پارسہ عذاب د جہتم پہ طریق د امکان او تعلیق سرہ لہ
 ورعے متلو او ہفہ تہ روستویے د جنت دعوی کولہ اوحال دادے چہ کفر
 او شرک او دیر گناہونہ کیرہ یے کول لیکن ہفہ یے سبب د عذاب نہ گنہ
 نو اشارہ شوہ چہ دوی دعوی د جنت او د نجات مَن النَّارِ کولہ سرہ د کفر
 او شرک تہ نو دے وی نہ روستویہ لفظ عہدا سرہ د دوی نہ مطالبہ
 د توحید کوی او د دے قول د دوی مثال زمونہ پہ امت کبش ہفہ کسانو
 دے چہ شریکات کوی انبیاء اولیاء حاضر و ناظر او عالم الغیب او متصرف
 پہ اموالو کبش گنہری او غیر اللہ تہ پہ حاجات او مشکلا تو کبش غائبانہ راہداد
 شہ وائی او ہغوی تہ سجدا مے لکوی او د ہغوی پہ نوم باندے ذبح او نذر
 تہ

کوی اوبیا ہم دعویٰ کوی چہ مونہ دپارہ جنت دے او احتمال شتہ چہ
 د بعض گناہون پہ وجہ سرہ لپے ورے اللہ تعالیٰ مونہ جہنم تہ داخل
 کپی اوبیا یہ ترینہ مونہ را اوباسی او وائی چہ دا عقیدہ دا اہل سنت
 والجماعت دہ نوک دوی تہ ہم دغہ مطالیہ دہ (چہ روستو ذکر کیری)
 چہ ایا یہ تاسو کس عقیدہ د توحید شتہ ۶ اوچہ نیشتنہ نوولے یہ اللہ
 تعالیٰ بانداے دروغ وایی۔ **قائدہ** :- او داسے یہ سورۃ العمران ۱۳۰ کس
 ہم شتہ دے لیکن فرق دا دے چہ ہلتہ معدوات یہ جمع سرہ ذکر دے
 اودلتہ معداودہ مفرد ذکر دے۔ **د قانون عربیت** یہ لحاظ سرہ دواہ
 جائز دی حکمہ ایام جمع دہ توصفت یے جمع جائز دے لیکن مفرد ہم جائز
 دے یہ تاویل د جماعۃ سرہ او یل داچہ رقی وئیلی دی چہ جمع قلت یہ
 حکم د مفرد کس وی نو توصیف یے یہ مفرد سرہ ہم جائز دے۔ لیکن یہ
 دے ایت کس ذکر د لو یو ملایانو د یهود دے نو ہغوی د تقلیل ک مدت
 دپارہ لفظ د مفرد ذکر کرے دے او سورۃ العمران کس د ورو ملایانو ذکر
 دے نوک ہغوی ورے د عذاب یہ نسبت د غنو ملایانو دیرے دی نو ہغوی
 لفظ د جمع ذکر کرے دے۔ **قُلْ اَتَّخَذْتُ مَعَٰلِیَّ اللّٰہُ عَہْدًا فَلَٰکُنْ یُّخْلِفَ اللّٰہُ عَہْدَکَ**
 دارد دے د قول د ہغوی چہ کُنْ تَمَسَّنَا النَّارُ۔ حاصل د رد دادے چہ داسے
 قول خواخبار د غیبو دے چہ د ہغے دپارہ ذریعہ صرف وحی الہی دہ توکہ
 تاسوتہ یہ دے پارہ کس شہ وحی راغلی وی نو ہغہ او بنایی لیکن وحی خو
 تاسو سرہ نیشتنہ نو معلومہ شہ چہ یہ اللہ تعالیٰ بانداے دروغ وایی (بدائع
 التفسیر)۔ او یہ دے جملہ کس دہ اقوال دی اول داچہ مراد د عہد تہ
 صرف وعدہ د نجات دہ د عذاب تہ چہ یہ وحی سرہ یے ثابتوی۔ او دویم
 د ابن عباس رضی اللہ عنہما تہ ابو حیان او د ابن مسعود رضی اللہ عنہ تہ
 فراء بغوی نقل را ورے دے چہ مراد د عہد تہ توحید دے او د اتخاذ تہ
 مراد عمل کول دی یعنی تاسو عقیدہ د توحید حاصلہ کریدہ او ایمان ہو
 را ورے دے۔ **عِنْدَ اللّٰہِ عَہْدًا** توحید تہ عہد الہی وئیلے شہ حکمہ چہ یہ
 تہ لو کتابونو منزلو اوک تہ لو انبیاء علیہم السلام یہ وحی کس ہغہ موجود
 دہ اوور سرہ دا وعدہ ہم دہ چہ داسیب د دخول د جنت دے۔ **فَلَٰکُنْ یُّخْلِفَ**
اللّٰہُ عَہْدَکَ زمخشری وئیلی دی چہ یہ دے کس شرط پتہ دکران **اَتَّخَذْتُ**

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ

داسے نہ وہ، بلکہ چاہے او کو کچھ بدی (شرک) اور اکیڑ کری دے نہ وہ

خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ

گناہ دہ (تو مرگہ پوش) تو دغہ کسان اور والا دی دوی بہ

فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

پہ ہتے کنس ہمیشہ وی۔ او ہتے کسان چہ ایمان یے راہو او عمل یے او کو

عند اللہ عہدا فلن اہ) او این عطیہ وئیل دی چہ دا جملہ معترضہ دہ یہ
میںج د دہ مقابلینو کنس چہ عہدا دے او تقوّل علی اللہ دے۔ اَمَرْتَقُولُونَ
علی اللہ، اَمَ پخیلہ معنی سرہ دے یعنی تردیدہ استنفہام کنس لیکن سرہ د
تقریر د روستنی جانب تہ لکہ یہ دے قول وَ اِنَّا اُولَٰئِكَ لَعَلَىٰ هُدًى اَوْ فِي
ضَلَالٍ مُّبِينٍ (سورۃ سبا ۲۷) یہ دے کنس ہم سرہ د استنفہام تہ روستن جانب
متعین دے۔ یا اَمَر یہ معنی دیکل سرہ دے او دیتہ امر متقطعہ وئیل شی۔ د
قول تہ چہ روستو علی ذکر شی نوافترا تہ وئیل شی۔ مَا لَکَ تَعْلَمُونَ مفعول
د دے پتہ دے مَا لَکَ تَعْلَمُونَ اَنَّهُ مِنَ اللّٰهِ یعنی اللہ تعالیٰ تہ د ہتے خیز نسبت
جائز دے چہ یہ دلیل سرہ معلوم وی چہ دا د اللہ تعالیٰ د طرف تہ دے نوپہ
کوم خیز یا تہ دے چہ د اللہ تعالیٰ د طرف تہ دلیل (وحی) نیستہ نو د ہتے نسبت
اللہ تعالیٰ تہ کول دے تہ تقوّل علی اللہ وئیل شی او دا طریقہ دے دے تو لو مشرک نو
او بداعتیانو۔

لہ۔ یہ دے دہ ایتو نو کنس تتمہ دہ د ماقبل خطاب یہ تخویف اخروی
او بشارت سرہ تو یہ دے ایت کنس تخویف اخروی دے اور دے یہ دے قول
د دوی باندا چہ کُنْ تَمَسَّنَا النَّارُ۔ مخکس رد و وہ طریقہ د طلب د دلیل سرہ
اوپہ دے کنس رد دے یہ ابطال د دے دعوے سرہ د وجود د شرک تہ
بلی دیتہ حرف ایجاب وئیل شی (پشان د نعم۔ اجل۔ ای وجیر) لیکن بلی
خاص دے یہ ہتے حائے پورے چہ مخکس نفی موجود وی اوپہ استنفہام
سرہ وی۔ او کہ نہ وی تو یہ دے کنس ایجاب د ہتے خیز وی چہ مخکس یے
نفی شوے وی نو دلتہ ہم معنی دادہ چہ ہاں لکیری یہ او تاسو سرہ

دہمیشہ دیارہ۔

مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً، مَنْ مَوْصُولُهُ دے اور دیارہ کے تعمیم دے کتابی اور غیر کتابی
سری اور سب سے تولو تہ شامل دے۔ کسب کا دلیل دے چہ انسان کیلو عملونو
باسب (کوڑے) دے خالق تہ دے اور انسان تہ اللہ تعالیٰ قدرت کے کسب و کرپے
دے۔ سَيِّئَةً یہ معنی کے شرک (ابن عباس۔ مجاہد) یعنی شوک چہ عمل اوکری
پشان کے عملونو ستاسو اوکفر اوکری پشان کے کفر ستاسو (اے یہودیونو) ابن کثیر۔
او عطاء و بیلی دی مراد کے دے تہ شرک دے یہ قرینہ کے سورۃ نمل تہ او
بل پہ دے و جے سَبَّوہا نازل دے یہ یارہ کے یہودیونو کتب اگرچہ حکم یے
عام دے۔ وَ اَحَاكُمُ بِهٖ حُطْبُتُہٗ مقصد یہ دے حملے سرہ دفع کے وہم دہ
یعنی کہ شوک یو کرت شرک اوکری بیا تو یہ او یاسی تو ہخہ ہم پہ کسب
سَيِّئَةً کتب داخل دے تو جواب او شوچہ بل شرط کے ہمیشوالی پہ جہم کتب
احاطہ دگنا ہو تودہ۔ کے ربیع تہ ابن کثیر نقل راو پے دے چہ مراد کا احاطہ تہ
دادے چہ مہشی پہ شرک باندے او تو یہ اونہ یاسی۔ کے حُطْبُتُہٗ تہ مراد
عام کنا ہو تہ کبیرہ دی سرہ کے کفر او شرک تہ۔ او فرق کے سَيِّئَةً او حُطْبُتُہٗ
دادے چہ کے سَبَّوہا اطلاق کیبری پہ ہخہ بد عمل چہ مقصد بالذات
وی نو شرک کول کے مشرک مقصود او محبوب وی او کے حُطْبُتُہٗ اکثر اطلاق
کیبری پہ ہخہ بد عمل چہ مقصود بالواسطہ وی لکہ نو کنا ہو تہ کبیرہ
چہ کے کفر او شرک تہ پیدا کیبری۔ او کے سَبَّوہا سرہ یے کسب ذکر کریدے او
کسب خود نفعے را بنکلو تہ و بیلی شی نو مشرک ہم شرک حان دیارہ نافع
کبری یا دایے پہ طریقہ کے تہکم سرہ ذکر کرپے دے۔ فَأُولَٰئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ داسے محکبش تیر شویدے ہر کلمہ چہ لفظ کے مَنْ پہ
معنی کتب جمع دہ کے دے و جے تہ اُولَٰئِكَ جمع راو پے دہ۔ کے ایت تہ معلومہ
شوہ چہ دخول جہم تہ سرہ کے ہمیشگیبری تہ دے دیارہ دہ سببونہ
پکاروی یو کفر او شرک او بل مہکیدال پہ دغہ حالت کتب بغیر کے صحیح تو پے تہ
(نو حکہ یے جمع راو پے دہ) نو کہ تو یہ یے کے شرک تہ کرپے وی یا مشرک
تہ وی او نو کنا ہو تہ صغیرہ یا کبیرہ یے کرپے وی تو ہخہ یہ ہمیشہ یہ
اور جہم کتب تہ وی پہ یارہ کے نو کنا ہو نو کتب کے اللہ تعالیٰ مشیت تہ حوالہ
دے کہ بنی یے او کہ سزا ورکوی۔

الصُّلِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ

پہ طریقہ دیکھیں (نو) دَعَا کسان جنت والا دی دوی یہ

فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٧﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ

پہ ہفت کبش ہمیشہ وی - او کلمہ چہ واخستو موثِر پو بخ لوخ

بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ

دَ بَنِي إِسْرَءِيلَ تہ چہ بتدگی یہ نہ کوئی مکر دَ یو اللہ تعالیٰ

وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ

او کوئی بہ دَمور او پلاس سرہ نیکی (خیگرہ) او دَ خپلواتو سرہ

وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ

او یتیماتو سرہ او مسکیناتو سرہ او وایٹی خلقو تہ

۸۶۔ پہ دے ایت کبش بشارت دے خہ رنگ چہ یہ لُکبش ایت کبش ذکر دَ کامل گناہکار و یعنی کافر او مشرک دارنگ پہ دے ایت کبش ذکر دَ کامل مؤمن مراد دے دے وچہ نہ دلتہ د ایمان سرہ یے عمل صالح ذکر کپے دے۔ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ یہ جانب د مؤمنانو کبش لفظ دَالِذِينَ دلالت کوی یہ اکرام او شرافت د مؤمنانو بان دے۔

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ، سوال :- ہر کلمہ چہ عمل صالح پہ ایمان کبش داخل دے نور ستود ذکر کول پہ طریقہ د عطف کبش خہ وجہ د ۸۷۔

جواب عل ایمان کبش اگرچہ ہول اعمال صالحہ داخل دی لیکن لفظ دَامَنُوا پہ فعل سرہ وہم پیدا کوی چہ صرف یو عمل د ایمان یے کپے وی نور یے نہ وی کپے نو د ہخہ وہم د دفع کو لو د پابہ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ یے ورپسہ عطف کرو۔ جواب عل آمَنُوا فائدہ کوی ایمان او عمل پہ زمانہ ماضی کبش نو عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فائدہ کوی معنی د استقبال نو دلالت کوی پہ دوام د عملونو بان دے ترمرگہ پورے (خازن) نو آمَنُوا پہ مقابلہ د کسب سیئہ کبش دے او عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ پہ مقابلہ د احاطت پہ حَطِیئہ کبش دے نو تقابل د دوارو پورہ شو۔

حُسْنًا وَاقِيَهُمُ الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَاسْتَمِعُوا لِكَلِمَاتِهِ

خوب سے اور پابندی کوئی نہ مانگے اور و رکوی زکوٰۃ - بیا

تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ (۸۳)

مخ واپرو تاسور د کوطنہ مگر لبر کسانو ستاسونہ او تاسو ہمیشہ مخ گر ٹونکے یئی -

تہہ دے ایت نہ ترے پورے دریم قسم خطاب دے خطا باتوں کی اسرائیلو تہہ او پہ دے کبش ذکر دعبا ثاتو د موجودہ یہودیوں (خصوصاً مدینہ قریب) دے یہ ترقی سرہ کہ ماقبل تہہ یہ ترک امتثال (قبلو) د او امر و خلورو او نواہی خلورو سرہ، یہ باہرہ د عقیدے او اعمالو او حقوق اللہ او حقوق العباد کبش۔ او پہ نقص د میثاق سرہ۔ خلور او امر دای احسان خواصو سرہ، او قول حسن دعا مو خلقو سرہ، او اقامۃ الصلوٰۃ، او ایتاء الزکوٰۃ، او خلور نواہی دادی: نہی د شرک فی العبادات نہ، نہی د سفک الدماء نہ، نہی د اخراج د خلقو د کورو تونہ او نہی د تظاہر او تعاون کولو تہہ ظلم او کتاہ بانداے۔ او دے تہو تونہ موجودہ بنی اسرائیلو اعراض کرے دے۔ او یہ احرہ خطاب کبش تہہ دے یہ ذکر د سبب د اعراض او تخویف احروری سرہ۔ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ، او دامیثاق اِخْتَلَفْتُمْ شویدے پہ ژوند د دوی کبش پہ ژبہ د مولیٰ علیہ السلام او د تور و انبیاء د بنی اسرائیلو یا دامیثاق مذکور دے پہ تورات کبش۔ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ، دے جملہ پہ محل د اعراب کبش (اؤہ) اقوال دی اول داچہ د تفسیر د میثاق دے نو دے د پارس محل د اعراب نیشہ دویم د احوال دے د ماقبل تہہ یہ تقدیر (مُقَدَّرِينَ التَّوْحِيدَ) دریم ملتزمین الْإِقَامَةِ عَلَى التَّوْحِيدِ، خلورم تقدیر د قُلْنَا لَهُمْ۔ يَتَخَمَّ تقدیر د حروف جریقی علی ان لا تعبدوا ہ۔ شپہم تقدیر د آن۔ اووم نفی یہ معنی نہی دے د پارسہ د تاکید۔ (ابو حیان۔ صاحب اللباب)۔ إِلَّا اللَّهَ استثناء مفرغ یعنی مفعول پتہ دے د تعمیم د پارسہ او د زر رسید لو د مقصد د پارسہ یعنی لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ۔ او پہ دے کبش اصل ایانا پکارو و لیکن عدول او کرے شو د متکلم نہ غائب تہہ حکم چہ یہ تصریح د اسم د اللہ کبش دیر عظمت دے او دلالت دے پہ نور و صفت و توبانداے او دامیثاق شامل دے علم د اللہ تعالیٰ تہہ او پہ وحدانیت د ہعہ او براءت د ہعہ د ہر ضدا وندا او شریک تہہ او

علم په کيقيت د دغه عبادت سزا وهغه علم د وحی او د رسالت د مے نو لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ
د مے تولو علمو توره مستلزم دے (اللباب). د يٰ اَيُّهَا الَّذِينَ اِحْسَانًا، په دے کيښ
لفظ د احسنوا مخکيښ پټ دے او احساناً مقعول مطلق دے د پامره د تاکيد - يالفظ
د وصيتا پټ دے لکه په سورة لقمان ۱۱ کيښ چه دے. او مراد د احسان ته د
هغوی سره په ښه طريقه ژوند تيرول دی او هغوی ته تواضع کول، د هغوی
حکم منل بغير د معصيت نه، د هغوی خدمات کول، په هغوی باندې خراج کول
په وخت د ضرورت کيښ د هغوی، هغوی ته دعا د مغفرت کول او د هغوی دوستانو
سره روستو د مرگ د هغوی نه صله رحمی کول، او هغوی ته دعوت کول حق
په نرمه لهجه سره (خازن). او بعض د دے ته ذکر دی په سورة اسراء ۳۳ کيښ
قائداً :- امر په احسان د والدينو سره يې په قرآن کریم کيښ د حق د الله تعالی
سره چه توحيد دے متصل ذکر کړې د لکه په سورة نساء ۳۳، سورة اسراء
او سورة لقمان ۱۱ کيښ د دے خو وجوه دی اوله وجه دا چه اول تشاة
د انسان د الله تعالی د طرف ته دے نو دويم تشاة د هغه په تربيت د والدينو
سره دے (قرطبي). دويمه وجه، الله تعالی په انعام کولو سره په بنده باندې
هيڅ عوض ته محتاج نه دے او نه غواړي نو دارنگ موراو پلار چه انعام کوي
په اولاد باندې نو عوض نه غواړي. دريمه وجه، الله تعالی په خپل بنده
باندې انعام نه بندوي اگر چه ارتکاب د جرمونو او کړي نو دارنگ موراو
پلار هم په اولاد باندې د هغوی د جرمونو د وچې نه انعامات نه بښوي.
خلورمه وجه، الله تعالی په عباداتو او طاعتو د خپل بنده کيښ تصدقاً د خير
او برکت کوي او د بربادۍ نه يې کوي نو دارنگ والدين هم په مال
د اولاد کيښ د گټې کوشش کوي او د بربادۍ نه يې بچ ساتي (اللباب). پنځمه
وجه، مقصود په دے کيښ فرق دے په هينځ د حق د الله تعالی او حق د
والدينو کيښ چه حق د الله تعالی عبادت دے په توحيد سره او حق د
والدينو احسان کول دی عبادت کول نه دی تولو يې انعام کوونکی په
بنده کيښ والدين دی چه هغوی حقدار د بنده گټې نه دی نو بل
بنده په څه رنگ د الله تعالی شريک کړې شي په بنده گټې کيښ.
د ذِي الْقُرْبَى قُرْبَى مصدر گډ او په معنی د قرابة سره دے او دا يې په
والدينو پسې ذکر کړې وځکه چه د اقرابت د والدينو په واسطه سره پيدا کيږي

عُکھ کہ چہ مراد دے نہ ہقہ کسان دی چہ کپلار پہ ذریعہ قریب وی اوک
موریہ ذریعہ سرہ قریب وی پہ ہقہ کس ذوی القروض، عصبیات او ذوی
الارحام تول داخل دی او ذی القربیٰ یے مفرد ذکر کرو عکھ کہ چہ مراد پہ دے
سرہ جنس دے او بل دا چہ اضافت مصدر تہ شوے دے تو شامل دے
ہر ذی قرابت تہ۔ والکیتی جمع ک یتیم دہ ہقہ شوک چہ پلاریے مری
او دے نابالغ وی۔ اوک ماوردی پہ نیز پہ ہقہ چا یا نداے ہم اطلاق کیبری
چہ موریے نہ وی۔ اوک یتیماتو رعایت ک حقوق و دربو و جونہ پکار دے۔
درو کولے او یے پلاسہ کی دال او نہ موندال ک ہقہ چا چہ کدہ اصلاح او کری
او پخیلہ دے ک انتفاع او ک قیام ک حاجا تو پخیلو نہ عاجز وی۔ وَالْمَسْکِیْنِ جمع
ک مسکین دہ۔ پہ نیز ک امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ مسکین پیر محتاج دے
پہ نسبت ک فقیر او پہ نیز ک امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ فقیر زیات محتاج دے
ک مسکین تہ۔ لیکن دافرق پہ ہقہ وخت کس دے چہ پہ یو کلام کس دواپہ
یو جائے ذکر شی او چہ جدا جدا وی تو بیا ک فرق لحاظ نیشته ہاں مسکین پہ
ہرہ درجہ کس ک یتیم نہ ادنیٰ تہ دے عکھ کہ چہ دے پخیلہ کسب کولے شی او
ک خیل حاجا تو پخیلہ اصلاح کولے شی۔

فائدہ: ذی القربیٰ یے مفرد ذکر کرو او یتیمی او مساکین دواپہ یے جمع
لاوری دی اشارہ دہ چہ قرابت ہر کھ پہ یو جہت کس وی نو پہ دوی
کس تفاضل او فرق پہ احسان کس پکار نہ دے پہ خلاف ک یتیماتو او
مسکیناتو نہ۔ او ذی القربیٰ یے دلتہ بغیر ک بآء تہ راوپے دے او پہ سورۃ
نساء کس پہ بآء سرہ ذکر دے عکھ کہ چہ پہ دے ایت کس ذکر ک عہد ک
بنی اسرائیلو دے چہ ہغوی ک والدینو ک حق نہ علاوہ تور حقوق ک بنداکانو
نہ پیژندال نو ذی القربیٰ یے پہ احسان ک والدینو کس داخل کرو ک تاکید
ک حقوق و دوی ک پارہ۔ او سورۃ نساء کس خطاب دے امت تہ ہغوی
ک والدینو او ک ذی القربیٰ جدا جدا حقوق پیژنی دارنگ پہ دے ایت کس
ک خلو و نہ سیوایے تور حقوق نہ دی ذکر کری او پہ سورۃ نساء کس پیر
ذکر دی عکھ کہ چہ پہ دے سورت کس مقصود عنوان ک میثاق دے نوک ہقہ
سورۃ اہل حقوق و اختصار مناسب دے او سورۃ نساء کس مقصدا تفصیل
ک حقوق و دے تو ہلتہ یے تول اہل حقوق ذکر کریدی۔

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا، حُسْنًا مصدرٌ د اویہ معنی دَ حَسَنًا صفت سرہ دے۔ راویہ
 شویہ دے دپارہ د مبالغہ کولو پہ تحسین (خائستہ کولو) د دنیا کیں۔ ہرکہ چہ
 مخکین احسان ذکر شو او ہغہ اکثر پہ اعمالو کیں وی تو اوس ذکر کی حُسْن
 د افعالو۔ او ہرکہ چہ حسن د افعالو کیں یہ انسان باندے دیر بوج نہ وی
 بلکہ اسان دی پہ نسبت د احسان د عمل او د مال د دے وجہ نہ یے دلتہ الناس
 عام ذکر کرو۔ او د حُسْنًا پہ تفسیر کیں دیر افعال دی (۱) قول د لا اِلهَ اِلَّا اللهُ او
 امر کول د دے (ابن عباس) (۲) رشتیا وئیل پہ بارہ د محمد صلی اللہ علیہ وسلم
 کیں (ابن جریر) (۳) امر بال معروف او نہی عن المنکر (سفیان ثوری) (۴)
 نرے خبرے کول او خائستہ جواب ورکول (ابو العالیہ)۔ غورہ دادہ چہ د لفظ
 عام شامل دے تہو لوقوالوتہ او مراد د حُسْنًا نہ نرمہ لہجہ کشا دے نہ تہ سائل
 دی پہ وخت د دعوت کیں د ہر تیک اویدا، سئی او بداعتی سرہ خوبیر د
 مدامنت (سستی) کولو نہ یہ مسئلہ کیں دار تک امر شوے و موسیٰ او ہارون
 علیہما السلام تہ پہ سورۃ طہ نککین او اوس د دے زمانے داعی غورہ نہ دے د موسیٰ
 او ہارون علیہما السلام تہ او د دے زمانے فاجر مخاطب اخبت نہ دے د
 فرعون تہ تو ہرکہ چہ ہغوی تہ امر و د قول لیکن (پہ نرمہ لہجہ سڑوینا کول)
 تو اوس خو ضرور داسے لہجہ پکار دے تو یہ دے ایت کیں یہود او نصاریٰ
 داخل دی تو دین حنیف (توحید) والا خوب کیں ضرور داخل دی (داتقصیل
 قرطبی لیکل دے) او تفسیر فتح العزیز کیں دی چہ د دے لفظ نہ بعض
 جاہل دلیل نیسی چہ اللہ تعالیٰ حُسْنًا وئیلے دے تو چا تہ یہ داسے حقہ خبر
 تہ کوئی چہ ہغہ وریاندے حقہ کیری لیکن دا قول یے غلط دے د حُسْنًا نہ
 مراد ہغہ قول دے چہ خائستہ وی پہ نیز د اللہ تعالیٰ تہ پہ نیز د خلقو۔
 او د اجملہ ہم داخل دے پہ میثاق کیں پہ اعتبار د معنی سورہ ان لا تعبدوا الا اللہ
 او ان تقولوا للناس حُسْنًا۔ او دا تہول واجب و عویہ بنی اسرائیلو باندے پہ
 ہر وخت کیں د وجہ د میثاق تہ اوز مونہ پہ امت کیں ہم واجب دی پہ
 دلیل د ایت د سورۃ نساء سرہ او د دے منافات د قتال او د جہاد فی سبیل اللہ
 سرہ نیشستہ تو دے تہ منسوخ نشی وئیلے کید لے او چا چہ منسوخ وئیلے دے
 تو ہغہ پہ یونان و یلیل باندے بنا دے چہ حسن مقابل د قتال اخلی۔
 وَاَقِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ دلتہ مراد پہ صلوة او زکوٰۃ سرہ ہغہ دے چہ

وَإِذَا أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ

اور کہہ چہ واخستو موثر پو بخ لوط ستا سوتہ چہ تہ یہ تو یوی ویتے دیو بل (یہ ناحقہ)

وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ

اور نہ بہ اویاسی تاسو یو بل لہ د کورو تو خپلو تہ

ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تُشْهِدُونَ ﴿۸۷﴾

بیا اقرار او کرو تاسو او تاسو پوھیدی -

دوی تہ امر شوے وؤ یہ هغه سرہ پہ تورات کتب۔ معلومہ شوہ چہ داعیات
پہ تولو ادیان سما ویو کتب فرض وؤ اگر چہ د هغه پہ مقادیر و او کیفیات و کتب
فرق وؤ۔ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ لَمَخَاطِبِ پہ دے سرہ هغه بنی اسرائیل
دی چہ پہ زمانہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم کتب وؤ سرہ د بعض مشران و
دوی تہ تغلیباً۔ إِلَّا قَلِيلًا مراد هغه مشران دی چہ پہ محکم زمانہ کتب پخپل
دین صحیح او پہ دے میثاق باندے ملک وؤ او دارنگ هغه کسان چہ پہ زمانہ
د نبی صلی اللہ علیہ وسلم کتب یے صحیح ایمان راو پے وؤ وؤ دوی تہ علامہ
مشران و کثران و د دغه میثاق تہ خلاف کر پے دے نو اولہ خبرہ توجید وؤ
چہ د هغه مخالفت یے کر پے دے پہ شرک کولو سرہ او احسان پہ حایے ظلم
کر پے او دعوت د حق یے مطلقاً پریشود لے دے او صلوة او زکوٰۃ یے ہم
بر باد کریدی۔ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ، د تولی او د اعراض پہ مینج کتب فرق دادے
چہ تولی پہ بدان سرہ دہ او اعراض پہ زہ سرہ دے (قرطبی)۔ تولی واپس
کر حیدال دی د هدايت تہ ضلال تہ او اعراض مخالفت کول دی پہ مینج د
لارے کتب (ابو حیان)۔ دارنگ فرق دے پہ متعلقین و د دے دوا و کتب تولی
د میثاق تہ دہ او اعراض د ایمان راو پلو تہ پہ اخری رسول باندے تولی پہ
تیرے شوے زمانہ کتب او اعراض پہ حال او استقبال زمانہ کتب۔

پہ دے ایت کتب د دوی دوه میثاقو تہ ذکر کوی دا هم پہ تورات کتب ذکر
وؤ او دوی پہ هغه باندے ایمان راو پے وؤ۔

لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ داتقی هم پہ معنی د نہی سہ د۔ سوال:۔ هیچ انسان خو
مخان تہ قتل کوی نو د دے نہی فائده خہ دہ ۹۶۔ جواب د دے پہ ۹۷۔

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ

بیایا تاسو اے هغه خلقو ورتئی تاسو یو بل لره

وَتُخْرِجُونَ فِرْيَقًا مِنْكُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ

او اویاستی تاسو یوه ډله ستاسو د کورونو د هغوی نه

تُظْهِرُونَ عَلَيْهِمُ بِلَادَهُمُ وَالْعُدُوانَ

مډکوی تاسو د یو بل سره د هغوی په مقابله کښ په گناه کولو او په ظلم کولو سره

وَأَنْ يَأْتِيَكُمُ الْأَسْرَى تَقْدُوهُمْ وَهُمْ وَهُوَ

او که راشي دوی تاسو ته قیدیان نو جرمانه ورکوی تاسو د هغوی (د خلاصولو) د پیاوړتیا او حال د

د جوهر سره دے اوله وجه داده چه قتل د خپل ځان په بعض ملکونو کښ په
طریقه د دیانت سره شته لکه په هندوانو کښ عقیده ده چه کله انسان ځان
قتل کړی د پاره د دے چه د عالم د قسا د نه خلاص شی او عالم د ثور او صلاح
ته اړسی (قرطبی او صاحب اللباب) او بعض خپل ځان جهلا قتل کوی لکه
چه د دنیا د مصیبتونو او حوادثو نه تنگ شی نو ځان قتل کړی. دویمه وجه
داده چه مراد د دے ته یو بل لره قتل کول دی لیکن د بل قتل یی د ځان قتل
سر ځولے دے د وچه د یووالی د قوم او نسب او ملت ته. دریمه وجه، مراد د دے نه
اسباب د خپل قتل جوړ کول دی یعنی زنا او کړی یا مرتد شی یا بل چالره عمدا
قتل کړی نو د هغه وچه نه دے قتل کړے شی نو دا قتل سببی دے. څلورمه وجه
د زور ورسره جنگ کول په اصل کښ ځان قتل کول دی دا هم قتل سببی
دے. نو د اللفظ دے ټولو وجو هونه شامل دے. وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
په دے کښ هم وجوه دی اوله وجه، انفس نه مراد هم جنس دی او د یار کرم په
معنی د د یار هم سره دے. دویمه وجه، اخراج د بل چا سبب دے د پاره د اخراج
خپل په وخت د غلیه موندلو په دغه باند ے. دریمه وجه، د کور نه ځان ویستل په خلاف
سنت طریقه سره لکه په صوفیو وکښ دا ے کسان شته چه همیشه په صحراء
کښ کړچی خپل کور ته نه داخلیدی او غوښته نه خوری او واده نه کوی او د اګارونه
ثواب گنډی او په دے بامره کښ قرطبی حدیث د عثمان بن مظعون رضی الله عنه
بغیر د سندانه راوړے دے. ثُمَّ أَفْرَأْتُمْ مراد د دے ته قتلول د عهد دی په

مَحْرَمٌ عَلَيْكُمْ أَخْرَاجُهُمْ أَفْتَوْهُمُ مَثْوُونَ

چہ حرام دی پہ تاسو باندھے ویستل دے هغوی - ایہ توتاسو ایمان راوہی

بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ

پہ بعض حصہ دے کتاب او انکار کوئی دے بعض نہ

فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ

پس نیشتہ بدله دے هغه چا چہ کوئی داکار ستاسو نہ

الْآخِرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ

مگر شرمیدل دی پہ روز دتیوی کنش او پہ ورخ

الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ

دقیامت پہ اوگر حوٹے شی داخل سخت عذاب تہ -

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

او نہ دے اللہ تعالیٰ بے خبرہ دے هغه عملونو تہ چہ تاسو یے کوئی -

ژبے سرہ یا مراد دادے چہ دے محکمو بنی اسرائیلونہ داعہدا اختلے شوے وو اوروستونوهم دے هغه اقرار اوکړو - وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ مراد دے تہ شہادت (علم) دے پہ زہرہ سرہ - یا داچہ تاسو موجودہ خلق شہادت کوئی پہ مشرانو خپلویاندا دے دے میثاق او اقرار کولو دے هغوی -

هغه پہ دے کنش قیامت دے بنی اسرائیلو ذکر کوئی پہ نقص دے دے میثاق سرہ پہ درے وجوہو باندھے (۱) قتل کول (۲) دے کورو تونہ ویستل (۳) دیوبل سرہ پہ دے کنش امداد کول - او داپشان دے تَوَلَّيْتُمْ دے چہ پہ محکمن ایت کنش ذکر وو لیکن پہ هغه ایت کنش اکثر او امر ذکر وو او دے اوامرونہ خلاف کولو تہ تَوَلَّيْ اوعراض و بیلی کیبری - او پہ دے ایت کنش ذکر دے دے مخالفت کولو دے منہیا تونہ او هغه کیبری پہ ارتکاب دے منہیا تونہ سرہ -

تنبیہ :- پہ دے ایت کنش خطاب وو موجودہ بنی اسرائیلونہ پہ وخت دے نزول قرآن کنش - دے هغه تفصیل دادے چہ پہ مدینہ طیبہ کنش دے قومو تہ

دَعَا مَوَايِدَ وَوَيَوَاوِسَ اَوْبِلَ خَزْرَجَ وَوَدَدُوْىَ بِهٖ مَبْنَعُ كَبِشَ دَجَاهِلِيَّتِ دَشْمَنِ
وَمَعَا دَكَّ مَدِيْنَةٍ بِهٖ خَوَاوَشَا كَبِشَ دِيْهَوْدِيَا تُوْدَرِيْ قَوْمُوْنَهٗ مَوْجُوْدُ وُوْبَنُوْضِيْرٍ
بَنُوْ قَرِيْظَهٗ اَوْبَنُوْ قَيْنَقَاعَ دَدُوْىَ بِهٖ مَبْنَعُ كَبِشَ هَمَّ دَشْمَنِ وَهٗ تُوْبَنُوْضِيْرٍ دُوْسْتَانِ
وُوْدَ خَزْرَجَ قَبِيْلَهٗ اَوْبَنُوْ قَرِيْظَهٗ دُوْسْتَانِ وُوْدَ اَوْسَ قَبِيْلَهٗ - اَوْبِلَ قَوْلَ دَا دَعَا
بَنُوْ قَيْنَقَاعَ خَلْفَاءَ وُوْدَ خَزْرَجَ اَوْبَنُوْضِيْرٍ اَوْبَنُوْ قَرِيْظَهٗ خَلْفَاءَ وُوْدَ اَوْسَ
(وَاللّٰهُ اَعْلَمُ) تُوْهَرَكَلَهٗ بِهٖ چَهٗ دَا اَوْسَ اَوْبَنُوْضِيْرٍ دِيْوَبِلَ سِرَهٗ جَنَگُوْنَهٗ وُوْ اَوْبَهٗ
هَغَ كَبِشَ يُّ يُوْبِلَ قَتْلَ كَوَلِ اَوْيُوْبِلَ يُّ دَكُوْرُوْتُوْنَهٗ وَيَسْتَلِ تُوْ دُوْ كُوْ يَهُودِيَا نُوْ
بِهٖ هَمَّ دَخِيْلُوْ خِيْلُوْ دُوْ سَتَا نُوْ سِرَهٗ مَرْگَرْتِيَا كُوْلَهٗ يِعْنِيْ بَنُوْضِيْرٍ بِهٖ دَخَزْرَجَ
اَوْبَنُوْ قَرِيْظَهٗ بِهٖ دَا اَوْسَ سِرَهٗ مَرْگَرْتِيَا كُوْلَهٗ رِبْنَا بِهٗ اَوَّلَ قَوْلَ بَانَ دَا (نُوْ بِهٗ
دَعَا مَرْگَرْتِيَا كَبِشَ بِهٖ دُوْىَ هَمَّ يُوْبِلَ وَزَلِ يِعْنِيْ بَنُوْضِيْرٍ بِهٖ بَنُوْ قَرِيْظَهٗ
وَزَلِ اَوْدَ كُوْرُوْتُوْنَهٗ بِهٖ يُّ وَيَسْتَلِ اَوْبِرْعَكْسَ بِهٖ هَمَّ وُوْ تُوْ بِهٗ دَا سَعَا وَخَتِ
كَبِشَ بِهٖ عَوَا مَوِيْعَنِيْ اَوْسَ اَوْبَنُوْضِيْرٍ بِهٖ دُوْىَ بَانَ دَا عِزَّاضَ كُوْ وَچَهٗ سَتَا
بِهٖ كِتَابَ كَبِشَ خَوْقَتْلَ اَوَاخِرَ حَرَامَ كَرَمَ شُوْ يِدِيْ دَا وَلَا كُوْىَ تُوْ دُوْىَ بِهٗ
وَبِيْلَ چَهٗ دَا دُوْچَهٗ دَدُوْ سَتَا تُوْدَ تَعَصْبَ اَوْدَلَهٗ يَارِزِيْ نَهٗ كُوْ وَاكَلَهٗ هَغُوْىَ بِهٗ بِيَا
عِزَّاضَ اَوْكُرُوْچَهٗ هَرَكَلَهٗ سَتَا سُوْ كِتَابِيَا نَ (دَشْمَنَانِ) قَيْدَ كَبِشَ رَا شِيْ تُوْ تَا سُوْ
هَغُوْىَ بِهٖ قَدِيْئَهٗ سِرَهٗ وَلَا خَلَا صُوْىَ تُوْ دُوْىَ بِهٗ وَبِيْلَ چَهٗ دَا مَوْتِ بِهٗ خِيْلَ
كِتَابَ بَانَ دَا عَمَلَ كُوْ. تُوْ دَا تَفْصِيْلِيْ حَالِ دَدُوْىَ بِهٗ طَرِيْقَهٗ دَزَجَرَاوْ تُوْ يُوْچَ
سِرَهٗ اللّٰهُ تَعَالٰى بِهٗ دَعَا اِيْتِ كَبِشَ ذَكَرَ كَرَمَ دَعَا.

ثُمَّ اَنْتُمْ هَؤُلَاءِ بِهٖ اَعْرَابَ دَدَعَا كَبِشَ تُوْجِيْهَاتِ دِيْ اَوَّلَ دَاچَهٗ اَنْتُمْ مَبْتَدَا
اَوْ هَؤُلَاءِ خَبِرَ دَعَا اَوْتَقْتُلُوْنَ حَالِ دَعَا. دُوْ يِمَهٗ تُوْجِيْهَ اَبْنِ عَطِيْهَ ذَكَرَ كَرَمِيْ
چَهٗ اَنْتُمْ خَبِرَ مَقْدَامَ دَعَا اَوْ هَؤُلَاءِ مَبْتَدَا مَوْخَرَدَهٗ اَوْتَقْتُلُوْنَ حَالِ دَعَا.
صَا حِبَ لِبَابِ وَبِيْلِيْ وَچَهٗ دَا تُوْجِيْهَ فَاَسَدَا دَرِيْمَهٗ تُوْجِيْهَ اَنْتُمْ مَبْتَدَا
اَوْ هَؤُلَاءِ مَنَادِيْ دَهٗ بِهٖ حَذَافَ دَحَرْفِ نَدَا، دَا پَا رَهٗ دَتَدَا لِيْلَ دَخَطَا طَبِيْعَاوْ اَوْتَقْتُلُوْنَ
خَبِرَ دَعَا. قَرَطِيْ دَفَحَاسَ نَهٗ اَوصَا حِبَ اللِّبَابِ دَجَمْهُوْرٍ بَصْرِيَا نُوْنَهٗ دَدَعَا
تُوْجِيْهَ ضَعْفَ ثَقْلَ كَرَمَ دَعَا. خَلُوْرَمَهٗ تُوْجِيْهَ، اَنْتُمْ مَبْتَدَا دَهٗ اَوْ هَؤُلَاءِ
مَتَصَوْبَ دَهٗ بِهٗ طُوْرَ دَاخْتِصَا صَ سِرَهٗ اَعْنِيْ بِهٖ كَبِشَ پَتِيْ دَعَا اَبْنِ كَسَا نَ وَبِيْلِيْ
دِيْ اَوصَا حِبَ لِبَابِ وَبِيْلِيْ دِيْ چَهٗ دَا جَا يَزِيْ نَهٗ دَعَا عَكَلَهٗ چَهٗ اَخْتِصَا صَ بِهٗ نَكْرَهٗ
اَوَا سَمَ اَشَا رَهٗ كَبِشَ نَهٗ دِيْ. پَنُحْمَهٗ تُوْجِيْهَ، اَنْتُمْ مَبْتَدَا اَوْ هَؤُلَاءِ خَبِرَ دَعَا مَعْنِيْ

داچہ تاسودغہ کم عقل خلق یی او تَقْتُلُونَ جملہ مستانقہ بیان کحماقت ک
دوی دے داز مخشری پہ سورۃ العمران کیں ذکر کرے دہ دے نہ علاوہ نور
توجیہات ہم شتہ دے او پہ دے کیں اولہ او آخری توجیہ غورہ دہ تَقْتُلُونَ
اَنْفُسَكُمْ داقض کاول میثاق دے چہ یہ تیرشوی ایت کیں ذکر دے۔

وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ داقض کدویم میثاق دے او دے نہ
معلومہ شوہ چہ یہ مخکین ایت کیں ک اَنْفُسَكُمْ او دِیَارِکُمْ نہ مراد خیل ہم
جنس دی۔ تَظْهَرُونَ عَلَیْهِمْ داجملہ حال دے کضمیر ک تَقْتُلُونَ او تُخْرِجُونَ نہ
تظاہر کظہر نہ اخستلے شوے دے یعنی پہ وخت ک امداد کولو کیں ہریوہ
بل شا مضبوطی اولتہ باب تفاعل دے یعنی تاسو کدیو بل سرہ امداد کوئی
پہ مقابلہ کفریق مخالف کیں۔ داهم نقض عہد دے اگرچہ ک دے ذکر پہ جانب
کمیثاق کیں بشکارہ نہ دے شوے۔ لیکن ہرکھ چہ قتل او اخراج کنا ہو نہ دی نو
لازمہ دادہ چہ پہ ہغ کیں کدیو بل سرہ امداد کول ہم حرام دی۔

بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ، اثم پہ اصل کیں گناہ تہ وئیلے شی یعنی ہغہ فعل چہ
دہغہ کو وکے مستحق کبدائی او کملامتیآوی۔ اوہغہ فعل چہ نفس (سلیمہ)
کہغہ نہ نفرت کوی۔ اوْعُدَاوَانِ تجا وکول دی کحد شرعی نہ۔ توفرق کد
دوارو پہ درے وجوہو سرہ دے اول داچہ اثم گناہ دے یہ حقوق اللہ
کیں اوْعُدَاوَانِ گناہ دے یہ حقوق العباد کیں یعنی ظلم کول۔ دویم داچہ
اثم گناہ کفسق وفجور دے اوعداوان گناہ دے کبداعت کولو۔ دریم داچہ
پہ دے مواثیق کیں چہ پہ اول ایت کیں ذکر دی کہغہ مخالفت کولو تہ اثم
وئیلے شی او پہ دویم ایت کیں چہ مواثیق ذکر دی نو کہغہ نقض تہ عدوان
وئیلے شی۔ فَأَعْدَاءُ:- یہ سورۃ مائدہ کیں ذکر دے وَلَا تَعَاوُاْ عَلَی الْاِثْمِ
وَالْعُدْوَانِ نودلتہ یے بآء ذکر کرے دہ اوہلتہ یے علی ذکر کرے نوپہ بآء
کیں اشارہ دہ چہ داتعاون کول پہ قتل او پہ اخراج کیں پخپلہ گناہ او ظلم
دے لکہ چہ قتل او اخراج ہم گناہ اوعداوان دے او پہ لفظ کعلی کیں اشارہ
دہ چہ تعاون کول کبل چاسرہ پہ داسے طریقہ چہ ہغہ لہ تمکین او قدرت
ورکری پہ گناہ اوعداوان باندے یعنی اسباب کگناہ ورلہ جو رکری اگرچہ
پخپلہ یے پہ ہغہ عمل کیں شرکت نہ وی کرے۔ تَوَعَاوُاْ عَلَی الْاِثْمِ عام ک
کتظاہر کگناہ نہ۔ دارنگ تظاہر پہ استعمال کقرآن کیں مختص دے پہ

مداکولو د شرکبش لکه په سورة قصص ۵۸ او سورة تحریم ۵۹ کبش او تعاون په
 خیر او شر د وار وکبش استعمال پری - وَإِنْ يَأْتِوكُمُ الْأُسْرَىٰ تَغْلُوا وَهُمْ، دا دوی بل
 عمل ذکر کوی چه عمل د خیر وؤ لیکن په نیت د شر سره - یعنی په جنگو توکبش
 به یئ د مخالف فریق نه چه خه اشخاص قید کړل نو دوی به فدا یه راجع کړله
 او هغه قیدای به یئ په فدا یه وړکولو سره خلاص وؤ (یعنی اوس قبیل به په
 جنگ کبش په ملگرتیا د بنو قریظه سره د بنو نضیر خه کسان قید کړل نو بنو
 قریظه به فدا یه جمع کړله او خپلو دوستانو یعنی اوس قبیل ته به یئ ورکړه
 او هغه قیدای به یئ د هغوی نه خلاص کړو - او نیت فاسده یئ دا وچه فدا یه
 به یئ ډیره جمع کړله او د قیدای خلاصولو د پاره به یئ لږه وړکړله او باقی به
 مشرانو د هغوی په کورنئ کبش تقسیم کړله نو دا خیانت وؤ. لیکن چه دوی نه
 به چا تپوس او کړ وچه تا سوخو دوی لږه قتل کوئ او اخراج یئ کوئ او چه
 قیداشی تو بیا یئ په فدا یئ ادا کولو سره ول پریردئ نو دوی به د دھوک
 د پاره وئیل چه دا حکم د فدا یئ په تورات کبش ذکر دے نو موخه په کتاب الله
 باندے عمل کوؤ - الْأُسْرَىٰ جَمْعُ دَ الْأُسْرَىٰ دَه او هغه جمع د اسیرده نو الْأُسْرَىٰ
جَمْعُ الْجَمْعِ دَه او بل قول دا دے چه الْأُسْرَىٰ جَمْعُ دَ اسیرده - تَغْلُوا وَهُمْ د دشمن
 د لاس نه د قیدای د خلاصولو د پاره فدا یه وړکول - وَهُوَ مُحَرَّرٌ عَنْكَ كُمْ
إِخْرَاجُهُمْ هُو ضمیر نشان دے مبتدا ده او مُحَرَّرٌ خبر مقدم دے او إِخْرَاجُهُمْ
 مبتدا مؤخر ده او دغه جمله خبر دے د پاره د هؤ - یا هؤ ضمیر اخراج ته راجع
 دے او إِخْرَاجُهُمْ د هغه تفسیر دے - یا هؤ ضمیر امر ته راجع دے او إِخْرَاجُهُمْ
 د هغه نه بدل دے - **سوال** - قتل او اخراج او تظا هر نهول حرام دی نو
 د اخراج تخصیص یئ ولے او کړو؟ - **جواب** - په نسبت د قتل کبش دا خفیف
 وؤ نو و هم راتلو چه دا به حرام نه وی صرف مکروه به وی نو د و هم د دفع
 کولو د پاره یئ د دے تصریح او کړه - **جواب** - په قتل سره خو انسان ختم
 شی لیکن په اخراج سره دلیل او شرمند ه شی او هغه ذلت تر هیش ه پورے
 جاری وی نو په دے اعتبار سره إِخْرَاجٌ ډیر سخت دے په نسبت د قتل سره -
أَفْتَوْهُمُؤْنَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُؤْنَ بِبَعْضِ، مراد د ایمان نه قیدای په
 فدا یه سره ازا کول دی او مراد په کفر سره قتل او اخراج او تظا هر دے -
سوال - قتل او اخراج وغیره خو اعمال دی او عمل د معصیت سره خو

انسان نہ کافر کی پری یہ نیز کد اهل سنت والجماعت ۹۔ جواب ۱ دے میثاق
د وجوب نہ دوی انکار کرے وڈ او یہ تورات کیں تصریح دے دے یہ وجوب
باندے نو یہ انکار د قرض سرہ کفر حقیقی لازمی پری۔ جواب ۲ ابن قیم یہ
بدائع التفسیر کیں وئیلی دی چہ دا ایمان عملی او کفر عملی دے دلتہ ایمان
اعتقادی چہ دھے مقابل کفر اعتقادی دے مراد نہ دے۔

بلہ توجیہ یہ دغہ جملو کیں دادہ :- ایمان یہ موسیٰ علیہ السلام باندے
او تکذیب ک محمد صلی اللہ علیہ وسلم او حال دا چہ ک دوار و صدق یہ تورات
کیں ذکر شوے وڈ او دا ایمان اعتقادی او کفر اعتقادی دے۔

فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا، دانفریح د تخویف
او عقوبت دے یہ تیر شوے طریقہ ک دوی باندے۔ مَا تَأْتِيهِ دے جزا مبتدا دہ۔
إِلَّا خِزْيٌ اسْتِثْنَاء مفرغ دہ او خیر دے ک مبتدا۔ يَا مَا اسْتَفْهَمَ مِیہ دے مبتدا او
او جزاء خیر دے او إِلَّا خِزْيٌ بدل دے ک جزاء نہ۔ جَزَاءٌ مطلق عوض او بدلے
تہ وئیلی شی کہ خیر وی او کہ شروی۔ خِزْيٌ، سیکوالی، رسوائی، ذلت او غضب تہ وئیلی
شی۔ دارنگ خزی بے حیائی او شرمندگی تہ وئیلی شی۔ دارنگ یہ مصیبت
کیں پریو تلوتہ ہم وئیلی شی او مراد ک خزی نہ عام دے ہر قسم ذلت او
توہین تہ شامل دے تو جلا وطن کول ک بنی نضیر و ک مداینے تہ او بیہ
د خیر نہ او قتل ک بنو قریظہ او قید کول ک دھغوی او یہ بعضو باندے یہ
زمانہ ک نبی صلی اللہ علیہ وسلم او د خلفاء راشدین کیں جزیہ مقرر کول
دانول یہ خزی کیں داخل دی۔ وَكَیَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرْكَدُونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ، دا
تخویف اخروی دے۔ سوال :- عذاب ک دھری کافر خود دغہ یہود یا نوتہ
دیر سخت دے ۹۔ جواب :- دلتہ مراد ک آشد تہ یہ نسبت ک عذاب ک دُنْیَا
دے لکہ چہ سورۃ حم سجده ۱۶ کیں دی۔ سوال :- یُرْكَدُونَ ک رد تہ
ماخوذ دے او رد خو وئیلی شی واپسی مخکیں حالت تہ دلتہ خود اوہ حالتونو
کیں فرق دے ۹۔ جواب :- دلتہ رد یہ معنی ک نفس صیروت دے معنی
ک واپسی پکیں مراد تہ دہ یا دا چہ دنیا کیں ہم دوی یہ یو قسم عذاب کیں
دی او یہ آخرت کیں یہ یہ بل قسم عذاب کیں وی لیکن جنس عذاب یو
دے۔ وَمَا لِلَّهِ بِعَاقِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ مقصد یہ دے کیں زجر او توبیخ دے۔

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

دا ہفہ کسان دی چہ اختہ دے ژوند دتیوی

بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ

پہ بدل دآخرت کیش توسیک بہ نشی ددوی نہ عذاب (مقرر) دوی باندے

وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿۸۶﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى

اوزه بہ ددوی سرہ مدد کیدیشی۔ او یقیناً ورکریو مونبر موسیٰ (علیہ السلام) تہ

الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا

کتاب (توفا) او پرلہ پسے اولیبل مونبر روستو دھکے تہ رسولان او ورکریو مونبر

عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ

عیسیٰ (علیہ السلام) حوئی دمريم (علیہا السلام) تہ بشکاک دلیلو تہ (معجزات) اولک کرپو مونبر دہ لہ

۸۶۔ پہ دے ایت کیش تتمہ دہ ک تیر شوی خطاب پہ زجر او تحويف اخروی

سرہ۔ او پہ دے کیش سبب ک تیر شوی قباحتو نو ذکر کرے دے چہ دنیا

غور کرنل دی پہ آخرت باندے اودا پیر لوگے مرض دے۔

فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ، ک تخفیف دیرے طریقے دی (۱) اسان تیا (۲) ختمول

(۳) کمول (۴) تخفیف پہ یو وخت ک اوقاتو کیش اودلتہ دا تہلے طریقے پہ

نقی سرہ مراد دی حکم نقی ک تخفیف نقی ک ماہیت ک ہفہ دہ اونقی ک ماہیت

نقی ک تہلو صورتو تہ مستلزم وی۔ سوال :- پہ حدیث صحیح کیش وارد دی

چہ پہ ابوطالب باندے پہ اسان عذاب وی چہ پہ خپو کیش بہ یے ک اور

کیڑی وی او ک ہفہ نہ بہ یے دماغ خوت کیڑی ۹۔ جواب :- الْعَذَابُ کیش

الف لام عہدای دی یعنی کوم عذاب چہ کافر لہ ک ابتداء تہ مقرر وی

نوپہ ہفہ کیش بہ ہیج قسم تخفیف نشی کیدلے۔

وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ مراد ک نصرت نہ۔ پچ کول دی ک عذاب نہ یا غلبہ ورکول

دی پہ عذاب ورکوونکی باندے اونقی پہ صیغہ ک مجھول سرہ اشارہ چہ

دا نصرت ک طرف ک اللہ تعالیٰ او ک ملائیکو تہ ہم نیشته ک دوی ک معبودانواو نور

دوستانو ک طرف نہ ہم نیشته۔

بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفْكَمًا جَاءَكُمْ رَسُولٌ

په روح پاک سرکه ایآ پس هرکله چه داوړلو به تاسو ته پورسول

بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ

هغه حکم چه نه په خوځولو نفسونو ستاسو لوی اوکړه تاسو

فَفَرِّقَا كَذِبْتُمْ وَفَرِّقَا تَقْتُلُونَ

نو یوه ډله دروغ ژنه کړه تاسو او بله ډله اووژله تاسو.

که د دے ایت نه ترسے پورے په دوه ایا تو توکش خلورم خطاب د خطا باتو
د بنی اسرائیلو نه او په دے خطاب کیش ترقی ده په ذکر د خیالاتو د دوی کیش
په ذکر کولو د تکذیب او د قتل د انبیاء وعلیهم السلام سره او د دے وچه نه
د دے په سر کیش الفاظ د قسم ذکر کړل په و لکند سره. ربط د دے د مخکیش سره
دادے چه مخکیش یے قتل د کورنۍ ذکر کړو نو په دے کیش قتل د پیغمبرانو
ذکر کوی دارنگ مخکیش مواثیق (لوظونه) ذکر کړل چه دوی د خواش د اتباع
د وچه د هغه نقض کړے و نو اوس ذکر کوی چه ادیان د الله تعالی همیشہ د
خواشانو ته خلاف وی. وَلَقَدْ اتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ، مراد د دے نه تورات د
او د دے سورت په ۲۴ کیش په طور د انعام سره ذکر کړے و. وَقَفَيْنَا مِنْ
بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ، قَفَيْنَا د قفانه ماخوذ دے او قفا د سرروستی حصه ته وئیلے شی
او تقفیه یو خیز په بل خیز پسے راوستل دی. سوال: قَفَيْنَا او مِنْ بَعْدِهِ دواړه
په روستوالی دلالت کوی نو دا خو تکرار دے؟ جواب: مِنْ بَعْدِهِ دلالت کوی
په روستوالی د زمانے او قَفَيْنَا دلالت کوی په اتباع د تورات بات دے یعنې
روستو تر عیسی علیه السلام پورے چه خومره انبیاء په بنی اسرائیلو کیش
راغلی دی نو هغوی تابع د تورات و تورات ته یے خلق رابلل او ټولو تعجید
کوو د دین د موسی علیه السلام او دا د دے وچه نه چه په هره زمانه کیش
بنی اسرائیلو د دین د موسی علیه السلام او د تورات نه خلاف کوو سره
د دے نه چه دعوی یے د ایمان په موسی علیه السلام او په تورات بات د
کوله. او د دے شرح په سورة مائده ۲۴ کیش شته. سوال: معلومه شوه
چه د دغه انبیاء و مستقل کتاب او شریعت نه و نو دوی ته یے رسل ولے

وئیلی دی ۹۔ جواب :- دلته یے رُسُلِ پہ اعتبار کد دعوت رسوونکی اوتبلغ کوونکی
وئیلی دی یعنی حقیقتاً رسولان نہ وو۔ رُسُلِ یے دوی تہ مجازاً وئیلی دی او
پہ سورة مائدہ ۱۸۱ کتب ورتہ التَّيِّبُونَ وئیلی دی۔

وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ، اشارہ دہ چہ عیسیٰ علیہ السلام تہ نوے
شریعت او کتاب و رکپے شواو کد ہق بعض احکام کد تورات نہ خلاف وو تو
بنی اسرائیلو کد ہقہ ڀیر مخالفت کولو کد دے وچے تہ اللہ تعالیٰ ہقہ تہ ڀیر
معجزات اوتائید کد روح القدس و رکپو کد پیراہ کد دے چہ دوی یے تصدیق
اوکری۔ عیسیٰ، اصح دادہ چہ داعجی لفظ دے اودا معرب دے اواصل
کد دے یسوع یا یسوع دے اوہقہ پہ سریانئی کتب پہ معنی کد مخلص دے۔

او مَرْيَمَ پہ سریانئی کتب پہ معنی کد خادم سرہ دے یا پہ معنی کد عابدہ دے۔
فائدہ :- نسبت کد عیسیٰ ہمیشہ مورتہ کپے شویدے اگرچہ دا کد اداب
شرعیہ او کد عرف دوارو نہ خلاف دہ شرعی ادب پہ سورة احزاب ۵۷ کتب
ادعوہم لایاء ہم کتب ذکر دے لیکن دا کد دے وچے تہ چہ معلومہ شی چہ
کد عیسیٰ علیہ السلام پلار تہ وو۔ الْبَيِّنَاتِ جمع کد بَيِّنَاتُ دہ ہرہقہ خیز تہ وئیل
شی چہ پہ خیلہ بنکارہ وی او بل خیز لہ بنکارہ کوی نو کد ہقہ پہ وحی او عقلی
دلیلونو او معجزاتو باندے اطلاق کیری۔ دلته مراد معجزات کد عیسیٰ علیہ

السلام دی چہ پہ سورة العمران ۱۵۱ او سورة مائدہ ۱۸۱ کتب ذکر دی (قرطبی)۔
وَآتَيْنَاهُ دَاوُدَ اَيُّدًا تہ ماخوذ دے پہ معنی کد قوت سرہ۔ رُوحُ الْقُدُسِ، امام
راغب وئیلی دی چہ روح پہ اصل کتب ہقہ جزء تہ وئیلے شی چہ پہ ہقہ سرہ
ژوند کد حیوان حاصلیری۔ او مجاہد وئیلی دی چہ القدس او قدوس نوم
کد اللہ تعالیٰ دے او نسبت کد روح اللہ تعالیٰ تہ کد تشریف کد وچے تہ دے او
رُوحُ الْقُدُسِ پہ نیز کد اکثر اہل علم جبرائیل علیہ السلام دے لکہ پہ
سورة نحل ۱۰۱ کتب دہ معنی دہ او قول کد حَسَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دے، وجبریل
رسول اللہ فینا و روح القدس لیس بہ کفاء۔ اوہقہ تہ روح کد دے وچے تہ
وای چہ ہقہ وحی راوری او وحی سبب کد ژوند کد زہونو دے، او نحاس وئیلی
دی چہ کد دے وچے تہ ورتہ روح وئیلے شی چہ اللہ تعالیٰ پیدا کپے دے روح
بغیر کد ولادت کد والد او والدہ تہ۔ او بعضو وئیلی دی چہ روح القدس انجیل
دے لکہ چہ قرآن تہ روح وئیلے شویدے پہ (سورة نحل ۱۰۱) کتب حکمہ چہ

کتاب دے اللہ تعالیٰ سبب وی دے پیارے ک حیات دے زہوتو۔ او بعضو ویلی دی چہ روح
 القداس ہغہ اسم اعظم و وچہ عیسیٰ علیہ السلام بہ یہ ہغہ سرہ مری
 ژوندی کول لیکن یہ دے تہلوکیش اول قول اصح دے۔ او تائید ک جبرائیل
 خود تہلو انبیاء سرہ و و لیکن دے عیسیٰ علیہ السلام سرہ خصوصی تائیدات
 دی۔ اول داچہ دے دے بشارت یے و رکھے و و مور دے دے تہ چہ مریم و۔ دویم
 پہ نفع دے جبریل سرہ پیدا شو۔ دریم داچہ یہ تہلو حال توکیش یے دے ہغہ
 تربیت کرے دے۔ خلو رم ہغہ بہ و سرہ کر حید لوچہ ہغہ بہ کوہ خوا کر حید و۔
یہم دے ہغہ سرہ اسمان تہ ختل و و (ابو حیان)۔ اَفْکَلَمَّا جَاءَ کُمْ رَسُوْلٌ بِمَا
لَا تَهْوٰی اَنْفُسُکُمْ اَسْتَكْبَرْتُمْ دا مقام دے زجر دے او بیان دے قیاحت دے دوی دے
 ہمزہ دے استفہام دے تو بیج او دے زورے دے پیارے دے۔ بِمَا لَا تَهْوٰی اَنْفُسُکُمْ تَهْوٰی
 دے ہوی نہ اخستلے شویدے ہوی پہ اصل کیش میلان تہ و بیلے شہی تو پہ
 (ہوی) خواہش پرستی کیش ہم او پریدل وی دے حق نہ او غور زیدال دی
 پہ جہم کیش۔ او دے وچے نہ دے ہوی اکثر استعمال پہ ناحق او بے خیرہ
 خیر کیش وی او کلمہ کلمہ ہوی استعمالیری پہ مقام دے خیر کیش لکہ پہ سورۃ
 ابراہیم ۳۳ کیش او یہ حدیث صحیحہ دے مسلم کیش پہ بارہ دے قید یا نو دے بدار کیش
 (قول دے عمر) فہوی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما قال ابو بکر ولم
یہوما قلت۔ او یہ حدیث صحیحہ دے عائشہ رضی اللہ عنہا دے کچہ واللہ ما ارا ربک
الا یسارع فی ہواک (قسم پہ اللہ تعالیٰ زہ نہ وینم ستار ب مگر جلدی
 کوی ستا پہ خواہش پورہ کولو کیش)۔ او ہر کلمہ چہ ناکارہ خواہش دے نفس نہ
 پیدا کیوری دے وچے نہ اسناد یے دے ہغہ نفس تہ او کرو۔ اَسْتَكْبَرْتُمْ دا مقام
 دے دے دخول دے ہمزہ دے تو بیج۔ استکبار پہ معنی دے تکبر کولو سرہ دے اودا استکبار
 دے دوی دے اجابت دے رسول نہ و و یہ وجہ دے سپک گنہلو دے ہغہ او بعید گنہلو
 دے رسالت دے ہغہ۔ فَقَرِيْفاً کَذِبْتُمْ دا اثر دے استکبار یعنی تکذیب او قتل کول
 تکذیب یے مقدم کرو پہ قتل باندے عکسہ دا اول فعل و و دے استکبار دے وچے نہ
 او تکذیب سبب دے دے پیارہ دے قتل کولو او بلہ وجہ دادہ چہ تکذیب مشترک
 و و پہ مبینہ دے مقتول او غیر مقتول دوا رکیش۔ وَقَرِيْفاً تَقْتُلُوْنَ یعنی پہ چا
 باندے یے چہ وس رسیدلو دے قتل کولو نو ہغہ یے قتل کو و اوچہ پہ چا
 باندے یے وس دے قتل کولو نہ رسیدلو تو دے ہغہ بہ یے صرف تکذیب کو و

او قتل ہے یہ صیغہ کمضارع ذکر کرے دے یہ طریقہ حکایت کد حال ماضی
 کد پیکرمبالغہ کد وجہ کد قیاحت کد دے فعل نہ یا اشارہ دہ ارادہ کد قتل کد دوی زموجہ
 رسول صلی اللہ علیہ وسلم لرہ تو معلومہ شوعہ چہ دا کد دوی عادت دے تو
 صیغہ کد فعل مضارع سرہ ہے حکمہ ذکر کرو۔ او دادلیل ہم صریح دے چہ بنی
 اسرائیل و قتل کد انبیاء علیہم السلام کرے دے۔

قائدہ :- بِمَا لَا تَهْوَىٰ كَيْس اشارہ دہ چہ دین کد انبیاء ہمیشہ خلاف وی کد
 خواہشات تو کد خلقونہ۔ او ہر خواہش (مخالف کد دین تہ) بدعت دے او کد ہفے
 اتباع کول حرام دی۔

قائدہ :- دارنگ ایت یہ سورۃ مائدہ نک کبش ہم راغلی دی فرق یہ مینج کد
 دو راویا تو نو کبش یہ خلور و وجوہ سورہ دے اولہ وجہ دلتہ ذکر کد کتاب
 کد موسیٰ علیہ السلام او تقفیہ کد نور و رسولانو ذکر دے او یہ سورۃ مائدہ کبش
 اخذ کد میثاق او ارسال رسل ہے ذکر کریدے۔ دویم دلتہ اَفْکُلْمَا یہ ہمزہ او فاء
 سرہ دے او یہ سورۃ مائدہ کبش دا دوارہ نیستہ۔ دریمہ وجہ دلتہ بَآءُ کُم دے
 او ہلتہ بَآءُ کُم دے۔ خلورمہ وجہ دلتہ فُقِرْتُمْ دے یہ فاء سرہ او ہلتہ صرف
 فریقہ دے۔ وجے کد فرق ہے دا دی :- کد اول فرق وجہ، کد دینہ مخکبش
 دیر مواثیق ذکر شویدی نو یہ دے ایت کبش ذکر کد میثاق تہ حاجت نہ وؤ
 بلکہ ابتداء کتاب نعمت ہے ذکر کرو او یہ دے سورت کبش کد دوی قیاحات ذکر
 کول مقصد وؤ نو کد پارہ کد الزام حجت ہے یہ دوی یا ندے تقفیہ کد رسولانو
 ذکر کرہ چہ دغہ رسولان یہ یویل پسے راغلی وؤ او یو کتاب او یو دین تہ ہے
 دعوت و رکوؤ او دے بنی اسرائیل و ہغوی تکذیب او کرو او یہ سورۃ مائدہ
 کبش مخکبش مواثیق ذکر نہ وؤ او زجر او الزام حجت ہم مقصد نہ وؤ پشان
 کد دے سورت کد دے وجہ تہ ہلتہ ہے اخذ کد میثاق او صرف ارسال رسل ذکر
 کرو۔ دویمہ وجہ، دلتہ مقصد زجر او توبیخ دے کد دے وجہ تہ ہمزہ او
 فاء ہے پہ اول کد جملہ کبش راوہ او یہ سورۃ مائدہ کبش دا مقصد نہ وؤ۔
 دریمہ وجہ، دلتہ یہ مخکبش ایات تو نو کبش خطابات وؤ موجودہ بنی اسرائیل و تہ
 کد دے وجہ نہ یہ دے ایت کبش ہم بَآءُ کُم ذکر کرے دے او یہ سورۃ مائدہ
 کبش کد مخکبش نہ میثاق کد بنی اسرائیل و ذکر وؤ نو کد ہفے دپارہ ضمیر کد غائب ضروری
 دے۔ خلورمہ وجہ، دلتہ استکبر کد ذکر شو نو کد ہفے تفصیل دپارہ ما بعد

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ط بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ

او دوی وٹیل، زہونہ زہونہ۔ دَعْلَم تہ دَک دی۔ (تہ) بلکہ لعنت کریں یہ دوی باتیں اللہ تعالیٰ

بِكَفَرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿۸۸﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ

یہ سبب دَکفر دوی، پس لڑکسان ددوی نہ ایمان راوری۔ اوھر کلہ چہ راغے دوی تہ

کبش حرف دَفَاء پکاروؤ او سورة مائده کبش اسْتَكْبَرْتُمْ تہ دے ذکر توفاء
تفصیلیہ تہ ضرورت تیشہ۔

۸۸۔ یہ دے ایت کبش ہم زجر دے اودا ذکر دَ طریقہ دَ تکذیب دے چہ یہ تخمین
ایت کبش کذا بتم ذکر و یعی تکذیب یے یہ داسے طریقہ سرہ کرے دے۔

وَقَالُوا ضَمِيرُ دَغْه مَكْدَ بِنِو تہ راجع دے۔ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ابن کثیر وٹیلی دی چہ
دلته دوه قراءتو تہ دی یوپہ سکون دلام سرہ دے جمع دَا غلف دَا غلف

یہ اصل کبش هغه خیز تہ وٹیلے شی چہ پَر دے یہ هغه باندے احاطہ کرے
وی او دے وجے نہ یے یہ ناستہ باندے اطلاق کیپی تو مقصدا دمتکربو

دادے چہ زہونہ زہونہ دَ علم او تمیز دَ خبر و تہ یہ پردہ کبش دی لکہ
یہ سورة لحم سجده بش کبش دی۔ اودا قول ددوی یہ طریقہ دمدافعت سرہ

دے یعنی دانبیاء دمعجزاتو او بیناتو د مقایله تہ دوی عاجزو و نوٹھان یے
دانسانیت نہ حیوانیت تہ راؤ غور وحوو یا دا قول یہ طریقہ داستفهام پتہ

سرہ دے استفهام انکاری یعنی زہونہ زہونہ او فکرو نہ قوی دی موتہ
یہ پورہ فکر سرہ ستاسو د خبر و تہ انکار کوؤ (الباب)۔ دویم قراءت یہ غُلْف کبش

یہ پیش دلام سرہ دے او هغه جمع دَغلاف دَا غلاف لوخی تہ وٹیلے شی
اوداضحاک او عطیہ دابن عباس رضی اللہ عنہما تہ روایت کرے دے یہ

دے معنی چہ زہونہ زہونہ لوخی دعلمو نو دی (دک دی دعلمو تہ) علم
دمحمد صلی اللہ علیہ وسلم تہ محتاج نہ دی او د هغه نہ بشہ پوھیں و او دے

معنی تائید یہ سورة غافر کبش دے۔

سوال :- یہ دے قراءت (سکون دلام) کبش خودا معنی متناسب نہ دے ؟

جواب :- دلته تخفیف کرے شویداے یہ حذف دضمہ سرہ یا بدل اول د

پیش یہ سکون سرہ۔

سوال :- ابن عطیہ وٹیلی دی چہ یہ جمع (وزن د فعل) کبش پیش یہ سکون

سره نہ بدلیدی ماسیوا کہ ضرورتِ شعری نہ اوشیخ الاسلام ابن تیمیہ او
ابن قیم دا قول رد کرے دے او ابن جریر ہم دا قول ضعیف کریدے ۶۔
جواب :- ابو حیان کہ ابن مالک نہ نقل کرے دے چہ بغیر کہ ضرورتِ (شعری)
نہ ہم جائز دے لکہ حُرکتیں حُر جائز دے او ابن جریر کہ تا ئید کہ اول قول
کہ پاره حدیث ذکر کریدے چہ زہونہ خلور قسمونہ دی یوقسم قلبی اَغْلَفُ
مَعْصُوبٍ عَلَیْهِ وَ ذَلِکَ قَلْبُ الْکَافِرِ لیکن دا دلالت کوی پہ ترجیح کہ اول قول
باندے دلالت نہ کوی پہ ابطال کہ قول دویم باندے۔

بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ یُکْفَرُہُمْ دَابِلْ کہ پاره کہ ضرب دے رد دے کہ قول دھغوی
یعنی کہ نسبت کہ قلوب پر دے یا لونی کہ علم تہ، یعنی دوارہ نسبتونہ کہ دوی
غلط او بے دلیلہ دی ہاں سبب کہ حق کہ نہ قبلو لَعَنَتِ اللّٰہِیہ دے او کہ لعنت
سبب کفر کہ دوی دے او داسے پہ سورۃ نساء ۷۸ کہیں راغلی دی - لَعَنَ یہ
اصل کہیں یَعْدُ (رے والی) تہ و ئیلے شی او یہ اصطلاح کہیں کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ تہ
کہ رحمتِ خاصہ نہ محروم کول او کہ طرف کہ مخلوق نہ دعاءِ شرکول تہ و ئیلے
شی، برابرہ خبرہ دہ چہ پہ لفظ کہ لعنت سرہ دعا کوی یا پہ نور و الفاظ سورہ
خیرے کوی - فَاِنَّہٗ عَلٰی مَا دَہ کہ لعنت پہ قرآن کہیں یو خلو یشت کرتہ ذکر
دہ پہ اعتبار کہ نسبت او عدم نسبت سرہ خلور طریقے دی اول اللہ تعالیٰ تہ
نسبت کول دا پہ تخلیر یشت ایآ تو کہیں دے - دویم نسبت مخلوق تہ پہ
خلور و مواضع کہیں سورۃ اعراف ۳۸، سورۃ عنکبوت ۲۵، سورۃ بقرہ ۱۷۵،
سورۃ احزاب ۵۷ - دریم مطلق او دا اتہ کرتہ دے - خلور و صیغہ کہ مجھول
او دا پہ درے محایو تو کہیں دے (پہ بعض ایآ تو تو کہیں مکرر دے) - او اسباب
کہ لعنت پہ دغہ ایآ تو تو کہیں شل ذکر دی اول سبب کفر دے (سورۃ بقرہ ۲۶)
سورۃ احزاب ۷۲) - دویم سبب اعراض کہ قرآن نہ (سورۃ نساء ۷۲) - دریم
نقض میثاق (سورۃ مائدہ ۷۲) - خلور و قتل ناحق کہ مؤمن (سورۃ نساء ۷۲)
یَنْحُمُ عَقِیدَہٗ سَاتِلِ پہ جبت او طاعوت (سورۃ نساء ۷۲) - شہر و منافقت کول
(سورۃ توبہ ۷۷) - اووم ایذاء اللہ تہ او رسول تہ (سورۃ احزاب ۷۲) - اتم تفاق
او شرک او ظن السوء پہ اللہ تعالیٰ باندے (سورۃ فتح ۷۲) - نہم کہ مشرک تو میریدی
کول (سورۃ عنکبوت ۲۵) - لسم کہ تمان کہ حق (سورۃ بقرہ ۱۷۵) - یوولسم تقلید
کول کہ سادات او کبراؤ پہ گمراہی کہیں (سورۃ احزاب ۷۲) - دولسم عصیان او

كِتَابٍ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ۚ

کتاب (قرآن) کے طرف سے اللہ تعالیٰ نے تصدیق کوونکے دے دھتہ کتابوں چہ کہ دوی سارے دی

وَكَاثِبًا مِّنْ قَبْلُ يُسْتَفْهِحُونَ عَلَى الَّذِينَ

او دو دوی مخکن دے دے نہ چہ خبریے ورکوو (دآخری نبی دراتلو) ہتہ کسانو تہ

كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ

چہ (ایمان) کافرانو وو۔ پس ہرکہ چہ راغے دوی تہ ہتہ چہ دوی پیژند لو، نواکارے او کہ دھتہ

اعتداء او ترک نہ تھی عن المتکر (سورۃ مائدہ ۷۷) دیار لسم اللہ تعالیٰ نہ کہ نخل نسبت
کول (سورۃ مائدہ ۷۷) خوا لسم قذاف دپاگدا متو خلقو (سورۃ نور ۲۳) یخلص کذاب
(دروغ و بیل) (سورۃ العمران ۷۷) شیا لسم ظلم (سورۃ اعراف ۷۷) او لسم نقض
عهد۔ قطع الوصل او فساد فی الارض (سورۃ رعد ۲۵) اتلسم مرض دزیرہ او دروغ
پراپیگنڈہ کول (سورۃ احزاب ۷۷) تولسم دا قول چہ قُلُوْبُنَا غُلْفٌ (سورۃ بقرہ ۸۸)
شلم توبہ نہ کول ترمزکہ پورے (سورۃ بقرہ ۷۷)۔ فَاُكِدْهُ عَلٰی يَه سورۃ نساء ۷۵
کبش طبع ذکر کرے دہ او دلته لعنت۔ لعنت خو دیر سخت دے یہ نسبت دطبع سرہ
نودامقام دپیر زجر دے نو دے دے مناسبت دوی تہ یے دلته سخت لفظ (لعنت)
ذکر کرے شو۔

قُلَيْلًا مَّا يُؤْمِنُونَ، دے جملہ یہ اعراب او معنی کبش دپیر اقوال دی اول قول
قُلَيْلًا صفت دے دایما گاپتہ یعنی لہ ایمان راوری یعنی اللہ تعالیٰ متی او بعض
رسولان نہ متی۔ دویم داصفت دے دے دایما گاپتہ یعنی یہ لہ وخت کبش ایمان
راوری لکہ یہ سورۃ العمران ۷۷ کبش۔ دریم قول یہ دے کبش حرف جر پتہ دے
یعنی یہ لہ خیزو نو ایمان راوری داپشان داول قول شو۔ ثلورم داحال دے
یہ تقدیر دجمعاً قلیلاً یعنی لہ کسان دے دوی نہ ایمان راوری او داپشان دسورۃ
نساء ۷۵ دے۔ پنجم قول مَّا نَافِيَهُ دے یعنی لہ ہم ایمان تہ لری او نہ دیر۔
شپہم قول قُلْتُ یہ معنی دے تیشہ والی دے خو یہ دے باندے ابو حیان اعتراض
کرے دے لیکن زنجشری دا دواقدای تہ ثقل کرے دے (اللباب) او بنا یہ
مخکنوا اقوالو باندے حرف دے مازیاتی دے دپارہ دے مبالغہ پہ کموالی کبش یا دپارہ
دنا کبید دے قلت دے۔

فَلَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكُفْرَيْنِ ۝۸۹

تو لعنت کہ اللہ تعالیٰ دے پہ (داسے) کافرانو بانداے۔

۸۹ کہ دے ایت نہ تریک پورے پنجم خطاب دے کہ خطا باتو کہ بنی اسرائیلو او پہ دے کبش ترقی پہ قبا حاتو کبش ذکر کوئی حکم چہ مخکش خطاب کبش تکذیب او قتل کہ تیر شو و انبیاء ذکر و تو اوس ذکر کوئی کفر کہ دوی پہ خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم بانداے سرہ کہ علم او معرفت کہ دوی نہ او تتمہ کہ دے ذکر کوئی پہ دویہ رجرو تیرہ۔ پہ دے ایت کبش زجر او تو بیخ ذکر کوئی ہغہ بنی اسرائیلو تہ چہ پہ زمانہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کبش و او کہ ہغہ کہ راتللو یقین یے کولو لیکن ہر کلہ چہ راغے نو پہ ہغہ بانداے کفر او کفر۔ و کما دا عطف کہ قصہ دے پہ قصہ بانداے۔ یعنی مخکش ذکر و کہ رسولانو کہ تورات او انجیل او تکذیب کہ بنی اسرائیلو ہغوی لہ نو اوس ذکر کوئی رسول کہ قرآن او کہ ہغہ نہ انکار کہ دوی۔ جَاءَ هُمْ كَثُتٌ تَسِيتُ كَرَاتِلُو كِتَابٍ تَه پَه دے لحاظ سرہ دے چہ دوی پہ مدینہ کبش او نز دے ہغہ تہ اوسیدال او رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مدینہ تہ ہجرت او کفر او کہ قرآن دعوت یے پہ مدینہ کبش شروع کرو۔ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ داصفت کہ کتاب دے پہ تقدیر کہ کائنات او مکرل سرہ۔ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ دادویم صفت کہ کتاب دے او ہر کلہ چہ کیدال او نازلیدال کہ طرف کہ اللہ تعالیٰ نہ او کہ صفت دے اوسیب دے کہ پارہ کہ دویم صفت حکم یے مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مخکش راو پے دے۔ او معنی کہ مصداقیت پہ تفسیر کہ کبش تیرہ شویہ۔ و کائناتو مِنْ قَبْلِ داصطف دے پہ جَاءَ هُمْ بانداے یا جملہ حالیہ دہ۔ مِنْ قَبْلِ کہ قبل مضاف البیہ پنہ دے او کہ ہغہ پہ عوض کبش پہ لام بانداے پینش لگو لے دے یعنی مخکش کہ راتللو کہ دے رسول او کتاب نہ۔ یَسْتَفْتِحُونَ عَلَی الدِّینِ کَفَرُوا خبر یہ یے طلب کوو (کہ دے نبی پہ بارہ کبش) کہ امیین کافرانو نہ یا خبر یہ یے و رکوو (کہ دے نبی پہ بارہ کبش) کافرانو امییو تو تہ یا فتح او مداد بہ یے غوشتلو کہ اللہ تعالیٰ نہ پہ کافرانو امییو تو بانداے پہ بارہ کہ راتللو کہ دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم کبش او داسے ہم وئیلے شویہ چہ فتح او مداد بہ یے غوشتلو کہ اللہ تعالیٰ نہ پہ حق کہ دے نبی سرہ کہ کافرانو امییو تو پہ مقابلہ کبش دامعانی مفسرینو لیکلی دی۔ او کہ کما جَاءَ هُمْ جزا پنہ دہ یعنی گناہو پہ وَاسْتَكَاوُا بِحَبِیْہ (تکذیب یے کہ ہغہ او کفر او کہ ہغہ راتل یے سپک او کفر) بحر محیط

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا، قَرَأَ وَبَيَّنَّ دِي چہ جواب دے مخفی لقا دیا سرہ دویم لقا دے
 یہ سبب دے قراء جزائیرہ سرہ۔ مَا عَرَفُوا لفظ دے مآپہ نیز دے سببویہ عام دے ذوی العقول
 او غیر ذوی العقول دواپرتہ شامل دے نو دلتہ دے مآپہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 مراد دے او دلیل دے معرفت دے ہغہ استفتاح دے دوی وہ یہ ہغہ سرہ مخفی پیدائش
 دے ہغہ نہ اودا استفتاح دے وجے دے ہغہ صفا تو دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم نہ وہ کوم
 صفات چہ یہ تورات او انجیل کیں ذکر و سرہ دے نور و علامت تو دے صدق دے نبی
 صلی اللہ علیہ وسلم نہ او ملازمہ دے استفتاح معرفت لہ ابن قیم یہ بدائع التفسیر
 ۲۲۱ کیں یہ لس طریقو عقلیو سرہ ذکر کریدہ یہ ہغہ کیں او گورئی گفردا یہ
 داکفر ضدی او عنادی دے او دے ضدا و عناد دے وجے نہ یے اوئیل چہ دا ہغہ رسول
 نہ دے چہ دے صفات یہ تورات کیں و۔ فَلَعَنَهُ اللَّهُ ہر گز چہ دوی کفر
 یہ طریقہ دے استہانت دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ او کپو تو سزا دے دوی یے
 ہم یہ لعنت سرہ ذکر کرے او اضافت دے لعنت یے اللہ تعالیٰ تہ او کپو دے پیر تاکید
 دے وجے نہ۔ عَلَى الْكَافِرِينَ اسم ظاہری یہ حالے دے ضمیر ذکر کرے دے پیرہ دے ظاہر
 دے علیت دے کفر دے لعنت دے پیرہ او دے دے پیرہ چہ یہ دے الْكَافِرِينَ کیں جاہلان
 او کتبایان کافران دواپرہ داخل شی۔

تنبیہ:- دے ایت نہ بدعتیا نو دے توسل بالذوات کا اثبات دے پیرہ دلیل
 نبوی دے او دے تہ استدلال بالقرآن وائی طریقہ دے استدلال یے دے دے
 چہ مفسرینو لیکلی دی چہ یہ دوی باندے یہ دے دشمنانو (مشرکین عرب) دے طرف
 تہ سختی یہ جنگ کیں راغلہ نو دوی یہ وئیل چہ اللہم انصرنا بالنبی الْمُبْعُوثِ
 فِي الْاٰخِرَةِ الَّذِي نَحْمَدُكَ فِي التَّوْرَةِ او یہ بل روایت کیں راغلی دی چہ یہ
 دوی باندے یہ جنگ کول دے مشرکین عرب سرہ سخت شو نو دوی بہ تورات
 بھر راویستلو اولاس بہ یے یہ ہغہ حالے باندے کیستو دلو چہ کوم حالے یہ
 دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم نوم ذکر و او دوی یہ وئیل اللہم اِنَّا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ
 نَبِيِّكَ الَّذِي وَعَدْتَنَا اَنْ تَبْعَثَهُ فِي الْاٰخِرَةِ (قرطبی روح المعانی) نو دے دواپرو
 (بالنبی او بحق نبیک) نہ توسل یہ ذات دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندے ثابت
 شوا و تورات غورہ یہ ہغہ باندے قیاس کپے شوی دی۔ جواب دے
 چہ دا استدلال غلط دے یہ پیر و جوہو سرہ اولہ وجہ دادہ چہ بالنبی لفظ
 کیں احتمالات دی اول احتمال بمجیی النبی دویم بخروج النبی دریم بحق النبی

او هر کله چه احتمالات په دلیل کښ موجود شي نو په هغه سره استدلال صحیح نه دی
دویمه وجه داده چه ابن کثیر اول احتمال ذکر کړې ده (يَسْتَنْصِرُونَ بِحُجَّتِهِ صَلَّى اللَّهُ
عليه وسلم) معنی مداد په یې طلب کولو په راتللو د آخری نبی سره - دویم احتمال یې
په روایت د ابن عباس سره ذکر کړې ده (يَسْتَنْصِرُونَ بِخُرُوجِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ
عليه وسلم) مداد په یې غوښتلو په راوتلو یعنی رالیږلو د محمد صلی الله علیه وسلم
مراد دا چه اے الله هغه نبی را اویږه - دریمه وجه داده چه د دے نه روستو
عبارت ښکاره دلیل دے چه د دوی مطلب د هغه نبی راتلل او بعثت وو، د هغه
ذات نه وو هغه عبارت داده - اللَّهُمَّ ابْعَثْ هَذَا النَّبِيَّ الَّذِي يُخْرِجُ مَكْتُوبًا عِنْدَنَا
(ابن کثیر) - قَدْ أَظْلَمَ كَمَا نَبِيٌّ يُخْرِجُ بِتَصْدِيقِ مَا قُلْنَا فَتَقْتُلُكُمْ مَعَهُ قَتْلَ
عَادٍ وَآرَمَ (سراج المنیر - بیضاوی - معالم التنزیل - خازن - مدارک) - معنی داده چه
راتر دے شویده زمانه د دغه نبی (اخرا الزمان) چه راځي په په تصدیق د خبر نوموړ
تو چه راشي نوموړ - په د هغه په ملګرتیا کښ تا سو قتل کوو پشان د قتل د عَاد
او ارم - او هر چه استدلال د دوی دے په دویم عبارت چه په هغه کښ بحق
النبی دے نو د احم یا طل دے په ډیرو وجو هوسره - اوله وجه، داروایت سدی
دے او سدی ضعیف او کذاب دے په روایت د تفسیر او حدیث د وار وکښ -
دویمه او غټه وجه داده چه دا خو عمل د یهودیانو د اوداز موندن د پاره حجت نه دے -
سوال :- که او ویله شي چه دا خو شریعت د مخکو خلقو دے او مونږ ته راتقل
شویده او شریعت د مَنْ قَبْلُنَا زموږ د پاره حجت دے؟ جواب :- دا عمل
د هغوی په طریقه شرعیه سره هیڅ ثبوت نه لری - دویم دا چه دا عمل د هغوی
په طریقه د مداح کولو سره نقل نه دے صرف طریقه د اختیار دے او مقصد پکښ
زجر او توبیخ دے - دریمه وجه چه په دے سوال کښ ذکر دے په حق د
نبی او په باب د وسیله کښ د حقی کتابونو نه د اثبات شویده چه فقه
حنفی سوال بحق الانبیاء وغیرهم ته مکروه تحریمی و ویله دے نو د دلیل
دے چه استدلال د دے فعل د یهودیانو نه صحیح نه دے -

دا جوابونه خو پنا دی په دے خبره چه مراد د یَسْتَنْصِرُونَ نه مداد غوښتل
شي او حال داده چه دا تفسیر متعین نه دے ځکه چه په دے کښ نور اقوال
د مفسرینو شته دے لکه چه مونږ اول په معنی د یَسْتَنْصِرُونَ کښ ذکر کړی
دی د هغه تفصیل داده چه یَسْتَنْصِرُونَ د فتح نه ماخو د دے اوقع په معنی

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا

بد دے ہفتہ خیر چہ خرچ کریدی دوی پہ ہفتہ سرکہ بخانوہ خیل چہ کفر کوی دوی پہ ہفتہ کتاب

أَنْزَلَ اللَّهُ بُعْثًا أَنْ يُنْزَلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

چہ نازل کریدے اللہ تعالیٰ دوجے دضد نہ پہ دے داند چہ نازلوی اللہ تعالیٰ د فضل خیل نہ

عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ قَبَآءُ وَ

پہ ہفتہ چاچہ غواہی د بندگانو خیلو نہ ، نو اختہ شو دوی

بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ

پہ بغضب د پاسہ د بل غضب باندے - او خاص کافرانو لڑہ عذاب

د علم سرہ دہ لکھ چہ لک کیش تیر شویدی اوسین پہ دے کیش دپارہ د طلب دے او
 علی پہ معنی دمن سرہ دے یعنی علم او خبر یہ یے طلب کوؤ د مشرکین عرب نہ
 پہ بارہ د پیدائش د آخری بی کیش (راغب - روح المعانی - اللباب) او تائید دے
 حدیث د تیم الداری دے پہ بارہ د دجال کیش چہ دجال د عربونہ پہ وخت د
 ملاقات کیش تیوس د آخری بی پہ بارہ کیش کپے وؤ (مسلم، مشکوٰۃ) - او بلہ
 توجیہ دادہ چہ فتح پہ معنی د علم او خبر سرہ دے خوشین د طلب دپارہ نہ دے
 او علی پہ خیلہ معنی سرہ دے نو معنی داچہ خبر بہ و رکوؤ دوی د آخری بی پہ
 بارہ کیش مشرکینو امیسا نو تہ، او تائید دے محکمین روایت د مفسرینو دے
 چہ قَدْ أَظْلَمَ زَمَانٌ نَبِیُّہُ اَو داریک حدیث د راہب دے پہ بارہ د سفر د نبی
 صلی اللہ علیہ وسلم کیش د خیل ترہ او تورے قافلے سرہ محکمین د نبوت کھو نہ
 او اخبار د راہب دوی تہ چہ پہ دہ کیش علامات د آخری بی دی شام تہ یے
 یُوحِیٰ ہلتہ بیہودیان دی او ہغوی د دہ دشمنان دی (مشکوٰۃ) (نوھر
 کہ چہ پہ تفسیر د یَسْتَفْتِحُونَ کیش داسے اقوال او احتمالات شتہ دے نو سرہ
 دے احتمالونو تہ استدلال د اثبات د توسل دپارہ خہ رنگے صحیح کیداشی؟
 او کہ دا ہر خہ بالفرض صحیح او متلشی لیکن دینہ استدلال پہ قرآن یا پہ
 حدیث مرفوع سرہ نشی وئیے کیدلے داخواستدلال دے پہ قول مفسرینو
 چہ ہفتہ صرف حدیث موقوف ضعیف دے او نور تفصیل د دے مسئلے پہ
 تفسیر د سورۃ مائدہ کیش او کورئ۔

مُهِينٌ ۙ وَ إِذْ اَقْبَلَ لَهُمْ امْتُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ

ذلیل و نیک۔ اوکلہ چہ او ویلے شی دوتہ ایمان را و پئی پہ ہفہ کتاب چہ نازل کرید اللہ تعالیٰ
 نہ داتمہ دہ کخلورم او یحکم خطاب پہ طریقہ کزجر سرہ پہ کفر بغیا سرہ اور بطی
 مخکیش سرہ دادے چہ ہرکہ ثابت شو پہ مخکیش ایت کیش کفر کدغہ کتابیانو، تو
 وہم راغے چہ سرہ کعلم نہ ولے کفر کوی تو یہ دے ایت کیش وجہ ککفر کھوی
 ذکر کوی چہ ہفہ بغی دہ۔ يَتَسَمَّاءُ اشْتَرَوْا بِهٖ اَنْفُسَهُمْ، يَتَسَّ فعل کدزم دے او یہ
يَتَسَّ نعم کیش پہ اصل کیش خلور لغات جائز دی (۱) يَتَسَّ نعم (۲) يَتَسَّ نعم (۳) يَتَسَّ
نعم (۴) يَتَسَّ نعم لیکن داروستنہ تعبیر کدے سرہ لازم کر حوالے شویدے کپارہ ک
 دے چہ کفعل ماضی کمعنی نہ اوچی او صرف پہ معنی مصداری کدزم یا مدح باتا
 مبالغہ دلالت اوکری۔ او قراء ویلی دی چہ يَتَسَمَّاءُ مرکب یولفظ دے او جمہور
 نحو یا نو ویلی دی چہ ما کدے نہ پہ اصل کیش جدا دے صرف پہ لیکلو کیش
 یوحائے دے او ما پہ معنی کشیما سرہ تمیز دے کنسبت ک يَتَسَّ، او اشْتَرَوْا
 جملہ صفت کما دے۔ اَنْ يَّتَكْفَرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ دافعل ک يَتَسَّ دے۔ یا فاعل پتی
 دے ک يَتَسَّ نہ روستوا او يَّتَكْفَرُوا ک ہفہ نہ بدل دے او دیتہ مخصوص بالذم
 ویلے شی۔ اصل عبارت داسے شو يَتَسَّ الشَّيْءُ شَيْئًا اَنْ يَّتَكْفَرُوا اناکارہ خیز ک
خیز پہ لحاظ سرہ کفر کول دی پہ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ سرہ کوجے کبغی (ضدا و عناد) نہ۔
اشْتَرَوْا پہ دے کیش دوع قولونہ دی اول داچہ دا پہ خیلہ معنی سرہ دے او
 مراد کدے نہ حان مچ کول دی کتاوان یا کعذاب نہ معنی دادہ "چہ مچ کوی
 دوی خیل حان ونہ پہ ہفہ سرہ" سوال:۔ پہ کفر سرہ خو مچ کیدال نیستہ؟
 جواب:۔ مراد کدے نہ مچ کیدال دی پہ کمان کدوی کیش نہ پہ حقیقت کیش
 تو اللہ تعالیٰ کدوی رد او کرو پہ عکس ککمان کدوی سرہ پہ يَتَسَمَّاءُ سرہ۔
 دویم قول دادے چہ اشتراء پہ معنی کبیع سرہ دے او اتفسہم نہ مراد
 حصہ کثواب کدوی دہ (سراج المنیر او خازن)۔ تو معنی دادہ چہ خرخہ
 کپیدہ دوی پہ ہفہ سرہ حصہ کثواب خیل یا خرخہ کپیدی دوی (تباہ کرید)
 پہ ہفہ سرہ حان ونہ خیل۔ بَغْيًا دافعل لہ (علت) دے کپارہ ک يَّتَكْفَرُوا۔
 قرطبی ویلی دی بغی پہ اصل لغت کیش فسادتہ ویلے شی یا طلب تہ ویلے
 شی او دلتہ مفسرینو معنی کحسد او ظلم او طلب کبے مناسبتہ خیز کپیدہ
 او قرآن کریم کیش ما دہ کدے شپن نوی حله راغلے دہ پہ پتخہ وجوہ سرہ

اولہ وجہ معنی حسد او عناد (سورۃ بقرہ ۲۷۰)۔ دویمہ معنی ظلم او زیاتے کول
 (سورۃ ص ۲۷)۔ سورۃ یونس ۷۳)۔ دریمہ وجہ پہ معنی ک طلب کولو (سورۃ انعام، سورۃ اعراف)
 غلورمہ پہ معنی دبدکارئی کولو (سورۃ مریم ۲۷)۔ سورۃ نور ۲۷)۔ پنجمہ وجہ پہ معنی
 امکان او جواز (سورۃ مریم ۲۷)۔ سورۃ یس ۲۷)۔ دلتہ قید کہ بَعَثَا سرے معلومہ شوہ
 چہ کفر دہ قسومتہ دے اول قسم کفر جہلی۔ دویم کفر بغی حسدای۔ دادویم وصف
 دناکارہ اہل علمو دے او داعلت ک کفر او اختلاف دپارہ یہ سورۃ بقرہ ۲۷۰، سورۃ
 العمران ۲۷، سورۃ شوری ۲۷، سورۃ جاثیہ ۲۷ کیش ذکر دے۔ اَنْ یُنَزِّلَ اللّٰهُ، دلتہ لام
 پتہ دے یعنی لَنْ یُنَزِّلَ۔ داعلت کہ بَعَثَا دے۔ مِنْ فَضْلِهِ، مِنْ دپارہ کہ بعضیت دے
 او فضل نہ مراد وحی او نبوت دے۔ عَلٰی مَنْ یَّشَاءُ مِنْ عِبَادٍ مراد کہ مَنْ نہ محمد
 صلی اللہ علیہ وسلم دے۔ یعنی یہودیانو کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرے حسد کوؤ دے
 وجہ نہ چہ ہقہ اسرائیلی نہ دے بلکہ خالص عربی وواودا کہ دوی تعصب قومی دے
 چہ سبب کہ کفر کہ غوی او کفر عید لو۔ او احتمال دے چہ پہ ایت کیش فضل پہ عامہ
 معنی شی او مَنْ یَّشَاءُ ہم عام شی یعنی ہر چاہا نہ دے چہ اللہ تعالیٰ یو فضل دینی
 کہے وی او نور خلق و سرے حسد او تعصب کوی تو داسبب او کفر شی دپارہ کہ اختلاف
 او کفر کولو او حال دا چہ فضل او رحمت پہ مشیت کہ اللہ تعالیٰ کیش کہ او ہقہ یے
 پچھلہ تقسیموی۔ فَبَاۤءُوۤا بِغَضَبٍ عَلٰی غَضَبٍ لِّفْظٍ عَلٰی پہ معنی کہ مع یا پہ معنی
 کہ بعد سرے دے او پہ تکرار کہ دے غضب کیش اقوال دی کہ مفسرینو۔ اول قول،
 پہ دے کیش دہ والے کہ غضب مراد دے پہ وجہ کہ دہ سپہ نو سرے نو حسن
 او شعبی وغیرہما قول دا دے چہ اول سبب تکذیب کہ عیسیٰ علیہ السلام او دویم
 تکذیب کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے۔ او کہ مجاہد قول دا دے چہ اول سبب
 برباد کول کہ تورات دی او دویم کفر دے پہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم یا کہ اول
 غضب سبب کفر دے پہ ما انزل اللہ او دویم سبب بغی او حسد کول دی۔ دویم
 قول کہ عطاء او ابو عبیدہ دے چہ دلتہ دہ والے کہ غضب مراد نہ دے بلکہ ہیر
 اقسام کہ غضب پرلہ پسے مراد دی کہ وجہ کہ اسبابو کثرت نہ چہ پہ پچھکیش اقوالو
 کیش ذکر شول۔ دریم قول، دا یو مسلم دے چہ غضب پہ اصل کیش پودے خو
 کہ ہقہ نگید کہ عظمت دپارہ تکرار کہے شویدے۔ وَلِلْکَافِرِیْنَ عَذَابٌ مُّهِیْنٌ،
 تصریح کول پہ لفظ کہ الْکَافِرِیْنَ بانہ دے دپارہ کہ علت کہ عذاب دہ اولام دپارہ
 کہ تخصیص دے یعنی عذاب پہ صفت کہ اہانت کیش خاص دے پہ کافرانو

قَالُوا تَوْفِئْ مِنْ بِنَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ

دوی وائی ایمان را و پرو مونی یہ ہفہ کتاب چہ نازل کریشوید یہ مونہ باندے، او کفر کوی دوی

بِنَا وَرَأَاةَ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ

یہ ہفہ چہ سیوادی ددہ نہ او حال دا چہ ہفہ حق دے، رشتینہ کو نکے دے دہفہ کتابو چہ دوی ساری

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ

تہ ورنہ او وایہ، چہ ولے وژل تاسو پیغمبران دہ اللہ تعالیٰ دے تہ مخکن

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝۹۱ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى

کہ یئی تاسو ایمان را ورونکی رہ چیل تورا، او یہ تحقیق سرہ راغلے و تاسو تہ موسیٰ علیہ السلام

پورے او اہانت ذلیل کول رسوا کول او شرمندہ کولو تہ وئیے شی۔

سوال :- دا ایت دلالت کوی چہ عذاب د جہنم یہ کافرانو پورے خاص دے تو
خارج استدلال کوی چہ د مؤمن کننا ہکار د پارہ ہم عذاب دے تو معلومہ شہ
چہ ہفہ ہم کافر دے او مرجع استدلال کوی چہ د مؤمن د پارہ ہیخ عذاب نیشہ
اگرچہ کننا کوی ۹۔

جواب :- یہ ایت کیش وصف د مہین تہ اعتبار دے یعنی مطلق عذاب یہ
کافرانو پورے خاص تہ دے کننا ہکار مؤمن ہم یہ مشیت د اللہ تعالیٰ سرہ عذاب
والا کیدے شی او عذاب چہ یہ صفت د اہانت سرہ وی تو دغہ عذاب ہمیشہ
دے او دا خاص دے یہ کافرانو پورے۔ او ہرچہ عذاب دے د پارہ د مؤمن تو
ہفہ د پارہ د پاکولو د ہفہ دے د خیر و د کننا ہو تہ ہفہ د پارہ د اہانت تہ دے۔
شیخ الاسلام ابن تیمیہؒ یہ الصارم المسلول صہ کیش وئیلی دی چہ وصف د
اہانت او تذلیل او دحور و غیرہ د عذاب سرہ ذکر شی تو دا خاص وی یہ کافر
پورے او یہ دے کیش تہ ایاتو تہ د عذاب مہین یہ بارہ کیش ذکر کریدی۔ او
ابن کثیر دے وجہ دا ذکر کرے دہ چہ د دوی د کفر سبب یغی او حسدا دے
او ہفہ پیدا کیری د تکبر تہ نو د متکبر عذاب یہ اہانت سرہ مناسب دے یہ
دتیا او آخرت دوا و کیش۔

۹۱۔ یہ دے کیش دویم زجر دے یہ طریقہ د مناظرے سرہ چہ ہرکلمہ دوی دعویٰ
او کہہ۔ تَوْفِئْ مِنْ بِنَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا تو یہ دوی باندے یے دہ حجتونہ قائم کرل اول

حجت و یَکْفُرُونَ اَوْ هُوَ الْحَقُّ اِنَّ اَوْ دَوِیمِ حجت پہ طریقہ ک نقض سرہ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُوْنَ اَہ
 او پہ دے ایت کش دلیل دے پہ بقی ک دوی باندے یعنی ہر کلمہ چہ دوی پہ دلیل
 سرہ مغلوب دی او بیا ہم کفر کوی نو معلومہ شوہ چہ ک بقی او حسد اوجے نہ
 کفر کوی۔ اَمْ تَوَايَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مراد پہ لفظ کما سرہ عموم دے تول مَّا اَنْزَلَ اللّٰهُ
 پکشی داخل دی کہ قرآن وی اولہ نور کتب منزلہ وی بعض اہل عربیت ک دے
 ٹھاٹے نہ استدلال پیش کپے دے چہ کلمہ کما د عموم ک پارہ وضع کپے شویدہ
 لیکن دا قول صحیح نہ دے بلکہ دا خصوص استعمال دے ک عموم ک پارہ لکہ چہ
 استعمال پیری ک خصوص ک پارہ ہم۔ قَالُوا لَوْ كُنَّا مِنْ بَنِي اَنْزَلَ عَلَيْنَا جَوَابَ دَوِی
 پہ تخصیص سرہ دے یعنی صرف پہ تورات باندے ایمان لرو احوال دادے
 چہ ک تخصیص ک تورات ک پارہ ہیج دلیل یشتہ۔ وَ یَکْفُرُونَ بِمَا وَرَاۤءُہ داجملہ
 مستانفہ دہ ک پارہ ک ذکر کفر ک دوی پہ ماسیوا ک تورات باندے۔ یا جملہ حالیہ
 دہ۔ وَرَاۤءُہ ک اضداد و تہ دے یعنی کلمہ پہ معنی ک روستوا و کلمہ پہ معنی ک محکشی
 سرہ رائی لکہ سورۃ کہف لک اوسورۃ الدھر لک کش۔ او فراء ک دے تفسیر پہ
 سووی سرہ کپیدے لکہ پہ سورۃ مؤمنون لک اوسورۃ معارج لک کش دی۔
 او ابو عبیدہ ک دے تفسیر پہ بعد سرہ کپے دے چہ ہقہ اولہ معنی دہ۔
 وَ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ پہ دے کش اول الزام ک حجت دے پہ دوی
 باندے، طریقہ دادہ کہ تا سو پہ تورات باندے ک دے وچے نہ ایمان راو پے
 وی چہ حق دے نو دارنگ قرآن ہم حق او مصداق دے او حق چہ ہر خہ
 دی او دھر چا سرہ وی نو پہ ہقہ باندے ایمان راو پل فرض دی او پہ لفظ
 وَ یَکْفُرُونَ اے کش لطیفہ اشارہ دہ چہ ک دوی ایمان پہ تورات باندے ک وچے ک
 حقایق تہ تہ دے حکم چہ دوی فرق کوی پہ دواہ حق خیز و نو کش چہ بو
 باندے ایمان راو پری او پہ بل باندے تہ راو پری نو معلومہ شوہ چہ دوی
 خپل کتاب ہم تہ متی ک حقایق ک وچے او تہ قرآن متی نو دوی صریحی کافر
 دی او دا پہ طریقہ ک الزام ابن قیم پہ بدائع التفسیر کش ذکر کپیدہ بیایے
 و بیلی دی چہ دا دلیل دے چہ خوک پہ یوحی باندے ایمان راو پری او پہ
 بل حق باندے ک تعصب ک وچے ایمان نہ لری نو دا کافر دے۔ او معلومہ شوہ
 چہ پہ دے زمانہ کش دیر خلق دا سے دی چہ دعوی ک ایمان کوی احوال دا
 چہ ک ایمان تہ بری دی (ولا حول ولا قوۃ الا باللہ)۔

بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهَا

پہ بھکاری دلیلوں اور احکاموں سے یہ خدا ایسی سرے (روستوں و گلوں) کے حقہ نہ

وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿۹۲﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ

اے تمسو ظالم کوؤں پہ شرک کو لو سرے۔ اوکھ چہ و اخستو مونہ یوح لوط ستاسو نہ

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ادا دویم محبت دے یہ دوی
باندے یہ طریقہ کے قتل سرے اودا ہم یہ دوی طریقہ سرے دے اول داچہ یہ
تورات کیں لیکے شویدی چہ قتل کے انبیاء علیہم السلام حرام او کفر دے او تاسو
خوچیر انبیاء قتل کریدی لکہ دے سورت پہ ملک اوکھ کیں تیر شویدی نو
دا دلیل دے چہ تاسو یہ تورات باندے ایمان نہ لری بلکہ کافر بی۔ دویمہ
طریقہ دادہ چہ چیر انبیاء کے بنی اسرائیل و چہ تورات تہ یے دعوت و رکوؤ او
کہ حق تصدیق یے کولو لیکن تاسو هغوی قتل کریدی دے وچہ نہ چہ دھغوی
دعوت ستاسو کہ خواہش نہ خلاف و تو دا بھکاری دلیل دے چہ تاسو یہ
تورات باندے ایمان نہ لری تو حاصل دا دے چہ ایمان بالتورات مستلزم و
ترک کے قتل کے انبیاء و لرہ یا قتل کے انبیاء مستلزم دے عدم ایمان بالتورات لرہ
دارنگ ایمان بالتورات او قتل کے انبیاء کیں تناقض دے او تناقضان خوشی
جمع کید لے تو قتل خوش تاسو طرف تہ موجود دے تو معلومہ شوعہ چہ ایمان
بالتورات پہ تاسو کیں بیشتہ۔ فائدہ:- هغه خلق چہ کے قتل کے انبیاء و نہ انکار
کوی او کہ حق تاویل و تہ کوی نو هغوی بہ دے ایت سرے خہ رگہ کفر کے یہودیانو
ثابتوی معلومیہ چہ دا قول کے دوی کے یہودیت کے تحریک اثر دے لکہ چہ محکمش
محبت تیر شویدی یا هغوی کے جہل پہ تیار و کیں پیراتہ دی۔ سوال:- دلته زجر
پہ قتل سرے پہ صیغہ کے مستقبل دے او و سرے یے مِنْ قَبْلُ ذکر کرے دے نو
هغه دلالت کوی پہ ماضی باندے۔ جواب علی کله مستقبل پہ معنی کے ماضی
راوپے شوے وی پہ طور کے حکایت سرے۔ جواب:- دلته مراد دادے چہ ولے
رضا گیرئی اے موجودہ کسا نو پہ قتل کے انبیاء و چہ مشر اتو ستاسو محکمش قتل
کری و (الباب)۔ جواب:- کوم صفت چہ پہ طریقہ کے لزوم او عادت سرے وی اگر چہ
پہ زمانہ ماضی کیں وی لیکن دے حق تہ تعبیر کیدیشی پہ مضارع سرے (ابن عطیہ۔ ابو حیا)۔
بلکہ دے ایت نہ تیر خطاب دے او کہ حق تمہ دہ پہ مباہلہ سرے تریلا یو کہ

یہ دے خطاب کیں ذکر کردوہ عباثتو نوکدوی دے یہ ترقی سرہ دما قبل نہ اول
شرک کول یہ عبادۃ العجل سرہ سرہ ک بیثنا توکد توحید نہ۔ دویم اعراض کول ک
کتاب اللہ نہ یہ سبب دمرض فحبت کولوکد سخی سرہ۔ ربط کدے ک فحبت سرہ دادے
چہ دوی وئیل چہ موثر خود کھتہ کسا تو قتل او تکذیب کرے چہ یہ بیثنا سرہ
دھوری نبوت موثر نہ ثابت شوے نہ و او موثر خود ک بیثنا تا بعداری کوڈ
حاصل جواب دادے چہ داقول ستا سو یا طل دے حکم چہ یہ زمانہ ک موبلی
علیہ السلام کیں سرہ ک دیرو بیثنا تو نہ تا سوعبادت ک سخی کرے و نو معلومہ
شوہ چہ تا سون تا بعدار ک خواہش بی او ک بیثنا تابع نہ بی۔

بالبیت، بآ ملا بست او مصاحبت دہ یا ک سببیت دہ او مراد ک بیثنا نہ ہتہ
تہ، معجزات دی چہ تعداد ک ہتہ یہ سورۃ اسراء سلا کیں او تفصیل یے یہ
سورۃ اعراف ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
اغراق فرعون، تظلیل الغمام۔ انزال من وسلوی۔ انفجار الماء من الحجر او
نور دلیلو نہ ک پارہ ک اثبات ک توحید۔

ثُمَّ اتَّخَذُ ثُمَّ الْعَجَلُ، ثُمَّ ک پارہ ک زیادت تو بیج دے او من بعد ک پارہ ک روستو
والی دے۔ یا ثُمَّ ک پارہ ک روستو والی ک زمانے دے ک پارہ ک فکر کولوپہ بیثنا تو
کیں او من بعد نہ مراد روستو ک تللو ک موبلی علیہ السلام تہ میقات تہ۔
وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ، سوال :- داسے یہ سلا کیں ہم تیر شویدے تو حکمت ک تکرار
خہ دے۔

جواب :- ہلتہ یے ذکر کرے دے ک پارہ ک انعام کولوپہ عقوسرہ روستو
ک پیمانتیا ک دوی نہ او دلتہ ذکر دے ک پارہ ک بیان ک خیانت ک دوی۔ بلہ
وجہ دادہ چہ ہلتہ ذکر وڈ یہ تفصیل ک حالاتو ک بنی اسرائیلو کیں او دلتہ
مقصد تسلی دہ آخری نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ یعنی چہ داموجودہ یہود
کہ ستا تکذیب کوی سرہ ک واضح دلیلو نوکد نبوت ستا نہ تو پر واہ مکوہ
حکمہ ک دوی مشرانو ک موبلی علیہ السلام تہ ہم مخالفت کرے وڈ یہ
شرک کولو سرہ سرہ ک بیثنا تو نہ۔

اَوْجَاءُ كُمْ خَطَابٍ موجودہ یہود یا تو تہ دے حکم چہ دوی رضا وڈ یہ
دعہ عمل ک مشرانو خپلو۔

وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذْ وَاَمَّا اتَيْنَاكَ

او اوچت کرو مونہہ ستاسو د پاسہ طور غر - (اُوٹیل مونہ) اوتیسی ہفہ کتاب چہ در کر بیک مونہ تاسوتہ

بِقُوَّةٍ وَاَسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا

پہ کوشش سرخ او واورئ رہہ قبولوسرہ - دوی اُوٹیل واورید و مونہہ او نہ منو مونہہ

وَاَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعُجْلَ بِكُفْرِهِمْ ط

او گہا شویدے پہ زرو نو د دوی کبش محبت د سخی پہ سبب د کفر د دوی

قُلْ بِسْمِ مَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ اِيْمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ

تہ ورتہ او وایہ بد دے ہفہ خہ چہ حکم کوی تاسوتہ پہ ہفہ سرہ ایمان ستاسو کہ بیئی تاسو

مُؤْمِنِينَ ۹۳ قُلْ اِنْ كُنْتُمْ لَكُمْ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ

ایمان لرونکی رہہ خیل کتا تہ ورتہ او وایہ کہ وی ستاسو د پاسہ کور روستے رجنت

۹۳ پہ دے کبش ذکر د خبات د دوی دے پہ اعراض کولو سرہ د کتاب اللہ نہ پہ ذکر د سبب د ہفہ چہ ہفہ محبت د عجل دے - دل سے پہ ۹۳ کبش تیر شوی دی د اول در یو جملو شرح ہلتنہ تیرہ شویدہ - وَاَسْمَعُوا دے نہ مراد سماع د قبولیت دہ لکہ پہ دے قول کبش سَمِعَ اللّٰهُ لَمَنْ حَمِدَهُ (قبولی اللہ تعالیٰ حمد د ہفہ چاچہ د ہفہ حمد کوی) -

قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا سوال ع - سمع کہ پہ معنی د قبولیت سرہ وی نو ہفہ ضد دے د عَصَيْنَا سرہ نو جامع د ضد بنودہ او کہ پہ معنی د صرف اوریدلو سرہ وی نو صرف اقرار د اوریدلو دے بغیر د قبولیت نہ او دارنگ عَصَيْنَا وِیْلُو سرہ خو عذاب د اللہ تعالیٰ (طور را غور زیدال) نشی دفع کولے ۹ -

سوال ع پہ وخت د پورتنہ کولو د غر کبش خو یر خوف وگو نو پہ ہفہ کبش خہ رنگ دوی عَصَيْنَا وِیْلُو شو ۹ - د دے سوال تو جوابونہ پہ یر طریقو سرہ دی اولہ طریقہ د جواب :۔ چہ قَالُوا کبش نسبت خو تہولو بی اسرائیلوتہ وگو لیکن د ہغوی دہہ دے وے یو مشران یل روستنی نو مشرانو سَمِعْنَا وِیْلُو پہ ہفہ سرہ طور د دوی د سرو نو نہ لرے کہے شو او کشرانو اوٹیل عَصَيْنَا روستو د لرے کیدلو د طور نہ - او د دے نکتہ د وچے تہ یے قَالُوا وِیْلُو د قلم یے نہ دے وِیْلُو

دویمہ طریقہ کجواب :- چہ حاضرین پہ ہغہ وخت کبش دہ لے شولے یوکل
 سَمِعْنَا اَوَّیْل اَوَّیْل دے عَصِیْنَا لیکن پہ قبولیت کجعضوسرہ عذاب لرے شوک
 تونرہ۔ دریمہ طریقہ :- چہ تہولو پہ ژہ بان دے سَمِعْنَا اَوَّیْل اَوَّیْل دے عَصِیْنَا
 زبان حال سرہ اَوَّیْل۔ خلورمہ طریقہ :- یہ ہغہ وخت کبش تہولو سَمِعْنَا
 وَّیْل وَّو اور وستوچہ وخت کجعمل شروع شونو تہولو عَصِیْنَا اَوَّیْل۔ یہ
 کبش دلالت دے چہ دوی اول وخت قبولیت کرے وَّو اور وستوئے توی
 کریدنودا تائید کوی چہ روستے جواب صحیح دے۔

وَ اَشْرَبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعُجْلَ بِکُفْرِهِمْ دَاعُط دے پہ قَالُوا سَمِعْنَا باندے عطف
 کجعت پہ معلول باندے یعنی سرہ کپوہ اوک نمونے کجذاب اوک عہد نہ دوی
 ولے عصیان اوکر نو علت یے ذکر کر وہ دے قول سرہ چہ وَ اَشْرَبُوا۔ دایے پہ
 صیغہ کجھول سرہ ذکر کر و اگرچہ فاعل کدے اشراب اللہ تعالیٰ دے پہ نیز ک
 اهل سنت والجماعت لیکن اسباب کدے پیرو ولکہ سامری۔ شیاطین الجن۔ شیاطین
 الانس کدے وجہ تہ صیغہ کجھول مناسب وہ۔ معانی کجاشراب پہ نیز کفصحاء
 عرب دہ دی اولہ معنی خبشکول، سیراب کول او مکرول پہ اووسرہ ہغہ بیا
 دہ قسمہ دے اول کز مکے اوہ کول او مکرول پہ اووسا نوک ہغہ نہ یوقی پیدا شی
 نودارنگ پہ مینہ کسخی سرہ کدوی زہونہ پورہ اوہ شوی او مارہ شویدی نو
 کھغہ نہ پیر خباثات اوقبا حات پیدا شویدی دویم خبشکول کتسہ کخیز و ولکہ
 چہ نہ کوک شراب پہ چا باندے او خبشکولے شی تو ہوش او حواس یے خراب شی
 او داسے بے عقلہ شی چہ کحرام حلال او مور خور تمیز نشی کولے دارنگ محبت
 کسخی کدوی پہ زہونو کبش داسے ورنو تلے دے چہ عقل او معرفت کحق ک
 دوی نہ بہر شویدے چہ دوی شرک او توحید کبش فرق نشی کولے۔ دویمہ
 معنی کجاشراب۔ دیورنگ سرہ بل رنگ پورہ ککاول لکہ چہ عرب وائی ثوب
 مُشْرَب بِحُمُرَةٍ (جامہ کبش سور رنگ پورہ ککاکرے شویدے) چہ کجائے
 پہ تہولو مساماتو کبش دنہ نوتلے دے دارنگ محبت کسخی کدوی زہونولہ
 داسے رنگ و کرے دے چہ بل رنگ نہ قبولی (تفسیر فتح العزیز)۔ اوک دے
 وجہ تہ تعبیر یے پہ اکل سرہ نہ دے کرے عککہ چہ خوراک خوپہ ہر عضو
 کبش سرایت نشی کولے۔

وَ اَشْرَبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعُجْلَ سوال :- اشراب خوپہ او بویا پہ رنگ کبش استعمال یبری

لکہ چہ محکبش ذکر شو نو عجل خو حیوان دے دھغہ سرہ خوا شراب نہ بنائیں بی ۶
جواب :- دلته مضاف پتہ دے یعنی حی العجل لیکن دہیرے مبالغے دوجے نہ
عجل یے مشروب اوگر جو۔

تنبیہ :- دلته ابن کثیر او بعض تفسیر و نو واقعہ ذکر کپیادہ چہ موسیٰ علیہ
السلام ہغہ سنے دوی ڈرے ڈرے کپرواویہ دریاب کنس یے او تو ستلو نو دوی
ہغہ اوپہ اوٹھکلے نو بعض کسانو (محبت کوونکی د عجل) پہ شونہو یا ندے د
سرور نو ذراتو آثار بنکارہ شول تو قرطبی و بیلی دی چہ ڈرے کول اوپہ دریاب
کنس نو ستل خود قرآن نہ ثابت دی لیکن د خلق و خشک وغیرہ د قرآن دے لفظ
نہ خلاف دی چہ فی قلوبہم۔

یگفرہم، بآ سببیہ دہ یعنی کفر د دوی سبب دے اشراپ دے او مراد د کفر نہ
عقیدہ د تشبیہ دہ (مدارک)۔ دوی مجسمہ او حولیہ و نو دوی تہ داجسم د
سخی خاکستہ بنکارہ شو نو د دوی پہ زہر تو کنس عقیدہ د الوہیت د ہغہ داخلہ
شوہ (سراج المنیر)۔

قُلْ بِسْمِ اللَّهِ مَاذَا مَرُّكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، دایل دلیل دے پہ ابطال د
قول د دوی (تُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْكَ) یعنی پہ تورات کنس خو عبادت د عجل نیستہ
نو کہ ناسو پہ تورات ایمان لرئ نو ولے داسے بدکار کوئی نو معلومہ شوہ چہ
ناسو کنس ایمان نیستہ۔

سوال :- ایمان خوا امر او تھی نشی کولے نو دلته ایمان تہ ولے د امر نسبت او شوہ
جواب :- ایمان خوا اعمال صالحہ یا ندے سبب او باعث گرئی نو د سببیت دوجے نہ
مشابہ کرے شو د امر سرہ لکہ چہ صلوٰۃ شرعیہ یے د سببیت دوجے نہ ناھی کر جو
دے پہ إِنْ الصَّلَاةُ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ کنس۔

سوال :- ایمان خو دیر شریف خیز دے نو ہغہ تہ د دے امر قبیح نسبت ولے
شویدے ۶۔ جواب :- دے تہ تہکم و بیلی شی یعنی پہ دوی پورے ہوتے کول
او دے وجے نہ ورپسے د دوی ایمان پہ شک سرہ ذکر کوی چہ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ۔
یعنی ایمان یے نیستہ محکہ دوی شرک کوی۔

سوال :- د دے تعبیر چہ نسبت د امر قبیح یے ایمان تہ او کپروا (کرچہ تہکم د)
شہ فائدہ دہ ۶۔ جواب :- شاہ عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ و بیلی دی چہ دا
تول کلام محکنے د قلوبنا غلف سرہ متعلق دے یعنی کہ شوک و ہم او کپی

عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمْنُوا

یہ نیز کہ اللہ تعالیٰ یواسے (خالص) سیوا (بغیر) دُنورو خلقونہ نو او غوارئی

چہ دا قول کہ دوی یہ تصلب فی الدین باندے دلالت کوی چہ دوی یہ دین کیش
پیر ملک دی تورو ستو کلام کیش دے و ہم جواب او شو چہ داخو تعصب فی الدین
دے او هغه خوبا طل دے او دے یے غتہ دے دلیلونہ ذکر کپل اول (سستفتحون)
یعنی دوی دا بی مبارک گنرلو کہ هغه یہ ذریعہ یے فتح غوشتلہ لیکن هر کله چہ
هغه بی یہ بی اسماعیلو کیش پیدا شو تو کہ تعصب قومی دے نہ یے کہ هغه نہ
انکار او کپو۔ دویم دا چہ دوی وائی چہ بغیر کہ تورات تہ یل کتاب نہ متو اگر چہ
هغه بل ہم حق دے نو دا تعصب دیتی دے۔ دریم دا چہ کہ دوی مشرانو سرے
دینا تونہ اصرار او کپو یہ محبت کہ سخی باندے او کہ هغه دپارہ یے داللہ تعالیٰ وعدا
ہم ماتے کپلے نو دے تہ تصلب فی الدین نشی و بیلے کیدے بلکہ داخو تعصب
جھلی دے۔ نوپہ اخر کیش او بیل چہ دا تعصبات دایمان سرے نشی یو حائے کیدے
نو معلومہ شوہ چہ دوی ایمان والا نہ دی۔

فائدہ: کہ ۱۔ او دے یہ مینع کیش یہ ثخو طریقو سرے فرق دے اولہ طریقہ
دادہ چہ هلتنہ یے و ذکر و اما قیہ و بیلی و و او دلتہ و اسمعوا دے۔ دویمہ طریقہ
هلتنہ یے ثم تولیتہ من بعد ذلک و بیلی دی او دلتہ یے قالوا سمعنا و عصینا
و بیلی دی۔ کہ دے بعض حکمتونہ دادی: کہ اول طریقہ حکمت دا دے چہ
د احکام الہیہ (چہ یہ کتاب اللہ کیش دی) مقصد ذکر (درس و تدریس او بیان)
او اور بال دے ذریعہ دہ نوپہ هغه ایت کیش کہ دوی پیر خیانت تہ اشارہ وہ
چہ دوی داصل تہ مخار کپلے دے۔ اوپہ دے ایت کیش کہ زجر سرے ترتیب ذکر
کول ہم مقصد دے اوپہ ترتیب کیش سمع مخ کیش دہ کہ ذکر نہ۔

دویمہ طریقہ حکمت دا دے چہ کہ قرآن ایا تونہ کیو بل تفسیر کوی نوپہ
هغه ایت کیش مضمون کہ میناق یے ذکر کپے و لیکن قبولیت کہ دوی تہ و ذکر
کپے نوپہ دے ایت کیش ذکر شو قالوا سمعنا و هلتنہ تولیتہ۔ او بل دا چہ دا
تولی عصیان و و یہ لفظ کہ عصینا سرے او هر کله چہ یہ دے ایت کیش مقصد
بیان دے علت دے عصیان و و تو معلول (عصیان) یے اول ذکر کپو او بیلی علت ذکر
کپو یہ اشر بوا سرے (واللہ اعلم بحکم کتابہ)۔

الْمَوْتُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۹۷﴾ وَلَنْ يَكْتُمُوهُ

مرگ (پہ دروغ ن) کہ بی تاسو رشتینی - او نہ غواپی دوی مرگ

۹۷ داتتمہ دما قبل خطابا تودہ یہ اعلان مباحلہ سرہ۔ اوجواب دسوال کدوی کہ دوی او وائی چہ مونہ (تصلب فی الدین) کوؤ دے وچہ نہ چہ زمونہ دین نہ سیوا ہول دینو نہ باطل دی اوحق دین صرف زمونہ دے نویہ دے ایاتوہ کتب دے وہم تردید کوی۔ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ لَكُمْ دَلَالٌ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً، دا خطاب کدوی بنا دے کدوی یہ دعویٰ باندا چہ سورۃ بقرہ نہ اوہا او سورۃ مائدہ نہ کتب ذکر دی محکمہ چہ کدغہ دعویٰ سرہ داخیرہ لازمہ چہ دوی جنت دخان دپارہ خاص کنہی او کبل چا دپارہ یہ ہفہ کتب حصہ نہ منی۔ خبر دکانت خالصہ دے او عند اللہ یہ ہفہ پورے متعلق دے یا لکم خیر دے یا عندا خیر دے۔ عِنْدَ اللَّهِ مراد کدینہ عندایت کدرجے دے۔ خَالِصَةً یہ معنی دے سَالِمَةً دے چہ دشرکت کبل چانہ پاک وی۔ یا یہ معنی دخاصہ دے۔ مِنْ دُونِ النَّاسِ دایان دخالصہ دے مراد کالناس نہ عام خلق دی او بالخصوص صحابہ کرام او امت دمحمد صلی اللہ علیہ وسلم پکتب مراد دی۔

فَتَكْتُمُوا الْمَوْتُ، تمہی طلب دیوخیز دے یہ زہر کتب اوکلہ کلہ یہ ژبہ سرہ یشکارہ کیری او دلنہ مراد یہ ژبہ سرہ سوال کول دی دا ابن جریر دابن عباس رضی اللہ عنہما نہ روایت ذکر کرے دے۔ صاحب اللباب ویلی دی چہ تمہی یہ لغت کد عرب کتب نہ معلومیدی مگر یہ قول سرہ۔ او قاسمی ویلی دی چہ دلنہ مراد کتمہی نہ تلفظ کول دی یہ طلب کد موت باندا صرف یہ زہر کتب تمنّا او طلب کول مراد نہ دے محکمہ چہ دامقام کحجت قائمولو دے او ہفہ معلومیہ یہ تلفظ کڑے سرہ۔

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ، رشتینی یہ دعویٰ دجنت او کخصوصیت کہفہ کتب۔ یہ دے مقام کتب کد مفسرینو دہ توجیہات دی۔ اولہ توجیہ یہ تفسیر و نوکب مشہورہ شوبدہ ہفہ دادہ کہ تاسو رشتینی بی یہ دعویٰ دجنت کتب نوکخان دپارہ مرگ او غواپی محکمہ چہ کومخیز کد انسان محبوب وی نوکہفہ ذریعہ ورنہ ہم محبوبہ وی اگرچہ فی نفسہ ترخہ (او مگر وہ) وی توجنت نہ کرسیدالو ذریعہ مرگ دے کدے وچہ نہ مرگ سوال پہ تاسو باندا لازم دے۔ دویمہ توجیہ ابن جریر دابن عباس رضی اللہ عنہما نہ یہ سند سرہ نقل کریدہ او ابن کثیر

غورہ کر پیدہ بلکہ متعین کر پئے وہ ہقہ دادہ چہ دامیا ہلہ دہ او مراد کہ تمہی کہ موت نہ سوال کہ موت دے یہ دروغن یا نہ دے یعنی تاسو راے یہود دو دعوی کوئی چہ موثر ضرور یہ حق دین یا نہ دے یوا وک دے وجہ تہ جنت زمونہ حق دے نو کہ حق کا اثبات کہ پارہ حواول مجاہدہ (یعنی دلیلوتہ) پیش کول ضروری وی نو دے محائے پورے معلومہ شوہ چہ تاسو سرہ ہیچ دلیل کہ حقانیت یشنہ صرف تعصب دے نو اوس تیار ثبوتی میا ہلے تہ او تفصیل کہ میا ہلے یہ سورۃ العنکب ۱۱۱ کنس بہ انشاء اللہ راہی او دارنگ داسے ایت یہ سورۃ جمعہ ۱۱۱ کنس ہم دے او ابن کثیر او ابن قیم یہ اولہ توجیہ یا نہ دے اعتراضونہ ذکر کر پیدی۔

اول اعتراض: چہ جنتی کیدال مستلزم تہ دی طلب کہ مرگ لہرہ محکمہ چہ دیر انبیاء و صلحاء تیر شویدی چہ اہل جنت دی او حال دادے چہ ہقوی طلب کہ مرگ تہ دے کہے بلکہ او رد والے کہ عمر کہ ہقوی سبب کہ زیادت کہ خیر او دفع کہ درجا نو دے لکہ چہ یہ حدیث کنس ذکر دی خیر کرم من طال عمرہ و حسن عملہ (غورہ یہ تاسو کنس ہقہ شوک دی چہ عمرے او رد وی او عمل کے خائستہ وی) او کوم چہ مفسرین نو کہ علی او عمارین یا سر او نور و کسا تو واقعات ذکر کپی دی تو یہ ہقہ کنس طلب کول کہ مرگ پہ ژبہ سرہ کہ ہقوی نہ نقل نہ دی صرف محبت کہ موت کہ ہقوی نقل کہے شویدے۔

دویم اعتراض: کہ دغسے ملازمہ شی تو کیدے شوہ چہ ہقہ یہودیانو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او صحابہوتہ و ئیلے وے چہ تاسو خو جنتیان بیی تو تاسو ولے مرگ تہ غواہی؟ او دا اعتراض یہ دویمہ توجیہ یا نہ تہ لازمیری محکمہ چہ یہ وخت کہ میا ہلہ کنس خوبی صلی اللہ علیہ وسلم او صحابہو ہم کہ دروغن نو کہ پارہ کہ مرگ دعا غوبنتلے وہ۔

دریم اعتراض: یہ حدیث صحیح کنس راہی دی چہ لا یتمن أحدکم الموت ولا یبکع بہ (یہ بخوک دے ستاسونہ تمنا کہ مرگ تہ کوی یہ زہرہ کنس اونہ دے دعا کوی کہ مرگ کہ پارہ پہ ژبہ سرہ) تو چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کہ دے تہ منع کوی نو بیا دوی تہ شہ رنگ امر کوی کہ ہقہ۔ دا اعتراضونہ یہ دویمہ توجیہ یا نہ تہ لازمیری۔ او میا ہلے تہ یے تمنا و ئیلے دہ نو محکمہ چہ یہ میا ہلہ کنس ہریو فریق ارمان کہ طلب کہ بل کہ ہلاکت کوی۔ لیکن یہودیانو کہ میا ہلے کولونہ انکار کہے و و لکہ چہ نصا را و ہم کہے و و او دے انکار کہ پارہ یے روستو دہ وجہ ذکر کر پیدی۔

أَبَدًا أَيْ مَا قَدْ مَتَّ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ

ہیچے، پہ وجہ دھغہ عملوں کو چہ مخکین لیرے دی لا سوتو دوی۔ او اللہ تعالیٰ پوہہ دے

بِالظَّالِمِينَ ۹۵ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ

پہ ظالماتو باندے۔ او خامخا او بہ موئے تہ دوی لیرہ دیر حرص ناک دے خلقو تہ

بہو پہ دے کبش دلیل قطعی دے چہ دوی طلب دے موت پہ راتلونکی وخت کبش ہیچکہ تہ کوی۔ کن۔ آیداً دوا رہہ الفاظ دے تاکید دے نفی دے پارہ دی پہ زمانہ دے مستقبل کبش۔

بِمَا قَدْ مَتَّ أَيْدِيَهُمْ مراد دے دینہ ہغہ اعمال دے دوی دی چہ اسباب دے جہم دی

انکار کول دے آخری بی تہ او تحریف کول دے کتاب اللہ او تور دیر معاصی چہ دوی

پیژندل۔ آیدِ بِيَهُمْ مراد دے دے تہ نفسونہ دے دوی دی لیکن اکثر کارونہ انسان

پہ لا سوتو سرہ کوی توحکہ ہغہ تہ اکثر نسبت کیدیشی لکہ سورہ حج سورتہ

انفال لہ سورہ شوریٰ تہ۔ او یوقول دلتہ دادے چہ مراد دے دے تہ ہغہ تحریف

دے چہ دوی پچیلو لا سوتو باندے لیکے دے لکہ چہ پہ لہ کبش تیر شویدی او پہ

لفظ دے بِمَا قَدْ مَتَّ أَيْدِيَهُمْ کبش اشارہ دے کہ چرے دوی یا بل شوک دے دنیا دے مصیبتونو

او مرضونو تہ تنگ شی او حان لہ مرکب او غواری۔ نو داتما خود وچے دے دعوے

دے جنت تہ تہ دے اگر چہ جائز تہ دے۔ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ پہ دے کبش زجر دے

او دلیل دے چہ دغہ دعوی کوونکی دے جنت پہ دروغہ سرہ دوی ظالمان دی

دارنگ دا جملہ علت دے دے نفی دے کن یَتَمَتُّوْهُ أَبَدًا دے پارہ یعنی دغہ اخبار بالغیب

دے طرف دے اللہ تعالیٰ تہ دے او دایقینی رشتینی دے حکم چہ اللہ تعالیٰ دے دوی پہ

حالت باندے عالم دے۔ فَأَعْدَهِ عَلَیْكَ سَوَالِ او کپیشی چہ خہ ثبوت دے

دے دوی پہ تمنا تہ کولوباندے۔ جواب دا دے چہ تراوسہ پورے دے ہیچ یو کتابی

یا غیر کتابی تہ دا سے نقل نیشہ چہ ہغہ سوال دے مرکب کرے وی۔ بیا کہ سوال

او کپیشی چہ تمنا خود زہرہ عمل دے کیدے شی چہ دوی پہ زہرہ کبش تمنا

کرے وی؟ جواب مخکبش ذکر شویدا چہ دلتہ تمنا پہ معنی دے سوال کولو

دے پہ زہرہ سرہ او دوی پہ زہرہ سرہ دا سوال چرے تہ دے کرے۔

فَأَعْدَهِ عَلَیْكَ پہ دے کبش دلیل دے پہ صدق دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندے

چہ ہغہ دا اخبار بالغیب کرے دے چہ کن یَتَمَتُّوْهُ أَبَدًا او تراوسہ پورے

دا خبر رشتینی دے نو معلومہ شوہ چہ دا اخبار دے طرف دے اللہ تعالیٰ تہ دے او

عَلَىٰ حَيَوةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَدْعُونَ أَكْثَرَهُمْ

پہ ژوند دنیوی باندے او دے ہغہ کسانو نہ چہ شرک ۛے کرپے۔ غواری ہریو دے دوی

لَوْ يَعْمُرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِزَحْزَاهٍ مِنَ

چہ عمر دے ورکے شی زر کالہ اونہ دفعہ عمر بچ کوونکے دے ہغہ لڑکے

الْعَذَابِ إِنَّ يَوْمَئِذٍ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

عذاب نہ کہ عمر ورکے شی۔ او اللہ تعالیٰ لیدونکے دے پہ ہغہ عملونو چہ دوی ۛے کوی۔

نبی صلی اللہ علیہ وسلم نہ پہ وحی سرہ معلوم شویدا ۛے تو معلومہ شوہ چہ ہغہ حق بی دے۔ فائدہ ۛے۔ داسے ایت پہ سورۃ جمعہ ہلا کیش ہم راغے دے لیکن پہ دوار کیش فرق دے پہ دودہ طریقو سرہ اولہ طریقہ دلنہ ۛے ان کانت لکم الذی الازحزہ وئیلہ دے اوہلتہ ان رعمتم انکم اکلایاء للہ من دون الناس دے دویمہ طریقہ دلنہ وکن یتممونہ دے اوہلتہ ولا یتممونہ ذکرکے تو وجہ داول فرق دادہ چہ پہ دے سورت کیش پہ سہ او ہلا کیش دعویٰ دجنت ذکرکہ نو دہغہ دمناسبت دویچہ پہ دے ایت کیش ہم الذی الازحزہ (جنت) ذکر کہو اوپہ سورۃ جمعہ کیش چہ ہرکلمہ دے دوی تمثیل دہمار سرہ ذکرشونو دوی اوئیل چہ مون۔ اولیاء اللہ یو تو مون۔ تہ نسبت دہمار کولوز مون۔ توہین دے توہلتہ ۛے اولیاء للہ ذکر کہو۔ وجہ دے دویم فرق دادہ چہ دعویٰ دجنت اوچتہ دعویٰ دہ حکمہ چہ جنت حاصلو خواتہائی درجہ دسعادۃ او دعویٰ دولايت دے تہ کوزہ دہ حکمہ چہ ولایت خودریعہ دہ دپارہ دجنت توہرکلمہ چہ پہ دے سورت کیش ۛے دوی اوچتہ دعویٰ ذکر کہہ نو دہغہ تردید ۛے پہ ہیر تاکید سرہ او کہو (کن یتممونہ) اوہرکلمہ چہ سورۃ جمعہ کیش ادنیٰ دعویٰ ذکر وہ نو دہغہ پہ رد کیش صرف پہ نفی (لا) سرہ انتفاء او کہہ (واللہ اعلم)۔

ۛے دادویمہ وجہ دانتکار دے دوی دہ۔ پہ دے کیش ہم تاکید دے پہ لام اونون تاکید سرہ او خطاب دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوہر ہغہ چاتہ چہ اہل خطاب وی۔ وکتجد نھم دلنہ وجد پہ معنی دے علیم دے متعدی دے دودہ مفعولونہ ہم اول مفعول دے او آخر ص دویم دے او احتمال دے چہ پہ معنی

دَلَّتِي (موندلو) وی تو متعدي دے یو مقول ته چه هُم دے اواحرص حال دے
 اَحْرَصُ النَّاسِ په دے کتب من پتہ مراد دے اواحرص اسم تفصیل کے دلالت
 کوی په ډیر حرص کولو که دوی باندے۔ النَّاسِ کتب الف لام دیا ک جنس دی حکم
 هر انسان طبعاً ژوند که دنیا باندے حرص کوی یا الف لام عهدی دی مراد په
 دے کتب منکرین که بعث بعد الموت دی۔ عَلٰی حَيٰوةٍ، نکره دلالت کوی په یو
 نوع که ژوند باندے چه هغه حیاة طویلہ دے (سراج)۔ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا،
 دا عطف دے په معنی دَاَحْرَصُ النَّاسِ یعنی وَاحرص من الذين اشركوا یا عطف که
 په احرص باندے په تقدیر که دل احرص سره او بل احتمال دا دے چه دا خبر
 دے مخکس که مبتداء ته په تقدیر که قوم سره که دے ته روستو هغه به مبتداء وی
 او مراد که الذين اشركوا نه مجوسیان دی یا مشرکین عرب دی یا هر هغه کافر
 چه بعث بعد الموت باندے عقیده نه لری۔ او مخشری وئیلی دی چه مراد
 که دے نه هغه یهودیان دی چه که عزیر ابن الله عقیدہ لری نو دا عطف که خاص
 دے په عام باندے۔ يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ اَلْفَ سَنَةٍ، دا استیناف دے که پاره که بیان
 که زیادت حرص که یهودیان نو یا مبتداء ده په تقدیر که قوم سره۔ سَمَوال: دَاَلْفَ
 سَنَةٍ (زر وکالو) تخصیص یے ولے کریدے؟۔ جَوَاب: دا عادت که مجوسیان که
 په وخت که سلام کولو کتب چه هغوی وئیل ژوند دے اوسے زر کاله۔ سَنَدِ زَرِ نِروِزه
 او مهر جانہ عمروی او یهودیان نو هم دا عادت که مجوسیان نو ته ایزده کرے وؤ۔
 يَوَدُّ په معنی که تمنا کولو دے او لَوْ يُعْمَرُ کتب کو که پاره که تمنا دے مصدر په که
 جزاء جواب نه غواری۔ سَمَوال: یهودیان که الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا نه ولے زیات
 حرصناک دی؟۔ جَوَاب: الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا که جزاء اوسزاء عقیده نه لری نو
 ژوند که دنیا ډیر اورد ته غواری هغوی وائی چه که سزاء هیچ ویره تیشته او یهودیان
 خود که بعث بعد الموت فائل دی نو هغوی وائی چه دا ژوند که دنیا تیرشی نو
 ورتلو سره زمونږ که پاره سزاده نو که یر که دے ته هغوی که دنیا ژوند ډیر اورد
 غواری۔ وَمَا هُوَ بِمُرْجُوْهُ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعْمَرَ، هو ضمیر احد ته راجع دے
 یا ضمیر شان دے او اَنْ يُعْمَرَ که دے ته بدل دے یا راجع دے تعمیر (عمر ورکولو)
 ته چه مصدر دے په يُعْمَرُ کتب، یعنی عمر ورکول که کم وی او که زیات وی
 (بغیر ایمان او عمل صالح) نه هیچ فائده نه ورکوی او که عذاب نه یچ کول نه شی
 کولے۔ وَاللّٰهُ بِصِيْرٍ بِمَا يَعْمَلُوْنَ په دے کتب تهديد او زور نه ده چه که الله تعالیٰ نه

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجَبْرِيلِ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ

تہ ورتہ اولیہ، شوک چہ وی دشمن د جبریل علیہ السلام (ہفہ تباہ دے) پس یقیناً دہ راورد دہ دافان

عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ

یہ زہرہ ستا باندے یہ حکم دہ اللہ تعالیٰ سرہ تصدیق کوونکے دہ ہفہ کتاہونو چہ مخکین

يَدِيهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝۹۷

دودہ تہ دی اولار خودونکے دے او زیرے دے ایمان والو لہ -

لودہ ہفہ د عذاب تہ شوک پتہ نشی پاتے کیدلے۔ بصیر دہ اللہ تعالیٰ صفت دے یہ حقیقت باندے حمل دے بغیر دہ تشبیہ او تمثیل دہ مخلوق تہ او بغیر دہ تاویل او تحریف تہ۔ او چاہیہ و بیلی دی چہ بصیر یہ معنی دہ علیم دے نو داقول یے فاسد دہ۔
 ۹۷ دے ایت تہ ترلاکلا پورے دے سورت دویمہ حصہ دہ یہ اثبات رسالت دہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم کین یہ جوابات تو دہ تہہ شبہاتو سرہ چہ تعلق لری دہ رسالت سرہ۔ مخکین دہ بنی اسرائیلو ہفہ خیانات و وچہ دہ عقیدے دہ توحید سرہ یے تعلق لرلو او اس ذکر دہ ہفہ خیانات تو دہ هغوی دے چہ دہ انکار دہ رسالت سرہ متعلق دی۔ او یہ دے حصہ کین خلور یا ہوتہ دی اول باب دہ کہہ تہ ترلاکلا پورے دے یہ دے کین جوابات دی دہ پنچہ شبہاتو دہ بنی اسرائیلو او بیا پنچہ زجروتہ دی (چہ ہفہ ہم دہ دوی خیانات دی) بیا دہ دوہ شبہاتو جوابونہ دی بیا پنچہ امور دی چہ تعلق لری دہ رسالت سرہ۔ تفصیل یے دادے چہ اولہ شبہہ یہ بارہ دہ جبرائیل علیہ السلام کین دہ چہ دے وحی راوری یہ آخری نبی باندے او دے زمونہ دشمن دے تو مونہ یے حکم نہ متو۔ دویمہ شبہہ یہ بارہ دہ سلیمان علیہ السلام کین چہ دے خوسا حر و نوتہ ورتہ ولے نبی وایے او کہہ نبی وی نو بیا خوسا جانیز دہ نوتہ ولے سحر تہ کفر وایے۔ دریمہ شبہہ یہ بارہ دہ ہاروت ماروت کین چہ داملائیک و و او خلقوتہ یے سحر بنودلونو معلومہ شوہ چہ سحر جانیز دے تہ ولے ہفہ تہ کفر وایے۔ خلورمہ شبہہ چہ لفظ راعنا جانیز دے حکم چہ تر او سہ پورے صحابہ کرامو دالفظ استعمالونو دہ جانیز لفظ نہ ولے منع کوے۔ پنجمہ شبہہ کلہ یو حکم کوے اوصیالہ دہ ہفہ تہ خلاف بل حکم کوے نوتہ پتخیلہ خبرہ کین منزد دیے

نوبی نہیے دارنگ دے اللہ تعالیٰ پہ کلام کیش داسے تر دد خوشی راتلے نو معلومہ شوہ
 چہ ستا کلام دے طرف دے اللہ تعالیٰ نہ نہ دے۔ بیا پتخہ زجرو تہ دی پہ پتخہ کارو نو
 او اقوالو دے هغوی یان دے۔ اول زجر پہ اعتراض تو کولو پہ رسول یان دے۔ دویم
 خلق دے دین نہ اول پہ سبب دے حسد سرہ۔ دریم حان دے پارہ دے جنت دے دعوٰی کول
 خلورم دے بویل دے کتاب (حق) نہ انکار کول۔ پتخم دے مساجد و دے اللہ تعالیٰ نہ توحید
 والا منع کول۔ بیا شپہرہ شہید پہ بارہ دے نسبت دے دل کیش اللہ تعالیٰ نہ۔ بیا اوومہ
 شہید حان دے پارہ دے وحی او دے نبوت خواہش کول۔ بیا پتخہ امور دے رسالت سرہ
 متعلق دی اول صداق دے رسول صلی اللہ علیہ وسلم او هغه تہ تسلی و رکول
 دویم اتحاد کول ممکن تہ دے دیهود او نصاریٰ سرہ۔ دریم دلیل نقلی کتابیان و
 مؤمنان تہ۔ خلورم ترغیب۔ پتخم تخویف اخروی۔ دے ہر شہید ذکر او دے هغه جواب او
 دے زجرو تو تفصیل پہ پہ تفسیر کیش رائج۔

رابطہ دے ایت دے دادے چہ حکم کیش ذکر شوچہ دوی ماسیوا دے تورات نہ بل کتاب تہ متی دے تعصب او
 دے ضد دے چہ تہ نو دوی او ٹیل چہ نا! موثر خود دے دے چہ تہ قرآن نہ متو
 چہ داز موثر دشمن راو پے دے چہ جبرائیل دے نو دے هغه جواب کوی۔
 دارنگ بیا قدمت ایہ یہم کیش دے دوی ناکارہ اعمالو تہ اشارہ وہ نو اوس
 دے دوی دے بد او عملو تو تفصیل کوی چہ اول پہ هغه کیش دے جبرائیل سرہ دشمنی
 کول او دے هغه دے چہ تہ دے قرآن او دے رسول انکار کول دی۔ نو پہ دے ایت
 کیش جواب دے دے دوی دے اولے شہید چہ هغه پہ بارہ دے جبرائیل علیہ السلام کیش
 وہ تفصیل یے داسے دے چہ ابن جریر او ابن کثیر و بیہلی دی چہ اجماع دے
 مفسرین و دے چہ دایہ رد دے یہودیا تو کیش نازل شویدے چہ هغوی بہ رسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ و بیہلی چہ تاتہ وحی جبرائیل راو پے هغه ستا
 دوست دے لیکن زمونہ دشمن دے کہ میکائیل دا وحی راو پے نو موثر بہ
 ایمان راو پے وے۔ لیکن پہ سبب دے دے قول کیش اختلاف دے بعض مفسرین و
 دے دے سبب مناظرہ دے یہود و او دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم گر حوالے دے او هغه
 روایات ابن کثیر راجع کریدی، پہ بعضو کیش دے یہودیا نو دے درے سوالات و ذکر
 دے او پہ بعضو کیش دے خلور او بعضو کیش دے پتخو سوالات و ذکر دے او کوم
 روایت کیش چہ درے سوالات دے ذکر دی هغه بخاری راو پے دے پہ هغه کیش
 واقعہ دے ایمان راو پے دے عید اللہ بن سلام رضی اللہ عنہ دے پہ هغه کیش دادی

چه عبد الله بن سلام اوئیل چه جبرائیل خود دشمن کی یهودیا نو دے نو بی صلی الله
 علیه وسلم دایت اولو ستلو (نو معلومه شوه چه د هغه نه مخکین دایت نازل
 شوه وؤ نو داسیب د نزول نه دے) او په کومو روایا تو کیش چه ذکر کخلو روا
 پنځو سوالو دے نو په هغه کیش تصریح ده چه دایات په دغه وخت کیش نازل
 شوی دی د دے په ستدا و تو کیش اگر چه ضعف دے لیکن د یویل تقویت کوی.
 بعض مفسرینو د دے ایت سبب نزول مناظره د عمر رضی الله عنه او د یهودیانو
 ذکر کړې ده خو د هغه روایا تو په سند کیش انقطاع ده په مینځ د شعبی او د عمر
 رضی الله عنه کیش او په مینځ د قتاده او د عمر رضی الله عنه کیش او په دے ټولو
 روایا تو کیش مجموعی طور سره ذکر ده چه دوی وئیلی وؤ چه جبرائیل علیه
 السلام حکم زموږ دشمن کچه هغه داسه ملک دے چه د سختی او د قتل حکمونه
 راوړی. او جنگونه او عذابونه راوړی. هغه ملک د تنگسیا راوستلو دے
 او ملک د قحط دے. او امام رازی وئیلی دی چه غوره داده چه سبب د دشمنی
 د دوی داد دے چه هر کله هغه ایاتونه د سورة نحل ۱۹۳ او د سورة شعراء ۱۹۳
 دوی اوریدلے وؤ چه په هغه کیش نسبت د انزال قرآن دے روح القدس او
 روح الامین ته او یهودیا نو اقرار کوؤ چه د اصفتونه خو د جبرائیل دی نو دوی
 اعتراض او کړوچه دے زموږ دشمن دے د دے وچے نه چه حق د وحی خوپه
 بنی اسرائیلو کیش دے او جبرائیل اخری وحی په بنی اسماعیلو کیش راوړے ده
 او په دے توجیه سره د دے ایت ربط هم قل ان کا نت لکم الدار الاخره اه
 سره د دے لکه چه دوی د حان د پامه جنت خاص کوؤ نو دارنگ دوی د حان
 د پامه وحی د نبوت هم خاص کوله نو په روستنی خیرے سره دوی د جبرائیل
 علیه السلام د دشمنی اظهار کړې دے (نو د دے شیخ مقصد داد دے چه د
 قرآن کریم کذاب او بطلان ثابت شی نو د دے نبی د نبوت دعوی به هم
 باطله شی. د دے مثال داد دے چه یو حدیث صحیح سند والا وی لیکن باطل
 پرست انسان د هغه په سند یا ند دے (غلط) اعتراض او کړی. او د دے طریقہ
 اوس په شیعہ کک تو کیش ده چه هغوی په سند د دین اسلام یا تائید وائی
 چه هغه صحابه کرام دی یا وائی چه جبرائیل خطا شوی دے په وحی کیش د
 علی رضی الله عنه په محایے په محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم یا ند وحی
 راوړے ده. دغه شیعہ کک توت غرابیه وئیلے شی) نو د دے شیخ جواب او شو

یہ دے قول سرہ چہ قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِيلِ حَاصِل د جواب یہ راتلو کو ایاتونو
 کتب د دے چہ جبرائیل دا وحی پہ اذن د اللہ تعالیٰ سرہ راو پے دہ او پہ وحی (قرآن)
 کتب یے تصدیق او موافقت دے د مخکو کتابونو سرہ او پہ دے کتب ہدایت او
 بشارت دے او دشمنی د جبرائیل علیہ السلام سبب دے د دشمنی د اللہ تعالیٰ او
 د تلو رسولانو او ملائیکو سرہ او سبب دے د کفر او دا وحی ایات بینات دی
 او پہ دے باندے کفر کول کمال فسق دے او دا اعتراض کوونکی لوظونہ ما توونکی
 دی او بے ایمانہ دی او دے رسول پہ راتلو سرہ دوی خیل کتاب شانہ غور و
 دے او د امیانو پشان شوییدی او د سحر او منتر تا بعداری یے شروع کرے دہ
 (یہ دے تلو ایاتونو کتب د دوی جوابات او خیالات ذکر دی۔ جبرائیل صاحب
 الباب پہ دے لفظ کتب دیارلس قراءت ذکر کری دی، امام بخاری تفسیر کتب
 ذکر کریدی چہ جبر او میک او اسر دلالت کوی پہ عیدیت باندے او رایل
 پہ معنی د اللہ دے او قرطبی و تبلی دی چہ جبر پہ معنی د عبد او میک پہ معنی د
 عبید دے۔ او بعض علماؤ و تبلی دی چہ جبر او میک صفات د اللہ تعالیٰ دی لکہ
 رحمن رحیم او ایل پہ معنی د عبد دے او دا عجبی (عبرانی) ژبہ دہ چہ پہ
 دیکس مضاف الیہ مخکس راو لے کیری پہ مضاف باندے۔ ابن خلدون ہم
 داسے و تبلی دی (واللہ اعلم)۔

قَاتَهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ سَمَوَال: دلتہ خود شرط او جزاء مناسبت نیشتنہ ۶۔
 جواب: جزاء پہ اصل کتب پتہ دہ او دا دلالت کوی پہ ہقہ جزاء پتہ باندے
 او پہ ہقہ کتب دیر اقوال دی (۱) دہقہ د دشمنی ہیج وجہ د جواز نیشتنہ (۲) مرد
 شی پخیلہ غصہ کتب (۳) د غارے تہ یے کرے د انصاف او یستلہ (۴) کفر یے
 او کر وہ ما انزل اللہ باندے (۵) ہقہ زما دشمن دے او زہ دہقہ دشمن یم
 داسے الفاظ د جزاء د پارسہ پتہ دی)۔

قَاتَهُ نَزَّلَهُ مَرْجِعُهُمْ فِي آتِهِ اَوْ فاعل د نزول جبرائیل دے۔ علی قَلْبِكَ علی دلالت
 کوی پہ استعلاء یعنی قرآن عالی دے ستا پہ زہ باندے چہ دبرہ طرف تہ
 راخی او احاطہ یے کریدہ ستا پہ زہ باندے او قَلْبِكَ کتب اشارہ دہ محل د علم
 او د عقل تہ یعنی دا انزال صرف پہ ژبہ باندے تہ دے بلکہ پہ زہ باندے دے
 او کوم علم چہ پہ زہ کتب وی نو ہقہ پوخ علم وی۔ دارنگ اشارہ دہ چہ محل
 دوحی د انبیاء علیہم السلام زہ وی او دہغوی سترے او دہ کیری لیکن زہ یے

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ

خوگ چہ وی دشمن دے الله تعالى او د ملائکو د هغه او د رسولانو د هغه

وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

او د جبرائیل او د میکائیل (عليهما السلام) نوبیقیا الله تعالى دشمن دے د کافرانو۔

نه اوده کیری او د دے دے نه د هغو د خوکیدل هم وحی ده (دایه صحیح حدیث سره ثابت دی) او دارنگ په سورة شعراء ۱۹۳ کیش شته دے۔ يَا ذُنُ اللّٰهِ د اذن معانی پیرے دی (روستویه انشاء الله ذکر کیری) لیکن دلته په معنی د امر سره دے په دلیل د سورة مریم ۳۴ سره او احتمال شته چه په معنی د علمه او احتیاطه او تسهیله سره نشی۔ نو دا اصل جواب دے چه جبرائیل که په وحی کیش سختی او عذابونه راوړی او که خیر راوړی لیکن په امر د الله تعالى سره راوړی د حان نه په کیش هېڅ دخل نه کوی نو دا خو سبب د دشمنی د هغه سره نشی کیدل۔ مُصَدِّقًا لِّمَا يَكُنَّ فِي كِتَابِكَ حال دے د مقعول د نزله یا د فاعل د هغه نه او په دے کیش دفع د یو وهم ده هغه داده چه کله خو راویان د سندا معتقد وی لیکن په متن (اصل) د حدیث کیش نقصان وی د دے دے نه محدثینو وئیلی دی چه صحت د سندا مستلزم نه دے صحت د متن لره نو کیدے شی چه په قرآن کیش خه نقصانات وی نو د هغه جواب او شو چه قرآن کریم کیش هېڅ عیب نیشته او د هغه درے درجه دی۔ اول مُصَدِّقًا اه یعنی مخکیش کتابونو کیش د دے قرآن د را تلو ذکر شویدے نو د دے تازیلیدل تصدیق د هغه خبر دے چه مخکیش کتابونو کیش ورکړے شوی د ارنگ مضمون د دے قرآن موافق دے د مضامینو د مخکینو کتابونو سره نو دا دلیل دے د کمال صدق د قرآن کریم د ویمه وجه همدی دامصدر په معنی د هادی سره دے مصدر یی د مبالغه د پاره راوړے دے۔ یعنی دا قرآن پوره هدایت دے نقصان د خطایی یا د گمراهی خیرے اوبه دلیل په کیش نیشته۔ دریمه وجه و بَشْرًا دامصدر هم په معنی د فاعل دے یعنی مبشر او مراد د دے داده چه د دے په اوړیدلو سره مؤمن هر وخت په زړه کیش خوشحالی او اطمینان محسوس کوی او په ظاهری مخ کیش یی هم اثار د خوشحالی بشارت پیری په مؤمن باندے هېڅ قسم بوج کیری نه۔ یعنی صرف ایاتونه د بشارت مراد نه دی۔ لِلْمُؤْمِنِينَ دا متعلق دے د همدی او بشری دواړو سره او تخصیص د مؤمنین یی

دے دے وچ نہ کپیدے چہ دے قرآن تہ فائدہ ک ہدایت او بشارت دوی تہ حاملہ
 ۲۹ یہ دے کیں بل رد دے یہ ہغوی باندے۔ یعنی دشمنی ک جبرائیل سرہ سبب
 دے دشمنی دے اللہ او دے تہو ملائیکہ او دے تہو رسولانو دے او دا علامت ک کفر دے۔
 مَن كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ دشمن دے اللہ تعالیٰ ہر مخالفت او نا فرمانی کو وکے دے ہغہ دے
 او یہ قرآن کیں ذکر دے چہ ہر کا قرعہ دے اللہ دے لکہ یہ سورۃ توبہ کیں او دا
 رنگ منع کو وکے دے قرآن تہ لکہ یہ سورۃ حم سجدہ ۲۸ کیں او قرعون لکہ یہ
 سورۃ طہ ۳۹ کیں۔ و ملائیکتہ دشمنی ک ملائیکہ سورۃ دے ہغوی تہ انکار کول
 دی یا دے ہغوی دا سے صفات ذکر کول چہ قرآن او سنت کیں وارد نہ وی یا
 ملائیکہ دے اللہ تعالیٰ بنات (نونہ) کتہل یا یہ دے وجہ سرہ دشمنی کول چہ
 ہغوی ولے یہ آخری نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندے وچی راوے دے۔ ورسولہ
 ہر مخالفت کو وکے دے رسول تہ او دے ہغہ دا سے صفتو تہ کول چہ دے ہغہ ک شان تہ
 خلاف وی دا ک رسول سرہ دشمنی کول دی او قرآن کیں ذکر دی چہ شیاطین
 انسیہ او جنیہ دشمنان ک پیغمبرانوی لکہ چہ یہ سورۃ انعام ۳۳ کیں دی او
 ہر مجرم دے ہغہ دشمن دے لکہ یہ سورۃ فرقان ۳۱ کیں۔

وَجَبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ سوال :- دا دواہہ خو یہ ملائیکتہ کیں داخل و وجدائے ولے
 ذکر کول ؟ جواب :- یہ دیرو وجو سرہ دے اولہ وجہ دا دے چہ بحث ک
 یہود و سرہ یہ بارہ دے دشمنی ک جبرائیل او دوستانہ ک میکائیل کیں و۔ دویہ
 وجہ یہ دے کیں اشارہ دے دے دواہہ و شرافت او فضیلت تہ یہ نور و ملائیکہ
 باندے۔ دویہ وجہ دا دے چہ جبرائیل روح اللہ او امین دے اللہ تعالیٰ دے یہ
 وحی باندے او میکائیل امین دے یہ حزا نو دے فتح او رحمت باندے (ابن قیم)۔
 فائدہ :- ہر ککہ چہ دشمنی ک رسولانو سرہ یہ سبب ک نزول ک وحی سرہ دے او
 نزول ک وحی یہ سبب ک نزول ک ملائیکہ سرہ دے او نزول ک ملائیکہ یہ امر
 دے اللہ تعالیٰ سرہ دے تہو اولے ذکر دے اللہ تعالیٰ او کربیا ذکر دے ملائیکہ بیا ذکر
 ک رسولانو۔ او واپہ دے کیں یہ معنی دے آو سرہ دے محکمہ چہ دشمنی ک یو ک
 دوی ذکر کپے شو تہ ہم کفر دے۔ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ، اجزاء دے دے
 او اسم ظاہر (کافرین) یے پہ حائے ک ضمیر کیں ایبنود لے دے۔ یا اجزاء پتہ دے
 (فَاتَّكَافَرُوا)۔ تنبیہ :- عداوت یے پہ قرآن کیں یہ خوارلس مصداق تہو سرہ
 ذکر کپے دے۔ اول مطلق دشمنی پہ مینے ک انسانو نو او شیطان کیں لکہ پہ

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا

اوپہ تحقیق سرہ نازل کریدی مونہ تاتہ ایبتونہ شکہ (مضمون والد) اونہ کوی کفر پہ ہفتہ سرہ

إِلَّا الْفٰسِقُونَ ﴿۹۹﴾ أَوْ كَلِمَاتٍ عَهْدٌ وَأَعْهَدُ أُنَبِّدُكَ

مگر نافرمان خلق - ایہ اوہروخت چہ لوظ اوکری دوی لوظ ، نومات کری ہفتہ

سورۃ بقرہ ۱۱۱ کتب۔ دویم عداوت کمالا ئیکو لکہ پہ دے ایت کتب۔ دریم عداوت
 داللہ تعالیٰ دکاقراتو سرہ لکہ پہ دے ایت کتب۔ ثلوم عداوت د شیطان د انسان
 سرہ لکہ پہ سورۃ بقرہ ۱۱۱ کتب۔ پنجم عداوت د کتابیانو د مؤمنانو سرہ لکہ پہ
 سورۃ نساء ۱۱۱ کتب۔ شپہیم عداوت د کاقر حربی سرہ لکہ پہ سورۃ نساء ۱۱۱ کتب۔
 اووم عداوت د انبیاء سرہ لکہ پہ سورۃ انعام ۱۱۱ کتب۔ اتم عداوت د کافر داللہ تعالیٰ
 سرہ لکہ پہ سورۃ توبہ ۱۱۱ کتب۔ نهم فرعون دشمن داللہ تعالیٰ دے لکہ پہ
 سورۃ طہ ۱۱۱ کتب۔ لسم ہر بنی دشمن د کافر دے لکہ پہ سورۃ قصص ۱۱۱ کتب۔
 یولسم اللہ یا طلہ دشمنان دی د مشرک نوپہ ورج د قیامت لکہ پہ سورۃ احقاف ۱۱۱
 کتب۔ دولسم عداوت اخرویہ د دوستانو پہ ورج د آخرت کتب لکہ پہ سورۃ زخرف
 کتب۔ دیار لسم ہر منافق دشمن د مؤمن دے لکہ پہ سورۃ منافقون ۱۱۱ کتب۔
 خوار لسم بعض اولاد او بیبیانے دشمنان دی لکہ پہ سورۃ تغابن ۱۱۱ کتب۔
 ۹۹ د اہم د تیر شوی جواب سرہ تعلق لری۔ یعنی د جبرائیل پہ واسطہ ایات
 بیات نازل شوی دی توجہ ایات بیات نہ گوری او صرف پہ عذر د دشمنی
 د جبرائیل سرہ د قرآن نہ انکار کوی نو دا خلق دیر سر کشان دی۔

آیٰتِ یُنَبِّئُکَ مراد دیتہ ایاتونہ د قرآن کریم دی چہ واضح دی پہ ذکر د اصولو
 د دین کتب او پہ احکامو د حرام او حلال کتب او پہ حد او دو کتب۔ او داخل دی پہ
 دے کتب ایات د تخیل او د مباہلے او نور معجزات د آخری نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفٰسِقُونَ، حسن بصری ویلی دی چہ فسق چہ مستعمل شی پہ
 ہر نوعہ دگنا ہونو کتب نو د ہفتہ نوعہ لوئے قسم پہ کتب مراد وی یعنی ہر کلہ چہ
 پہ معاصی د مسلمانو کتب فسق ذکر شی نو مراد دے نہ گنا ہوتہ کبیرہ وی او چہ
 پہ کفر کتب ذکر شی نو مراد دے نہ آخری درجہ د کفر دہ چہ تجا وزیے کرے وی
 پہ حالت د کفر کتب د حد نہ یعنی ضدی او عنادی او سرکشی کوئے کہ پہ کفر کتب نو داسے
 شخص د طاعت د اللہ تعالیٰ او رسول صلی اللہ علیہ وسلم نہ پورہ وتلے دے۔

فَرِيقٌ مِّنْهُمْ طَبَلٌ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝

یوہ ذلہ دوی نہ - بلکہ دیر د دوی نہ ایمان نہ لری -

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ

اوھر کلہ چہ راغے دوتیہ رسول د طرف د اللہ تعالیٰ نہ

مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَأَ فَرِيقٌ

تصدیق کوونکے دے دھغہ کتابونچہ ددوی سرہ دی، نو او غورحوو یوے دلے

تت داہم متعلق دے د عداوت جبرائیل سرہ یعنی خوک چہ دشمنی جبرائیل
کوی نوسرہ د تیرشوی خباثتوتونہ دوی عہد ماتونکی دی او بے ایمانہم
دی نو داہم زجر دے دغہ منکرینوتہ۔

أَوْ كَلِمَاتٍ عَهْدًا، داہمڑہ استفہامی دپارہ د زجر دے کلہ داخلیری پہ واؤبات
لکہ پہ دے ایت کیش اوکلہ پہ فایانہ لکہ پہ سورہ مائدہ شکش اوکلہ پہ
ثُمَّ بَانَ دے لکہ پہ سورہ یونس شکش۔ زنجشری وئیلی دی چہ واؤد عطف دے
دلالت کوی چہ معطوف یے پت دے یعنی ایا دوی کفر کوی پہ آیات بیانات
بانہ اولوظوتہ ہم ماتوی او مراد د عہد اللہ ہرہغہ حکم د اللہ تعالیٰ دے
چہ پہ تورات کیش موجود وواو دوی دھغہ عہد نہ خلاف کریدے لکہ
چہ پہ دے سورت ۳۳ ۳۴ ۳۵ کیش تیرشول او نور و سورتونو کیش
ہم ذکر کیری۔ تَبَا، نبذیہ اصل کیش غور زول د یوخیزوی پہ طریقہ
د نفرت سرہ اوکلہ کلہ پہ مطلق پرینودلوکیش مستعملیری۔

فَرِيقٌ مِّنْهُمْ، اشارہ دہ چہ تولو عہد نہ دے مات کرے بلکہ بعضویہ ہغ
عہد بانہ وفا کرے دہ۔ يٰۤاَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ پہ دے کیش رد دے د
یو و ہم چہ د فریق نہ مراد لبرکسان دی ۶ نو پہ دے سرہ یے وہم دفع کرو
چہ دغہ فریق دیرکسان دی۔ اَوَّلًا يُؤْمِنُونَ تہ مراد ترقی دہ پہ نبذ کیش یعنی
بے لوظی ددوی پہ مرتبہ دعدم ایمان کیش دہ۔ یا پہ دے کیش اشارہ دہ دہ قسمہ
خلقوتہ اول ہغہ دی چہ عہد یے ہنلے دے خوروستویے ہغہ مات کریدے
دایو فریق دے او بل قسم ہغہ دی چہ د سرہ عہد ہم نہ متی اوداخوا کثردی
چہ انکار کوی عہد نہ پہ ضد او عناد او پہ تحریف کولو سرہ پہ عہود د تورات کیش۔

مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كَتَبَ اللَّهُ وَرَأَىٰ

دھہ کسانو تہ چہ ور کړے شویډ ورته کتاب رتورات کتاب د الله تعالى روستو

ظُهُورِهِمْ كَانَتْهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝۱۰ وَاتَّبِعُوا

د شانانو خپلو ته گویا که دوی نه پوهیږی - او تابع شول دوی

مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ ۚ

د هغه څه چہ لوستل به شیطانو (جن او انس) په زمانه د بادشاهي د سلیمان علیه السلام کس

وَمَا كَفَرَ سَلِيمٌ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانِ كَفَرُوا

او کفر نه وو کړے سلیمان علیه السلام لیکن شیطانو کفر کوو

يَعْلَمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ

چہ خود لو ئی خلقو ته جادو او هغه څه چہ نازل کړے شوے وو

عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ط

په دوه ملائکو باندے په بابل ښار کس چہ هاروت او ماروت وو -

۱۰ په دے کس هم زجر دے او عطف دے په مخکس باندے یعنې د شتمنی د جبرائیل دوی غت کفر ته او رسول چہ هغه کفر دے په اخری رسول باندے او غورځول د کتاب الله دی - ربط، مخکس ایت کس تبتا د عهد و الهیه ذکر شو نو په دے ایت کس نبتا د هغه کتاب ذکر کوی چہ مشتمل و د په دغه عهد و باندے -

رسول تنکیر د پاره د تعظیم دے - مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، په دے کس هم تعظیم د رسول دے لیکن مخکس په رسول کس تفخیم ذاتی و د او په دے کس تفخیم اضافی دے - مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ په دے کس تفخیم علمی دے - نَبَاً قَرِيبٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ، قریق کس اشاره ده چہ بعض اهل کتابو ایمان را ورپے و د که عبد الله بن سلام رضی الله عنه - الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ سیوطی و بیلی دی چہ د اللفظ په مقابل د قیاحت کس اکثر ذکر کړیږی او ایتنا هم الکتاب په مقام د مداح کس ذکر کړیږی - د اوتوا الکتاب ته د هغوی علماء مدارسین مراد دی یا هغه ښول چہ دعوی کوی د تمسک په کتاب باندے که علم لری او که نه لری -

وَمَا يُعَلِّمِينَ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ تَنْجِي

او خود ته نه کوله دے دواځ هېڅ يو تن ته تر دے پورچه اوبه يے وئيل (په طور د تبليغ) چه ښکاري

فِتْنَةٍ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا

ستا سو د پام امتحان يو، نو کفر مه کوه (په جادو کولو سره) پس ايزده کو به هغوی د دواړو ملاکو نه هغه څه

يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ

چه جدا يي به يے راوستله په هغه سره په مېنځ د خاوند او د ښځې د هغه کښ او نه وو دوی

بِضَارٍّ يَنْ يَه مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ط

نقصان (ضرر) ورکوونکي په هغه سره هېڅا ته مگر په حکم د الله تعالی سره

وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ط

او ايزده کو به يے هغه څه چه نقصان به يے ورکوو دويته او نفع به يے نه ورکوله

کتاب الله په دے کښ د مفسرينو دوه قولونه دي. اول قول، چه مراد د دے نه

قرآن دے. دويم قول دا دے چه مراد د دے نه تورات دے او دا غوره قول د

په دوه وجو هوسره اوله وجه دا ده چه لفظ د نېد په هغه حائے کښ ذکر

کېږي چه يو څيز د مخکښ نه ورسره وي او بيا يے او غورځوي. دويمه وجه

فَرْيَقٌ دلالت کوي په انکار د بعض باندے ځکه چه د قرآن نه خو تولو انکار

ته وؤ کړے. سوال :- تورات خودوی غور زولے نه دے بلکه د هغه درس

و تدريس کوي ؟ جواب غل هرکله چه قرآن په ايمان يا توکښ موافق وؤ د

تورات سره نو غورځول د قرآن غورځول د تورات لره مستلزم شول.

جواب غل امام شيعي وئيلي دي چه کتاب خودوی لولي ليکن عمل ورباند

نه کوي او سفیان بن عيينه وئيلي دي اگر چه دوی خپل کتاب په ريښمو

کښ اغېستلے دے او په سرو زرو سپينو زرو باندے ځانسته کړے دے

ليکن د هغه حلال حلال نه کنړي او حرام يے حرام نه کنړي نو دا نېد دے

(قرطبي ابو حيان) - وَكَأَنَّ ظَهْرَهُمْ دَاكِنَا يَه دَه دَا عَرَضُ كُولُو نه تشبيه ده

د هغه چا سره چه يو څيز لره شاطرف ته او غورځوي نو هغه ته کتل نه شي مگر

چه سته يے کور شي او په دے کښ اشاره ده چه د کتاب د الله تعالی ته اعراض کول

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ

اوپہ تحقیق سارے دوی پوھیدل چہ چا واخستو جادولر نویشہ دکلاہ پہ آخرت کیں

مِنْ خَلْقٍ قَلِيلٍ مَّا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ

میخ حصہ - اوخامنا بد دے ہفہ خہ چہ دوی خرخ کر یی پہ ہفہ سارے خاوتہ خیل

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۱۰۲ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا

کہ دوی پوھید مے (نودا کار بہ گئے نہ کولے) ۱۰۲ او کہ چرے دوی ایمان راوپے وے

سبب دپارہ دتزل او شاتہ راتلو دے - لَوْ أَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ پہ دے کیں تشبیہ
دعہ اهل علمودہ کے علمہ امیا توسرہ او مقول دے پتا دے یعنی علم
نہ لری چہ داکتاب اللہ دے یاداچہ دا نبی صادق دے یاداچہ پہ دے کتاب
باندے عمل کول فرض دی۔

نکلا پہ دے ایت کیں یل تجردے او ذکر کبل خیانت ددوی دے روستو
د غور خولو د کتاب اللہ تہ اوپہ دے کیں جواب دے ددوی ددویہ شیعہ پہ
رسالت د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باندے چہ ہفہ پہ بارہ د سلیمان
علیہ السلام کیں وہ یعنی دوی وئیل چہ سلیمان علیہ السلام ساحر و
بادشاہی دہفہ پہ سحر سرہ چلیدالہ او تہ ہفہ تہ نبی وایئے اوپہ انبیاء کیں
شمارے نو دے تہ خو یو دا خبرہ معلومہ شوہ چہ تہ پہ خیلہ حق نبی
نہ یئے حکم چہ ساحر تہ نبی وایئے او دویمہ دامعلومہ شوہ چہ تہ سحر تہ
کفر وایئے او حال دادے چہ داخو د سلیمان علیہ السلام عمل وؤ نو د نبی
علم او عمل تہ کفر وایئے دے وچے تہ مو بن ستا نبوت نہ متو۔ او دے
شیعہ سبب دا وچہ د سلیمان علیہ السلام پہ وخت کیں علم د سحر دیر
خورشواتسی اوجنی شیطانات نو د ہفہ عملیات شروع کرل ہرکہ چہ سلیمان
علیہ السلام تہ معلومہ شوہ نو ہفہ شیطا بن قیدا او پایند کرل او کتابونہ د
سحر یئے تہل ضبط کرل او د خیل تخت د لاندے یئے دفن کرل نو ہفہ وخت چرچہ
د سحر بتدہ شولہ لیکن ہرکہ چہ ہفہ وفات شو نو شیطا بنو ہفہ کتابونہ
راویستل اوپہ ہفہ سرہ یئے خلقوتہ دھوکہ ورکپہ چہ د سلیمان علیہ السلام
بادشاہی پہ سحر باندے چلیدالہ او د ثبوت دپارہ یئے خلقوتہ اوئیل چہ

دھغہ دے تخت دلانہ مے کتا یونہ دے سحر پراتہ وڈوچہ ہغہ دوی را اویستل توبیا
 دے سحر چرچہ یہ یہودی انوکش شروع شولہ او تورات یے پرینودلو حاصل
 دے جواب دادے چہ داخوتاسو یہ سلیمان علیہ السلام افتراء کریدہ ہغہ سحر
 نہ وڈو کہے بلکہ یہ سحر باندا مے یے پابتدای لکولے وہ اوکتا یونہ دے سحر یے
 بند کپری وڈو یعنی ہغہ حق نبی او یاد شاہ وڈو یاد شاہی دھغہ معجزانہ وہ او
 ہغہ دے سحر نہ پاک وڈو حکمہ چہ سحر کفر دے او انبیاء علیہم السلام دے ہر
 گناہ نہ او خاص طور دے کفر نہ خو پورہ پاک دی۔ او قاسمی یہ تفسیر کتب و بیلی
 دی چہ مخکتو یہودی انوکش (شیطانان) مشہورہ کہے وہ چہ سلیمان علیہ السلام
 پہ آخری عمر کتب مرتد شوے وڈو او دے بتا نو عبادت یے کولو او دھغہ دپارہ یے
 عبادت ہوتہ جو کپری وڈو دا دے تورات (محرف) پہ یوولسم فصل دے سقر الملوک
 دریم یاب کتب دی تو ہر کلمہ چہ عاقلانو کا اہل کتا یو روستنودا افتراء اولیدلہ
 نو دوی او بیلی چہ زمونہ پہ کتا یو تو مقدس کتب ہر خبرہ الہامی نہ دہ بلکہ
 بعض خبرے پہ دے کتب پہ طریقہ کا اہل تاریخی لیکل شوی دی (اظہار الحق دے شیخ رحمت اللہ)
 زہ وائیم۔ چہ دے یہودی انوکش دے اوسوسے دے اُمت کتب ہم را علی دی دے اُمت
 جادوگر و تنوید گروا و کو دو والو ہم کتا چھاپ کریدے چہ پہ ہغہ کتب
 ہیر الفاظ شرکیہ کفریہ او مہمل دی او دھغہ نوم یے ایینودلے دے نقش سلیمانی
 یعنی دوی ہم پہ سلیمان علیہ السلام دے شرک او سحر تہمت نہری۔

وَاتَّبَعُوا ضَمِيرَ هُغَہ کسانو تہ راجع دے چہ فاعل دے تیدا وڈو پہ تیر شوی ایت
 کتب۔ مراد دے دینہ تابعداری کول دی پہ درس و تدریس او عمل کولوسرہ پہ
 سحر باندا مے او طبری و بیلی دی چہ اتباع نہ مراد فضیلت و رکول دی حکمہ چہ
 خوک دے یوخیز اتباع کوی تو ہغہ لہ غورہ والے و رکوی۔ مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ دے تلات
 نہ دے یعنی لوستلو بہ شیطانانو۔ یا دے تلو تہ دے یعنی شیطانانو دھغہ تابعداری
 کولہ۔ یا پہ معنی دے تکتدای دے حکمہ چہ دے تہ روستو علی راغلی دے یعنی
 دروغ و بیلی دی دے شیطانانو (راغب)۔ الشَّيْطَانُ پہ دے کتب دے مفسرینو دہ
 اقوال دی اول قول دادے چہ مراد شیطانان انسی او جنتی دواہ دی۔ دریم
 قول دادے چہ دے تہ مراد صرف انسی شیطانان دی حکمہ چہ لوستل او
 تعلیم و رکول انسانانو تہ پیریان نشی کولے عادۃً بلکہ انسانان کورئی کتب یوبل تہ
 تعلیم او تعلیم کوی دا قول قاسمی غورہ کریدے او این کثیر پہ روایت کوفی سرہ

وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مُرَادَاتُ كَذِبٍ تَكْوَرُ اُولَیْهِ اَوْ مَرَّهَةً تَحِیْزُجِهْ ذَكَرَ اللهُ تَعَالٰی تَهْ مَتَعِ
 كَوِیْ مُرَادُ كَرِیْدِیْ اَوِیْهِ تَوْرٍ وَّرَوَا یَا تَوْنُ كَبِشْ مُرَادُ كَدَمِ تَهْ سَحَرِ دَمِ عَكْه رُوسْتُو
 جَمَلِ دَمِ تَاثِیْدَا كَوِیْ - عَلٰی مُلْكِ سُلَيْمَنْ، عَلٰی بِخِیْلَه مَعْنِی دَمِ اَوْ تَنْتَلُو اِیْهِ مَعْنِی كَ
 دَرُوغُو جَوْرٍ وَّلُو دَمِ یَعْنِی دَرُوغٌ وَّیْلُ دِیْ یَه بَادِشَاهُیْ كَ سَلِیْمَانِ عَلِیْهِ السَّلَامُ
 رِجَه دَا یَه سَحَرِ سَرَه چَلِیْرِیْ) یَا مَضَافِ پَتِ دَمِ عَلٰی عَهْدِ مُلْكِ سُلَيْمَنْ یَه
 زَمَانَه دَبَادِشَاهُیْ كَ سَلِیْمَانِ عَلِیْهِ السَّلَامُ كَبِشْ - یَا عَلٰی یَه مَعْنِی كَفِیْ سَرَه كَ اِبْنِ كَثِیْرٍ
 اَوَّلُ تَوْجِیْهِ غُورَه كَرِیْدَه - یَا عَلٰی یَه مَعْنِی كَمَقَابِلَه سَرَه اَوْ كَمُلْكِ نَه مُرَادُ شَرَعِ
 اَوْ نَبُوْتِ دَمِ یَعْنِی دَوِیْ یَه سَحَرِ سَرَه كَه هَعَه كَشَرَعِ اَوْ نَبُوْتِ مَقَابِلَه كَوَلَه (قُرْطُبِیْ) -
 اَوْ اِبْنِ كَثِیْرٍ كَحَسَنِ بَصْرِیْ تَه رَوَا یَتِ رَاوِیْ دَمِ چَه سَحَرِ دَغَه زَمَانَه تَه نَخْبِشْ
 هُمْ مَوْجُودٌ وَّوَلَكِه یَه زَمَانَه كَه مَوْسٰی عَلِیْهِ السَّلَامُ كَبِشْ اَوِیْهِ زَمَانَه كَصَالِحِ عَلِیْهِ السَّلَامُ
 كَبِشْ (سُورَةُ شُعْرَاءُ ۱۸) اَوِیْهِ زَمَانَه كَشُعْبِیْبِ عَلِیْهِ السَّلَامُ كَبِشْ (سُورَةُ شُعْرَاءُ ۱۸)
 وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنْ دَاتَصْرِیْجِهْ دَه یَه جَوَابِ سَرَه اَوْ صَفَا یُّیْ بَیَا تَوَلِیْ دِیْ كَسَلِیْمَانِ عَلِیْهِ السَّلَامُ
 كَه تَوَلُو كَفَرِ یَا تَوْتَه اَوْ خَاصِ طُورِ كَسَحَرِ نَه - سَوَالٌ : دَوِیْ خَوْنَسِیْتِ كَسَحَرِ هَعَه تَه
 كَرِیْ وَّوْنَسِیْتِ كَكَفَرِیْ تَه وَّوَكِرِیْ ؟ جَوَابٌ : دَغَه قَسَمِ سَحَرِ كَفَرِ وَّوَكِرِیْ دَمِ
 وَجِهِ یَه هَعَه یَا نَدَمِ اِطْلَاقِ كَكَفَرِیْ اَوْ كَرِیْ : جَوَابٌ : نَخْبِشْ تِیْرِ شَوْلِ چَه دَوِیْ
 سَلِیْمَانِ عَلِیْهِ السَّلَامُ تَه سَرَه كَسَحَرِ نَه كَكَفَرِ اَوْ شَرِكِ نَسِیْتِ هُمْ كَرِیْ وَّوَكِرِیْ دَمِ
 وَجِهِ تَه عَامِ لَقَطِ (كَفَرِ) یَّ تَرِیْبَه تَفِیْ كَرِیْ - وَلٰكِنْ الشَّیْطٰنُ كَقَرِیْ : یَه اِسْتِعْمَالِ كَ
 سَحَرِ اَوْ تَدَاوِیْنِ اَوْ تَرِیْبِیْ كَه هَعَه سَرَه شَیْطَانَا تَوَكَفَرِ كَوَّوْ - یُعَلِّمُوْنَ النَّاسَ السَّحَرَ
 ضَمِیْرُ رَاجِعِ دَمِ شَیْطَانِیْنِ تَه اَوْ دَا جَمَلَه حَالِیَه دَه یَا دَوِیْمِ خَیْرِ دَمِ كَپَارَه كَلِكِنْ
 یَا اِسْتِیْنَافِ دَمِ - یَه دَمِ كَبِشْ مَقْصِدِ بَیَانِ كَكَفَرِ كَه غَوِیْ دَمِ چَه تَعْلِیْمِ كَسَحَرِ
 دَمِ كَپَارَه كَكَمْرَاهِ كَوَلُو كَخَلْقُوْ -

مِباحثِ یَه بَارَه كَمَسْئَلَه كَسَحَرِ كَبِشْ : - اَوَّلُ بَحْثِ یَه بَارَه كَمَعْنِی كَسَحَرِ
 كَبِشْ لَغَةً اَوْ عَرَفًا - دَوِیْمِ بَحْثِ یَه بَارَه كَا قَسَمًا مَوْ كَسَحَرِ كَبِشْ - دَرِیْمِ بَحْثِ یَه بَارَه
 كَا حَكَا مَوْ كَسَحَرِ كَبِشْ - تَخْلُومِ بَحْثِ یَه بَارَه كَحَقِیْقَتِ كَسَحَرِ اَوْ كَتَاثِیْرِ كَه هَعَه كَبِشْ -
 اَوَّلُ بَحْثِ : - مَادَه كَسَحَرِ (س ح ر) یَه قُرْآنِ كَبِشْ دَرِیْ شَیْئَتِه كَرْتَه ذَكَرَدَه یَه
 شَیْئُو وَّجُو سَرَه - اَوَّلُ یَه مَعْنِی كَا رَوَلُو كَحَقِ تَه (سُورَةُ مُؤْمِنُوْنَ ۸۰) - دَوِیْمِ
 یَه مَعْنِی كَجَا دُوسَرَه یَه وَاقِعَه كَه مَوْسٰی عَلِیْهِ السَّلَامُ كَبِشْ تَه دِیْرَشْ كَرْتَه رَا عَلٰی
 دِیْ - دَرِیْمِ یَه مَعْنِی كَجَا دُو یَه بَارَه كَقُرْآنِ كَرِیْمِ كَبِشْ كَطَرَفِ كَمَتَكْرِیْنُو نَه دِیَارِ لَسْ

کرته - خلوم اتهام که طرف که منکریتونه په سحر سره که نور و رسولانوته (سوره شعراء ۱۵۸، ۱۵۹، سوره زاریات ۵۲) - پنجم په معنی که وخت که پیشمینی (سوره قمر ۱۳، سوره العنکبوت ۱۸، سوره زاریات ۱۸) - شپږم په معنی که دروغو (سوره هود ۶) - او قرطبی که دے نه معانی ذکر کړيدي - اوله معنی خدای (دهوکه وړکول) - دویمه معنی ترنخی (یو عضو که انسان) چه په هغه سره انسان خوراک او خنیکاک ته محتاج وی دامعنی په تفسیر که مسحور اکین بعض مفسرینو لیکل ده - دریمه معنی خفاء (پتول) خلورمه معنی صرف (اړول) - پنجمه معنی مائیل کول - شپږمه معنی طریقه یا کلام چه باریک وی - اوومه معنی دروغ خاښته کول - اتمه معنی خپزونه په خیالاتو کښ بدلول - نهمه معنی طرف که مری - لسمه معنی غذاء (خوراک) - یوولسمه معنی وخت که پیشمینی روستو دوه معانی په مفردات که راغب کښ ذکر دی) -

دویم بحث په اقسامو که سحر کښ :- شاه عبدالعزیز په تفسیر فتح العزیز کښ او ابن کثیر په تفسیر کښ که رازی نه که سحر دیر اقسام نقل کړيدي - اول قسم سحر که کشد ایتینو او کلد ایتینو په زمانه که ابراهیم علیه السلام کښ چه هغه په طریقه که مخاطبه کولو که ستور و ستر که او هغه مشهور دے په سحر یا بلی سره چه که هاروت ماروت نه اخستل شوی دے او په دے باب کښ کتاب دے که امام رازی (کتاب السحر المکتوم فی مخاطبة الشمس والنجوم) که دے کتاب که دے نه بعض اهل علمو هغه ته نسبت که فکر کړید او بعضو وئیل دی چه هغه که دے نه توبه ویستل ده او بعضو وئیل دی چه دایه په سبیله که اعتقاد سره نه وولیکل (والله اعلم) - دویم قسم سحر که اصحاب الاوهام او نفوس قویه، او دے ته سحر تعلیق الوهم وئیل شی او ابن کثیر که تقسیم کړید دوه قسمونه اول احوال که نفوسو که کراماتو په طریقه سره او هغه ته سحر نشی وئیل کید دے لیکن هغه که خاوند که کرامت په اختیار کښ نه وی - دویم احوال که مقصد اتو لکه دجال او که هغه کسان چه مخالفت کوی که شریعت که رسول الله صلی الله علیه وسلم نه او دے ته استدراج وئیل شی - دریم قسم استعانت په جناتو سره او دا حاصلیری په لږ و اعمالو او اسانو عملونو که دموتو او لوگی کولو او دے ته عزائم او عمل تسخیر وئیل شی په دے جناتو کښ بعض مؤمنان وی او بعض کافران وی ایمان والا اکثر په ښه کارونو کښ کښ مدد کوی او کافران په ناکاره کارونو کښ مدد کوی - خلورمه قسم سحر

تَجْزِيْلًا تَوَاتُرًا وَتَبَدُّلًا دِي كَوَل اَوْ مَقْسِرِيْنُو وَيْلِي دِي چِه سَحَرْدَ قَرْعُون دَ سَا حَرَانُو دَ
دَمَ قَبِيلَه نَه وَؤ. يَتَحَمُّ قَسَم سَحَرِيَه اسْتَعْمَال دَ پَتَنُو اَلَا تَوْسَرَه لَكِه بَعْض مَقْسِرِيْتُو
وَيْلِي دِي چِه سَا حَرَانِ قَرْعُون خِيْلَه رَسِيْ اَوْ هَمْسَا هَكَانَه دَ پَارَه نَه هَكِه كِرَه وَه
اَوْ پَه نَمَرَكِيْن يِيْ اِجُولَه وَه نَه هَعَه يَه خَوَزِيْدَلَه. شِيْرِيْم قَسَم سَحَرِيْرِيْنَج دَمَ چِه
يَه اسْتَعْمَال دَ بَعْض دَوَا هَكَانُو سَرَه يَه خَوْرَا كَوْنُو اَوْ مَشْرُو بَا تَوَكِيْن وَي اَوْ پَه دَمَ سَرَه
عَوَامُو دَ هَوَكِه وَرَكُوِي لَكِه بَعْض مَنَزَرِيَان يَه حَانِ پُورَه يَوْ قَسَم دَوَا اَوْ مَرِي اَوْ
بِيَا اَوْ پَه لَاس كِيْن رَاخَلِي اَوْ نَه سَوَزِيْرِي. اَوْ مَقَسَم سَحَرْدَ اَنْخَلُو لَو دَ زِيْرُو نَوَكِه
يَوَا نَسَان دَعُوِي كُوِي دَ عِلْم دَ اسْمِ اعْظَم اَوْ دَ تَسْخِيْر دَ جَنَاتُو اَوْ بِلِ اَنْسَا كَم عَقْل
وِي نُو دَ هَفَه دَعُوِي دَ وَجَه نَه دَهْهَه زِرَه كِيْن دَ اَوَّلِ اِنْسَان نَه يِرَه اَوْ رَعَب
پِيْدَا شِي يَا دَ هَفَه سَرَه يِيْ مَحِيْت اَوْ عَقِيْدَات پِيْدَا شِي اَوْ دِيْتَه تَنْبِيْلَه وَيْلَه شِي.
اَتَم قَسَم سَحَر جَا دَو كَوَل دِي يَه چَغَلِي كَوَلُو سَرَه يَه دَا سَه بَارِيَكِه طَرِيْقَه سَرَه چِه
دَ دَوُو مَوْنَانُو يَه مِيْنَج كِيْن جَدَا يِيْ رَاوَلِي. نَهْم قَسَم سَحَر، جَا دَو دَمَ دَ لَاسُون
دَ صَفَا يِيْ اَوْ دَ چَالَا كِيْ چِه يَه هَفَه سَرَه خَلَق يَه تَعَجَب كِيْن وَاچُوِي اَوْ دَمَ تَه
سَحَر شَعْبِدَه يَا زِي وَيْلَه شِي.

ابن كثير ويلى دى چه په دے كېن بعض اقسام په سحر كېن د معنی لغوی
د مناسبت د وچه نه داخل كړې شویدی ځكه چه په هغه كېن معنی د پتې والی اود
باريكی وی.

شاه عبد العزيز ويلى دى چه سحر د يهوديانو اكثر په استعانت ارواح شيطانيه
اود هغوی نومونه ذكر كول يالوستل د كلمات مهمله او تصوير د صورتونو
مرغوبه يا مرهويه وو.

دریم بحث په یاره د احكامو د سحر كېن: په اعتبار د اختلاف اقسامو
سره د دے په احكامو كېن هم اختلاف دے بعض كفر او شرك د اوبعض
د دے نه حرام دی. شاه عبد العزيز په تفصيل سره احكام داسه ذكر كړيدي
چه اول قسم (سحر بابلي) خالص كفر او محض شرك دے ځكه چه په هغه كېن
اول شرط عقیده د علم د ارواحوده د زړه په خبرو يانده، دویم عقیده د
قدرت نامہ د هغوی په هر څه يانده، دریم د هغوی د عا په كلمات شرکيه
سره لکه چه په دعا د قمر كېن وَايَّ اَيُّهَا الْمَلِكُ الْكَرِيمُ وَالسُّدُ الرَّحِيمُ وَمُرْسِلُ
الرَّحْمَةِ وَمُنْزِلُ النِّعْمَةِ اَوْ په دعا د عطار د كېن وَيْلَه شِي كُلُّ مَا حَصَلَ لِي مِنَ الْخَيْرِ

فَهُوَ مِنْكَ وَكُلُّ مَا يَنْدَفَعُ مِنَ الشَّرِّ مَتَى فَهُوَ مِنْكَ اودارتک دای چہ ایہا السید
 الْفَاضِلُ النَّاطِقُ الْعَالِمُ بِخَفِيَّاتِ الْأُمُورِ الْمَطْلُوعُ عَلَى السَّرَائِرِ۔ اوداعقید اودعاکلاتے
 تہوں صریح کفر او شرک دے۔ اودویم قسم حکم دے کہ مقصد یہ دے کس
 جائز او صحیح وی لکہ اہلاک کظالم او کافراتو دامباح دے اوکہ مقصد یہ دیکس
 غیر شرعی وی لکہ شحہ خاوند جدا کول یا اہلاک دے گناہ نوداحرام دے۔ او
 دریم قسم یہ دے کس ہم صریح کفر لازمیبری محکہ چہ یہ دے قسم سحر کس عاجز
 او تضرع کول لازمی دی کپیریانو اکایرو تہ اوکہ ہغوی یہ نوم یا تہ دے قربانی
 اونذار کولے شی اوکہ ہغوی کحضور یہ حائے کس عطریات استعمالوی او
 داکارونہ کشرک دی۔ اوکہ خلورم قسم حکم دا دے کہ داقسم یہ مقابلہ کمعجزہ
 کس کبری لکہ سحر کقرعونیانو یہ مقابلہ کمویلی علیہ السلام کس توداکفر
 دے یا یہ مقابلہ کاولیاء اللہ کس وی یا چالہ دھوکہ وکول اوکہ ہغہ مال حاصل
 پہ کس مقصد وی توداحرام دی اوچہ یہ دے کس تضرع کول وی پیریانو تہ
 یا ذکر کتوموتو دعوتوپیریانو وی سرہ کدیر تعظیم نہ توبیا کفر دے۔ او
 پتعم قسم حوکفر او حرام تہ دے مکر ہغہ وخت چہ فاسد غرض پہ ہغہ سرہ
 قصد کرے شی۔ او شپیرم قسم یہ دے کس چہ مقصد غرض فاسد وی یعنی
 خلقتو تہ دھوکہ وکول وی اولہو لعب وی توحرام دے۔ او اووم قسم دا ہم
 حاصلیری پہ ذکر کتوموتو دارواحد شیا طینو او ہغوی تہ نذرتہ او قربانی
 پیش کول او غالباً خبیث کارونہ کول لکہ بعض کدوی تہ استعمال کبول کوی
 یا یہ نطفہ کزنا سرہ تعویذونہ لیکوی او ہغہ سرہ تسخیر یا تفریق پیدا کوی اودا
 تہوں کفر او شرک دے۔ او اتم قسم جعلی کول او دہ کسانو پہ میخ کس خفکان
 اودشمتی پیدا کول خو گناہ کبیرہ دے۔ او تہم قسم، داقسم ہم شرک او کفر دے
 محکہ چہ استعانت پہ ارواحو کشیا طیتو سرہ کفر دے اوکہ دم اچول وی پہ الفاظ
 مہملہ سرہ اونورہ پیدہ عقیدہ ورسرہ گناہ تہ وی تودا ہم گناہ دہ۔

او ہرچہ تعلیم او تعلم کسحر دے نوپہ دے کس اختلاف دے کعلمائو نو
 بعض علمائو ویلی دی چہ دامطلقاً کفر دے او بعضو ویلی دی چہ حرام دی
 او مراد کتعلیم نہ تعلیم دے دیارہ کد اغوا او دگمراہ کولو کخلقو۔ غور قول روستن
 دے چہ داحرام دی او ہرکہ چہ حلال او جائز یے گنری (ہغہ اقسام چہ پہ
 ہغہ کس شرک او کفر دے) توداکفر او شرک اوارتداد کوا احکام کمرتد بہ پیر جاری کبری

خلویم بحث پہ یا رکہ حقیقت کد سحر اوکد تاثیر کد هغه کبش دے
 کہ مراد کد حقیقت تہ معنی او ماہیت وی تو کد هغه تہ انکار تہ نشی کید لے نو
 جہور اہل علم و بیلی دی چہ سحر امر خارق للعاتد دے (نا اشنا کد عادت تہ)
 چہ بنکارہ کیدی کد شیریر و خلقو تہ پہ کولو کد خاص عملو تو کد هغوی سرہ۔ اوکہ مراد
 کد حقیقت تہ وجود حقیقی وی نو پہ دے کبش اختلاف دے۔ پہ تیز کد معتزلو
 سحر صرف تخیل او وھی شیز دے حقیقی وجود تہ لری۔ او دلیل پیش کوی
 چہ دے موسیٰ علیہ السلام پہ بارہ کبش راغلی دی یُحْيِلُ الْيَهُودَ مِنْ سَحَرِهِمْ اِنَّهَا سَلَمٰی
 او سحر کد لبید بن اعصم یہودی پہ تی صلی اللہ علیہ وسلم بان دے چہ پہ هغه
 کبش (پہ حدیث کد بخاری کبش) تخیل راغلے دے۔ او اہل سنت و الجماعت و بیلی
 دی چہ کد سحر حقیقت شتہ او اللہ تعالیٰ کد هغه کد استعمال پہ وخت کبش هغه شیز
 (اثر) پیدا کوی چہ اللہ تعالیٰ یے او غواری او کد اثبات کد تاثیر کد بارہ دلیل پہ دے
 ایت کبش مَا يُفْرِقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْحِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ
 اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ۔ او مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ دَاثِلٌ دَلَالَتِ كَوِي پہ ثبوت کد تاثیر کد
 سحر بان دے او هر چہ پہ ایت کد سورۃ طہ او حدیث لبید کبش ذکر کد تخیل دے نو
 کد هغه دوہ جوابو تہ دی۔ اول داچہ تاثیر خیالی خاص دے پہ انبیاء علیہم السلام
 پورے پہ هغوی بان دے تاثیر عقلی تہ واقع کیدی۔ دویم جواب چہ مغکش
 ثابتہ شوقہ چہ هغه خوہم یوقسم کد سحر دے او تفصیل کد کد قرطبی ذکر کریک۔
 سوال :- هر کله چہ داحرام دے نو تاثیر ولے کوی ؟۔ جواب :- حرام کیدل
 حکم تشریعی دے او اثر کول امر تکوینی دے لکہ یو انسان حرام خوراک او خور
 نو پہ هغه سحر مہری خالفا لیکن هغه خو حلال تہ وی۔

وَمَا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمَلَائِكَةِ مِنْ بَآئِلٍ هَآرُوتَ وَمَآرُوتَ، پہ دے کبش جواب دے کدیہ
 شبہ کد یہودیانو هر کله چہ مخکش او بیلے شو چہ سحر کفر دے نو یہودیانو اعتراض
 او کرو چہ سحر خو پہ واسطہ کد ملائیکو (ہاروت او ماروت) سرہ نازل کرے
 شوقہ علم دے او نازل کرے شوقہ کد طرف کد اللہ تعالیٰ تہ شرعاً جائز وی او
 دانی دیتہ کفر وائی تو دانی حق نشی کیدے چہ کد علم منزلہ تہ خلا کوی ؟
 حاصل کد جواب دادے چہ داملایک نہ وو بلکہ عام سری یا شیطانان و
 (لکہ چہ پہ دے زمانہ کبش بعض مشرکان او بدعتیان کد ناکارہ شخص پہ کلام
 سرہ دلیل او نیسی او کمان کوی چہ هغه تیک سرے وو او کد هغه خبرہ دلیل کنری)

یا داچه دغه ملائیک دی او په سحر سره دوی نازل شوی وؤ لیکن ددے دپام
چه په خلقویان دے ابتلاء او کړی او خلقوته تمییز او کړی د سحر او معجزے
لیکن دغه خلقو تربته غلطه قائده و اخستله او هغه سحر په یهودیا نو کښ
مشهور شو او تفصیل یے روستو ذکر کړی.

قائده: په دے ایت کښ ډیر احتمالات دی او هغه مفسرینو ټول یا بعض
ذکر کړیدی د هغه تفصیل دا دے، اول قسم احتمالات په لفظ ک ما او د عطف
د هغه کښ. ما موصوله دے یا نافیه دے او چه موصوله شی نو معطوف دے
په مانتو یا باندے یا په السحر یا باندے بیا په اول یا باندے معنی داده چه دے
یهودیا نو تابعداری او کړه د هغه چه لوستلو شیطانانو او دارنگ تابعداری یے او کړه
د هغه چه نازل شوے وؤ په دوه ملکینو یا باندے. او بیا په دویم یا باندے معنی دا
شوه چه دوی تعلیم وړ کوؤ خلقوته د سحر او دارنگ د هغه چه نازل شوی وؤ
په ملکینو یا باندے. سوال: د عطف مغایرت غواړی نو چه اول سحر وؤ نو دویم
خه خیز وؤ؟ جواب: د عطف دپامه مغایرت من وجه هم پوره دے یعنی اول
یو قسم سحر وؤ او دویم بل قسم سحر وؤ دویم ته اگر چه په ایت کښ سحر
ته دے وئیلے شوے لیکن نسبت د تفریق بین الزوجین او د ضرر دلالت کوی
چه سحر دے دارنگ اجماع د مفسرینو دده چه دغه منزل هم سحر وؤ.
او هر کله چه ما نافیه شی نو معطوف دپه ما کفر سلیمان یا باندے او قرطبی
دا قول اصح او غوره گرجو لے دے او په دے کښ رد دے په یهودیا نو یا باندے
چه هغوی نسبت د سحر یا بلی کوؤ دوه ملائیکوته چه جبرائیل او میکائیل وؤ
لکه چه نسبت یے کوؤ سلیمان علیه السلام ته نوالله تعالیٰ د دواړو تنی او کړه.
په دے توجیه الوسی ډیر رد کړیدی. او دویم قسم احتمالات په انزل کښ
دی هغه دوه دی ۱. انزل په معنی حقیقی سره یعنی انزال د اسمان ته په
طریقه د وحی سره ۲. انزل په معنی د تعلیم وړ کوؤ سره لکه چه د انزال
نسبت اوشی امت ته (سورة العمران ۸۳). په دیکښ اول احتمال غوره دے
او دویم قسم احتمالات په مصداق د ملکین کښ دی او هغه د دے دی. ۱. مراد
د دینه ملائیک دی هاروت او ماروت یے نومونه وؤ ۲. مراد د دے نه
جبرائیل او میکائیل علیهما السلام وؤ په احتمال د ما نافیه سره. ۳. مراد د
دے ته دوه سړی زمینداران بد معاشان وؤ او ملکین ورته وئیلے کیدل په

اعتبار د صلاحیت د هغوی په کمان د خلقو کیش یا په بل قراءت کیش ملکین
(مشران یا یاد شاہان) په زیر د لام سرہ راغلے دے او دا توجیہ پہ احتمال د
انزال چہ پہ معنی د تعلیم سرہ وی۔ او اول احتمال او دریم احتمال
بنادی پہ ما موصولہ باندے۔ خلورم قسم احتمالات پہ لفظ ہاروت اوماروت
کیش دی او هغه ہم درے دی ۱۔ دا بدل دے د ملکین تہ او ہاروت ماروت
نوموتہ دی د ملائیکو ۲۔ بدل دے د ملکین نہ چہ پہ معنی د دودہ سرہ سرہ
دے او نوموتہ د سرہ ویا بادشاہا توو ۳۔ بدل دے د الشیاطین تہ پہ روکین
الشیاطین گفروا کیش او دا نوموتہ دی د شیاطینو او ابدال د تشبیہ کجمع نہ
جائز دے۔ نواول دواپہ احتمالونہ بنادی پہ ما موصولہ باندے او آخری
احتمال بنا دے یہ ما نافیہ باندے او یہ عبارت کیش تقدیم او تاخیر دے
یعنی وَمَا كَفَرُ سُلَيْمٌ وَمَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا هَا رُوتُ
وَمَا رُوتُ يَعْلَمُونَ النَّاسِ السَّحَرُ۔ او پچم قسم احتمالات دی پہ وَمَا يَعْلَمُونَ
مِنْ اَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرُ کیش او پہ دے کیش ہم درے
احتمالات دی ۱۔ ضمیر د مَا يَعْلَمُونَ او يَقُولَا راجع دے ملکین تہ او مراد د هغه تہ
ملائیک دی یعنی ہاروت او ماروت نومعنی داشوہ چہ دے ملائیکو تعلیم
د سحر ہیچانہ تہ ورکو و تہ دے چہ اول بہ یے پہ طور د نصیحت سرہ اوئیل
چہ یقیناً مونہ د طرف د اللہ تعالیٰ تہ پہ تاسو باندے امتحان یو نو کفر مہ کوئی
پہ عقیدہ ساتلو پہ سحر باندے یا پہ عمل کولو سرہ پہ هغه یعنی د سحر او
کفر نہ بہ یے پورہ منع او کرہ۔ سوال :- د ملائیکو د شان تہ خون تعلیم د سحر
بعید دے ؟۔ جواب :- قاضی عیاض پہ شفاء کیش وئیلی دی چہ دا تعلیم د
انذار دے یعنی تعلیم یے ورکو و سرہ د ویرہ ولو د هغه د عقیدے او د عمل تہ
اوشاہ عبد العزیز وئیلی دی چہ دا تعلیم د طرف د ملکیتو تہ و و خوپہ طریقہ
د انذار ورکو و سرہ لیکن د اورید و نکو پہ تیز پہ طریقہ د تعلم و لکہ چہ
یوسفیہ او وائی چہ چا دودہ روپی د یو روپی پہ عوض کیش واخستلے نودہ
ریو (سودا و کرہ لیکن کلہ چہ یو اورید و نکے داسے واری نو پہ هغه باندے عمل
شروع کری نو پہ دے کیش کناہ د استاد نیشستہ کناہ د اورید و نکے دہ۔
دویم احتمال دادے چہ ضمیر ونہ د تشبیہ راجع دی ہاروت اوماروت تہ او هغه
نوموتہ د بد معاشرہ تو سر و و۔ دریم احتمال دادے چہ ضمیر ونہ راجع دی

ھا روت او ماروت ته او هغه نومونه دشيطانانودی او په دے دواړه احتمالا توکښ بیا په
 اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ کښ دوه احتمالونه دی اول داچه دا په معنی دَمَقْتُولُونَ دے
 یعنی مونږ باندې ډیر از میشتو ته او تجربے کرے شویدی نو دَفَلَا تَكْفُرْ معنی
 داشوه چه انکار مه کوه زمونږ د تاثیر د عمل ته نو دا ترغیب دے تعلّم د
 سحر ته. دویم داچه دا په طریقه د استفهام دے ایّا مونږ په فتنه او کمر اخی
 کښ غور زیږدالی یو؟ نو فَلَا تَكْفُرْ یعنی کفر زمونږ پشان مه کوه دا استفهام
 زحری وو مقصد په دے کښ ترغیب بلیغ دے ایزده کولو د سحر ته.
 فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ په دے کښ دوه احتمالونه دی
 اول داچه دامعطوف دپه واتبعوا باندې دویم داچه دامستقل کلام دے او هم لفظ پټ دے
 یعنی فَهَمْ يَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا ضمیر راجع دے ملکین ته یا ھا روت او ماروت ته
 یا دواړو قسمونو د سحر ته چه په (السحرا و ما انزل) کښ ذکر دی. تعلّم
 ایزده کولو ته ویلے شی او په دے ایزده کولو کښ اختیار د استادن ته وی نو
 په دے کار د هغه خلقو کښ په ملائیکو باندے اعتراض نیشته دے.
 مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ عملیات د سحر د ډیر وکارونو د پاره دی لیکن ډیر نا کاره په
 هغه کښ د شے خاوندان تفریق دے چه داسبب دے د ډیر و مقاسدا و اودارنگ
 په حدیث د مسلم کښ ثابت دی (أورد حدیث دے) "چه ابلیس هغه شیطان
 سره ډیر محبت کوی چه د شے خاوندان په مینځ کښ جدائی پیدا کوی" او په
 دے تفریق کښ دوه توجیها ت دی. اوله توجیه تفریق عرفی تکوینی یعنی
 دوی به داسے عمل د سحر او کړو چه د شے خاوندان په مینځ کښ به بغض نفرت
 اود شتمی پیدا شوه نو خاوندان به شے له طلاق ورکړو. دویمه توجیه تفریق
 شرعی، یعنی د سحر په عمل کولو سره سر په یا بنځه به کافر شواو شځه خاوندان
 کښ چه یو تن کافر شی نو نکاح یے مات شی. وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ
 أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ، په دے جمله کښ دوه مقصداو ته دی اول خو جواب
 د سوال دے چه هرکله مخکښ جمله کښ ثابتنه شوه چه په سحر سره تفرّق
 رائجی نو معلومه شوه چه سحر پخپله تاثیر کوی او دویم مقصد په دیکښ
 تسلی ورکول دی مؤمنانوته چه هرکله یهودیان په سحر سره په جدائی
 پیدا کولو قدرت لری نوکیدے شی چه هغوی په دے سحر سره د نبی صلی الله
 علیه وسلم او د هغه د صحابو په مینځ یا د صحابو په کورنئ کښ دارنگ

د نور و مؤحدیت و یہ خلاف کتب سحر و تہ اوکری اوکھغوی پہ میخ کیش اختلاف دشمنی او نفرت پیدا شی یا هغوی هلاک شی نو داوهم یے رد کو چه تاثیر د سحر پہ اختیار د الله تعالیٰ کیش دے نو الله تعالیٰ بہ مؤمنان د ساحرانو د افساد تہ یے سانی هان د هغے یحیاء د پارسہ پہ شرع کیش مختلف طریقے بنو دے شوبیدی۔

اَلَا يَا اِذْنَ اللّٰهُ سَوَال :- اذن دلالت کوی پہ رضایان دے نو ایاء الله تعالیٰ پہ سحر یان دے رضا دے ؟ جواب :- اذن پہ قرآن کیش پتحویش کرتہ ذکر دے اوک هغے اتہ معانی دی (۱) پہ معنی د نصرت او مدد سرہ (سورة بقرہ ۲۵۹) (۲) پہ معنی د اجازت و رکولو (سورة بقرہ ۲۵۵) (۳) پہ معنی د قدرت او اختیار سرہ (سورة العمران ۴۹) (۴) پہ معنی د تقدیر الہی سرہ (سورة العمران ۱۴۱) (۵) پہ معنی د رضایان سرہ (سورة نساء ۲۵) (۶) پہ معنی د تسخیر الہی سرہ (سورة سبا ۱۷) (۷) پہ معنی د امر تشریعی سرہ (سورة حشر ۸) (۸) پہ معنی د امر تکوینی سرہ پہ دے ایت کیش اوک دے تہ تعبیر کیڈی پہ تخلیہ سرہ۔

وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ، یہ دے جملہ کیش تعمیم د روستو د تخصیص تہ یعنی د تعلم د سحر تہ علاوہ تورهم مضراو بے نفع علمونہ دوی ایزدہ کوی۔ یہ ضمیر د هم کیش اشارہ دہ چه کوم خیز صرف دوی تہ ضرر و رکوی اگر چه بل چاہ تہ ضرر تہ و رکوی یا بل چاہ تہ نفع و رکوی او دوی تہ نفع تہ و رکوی نو هغے ایزدہ کول خود عاقلان تو کار تہ دے او دوی داسے کول۔ تفسیر فتح العزیز کیش لیکلی دی چه هر علم حوق نفسہ بدکار تہ دے لیکن پہ یو د درے و جو سرہ هغہ مذموم او کرخی۔ اولہ وجہ، چه تقصانات یے دیروی او منافع یے کم وی لکہ علم د سحر اوک تجو موجه د هغے د وجے اکثر د انسانانو نظر او توجہ د الله تعالیٰ تہ منقطع شی او شرک طرف تہ نزدے شی دارنگ علم د فلسفے او سائنس چه اکثریت د هغوی صرف اسباب پیثرقی او مالک د اسبابو چه الله تعالیٰ دے هغہ تہ هج توجہ تہ کوی۔ دویمہ وجہ، بعض د علمونونہ داسے وی چه د انسانانو د استعداد تہ بھروی تو د وجے د عدم استعداد تہ هغہ د انسان د کمرا هئی د پارسہ سبب او کرخی او دے قسم تہ علم د تاریخ د مشاجرات صحابہ رضی الله عنہم (جنگونہ او اختلافات د هغوی) او علم تصوف او بحثونہ کول پہ مسئلہ د قضا او تقدیر کیش ویلے شی۔ دریمہ وجہ پہ علومو شرعیو کیش بے حایہ تعمق کول او یہ هغے کیش اقراط تفریط کول لکہ پہ علم عقیدہ او توحید کیش فلسفیا تولہ

دخول و رکول او یہ علم فقہ کیش حیلوا و روایات نادرہ کفتاؤد و تہ توجہ کول او
 یہ علم تاریخ و قصص انبیاء علیہم السلام کیش د یهود و دروغ قصے اور روایات
 کد رواقتوا و شیعه کا تو خط کول او هغه تہ توجہ و رکول نو یہ داسے علم و نو کیش
 فائدہ کمہ وی او نقصانات پکیش د پیر وی داسے اشتغال کد یهود دیا نو سہ مشابہت
 کول دی۔ تنبیہ :- کدے ایت یہ تفسیر کیش بعض مفسرین و مؤرخین و قصہ کد
 ہاروت ماروت ذکر کر پیدہ چہ دوی اللہ تعالیٰ زمکے تہ را کوز کپی و داسے سحریے
 ورتہ بنودے و داسے دوی تہ یے شکل کد انسان و ورکپے و داسے شہوت یے ہم
 ورتہ ورکپے و داسے عاشقان شول یہ زہرہ بتخہ باندے او هغه کد دوی کد
 مطلب پورہ کولو د پامہ شرط اول کولو چہ عبادت کد بت او کپی یا شراب او خیسکی
 یا قتل کد یو نفس او کپی نو دوی کد هغه شرط او متلو او شراب یے او خیسکل نو
 یہ تشہ کیش یے بت تہ سجده او کپہ سہ یے ہم قتل کپہ او بیا یے کد هغه سرہ
 زنا او کپہ یہ دغہ حال کیش هغه کد دوی تہ اسم اعظم ایزدہ کپہ کد هغه یہ وجہ
 کد هغه تہ زہرہ ستورے جو ہر شوا و اسمان تہ او خیز و لے شوا او ہاروت ماروت
 تہ اللہ تعالیٰ اختیار و ورکپہ مینے کد عذاب کد دنیا او د عذاب کد آخرت کیش نو
 دوی د تیوی عذاب خوش کپہ نو پپے کد ویشتونہ او یزان کپے شول یہ کوہی
 کد یا بل کیش او یہ دغہ حال کیش یے ہم خلقوتہ سحر ایزدہ کولو۔ او کد دوی کد
 ملاقات یہ بامہ کیش حاکم او بیہقی او ابن المنذر کد او زاعی تہ ہم روایات ذکر
 کر پیدی یہ زمانہ کد صحابہ کرام و تابعین و کیش او دغہ قصہ اور روایات امام
 احمد او ابن جریر او ابن ابی حاتم او حازن وغیرہ ذکر کپی دی الوسی یہ
 روح المعانی کیش و بیلی دی چہ کدے مختلف سند و تہ شہ کد پاسہ شل دی
 لیکن محققین و مفسرین کدے قصہ رد کر پیدے ۱۔ قاضی عیاض یہ شفاء کیش لبیکلی
 دی چہ کدے قصہ تہ ہیچ یہ ضعیف یا یہ صحیح سند سرہ کد رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم تہ نقل ثابت تہ دے ۲۔ ابو حیان البحر المحیط کیش و بیلی دی چہ
 کدے تولے قصہ تہ ہیچ خیز ثابت تہ دے ۳۔ حازن یہ تفسیر کیش و بیلی دی
 چہ دا اخبار اخستے شویدے د یهود دیا تہ او د هغوی افتراء کاتے یہ انبیاء او یہ
 ملائیکو باندے مشہورے دی ۴۔ ابن کثیر و بیلی دی چہ حق تہ نزد دے خبرہ
 دادہ چہ دا روایت کد ابن عمر دے کد کعب الاخبار تہ او کعب نقل کو کد کتاب
 کدینی اسرائیلونہ (او بخاری و بیلی دی چہ کد کعب یہ روایا تو کیش دیر دروغ راغی دی)

اوپہ دے کیں حدیث مرقوع صحیح متصل الاستاد تریبی صلی اللہ علیہ وسلم پور
نیشہ یعنی روایات پکین شتہ لیکن شہ مرقوع نہ دی او شہ مرقوع دی خوب صحیح
نہ دی او شہ مرقوع صحیح دی لیکن سند و نہ یے متقطع دی ہ امام رازی یہ
تفسیر کیں و بیلی دی چہ داروایات فاسد مردود غیر مقبول دی او دشہاب
عراقی نہ یے تصریح نقل کریدہ چہ دہاروت ماروت یہ بارہ کیں شوک داسے
عقیدہ ساتی چہ دوی ملائیک دی اوپہ دغہ (ذکر شوی) کنا ہونوکس دزہرہ
سرہ دوی لہ عذاب و رکید لے شی نو دا شخص کا قربا اللہ العظیم دے اوارزی
قرطبی او خازن او صاحب د قحہ العزیز وغیرہ دے قصہ د ابطال فی نفسہا
دپارہ شپیر و جے ذکر کریدی - اولہ وجہ عصمت د ملائیکو تلوپہ اجماع اوپہ
صریحہ خصوصہ ثابت دے (انبیاء ۲۱) سورہ تحریم لک او روایاتو تہ
چہ یہ ہفت کیں صفات د ملائیکو ذکر دی) تو دے خصوصہ مقابلہ کیں ہیج
ثابت حدیث تیشہ - دویمہ وجہ چہ دوی پہ عذاب کیں مبتلا دی تو دغہ
وخت دوی تہ شہ رنگ فرصت ملا ویری چہ خلقتو تہ د سحر تعلیم و رکری -
دویمہ وجہ عقل تہ متی چہ بدکارہ بنجہ دے یہ اسم اعظم سرہ اسمان تہ
او خیزی او دھق نہ ستورے رنہ والا جو رشی - خلورمہ وجہ دا دہ چہ یہ تاریخ
او مخکنو کنا ہونوکس ثابت دہ چہ زہرہ غت ستورے دے داؤ ستورونہ چہ
مخکین دادم علیہ السلام نہ پیدا کرے شوی وؤ - پنجمہ وجہ یہ دے قصہ کیں
وئیل شوی دی چہ اللہ تعالیٰ دوی تہ اوئیل چہ زہ تاسوتہ شہوت درکرم
نوضوریہ ستاسونہ کنا ہوتہ کیبی او دوی ورتہ اوئیل چہ زموتہ نہ بیام
ہیج گناہ یہ نہ کیبی نو دوی تکذیب او تھیل د اللہ تعالیٰ او کپو - شپیمہ وجہ
قرآن کریم یہ ظاہری تص کیں دے قصہ یہ ہیج حصہ بانہ دے دلالت نہ کوی
او قرآن یہ تفسیر کیں داسے روایاتو تہ ہیج حاجت نہ لری -

سوال :- ابن حجر یہ المسند فی الذب عن المسند کیں اوسیوطی دے
روایاتو دے قصہ دہاروت ماروت تصحیح کریدہ او وئیلی دی چہ دے دیر سند و نہ
دی نو دلالت کوی چہ دے شہ اصل او صحت شتہ دے ۶ -

جواب :- (۱) د ابن کثیر نہ مخکین نقل او کپے شوچہ یہ دے کیں حدیث چہ
صحیح او مرقوع او متصل الاستاد وی تیشہ یہ ہر یوسند بانہ دے د عدم صحت
بعدم رفع یا د انقطاع اعتراض دے او د صریح قرآنی خصوصہ ہم داروایاتو تہ

مخالف دی (۱) آلوسی و تبلی دی کہ سند و نہ صحیح شی لیکن روایت باطل دے یہ
 ہغہ و جو ہوسرہ چہ تحکس تیر شوی دی او بطلان دیورایت فی نفسہ منافات
 نہ لری دصحت دسند سرہ یعنی یو واقعہ اسرائیلی وی لیکن سند دثقل یے
 صحیح وی تو یہ دغہ سند سرہ صحت او یقین یہ دغہ واقعہ یا تہ نہ حاصلیری
 او کو مو تفسیر و توجہ ددے تا ویلات کپیدی اودا واقعہ یے حمل کپیدی یہ
 رموز او یہ اشارات و یان دے تو دہغوی داطریقہ ہم فاسد دہ حکمہ چہ اول رموز
 او اشارات د مقام تفسیر نہ خارج دی، دویم داچہ ہر کلمہ قصہ صحیح نہ دہ تو دہغہ
 نہ رموز او اشارات راویستل ہم صحیح نہ دی لکہ چہ تخم فاسد وی تو دہغہ نہ
 خہ رنگ صحیح بو تے راوتلے شی؟ (ہذا ما عندی واللہ اعلم بالصواب)۔

قائدہ:۔ لفظ دقتنہ او مادہ دہغہ یہ قرآن کتب شیبیتہ کرتہ واقع دہ اولفظ
 دقتنہ دیرش کرتہ راغلے دے او دہغہ دیر و جودہ دی بعض دہغہ نہ سیوطی
 یہ اتقان صحیح کتب ذکر کپے دی۔ اولہ وجہ یہ معنی دشرک سرہ (سورہ
 انفال ۱۶)۔ دویمہ یہ معنی داضلال (کمراہ کول) (سورہ آل عمران ۷)۔ دریمہ
 یہ معنی دقتل (سورہ نساء ۱۶)۔ خلورمہ یہ معنی دارولو دحق نہ (سورہ مائدہ ۱۶)
 پنجمہ یہ معنی دگمراہی سرہ (سورہ مائدہ ۱۶)۔ ششمہ یہ معنی دعدار او بھانہ
 کول (سورہ انعام ۱۶)۔ اوومہ یہ معنی دقضاء سرہ (سورہ اعراف ۱۶)۔

اتمہ یہ معنی دگناہ سرہ (سورہ توبہ ۱۶)۔ تہمہ یہ معنی دمرض سرہ (سورہ
 توبہ ۱۶)۔ لسمہ یہ معنی دعبث سرہ (سورہ یونس ۱۶)۔ یوولسمہ یہ معنی
 دامتحان سرہ (سورہ نور ۱۶)۔ دولسمہ یہ معنی دعذاب سرہ (سورہ عنکبوت ۱۶)۔
 دیارلسمہ یہ معنی دسوز و لوسرہ (سورہ ذاریات ۱۶)۔ ثوارلسمہ یہ معنی
 دجنون سرہ (سورہ قلم ۱۶)۔ داخو سیوطی ذکر کپیدی)۔ او پٹکلمہ یہ معنی
 دبدعت سرہ (سورہ تور ۱۶)۔ او شپارسمہ یہ معنی ددین نہ ارول یہ زور
 یا یہ دھوکے سرہ (سورہ بقرہ ۱۶)۔ او اولسمہ یہ معنی دفساد او ورائی کول
 (سورہ توبہ ۱۶)۔ تودلنہ دقتنہ یہ معنی دامتحان دے دنور وخلقو دپارہ۔

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ، یعنی دوی مشغولیت
 یہ دغہ ضرر علمو تو یان دے دوجے دناپوہی تہ نہ وؤ یلکہ بتہ عالمان
 وؤ او پوہیدال چہ ددے سرہ ثواب دآخرت بر یا دیری یعنی باطل
 علمو نہ دی۔ اشترایہ ضمیر راجع دے سحر تہ یا مایضرہم ولا ینفعہم تہ

وَاتَّقُوا الِْمْتُوْبِيَهٗ مِمَّنْ عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِّمَّا يَتْلُوْنَ

اور مٹانے والے سے (دشمن اور کافروں سے) تو بختر ہے کہ اللہ تعالیٰ نہ غور دے۔

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ ۝۱۰۳ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

کہ دوی پوہیدے۔ اے ایمان والو

اور اشتراء نہ مراد طلب اور محبت کہ ہے۔ خلاق مطلق حصہ او برے تہ وٹیلے شی لیکن اکثر استعمال ہے یہ حصہ کہ خیر کیش وی او یہ معنی کہ برے کہ دنیا یہ سورۃ توبہ ۹۹ کیش دے او یہ معنی کہ برے کہ آخرت یہ سورۃ بقرہ او سورۃ عمران ۷۷ کیش دے۔

وَلِكَيْسَ مَا شَرَّ آيَةٍ اَتٰهُمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ حَتّٰى يَكُوْنُوْا حِجَابًا لِّمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَرُوْنَ ۝۱۰۴

حاصل جواب دادے چہ دا یہ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ اے عطف دہ او ہفہ دہ لَام

قسمیہ کہ وجہ تہ جملہ انشائیہ دہ۔ دویم سوال:- چہ کہ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ کہ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ اسرہ منافات دے عکہ چہ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ کہ دوی دہ اثبات دہ علم دے او لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ کہ نفی کہ علم دہ ۹ حاصل جواب دادے چہ اثبات کہ دوی علم دے چہ مضمون کہ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ دے او نفی کہ دہ علم دہ چہ ہفہ ناکارہ والے کہ خرچ کولو کہ خیل عاتوتو (عمر و تو او مالوتو) دے یہ بدل کہ ہفہ مضر علموتو کیش۔ سوال:- لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ دلالت کوی یہ نفی کہ علم کہ دوی یا نہ دے او لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ دلالت کوی یہ اثبات کہ علم کہ دوی یا نہ دے ۹ جواب:- (۱) مخکین تیر شو چہ اثبات کہ دوی علم او نفی کہ دہ علم دہ نو منافات نیستہ او کہ دے پشان بل۔ جواب:- (۲) یہ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ کہ اثبات کہ علم اجمالی دے یا علم حصولی او یہ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ کہ نفی کہ علم تفصیلی او علم بالمشاہدہ دہ۔ جواب:- (۳) لَوْ كَانُوا يَعْلَمُوْنَ کہ نفی کہ علم یہ اعتبار کہ ترک عمل دہ۔

مٹانے پہ دے ایت کیش ترغیب دے تو یہ کولو کہ مخکین گناہوتو نہ یہ ذکر کہ دوی شرط تو سورہ۔ اول شرط ایمان حقیقی چہ یہ ہفہ کیش ایمان یہ قرآن او

۱۷
۱۸

لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا

مہ وایئ لفظ راعنا او وایئ نظرنا او واورئ یہ قبولیت سے

وَبِكُفْرَيْنِ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿۱۰۴﴾ مَا يُوَدُّ الَّذِينَ

او دپارہ دکافرانو عذاب دردناک دے۔ نہ غواہی کافران

یہ آخری رسول صلی اللہ علیہ وسلم باندھے ہم داخل دے۔ دویم شرط تقویٰ دے چہ یہ ہفت کیش حان۔ بچ کول دھر کفر او شرک تہ او دسحرا و دمضر علومو تہ داخل دی۔ کمثوۃ دالام ابتدائیہ دے او جواب کشرط پتہ دے (لَا تُثْبِتُوا) او جملہ اسمیہ یے یہ حائے دجملہ فعلیہ کیش ذکر کپہ دپارہ دافا دے دکثبات واستقرار۔ کمثوۃ مصدر یہ وزن دمفعول یہ معنی دثواب او جزاء خیر دے۔ کجیز داصیغہ دتفصیل تہ دہ بلکہ دبیان دنفیس خیریت دپارہ دے۔ کوکوا یعلمون جزاء ددے پتہ دہ (لَا تُنَوُّوا)۔

سحر ریت دمنکیش سرہ دادے چہ یہودیانو یہ مؤمنانو کیش سحر او غلط علمو تہ خورول توداسے دوی ناکارہ کلمات ہم یہ ہغوی کیش خوروی۔ بل داچہ ایمان دسحر تہ متع کول کوی تودارنگ دراعنا تہ ہم متع کول کوی۔ او یہ دے کیش خطاب دے مؤمنانو تہ یہ اعتبار دکظاہر سرہ لیکن مقصد پکیش زجر دے یہودیانو تہ او دہغوی دشیخے جواب تہ اشارہ دہ تفصیل دہغہ دادے چہ ہر کلمہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مدیتے تہ ہجرت او کپرو او یہودیان دہغہ مجلس تہ راتل تودہغہ دخیرو یہ مینجے کیش یہ یوکسک ہغوی تہ اواز او کپرو (راعنا) ظاہری معنی یے دادہ چہ یہ خیرو کیش زمونہ لحاظ او کپہ یعنی زمونہ دپوہہ کولو کوشش او کپہ۔ توصحابہ کرامو ہم دہغوی نقل شروع کپرو یہ دے لفظ کیش یہ دے خیال چہ دوی خواہل علم دی او داکلمہ وائی توکیدے شے چہ یہ دے کیش بہ ادب کول مقصد دوی تو ہغوی بہ ہم یہ مینجے دخیرو کیش داکلمہ وئیلہ او دغہ ظاہری معنی دوی مقصد دہ۔ لیکن یہودیانو بہ دخیالات دوجے دالفظ ذکر کوؤ او یہ نیت کیش دوی باطلہ معنی مراد دہ (چہ ہغہ روستو ذکر کپری) تو ہر کلمہ چہ یہودیانو دوصحابونہ ہم داکلمہ واوریدلہ تودوی یہ وئیل چہ مونہ خو محمد صلی اللہ علیہ وسلم تہ پتہ کنحل کوؤ او دوی ورتہ پتہ کنحل کوی

اوپہ کورنی کبش یئے خندا کولہ توسعد بن معاذ رضی اللہ عنہ پہ دوی یا خدا
 پوہہ شواوہغہ کدوی پہ محاورہ یا خدا پوہیدالو تو یہود دیا تو تہ یئے اوئیل
 کہ چرے ما داکلمہ کیوتن ستاسوتہ بیا واوریدالہ توزہ یہ کہغہ ستہ اوہم
 نوہغوی ورتہ اوئیل چہ ستاسو منگری ہم داکلمہ وائی نو داایت نازل شو
 (الباب) - او مؤمنان یئے کدے کاستعمال نہ منع کول اگرچہ ہغوی صحیح
 معنی مراد کولہ خودا کدے کپارہ چہ یہودیان کدے نہ منع شی محکہ چہ
 ہغوی کدے باطلہ معنی ارادہ کوی او دلیل کدوی کویلو پہ سورۃ نساء
 کبش دے۔ تو یہودیانوہ کدے منع نہ روستو وئیل چہ دانہی اوصحابہ
 ویر تعصب او حسد کوی محکہ چہ دوی یوکلمہ استعمالوی نو جائزوی
 لیکن ہرکلمہ چہ مونہ کدے استعمال کوؤ تو بیا یئے زمونہ کدے نہ
 منع کپی ۹۔ حاصل کدے جواب دادے چہ ہرکلمہ صفا کلمہ شتہ دے (انظرنا)
 نو کدے استعمال پکار دے محکہ چہ کوم خلق دغہ کلمہ استعمالوی او باطلہ
 معنی تربیہ ارادہ کوی ہغہ خو کا قران او کدرد ناک عذاب مستحق دی تو
 دامنہ کدے او عناد کدے نہ نہ دہ بلکہ کدے نہ کبیر نہ کبیر کبیر لو کپارہ دہ۔

باطلہ معنی کدے رعنا: - کدے دیر و وجہ دی۔ اولہ وجہ مشہورہ دادہ چہ راعن
 کدے رعوت تہ اختستلے شویدے اوپہ عربی لغت کبش رعوت کمعقلتیا تہ وئیل شی
 اوپہ سریانی ژبہ کبش یئے ہم دامعنی دہ او الف یئے پہ اخر کبش کدے اءرا واز
 کپارہ زیاتولو او نبی کدے اللہ تعالیٰ تہ بے وقوف (کمعقل وئیل) دادہغہ توہین
 او کفر دے۔ دویمہ وجہ دادہ چہ دوی ارادہ کوو پہ دے سرہ شیونکے (چرواہا)
 کدے او بیز داو مطلب یئے داو وچہ تہ خو صرف کدے او بیز داو بیز داو یئے
 او دا اہل حجاز و عادت و و (اوپہ حدیث صحیح کبش دی چہ ہریونی کدے
 بیزے خرو لے دی او زمونہ بی ہم کدے مکے والو کپارہ پہ قرار یط یا نڈا خرو ل
 کول فکبش کدے نبوت تہ) یعنی ستا مناسبت کدے انسانو کدے تربیت سرہ نیشستہ او
 دہم بے ادبی کدے نبی دہ او کفر دے۔ دریمہ وجہ دادہ چہ راعنا امر کدے رعایت تہ
 او رعایت تہ دوی ارادہ کولو حفاظت کول یعنی تہ زمونہ نگہبان اوسات تہ
 کوونکے یئے (کدے لایقوا و مصیبتو تہ) او داصفت پہ اللہ تعالیٰ پورے خاص
 دے نو نبی لہ داصفت ثابتول شرک دے (کدے دوی اگرچہ داعقیا زمونہ
 کدے پہ بارہ کبش تہ وہ لیکن دوی غوشتلہ چہ داموہمہ کلمہ کدے شرک

پہ صحابو کیں شائع شی نو پہ دوی کیں یہ شرک پتہ پتہ خورشی او بنا پہ
 دے داکلمہ نشر کول شرک او کفر دے۔ غلورمہ وجہ دا چہ راعنا دیا ب مفاعله
 تہ دے او مفاعله دیا تبینو تہ صدور غواری یعنی موثر ستار عایت کوؤ نو تہ
 زمونہ رعایت کوہ نو دوی پہ دے لفظ کیں یہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم بات دے
 خیل احسانات خیر کول او دہغہ سرہ یے دخیلے بر ایری دعوی کولہ (الباب)
 او دا ہم دتی بے ادبی دہ۔ پنجمہ وجہ دے مصر پہ بعض تاریخونو کیں لیکلی دی
 چہ ٹخکیں زمانہ کیں کا اهل مصر دیر معبودان وؤ د غوا عبادت یے کولو
 چہ ہغہ تہ یہ یے حاثور وئیلو او د تمر او سپو کوئی او ستور و وغیرہ عبادتو تہ یے
 کول لیکن تمر دوی پہ تیز معبود اکبر وؤ ہغہ تہ یہ یے امن راع یاراع وئیلو
 او د دوی عقیدہ وہ چہ د مصر یا دشاہ ہم ہغہ جو پیری چہ پہ ہغہ کیں
 ظل (سورے) وی د تمر تو دے وچے تہ یے ہغہ تہ فاراع وئیلو او بیا
 ہغہ لفظ نقل شوقر عون لفظ تہ۔ نوراع د یہود و پہ ٹخکئی اصطلاح مصری
 کیں لو یے معبود تہ وئیلے شو تو دوی راعنا کلمہ دے وچے تہ یہ مسلمانان
 کیں خور ولہ چہ دا مسلمانان خیل نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ معبود اکبر
 او وائی او پہ شرک کیں اختہ شی۔ نواللہ تعالیٰ دے دے کلمے وئیلو تہ متع او کرلہ
 او او قرمائیل یے چہ یَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا نورا عنا کلمہ پہ تص صریح
 سرہ وئیل حرام دی او پہ طریقہ د دلالت التخص پہ دے متع کیں ہر ہغہ
 کلمہ داخل دہ چہ ہغہ موہم د کفر او د شرک وی یعنی د ہغہ صحیح معنی
 ہم موجود او متعارف وی او د ہغہ بلہ معنی باطلہ وی تو دا سے کلمات وئیل
 حرام دی او دا سے تعبیر شامی ص ۲۵۳ کیں ذکر کریدا (مَجْرَدُ أَيُّهَا الْمَعْنَى
 الْمَحَالُ كَافٍ فِي الْمَنْعِ عَنِ التَّلَقُّطِ بِهَذَا الْكَلَامِ وَإِنْ اِحْتَمَلَ مَعْنَى صَحِيحًا)
 ”صرف وہم د باطلے معنی پورہ دے د پارہ د منع کولو د لو ستلو د ہغہ کلام تہ
 اگرچہ پہ ہغہ کیں احتمال د صحیح معنی وی۔“ او د دے قاعدے د لاندے
 پہ عرف کیں دیر کلمات دی چہ پہ ہغہ کیں صحیح معنی ہم وی او باطلہ
 معنی پکتن ہم وی لیکن ویونکی باطلے معنی تہ خیال تہ کوی۔ یو د ہغہ تہ
 ہغہ کلمات دی چہ بداعتیانو پہ درود تاج کیں داخل کریدی (دَافِعُ الْبَلَاءِ
 وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْأَلَامِ) درود تاج یے ہم مخترع دے او دا کلمات پہ ہغہ
 کیں موہم د شرک دی اگرچہ صحیح معنی یے کیدا لے شی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم

به په ژوند کښ بلا کول او ويا کول او قحطونه در دونه په دعا کول نوسره دفع کول
 ليکن ظاهري معنی داده چه نبی صلی الله علیه وسلم په دفع کولیاتو وغیره
 اختیار او تصرف لری او داعقیده خوشرک د قرآن د قُلْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ
 فَرْغٌ وَلَا رِشَاءٌ (سورة جن ۲۱) نه بالکل خلاف عقیده ده تود کلماتو
 نه په سختی سره منع کول پکار دی فتاوی رشیدیة ص ۱۴۱ او مجموعه الفتاوی
 ص ۲۳۸ کښ دایه د موهما توتو شمار کړیدی. دویم د هغه نه عبد الرسول
 عبد النبی او د دے پشان نوموته ایسودل دی اگر چه د هغه تاویل کیښای
 چه عبد په معنی د غلام او تا بعد ازاو خدا متبار دے لیکن ظاهري معنی یی
 بندگی کوونکے دے او د دے اضافت کول غیر الله تعالی ته حرام د دارنک
 شرح فقه اکبر کښ یی لیکلی دی او سورة العنکبوت کښ هم د دے نه منع
 راغله ده. دویم لفظ د حضرت او حضور دے او خاص په وخت د استعمال
 کښ د پاره د غائب یعنی اگر چه په عرف کښ حضرت او حضور په حائے د
 ادب کښ استعمالیږی لیکن په دے کښ د باطله معنی دوه وجوه دی اوله وجه
 داده چه حضرت او حضور دواړه مصدر ونه دی د یو بنده چه غائب وی
 د صفت کول د عقیده دے حاضر ناظر او د علم د غیب وهم پیدا کوی او
 حمل د معنی مصدری مبالغه پیدا کوی هاں د حاضر شخص په وصف
 کښ لفظ حضور نقصان نه لری. او دویمه وجه خاص ده په لفظ حضرت
 پورے چه دا د متصوفا ملحدیتو په اصطلاح کښ د مرتبه د وحدۃ الوجود
 د حلول یو اطلاق دے یو ځل زید په معجم المناهی اللغویه ص ۳۳۳ کښ لیکلی
 دی چه معنی یی داده (چه دا د فاسد اصطلاحاتو نه دے او صوفیه په دے
 سره مراد کوی فناء د رب د بنده په بنده کښ او د پشان د حضرت دے په
 نیز د ملحدینو چه اراده کوی دوی په دے سره حضرت د جمع د وجود په
 یو وجود کښ) او د دے حواله یی ور کړیده په مدارج السالکین ص ۲۱۸ او
 الروض الانف ص ۲۵۹ لیکن تعجب د اهل حسد و عناد نه چه هغوی په ثورو
 خلقو باندے استعمال د موهم الفاظو منع کوی او دخپلو مشرانو په باره کښ
 غائبانه دا الفاظ استعمالوی او حان له د جواز یی دلیل لارے جوړوی.
 دارنگ ابن قیم په الجواب الکافی کښ ډیر کلمات موهمه شمار کړیدی چه
 د هغه نه منع ضروری ده لکه مَا شَاءَ اللَّهُ وَمَا شَاءَ قُلَان. هَذَا مِنْ بَرَكَاتِ اللَّهِ

كَبَرَكَةِ فَلَانٍ - اَنَا فِي حَقِّهِ اللَّهُ وَحَقِّ فَلَانٍ - اَنَا مُتَوَكِّلٌ عَلَى اللَّهِ وَعَلَى فَلَانٍ وَغَيْرِ
 رَحْمَةً چہ کہ اللہ تعالیٰ خوبیتہ وی او کہ فلائی - دا کہ برکت کہ اللہ تعالیٰ نہ دے او کہ
 برکت کہ فلائی نہ دے - تہ یہ حفاظت کہ اللہ تعالیٰ او کہ فلائی کہیں ہم - زما توکل کہ
 یہ اللہ تعالیٰ او یہ فلائی باندا ہے۔

قاعدہ :- کہ یہ لفظ کہیں وہم کہ باطلہ معنی وی لیکن دلیل شرعی موجود وی
 کہتے یہ ورود باندا ہے نو کہ ہفت استعمال جائز دے لکہ سمیع او بصیر اور وف
 رحیم مولیٰ او سید صفات کہ اللہ تعالیٰ دی لیکن کہ بندہ یہ صفات تو کہیں ہم
 نقل دی (یہ معنی مناسب کہ بندہ کا نوسرہ) نو کہ ہفت استعمال منع نہ دے۔

قاعدہ عل :- کہ دے تہ معلومہ شہوہ چہ مشابہت کہ کفار و مشرکین و مبتدعیوں سے
 یہ اعمال و اقوال و لباس و اختراعات و عبادات نو کہ ہفت کہیں منع دے دا بن کہیں
 و بیلی دی او حدیث کہ مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ نقل کرے دے۔

قاعدہ عل :- کہ یٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اَطَاعُوا لِهٖ قَوْلًا کہیں نہ آتیا کرتہ راغلے کہ
 یہ دے خطاب سرہ مراد دیر شرافت کہ دے امت دے - دا بن مسعود رضی اللہ
 عنہ روایت دے چہ ہفت تہ یوسرے راغے ورتہ یے اوئیل چہ ماتہ وصیت او کہ
 ہفت ورتہ اوئیل چہ ہر کہ یہ قرآن کہیں واورے یٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا نویشہ
 غور ورتہ کہ پر دہ حکم چہ ور پسے بہ کہ خیر یہ ہا سرہ کہیں امر وی یا بہ کہ
 شر نہ تھی وی - تو یہ دے تہ آتیا خطا یا تو کہیں درے خلویشت او امر دی
 او اتہ ویشٹ نواہی دی او اتلس اخبار دی چہ یہ ہفت کہیں کہ اتو مرجع
 او امر ورتہ دہ او کہ لسو مرجع نواہی تہ دہ او دغہ او امر نواہی شہ کہ پاسہ
 او یا شیعہ کہ ایمان لری یہ حذاف کہ تکرار سرہ۔

وَقُولُوا اَنْظُرْنَا دا امر یہ داسے لفظ سرہ دے چہ یہ ہفت کہیں باطلہ معنی نیستہ
 او نظریہ معنی کہ تاخیر او مہلت سرہ دے یعنی یہ خبر و کہیں موت تہ دمہ
 او کہہ او بل قول دا دے چہ نظریہ معنی کہ فکر او توجہ کو لو سرہ دے۔

وَاَسْمِعُوا سوال :- ہر کہ چہ غور و نہ کہ انسان روغ وی نو او از او ریدال
 خوبے اختیار دی تو یہ ہفت باندا ہے امر ولے او کہے شو کہ جواب :- مراد
 کہ دے نہ غور و نہ او زکار ول دی او ریدال کو کہ خبر و کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 وسلم تہ کہ ابتداء نہ کہ پارہ کہ دے چہ بیا اَنْظُرْنَا تہ ضرورت نہ پر پوئی۔
جواب :- مراد کہ سمع نہ اطاعت او قبولیت دے یعنی صرف اَنْظُرْنَا وئیل

كُفِّرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يَنْزِلَ

د کتابیانو ته اونه د مشرکانو ته چه نازل کرے شی

عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِّنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ

پہ تاسو باندے خیر د طرف د رب ستاسونہ۔ او اللہ تعالیٰ خاص کوی

بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

پہ رحمت خیل سرہ چالہ چه او غواری۔ او اللہ تعالیٰ خاوند د لوئے فضل دے۔

مقصود تہ دے بلکہ پہ ہف پسے پہ خیرہ یاندے عمل کول ہم ضروری دی پہ
خلاف دیہودیانو تہ چه راعنا یہ یے اوئیلو او بیبا یہ یے اطاعت تہ کوؤ۔

جواب:- مراد پہ دے کیں تاکید دے یعنی لَا تَقُولُوا رَاعِنَا اَوْ قُولُوا انْظُرْنَا
(نہی او امر) پورہ واورئ چه مخالفت تربیتہ اونه کرئ۔

وَالْكَافِرِينَ عَذَابُ الْيَمِّ، یہ دے کیں مقصود رد دے پہ یہودیانو باندے
چه لفظ راعنا استعمالوؤ تکی نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ پہ اصل کیں کافران
دی، د کفر نشر و اشاعت کول غواری۔

ہل پہ دے آیت کیں ذکر د دہ علتونو دے د پارہ د ما قبل حکم چه ہعہ

منع د تقلید او تشبیہ تہ دہ د کافرانو سرہ۔ اول علت سعت بغض او حسد
د هغوی د مؤمنانو سرہ او دویم انعامات خاصہ د اللہ تعالیٰ پہ مؤمنانو باندے۔

مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا، وَدُّ محبت د زرہ تہ وئیلے شی او دل تہ مراد پہ نفی
د د سرہ سختہ دشمنی او بغض د هغوی دے۔ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِّنْ دِيارہ

د تبعیض یا د بیان دے۔ وَلَا الْمُشْرِكِينَ عطف دے پہ اهل باندے اولاد
پارہ د تاکید د نفی دے او عطف پہ مغایرت ذاتی باندے حمل دے نو

مقصود دے چه د کُفِّرُوا دہ قسموتہ دی یو کتابی او یل غیر کتابی یا عطف
د صفت دے پہ صفت باندے ذات یودے یعنی کتابی چه کفر کوی او شرک

کوی او دارنگ پہ سورۃ بینہ مل کیں ہم دی یا دا عطف دے پہ الَّذِينَ
باندے او حالت جزی د الْمُشْرِكِينَ د وجہ د جوار نہ د لیکن اول قول اصح دے۔

سوال:- دا عطف دلالت کوی چه اهل کتابوتہ مشرک نشی وئیلے کیدے
اگر چه شرک کوی؟ جواب:- دا دلیل یشکارہ تہ دے د دہ وجوتہ اولہ وجہ

خود ادا چہ دے عطف کصفت دے یہ صفت باندے یعنی کتانی کافر و مشرک دے
 لکہ چہ مخکش ذکر شول اوکہ عطف کذات وی پہ ذات باندے نوکدے وجہ دادہ
 چہ کتانیانو کافرانو خیل وصف مشہورہ شتہ چہ اہل الکتاب دے اگرچہ کافر
 او مشرک دی اوک غیر کتانی خویل وصف مشہورہ تیشتنہ سیوا ک مشرک نہ نو دا
 دلالت نہ کوی پہ دے خبرہ باندے چہ کتانی (شُرک کوؤنکی تہ) مشرک نشی وئیل
 کیدے محکمہ نصوص پہ دے کیش موجود دی چہ ک مشرک کتانی او غیر کتانی
 دواہو باندے اطلاق کیری لکہ یہ سورۃ انعام ۱۱۱ او سورۃ یوسف ۱۱۱ کیش
 عموم دے او سورۃ بقرہ ۱۳۱، سورۃ العمران ۱۱۱ کیش اشارۃ النص دے چہ
 کتابیان مشرکان دی او حدیث کا اخرجوا المشرکین من جزیرۃ العرب چہ
 عمر رضی اللہ عنہ وئیلی وؤ پہ وخت کجلا وطن کولو ک یہود دیا نو کیش۔
 ہاں کتانی مشرک او غیر کتانی پہ مینج کیش یہ بعض احکام کیش فرق شتہ
 دے دھتے جدا وجہ دہ۔ دا تفصیل بہ انشاء اللہ پہ تشریح ک۲۱ کیش راشی۔
 اَنْ يُّنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ، ظاہر دا دہ چہ کدے نہ ہر انعام ک اللہ
 تعالیٰ مراد دے دینی وی اوکہ دنیوی وی محکمہ چہ ک مؤمنانو ہر خیر او نعمت
 سبب ک غضب ک کافرانو دے لکہ یہ سورۃ العمران ۱۱۱ کیش دی او یہ دے
 عموم کیش وحی اولفظ کا اَنْظُرْنَا ہم داخل دی۔ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ
 يَّشَاءُ، دادویم علت دے یعنی تا سوا اللہ تعالیٰ پہ خیل رحمت سرہ خاص
 کبریٰ یئی نو تشبیہ ک کافرانو سرہ مکوئی دارنگ دا دفع ک یو وہم دہ ہقہ
 وہم دا دے چہ کافران مشرکان ہر کلمہ ستا سو پہ خیر باندے ہقہ کیری
 تو ای قدرت لری چہ خیر پہ تا سو باندے بتا کیری جواب او شوچہ دا پہ
 اختیار ک اللہ تعالیٰ کیش دے۔ رحمت تہ مراد نبوت دے پہ قول علی رضی اللہ
 عنہ سرہ او اسلام دے پہ قول کابن عباس رضی اللہ عنہما اول خاص
 دے پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم پورے پہ آخری امت کیش او دویم عام دے
 نولو امتیا نوکدہ ہقہ تہ۔ مَنْ يَّشَاءُ او مشیت ک اللہ تعالیٰ پہ حکمت با کدے بناوی
 معلومہ شوہ چہ پہ اللہ تعالیٰ باندے ہیچ چیز واجب تہ دے او یہ ہقہ باندے
 ک ہیچ حق تیشتنہ (سراج المنیر)۔ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، مراد ک فضل نہ
 ابتداء ک احسان دہ بغیر ک علت نہ پہ دیکیش اشارہ دہ چہ اختصاص ک رحمت پہ
 یو انسان باندے ک ہقہ انسان پہ مخکشی احسانا تو باندے موقوف تہ دے

مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَسِيهَا كَأَنَّكَ إِتَىٰ بِخَيْرٍ مِنْهَا

ہر وہ منسوخ کردیو ایت یا ہیر کرو ہر وہ ستانہ تورا ورمونہ غورہ دے ہر وہ

وَمِثْلَهَا لَكُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

یا پشان دے ہر وہ نہ پوہیرے چہ یقیناً اللہ تعالیٰ پہ ہر وہ باندے قادر دے۔

داسے پہ سورۃ العمران کے کتب ہم ذکر دی۔

بلا ربط دے دے کہ محکمتیں سرے دادے چہ ہر کلمہ دے راعتنا یہ عاے باندے اُنظُرْنَا
کیسود لے شتو تو دا مثال دے نسخ دے حکمہ اوس حکمت دے نسخ ذکر کوی اودا جواب
دے دے پتخم اعتراض دے یہود دیا نو ہر کلمہ چہ پہ را تلو دے قرآن کریم سرے دے تورات
او انجیل دے ہر احکام منسوخ شول نو ہر کوی اعتراض او کپو چہ نسخ پہ کلام دے
اللہ تعالیٰ کتب نشی کید لے حکمہ چہ دا دلالت کوی پہ نا خبری دے اللہ تعالیٰ باندے
چہ کلمہ یوحکم کوی او کلمہ یل حکم۔ دارنگ دے نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ
ژوند کتب دے ہر احکام منسوخ شول۔ قبلہ۔ حمر۔ میسر۔ صومر۔ عاشورا
وغیرہ نو یہود دیا نو اعتراض او کپو چہ دا سختی نبی دے چہ کلمہ یوحکم کوی
او کلمہ یل نو دے پہ خیل دین کتب کپو دے نو پہ دے ایت کتب دے ہر
جواب او شو چہ نسخ دے طرف دے اللہ تعالیٰ نہ واقع کیری او دے ہر حکمتونہ
دی۔ دے یہود دیا نو مقصد پہ دے اعتراض کتب دا او چہ دے خیل کتاب (تورات)
منسوخیت پہ یل کتاب سرے نہ متی دارنگ اوس وخت کتب ہم کلمہ چہ پہ
یو مسئلہ باندے یو تقلیدی عمل کوی یا پہ دلیل ضعیف (چہ دے خیال
کوی چہ دا قوی دے) باندے روان وی لیکن ہر کلمہ چہ دے تہ صحیح دلیل
شرعی معلوم شے او دے ہر محکمتیں دلیل ضعف ورتہ بشکارہ شے نو دے پہ
ہر محکمتیں مسئلہ باندے عمل پیری دی او پہ قوی دلیل باندے عمل
شروع کری نو جاہل متعصب اعتراض کوی چہ دا شخص جاہل دے کلمہ
پہ یو طریقہ عمل کوی او کلمہ پہ بلہ باندے نو دا مشابہت دے دیہودیت
سرہ۔ مَا تَنْسَخُ مَا مَوْصُولَهُ دے او معنی دے شرط لہر متضمن دے۔ نسخ مادہ پہ
قرآن کریم کتب خلو کر تہ ذکر دے پہ خلو معانی سرہ استعمال پیری اول پہ
معنی دے لیکو سرہ لکہ پہ سورۃ جائیہ ۲۵ او سورۃ اعراف ۱۷۸ کتب۔ دوم پہ
معنی دے زائل کولو او محو کولو لکہ پہ سورۃ حج ۱۷۸ کتب۔ دریم پہ معنی دے نقل

کولو لکه مناسخه د میراث او عقیده د تاسخ د ارواحو - خلورم په معنی د تبدیل سره
 لکه په دے ایت کیش په تفسیر د ایت د سورة فحل ملک سره - او تسخ په اصطلاح
 د شرع کیش په نیز د بعض علماؤ بدلول د نص دی د تلاوت یا حکم د هغه په
 عام کولو د خاص سره یا خاص کولو د عام یا په مقید کولو د مطلق سره یا په مطلق
 کولو د مقید سره - او دامعنی دیرہ عامہ ده حتیٰ چہ بعض علماؤ په قرآن کیش
 پنخه سوه ایآ تونه منسوخ وئیلی دی او په نیز د تور و علماؤ نسخ زائیل کول د
 حکم دی چہ ثابت شوی وی په یو نص سره په یل نص باند کچہ د مخکنی ته
 روستور اعلیٰ وی او روستووالے یے په صحیح دلیل سره ثابت وی او په دے
 معنی باند ے علماؤ صرف یویشته ایآ تونه منسوخ لیکلی دی داسے علا سیوطی
 په اتقان کیش لیکلی دی او امام ولی الله د هلو ی په الفوز الکبیر کیش دغه ایآ تونو
 داسے معانی لیکلی دی چہ د هغه په سبب صرف پنخه ایآ تونه منسوخ پاتے شویدی -
 لیکن په دغه پنخه ایآ تونو کیش داسے تاویلات شته دے چہ د هغه د وچے نه
 هغه ته مطلقاً منسوخ نشی وئیلے کیدے یعنۍ په یو معنی سره به منسوخ وی
 او په بله معنی سره به منسوخ ته وی -

تنبیه :- د دے مطلب دانه دے چہ په قرآن کیش منسوخ ایآ تونه بالکل
 نیشته بلکه مقصد داسے چہ داسے ایت چہ تلاوت یے منسوخ ته وی نو
 هغه مِنْ کُلِّ وجه منسوخ الحکم نه وی بلکه یو حکم ترینه منسوخ وی
 او تورا حکام په کیش باقی وی نویج کندی د ایت ته راخی - (نور تفصیل
 د مسئلے د نسخ په تنشيط الاذهان کیش اوگورئ) -

فائدہ :- نسخ درے قسمه دے اول داچہ تلاوت او حکم دواړه منسوخ وی -
 دویم داچہ صرف تلاوت منسوخ وی او حکم باقی وی - دریم داچہ صرف
 حکم منسوخ وی او تلاوت باقی وی -

نُسْخًا د نسیان نه اخسته شوی دے او یو مفعول یے پت دے نُسْخًا د قتاده
 نه روایت دے چہ الله تعالیٰ به د خپل نبی ته بعض وحی هیره کړ او بعض به یے
 منسوخ کړه ربیع او عبید بن عمیر وئیلی دی چہ دا په معنی د پورته کولو
 دے ستاسونه او د ابن عباس رضی الله عنهما ته نقل دے چہ نسیان دلته
 په معنی د پریښودلو دے او د ابن زید ته نقل دے چہ دا په معنی د محو
 کولو سره دے - او په بل قراءت کیش په همزه سره دے (نُسْخًا) په معنی

دناخیر (روستو کولو) - اودلته فرق په مینج د نسخ او د انساء کیش په پنځو وجو
 سره دے اول ما نُسَخ هغه چه ختم کړو مونږ تعبد (بندي) په تلاوة یا حکم
 یا دواړو سره او نُسَخ یا پریږدو هغه په خپل حالت یا ندے بغیر د بدل نه.
 دویم ما نُسَخ هغه چه بدل کړو مونږ تلاوت د یوایت یا حکم د هغه یا دواړو
 او نُسَخ یا وران کړو هغه ستا د زړه نه (د حفظ نه) داخو د صحابه کرامو د پاره
 واقع دے بالاتفاق او د نبی صلی الله علیه وسلم د پاره په دے کیش اختلاف
 دے مفسرینو دلته د هغه تفصیل ذکر کړے دے. دریم ما نُسَخ هغه حکم
 دایت چه مونږ زائله کړو هغه د قرآن نه تلاوت یے باقی وی یا نه وی. او
 نُسَخ هغه تلاوت دایت چه لرے کړو مونږ هغه برابره خبره ده که حکم یے
 پاتے وی او که نه وی پاتے. خلورم ما نُسَخ هغه چه بدل راوړو مونږ یو
 ایت په حائے د بیل ایت او نُسَخ یا هغه چه لرے کړو مونږ بغیر د بدل نه.
 پنجم ما نُسَخ هغه چه پورته کړو مونږ روستو د نازلولو نه او نُسَخ یا همزه
 سره) یا روستو کړو نازلول د هغه یا متسوخ کول د هغه (او په قراءه د غیر
 مهموز دامعنی نیشته هان که چرے تخفیف د همزه او کړے شی په حذف سره)
 کات بغیر منها خیریت عام دے، په کولو کیش د محکیش له اسان وی او د مصلحت
 سره بنه برابر وی او زیات وی په ثواب کیش. او مثلاً مثلث په عمل کیش
 یا په ثواب کیش لیکن چه په مصلحت سره ډیر برابر وی د دے د پاره چه
 د بدلولو فائده ښکاره شی. دے مثال نسخ د بیت المقدس د قیلے دے کعبه
 طرف ته. دا دواړه په هغه معنی پورے خاص دی چه په هغه کیش د بدل
 راوړلو اشاره وی چه هغه دویم او دریم او خلورم او پنجم احتمال دے.
 فائده: نسخ د دلیل د جهل نه دے بلکه دلیل د علم بلیغ او حکمت دے لکه
 یو ماهر د اکثر یا طبیب د یو مریض د پاره د موسم په تغیر سره دوائی
 بدلوی دارنگ د یو نوع یو مریض له یو قسم دوائی ورکوی او دغسے چه
 بل مریض وی نو هغه له بل قسم دوائی ورکوی د طبائعو د اختلاف د
 وجه نه، نو الله تعالی د خپل مخلوق په طبائعو او حالاتو باندے پوره علم
 لری نو د هرے زمانے د اُمت د پاره جدا جدا احکام (فرعی) مقرر کوی
 او په هره تبدیلې او بدلون کیش خیریت او منفعت د اُمت مقصود وی.
 اَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَقَدْ كَلَّمَ تَعْلَمُوا اَوَّلَ تَرَاو د دے

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ

ایا تم نہ پوہیرے چہ یقیناً خاص اللہ تعالیٰ لرہ یاد شاہی دہ

دَ اسْمَانُونِ

وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ

او دَ زمکے۔ او نیستہ تاسولہ سیوا دَ اللہ تعالیٰ تہ

ہیشوک

وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝۱۰۷ أَمْ تَرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا

دوست او تہ مددگار۔ ایآ غواہی تاسوچہ تپوسوتہ اوکری رہہ طریقہ داعتراض

پشان نور استعمالیری دپارہ دتنبیہ پہ بدیہی (بتہ ینکار) عایوتو کیش او
داخطاب نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ دے او مراد ترینہ ہول اُمت دے یا خطاب
دے ہر ہغہ چاتہ چہ پہ ہغہ کیش اہلیت دخطاب شتہ۔ او کُل شئی ہر خیز
او پہ ہغہ کیش داخل دے بدل راوہل دکیوایت پہ حائے دبل چہ دہغہ تہ
خیروی یا پہ دنیا یا پہ آخرت کیش یا دہغہ مثل راوہل۔ اشارہ دہ چہ نسخ
کول دلیل دعجز او بے علمئی تہ دے لکہ چہ دیہودیا تو خیال دے بلکہ
دلیل دقدرت او علم کلی دے۔

بکہ پہ دے کیش ہم تنبیہ دہ پہ عموم دبادشاہئی داللہ تعالیٰ ہولوا اسمانون
اوزمکوا و ما بین دہغہ تہ اولفظ دلئے مخکیش راوہے دے دپارہ ددلیل دحصر
او تخصیص نو دلالت کوی پہ رد دشرک فی التصرف بان دے۔ ابن جریر و بیہی
دی چہ عرب ہرکہ خیر و کوی دممکت او سلطان تہ نولفظ دملک پہ عموم
سرہ ذکر کوی او ہرکہ چہ خیر و کوی دتصرف او دملک تہ نوملک ذکر
کوی پہ خصوص سرہ۔ تو ملک السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ اشارہ دہ چہ او امر تو اہی
او بعض منسوخ کول او بعض باقی ساتل اختیار داللہ دے او دلیل دے
دبادشاہئی کُلّی دہغہ تو دتسخ تہ انکار کول پہ اصل کیش انکار دے دبادشاہئی
داللہ تعالیٰ تہ۔ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ پہ دے کیش اشارہ دہ
ترغیب دطاعت داللہ تعالیٰ او اتقیاد دحکم دہغہ تہ پہ منسوخ او غیر منسوخ
احکام او حدود و الہیہ کیش اویرے نہ کولو تہ دہغہ چاتہ چہ اعتراض تہ
کوی حکمہ چہ سناسود دپارہ سیوا داللہ تعالیٰ تہ خوک انتظام چلوؤ تے، دفاع
کوؤ تے او نصرت کوؤ تے نیستہ۔ وَلِيٍّ پہ معنی دقیم (انتظام چلوؤ تے) او مالک

رَسُولَكُمْ كَمَا سَبَّلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ط

د رسول ستا سونہ لکھ خٹکے چہ تپو سونہ کیدے شول د موسیٰ علیہ السلام تہ دے تہ مخکین

وَمَنْ يَتَّبِعْ لَ الْكُفْرِ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ

او چاہے واحستو (خوئیے کفر) یہ بدل د ایمان کیں نوپہ تحقیق سرہ

ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ۝ (۱۰۸) وَكَثِيرٌ مِّنْ

واو پیداو دے د برابر لاریے تہ - غواہی دیر د

د نفع او ضرر دے تو تہول امور یہ اکمل او اصلح طریقہ بانداے چلوی - او
تصیر مدد او اعانت کووے تہ دے یعنی د نقائص او مفاسد و تہ بچے ساتو تہ دے
او دواہ صفتا یے د دے وچے تہ جمع کریدی چہ مالک کلہ پہ نصرت بانداے
قدارت لری او کلہ تہ لری - او تصیر ہم کلہ مالک وی او کلہ تہ وی -

فائدہ: صیغہ د کوئی مفرد یہ قرآن کیں خلور خلویشت کرتہ او یہ صیغہ جمع سرہ
دوہ خلویشت کرتہ ذکر دے ۱ اثبات د ولایت یہ مینج د عباد و مؤمنان تو کیں یہ
معنی د دوستانہ او ملگرتیا کول لکھ سورۃ انفال ۲۶ سورۃ توبہ ۱۷ ۲ اثبات
د ولایت یہ مینج د کافران تو کیں او د شیطان سرہ یہ معنی د ملگرتیا کولو او خبرہ
مثل د یویل لکھ سورۃ جاثیہ ۱۸ سورۃ نساء ۷۴ سورۃ انفال ۳۳ ۳ اثبات
د ولایت د اللہ تعالیٰ مطلقاً لکھ یہ سورۃ شوریٰ ۹ ۳۸ دا یہ معنی د اختیار مند
او اکدار او مالک د ۴ اثبات د ولایت د اللہ د پابہ د مؤمنان، یہ معنی مددگار
خاص لکھ یہ سورۃ نساء ۵۴ سورۃ العمران ۷۵ او سورۃ اعراف ۵۵ ۵ نفی
د ولایت د غیر اللہ عمومًا تخلیر یشت کرتہ لکھ یہ سورۃ بقرہ ۲۵۶ سورۃ انعام ۱۰۰
سورۃ توبہ ۳۶ ۱۱ ۶ زجر یہ ولایت د غیر اللہ بانداے شپہ کرتہ لکھ یہ
سورۃ کہف ۲۵ ۱۲ سورۃ عنکبوت ۲۵ ۷ او نہی د ولایت د کافرانو تہ اوہ
کرتہ لکھ یہ سورۃ نساء ۷۵ سورۃ العمران ۷۵ کیں - معانی د ولی پہ قرآن کیں
بچہ کووے، تدبیر کووے، دوست، مددگار، وارث، نائب، ملگرتے نوپہ ہر جائے کیں
خیلہ مناسب معنی مراد دہ -

۱۱۸ اوس روستو د جوا یا تو د بعض شبہاتو د یہودیانو تہ زجر و تہ ذکر کوی
پہ ناکارہ اعمال او اقوالو د ہغوی بانداے - نوپہ دے ایت کیں اول زجر دے

یہ اعتراضات کو دوسرے یہ آخری رسول بات دے۔

أَمْ تُرِيدُونَ، اُمّ دلتہ منقطعہ دے یہ معنی کہ بَلْ آیات دے اوپہ دے خطاب کہیں کہ مفسرینو درے اقوال دی۔ اول قول، چہ داخطاب دے مشرکین عرب تہ۔ او کہ دوی سوالات (یہ طور کہ ضدا و عناد سرہ) متعلق و و کہ طلب کہ معجزاتو سرہ چہ کہ ہفے ذکر یہ سورۃ اسراء تہ ۹۱-۹۲ کیں شوییدے۔

سوال :- کہ دوی تہ دا سوال خوب بالفعل موجود و و تہ دلتہ ارادہ یے وے ذکر کہیدہ ۹ جواب علی متع کہ ارادے تہ یہ طریقہ کہ مبالغے سرہ دہ۔

جواب علی ارادہ متعلق دہ کہ کما سئل اہ سرہ یعنی سوالو تہ کوئی او ارادہ لرے چہ یہ دے سوالو تہ سرہ دار رسول حقہ شی پشان کہ مولیٰ علیہ السلام۔ دویم قول، چہ داخطاب دے صحابہ کرامو تہ او سوال تہ مراد سوال کہ ہفہ خیز دے چہ کہ ہفے یہ بحث کیں خیر تہ وی لکہ یہ سورۃ مائدہ ۱۱۱ کیں دی او ارادہ یہ خیلہ معنی سرہ دہ۔ دریم قول، داخطاب دے یہودیو تہ او دا قول غورہ کرے دے اکثر مفسرینو کہ دے وے تہ چہ کہ دے تہ بحثیں اوروستو تہ ول کہ یہودیو تہ بحث دے۔ او کہ دے قول یہ پنا ارادہ یہ طور کہ تاکید او مبالغے سرہ دہ او سوال تہ مراد ہفہ دے چہ یہ سورۃ نساء ۱۱۱ کیں ذکر دے او کہ دے پشان نور عنادی سوالات دی۔

رَسُولُكُمْ یہ دے خطاب کہیں تخصیص مراد تہ دے بلکہ احسان ینودل مراد دی او اشارہ دہ عموم کہ رسالت کہ آخری رسول صلی اللہ علیہ وسلم تہ۔ کما سئل مُوسٰی مِنْ قَبْلُ، دلتہ تشبیہ یہ ایذاء و رکولو اوپہ ضدا اوپہ عناد کہیں دہ او سوالو تہ یہ مولیٰ علیہ السلام بات دے کہ بنی اسرائیلو دیرو و لکہ یہ سورۃ بقرہ ۱۱۱ او سورۃ اعراف ۱۱۱ کیں او نور کہ دے پشان چہ یہ ہفے سرہ مولیٰ علیہ السلام تہ ایذاء و رکولو مقصد و و۔

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ چہ مراد کہ دیتہ مشرکین یا یہودیان دی نو تبدل تہ مراد کفر اخستل دی کہ ایمان یہ مقابلہ کیں او کہ خطاب صحابو تہ وی نو تبدل تہ مراد مرتد کیدل دی اوپہ دے کیں اشارہ دہ چہ کہ نبی کہ معجزاتو تہ مخ ارول اوپہ ہفہ بات دے اعتراضو تہ او طعنو تہ کول کفر دے۔

فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ، سواء وسط تہ وائی او مراد تریتہ مستقیم لازہ دہ او دا دلیل دے چہ یدلول کہ کفر یہ ایمان سرہ سبب کہ کامل ضلال دے۔

أَهْلَ الْكِتَابِ لَوْ يَرُّوْكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ لَقَارَٰهُ
 کتابیانو نه (اپول ستاس) چه واروی تاسو روستو دایمان ستاسو نه کفر کوونکی

حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ
 په وجه دحسد (چه پیدا شوید) د نفسونو ددوی نه روستو ددے نه چه بیکار شو

لَهُمُ الْحَقُّ فَأَعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ
 دوی ته حق - نو معاف کوئ او بے پرواشئ ددوینه تردے پوښچه راوړی الله تعالی

بِأَمْرِ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 حکم خپل - یقیناً الله تعالی په هر څه باندے قدرت لرونکے دے۔

په دے ایت کبس دویم زجر دے په عمل د اهل کتابو باندے چه مرتد
 کول د مؤمنانو د دایمان او اسلام نه او دغه سوالونه او شبهات چه مخکس
 ایت کبس ذکر شول یو سبب دے د مرتد کولو د پاره - و د ذرہ تمنا ته وئیل
 شی مراد دلته پوره کوشش کول د هغوی دی - کَثُرَ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ دالفظ
 یهود او نصاری دواړو ته شامل دے ځکه چه په دے فعل کبس دواړه شریک
 دی - لَوِیْرُ دَوْنُکُمْ اراه کو مصداریه دے او د تاکید د تمنا د پاره دے او داسے په
 سورة العمران ۱۱۸ کبس هم دی - حَسَدًا ماده دحسد په قرآن کبس پنځه کرته
 ذکر دے - او داسے په سورة نساء ۸۵ کبس هم ذکر دے او منافقین د دے تهمت
 لگوی په مؤمنانو باندے لکه په سورة فتح ۲۵ کبس او د دے په قیاحت باندے
 لوی دلیل دادے چه امر شوی دے په تعوذ غوښتلو د دے نه په سورة فلق
 ۱۰ کبس - حَسَدًا تمنا کول د زوال د نعمت الهیه دی د هغه چانه چه په هغه
 باندے خاص نعمت د الله تعالی شو دے وی او کله کوشش هم کوئ هغه د زایل
 کولو د پاره او امام رازی د دے او د اسباب لیکلی دی - (۱) خپل ځان عزت مند
 کول - (۲) د بل چاته خدمت اخستل - (۳) عجب او تکبر کول - (۴) بیره د قوت کیدل
 د خپل مقصد - (۵) مینه کول د مشرئ او د دنیوی مرتبوسره - (۶) بخل او
 حرص کول په خیر د بندگانو د (الله تعالی سره - نور تفصیل یئ په تفسیر کبیر
 کبس ذکر دے - او حسد هر قسم چه د نوهغه مذموم او کناه د او د دے بعض تفصیل په په تفسیر

بسم الله الرحمن الرحیم

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا

او پابندی کوئی نہ موعہ او در کوئی زکوٰۃ - او شہ چہ مخکش اولیری

لَا تَنْفُسُكُمْ وَمَنْ خَيْرٌ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ

د پاره (د فائدے) د حانونو ستا سو خہ نیک عمل اویہ مومئ (بدلہ دھتے) د الله تعالیٰ سرہ

د سورة فلق کیں رائجی او د دے تہ گناہونہ کبیرہ پیدا کییری لکہ چہ
د واقعہ د یوسف علیہ السلام تہ یہ حسد کولو د روئو د هغه کیں تفصیلاً معلوم کی
او حسد کله یہ معنی د غبطہ (اغتیاط) سرہ وی او مراد د هغه تہ تمنّا کول مثل
د نعمت د بدل چاوی چہ هغه تہ سیالی و بیلی شی او امام بخاری باب ایینے دے باب
الاعتباط فی العلم والحکمة اویہ دے کیں حدیث ذکر کرے دے لا حسدا
الاقی اثین (الحديث) یعنی یہ دے حدیث کیں حسد یہ معنی سیالی کولو دے
مَنْ عِنْدَ أَنْفُسِهِمْ داصفت د حسدا دے یعنی دا حسد د دوی خبیث نفسونہ
را پیدا شویدے یا متعلق دے یہ و د پورے یعنی دا تمنّا او حسد د حق پرستی
او دیانت د وجہ نہ تہ دے بلکہ د نفسانی خواہش نہ دے - مَنْ يَغْدِرْ مَا تَكُنْ لَهُمْ
الْعَقْبُ، حق توحید او صدق د آخری رسول او د قرآن کریم دے چہ د هغه
یہ ہر قسم د دلیلونو او معجزاتو سرہ وضاحت کرے شوے دے -

كَأَعْفُوًا أَصْفَحُوا، دے عافے تہ پنچہ اخلاق او اعمال ذکر کوی یہ وخت
د بشکارہ کیدلو د حسد د حاسدا تو کیں - اول عفو کول دویم صفح کول -
د دے مراد سرہ د فرق نہ دا دے چہ عفو نہ راتیول دی یہ هغه جرم
سرہ چہ ستا سو یہ یا ہرہ کیں او کبری لکہ سب و شتم بے عزتی کول ستا سو وغیرہ
او صفح یعنی د هغه اثر د زہ نہ لے کول او عملاً ہم د معافی اظہار کول
دی (قرطبی) - دویم فرق، عفو تجاوز کول دی د دوی د شبہاتو او سوالونہ
او صفح د دوی د جواب کولو تہ اعراض کول دی - دویم فرق، عفو د دوی
محبت د زہونہ محو کول دی او صفح د دوی د دوستانے او تعلقاتونہ
مح کر کول دی -

فَأَعْدَاهُ - دلته بعض مفسرینو و بیلی دی چہ عفو او صفح کول منسوخ شوی
دی یہ هغه ایاتو سرہ چہ یہ هغه کیں حکم د قتال کولو دے د اہل کتابو
کا قرآنو سرہ لیکن د دے اول جواب دا دے چہ یہ دے کیں غایہ د کردہ یہ

مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ

چاہے تابع کرو خان خیل خاص اللہ تعالیٰ تہ او دے خاکستہ عمل والاو نو دہ لہ

أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

ثَوَاب د عمل ددہ دے یہ نیز د رب ددہ۔ او تہ یہ وی ہیخ یرہ یہ دوی باندے او تہ یہ دوی

يَحْزَنُونَ ۚ وَقَالَتِ الْيَهُودُ كَيْسَتْ النَّصَارَى

غمزن کیری۔ او وائی یہودیان چہ نہ دی نصاری

چہ جنت زمونہ د پارسہ خاص دے اونصاری وائی چہ زمونہ د پارسہ خاص دے
حککہ چہ دے دوی ہم یہ کورئی کیں اختلاف وولکہ چہ روستوایت کیں ذکر
کیری۔ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ، دارد دے یہ دعویٰ د هغوی باندے۔ اَمَانِي جع د امنیہ
دہ ہر ہقہ خیز چہ نفس د هغ خواہش کوی او دلیل شرعی یے نہ وی یعنی دا
بے دلیلہ خیرے دی۔ بُرْهَانُكُمْ، برہان ہر ہقہ دلیل دے چہ یقینی وی اوصاف
د دعویٰ د پارسہ ضرور مستلزم وی۔ دالفظ یہ قرآن کیں اتہ کرتہ راغلے دے۔
اوداسے مطالبہ د مشترکا نو تہ د هغوی یہ شرک باندے یہ دنیا کیں یہ سورۃ
انبیاء ۲۱۔ او سورۃ نمل ۲۷ کیں ذکر دہ او یہ قیامت کیں یہ سورۃ قصص ۲۵
کیں او مصداق یے یہ سورۃ نساء ۵۱ کیں قرآن دے او یہ سورۃ قصص ۳۲
کیں معجزات دی۔ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ، یعنی رشتیتوالے د دعویٰ بغیر د قطعی
او یقینی دلیل نہ نہ کیری۔

۲۱۔ داہم رد دے یہ قول د یہود اونصاری باندے او یہ دے کیں ذکر دے
د سبب د استحقاق د جنت۔ یعنی جنت یہ یہودیت اونصرانیت (قومیت) سرہ
نہ حاصلیری بلکہ یہ عقیدہ او عمل صالح سرہ حاصلیری۔ اَسْلَمَ ابْن جریر
وئیلی دی چہ اسلام استسلام (تابع داری کولو) تہ وئیلے شی او د اخلاص یہ
معنی سرہ ہم رائج۔ وَجْهَهُ ذکر د مخ مراد ترینہ تہول بدن (ذات) د حککہ
چہ یہ تابع کولو د مخ سرہ تابع داری د تہول بدن لازمییری۔ او ابن کثیر یہ
معنی د دین سرہ اخستے دے او آلوسی او قرطبی وئیلی دی چہ یہ معنی د قصد
(مقصد) سرہ ہم کیدے شی۔ یہ ہرہ معنی سرہ چہ وی خو مراد یہ دے کیں
توحید دے عقیدہ او عملاً۔ وَهُوَ مُحْسِنٌ، مراد یہ دے سرہ ہقہ خوک دے

عَلَى شَيْءٍ ۖ وَقَالَتِ الْتَطْرَىٰ لَيْسَتْ بِالْيَهُودِ ۚ

پہ میخ دین باتدے۔ او وائی نصاریٰ چہ تہ دی یہودیان

عَلَى شَيْءٍ ۖ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ

پہ میخ دین باتدے او دوی لولی کتاب - دغے

قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ

وئیل هغه کسانو چہ تہ پوهیدل پشان د وینا د دوی

قَالَ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا

نوالله تعالیٰ به فیصله اوکری په میخ د دوی کیں په ورج د قیامت په هغه خه کیں

كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۖ وَمَنْ أَظْلَمُ

چہ دوی په هغه کیں اختلاف کوو۔ او خوګ لوتے ظالم دے

چہ عمل یے احسن وی یعنی په تابع دارگی د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره وی۔ این کثیر وئیلی دی چہ د قبولیت د عمل د پاره دوه شرطونه دی اول داچہ د الله تعالیٰ د پاره خالص وی (شریک په کیں نه وی) دویم داچہ موافق د شریعت سره وی نوکه خالص وی خو موافق د سنت نه وی نو نه قبلیری۔ ولا خوف اہ کنایه ده د دخول اوله د جنت نه۔

داخلوړم زجر دے په اختلاف کولو د یهود او نصاراؤ په کورنی کیں په داسه طریقے سره چہ د یوبل تکفیر کوی۔ سره د دے ته چہ په تورات کیں تصدیق د انجیل شته او په انجیل کیں تصدیق د تورات شته دے او اختلاف د هغوی په بعض جزئیا تو کیں دے۔ شیخ الاسلام رحمه الله علیه په کتاب اقتضاء الصراط المستقیم کیں وئیلی دی چہ د دے مثال په دے امت کیں هغه مسلمانان دی چہ په اصولو او عقائد و کیں متفق دی لیکن د فروغ د اختلاف د وجه نه د یوبل تکفیر کوی او سبب یے تعصب او ضد او عناد وی نو د امراض د یهود او نصاراؤ دے چہ دے امت کیں متعدی شوے دے۔

سوال:- دا دواړه ډله خو د نبوت د آخری نبی نه منکر د نو دواړه کافر دی

مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا

دھتہ چا تہ چہ منع کوی دُکُور و نو (مسجد و نو) دَاللہ تعالیٰ تہ داچہ یاد کرے شی یہ ہفے کنس

اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا ۚ أُولَٰئِكَ مَا كَانَ

توم دَاللہ تعالیٰ رپہ توحید سرہ اوکوشش کوی یہ خرابو لو دھفے کنس۔ دغہ کسان تہ دہہ لائق

لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ ۚ لَهُمْ

دوی لڑہ چہ داخل شی دوی مسجد و نو تہ مگر یرہ کوونکی۔ دوی لڑہ

فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ۚ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ

پہ دنیا کنس شرمندگی دہ او دوی لڑہ پہ اخرت کنس

نُودًا قَوْلَ خَوْفٍ دَوَارٍ وَرَشْتِي دَعَىٰ ۚ رَكِبَتْ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ أُولَٰئِكَ
النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ ۹۰

جواب:- مراد دایت دادے چہ بغیر د تعرض کولو تہ انکار د نبوت د آخری
نبی تہ دا دوی د یوبل د اصل دین تہ انکار کوؤ او د اصل دین انکار پہ اصل
کنس انکار و د اصل تورات او انجیل تہ او دلیل پہ دے بانداے دا جملہ دہ
چہ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ او د سوال جواب ابن جریر او شریبی پہ خپلو
تفسیر و نو کنس ذکر کریدے۔

عَلَىٰ شَيْءٍ، مراد د شئی تہ ہفہ دین دے چہ دَاللہ تعالیٰ پہ نیز باندا حق
وی لیکن د مبالغہ د وچے تہ مطلق نفی د خیزے او کرلہ۔ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ مراد
د الکتاب تہ دوارہ کتابوتہ دی تورات او انجیل او یہ ہفے کنس د یوبل
تصدیق شتہ دے او دوی یے لولی۔ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ، مراد د دے تہ ہفہ
تول جاہلان او امیان کافران دی چہ د حق تکذیب یے پہ ہرہ زمانہ کنس
کریدے۔ پہ دے کنس قباحت د یهود او نصاراؤ دے چہ دوی سرہ د علم
تہ پشان دے علمو کاروتہ کوی۔ قَالَ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ مراد د دے تہ عملی
فیصلہ کول دی یعنی نیکان خلق بہ جنت تہ داخل کری او متکربین بہ جہنم تہ
داخل کری۔ يَوْمَ الْقِيَمَةِ، دانوم ورتہ د دے وچے تہ وئیلہ شی چہ تول خلق
بہ د قبر و نو تہ بہرشی او اللہ تعالیٰ بہ پہ میدان حشر کنس او درپری۔

عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿۱۱۲﴾ وَبِاللَّهِ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

عذاب لوٹے دے۔ او خاص اللہ تعالیٰ لورہ مشرق او مغرب دے

۱۱۲ دا پنجم زجر دے یہ منع کولو دے بیان کد حق تہ یہ مساجد و کتبہ کد محکمیت سرے
 ربط دادے چہ کد یهود او نصاراؤ دیویل سرہ اختلاف داسے کچہ دیویل
 دے مساجد و تہ منع کوی۔ وَ مَنْ أَظْلَمَ دَا اسْتَفْهَام انکاری دے یعنی دداسے
 شخص تہ لوے ظالم نیشته۔ مَسْجِدَ اللَّهِ بعض مفسرینو کد دے تہ مسجد
 اقصیٰ مراد کربیدے چہ نصاراؤ کد بخت نصریہ مداد سرہ ہغہ وران کرے
 وؤ او یهودیان یے تربیتہ بند کری وؤ او بعض مفسرینو کد دے تہ مسجد
 حرام مراد کرے دے چہ کد مکے مشرکانو کد ہغہ تہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم او
 صحابہ منع کری وؤ او خراب کرے یے وؤ یعنی کد توحید او مؤحدیتو تہ یے
 خالی کرے وؤ اگرچہ یہ ظاہر کتب یے تہ وؤ خراب کرے۔ لیکن غورہ دادہ چہ
 دا حکم یہ یو مسجد پورے خاص تہ دے کد دے وچے تہ مساجد یے جمع
 صیغہ راوپے دہ او دا قول قرطبی غورہ کریدے نوھر مسجد تہ دا حکم
 شامل دے۔ اَنْ يُّدْكَرَ فِيْهَا اَسْمَاءُ، دا بدل اشتمال دے کد مساجد تہ نوپہ
 دے کتب دوہ کتا ہونو تہ اشارہ دہ یو کد مسجد تہ منع کول او بل کد ذکر د
 اسم اللہ منع کول لیکن مقصد کد منع کد دوی دویمہ خبرہ دہ۔ ذکر د اسم اللہ تہ
 مراد ذکر د ہغہ دے یہ شرعی طریقہ سرہ یہ توحید کد ربوبیت او الوہیت
 او تشریع سرہ او ہغہ بیان کول دی کد توحید او دعوت و رکول
 دی حق تہ او مونجے یہ سنت طریقہ سرہ کول او قرآن لوستل دی۔ وَ سَعَى
 فِيْ تَحْرِيْهَا، خرابی دوہ قسمہ دہ۔ اول ظاہری یعنی تہ رکول، یہ ہغہ کتب کد لگی
 او خزلے وغیرہ غورخول۔ دویمہ خرابی معنوی دہ یعنی یہ ہغہ کتب شرک،
 بدعت کول، فسق و فجور کول، کد دنیا خبرے او مجلسوتہ کول۔ اُولٰٓئِكَ
 مَّا كَانُ لَهُمْ اَنْ يُّدْكَرُوْا اِلَّا خَافِقِيْنَ، یہ دے کتب دوہ توجیہ دی۔ اول
 دا جملہ خبریہ دہ یہ خیلہ معنی سرہ تو پیشنگویٰ او بشارت دے چہ داسے
 وخت بہ راشی چہ اللہ تعالیٰ بہ مؤمنانو لہ غلبہ او قدرت و رکری او دغہ
 مسجد بہ قبضہ کری کد پارہ کد توحید او سنت جاری کولو نو مشرکان او
 منافقان کہ دینتہ راخی تو یہ خوف سرہ بہ راخی۔ دویم دا جملہ خبریہ
 یہ معنی کد انشاء دہ یعنی یہ مسلمانانو بات دے قرض دی چہ جہاد او کری

فَإَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ

پس کوم طرف ته چہ گرجوئے مخ خپل تو هلته مخه دے الله تعالى ده - يقييكا الله تعالى

وَإِسْعٰ عَلِيْمٌ ۝۱۱۵ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا

فرخ فضل والادے او پوهه دپه هرڅه - اودوی وائی چہ تیولے دے الله تعالى څوئی (نازولے)

تردے پورے چہ مساجد ک مشرکانو ک قبضه نه ازا دکړی او هغوی او بیروی او
دغسه او شوله چہ نبی صلی الله علیه وسلم او صحابه غالب شول او مکه یی
فتح کړله او مسجد حرام یی ک مشرکانو ک قبضه نه ازا دکړو - کَهْمُ فِي الدُّنْيَا خَزَنَةٌ
خزى ک دوی مغلوبیت او جزیه (تیکس) ورکولو او تور و ذلتونوته شامل کړی
دا سے ابن کثیر وئیلی دی - **فائدہ** ۱ - مساجد او مسجد په قرآن کبش اتویش
کرته ذکر دے او دے الله مصداقات دی، اول هر یو مسجد لکه دا ایت،
دویم مسجد قباء یا مسجد نبوی (سورة توبه نکل)، دریم مسجد حرام (سورة
اسراء نکل)، څلورم مسجد اقطی دغه مخکبش ایت - پنځم مسجد ضرار (سورة توبه نکل)
شپږم مسجد په معنی ک سجود (سورة اعراف نکل)، اووم مسجد په معنی
ک اعضاء سجود (سورة جن نکل) او اتم مسجد ک مړو په خوا کبش (سورة
کهف نکل) او دا اخری قسم شرعاً حرام دے - **فائدہ** ۲ - سوال: اَظْلَمُ صِغَةً
ک اسم تفصیل ده او دے مصداق خو یو فرد وی او حال دا چہ په قرآن کبش
دالقط شپاړس کرته ذکر دے او په دے کبش ک اَظْلَمُ افراد یی شپږ ذکر کړی
اول منع کول ک مساجد ته لکه دا ایت، دویم شهادت پتبول (سورة بقره نکل) -
دریم تکذیب ک ایا تونو (سورة انعام نکل) - څلورم اعراض کول ک آیات الله نه
پنځم افتراء په الله تعالى باندے او دایي اته کرته ذکر کړے دے (سورة انعام نکل) -
شپږم په الله تعالى باندے دروغ وئیل (سورة زمر نکل) - ۶ - جواب دا صفتونه
دی ک یو شخص (کافر) لیکن جدا جدا یی ذکر کړیدی هر یو په مناسب ځای
کبش دے - **جواب** ۳ - دا تفصیل ک هرے نوے جدا جدا دے یعنې دا شپږ
انواع دی په هره نوعه کبش جدا جدا اَظْلَم دے نو په مانعیتو کبش ویر ظالم
منع کوونکے دے ک مسجد نه -

بلا په دے ایت کبش نسلی ده هغه چالره چہ ک یو مسجد نه مشرکانو منع
کړے وی نو دا تعلق لری ک مَنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ اَوْ سِرَّهُ يَعْني که تا سوله څوک

منع کوی دے مساجد و دے اللہ تعالیٰ تہ تود اللہ تعالیٰ بیان دے توحید او بیا دے قرآن او مونج
 پہ بل جائے کبش کوئی حکمہ نول طرفوتہ دے دتیا دے اللہ تعالیٰ دی - و لہ المشرق
 و المغرب، دے دے دوه طرفوتہ مراد نوله دنیا او نول طرفوتہ دی یو وجہ
 دادہ چہ پہ اصل کبش دے نور او نور و ستور و نولو دے پارہ دا دواپہ مدارونہ دی
 او دا اصلی جہات (طرفوتہ) دی او شمال و جنوب و عارضی جہات دی - یلہ
 وجہ دادہ چہ جسم ذکرہ الارض پہ تصف یا ندرے ہم شی نویہ تکبرہ مشرق
 شوا و یلہ تکبرہ مغرب شو - کائیکما تولوا فتم وجہ اللہ، دے پہ بار کبش دے
 اقوال دی اول دا چہ ہر کلہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دے مکہ نہ را او بیتلے شو
 او مدینے تہ یے ہجرت او کپروتا و رتہ او شو چہ بیت المقدس تہ مخ
 او گر حوہ نوشیا رس یا اولس میاشتے روسنویا ہغہ متسوخ شوہ او قبلہ یے کعبہ
 مقرر کپہ نویہود و اعتراض او کپروتوپہ دے جملے سرہ جواب و رکپے شو -
 دویم قول دادے چہ دا حکم پہ ہغہ وخت کبش و دے چہ کعبے تہ مخ گر حوہ فرض
 شوی تہ و دے دواپہ اقوال ابن جریر ذکر کپیدی - دریم دا چہ دایہ یا مذ نقلی
 مونج کبش دے سفر پہ وخت کبش بلکہ دکل تہ بھر پہ سور لئی یا ندرے - او قرطبی
 دے بجا ہد نہ نقل کپیدی چہ معنی دے ایت دا دے چہ دے مشرق او مغرب تہ کعبے
 طرف تہ مخ کوئی حکمہ چہ دغہ یو قبلہ دے ہر طرف والو دے پارہ دے لیکن مناسب
 معلوم پدی چہ دا اقوال دے سورت دے سورہ تعلق لری - او ہر چہ دا
 ایت دے ناول یے مونج مقصد ذکر کپیدی یے ہغہ ہر کلہ چہ ناسولہ شو
 دے مسجد نہ منع کپدی دے بیان دے توحید او دے قرآن تہ یا دے مونج نہ نویہ دے مسجد
 تہ پہ بل جائے کبش اللہ تعالیٰ تہ توجہ دے او دے زبہ او کپڑی او خیل عبادت
 ادا کوئی او دا ابن جریر غورہ کپیدی - و وجہ اللہ پہ دے کبش اختلاف دے
 دے سلف صالحینو - دے بعضو پہ نیز دا دے متشا بہا توتہ دے معنی یے محکم دے
 او حقیقت دے یعنی مخ دے ہغہ بغیر دے تشبیہ او تمثیل نہ دے مخلوق سرہ
 او بغیر دے تحریف او تاویل نہ پہ انکار دے حقیقت سرہ او دا مذاہب دے سلف
 صالحینو دے پہ نولو متشا بہا تو کبش - او دے بعضو سلفو پہ نیز دا دے متشا بہا توتہ
 نہ دے بلکہ مشنرک دے پہ وضع سرہ دے پارہ دے دے پرو معانی او پہ ہر
 معنی چہ مستعمل دے نو حقیقت دے دے قرینے دے مقام دے نہ ہلتہ دے
 معنی تعیین کپدی شی - شیخ الاسلام پہ فتاویٰ ص ۱۹۳ کبش و بیلی دی

سُبْحَنَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ ط

(زہ) پاک ہے اللہ تعالیٰ۔ بلکہ ہر جگہ لہ اختیار دے دھتہ غہ یہ اسمائو او زمکہ کنس دی۔

كُلُّ لَّهُ قَدِيرٌ ۝۱۱۶ بَدِيعُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ ط

دا قول ہر جگہ تہ تابعہ اری کوونکی دی۔ نوے رناشنا پیدا کوونکے د اسمائو او د زمکہ دے۔

وَكَيْسَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مِنْ آيَاتِ الصِّفَاتِ وَمَنْ عَدَّ مَا فِي الصِّفَاتِ فَقَدْ غَلَطَ
 (دا آیت د آیاتو نو د صفا توتہ تہ دے او چا چہ شمار لے دے یہ صفا تونکین
 نو غلط شویدے) او وئیلی یے دی چہ و جہ یہ معنی د جہت سرہ دہ او
 مراد تربیتہ قبلہ دہ دا قول د مجاہد او امام شافعی وغیرہ تہ روایت دے یہ
 دے بنا یا ندے زہ وایم چہ وجہ یہ قرآن کنس خلور دیرش کرتہ ذکر دے
 او یہ او و معاتوسرہ استعمال دے، اول یہ صفت د اللہ تعالیٰ کنس دیارلس کرتہ،
 دویم یہ معنی د اول (سورۃ العمران ۷۷)، دریم یہ معنی د توجہ (سورۃ یوسف ۹)
 خلورم مخ د انسان (سورۃ یوسف ۹)، پنجم ذات نفس (سورۃ یونس ۱۰)
 شپہر طریقہ (سورۃ حج ۱۱)، سورۃ مائدہ ۱۸، اووم مخاوریزی (سورۃ زمر ۲۲)۔
 اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ، واسع صفت د اللہ تعالیٰ تہہ کرتہ ذکر دے۔ قرطبی دے
 پنچہ معانی ذکر کریدی۔ اول معنی متعدی دہ یعنی فراخی راوی یہ بتدکاتو
 خیلو باندا دے یہ احکامو د دین کنس۔ دویم صفت دے یہ اعتبار د علم سرہ
 یعنی فراخہ دے علم د ہر جہ ہر چیز تہ۔ دریم سخی دے یہ اعتبار د عطاء
 او رحمت سرہ۔ خلورم فراخ بخشش والا دے۔ پنجم فضل کوونکے دے یہ
 وسعت سرہ یہ بتدکاتو خیلو باندا دے۔

سَلَامٌ دَاهِمٌ زَجَرْدٌ يَهُودٌ وَنَصَارَىٰ اَوْتُورٌ وَمَشْرِكِيْنُو تہ او جواب دے د
 شپہرے شبہ د ہغوی۔ ہر کلمہ چہ قرآن کنس حائے یہ حائے عبدیت او عجز
 د عامو انبیاء و ادعیسی علیہ السلام او د ملائیکو بیان شو نو دوی اعتراض
 او کرو چہ تاسو د اللہ تعالیٰ د انبیاء و املائیکو بے ادبی کوئی ہغوی تہ عباد
 (بتدکاتن) وایں ۶۔ حاصل جواب یہ طریقہ د الزام سرہ دے چہ مونہ
 بے ادبی د ہغوی تہ کوو لیکن تاسو اللہ تعالیٰ تہ کتخل کوئی حکمہ یہ حدیث
 قدسی کنس وارد دی چہ خولک اللہ تعالیٰ تہ د ولد نسبت کوئی نو دا ہغہ
 تہ کتخل دی او دا خصوصیت کفر او شرک دے۔ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا، نسبت کوو

اللہ تعالیٰ تہ پہ قرآن کتب (سورۃ صافات ۱۷۵، سورۃ بقرہ ۱۱۱، سورۃ یونس ۵۵، سورۃ کہف ۸۱، سورۃ مریم ۸۸، سورۃ انبیاء ۸۱) کتب او تفی کول دہغہ نہ (سورۃ جن ۳، سورۃ زمر ۳۵، سورۃ فرقان ۳۱، سورۃ مریم ۱۶، سورۃ اسراء ۱۱۱، سورۃ زحرف ۱۱۱، سورۃ مؤمنون ۱۶، سورۃ مریم ۲۵، سورۃ انعام ۱۱۱، سورۃ نمل ۱۱۱، سورۃ اخلاص ۳) کتب ذکر دے اولفظ کول، ابن اویت (حویئے لوں) دواروتہ شامل دے نو تسیت کا ابن اوینون ابتاء اللہ تعالیٰ تہ پہ (سورۃ توبہ ۳۳، سورۃ انعام ۱۱۱، سورۃ مائدہ ۳۱) کتب دے او تسیت ک نبات اللہ تعالیٰ تہ پہ (انعام ۱۱۱، سورۃ فصل ۵، سورۃ صافات ۱۷۹، سورۃ طور ۳۹) کتب دے اوپہ دے نولوا یا تو تو کتب رد دے پہ عقیدہ ک کافرانو او دشمنان توبان دے۔ اوپہ دے شرک دیهود او نصاراؤ تہ وراثتے ہندوان او پدھ مذاہب والا خلق اختہ وڈ پہ دوی کتب ک براہمہ عقیدہ دادہ چہ اللہ تعالیٰ حلول کریدے پہ کرشنہ (کدوی یومعبود دے) کتب توبہ ہغہ کتب لاهوت اونا سوت دوارہ جمع شویدی او ہغہ ک اللہ تعالیٰ حویئے دے۔ دارنگ بوذیہ دلہ ہم ک بوذا (چہ کدوی معبود دے) پہ بارہ کتب داسے عقیدہ لری چہ بوذا ابن اللہ دے او اللہ تعالیٰ پہ دہ کتب حلول کریدے۔

مقصد ک اتخا ذول :- ول حقیقی خوہغہ وی چہ ک والد یتونہ پیدا شوے وی پہ دے معنی سرہ خواللہ تعالیٰ لرہ ول ک دشمنان توبہ نیز بانگ ہم نہ و مراد ہاں کہ چرے پہ ہغوی کتب ک بعض جاہلا تو عقیدہ وی نوخہ بعیدہ خیرہ نہ دہ لیکن ک اکثر وہ تیز ول حکمی مراد دے اوپہ اولاد کتب خصوصی صفات دادی چہ نیابت کول ک پلار تہ پہ کارو توبن ک پلار ک طرف تہ ہغہ تہ اختیارات سپارل، ک پلار آثار او صفات پہ ول کتب بشکارہ کیدل، او ہر کلمہ چہ دیر محبوب وی (یووی) نوہغہ تہ نازولے وٹیلے شی اوہغہ ک دیر محبت ک پلار تہ پہ پلار بان دے محبوبا بعض کاروہ کوی۔ نو کدوی عقیدہ دادہ چہ عزیر او عیسیٰ علیہما السلام یا ملائیک پہ دے صفاتو سرہ ک اللہ تعالیٰ ک پارہ پہ حکم ک اولاد کتب دی۔ او الوسی وٹیلے دی چہ لفظ اتخا چہ ول سرہ ذکر دے دا ہم بشکارہ دلالت کوی پہ ول حکمی بان دے لکہ چہ عزیر مصر پہ بارہ ک یوسف علیہ السلام کتب وٹیلے وڈ (او تتخذہ وکدا) یا ک فرعون شیخ پہ بارہ ک موسیٰ علیہ السلام کتب

وئیلی دؤ (اونتخذه ولد) اوداسے ابن عطیہ پہ تفسیر کیں لیکلی دی اوقرطی
 (دھقہ نہ نقل کریدی) چہ مراد دھوئی والی تہ حوئیے والے دھیتے اوشققت
 دے حقیقہ مراد تہ دے (تفسیر سورۃ توبہ)۔ اوداسے امام ولی اللہ دھلوی
 حجة اللہ البالغہ کیں وئیلی دی حاصل یے دادے چہ مشرکان عقیدہ لری
 چہ اللہ تعالیٰ خویو دے خو کہ دنیا د بادشاہانو پہ شان د ملک پہ اطرافو کیں
 بعض بزرگانوتہ دھقہ علاقے اختیارات اوتصرفات اوسپاری اودھقہ علاقے
 دخلقوحاجات دھقہ پہ سفارش سرہ پورہ کوی توهقہ خلق د پیرعقیدت
 دوجے نہ ہقہ بزرگ تہ یتدہ نہ وائی بلکہ د اللہ تعالیٰ محبوب مطلق اوحوئیے
 ورتہ وائی اودامرض پہ یہودیانو اونصاراؤ اودے امت پہ بعض مناققاتو
 کیں ہم شتہ دے۔ اونیشاپوری لیکلی دی چہ یہودیانو عزیر علیہ السلام
 د اللہ تعالیٰ د علمو تومظہر کنرلو چہ اللہ تعالیٰ دے تہول علمونہ خیل نیودی
 دی دے وچے تہ یے ورتہ ابن اللہ وئیلو اونصاراؤ عیسیٰ علیہ السلام
 دتصرفاتو د الوہیت مظہر کنرلو چہ اللہ تعالیٰ دے تہ د الوہیت اوخدایئی
 قدرت اوتصرف وکرپیٹا دے وچے تہ یے ہقہ تہ ابن اللہ وئیلو (انتہی)۔
 نومعلومہ شوہ چہ داسے عقیدہ دعامومشرکانوپہ دے وخت کیں ہم شتہ
 دے لیکن دوی ورتہ حوئیے تہ وائی صرف نازولے ورتہ وائی اودکے یہودیانو
 اونصاراؤ پہ کتابونو کیں دولی پٹھائے لفظ دابن استعمالیدلو (لکہ چہ
 آلوسی لیکلی دی) توهغوی ورتہ حوئیے وائی۔

نوپہ دے ایت کیں دھغوی د قول تردید یے پہ درے طریقو سرہ
 کریدے اول سُبْحَانَهُ قرطبی وئیلی دی چہ د سُبْحَانَ معنی تنزیہ تبریہ
 (پاکولے) اومحاشات دے یعنی اللہ تعالیٰ دھر نقصان اوعیب نہ (چہ منافی
 وی د الوہیت سرہ) پاک دے تو ولد حقیقی یا حکمی کیدل د الوہیت
 دپارہ عیب اونقصان دے۔ اودے دے پیرے وچے دی۔ اولہ وجہ، ولدیت
 تقاضا دجنسیت کوی اوجنسیت مستلزم دے حداوث لہرہ اوحداوث
 د الوہیت سرہ منافی دے۔ دویمہ وجہ، ولدیت مستلزم د احتیاج لہرہ
 اواللہ تعالیٰ د احتیاج تہ پاک دے۔ دریمہ وجہ، ولدیت (حقیقی) تبعیض
 اوتجزی غواہی (یعنی ولد تکرہ وی د پلار تہ) اودا د الوہیت سرہ منافات
 لری۔ خلورمہ وجہ، ولدیت تشبیہ غواہی یعنی پہ بعض صفاتو کیں

وَإِذَا قُضِيَ أَمْرٌ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۝۱۱۷

او کله چه اراده او کړی د یو کار نو یقیناً او وائی هغه ته اوشه نو هغه اوشی -

ولد ضرور مشابه وی د والد سره او الله تعالی د تشبیه نه پاک دے - پنجمه وجه پلار والے زوال او فنا غواړی او الله تعالی د زوال نه پاک دے او د دے وجوه نه په حدیث د جامع بخاری کیش راغلی دی چه بعض انسانان الله تعالی ته کنجی کوی او کنجی دادی چه هغه ته د ولد نسبت کوی - نو معلومه شو چه د صفا تود ولایت او د صفا تود الوهیت په مینج کیش ډیر منافات دے -

دویمه طریقه د رد، بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ، داسه په سوره یونس ۶۸ کیش هم دی او د دے معنی په سوره مریم ۳۱ کیش ده - په له کیش لام د پاره ملکیت او ملکیت او خلق او عبدیت دے - یعنی دا ټول د هغه په تصرف کیش او یا د شاهی کیش داخل دی او د هغه مخلوق او عبید دی او د صفا منافی دی د ولایت سره محکه چه ولد ته مملوک او رعیت او مرئی نشی وئیل کیدے او دا اوصاف ولد حقیقی او حکمی دواړو ته عام دی د ولد حقیقی سره خو ملکیت عرفاً او شرعاً دواړه بنکار منافی د کو د ولد حکمی هم چه کوم صفات مونږ مخکیش ذکر کړیدی هغه هم د مملوکیت او مرئی والی سره منافات لری - بَلْ د پاره د ترقی دے محکه چه د سبحانه په استدلال کیش اجمال دے او په دے کیش دلیل، وضاحت او تفصیل دے - دریمه طریقه، کُلُّ لَهٗ قَنَاطُرٌ، قرطبی او ابن کثیر د قنوت ډیرے معانی لیکلی دی طاعت، قیام په عبادت سره، سکوت، خضوع، اتقیاد، اخلاص، استکانت، صلوة او اقرار کول په بندگئی سره - او کوم روایت چه ابو سعید خدری څه مسند احمد کیش نقل دے چه په قرآن کیش هر قنوت په معنی د طاعت سره دے نو ابن کثیر وئیلی دی چه د دے سند کیش ضعف دے او مرفوعاً منکر دے - او اطاعت او انقیاد دوه قسمه دے یو شرعی هغه قنوت د صالحینو د او ملائیک عیسی او عزیر علیهم السلام پکیش داخل دی او دویم قنوت قدری ټکوینی دے په هغه کیش ټول مخلوق داخل دی څوک طوعاً او څوک کرهاً او قنوت په هره معنی سره د ولایت د معنی سره منافات لری -

په دے ایت کیش رد دے په قول د اتخاذ ولد باندے په دوه طریقو سره (یعنی خلوصه او پنجمه طریقه) - بَدِيعٌ داصقت د الله تعالی په سوره انعام کیش

هم ذکر دے او ماده د دے رب دے) نہ دہ قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ (سورة احقاف ۲۰). یہ لغت د عرب کنش بداع اِنْدَاع بداعہ پہ معنی د یوحنا پیداکول یا یوحنا کول چہ د هغه مثال مخکنش موجود نہ وی او چاچہ د عس کارا کو و نو هغه تہ مبداع او بدیع وئیلے شی نو دلتہ معنی دا دہ چہ اللہ تعالیٰ پیداکو وئیکہ او موجود وئیکہ د اسمانو نو او د زمکو دے بغیر د مثال مخکنی تہ نو د هغه ذات ولد تہ هنج حاجت نیستہ او دارنگ د ولد د پام اصل او عنصر خویلا روی نو هغه مبداع تہ دے۔

فأما :- ابن کثیر او قرطبی وئیلی دی چہ یہ اصطلاح د شریعت کنش دینہ بداعہ اخستلے شویدے حکمہ چہ د هغه د پامہ ہم یہ شریعت کنش اصل (دلیل موجود نہ وی نو قرطبی د بدعت شرعیہ تعریف دا سہ کرے دے چہ هغه خیر چہ موافق د کتاب اللہ او سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او د عمل د صحابہ کراموسرہ تہ وی او ابن عابدین شامی وئیلی دی چہ هر هغه خیر چہ پیداکرے شی خلاف د هغه حق تہ چہ راخستلے شویدے د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ علم وی او کہ عمل وی یا حال وی یہ یوقسم شیخ او استحسان سرہ او د هغه تہ جو کرے شی دین او صراط مستقیم (شامی ص ۳۹۳) او محالس الابراکنش وئیلی دی چہ هر هغه کارچہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ دے کرے او تہ یے یہ هغه یا ندے ترغیب و کرے وی نو هغه بدعت قبیحہ د (ص ۱۲۰) او حدیث صحیح (مَنْ اَحَدَاتٍ فِيْ اَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ) چاچہ نوے پیداکر و یہ دین زمو ت کنش هغه کارچہ د دین تہ یے اصل (دلیل) نہ وی نو هغه مردود دے - دا دلالت کوی یہ تعریف د بدعت شرعیہ یا ندے یہ دے حدیث کنش لفظ د ما عام دے عقیدے، عبادات، عملونہ، ترک (یو عمل پر پینودل) د اعمالو، مقادیر د هغه کیفیات او هیئات او د هغه اوقات تولونہ شامل دے۔ نو د دے تہ معلومہ شوه چہ بدعت دوه قسمہ دے۔ اول بدعت حقیقیہ چہ ایجاد د عبادت او عمل بغیر د دلیل شرعی تہ او کرے شی لکہ کوم بدعات چہ قبر و توسرہ کیبری لکہ طواقونہ، جندہ، غلاقونہ، گنبدونہ وغیرہ۔ دویم بدعت اضافیہ دے چہ د یو عبادت او عمل اصل ثابت وی لیکن د هغه مقدار یا ہیئت یا د وخت تخصیص بخانہ بے دلیلہ مقرر کرپی او داسے بدعات خوپیہ دے وخت کنش پیردی لکہ

مَوْخٌ قَضَا عَمْرِي مَوْخٌ احتیاطی، صداقات پہ شبہہ کے جمع یا مخلوشتے پورے
خاص کول یا روثہ کے جمع پہ وِخ پورے خاص کول یا دعاگانو کے پارہ ہیئت
اجتماعیہ جو پول روستو کے فرض او سنت او کے جنازے کے مَوْخوٹونہ او کے فدائے
کے پارہ حیلہ او تور ہیئات جو پول وغیرہ نو دا کارونہ تہول بدعات دی او
ناروادی۔ او پہ دے حدیث کیں لفظ کے فی اَمْرًا کیں اشارہ دہ چہ بدعت
بیا پہ دہ قسمہ دے اول بدعت فی الدین یعنی یو عمل یا کے ہفے وصف پہ
دین کیں داخل او کنری او ہفے تہ سنت یا مستحب نوم کی پوری نو پہ دے
حدیث سرہ او پہ آیت کے سورة نساء او سورة مائدہ (لا تغلوا فی دینکم سرہ
داسے بدعات حرام دی۔ دویم قسم بدعت للداین دے چہ ہفے تہ بدعت
فی الوسائل وکیلے شی یعنی کے دین جزء یے نہ کنری بلکہ کے دین کے عبادت
او عمل کے پارہ یے ذریعہ جو پہ کنری لکہ تصنیف کے دینی کتابونو او دینی
مدارس جو پول او دینی اجتماعات جو پول کے نشر و اشاعت کے دین کے پارہ
او محراب کے مسجد کے قیلے او کے وسط مسجد کے معلومولو کے پارہ تسبیح (معروف)
پتہ استعمالول کے پارہ کے آدا کے اذکار مستونہ۔ نو داسے بدعت گناہ تہ دے
لیکن شرط پکین دا دے چہ حدود شرعیہ تہ پکین مخالفت نہ کوی او
عبادت یے نہ کنری صرف کے ذریعہ پہ طور یے کنری او استعمالوی۔ ماکینس
منہ، یہ دے کیں اشارہ دہ چہ پہ وحی (کتاب اللہ او حدیث) کیں کے ہفے
ثبوت نہ وی یعنی اصل (دلیل) یے نہ وی۔ دارنگ دا حدیث دلالت کوی
چہ کے بدعات تو ر دہ قسمونہ ہم دی اول بدعت اعتقادی او دویم بدعت
عملیہ۔ اعتقادی دا کچہ یو عقیدہ چہ کے شرع تہ ثابت نہ وی ہفے تہ دین وائی لکہ
ہفہ عقیدے چہ کے سلف صالحین نہ خلاف وی لکہ عقیدے کے روافضو
او شیعہ کانو او معتزلو او خوارجو او جہمیو او مرجو او قبر پرستی او تصوف
وغیرہ۔ او بدعت عملیہ ہفہ دے چہ مخکین یے تفصیل ذکر شو پہ
بدعت اضافیہ کیں۔ (کے بدعاتو کے تفصیلی بحث کے پارہ کے علامہ شاطبی
کتاب الاعتصام او کتاب الموافقات مطالعہ کول ضروری دی)۔

وَإِذَا قُضِيَ الْأَمْرُ فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ، دا پنجمہ طریقہ کے رد کے قول کے
اتخاذ الولدہ یعنی ہر کلمہ چہ اللہ تعالیٰ پہ خپلو ارادو پورہ کولو کیں
اسبابوتہ حاجت تہ لری او ہیچ مراد کے ہفہ کے ارادے تہ نہ روستو کی بدیشی

اونه مخالف کیدیشی نو د هغه ولد حقیقی یا حکمی ته هیڅ حاجت نیدشته.
 قَطعی داماده په قرآن کس درې شپیتته کرتته ذکرده او قرطبی د دے الله
 معانی لیکلی دی، اول په معنی د خلق (سورة حم سجده ۱۷)، دویم معنی اعلیٰ
 (سورة اسراء ۱۷)، دریم معنی امر کول (سورة اسراء ۱۷)، خلورم معنی الزام
 او فیصله کول د مرکز (سورة سبا ۱۷)، پنځمه معنی د نبوی فیصله کول (سورة
 طه ۱۷)، شپږمه معنی حق پوره ادا کول (سورة قصص ۱۷)، اومه معنی
 اراده کول (لکه دالیت)، اتمه معنی تقدیر کول (سورة انعام ۱۷). نورے
 معانی یے دادی، ادا کول (سورة بقره ۱۷). او حکم شرعی (سورة احزاب ۱۷).
 نو دلته په معنی د ارادے کولو سره دے. اَمَرًا دالفظ هم په قرآن کس یو سول
 شپږ شپیتته کرتته ذکرده او قرطبی د دے څوارلس معانی لیکلی دي. دین
 (سورة توبه ۱۷)، قول (سورة کهف ۱۷)، عذاب (سورة انعام ۱۷)، قتل په
 بد رکس (سورة انفال ۱۷)، قیامت (سورة نحل ۱۷)، قضاء (سورة سجده ۱۷)
 وحي (سورة طلاق ۱۷)، امور الخلق (سورة بقره ۱۷)، تصر (سورة العنکبوت ۱۷)
 ذنب (سورة طلاق ۱۷)، شان او فعل (سورة هود ۱۷)، ایجاد د څیز (دالیت)
 حکم کول (سورة بقره ۱۷)، قرآن (سورة نحل ۱۷) یا په یو تفسیر باندے نو
 دلته مراد ایجاد د یو څیز دے چه په هغه پورے اراده د الله تعالی متعلق شی.
 گڼ دا کلمه چه هر کله د هر څیز د ایجاد د پاره او هر وخت کس استعمالیږی
 نو د دے وجه ته دے ته کلمات الله وئیل شویدی په حدیث کس. اعود
 بکلمات الله التامة من شَرِّ مَا خَلَقَ. سوال: دا امر د الله تعالی په یو څیز ته
 خالی نه وی یا په حال د عدم د هغه کس وی یا په حال د وجود د هغه کس
 وی او دواړه محال دی ځکه چه معدوم ته خطاب نه کیږی او موجود ته
 خطاب خو تحصیل حاصل (په فائده) دے ۶. جواب: د دے ډیر جوابونه
 ابن جریر او قرطبی ذکر کړیدی لیکن غوره جواب دا دے ابن جریر وئیل
 دی چه دا امر د الله تعالی کله چه اراده او کړی د ایجاد د یو څیز تونه مخکس
 کیږی په وجود د هغه څیز باندے اونه روستو کیږی د هغه نه. او د قرطبی
 د عبارت معنی داده چه الله تعالی همیشه امر کوونکے دے معدوم اتونه په
 شرط د وجود د هغوی قادر دے سره د روستوالی د مقدورات تونه او عالم
 دے سره د روستوالی د معلومات تونه نو دا جمله په خپل عموم باندے

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ

اودائی ^{هغه کسان} ^{چه نه پوهیدی} ^{ولے خبرے نه کوی زمو نه سزا الله تعالی}

أَوْ تَنْزِيلُنَا آيَةً كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ

یا ولے نه راخی مون نه نشه (یه رسالت) - دغسے وئیل ^{هغه کسانو چه}

قَبْلِهِمْ مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ

لکین وود دوی نه پشان د وینا د دوی - یو شان دی ^{زپوته د دوی -}

قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۝۱۱۸

یقیناً ښکاره کړیدی مون (دیرمے) نښه دپاره د هغه قوم ^{چه یقین کوی -}

حمل ده هېڅ تخصیص نه په کښ حاجت نیشته ده - اودا جمله په قرآن کریم کښ خلورایا تونو کښ ذکرده (۱) دا ایت (۲) سورة العمران لکه (۳) سورة مریم ۲۵ (۴) سورة غافر ۷۸ - او کلمه دکن فیکون د دینه علاوه هم خلورکړه ذکرده لکه دا هم زجر دے او جواب دے د اووے شېخه او شېه یے په ایت کښ په اوله جمله کښ ذکرکړم ده او دے قائلینو (شېه کوو تکی) کښ د مفسرینو درے اقوال دی اول دا نصاری دی دویم دایهود دی توهرکله چه دوی په خپل علم باندے عمل ته کوو نو الله تعالی ورته یے علمه اوئیل - دریم د مشرکین عرب دی - او ابن جریر اول قول غوره کړیدے لیکن غوره خبره داده چه دا دغه ټول ورته شامل دے - کولای یکلما الله یعنی الله تعالی دے ستا د رسالت په باره کښ مون سره پخپله خبره اوکړی - یا دا چه مون ته دے ستا په شان وحی اوکړی په باره د نفی د ولد د الله تعالی کښ لکه چه سورة انعام لکه کښ دی - اوتانیتنا آیه مراد دے نه هغه معجزات دی چه دوی غوښتل یعنی په شان د معجزاتو د موسی علیه السلام یا د عیسی علیه السلام لکه په سورة قصص ۲۸ کښ او سورة انبیاء ۵۸ کښ - کذلک قال الذین من قبلهم دے نه مراد عام مشرکان دی چه هغوی د خپلو انبیاء نه معجزات طلب کول لکه قوم د صالح علیه السلام چه د هغه نه یے طلب کړم و (سورة شعراء) او قوم د شعیب علیه السلام چه د هغه نه یے مطالبه کړم و (سورة شعراء) او مشرکین مکه چه د نبی صلی الله علیه وسلم نه مطالبه کړم و (سورة اسراء)

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

یقیناً لیرے لیے موبہ۔ تہ دپارہ دحق بیان کولو زیرے و رکوونکے او یرہ و رکوونکے

وَلَا تَسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ (۱۱۹)

او تپوس تہ شی کیدے ستا تہ پہ بارہ د

دوزخ والو کنس ۔

۹۱۔ ۹۲۔ ۹۳۔ مَثَلُ قَوْلِهِمْ كَذَلِكَ دپارہ د مشابہت دے پہ صرف طلب کولو کنس او مَثَلُ قَوْلِهِمْ مشابہت دے پہ صفت د مطالبہ کنس چہ ہغہ ضد عناد او تعنت کول دی۔ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ مراد د دینہ مشابہت دے پہ عقیدہ د کفر او شرک او حسد او عناد او جہل او سرکشی کول پہ مقابلہ د انبیاء علیہم السلام کنس۔ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ، اول جواب الزامی و او دا جواب تحقیقی دے یعنی تاسو یونستہ غوارئی او مونبر تاسو تہ دیر آیات (نشے) پیش کریں لیکن ہغہ یقین والولہ فائدہ و رکوی۔ یقین ہغہ علم دے چہ روستو د ازالے د شک تہ پہ دلیلو نو سرہ حاصل شی۔

۹۴۔ د زجرونو او دفع د شبہاتو تہ روستو د رسالت د اثبات سرہ متعلق پتہ خبرے د کرکوی۔ دا اولہ خبرہ دہ پہ دے کنس اثبات د رسالت د نبی صلی اللہ علیہ وسلم دے او ہغہ لہ تسلی و رکول دی۔ بِالْحَقِّ مراد دے نہ قرآن دے پہ روایت د ابن عباس رضی اللہ عنہما سرہ او د ابن جریر او ابن کسان قول دادے چہ مراد دے تہ اسلام دے۔ بَشِيرًا وَنَذِيرًا دا دودہ طریقے د دعوت دی زیرے د نبوی او اخروی و رکول ایمان لرو نکوتہ او یرہ د عذاب د نبوی او اخروی و رکول انکار کو نکوتہ۔ وَلَا تَسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ یعنی کافرانو چہ کفر کرے دے او عذاب ابدی تہ پہ و رچی نو د رسول صلی اللہ علیہ وسلم تہ د ہغوی بارہ کنس تپوس نہ کیبری چہ دوی ولے پہ داسے حال دی ٹحکہ چہ د ہغہ پہ بارہ کنس دی چہ فانما علیک البلاغ۔ او پہ دے کنس تقبیح دہ د ہغہ چاچہ د یو امتی پہ کناہ او جرم باندے نبی یا بل داعی الی الحق لہرہ بد نامہ وی۔ جَحِيمٌ پہ قرآن کنس پنچویشٹ کرتہ ذکر کر د ہغہ او سید و تکی پہ دغہ آیاتو نو کنس موصوف دی پہ صفتو د کفر او تکذیب د آیاتو نو دا مقابلہ کول د آیاتو نو او غوایت کو و تکی او طغیان والا او دنیا غورہ کو و تکی او فجور کو و تکی او مکذبین او ضالین (سورہ مائدہ ۷۴، سورہ حج ۷۴،

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ

او یہودیوں اور نصاریٰ یہ رضائے تیری سے

حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ

تو یہ پورے چہ تہ تابع شے ددوی د طریقے۔ تہ اوایہ یقیناً دین دے اللہ تعالیٰ

هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ

خاص ہفتہ پورہ (حق) دین دے۔ او کہ چرے تابع داری او کرے تہ د خواہشاتو د دوی

بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ

رہستہ د ہفتہ تہ چہ راغلے دے تاتہ علم د قرآن

مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وِزْرٍ وَلَا نَصِيرٍ

نہ نیستہ تالہ د (عذاب د) اللہ تعالیٰ نہ خوگ دوست بچ کوونکے او نہ مددگار۔

سورة شعراء ۹۱، سورة واقعه ۹۳، سورة نازعات ۳۹، سورة انفطار ۱۴۱۔

نہ یہ د کبش ذکر د امینہ لرو دے د یہود او نصاریٰ تہ د ایمان راوہلو او منع

کول دی د هغوی اتباع کولو تہ یعنی د اللہ تعالیٰ او د رسول د ہدایت یہ مقابلہ

کبش د کتابیا نو د ا ہواؤ تہ حان بچ کرئی۔ وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ

دا خطاب نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ دے او مراد ترینہ امت دے او یہ دے کبش

اشارہ دہ ضد او عناد د کتابیا نو تہ مقصد دادے چہ د دوی د رضا کولو

کوشش مہ کوہ یلکہ د اللہ تعالیٰ د رضا کوشش کوہ یہ دعوت کولو سرہ

حق دین تہ او هغہ دادے چہ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ، د هُدای اللہ تہ

مراد اسلام دے چہ یہ قرآن کریم کبش ذکر دے۔ الْهُدَىٰ تہ مراد حق او

یقینی دے یعنی حقانیت او صداقی یہ دین اسلام کبش منحصر (بند) دے دے

دے تہ علاوہ یہ یہودیت او نصرایت وغیرہ کبش حقانیت نیستہ۔ ابن جریر

ابو بضاوی و بیلی دی چہ داسے مطالبہ کرے وہ یہود او نصاریٰ د نبی

صلی اللہ علیہ وسلم تہ چہ مونہ سرہ متحد شہ اوز مونہ ملت قبول

کرہ نو هغوی تہ جواب او کرے شو یہ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ سرہ۔ او

دا دلیل صریح دے چہ د اہل توحید د مشرکانو سرہ اتحاد جائز او ممکن

الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ

ہقہ کسان چہ ورکریدے موثر ہغوی تہ کتاب لولی ہغہ پہ لائق

تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ

لوسلو دھغہ سرہ۔ دغہ کسان ایمان لری پہ دے پاندے او چاہہ کفر او کرو پہ دے

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿۱۳۱﴾ يَلْبِثِي إِسْرَءِيلَ

نودغہ کسان خاص دوی تاوان ولادی - اے اولاد یعقوب علیہ السلام

نہ دے۔ مَلَّتَهُمْ قُرْطُبَى وَيَبْلِي دِي چہ ملت نومد ہغہ شرعے دے چہ اللہ تعالیٰ

مقرر کرے دہ پہ کتابونو خپلو کیش او پہ ژ بہ ک رسولانوسرہ۔ نوملت او

شریعت یو خیز دے او هرچہ دین دے نو ہغہ دا دے چہ ادا کوئی یے

بتدا کن پہ امر ک اللہ تعالیٰ سرہ۔ او بل فرق دا دے چہ ملت تہ مضاف

کیدی اللہ تعالیٰ تہ او امتی تہ بلکہ صرف نبی تہ یے اضافت کیدی او دار تک

پہ فروعو کیش تہ استعمالیری او دین عام دے۔ او ملت لفظ پہ قرآن کیش

پنخلس کرتہ ذکر دے او کدے دہ طریقے دی اولہ طریقہ استعمال دے پہ

ملت حقہ ابراہیمہ کیش او دایہ تہہ مقاماتوکیش دے او دویمہ طریقہ

استعمال دے پہ ملت یا طلع کیش لکہ رپہ سورۃ یوسف ۳۷ سورۃ ص ۷۷

سورۃ اعراف ۷۷ سورۃ ابراہیم ۳۷ سورۃ کہف ۳۷ کیش۔ دَمَلَّتَهُمْ

اضافت یہود او نصاریٰ تہ دے او داملت یا طلع دے او ک شریک اضافت نہ

بعض علماؤ دلیل نیولے دے چہ کفر ملت واحدا دے او پہ دے پاندے

بعض مسائل فقہیہ متفرع کریدی۔ وَلَٰكِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَ هُمْ۔ اهواء جمع

ک ہوی دہ او دوی ہم پہ کورنئی کیش مختلف دی کدے وچے نہ اهواء یے

جمع ذکر کرلہ۔ او کدے نہ مراد کدوی بے دلیلہ مسئلے دی پہ عقائد او

اعمالوکیش۔ مِنَ الْعِلْمِ مراد ک علم تہ قرآن او وحی دہ او قرطبی و بیلی دی

چہ امام احمد رحمۃ اللہ علیہ کدے نہ دلیل نیولے دے چہ قرآن مخلوق

نہ دے حکم چہ دا علم ک اللہ تعالیٰ کدے او داصفت ک اللہ تعالیٰ کدے نو خوک چہ وائی چہ

دا مخلوق دے نو ہغہ کافر دے۔ وَلَٰكِنْ لَا تَصْبِرُ کدے تفسیر محکم کیش تیر شوید

۱۳۱ پہ دے ایت کیش دریمہ خبرہ دہ یعنی دلیل نقلی ک محکم علماؤ حق نہ

دِپارہ دے تصدیق دے رسول او دے قرآن۔ او پہ دے ایت کیں تقسیم دے کتابیا نو دے
 دودہ قسمو نو تہ۔ اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشِرْكٍَ، دے اہل کتابو مخکنو پہ بارہ کیں پہ قرآن
 کیں او دے اوصاف ذکر شویدی۔ او تو الکتاب، اتینا ہم الکتاب، او تو العلم،
 اولو العلم، اہل الذکر، او تو نصیباً من الکتاب او اہل الکتاب، دے دے فرق
 داسے دے چہ او تو الکتاب پہ ناکارہ ملا یا نو کیں استعمالیدی او اتینا ہم
 الکتاب پہ حق پرست علما و کیں استعمالیدی۔ او تو العلم دے صحابہ کرامو
 او دے اُمت دے علماء حق دے بارہ استعمال شوے دے او مخکن علما و حق
 ہم پہ کیں داخل دی۔ اولو العلم ہم دے علماء حق دے لو اُمتونو دے بارہ
 استعمالیدی۔ اہل الذکر دے ہقہ علما و دے بارہ دے چہ دے ہغوی تعلق دے وحی
 سرہ دے پہ علم او عمل او استدلال کیں دے ہر اُمت نہ چہ وی۔ او تو نصیباً
 من الکتاب ہغوتہ و بیلے شی چہ نیمگری ملا یاں وی یعنی الفاظ دے کتاب اللہ
 ورچی لیکن پہ معنی یے علم تہ لری۔ اہل الکتاب عام دے دے بنہ اوید دواو
 دے بارہ استعمالیدی۔

پہ دے ایت کیں دے مفسرینو دودہ اقوال دی اول دا چہ مراد دے الکتاب نہ قرآن
 دے او مراد تربیتہ اہل قرآن دی دویم دا چہ مراد تربیتہ تورات او انجیل
 دی او پہ ہغوی کیں علماء حق مراد دی او دارو ستوقول غورہ دے۔
 يَتْلُوهُ هُوَ حَقُّ تِلَاوَتِهِ، داخیر دے الذین دے یا حال دے او يَتْلُوْنَ اخستلہ شویا
 دے تلاوت کولو تہ یا دے تِلَاوَتِهِ (تا بعد اری کولو) نہ او دے دواو مقصدیو دے او ابن
 کثیر لیکلی دی چہ مراد دے دے تہ پہ روایت دے عمر رضی اللہ عنہ کیں ہقہ خلق
 دی چہ ذکر دے جنت راشی (پہ ایت کیں) نو جنت غواہی او چہ ذکر دے جہنم
 راشی نو پہ اللہ تعالیٰ سرہ پناہی غواہی دے ہقہ تہ او پہ روایت ابن مسعود
 رضی اللہ عنہ کیں دی چہ حلال حلال کثری او حرام حرام کثری اولوی
 ہقہ چہ اللہ تعالیٰ نازل کرے دے او تحریف پہ کیں تہ کوی او تاویل (مذاہم)
 پہ کیں تہ کوی۔ او پہ روایت دے حسن بصری کیں دی چہ علم پہ محکما تولری
 او ایمان پہ متشابہا تو باندے لری۔ او قرطبی و بیلی دی چہ ترتیل دے الفاظو
 سرہ یے تلاوت کوی او پہ معنی یے پوہیدی محکمہ چہ تا بعد اری کول موقوف
 دی پہ معانی پوہید لو باندے۔ اُولَئِكَ يَتْلُوْنَ رِجَالًا، دا دویم خبر دے الذین
 اوضمیر دے راجع دے الکتاب تہ (تورات او انجیل تہ) یا داضمیر راجع دے العلم تہ

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلِيَّ

یاد کریں یہ ذکر رسول منلو سرہ نعمت شما ہخہ چہ انعام کریں ما یہ تاسویا ندے اویقینا ما

فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿۱۳۲﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا

غورہ والے در کریں تاسو تہ یہ خلقویا ندے۔ او اویریری (دعذاب) دھقہ و خ تہ

لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ

چہ بدلہ یہ نہ شی و رکولے ہی یوتن د بل تن تہ د ہیخ غیز اونہ یہ قبلدے شی

مِنْكُمْ عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿۱۳۳﴾

دھقہ تہ خہ قدیہ (جرمانہ) اونہ یہ نفع و رکوی ہقہ تہ خہ سفارش اونہ بہ ددوی سرہ مد دیدیشی

چہ مراد ترینہ قرآن دے او یہ مخکس ایت کبس تیر شوید۔ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ يَدَبِكُمْ
د دویم دے د کتابیا نو ذکر دے چہ مقابل دی داولے دے یہ صفتو نواحوالاتو
د هغوی کبس۔

۱۳۲۔ ۱۳۳۔ یہ دے دواپوایا تو نو کبس د رسالت سرہ متعلق دودہ خبرے

دی اول ترغیب دویم تخویف۔ تو هر کله چہ یہ ابتداء د احوال بنی اسرائیلو

کبس د دے ایاتو نو تہ شروع شویده نواختتا مریے هم یہ دے سرہ او کرو۔

دارنگ د دے تعلق د روستو سرہ دے یعنی روستو ذکر د ملت ابراہیمیه کوی

نو د هغ د پارہ بنی اسرائیلو تہ دعوت و رکوی۔ حکمہ چہ بنی اسرائیلو د ملت

ابراہیمیه نہ اعراض کرے و خصوصًا د کعبے د عظمت نہ یے انکار کرے و

(یعنی د قبلہ د تقرر او هلتنہ د حج کولونہ)۔ دارنگ د آخری رسول او د توحید نہ

یے انکار کرے و نو د دے وے نہ هغوی تہ ترغیب و رکوی د ملت ابراہیمیه

د قبلو او تخویف و رکوی د هغ د مخالفت کولونہ۔

قائدہ:- دویم ایت کبس ضمیر ونہ د لَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ

راجع دی دویم نفس نہ یعنی مجرم تہ او مجرم د خپل نجات د پارہ اول یہ

فدیہ ادا کولو سرہ کوشش کوی بیا یہ طلب د شفاعت سرہ۔ او غواری چہ

حما فدیہ دے قبولہ شی او شفاعت دے حما د پارہ نافع شی د دے وے نہ

دلتنہ یے عدل مخکس ذکر کرو د شفاعت نہ او د عدل سرہ قبولیت او د شفاعت

سرہ یے نفع ذکر کرے او یہ کبس ضمیر ونہ نفس اول (غیر مجرم) تہ راجع و

او کہ جب از میشت او کو یہ ابراہیم علیہ السلام بآن رب دہغہ پہ یو خو کار و نو سار نو پورے آئے ادا کرل

قَالَ اِنِّیْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَوْا وَمَن مِّنْ ذُرِّیَّتِیْ قَالَ لَا یَنَالُ عَهْدِیَ الظَّالِمِیْنَ

اور فرمائے اللہ تعالیٰ یقیناً زہ کر خوم تا د خلق و د پارسہ پیشوا۔ او سئل ابراہیم علیہ السلام او د

اول زمانہ (ہم پیشوایان او گر خوم) اور فرمائے اللہ تعالیٰ چہ نہ رسو لوظ زمانہ (امامت و کولو) ظالماتہ

نہ ہلنتہ آئے شفاعت پہ عدل یا ندے مقدم کرے و دہغہ ہلنتہ کہ ہغہ پہ تفسیر کنس ذکر شویدی -

۱۳۲ کہ دے آیت تہ تر ۱۳۱ پورے دویم باب کہ دے حصے دے پہ دیکنس دلیل نقلی کا ابراہیم علیہ السلام تہ ذکر کوی د پارسہ کہ ترغیب د بنی اسرائیلو قبولیت کہ ملت ابراہیمیہ تہ خصوصاً پہ پارسہ کہعبہ او د آخری رسول کنس اوسفاہت کہ ہغہ چاچہ ملت ابراہیمیہ تہ خلاف کوی او پہ دے کنس درے خبرے غتہ غتہ دی اول جو رول کا ابراہیم علیہ السلام کہعبہ لڑے د پارسہ کہ توحید پہ ۱۳۵ کنس، دویم دغا غوبستل کہ ہغہ د آخری نبی د پارسہ پہ ۱۳۴ کنس، دریم وصیت کہ ہغہ پہ پارسہ کہ توحید کنس پہ ۱۳۲ کنس۔ او تفصیلی پنجہ امودی اول عظمت شان کا ابراہیم علیہ السلام پہ ۱۳۴ کنس، دویم عظمت شان کہعبہ پہ ۱۳۵ کنس، دریم دغا کا ابراہیم علیہ السلام د پارسہ کہ اہل کہ دغہ بیت پہ ۱۳۴ کنس، خلورم دغا د پارسہ کہ قبولیت او د تثبت کہ خیل حان سرے کا اولاد تہ پہ توحید یا ندے پہ ۱۳۴ کنس، پنجم دغا پہ پارسہ کہ خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ وسلم پہ ۱۳۴ کنس بیا زجر پہ سفاہت سرے ہغہ چانہ چہ کہ ملت ابراہیمیہ تہ اعراض کوی پہ ۱۳۴ کنس بیا وصیت کا ابراہیم علیہ السلام او یعقوب علیہ السلام پہ دین توحید یا ندے پہ ۱۳۳ کنس پہ رد کولو پہ او و خباتونو کہ یہود یا نو یا ندے۔ اول جواب سوال پہ پارسہ د اقتراء کہ دوی پہ یعقوب علیہ السلام یا ندے پہ پارسہ کہ وصیت کنس پہ ۱۳۳ کنس، دویم فخر کول کہ دوی پہ عمل کہ مشرانو چہ انبیاء و د پہ ۱۳۴ کنس، دریم دعوت کول کہ دوی دین یا طل تہ پہ ۱۳۵ کنس، خلورم عقیدہ شکارہ کول پہ

پارہ ۱۰ انبیاء و کتب پہ جواب کے اعتراض کے دوی کتب پہ ۱۳۱ کتب، پنجم ردیہ رسم
باطل کے دوی چہ رنگ و رکول دی پہ ۱۳۸ کتب، شپہ مردیہ ہجاء کولو کے
دوی پہ پارہ ۱۰ توحید کے الوہیت کتب سرہ کے اتفاق نہ پہ توحید ربوبیت
کتب پہ ۱۳۱ کتب، اووم نسبت کے دین باطل ابراہیم علیہ السلام اور نور
انبیاء و تہ۔ اوپہ اخر کتب زجر پہ دعویٰ کے نجات پہ عمل مشرانوسرہ پہ ۱۳۱ کتب۔
تفسیر:- پہ دے ۱۳۱ کتب ذکر کے لوگے شان کے ابراہیم علیہ السلام دے
پہ در یوصفات و سرہ اول پورہ کول کے امتحان دویم امامت کے خلق و اوریم
دعا قبلیدل پہ پارہ ۱۰ اولاد کتب۔

ربط مخکس ایت کتب اوویلے شوچہ پہ دغہ خلور و طریق و سرہ پہ اخرت کتب
نجات نہ حاصلیری تو اوس کے نجات طریقہ ذکر کوی چہ ہغہ قبولیت کے
ملت ابراہیم دے۔ وَاِذَا بُنِيَّ اِبْرٰهٖمَ رَبُّہٗ۔ ابتلاء کے بلائہ اخستلے شوے
دے پہ ۱۳۱ کتب کے دے تحقیق نیر شویدے او امتحان کے بندگان و کطرف
کے اللہ تعالیٰ نہ کے دے کے پارہ وی چہ دغہ شخص تہ خیل حقیقت معلومشی
دارنگ نور خلقوتہ ہم معلومشی او اللہ تعالیٰ تہ خود مخکس نہ کے ہرچہ
حقیقت معلوم دے۔ او ابتلاء کے اللہ تعالیٰ کے طرف نہ دوع قسمونہ کے یو ابتلاء پہ
امور شرعیہ اختیار پہ سرہ لکے عبادات فرض کول پہ بندگان و بان دے
ابتلاء دے تو شوک یے ادا کوی او شوک کے ہغے رعایت نہ کوی دویم ابتلاء
پہ امور تکوینیہ غیر اختیار پہ سرہ لکے مرضونہ کے بدن تکلیف و مالی راتل
کے دعوت کے حق کے وجے تہ کے خلق و مخالفین کے طرف تہ اذیتونہ راتل چہ
پہ دے بان دے شوک صبر کوی او کہ نہ کوی پہ اول قسم کتب صبر علی
الطاعات او صبر عن المعاصی دے اوپہ دویم قسم کتب صبر علی البلیا
دے او ابتلاء کے ابراہیم علیہ السلام کے دوارہ قسمونہ دی لکے چہ
روستو ذکر کیری۔ اِبْرٰهٖمَ ما وردی او ابن عطیہ ذکر کیری چہ اب
رحیم مہربان پلان دے پہ دے لفظ کتب سریانی او عربی ژبے متفق شویا
رَبُّہٗ دلتہ یے مقول مخکس راوے دے کے دوع وجونہ اول داچہ کے فاعل
(رَبُّہٗ) ضمیر دے تہ راجع شی کے خصوصیت کے پارہ دویم داچہ ابتلاء کوونے
خو معلوم دے چہ اللہ تعالیٰ دے خود مقول ذکر کولو دلتہ اہتمام لرلو۔ پہ
رَبُّہٗ کتب اشارہ دے چہ پہ دے ابتلاء تو کتب حکمت کے اللہ تعالیٰ ربوبیت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (عليه السلام) تربیت او ترقی و رکول و۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، اتمام تہ مراد پورہ پورہ ادا کول دی چہ ہفتہ تہ پہ امتحان کیں
کامیابی و نیلہ شی او داسے پہ سورۃ تیمم ۲۸ کیں دی۔ کلمات جمع کلمۃ دہ
مراد دے نہ ہفتہ وظایف (اعمال) دی چہ پہ کلام دے اللہ تعالیٰ سرہ ہفتہ تہ
بیان شوی و۔ مادہ (ک ل م) پہ قرآن کیں دہ کرتہ ذکر دہ اولفظ کلمات
خوارس کرتہ ذکر دے پہ پنجم معا تو سرہ اول معنی دعا کھانے لکھ سورۃ بقرہ ۲۸
دویمہ معنی اعمال سورۃ بقرہ ۲۸ دریمہ وعدے دے اللہ تعالیٰ سورۃ انعام ۲۸
خلورمہ قرآن سورۃ کہف ۲۸ پنجمہ معنی علمونہ اوصفات سورۃ کہف ۲۸۔
پہ تعیین دے کلمات تو کیں دیر روایات دی چہ ہفتہ ابن جریر ابن کثیر قطبی
وغیرہ جمع کریدی او ہفتہ قول دے ابن عباس رضی اللہ عنہما تہ پہ مختلف سند
سرہ نقل دی۔ اول دا چہ مناسب ک حج مراد دی۔ دویم پنجمہ سنت پہ سر
کیں لکھ بریتونہ قینچی کول۔ مضعضہ کول۔ استنشاق کول۔ مسواک کول و بیستو
دے کیں پہ مینچ کیں لارجو رول۔ او پنجمہ پہ توریدان کیں لکھ نوکوتہ پرکول،
دے دے دلاندے و بیستہ خرئیل۔ ختنہ (سنت) کول۔ دے ترخوتو و بیستہ و بیستل
او استنجاء پہ او سرہ کول۔ حدیث مرفوع دے مسلم کیں ہم داسے لس
شمار لی دی (سرہ دے لہ فرق تہ) او حدیث دے صحیحین کیں پنجمہ عے دے فطرت
تہ ذکر کریدی حاصل دا چہ دازمونہ دے پامہ ہم سنت دی۔ دریم صفات
دے مؤمنان پہ سورۃ توبہ ۲۸ کیں او پہ سورۃ مؤمنون کیں دے تہ تریف پور
او سورۃ معارج کیں دے تہ تریف پورے او پہ سورۃ احزاب ۲۸ کیں دا قول
دیرش دی۔ خلورم امتحانات پہ دعوت کول کیں (۱) حاجہ دے تہ سرہ پہ
سورۃ بقرہ ۲۸ کیں (۲) حاجہ دے قوم سرہ پہ سورۃ انعام ۲۸ کیں (۳) حاجہ
دے پلار سرہ پہ سورۃ مریم ۲۸ کیں (۴) صبر پہ بعض اہل پائے کولو سرہ پہ
صحراء دے مکہ کیں پہ سورۃ ابراہیم ۲۸ کیں (۵) صبر پہ اربابان دے پہ سورۃ
انبیاء ۲۸ کیں (۶) ہجرت کول دے خیل وطن تہ پہ سورۃ صافات ۲۸ او سورۃ
عنکبوت ۲۸ کیں (۷) صبر پہ ذبح دے ولدان دے پہ سورۃ صافات ۲۸ کیں۔

غورہ دادہ چہ لفظ کلمات دے تہ لوتہ شامل دے۔
قَالَ اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا، امام پہ قرآن کیں او کرتہ اوجہ دے ائمہ
پنجمہ کرتہ ذکر دے او دے او دے مصداقات دی اول امامۃ النبوة یعنی امام

پہ معنی دے نبی (سورۃ انبیاء ۳۰)۔ دویم تورات (سورۃ ہود ۳۰)۔ دریم لویہ لار (سورۃ حجر ۳۰)۔ خلورم ہریو مقتدا کی دعوت کو دیکھی اور کہ دے شروی (سورۃ اسراء ۳۰)۔ پیغم صالحین دعوت کو دیکھی غیر دے انبیاء نہ (سورۃ قصص ۳۰)۔ شپیرم مقتدا دے کفر (سورۃ قصص ۳۰)۔ اوم لوح محفوظ (سورۃ یس ۳۰)۔ اتم مقتدا دے تولو انبیاء و صالحین سورۃ دے صفت دے نبوت نہ (سورۃ بقرہ ۳۰)۔ پہ دے ایت کتب دے قولوتہ دی اول داچہ دلته مراد اخری معنی دے اولدا حاصل شویده روستو دے نبوت نہ ابراہیم علیہ السلام نہ یہ سبب دے اتمام دے ابتلاءاتو دے دے وچہ نہ روستو انبیاء دے ہغہ پہ اولاد کتب را اولیر لے شول او ہغوی نہ حکم و دے اتباع دے ابراہیم علیہ السلام او دے تیر شوی صفا تو کتب ہر صالح شخص دے ابراہیمی سنت اقتداء کوی۔ دویم قول دا دے چہ مراد دے دینہ نبوت دے لیکن (قَالَ اِنِّيْ جَاعِلٌكَ اِمَامًا) مستقل کلام دے دے پار دے عظمت شان دے ابراہیم علیہ السلام یعنی دے ابتلاءاتو دے وچہ نہ نبوت نہ دے ورکے شویہ۔ دے دے دے دی اول داچہ نبوت پہ کسب سرہ نہ حاصلیری دویم داچہ دے ابتلاءات پہ وخت دے نبوت دے ہغہ کتب شویده۔

قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِيْ ذُرِّيَّةٌ كَذَرْنَا اَخْتَلَعْنِيْ شَوِيْدِيْ دواپہ پہ معنی دے خور و لوسرہ دے ناول اولاد ادم ہم اللہ تعالیٰ پہ تولہ زمکہ یا نہ دے خوارہ کریدی۔ او دا دے ابراہیم علیہ السلام پہ بارہ دے اولاد خیل کتب یعنی اَجْعَلْ مِنْ ذُرِّيَّتِيْ اٰمَةً (زما دے اولاد نہ ہم امامان جو کرے) دے دے دے پارہ چہ دین دے اللہ تعالیٰ او ملت ابراہیمیہ پہ دنیا کتب اور سوی۔ لفظ ذرۃ مفرد او جمع او مذکر او مؤنث بالغ او نابالغ تولوتہ شامل دے دے لفظ پہ قرآن کتب دیرش کرتہ ذکر دے او ذرۃ دے ابراہیم علیہ السلام یعنی اسرائیل او بنی اسماعیل دواپہ شامل دے۔ قَالَ لَا يَنْتَظِرُ عَهْدِيْ الظَّالِمِيْنَ، پہ عہد کتب دیر اقوال دی دے مفسرینو۔ امامت، نبوت، ایمان، رحمت، دین دے اللہ تعالیٰ، او امر دے اللہ تعالیٰ او امن دے عذاب دے اللہ تعالیٰ نہ۔ الظَّالِمِيْنَ پہ دے کتب دے اقوال دی۔ عام کناہکاران او مشرکان۔ غورہ پہ دے اقوال کتب اولہ معنی دے یعنی امامت پہ عامہ معنی سرہ دے چہ اول ذکر شویده او ظالم نہ مراد ہم عام دے او پہ دے یا نہ دے بنا قول دے قرطبی او ابن کثیر دے نقل کچہ کریدی دے ابن خویندہ متداد نہ چہ دے ایت نہ

وَاذْجَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ط

او کہلہ چہ او کبر و موثر کورد اللہ تعالیٰ حائے د ثواب د خلقو د پارہ او حائے د امن

وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدُنَا

را وٹیل مونین او نیسی د مقام د ابراہیم علیہ السلام سرہ حائے د مانحہ - او حکم او کبر و موثرہ

إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ

ابراہیم او اسماعیل علیہما السلام تہ چہ پاک ساتی کور زما

بِطَّائِفَيْنِ وَالْعُكُفَيْنِ وَالرُّكْعَ السَّجُودَ ﴿۱۲۵﴾

د پارہ د طواف کوونکو او اعتکاف کوونکو او رکوع او سجده کوونکو۔

استدلال کریدے یہ دے حیرہ باندے چہ ظالم شخص نبی او خلیفہ او
حاکم او مفتی او امام او گواہی کوونکے نشی کیدے او نور تقصیل قرطبی ذکر
کرے دے یا دویمہ معنی دہ چہ نبوت دے تو بنا یہ دے باندے قول
د خطیب شریبی او آلوسی او بیضاوی دے چہ دا دلیل دے چہ نبی د
نبوت نہ ورنہ دے ہیچ ظلم تہ کوی یعنی معصوم قبل النبوت وی۔
تنبیہ :- دا جملہ چہ لایزال عہدی الظلمین دے دارد د دعا د ابراہیم
علیہ السلام تہ دے بلکہ اشارہ دہ تقسیم د اولاد د ہغہ دہ قسمونو تہ
لکہ یہ سورۃ صافات ۱۱۱ کتب او قبولیت د دعا دے یہ بارہ د غیر ظالمینو
کتب حکم چہ اللہ تعالیٰ د ہغہ یہ اولاد کتب نبوت او امامت جاری ساتلے د دلیل
یہ ہغہ باندے سورۃ عنکبوت ۲۷ او سورۃ انبیاء ۱۷۱ دے۔

۱۲۵ یہ دے ایت کتب ذکر د عظمت د بیت اللہ دے روستو د ذکر د عظمت
د بانی (جوہر و نک) د ہغہ تہ او یہ دے کتب ہم درے امور دی۔ مثابہ، امن
او مصلی۔ او درے قسمہ عبادت کوونکی دی چہ د ہغہ اختصاص د کعبہ
سرہ دے یہ ترتیب سرہ - مثابہ د ثاب یثوب نہ اخستلے شویکے۔ مثابہ
حائے د رجوع تہ وٹیلے شی یعنی زہرے مور شوے تہ وی نو بیابا ورتہ
واپس کیدال غواری او دامغی ابن اجریر د بجاہد او ابن عباس رضی عنہما نہ
روایت کریدے۔ یا یہ معنی د مجمع (حائے د جمع کیدلو) دے دا دقتادہ نہ نقل
دہ۔ او تاء یہ مثابہ کتب د پارہ د مبالغہ او د کثرت دہ - وَاَمَّا د اصفیت یہ دوی کتب

یہ جاہلیت کبش ہم و دُلکے یہ سورۃ قصص کہ کبش دی او یہ اسلام کبش ہم دے
 او مراد دے دے نہ مَأْمِن (حُجَّائے دَامِن) دے دے کلوٹ مارا و دَظْلَم تہ تدرے
 پورے چہ بیکار او بوٹی ہم یہ ہفے کبش یہ اَمِن (شرعی) سرہ دی او شریعتی
 وئیلی دی چہ مراد دالبیت تہ ہول حرم دے لکہ ذکر دکیے او مراد ترے تہ
 ہول حرم دے یہ سورۃ مائدہ ہفے کبش او داصفت یہ سورۃ العمران کہ کبش
 ہم ذکر دے۔ او داصفتو تہ یہ بیت المقدس کبش نیشته تودا فضیلت دکیے
 دے۔ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّی، مقام ابراہیم ہول حج تہ وئیلی شی
 یعنی مواضع مناسک دے حج چہ عرفہ، مزدلفہ، منی، جمرات یا ہول حرم دے
 او یہ دے دوارو قولونو کبش مراد دے مصلی تہ حُجَّائے دَدُعَادے۔ یا مقام ہفہ
 کتہ دہ چہ ابراہیم علیہ السلام یہ وخت جو رولود کبے کبش یہ ہفے بَاتِلَا اودریدلو
 او مصلی تہ مراد حُجَّائے دَمَوْعَ کولو دے یعنی دوہ رکعتہ دطواف او دا یہ
 حدیث صحیح کبش ذکر دی۔ مِنْ مَّقَامٍ، مِنْ دِپَارَہ دتبعیض دے یا یہ معنی
 دقرب دے۔ ابن جریر دقتادہ تہ نقل کریدی چہ اللہ تعالیٰ امر کریدا
 چہ دہفے یہ خواکبش مَوْعَ کوئی دہفے دمسح کولو امریے تہ دے کرے
 لیکن دادے اُمّت حُجَّان لہ تکلف (بدعت) جو کرے دے۔ او ذکر کرکے شویا
 چہ یہ دے کتہ کبش اثر نبی دکنو او دپیوند او دابراہیم علیہ السلام موجود
وَوَلَّيْنَاكَ خَلْقًا دِيرَ مَسْحِ كَوْلُو یہ وجے سرہ ہفہ اثار محوشول۔

وَعَهْدًا نَا اِلٰی اِبْرَاهِمَ وَاسْمَعِيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ، عہد نا دا عطف دے یہ
 جَعَلْنَا بَانْدے۔ عہد یہ معنی دے امر یا وحی کولو دے او یہ لفظ عہد سرہ
 ذکر کولو کبش اشارہ دہ چہ دہفہ اولاد باندے لازم دی چہ دتطہیر دے بیت
 ہروخت او یہ ہرہ زمانہ کبش رعایت او لحاظ اوساتی۔ اَنْ طَهِّرَا مراد ددیتہ
 تطہیر یا طاتی او ظاہری دوارہ دے۔ یا طبی دادے چہ دعبادت دے غیر اللہ تہ
 بچے او پاک اوسانے شی نو مقصد دادے چہ محکبش داباد ولونہ نیت او
 ارادہ او کھری دے دے تطہیر او روستو دابا دولو تہ ہم کوشش کوئی ہفے دتطہیر
 او تائید دے تطہیر یہ سورۃ حج ہفے کبش دے۔ او ظاہری تطہیر خو
 دادے چہ روستو دابا دولو تہ یے دہر قسم پلیدی تہ پاک ساتی او خوشبو
کوئی بی۔ بیتی اضافت دے دے بیت، اللہ تعالیٰ تہ دپارہ دے دیر شرافت دے۔
لِلطَّائِفِينَ طواف دا سے عبادت دے چہ خاص دے یہ بیت اللہ تعالیٰ پورے

وَاذْكُرْ اٰلَ اِبْرٰهٖمَ رَٓبِّ اٰجَعَلْ هٰذَا بَکْدا

او کہ چہ او وئیل ابراہیم علیہ السلام اے ربہ زما، اوگر نحوہ دا خانے بنار

اٰمِنًا وَاَرْزُقْ اَهْلَکَ مِنْ الشَّجَرٰتِ مَنْ

امن والا او روزی و رکہ او سید و نکو دے تہ دہر قسم غلو نہ ہنہ چاتہ

اَمِّنْ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ ط

چہ ایمان لری ددوی نہ یہ اللہ تعالیٰ او یہ ورخ د اخرت باندے۔

قَالَ وَمَنْ کَفَرَ فَاَمَتَّعْهُ قَلِیْلًا ثُمَّ

دفر وائیل اللہ تعالیٰ او چاہہ کفر او کرو توفائدہ بہ و رکہ ہنہ تہ لبرہ مودہ (ژوند دنیام) بیا بہ

دہنہ نہ علاوہ کبل بیت یا قبر یا اونے اوگتہ وغیرہ طواف کول دشرک عمل دے

او یہ دے باندے علماء احناف او نور و تصریح کریدہ نو ددوے (د تخصیص)

نہ یے دا مخکیش ذکر کرو۔ وَالْعٰقِلَیْنِ، عکوف پہ لغت کنش اقامت (دیرہ کیدو)

تہ دویہ شی او یہ عرف کنش توجہ کول یوخیز تہ یہ طریقہ کلزوم او تعظیم

کولوسرہ او یہ شریعت کنش اقامت کول دیو شخص پہ مسجد کنش دیارہ

دعبادت کولو د اللہ تعالیٰ۔ یہ معنی د اقامت پہ سورۃ حج بھل کنش او یہ معنی عکوف

شرکی سرہ پہ سورۃ طہ ۱۶۵ او سورۃ اعراف ۱۶۸ کنش ذکر دے اولتہ مراد

صرف اقامت دے پہ مکہ او مسجد حرام کنش بغیر د طواف او صلوات نہ یا

اعتکاف شرعی مراد دے۔ نو دایے پہ طواف پسے ذکر کرو اگرچہ پہ بیت اللہ

پورے خاص نہ دے لیکن پہ مسجد پورے خاص دے۔ وَالرَّکْعَ السَّجُوْدَ، مراد

د دینہ مونخ کوونکی دی دادوارہ یے حکمہ ذکر کرل چہ دا ہیئت خاص دے پہ

مونخ پورے او یہ دے سرہ مونخ کوونکے معلومیہ، صرف پہ قیام

سرہ نہ معلومیہ او دایے د عکوف نہ روستو دے وجہ نہ ذکر کرو چہ

اگرچہ پہ مسجد حرام او پہ بل مسجد پورے خاص نہ دے لیکن د قبلہ پہ

حیثیت پہ کعبہ پورے خاص دے او دارنگ پہ سورۃ حج ۱۶۸ کنش ذکر دی۔

تنبیہ:- د تطہیر سرہ یے دادرے عبادات ددے وجہ نہ ذکر کرل چہ داعبادات

خو توحید دے اودا خاص د اللہ تعالیٰ دیارہ ادا کیری نو کہ چرے د کعبے شریف سرہ

بئان (معبودان) موجود وی نو یہ دے عبادتو نو کنش توحید باقی نہ پاتے کیری۔

أَضْطَرُّكَ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَيَسِّرُ الْبَصِيرُ (۱۲۶)

یہ زور یوحّم دے لے عذاب کے اور نہ۔ اوہ دے جائے دور تلو دا اور۔
 ۱۲۶۔ یہ دے کبش دُعا کے ابراہیم علیہ السلام ذکر دے دیا رہے کہ اوسید و نکو دحرم مکہ
 یہ دے دعا کا نوسرہ۔ یگدا دا اولہ دعا دے۔ بلدا جائے جمع کید لو کہ خلق و
 چہ یہ ہفے کبش کے ژوند عام ضروریات پیدا کی پی مراد کے دے نہ بنار جو کہ کل دی
 اوہ بلکہ صرف خالی زمکے تہ ہم و نیلے شی لکہ یہ سورۃ اعراف سے کبش او دے
 دُعا کے و جے نہ یہ ہفہ وخت کبش بنو جرہم راغلل او دیرۃ شول او داسماعیل
 علیہ السلام رشتہ کے ازدواج کے ہغوی سرہ او شوہ او دہغوی یہ اولاد کبش قریش
 پیدا شول۔ سوال :- یہ دے ایت کبش یگدا دے او یہ سورۃ ابراہیم سے کبش
 الیگدا دے ؟ جواب :- دا دعا کے مکے کے ابا دئی (کہ بنو جرہم کے راتلو) تہ بخکبش
 وہ او ہر کہ چہ ہغوی پکبش ابا د شول نو ابراہیم علیہ السلام بیا ہفہ دُعا
 غوشتلہ کومہ چہ یہ سورۃ ابراہیم کبش ذکر دے نو یہ ہفے کبش البلدا معرفہ ذکر کرو۔
 امنا کے دے صفت کے و جے نہ ہفے تہ حرم و نیلے شی او دا دویمہ دعا دے چہ قبولہ
 شویدہ۔ او مراد کے امن تہ دا دے چہ ہیچ جائز کہ قیامت قریب پورے یہ ہفے
 باندے قبضہ نشی کولے او کہ خسف او زلزلا و تور و دنیوی عذابو توبہ ہیج وی
 نو دارنگ کے قحط او دلوت مار کے خلقو تہ بہ ہیج وی۔ قرطبی لیکلی دی چہ یہ
 ہفے کبش سپے او بنکار یوحّا ئے شی نو سپے کے ہفہ بنکار یہ خیز حملہ نشی کولے تر
 خو پورے چہ کے حرم تہ بہر نہ وی وتلے۔ دارنگ یہ دے کبش بنکار کول او دے
 بوٹی پریکول منع دی او دے لقطہ (موند لے شوے خیز) را پور تہ کول
 منع دی او کہ خو کہ ئے را پور تہ کری نو کہ ہمیشہ دیا رہے کہ
 ہفے تعریف (اعلان) کوی۔

تنبیہ :- مفسرینو (ابن جریر ابن کثیر قرطبی خازن وغیرہ) اختلاف ذکر
 کریں چہ دا تحریم کے بخکبش نہ موجود و او کہ یہ دُعا کے ابراہیم علیہ السلام
 سرہ ثابت شویدے، دواہ طرفو تہ دلیلوتہ دلالت کوی لیکن ابن
 جریر و نیلی دی چہ صحیح دا دے چہ دا حرمت کے دنیا کے پیدا ائش سرہ شروع
 شویدے یہ دلیل کے حدیث کے صحیحین یہ خطبہ کے نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 یہ مکہ کبش (ان هذا البلد حرمہ اللہ تعالیٰ یوم خلق السموات والارض اہ)
 او یہ دعا کے ابراہیم علیہ السلام سرہ کے ہفے حکم تجدید او فرضیت ثابت شو

وَاذْكُرْ فَعِٰلِ اِبْرٰهٖمَ الْقَوَّٰعِدَ مِنَ الْبَيْتِ

او کلمہ چہ پور تہ کول ابراہیم علیہ السلام بنیادونہ

د کور د اللہ تعالیٰ

وَاسْمِعِلْ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ اَنْتَ

او اسماعیل علیہ السلام - (نودواہو وئیل) اے ربہ زمونہ قبول کرے زمونہ تہ - یقیناً خاص تہ

السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ ۝ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَیْنِ

ہر خہ اورے او پہ ہر خہ پوہیرے - اے ربہ زمونہ - او کر جوے مونہ ہمیشہ اخلاص کو نہی

او پہ دے طریقہ سرہ د دواہہ طرفونو د دلیلو نو موافقت کیہی - او د ادعا د ابراہیم علیہ السلام قبولہ شہ د دلیل یہ دے یا نہ سے سورۃ العمران کے او سورۃ قصص کے دے - وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ، دا دریمہ دعاہ او دا ہم قبولہ شویہ لکہ پہ سورۃ قصص کے کہیں دی او دا دعائے د دے وجہ نہ او غوبستلہ چہ مغہ زمکہ (غیر ذی زرع) فصل والا نہ دہ تو خلق بہ ورتہ سرہ د امن نہ شککہ راجع کیہی نو دا دعائے او غوبستلہ چہ یہ دے جائے کہیں خلق او سید او راجع کیدل آسان شی - مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ، ہر کلمہ چہ د دعا د امانت پہ قبولیت کہیں اللہ تعالیٰ تخصیص او کر و چہ ظالماتونہ دغہ وعدہ نشی رسید لے (لَا يَنْتَالُ عَهْدِي الظَّالِمِيْنَ) نو ابراہیم علیہ السلام رزق د دنیا ہم یہ دے قیاس کر و دے وجہ نہ تخصیص مؤمنانو کے او کر لو - قَالَ وَمَنْ كَفَرَ داعمیم د اجابت د دعا د رزق دے چہ شامل شی کافرانو تہ حکمہ چہ نعمتونہ د دنیا عام دی مؤمنانو او کافرانو دواہو تہ رسیدی لکہ پہ سورۃ اسراء تہ سورۃ یونس تک او سورۃ زخرف ۳۵ کہیں دی - او پہ دے عبارت کہیں تقدیر کے یعنی وَارْزُقْ مَنْ كَفَرَ او قَامَتْ عَذَابُهُمْ قَلِيْلًا دے تفسیر کے - قَلِيْلًا پہ اعتبار د ژوند دیوی کے چہ دالہ ژوند کے پہ نسبت د ژوند د قبر او حشر سرہ اگرچہ مالونہ د کافرانو دیر وی لیکن وخت کے لہر کے او د اہل ایمانو د قبر او حشر نعمتونہ ہم شتہ کے - ثُمَّ اَمْطَرْنَا اِلَيْهِ عَذَابِ النَّارِ داتخویف دے کافرانو لہر - اضطرابہ پہ طریقہ دے دیکو و کر لو او شہر لو او رابنکلو سرہ وی لکہ پہ سورۃ طور ۳۱ او سورۃ زمر ۲۸ او سورۃ قمر کہیں دی - ۱۲۷ پہ دے آیت کہیں ذکر د ابا د کولو د بیت اللہ دے او د ہف د قبولیت دعا

لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ

تاتہ او د اولاد زموئږ ته يو چله اخلاص کوونکي

تاتہ

وَأَرْسَلْنَا سَكَنًا وَتَبَّ عَلَيْكَ إِنَّكَ أَنْتَ

او اړخايي موږ ته طريقه د بندگي زموږ او مهرباني او که په موږ باند يقيًا خاص ته

التَّوَّابِ الرَّحِيمِ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ

توبه قبولونکي رحم کوونکي ۱۲۸ اے رب زموږ اوليږ ې په دوی کي

ذکرده - وَادَّيَّرَ قُرْعُ اِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ، قَوَاعِدُ جَمْعُ دَقَاعِدَةٍ دَه بِنَاءُ دَتَه وَيْلَهُ شَيْ
اوپه دے کيں دوه قولونه دي اول داچه بنيادونه ابراهيم عليه السلام
کيښودل او ديوالونه يي وړيانده اوچت کړل - دويم قول داچه بنيادونه
د مخکي نه موجود وژنو ابراهيم عليه السلام د هغه د پاسه ديوالونه اوچت کړل
او بنا په دے قول سره وييلي شويدي چه اوله بنا د بيت الله ملائیکو کر ې وه
او بيا آدم عليه السلام جوړ کړيد ې بيا ابراهيم عليه السلام او دا قول قرطبي
ذکر کړيد ې - او د دے قول ثابتيده سورة العمران ۱۱۳ سره او په لفظ
دَيَّرَ قُرْعُ الْقَوَاعِدِ سره کيږي - وَاسْمَعِيلُ د اعطف دے په ابراهيم عليه
السلام باند ې - سوال : يرفعان (تثنيه) يي ولے نه وييله ۹ - جواب : اصل
ابادي ابراهيم عليه السلام کوله او اسماعيل عليه السلام کته ورکولے د هغه
امداد يي کولو د دے وجه نه د اعطف په طريقه سره يي ذکر کړو -

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا، د حال دے د ابراهيم او اسماعيل نه په تقدير د يَقُولَانِ
سره - يعني په وخت د عمل د ابادي کيں د يرے د الله تعالى نه يي دا دُعا
غوښتله او دا د مؤمنانوصفت دے چه د صالح عمل کولو سره سره يره
کوي د عدم قبوليت نو د دعا غواړي لکه په سورة مؤمنون ۱۷۹ کيں دي -

إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، دا ادب د دعا دے يعني وسيله نيول په نوموتو
اوصفتو نو د الله تعالى سره لکه چه په سورة اعراف ۱۷۹ کيں دا ادب ذکر
دے او د دے ايت په تفسير کيں ابن كثير تفصيل د بنا د بيت الله ليکله دے -
۱۲۸ په دے کيں دريمه دعا د ابراهيم عليه السلام ذکر کوي د پاره د تثبت
په دين باند ې او د پاره د جاري ساتلو د دے دين په اولاد خپل کيں -

رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ

رسول د جس د دوی نه چہ بیانوی یہ دوی بانہی ایاتونہ ستا

وَجَعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ مِنْ دُونِ آلِ يَسَّاءَ اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ، وَمَنْ كَتَبَ عَلَيْكَ سِرَّهُ مَعْلُومَةً شَوِيْدَةً جِهَ تَوَلَّوْا اَوْلَادِيَّ مُسْلِمًا نَاشِي كَيْدَلِي - دُرِّيَّتِي جَمْع صِيغَةً كَيْسِ اَشَارَةِ دَهْ جِهَ دَا بَرَاهِيْمِ اَو اِسْمَاعِيْلِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ دَوَاوِلَ اَوْلَادِيَهْ وَی تَوَعَرِبْ اَوْ غَيْرِ عَرَبٍ دَوَاوِلَ وَتَهْ شَامِلِ دَهْ اُمَّةً دَلَّتْ هَیْهَہْ یَہْ مَعْنٰی جَمَاعَتِ تَابِعِدَارِ سِرِّ دَهْ اَو دَالِقِظْ یَہْ قُرْآنِ کَرِیْمِ کَبِشِ یُو یُخَوِّسُ کَرْتَهْ ذِکْرِ دَهْ یَہْ نَہْ مَعَانِیُ سِرِّ، اَو لَهْ مَعْنٰی جَمَاعَتِ مُسْلِمَہْ عُمُوْمًا لَکَہْ یَہْ دَهْ اَیْتِ کَبِشِ، دَوِیْمَہْ مَعْنٰی جَمَاعَةُ الْاَنْبِیَاءِ (سُورَةُ بَقَرَةِ ۱۲۸) دَرِیْمَہْ جَمَاعَتِ تَابِعِ دَنْبِی صَلٰی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَمِ (سُورَةُ بَقَرَةِ ۱۲۸)، خَلْوَمَہْ جَمَاعَتِ دَعْوَتِ وَرِکُوؤُ کَہْ خَیْرَتِہْ (سُورَةُ الْعِمْرَانِ ۱۰۴)، یُخَمِّمَہْ مُطْلَقِ جَمَاعَتِ کَہْ مُسْلِمَہْ وَی اَو کَہْ غَیْرِ مُسْلِمَہْ وَی (سُورَةُ نِسَاءِ ۱۰۴)، شَیْطَرِیْمَہْ مَدَاتِ (سُورَةُ هُودِ ۶۱) اَو مَہْ اِمَامِ (سُورَةُ نَحْلِ ۱۰۴)، اَتَمَہْ مَلَّتْ حَقَّہْ (سُورَةُ اَنْبِیَاءِ ۱۰۴)، نَہْمَہْ مَلَّتِ بَاطِلَہْ (سُورَةُ زُحْرِفِ ۲۲) - اَو دَدَہْ اَمَتِ مُسْلِمَہْ نَوْمِ تَهْ اَشَارَةُ دَهْ یَہْ سُورَةُ جِجْ کَبِشِ بِنَا یَہْ یُو تَفْسِیْرِ سِرِّ - وَآرِنَا مَنَّا سِکِنًا یَہْ دَهْ دَعَا کَبِشِ دُخَانِ سِرِّ اَوْلَادِہُمْ جَمْعِ کَرِیْدِی آرِنَا کَبِشِ دَوَہْ مَعَانِی دِی اَو لَیْہِ سَتَرِ کَوْبِتُو دَلِ، دَوِیْمِ یَہْ تَعْلِیْمِ سِرِّ - مَنَّا سِکِ جَمْعِ دَہْ مَنَّا سِکِ دَہْ ہَر ہَقَّہْ حُلَّی تَهْ وَئِیْلَہْ شِی جَہْ یَہْ ہَقَّ کَبِشِ اللّٰہِ تَعَالٰی تَهْ تَقَرِّبِ (تَزْدِیْکَتِ) کَبِیْدَہْ شِی یَہْ عَمَلِ صَالِحِ سِرِّ کَہْ ذَبْحِ کَوَلِ وَی یَا مَوْجِ اَوْ طَوَافِ اَوْ سَعٰی وَغَیْرَہْ اَو دَا یَہْ مَعْنٰی شَرْعِی دَهْ اَو یَہْ لَغَتِ کَبِشِ ہَر ہَقَّہْ حُلَّی تَهْ وَئِیْلَہْ شِی جَہْ اَنَسَانِ ہَقَّ تَهْ یَہْ تَلَوْرَاتِ سِرِّ عَادَتِ شِی - دَارِیْکِ یَہْ لَغَتِ کَبِشِ وَی تَخْلُو تَهْ ہَمْ وَئِیْلَہْ شِی - دَلَنَہْ اَو لَهْ مَعْنٰی مَعَالِمِ دَجْجِ - طَوَافِ - سَعٰی - عَرَفَاتِ - مَزْدَلِفَہْ - مَتٰی اَو رَمٰی دَہْ جَمَاعَتِہُمْ دَوِیْمَہْ مَعْنٰی مَذَاحِجِ یَعْنٰی شَخْہِ رَنکِ یَہْ ذَبْحِ کَوؤُ - دَرِیْمَہْ مَعْنٰی تَوَلَّوْا عِبَادَاتِ اَو دَهْ طَرِیْقَہْ - نَوْرُوسْتُو مَعْنٰی غَوْرَہْ دَهْ اَو دَا دَلِیْلِ دَهْ جَہْ اَنْبِیَاءِ عَلَیْہِمُ السَّلَامُ یَہْ شَرْعِ دَعِبَادَاتِ کَبِشِ دَاللّٰہِ تَعَالٰی تَعْلِیْمِ (وَحٰی) تَهْ لَحْتَاجِ دِی دُخَانِ تَهْ تَشْرِیْعِ نَاشِ کَوَلِ - وَتُبَّ عَلَیْنَا طَلَبِ دَہْ تَوْبَہْ دَہْ دَوٰی دَاللّٰہِ تَعَالٰی تَهْ یَہْ طَرِیْقَہْ دَعْتَبَدِ (عَاجِزِی) سِرِّ دَهْ اَشَارَةُ دَهْ جَہْ کَہْ ہَر عِبَادَاتِ سِرِّ عُمُوْمًا اَو دَجْجِ سِرِّ

وَيَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ط

او خود ته په کوی دوی ته د کتاب (قرآن) او سنت او پاکوی به دوی لره .

إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ع (۱۲۹) وَمَنْ يَرْغَبْ

یقیناً خاص ته زور اور او حکمتونو والا یی . او مخ ته اړوی

خصوصاً کثرت استغفار او توبه کول پکار دی .

۱۲۹ دا څلورمه دعا د ابراهیم علیه السلام ده په باره د مبعوثیت د خاتم الانبیاء محمد صلی الله علیه وسلم کښن چه تقریباً دوه زره کاله روستو د قبولیت په وجود کښ راغله . او دا دعا صرف د ذریعۃ ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام سره تعلق لری چه هغه عرب دی او عجم ته د هغه نبوت عام کړی دے . قُبِیْهِمْ ضَمِیر دُرِّیْتِنَا ته راجع دے او چه د دواړو ذریت دے نو هغوی ته امیین هم وئیل شوی دی په سورة جمعہ س کښن اوقائده د مبعوثیت صرف مؤمنانو ته رسیدلې ده د دے وچه په سورة العمران س کښن یی مؤمنان خاص کړل نو په قوم عرب کښن (چه اولاد د اسماعیل علیه السلام دی) بغیر د محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم نه بل نبی نه دے رالیرلے شوے نو دا دعا خاص ده په هغه پورے د دے وچه ته نبی صلی الله علیه وسلم فرما ئیل دی اِنَّكَ دَعُوَّةُ اَبْنِ اِبْرَاهِیْمَ "زه دعایم د خپل پلار چه ابراهیم علیه السلام دے" تَوْفِیْهِمْ د نبی اول صفت ته اشاره شوه چه عربی دے . رَسُوْلًا دا دویم صفت دے .

مِنْهُمْ په دے کښن دریم صفت ته اشاره ده چه د نوع د بشر نه دے . په دے درے واړه صفتونو باندے ایمان راوړل فرض دی په دے کښن د یو صفت نه انکار کول یا شک کول کفر دے . داسے الوسی په تفسیر د سورة العمران کښن لیکلی دی . او په سورة العمران س کښن مَنْ اتَّقَاهُمْ وئیل دے اشاره ده دیر قربت او محبت د مؤمنانو د هغه سره او د محبت د هغه د مؤمنانو سره چه گویا که یو نفسونه گرځیدلی دی . کنز العمال ص کښن وئیلی دی چه مِنْهُمْ نه مراد نوع د بشر ده د ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دے چه عمر رضی الله عنه قول د زهیر بن ابی سلمی په باره د همد بن سنان کښن لوستلو (شعر) لَوَكُنْتُ فِي شَيْءٍ سِوَى الْبَشَرِ كُنْتُ الْمُضِيِّ لِلْبَيْلَةِ الْبَشَرِ . بیا عمر رضی الله عنه منکرو ته وئیل چه داسے رسول الله صلی الله علیه وسلم وؤ .

فائدة:- شریعتی داین عیاس رضی اللہ عنہما روایت لیکلے دے چہ تول انبیاء
 دینی اسرائیلونہ وؤ ما سیوا کلسوتہ چہ ہغہ نوح، ہود، شعیب، لوط، ابراہیم
 اسماعیل، اسحاق، یعقوب علیہم السلام او محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے۔
 یَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الْبَرَکَاتِ، دا کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کہ دریو ذمہ دارونہ اولہ
 ذمہ داری دہ او مراد کہ دے تہ دعوت او تبلیغ کول دی قرآن تہ حکمہ چہ کہ
 تلاوت تہ روستولفظ کہ علی راشی نو مراد نور وخلقوتہ لوستل وی دادلیل
 دے چہ کہ دعوت او تبلیغ کہ پیارہ نصاب قرآن کریم دے تور رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم مبلغ اعظم دے۔ دَیْعَلُمُ الْکِتَابَ وَ الْحِکْمَةَ دا دویمہ ذمہ داری
 دہ یعنی یہ دعوت کہ قرآن سرہ چہ کوم خلق دین اسلام قبول کری نو دہغوی
 کہ مضبوطوالی او تفصیلی ایمان کہ پیارہ تعلیم کہ قرآن او کہ سنت ضروری دے نو
 معلومہ شوہ چہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم معلّم اعظم ہم دے۔ او کہ ہغہ
 کہ تعلیم نصاب قرآن کریم او سنت دے۔ الْحِکْمَةُ دالفظ یہ قرآن کتب شل
 کرتہ ذکر دے او کہ دے او کہ مصداقات دی، اول سنت یہ تفسیر کہ قرآن کتب
 لکہ یہ دے ایت کش کہ فتادہ تہ روایت دے۔ دویم نبوت سورۃ بقرہ ۱۲۹،
 دریم فہم کہ قرآن او کہ ہغہ اسرار سورۃ بقرہ ۱۲۹، خلورم علم کہ اسرار الہی یہ
 وحی سرہ کہ ہریونی کہ پیارہ (سورۃ العمران ۱۶۰)، پنجم عقلی او نقلی او وحی
 دلیلونہ (سورۃ فصل ۱۲۹)، شپہم قرآن او کہ ہغہ علمونہ (سورۃ اسراء ۳۰)،
 اوم معرفت کہ حقائقو یہ عقل سرہ (سورۃ لقمان ۳۰)۔ دلتہ ہم مفسرینو
 پیرے معانی لیکلی دی لیکن غورہ یہ تہ لو کتب قول کہ فتادہ او کہ حسن او کہ مقابل
 او ابو مالک وغیرہ دے چہ مراد کہ حکمت تہ سنت (حدیث) دے چہ ہغہ
 تفسیر کہ قرآن او شرح کہ احکامودہ۔ وَ یُزَکِّیْہُمْ ہرکله چہ مقصد یہ دعوت
 او تعلیم کتب عمل کول دی نو دایے دریمہ ذمہ داری ذکر کرلہ۔ تزکیہ یہ
 اصل کتب پاکولو اوزیا تولوتہ وئیلے شی دلتہ مراد کہ شرک او کفر او کہ بد
 اعمالو اونا کارہ اخلاقونہ پاکول دی دارنگ مقصد یہ دیکش یہ قرآن
 او احکامو الہیہ باندے کہ عمل کولو طریقہ بنودل دی لکہ چہ نبی صلی اللہ
 علیہ وسلم یہ عملی طریقہ موخ، اودس، حج او نور احکام بنودلی دی
 دارنگ یہ دے تزکیہ سرہ خیل نفس کہ حب کہ دنیا او کہ غفلت او کہ بغض
 و حسد او تعصب وغیرہ تہ سائلے شی او کہ ہغہ پیارہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم

عَنْ مَلَّةٍ ابْنِ رَهْمٍ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ط

دَ دین د ابراہیم علیہ السلام نہ مگر ہغہ ٹوک چہ کم عقل کری ٹان خیل -

وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَآتَاهُ

او یقیناً غورہ کرے و مومنہ دہ لڑے یہ دُنیا کس او یقیناً دے یہ

ہم اوراد، اذکار اور ادعیہ کے ہر حالت مناسب یہودلی دی چہ کہ ہغہ تفصیل
یہ احادیث و کتب موجود دے نو معلومہ شوہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
مرشد اعظم و دے و جے کلہ کلہ کے صحابہ کرام و نہ بیعت اخستلے دے
یہ اعمال و اخلاق و باندے دا دلیل دے چہ کہ ہغہ مرشد نہ روستو
کہ صوفیاء و سلسلو او کہ ہغوی بیعت و توتہ حاجت نیستہ حکمہ چہ ہغہ یہ
دلیل شرعی سرہ ثابت نہ دی او دیر کرتہ اوراد او وظیفہ کے پیرانو مریدانو
لڑے اذکار و احادیث و نہ غافل او منع کری۔ کہ دے و جے نہ صاحب خلاصہ
الفتاوی ص ۳۸۸ کتب لیکی دی۔ چاچہ شیخ کے ہدایت کے پارہ او تیو و نو
دا شخص گمراہ دے او کہ ارشاد کے پارہ شخص مقرر کول ممنوع دی کہ و جے
کہ نیستوالی کے دلیل شرعی نہ۔

فائدہ:- کہ دے مضمون آیا تونہ (سورۃ بقرہ ۱۷۸ سورۃ العنبران ۲۸ سورۃ
جمعہ ۳۱ کتب راغلی دی یہ دے ایت کتب ذکر کے دعا دے او یہ ہغہ درے
ایا تونو کتب استجابت کے دے دعا ذکر دے۔

سوال:- یہ دے ایت کتب یے یزکیہم روستو راوے دے او یہ دغہ درے
ایا تونو کتب یزکیہم یہ یعلمہم یا نہ یے ٹھکس کرے دے ۹۔

جواب:- ہر کلہ چہ دعوت و تعلیم وسیلہ دہ کے پارہ کے عمل کولو او اہم
خیز عمل کول دی تو یہ دے کتب اصل ترتیب تہ اعتبار و رکھے شو
چہ علم ٹھکس دے یہ عمل بانہ دے او کہ دغہ نور و درے ایا تونو د اہمیت
لحاظ او کرے شو نو عمل یے ٹھکس ذکر کرے د علم نہ۔

اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ، داہم توسل کے یہ نوموتو اللہ تعالیٰ سرہ۔ عزیز
یہ صفت کہ اللہ تعالیٰ کتب غالب یہ ہرچا او ہر خیز بانہ چہ ٹوک یے مقابلہ نشی
کولے او ٹوک یے دارادے پورہ کولو نہ منع کولے نشی۔ دارنگ مثال یے نیستہ۔
دارنگ ہغہ ذات چہ کہ ہغہ مرتبہ تہ ٹوک نشی رسید لے۔

فِي الْآخِرَةِ لِمَنِ الصَّالِحِينَ ۖ اِذْ قَالَ لَهُ

یہ آخرت کس خامخا کے کامیابو نہ وی۔ اوکلہ چہ اوئیل دہ تہ

رَبِّهِ اَسْلِمَ ۖ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

رب ددہ اخلاص کوہ (ہمیشہ) دہ اوئیل اخلاص کووم چہ دیاہ د رب العالمین۔

۱۳۱۔ ہرکلمہ چہ ملت ابراہیمہ ذکر شوچہ ہفہ تعظیم د بیت اللہ او د حرم مکہ
 او تثبت یہ دین اسلام یا نہ اے او تصدیق د آخری نبی دے نواوس رد کوی
 یہ ہفہ یہود او نصارا دا نور و مشرکیتو یا نہ اے چہ ہقوی د دغہ ملت نہ
 بخ گرجوی او شرک کوی او د کعبۃ اللہ لحاظ نہ کوی او آخری نبی یا نہ اے
 ایمان نہ راوری۔ او د مَن یَزْعَمُ معنی اعراض کول دی یہ دغہ معنی سرہ
 چہ ذکر شوہ۔ دل تہ رغبت یہ معنی د پیرینودلو او اعراض کولوسرہ دے او
 مَن د استفہام انکاری د پارسہ دے یہ معنی د نفی سرہ یہ دلیل د الہ سرہ۔
 د رغبت نہ چہ روستو فی راشی تو یہ معنی د طلب او د مینہ کولوی او چہ
 عَنْ راشی تو یہ معنی د پیرینودلو سرہ وی۔ اَلَا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ، معکیش د
 سَفِهَ معنی ذکر شویدہ۔ زجاج وئیلی دی چہ سَفِهَ یہ معنی د جہل سرہ دے
 او مضاف پت دے جہل اَمَرَ نَفْسِهِ۔ د ابو عبیدہ یہ نیز یہ معنی د اَهْلَكَ
 دے او اخفش وئیلی دی چہ فی پت دے یعنی جہل فی نفسہ۔ مبرد او
 ثعلبی وئیلی دی چہ سَفِهَ پتھیلہ متعدی دے او سَفِهَ لازمی دے۔ وَلَقَدْ
 اصْطَفَيْنَا فِي الدُّنْيَا داعلت او دلیل د معکیش حکم د۔ اصْطَفَاءُ د ابراہیم علیہ السلام
 یہ ۱۳۲ کس ذکر شوہ دارنگ پہ سورۃ نحل ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ او سورۃ نساء ۱۲۵
 کس او سورۃ عتکوت ۲۷ او سورۃ زخرف ۵۷ کس ذکر دہ۔

وَائْتِنَا فِي الْآخِرَةِ لِمَنِ الصَّالِحِينَ سوال :- صالح ہفہ چاتہ وئیلے شی چہ تیک
 عمل کوی او آخرت خو د عمل کولو چائے نہ دے ؟ جواب :- دل تہ مراد
 فائزین (کامیاب) دے یا جماعت د صالحینو کا ملا نو دے چہ انبیاء علیہم السلام
 دی او نور توجیہات ہم قرطبی ذکر کریدی۔

۱۳۲۔ داعلت دے د اصطفینا د پارسہ۔ اَسْلِمَ مراد دے تہ استقامت او ثبات
 دے پہ اسلام یا نہ اے یا یہ معنی د اخلاص کولوسرہ دے یا یہ معنی د
 تفویض (سپارلو) د حان دے اللہ تعالیٰ تہ۔ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ داصفت علت د

وَوَصَّي بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ ط

او وصیت کر بیٹے پہ دے (کلمہ دے توحید) سرہ ابراہیم علیہ السلام حاتم و خیلو تہ او یعقوب علیہ السلام ہم۔

يٰۤاَيُّهَا اَبْنَاءُ اللّٰهِ اصْطَفٰی لَكُمْ الدِّیْنَ

چہ لے حاتم! یقیناً اللہ تعالیٰ غور کریدے ستاسو دپارہ دین (توحید - اسلام)

فَلَا تَمُوْثِنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ط

تو مرگ دے رانسی تاسوتہ مگر یہ داسے حال چہ مسلمانان (توحید والا) یئی۔

دپارہ داسلام اللہ چہ پہ دیکش ہیچ احتمال دشرکت د غیر نیشته۔

۱۳۲ یہ دے کبش ہم رد دے یہ یہود دیا نو اونصاری چہ هغوی وئیل چہ اسلام کہ چرے د ابراہیم (علیہ السلام) و نو هغه پورے خاص و د بنی اسرائیل و دپارہ دین اسلام تیشته لکہ چہ پہ دے زمانہ کبش هغوی حان تہ مسلمانان تہ وائی۔ تو اللہ تعالیٰ او قرمائیل چہ پہ دین اسلام باندے ابراہیم او یعقوب علیہما السلام دوار و خیل اولاد تہ وصیت کرے دے نو دادین د بنی اسرائیل و ابی اسماعیل و دوار و دپارہ دے۔ یہا ضمیر راجع دے ملت اسلام تہ چہ دلالت کوی پہ هغه باندے جملہ داسلمت اللہ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ۔ یا راجع دے کلمہ د لا الہ الا اللہ تہ پہ هغه ہم دغه مخکش جملہ دلالت کوی۔ سوال :- لفظ د وصیت یے ذکر کرو امریے ذکر نہ کرو؟۔

جواب :- یہ لفظ د وصیت کبش تاکید دے دہیرو وجوہ اول داچہ وصیت د انسان پہ وخت د مرگ کبش وی تو پہ دے کبش ضرور اخلاص وی دویمہ وجہ داچہ دے تہ روستو د نسخ دپارہ بلہ خبرہ تہ وی۔ دریمہ داچہ پہ داسے وخت کبش اولاد د پیلار پہ وصیت باندے ضرور عمل کوی۔ بَنِيهِ حان د ابراہیم علیہ السلام تہ و قرطبی او خازن داسے لیکلی دی اوسیطی وئیلی دی چہ دولس و ولیکن بنات (لوترہ) یے نہ وے۔

وَيَعْقُوبَ ددہ پہ ذکر کبش خصوصی رد دے یہ بنی اسرائیل و باندے او ددہ ہم دولس حان و۔ یَبْنِیْ داتفصیل د وصیت دے۔ الدِّیْنَ الف لام دپارہ د عہد دے یعنی دین اسلام۔ فَلَا تَمُوْثِنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ قرطبی وئیلی دی چہ مراد یہ دے سرہ دوام او ہمیشوالے دے یہ اسلام

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ

ایا وی تاسو حاضر کله چه تیز دے شو یعقوب علیه السلام ته مرگ

إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنِّي بَعْدِي

کله چه اوئیل هغه خاموخیلو ته دچا بندگی به کوئی حما ته روستو

قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ

مغوی اوئیل بندگی به کوو د معبود ستا او د معبود د پلار نیکه ستا چه ابراهیم علیه السلام

وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا

وا اسماعیل علیه السلام او اسحق علیه السلام دی - چه معبود یو دے

وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۲﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ

او مونږ به خاص الله تعالی لره اخلاص کوونکی یو - دغه (انبیاء) یو ډله وه

باندے په مختصر لفظ سره چه متضمن دے تذکیر د موت لره او د دے وجه داده چه دانسان خو یقین دے چه مرگ به راځی خو وخت یی معلوم نه دے نو که یو وخت دے امتثال د امر د الله تعالی پریر دی او په دغه وخت کس په دے باندے مرگ راشی نو مریه شی بغیر د اسلام نه نولازم داده چه هر وخت کس دے په عقیده او په عمل د اسلام کس متصف او مشغول وی د پاره د دے چه په دے جمله باندے عمل اوشی -

۱۳۲ د دے آیت نه او د زواج د کرکوی یهود او نصاری و ته . په دے کس اول زجر دے د دوی په دروغو باندے او جواب د شیخ دے چه یهود او نصاری و ئیل چه ابراهیم او یعقوب علیهما السلام یهود او نصاری و او یعقوب علیه السلام وصیت کړی وؤ په یهودیت او نصرانیت باندے نو په دے کس یی د هغه جواب او کړو په طریقه د زجر سره .

أَمْ كُنْتُمْ أَمْ يَهْدِيكُمْ إِلَهُاتُكُمْ أَمْ كُنْتُمْ شُرَكَاءَ لِّبَنِي آدَمَ . شَهَدَاءُ جَمْعُ د شَهِيدٍ په معنی حاضر سره او کُنْتُمْ ته مراد موجوده بنی اسرائیل دی او استفهام انکاری دے یا مراد د دے نه د دوی اسلاف دی چه هغه عامن د یعقوب علیه السلام وؤ او استفهام تقریری دے - إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ ، سوال ۱ - مرگ چه

قَدْ خَلَتْ لَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ

یقیناً تیرہ شویہہ مخکین۔ دوی لہ بدلہ دھغہ عمل دہ چہ دیکرینک اوتا سولہ دھغہ عمل چہ سولہ دیکرینک

وَلَا تَسْأَلُون عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۳۳﴾

او تپوس یہ تہ شی کیدے ستاسونہ دھغہ بد عملونو چہ دوی کول۔

حاضرشی تو بیا خو خبرے نشی کیدے ۹۔ جواب عا حَضَرَ پہ معنی کَرُب دے یعنی کلہ چہ قریب الموت شو (خازن)۔ جواب عا مراد کَموت نہ اسباب کَموت دی لکہ یہ سورۃ ابراہیم بک کین دامعنی دہ (قرطبی)۔

اِنَّكَ اَلْبَنِيَّ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي، مقصد یہ استفہام سرہ اختیار (امتحان) کَہغوی دے دپارہ کتثبت یہ توحید باندا ہے۔ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهًا وَاِلٰهَ اٰبَاؤِنَا عطف دپارہ کتعریف اونعیین دے کَہغائرت دپارہ نہ دے او اشارہ دہ چہ توحید کعبادت کتہلو انبیاء و دین ک۔ اَبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِیْلَ وَاِسْحٰقَ، ابراہیم اور نیکہ و و کَہغوی واسحاق یے نیکہ و و واسماعیل یے نیکہ رور و و یعنی دیعقوب علیہ السلام ترہ و و دادلیل دے چہ کآب (پلار) اطلاق پہ نیکہ اوپہ ترہ باندا ہے ہم کیدے شی واسماعیل کاسحاق تہ مشر و و کدے وجہ تہ ہغہ یے مخکین ذکر کرے دے۔ اِلٰهًا وَاِحْدًا یہ دے کین جواب کوہم دے کہ شوک و ہم اوکری چہ عطف دپارہ کَہغائرت دے نو دلالت کوی پہ دہ الہویا باندا ہے ۹ حاصل جواب دادے چہ دغہ عطف کَہغائرت دپارہ تہ دے صرف کَہغائرت کَمضاف الیہ دے۔ وَ تَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ دادلیل دے چہ دین کتہلو دین اسلام دے۔

۱۳۳ پہ دے کین کدوی کدویے شہہ جواب دے او زجر دے۔ شہہ داوہ چہ دوی فخر کو و پہ خیلونیکو تو باندا ہے چہ مونہ یہ کَہغوی پہ عمل سرہ بچہ کیر و۔ جواب او شوچہ کَہرچا حَان حَان لہ عمل دے۔ او ہر کلہ چہ عملونہ دہ قسمہ دی اول عمل کخیر دے ہغہ تہ اشارہ دہ پہ دے قول سرہ چہ لَهَا مَا كَسَبْتُمْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ یعنی کَہرچا عمل کخیر صرف ہغہ لہ فائدہ و رکوی بل شخص پہ ہغہ سرہ تہ خلاصیہ۔ دویم عمل دے کشر ہغہ تہ اشارہ دہ پہ دے قول سرہ چہ وَلَا تَسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ یعنی کَہرچا کبد عمل تپوس بہ صرف کَہغہ تہ کیدیشی

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا

اودوی وائی چہ شی تأسو یہودیان یا نصاری نولار بہ اومومئی .

قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ

تہ ورتہ ادایہ بلکہ مونیر تاج بود دین دابراہیم علیہ السلام چہ پوخ مؤحد وو۔ اونہ وو ہغہ

مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿۱۳۵﴾ قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ

د مشرکانو دے تہ ۔ اودایئ ایمان راورید مونیرہ یہ اللہ تعالی باتن

یہ بل چا پانداے د ہغہ ذمہ داری نیستہ دے او یہ دے کیں بل جانب حنف
(پتہ) دے یعنی (وَلَا يَسْأَلُونَ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) د ہغوی د اعمالو ستاسو
تہ تپوس نہ کیری۔ اودا ولے حملے تائید یہ سورۃ فہم کیں وَأَنْ كَيْسَ لِّلْإِنْسَانِ
الْمُتَعَمِّلِ دے اود دویہ حملے تائید اَلَا تَرَوْا كَوَازِرَہٗ وَّرُزْرَ اُخْرٰی دے۔ اودا لیت
دلیل دے چہ انسان تہ د عملونو د کسب نسبت کیں مے شی خود خلق
نسبت یے یہ اللہ تعالی پورے خاص دے۔

۱۳۵ یہ دے کیں دریم زجر دے یہ دعوت کولو د دوی محرف دین تہ
(یہودیت او نصرا تیت) اوس زمانہ کیں ہم یہودیان دیہودیت مشن (دعوت)
چلوی اونصاری د نصرا تیت دعوت کوی۔ اود د پارہ د تفصیل د قائلینو دے
یعنی یہود وائی یہودیان شی اونصاری وائی چہ نصاری شی او ہریوپہ
ہغہ خیل دین کیں دعوی د ہدایت کوی۔ ہر گلہ چہ ہغوی چاہتہ داسے دعوت
ورکوی تو ہغوی تہ یہ جواب ورکیدے شی یہ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ سرہ دبل
نہ روستو نتبع پتہ مراد دے اود ملت ابراہیمیہ مصداق محکشی ذکر کرے
شو۔ حَنِيفًا داحال دے یا لفظ د آغنی پتہ دے۔ حنیف د حنف نہ اخستلے
شوے دے اودالقط د اضدادونہ دے یعنی یہ معنی د جدایئ او یہ معنی
د استقامت سرہ دے یعنی جدا کیدو تے (اعراض کوو تے) د تلو باطل
دینونو نہ او ملک او مستقیم ووپہ توحید بانداے۔ د بجا ہد نہ روایت دے
چہ حنیف یہ معنی د مخلص سرہ دے اود ربیع نہ روایت دے چہ یہ معنی
د متبع (تا بعداں) سرہ دے۔ ابوالعالیہ نہ روایت دے چہ حنیف ہغہ دے
چہ کعبہ تہ یہ ماتحہ کیں مخ گر حوی او حج د بیت اللہ مئی۔ راغب یہ مفردات

وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

اوپہ ہفتہ خہ چہ نازل کرے شویک موتہ تہ اوپہ ہفتہ خہ چہ نازل کرے شویدی ابراہیم

وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْكَسْبَاطِ

او اسماعیل او اسحق او یعقوب علیہم السلام تہ او اولاد دہفتہ تہ

وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ

او ہفتہ چہ ورکے شویک موسیٰ علیہ السلام او عیسیٰ علیہ السلام تہ او ہفتہ چہ ورکے شویک نوری پیغمبرانوتہ

مِنْ رَبِّهِمْ لَا تَفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ

دطرق درب ددوی تہ جدائی تہ کوپہ مینخ دھیچا کنس رہ ایمان راوہلو کنس د دوی تہ

وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۸﴾ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ

او مونہ خاص اللہ تعالیٰ تہ اخلاص کوونکی یو۔ پس کہ چرے دوی ایمان راوہو ریشان

مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا

د ایمان ستا سوپہ ہفتہ باندے۔ نولاریے او موندلہ او کہ مخ اور گر خوو دوی

کنس وئیلی دی چہ حنیف میلان دے دکمراہئی تہ استقامت طرف تہ۔ ابن قیم یہ جلاء الافہام کنس وئیلی دی چہ د حنیف معنی الْمُقْبِلُ عَلَى اللَّهِ وَالْمُعْرِضُ عَمَّا سِوَاهُ دے (اللہ تعالیٰ تہ توجہ کوونکے او دما سوی اللہ نہ مخ گر خوونکے) اولفظ حنیف یہ قرآن کنس دولس کرتہ ذکر دے او ہر حائے د ابراہیم علیہ السلام یہ صفت کنس ذکر دے۔ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، شربینی، خازن او نسفی وئیلی دی چہ یہ دے جملہ کنس تعریض دے یہ یہود و انصاراؤ باندے چہ دوی مشرکان دی تودا دلیل دے چہ کتابی شخص چہ شرک کوی نوہفتہ تہ مشرک وئیلے کیری۔

۱۳۸ ہرکہ چہ مخکنس ایت کنس ذکر شول چہ دوی یہودیت او نصرانیت طرف تہ دعوت و رکوؤ توصیح بخاری کنس راغلی دی چہ (دوی د دے دعوت دپارہ) تورات یہ عبرانی ژے سرہ لوستلو اوپہ عربی ژبہ یے عربیوتہ او مؤمنانوتہ ترجمہ کولو تونبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل

چہ ددوی تصدیق (مطلقاً) مہ کوئی او تکذیب ئے ہم (مطلقاً) مہ کوئی بلکہ
 وایئ امنا باللہ و ما اُنزل الینا الایۃ - نو پہ دے ایت کیں رد دے دعوت
 دے یہود و انصار راؤ پہ احسن طریقہ سرہ - دارنگ دا جواب دے شیعہ ددوی
 دے چہ مؤمنان نو باندے اعتراض کوی چہ تاسو موسیٰ او عیسیٰ علیہما السلام
 نہ مئی حکمہ چہ تاسو دے هغوی دے دین رد کوئی داسے اعتراض مہائی پہ
 تبصیر الرحمن کیں لیکلے دے حاصل دے جواب دا دے چہ مونہ تہول انبیاء
 او هغوی تہ نازل کرے شوے وحی باندے ایمان لر و افرق پہ ایمان
 راو لو کیں نہ کوؤ لیکن مونہ ہیچ نبی اللہ (حقدار دے بند گئی) نہ گنرو شو
 مقصود پہ دے جواب کیں زجر وارد دے پہ یہود و انصار راؤ باندے ضمناً چہ
 تاسو فرق کوئی پہ بعض انبیاء باندے ایمان راو پئی او پہ بعض باندے
 ایمان نہ راو پئی او تاسو خو بعض انبیاء دے اللہ تعالیٰ سرہ شریک او دے هغہ
 ودا جو روئی تو ستاسو دعوت یا طل دے - باللہ دا خو پہ تہولو ایمانیا تو کیں
 مخکس دے - و ما اُنزل الینا دایئے دے دے وجوہ مخکس راو واول دا چہ ایمان
 راو پہ قرآن باندے سبب دے دے پارہ دے ایمان راو لو پہ نور و کتاب و نبوت
 دویمہ وجہ دا دے چہ ایمان پہ قرآن باندے ایمان تفصیلی دے او اہم دے
 او ایمان پہ مخکس کتاب و نبوت باندے ایمان مجمل دے - و الاشیاء جمع دے سبط
 اوسط پہ لغت کیں تتابع (پہلہ پسے راتلو) تہ وئیے شی نو جماعت تہ
 وئیے شی حکمہ چہ دے هغہ افراد دے یویل سرہ یو حائے وی او یویل پسے وی
 یا پہ لغت کیں هغہ او تہ چہ یو بیچ ئے دے او حائے یو دے دے دی نو
 دارنگ دولس حائے دے یعقوب علیہ السلام چہ دے یو اصل تہ وؤ او دے
 هغوی نہ دے یرخان انو تہ حوارہ شول - امام بخاری وئیے دی چہ اسباب
 قبائل دے بنی اسرائیل و دی او دلتہ مراد ترینہ انبیاء دی چہ پہ بنی اسرائیل
 کیں راو پیر لے شوی وؤ - و ما اوتی موسیٰ و عیسیٰ دے دوی تخصیص ئے دے
 دے وچے نہ او کر وچہ اعتراض دے هغوی پہ بارہ دے ایمان دے تورات او انجیل
 کیں وؤ - اوتی ایتاء پہ معنی دے انزال دے لیکن ایتاء مقصد دے انزال دے او
 معلومہ شوعہ چہ ایتاء پہ معانیو کیں ہم استعمال یری لکے چہ پہ محسوساتو
 کیں استعمال یری - و ما اوتی النبیون من ربہم دے تہ مراد هغہ انبیاء
 دی چہ راو پیر لے شوی وؤ دے آدم علیہ السلام تہ ترا براہیم علیہ السلام پورے -

فَانْمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ

نویقنا دوی پہ سخرتہ دشمنی کیں دی۔ پس خاتما یج بہ اوساقی تالہ ددوی تہ اللہ تعالیٰ

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝ صِبْغَةَ اللَّهِ

اوہوہہ اللہ تعالیٰ ہرچہ اوری پہ ہرچہ پوہہ دے۔ راوایٹی قبول کریں موتی رنگ داللہ تعالیٰ

فائدہ:- صحیح دادہ چہ عدد ککل انبیاء پہ یقین اوتنص صحیح سرہ ثابت نہ ک
نوایمان کیں تعین د عدد کول پکارنہ دی اوہرچہ حدیث مسند احمد
پہ روایت کا بود رضی اللہ عنہ چہ عدد ک انبیاء یولا کہ خلیفہ شت زرہ ک
نوتقیح الرواة شرح مشکوٰۃ کیں یے وئیلی دی چہ ک دے پہ سند کیں علی
بن زید راوی دے اوہوہہ ضعیف دے نوشیخ البانی چہ قول کہے دے پہ
صحت ک دے حدیث نوہوہہ قول صحیح نہ دے۔

لَا تُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ پہ دے کیں تعریضاً رد دے پہ یہود اوتصاراً باندا
چہ ہغوی فرق کولوچہ بعض انبیاء یے متل او بعض یے نہ متل۔ اوداسے پہ
دے سورت ۲۸ او سورتہ العمران ۸۷ او سورتہ نساء ۱۵۱ ۱۵۲ کیں ہم ذکر
دی۔ سوال:- ک دے سورت ۲۸ نہ معلومیدی چہ ک انبیاء فرق پہ درجاتو
کیں شتہ دے:- جواب:- ہغہ تہ تفاضل وئیلے شی فرق ورتہ نشی وئیلے
کیدے۔ سوال:- بَيْنَ خَوْمِ مَقَرٍّ تہ نہ مضاف کیدی او أَحَدٍ خَوْمِ مَقَرٍّ:-
جواب:- أَحَدٍ چہ ہرکلمہ استعمال شی ک کلے ککل سرہ یا پہ کلام سلبی
کیں نویہ معنی ک جمع سرہ وی۔

وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ مراد ک اسلام تہ اخلاص ک عبادت دے ک اللہ تعالیٰ
ک پارہ پہ مقابل ک شریک کیں، نو دارد دے تعریضاً پہ یہود اوتصاراً
باندا چہ تاسو بعض انبیاء ک اللہ تعالیٰ سرہ شریکان جو کہیدی۔
سوال:- پہ سورتہ العمران ۸۷ کیں وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكَ دے اودلتہ اَلْكِتَابُ دے؟
جواب:- دلتہ مؤمنانوتہ خطاب دے ک دے وجہ تہ قُولُوا یے وئیلے دے
اوانزال پہ اُمت باندا ک اُوچت طرفتہ کیدی بلکہ ہغوی تہ رسیدال کیدی شی
ک دے وجہ تہ دلتہ یے اَلْكِتَابُ اوئیل او پہ سورتہ العمران کیں خطاب ک نبی صلی اللہ
علیہ وسلم تہ او پہ ہغہ باندا ک انزال کبرہ طرفتہ دے ک دے وجہ تہ ہلتہ اَلْكِتَابُ
اوئیلے شو۔
۱۳۷ پہ دے آیت کیں دعوت ک ایمان شرعی دے تولو کافرانوتہ عمومًا او

وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ

او شوک دیر خاسته دے دے اللہ تعالیٰ نہ یہ رنگو لو کہیں۔ او مومن خاص جنتا

بالخصوص یہود اور نصاریٰ تہ۔ دعا مومفسرین تو لیکلی دی او شربینی لیکلی دی
جہ دایہ طریقہ دتیکیت او تعجیز سرہ دے لکہ قاتوا بسورۃ من مثله۔

بیشتر مَآ اَمْنُم بِہ خطاب نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوصحابہ کراموتہ دے۔
مَآ اَمْنُم بِہ یہ دے لفظ کبھی توں مومن یہ داخل دی (اللہ تعالیٰ، ملائیک،
رسولان، کتا بیوتہ منزله، بعث بعد الموت، تقدیر اور قریٰ نہ کول پہ مینج
دے رسولان و کتا بیوت و اخلاص یہ عباداتو کبھی)۔

سوال :- لفظ کد مثل خود دلالت کوی چه کد الله تعالی او کد هغه کد رسولانو کد نایب
 مثل شته دے او دا خوبا طل دے ؟ - جواب عل مثل صفت دے کد مصدر
 پت یعنی قَانِ اَمْتُو ایما کا مثل ایما نکم او بآ زائده ده او معنی کد مماثلت کد محکب
 ذکر شوه (مدارک) - جواب عل لفظ کد مثل زیاتی دے طبری روایت کرے
 دے کد ابن عباس رضی الله عنهما نه چه هغه به قراءت کوؤ قَانِ اَمْتُو ایما
 اَمْتُو به - ابن عطیه و بیلی دی چه دا به طریقه کد تفسیر سره دے -

جواب ۷۔ ما مصدریہ دے اوباء زیاتی دہ (بمثل ایمانکم)۔ جواب ۸، مثل
 پہ معنی دے (ذات) یا یہ معنی کصفت دے (راغب) دا جواب تہ شکراً دلیل
 دے چہ ایمان ک صحابہ کرامو معیار ک ایمان ک اُمت دے لکہ چہ ۱۱ کنیں
 نیز شویدی۔ جواب ۹۔ شربینی او خازن وئیلی دی چہ دا پہ طریقہ ک
 تعبیر سرہ دے یعنی کہ چرے دوی حاصلوے شی دین پشان ک دین ستاسو
 نو ہدایت یہ او موہی لیکن ک دین اسلام پشان بل دین خو محال دے
 نو ہدایت ہم بغیر ک دے دین نہ محال دے۔

وَأَنْ تَوَلُّوْا فَاكْمَلُوْهُمُ فِي شِقَاقِيْ، شِقَاقٍ يَهْ مَعْنَى كَدِّ شَمَتَى اَوْ جُكْرٍ سِرِّهٖ دے
 واداد شق نہ اخستلے شوید یعنی ہریو کہ فریقینو پہ جدا جدا کنش شق وی
 بغیر د شق دہل نہ۔ فَسَيَكْفِيْكُمْهُمُ اللّٰهُ كَافٍ عَطَاب دے نبی صلی اللہ علیہ
 وسلم نہ او مفعول اول دے او ہم مفعول ثانی دے ابن کثیر روایت ذکر
 کریا چہ مصحف د عثمان رضی اللہ عنہ پہ وخت د قتل د ہفہ پہ غیر د ہفہ
 کنش و نوید ایت بآئکہ د ہفہ د وینے خاخی غور خیل و گو یا کہ دا وعدہ دہ د اللہ تعالیٰ
 د طرف نہ پہ بدلہ اخستلو د عثمان رضی اللہ عنہ کنش۔

عِبَادُونَ ﴿۳۸﴾ قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ

بندگی کوونکی یو۔ تہ ورتہ اووایہ ایاجگرہ کوی مؤمن سرہ پہ توحید کہ اللہ تعالیٰ کیں او حال داچہ ہفتہ

۱۳۸ پہ دے ایت کیں پیغم زجر دے پہ بارہ کہ رسم باطل کہ نصاریٰ کیں او
 ہفتہ تہ یے دین وٹیلو۔ صِبْغَةَ اللَّهِ کہ دے تہ مخکس فعل پتہ دے صَبَغْنَا اللَّهُ
 (اللہ تعالیٰ مؤمن تہ رنگ راکرے) یا اتبعوا یا الزموا۔ اوصیغہ تہ مراد دین
 کہ اللہ تعالیٰ دے او فطرت کہ اللہ تعالیٰ دے چہ ہر انسان یے پہ ہفتہ یا نہ دے
 پیدا کریدے لکہ چہ اثر کہ رنگ پہ ظاہر یا نہ دے شکارہ کیبری نو داسے اثر
 کہ دین فطرت ہم پہ مؤمن یا نہ دے شکارہ کیبری یا صِبْغَةَ تہ مراد تطہیر کہ
 اللہ تعالیٰ دے پہ ایمان او پہ افتتان سرہ۔ ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ
 روایت دے چہ پہ نصاراؤ کیں پے پیدا شی او اوہ ورے پہ ہفتہ یا نہ دے
 تیرے شی نو ہغوی ورلہ پہ رنگ کیں غویہ ورکری چہ ہفتہ تہ معمودیہ
 رنگ وٹیلے شی او دیتہ دوی تطہیر وائی او پہ اسلام کیں کہ دے تطہیر کہ دیا
 عقیقہ اوختہ کول دی۔ کلمہ بہ چہ دوی داسے او کول نو وٹیل بہ یے چہ
 اوس دے خالص تصرافی شو۔ او ابو حیان پہ البحر المحيط کیں لیکلی دی
 چہ دین تہ کہ صِبْغَةُ وٹیلو سبب پہ دوی کیں دا وچہ عیسیٰ علیہ السلام
 یوخل کہ یحییٰ علیہ السلام ملاقات لہ لاہو نو ہفتہ تہ یے او وٹیل چہ زہ تالہ
 راغلے یم چہ ستانہ رنگ حاصل کریم یعنی دین نو نصاراؤ کہ دے نہ صرف
 ظاہری رنگ مراد کرہ او عیسیٰ علیہ السلام تہ یے صایغ وٹیلو او خیل عمل
 تہ یے تعمیس وٹیلو او عرب ہم کہ دیا نہ تعبیر پہ رنگ سرہ کوی۔ لکہ
 اوس چہ عوام وائی چہ فلاقی پیر فلانے مرید رنگ کرے دے۔ وَمَنْ
 أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً، یعنی پہ دین فطرت (توحید) سرہ چہ کوم رنگ
 او تطہیر حاصلیری نو داسے پہ بل دین او طریقت او علم سرہ تہ حاصلیری
 شاہ عبد العزیز دھلوی پہ تفسیر عزیزی کیں لیکلی دی چہ رنگ و رکول
 کہ مخلوق خو ظاہری وی یا باطنی وی کہ ظاہری رنگ اثر خو صرف پہ ظاہر
 یا نہ دے شکارہ کیبری او باطنی اثر خو صرف پہ یو یوقوت یا نہ دے وی لکہ رنگ
 کہ علم فلسفہ صرف پہ قوت عقلیہ یا نہ دے وی او رنگ کہ شرک او بدعت
 پہ قوت وہمیہ یا نہ دے وی او رنگ کہ عادت رسمو نورواجوتو پہ قوت عادیہ
 یا نہ دے وی او رنگ کہ حب کہ دنیا پہ قوت شہوانیہ یا نہ دے وی او رنگ

رَبَّنَا وَرَبِّكُمْ وَكُنَّا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ

رب زمونہ اور رب ستاسودے۔ او مونہ لہ عملونہ زمونہ دی او تاسو لہ

أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَكَ مُخْلِصُونَ ﴿۱۳۹﴾

عملونہ ستاسودے۔ او مونہ خاص ہفہ تہ اخلاص کوونکی یو۔

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ

ایا وایق تاسو چہ یقینا ابراہیم علیہ السلام او اسماعیل علیہ السلام

وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا

او اسحاق علیہ السلام او یعقوب علیہ السلام او اولاد دہفہ وو دوی

د بادشاہی او سلطنت او اقتدار پہ قوت قہریہ او غضبیہ باندے وی او رنگ د دین فطرت (توحید او سنت) پہ ظاہر باندے وی پہ دنیا کیش لکہ "سَيِّمًا هُمْ فِي وَجْهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ" او پہ آخرت کیش پہ یے پہ لاسونو خپوا و مخونو کیش سپینولے وی او داشان اثر دے پہ دنیا کیش پہ تمام باطنی قوتونو باندے وی ہر قوت د حق تابع چلیدی مخالف رنگونہ تعصب او وہم اورسم رواج پہ ہفہ باندے ہیچ اثر نشی کولے نوک دے وچے تہ صبغة اللہ تہ احسن اویلے شو۔ وَنَحْنُ لَكَ عِبَادُونَ، دا تفسیر کہ صبغة اللہ دے حکم چہ د توحید فی العبادت والطاعت اثر بہ پہ ظاہری او باطنی قوتونو باندے پہ دنیا کیش ہم وی او پہ آخرت کیش بہ ہم وی۔

۱۳۹ پہ دے کیش شپیرم رد او زجر دے د دوی پہ محاجہ باطلہ باندے۔ قُلْ أَتَعْبُدُونَ، محاجہ پہ اصل کیش حجت پیش کول دی کہ ہر طرف تہ د پارہ د اثبات کہ دعوے او کلام استعمالیری د پارہ د جگہ کولوا اہل باطل د طرف تہ۔ او حجت پہ خلور معائنہ سورہ پہ قرآن کیش استعمال شویدے اول پہ معنی د دلیل یقینی لکہ سورۃ انعام ۱۶۵، دویم عذر کول لکہ پہ سورۃ نساء ۱۴۵ کیش، دریم خالص جگہ کول کہ حق وی او کہ باطل وی لکہ پہ سورۃ شوری ۵۱ او خلورم باطل دلیل او باطلہ جگہ کول لکہ سورۃ شوری ۵۱ کیش دلتہ محاجہ د کافرانو د طرف تہ پہ حجت باطلہ سر دہ او د مؤمنانو د طرف تہ د ہفہ جواب ورکول دی پہ وحی سورہ

عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿۱۳۰﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ

کہ وہ عملوں پر چاہے تاسو نے کئی۔ دغہ یوہ نہ دہ یقیناً مخبین تیرہ شویدہ

لَهُمَا مَا كُسِبَتْ وَلَكُمْ مَّا كُسِبْتُمْ

دوی لہہ بلا دھغہ عملوں پر چاہے دوی اور تاسو بلا دھغہ عملوں پر چاہے تاسو کری دی۔

وَلَا تَسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۳۱﴾

او تپوس نہی کیدے ستاسو نہ دھغہ عملوں پر چاہے دوی نے کوی۔

کاہل سنت نہ خلاف دے چہ نبوت کسی نہ دے بلکہ موہبی دے۔

۱۳۰ پہ دے ایت کنیں اؤم زجر دے یہ یہود او نصاراؤ باندے چہ هغوی
نسبت کا انبیاء کرے دے یہودیت یا نصرانیت تہ او پہ دے سرہ نے خیل
باطل دین حق یشکارہ کوؤ۔

کَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا دلتہ او تفصیلیہ دے یعنی کہ ہر قول قائل جدا جدا دے
نویہ دے باندے رد دے یہ دریو طریقہ سرہ۔ اولہ طریقہ قلے اَنْتُمْ
اَعْلَمُ امَّ اللّٰهُ، دا استفہام تقریری دے یعنی اللہ تعالیٰ پورہ عالم دے یہ بارہ
کہ دغہ انبیاء کنیں او هغہ نے ذکر کرے دے یہ سورۃ العمران ۵۴ کنیں۔
دویمہ طریقہ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِندَهُ مِنَ اللّٰهِ، یعنی یہود او
نصاراؤ تہ ہم علم حاصل دے یہ واسطہ کہ تورات او انجیل سرہ چہ دغہ
انبیاء یہود او نصاریٰ تہ وؤ لیکن دوی دا علم پتوی۔ شہادۃ یہ معنی علم
حق سرہ دے او عِندَهُ مِنَ اللّٰهِ دوارہ صفتونہ کہ شہادۃ دی۔ او دریمہ طریقہ
كَرِهَ مَا اللّٰهُ يَغَافِلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ دہ تودا ہم زجر دے او کنایہ دہ کہ عذاب
ورکولونہ۔ غَافِلٌ هغہ چاہے وئیلے شی چہ کہے پرواہئی کہ جے پہ کارونو
باندے علم تہ لری۔

۱۳۱ پہ دے کنیں اتم زجر دے او دایے مکرر راوہ لیکن فرق دادے چہ
اول رد وؤ پہ دعویٰ کولو کہ نجات سرہ یہ عملونہ کہ مشرانو باندے او پہ
دے ایت کنیں رد دے یہ فخر کولو سرہ یہ نسبت کہ دوی باندے یا دا چہ
اول کنیں کہ امت نہ عام مشران کہ دوی مراد وؤ او پہ دے ایت کنیں مراد
تربتہ صرف انبیاء دی۔

اور آخری دے پتھو و تگو کہ حق تہ سرہ کہ ترغیب کہ توبہ نہ او شرطونہ کہ توبہ
کہ توبہ نہ تریلا پورے دی۔

تفسیر: ربط کہ مخکیش ایت سرہ دادے چہ و من اظلم و من کتم شہادۃ سرہ
زجر و وہ پتھو و کہ حق سرہ تو اس زجر دے پہ اعتراض کولو پہ ہغہ چاچہ
حق بشکارہ کوی او پہ ہغہ عمل کوی یعنی دوی پہ خیلہ ہم حق تہ بشکارہ کوی
او نور ہم کہ اظہار حق تہ منع کوی۔ دارنگ روستو ذکر کہ ملت ایرا ہیمیہ دے
کہ ہغہ ملت دہ اہم ارکان ذکر کوی یو تھویل قبلہ یعنی کعبہ قبلہ جو پہل
او دویم حج (سعی د صفا او مروہ)۔

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ، یہ دے کہیں دہ اقوال دی کہ مفسرینو اول
قول دعامو مفسرینو دادے چہ س دپارہ کہ استقبالی دے او فعل مضارع
پہ خیلہ معنی سرہ دے او دا ایت کہ تھویل قبلہ نہ مخکیش پہ طور دپیشگوئی
سرہ نازل شوے دے نو دا اخبار صادق پہ غیب سرہ دلیل ہم کہ کہ صدق
رسول کا ثبات کہ پارہ۔ دویم قول کہ بعضو دادے چہ س دپارہ کہ تاکید دے
او فعل مضارع پہ معنی کہ ماضی سرہ دے لیکن یہ مضارع سرہ یے اشارہ او کہہ
چہ دا اعتراض کہ دوی کہ طرف تہ راتلو تکی وخت کہیں ہم جاری دے کہ وجہ
کہ ضد او عناد نہ۔ السُّفَهَاءُ کہ دے تحقیق تیر شویدے او پہ دے کہیں تصریح
دہ چہ پہ عمل کہ نبی او کہ صحابو یان دے اعتراض کول سقاہت دے۔

مِنَ النَّاسِ، یہ دے کہیں کہ دوی تذلیل تہ اشارہ دہ اگرچہ دوی اہل
کتاب یہود او نصاری دی لیکن ذلیل دی کہ وجہ کہ عناد کولو نہ کہ حق سرہ
او پہ دے کہیں مشرکان او منافقان ہم داخل دی۔ مَا وَلَّهُمْ عَنْ قَبْلِهِمْ اَلَّتِي
كَانُوا عَلَيْهَا، ہُم ضمیر نبی او صحابو تہ راجع دے او قبلہ ہغہ حالت او
طرف تہ و غیلہ شی چہ انسان پہ وخت کہ مونج کولو کہیں ہغہ تہ مخ کوی او
دل تہ مراد کہ دے تہ بیت المقدس دے چہ روستو کہ ہجرت نہ مدینہ تہ
نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ امر کہ اللہ تعالی سرہ شپارس یا اولس میا شتہ
ہغہ طرف تہ مونج تہ او کہل تو بیا ورتہ امر راغہ چہ کعبہ ستا و قبلہ شہ
عَلَيْهَا، علیہ استقبالیہا یعنی دوی یاخہ و دغہ قبلہ تہ پہ مخ کولو سرہ کہ
وجہ کہ امر کہ اللہ تعالی تہ۔ قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ، دا اول جواب دے پہ
ذکر دعلت اجمالیہ سرہ یعنی اختیار او ملکیت کہ جہت اللہ تعالی دپارے دے

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا

اودغسے جو رکری بیئ موثر تاسو امت غور انصاف کوونکی دے دپارچہ چہ شیئ تاسو

شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ

حق بیان توونکی خلقتوہ او وی یہ رسول (صلی اللہ علیہ وسلم)

عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۚ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي

تاسو تہ دحق بیان کوونکے او تہ دہ مقرر کئے مونہ قبلہ ہغہ طرف

كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ

چہ تہ وے یہ ہغہ باندہ مکرر دپارچہ چہ بنکارہ کرو مونہ ہغہ شوک چہ تابعداری کوی د رسول

طرفوہ ہم دہغہ یہ اختیار کیش دی او بندگان ہم دہغہ یہ اختیار کیش دی دہغہ خوبہ دہ چہ خیلو بندگان تولرہ دہریو جہت امر ورکوی یہ دے کیش اشارہ دہ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیت المقدس تہ مخ کول او بیابا کعبہ تہ مخ گر کول یہ خیل اجتہاد او اختیار سرہ تہ دی کری۔ داسے یہ ہال کیش ہم تیر شوی دی لیکن فرق دا دے چہ ہلتہ عموم دہ مکانو تو مراد وؤ او دلتہ عموم دہ طرفو تو مراد دے۔ یٰہْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ اِلٰی صِرَاطٍ مُسْتَقِیْمٍ، یہ دے کیش ہم علت تہ اشارہ دہ چہ ہیچ امر دہ اللہ تعالیٰ دہدایت او استقامت تہ بہریشستہ ناول قبلہ بیت المقدس او بیابا کعبہ قبلہ مقرر کول ہم دہدایت او دصراط مستقیم دلاندے داخل دی۔ دلتہ دہدایت تہ مراد ایصال (رسول) دی۔

فَإِنَّدَاهُ عَلٰی ابْنِ کَثِیْرٍ وَبِیْلِی دِی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ امر ورکپے شوے وؤ چہ صخرہ دہ بیت المقدس تہ مخ کوة سرہ دکعبہ تہ توپہ مکہ کیش چہ ہغہ مونخ کوؤ تو دہجر اسود او رکن یمانی پہ مینخ کیش یہ ولاروؤ تو کعبہ یہ ہم مخا مخ وہ او طرف دہ صخرہ بیت المقدس تہ ہم مخ راتلو نو دوارہ قبلو تہ یہ پہ یوخل مخ راتلو۔ لیکن ہرکلہ چہ ہجرت یے او کرو مدینہ تہ نو بیت المقدس دہدایت تہ شمال طرف تہ وؤ او کعبہ جنوب طرف تہ وہ توجہ دہ دوارہ قبلو تہ شوہ کید لے نو امر او شو چہ صرف بیت المقدس تہ

مَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ

ذمہ چاہے چہ اور یہ یہ پوند و خیلو باندے۔ او اگر چہ دا قبلہ بدلول

كَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ

خاندان مکران دی مگر یہ ہفتہ چاہے پاخہ کری وی اللہ تعالیٰ (یہ حق باندہ)

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ أَيْمَانَكُمْ

اور نہ دے اللہ تعالیٰ چہ ضائع (برباد) کری مونحوہ ستاسو۔

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَءَوَّفٌ رَحِيمٌ ﴿۳۳﴾

یقیناً اللہ تعالیٰ پہ خلقو باندے دیر مہریان او رحم کوونکے دے۔

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ

یقیناً لیدل موہر اول دُخ ستا طرق د آسمان تہ

خ کوہ او غورہ دادہ چہ دا امر یہ وحی خفی سرہ وڈ تو شپاس یا اولس
میا شتہ روستو امر ورکھے شوڈ تحویل قبلہ کعبہ طرف تہ۔ اوصحیح دادہ
چہ دا امر راغلے وڈ روستوڈ مونخ د ماسپخین نہ او مخکین مونخ د مازیکرہ
ناول مونخ چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کعبہ تہ کرے وڈ تو ہفتہ مونخ د مازیکر
وڈ او دا خبر مسجد قبلتین کنش پہ وخت د مونخ د مازیکر کنش راغلو او ہغوی
پہ مونخ کنش مشغول وڈ تو یہ عین مانحہ کنش ہغوی تحویل او کر او مسجد
قباء والوتہ پہ وخت د مونخ د صبا کنش د مانحہ تہ مخکین دا خبر او رسید لو۔
فائدہ علی ابن جریر د ابوالعالیہ تہ روایت کریدے چہ قبلہ د موسیٰ
علیہ السلام صخرہ تہ وہ بلکہ د صخرہ پہ خواکین ولاہ وڈ او کعبہ طرف تہ
بہ یسوع کوڈ دارنگ پہ مسجد د صالح علیہ السلام کنش قبلہ کعبہ طرف تہ
وہ نو معلومہ داشوہ چہ یہودی تو صخرہ او نصاراؤ بیت الشرق قبلہ د خان
جوہر کرے وے نوڈ تہولو انبیاء و قبلہ کعبہ وہ صرف زمونہ نبی صلی اللہ
علیہ وسلم د پارہ بیت المقدس شپاس یا اولس میا شتہ قبلہ او گر خوشوہ۔
ہاں بعض مفسرین و بیلی دی چہ د انبیاء د بنی اسرائیلو قبلہ بیت المقدس وہ۔
یہ دے ایت کنش شپہر جملے دی پہ اولہ جملہ کنش لوٹے شان د دے

امت ذکر دے او پہ دویمہ کتب عظمت شان ذی صلی اللہ علیہ وسلم او پہ دریمہ جملہ کتب تفصیلی جواب دے شیعہ دے سرے دے علتِ تفصیلیہ نہ پہ مخلوہ کتب شان دے تحویل قبلہ ذکر کوی پہ پنجمہ کتب جواب دے دل سوال او شپہمہ کتب صفاتِ الہیہ مناسب دے محکمو جملو سرے۔

وگذا لک، کاف دپارہ دے تشبیہ دے او ذلک کتب اشارہ دے ہدایت او استقامت نہ پہ صفت دے امت او قرطبی وئیلی دی لکھ چہ کعبہ وسط دے مکے دے توداسے تاسو ہم ماہر حولی بی امت وسط۔ یا داکاف دپارہ دے بیان کمال دے تشبیہ نہ غواری یعنی وسطیت دے امت پہ کمال درجہ کتب دے۔ اُمَّةٌ وَسَطٌ پہ لغت کتب وسط پہ زور دے سین سرے پہ معنی دے عادل دے او پہ حدیث مستند احمد کتب ہم وسط پہ معنی دے عادل دے او پہ معنی دے غوی سرے ہم راہی (ابن جریر) او داپہ شان دے سورة العمران نال دے۔ یا وسط پہ معنی دے متوسط دے یعنی تاسو پہ منہج دے تقصیر او تقریط دے یہودیا نو او دے غلو او افراط دے نصارا دے کتب بی۔ جوہری پہ صحاح کتب وئیلی دی چہ کوم خائے بین لفظ استعمال لیری تو ہغہ و سَط دے او کوم خائے چہ بین نشی استعمال لیری تو ہغہ و سَط دے۔ او ہر کلمہ چہ دے خطاب اول مخاطب صحابہ کرام دی دے دے وچے نہ صحابہ کرام تہول عادلان دی تو پہ ہغوی کتب دے ہر یو قول او عمل حجت دے پہ شرط نو دے ہغہ سرے او ہر کلمہ چہ باقی امت پہ مجموعی حیثیت سرے عادل دے تو معلومہ شوہ چہ اجماع دے امت حجت دے یہ شرع کتب (قرطبی و کبیر) لِسُّوْا شَہَادَۃً عَلَی النَّاسِ، دا شہادت پہ دنیا کتب دے او پہ آخرت کتب ہم دے۔ ہر چہ پہ دنیا کتب دے تو دے ہغہ دوہ طریقے دی اولہ طریقہ شہادت دے دوی پہ مردہ یا ندے یعنی کہ دے یومردہ پہ بارہ کتب دوی شہادت او کپی چہ دا بنیہ انسان و دے تو دے ہغہ دپارہ جنت واجب شی او پہ چا یا ندے چہ شہادت او کپی چہ دا ناکارہ انسان و دے تو ہغہ دپارہ اور دے جہنم واجب شو او داسے پہ صحیح حدیث کتب ہم راہی دی او دے حدیث ہم اول مصداق صحابہ کرام دی او بیارے ہغہ خولک چہ دے صحابہ کرام و صحیح تابع داروی (قرطبی)۔ دویمہ طریقہ دے شہادت دعوت او تبلیغ کول حق دی چہ دے ہغہ تائید پہ سورة العمران نال کتب دے او دے معنی سمرقندی پہ بحر العلوم کتب ذکر کپے دے او ہر چہ شہادت دے پہ آخرت کتب نو ہغہ

شہادت دے دے امت دے پیارے انبیاء علیہم السلام کے ہر گویا دعوت و تبلیغ
 کو لو امتوں کے ہر گویا تہ او دا پہ صحیح حدیث کتب کے ابو سعید الخدری پہ
 روایت سرے دے پیارے توح علیہ السلام پہ مقابلہ کے قوم کے ہر گویا کتب کے کردے۔
 وَ يَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا، دلتہ شہادت کے نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ دہ
 طریقہ سرے دے اول پہ دنیا کتب پہ معنی کے دعوت و تبلیغ کو دے او ہر گویا
 پہ دعوت سرے حجت قائم شی پہ اور یہ و نکو باندے کے دے و جے تہ عَلَيْنَا
 اُولَئِكَ دوسرے پہ آخرت کتب او پہ ہر گویا کتب کے درے اقوال دی اول قول عامو
 مفسرین دے چہ ہر گویا حدیث صحیح کتب دے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 پہ روستو کے شہادت کو لو کے خیل امت نہ کے ہر گویا تزکیہ او کری۔ دوسرے قول
 کے قرطبی دے چہ نبی پہ امت باندے شہادت و رکوی پہ ابلاغ یا نہ کے چہ
 ما تاسو تہ دین در رسو لے دے۔ دریم قول ہم کے قرطبی دے چہ شہادت پہ
 و رکوی نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے ہر گویا پہ عملو تو باندے لیکن مراد پہ
 کے ہر گویا نہ صرف ہر گویا خلق وی چہ موجود و و پہ زمانہ کے نبی صلی اللہ علیہ وسلم
 کتب او حاضر و و کے ہر گویا مجلسو تو کتب دامتہ نہ دے چہ کے قول امت پہ عملو تو
 پہ شہادت و رکوی حکم چہ کے دے رکے ابن کثیر پہ تفسیر کے سورۃ نساء
 لے کتب ہلنتہ پہ انشاء اللہ کے دے تفصیل رائی۔ او نسفی پہ مدارک کتب
 و بیلی دی چہ شہادت کلہ کے اور یہ لو پہ ذریعے سرے وی اگر چہ مشاہدہ نہ وی
 کرے شوے لکہ دلتہ شہادت کے امت کے نور و انبیاء کے پیارے۔ دارنگ شہادت
 کے نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ عدالت کے امت باندے چہ کے اللہ تعالیٰ تہ یے
 اور یہ لی دی۔ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا، جَعَلْنَا فِيهَا مَكَّةَ
 (مقرر کوں پہ شرع کتب) دے۔ الْقِبْلَةُ دامتہ قول اول دے او الٹی پہ معنی
 کے الجہۃ الی مفعول دوسرے دے۔ الْقِبْلَةُ مراد کے دے تہ کعبہ دے روستو کے تحویل
 نہ (ابن کثیر)۔ سوال: کُنْتُ دالت کوں پہ زمانہ ماضی باندے او حال دا چہ
 کعبہ خوقبلہ شوے روستو کے تحویل نہ؟ جواب: عا فراء و بیلی دی کُنْتُ پہ
 معنی کے انت الان دے۔ جواب: عا کعبہ کے نبی صلی اللہ علیہ وسلم قبلہ دے
 محکم کے ہجرت نہ مستقل پہ نیز کے بعض علما و یا اشتراکاً (سورۃ بیت المقدس)
 پہ نیز کے بعضو۔ یا مراد کے دینہ بیت المقدس دے محکم کے تحویل نہ تو
 کُنْتُ پہ خیلہ معنی دے (قرطبی)۔

إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ، داحمت تفصیلیہ دے
 پہ تحویل کے قبلہ کنش اور مراد کے دے نہ ابتلاء دہ تو ہر کلمہ چہ اَلْقَبْلَہ پہ اولہ
 توجیہ سرہ مراد شی (کعبہ) نو دا ابتلاء دہ پہ ہغہ کتابیا توجہ پہ نبی صلی اللہ
 علیہ وسلم ہے ایمان بنکارہ کرے وؤ تو ہغوی کنش چہ کوم کسان کچہ ایمان
 والا وؤ (یعنی ملگرتیا کے نبی ہے کے دے وچے تہ کولہ چہ دے زمونہ قبلہ تہ مخ
 کوی تہ کے وچے کے حکم الہی اور رسالت کے وچے تہ) تو ہغوی روستو کے تحویل
 قبلہ تہ مرتد شول۔ او ہر کلمہ چہ اَلْقَبْلَہ پہ دویمہ توجیہ مراد شی نو دا
 ابتلاء دہ پہ امیین عرب چہ ہغوی کے ٹکیش تہ کے کعبہ احترام کوؤ (تو پہ
 ہغوی کنش ہغہ خلق چہ ملگرتیا کے نبی ہے کے وچے کے رسالت او حکم الہی تہ
 تہ کولہ بلکہ صرف کے قبلہ کے ملگرتیا کے وچے تہ) تو روستو کے تحویل تہ ہغوی
 مرتد شول۔ لیکن ساقیین و اولیین و مہاجرین و انصار و تلو دوارہ
 قبلہ طرف تہ مونگو تہ او کپل ہغوی پہ دے امتحان کنش کا میا شول (ابن کثیر)۔
سوال :- اللہ تعالیٰ عالم دے پہ تلو چیز تو ٹکیش کے وجود کے ہغہ تہ او
 لِنَعْلَمَ خود دلالت کوی پہ عدم علم ٹکیش کے وجود تہ؟ **جواب :-** قرطبی
 کے علی رضی اللہ عنہ تہ روایت کریدے چہ مراد کے علم تہ رویت (لیدل) کے
 ٹکہ چہ عرب کے رویت پہ ٹکے یا نہ دے علم او کے علم پہ ٹکے یا نہ دے
 رویت استعمالی او دے تہ علم مشاہدہ و ٹیلے شی چہ داسب کے پارہ
 کے جزا و کولہ دے۔ **جواب :-** یَا لِنَعْلَمَ پہ معنی کے لَمَّا یَا و لَنظہر دے
 یعنی بندگان تہ ہے بنکارہ کرے۔ **جواب :-** عَمَّ کے نسبت کے اللہ تعالیٰ تہ مراد
 رسول او مؤمنان دی چہ ہغوی تہ علم حاصل شی۔ **جواب :-** تسفی
 کے ابو منصور تہ نقل کریدی چہ لِنَعْلَمَ مَوْجُودًا یَعُدُّ مَا لَنَا نَعْلَمُ أَنَّهُ سَبَّوْجُدُ
 (چہ علم اولو کے ہغہ پہ وجود روستو کے ہغہ تہ چہ مونہر لروچہ دا بہ
 موجود پیری)۔ پہ دے توجیہا تو کنش دریمہ توجیہ غورہ دہ۔
 الرَّسُولُ، پہ دے لفظ کنش اشارہ دہ چہ شواک تابعداری کے نبی پہ وصف
 کے رسالت سرہ کوی تو ہغہ پہ نسخ کے احکاموسرہ تہ مرتد کیری۔
 مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ، داکنا یہ دہ کے مرتد کیدلونہ کے وچے کے ضعیف
 ایمان تہ لکہ کر عیدل پہ پوند و یا نہ دے ضعیف رفتار دے پہ نسبت
 کے ہغہ چاچہ پہ پورہ قدم (خپہ) یا نہ دے گرجی۔

فَلَوْلَيْتَكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا فَوَلَّ

نواختا ارومونرتا داسے قبلہ تہ چہ ہغہ خوینہ وی ستا - نو واپوہ

وَجَهْلَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ

الخچیل طرف د مسجد حرام تہ - او کوم حائے

مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

چہ یئی تاسو نوگرخوی مخونہ چیل طرف د ہغہ تہ -

وَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لِيَعْلَمُونَ

او یقینا ہغہ کسان چہ ورکھے شویک ہغوی تہ کتاب خاٹھا پوہیدی

وَأَنَّ كَانَتْ كَلِمَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ، يَهْدِيهِ دَاسَ تَرْكِبِ كَيْسٍ دَ تَحْوِيَانُو

درے اقوال دی اول قول د قراء دے چہ ان تاقیہ دے اولام پہ معنی د

الاسرہ دے - دویم قول د بصریا نو دے چہ ان تخفف دے د ثقلیہ تہ - دریم

قول د اخفش دے چہ ورن وصلیہ دے اوضمیر د کانت تحویلة او تولیة

فعلة تہ راجع دے - د کبر پہ صلہ کبش چہ علی راشی تو پہ معنی د ثقل

سرہ وی - ہدای اللہ، مراد د دے تہ ہغہ خلق دی چہ یقین کوی پہ

تصدیق د رسول باندے چہ ہغہ خہ راوری دی بے شکہ دی - او اللہ

تعالیٰ حکم کوی خہ رنگ چہ یئی خوینہ شی او د ہغہ حکمت کاملہ او حجت یئی

ثاقہ دے پہ تہولو احکام کبش تو داسے عقیدے والا پوچ ایمان والا وی -

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ، حَدِيثٌ د بخاری او ترمذی کبش ثابت دہ چہ

خلقتپوس او کروپہ بارہ د ہغہ کسان تو کبش چہ بیت المقدس طرف

تہ یئی مونخوتہ کپی و وچہ د دوی خہ حال دے تو پہ دے جملے سرہ

جواب او شوچہ د دوی دغہ مونخوتہ پہ ہغہ وخت کبش د اللہ تعالیٰ حکم

مطابق و وادوی ایمان والا و تو دغہ مونخوتہ بریاد تہ دی - امام

بخاری و بیلی دی چہ مراد د ایمان تہ صلوة دے د قبیلہ د اطلاق د کل تہ

پہ جزء باندے تو معلومہ شوه چہ صلوة جزء د ایمان دے او د اماندہب

دائمہ محدثینو دے - لیکن پہ دے اطلاق کبش اشارہ دہ چہ دغہ مونخوتہ

دوچہ د ایمان تہ دی تو بریاد تہ دی -

أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ

چہ یقیناً دار قبلہ بدلیل) حق دی طرف در ب دوی تہ۔ اونہ دے اللہ تعالیٰ بے خبرہ

عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿۵۳﴾ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ

دھغہ عملونوچہ دوی پئے کوی۔ اوکہ چرے راوے تہ ہغہ کسانو تہ

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَكَرُّوْفٌ رَحِيمٌ، دادلیل دے دیارہ کہ فکتنے جملے چہ لایضیع اہ
دے۔ روف در آفہ تہ دے اوقرق در آفہ اور حمت یہ خو و جو سرہ دے
اول داچہ رآفہ مصیبت لرے کول اوقر زائل کولوتہ و بیلے شی او رحمت
ضرر زائل کولو اوقضل کولو دواروتہ شامل دے۔ دویم داچہ رآفہ خاص
رحمت دے یہ خواصو بندگان تو باندے اور حمت دیارہ دعوامو دے تو
ہر کلمہ چہ یہ رآفہ کنش دفع در ضرورہ او ہغہ زیات مناسب دے دلایضیع
سرہ دے وچے تہ ہغہ پئے مقدم کرو۔

﴿۵۴﴾ یہ دے ایت کنش شیر جملے دی تہ لے کہ تحویل قبلہ سرہ تعلق لری۔
یہ اولہ جملہ کنش تسلی دہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ او کہ ہغہ در زہ
خواہش ذکر دے۔ یہ دویمہ جملہ کنش وعدہ کہ تحویل قبلہ کہ ہغہ در رضا
مطابق ذکر دے۔ یہ دریمہ جملہ کنش بالفعل امر ذکر دے دیارہ کہ تحویل قبلہ
خاص نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ۔ یہ خلورمہ کنش عموم دے ذکر دے دیارہ
کہ تہول امت کہ یہ ہر ملک کنش وی۔ یہ پنجمہ جملہ کنش علت اجمالہ کہ
تحویل قبلہ ذکر دے۔ او یہ شیرمہ جملہ کنش تخویف او زور نہ ذکر دے
مخالفت کو و نکوتہ۔

قَدْ تَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ، قد دیارہ کہ تحقیق دے۔ تَقَلُّبٌ دیر او بار بار
گر حول۔ وَجْهِكَ مخ چہ شامل دے نظر کولوتہ یہ سنوگوبانتہ۔ رقیٰ یہ معنی
درالی دے۔ صحیح حدیث دامام بخاری کنش راغلی دی چہ نبی صلی اللہ علیہ
وسلم غوشتلہ یہ محبت سرہ چہ زما قبلہ کہعبہ وی۔ او شریعتی دجماہد تہ
نقل کریدی چہ دا محبت دے وچے نہ وچہ بیہودویہ اعتراض کو وچہ
دانی زمونہ دین مخالفت کوی او سرہ کہ دے نہ زمونہ قبلہ تہ مخ کوی
تو نبی صلی اللہ علیہ وسلم جبرائیل تہ او قمرائیل چہ زہ غوارم چہ اللہ تعالیٰ
زما قبلہ کہعبہ او کرخوی حکمہ چہ دا قبلہ دابراہیم علیہ السلامہ جبرائیل

او بیل چہ زما خواختیار نبشتہ خوتہ پخپلہ کالہ تعالیٰ نہ دعا او غوارہ او جبرائیل
 علیہ السلام برہ اوختلو تونبی صلی اللہ علیہ وسلم کادب دوجہ نہ دُعا ونہ غوشتلہ
 لیکن دانظار کوحی پہ وجہ سرہ یہ یئے اسمان تہ نظر کو وچہ اوس یہ حکم ک
 اللہ تعالیٰ راشی پہ تحویل ک قیلہ سرہ تودا ایت نازل شو ک لکھو لکھو ک قیلہ تَرُضْهَا
 لام دپارہ ک تاکید ک وعدے او ک زمانہ حال دپارہ راخی۔ تَرُضْهَا دامضارع ہم
 یہ معنی ک حال یا یہ معنی ک ماضی سرہ دہ یہ قریبہ ک ہخہ حدیث چہ مخکین ذکر
 شو۔ قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ دا اول حکم دے ک اللہ تعالیٰ پہ تحویل
 ک قیلہ (بیت المقدس) کعبہ طرف تہ۔ شَطْرَ ک دے دیرے معانی دی، نصف،
 طرف، قصد او جانب۔ شَطْرَ الیہ یہ معنی ک اقبل (مخالف شو) او شَطْرَ عَنہ یہ
 معنی ک اعراض رخ یئے وار وئی دے تودا ک اضداد ونہ دے۔ دلتہ یہ معنی ک
 طرف سرہ دے بالاتفاق۔ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، ذکر ک مسجد او مراد تریزہ کعبہ
 دہ۔ ابن جریر ک عطاء او ہخہ کابن عباس رضی اللہ عنہما تہ روایت مرفوع
 ذکر کریں مے چہ بیت اللہ قبلہ دہ مسجد حرام والو دپارہ او مسجد حرام
 قبلہ دہ ک حرم والو دپارہ او حرم قبلہ دہ ک تہ لو اطرافو ک عالم دپارہ۔
 فائزہ عل قرطبی و بیہ دی چہ اتفاق دے ک اہل علمو چہ کعبہ قبلہ دہ
 یہ ہر وطن او ہر طرف کیں دارنگ شوک چہ ہلتہ حاضر وی او پہ سترگو
 ویتی نو پہ ہخہ باندے استقبال ک عین کعبہ فرض دے دارنگ چہ شوک
 ک ہخہ تہ غائب وی تو ہخہ باندے فرض دی چہ ہخہ طرف تہ یہ فتح
 گر خوی او ک ہخہ ک معلومولو دپارہ دہر قسم اسباب حتی الاستطاعت استعمال
 کری۔ او اصابت ک عین کعبہ دپارہ ک غائبینو، یہ دے کیں ک علما و اختلاف
 دے لیکن اصح دادہ چہ حتی الامکان کوشش او کری چہ جہۃ ک عین کعبہ
 د معلوم کری۔ یہ دے وخت کیں ہخہ الہ چہ ہخہ تہ کعبہ نما یا قطب نما
 و بیہ شی تو ہخہ استعمال کرے شی۔

فائزہ عل زمونہ ک بعض مشائخو پہ دے ایت کیں قول دا دے چہ ک نبی
 صلی اللہ علیہ وسلم اگر چہ یہ زرہ کیں خوبہ وہ چہ کعبہ د زما قبلہ
 وی لیکن ک مخالفت ک یہود و دوجہ نہ یئے برہ کولہ نوظاھر یئے غوشتلہ
 چہ بیت المقدس د ہمیشہ زما قبلہ وی تو اسمان تہ یہ یئے پہ دے نظر
 کو وچہ وحی راشی چہ بیت المقدس د ہمیشہ قبلہ وی او بدالہ نشی

أَوْ تَوَالِ الْكِتَابِ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ

چہ ورکے شویدے ورتہ کتاب ہر قسم دلیل تابعداری نہ کوی دوی دقبلے ستا

وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ

اونہ تہ ئے تابعداری کوونک دقبلے ددوی او نہ دی دوی

بِتَابِعٍ قِبْلَةٍ بَعْضٌ وَلَكِنْ اتَّبَعْتَ

تابعدار دقبلے د بعضو او کہ چرے تابعداری اوکے تہ

واستدلال ئے کرے دے یہ دوہ طریقہ سہ اولہ طریقہ دادہ چہ تقلب یا ب
تفعل دے دتکلف دپارہ راخی یعنی یہ زہ کس خوش نہ و لیکن بیائے ہم
(یہ تکلف) سرہ غوشتلہ چہ بیت المقدس دقبلہ وی۔ دویمہ طریقہ د
استدلال دادہ چہ تَرْضُهَا فَعَلِ مستقبل دے یعنی کعبہ تہ مخ اوکڑوہ روستو
بہ وریانداے رضا شے۔ لیکن دا قول یا طل دے یہ ہیرو وجوہو سہ اول
خودا دصیح حدیث تہ خلاف دے چہ بخاری کس ذکر دے چہ نبی صلی اللہ
علیہ وسلم کعبہ دپارہ دقبلہ خویشہ وہ۔ دویم داخو دنی دشان نہ خلاف
دہ چہ یہ زہ کس یوخیز خوش وی او یہ ظا ہر کس بل خیز داللہ تعالیٰ تہ
غواری۔ دریم داچہ تفعل ہر جائے دپارہ دتکلف نہ وی بلکہ دلنہ دتکرار او کثرت
دپارہ دے۔ مخلوم داچہ تَرْضُهَا فَعَلِ مضارع دہ حال او استقبال دوارو
دپارہ راخی اوکلہ یہ معنی دماضی سرہ وی نو دا قول تفسیر بالرائی دے۔

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ، داتعمیم دحکم دقبلہ دے ہول امت تہ
یہ ہر مکان کس کہ کوروی اوکہ مسجد وی بحر وی اوکہ اوچہ وی مشرق
کس وی اوکہ مغرب کس سفر کس وی اوکہ حضر کس۔ وَانِ الْاَدْيَانِ
أَوْ تَوَالِ الْكِتَابِ لِيَعْلَمُوْنَ اَنَّهٗ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ، دادریم جواب دے یہ ذکر
دعلت اجمالیہ سرہ۔ یعنی ددوی یہ کتابو تو کس ذکر وڈ چہ داخری
نبی بہ بیت المقدس او بیا کعبہ تہ مخ کڑوہی دارنک ددے نبی صدق او
حقانیت ددوی یہ کتابو تو کس موجود وڈ دھے نہ دوی تہ دا علم حاصل
دے۔ اَنَّهُ ضَمِيرٌ رَاجِعٌ دے تحویل دقبلہ یا صدق ددے نبی تہ۔

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ، یہ دے جملہ کس تخویف ددپارہ دمکرینو قبلہ۔

أَهْوَأَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنْ

دُخَانِ أَهْوَأَهُمْ دَدُو روستو دَهغه نه چه راعِله دے تاته

الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذْ لِّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿۱۳۵﴾

منه رپوهه دقرآن یقیناً ته به په دغه وخت خامخا د ظالما نو ته شه -

۱۳۵ په دیکس ذکر کوی ضد او عناد د اهل کتابواو مراد پکېس تسلی ورکول دی
نبی صلی الله علیه وسلم ته. وکین لام د قسم داخل شوے دے په ان
شرطیه باندے. فرق د کین او دلودا دے چه دلویه جواب کین فعل ماضی
مثبت راعی او د کین په جواب کین استقبال راعی. سوال: دلته خویه
جواب د کین کین فعل ماضی نفی راعی ده؟ جواب: په نیز د اخفش او
فراء دوی دیویل په حائے استعمالیږی یعنی دلته کین په معنی د لوسره دے
اوپه نیز د سیبویه دیویل په حائے نه استعمالیږی لیکن فعل ماضی په معنی
د مستقبل ده یعنی ما تبعوا په معنی دلا یتبعون سره دے.

بُكِّلَ الْآيَةُ، مراد د دے ته دلیل او حجت دے په تحویل د قبله باندے.
فَاتَّبَعُوا قَبْلَتَكَ، دوی د ضد او عناد ته بحث په قبله کین د دے د دے وچه نه
تخصیص یے او کړو او مراد تربینه ټول دین دے ټکه په خصوص کین تعبیر
د دین نه په قبله سره کیږی لکه لا تُكْفِّرُ اهل القبلة (په عقیده اهل سنت
کین عبارات وارد دے) نو مراد د قبله ته دین اسلام دے. وَمَا أَنتَ
بِتَابِعٍ قَبْلَتَهُمْ، په دے کین مقصد اخبار دے او توالکتاب ته په پوحوالی
د نبی صلی الله علیه وسلم په دین حق او په قبله باندے یعنی د ده نه
طبع مکوئ چه دے به ناسوسره ستاسو قبله کین (اتفاق او کړی) (ابن کثیر شریف).
یاد خبریه معنی د انشاء دے یعنی په معنی د نهی سره (قرطبی).

وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قَبْلَةَ بَعْضٍ په دے کین د دوی تعصب او عناد د کورنئ
ذکر دے یعنی هرکله چه په کورنئ کین ضد او عناد کوی اگر چه دیویل
ته قریب دی نو ستا سره به ضرور ضد او عناد کوی. یهود صخره د بیت
المقدس ته قبله وائی او نصاری بیت الشرق (چه حائے د ولادت د
عیسی علیه السلام و) ته قبله وائی اودا دواړه باطل دی.

وَلِئِنْ أَتَبَعْتَ أَهْوَأَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ، په دے کین خطاب د

الَّذِينَ اتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا

ہوئے کسان چہ ورکریں سے مونہ ہغوی تہ کتاب پیڑنی حقانیت دے رسول داسے لکھ چہ

يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ

پیڑنی حامن خیل - او یقیناً یوہ چلہ دے دوی نہ

لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿۱۳۶﴾

خامخا پتوی حق لرہ اوحال داچہ دوی پوہی پری (پہ حق بات دے)

تبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ او مراد ترینہ امت دے او مقصد پہ دے کس
تحدیر کہ اتباع کولو دکتا بیا تو دے او دھے یے درے وجے ذکر کرے۔ اول
اھواء ہم یعنی دوی قبلہ دے دوی پہ عواہشا تو بات دے پنادی (دلیل شرعی
ورسہ نیشہ)۔ دویم من بعد ما جاء لک من العلم مراد دے علم نہ وحی (قرآن) دے
یعنی حق تاتہ شکارہ شوے دے۔ دریم اِنَّکَ اِذَا لَمِنَ الظَّالِمِیْنَ، یعنی دوی
دے اھواء موافقت کول یقیناً ظلم دے او دے ظلم نہ حان مچ کول واجب دی
داسے پہ ایت ۱۳۵ کس ہم تیر شویدی پہ ہغے کس من ذکر نہ دے او دل نہ
دے او پہ ہغے کس مالک من اللہ اے و او دل نہ اِنَّکَ اِذَا لَمِنَ الظَّالِمِیْنَ دے
دے حکمت دادے چہ ہلتہ مقصد دے ایت عدم امکان دے اتحاد و اتفاق
و و دے بی صلی اللہ علیہ وسلم دے یھود او نصارا و سرہ عموماً۔ او پہ دے
ایت کس مراد عدم موافقت دے پہ معاملہ دے قبلہ کس او دا مخالفت دے ہیرا ہم و و
دے وجے نہ دل نہ دے ہیرا تاکیدات یے او کرل۔ بیضاوی و بیلی دی چہ دل نہ اَوَّ تَاکِیْدُ
دی ۱ حرف لام ۲ قسم مقدار ۳ ان ۴ حرف من ۵ لام پہ جانب دے خیر کس
۶ حکم کول پہ ظلم سرہ ۷ جمع صیغہ دے الظَّالِمِیْنَ۔

تنبیہ:- دا ایت دلالت کوی چہ دے نص صریح حکم پری شودل او پے دلیلہ
خبر و پسے تقلید کول لوئے ظلم دے۔

۱۳۶ پہ دے کس دے تقسیم دے پورہ کولو دے پارہ دے اھل کتاب دے قسموں نہ ذکر
کوی ۱ دے حق تابعدار ۲ حق پتو و تے سرہ دے علم نہ۔

الَّذِينَ اتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ، داسے صیغہ استعمال پری پہ بار دے نیکا تو کتابا تو کس
یعنی کتاب یے قبول کریا۔ يَعْرِفُونَهُ کَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ، این کثیر و بیلی دی

أَلْحَقْ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ

چہ لاحق دے دے طرق دے رب ستا نہ مہ کبیرہ تہ

مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۱۴۷ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ

دے شک کوونکو تہ - او دھرچا دپارے یو طرف دے ہفہ

مَوْلَاهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۱۴۸

گروونکو دے ہفہ تہ لمح خیل لہرہ نوغکین شئی دیوبل تہ نیکو کاروتو تہ - ہر حائے

چہ دایو مشہور مثل دے یہ عربو کین چہ دیو تجیز دصحت دپارے وائی چہ
 دا دے پیڑ تم لکہ چہ خیل حوئے پیڑ تم۔ دارنگ قرطی د عمر رضی اللہ عنہ
 روایت ذکر کرے دے چہ ہفہ عبد اللہ بن سلام تہ تیوس او کروایا تہ
 محمد صلی اللہ علیہ وسلم پیڑ تہ لکہ چہ حوئے پیڑ تہ ہ ہفہ جواب و رکرو
 اوبکہ دحوئی تہ زیات حکمہ چہ اللہ تعالیٰ امین د اسمان امین زمکے تہ
 راویلرلو یہ صفت دہفہ سرہ نو ما او پیڑ ندالو او دحوئی یہ بارہ کین
 تہ پوہیرم چہ مور دہفہ بہ خہ کار کرے وی۔ ہ ضمیر راجع دے محمد
 صلی اللہ علیہ وسلم تہ (شریعتی)۔ یا صحت دہفہ دین تہ چہ نبی صلی اللہ
 علیہ وسلم یہ ہفہ سرہ راتلل کپی دی (ابن کثیر)۔ یا تحویل دقبیلہ تہ (قرطی)۔
 وَأَنْ فَرِيقًا مِّنْهُمْ دَابِلَ فَرِيقٍ دے سیوا د ضدیا تو او د نیکانو تہ یعنی حق
 پتوونکی دوجے د مداہنت تہ۔

۱۴۷ یہ دے ایت کین تعریف دحق دے او تھذیر دے یہ ہفہ کین شک
 کوونہ۔ الْحَقُّ مَبْتَدَاةٌ - مِنْ رَبِّكَ داخیر دے یعنی دحق تعریف دادے
 چہ ثابت وی دطرف دے رب نہ یہ وحی جلی یا حقی سرہ یا داخیر د مابتدا
 پتہا دے۔ الْمُمْتَرِينَ یہ دے لفظ کین دیرہ مبالغہ دہ یہ نسبت دے چہ
 لَانْتَمَر (شک مہ کوہ) او دا خطاب نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ دے او مراد
 دے نہ امت دے۔ او مراد دے تہ شک کول دی یہ دے حق کین یہ
 سبب د اختلاف د کتابیانو۔ یا شک کول یہ پتہولو دے کتابیانو
 حق لہرہ (شریعتی)۔

مَا تَكُونُوا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ جَمِيعًا عَلِيمٌ

چہ بی تاسو راہ ولی تاسو لہ اللہ تعالیٰ پہ یوحائے۔ یقیناً اللہ تعالیٰ

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ (۱۳۸) وَمِنْ حَيْثُ

پہ ہر خہ باندے قادر دے۔ او د کوم حائے تہ

۱۳۸۔ پہ دے ایت کتب ہم تاکید د امر د قبل دے یعنی دوجے د اختلاف د خلقونہ پہ دین او قبلہ کتب عمل پہ حق باندے مہ پرید دی۔
 دِلْکَلْ وَجْهَةٌ مضاف الیہ د کل پت دے یعنی لکل شخص او ملة (دھر شخص او دھر ملت د پارہ)۔ وَجْهَةٌ نوم دھغہ خیز چہ ہغہ تہ توجہ کیدیشی یا پہ معنی د ہیئت او حالت د توجہ سرہ او داعام دے دین او طریقہ او مسلک او قبلہ تہ۔ خازن و بیلی دی چہ دالفظ منہاج او طریقہ تہ شامل دے۔
 هُوَ مُوَلِّیُّهَا، ہو ضمیر راجع دے کل تہ۔ د مَوَلِّیُّهَا یومفعول پت د مَوَلِّیُّ وَجْهَهُ اَلِیْهَا) یا ضمیر راجع دے اللہ تعالیٰ تہ او یومفعول یے پت دے (رِایَاةً)۔
 پہ ایت کتب د وہ توجیہ دی اول داچہ دھر سری او قوم او ملت د پارہ یو مسلک او مخہ وی چہ دے ہغہ تہ توجہ کوی او ہغہ سرہ د زہ تعلق ساتی شوک د دین سرہ شوک د دنیا، شوک د مسجد سرہ شوک د مندر او اوگر جے سرہ شوک د اللہ تعالیٰ سرہ شوک د بت او قیر وغیرہ سرہ شوک د علم د قرآن او سنت سرہ شوک د نور و علم و نوسرہ شوک د سنت طریقو سرہ شوک د رسم و رواج او خرافات او بدعات و سرہ او دغسے نور ہم شوک د کعبے سرہ شوک د بیت المقدس او بیت الشرق سرہ تودا توجیہ د چا حق دہ او دچا باطل دہ (تفسیر عزیزی)۔ دے تائید دا ایت دے چہ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَاہٌ (ابن کثیر)۔ فَاسْتَمِقُوا الْخَيْرَاتِ یعنی پہ دے تیر شوی امور و کتب چہ کوم جہۃ او تعلق د خیر وی یعنی پہ قرآن او سنت سرہ ثابت وی تو ہغہ تہ سبقیت او کربئی او د اختلاف د خلقو دوجے تہ د صحیح دین تحقیق کوئی او ہغہ پسے و رُحٰی او ہغہ قبلوی۔ مراد د الخیرات تہ امثال د اوامرو د اللہ تعالیٰ دے پہ قبلہ او غیر قبلہ کتب۔ دالفظ پہ قرآن کتب لس کرتہ راغلے دے او خیر چہ اسم دے نودا یہ خالی نہ وی یا یہ خیر مطلق وی یعنی ہر وخت کتب یہ مرغوب وی ہیچ ضرر سختی وغیرہ یہ

خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

چہ اوئے تہ تو گر حوہ مخ خیلہ طرف د مسجد
الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ

حرام تہ - او یقیناً دا حق دے د طرف د رب ستانہ اونہ دے اللہ تعالیٰ

بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝۱۲۹ وَمِنْ حَيْثُ

بے خبرہ دھوہ عملونو تہ چہ تاسوئے کوئی - او کوم حائے تہ

درسہ تہ وی او ہتہ جنت دے لکہ پہ سورۃ صافات ۲۷ کش - یا یہ حیرمن
وجہ وی لکہ مالوتہ اونعمتونہ د دنیا شول لکہ سورۃ بقرہ ۱۸۰ کش دی یا یہ
خیر وصف وی یعنی اسم تفصیل یہ وی لکہ پہ دے سورت ۲۷ کش -
او دویمہ توجیہ پہ ایت کش دادہ چہ لکلَّ وَجْهَةً یعنی د ہر طرف والا لکہ مشرق
کش دا و لکہ مغرب کش مثلاً مؤمنانو د پارہ یو طرف د چہ ہتہ قبلہ کعبہ دہ -
فَأَسْتَفِوا الْخَيْرَاتِ مراد د دیتہ مونخو تہ کول دی پہ طریقہ د سنت سرہ طرف
د کعبہ تہ -

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا، پہ دے جملہ کش دوہ توجیہات دی
اولہ توجیہ دادہ چہ دیر و مفسرینو لیکلی دی چہ دا پہ بارہ د آخرت
کش دے یعنی کہ پہ ہر ملک او طرف کش بیئ اللہ تعالیٰ بہ تاسولرہ پہ
ورج د قیامت د جزا سزا د پارہ راجع کوئی - دویمہ توجیہ نسفی لیکل دہ
چہ تاسو د قبلہ (کعبہ) تہ پہ ہر طرف کش بیئ لیکن چہ کعبہ تہ مخ گر حوئی
پہ مونخ کش نو داسے دہ لکہ چہ تاسو پہ یو حائے کش راجع بیئ -

۱۲۹ پہ دے ایت کش ذکر د حال د خروج دے د خیل کلی تہ حکہ چہ
پہ خروج سرہ احکام بدلیبی نو وہم راغے چہ کیدے شی چہ پہ وخت
د خروج کش بہ د کعبہ اہتمام تہ وی نو دایئے د نکید د پارہ ذکر کروا و تفریع
د احکامو پہ خروج د نبی صلی اللہ علیہ وسلم بانڈے بنا دہ نورامت خو
دھتہ تابع دے دے وجہ تہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خروج ئے خاص
ذکر کروا - او ایت کش بلہ توجیہ دادہ چہ د کوم حائے تہ و تلی ئے پہ
طریقہ د ہجرت سرہ یعنی مکہ (مسجد حرام) نو ہتہ طرف تہ مخ گر حوہ

خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

چہ اوٹے تہ نوگرخوہ مخ خپل طرف د مسجد

الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ

حرام تہ - اوکوم خائے چہ یئ تاسو نوگرخوئ مخونہ خپل

شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ

طرف دھق تہ دے دپارہ چہ تہ وی خلقو لہ پہ تاسو باندے

حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ

ہیج دلیل مگر ہقہ کسان چہ ظلم یے کریدے د دوی تہ

فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَم

نومہ یریری د دوی تہ او اویریری زمانہ - او دے دپارہ چہ پورہ کرم

نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

نعمت خپل پہ تاسو باندے او دے دپارہ چہ تاسو پہ ہدایت باندے کلک شی.

نویہ دے کنس اسم ظاہر (المسجد الحرام) یے کیستو دلے دے پہ خائے د

ضمیر باندے دپارہ د تاکید - وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ داعلت دے د مخکس

(قَوْل) دپارہ - وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ داخطاب دے مؤمنانوتہ دپارہ

د تسلی وکولو پہ خائستہ جزا وکولوسرہ -

تہا پہ دے ایت کنس یے ذکر کرے دے حال د خروج پہ طریقہ د سفر

سرہ او دایو حکمت د تکرار دے چہ اول کرت حکم وؤ پہ داخل د مسجد

حرام او مکہ کنس او پہ دویم کرت حکم بھر د مکہ او مسجد حرام او مدیت

تہ او پہ دریم کرت حکم دے پہ بارہ د سفر کنس - یا تکرار دے دے وچے تہ

دے چہ دھریوسرہ جدا جدا فائدہ د کردہ د اول سرہ شہادت او علم

د اہل کتابو د کردے او د دویم سرہ شہادت د اللہ تعالیٰ پہ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ سرہ

د کردے او پہ دریم کنس لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ اه فائدہ د دفع د حجت د کردہ -

یا اول کرت پہ طور د ایجاب د حکم سرہ ذکر دے او دویم حل پہ طریقہ

دوام دے حکم سرہ او دریم محل کیں اشارہ دہ چہ دا حکم چرے تہ متسوخ
کیری۔ او دودہ کرتہ خطایات دی مؤمنانوتہ اول خطاب کیں ایجاب د حکم د
یہ تولو مؤمنانوتہ باندے او پہ دویم کیں تاکید دے د پارہ د دفع کولو د
حجت د مخالفینو۔

إِنَّمَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ، داخلورم جواب دے پہ علت تفصیلیہ سرہ۔
پہ حجة کیں دودہ توجیہ دی اول حجة پہ معنی د صحیح دلیل سرہ دے
والناس نہ مراد عام دی کتابیان او غیر کتابیان۔ یعنی پہ تورات کیں خبر
دکر دے چہ آخری رسول پہ کعبہ تہ مخ کوی او دا بہ د هغه ایدی قبلہ
وی نوکہ چرے نبی صلی اللہ علیہ وسلم او مؤمنان کعبہ تہ مخ او نہ اگر حوی
نویہودیان پہ پہ دوی باندے ضرور حجت قائم کوی چہ تاسوا آخری
امت نہ یئی ٹحکہ چہ پہ تاسو کیں هغه علامت موجود نہ دے کوم چہ پہ
تورات کیں دکر دے تو هر کله چہ تاسو کعبہ تہ مخ او اگر حوی نو د دوی حجت
ختم شو۔ دارنگ غیر کتابیا تو (مشرکین عرب) حجت پیش کوؤ چہ پہ دین
د ابراہیم علیہ السلام کیں خوقبلہ کعبہ دہ او تاسواے مؤمنان نو د هغه د دین
اوقبلہ نہ خلاف کوئی تو هر کله چہ تاسو کعبہ تہ مخ او اگر حیدائی نو د هغوی حجت
ختم شو۔ یا حجة پہ معنی د جگرے کولو دے ٹحکہ چہ یهودو پہ نبی
صلی اللہ علیہ وسلم اعتراض کوؤ چہ زمونہ د دین مخالفت کوؤ احوال
داچہ زمونہ قبلہ (بیت المقدس) طرف تہ مونخ کوے او مشرکین مکہ
جگرہ کولہ چہ دا نبی د ابراہیم علیہ السلام نہ مخالف دے۔ تو او س
دا جگرے ختم شوے۔ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ بنا پہ اولہ توجیہ باندے
دا استثناء منقطع دہ ٹحکہ ظلم (بے حایہ اعتراض نہ کول) د جنس د حجت نہ
نہ دی نوراً پہ معنی د لکن سرہ دے۔ او بنا پہ دویمہ توجیہ باندے د
إلا استثناء متصل دہ یعنی روستو د تحویل قبلہ نہ ہم عنادیان کتابیان
پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندے اعتراض کوی چہ دے دین د اباؤ تہ
واورید لو او مشرکان ہم اعتراض کوی چہ معلومہ شوع چہ پہ دمہ دمہ
زمونہ دین تہ واپس راخی (شریعی)۔ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي یعنی عنادیان
د ظلمو تو او اعتراضو او طعنو نو دیرے دوجے تہ عمل کول پہ قبلہ باندے
پرے نگدے، بلکه زما د عظمت دیرے تہ زما د حکم تابع داری کوه۔

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُو

ایہ کوئی نعمت دے گی لکہ چہ لیرلی دی مونیرہ تاسو کیں رسول د جنس ستاسونہ بیاتوی

عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ

پہ تاسو باندے ایوتہ زکونیرہ او پاکوی تاسو او تعلیم درکوی تاسو تہ

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا

د قرآن او د سنت او تعلیم درکوی تاسو تہ دھقہ خہ چہ تاسو پہ هقہ

مادہ د خشیت پہ قرآن کیں اتہ خلویست کرتہ ذکر دہ پہ اومہ وجوہو سرہ،
اولہ وجہ خشیت صرف خوف او حان ساتل دی د یوخیزتہ پہ دے معنی
سرہ پہ سورۃ نساء ۵۴، سورۃ طہ ۱۳۰، سورۃ کہف ۲۵، سورۃ توبہ ۲۴
کیں دے او تور هقہ ایاتونو کیں چہ خشیت د من دون اللہ سرہ ذکر دے
دویمہ وجہ خشیت یعنی خوف سرہ د تعظیم د مخشی عنہ نہ او د عبادت د
نوحاص دے پہ اللہ تعالیٰ پورے چہ د هقہ نہ پہ تعظیماً یرہ کیدایشی اویہ
دے معنی قرآن کیں یر کرتہ ذکر دے لکہ سورۃ احزاب ۳۷، سورۃ مائدہ ۳۳
سورۃ توبہ ۳۴، او سورۃ مائدہ ۳۴ اویہ دے معنی سرہ پہ طور د حصہ سرہ
دوہ کرتہ ذکر دے سورۃ توبہ ۳۴، سورۃ احزاب ۳۴، دریمہ وجہ صفت
د اہل ایمان شپارس کرتہ ذکر دے لکہ سورۃ عبس ۴، سورۃ اعلیٰ ۱۴، او
سورۃ نازعات ۲۴ وغیرہ۔ خلورمہ وجہ صفت د علماؤ پہ سورۃ فاطر ۲۸ کیں،
پنجمہ وجہ صفت د انبیاء علیہم السلام پہ سورۃ احزاب ۳۹ کیں۔ شپاریمہ
وجہ صفت د ملائیکو سورۃ انبیاء ۲۸ کیں۔ اومہ وجہ صفت د جماداتو پہ
سورۃ بقرہ ۲۵، سورۃ حشر ۲۴ کیں۔ قرطبی و بیلی دی چہ خشیت پہ
اصل کیں طمأنینہ د زہرہ دے چہ سبب شی د حان۔ مچ کولو د پارہ او خوف
(کبر اہت) د زہرہ دے چہ د هقہ دوجے نہ پہ اندامونو کیں حقت (سیکوالے)
پیدایشی۔ لیکن غورہ دادہ چہ خشیت د ماسوی اللہ نہ پہ معنی د خوف دے
سرہ د ہبیت او حان۔ مچ کولونہ او خشیت د اللہ تعالیٰ نہ خوف دے دوجے
د عظمت او کبریاء د اللہ تعالیٰ نہ۔ او خوف او خشیت کہہ دیوبل پہ معنی سرہ
ہم استعمال یرہ۔ وَلَا تَمْنُنْ عَلٰیکُمْ د اعطف پہ لکلا بانداے بل علت د

تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ قَاذِرُونِي اَذْكُرْكُمْ وَاَشْكُرْوَالِي

تہ پوہیدئی۔ نو یاد دئی مالہ۔ حہ بہ یادوم تاسولہ اوشکر کوئی (احسان متی) زما

وَلَا تَكْفُرُونَ ﴿١٥٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

او نا شکری مہ کوئی۔ اے ایمان والو!

تہ حویل قبلہ دپارہ۔ زجاج وئیلی دی چہ اتمام د نعمت ہدایت کول دی قبلہ تہ
وجنت تہ داخلیدل دی (قرطبی)۔ اوخازن وئیلی دی چہ اتمام د نعمت مرگ د
بہ اسلام باندے بیا دخول جنت تہ دے بیا دیدار الہی دے (اللہمار زقنا ہذا)۔
وَلَكُمْ تَهْتَدُونَ ہتہ خیز تہ چہ گمراہ شوییدی د ہتہ نہ نور اُمتونہ
یعنی کعبہ (ابن کثیر)۔ یا مراد د تَهْتَدُونَ تہ زیادت د ہدایت دے اوداعطف
دے پہ لَاتَمَّ بَانْدے اویل علت دے دپارہ د تحویل قبلہ۔

لَا پہ ذکر د نعمت د قبلہ پسے ذکر د نعمت د رسالت د آخری رسول دے نودا
متعلق دے د لَاتَمَّ نَعْمَتِي سرہ یعنی کاف پہ معنی د مثل دے اوصفت دے د
مصد رپتہ دپارہ اوما مصداریہ دے یعنی اَتَمَّا مِثْلَ اِرْسَالِ الرَّسُولِ فَيَكُفِّرْ
پورہ والے د نعمت د قبلہ پشان د پورہ والی د نعمت د ارسال رسول دے) او
داقول د فراء دے او د زجاج تہ نقل دے چہ گما اَرْسَلْنَا كَيْسَ كَاف دپارہ د علت دے
اودا متعلق دے پہ روستو قَاذِرُونِي پورے او پہ دے ایت کتب استجابت د دعاء
د ابراہیم علیہ السلام ذکر دے چہ پہ ۱۲۹ کتب ذکر شوے وہ۔

فَيَكُفِّرْ خَطَاب دے اہل مکہ او عرب تہ چہ اولاد د اسماعیل علیہ السلام دی۔
او مَنُكِّرْ کتب اشارہ دہ جنسیت د بکشر تہ۔ وَيَعْلَمُكُمْ مَا كُمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ، دا
تخصیص دے روستو د تعمیم تہ یعنی پہ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ کتب دا ہم داخل دی
لیکن د تاکید د احسان دپارہ یے جدا ذکر کرے دے۔ او مراد دے تہ اخبار
د مَنُكِّرْ اُمتونو اوقصص د انبیاء علیہم السلام او خبر دے د اتلونکی ضروری
حالاتو چہ داتول پہ فکر کولو سرہ نشی حاصلیدلے ماسیوا د وحی تہ۔

۱۵۲ دے ایت تہ ذکر کوی پنچہ امور دپارہ د تثبیت پہ دین باندے پہ وخت
د اختلاف د خلقو کتب چہ ہتہ ذکر او شکر او صبر او صلوة او عظمت شان
د شہداء دے یعنی د ہغوی دے ادبئی تہ حُجَّان، پیچ کول۔ پہ دے ایت کتب
خود امرونہ او یونہی ذکر دہ۔ قَاذِرُونِي ہر کلمہ چہ مَنُكِّرْ نعمتونہ ذکر شول

نودا تفریح ده په هغه باندې د دے وچې نه ئې ځآء ذکر کړه. خازن وئیلی دی چه
دا ذکر ئی، زړه او اندامونو ته شامل دے په ژبه باندې د الله تعالی تسبیح او حمد
او هغه اذکار کول چه په سنت سره ثابت دی او په زړه سره فکر کول په
عظمت د الله تعالی او په دلیلونو د وحدانیت د هغه کیش او په اندامونو سره
په اعمالو او په عباداتو کیش هر وخت مشغولیدل دی. قرطبی وئیلی دی چه
ذکر پیداری د زړه ده د پامه د مذاکور او په ژبه ذکر ته د دے وچې نه ذکر وئیل شي
چه دلالت کوی په ذکر قلبی باندې. نو د دے نه معلومه شوه چه څوک په
ژبه ذکر کوی او په زړه کیش ئې هغه ته توجه او فهم نه وی نو هغه په حقیقت
کیش ذکر نه دے. او د سعید بن جبیر نه نقل دے چه مراد د ذکر نه طاعت
کول دی نو څوک چه د الله تعالی طاعت نه کوی اگر چه ډیره تسبیح او تهلیل
اولوستل د قرآن کوی نو دے ته ذکر نشي وئیل. او د مفسرینو په دے مقام
کیش یو ولس عبارتونه دی، اول ذکر کوئ (یا دوئ)، ما په طاعت سره زه به
یا دوئم تاسو په رحمت او مغفرت سره. دوئم ذکر کوئ ما په مجاهده کولو
سره زه به ذکر کوئم تاسو په مشا هده (یعنی دیدار په جنت کیش) سره.
درئیم ذکر کوئ ما په دعا سره زه به ذکر کوئم تاسو په قبولیت د دعا سره.
څلورم ذکر کوئ ما په تذلل (عاجزی) سره زه به یا دوئم تاسو په تفضل
(فضل کولو) سره. پنجم یا دوئ ما په جماعت د خلقو کیش (په درس او تدریس سره)
زه به یا دوئم تاسو په جماعت د ملائیکو کیش. شپږم یا دوئ ما په حال قراخی
کیش نوزه به تاسو یا دوم په وخت د مصیبت ستاسو کیش. اوم ذکر کوئ ما
په اسانتیا کیش زه به یا دوم تاسو په تنگسیا ستاسو کیش. اثم ذکر کوئ مالره په
ثروت د نیوی کیش زه به تاسو یا دوم روستو د مرگ ستاسو نه. نهم ذکر کوئ
ما په دنیا کیش زه به تاسو یا دوم په اخرت کیش. لشم یا دوئ ما په صفت عبودیت
سره (یعنی زما عبادت کوئ) زه به یا دوم تاسو په مناسب صفت د الوهیت
زما سره. یو ولسم ذکر کوئ ما په صدق او اخلاص سره زه به ذکر کووم تاسو
په زیات خصوصیت سره، نو په دے کیش اشاره ده چه د ذکر د الله تعالی
د پامه دغه یو ولس صفات او حالات پیکاردی. اولوئ ذکر په حقیقت کیش
بیان د توحید د الله تعالی دے چه هغه سبب دے د لوئ ثواب او محبت
د الله تعالی سره. **وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ** د شکر تفصیل لځکیش تیر شویږي. نو شکر

اَسْتَعِيْزُوْا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ

امداد حاصل کرے یہ صبر کولو او پہ موئخ کولو۔ یقیناً اللہ تعالیٰ

مَعَ الصَّبْرِ ۝ وَلَا تَقُولُوْا لِمَنْ يُقْتَلُ

خاص ملکرے دصبر ناگو دے۔ او ملہ وائی دھقہ چاہیہ بارہ کیں چہ او وڑی شی

فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءُ

یہ لایۃ د اللہ تعالیٰ کیں چہ دوی (عام) مری دی۔ بلکہ دوی لایۃ یوقسم ژوند دے

وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُوْنَ ۝ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ

لیکن تاسو نہ پوہیڑی (دھغوی پہ ژوند)۔ او خامخا از مصیبت کو موثر تاسو باند پہ بر خیز سر

دبندہ اظہار ک نعمتو د اللہ تعالیٰ دے یہ طریقہ ک توحید سرہ یہ ژہ بانے

نوغنکس نعمت ک قبلہ او د رسالت ذکر شو نو اشارہ دہ چہ دانعمتو نہ خلقو نہ

بنکارہ کرے او شکر کول عقیدہ دہ یہ ژہ کیں یہ انعاماتو د اللہ تعالیٰ چہ دانعمتو نہ

صرف اللہ تعالیٰ را کرے دی سرہ ک طاعتو نہ یہ اندامو نہ سرہ۔ وَلَا تَكْفُرُوْنَ کفر

دلته ناشکری او پتولو ک نعمت تہ وئیے شی او رستو د امر د شکر نہ نہی کفران یے

دے وجہ تہ ذکر کرہ چہ شکر یہ دوام او استمرار سرہ وی۔

۱۵۲ یہ دے کیں ذکر د دودہ خلصتو نو دے د پارہ ک تثبیت۔ او تفصیل ک استعانت

او صبر مخکس تیر شویدے۔

اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّبْرِ ۝ ایں جریر وئیے دی چہ یہ مصیبتو نو بانے صبر کولو

سرہ د اللہ تعالیٰ رضا حاصل یی او پہ موئخ کولو سرہ حاجات پورہ کیڑی اودا

مقصد ک معیت د اللہ تعالیٰ دے ک صابرینو سرہ۔

فائدہ: یہ ۱۵۲ کیں د اِنَّمَا لِكِبْرَةِ ذکر کرے و او دلته معیت د اللہ تعالیٰ

ذکر دے ۱۵۲ وجہ دادہ چہ هلته خطاب دے بنی اسرائیلو نہ نو هغوی تہ یے

ک سهولت ک صبر و صلوة علاج ذکر کر و یعنی خشوع کول، او دلته مؤمنانو تہ

خطاب دے نو پہ هغوی کیں خشوع شتہ خو هغوی تہ یے یشارت ذکر کر و

یہ نصرت د اللہ تعالیٰ سرہ۔

۱۵۳ یہ دے ایت کیں ذکر د ادب دے مؤمنانو تہ یہ بارہ ک عظمت ک شہدا ک کیں

یعنی د حق پہ لا کیں چہ شوک شہید شی نو د هغہ یہ بارہ ک کیں د اہانت کلمات

وہی دی چہ اموات تہ مراد ہفتہ دی چہ ارواح ہے مرہ دی اوڈ روح مرکب دادے چہ کہ بدن پہ ذریعہ خوہتہ لہذا تو نہ حاصل خوچہ کلمہ بدن جدا شی اوڈ لہذا تو نہ محروم شی نو داسے روح تہ مرہ وئیے شی۔ حاصل دادے چہ منع دیو خاص قسم اطلاق کہ موت تہ دہ او تکرہ لفظ ہم پہ دے یا نہ دلالت کوی۔ **فائدہ ۱**۔ موت پہ قرآن کش پہ خلور معانیو سرہ استعمال دے۔ اولہ معنی مقابل کہ قوت حساسہ دے یعنی چہ ہول حواس ختم شی او دامعنی پہ سورۃ بقرہ ۷۸ او نور و پیردایا تو نو کش ذکر دہ۔ دومہ معنی مقابل قوت عاقلہ دے یعنی جہل موت دے لکہ پہ سورۃ انعام ۱۲۳ کش۔ دریمہ معنی مقابل کہ قوت نباتیہ دے یعنی کہ زمکے اوچیدل لکہ پہ سورۃ اعراف ۷۷ کش۔ خلورہ معنی کہ موت غم او حزن دے چہ کہ انسان ژوند خراب کپی لکہ پہ سورۃ ابراہیم کش موافق کہ قول کہ راغب سرہ پہ مفردات کش۔ تو پہ نفی کہ دیو معنی سرہ نفی کہ بلے معنی تہ لازمیری۔

کل احياء داہم حیر دے کہ مبتداء پتہ کہ پامرہ (کل هم احياء)۔ دانکرہ ہم دلیل دے چہ مراد دلہ یوقسم کہ حیات دے ہر قسم ژوند مراد تہ دے اوہو داسے ژوند دے چہ موت حقیقی سرہ منافات تہ لری اوہو حیات اخرویہ تہ دے چہ ہفتہ پہ ورخ کہ قیامت کش دے اوہو حیات دنیویہ ہم تہ دے حکم چہ ہفتہ پہ موت سرہ زائل شویدے او دلیل پہ دے بات دے سورۃ نحل ۷۸ دے چہ پہ دے کش اموات غیر احياء وہی دی او دلہ مراد حیات دنیویہ دے چہ معایر دے کہ موت تہ تو معلومہ شوہ چہ پہ دے ایت کش مراد کہ حیات تہ حیات برزخیہ دے۔ او معتزلہ وائی چہ دلہ حیات اخرویہ مراد دے تو دوی کہ حیات برزخیہ تہ متکر دی او کہ احياء معنی کوی چہ ژوندی بہ شی پہ ورخ کہ قیامت کش لیکن پہ دے کش شہداؤ ہیچ خصوصیت نبشتہ دے۔ او شوک چہ وائی (بداعتیان) چہ دا حیات دنیویہ دے نو داہم یا طل دے لکہ چہ کہ محکش نہ معلومہ شوہ۔ او دارنگ اقوال کہ مفسرینو او نور و علماؤ صریح دی پہ دے بات دے چہ دا حیات برزخیہ کہ (ابن کثیر وائی چہ فی برزخم احياء او دارنگ تفسیر فتح البیان ص ۳۸ صیانة الانسان سنک الصارم المتکی ص ۱۸)۔

فائدہ ۲۔ حیات پہ قرآن کریم کش پہ شہید معانیو سرہ استعمال دے

اول صفت دالله تعالیٰ دے کہ سورۃ العبران ۱۱۰ کیں۔ دویم قوت حساسہ حیوانیہ
 کہ سورۃ بقرہ ۲۸، سورۃ فاطر ۲۲۔ دریم قوت نباتیہ کہ سورۃ بقرہ ۱۴۳۔
 خلورم حیاتِ اخرویہ کہ سورۃ قیمر ۲۲۔ پنجم قوت عاقلہ (علم) او ایمان او
 اتباع سنت کہ یہ سورۃ انفال ۲۳، سورۃ انعام ۱۱۰۔ شپہم بے غمہ کیدل
 اولد تونہ حاصلول کہ دے ایت یہ بامرہ کیں راغب یہ مقدرات کیں و بیلی
 دی۔ نواثبات دبو قسم حیات مستلزم نہ دے نور اقسامو د حیات لہ یعنی
 دلته آخری معنی د حیات دہ تو دویمے معتز لہ مستلزم نہ دے۔

قائدہ ۱۱۔ یہ بامرہ د حیاتِ برزخیہ کیں د علماء اہل سنت دہ قولہ
 دی اول قول، دا حیات پہ جسد ادر روح دوار و سرگد کیکن روح پہ جسد کیں
 نیشته پہ دلیل د سورۃ زمر ۳۷ او یہ جسد کیں اللہ تعالیٰ پہ خیل قدرت
 سرہ یونوع د حیات پیدا کپی چہ پہ ہفتے سرہ احساس نعمتو تو او عذابو تو
 کولے شی۔ لکہ چہ دظاہر د ہفتہ احادیثو نہ معلوم پی چہ میت پہ قبر کیں
 کیبنودلے شی تو چالہ نعمتو نہ ور کولے شی او خوف پہ گرزو تو وہلے کیبی۔
 او داصفات د بدن دی۔ دارنگ ہفتہ حدیث د بخاری چہ دہ کسا تو بان دے
 پہ قبر و نوکس عذاب و و او نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل (رَأْتَهُمَا
 لِيَعْدَا بَانَ فِي قُبُورِهِمَا وَمَا يُعْدَا بَانَ فِي كَيْفِهِ) الحدیث (پہ دوی بان د دوی
 پہ قبر و نوکس عذاب دے او عذاب پہ داسے خیز کیں نہ دے چہ د ہفتے نہ
 حان مچ کول گران و)۔ دارنگ بل حدیث کیں راغلی دی چہ سور لہ رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم ادریدالہ تو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ
 دا دے وچے نہ چہ پہ دے یہودیا تو بان دے د دوی پہ قبر و نوکس عذاب
 دے۔ (او پہ قبر کیں بدن وی روح نہ وی) تو دا دلالت کوی چہ بدن د پاری
 ہم تنعیم یا تعذیب شتہ دے او دروح د پامرہ پہ خیل مستقر کیں تنعیم
 یا تعذیب دے۔ دویم قول دا دے چہ حیاتِ برزخیہ صرف دروح د پامرہ
 دے لیکن دروح د پامرہ یومثالی جسد ور کپے شی چہ د ہفتے پہ واسطے سورہ
 تنعیم یا تعذیب ور کیدے شی او دا قول الوسی پہ روح المعانی او امام شاہ
 ولی اللہ پہ تفہیمات کیں او مولانا اشرف علی تھانوی پہ اشرف الجواب
 ص ۳۲۲ کیں او محمد دالف ثانی پہ مکتوبات ص ۱۱۱ کیں ذکر کپے دے او دلیل
 د دے حدیث صحیح دے چہ امام مسلم ذکر کپے دے چہ ارواح د شہدا د

پہ جبور و کشتو مرغو کش دی اوسیل کوی پہ جنت کش چہ کوم حائے یے خوشہ وی اوارا کوی هغه قندیلو توتہ چہ کد عرش کلان دے اویزان دی۔ تو الله تعالیٰ کدوی طرف تہ یوخل بشکارہ شوچہ تا سوخه غوارچی دوی اوئیل چہ یار یہ مونہ نورخہ او غوارو تا مونہ تہ هرخہ را کوی دی بیا دوبارہ الله تعالیٰ دوی تہ او فرمائیل، هرکله چہ دوی پوهه شول چہ الله تعالیٰ مونہ بغیر کد سوال تہ تہ پریر دی نو دوی اوئیل مونہ غوارو چہ مونہ دنیا تہ واپس کرہ۔ (بل روایت کش دی) چہ زمونہ ارواح زمونہ زرو جسد و توتہ واپس کرہ) چہ قتال او کړوستا په لار کش او بیا شهیدان شو حکه چہ دیر ثوابونه کد شهادت یے اولیدل نو الله تعالیٰ ورته او فرمائیل چہ ما فیصله کرے دہ چہ دوی (ارواح) دنیا تہ واپس تہ شی تللے (ابن کثیر) نو د احادیث دلالت کوی چہ کدوی حیات برزخیه روحانیہ دے او په نور و جسمونوسره متشکل کرے شوی دی یا یے په نور و جسد و نو کش اچولی دی۔

لیکن زما رائے داده (والله اعلم) چہ اول قول غوره دے چہ بدان سره هم کد هغه مناسب معامله الله تعالیٰ کولے شی او ارواح حوله یے هم نور اجساد مثالیه ورکړی دی کد دے کد پاره چہ په تولو احادیثو عمل او کرے شی۔ او په شرح عقیده طحاویه ص ۱۴۸ کش یے وئیلی دی چہ عذاب قبر کد نفس او بدن دواړو کد پاره دے په اتفاق کد اهل سنت و الجماعت سره او الوسی وئیلی دی چہ کد دیر و سلفو مسلك دادے چہ حیات کد شهداء حقیقه دے په جسد او په روح سره لیکن مونہ کد هغه کد ادراک نه عاجزیو۔

فأما عا حیات برزخیه کش مسئله کد واپس کیدلو کد روح جسد اصلی یا جسد مثالی تہ کد دے تفصیل په تفسیر کد سورة زمر کش انشاء الله راجی۔ سوال:- هرکله چہ واپس کیدل کد روح ثابت شی نو په دے سره خو حیات دنیویه ثابت یري؟

جواب:- دغه واپسی کد روح په برزخ کش مستلزم تہ دہ معروف ژوند لره او حوک چہ دامستلزم ثابتوی نو په هغه باندے کد داسے خبر و التزام ثابت یري چہ هغه مخالف دی کد حسن او کد شرع او کد عقل تہ (الصارم المنکی ص ۱۸۴)۔ او بیا یے په ص ۱۸۸ کش وئیلی دی، حاصل دادے چہ واپسی کد روح په برزخ کش او جواب کد سلام په سلام کوونکی باندے (په دے شرط چہ هغه حد صحت ثابت شی)

نہ دے مستلزم داسے ژوند لره لکه چه بعض غلطی کوؤ کومان کرے دے
اگر چه دایو قسم بر زخیه حیات دے اوخوک چه کومان کوی چه داپشان ک حیات
دنیویہ دے نو دا مخالف دے ک نقل او د عقل نہ۔

فائدہ ۷۔ بحث ک مستقر د ارواحو۔ یہ حال ک برزخ کیں روح جدا
دے ک بدن نہ ک دے ک تأئید ک پارہ دا بحث لیکل کیہی او یہ دے کیں دیر
اقوال دی اول دا چه ارواح ک مؤمنانو پہ جنت کیں دی او ارواح ک کافرانو پہ
اور کیں دی۔ دویم قول، ارواح ک مؤمنانو پہ دروازہ ک جنت کیں دی ک جنت
راحت او نعمتو نہ ورتہ رسیہی۔ دریم دا چه ک قبور و پہ خواکین دی او ک
کعب نہ نقل دی چه ارواح ک مؤمنانو پہ علیین کیں دی پہ اوئم اسمان کیں
او ارواح ک کافرانو پہ سجین کیں دی پہ اوئم زمکہ کیں۔ ابن حزم و بیلی دی
مستقر د ارواحو هغه دے چه ک پیدائش ک بدن نہ ٹھکین کوم ٹھائے کیں وؤ۔
او ابن عبدالبر و بیلی دی چه ارواح ک شهداؤ پہ جنت کیں دی او ارواح
ک عام مؤمنانو ک قبور تو پہ خواکین دی (نور اقبال ضعیفہ چه دی نو
ما ک هغه ذکر پریستودلو)۔ شرح عقیدة طحاویة ص ۵۵ کیں و بیلی دی چه
خلاصہ ک دلیلو نو داده چه ارواح پہ برزخ کیں پہ تفاوت سرہ دی بعض
پہ اعلیٰ علیین کیں دی بعض پہ ملا اعلیٰ کیں دی او بعض پہ ججورو
ک شتو مرغو کیں دی گرخی پہ جنت کیں چه کوم ٹھائے یے خوبتہ وی او
بعض بند دی ک جنت ک دروازو سرہ۔ ک دے اقوالو ذکر یہ مجموعة الفتاوی
کیں ک علامہ لکھنوی صلا کیں دے او داسے اقوال ابو حیان البحر محیط
کیں لیکلی دی۔ او ک دے نہ معلومہ شوه چه مستقر ک روح بدن نہ دے۔

فائدہ ۸۔ لکه چه ک شهید یہ بارہ کیں ذکر شوه چه روح ک هغه پہ ججور
ک شتہ مرغی کیں دے نو دارنگ ک هر مؤمن پہ بارہ کیں صحیح حدیث
وارد دے (چه ک هغه پہ سند کیں امام احمد او امام شافعی او امام مالک
رحمهم الله دی) چه روح ک هر مؤمن یو مرغی ده چه سیریہی ک جنت
پہ او نو کیں (ابن کثیر موطا مالک)۔

سوال :- نو ک شهید او ک عام مؤمن پہ متنج کیں فرق خہ دے ؟۔

جواب :- روح ک مؤمن پہ شکل ک مرغی دے او روح ک شهید پہ ججور
او پہ خیتہ ک مرغی کیں دے نو دا افضل دے ک اول نہ دارنگ روح ک شهید

مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ

دُ یوئے نہ او دُ لوئے نہ او یہ کسوا دُ فالوئے نہ

وَالْأَنْفُسِ وَالشَّجَرِ وَيُسِّرُ الصَّبْرِينَ ۝

او د نفسونو او د میوو سره - اوزیرے ورکه صبرناک خلقوتہ -

گرچی پہ جنت کیس چہ کوم حائے یے ہوینہ وی اوارام کوی پہ قندیلونو د عرش
کیس اودا وصف د عامو مو منانو د یارہ نشتہ۔

وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ، لَكِنْ كَدَفَعِ كَوَهْمِ دِيَاہِرَ رَاغِي دِلْتَه وَهْمِ دَاوُكِه چِرے دوی
 دِیَاہِرَ ژوند وے نوموینہ بہ کَہغوی حرکات لیبداو پہ ایدانو کَہغوی کس بہ
 کژوند اثار بنکار کیدلے او ایدان بہ یئے خادرونہ خو پلے، توجواب اوشو
 پہ دے قول سرہ چہ حاصل جواب یئے دادے چہ دادا سے ژوند دے چہ دے
 انسانانو کَہ عقل او کَہ واسو معلومولونہ اوچت دے داصرف پہ وحی سرہ
 معلومی پی ریضاوی۔ زاد المسیر وغیرہ) ابو حیان و شبلی دی چہ نہ پوہیدی
 تاسو پہ کیفیت کژوند کَہغوی (بحر محیط)۔ تو معلومہ شوہ چہ داژوند کَہ دنیا
 کژوند پہ شان نہ دے او کَہ حقیقی ژوند کَہ لوازماتو دِیَاہِرَ مستلزم نہ دے
 یعنی اوریدال، لیدال، ہگر حیدال او خیرے کول کَہ دنیا والوسرہ نشی کولے ٹکرہ
 چہ داکاروتہ کَہ دنیا کژوند سرہ تعلق لری او کَہ دے ژوند تفصیلی کیفیت متشابهاتونہ
 دے پہ ہئے کتب خیل عقل چلول یکار نہ دی۔

بھلا داعطف دے کر استعینتوا بالصبر یہ مضمون بات دے پہ ہے کہیں امر
وہ یہ صبر سر او پہ دے ایت کہیں ذکر دے کہ مواضع کو صبر چہ ہوا پختہ
نیلایا (مصیبتوہ) دی۔

وَلِكُنْ لَكُمْ ابْتِلَاءٌ كَمَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى دَعَا لَكُمْ حَاصِلُوهُ دِيَارَهُ نَهْ دَهْ بَلَكِهْ مِثْلَهُ تَهْ كَهْ هَعْ
حَقِيقَتِ بَشَارَةِ كَوَلِ دِي - اَوِ بِلَايَا دَوَهْ قَسْمُونَهْ دِي يَوْ قَسْمِ بِلَايَا تَكْوِينِيَهْ دِي
چَهْ هَعْ تَهْ نَوَائِبِ وَثِيلِ شِي اَوِ دَوِيمِ قَسْمِ بِلَايَا تَشْرِيعِيَهْ دِي چَهْ هَعْ تَهْ اَحْكَامِ
شَرْعِيَهْ وَثِيلِ شِي - بِشْتِي دَالْفِظِ دَلَالَتِ كَوِي چَهْ دَا بِلَايَا پَهْ لَرِ مَقْدَارِ كِشِ كَ
مَرَلِ نَسَانِ دَوَسِ مَطَائِقِ وَی اَوِ دَالِ دَوَلِ پَهْ تَسِیْتِ كَهْ هَعْ بِلَا دَوَسِ چَهْ دَوِي
تَرِیْنَهْ بِجِ سَا تَلِ شَوِیْدِی - مِنَ الْخَوْفِ یَرَهْ كَدِ شَمْنِ وَغِیْرَهْ نَهْ بَیْشَا پُورِی
وَثِیلِ دِي چَهْ هَرِ مَكْرُوهْ چَهْ كَهْ هَعْ اَنْتِظَارِ كِیْدِ یَشِی اَوِ كَهْ هَعْ نَهْ پَهْ زَهْرَهْ كِشِ دَرِدِ

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ

دا هغه کسان دی کوم وخت چہ اور سیدی دوی تہ غہ مصیبت

قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

نودوی وائی یقیناً مونہ ذالہ تعالیٰ یوا یقیناً مونہ خاص ہفہ تہ ورگرخید و نکو یو۔

پیدا کیدی ہفہ تہ خوف و ٹیلے شی۔ وَالْجُوعُ قحط او یہ روزی حاصل و کس سختی۔ او دومرہ لوبہ یہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ہم راغلے وہ چہ یہ خیتو باندا یے کہتے تپلے وے دپارہ کہ توازن کمالا۔ وَتَقْصِرُ مِنَ الْأَمْوَالِ یہ دے کتنے آمدنی کمیدل او دشمارو و ہلاکیدل اور وکیدل کمالو تو داخل دی۔ وَالْأَنْفُسُ د دوستانو او منگرو مرہ کیدل او قتل کیدل یا د بعض منگرو مرتد کیدل۔ وَالثَّمَرَاتِ غلے او آمدنی د زہکے یہ سبب کہ قحطو تو سرہ یا سیلا یونو او بھٹی ورید لو سرہ دا ہول بلایا تکوینیہ دی او دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ نہ الوسی او نیشاپوری نقل کپیدی چہ دا بلایا تشریعیہ دی یعنی د خوف نہ مراد خوف د اللہ تعالیٰ نہ دے اوجوع تہ مراد روڑے فرض کیدل او تَقْصِرُ مِنَ الْأَمْوَالِ نہ زکوۃ او انفاق فی سَبِيلِ اللہ فرض کیدل دی او وَالْأَنْفُسُ نہ مراد امراض یا منگری یہ جہا دکنش شہید کیدل دی، وَالثَّمَرَاتِ نہ مراد مرگ د اولاد دے او دا ہول بلایا (مصیبتونہ) اول قسم او دویم قسم د مؤمنانو د پارہ ابتلاءات دی او دکافرانو او کنا بھکارو د پارہ عذابونہ او سزا کھانے دی۔ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ دا عطف دے یہ مضمون د ماقبل باندا یعنی دوی د پارہ ابتلاء او بشارت دوارہ دی او بشارت یے مطلق ذکر کرو اشارہ دہ عموم د بشارت تہ یہ ہر قسم ثواب او خوشحالو د قبر او د حشر سرہ۔

۱۵۰ دا تعریف او علامت د صابرینو دے۔ اِذَا دلالیت کوی یہ عموم او تکرار باندا۔ مُصِيبَةٌ ہر ہفہ حادثہ دہ چہ خفگان پیدا کوی مؤمن لہرہ یہ نفس د ہفہ کنش یعنی مال ہلاکیدل یا اہل د ہفہ کہہ وروکے وی او کہہ لوئے وی مرکیدل یا ہفہ تہ نقصان رسیدل تر دے چہ چراغ (دیوہ) د چا مرثی او پہ ہفہ یا ندے حقہ شی نو د مصیبت دے او پہ دے چراغ مرکیدل او دیتہ مصیبت و ٹیلو کنش قرطبی یو روایت یے سندہ ذکر کپیدا۔

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ

دغہ گسان دوی باندے برکات دی د طرف د رب د دوی نہ

وَرَحْمَةً مِّن رَّبِّهِمْ هُمُ الْمُتَّقُونَ

اور رحمت دے - او دغہ گسان دوی لار موندونکی دی -

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ

یقیناً صفا او مروہ د خاص نشو د دین د الله تعالیٰ نہ دی

قَالُوا دَغَةٌ قَوْلُ يَه مَعْنَى دَا عْتِقَادُ سِرَّةٍ وَاجِبٌ دَعِي فِي وَخْتِ دَا مَصِيبَتِ كُنْ اَوِيَه
ثَبِي سِرَّةٍ وَبِيلِ سُنْتِ دِي - اَنَا لِلَّهِ وَآلَا لِيْهِ لِحُجُوعٍ ، نِيْشَا پُورِي وَبِيلِي دِي چہ اول
اقرار دے پہ عبودیت سرہ او دویم تقویض (سپارل دی) د کارونو دے الله تعالیٰ نہ
دارنگ اول اشارہ دہ مبدعہ او دویم اشارہ دہ معاندتہ دارنگ اول ایمان
دے پہ قضا د الله تعالیٰ او دویم ایمان دے پہ تقدیر دغہ باندے او دارنگ
و بیلے شوییدی چہ اول اقرار دے پہ اعتراض نہ کولو سرہ پہ الله تعالیٰ باندے
محکمہ چہ غہ مالک او متصرف دے او دویم کنین تصدیق او تسلی د ذرہ دہ پہ
جزا او ثواب د مصیبت سرہ پہ نیز د الله تعالیٰ او پہ دے دوارو سرہ د ذرہ
صیر حاصلیری -

تنبیہ :- دالکلمہ د استرجاع واپس کید لو الله تعالیٰ نہ پہ هر مصیبت کنس و بیل ضروری دی نو
تخصیص دے پہ صرف او رید لو د مرگ پورے بدعت دے -

۱۵۰ داتفصیل د بشارت دے د پارہ د صابرینو - صَلَوَاتٌ قَرطبی و بیل دی
صَلَوَاتٌ د طرف د الله تعالیٰ نہ ثناء او مدح او تشریف او برکت و رکول دی -
اَوْ رَحْمَةً مَصِيبَتِ لَرے کول او حاجت پورہ کول دی - اوجمع د صَلَوَاتِ
اشارہ دہ تکرار او دیر والی د صَلَوةٍ اَوْ مِّن رَّبِّهِمْ اشارہ دہ عظمت صَلَوَاتِ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ پہ جملہ اسمیہ او تعریف د مبتدا او خبر او ضمیر
فصل کنین اشارہ دہ چہ داسے خلق پہ ہدایت باندے پائینہ دی او دھر
قسم کمرہائی نہ مچ دی - امام بخاری د عمر رضی الله عنہ نہ روایت د کر
کریم د دے آیت پہ بارہ کنین نَعْمَ الْعِدَّةُ لَآبِ وَنَعْمَ الْعِلَآؤَةُ (بنہ دوا اندہی
دی صَلَوةٍ اور حمت) او بنہ سر بارے دے (اھتداء) -

فَمَنْ حَبِطَ الْبَيْتِ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ

نو چاچہ حج کوو د بیت اللہ یا ئے عمرہ کولہ نو نیشته ہیغ گناہ

عَلَيْهِ أَنْ يَسْطَوْفَ بِهِمَا طَوْفٌ وَمَنْ تَطَوَّعَ

پہ دہ باندے چہ ئی راتی دے د دغہ دوارو پہ مینہ کنیں - او چاچہ پہ خوشحالی او کرہ

خَيْرَ الْأَقْبَانِ اللَّهُ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

نیکی نو یقینا اللہ تعالیٰ قبولونکے دے او پوہہ دے پہ ہر خہ -

۱۵۸
۱۵۹
۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰
۱۷۱
۱۷۲
۱۷۳
۱۷۴
۱۷۵
۱۷۶
۱۷۷
۱۷۸
۱۷۹
۱۸۰
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳
۱۸۴
۱۸۵
۱۸۶
۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۳
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۷
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۰
۲۰۱
۲۰۲
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۲۰۷
۲۰۸
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۲
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳
۲۲۴
۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۱
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۳۸
۲۳۹
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۵
۲۴۶
۲۴۷
۲۴۸
۲۴۹
۲۵۰
۲۵۱
۲۵۲
۲۵۳
۲۵۴
۲۵۵
۲۵۶
۲۵۷
۲۵۸
۲۵۹
۲۶۰
۲۶۱
۲۶۲
۲۶۳
۲۶۴
۲۶۵
۲۶۶
۲۶۷
۲۶۸
۲۶۹
۲۷۰
۲۷۱
۲۷۲
۲۷۳
۲۷۴
۲۷۵
۲۷۶
۲۷۷
۲۷۸
۲۷۹
۲۸۰
۲۸۱
۲۸۲
۲۸۳
۲۸۴
۲۸۵
۲۸۶
۲۸۷
۲۸۸
۲۸۹
۲۹۰
۲۹۱
۲۹۲
۲۹۳
۲۹۴
۲۹۵
۲۹۶
۲۹۷
۲۹۸
۲۹۹
۳۰۰
۳۰۱
۳۰۲
۳۰۳
۳۰۴
۳۰۵
۳۰۶
۳۰۷
۳۰۸
۳۰۹
۳۱۰
۳۱۱
۳۱۲
۳۱۳
۳۱۴
۳۱۵
۳۱۶
۳۱۷
۳۱۸
۳۱۹
۳۲۰
۳۲۱
۳۲۲
۳۲۳
۳۲۴
۳۲۵
۳۲۶
۳۲۷
۳۲۸
۳۲۹
۳۳۰
۳۳۱
۳۳۲
۳۳۳
۳۳۴
۳۳۵
۳۳۶
۳۳۷
۳۳۸
۳۳۹
۳۴۰
۳۴۱
۳۴۲
۳۴۳
۳۴۴
۳۴۵
۳۴۶
۳۴۷
۳۴۸
۳۴۹
۳۵۰
۳۵۱
۳۵۲
۳۵۳
۳۵۴
۳۵۵
۳۵۶
۳۵۷
۳۵۸
۳۵۹
۳۶۰
۳۶۱
۳۶۲
۳۶۳
۳۶۴
۳۶۵
۳۶۶
۳۶۷
۳۶۸
۳۶۹
۳۷۰
۳۷۱
۳۷۲
۳۷۳
۳۷۴
۳۷۵
۳۷۶
۳۷۷
۳۷۸
۳۷۹
۳۸۰
۳۸۱
۳۸۲
۳۸۳
۳۸۴
۳۸۵
۳۸۶
۳۸۷
۳۸۸
۳۸۹
۳۹۰
۳۹۱
۳۹۲
۳۹۳
۳۹۴
۳۹۵
۳۹۶
۳۹۷
۳۹۸
۳۹۹
۴۰۰
۴۰۱
۴۰۲
۴۰۳
۴۰۴
۴۰۵
۴۰۶
۴۰۷
۴۰۸
۴۰۹
۴۱۰
۴۱۱
۴۱۲
۴۱۳
۴۱۴
۴۱۵
۴۱۶
۴۱۷
۴۱۸
۴۱۹
۴۲۰
۴۲۱
۴۲۲
۴۲۳
۴۲۴
۴۲۵
۴۲۶
۴۲۷
۴۲۸
۴۲۹
۴۳۰
۴۳۱
۴۳۲
۴۳۳
۴۳۴
۴۳۵
۴۳۶
۴۳۷
۴۳۸
۴۳۹
۴۴۰
۴۴۱
۴۴۲
۴۴۳
۴۴۴
۴۴۵
۴۴۶
۴۴۷
۴۴۸
۴۴۹
۴۵۰
۴۵۱
۴۵۲
۴۵۳
۴۵۴
۴۵۵
۴۵۶
۴۵۷
۴۵۸
۴۵۹
۴۶۰
۴۶۱
۴۶۲
۴۶۳
۴۶۴
۴۶۵
۴۶۶
۴۶۷
۴۶۸
۴۶۹
۴۷۰
۴۷۱
۴۷۲
۴۷۳
۴۷۴
۴۷۵
۴۷۶
۴۷۷
۴۷۸
۴۷۹
۴۸۰
۴۸۱
۴۸۲
۴۸۳
۴۸۴
۴۸۵
۴۸۶
۴۸۷
۴۸۸
۴۸۹
۴۹۰
۴۹۱
۴۹۲
۴۹۳
۴۹۴
۴۹۵
۴۹۶
۴۹۷
۴۹۸
۴۹۹
۵۰۰
۵۰۱
۵۰۲
۵۰۳
۵۰۴
۵۰۵
۵۰۶
۵۰۷
۵۰۸
۵۰۹
۵۱۰
۵۱۱
۵۱۲
۵۱۳
۵۱۴
۵۱۵
۵۱۶
۵۱۷
۵۱۸
۵۱۹
۵۲۰
۵۲۱
۵۲۲
۵۲۳
۵۲۴
۵۲۵
۵۲۶
۵۲۷
۵۲۸
۵۲۹
۵۳۰
۵۳۱
۵۳۲
۵۳۳
۵۳۴
۵۳۵
۵۳۶
۵۳۷
۵۳۸
۵۳۹
۵۴۰
۵۴۱
۵۴۲
۵۴۳
۵۴۴
۵۴۵
۵۴۶
۵۴۷
۵۴۸
۵۴۹
۵۵۰
۵۵۱
۵۵۲
۵۵۳
۵۵۴
۵۵۵
۵۵۶
۵۵۷
۵۵۸
۵۵۹
۵۶۰
۵۶۱
۵۶۲
۵۶۳
۵۶۴
۵۶۵
۵۶۶
۵۶۷
۵۶۸
۵۶۹
۵۷۰
۵۷۱
۵۷۲
۵۷۳
۵۷۴
۵۷۵
۵۷۶
۵۷۷
۵۷۸
۵۷۹
۵۸۰
۵۸۱
۵۸۲
۵۸۳
۵۸۴
۵۸۵
۵۸۶
۵۸۷
۵۸۸
۵۸۹
۵۹۰
۵۹۱
۵۹۲
۵۹۳
۵۹۴
۵۹۵
۵۹۶
۵۹۷
۵۹۸
۵۹۹
۶۰۰
۶۰۱
۶۰۲
۶۰۳
۶۰۴
۶۰۵
۶۰۶
۶۰۷
۶۰۸
۶۰۹
۶۱۰
۶۱۱
۶۱۲
۶۱۳
۶۱۴
۶۱۵
۶۱۶
۶۱۷
۶۱۸
۶۱۹
۶۲۰
۶۲۱
۶۲۲
۶۲۳
۶۲۴
۶۲۵
۶۲۶
۶۲۷
۶۲۸
۶۲۹
۶۳۰
۶۳۱
۶۳۲
۶۳۳
۶۳۴
۶۳۵
۶۳۶
۶۳۷
۶۳۸
۶۳۹
۶۴۰
۶۴۱
۶۴۲
۶۴۳
۶۴۴
۶۴۵
۶۴۶
۶۴۷
۶۴۸
۶۴۹
۶۵۰
۶۵۱
۶۵۲
۶۵۳
۶۵۴
۶۵۵
۶۵۶
۶۵۷
۶۵۸
۶۵۹
۶۶۰
۶۶۱
۶۶۲
۶۶۳
۶۶۴
۶۶۵
۶۶۶
۶۶۷
۶۶۸
۶۶۹
۶۷۰
۶۷۱
۶۷۲
۶۷۳
۶۷۴
۶۷۵
۶۷۶
۶۷۷
۶۷۸
۶۷۹
۶۸۰
۶۸۱
۶۸۲
۶۸۳
۶۸۴
۶۸۵
۶۸۶
۶۸۷
۶۸۸
۶۸۹
۶۹۰
۶۹۱
۶۹۲
۶۹۳
۶۹۴
۶۹۵
۶۹۶
۶۹۷
۶۹۸
۶۹۹
۷۰۰
۷۰۱
۷۰۲
۷۰۳
۷۰۴
۷۰۵
۷۰۶
۷۰۷
۷۰۸
۷۰۹
۷۱۰
۷۱۱
۷۱۲
۷۱۳
۷۱۴
۷۱۵
۷۱۶
۷۱۷
۷۱۸
۷۱۹
۷۲۰
۷۲۱
۷۲۲
۷۲۳
۷۲۴
۷۲۵
۷۲۶
۷۲۷
۷۲۸
۷۲۹
۷۳۰
۷۳۱
۷۳۲
۷۳۳
۷۳۴
۷۳۵
۷۳۶
۷۳۷
۷۳۸
۷۳۹
۷۴۰
۷۴۱
۷۴۲
۷۴۳
۷۴۴
۷۴۵
۷۴۶
۷۴۷
۷۴۸
۷۴۹
۷۵۰
۷۵۱
۷۵۲
۷۵۳
۷۵۴
۷۵۵
۷۵۶
۷۵۷
۷۵۸
۷۵۹
۷۶۰
۷۶۱
۷۶۲
۷۶۳
۷۶۴
۷۶۵
۷۶۶
۷۶۷
۷۶۸
۷۶۹
۷۷۰
۷۷۱
۷۷۲
۷۷۳
۷۷۴
۷۷۵
۷۷۶
۷۷۷
۷۷۸
۷۷۹
۷۸۰
۷۸۱
۷۸۲
۷۸۳
۷۸۴
۷۸۵
۷۸۶
۷۸۷
۷۸۸
۷۸۹
۷۹۰
۷۹۱
۷۹۲
۷۹۳
۷۹۴
۷۹۵
۷۹۶
۷۹۷
۷۹۸
۷۹۹
۸۰۰
۸۰۱
۸۰۲
۸۰۳
۸۰۴
۸۰۵
۸۰۶
۸۰۷
۸۰۸
۸۰۹
۸۱۰
۸۱۱
۸۱۲
۸۱۳
۸۱۴
۸۱۵
۸۱۶
۸۱۷
۸۱۸
۸۱۹
۸۲۰
۸۲۱
۸۲۲
۸۲۳
۸۲۴
۸۲۵
۸۲۶
۸۲۷
۸۲۸
۸۲۹
۸۳۰
۸۳۱
۸۳۲
۸۳۳
۸۳۴
۸۳۵
۸۳۶
۸۳۷
۸۳۸
۸۳۹
۸۴۰
۸۴۱
۸۴۲
۸۴۳
۸۴۴
۸۴۵
۸۴۶
۸۴۷
۸۴۸
۸۴۹
۸۵۰
۸۵۱
۸۵۲
۸۵۳
۸۵۴
۸۵۵
۸۵۶
۸۵۷
۸۵۸
۸۵۹
۸۶۰
۸۶۱
۸۶۲
۸۶۳
۸۶۴
۸۶۵
۸۶۶
۸۶۷
۸۶۸
۸۶۹
۸۷۰
۸۷۱
۸۷۲
۸۷۳
۸۷۴
۸۷۵
۸۷۶
۸۷۷
۸۷۸
۸۷۹
۸۸۰
۸۸۱
۸۸۲
۸۸۳
۸۸۴
۸۸۵
۸۸۶
۸۸۷
۸۸۸
۸۸۹
۸۹۰
۸۹۱
۸۹۲
۸۹۳
۸۹۴
۸۹۵
۸۹۶
۸۹۷
۸۹۸
۸۹۹
۹۰۰
۹۰۱
۹۰۲
۹۰۳
۹۰۴
۹۰۵
۹۰۶
۹۰۷
۹۰۸
۹۰۹
۹۱۰
۹۱۱
۹۱۲
۹۱۳
۹۱۴
۹۱۵
۹۱۶
۹۱۷
۹۱۸
۹۱۹
۹۲۰
۹۲۱
۹۲۲
۹۲۳
۹۲۴
۹۲۵
۹۲۶
۹۲۷
۹۲۸
۹۲۹
۹۳۰
۹۳۱
۹۳۲
۹۳۳
۹۳۴
۹۳۵
۹۳۶
۹۳۷
۹۳۸
۹۳۹
۹۴۰
۹۴۱
۹۴۲
۹۴۳
۹۴۴
۹۴۵
۹۴۶
۹۴۷
۹۴۸
۹۴۹
۹۵۰
۹۵۱
۹۵۲
۹۵۳
۹۵۴
۹۵۵
۹۵۶
۹۵۷
۹۵۸
۹۵۹
۹۶۰
۹۶۱
۹۶۲
۹۶۳
۹۶۴
۹۶۵
۹۶۶
۹۶۷
۹۶۸
۹۶۹
۹۷۰
۹۷۱
۹۷۲
۹۷۳
۹۷۴
۹۷۵
۹۷۶
۹۷۷
۹۷۸
۹۷۹
۹۸۰
۹۸۱
۹۸۲
۹۸۳
۹۸۴
۹۸۵
۹۸۶
۹۸۷
۹۸۸
۹۸۹
۹۹۰
۹۹۱
۹۹۲
۹۹۳
۹۹۴
۹۹۵
۹۹۶
۹۹۷
۹۹۸
۹۹۹
۱۰۰۰

دج دی خاص طور سی کول ک صفا او مروہ نو اوس هغه ذکر کوی ریشا پوری، او
 پہ سبب ک نزول ک دے ایت کیں دودہ روایات دی اول حدیث ک عائشہ رضی اللہ
 عنہا چہ انصار و مخکیش ک اسلام نہ احرام او تلبیہ کولہ ک پارہ ک مناة پہ مشل
 (قدید) مقام کیں او ک هغه ک وجے نہ به یے حرج ک نپلو پہ سعی ک صفا او مروہ
 کیں۔ دویم حدیث ک حارث بن هشام دے چہ ماسیوی ک عائشہ رضی اللہ عنہا نہ
 نوروا هل علمو وئیل چہ سعی ک صفا او مروہ ک جاهلیت والا عمل ک (شعی
 وئیلی دی چہ پہ صفا بان دے اساف وڈ او پہ مروہ بان ک نائلہ وہ او جاهلیت
 والو پہ ک دوی پہ مینے کیں طواف (سعی) کوڈ او ک دے دوار و استلام به یے
 کوڈ نور و ستود اسلام نہ مسلما نانوپہ دغہ سعی کولو کیں حرج ک نپلو) او ک
 محمد بن اسحاق پہ کتاب السیرہ کیں روایت دے چہ اساف سرے وڈ و نائلہ
 بنجہ وہ دوی انسان وڈ لیکن پہ داخل ک کعبہ کیں یے زنا او کپلہ نو ک دوی نہ
 کتے جو رہے شوے نو قریشو کعبے تہ مخال کینبود لے دپار ک عبرت ک خلقو
 هر کله چہ زمانہ دیرہ تیرہ شوه نو هغه کتے صفا او مروہ تہ نقل کپے شوے
 او ک دوی عبادت شروع کپے شو ک دے وجے نہ مسلما نان ک هغه ک سعی نہ
 پہ حرج کیں وڈ نو اللہ تعالیٰ ک دے تلولو ک شبها نو او ک دفع ک حرج دپارہ دا
 ایت نازل کپو۔ صفا پہ لغت کیں هموارہ او خوبے کتے تہ وئیل شی جمع
 ک صفا دہ یا مفرد دے۔ وَالْمَرْوَةُ دَا مَفْرَد دے او جمع یے مروہ دہ سپینہ
 پیرہ قید و تکه کتے تہ وئیل شی چہ ک هغه نہ اور راوئو۔ دلته مراد ک دوار ونہ
 هغه خاص غرونہ (غونپئی) دی چہ ک کعبے تہ ک مشرق پہ طرف کیں دی۔
 مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ جمع ک شعیرہ دہ کرا شعار نہ اخستلے شویدے اعلام تہ
 وئیل شی نو شعیرہ علامہ خاصہ (مخصوص نشہ) وی دپارہ ک پیژند لو دین
 اسلام او هغه شامل دے تلولو موافق ک حج تہ اوسعی او حجر اسود او
 نحر، مزدلفہ مئی عرفات او هدا یا قلائی دین لکہ پہ سورہ حج لک کیں دی او دارنگ
 پہ سورہ مائدہ لک کیں او احترام ک میاشتہ ک حرمت وغیرہ دا خاص علامت دی
 ک پارہ ک دین اسلام دارنگ ک هر یو دین والو ک
 پارہ خیل خاص علامت ونہ وی لکہ ک نصار او صلیب او کرجہ ک هندوان زینار
 ک سیکانوتورہ کریان اوسرے پرینودل وغیرہ۔ او پہ دے کیں اشار شوه
 چہ داشعائر کہ چرے مشرکان پہ شرک سرہ بدل کپی نو نسبت شعائر اللہ
 تہ نقصان نہ رسیں۔ کَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ دَا تَخْصِيص دے دپار دے

چہ سعی دصفا او مروہ بغیر کج او عمرے تہ عبادت نشی کنہ لے کیدے۔
 جہ لغت کیش قصد کول او یر تلور اتلوتہ وئیلے شی او اعتمار (عمرہ) پہ
 لغت کیش صرف زیارت تہ وئیلے شی او ک شریعت پہ اصطلاح کیش دادواہ
 پہ خاص مناسکو پہ نیت صحیحہ سرے پورے خاص کرے شوی دی۔

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ، لفظ د جناح پہ قرآن کریم کیش پنحویشست کرتہ ذکر دے او فعل
 دے ماضی او امر دودہ کرتہ ذکر دے۔ جنح (ج۔ ن۔ ح) پہ لغت کیش میلان تہ
 وئیلے شی او پہ دے معنی سرہ پہ سورۃ انفال ۱۱۱ کیش دے او پہ اصطلاح کیش
 پہ معنی دکنناہ سرہ دے او دا پہ یر وایا تونو کیش پہ نفی سرہ ذکر دے پہ
 دودہ طریقو سرہ اول داچہ ددے تہ روستونفی ذکر وی لکہ پہ بقرة ۲۸۲
 کیش او کلہ ددے تہ روستو اثبات ذکر وی او دا پہ یر وایا تونو کیش دے
 لکہ پہ دے ایت کیش ہم دے۔ او کلہ پہ معنی د تبعۃ (تاوان د نبوی او اخروی)
 راہی لکہ پہ بقرة ۱۱۱ کیش۔ او دلتہ معنی د نیشتوالی دکنناہ دے۔

أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا مَادَّةً طَوْفٍ (طوف) پہ قرآن کریم کیش یوخلویشست کرتہ
 ذکر دہ پہ لغت کیش یر تلور اتلوتہ وئیلے شی برابرہ خیرہ دہ کہ چا پیرہ د
 یوخیز تہ وی او کہ تہ وی او هغه پہ یر و جوہو سرہ دے اول خدمت
 د پارہ تلل راتلل پہ دنیا کیش لکہ پہ سورۃ نور ۲۵ کیش دی یا پہ جنت
 کیش لکہ پہ سورۃ واقعہ ۱۱۱، سورۃ دھر ۱۱۱ او سورۃ طور ۲۲ کیش دی۔

دویم پہ طریقہ شرعی سرہ د طواف تہ مراد چا پیرہ گر حیدال دی لکہ پہ
 سورۃ حج ۱۱۱ کیش۔ دریم پہ مینج ددہ خیز و نو کیش یر تلل راتلل لکہ پہ
 دے ایت کیش او دے تہ سعی ہم وئیلے شی۔ او پہ دے کیش د علما دے اقوال
 دی اول داچہ سعی فرض دہ، دویم داچہ واجب دہ، دریم داچہ سنت دہ۔

غورہ قول اول دے۔ سوال :- دلتہ یے خو وئیلی دی چہ کنناہ نیشستہ پہ
 سعی کولو کیش نو معلومہ شوہ چہ مستحب کار دے۔ جواب :- دعائشۃ
 رضی اللہ عنہا جواب دے عروہ تہ کہ مراد ددے تہ استحباب وے نو
 داسے بہ یے وئیلی ووجہ الایطوف بہما۔ جواب :- لَا جُنَاحَ یے د پارہ د جواب
 د وہم وئیلے دے چہ مسلمانانو وہم کو وچہ د شرک د مشابہت د وچہ تہ
 پہ دے کیش بہ کنناہ وی نو اوئیلے شوچہ کنناہ پکیش مہ کنہی۔

وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا، تطوع هغه فعل دے چہ د زرہ پہ خوشحالی سرہ او کریشی

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا

یقیناً ہرگز کسان چہ پتوی ہرگز چہ نازل کریں موبہ

مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا

چہ بیکارہ حکمونہ دی او دھدایت خبرے دی روستو د ہرگز نہ

بَيِّنَةٍ لِّلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ لَا أُولَٰئِكَ

چہ بیان کریں موبہ ہرگز دیکارہ د خلقو پہ کتاب کیں دغہ کسان

يَلْعَنَهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ

لعنت کوی پہ دوی باندے اللہ تعالیٰ اولعنت کوی پہ دوی باندے لعنت کو تو کی -

فرض وی اوکہ نقل وی (شریعتی) - او طوع راضی پہ اخلاص کو لوسرہ توبہ دیکش
اشعارہ دہ چہ ہرکار خیر پہ طوع او اخلاص سرہ ضروری دے۔ فَإِنَّ اللَّهَ
شَاكِرٌ شَاكِرٌ اللہ تعالیٰ د طرف نہ جزا د عمل دہ زیاتی د استحقاق نہ۔
عَلِيمٌ عَالِمٌ دے پہ ہرگز عمل چہ د جزا مناسب وی۔

۱۵۹ پہ دے آیت کیں زجر او تخویف د تیوی دے حق پتو و نکولہ - ربط کیں
سرہ دادے چہ کتابیان چہ شبہات کوی پہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندے
نو کہ دوی مقصد پہ دے کیں حق پتو دی - مفسرینو لیکلی دی چہ دا آیت
نازل شوے دے پہ یاہرہ د علماء د بیہود و کیں چہ ہرگز صفات د محمد صلی اللہ
علیہ وسلم او مسئلہ د توحید او د رجم وغیرہ پتہ کہے وہ پہ تحریف لفظی
یا معنوی سرہ - لیکن حکم د آیت عام دے محکمہ چہ دا الفاظ عام دی او اعتبار
عموم د الفاظ لہ وی خصوص د سبب لہ اعتبار نیشہ۔

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا، کتمان مراد عدم اظہار د یوحیز دے سرہ د احتیاج
تہ بیان د ہرگز تہ او اظہار د حق تہ (خازن)۔ مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ، جمع د بیئہ
دہ - آیات تہ او دلیلو تہ بیکارہ - او مراد دے ہرگز خیز دے چہ نازل کہے
دے اللہ تعالیٰ پہ انبیاء باندے کہ کتاب وی اوکہ وحی وی بغیر د عقلی دلیلو تہ
او الہادی شامل دے دلیلو تو نقلیو او عقلیو دو اہوتہ - دار تک بینات تنزیل تہ
وہیلے شی او الہادی ہرگز قوائد دی چہ د تنزیل نہ معلوم میری (نیشاپوری)۔
دار تک بینات تورات، انجیل او قرآن دے او الہادی احادیث دی دلیل پہ دے

الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا

مگر ہرگز کسان چہ توبہ او یا سی اونیک عمل کوی او بیان کوی (دھتے چہ پت کرے وی)

یاندے حدیث کد ابوہریرہ رضی اللہ عنہ دے چہ کہ چرے نہ وے دا ایت پہ کتاب اللہ کبش توما یہ تاسوتہ ہیج حدیث نہ وے بیان کرے۔ یل حدیث کد عثمان رضی اللہ عنہ دے چہ تعلیم کد اودس یے اوکرو ملگروتہ بیائے او فرمائیل کہ دا ایت نہ وے توما یہ تاسوتہ دا حدیث نہ وڈ بیان کرے۔ داداواہ روایات کد بخاری دی اود دلائل کوی پہ عموم کد دے ایت یاندے دے امت تہ او شمول کد دے یاندے احادیث کد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ۔

وَمِنْ بَعْدِ مَا يَكُونُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ضَمِيرٌ دے راجع دے مَا أَنْزَلْنَا تہ او الکتاب جنس دے پہ معنی کد جمع کبش دے تولو کتا بو نو منزلوتہ شامل دے اودا قید کد مزید قباحت کد پارہ دے یعنی اللہ تعالیٰ حق داسے واضح کرے دے چہ اجمال او تلبیس او اشتباہ پہ کبش نیستہ او بیائے ہم دا خلق پتوی۔

أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ، لَعْنٌ پہ لغت کبش لرے کولو او شرلو تہ وئیلے شی او پہ شریعت کبش چہ نسبت یے اللہ تعالیٰ تہ اوشی نو مراد ترینہ کد خاص رحمت نہ محروم کول او کد قربت الہی لارے بند اول دی او مستلزم دے غضب او عذاب او سخط کد اللہ تعالیٰ لرہ۔ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّهُ مَوْلَا دے مخلوق کد طرفی نہ لعنت پہ معنی کد دعاء شر دے کہ پہ لفظ کد لعنت سگڑ او کہ پہ یل لفظ سرہ وی او ہر کہ چہ لعنت کد مخلوق جدا دے دلعنت کولو کد اللہ تعالیٰ نہ ددے تہ جدا اقل (يَلْعَنُهُمُ) یے ذکر کرے دے۔ اللَّهُ مَوْلَا مراد دے تہ ملائیک او نیکا انسان او جنات دی او پنا پہ یور وایت پہ دے کبش مہیان کد او بو، دواب او حشرات او مارغان ہم داخل دی۔ ابن کثیر وئیلی دی لکہ چہ عالم حق بیان کوونکی کد پارہ مہیان پہ او بوکیش او مارغان پہ ہوا کبش بستہ کد اللہ تعالیٰ نہ غواہی نو دارنگ پہ حق پتوونکی عالم یاندے ہغوی لعنتونہ وائی۔ دا ایت دلیل دے چہ مؤمنانولرہ پکار دی چہ کد حق پتوونکی عالم تہ تعلق پر کرے کوی او پہ ہغہ یاندے لعنت او ای لیکن لعنت بہ پہ اعتبار کد صفت کد کتمان سرہ کوی لعنت بہ پہ معین شخص یاندے مطلقاً نہ کوی۔ او دا لعنت وئیل دی پہ دنیا کبش کد دے وجہ تہ دا تخویف دنیوی دے۔

فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ

نودہ کسان اساتیا راولم پہ دوی باندے پہ توبہ قبولوسے اوئے دیر توبہ قبولو لک

الرَّحِيمُ ۱۴۰ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا

رحم کوئے یم - یقیناً ہفہ کسان چہ کفریئے کریدے او مرہ شی

وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ

پہ حال دکفر کیں - دغہ کسان پہ دوی باندے لعنت دے اللہ تعالیٰ دے

وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ ۱۴۱

او د ملائکو او د بتلو خلقو -

۱۴۰ پہ دے ایت کیں ترغیب دے توبہ کولو تہ او حق پتھونکی عالم د پارہ یے درے شرطونہ د توبے ذکر کپی دی - اوکہ امی وی یا عالم وی بغیر د کتمان نہ یے بل گناہ کپے وی نوک ہفہ د توبے دود شرطونہ دی لکہ یہ سورۃ العمران ۸۹ کیں اوک منافق د توبے خلور شرطونہ دی لکہ یہ سورۃ نساء ۱۳۷ کیں دی - اول شرط تابوا، توبہ کول دی اوپہ توبہ کولو کیں درے شرطونہ دی یہ زہہ کیں پہ گناہ باندے پنبیمانہ کیدال او حقہ کیدال اوپہ ژ بہ باندے استغفر او توبہ کول اوپہ اندامو تسرہ د ہفہ عمل پرینودل - دویم شرط وَأَصْلَحُوا دے یعنی خپل اعمال د فساد نہ یچ کول یعنی پہ اطاعت د اللہ اوک رسول سرہ عملونہ کول - دریم شرط د یَبْنُوا یعنی شکارہ کپی ہفہ مسائل چہ د خلقونہ یے پتہ کپے وی پہ بیان سرہ یا پہ قلم سرہ حتی الاستطاعت یا بہ اظہار او کپی د خپلے توبے خلقونہ د دے د پارہ چہ عوام خلق د دے د تقلید د ہفہ عمل نہ منع شی اوک د دے پشان توبہ او کپی - فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ، نسبت د توبے اللہ تعالیٰ تہ پہ واپس کولو د رحمت سرہ اوپہ قبولو د توبے سرہ دے - فَكَانَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ دواہ ضیعہ د مبالغہ دی یعنی بار بار توبہ قبولی سرہ د بار بار گنہ کولو او توبہ کولو د بندہ تہ -

۱۴۱ پہ دے ایت کیں تخویف اخروی دے پتھونکو د حق لہرہ بغیر د توبہ کولو تہ - الَّذِينَ كَفَرُوا، مراد دے نہ کفر دے پہ پتھولو د حق سرہ - وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ، یعنی تر مرگہ پورے یے حق پتہ ساتلے د او توبہ یے نہ دہ کپے -

خَلِدِينَ فِيهَا لَا يَخْفَى عَنْهُمْ الْعَذَابُ

ہمیشہ بہ وی پہ ہفتے کیں نہ بہ شی سپکولے ددوی نہ عذاب

وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿۱۴۲﴾ وَاللَّهُمَّ إِلَهٌ وَاحِدٌ

او نہ بہ دوی لہ مہلت و رکیدے شی - او حقدار د بندگئی ستاسو معبود یو دے

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿۱۴۳﴾

نیشتنہ بل معبود د خدا یتوب صفتو والام سیوا د ہفتہ نہ عام مہربان او خاص رحم کوونکے دے

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، دلتہ مراد لعنت دے بہ آخرت کیں او پہ الناس کیں دے عالمانو (حق پتھوونکو) تا بعد از ان مریدان شاکردان ہم داخل دی پہ دلیل د آیت د سورة اعراف ۳۸ اوسورة عنکبوت ۲۵ سرہ اولتہ لعنت د طرف د الله تعالیٰ تہ د دوی جہنم تہ داخلول دی د پیارہ د ہمیش والی -

۱۴۲ فِيهَا ضَمِيرٌ رَاجِعٌ دے لعنت تہ او مراد د ہفتے نہ جہنم دے لَا يَخْفَى عَنْهُمْ الْعَذَابُ، الْعَذَابُ کیش الف لام عہدی دی یعنی ہفتہ عذاب چہ د ہفتہ کافر د پیارہ مقرر کرے شوے وی داول وخت د دخول د جہنم تہ نو پہ ہفتے کیش بہ کہے تہ راجی بلکہ زیاتیری بہ اگر چہ د دوی پہ عذابونو کیش بہ تفاوت وی لکہ چہ حدیث صحیح کیش وارد دی چہ عذاب د ابوطالب بہ آہون عذاب وی یعنی پہ خیو کیش بہ یے کیری د آوری چہ د ہفتے نہ بہ یے دماغ خوت کیری (اللهم اجرنا من النار) وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ، داذ نظرة نہ اختسلے شویدے یعنی مہلت اوروستو والے د عذاب بہ تہ وی بلکہ د ابتداء تہ پہ عذاب کیش اختہ شی دارنگ مہلت بہ تہ و رکیری د پیارہ د توبے او عذر کولو یا دا د نظر تہ اختسلے شویدے یعنی نظر د رحمت بہ دوی تہ تہ کیری - قاضی :- مادہ د لعنت پہ قرآن کریم کیش یو خلویست کرتہ ذکر دہ اوٹھ اسباب د لعنت یے ذکر کیری، اول کفر کول (سورة بقرہ ۷۸)، دویم تقض میثاق (د وعدے ماتول) (سورة مائدہ ۳۱)، دریم دروغ و بیل (سورة العمران ۷۵)، خلورم کتمان حق (سورة بقرہ ۷۵)، پنجم ظلم کول (سورة اعراف ۳۸)، شپہم قطع د رحم او فساد کول (سورة رعد ۲۵)،

اوم بدنامی نگوں پہ پاگدا متو خلقو (سورة نور ۳۳)، اتم اذی و رکول اللہ تعالیٰ او رسول ته (سورة احزاب ۵۶)، تہم ک اللہ تعالیٰ بے عزتی کول (سورة ماعہ ۴۳)۔
 ۱۲۳ دے آیت ته ترسکا پورے ک دے حصے خلورم یاب دے یہ دے کبش دویم کرت دعویٰ ک توحید دہ اولس عقلی دلیلو ته دی پہ ذکر احوال او کیفیا کا عیانو (موجوداتو) او انقلابات ک هغوی دی بیا زجر دے مشرکیتو ک شرک فی التحلیل والتحریم ته او تخويف دے هغوی لره یہ برأت کولو ک تابعدارو او ک متبوعینو ک یوبل نه پہ ورخ ک قیامت کبش ترسکا پورے بیارد دے یہ شرک فی التحريم (حلال ک اللہ تعالیٰ حرام ک نکل) باندے اورد دے یہ دلیل نیولو پہ طریقے ک مشرانو باندے او مثال دے ک هغوی ک پارہ۔ بیا خاص خطاب دے مؤمنانو ته پہ دے مسئلہ کبش بیارد دے پہ تحلیل ک هغه خلور حرامو خیزو توجہ پہ تہولو امتونو کبش حرام دی بیا سخت تخويف ک حق پتہو تکتو ته ک پارہ ک حصول ک دتیا۔ ربط ک دے آیت ک لکبش سرہ دادے چہ هرکله زجر او تخويف ذکر شو حق پتہو تکتو ک پارہ تواس اظهار ک هغه حق مسئلہ کوی چہ یهودیانو هغه پتہوله او پہ شرک فی التحلیل والتحریم کبش اختہ شوی وگو۔

تفسیر:- پہ دے آیت کبش دعویٰ ک توحید دہ پہ دہ تعبیر ونو سرہ سرہ ک ذکر علت ک هغه ته۔ اولہ جملہ (وَاللّٰهُمَّ اَلِّ ذَا جِدًّا) پہ قرآن کریم کبش شپہر کرتہ ذکر دہ او دویمہ جملہ دیرش کرتہ ذکر دہ۔

تحقیق ک لفظ کدالہ:- کاهل لغت ک دے پہ معنی لغوی کبش پیراقوال دی اول داچہ آلہ پہ معنی ک عید دے نوالہ پہ معنی ک معبود دے پہ لغت کبش لیکن پہ عرف کبش خاص دے پہ معبود یا الحق پورے۔ دویم دا ک اَلْهَيْئُ الیہ نه اخستلے شوے دے پہ معنی ک سکون او آرام نوالہ هغه ذات دے چہ پہ هغه سرہ او د هغه پہ ذکر سرہ زہونو ته سکون او آرام حاصل پیری۔

دویم ک اَلْهَيْئُ الیہ ته دے پہ دے معنی چہ پہ سختی کبش هغه ته فرع او فریاد کوی، نوالہ هغه ذات دے چہ پہ هرہ سختی کبش هغه ته فریاد کیدیشی۔ خلورم دا ک الہ القصیل ته اخستلے شوی یعنی مینہ کول کچی ک مور سرہ نوالہ هغه ذات دے چہ عابد ک هغه سرہ ک زہرہ مینہ کوی۔ پنجم دا ک لآلہ یلّیہ نه اخستلے شوے دے پہ معنی ک پردہ کولو سرہ نوالہ هغه ذات ک

چہ کہ عقل و توادک نظرونہ (پہ دنیا کیں) پردہ کیں دے یعنی پتہ دے۔ شہر
 داد کولہ یولہ تہ اخستے شوے دے حیران تیا تہ وئیلے شی توالہ ہخہ ذات دے
 چہ تمام مخلوق حیران دے کہ ہخہ پہ کبریاۓ او عظمت کد شان کیں۔ اوم داد
 ولہقت الیہ تہ اخستے شویدے پہ معنی کد التجاء او طلب کولو کد حاجت تو
 الہ ہخہ ذات دے چہ ہخہ تہ حاجات پیش کولے شی کد پارہ کد پورہ کولو۔
 رومی پہ مثنوی کتاب ص ۱۱۱ کیں دا قول کد سیویوہ نہ نقل کرے گی۔ معلومہ
 شہہ چہ اللہ تعالیٰ الہ دے پہ دے تولو معانوسرہ۔ او پہ اصطلاح کد قرآن
 کیں کد الہ دہ اطلاق دی اول عام اطلاق دے لکہ پہ سورہ انعام ص ۱۱۱ او
 پہ سورہ تمل کیں کد تہ تہ تر ص ۱۱۱ پورے او پہ سورہ قصص ص ۱۱۱ کیں
 کد دے تولو حاصل دادے چہ نظام چلوؤ تہ او تصرفات کوؤ تہ او حاجات
 پورہ کوؤ تہ اللہ تعالیٰ دے او کد دے پہ تائید کیں قول کد شیخ عبد القادر
 جیلانی دے چہ ”ہخہ خوک چہ تہ پہ ہخہ یا نہ دے اعتماد کوے او کد ہخہ تہ
 یرہ کوے او کد ہخہ نہ امید ساتے تہ ہخہ الہ دے“ (فتح الربانی ص ۱۱۱)۔ او
 دویم اطلاق کد الہ پہ معنی کد حقدار کد عبادت او کد دعا او کد اطاعت دے داد
 قرآن کریم پہ دیرایا تو نو کیں مراد دے۔

کد دے پہ دوار و جملہ کیں فرق دے پہ خو و جو سورہ اولہ وجہ دادہ چہ اولہ
 جملہ کیں توحید صراحتاً دے اور کد شرک ضمناً دے او پہ دویمہ جملہ
 کیں رد کد شرک صراحتاً دے او توحید پہ کیں ضمنی دے دویمہ وجہ دادہ چہ
 پہ اولہ جملہ کیں کد الہ اولہ معنی دہ او پہ دویمہ جملہ کیں کد الہ دویمہ معنی
 دہ۔ دریمہ وجہ دادہ چہ پہ اولہ جملہ کیں ذکر کد الہ اکبر او کد ہخہ کد توحید
 دے او پہ دویمہ جملہ کیں جواب کد وہم دے پہ پارہ کد اصغر الہ کیں۔ خلور
 وجہ دادہ چہ پہ اولہ جملہ کیں نفی کد تعدد مقصد دے او پہ دویمہ جملہ
 کیں اثبات کد وحدت مراد دے۔ پنجمہ وجہ دادہ چہ پہ اولہ جملہ کیں اثبات
 کد توحید دے پہ زمانہ ماضی او حال کیں او پہ دویمہ جملہ کیں اثبات کد
 توحید دے پہ زمانہ استقبال کیں۔

واحد، ابن جریر وئیلی دی چہ وحدت پہ خلور قسمہ دے اول وحدت
 جنسی (نوعی) دویم ہخہ چہ تقسیم او تجزی نہ قبلوی دریم پہ معنی کد
 مثل او اتفاق لکہ چہ وئیلے شی چہ دادوہ خیزو تہ بودی۔ خلورم ہخہ چہ

نظیر او شبیه یے نہ دی، دلالتہ اُخریٰ معنی مراد دہ۔ اویشا پوری وئیلی دی چہ
 اللہ تعالیٰ واحد دے پہ ذات کتب قسیم یے نیشته او واحد دے پہ صفا تو کتب
 شبیه یے نیشته او واحد دے پہ کار و تو کتب شریک یے نیشته۔ او خازن
 وئیلی دی چہ واحد پہ صفت ک اللہ تعالیٰ کتب دا دے چہ نظیر یے نیشته لیس
 کمثلہ شیء او واحد دے پہ الوہیت اور یو بیت کتب۔ او ک توحید معنی دادہ
 چہ شریک او قسیم او شبیه نفی کری۔ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ دا دہ نور خیر و نہ
 دی ک پارہ ک الْهَکْمُ یا خیر دے ک میتدا پتہ ک پارہ۔ یا بدل دے ک دھو ضمیر
 نہ ک ہق صفت نشی کیدے۔ او داوارہ دلیل دے ک پارہ ک ٹھکن جملے یعنی
 و رکوؤ تکہ ک لویو نعمتون او د اصولو ک ہق (چہ رحمن دے) او و رکوؤ تکہ ک
 ورو او ک یاریکو او ک جزئیا تو او فروعو ک نعمتون (چہ رحیم دے) اللہ تعالیٰ ک
 او ک ہق تہ سیوا چہ خہ دی تو یا نعمتونہ دی یا منعم علیہم دی او ہق
 مخلوق دی حقدار ک الوہیت نشی کیدے۔

فائدہ عل نسق وئیلی دی چہ ہو پہ الا ہو کتب پہ محل ک رفع پدیش کتب
 دے ٹکک چہ بدل دے ک محل ک لالہ تہ چہ ہق رفع دہ او پہ محل ک تصب
 کتب نہ دے ٹکک چہ پہ بدلیت کتب اعتماد پہ دویم (بدل) بان دے وی او
 نصب (زور) دلالت کوی چہ اعتماد پہ اول بان دے وی۔ او قرطبی اشارہ کریہ
 چہ الا ک پارہ ک استثناء دے۔ ہق وئیلی دی چہ دانفی او اثبات ک اول یے
 کھر دے او آخر یے ایمان دے پہ معنی ک لا معبود الا اللہ دے۔ (لیکن دا
 قول صحیح نہ دے ک قرطبی ک شان سرہ مناسب نہ دے)۔

فائدہ عل پہ خبر ک لا کتب دہ قولونہ دی، اول قول ک اکثر علماؤ دے
 چہ خبر ک لا پت دے تو بعضو لفظ ک وجود وئیلے دے او بعضو لفظ ک لنا
 او بعضو لفظ ک بحق۔ او دویم قول ک رازی او نور اہل علمو دے چہ تقدیر
 ک خبر تہ حاجت نیشته ٹکک چہ مقصد نفی ک مطلق الہ دہ پہ وجود او
 امکان دوارو کتب او دا حاصلیری پہ نفی ماہیت ک الہ حق سرہ بغیر ک
 اللہ تعالیٰ نہ۔ اول قول والا وئیلی دی چہ مشرکاتو پہ ماہیت او امکان
 کتب بحث تہ دے کرے بلکہ ک دوی جگہ پہ وجود کتب دہ او بلاغت کتب
 رعایت ک مخاطب وی نو ک دے وجہ نہ دلالتہ فی الوجود یا موجود لفظ پت
 دے۔ لیکن زما پہ نیز دویم قول غورہ دے ٹکک چہ خالص توحید دادے

إِنِّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

یقیناً شدہ کہ یہ پیدا کس د آسمانوں او د زمکہ کن

وَ اَخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْقُلُوبِ النَّفْسِ

او پہ تلو راتلو د شبہ او د ورخ کن او پہ کیش تو کن ہفہ چہ

تَجْرِئِ فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ

چلیبری پہ دریاب کن پہ سبب د فائدے د خلقو

وَمَا اَنْزَلَ اِلٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ

او پہ ہفہ خیر کن چہ راوولے ذی اللہ تعالیٰ د آسمان د طرف تہ خہ او بہ

فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَيِّنَّا

نو تازہ کریدہ پہ ہفہ سرہ زمکہ روستو د اوچوالی د ہفہ تہ او خواہ کریدی

فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَضْرِيفِ الرِّيحِ

پہ ہفہ کن ہر قسم زندہ سر او پہ کرخیدو د ہواکانو

چہ نفی د امکان د غیر اللہ او کرے شی۔

فَآدَاةٌ ۙ پہ کلمہ د الّا کن دہ قولونہ دی اول قول د اکثر دے چہ

الّا استثنائیہ دے نواول نفی دہ بیا یہ استثناء سرہ اثبات دے نکہ چہ

محکمین قول د قرطبی ذکر شویدے او د بعض علماؤ قول دادے چہ الّا

صفتیہ دے پہ معنی د غیر باندے دے او دا قول د سیبویہ او کسائی

او جمهور و نحویانو ذکر دے پہ تفسیر د لوکان فیہما آلہۃ الا اللہ لقصدنا

(انبیاء ۲۲) کنں دلتہ ہم زما یہ تیز دویم قول غورہ دے حکمہ چہ اول

قول باندے معنی دادہ چہ نیشستہ داسے الہ چہ د ہفہ تہ اللہ مستثنی وی

او داخو توحید تہ دے دار تک پہ اول لالہ سرہ کفر لازمیبری او پہ

الا اللہ سرہ ایمان او دا ہم د توحید خالص سرہ منافات لری او ہر کلمہ چہ

د غیر پہ حائے باندے لا قائم دے او پہ ہفہ باندے اعراب نشی راتلو

اعراب د رفع پہ لفظ اللہ باندے جاری کرے شو۔ دے کلمے توحید تشریح

وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ

او دَورِ بخُو چہ تابع کہے شوے دی پہ مینخ دَ اسمان

وَالْأَرْضِ لَا يَأْتِ الْقَوْمَ يَعْقِلُونَ ﴿۱۹۴﴾

او دَ فکہ کن رہ حکم دَ اللہ تعالیٰ خا محو دلیلونہ دَ توحید دی دَ پاره دَ حقہ قوم چہ عقل نہ کارا خلی۔

دَ پاره زرکشی او ابن رجب رسالے لیکلی دی اورازی پہ تفسیر کتب شہ شہ کرپہ
 ۱۹۴ پہ دے کتب عقلی دلیلونہ دی دَ پاره دَ اثبات توحید او دَ استدلال دے
 پہ احوال او انقلابات تو دَ کس خیز و تفسیر۔ اول او دویم پہ دے لفظ کتب
 دی چہ اِنَّ فِيْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ پہ لفظ دَ خلق کتب اشارہ دے دَ اسمان تو
 او دَ زمکے احوالونہ۔ احوال دَ اسمان تو او چت والے دَ حق دے او بے دستو
 نہ او دریدل او تیش تو الے دَ تفاوت (عیب او نقصان) او محفوظ ساتلخ راپر یونہ
 او دَ شیطانان تو نہ دی او پہ حق کتب احوال دَ نمر، سپور مئی او دَ ستور و وغیرہ۔
 او احوال دَ زمکے دادی غور و دل دَ حق فراخی دَ حق پشان دَ فراش او دَ مہد
 جو رول او پہ حق کتب او نے، تھرو تہ، غرونہ، دریا یونہ، معدنیات، لارہ
 او سرکوتہ وغیرہ۔ دریم او خلورم پہ دَ اختلاف الیل و النہار کتب دی یعنی
 اختلاف دے دوی پہ تلو دے یو او راتلو دے بل سرہ او پہ تیار او رسترا کتب
 اوزیاتیدل او کمیدل دے دعو او دَ شیو او دَ شیہ خوبونہ او ارام او دے ورے
 معاش دَ پاره کر حیدل او نورے دیرے فائدے۔ بِحَسْبِ نَجْمٍ وَالْقُلُوبِ الَّتِي تَحْجُرِي
 فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ، پہ دے کتب احوال دَ فلك دی یعنی و پے کشتی او
 لاجونہ اولوئے جہازونہ او چلیدل دَ هغوی پہ نخ دے او یو اونہ غرقیدل
 دارنگ احوال دے بحر پہ حق کتب لؤلؤ او مرجان قیمتی کانری او مہیان
 وغیرہ۔ بیضاوی و بیلی دی چہ مقصد دلته استدلال دے پہ احوال دے
 بحر سرہ لیکن القلک یے اول ذکر کرو حکمہ هغہ ذریعہ دے دَ پاره دَ حصول
 دَ منافعو دَ دریاب نہ او بحر یے روستو ذکر کرو۔ او بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ شامل دے
 تجارتو او عبادتو توتہ او پہ دے لفظ کتب اشارہ دے چہ سفر (سورلی)
 دَ دریاب بغیر دے فائدے دے تجارت یا عبادت نہ منع دے او حدیث کتب
 دے حق نہ منع راغے دے۔ شپیم و مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ احوال او فائدو
 دے او یو دے باران تہ اشارہ دے۔ دے مخلوق دَ پاره شہنسل او پہ حق سرہ طہارت

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ

او بعضے نے خلقو تہ ہفتہ شوک دی چہ کنری

دُونِ اللَّهِ أَنْدَا إِيجِبُونَهُمْ كَحِبِّ اللَّهِ

سیوا کہ اللہ تعالیٰ تہ شریکان مینہ کوی دھغوی سرہ پشان د مینہ کہ اللہ تعالیٰ سرہ

حاصلوں او جائے وغیرہ ویتخل۔ اوم فاحیاءہ الارض بعد موتہا، احوال او
فائدے دے بوتواو اوتو یعنی کہ ہفتہ نہ میوے او غلے پیدا کول او دمیوؤ او
غلو تہ مختلف طعامونہ جو رکول۔ فاحیاء دا حیات پہ معنی دقوت نباتیہ
زیاتیدلو دے اوموت تہ مراد اوچیدل او قوت نباتیہ کمزورے کیدل
دی۔ اثم ویت فیہا من کل کادبہ، داعطف دے پہ ما انزل باندے یا
عطف دے پہ احیاء باندے یعنی کہ بارانوتو کہ وجہ نہ پہ نولہ زمکہ
کبش خاروی او حشرات او تور حناور پیدا کپی دی او خوارہ کپی دی او
احوال او فائدے دے دو باو او دھغوی اقسام او دھغے دے ویستواو ورپی او
پشم تہ فائدے اخستل او دھغوی دخرمتواو غوشتواو ہڈا وکونہ منافع
پیدا کول۔ نهم اولسم و تضریف الريح و السحاب، احوال کہ هوا کا نواو د
ہفتہ اقسام یعنی باد قبول چہ ہفتہ صبا وائی او د مشرق طرف تہ رائج
او باد کبور کہ ہفتہ مقابل دے او ہفتہ پہ عذاب پورے خاص کہ او باد شمال
چہ کہ قطب کہ طرف تہ رائج او باد جنوب کہ ہفتہ مقابل دے۔ اولفظ تضریف
کبش کہ دے اقسام او او دے اطراف او صفات تہ اشارہ دہ چہ بعض رحمت
کہ پیرہ دی او بعض د عذاب کہ پیرہ دی۔ او احوال کہ سحاب کہ ہفتہ قسمونہ دی
یعنی سپینے، تورے، سرے خرے، نری او غتے لاندے باندے او کہ ہفتہ
گر حیدل مختلف طرفون تہ۔ المسخر بین السماء و الارض، داصفت ریح
او سحاب دوارو کہ پیرہ دے یا صرف کہ سحاب کہ پیرہ دے۔ مراد کہ دینہ بغیر
کہ تعلق کہ دینہ کہ اسمان او زمکہ سرہ او چلیدل پہ حکم کہ اللہ تعالیٰ سرہ دی۔
لذات لقوم یعقلون، دا اسم کہ ان دے مراد کہ آیات تہ ہتکارہ دلیلونہ دی
پہ توحید کہ اللہ تعالیٰ باندے۔ تہول اقسام کہ توحید کہ دے دلیلون تہ
معلومیدی دارنگ دا دلالت کوی پہ اثبات کہ وجود کہ اللہ تعالیٰ باندے ہم
کہ پیرہ کہ رد کولو پہ دھریا نو باندے۔ دا ایت مشتمل دے پہ دلیلون علویہ

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ط

او ایمان والا خہ کلک دی یہ مینہ دے اللہ تعالیٰ کبش۔

وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرْوُونَ

او کہ پوہیدے ہفہ شوک چہ شرک پئے کریدے کلہ چہ اووینی دوی

الْعَذَابِ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا لَا

عذاب لہ یہ دے خبرہ چہ یقیناً قول طاقت دے یو اللہ تعالیٰ دے

وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ۝۱۴۵

اوداچہ یقیناً اللہ تعالیٰ سخت عذاب والا دے رو دوی بہ شرک نہ وے کرے

سقلیہ، وسطیہ، زمانیہ، بریہ، بحریہ، مایعات، حیوانات، نباتات اوجمادات وغیرہ یاندے۔

۱۴۵۔ روستو ذکر دے واضح دلیل تو دے توحید نہ زجر و رکوی شرک کو و نکونہ یہ شرک فی التحلیل والتحریم سرے۔

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ، مصداق د الناس دلتہ اهل کتاب او مشرکین آمیین دوارہ دی۔ او آندا ادا جمع دے دے دے تفسیر محکمن تیر شوے دے احبار اور ہباتو او ثاتو تولوتہ شامل دے۔ لیکن غورہ دادہ چہ دلتہ مراد ہفہ اهل کتاب دی چہ ہغوی دے خپلو ملایا نو او پیرانو تقلید شرکی کو و یہ تحلیل او تحریم کبش لکہ یہ دے قول دے اللہ تعالیٰ کبش اتخاذ احبار ہم ورہباتہم اربابا من دون اللہ (سورہ توبہ) اودا قول محکمہ غورہ دے چہ یحبونہم کبش ضمیر دے عقلاؤ دے او وصف دے محبت ہم یہ دے یاندے دلالت کوی او یہ روح دے قیامت کبش براءت کول دے یوبل نہ ہم یہ دے یاندے دلیل دے (بحرالمحیط)۔ نو مراد دے انداد نہ دلتہ شرکاء دی یہ اطاعت کبش او داسے تعمیم ابن جریر او نیشاپوری او امام رازی ہم لیکلے دے۔ یحبونہم، نیشاپوری و بیلی دی چہ محبت کوی دے ہغوی عبادت کولو سرے او ہغوی تہ نزدیکت حاصلو سرے او دے ہغوی تابعہ ای او تعظیم او ہغوی تہ عاجزی کول نو محبت کول دے دوی عام دی عبادت کولو اطاعت کولو تہ یعنی ہغوی تہ سجدے لگوی او یہ تحلیل او تحریم کبش دے ہغوی

اطاعت کوی۔ کَحِبَ اللہ پہ دے کیں اضافت کے مصدر دے مقعول تہ فاعل ے
پتہ دے چہ ہم ضمیر دے او پہ ہتے کیں دہ احتمالونہ دی اول داچہ ضمیر
راجع دے مشرکانوتہ او تشبیہ پہ ثبوت کے محبت کیں دہ یعنی مشرکان ہم کے
اللہ تعالیٰ سرہ محبت کوی کلہ کلہ کے ہتہ عبادت او تعظیم کوی او دعا کا تہ ترینہ
غواپی کے ہتہ یہ نوم باندے نذر ونہ ورکوی او اسے محبت دوی کے اندادو
سرہ ہم کوی۔ یا دا تشبیہ دہ پہ وجوب کے محبت کیں یعنی پشان کے وجوب کے
محبت کے اللہ تعالیٰ پہ دے خلقو باندے۔ دویم احتمال دا دے چہ ضمیر کے ہم
پتہ راجع دے مؤمنانوتہ یعنی محبت کے مشرکانو کے خیلو اندادو سرہ مشابہ
دے کے محبت کے مؤمنانو کے اللہ تعالیٰ سرہ لیکن اول احتمال غورہ دے حکمہ
چہ محبت کے مؤمنانو روستو جملہ کیں ذکر دے۔ کَحِبَ اللہ ابن قیم الجوزیہ
فرمائی دی چہ حب اللہ درے قسمہ دے محبت فی اللہ او محبت للہ دا دورہ
صفت کے مؤمن دے او دریم محبت مع اللہ دے چہ دا مصداق کے حب اللہ کے مشرکان
دے چہ یہ محبت کے اللہ تعالیٰ کیں انداد کے ہتہ سرہ شریک کنری۔ وَالْزَّانِ
اَمْوَا اَشَدَّ حُبًا لِلّٰہ پہ دے جملے سرہ تمیز ذکر کوی کے محبت کے مؤمنانو کے اللہ
تعالیٰ سرہ او محبت کے مشرکانو کے اللہ تعالیٰ سرہ او کے دے کے پارہ ہیر وجوہ
ابو حیان او نورو مفسرینو ذکر کری دی اول افراد کے مؤمنینو دے اللہ تعالیٰ
کے محبت شرعی کے عبادت سرہ۔ دویم معرفت کے دوی دے موجب (سبب)
کے محبت الہیہ۔ دریم محبت کے دوی اللہ تعالیٰ سرہ یہ حال کے غیبوت کیں۔ خلورم
شہادت کے اللہ تعالیٰ دوی لرہ پہ دے محبت سرہ پہ دے قول کیں چہ
يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (مائدہ ۸۴)۔ پنجم توجہ کے مؤمن دہ اللہ تعالیٰ تہ پہ
سختی او فراخی دوارو کیں۔ شپہریم کے محبت کے اللہ تعالیٰ انتقال نہ کوی
کے دل چا محبت تہ پہ ہیچ وخت کیں۔ اوم مثل کے حکمونو کے اللہ تعالیٰ دی
پہ ہر وخت کیں۔ اتم واسطے او وسیلے نہ نیسی او شفعاء نہ جو روی پہ
مینے کے اللہ تعالیٰ او کے خیلو عاٹونو کیں۔ او کے دے تہو لو حالتو توضع مشرکانو
لرہ ثابت دے کے دے وجوہونہ محبت کے مؤمن ہیر سخت او پوخ دے کے
اللہ تعالیٰ سرہ۔ وَكَوَيِّرُ الْاٰزِیْنَ كُلُّمُوَا پہ دے کیں تخویف دے پہ عذاب
سرہ او اشارہ دہ چہ دا مشرکان کے اللہ تعالیٰ پورہ قوت او سخت عذاب
نہ منی کے دے وجہ نہ شرک کوی۔ کو دا شرطیہ دے کے تمنا کے پارہ نہ دے

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

کله چه جدائی به او کری هغه خلق چه تا بعد اری ئے کرے شوید د هغه کسانو نه چه دوی تا بعد اری ئے کرے

وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٩٩﴾

او دوی به او وینی عذاب لرځ او پرے به شی (ختم به شی) د دوی تعلقات د یوبل سره -

حکمه الله تعالى که تمنا کولو ته پالی دے - یزری په دے کس دوه توجیه دی اول داچه دا د رویت که سترگو ته اخستل شو دے یو فاعل غواری او یو مفعول -

دویم داچه دا د رویت علمیه نه اخستل شوید دے په معنی د علم دے یو فاعل او دوه مفعول غواری - الَّذِينَ ظَلَمُوا، فاعل د یزری دے - ظلم نه مراد شرک

دے په اتخاذ داناد سره - إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ، د دے نه مخکس مفعول د یزری پته دے په اوله توجیه سره یعنی (حال انفسهم) او اذ متعلق دے په حال

پورے اذچه داخل شی په مضارع باند دے نو په معنی که اذ سره وی او اذاً وقتیه مصدریه دے - اَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا، په اوله توجیه کنځ د دے نه مخکس

جزاء د کو پته مراد ده یعنی لَعَلُّوْا او اَنَّ الْقُوَّةَ اَهْ مفعول دے د پاره د لَعَلُّوْا او الدلیل او علم په وړخ د قیامت کس مراد دے او دا قول د عطاء نه روایت

دے - قوت په معنی د قدرت او تمکن سره دے یعنی قدرت په هر څیز باند دے خاص الله تعالی لره دے د دوی شرکاء که هغه سره شریک نه شی

کید دے - وَ اَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ، دا عطف دے په ان القوة باندا وشداید العذاب نه مراد شدت د عذاب او همیشواله دے د پاره د شرکاتو - او په

دویمه توجیه (چه رویت په معنی د علم سره شی) نو اَنَّ الْقُوَّةَ معطوف علیه او معطوف قائم دے په حال د دوه مفعولونو د یزری د پاره او جزاء په اخر

کس پته مراد ده یعنی (لَمَّا أَشْرَكُوا) او لَمَّا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ اُتْدَا اډل -

۱۹۹ اذ دا بدل دے د اذ یرون العذاب نه یعنی وخت د لیدلو د عذاب وخت د براءت که الهو که دوی دے او په دے کس دفع کیو و هم ده هغه

دا دے چه ای ا د دوی نه به عذاب د دوی دا اله دفع کری؟ جواب او شوچه هغوی به تربته براءت او کری عذاب تربینه نشی دفع کولے -

تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا، براءت وئیل شی حان که دمه واری او تاوان نه مچ کول - الَّذِينَ اتَّبَعُوا عام دے ملائیکو او جنات او صالحینو او ناکام متبعینو ته

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّنَا كَرَّرْنَا

او او یہ وائی تا بعد اران ددوی ارمان دے چہ وے مونہ لہ دو بارہ تلل دنیا تہ

فَتَتَبَّرَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَلِكَ

تو جدائی بہ او کرو مونہ ددوی نہ لکھ چہ دوی جدائی او کپہ زمو تہ نہ - دے

يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ

خائی بہ دوی تہ اللہ تعالیٰ عملونہ ددوی دپارہ داقسو سونو پہ دوی باندے

وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿۱۴۶﴾

اونہ بہ وی دوی وتو تکی د اور تہ -

(یعنی ناکارہ ملیان او پیران) اودا قول ابن کثیر او قرطبی ذکر کپے دے۔ تو براءت ک نیکانو پہ اظہار ک عدم علم ک هغوی سرہ دے یہ اعمالو ک مشرکاتو باندے او براءت ک بداتو انکار کول دی ک کمرہ کولو ک تا بعدارونہ او یہ هغوی باندے ک زور کولو تہ۔ اودا کول تصدیق یہ سورة قاطرہ ۱۲ او سورة احقاف ۵۶-۵۷ او سورة مریم ۸۲ او سورة یونس ۲۸-۲۹ کیش دے او ک دویم تصدیق یہ سورة سبا ۳۱-۳۲ او سورة ابراہیم ۲۱-۲۲ او سورة عنکبوت ۲۵، سورة ص ۵۶، سورة احزاب ۷۸ کیش دے۔ مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا، مراد ک دے تہ مریدان شاگردان او مقلدین ک هغوی دی او اتباع نہ مراد دلتہ تقلید (بے دلیلہ تا بعداری) دے۔ وَرَأَوْا الْعَذَابَ، دا جملہ حال دے یا عطف دے یہ تبرء باندے۔ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ، مراد ک اسباب نہ حیلے او طریقے ک خلاصی دی ک عذاب تہ یا مراد ک دے تہ تعلقات ک دوستانے او ک پیری مریدی او شاگردی اُستادئی دی چہ هغہ تہول بہ ختم شی۔ ۱۴۶ یہ دے کیش ذکر ک ارادے ک براءت کولو ک تا بعدارو ک دخیلو متبعینونہ هرکله چہ ک دوی ک براءت مطلب دادے چہ ک هغوی تا بعداری او عبادت کول پریندئی او ک هغے حائے نو دنیا دہ ک دے وچے نہ دوی دنیا تہ واپسی غواری۔ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا دلتہ تشبیہ یہ نفس براءت کیش دہ اگرچہ طریقہ ک براءتونو ک دوی او حایونہ ک براءتونو جدا جدا دی اودا تمنا او وعدہ ک دوی پہ دروغہ سرہ دہ یہ دلیل ک سورة انعام ۲۸ سرہ۔

كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ، کہ یُرِیْهِمْ ذَارِعَاتٍ عَلَیْهِ نَهْ وِی
 نُوَحْشِرُ دَرِیْم مَفْعُول دے او کہ رُویتِ بصری نَهْ وِی نُو دَا حَال دے او پہ معنی ندامت
 کو لو کہ یا مَفْعُول دے۔ اَعْمَالُهُمْ مراد دے تہ کہ دوی ہوں اَعْمَالِ سِیئہ دی تکہ
 شَرک کول، انکار کہ قرآن تہ، انکار کہ رسول او کہ ہغہ کہ اتباع تہ او انکار کول کہ
 قیامت تہ۔ او تہ کو تہائی کول پہ حقوق کہ اللہ تعالیٰ کین یعنی کہ دے تہ لو
 اَعْمَالِوہ ناکارہ عاقبتو تہ دوی تہ شکارہ کپی تہ دوی پہ کہ ہغہ پہ کولوا تہ
 پشیمانہ شی تکہ پہ سورۃ حجر ۱۰ کین افسوس کول دی پہ توحید منلو
 پسے او پہ سورۃ انعام ۱۱ کین افسوس کول دی پہ خیل تکذیب او انکار
 کایات اللہ تہ او پہ سورۃ فرقان ۱۲ کین افسوس کول پہ انکار او مخالفت
 کہ رسول تہ او پہ سورۃ انعام ۱۳ کین افسوس پہ انکار کہ قیامت او پہ
 سورۃ زمر ۱۴ کین افسوس کول پہ کوتاہی کہ حقوق اللہ پسے دی او
 کہ دے افسوسو تہ کہ وجہ تہ قیامت تہ یوم الحسرت وئیلے کیری۔

وَمَا هُمْ بِخَرِجَيْنِ مِنَ النَّارِ یہ دے سرہ وہم دفع کوی چہ پہ دے حسرتو
 کین دوی تہ فائدہ رسید لے شی یا کہ اور کہ جہنم تہ وتلے شی تہ جواب
 او شوچہ تہ۔

قَائِلًا: کہ عابداتو او معبودینو او تابعینو او متبعینو کہ براءت متعلق
 دے قسمہ ایاتو تہ دی اول قسم ہغہ معبودان چہ صالحین دی ہغوی
 عابداتو تہ ہیج امر کہ خیل عبادت تہ دے کہے او کہ ہغوی کہ حال تہ خبر
 ہم تہ دی دایہ پیرو ایاتو تہ کین دی سورۃ یونس ۲۸، سورۃ
 نحل ۸۴، سورۃ مریم ۸۵، سورۃ فرقان ۱۸، سورۃ قصص
 ۴۳، سورۃ سبا ۱۴، سورۃ احقاف ۱۵، سورۃ او ۲۸۔ دویم قسم ہغہ
 معبودان چہ کمرہ دی او خیل و مقلدینو تہ یے لار کہ کمرہائی بنو دلے
 دہ داہم پہ پیرو ایاتو تہ کین دی۔ سورۃ اعراف ۳۸، سورۃ ابراہیم
 ۱۴، سورۃ شعراء ۹۴، سورۃ قصص ۴۲، سورۃ عنکبوت ۲۵
 سورۃ احزاب ۴۵، سورۃ سبا ۳۲، سورۃ صافات ۲۸ تہ سورۃ
 ص ۵۹، سورۃ مؤمن ۱۴، دریم قسم دے ایاتو تہ چہ
 دوارہ قسمو تہ شامل دی کہ ہغہ تہ یودا ایت کریمہ کہ تکہ چہ دابن کثیر او قرطبی
 نقل کہے شو نو پہ دے ایت کین رد دے پہ تقلید جامد بان دے۔

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ

اے خلقو خورئ (حلال کنئ) کہ هغه نه چه په زمکه کنس دی

حَلَالًا طَيِّبًا زُورًا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ

حلال پاک او تابعداری مه کوئ دَقد مونو (طریقو)

الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿۱۷۸﴾

د شیطان - یقیناً دے ستاسو د پاره دشمن بشکاره دے -

۱۷۸ رېط هرکله چه مخکېس یئ رد او کړو په شرک فی التحلیل والتحریم باندا په سبب د تقلید شرکی سره نتواوس تردید کوی تحریم لغیر الله باندا په ابو حیان ویلی دی چه دا ایت نازل شوم دے په رد د هر هغه چا چه حرام کنړی په خپل حان باندا په هغه خیزونه چه الله تعالی نه دی حرام کړی او د دے د پیرا قسمی دی اول قسم په طریقه د جحود او انکار باندا په یعنی انکار کوی د تحلیل د الله تعالی نه او په خپل خواهش باندا په خیزونه په حان باندا په حرام کنړی - دویم قسم هغه خیزونه چه نسبت خپلو معبودانو ته کوی او په حان باندا په یئ حرام کنړی لکه بحیره سائبه وصیله او حام او د دے د استعمال او خوراک ته حان په ساتی حکم چه د ضرر د معبودانو ته په زړه کنس ویره کوی - دریم قسم هغه خیزونه چه د رهبانیت د وجه په حان باندا په حرام کنړی - مزیدار حلال خوراک او خشکالک او پوشاک په حان باندا په حرام کنړی لکه چه بعض پیران پخپله هم داسه کوی او په خپلو مریدا نو باندا په هم حراموی - دا ایت په صیغه د یاینها الناس سره دے ټولو ته شامل دے او په سوره مائده سل کنس صریح په اخری قسم باندا په رد دے چه سره د دعوی د ایمان ته د رهبانیت د وجه خیزونه حراموی د دے وجه ته هلته یئ په یاینها الدین امتوا سره ذکر کړم دے - په دے سورت کنس د یاینها الناس دویم کرت دے په اول کنس رد و عمومًا په شرک فی العیادات باندا په دے ایت کنس رد دے په عموم سره په شرک فی التحلیل والتحریم باندا په - کولو په امر کنس مراد ایجاب د اکل نه دے بلکه ایجاب د کذا باحت

إِنَّمَا يَأْكُرْكُم بِالسَّوَاءِ وَالْفَحْشَاءِ

یقیناً حکم کوی رہے وسوسوسرہ تاسوتہ پہ بدو وینا کانو او پہ ناکارہ کارونو

دے دے حرام کرے شوے خیز و نو یعنی حرام یے مہ کنہی۔

مِمَّا فِي الْأَرْضِ، من تبعيضیه دے حکم چہ کہ تہو لو خیز و نو خوہل نشی کیدے
یا من ابتدائیہ دے۔ حلالاً مفعول دے دکھو یا حال دے کہ مِمَّا فِي الْأَرْضِ نہ۔
طیباً، پہ حلال او طیب کتب دیر اقوال دی اول داچہ پہ نیز کا امام مالک
کہ دواہو یوہ معنی دہ تو طیب تاکید دے دے پارہ کہ حلال۔ دویم داچہ پہ نیز
کا امام شافعی طیب پہ معنی دلالت والا دے تو کوم خوراک چہ سخا شوے
وی کہ ہغہ نہ منع شویہ۔ دریم زنجشری وئیلی دی چہ طیب ہغہ دے چہ پاک
وی کہ ہرے شبہ نہ۔ خلوم سجاوندی وئیلی دی چہ حلال ہغہ دے چہ
شرع دے اجازت و کرے وی او طیب ہغہ دے چہ طبیعت یے بندہ کنہی۔
پنجم حلال ہغہ دے چہ مفتی فتویٰ و کرے کہ ہغہ کہ چہ پارہ او طیب ہغہ
دے چہ زہہ شہادت او کرے کہ ہغہ کہ حلالوالی (البحر المحیط)۔ شپیم حلال
ہغہ دے چہ تہو جنس یے حلال وی او طیب ہغہ دے چہ حق کہ بل چا
ورپورے متعلق نہ وی (نیشاپوری)۔ اوم حلال ہغہ دے چہ شرع دے ہغہ
اجازت و کرے وی او طیب ہغہ دے چہ بدن او عقل تہ ضرر او نقصان
نہ و رکوی (ابن کثیر)۔ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ، پہ دے کتب اشارہ دہ
چہ کہ اللہ تعالیٰ حلال لہہ حرامول کہ شیطان اتباع دہ نو داگناہ کبیرہ او
شرک دے۔ خُطُوَاتِ جمع کہ خطوۃ دہ ہغہ مقدار تہ وئیلے شی چہ کہ دواہو
خپوتر مینجہ وی پہ وخت کہ رفتار کولو کتب۔ دلتہ کہ عموم کہ لفظ کہ وجے
تہ قرطبی وئیلی دی چہ ماسیوی کہ سنت او کہ شرائعوتہ دا تہو بدعا تو اگنا ہو
تہ شامل دے او وئیلی دی چہ پہ کوم خیز یا ندے شریعت و رود نہ وی کرے
نو ہغہ شیطان تہ متسوب وی ابن جریر پہ سند سرہ کہ ابو مجلز نہ
روایت کرے دے چہ مراد کہ دے تہ نذر و تہ کول دی پہ گنا ہو تو کتب۔
إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ، دالفظ لازمی دے پہ معنی کہ بشکارہ دشمنی والا یا
متعدی دے یعنی دشمنی بشکارہ کوڑے۔

وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿۱۴۹﴾

او دا چہ جوہوئی یہ اللہ تعالیٰ باندے ہنہ خیرے چہ تاسو پرے پوہہ تہ لرئ۔

۱۴۹۔ دا دلیل دے کہ ہنہ دشمنیٰ کبکارتہ والی۔ او کہ شیطان کوسوسوئے دے اقسام یہ ترتیب سرہ ذکر کری دی۔

اول السوء عام دے ہر کناہ صغیرہ او کبیرہ تہ۔ کناہ تہ سوء دے دے وچے تہ وئیلے شی چہ یہ عاقبت کینں کہ ہنہ کوؤتکے خفہ کوی۔ دویم الفحشاء خاص دے یہ ہنہ پورے چہ سرہ کشرے کہ نہی تہ عقل ہم ہنہ یدگتری لکہ غلا، زنا، دروغ او بہتان وغیرہ۔ او قرطبی وئیلی دی چہ السوء ہنہ کناہونہ دی چہ حد یہ کینں تہ وی مقرر شوے او فحشاء ہنہ دی چہ یہ ہنہ یا تہ حد شرعی مقرر وی۔ دریم وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ، دا کہ تلو تہ زیات قبیح دے حکم اللہ تعالیٰ تہ کہ ہنہ خیز نسبت کول چہ کہ ہنہ نہ ثابت تہ وی یہ وحی سرہ دا اعظم کناہ دے او دا خاص طریقہ کوسوسے کہ شیطان دہ چہ ہنہ خائستہ کول کوی کہ کناہونہ یہ دروغہ نسبت کولو سرہ اللہ تعالیٰ تہ یعنی کناہ لرہ طاعت کبکارتہ کوی۔ او تَقُولُ عَلَى اللَّهِ دہر مشرک او بدعتی طریقہ دہ کہ تَقُولُوا یہ صلہ کینں علی دلالت کوی یہ دروغ جوہو لو باندے۔ لَا تَعْلَمُونَ، معلوم شرعی ہنہ دے چہ یہ وحی جلی یا خفی سرہ ثابت وی تو چہ یہ وحی سرہ ثابت تہ وی او کہ ہنہ نسبت کوی اللہ تعالیٰ تہ یا کہ ہنہ رسول تہ تو دا دیرہ غنہ کناہ دہ۔ لَقَدْ كَذَبْنَا چہ کہ حصر دپارہ دے دلالت کوی چہ وسوسے کہ شیطانا تو دے دے دے خیزونہ بہر نہ دی۔

سوال: يَا مُرْكَمُ دلیل دے چہ شیطان ہریوکار یہ صیغہ کا مر سرہ ذکر کوی او حال دا دے چہ داسے نہ دہ بلکہ اکثر وخت کفر ایضاً او واجباً تہ منع کوی ۹۔

جواب علی بیضاوی وئیلی دی چہ امر کناہ دہ کہ خائستہ کولو او کہ ہنہ صفت کولو تہ۔

جواب علی امر یہ اصل کینں طلب تہ وئیلے شی تو شیطان کہ کناہ او کہ اغواء کا انسان طلب کوی تو تاویل کولو کہ امر تہ ضرورت نیستہ۔

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ

او ہفتہ وخت چہ اوئیلے شی دوی تہ تابعداری اوکری دھتہ غہ چہ نازل کریدک اللہ تعالیٰ

قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا الْفَرِيقَانَا عَلَيْهِ

دوی وائی نہ بلکہ تابعداری کوو مونر دھتہ طریقہ چہ موندری دی مونر پہ ہفتہ باندے

أَبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

مشران خیل - اگرچہ وو دا مشران ددوی داسے چہ نہ پوہیدل

شَيْءًا وَلَا يَهْتَدُونَ ۝ وَمَثَلُ الَّذِينَ

پہ ہیش غیز باندے او نہ یے لار موندرے وہ - او حال رد دعوت کوونکی کافرانو

کے روستو دتردید کشرک تہ رد دے پہ دلیل ک مشرکانو پہ عمل ک مشرانو
 خیلو - وَإِذَا قِيلَ إِذَا أَوْصِيغَ كَمَجْهُولٍ كَقِيلَ كَتَعْمِيمٍ كپارہ دی یعنی پہ ہروخت
 کیش ہر خولک چہ دوی تہ داسے دعوت وکری - لَہُمْ پہ دیکش ک مفسرینو
 درے اقوال دی - اول داچہ ضمیر راجع دے من یتخذ من دون اللہ انداد تہ -
 دویم داچہ راجع دے الناس تہ پہ یَا أَيُّهَا النَّاسُ کیش - دریم قول دادے چہ
 راجع دے یہود دیا تو تہ چہ ہغوی تہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ک دین اسلام
 دعوت وکری تو ہغوی اوئیل چہ زمون مشران بنہ عالمان او غور خلق
 وؤ مونر دھغوی تابعداری کوؤ تو داایت نازل شواو ک دے دریو اقوالو پہ
 مینج کیش اختلاف پیش تہ حکہ چہ دے من یتخذ من دون اللہ او الناس مصداق
 ہم یہودیان وو - اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مراد ک مَا أَنْزَلَ اللَّهُ تہ وحی جلی او خفی
 دواہ دہ - او وحی خود دلیل دے پہ شرع کیش او پہ دلیل پسے تلوتہ اتباع
 (پہ شرع کیش) وئیلے شی او مَا أَنْزَلَ اللَّهُ کیش توحید ایمانیات تحلیل او تحریم او
 ہول دین داخل دے - قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا الْفَرِيقَانَا عَلَيْهِ ۝ ابَاءَنَا کہ الفاء تہ مراد
 موندر دی او دالفظ اکثر پہ امور معقولہ کیش استعمالیندی - ابائنا راغب
 وئیلی دی چہ مراد ک دے تہ دوی علماء دی صرف پلاران نیکنہ
 مراد نہ دی - أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ ہمزہ ک پارہ ک استفہام تو بیجی دے او داد
 پہ نیز ک زنجشری حالیہ دے او پہ نیز ک ابن جریر ک پارہ ک عطف دے او

عبارت کیں لفظ دے یتبعونہم دے وکوتہ مخکیش پتہ دے۔ اول کو وصلیہ کے جزاء
تہ غواری یا شرطیہ دے جزاء یے پتہ دے اول قول غورہ دے حکم پہ دیکش
مبالغہ او تعمیم دے۔ ابو حیان وئیلی دی چہ دارد دے پہ اتباع کا باب و دوی
پاندے پہ ہر حال کیں خوچہ بے دلیلہ وی حتی کہ چہ پہ داسے حالت کیں
خو اتباع دے دوی بالکل مناسب تہ دے چہ ہغہ حالت دے لا یعقلون اہ دے۔
لا یعقلون شیئا، مراد دے تہ علم دے حق دے لیکن شیئا کے عام دے پارہ دے مبالغہ
وئیلے دے۔ وکلا یھتدؤن، اھتداء تہ مراد پہ وحی سرہ تلل او تابعداری کوئی
یعنی علم دے حق او عمل دے حق پکیش بیشتہ۔

فائدہ عل داسے آیا توتہ چہ پہ ہغہ کیں دا استدلال دے جاہلانہ ذکر دے
دادی سورۃ مائدہ ۱۰۱ او سورۃ لقمان ۱۷ او سورۃ زحرف ۲۲ ۲۳۔
سوال: پہ دغہ دریو آیا تونو کیش وجدنا ذکر دے او پہ دے ایت کیں
الْقَيْنَا نو دے خہ حکمت دے ۶۔

جواب: الفاء خاص دے پہ امور معقولہ پورے او وجدان عام دے پہ
امور محسوسہ او معقولہ دوارو کیش استعمال پوری نو پہ دے سورت کیں
مخکیش محبت دے انداد و ذکر شوا و محبت امر معقولی دے دے و جے نہ
الْقَيْنَا ذکر شوا و پہ ہغہ تور و سورتونو مکیو کیش ہم مخکیش امور معقولہ
دے ایمان دے کردی او سورۃ مائدہ کیش و سرہ امور محسوسہ (غیرہ سائبہ
و غیرہ) دے کردی تو ہلتہ یے دے وجدنا عام لفظ ذکر کرو۔

سوال: سورۃ مائدہ کیں لا یعلمون ذکر دے او دلته لا یعقلون ۶۔

جواب: دے دے مخکیش پشان جواب دے چہ علم عام دے امور محسوسہ
او معقولہ دوارو تہ شامل دے او سورۃ مائدہ کیش دوارہ خیزونہ ذکر و
او عقل خاص دے پہ امور معقولہ پورے او محبت امر معقول دے تو
دلته یے لا یعقلون ذکر کرو۔

سوال: دلته او سورۃ لقمان او زحرف کیں مَا أُنْزِلَ اللَّهُ ذکر دے او سورۃ
مائدہ کیش و سرہ والی الرسول ذکر دے ۶

جواب: حکم چہ پہ دے سورت او لقمان او زحرف کیں ایمان او امور
دے عقیدے ذکر و دے ہغہ دے پارہ مَا أُنْزِلَ اللَّهُ مناسب دے او سورۃ مائدہ
کیش اعمال او جزئیات او آداب ذکر دے نو دے ہغہ دے پارہ دے مَا أُنْزِلَ اللَّهُ سرہ

والی الرسول هم مناسب دے۔

فائدہ ۷ کہ دے ایت یہ تفسیر کس دیر و مفسرینو یہ تقلید یا نہ ہے رد
او تفصیل لیکے دے سمرقندی حنفی یہ تفسیر بحر العلوم کتب و بیلی دی تھا ہم
عن التقلید و امرهم بالتمسک بالحجة (منع کریدی دوی لره کہ تقلید نہ
او حکم یے کریدی دوی ته یہ حجت یا نہ ہے یہ دلیل نیولوسره)۔ این عطیہ
البحر الوجیز کتب و بیلی دی او قرطبی هم کہ هغه ته نقل کرے دے چه قوۃ
الفاظ هذه الآية تعطی ابطال التقلید (یا تنبه الفاظ کہ دے ایت فائدہ و کوی
چه تقلید یا طل دے)۔ ابو حیان اندلسی و بیلی دی چه یہ دے ایت کس دلیل
دے یہ بدائی کہ تقلید یا نہ ہے او دین عطیہ ته نقل دے چه اجماع منعقد
ده یہ ابطال تقلید یا نہ ہے عقیقہ و کتب (البحر المحیط)۔ او الوسی و بیلی دی چه یہ
دے ایت کس منع ده کہ تقلید ته کہ هغه چا کہ یا را چه قدرت لری یہ فکر
کولو او هر چه اتباع ده کہ بل چا یہ دینی کار و نو کتب روستو کہ علم ته یہ یو
دلیل سره چه دا حق دے تو دا یہ حقیقت کس اتباع ده کہ انزل الله اونه
دے تقلید مذموم۔ او قرطبی یہ پنجمه مسئلہ کس لیکلی دی چه تقلید
طریقہ کہ علم ته ده اونه دارسو و نکے دے علم ته نه یہ اصولو کس اونه یہ
فروعو کس او جا هل حشویہ او تعلیمیہ و بیلی دی چه دا طریقہ کہ پیشرو
کہ حق ده او واجب ده۔ نو کہ دے و جے ته ره هم کہ تقلید کہ مسئلہ یہ بارہ کس
یہ اختصار سره شپہر مباحث ذکر کو دم۔

مباحث یہ تقلید کس :- اول بحث یہ معنی لغوی او عرفی کہ تقلید
کس دے۔ قرطبی و بیلی دی چه دا یہ لغت کس اخستلے شویدا دے کہ قلا دے
کہ بعیر نه یعنی کله چه یہ ختہ کہ او بش کس رسئی و اچولے شی هغه کہ راخلو
کہ پارہ هغه ته قلا ده و بیلی شی نو گویا کہ مقلد خیل تبول اختیار و کریدی
هغه چا ته چه دے را کاری کوم خوا چه او غواپی او قرآن کریم کس قلا ده
نه مراد هغه خاروی دی چه کہ هغوی غارے ته هغه امیل و اچولے شی او
حرم مکہ ته یوتلے کیری۔ او کله یہ معنی کہ الزام کہ عمل راغی یہ بل چا یا نہ ہے
لکه چه و بیلی شی چه قلا ده العمل (کاریے کہ هغه یہ دمہ او یہ غارہ کرد) او
یہ عرف کس کہ دے دیر تعبیرات دی۔ قرطبی و بیلی دی حقیقت کہ تقلید
قبول کہ قول دی بغیر کہ حجت نه۔ دویم، اعتقاد کہ صحت کہ فتوے کہ هغه چا کہ

چہ صحت دے قول دے ہر وہ معلوم نہ وی۔ پہ اولہ معنی کس چہ بغیر دے دلیل تہ صفت
 اوگر مٹی دے قول نو دے ہر وہ تقلید اتول مذموم دے حکم چہ بے دلیلہ قول قبول
 پہ شریعت کس حرام دی اللہ تعالیٰ فرمائیلی دی وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ
 عِلْمٌ سُوْرَةُ اسراء ۳۶۔ اوکہ بغیر دے دلیل نہ متعلق شی پہ قبول پورے نو
 بیا تقلید منقسم کیری دوه قسمو توتہ اول محمود دویم مذموم لکہ چہ رستو
 ذکر کیری۔ او ابن خویر منداؤ نہ ابن قیم نقل کری دی چہ تقلید رجوع
 کول دی داسے قول تہ چہ دے قائل پہ ہرے یا نہ مے حجت نہ وی اودا منع
 دے پہ شریعت کس۔ او پہ بل عنائے کس یے وئیلی دی چہ ہر ہر وہ
 شوک چہ تہ دے ہر وہ دے قول تابعاری کوے بغیر دے نہ چہ پہ تابا نہ مے
 دے ہر وہ قول واجب وی پہ دلیل واجب وئیکی سرہ توتہ دے ہر وہ مقلد یے
 (رسالة التقليد لابن قیم)۔ او ابن امیر الحاج پہ التقرير والتحذیر شرح دے تحریر
 دے ابن ہمام کس وئیلی دی چہ تقلید عمل کول دی پہ قول دے ہر وہ چاہا نہ
 چہ دے ہر وہ قول حجت نہ دے پہ شرع کس بغیر دے دلیل نہ او مراد دے نہ
 عمل شرعی دے جواز او عدم جواز دے اودا تعریف جامع مانع دے۔ حکم
 پہ دے سرہ عمل کول پہ قول دے طبیب پہ بارہ دے علاج کول کس خارج
 شو حکم چہ ہر تہ عمل شرعی نہ وئیلی کیری دارنگ تعلیم و کول دی
 دے استاد پچوتہ نو ہر تہ امر تعلیمی وئیلی شی دے جواز او عدم جواز سرہ یے
 تعلق نیشته۔ دارنگ عمل کول دے قاضی پہ قول دے شاہدینو عدلینو (پہ
 بعض احکام کس) او پہ قول دے شاہد عادل (پہ بعض احکام کس) خارج
 شو حکم چہ قول دے شاہد حجت شرعی دے۔ دارنگ عمل کول پہ ایت
 قرآنیہ او پہ حدیث صحیح مرفوع یا نہ مے تقلید نہ دے بلکہ ہر وہ خو
 حجت شرعیہ دے۔ دارنگ عمل کول پہ قول دے صحابی یا نہ مے تقلید نہ
 دے حکم قول دے صحابی پہ خپلو شرطو نو سرہ حجت دے پہ شرع کس
 پہ نیز دے اہل سنت و الجماعة سرہ ہاں عمل پہ قول دے تابعی یا نہ مے دے
 کس اختلاف دے دے اہل علمو نو کوہم خلق چہ دے تقلید دے اثبات دے پارہ دلیل
 نیسی پہ قبولیت دے قول دے طبیب یے دلیلہ یا پہ قول دے معلم (استاد) یا پہ
 قبولیت دے قول دے گواہانو یا پہ قبولیت دے قول دے صحابی نو داخل دے تقلید پہ
 معنی یا نہ مے نہ پوہیری یا دوی تبلیس کوی۔

سوال :- دامام شافعیؒ نہ پہ یو مسئلہ کیں نقل دے چہ ما تقلید کرے دے عمر رضی اللہ عنہ او ما تقلید کریدے دے قول د عثمان رضی اللہ عنہ ۹۔

جواب :- ابن قیمؒ پہ اعلام الموقعین ص ۱۲۶ کیں وئیلی دی چہ دامام شافعیؒ مراد پہ دے کیں تقلید معروف نہ دے بلکہ پہ معنی د اتباع دے۔ او اتباع پہ لغت کیں تلل دی پہ عمل د بل چا پسے کہ خیر وی او کہ شروی او د شرع پہ اصطلاح کیں اتباع عمل کول دی پہ حجت شرعیہ بان دے ہاں کلہ اتباع پہ حائے د تقلید او تقلید پہ حائے د اتباع کیں بجا ا استعمل لیری۔ لکہ پہ دے ایت کریمہ کیں د اللہ تعالیٰ د طرف نہ امر دے پہ اتباع دے ما انزل اللہ سرہ او یا طل پرستو ہم خیل عمل نہ اتباع وئیلی دی لکہ بل نکتع ما انزل اللہ او داسے فرق ابن قیمؒ پہ اعلام ص ۱۲۶ کیں او ابن ابی العز پہ رسالۃ الاتباع ص ۲۳ کیں ذکر کرے دے۔

دویم بحث پہ اقسام و د تقلید کے :- اہل علم و د تقلید خلور قسمو نہ لیکلی دی تقلید محمود او تقلید مذموم مطلق تقلید او تقلید شخصی۔ د اول قسم د پارہ خلور مصداقات دی اول مصداق تقلید کول د داسے عالم چہ خیل کوشش یے خرچ کرے وی پہ اتباع دے ما انزل اللہ کیں لیکن پتہ پاتے شی د دہ نہ بعض مسائل نو دے پہ ہفے کیں تقلید او کپی د ہفہ چاچہ د دہ نہ زیات عالم وی۔ دویم مصداق تقلید کول دی د بعض اہل علمو پہ داسے مسائلو کیں چہ پہ ہفے کیں نص نہ وی نو تقلید او کپی د قول د مصداق، د ہفہ چاچہ د دہ نہ زیات عالم وی او دے تہ وئیلے شی تقلید پہ غیر متصوصی مسائلو کیں چہ ہفے تہ مجتہدات او قیاسیات ہم وئیلے شی دا دوارہ ابن قیمؒ پہ اعلام ص ۲۲۱ کیں لیکلی دی۔ دریم مصداق، تقلید کول د یو عالم د بل عالم پہ یو حادثہ کیں چہ دہ بان دے پہ ہفے کیں دلیل پتہ پاتے شوے وی او جد و جہد او کپی لیکن مطلوب تہ او نہ رسیدی او وخت تنگ وی ہسے نہ چہ یو عیادت تربتہ فوت شی۔ خلور مصداق، تقلید د ہفہ عالمی او اہلی چہ ہیچ نصوص تہ پیڑنی نو تپوس کوی د داسے عالم تہ چہ پہ دغہ زمانہ او علاقہ کیں لوئے او پوہہ عالم وی او اکثر خلق (مسلمانان) پہ ہفہ بان دے متفق وی نو عمل او کپی د ہفہ پہ قول بان دے لیکن شرط د دے دا دے چہ روستو دہ تہ معلومہ شی چہ دغہ قول د دلیل شرعی تہ مخالف و دے نو

واجب ده په ده یا ندای چه هغه په پریددی نوکه پریددی یی توختس تقلید
محمود و او که هغه نه پریددی نو دا تقلید مذموم دے (قرطبی او ابن
ابی العز او امام ولی الله دهلوی)

او تقلید مذموم د پاره نه مصداقات دی. اول اعراض کول د ما
اکثر الله نه مطلقاً او اکتفاء کول په قول د خپلو مشرانو باندے. دویم
تقلید کول د هغه چا چه تقلید کوونکے نه پیژنی چه دغه عالم اهل دے چه
د ده په قول باندے دے عمل او کړے شی. دریم روستو د ښکاره کیدلو د
دلیل او محجت نه په خلاف د قول د مقلد کښ بیا هم د هغه تقلید نه
پریددی. ابن قیم و بیلی دی دا درے د اړه قسمونه په دے ایت کښ داخل
دی. خلورم تقلید کول د هغه ملایانو مشرانو چه د هغوی کمراهی ښکاره
وی نو دا ایت صراحتاً په هغه باندے دلیل دے. پنجم مقلد کمان کوی
چه زما امام (مقلد) د خطابی او غلطی ته پالک او معصوم دے. شپږم چه
مقلد خپل امام په مرتبه د شارع کښ کنړی چه اختیار د جواز او عدم جواز
د هغه سره دے او په دے باندے ایت د سورة شوری دلالت کوی چه امر
لهم شرکاء شرعوا لهم من الدین ما لم یأذن به الله. اوم عمل په یو حدیث
صحیح باندے ته کوی په دے عذر سره چه زمونږ د امام په مذاهب کښ دا
نیشته لکه اشاره په تشهد کښ ته کوی په دے عذر سره چه زمونږ امام
یا زمونږ استاد دانه کوله او دغسے نور. اتم د پاره د عمل کولو په قول خپل
امام او استاد باندے د تصوصو بعید تاویل کوی یا هغه تصوصو ته
منسوخ وائی بغیر د دلیل نه (داروستی مصداقات مولانا تقی په رساله
د تقلید کښ لیکلی دی) او دارنگ امام ولی الله په حجة الله البالغه کښ
داسے لیکلی دی. تهم یو حنفی جائز نه کنړی چه د یو شافعی عالم نه دغه
مسئله تپوس او کړی دارنگ برعکس او دارنگ اقتداء د حنفی په شافعی
امام پسے جائز نه کنړی یا نکاح په مینج د حنفیه شیخ او شافعی سری کښ
جائز نه کنړی. او دا اقسام د دے زمانے په اکثر و عوامو او په متعصبینو
علماؤ کښ موجود دی

او تقلید مطلق هغه دے چه یو شخص په تقلید کولو سره نه معین
کوی لیکن که چرے په مذموم طریقو سره تقلید کوی نو مذموم دے

او کہ محمود طریقو سرے تقلید کوی نو محمود دے۔

او تقلید شخصی او کہ دے بل نوم تقلید جامد دے، کہ دے دامعنی نہ دہ
 چہ پہ یوم مسئلہ یا دہ مسئلو کیں کیو شخص تقلید او کپی او نور و مسئلو کیں
 کیل شخص تقلید کوی بلکہ کہ دے معنی ابن قیم ذکر کرے دہ چہ کیو شخص
 معین ہر قول او عمل باندے عمل کوی کہ ذکران او سنت سرے موافق وی
 نو قرآن او سنت قبلوی او کہ کہ ہف نہ مخالف وی نو قرآن او سنت تہ رجوع
 نہ کوی بلکہ پہ مختلف عذر و بناو بہا نو سرے کہ ہفہ خیل امام وغیرہ قول
 لہ ترجیح و رکوی (اعلام الموقعین ص ۱۴۱ ۲۳۲) دارنگ ہر کہ چہ دہ تہ
 یو حدیث صحیح ثابت شی او کہ ہفہ مخالف یل دغسے حدیث (کہ صحت پہ لحاظ سرے)
 موجود نہ وی لیکن کہ دہ امام کہ ہفہ موافق قول تہ وی کرے نو دے وائی چہ
 زما امام زمانہ بنہ پوہید لو چہ ہفہ پہ دے حدیث باندے عمل نہ دے
 کرے توزہ ہم نہ کوؤم۔ دارنگ صرف خیل امام پہ حق باندے کنری او
 نور امامان ہول خطا کنری او کہ ہفہ داقوالو تہ نفرت کوی کہ چا سوچ
 او کرو نو اکثر عوام او متعصبین بہ پہ دے طریقہ باندے او موہی بلکہ صرف
 کہ مذہب امام نہ بلکہ کہ خیل پیر او شیخ او امیر پہ بارنگیں ہم داسے عقید کنری
 دریم بحث۔ دلیلونہ کہ پارہ کہ جواز کہ تقلید: اول پہ سورۃ نساء ۵۹
 دویم پہ سورۃ نساء ۵۹ دریم پہ سورۃ توبہ ۱۱۲ خلوم پہ سورۃ محل ۲۳
 پنجم پہ سورۃ انبیاء ۱۰۷ کیں دی لیکن انصاف دا دے چہ پہ ہولوایا تو تو کیں اتباع
 کہ دلیل یا کہ تقلید محمود مراد دہ دارنگ کوم دلیلونہ چہ کہ اثبات تقلید شرعی
 کہ پارہ پیش کولے شی نو ہفہ تقلید کہ صحابہ کرام دے او محکس ذکر شوہ چہ
 تقلید کہ صحابی تقلید معروف تہ دے بلکہ اتباع دہ۔ بعضو کسا نو کہ تقلید
 شخصی کہ اثبات کہ پارہ حدیث کہ بخاری پیش کرے دے چہ پہ ہفہ کیں طواف
 الوداع پہ حائضہ باندے واجب وئی دی او مدینہ والو و زید بن ثابت
 پہ قول باتتہ عمل کرے ووا قول کہ ابن عباس رضی اللہ عنہما یا تنایئے عمل نہ کوؤ
 لیکن پہ دے سرے تقلید نہ ثابت پیری حکمہ چہ دا اتباع کہ قول کہ صحابی دہ
 دویم پہ دے سرے تقلید شخصی خو قطعاً نشی ثابتید لے حکمہ کہ حدیث
 پہ اخر کیں راغلی دی چہ دوی تہ ام سلمہ رضی اللہ عنہا حدیث مرقوع
 پیش کرو (چہ حایضہ تہ طواف الوداع معاف دے) نو مدینہ والو قول

ذرید بن ثابت پریشودلو بلکہ زید بن ثابت رضی اللہ عنہ ہم کو خیل قول نہ رجوع اوکرلہ۔
خلورم بحث۔ دلیلوہ کہ متع کولو کہ تقلید:۔ اول دلیل دا ایت کہ سورۃ بقرہ
 او کہ سورۃ مائدہ ۳۸ او کہ سورۃ لقمان ۳۱ او کہ سورۃ زحرف ۲۳ او کہ
 اقوال کہ مفسرینو کہ دے ایت پہ شرح کتب ذکر کرے شوی دی چہ هغوی وئیلی
 دی چہ دا ایت دلالت کوی پہ متع کہ تقلید بانہ۔ دویم دلیل بقرہ ۱۷۵ او کہ
 هغہ ایت تفسیر ہم تیر شوے دے (هلتہ یئے او گورئی)۔ دریم دلیل سورۃ نساء
 پہ دے ایت کتب کہ منافقانو دا صفت ذکر دے چہ هغوی تہ دعوت کہ قرآن
 او سنت ور کرے شی نو هغوی ترینہ مخ هغوی او کہ تقلید بهانہ کوی۔ خلورم
 دلیل سورۃ اسراء ۳۳ کہ هغہ تفسیر پہ هغہ خائے کتب ذکر کرے شوے دے چہ
 کہ لا تقف یوہ معنی متع دہ نہ تابع دارئی کولو تہ او مالیس لک یہ علم کتب د علم
 تہ مراد دلیل شرعی دے یعنی بے دلیلہ خبرے پسے تابع دارئی مکوہ او کہ دے
 وجے تہ تقلید تہ علم نشی وئیلے کید لے او مقلد بانہ دے کہ عالم اطلاق تہ کیری
 یعنی (چہ مقلد وی نو هغہ عالم نشی کیدے او چہ عالم وی نو هغہ بہ مقلد تہ وی)
 (اعلام الموقعین ص ۴۰ او ص ۴۱)۔ پنجم دلیل سورۃ اعراف ۳۰ دے نو کہ ایت
 پہ تفسیر کتب مفسرینو لیکلی دی چہ مراد کہ ما انزل اللہ تہ کتاب اللہ او سنت
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے او اتخاذ الاولیاء تہ مراد کہ قرآن او سنت
 چہ تجاوز او کیری او کہ بل چا اتباع کوی تو دا تقلید دے حکمہ چہ پہ دے حالت
 کتب پریشودل کہ دلیل دی او کہ بل چایے دلیلہ خبرہ متل دی۔ شپہم دلیل
 سورۃ توبہ ۳۱ او کہ دے پہ تفسیر کتب مفسرینو روایت کہ عدای بن ابی حاتم کہ
 ترمذی ذکر کرے دے چہ حاصل یئے دا دے چہ دلته کہ اتخاذ ارباب تہ مراد
 حلال کنل کہ هغہ خیزو تو دی چہ حلال کیری دی ملایا تو او پیرا تو او حرام کنل
 کہ هغہ خیزو تو چہ حرام کیری دی ملایا تو او پیرا تو بغیر کہ دلیل شرعی نہ۔
 او ابن عبد البر پہ جامع بیان العلم کتب وئیلی دی چہ بدی ذکر کرے دہ
 اللہ تعالیٰ کہ تقلید پہ پیر حایو تو کتب کہ کتاب اللہ تہ او کہ هغہ نہ یئے دا ایت کریمہ
 ہم شمار کرے دے۔ او الوسی ہم کہ دے ایت پہ تفسیر کتب بدی کہ تقلید ذکر کریدہ۔
پنجم بحث۔ احادیث او اقوال کہ مجتہدینو پہ متع کولو کہ تقلید کتب دی۔
 حدیث اول:۔ دارمی پہ سنن کتب حدیث مرفوع ذکر کرے کہ رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلی دی چہ ہیرہ زیاتہ چہ زہیرہ کوم کہ هغہ پہ خیل

امت باندے نو هغه درے خیزونه دی زلت رلغزش یعی په یو مسئله کښ خوئیل
د عالم او جگړې د منافق په قرآن سره او حرص د دنیا چه ختونه د خلقو قطع
کوی. ابن قیم د دے په شرح کښ وئیلی دی چه د لغزش د عالم نه بیر کول
په سبب د تقلید کولو د هغه په دغه لغزش کښ ده حکه که تقلید ی نه وے
کړے نو د زلت د عالم بیر به نه وه حکه چه زلت خوگناه نه دے.

حدیث دویم: بیہقی د حماد بن زید نه نقل کړی دی چه هلاکت د تابعدارو
لره د لغزشو نو د عالم ته چا تربیه تپوس او کړو چه څه وجه ده اے ابوالعباس
نو هغه جواب او کړو چه عالم یو خبره په خپلے رائے سره کړے وی نوروستو
د هغه نه حدیث د نبی صلی الله علیه وسلم واوری نو مخکئی رائے پریر دی
او حدیث پسے روان شی او تابعداران (تقلید کوونکي) د هغه په زړه رائے باندے
عمل کوی.

حدیث دریم: د ابن مسعود رضی الله عنه نه نقل دے (چه هر صبا عالم شه
یا متعلم شه او ائمہ مه گرځه بیا یے تفسیر د ائمہ او کړو چه هغه څوک چه
دین یے د رجالو (عامو سړو) تابع کړے وی) (رسالة التقليد لابن قیم).

حدیث ثلورم: چه الله تعالی علم د دین قبضه کوی په قبض کولو د علماؤ
سره نو هر کله چه عالم پاتے نشی یا یے پاتے تکی نو خلق به جا هلاک پسے روان
شی نو گمراه به شی او نور خلق به هم گمراه کړی (نور احادیث هم په
دے باب کښ ډیر شته دے).

اقوال د ائمہ مجتهدینو په رد د تقلید کښ: قول د امام ابوحنیفه رحمه الله
حلال نه دی هیچا لره چه عمل او کړی په قول زمونږه څو پورے چه
نه وی معلوم کړے هغه دلیل چه مونږ د هغه اخستل کړی دی. او وئیلی یے
دی چه حرام دے په هغه چا باندے چه نه پیژنی زما دلیل چه قتوی
ورکوی زما په خبرو باندے حکه چه مونږ بشریو نن یوه خبره او کړو
او صیالہ د هغه نه رجوع کوو (رد مختار مشهور په فتاوی شامی ص ۳۳) وسم المفق
ص ۳۳ و اعلام الموقعین ص ۳۳) او دارنگ هغه وئیلی هر کله چه اومومئ
تاسو زما یو قول چه مخالف وی د کتاب او سنت نه نو په دیوال باندے
کوډار کړئ. دارنگ هغه وئیلی دی هر کله چه یو حدیث صحیح ثابت شی
نو هغه زما مذهب دے. او شامی د علامه دمیری نه نقل کړی دی چه

بنا یہ دے قول باندے ہر کلمہ چہ یوحنا یث صحیح ثابت شی خلاف دے قول امام
ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تہ تو عمل یہ یہ حدیث باندے کو لے شی او قول
د امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ یہ پرینود لے شی او یہ دے سرہ دے ہغہ
د مذہب تہ خروج تہ لازمیری (شامی ص ۱۵۱) او داسے اقوال د امام ابو
یوسف رحمۃ اللہ علیہ تہ نقل کرے شوی دی۔ د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ
قول امام بیہقی د ہغہ تہ نقل کرے دے چہ مثال د ہغہ چا چہ علم بے دلیلہ
طلب کوی پشان د حال د شپے د خشاک را تو لوؤتکے دے کیدے د خشاک یے
تہ لے دے کیدے شی چہ یہ ہغہ کیں یواژدہا ماروی او دے اوچیچی او
دے پرے پوہہ تہ وی۔ دارنگ ہغہ وئیلی دی کہ تیر شوی وی عمل
د یو امام بیا تاسو او مومئی خبر د تی صلی اللہ علیہ وسلم چہ مخالف وی
د عمل د ہغہ امام تہ تو ضروری یہ خیل عمل پرینودی د وچے د حدیث
د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ۔ دارنگ ہغہ وئیلی دی ہر کلمہ چہ
تہ یوست او مومے تو واجب دے یہ تا باندے خیل عمل پرینودل رچہ
خلاف وی د ہغہ سنت تہ او دارنگ واجب دے یہ خلقو باندے پرینودل
د ہر ہغہ عمل چہ د سنت تہ خلاف وی (رسالہ ص ۲۲۳ ص ۲۲۵)۔

او قول د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ۔ ہغہ وئیلی دی چا چہ پرینودلو قول
د عمر رضی اللہ عنہ د وچے د قول د ابراہیم نخعی تہ (مثلاً) نو د دے تہ یہ طلب د
تو بے کیدے شی نو خہ رنگ حال دے د ہغہ چا چہ پرینودی قول د اللہ
تعالیٰ او د رسول د ہغہ د وچے د قول د ابراہیم نخعی او د ہغہ د مثل تہ۔
دارنگ ہغہ وئیلی دی چہ ہر خول چہ وی نو د ہغہ د قول او د عمل
تہ خہ اخستلے شی او خہ پرینودلے شی ماسیوا د خاوند دے قیر تہ
(اشارہ وہ قبر د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ او دے دغہ وخت مسجد
نبوی کیں ناست وے)۔ او قول د امام احمد بن محمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ
د امام ابو داؤد تہ وئیلی و د چہ زما او د امام مالک او امام ثوری او امام اوزاعی
تقلید مکوہ او اخستل د ہغہ خائے تہ کوہ چہ دوی د ہغہ تہ اخستل کرے وی۔
او وئیلی دی کموالے د فقہات د سری دادے چہ یہ دین کیں نور و خلقو
تقلید کوی۔ دارنگ ابو داؤد وئیلی دی چہ ما امام احمد تہ اوئیل چہ د امام
اوزاعی دیرہ تا بعداری او کرم او کہ د امام مالک نو ہغہ راتہ جواب را کرو

چہ دے کسانو تقلید مہ کوہ او تابعداری کوہ کہ ہفتہ چہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم
او دہ ہفتہ کہ صحابہ کرامو تہ نقل راغلے وی او بیا تابعی چہ دے پہ ہفتہ کیش کہ ہر
سری اختیار دے (اعلام الموقعین ص ۳۸۱) دارنگ کہ نورائے اہل علم و اقوال
پہ دے یاب کیش دیر نقل کرے شویدی۔

شپہم بحث۔ جوابات کہ بعض شبہاتو کہ مقلدینو۔ اولہ شبہ ایت کہ
سورۃ بقرہ او مائدہ او لقمان او زحرف او توبہ خو پہ یا رۃ دگر اہانو مشرانو
(احبار اور ہیا تو) کیش دی نو تقلید دامانہ کہ ہدایت خو پہ ہفتہ قیاس کول جائیز
تہ دی؟ جواب دا دے ابن قیم پہ رسالۃ التقلید او ابن ابی العز حنفی پہ رسالۃ
الاتباع کیش داسے جواب کرے دے چہ تشبیہ پہ اعتبار کہ کفر کہ یو او ایمان کہ بل
سرہ تہ دہ بلکہ تشبیہ پہ اعتبار کہ تابعداری کولودہ بغیر کہ حجت او دلیل شرعی تہ۔
مثال دا دے لکہ چہ خوک کہ چا تقلید پہ کفر کیش او کپری او بل کس ئے پہ
فسق و فجور کیش او کپری دارنگ بل کس ئے پہ یو مسئلہ کیش تقلید او کپری
او حال دا چہ ہفتہ پہ ہفتہ مسئلہ کیش خطا شوے وی تو پہ دے کیش ہریو
ملا متہ دے پہ دغہ تقلید بے دلیلہ باندا ہے اگر چہ پہ مراتبو کہ ملا متیا کیش بہ
تفاوت وی۔ دویم جواب دا دے چہ محکیش پہ لفظ کہ لوکان کیش مونہ اشار
او کپہ چہ لو و صلیہ دلالت کوی پہ ثبوت کہ حکم باندا ہے پہ محدوف پہ طریقہ
کہ ترقی سرہ یعنی اَتَّبِعُونَ الْاَبَاءَ اَصْحَابِ الْهَدَايَةِ يَخَيْرُ كَلِيلٌ فَكَيْفَ اِذَا
اَتَّبَعُوهُمْ وَهُمْ ضَالٌّ (ایا دوی تابعداری کہ مشرانو کوی چہ ہدایت والا
دی لیکن بغیر کہ دلیل تہ او دا جائیز تہ دی نوخہ رنگ بہ جائیز شی چہ کہ
گمراہانو تقلید کوی)۔

دویمہ شبہ۔ پہ سورۃ ق کہ کیش لمن کان لہ قلب نہ مراد مجتہد دے او
القی السمع تہ مراد مقلد دے او پہ سورۃ ملک کہ کیش تسمع تہ مراد تقلید
دے او تعقل تہ مراد اجتہاد دے تو معلومہ شوہ چہ مسلمان بہ یا مجتہد
وی یا بہ مقلد وی؟ جواب دا دے چہ پہ دے ایاتو نو کیش مجتہد مطلق معروف
یا مقلد عرفی مراد کول تحریف قرآن تہ نہ دے قول دے محکمہ چہ پہ اول
ایت کیش قلب نہ مراد عقل دے یعنی تدا برا و فکر پہ قرآن کریم کیش کوی
برابرہ خبرہ دہ کہ مجتہد وی او کہ محقق عالم وی او القی السمع تہ مراد قرآن
اور بدل دی کہ چاہہ او ہفتہ تہ توجہ کول او پہ ہفتہ یا تدا عمل کول دی

اوپہ قرآن باندے عمل کو لو تہ تقلید وئیل جہل دے ٹکک چہ قرآن کریم خو
اول اواعلیٰ حجت دے کہ سورة ملک کا بیت ہم دغہ تفسیر دے۔

دریمہ شیمہ ۱۰۔ پیرو علماؤ مفسرینو محدثینو فقہاؤ تقلید کرے دے اثبات
کہ تقلید یے کرے دے ۹ جواب کہ دغہ علماؤ تقلید محمود کے جامدا و شخصی
تہ دے۔ اولہ وجہ دادہ چہ هغوی پہ پیرو مسائلو کیش کیومذہب تہ بل
مذہب تہ انتقال کرے دے اوپہ هغے یے فتوے ورکری دی اوکدے مثالو
بے شمارہ دی مقام کہ تفسیر کہ دے کجائیش نہ لری اوکدے ہیچ منیب عالم تہ
داخبرہ پتہ تہ دہ۔ دریمہ وجہ کہ پیرو علماؤ عیار تونہ پہ رد کہ تقلید کیش
ثابت دی اگرچہ هغوی مقلدین وکد هغوی تہ کہ بعض احنا فو علماؤ اقوال
ذکر کووم۔ اول قول کہ علامہ عینی حنفی دے چہ اوقت کہ هر خیز هغه تقلید دے۔
اوپہ یومسئلہ کیش رد کوی پہ صاحب ہدایہ باندے چہ دا تلوہ خطائی کہ
دہ کہ دے وجہ تہ دہ چہ دے پورہ خبر نہ لری پہ کتا یونو کہ حدیث باندے
اوکدے اوقت نہ دے مگر تقلید دے (ینایہ شرح ہدایہ ص ۳۱ ص ۱۳۵)۔

دویم قول کہ ابن عابدین شامی چہ حنفی دے، ”حان او باسہ کہ تیارے کہ
تقلید تہ اوکد حیرانتیا کہ و هموتونہ اور دوا حاصل کرہ پہ چراغ کہ تحقیق سرہ
(رد المحتار ص ۳۲۲)۔ دریم قول کہ علامہ زیلیعی دے چہ رد کوی پہ صاحب ہدایہ
باندے وائی چہ لیکن شیخ تقلید کرے دے کہ دے جاہل نو مقلد غفلت
کرے دے او مقلد جہل کریدے (نصب الراية ص ۲۲۸)۔ خورم قول کہ ابن
امیر الحاج دے، هغه وئیلی دی چہ وجوب کہ تقلید کہ معین مجتہد پہ دے
باندے هینچ حجت نیستہ تہ کہ شریعت کہ جہت نہ اونہ کہ عقل کہ جہت نہ۔
او وئیلی یے دی کہ التزام اوکری یو شخص کیومذہب معین لکہ ابوحنیفہ
او شافعی رحمہم اللہ چا وئیلی دی لازمیری او چا وئیلی دی چہ نہ لازمیری
او اصح دادہ چہ نہ لازمیری (التقریر والتجیر ص ۳۵)۔ پنجم قول کہ ابو بکر
جصاص (مفسر) دے هغه وئیلی دی چہ تاکید کرے دے اللہ تعالیٰ کہ هغه
خبرے چہ پہ عقلونو کیش دہ چہ نفی کہ تقلید دہ اثبات کہ نظر دے ٹکک چہ
اللہ تعالیٰ پہ قرآن کریم کیش امر کرے دے پہ نظر او استدلال سرہ (فاعتبروا
یا اولی الابصار) او اعتبار نظر او استدلال تہ وئیلے شی (قصول فی علما الاصول)
شپہم قول کہ شاہ ولی اللہ دهلوی دے وئیلی یے دی چہ کہ اسیا بو کہ تحریف نہ

تقلید کے غیر معصوم دے اور حقیقت کے ہفتے دادے چہ یو عالم کے امت اجتہاد اور کبریٰ
 پہ یو مسئلہ کشن نو کے ہفتے تا بعد از ان کے امت اجتہاد اور کبریٰ چہ دا قطعی اور یقینی قول کے
 نو صحیح حدیث کے ہفتے کے وجہ نہ رد کوی اور دا تقلید غیر دے کے ہفتے نہ چہ امت
 مرحومہ پہ ہفتے یا نہ دے اتفاق کرے دے (حجة الله البالغة ص ۲۲۰) اور اگر تک
 دیر اقوال دی چہ کے ہفتے نہ صراحتاً معلوم میری چہ دا علماء کے تقلید جامد شخصی
 قائل نہ دی۔

حاورمہ شبہ: بعض مقلدین وائی چہ کے تقلید شخصی پہ پریشودلو
 سرہ اتباع ہوی لازمی میری یعنی کے خیل خواہش پہ بنا خان لہ اسان قول
 تلاش کوی کہ کے ہر امام قول وی اور کے ہوی تا بعد از وی کول سبب کے گمراہی
 کے پارہ ۶ جواب دا ملازمہ بالکل ثابت نہ دے دے دا سے یہ دیر شاہ نادریو شخص
 وی چہ کے خواہش پرستی پہ وجہ (بغیر کے لحاظ کے دلیل شرعی مرجع نہ) کلمہ
 پہ یو قول او کلمہ پہ بل قول پسے مٹی بلکہ ٹھکس کے دیر و علماء اقوال موثر
 ذکر کرل چہ ہغوی کے دے ملازمے ہیج تصور ہم نہ دے کرے لیکن کے دے پہ
 مقابلہ کشن کے تقلید شخصی مفاسد و تہ کتل پکار دی کے ہفتے اولہ مفسدہ
 دادہ چہ تقلید شخصی نہ شرک فی الطاعة کے پیدا کیدالویرہ دے ٹحکہ چہ کے
 خیل امام اطاعت پہ خان دا سے واجب کنہی لکہ کے اللہ تعالیٰ اور کے ہفتے کے رسول
 کے اطاعت پشان۔ دویمہ مفسدہ پہ تقلید شخصی سرہ کے قرآن اور حدیث
 عزت اور احترام کے زہرہ نہ کم شی بلکہ او ٹحکہ کہ یو طرق تہ قول کے امام وی
 او بل طرف تہ قرآن اور حدیث وی نو کے قرآن اور حدیث پریشودلو کے پارہ
 قسم قسم حیلے او بہانے اور تاویلات لہوی لیکن کے امام قول پریشودلو کے پارہ
 تیار نہ وی۔ کے تقلید شخصی پہ وجہ سرہ چہ خومرہ تعصب اور دلہ بازی
 اور حسد اور تفرق پیدا شوے دے چہ کے ہفتے تہ انکار نشی کیدلے کے یو
 امام مقلد کے بل مذہب مقلد امام پسے مونج کول جائز نہ کنہی اور کے بل
 مذہب کے کتاب تہ دیر نفرت کوی تر دے پورے چہ کے بل امام مذہب
 پہ بارہ کشن کے توہین الفاظ استعمالوی اور کے دے دیر مثالوتہ دی اور کے دے
 تعصب تہ تحاسد اور تیغاض پیدا شی اور کے ہفتے نہ کتاب بیانی پہ یو بل بات
 او بہتان تراشی ہم پیدا کیری۔ نو کے دے مفاسد و چہ پہ انصاف سرہ کے
 تقلید شخصی کے منافع و سرہ موازنہ اور کیشی نو کے قانون اثہما اکبر من نفعہما

كُفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ

بشان د هغه کس دے چه چغه وهی خارووته چه نه اوری هیخ

إِلَّا دُعَاءٌ وَنِدَاءٌ صُمُّ بَكْمٌ عُمَى

مکر بلنه او چغه - دوی کاتره دی چاهاکان دی رانده دی

فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

پس دوی عقل نه لری - اے ایمان والو

په تقاضا سره د تقلید شخصی نه توبه کول ضروری دی -

۱۴۱ دا ایت متعلق دے د کواذ اَقِيلْ لَهُمْ سره او ذکر د علت د دپام د نه قبلولو د کافرانو دعوت د داعی لره یا متعلق دے د اَوَلَوْ كَانَ اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ اه سره اوزجر دے په استدلال کولو د عمل د اباؤ په عقلو سره -

دَمَثَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا مثل په معنی د وصف او د حال د. الَّذِينَ كَفَرُوا مراد د دے نه عنادیان کافران دی چه د اتباع د مَّا اَنْزَلَ اللَّهُ نه انکار کوی. كَمَثَلِ الَّذِي

يَنْعِقُ، نعق اواز کول د شیونکی دی خپلو خارووته او په غین سره اواز د کارغه ته وئیلے شی. بِمَا لَا يَسْمَعُ، مراد د دے نه خاروی دی یعنی کله په بیږه غوان

او بښان وغیره. إِلَّا دُعَاءٌ وَنِدَاءٌ، دعا دپاره د نذر دے اواز کولو او ندا دپاره د لر دے اواز کولو دے. په دے تمثیل کښ دوه اقوال مشهور دی اول داچه دا

مثال دے دپاره د دعوت کوونکی عنادیانو کافرانو ته د هغوی په نه قبلولو کښ لیکن عبارت کښ تقدیر دے یعنی مَثَلِ دَاعِيِ الَّذِينَ كَفَرُوا. يَا كَمَثَلِ

بِهَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَنْعِقُونَ. حاصل د مثال دا دے لکه چه یوشپونکے کله و بیږو ته اواز ورکوی نو هغه خاروی صرف د ده اواز او چغه اوری خو په تور معنی او

مقصد یه نه پوهیږی نو دارنگ دامتکرین اواز د قرآن او د حدیث په وخت د دعوت کښ اوری لیکن د هغه په معنی او مقصد یا ند دے ته پوهیږی او علت

د نه پوهیدلو ورپس جمله صُمُّ بَكْمٌ اه ده. دویم قول دا دے چه دامثال د هغه چا دے چه تقلید کوی د اباؤ او د هغوی د حقیقت نه خبر نه وی لکه چه

خاروی د شیونکی د اواز په حقیقت یا ند دے ته پوهیږی نو دارنگ دامقلدین د خپلو متبوعینو د حال او حقیقت نه خبر نه لری چه په هغوی کښ عقل او

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

خوری د پاک حلال ہفتہ نہ چہ درکری دی موتی تاسو تہ

وَاشْكُرُوا لِلَّهِ اِنْ كُنْتُمْ رَايَا تَعْبُدُوْنَ ﴿۱۷۲﴾

او شکر کوئی د الله تعالیٰ کہ تاسو خاص حقہ لہ بندگی کوئی۔

علم او ہدایت و اواکہ نہ و نو عبارت پہ اصل کیں داسے دے چہ مثل اشتد لال
الذین کفرؤا یا باہم کمثل الذی اہ مثال د دلیل نیولو د کافرانو پہ خیلو مشرانو
باندے داسے دے لکہ اواز د شپو کی خیلو شار ووتہ نو دا ہم عبث دے او ہغہ
ہم عبث دے شاروی ہم پہ حقیقت د اواز بانڈا نہ پوہیدی او دا کفران ہم د
خیلو مشرانو پہ حقیقت بانڈے نہ پوہیدی۔ دلتہ دریم قول بعض مفسرینو
دادے چہ د مثال د یلے او مددغوشتلو د مشرکا تو دے د الہہ یا طلہ نہ لیکن
پہ دے توجیہ کیں اشکال دادے چہ پہ دے کیں استثناء دہ د اوریدلو
د دعا او نداء و دوی الہہ خوہیچ نہ اوری تو بیائے جواب کرے شویدے
چہ د تشبیہ د مرکب دہ د مرکب سرہ۔ پہ دے کیں د ہر لفظ تشبیہ مراد نہ وی۔
صُمُّكُمْ عَنِّي دے تفسیر بخش تیر شوے دے۔

فَهُمْ لَا يَعْقِلُوْنَ سوال :- مخکشی یے لا یرجعون ذکر کرینا اولتہ لا یعقلون؟
جواب :- ہلتہ زوال د نور ذکر شوے و نو مناسب د ہغہ سرہ داوہ چہ
دغہ خلق رنراتہ واپس نشی گر حیدلے اولتہ مسئلہ د دلیل نیولووہ
او دلیل نیول عقلی مسئلہ دہ د ہغہ د پارہ عقل پکار دے او پہ دوی کیں
عقل تیشستہ۔

۱۷۲ پہ دے کیں خاص خطاب دے روستو د خطاب عام تہ پہ بارہ
د اتباع د شرع پہ تحلیل او تحریم کیں۔ او دا خطاب پہ دے سورت کیں دریم
خطاب دے۔ لکہ خنکہ چہ عام خطاب کیں تردید د ہغہ مشرکا تو وچہ
حلال د الله تعالیٰ پہ حان بانڈے حرام کنری تو دارنگ پہ مؤمنان کیں بعض
کسان کمان کوی چہ توسع پہ خوراکو تو کیں او د مزو او خون و نو خوراکو نہ
کول ممنوع دی تو الله تعالیٰ دوی تہ خطاب او کپوچہ دامتع مہ کنری۔
کُلُوا مراد دے تہ مطلق انتفاع دہ کہ پہ خوراک سرہ وی او کہ پہ پلے
طریقے سرہ وی او مقصد دادے چہ دا خوراک او انتفاع پہ حان بانڈے حرام

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ

یقیناً حرام کریدہ اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندے مردارہ اووینہ ربوے شوے

وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ

او غوسہ دخنزیر اوہر ہقہ خنزیرہ او از کرے شووی پہ ہقہ باندہ دپارہ درنذرہ غیر اللہ

فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ

پس ہقہ شوک چہ مجبورہ شود دے خوراک تہ اونہ وودے طلبکار د مرنہ اونہ وودہ نہیو توکے

فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

نویشتہ ہیچ گناہ پہ دہ باندے یقیناً اللہ تعالیٰ بخنہ کوونکے رحم کوونکے دے

مہ گنہی۔ وَمَنْ كُتِبَتْ مَا رَزَقْنَاهُ طیبات دلته حلال اولدات والا خوراکو توتہ شامل دے اور زق عام دے پہ نیز د اہل سنت حلال او حرام دواہر و تہ شامل دے۔ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ پہ ہر نعمت باندے شکر کول حتی الوسع واجب دی او معنی د شکر مخکیش تیرہ شویدہ۔ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ، کو فیان وائی چہ اِن پہ معنی د اڈ دے او بصریان وائی چہ پہ خپلہ معنی سرہ دے خو ترغیب د پارہ یے ذکر کرے دے۔ پہ دے کیش اشارہ دہ چہ پہ حلال حرام کیش د اللہ تعالیٰ اطاعت کول او د اللہ تعالیٰ شکر ادا کول عبادات دی۔ اللباب د مشقی ذکر کریدی کہ تاسو ارادہ لرئ د بندگئی کولو د اللہ تعالیٰ نو د ہقہ شکر کوئی حکہ چہ شکر سر د عبادت دے۔ او پہ حدیث د مسلم کیش ذکر دی چہ اللہ تعالیٰ مؤمنان توتہ ہقہ خطاب کرے دے کوم چہ یے خپلور سولا توتہ کرے دے چہ ہقہ پہ سورۃ مؤمنون سہ کیش دے۔

۳۱ ہر کلمہ چہ مخکیش ایآ تو نو کیش تردید و و پہ تحریم د ما احل اللہ باندے نو اوس رد کوئی پہ تحلیل د ما حرما للہ (حلال گنل) د ہقہ چہ اللہ تعالیٰ حرام کریدی او د مقابل د ہقہ طیبات دے چہ مخکیش ایت کیش ذکر و۔ اِنَّمَا د احر پہ حصر باندے دلالت کوئی لکہ چہ پہ سورۃ انعام سہ کیش پہ نفی او اثبات سورہ ذکر دے او کلمہ صرف د تاکید د پارہ استعمال لیری۔ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ فاعل د تحریم اللہ تعالیٰ دے المیتہ، مردارہ ہقہ دی روح مخیز دے چہ روح تربنہ جدا کرے شی بغیر د ذبح شرعی تہ او د ہقہ بعض افراد یے پہ سورۃ مائدہ سہ کیش ذکر کریدی۔ او

دادلالت کوی چہ خوراک او هر قسم انتفاع پہ مردارے سرہ اخستل جائز نہ دی
 ماسیوی دھے تہ چہ یہ تص سرہ یے تخصیص کرے شوی وی۔ لکہ مہیان او
ملغان او ویشتہ د مردارے او ورئی دھے او ہوا کی دھے رچہ صفا کرے شووی۔
والدائم مراد دے تہ ویتہ مسفوح (بیولے شوے) دہ پہ دلیل دسورۃ انعام ۱۳۵
 سرہ او پہ حدیث سرہ دے تہ خاص کرے شوی دہ ویتہ منجمدہ چہ ہخہ
 کید (جگر۔ اینہ) او طحال (تورے) دے او بعض علما دلیکی دی چہ ہخہ ویتہ
 چہ روستو دے تہ نہ انبتہ وی پہ غوبے او واز دے پورے۔ وَلَحْمَ الْخِزْيِ لحم پہ
 لغت کتب صرف غوبے تہ وٹیلے شی او پہ عرف کتب لحم واز دے او ہوا کو تہ
 ہم شامل دے قرطبی وٹیلی دی چہ دا شامل دے تہول یدان د خنزیر تہ
 ماسیوا د ویشتہ دھخہ تہ صرف دگتالو د پار لیکن مراد دے تہ پہ حائے د
گتالو د سنتے استعمالول دی د تار پہ حائے استعمال مراد نہ دے۔ وَمَا أَهْلُ
بِلَغَيْرِ اللَّهِ دے دے جملے پہ تفسیر کتب دے اقول دی اول قول ربیع
 او این زید تہ ابن جریر روایت کرے دے چہ مراد دے تہ ہخہ خاروے
 دے چہ پہ وخت د ذبح کتب پہ ہخہ باندے نوم د غیر اللہ واخستلے شی او دیتہ
 د ویر و مفسرینو میلان دے او بنا پہ دے قول باندے ما خاص دے پہ
 مذبحہ پورے او اہل پہ معنی د ذبح دے او پہ کتب یا زیاتی دہ یا اہل
 پہ معنی د اواز کولو دے او پہ پہ معنی د فی وقت ذبح دے او بِلَغَيْرِ اللَّهِ کتب لام
 پہ معنی د باندے او اسم لفظ پتہ دے یعنی ذبح بِاسْمِ غَيْرِ اللَّهِ، او دغہ مفسرینو د
 دے تفسیر وجہ دا ذکر کریدہ چہ د مشرکین عرب عادت دا وچہ پہ وخت
 د ذبح کتب ہغوی نوم د غیر اللہ ذکر کولو تو پہ دے جملہ کتب رد او شو ہغوی
 پہ عادت باندے۔ او دا مسئلہ خواتفاقہ دہ چہ مذبحہ پہ نوم د غیر اللہ
 باندے حرام دہ قطعاً صرف د مکھول او بعضو نورونہ روایت دے چہ کتابی
 شخص اگرچہ ذبح او کپی پہ نوم د غیر اللہ باندے نو دا جائز دہ پہ دلیل طعام
الذین او تو الکتاب حل لکم لیکن نور و علما لکہ نیشاپوری پہ قول د مکھول
 وغیرہ باندے رکھے دے او وٹیلی یے دی چہ طعام الذین اہ مقید دے پہ
 دے ایت سرہ۔ او دویم قول ابن جریر د قتادہ او مجاہد او ضحاک او ابن عباس
 تہ روایت کرے دے چہ مراد دے تہ ہر ہخہ خاروے دے چہ ذبح کرے شی
 د پار د (تقرب) د غیر اللہ اگرچہ د غیر اللہ نوم یے پیرے تہ وی ذکر کرے او دے

قول دتائید دپارم قول دقرطبی دابن عطیہ نہ ابن کثیر روایت کریتا چہ دحسن
بصری تہ تپوس اوکھے شوچہ یوزناتہ (جینی) دخیلوگوو وادۂ جوہ کپی
(پہ لوہو کو لوکیش) اوپہ ہفے کیش اونیہ حلالہ کپی ۶ نوہغہ پہ جواب کیش اوئیل
چہ دا یہ تہ خوہ لے کیدی ٹحکہ دا دصم (بت) دپارہ ذیح کھے شوہ (اگر چہ
نوم دبت یے وریاندے نہ دے ذکر کھے)۔ اوہل تائید دے روایت عائشہ
دے چہ دہفے تہ تپوس اوکھے شوہ دہغہ خارو وچہ عجمیان (مشرکان) یے پہ
خپلو اختر و نوکیش ذیح کوی او مسلمانا نو تہ یے ہدایہ لیدی نوہفے او فرمائیل
چہ ہغہ خاروی چہ یہ دغہ ورے ذیح کھے شی نو دہفے تہ خوراک مہ کوئی
(پہ دے کیش یہ ذیحہ یاندے نوم دغیر اللہ ذکر کھے نہ دے لیکن تقرب دغیر اللہ
مقصدا وی)۔ دریم تائید دے قول د رازی او نیشاپوری دے چہ علما و وئیلی
دی کہ چرے یو مسلمان یو خاروے ذیح کپی او قصدا اوکپی پہ ذیح دہفے
سرہ تقرب دغیر اللہ تہ نو دا شخص مرتد شو او مذہب یوحہ ددۂ مذہب یوحہ
دمرتد شوہ (اگر چہ نوم دغیر اللہ یے وریاندے تہ دے ذکر کھے)۔ ثلوم
تائید قول دابن عاشور دے پہ تفسیر التحریر والتنویہ کیش چہ داهل سرہ
لفظ دتقرب متضمن دے او دے فائدہ دادہ چہ ہر ہغہ خاروے
حرام دے چہ تقرب دغیر اللہ پہ ہغہ کیش مقصدا وی برابریہ خبرہ دہ
کہ نوم دمتقرب الیہ (غیر اللہ) یے پہ ہفے یاندے ذکر کھے وی یا نہ وی ذکر
کھے۔ او پنجم تائید قول دعلی رضی عنہ دے پہ پارہ دہغہ اوینا نوکیش چہ
قرزوق ذیح کپی وچہ داہم پہ ما اہل بہ لغیر اللہ کیش داخل دی نو
خلقو پرینودل اگر چہ پہ ہفے یاندے پہ وخت دذیح کیش بسم اللہ وئیلے شوہ
وہ خو خلقو ہغہ پرینودل (البحر المحیط)۔ او دا قول شاہ عبد العزیز پہ
تفسیر فتح العزیز کیش او عبد الحق دہلوی پہ تفسیر حقانی کیش غورہ
کھے دے۔ او دوی تصریح کھے دہ چہ یہ داسے خاروی یاندے رچہ دپارم
دتقرب دغیر اللہ وی) کہ پہ وخت دذیح کیش نوم د اللہ تعالیٰ ذکر کھے شی
نوفائدہ نہ ورکوی بلکہ حرام یہ وی۔ او ثناء اللہ امر تسری ہم پہ تفسیر
ثنائی کیش دے قول تائید کھے دے او داسے تفصیل تفسیر ترجمان القرآن
بلطائف البیان دتواب صدایق حسن خان کیش ذکر دے۔ اوینا پہ دے قول
یاندے ما لفظ اگر چہ خاص دے پہ خاروی پورے لیکن اہل پہ خپلہ عامہ

معنی سرہ دے یعنی اواز اوچتول (نامزدکول) اولیٰ غیر اللہ کبش لامر دپا کہ تقرب دے او مراد کہ تقرب تہ عبادت (نذر کول) دے۔ دریم قول دادے چہ مراد کہ دے تہ ہر ہخہ خیز دے کہ خاروے وی یا تقدوی یا بل خہ خوارک وغیروی چہ یہ ہخہ یا تہ دے نوم کہ غیر اللہ یہ طریقہ کہ تقرب (نذر) سرہ ذکرشی۔ او دا قول نواب صدیق حسن خان یہ تفسیر ترجمان القرآن کبش او شاہ عبد العزیز یہ فتح البیان کبش او نور و متاخرینو مفسرینو (مؤحدینو) غورہ کرے دے۔ او فتح المجید شرح کتاب التوحید ص ۱۱۱ کبش ذکر کرے دے او یہ ہخہ کبش یے تصیح کریدہ چہ دغہ خوارکونہ وغیرہ یہ ما اهل کبش داخل دی۔ پنا یہ دے یا تہ دے لفظ دما یہ خپل عموم یا تہ دے حمل دے او یہ کبش باء یہ معنی دعلیٰ دہ اولیٰ غیر اللہ کبش لامر دپا کہ تقرب (نذر) دے۔

فائدہ عل مراد کہ نامزدکولو او نسبت کولو نوم دغیرتہ یہ طریقہ کہ ملکیت سرہ تہ دے لکہ چہ وٹیلے کیبری چہ داخیز کہ فلانی شخص دے بلکہ مراد کہ نسبت تہ یہ طریقہ کہ تقرب او تعبد سرہ دے یعنی یہ نذر کولو سرہ، نوکوم خاروے چہ کہ میلہ یہ میلستیا کبش دج کرے شی یہ دے نیت سرہ چہ ہخہ یے او خوری تو دا یہ دے کبش داخل نہ دے اوکوم چہ یہ نیت کہ نذر کہ غیر اللہ سرہ وی یا یہ نیت کہ فقر اولویٰ کولو سرہ یا یہ تعظیم کہ یوے ورے سرہ وی یا یہ تعظیم کہ یو امیر کبش وی تو ہخہ یہ ما اهل کبش داخل دی اگر چہ یہ وخت کہ دج کبش یہ ہخہ یا تہ دے بسم اللہ اوٹیلے شی۔

سوال :- دیر جا ہلان وائی چہ یہ کوم خاروی کہ دج یہ وخت کبش نوم کہ غیر اللہ ذکر کرے شی تو صرف ہخہ یہ دے ایت سرہ حرام دے او نور حرام تہ دی او دلیل پیش کوی یہ اولے معنی سرہ چہ عامو مفسرینو دل تہ دج یہ اسم کہ غیر اللہ سرہ خاص کرے دہ ۶۔ جواب عل دا قول خطاء دے چہ دیر و مفسرینو اولہ معنی مراد کرے دہ بلکہ کہ دویم قول پنخہ تائیدات او کہ دیر و مفسرینو اقوال ما ذکر کرل تو دعویٰ کہ تخصیص کہ اولے معنی غلطہ دہ۔ جواب عل چہ کومو مفسرینو دج یہ اسم کہ غیر اللہ ذکر کرے دہ تو ہخہ یے صرف یہ اعتبار کہ عادت کہ مشرکین عرب سرہ وٹیلی دی یعنی یہ اعتبار کہ سبب کہ نزول کہ ایت سرہ یہ رد کہ ہخہ مشرک نوکبش۔ لیکن علما و تصحیح کریدہ چہ یہ قرآن کریم کبش سبب نزول لہر اعتبار نبشتہ بلکہ عموم کا الفاظ لہر

اعتبار دے تولفظ کما اھل عام دے۔ جواب عک کہ دغہ قول کد مفسرینو
 پہ تفسیر او تخصیص باندے حمل شی نو دا تحریف تہ نزدے کیہی
 لکہ چہ شاہ عبدالعزیز پہ تفسیر فتح العزیز کتب و بیلی دی چہ اول خوفظ
 کما صریح دے پہ عموم کتب (پہ نیز کد بعض نحویانو) یا مشترک کد پہ متبع
 کد عموم او خصوص کتب تو پہ مذاہبہ پورے خاص کولو کد پارہ قرینہ نیشته
 دویم دا چہ لفظ کد اھلال پہ لغت او محاورہ کد عربو کتب صرف کد اواز او چتولو
 کد پارہ دے کد چہ پہ معنی باندے چرتہ کد عربو پہ شعرا و نثر کتب نہ دے
 استعمال شوے او دریم دا چہ بہ کتب بآزیا تی کول یا پہ معنی کفی وقت
 ذبحہ پت راویستل، خلورم لام پہ لغیر اللہ کتب پہ معنی کد بآزیا نا اخستل،
 او پنجم لفظ کد اسم پت راویستل پہ دے سرہ کلام اللہ کد بلاغت تہ خارجیری
 او تحریف معنوی تہ نزدے کیہی تو معلومہ شوعہ چہ اولہ معنی کد مفسرینو
 صرف پہ طور کد تمثیل دہ پہ طریقہ کد تخصیص او تفسیر سرہ نہ دہ۔

سوال :- ابن جریر پہ تاریخ طبری ص ۱۸۱ کتب او سیرۃ ابن ہشام پہ ص ۳۲۶
 کتب دواو پہ روایت کد محمد بن اسحاق سرہ بغیر کد سند تہ ذکر کری دی چہ
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم ابو سفیان تہ حکم او کپو چہ کوم سرہ زراو کالی وغیرہ
 کلات بت کد پارہ جمع کرے شوی دی تو ہعہ واخلہ او کد عروہ قرضہ پہ
 ہعہ سرہ ادا کرہ دارنگ پہ طبقات ابن سعد ص ۳۳۱ کتب پہ لفظ کد قالو اسرہ
 بے سندہ روایت کتب ذکر کری دی چہ علی رضی اللہ عنہ خزائنہ کد فلس (بت)
 راواخستلہ، نو دا روایات دلالت کوی چہ تذاو تہ کد غیر اللہ (چہ خاوری تہ وی)
 کد ہعہ نہ مسلمانان فائدہ اخستلہ شی ؟۔ جواب عک مخکبش پہ دریم قول کتب
 ثابت شوعہ چہ لفظ کما عام او شامل دے ہر قسم تذاو تہ کد غیر اللہ تہ نو
 کد دغہ آیت پہ مقابلہ کتب داسے بے سندہ احادیث ہیچ اعتبار نہ لری۔

جواب عک کد ابن جریر پہ سند کتب ابن حمید او ابن اسحاق راویان دی او
 دا دواہ کد محدثینو پہ نیز ضعیف دی۔ جواب عک پہ دغہ روایا تو کتب کد
 نذر کولو تصریح نیشته بلکہ ہعہ صرف کلات او فلس کمرمت او کد ابا دغی
 او کد خدمت نگارو کد پارہ خلقو مالونہ جمع کول چہ پہ ہغوی باندے خرچ
 کرے شی۔ جواب عک ہعہ مالونہ کد کافرانو حریا نو وڈ نو ہعہ پہ طور
 کد غنیمت سرہ حاصل کرے شوے وڈ لکہ نور حرام مالونہ چہ کد کافرانو تہ

پہ غنیمت کنش حاصل شی تو ہذا مسلمانا نولہ جائز دی۔

(تنبیہ)؛ فائدہ :- یہ داسے بے سندہ روایا توسرہ استدلال کول اود تدری و تو
 ک غیر اللہ تہ ک استفادے اجازت و رکول یقیناً ک شرک طرف تہ خلق راکاری
 چاچہ لیکلی دی هغوی اجتهادی غلطی کرے دہ او ک دے و جے تہ فقہاؤ پہ
 داسے تدری و توبان دے سخت تردید کرے دے او ک هغے تہ استفادہ کول یے
 حرام کنرلی دی۔ لکہ یہ کتاب البحر الرائق ص ۲۹۸ او در مختار او ک هغے متن ص ۱۴۱
 مجموعه الفتاوی ک عبدالحی لکھنوی ص ۲۸۱ ص ۸۹ ص ۲۹۹ ص ۱۲۲، تفسیر مواہب
 الرحمن ص ۵۶، تفسیر فتح البیان ص ۱۳۱، مشکوٰۃ مسائل للشاہ محمد اسحاق
 ص ۵۶، مظاہر الحق شرح مشکوٰۃ ص ۲۲ ص ۴۶، فتاویٰ عزیزیہ ص ۳۳ ص ۴۲ ص ۵۲
 او کما اھل دیرے معانی ک مفسرین تہ او علماؤ تہ نقل دی بعض خاص دی
 او بعض عام دی ک هغے تفصیل دادے (۱) اھل پہ یعنی اربابہ العمدۃ لابی محمد
 مکی متوفی ۷۳۷۔ (۲) ما ذم لہ لغير اللہ۔ و ما ذکر علیہ اسم غیر اللہ (تفسیر درمنثور ص ۳۳)
 (۳) ما ذم لتعظیم غیر اللہ و اکرامہ (فتاویٰ عزیزی ص ۵۶)۔ ما ذم لہ لغير اللہ۔ و ما ذکر
 غیر اسم اللہ (تفسیر ابن ابی حاتم ص ۲۸۳) او داسے پہ تفسیر ماوردی ص ۱۸۶ کنش ہم دی
 (۴) شیخ الاسلام ابن تیمیہ ر پہ دقائق التفسیر جلد ۷ ص ۱۳۲ کنش و بیلی دی
 معنی ک دے و ما تکلم بہ لغير اللہ و ما نطق بہ لغير اللہ اگرچہ پہ اصل کنش
 رفع الصوت تہ و بیلی شی لیکن حکم پہ اوچت آواز او بیکتہ آواز سرہ نہ بدلیری
 ہر کلمہ چہ عادت ک مشرک تہ رفع الصوت و و ک دے و جے تہ یے کلام ک هغوی
 پہ عادت سرہ راوے دے (۵) اھل تکلم بہ ک استھلکنا۔ و ما اھل پہ لغير اللہ
 (بخاری ص ۲۱۱) پہ دے معانیو کنش اولہ معنی او خلورمہ معنی ہر تدر ک غیر اللہ
 تہ شامل دہ چہ خاروے وی او کہ غیر خاروے وی او کہ مذ بوح وی او کہ
 غیر مذ بوح وی او دغسے فقہاء حنفیہ لیکلی دی لکہ چہ روستو ذکر کریں۔
 مال ک مشرک تہ۔ ک دوی موخو تہ او قربانی او نور تقریبات و و ک پارہ ک غیر اللہ۔
 (۱) غایۃ الامانی فی الرد علی الثبہانی ص ۳۱ او تفصیل پہ ص ۳۱۲ (۲) اغاثۃ اللھقان
 ص ۳۳ (۳) رد پہ تدر ک غیر اللہ باندے پہ تفصیل سرہ حاشیۃ الطحطاوی علی
 الدار المختار ص ۱۴ (۴) رد پہ تدر ک پارہ ک قبر و تو (البلاغ المبین ص ۲۹) (۵)
 دارنگ جلاء العینین ص ۳۹ ص ۳۵ (۶) دارنگ منہاج التأسيس فی الرد علی ابن
 جرجیس ص ۱۴ (۷) رد پہ تدر ک پارہ ک اھل قبور ر روح المعانی ص ۴۶ ص ۲۱۲
 ص ۱۲

(۸) الابداع (ص ۸۹) (۹) مجموعة الفتاوى لعبدالحی ص ۸۹ ص ۲۹۹ ص ۱۵۱ ص ۳۹ ص ۵۱
 (۱۰) رد المحتار شامی ص ۳۴۰ (۱۱) سیف اللہ علی من کذب علی اولیاء اللہ ص ۴۹
 تالیف صنع اللہ الحلبي المکی (۱۲) البحر الرائق ص ۵۲ (۱۳) تیسیر العزیز الحمید ص ۳۲ فیہ
 تفصیل (۱۴) تلخیص کتاب الاستغاثۃ لشیخ الاسلام ص ۲۹ ص ۲۹۷ (۱۵) رسالہ زیارۃ
 القبور للبرکوی (ص ۲۲ ص ۲۹ ص ۵۲) (۱۶) مجالس الابرار ص ۱۱۰ (۱۷) کشاف
 القناع عن متن الاقتاع (فقہ الحنابلہ) ص ۲۴۴ (۱۸) الفروع لابن مفلح الحنبلی (ص ۳۵۹)
 (۱۹) الدین الخالص لصدیق حسن خان ص ۱۸۹ ص ۱۹۱ ص ۲۸ ص ۲۵ ص ۵۲ ص ۵۴
 ص ۵۶ ص ۶۰ مدارج السالکین ص ۳۲۵ (۲۱) مغنی المحتاج للشریبنی (فقہ
 الشافعیۃ) ص ۳ (۲۲) مجموعة الفتاوى لشیخ الاسلام ص ۳۱۹ ص ۳۰۴ ص ۲۴ ص ۲۷
 ص ۱۲۴ (۲۳) فتح المعین شرح ملامسکین علی الکنز ص ۲۵ (۲۴) اقتضاء الصراط
 المستقیم ص ۴۱ ص ۶۸ ص ۲۰۰ (۲۵) الروض الندی شرح کافی المبتدی (حنبلی)
 ص ۵۲ (۲۶) غمر عیون البصائر ابن نجیم مصری ص ۳۱ (۲۷) الفتاوى الحامدیه
 (ص ۳۱) (۲۸) شفاء الصدور لمرعی بن یوسف الکرمی (ص ۴۱ ص ۷۰) -

قاعدہ علی یہ دے ایت کتب ترقی دہ یہ یاب تحریم کتب یعنی کمیتہ (مردارے) نہ
 دود خیزوتہ مستثنی دی او دم (وینے) نہ ہم دود خیزوتہ مستثنی دی لکہ چہ
 مخکس ذکر شویدی او دلم حنزیر نہ ہم یو خیز مستثنی دے لیکن ما اهل
 لغير الله نه د هیت خیز استثناء نیشته - مهائی یہ تبصیر الرحمن کتب لیکی دی
 چہ د ما اهل خیت دیر زیات دے نو د هیت یہ هیت جزء کتب جواز نیشته اگر
 چہ خور و ککمان کوی چہ یہ دے سره محبت د الله تعالی سره پیدا کیبری -
 قاعدہ علی داسے ایت یہ سورة مائده ۳۱ او سورة انعام ۱۵۱ او سورة نحل
 ۵۱ کتب هم راغله دے یہ دے ایت کتب یے یہ یہ لغير الله باند مخکس ذکر
 کرے دے او یہ دغه درے ایاتو نو کتب یے دے لغير الله نه روستو راوپے دے
 وجه داده چہ باء دیم د تعذیت اوتقمه د اهل دپاره ده اولغير الله کتب سبب
 د حرمت ذکر دے نو سورة بقره کتب داجمله اول ده نو د اصل عبارت (دلفظ)
 لحاظ یہ کتب او کرے شو او روستو سور تو نو کتب د مقصد د لحاظ د وجے نه
 لغير الله مخکس راوپے دے -

سوال :- انما دپاره د حصر دے نو حصر د تحریم یے یہ خلور و اشیا و کرے دے
 او حال دادے چہ د خلوروتہ علاوہ خو یہ قرآن او حدیث کتب نور مطعومات

او غیر مطعومات محرمات دیر ذکر دی ہے۔ جواب علی الوسی او ابو حیان وغیرہما
وہابی دی چہ دا حصر اضافی دے یعنی تا سوائے مشرک تو چہ کوم حلال خیزو
حرام کنہی او اے مؤمنان تو تا سوچہ بعض مستلذات (ذلت خیزو نہ) او
وسعت پہ خوراکو تو کین پشان کہ حرام کنہی تو دغہ حرام نہ دی بلکہ حرام
داوری کہ ہف نہ حان اوسائے او کہ ہف نہ یے خلور ذکر کرل۔ جواب علی دلتہ
مقصد حصر کہ حرامو مطلقاً نہ دے بلکہ ہغہ حرام ماکولات مقصد دوچہ
پہ تلو اسمانی دینو تو کین حرام دی او ہغہ داخلوری اور دے یہ
یہودیانو او نصاریٰ او مشرکانو باندے چہ ہغوی کہ دے اتفاق حرامو
مخالفت کوی۔

کَمِنْ اضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ، اضطرار یعنی مجبوری کیدل کہ دودہ وجونہ وی
اول وجہ داچہ یو ظالم اکراہ (زور) او کری پہ یو مسلمان باندے پہ خو لو
کہ دے خیزو تو سرہ او کہ کیدل لو ہیج ذریعہ نہ وی۔ دویمہ وجہ سختہ لو بہ
دہ چہ کہ ہف ذکر پہ سورۃ مائدہ ۳۰ کش شتہ دے۔ بَاغٍ وَلَا عَادٍ، کہ دوارو
پہ مینج کین فرق دے پہ خو وجو ہو سرہ ۱۔ بَاغ نہ وی حلال کنہی ویکہ ہف
لرہ مطلقاً۔ عَاد نہ وی کہ حان سرہ توخہ جو ویکہ (مقاتل) ۲۔ بَاغ نہ وی
تجاوز کو ویکہ کہ مقدار کہ حلال نہ، عَاد قصور نہ کوی پہ ہغہ انداز کین چہ
دہ لرہ حلال وی یعنی بالکل پریردی تر دے پورے چہ ہلاک شی
(الباب للدمشق)۔ ۳۔ بَاغ نہ وی جدا کیدل ویکہ جماعت کہ مسلمانو نہ
عَاد نہ وی مبتدع مخالف کہ سنت نہ (سہل)۔ ۴۔ بَاغ نہ وی خو ویکہ بے
ضرورت عَاد نہ وی حان مرہ ویکہ (حسن)۔ ۵۔ بَاغ نہ وی طلب
کو ویکہ کہ ہف پہ وخت کہ وجود کہ حلال کین، عَاد نہ وی تجاوز کو ویکہ کہ حد نہ
۱۔ بَاغ نہ وی ظلم کو ویکہ پہ ملگری باندے چہ ہغہ لہ ورنہ کوی او ہغہ ہلا
شی، عَاد نہ وی تجاوز کو ویکہ کہ بنداش کہ لو بہ نہ (الوسی)۔ ۶۔ بَاغ نہ وی
طلب کو ویکہ کہ ذلت کہ ہف، عَاد او نہ ورر سیب حد کہ موہ والی نہ۔ ۷۔ بَاغ نہ وی
بغاوت کو ویکہ پہ امیر المؤمنین باندے عَاد نہ وی خلاف کو ویکہ کہ طریقہ
کہ حق پرستونہ (نیشاپوری)۔

فَلَا اِشْرَاعَ عَلَيْهِ سَوَال: اضطرار خو منافی دے کہ وجوب سرہ نو نفی کہ گناہ نہ
شہ حاجت دے ہے جواب علی مراد کہ دینہ رفع کہ حرج او کہ تنگی والی دہ او دا شامل

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ

یقیناً ہغہ کسان چہ پتوی ہغہ چہ نازل کریدے اللہ تعالیٰ

مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ شَمْنًا قَلِيلًا

د خپل کتاب ته او حاصلوی په هغه سره قیمت لږ (توله دنیا)

أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ

دغه کسان نه اچوی دوی (نه خوری) په خیتو خپلو کښ

إِلَّا السَّارَّ وَلَا يَكْلَهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

مگر اور او خبرے به نه کوی ددوی سره اللہ تعالیٰ په ورځ د قیامت

وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۱۷﴾

اونه به پاکوی دوی لږه - او دوی د پاره درد ناک عذاب دے -

واجب او مستحب او مباح ټولو ته (نیشاپوری) - جواب علی په دے کښ
اشاره ده که چرے به ارادے د حد نه تجاوز او کړی او ډیره او خوری نو په
هغه کښ کناه نیشته دے -

عَفْوٌ کښ هم اشاره ده که دچا ته به ارادے زیاتواله اوشی په خوراک کښ
نوهغه بخښه کوی - رَحِيمٌ په حال د اضطرار کښ جائز کول حرامو رحمت د
اللہ تعالیٰ دے -

قَاعِدَةٌ:- په سورة مائده کښ یی اضطرار خاص کریدے په حالت
د مخمصه پورے په ذکر کښ او په دے سورت او سورة انعام او نحل کښ
اضطرار مطلق ذکر کړے دے - وجه داده چہ سورة انعام او نحل مکی سورتونه
دی او سورة بقره د مدینے ابتدائی سورت دے نو په دغه زمانو کښ اسلام
غلبه نه وه حاصل شوے د دے وجه نه د کافرانو د طرف نه د اکراه حال هم
پیشیدلو او سورة مائده د غلبه اسلام (فتح مکه) نه روستون نازل شویږ هغه وخت
د اکراه د کافرانو نه څه یږه نه کیدله صرف د لوړې خطرې وه د دے وجه نه
سورة مائده کښ یی مخمصه خاص ذکر کړله -

سکا روستو د تفصیل د حلال او حرام ته سخت زجر او تخویف اخروی دے

ددغه مسایلو پتو و نکوته د وچې د حرص د دنیا او د خوراکو نونه. إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ
مَا أَنْزَلَ اللَّهُ، دمشق و بیلی دی چه مراد د کتمان ته تاویلات باطله دی چه هغه ته
 تحریف معنوی و بیلی شی. یا مراد د کتمان ته ته ښکاره کول دی عواموته د
مَا أَنْزَلَ اللَّهُ - مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ په ښکاره کول د مَا أَنْزَلْنَاهُ و بیلی و د
 وجه داده چه هلته مسئله د قبل او د حج او د ملت ابراهیمیه مراد و او د هغه ته
 د اهل کتابو مخالفت ډیر و د دے وچې نه د هغه د اهتمام د پاره اکثر لکنا صیغه د
 جمع متکلم او بینات او همدی یې ذکر کړ و او دلته مخکې ښکاره کول د مَا أَنْزَلَ
اللَّهُ ته ذکر شو او زجر ذکر شو چه خوک د تقلید د اباؤ د وچې نه مَا أَنْزَلَ اللَّهُ
 پرېږدی نو دلته زجر و کوی هغه ملا یا توت ته چه دغه ما انزل د عواموته
 پتوی. مَنْ الْكِتَابِ، من بعضیه کس اشاره ده چه ټول کتاب یې ته دے پت
 کړی په دلیل د سورة مائده ۵۷ او انعام ۱۱۰ سره. وَيَشْكُرُونَ بِهِ كَمَا قَلِيلًا
 د دے تفسیر مخکې تیر شو دے. په ښکاره کول د اجمله نه و ذکر کړی
 ځکه چه کتمان دوه قسمه دے اول کتمان د وچې د مداخلت یا د عذاب و غصه نه
 او دویم د وچې د حرص د تیوی نه دے نو په هغه ایت کس اول قسم مراد و او
 دلته دویم قسم مراد دے او هر کله چه دین پتول د دنیا د امدان د وچې نه ډیر
 لوی غساست دے د دے وچې نه په دے مقام کس یې تحریف سخت ذکر
 کړ و په ذکر د أَوْ قَسَمُونَ د عذاب سره. وَلَا يَكُلُونَ مِمَّا كَلَوْْنَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارُ
 په لفظ د فِي بُطُونِهِمْ کس دوه فائدې هی اوله دا چه صرف اکل کله په معنی
 د اخستلو راځی لکه يَا كَلُونَ الرِّبَا اولفظ د فِي بُطُونِهِمْ دلیل دے چه دلته
 حقیقی معنی مراد ده یعنی خوراک کول. دویمه فائده داده چه دا اشاره ده
 په مړه ځیت ته خوراک کولو ته. او په دے کس د دوی لوی قباحت شأن ته اشاره
 ده چه دوی اخرت د دنیا په خوراکو تیا ندے بر باد کړی دے. إِلَّا النَّارُ مراد
 د دے نه حرام دی یعنی ذکر د مسیب او مراد تربته سبب دے یا حقیقه او مراد
 دے یعنی په جهنم کس به او خوری اودا سے سزا د هغه کسانو هم ده چه د
يَتِيمًا نومال په ظلم سره خوری لکه په سورة نساء ۸ کس. وَلَا يَكُلُهُمُ اللَّهُ
يَوْمَ الْقِيَمَةِ، دا کنایه ده د غضب او خفگان د الله تعالی نه یا دا چه د دوی د
 خوشحالی خبری به نه کوی او د دوی د حسرت او د غم خبری به کوی
 چه هغه سوال او حساب کول دی (اعراف ۳۱) یا دا چه بالکل به د دوی سره

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الصَّلَاةَ بِالْهَدَىٰ

داہقہ کسان دی چہ اخستے دہ کسراہی پہ بدل دہدایت کیں

وَالْعَذَابُ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ

او عذاب پہ بدل دہ بخنہ کیں پس خہ عجیبہ صبر دے دہ دوی

عَلَى السَّارِ ۝ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ تَزَلَّ

پہ اور باندے دا (عذاب) پدے وجہ دے چہ اللہ تعالیٰ نازل کریدے

خبرے ہم نہ کوی او تپوس او حساب پہ پہ واسطہ دہ ملائکوسرہ کوی او دے
تائید پہ سورہ مؤمنون بنا کیں دے۔ وَلَا يُزَكِّيهِمْ پہ دے کیں دیر وجوہ دی
اول داچہ دہ دوی ثنا او تعریف پہ نہ کوی۔ دویم داچہ دہ دوی اعمال پہ نہ قبلوی
دریم داچہ دہ دوی ناکارہ اعمال پہ نہ پاکوی یعنی دہ دوی توبہ نہ قبلوی۔ او قرطبی
او دمشقی و بیلی دی چہ دا ایت ہغہ مسلمان توتہ ہم شامل دے چہ دین دہ
اللہ تعالیٰ پتوی۔

۱۱۱ داہم دہ محکس ایت سرہ تعلق لری۔ ہرکھ چہ پہ دنیا کیں احسن خیز ہدایت
او علم دہ او اقیح خیز کسراہی او جہل دے او پہ آخرت کیں اقیح خیز عذاب جہنم دے
او احسن خیز مغفرت الہی دے توبہ دنیا کیں ہم دہ دوی خسران شکارہ دے
او پہ آخرت کیں ہم خسران شکارہ دے او اولہ مبادلہ مستلزم دہ دوی مبادلہ
لرہ۔ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ پہ دے جملہ کیں ہم پٹخہ اقوال دی۔ اول قول دہ
سیبویہ او دہ دیر و نحو یا نو دے چہ دہ اصیغہ دہ تعجب دہ او مراد دہ دینہ تعجب
دہ بندگان نو دے یعنی اے بندگان تو تاسو دہ دوی نہ تعجب او کرپی۔ دویم قول حسن
افراء او کسائی دے چہ أَصْبَرُ پہ معنی دہ أَجْرَاءُ دے یعنی خہ خیز زہرہ و کرپیدی
دوی لرہ پہ اُور باندے چہ دہ اسے عملونہ کوی چہ اُورتہ روان دی او پرواہ
نہ لری۔ دریم قول دہ زجاج دے أَصْبَرُ ہم پہ معنی دہ أَبْقَا ہم یعنی خہ خیز دوی
باقی پانے کرپیدی پہ عملونہ دہ اُور دہ جہنم باندے۔ ثلورم قول دہ ابوالقاء دے چہ
ما نافیہ دے یعنی نیشستہ صبر دہ دوی پہ اُور باندے۔ پنجم قول دہ اخفش دے چہ
ما موصولہ دے او اصبر فعل ماضی صلہ دہ او مجموعہ مبتدأ دے او خیر پتہ
دے یعنی ہغہ خیز چہ دوی لہ پتہ صبر و کرپے دے پہ اُور دہ جہنم دیر ناکارہ

الْكِتَابِ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا

کتاب دے حق دے بارے (اودوی پکین اختلاف کوی)۔ او یقیناً ہر کسان چہ اختلاف یے کریں

فِي الْكِتَابِ كَيْفُ شِقَاقٍ بَعِيدٍ

(۱۷۹)

یہ کتاب کین خامخا یہ دشمنی لڑے کین دے (دحق نہ)۔

او قبیح دے (دمشقی الباب)۔

۱۔ یہ دے کین سبب دے تیرشوی عذابونو ذکر کوی۔ ذلک اشارہ دے تیرشوی عذابونو تہ او یا ان متعلق دے یہ مستحق پتہ پورے او بآء سببیہ دے او بالحق نہ روستولفظ دے اختلاف پتہ مراد دے محکمہ چہ صرف انزال دے کتاب سبب عذاب نہ دے او قرینہ یہ دے یاندے روستو جملہ دے۔ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ مراد دے کتاب تہ تورات دے او مراد دے اختلاف تہ اختلاف کول دی دے یهود او نصاراؤ یہ دلالت دے تورات کین یہ نبوت دے عیسیٰ علیہ السلام او یہ قیاحت دے ہر کین۔ یا مراد دے اختلاف نہ مخالفت کول دے دوی دی دے خیلو مشرانو تہ یہ بارہ دے عمل کول کین یہ تورات یاندے (قرطبی)۔ یا مراد دے اختلاف تہ وارث کیدل دے دوی دی دے تورات روستو دے مشرانو تہ (ابو مسلم او دمشقی)۔ یا مراد دے کتاب تہ قرآن دے او اختلاف دے یهود یا نو دا دے چہ خوک ترینہ مطلقاً انکار کوی او خوک وائی چہ دا خاص دے یہ امین عرب پورے اہل کتاب یہ دے سرہ مخاطب نہ دی او اختلاف دے مشرکانو خو دے چا وئیل شعر دے چا وئیل سحر دے چا وئیل چہ کھانت دے افتراء دے وغیرہ۔ یا مراد دے کتاب نہ جنس کتب الہیہ دی او اختلاف نہ مراد اختلاف کول دی یہ مقصدونو دے کتابونو الہیون کین چہ خوک توحید نہ متی خوک قیامت نہ متی خوک رسالت نہ متی۔ کَفِی شِقَاقٍ بَعِيدٍ، مراد دے مشافہ او پیر اختلافات دے دوی دی یہ کورنی کین دے یهود یا نو او نصاراؤ او مشرکین عرب۔ یا مراد دے دینہ مشافہ دے دے آخری رسول او قرآن تہ یہ دے سخی سرہ۔ بَعِيدٍ کین اشارہ دے چہ یہ دے شقاق سرہ دے حق نہ دومرہ لڑے دی چہ ہر چہ ہیچ طریقہ نہ قیلوی او دا دے دوی ضد او عناد تہ اشارہ دے۔

یا اللہ تعالیٰ دے دے تفسیر لیکونکو تہ لکنا ہو تہ معاف کرے۔ آمین